SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povjest. — I. Археологија и повјест.

Strana — Страна

Dr. Franjo barun Nopcsa: Arheološke crtice iz Albanije. (Sa 12 slika u tekstu) 1— 8
Dr. Ćiro Truhelka: Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini. (Sa 1 tablom i 30 slika u tekstu) . . . . . 57— 76
Dr. Gustav Bodenstein: Povjest naselja u Posavini godine 1718.—1739. (Sa dvije karte) . . . . . 155—190, 359—390, 575—618
Vejsil Ćurčić: Nekoliko prehističkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c. kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču. (Sa 4 slike i 3 table) . . 203—214
— Heraklov čvor na srebrnom nakitu iz Gorice. (Sa 4 slike u tekstu) . . . 395—400
— Kaciga Mehmed paše Sokolovića, velikog vezira. (Sa 2 slike i 1 tablom) . 415—420
Dr. Karlo Patsch: Arheološko-epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije. (Sa 99 slika u tekstu) . . . . . 431—470
Вјекослав Јелавић: Кратки француски путопис кроз Херцеговину и новопазарски санџак из године 1611. . . . . 471—482

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

Томо Драгичевић: Гатке босанске млађарије . . . . . 31— 56
Теодор Филипеску (Filipescu): Каравлашка насеља у Босни 77—102, 215—242, 335—358
Ljudevit Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine. (Sa 4 arka nota) 103—114, 244—252, 405—414, 629—638
Стево Р. Делић: Сеоска свадба у Гацку. (Са 13 слика у тексту) 115—154, 253—302
Tomo Dragičević: Narodne praznovjerice . . . . . 311—334, 483—497
Др. Јевто Дедијер: Старе сеоске породице у Херцеговини . . . . . 391—394

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Карло Мали (Malý): Опаске уз Ranunculus Croaticus Schott. (Са 1 таблом) . 9— 14
Dr. Günther vitez Beck-Mannagetta: Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka. (Sa 1 tablom) . . . . . 15— 30
Др. Ђорђе Протић: Трећи прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине . . . . . 191—202

Viktor Apfelbeck: Paeninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova. Nove vrste pećinskih koleoptera sa Balkanskog Poluostrva . . . . . 303—305
Виктор Апфелбек (Apfelbeck): Нови кукци пећинари са Балканског Полуострва. (Paeninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova) . . . . 401—404
Ото Волберет (Wohlberedt): Копнени мекушци Црне Горе. (Са 10 табла) . 499—574
Др. Јевто Дедијер: Прилози геолошкој историји Неретве. (Са 1 таблом) . 619—628

Različito. — Различито.

Уредништво: Вијести из земаљског музеја . . . . . 307—310, 422—425
Uredništvo: Pok. Dr. Leopold Glück. (Nekrolog sa 1 slikom) . . . . . 427—429

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Apfelbeck Viktor: Paeninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova. Nove vrste pećinskih koleoptera sa Balkanskog Poluostrva . . . . . 303—305

Апфелбек (Apfelbeck) Виктор: Нови кукци пећинари са Балканског Полуострва. (Paeninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova) . . . . . 401—404

Beck dr. Günther vitez, pl. Mannagetta: Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka. (Sa 1 tablom) . . . . . 15— 30

Bodenstein dr. Gustav: Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739. (Sa dvije karte) . . . . . 155—190, 359—390, 575—618

Ćurčić Vejsil: Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c. kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču. (Sa 4 slike u tekstu i 3 table) 203—214

— Heraklov čvor na srebrnom nakitu iz Gorice. (Sa 4 slike u tekstu) . . . 395—400

— Kaciga Mehmed paše Sokolovića, velikog vezira. (Sa 2 slike i 1 tablom) . 415—420

Дедијер др. Јевто: Старе сеоске породице у Херцеговини . . . . . 391—394

— Прилози геолошкој историји Неретве. (Са једном таблом) . . . . . 619—628

Делић Стево Р.: Сеоска свадба у Гацку. (Са 13 слика у тексту) 115—154, 253—302

Драгичевић Томо: Гатке босанске млађарије . . . . . 31— 56

Dragičević Tomo: Narodne praznovjerice . . . . . 311—334, 483—497

Филипеску (Filipescu) Теодор: Каравлашка насеља у Босни 77—102, 215—242, 335—358

Јелавић Вјекослав: Кратки француски путопис кроз Херцеговину и новопазарски санџак из године 1611. . . . . 471—482

Kuba Ljudevit: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine. (Sa 4 arka nota) 103—114, 244—252, 405—414, 629—638

Мали (Malý) Карло: Опаске уз Ranunculus Croaticus Schott. (Са 1 таблом) . 9— 14

Nopcsa dr. Franjo barun: Arheološke crtice iz Albanije. (Sa 12 slika u tekstu) 1— 8

Patsch dr. Karlo: Arheološko-epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije. (Sa 99 slika u tekstu) . . . . . 431—470

Протић др. Ђорђе: Трећи прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине . . . . . 191—202

Truhelka dr. Ćiro: Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini. (Sa 1 tablom i 30 slika u tekstu) . . . . . 57— 76

Уредништво: Вијести из земаљског музеја . . . . . 307—310, 422—425

Uredništvo: Pok. dr. Leopold Glück. (Nekrolog sa 1 slikom) . . . . . 427—429

Волберет (Wohlberedt) Ото: Копнени мекушци Црне Горе. (Са 10 табла) . 499—574

Sarajevo, januar—mart. XV 1907. I Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Arheološke crtice iz Albanije.

Priopćio

dr. **Franjo barun Nopcsa.**

Boraveći pô godine u visokim planinama sjeverne Albanije obratio sam svoju pozornost — prem sam na tom polju nevješt — i starinama okolice, te sam uslijed toga pribilježio nekoliko bilježaka, koje možda nijesu bez interesa. Profesor dr. Hörnes u Beču ponukao me je, da ih objelodanim, a on mi je osim toga kod sregjivanja ovih bilježaka pripomogao na svaki način svojim savjetom pa i djelatno, te mu moram, prije no ću preći na sam svoj tema, i na ovom mjestu za to zahvaliti.

Bilješke se odnose na rimski kastrum kod Vigu, što ga Träger u kratko spominje, na neke broncane nalaze iz Ungreja, na poznatu Kalaja Dalmačes i na manastir i crkvu Šn'Kol Šatit (sv. Nikola) u Šati.

I. Kastrum „Kastr".

Na sastavu rijeka Voma i Gjadri nedaleko crkve u Vigu a na putu iz Skadra u Oroši stere se široko, šljunkom posuto polje, koje siže od Vigu do Kalivači. Iz tog se polja ispinje humka okrunjena podorom — Suka Kalivačit. Ruševine na ovoj kosi mlagjeg su podrijetla, jedna se dapače zove Kalaja nizamit — nizamski grad — te su to, po usmenoj predaji, bile karaule, djelomice sagragjene od carske otomanske vojske za zadnje vojne proti Mirditama. Mnogo starije su one razvaline, što se nalaze na sjeveru od Gjadri a na jugoistoku potoka Zorkel te se zovu imenom Kastr[1]). Gusta šiprag, što usred livade prikriva čitavi podor, koji zaprema više od 100 m^2, odaje ga već iz daleka. Träger veli o ostancima ovih zidina, da su oko 2 m debeli i da su se mjestimice podržali i do 2 m visine te da predstavljaju rimski *Castrum*. Ove vijesti želio bi popuniti slijedećim:

Pravokutni prostor, što ga opasuje podor, dug je 100 koračaja a širok 80 koračaja. Na obim užim stranama bijaše po jedna kapija a sa svake njene strane po jedna kula. Širina prolaza iznosi oko 6 koraka. Osim one četiri „kapi"-kule, u kojih su zidovi isto tako debeli — oko 2 m — kao u ostale gragje, ima ta gradina još na uglovima 4 kule a na svakoj duljoj strani još po dvije, dakle u svemu 12 kula četveraste

[1]) Jamačno to ime potječe od rimskoga castrum. Na karti zabilježeno je na tome mjestu i selo Kastri.

osnove, a u nutrini im prostor iznosi po 3 koračaja u četvrt. Na užim stranama odstaju kule jedna od druge 28 koračaja, a na duljim 29 koračaja. Kao gragjevni materijal upotrebljen je pretežno serpentinov valjutak iz potoka te ulomci opeka.

Čitava gragja je utvrgjena obilnim krečom. Pošto podor leži otvoren u ravnici bijaše proti neočekivanom nasrtaju dovoljno osiguran. Ulaz i izlaz smješteni su pravcem uz dô i niz dô (vidi *sliku 1.*).

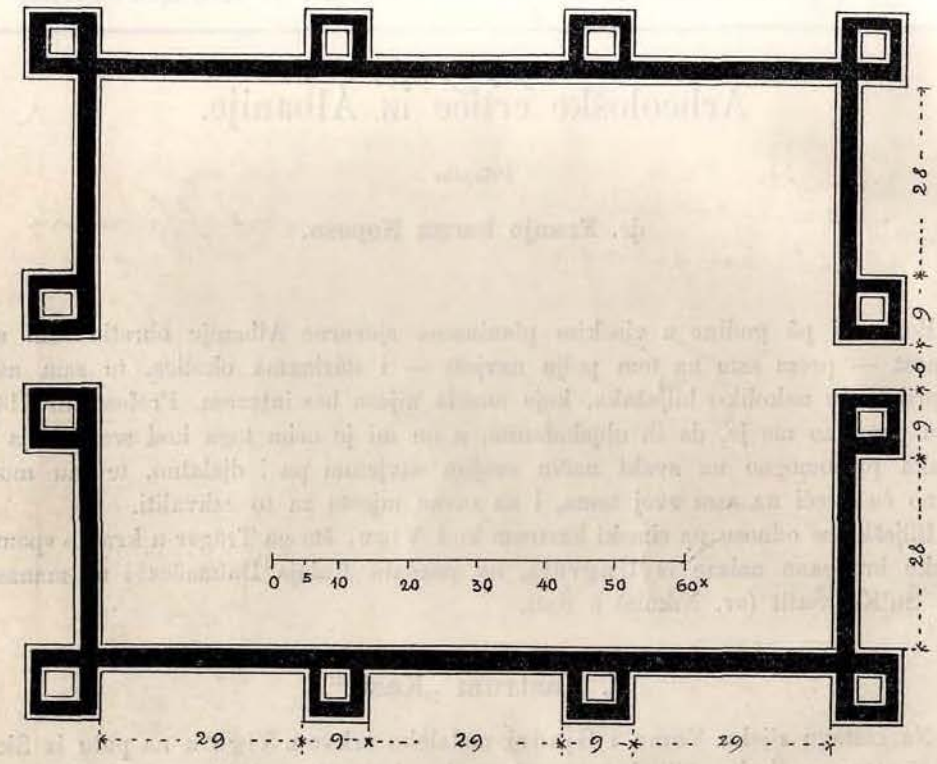

Slika 1. Tloris rimskog „Kastra“ u Kastri.

Strategički položaj tabora je takav, da je obladao pojednako puteve u Kort pula, Vrethi i Ćafa Pazarit, te da zatvara čitavo pobrgje na zapadu Zadrime.

I danas je — još od više nego 50 godina — običaj, da brgjani Mirdite iz nerodnih gorskih krajeva silaze u rodnu Zadrimu te da globe i na taj si način pribavljaju živeža. Je li bio i u rimsko doba isti običaj? Ako jest, onda bi se Kastr mogao smatrati bedemom Zadrime a zadaća bi mu bila, da brani gorštacima odagnati stoku, ukragjenu u Zadrimi.

II. Grčko oružje iz Ungreja.

Jugoistočno od Kastra, pošav preko niske glavice Ćafa Pazarit dolazi se u predio Ungrej. odakle sam dobio tri zanimiva predmeta, naime jednu broncanu kacigu, jedno željezno koplje i mali vrč sa dvije ručice. Neke gromile od kamena nasute na jugoistoku Ungreja zove narod Vorra Romaks, to jest rimsko groblje, ali nijesam bio kadar da ustanovim, potječu li ovi predmeti odavle ili sa kog drugog mjesta. Saznao sam samo to, da ih je jedan žitelj iz Ungreja izorao.

Najznamenitiji je komad bez dvojbe kaciga, prem je rascijepana na dvoje i inače jako oštećena. Kako me je prof. Hörnes upozorio, može se uz prkos tim ožljedama razaznati, da posve odgovara onome tipu, što ga je ocrtao Fiala u „Mitteilungen" bos.-herceg. zemaljskog muzeja 1899. na tabli VII. i VIII., te drži da je korintijskog tipa. On bi prema tome pripadao 6.—5. vijeku pr. Isusa. Od srednje pruge kacige sačuvan je samo jedan dio, ali se taj na žalost ne da spojiti sa drugim ostankom, megjutim se ipak raspoznaje, da je taj dio, u opreci sa obim od Fiale spomenutim kacigama, bio posve gladak te još najviše sjeća kacige, prikazane od njega na tab. IX.

Slika 2. Lijeva pola prehističkog šljema iz Ungreja.

Slika 3. Desna pola prehističkog šljema iz Ungreja.

U našeg šljema fali posve zatiok i čeonica ali su bolje sačuvani štitovi obraza, koji su negibljivo spojeni sa kacigom. Po uskoći te zašiljenosti ureza, što ih odvaja od zatioka, sjećaju najviše kacige iz Putičeva. Rub obraznih štitova uriješen je odebljalim porubom u obliku prutice, u kojoj je provrtan niz rupa za čivije, s kojima se pričvršćivala nutarnja postava šljema te je i većina tih čivija sa povelikim glavicama sačuvana. (Sravni *slike* 2. i *3.)*

Osim sa šljemom iz Putičeva mogao bi se ovaj naš prispodobiti i sa onim, što ga je Furtwängler (kleinere Funde von Olympia) na tab. LXII. u sl. 1030. priopćio.

Pošto je kaciga iz Ungreja vrlo loše sačuvana, držim da nema važnosti, iznijeti njene točne dimenzije.

Koplje, nagjeno zajedno sa šljemom, ima sada duljinu od 21·5 *cm*, a po orisu oblik produženog vrbovog lista. Prema sapu se list prilično naglo otupljuje. Najveća

je širina u listu 4·2 *cm* a sredinom mu ide povor, koji se prema vrhu zaoštrava. Sap je 2 *cm* debeo, nešto prošupljen i nepotpuno sačuvan. *(Slika 4.)*

Treći komad, nagjen u Ungreju, je maleni, prosto izragjeni vrč od ilovače sa dvije drške, prikazan sa strane u *slici 5.* Trup ima kružni prorez po promjeru 7·1 *cm*, gornji je dio eliptičan sa promjerom od 5·5 i 3·7 *cm*. Kraći promjer elipse ide smjerom od uporišta jedne drške do druge. Drške uriješene su više sastava sa trupom sa tri paralelna zareza, a prelaz od ručke prema trupu je pomno izglagjen. Inače nema uresa.

Slika 4. Željezno koplje iz Ungreja.

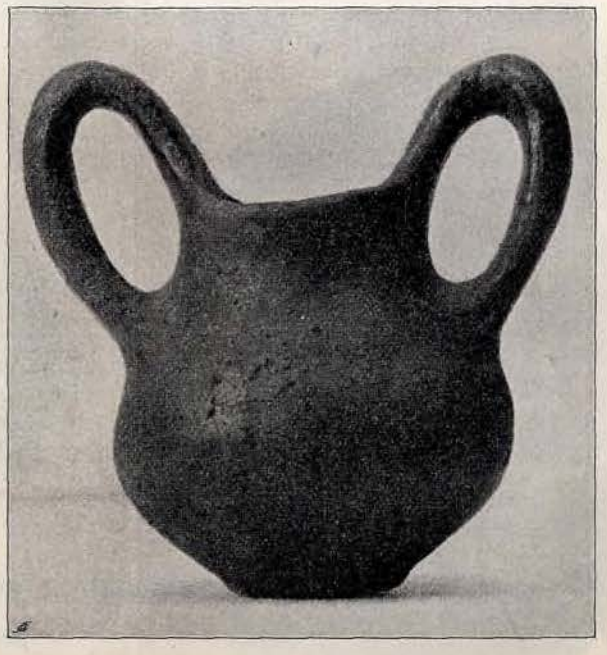

Slika 5. Prehistorička posudica iz Ungreja.

Debljina stijene u vrča iznosi 0·4 *cm*, visina do grla 7·1 *cm* a do najviše izbočine ručice 10·0 *cm*. Od jedne do druge ručke iznaša udaljenost je 10·5 *cm*. Ilovača nije pomno izabrana a ima u njoj obilno pješčanih zrna do 0·5 *cm* velikih. Čitava posuda od čagje je pocrnila i na sve strane positno raspucala.

III. Broncani predmeti iz Kalaja Dalmačes.

Od kada je dr. Träger zadnji put bio u Komani, oplijenili su domaći ljudi veoma nekropolu u Kalaja Dalmačes a tek nakon poduljeg traženja moći je naći neoštećenu grobnicu. Posjet dra Trägera urodio je još jednim rodom, naime tim, da su tamošnji žitelji traženje starina shvatili sa praktične strane te time stiču novaca (— valja im naime za dozvolu, da se tamo kopa plaćati dosta skupo —) ali inače pomažu na svaku ruku.

Kušajući isprva nekoliko puta uzaludno, pošlo mi je za rukom te razgalih netaknutu grobnicu, u kojoj bijaše tri dobro očuvane okostnice. U njoj nagjoh dva para naušnica i jednu kopču. Iz drugih grobnica dobavio sam jedan prsten i jednu privjesku.

Jednostavnije se naušnice *(slika 6.a)* sastoje od oble broncane, 0·3 *cm* debele žice te im kolut ima promjer od 4 *cm*. Jedan kraj žice savit je u kuku, drugi je zavraćen te sačinjava ušicu, u koju se zadijevala kuka. 5 *cm* od ušice udaljeno nataknuto je na žicu zrnce a žica je izmegju ušice i zrna jako istrugana i tanja nego u ostalog koluta. To znači, da je tu bila privjeska, koja je, nišući se na kolutu, ovaj istrugala. Slične naušnice ocrtao je Degrand, Souvenirs de la haute Albanie na str. 261. dolje.

Drugi par naušnica *(slika 6.b)* odgovara tipu, što ga iz Kalaje Dalmačes ocrtaše Träger (1901.) i Ippen (1906.) a iz Kruje Träger (1902.). Naušnica ima duguljast oblik a na kolutu visi privjeska, savita od dva komada lima. Privjeska je u gornjem dijelu pravokutna, u dônjem ima oblik petokrake zvijezde sa velikom polukrugljastom izbočinom na srijedi. Ornamentika pravokuta i träka zvijezde sastoji se od sitnih iskucanih piknjica; na izbočini pritvrgjene su četiri petlje načinjene od žice, kojima su šiljati krajevi okrenuti prema središtu te tako predstavljaju oblik krsta. Otražnja strana privjeske

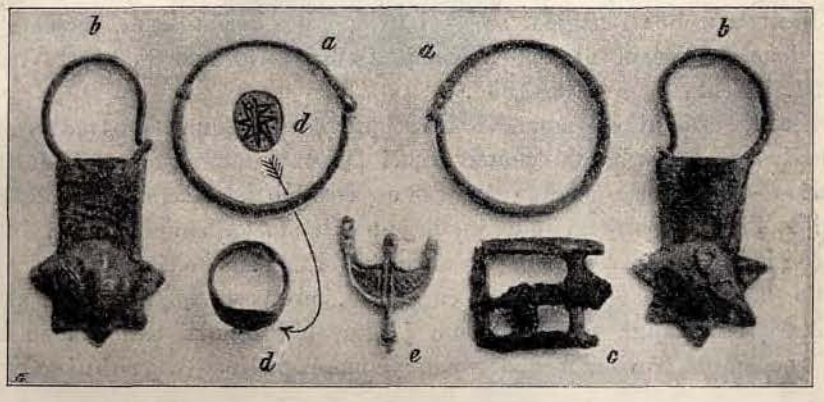

Slika 6. Broncani nalazi iz Kalaja-Dalmačes. *a)* Naušnice, *b)* naušnice sa privjeskom, *c)* brnjica, *d)* prsten, *e)* ulomak naušnice.

je ravna a samo pod zvijezdom ispunjena iskucanim piknjicama. Oba komada lima sastavljena su na taj način, da su rubovi dônjega previti nešto preko gornjeg.

Čini mi se, da je od velikog interesa to, da se ornamenat stražnje strane, koji se sastoji od piknjastih koncentričnih kružnica u obje naušnice po megjusobnom relativnom položaju pojedinih piknjica posve slaže, te je ornamenat u jedne naušnice prilično ekscentrički smješten.

Jedini tumač za apsolutnu sličnost ornamenta, makar ne bio jednako smješten, bio bi taj, da je ornamenat ukucan ili utisnut u lim posebnom zumbom, prosto izragjenom, te bi se u tome mogla nazirati primitivna produkcija en masse.

Čitava duljina ovih naušnica iznosi 6·5 *cm*, a od toga ide 4 *cm* na privjeske.

Kopča *(slika 6.c)*, široka 2·7 *cm*, nagjena zajedno sa tim naušnicama, zanimiva je s toga, što joj je okvir od bronca a čivija od željeza, a time se tumači, zašto taj dio redovito fali u komada, što ih je ocrtao Ippen. U otiscima na ishrgjaloj strani kopče sačuvala se i vlakna tkanine od odjeće, koja je nekoć pod njom ležala. Tkanje odaje krupnu strukturu te se sastajalo od debelih, kanafi sličnih, unakrštenih (vunenih?) žica.

Pečatni prsten, spomenut u početku ovog odsjeka ima na svojoj ravnoj plosi urezanu osmeroperu zvijezdu a izmegju zrakâ po jednu udubljenu piknju. Taj komad, prikazan u *slici 6.d*, nije nov za Albaniju. Degrand poznavao je sličan komad, takogjer iz Kalaja Dalmačes a Träger ocrtao je sličan komad, koji je bio iz Drača.

Ulomak naušnice *(slika 6.e)*, predstavlja nam u ranoslovjenskim nalazima prilično običajan oblik.

Grobnice u Kalaja Dalmačes su sanduci, kosturovi u njima leže opruženo, a osobitom se pomnjom pokrivala glava i prsa velikim lijepim kamenim pločama. Običaj, da se grobovi iznutra podstave kamenjem, čuje se da i danas još postoji u Albaniji.

Čini se, da je još nemoguće posve točno ustanoviti starinu nekropole u Kalaja Dalmačes, jer na primjer fibule odaju posve neobičan tip, ali opet bi upozorio na slijedeće činjenice: u Vigu — dakle nedaleko od Ungreja —, odakle potječe naš broncani šljem, spominje Träger jednu od onih fibula, što su značajne za Kalaja Dalmačes. Zajedno sa sličnom broncanom kacigom našao se u Bosni komad, što ga je Fiala iznio u Wissenschaftl. Mitteilungen, VI. sv., na str. 150. u sl. 8., koji je istovjetan sa komadom iz Kalaja Dalmačes, priopćenim od Degranda na str. 263. Träger i Ippen spominju iz Kalaja Dalmačes prsten sa grčkim pismom. Degrand jednu kameju sa slikom Merkura.

Na Glasincu u Bosni nagjeni su — i to opet sa korintijskim šljemom — predmeti, koji donekle sjećaju na one u Kalaja Dalmačes (sravni Fiala u Wissenschaftl. Mitteil. 1897. i Truhelka u istim 1893.[1]).

Ime Kalaja Dalmačes znači doslovce prevedeno „grad Dalmata“ (kalaja = grad, Dalmačes je determinirani genetiv riječi Dalmat (determinirano Dalmata).

Konačno bi upozorio na ime Arareve gromile na Glasincu (Truhelka 1893.), koje je valjda ilirskog porijetla te na to, da je po Hahnu (Albanes. Studien III. Glossar, str. 3.). Arberia = Albanija, arberišt = albanski. Etnolozi imaće odrediti nije li ono arar nastalo korupcijom od arber ili će možda, pretpostavljajući, da je arar jedna od reduplikacija, običajnih u arnautskom jeziku, biti osnova tome imenu korjen ar sa svojim značajnim trovrsnim značenjem = (fem.) polje — grobnica — (masc.) zlato.

Navedene činjenice dokazuju nam sigurno to, da je izmegju Albanije i Bosne za raznih perioda davnine postojalo zanimivih veza.

IV. Crkva Šn'Kol u Šati.

Prigodom radnja, što ih je preduzeo g. župnik iz Mazreku, da se pročisti podor u selu Šati, pomoliše se nekoliko obragjenih kamenica, po kojima sam načinio u brzo nacrte. Na žalost zametnule su mi se bilješke o njihovim veličinama. Sve su djelomice u mojoj prisutnosti nagjene u većoj od obih crkava, što ih Ippen spominje.

Najobičniji je u njih motiv gotski splet *slika 7.* te je mnogo komada s njime uzidano u Šatima i u crkvi u Mazreku. Osim toga nijesu ni rijetki komadi polustupova sa prorezom u obliku gotske svodnice, *slika 8.*

Počesto se nalazi i ornamenat u obliku krsta sa proširenim kracima, opasana kružnicom. *(Slika 9.)*

U mojoj su prisutnosti iz zemlje izvagjene obje ploče, prikazane na *slici 10.* i *11.*

Prvi ima duljinu od 1 *m*, isklesan je od bijela vapnenca te je jamačno ulomak povećeg ornamenta i prikazuje lik konja, opasan kolutom. Ne mogu da izjavim odrje-

[1]) Po našem mnijenju svi opisani predmeti iz Kalaja Dalmačes nedvojbeno idu u doba slovjenske seobe, te ćemo im u grobnicama ove dobe od Karpata do Jadrana naći nebrojenih analogija. Ako se porijetko našao sličan komad i na prehistoričkim grobištima, tumačiti je to jedino time, da su onamo dospjele kašnjim grobovima. *Op. ur.*

šito, da li izbočeni, jako istrošeni dio, što se vidi na legjima konja, ima predstavljati krilo ili možda neuspjelu ljudsku podobu. Od drugoga konja, koji se nalazi na lijevoj

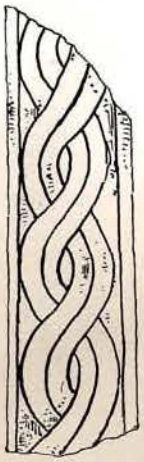

Slika 7. Gotski splet iz Šati-ja.

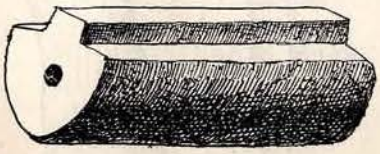

Slika 8. Arhitekturni ulomak iz Šati-ja.

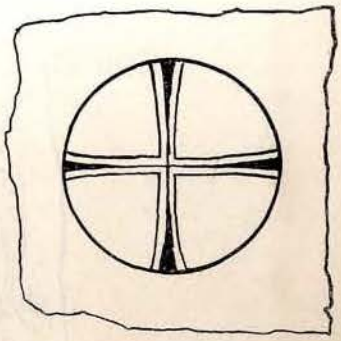

Slika 9. Krstasti ornamenat u Šati.

strani, sačuvan je samo rep. Ne mogu ni ustanoviti, čemu je ta debela ploča prvobitno služila. Po tehničkoj se izradbi svakako razlikuje od one bizantinsko-pravoslavne

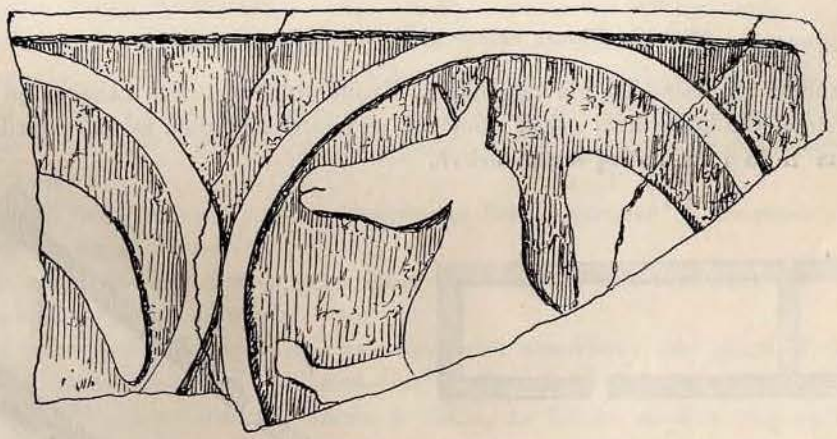

Slika 10. Ulomak kamene ploče sa relijefnim ornamentom.

sa angjelom, što ju je opisao Ippen i koju sam i ja vidio. U potonje isklesani su samo orisi, dočim je naša izragjena u bas-reliefu.

Tako je izragjena i grobna ploča prikazana na *slici 11.*, na kojoj se razabire štit i preko njega položeni ravni dvosjekli mač. Ovaj je komad nagjen u zvoniku crkve, a kako je ploča na osobiti način istrugana i izglagjena odaje, da je isprva ležala u podu te se je, hodajući narod po njoj u crkvu, vremenom izgladila.

Prem se je pomno tražilo, ne mogoše se naći ostali ulomci ove ploče, na kojima je možda bio natpis.

Pošto Ippen u svojoj radnji, u kojoj opisuje crkvu u Šati, ne spominje grobnica, što su do crkve, iznosim ovdje i tloris glavne crkve te nuzgrednih prostorija. (Sravni

slilcu 12.) Manja crkva je tu izostavljena i to s razloga, što mi se po dosta nesavršenom gragjevnom materijalu čini, da je mlagjega porijetla. Ona bi imala da se smjesti

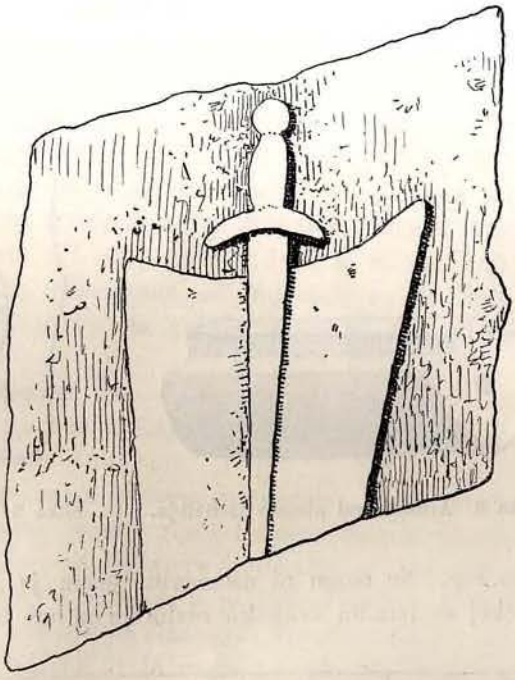

Slika 11. Ulomak kamene ploče sa relijefnim ornamentom.

u ovom nacrtu na desno do glavnog oltara. Zvonik glavne crkve označen je u našem crtežu krstom. Grobnice kraj crkve označene su tamno a nijesam mogao pouzdano ustanoviti, ima li ih i na lijevoj strani crkve.

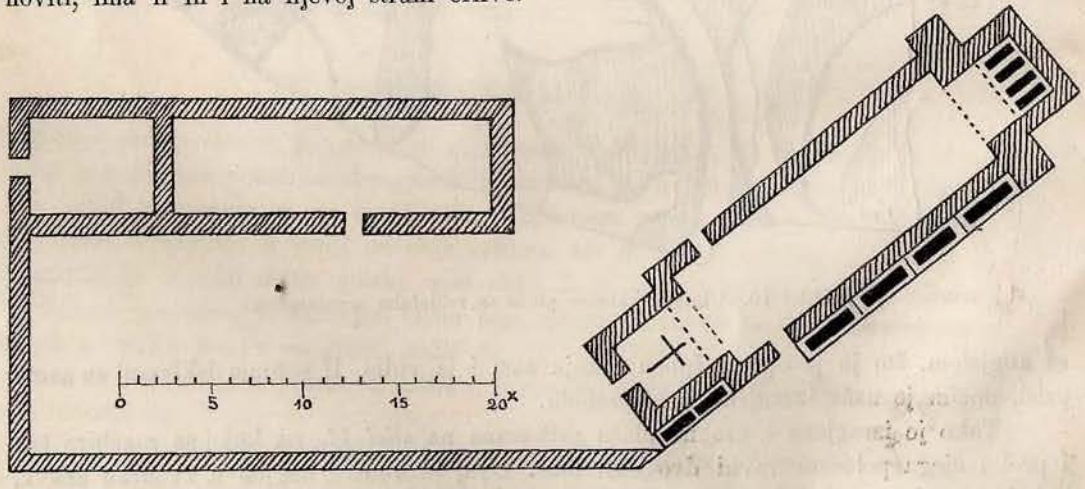

Slika 12. Tloris stare crkve sv. Nikole u Šati.

Uz vijest Ippenovu, da su crkvu Šn'Kol u Šati (sv. Nikola) utemeljili kraljevi plemena Nemanjina, pripomenuo bi, da se nedaleko otale nalazi vrelo Kroni Nemjs, prozvano možda po tom plemenu.

Опаске уз Ranunculus croaticus Schott.

(Са једном таблом.)

Приопћио

Карло Мали

(Сарајево).

Аутор држао је *Ranunculus croaticus* Schott испрва за *R. Gouani* Willd. те га је по егземплариma, што их је сабрао мој отац под тим именом описао[1]). Иза тога добио је Шот (Schott) од Боасје-а (Boissier) први *R. Gouani* Willd. те је сравнио обје биљке у живоме стању и распознао, да су међусобно различне: једну окрстио ја именом *R. croaticus*[2]). Пошто је биљка у Хостовом врту у Бечу (Belvedere) угинула и пошто Најлрајх (Neilreich) није имао на очима оригинале, који су најприје досцјели у посјед цара Максимилијана у Мексику а онда у хербар кардинала Хајналда (Haynald), мислио је Најлрајх (Neilreich), да је *R. croaticus* само виши, буњији *R. montanus* Willd. То мнијење једва би се промијенило аутопсијом, јер су по њему и *R. Gouani* Willd. и *R. Villarsii* DC. *(R. aduncus* G. G.) „мање више различни облици од *R. montanus*"-а[3]).

Ниман (Nyman) наводи у свом „Conspectus florae Europae" *R. croaticus* напросто као синониман са *R. Gouani*[4]).

То је све, што сам могао у литератури наћи о том жабљаку, те се може правом сматрати, да му је нестао траг.

Пред неколико година послао сам познатом познавачу ове врсте, J. Фреину (Freyn) међу иним један „*R. polyanthemus*", што га је сабрао кустос Фиала на Голој Јахорини[5]), да га испита. Јасно је било, да биљка не иде овој врсти, али није ми било ни могуће, да је уврстим у коју од познатих ми врста. Ја сам се обрадовао, када је Фрајн изјавио, да је биљка *R. concinnatus* Schott[6]), коме нијесам познавао описа у Oesterr. botan. Zeitschrift, јер је баш дотични свезак фалио у

---

[1]) Analecta botanica, I. (1854.), 39.

[2]) Oesterr. bot. Wochenblatt, VII. (1857.), стр. 182.

[3]) Сравни Neilreich, Die Vegetationsverhältnisse von Croatien (1868.), стр. 170. и „Ueber Schotts Analecta botanica" у Sitzungsb. Akad. Wissensch., Wien LVIII. (1868.), 567.

[4]) На озн. мј., стр. 11.

[5]) Фиала у Гласнику зем. муз. 1891., стр. 46. као *R. nemorosus*. Први *R. breyninus* Cr. *(R. nemorosus* DC.) сабрао сам послије пењући се на Голу Јахорину.

[6]) Сравни моје Beitr. zur Kenntnis der Flora Bosn. u. d. Herc. u. Verhandl. zool.-bot. Ges. Wien. 1904., стр. 192.

библиотеци Земаљског музеја. Од године 1903. сам ја сâм често био на Голој Јахорини, која обилује биљкама, те сам увијек тобожњи *R. concinnatus* брао на алпинским ливадама. Ту ме особито пресенетише чокоти на струковима, високим преко 60 *cm*, често троцвјетним, са цвјетним вијенцима, широким 4 *cm*.

Прошле сам године послао г. Арпаду пл. Дегену примјерака ове форме, те сам му приопћио, да ми на жалост није било могуће, да сравним оригиналну диагнозу Шотову за *R. concinnatus*. Одма за тим пресенетио ме је са вијешћу, да послата биљка није *R. concinnatus*, него *R. croaticus* Schott., која је слична *R. Gouani* Willd., али јој давно нестао траг. Деген сравнио је биљку и са оригиналним балинама са брда Орловца[1]) у Далмацији, које се сада налазе у кр. угарском народном музеју, те је могао установити, да се посве слажу. Пријазном писму г. А. пл. Дегена био је приложен и препис „ботаничких биљежака“ Шотових[2]), у којима је садржан и опис *R. croaticus*-а и опис *R. concinnatus*-а. Тиме ми је било могуће, да свој обилан материјал сравним са оригиналном диагнозом, те сам могао удовољити давној својој жељи, да се снађем у једној критичној скупини облика.

Прегледавајући босански земаљски хербар нашао сам *R. croaticus* и међу *R. montanus* те је он по етикети сабран од кустоса Фиале у мају 1895. на Требевићу. Разлика између првога и потоњега састоји се у слиједећем. Узраст снажнији и виши. Тулци листова густо длакави. Листови другачије изрезани (види ниже). Зупци листова шиљасти, дубље урезани. Главица рода већа, до 1·5 *cm* дуга и 1 *cm* широка. Орашћићи 3·5—4 *mm* дуги, кљун дужи, јако савијен. Истакнути ваља велику сличност са *R. Gouani* Willd., биљке из Пиренеја, која се тобож спомиње и у западним Алпима и у Апенину[3]). По своме налазишту једва је о томе сумњати, да „*R. Gouani*“, што га је Панчић нашао у Дурмитору у Црној Гори[4]) спада уз *R. croaticus*. Али се од овога разликује већим бројем листова на дну, њиховом дубљом раздиобом и отвореним затонима у листова, урезаним, назубљеним окрајцима листова и другим обиљежјима.

Мислим, да смијем на темељу својих штудија устврдити, да *R. croaticus* иде у скупину облика *R. concinnatus*-а.

А што је *R. concinnatus* Schott?

Халачи (Halácsy) се изјавио[5]), да спада у *R. oreophilus* M. B., а ја пристајем уза њ у толико, што се под тиме разумијева балканска биљка, која се прије по Боасје-овој Flora orientalis[6]) звала *R. Villarsii* DC.

Ако је *R. Villarsii* DC.[7]) (*R. lapponicus* Vill. non L.), како је то Јордан кушао да докаже, идентичан са *R. aduncus* G. Godr., онда је то врста енде-

---

[1]) На специјалној карти 1:75000 „Орловица“ (1201 *m*).

[2]) Österr. botan. Wochenbl., на озн. мј.

[3]) Ту се јамачно ради о замјени са другим врстама. У западним Алпама ваљаће мислити на *R. lycoctonifolius* Hegetschweiler. Друга по хабитусу *R. Gouani*-у доста слична врста је *R. dentatus* [Baumg.] Simonk. у источним Карпатима

[4]) Панчић, Elench. pl. in Crna gora legit (1875.), 2.

[5]) Conspectus florae graecae, I. (1900.), 21.

[6]) На озн. мј., I., 40.

[7]) Flore franç. IV. (1805.), 896. *R. Villarsii* Koch, Synopsis, стр. 17., је како се зна *R. Hornschuchii* Hoppe ap. Sturm, Deutschl. Flora, св. 46. (1826.) таб. 11. (Од Наноса у Крањској. Исто тако може и Поспихалов *R. Villarsii* бити само *R. Hornschuchii* (Posp. Flora d. österr. Küstenlandes, II., 90.) Правому *R. Villarsii* DC. (*R. aduncus* G. G.) слична врст је *R. brutius* Ten., који се налази у јужној Италији, на Шардагу у Албанији, у Грчкој, Малој Азији и Арменији.

мична у западним Алпима, која није са балканском биљком ни мало сродна или слична [1]).

Ваља сада ријешити питање, смије ли балканска биљка оправдано да по начину Ветштајновом (Wettstein) [2]) и Халачијевом носи име *R. oreophilus* или не?

R. oreophilus нашао је маршал пл. Биберштајн (von Bieberstein) на вршцима Чатир дага (1525 *m*) у Тауриди те је испрва описан као *R. lanuginosus* [3]) β *spithamaeus, caule simplici subunifloro* [4]). Касније га је сабрао м. пл. Биберштајн и у Кавказу те ју је прозвао у трећој свесци своје Flora taurico-caucasica (1819.), стр. 383. *R. oreophilus*. Између наведених обиљежја ваља истакнути: „*R. foliis radicalibus tripartitis...*“ „*caule subunifloro undique caliceque patente hirsutis...*“ „*Similis quoad staturam et habitum R. montano et praesertim R. Villarsii* Decand. *sed totus hirsutus...*“ „*Caulis basi tenuiter sulcatus, apice teres. Folia radicalia longe petiolata tripartita seu triloba incisa: lateralibus subbilobis, intermedio vix productiore; caulinia 1—3 altera multo minora subsenilia, in lobos nonnullos oblongos linearesve saepius integerrimos dissecta...*“ „*Stylus uncatus ut in R. lanuginoso.*“

Опис врата начињен је јамачно на основу комада, који су мало прије престали цвјетати, јер по Рупрехтовој Flora caucasi I. (1869.), стр. 18. донио је истом Стевен (Steven) године 1822. са Нарсана у Кавказу биљку у стању оплођеном. Њу обиљежује: „*fere pedalis est, foliis supra glabris; pedunculus fructifer tenuis quidem, sed distincte sulcatus!, receptaculum hirsutum, capitulum vix bilineale, carpidia vix bilinealia, turgida, vix vel parum tantum compressa, versus apicem incrassatum tenue marginata, vix bisulcata; rostrum brevissimum apice inclinatum*“. Између суврста, што их је успоставио Рупрехт веле, да се β *tenuifolius* (осим округлих стапака листова) посве слаже са *R. Hornschuchii* Hoppe ap. Sturm, што их је Рајхенбах у Flora germanica exsiccata под бр. 1978. издао [5]). Сугласно с овим разлагањем издана је у Herbarium florae rossicae a Museo botanico Academ. Imper. sc. Petropolitanae editum бр. 301. под именом *R. oreophilus* M. B. биљка, која се веома истиче кратко зашиљеним листовним зупцима и густо длакавим торусом и за коју је сада у обичају млађе име *R. Hornschuchii* Hoppe ap. Sturm. Преда мном је иста биљка са Чатир дага у Криму, што ју је J. Фреин означио као *R. oreophilus* M. B. var. *Baidarae* Rupr. [6]). Ја дакле нагађам, да је *R. oreophilus* M. B. по својој прилици истовјетан са *R. Hornschuchii*, те према томе потоње име као млађе треба да отпане. Чини се, да је *R. oreophilus* у Кавказу заступан обилним облицима, а по Рупрехту сад краћим сад дуљим кљуном, каткада са вишецвјетним струком, дебљим и тањим, јаче длакавим до ћелавим листовима, ширим или ужим овршцима листова а у јесени често помањим цвијетним вјенчићима. И код нашега *R. Hornschuchii* могу се опажати ове варијације. Нужна је дакле потреба, да се још једном испитају оригинали маршала пл. Биберштајна, а при томе ће ваљати особито пазити на карактеристичну длакавост торуса [7]).

[1]) Jordan у Schutz-овом Archiv-у, I., 305.

[2]) Beiträge z. Flora Albaniens (1892), стр. 15.

[3]) У Flora taurico-caucasica, III., 383. промијењено у *R. nemorosus*.

[4]) Flora taurico-cauc., II., 27.

[5]) На озн. мј., стр. 19.

[6]) На озн. мј., стр. 22., табла II. — Callier, Iter tauricum tertium a. 1900 curavit J. Dörfler., бр. 522.

[7]) Одјећа торуса и мјеста, гдје су насађени прашници, замјењивала се је прије и са оном у родници *(receptaculum)*. Оба су разлучена међусобно стипелон, први је чуњаст, други јајаст.

Г. пл. Бек[1]) посве је различног мнијења о *R. oreophilus* M. B. а на основу неразвијеног егземплара, који се налази у хербару природословног дворског музеја у Бечу, што га је Стевен убрао на Кавказу. Овај ће комад ваљда спадати у скупину облика *R. polyanthemus* L. а ознака на етикети „*R. oreophilus vera*" настала је или услијед замјене или услијед блудње, коју је проузрочила оригинална дијагноза[2]).

Горе изнесени разлози биће можда довољни да докажу, да је употреба имена, што га је маршал Биберштајн увео за *R. concinnatus* Schott, посве неприлична.

Нека ми је на крају дозвољено да прегледно на основу познатих ми налазишта из Босне и Херцеговине разложим скупину облика, што ју твори *R. concinnatus* Schott.

Ranunculus concinnatus Schott

у Oesterr. botan. Zeitschrift, VII. (1857.), 182., ampl.

Syn. *R. Villarsii* Boiss., Flor. orient., I., 40. p. p. non. DC.

α ***croaticus*** (Schott, на озн. мј.). Струк висок (25—72 *cm*), већином 2—3-цвјетан. Листови дна дугостапкасти велики, 3—5-дјелни. Одсјечци већином широки, неједнако дубоко крпасти или урезано назубљени. Овршак широк. Средњи одсјек трокрпаст до троцјепан, постранн одресци дводјелни до двоцјепни. Дôњи листови струка већином врло велики, обратно јајасти, скоро перасти, неједнако дубоко многодјелни са [6] 8—9 размјерно широких овршака[3]). Длакавост мање или више обилна. Цвијетни вијенац од прилике 3 (2—4) *cm* широк, златожут. Родна главица и орашћићи велики. Често подсјећа на *R. Gouani* Willd.

Далмација: на Орловици (1201 *m*) више Плавна код Книна близу тромеђе (leg. Фрањо Мали) Босна: Требевић (Фиала), алпинске ливаде на Голој Јахорини око 1600—1800 *m* високо мислећи да је *R. polyanthemus* L. (Мали)[4]), Црна Гора: Дурмитор: на Шљемену (Панчић, на озн. мј. као *R. Gouani* Willd.).

Можда иде амо и облик, што га је Хаускнехт (Hausknecht) сабрао на Гавелу (Ghavellu) (1380—1400 *m*) на Пиндусу те у својим Symbolae ad floram graecam као *R. Sartorianus* B. H. споменуо[5]).

f. *R. Jahorinae* m. Torus јасно длакав. На Голој Јахорини.

R. Hornschuchii Hoppe ap. Sturm[6]), што сам га такођер сабрао на Голој Јахорини а у Херцеговини на Лисину код Ивана, разликује се јасно кратким кљуном у рода и карактеристичним зупцима у листа.

β ***intermedius*** m. Мањи (око 12—22 *cm*), већином двоцвјетан. Листови дубље раздијељени са ужим одресцима. Листови струка као првашњи. Ваљда прелазни облик од α до γ.

Босна: Гола Јахорина (Мали), уз језеро у Радуши планини у висини од 1860 *m* (leg. O. Reiser).

---

[1]) Flora von Niederösterreich, I. (1890.), 422.

[2]) Срави Рупрехт, на озн. мј. стр. 17.

[3]) Полиморфија филома тумачи се неријетким случајевима, у којима се поједини на ступцу насађени листови дна налазе, који имаду карактеристичне анисофилне разастирке као у дôњих листова струка.

[4]) У Verhandl. der zool-bot. Ges. 1904., стр. 192. као *R. concinnatus* det. J. Freyn.

[5]) Mitteil. d. Thüring. botan. Vereins. Нова серија, св. 3. и 4. (1893.), стр. 98.

[6]) *R. Hornschuchii* распрострањен је од Пиринеја преко Алпа, Карпата и Балканског полуострова све до Кавказа.

γ ***typicus*** m. Syn. *R. oreophilus* α *typicus* Halácsy, Consp. florae graecae, I. (1900.), 21. Листови дна слични нози дубоко 3—5-дјелни, одресци ужи, крпасти или 2—3-цјепи са ужим овршицма. Средњи одрезак већином до на дно листа слободан, троцјепан до тродјелан, нутарњи овршци пострапих одсјека већином троцјепни или трокрпи. Дôњи листови струка дубоко раздијељени, овршци слаби (3—5[—7]). Цвијетни вијенац 2—2·5 (1·7—3) *cm* широк, жут. Струк и листови јаче или слабије *(R. concinnatus* Schott f. descripta) длакави.

Црна гора: на Ловћену (Monte Sella са највишим врхом Штировником (1759 *m*) (leg. Фрањо Мали; Т. Пихлер, јули 1885. као *R. croaticus?).* Позната је и из других балканских земаља и из Мале Азије *(R. inops* Schott, на озн. мј.) [1].

δ ***Sartorianus*** (Boiss. et Heldr. Diagn. Ser. 2., бр. I., стр. 8. (1853.) Synon. *R. Villarsii* β *Sartorianus* Boiss. Flor. orient., стр. 41.; *R. oreophilus* δ *Sartorianus* Halácsy, Consp., на озн. мј.

Већином низак. Листови скоро петорези, обично са двоструким (2—) 3-цјепним одсјецима и уским линеалним овршцима. Односи се према *R. concinnatus* Schott као *R. carinthiacus* Hoppe ap. Sturm [2]) према *R. montanus* Willd. Велегорски облик, који расте радо на голијетним мјестима.

Босна: Планина Пролог (О. Рајзер).

Херцеговина: На Вележу код Мостара 1600—1800 *m* (Murbeck, Beitr. z. Flora Südbosn., стр. 174. det. J. Freyn.).

f. *angustissima* (G. Beck у Verhandl. d. zool.-botan. Gesellsch., 46. [1896.], стр. 234.).

Листови, скоро четири пута тродјелни, овршци уско-линеални. Нијесам видио.

Босна: На Клековачи планини код Петровца и на Динари у Далмацији близу босанске међе (Бек, на озн. мј.).

Оригинали од *R. Sartorinus* нађени су од Хелдрајха на тесалском Олимпу и на Килени у Пелопонезу, те их је држао за *R. demissus* DC. Биљку са потоњег мјеста приврстао је послије Боасје (Fl. orient., на озн. мј.) уз *R. Villarsii* DC. Преда мном је и *R. concinnatus* Schott са тесалског Олимпа (Хелдрајх, јули 1851.). Ваљда се налазе оба облика, те се само десила замјена етикета.

R. Sartorianus B. H. познат је осим Србије и Бугарске [3]) из свих балканских замаља.

ε ***velatus*** Halácsy у Denkschriften d. Akad. d. Wissensch., Wien LXI. (1894.), 225., табла I., сл. 1. и 2.

Виши (15) 20 – 40 *cm*, већином троцвјетан. Листови у ширим одсјецима, ћелави.

f. *bosniacus* m.

Овршци листа само према врху назубљени.

Босна: Шатор пл. (И. Буцаловић).

Гг. Алфреду Шаберту (Chabert) (Chambéry), Ферд. Филарскому (Filarszky) (Будимпешта) и А. Цалбрукнеру (Zahlbruckner) (Беч) дужан сам захвалу, што су ми ставили на располагање материјал, потребан за сравњивање, а г. А. пл. Дегену за важне податке.

---

[1]) *R. Rigoi* Huter у Oesterr. botan. Zeitschr., LIII. (1903.), 494., се добро слаже са *R. concinnatus* Schott, али је тобоже „*axis glabra*“.

[2]) О номенклатури ове биљке сравни Fritsch у Verhandl. d. zool.-botan. Gesellsch., 1899., стр. 234.

[3]) Velenovsky, Suppl. I. сједињује *R. Sartorianus* B. H. са *R. oreophilus* Auct. balc.

К. Мали
„Ranunculus croaticus Schott".

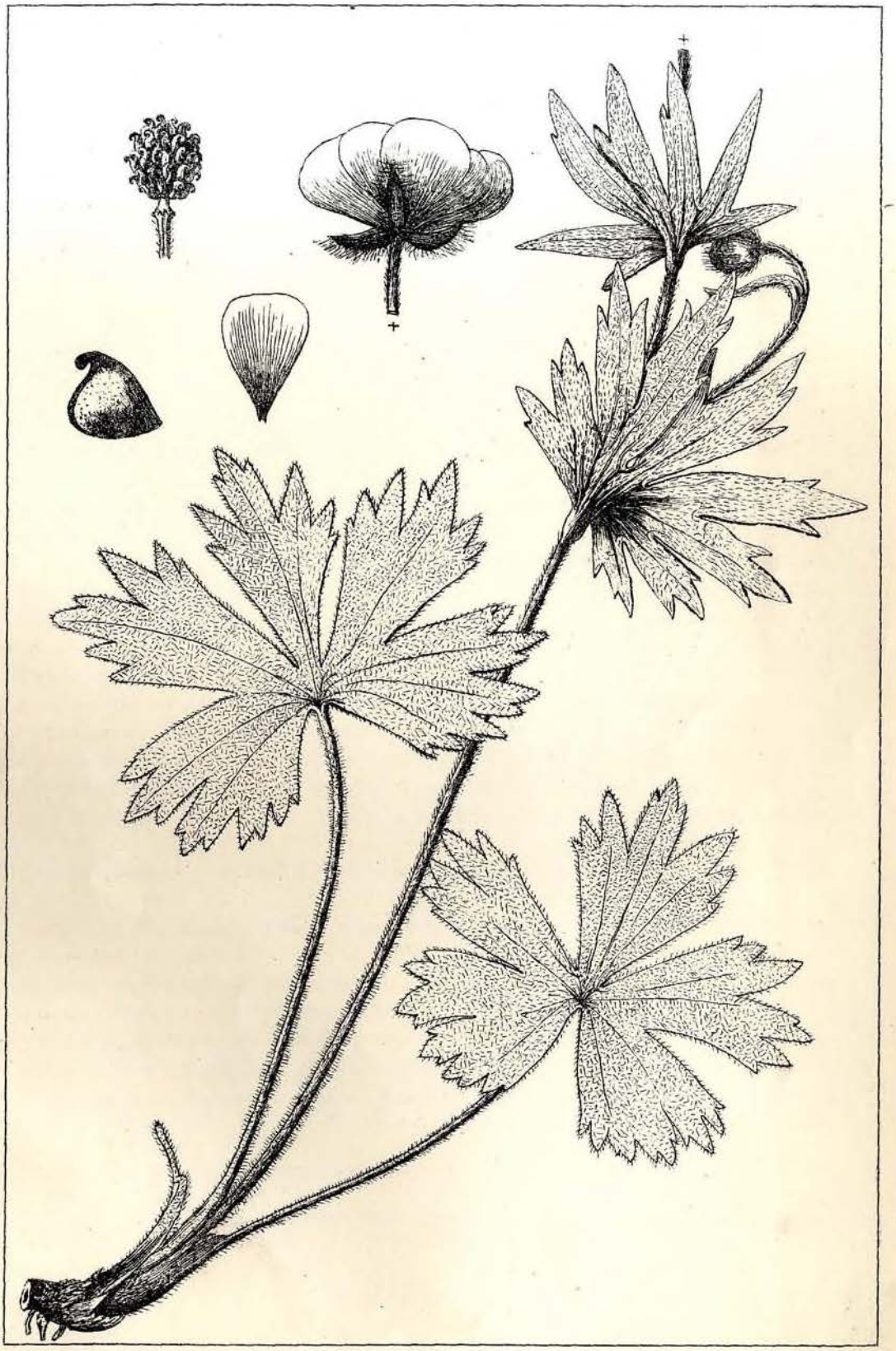

Тумач табле.

Слика 1. Мала биљка из хербара у наравној величини.
„ 2. Цвијет њен у наравној величини.
„ 3. Цвијетни листић у наравној величини.
„ 4. Родна главица са ћелавим торусом и једним дијелом родне стапке.
„ 5. Орашћић 3·5 пута већи него у нарави.

Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka.

II. (4.) dio.

(Sa 1 tablom.)

Priopćio

dr. **Günther vitez Beck pl. Mannagetta,**

redov. profesor botanike, ravnatelj botaničkog vrta i predstojnik botaničkog zavoda c. kr. njemačkog sveučilišta u Pragu.

Trib. 3.: *Sileneae.*

[DC. u Prodr., I, 351 (1824); Benth. Hook., Gen., I, 142; *Silenoideae* Pax u NPflF., III 1 *b*, 69. — Subordo *Sileneae* Fenzl u Endl., Gen., 976 (1840). — *Sileneae* Bartl., Beitr., II, 160 (1825) kao rod. — *Silenaceae* Lindl., Nat. Syst., izd. II, 124 (1836). — *Caryophylleae* DC., Fl. Franc., IV, 735 (1805) ne drugi.]

Lychnideae.

[Fenzl u Endl., Gen., 971 (1840); A. Braun u Flora (1843), I, 365; Rohrb. u Linnaea XXXVI (1869—1870), 170.]

15. Agrostemma.

[L., Spec., 435 (1753); Gen., izd. V, br. 516, djelomice; Pax u NPflF., III 1 *b*, 70. — *Lychnis* sekt. *Githago* Benth. Hook., Gen., I, 148.]

1. ***Agrostemma githago*** [L., Spec., 435 (1753). — *Lychnis githago* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 310 (1772)]. — U poljima i po ugarima do 1100 *m*.

Bosna: Kod Ripča (Boll.), Banjeluke, Maglaja na V. (H.), oko Travnika (*S.), kod Šuice (B.), Livna (Pr.), često i rasprostranjeno u južnoj Bosni (B.), na Kravici kod Nove Kasabe (I.). — **Hercegovina:** Oko Jablanice (B.), Mostara (Str.), u Gatačkom polju (Riedel!), kod Trebinja (*P.). — Juni do augusta. — „Kukolj, čjurek, gravor".

16. Viscaria.

[Röhl., Deutschl. Fl., 2. izd., II, 37 (1812); Rohrb., Silene 9 i u Linnaea XXXVI (1869), 171, 264; Pax u NPflF., III 1 *b*, 70. — *Lychnis* sekt. DC., Fl. Franc., IV, 761 (1805); Benth. Hook., Gen., I, 148.] „Drijemina".

1. ***Viscaria viscosa*** [Asch., Fl. Brand., odj. II (Fl. Berl.), 22 (1859). — *Lychnis viscaria* L., Spec., 436 (1753). — *L. viscosa* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 306 (1772). — *Viscaria vulgaris* Roehl., Deutschl. Fl., 2. izd., II, 275 (1812—1813). — *V. viscaria* Asch. Graebn., Fl. nordostd. Flachl., 299 (1898)]. — U livadama na kamenim obroncima, osobito na škriljavom tlu, oskudnom vapnencem, do u više predalpe (1600 *m*).

Bosna: Na Podgomili kod Krupe (B.), na Šiši pl. (B.), oko Travnika na Vlašiću (*S., Exs., br. 838), na Tarabovcu, na Vilenici prema Sokôcu (Fr. Br.), kod Busovače (Bl.), često oko Fojnice!! (S.), na Vranici pl., na Pogorelici (Schwarz!), kod Vareša (Pr.), na Igmanu (F.!), kod Vučje luke kraj Sarajeva!! (Bl.), kod Viteza, Prače (F.), na Romaniji pl. (B.), Goloj Jahorini i na Kleku (F.), kod Hana Sumbulovca, na Bjelašnici prema Lukavcu, na Treskavici (B.), Vitorog-kosi (Ha.-Fa.). — **Hercegovina:** (*A. K. gdje?); na Veležu (B.), Babi pl., u Bijeloj gori (Haw.!). — Maj do augusta.

Opažani su slijedeći oblici:

1. ***latifolia.*** Listovi veći i dulji, široko kopljasti prema peteljci na dugo i jasno suženi. Listovi struka 6—14 *mm* široki. Amo-tamo. — 2. ***graminifolia.*** Listovi uži i kraći, više linealni, svi najviše 3—5 *mm*

široki. Rasprostranjena. — 3. *albiflora* [Sweet, Hort. brit., izd. II, 54 (1830) kao vrst; Rouy Fouc., Fl. Franc., III, 100 (1896)]. — **Bosna:** Kod Fojnice (*B.).

17. Silene.

[L., Spec., 416 (1753); Gen., izd. V, br. 503; Benth. Hook., Gen., I, 147 (excl. *Heliosperma*); Pax u NPflF., III 1 *b*, 70; Rohrb., Monogr. *Silene* (Leipzig 1868). — *Cucubalus* L., Spec., 414 ne Tourn. (djelomice).] — „Silenka".

1. sekt.: *Behen.*

[Moench, Meth., 709 (1794) kao vrst; Bunge u Ledeb., Fl. Alt., II, 138 (1830), sekt. *Behenantha* Otth u DC., Prodr., I, 367 (1824).]

1. ***Silene venosa*** [Aschers., Fl. Brand., odj. II (Fl. Berol.), 23 (1859). — *Cucubalus Behen* L., Spec., 414 (1753 excl. β). — *C. venosus* Gilib., Fl. Lith., II, 165 (1781). — *Behen vulgaris* Moench, Meth., 709 (1794). — *Silene cucubalus* Wib., Prim. fl. Werth., 241 (1799). — *S. inflata* Sm., Fl. Brit., II, 467 (1800). — *S. vulgaris* Garcke, Fl. Deutschl., 9. izd., 64 (1869). — *Lychnis behen* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 305]. — U livadama, na ugarima, kamenim, zemljanim obroncima, u krševitom grohotu do u alpinsko područje velegorja. „Svičić, skrepovac".

   α ***typica*** *[S. cucubalus* var. G. Beck, Fl. Nied.-Öst., 381 (1890). — *S. inflata* var. *vulgaris* Otth u DC., Prodr., I, 368; var. *pratensis* Neilr., Fl. Nied.-Öst., 813. — *S. vesicaria* Schrad. po Reich., Fl. Germ., 823 (1832)]. — Struk uspravan, paštitast, mnogocvjetan. Listovi morske zelene boje, debeljasti, jajasto-lancetni do dugoljasto-lancetni, zašiljeni, ćelavi po rubu, hrapavi ili glatki u sredini struka bar 1 *cm* široki. Donji listovi struka prema dnu suženi, gornji zaokruženi.

   Bosna: Rasprostranjena do u predalpe, a osobito česta u krasu (*S. i drugi!!). — **Hercegovina:** (*A. K.), na Porimu (V.), oko Umoljana (B.), Jablanice (Fo.), Mostara!! (Str.), Blagaja (Fo.; Raap Call., Pl. Herc. exs., br. 29!), Nevesinja (V.), Posušja (F.!), Ljubinja (Fo.), Bileka (Haw.!), Gackog (Mu.); valjda i dalje rasprostranjena. — **U novopazarskom sandžaku:** U dolini Lima izmegju Prijepolja i Bistrice (*B.). — Maj do augusta.

   Opažani su slijedeći oblici:

   1. ***vesicaria*** [Schrader, na ozn. mj. kao vrst; Reich., Ic fl. Germ., t. 299, sl. 5120 α. (Rub lista hrapavo izreskan). Listovi širi; 1—3 *cm* široki; gornji listovi struka eliptični do duguljasti, od sredine oblo zašiljeni. Rub lista manje više hrapavo izreskan ili posve gladak (f. *laevis* — ? *glauca* Reich., na ozn. mj.). — Često do u predio kržljave drvljadi

   2. ***oleracea*** [Grec., Consp. Fl. Rom., 106 (1898). — *S. inflata* var. Fic. u Reich., Fl. Germ., 823 (1832) Reich.; Ic. fl. Germ., VI, sl. 5120 γ. — *S. vesicaria* γ *oleracea* Rouy Fouc., Fl. franc., III, 104 (1896)]. — Listovi više lancetni, uži, gornji listovi struka zašiljeni počam od dônje trećine amo-tamo (*M.). Vrlo bujan oblik sa 3—5 *cm* širokim, na ruku trepavičastim listovima je f. ***latifolia*** [K. Maly u Abh. ZBG. (1904) 188. *S. inflata* var. *ciliata* α *latifolia* Reich., Fl Germ., 823 i Ic. fl. Germ., VI, 54, t. 301, sl. 5120; var. *latifolia* Beck, Fl. Nied.-Öst., 381. *S. latifolia* Hayek u ÖBZ. (1902), 439.] M. ju je našao na Treskavici u **Bosni** uz monstruozni oblik *trifoliata* [K. Maly, na ozn. mj., sa trobojnim listovnim prešljenovima. — Drugi oblik ***obovatifolia*** [K. Maly, na ozn. mj., 187] ima obratno jajaste, dugoljaste, kao injem posute listove, često kratko zašiljene i široke, od kojih su dônji klinasto prema krilatoj peteljci suženi, nadalje srednje velike ili velike čaške. Nije li to dolinski oblik od *S marginata* Kit.? — **Bosna:** Oko Sarajeva (*M.). — **Hercegovina:** Oko Jablanice (*M.).

   3. ***microcalyx*** *[S. cucubalus* var. *minor* G. Beck, Fl. Nied.-Öst., 381 ne Gaud.] Rodne čaške 10—13 *mm* duge; kod običnog oblika 15—20 *mm* duge. Inače kao f. *vesicaria*. Pojedince. — **Bosna:** Oko Sarajeva (*B.).

   4. ***colorata*** *[S. inflata* var. *colorata* Hampe u Linnaea XI (1837), 46]. Cvjetovi ružičasti do grimizni. — **Hercegovina:** Kod Blidinjeg jezera na Čvrsnici (*Pi !).

   β ***angustifolia*** [Grec., Consp. fl. Rom., 107 (1898). — *Cucubalus angustifolius* Mill., Gard. dict., izd. VIII, br. 3 (1768). — *Silene inflata* var. *angustifolia* DC., Fl. franc., IV, 747 (1805); *glabra* δ *angustifolia* Reich., Fl. Germ. 823. — *S. Coulteriana* Otth u DC., Prodr., I, 368 (1824). — *S. angustifolia* Guss., Fl. Sic. prodr., I, 500 (1827)]. — Uspravna, mnogocvjetna. Listovi usko-lancetni, ukočeno ispravljeni, na rubu gotovo glatki, u sredini struka 3—6 *mm* široki.

   Bosna: Kod Hana Bulata u Drvaru (*Ha.). — **Hercegovina:** Kod Trebinja i Bileka (*P.).

   γ ***bosniaca*** *S. cucubalus* var. *bosniaca* G. Beck, Fl. Südbosn., u ANH., VI (1891), 333. — *S. inflata* var. *puberula* Vand., Neue Beitr. u Sitz. böhm. Ges. Wiss. (1890), 254; = Murb. u LUÅ, XXVII, 162 (1891); var. *balcanica* Velen. Fl. Bulg.

Suppl. I, 37 (1898); var. *pubigera* Hal., Consp. fl. Graec., I, 160 (1901); ? var. *pubescens* Kitt., Fl. Deutschl., 3. izd., 1058. — *S. puberula* Jord. u Boreau, Fl. centr. Franc., izd. 3, II, 94 (1857) ne Bert., Boiss. — *Silene venosa* var. *antelopum* K. Maly u Verh. ZBG. (1904) 188 ne Vest; valjda i Grec., Consp. fl. Rom., 106 (1898) i *S. antilopum* Sim., Enum. pl. Transs., 124]. — Struk snažan, mnogocvjetan, ćelav ili manje dlakav. Srednji i gornji listovi struka eliptični, na dnu zaokruženi ili skoro srcoliki zaokruženi ili svedeno zašiljeni, na rubu trepavičasto hrapavi, na obje strane manje više kosmato hrapavi, 10—55 *mm* široki.

Slijedeći sinonimi sigurno ne idu našoj biljci: *S. vesicaria* var. *pubescens* [Rouy Fouc., Fl. franc., III, 105 ne DC]. „Feuilles inferieures ovales elliptiques, les superieures plus étroites"; u naše biljke je baš obratno. — *S. inflata* var. *pubescens* [DC., Fl. franc., IV, 747] ide po sinonimu *Cucubalus maritimus* [Lam., Encycl., II, 220] uz *S. maritima* With. — *Cucubalus antelopum* [Vest u Flora, IV (1821), 149 i u Bot. Zeit., I (1843), 148] je po diagnozi, caule scabro, foliis subtus scabriusculis, glaucis", kako je već primjetio Ha. [u ÖBZ. (1905), str. 428] jedna istovjetna sa *S. bosniaca,* što je K. Maly [u Verh. ZBG. (1904), 188] izveo. — *S. venosa* var. *pubescens* [Gürke, Pl. Europ., II, 287] je smjesa gornje i var. γ.

Prelaze do f. *vesicaria* našao sam na Lelji pl. — Oblik sa skroz lancetnim, uskim, 5—10 *mm* širokim listovima = f. *stenophylla* vidio sam sa Gučje gore na Vlašiću (Franjić!). — U predalpinskim i šumskim livadama i čistinama do 1700 *m*. — **Bosna:** Na planinama: Vlašiću (B.), Igmanu (F.! kao var. *latifolia),* Treskavici (B.), Goloj Jahorini (M.), kod Pavlovca kraj Kasidola (M.), na Magliću (B.), Uilici, Maloj Klekovači, Resanovači, Goloj Kosi (Ha.-Fa.), Troglavu u Dinari (B.). — **Hercegovina:** Na planinama Lisinu (V.), Lelji (B.), Veležu, Crvanju (Mu.), Muharnici (F.). — Juni do augusta.

δ ***alpina*** [Gürke, Pl. Eur., II, 287 (1899). — *Cucubalus alpinus* Lam., Encycl., II, 200 (1786). — *Silene alpina* Thomas, Cat. (1837), 45 (samo ime). — *S. inflata* var. *alpina* Hegetschw., Fl. Schweiz, 417 (1840). — *S. cucubalus* var. *alpina* Rohrb., Monogr. Silene, 87 (1868), djelomice. — *S. uniflora* β DC., Fl. franc., IV, 747 (1805). — *Cucubalus montanus* Vest u Flora (1821), 149 = *S. montana* Hayek u ÖBZ. (1901), 253]. — Struk nizak, rahao, busast, obilno razgranjen, jedno- do malocvjetan. Listovi jajasto okruglo-lancetni, zašiljeni nekoliko puta dulji nego što su široki, na rubu manje hrapavi. — Na kamenim mjestima i u kršovitom grohotu velegorja.

Bosna: Na Tikvi u Vranici pl. (Schwarz!). — **Hercegovina:** Na Plasi pl. (V.), na Ploči u Čvrsnici (V.), na Prenju pl. (M.).

ε ***marginata*** [Kit. u Linnaea, XXXII (1863), 536 kao vrst; Gürke, Fl. Europ., II, 288. — *Cucubalus marginatus* Kit. u Schult., Öst. Flora, 2. izd., I, 674 (1814). — *S. inflata* var. *marginata* Maly, Enum. pl. Austr., 307 (1848). — *S. microloba* Schott, Nym., Kotschy, Anal., 59 (1854)]. — Donji listovi lopatičasti, gornji u jednodo malocvjetnog struka jajasti, skoro okrugljasti od prilike dvaput tako dugi kao široki, šiljasti ili svedeno zašiljeni, na hrskavom rubu glatki ili nešto hrapavi. Inače kao δ *alpina*. — U krševitom grohotu velegorja do 1800 *m*.

Bosna: Istočno više Šatorskog jezera (*Ha.); na Magliću (B.). — **Hercegovina:** Na Prenju, Plasi (B., kao var. *alpina*), Veležu pl. više Sopilja (*Mu., Ja.).

I oblik ***crassifolia*** *[Cucubalus crassifolius* Tenore, Viagg. in Abruzzi, 67 (1830). — Reich., Ic. fl. Germ., VI, t. 299, sl. 5120, β *glauca]* sa zareskasto hrapavim rubovima na listu se nalazi.

2. sekt.: *Conosilene.*

[Rohrb., Monogr. Silene, 89 (1868).]

2. ***Silene subconica*** [Friv. u Flora, XVIII (1835), 334; Velen., Fl. Bulg., 58; H. Lindb. u Finska Vetensk. Soc., Förh. XLVIII (1906), 27 i sl.]. — Na suhim, travnatim mjestima.

Hercegovina: Na Neretvi kod Mostara (*H. Lindberg). — Maj.

3. ***Silene conica*** [L., Spec., 418 (1753); Rohrb., Silene, 91]. — Na pješčanim, zemljanim mjestima megju usjevima po ugarima do 800 *m*.

Bosna: Diljem Stavnje izmegju Kralupa i Vareša, oko Tarčina, u dolini Sutjeske, kod Tjentišta, Preodca (*Pr.). — **Hercegovina:** Na Vranu pl. (V.), oko Mostara (Pi.), Zimlja gornjih (Baenitz!), Trebinja!! (*P.), kod Zaslapa i Jazina dola u Bijeloj gori (P.). — Maj, juni.

3. sekt.: *Eusilene.*

[Rohrb., Monogr. Silene, 93 (1868).]

4. ***Silen dichotoma*** [Ehrh., Beitr., VII, 143 (1792), ne Gilib.; Rohrb., Silene, 94]. — Na livadama, oranicama i pustim mjestima.

Bosna: Oko Nove Kasabe u dolini Jadra (*J.), u dolini Željeznice i kod Tjentišta (Pr.). — Maj do juli.

5. ***Silene gallica*** [L., Spec., 417 (1753); Rohrb. (Silene, 96]. — Izmegju usjeva, na ugarima, pustim mjestima do 1250 *m*.

Bosna: (*A. K.) Kod Vrnograča (F.), često oko Novoga, Petrovca (B.), Zalina, Zaspe, tursk. Dubovika (F.), Banjeluke (H.), Zalužana (C.), Travnika (Fr. Br.), u dolini Miljacke oko Sarajeva (Mu.), na Maloj Obrsini kod Ribnika (Ha.). — Maj, juni.

Opažani su i oblici: 1. *quinquevulnera* [L., Spec., 416 kao vrst; Mert. Koch, Fl. Deutschl., III, 230 (1831)]. — **Bosna:** Kod Novoga, Petrovca (*B.). — 2. *anglica* [L., Spec., 416, kao vrst; Mert. Koch, na ozn. mj.]. — **Bosna:** (*A. K.) Kod Banjeluke (H.), oko Sarajeva, u Sarajevskom polju (M.).

5. ***Silene trinervia*** [Seb. Maur., Fl. Rom. prodr., 152, t. 2 (1818); Rohrb., Silene, 107; u Reich., Fl. Germ., 815 (1832) i *S. Gallinyi* Heuff. u Flora (1833), 358; Reich., Ic. fl. Germ., VI, 50, t. 280, sl. 5069]. — Na njivama, pustim mjestima, rubovima cesta u području sredozemne flore.

Hercegovina: U dolini Neretve kod Jablanice, Žitomišlića (Mu.), oko Trebinja (*P.), izmegju Ušća i Arehangjela (V.); kod Bileka (F.). — Maj do jula.

6. ***Silene pendula*** [L., Spec., 418 (1753); Rohrb., Silene, 111].

Nagjena je od *Pi. kod Mostara u **Hercegovini:** Biljka, koja se odlikuje golišavošću svih dijelova, očito je iz vrtova zalutala u polje, te nije ona divlja biljka, što se nalazi u sredozemnoj flori.

7. ***Silene graminea*** [Vis. u Reich., Ic. fl. Germ., VI, 52 (1844); Fl. Dalm., III, 166, tabla 34, sl. 2. — *S. vallesia* var. *graminea* Vis. u Reich., na ozn. mj., tabla 286, sl. 5087 *b* (1844); Gren-Godr., Fl. Franc., I, 210 (1848); Rohrb., Silene, 131]. — Razlikuje se od *S. vallesia* L. po strukovima, koji su uvijek jednocvjetni, po dônjim člancima struka, koji su uvijek samo pahuljasto dlakavi, po mnogo užim, više linealnim listovima bez žlijezda — samo najgornji par listova je katkada žlijezdasto dlakav — po širini gornjih listova struka, koja je uvjek u gornjoj trećini najveća, po manjim čaškama (13—20 *mm* dugim) i po bijelim ili svjetlo-ružičastim, dolje žuto-zelenim do mrko-ljubičastim cvjetnim listovima, po golišavim kapsulama sa kraćim karpoforima i po posve inakom geografskom rasprostiranju. — Na krševitim, kamenim mjestima u alpinskom području velegorja.

Bosna: (*A. K.) Na Jedovniku kod Grahova, na Velikoj Goliji (St. Fa.); na Prologu, Dinari (Vis.) i Kamešnici (Th. Pichler, 1869), na Cincaru (B.). — **Hercegovina:** (*A. K.) Na Prenju!! (F.), Plasi (B.), Veležu pl. (Mu.), na Širu (Br.). — Juli, august.

Opažani su slijedeći varijeteti:

α ***prenja.*** Folia omnia abbreviata, linearia vel lanceolato-linearia, longissime acuminata, infima vix 1 *cm* longa, summum 1—1·5 *mm* lata, lamina ± glabrescente instructa; caulina media et superiora pluries internodiis breviora, summa 2—3 *mm* modo longa. Calyx 13—15 *mm* longus. — Odlikuje se veoma skraćenim listovima.

Hercegovina: Na kamenim mjestima Prenja pl. u visini od 1900 *m* (*B.).

β ***typica*** *[S. graminea* Vis., na ozn. mj., t. XXXIV, sl. 2]. — Folia omnia anguste linearia, longe acuminata, 1—1·5 *mm* inferiora vix 2 *mm* lata; caulina internodiis paulo breviora. Calyx c. 15 *mm* longus. Petala sec. Visiani alba subtus citrina (?), ex observationibus meis luteo-virida. — Rasprostranjena.

γ ***intercedens.*** Folia elongata, —4 *cm* longa, lineari-lanceolata, latiora; ea ramorum sterilium basim versus longe attenuata, in apice breviter acuminata vel acuta, —4 *mm* lata, suprema caulina in tertia infima latissima, omnia copiosius pilosa. Calyx major, 15—20 *mm* longus. Capsula ovato-oblonga, carpophoro longior. Petala

sordide alba, subtus luteolo-viridia saepe fusco-violacea, inflexa. Corona paulo denticulata.

Bosna: U alpinskom području Cincara (*B.). — **Hercegovina:** Na Prenj-pl. (*B.), te u prelaznom obliku do β.

8. ***Silene saxifraga*** [L., Spec., 421 (1753); Rohrb., Silene, 138. — *S. petraea* Waldst. Kit., Descr. ic. pl. rar. Hung., II, 178, t. 164 (1805)]. — Na kamenim mjestima, krševima predalpinskog i alpinskog područja vapnenastih gora.

Bosna: Na Vlašiću, na Kajabaši (Fr. Br.), kod Poljana i izmegju Sutjeske i Borovice (*S.), u Vranici pl., na Vitruši (B.), u Zecu pl. (Schwarz!), kod Fojnice (Pr.), oko Sarajeva (Knapp, Exs., br. 34!), tako kod Mrkovića i na obroncima Trebevića (B.), kod Hana Buloga (F.), izmegju Hana Buloga i Palâ (F.), u dolini Koševe (M.); na Vratlu i na Treskavici (B.), Preslici (V.), na Romaniji pl.!! (Fo., Beck, Fl. Bosn.-Herc. exs., br. 162); u dolini Sutjeske (Pr.), na Magliću!! (A.), Volujku (B.), Bregoću (Pr.), oko Čajnice (Životsky!), izmegju Šuice i Borove glave (*S.), kod Livna (S.; Rohrbach u Linnaea, XXXVI, 263, piše, da je ima i na brdu Cincaru, na koje ali S. nije dospio); na Kamešnici, Troglavu, Šatoru pl. (Pr.). — **Hercegovina:** (*A. K.) Na Glogovu, Malom Prenju (F.!), oko Mostara: na Stôcu (Raap Callier, Fl. Herc. exs., br. 31! Baenitz!), na Podveležu (I.), Crvanju (Mu.), Visoćici (B.), Bjelašnici (Mu.), Orlovcu, Dumošu pl. (Fo.). — Juni do augusta.

Naša se biljka posve slaže i sa *S. petraea* W. K. i sa alpinskom *S. saxifraga* L. (isklj. *S. Hayekiana* Hand. Maz. i Janch.). Rohrbach (Silene, 114) drži doduše *S. petraea* kao inačicu od *S. saxifraga* sa vrlo orahljelim strukom, vrlo uskolinealnim listovima i nešto manjim cvjetovima, ali je očito imao na očima samo biljku, što ju Reichenbach pod br. 2599 u svojim Exsiccatima navodi iz Banata, koja ima lepršastu odjeću i vrlo uske, skoro nitaste listove. Ali u tom je obliku *S. petraea* samo vrsta uzrasla na sjenovitim stijenama, kako se počesto nalazi u južnim Alpama i u Bosni. Originalni eksemplari Kitaibelovi iz Banata, koji se nalaze u herbaru J. Zahlbrucknera u zbirkama c. kr. njemačkog sveučilišta u Pragu, slažu se u svakom vidu sa bosanskom biljkom, kako sam ju primjerno pod br. 162. u mojim Exsiccatima naveo. Ja sam već [u ANH., VI (1891), 334] *S. petraea* posve spojio sa *S. saxifraga,* pa i K. Maly [u Glasniku, VII (1900), 530] dolazi do istog rezultata, a ako se razmisli, da je Kitaibel *S. saxifraga* pogrješno identifikovao sa *S. multicaulis* [vidi ovu, i u Linnaea, XXXII (1863), 539], te je *S. saxifraga* naprosto prekrstio u *S. petraea,* dobiva ovaj nazor novo uporište. Ja ne mogu dakle da pristanem uz odlučno izraženo mnijenje Handel-Mazetti-ja i Janchen-a [u ÖBZ. (1905), 430], da *S. petraea* fali u Bosni, te da se ograničuje na južne Karpate, pa ni uz slično, ali mnogo opreznije mnijenje Vierhapper-ovo [u Mitt. naturwiss. Ver. der Wiener Univ. (1906), s. otisak 19]. Ispitanje vrlo obilnih egzemplara banatske *S. petraea,* što sam ih dobio iz ruke Kitaibel-ove, Wierzbicki-jeve i Borbás-ove i dr., pokazalo je, da listovi normalne banatske biljke nijesu nimalo uži nego u alpinske i bosanske; odnosi duljine čaške kreću se u istim granicama (7—10 *mm*), klinovi cvjetnih listova isprva su jednako dugi kao čitava čaška, ali kašnje obično nadmašuju čašku. Kapsule su od prilike 5 *mm* duge, većinom posve zatvorene u čaški, te rasparavaju gornju polu cijevi čaške baš tako kao i u f. *microcarpa,* koja je rasprostranjena u Alpama i u Bosni i Hercegovini. Sva navedena obilježja, po kojima bi se razlikovala *S. petraea* od *S. saxifraga,* što ju Linné navodi u vapnenim gorama Francuske i Italije, su prema tome bez vrijednosti.

Po obliku i veličini kapsule pokazuje bosansko-hercegovačka biljka slijedeće oblike:

1. ***microcarpa.*** Kapsula više krugljasto-jajasta, rijetko elipsoidna, od prilike jednako duga kao karpofor, oko 5 *mm* duga, raspara polovicu čaškine cijevi. — Često; i u Alpama i u Banatu. — 2. ***macrocarpa.*** Kapsula više elipsoidna, oko 7—10 *mm* duga, dvaput tako duga od rôdnika (karpofora), većinom raspara cijev čaške. Rasprostranjena. Amo ide i *S. clavata* Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 2493 ne Rohrb. i dr. — 3. ***dirumpens.*** Kapsula krugljasto-jajasta, 6—7 *mm* duga, 3—4 puta dulja od kratkog rodnika, raspara čitavu cijev čaške po duljini. — **Bosna:** Na Zecu pl. (Schwarz!). Tu i tamo se nalaze i oblici, u kojih su listovi do 2·5 *mm* široki.

S. Hayekiana. koja je po odjeći slična kao i *S. saxifraga* [Handel-Mazetti i Janchen u ÖBZ. (1905), 430. — *S. dalmatica* Hayek u ÖBZ. (1901), 295—298, djelomice], vrsta ili pasmina, endemična u Karavankama i Julskim Alpama iz čete *S. saxifraga,* siže u

Hrvatskoj do Risnjaka (Th. Pichler!) i Kleka kod Ogulina! te bi se možda mogla naći i u strujanju dinarskih alpa. Ona stoji u sredini izmegju *S. multicaulis*, te se razlikuje od prve čaškami, dugim 10—14 *mm* u dônjih cvijetova, klinovima, koji iz cvjetnih listova jasno izmiljaju iz čaške, a osobito kapsulom, koja je $1^1/_2$ puta dulja od rodnika (karpofora), te izlazi iz čaške. Po potonjoj se osebitosti razlikuje i od *S. multicaulis*, koja ima još dulje (14—18 *mm* duge) čaške, a kapsule zatvorene u čaški.

9. ***Silene multicaulis*** [Gussone, Pl. rar., 172, t. 35 (1826); Rohrb., Silene, 139; Williams u Journ. Linn. soc., XXXII (1896), 98. — *S. saxifraga* Waldst., Kit., Descr. ic. pl. rar. Hung., II, 177, t. 163 (1805), ne L. — *S. dalmatica* Scheele u Flora, XXVI (1843), 430. — *S. Kitaibelii* Vis., Fl. dalm., III, 167 (1852). — *S. clavata* Rohrb., Silene, 140 (1868), djelomice ne Moench, Hampe, Kern. — Sravni Hayek u ÖBZ (1901), 295; Simonkai u Mag. bot. Lap. (1903), 201; Hayek, na istom mj., 337; Handel-Mazetti i Janchen u ÖBZ. (1905), 429; Vierhapper u Mitt. naturw. Ver. der Univ. Wien, IV (1906), 48 (sep. otisak 13)]. — Struk granat, višecvjetan, rijetko jednostavan jednocvjetan, do 40 *cm* visok; dônji članci struka pahuljasti. Listovi lancetno-linealni ili linealni, dônji, osobito na rubu kratko-trepavičasto-hrapavi. Čaška 14—18 *mm* duga. Cvjetni listovi bjelkasti, s dônje strane uljikasto-zeleni, klin im prelazi ili jedva ili jasno preko čaške. Kapsula zatvorena u čaški. Sjeme plosno-bradavičasto. — Na travnatim, kamenim mjestima predalpinskog i alpinskog područja velegorja.

Bosna: U Vranici pl. (*Mu.), na Ločikama (Mu.), Krstacu više Prokoškog jezera, na Štitu (S. V.); u Dinari, na Troglavu (B.), na Kamešnici (Th. Pichler, 1869), na Preslici (V.), na Magliću (B.), Volujku (*Knapp po Bl.). — **Hercegovina:** (*A. K.) Na planinama: Prenju! (F.), Prislabu, Porimu, Plasi, Cvršnici, Vranu (V.), Veležu (B.), Visočici (F.), Crvanju, Zimomoru (Mu.), Dumošu (Fo.); u Bijeloj gori: u Dobrom dolu na Gnjiloj kod 900 *m*, na Prasi, Gnjiloj gredi (V.), na Vučjem zubu (V.), Orjenu (Vis.). — Juni do septembra.

Silene fruticulosa [Sieb., Pl. exs. po DC., Prodr., I, 376 (1824); od Rohrbacha, Silene, 139], spojena sa *S. Hayekiana* Hand.-Maz. i Janch. [sravni i Hayek u ÖBZ. (1901), 295 i dalje] je biljka sa Krete, koju su Blau, odnosno Ascherson krivo naveli na Treskavici u Bosni, a Ascherson-Kanitz u Hercegovini. Možda se taj podatak odnosi na *S. multicaulis*.

10. ***Silene acaulis*** [L., Spec., izd. II, 603 (1762); Rohrb., Silene, 143. — *Cucubalus acaulis* L., Spec., 415 (1753)]. — Na kamenim mjestima u najvišem alpinskom području velegorja.

Bosna: Na Magliću (B.) i Volujku pl.!! (*Knapp, Blau). — **Hercegovina:** (*A. K., gdje?) Na Lupoglavu u Prenj-pl. (V.), na Čvrsnici pl.! (Fr. Br.). — Juli, august.

β ***bryoides*** [Jord., Pug. pl. nov., 30 (1852), kao vrst; Gürke, Pl. Eur., II, 302 (1899)].

Bosna: Na Magliću pl.!! (*Mu.). — **Hercegovina:** Na Čvrsnici (*Pi.!).

11. ***Silene armeria*** [L., Spec., 420 (1753); Rohrb., Silene, 149]. — Na kamenim obroncima, stijenama, osobito na serpentinu.

Bosna: Kod Banjeluke (H.), Vrbanje (C.), Doboja (Ha.-Fa.), Žepča!! (Fr. Br.), Orahovice, Papratnice (B.), Vranduka (*Bl.), oko Duboštice kod Vareša (Pr.), kod Fojnice, u dolini Sutjeske (Pr.), kod Kupresa, Hana Malovana, Preodca (Pr.). — **Hercegovina:** U tjesnacu Tešanice, kod Konjica!! (*Bl.) — Juni do augusta.

β ***serpentini.*** Niska. Listovi duguljasti, gornji duguljasto-lancetni. Cvjetovi pojedince ili u rastršenim paštitovima. Peteljke listova do 17 *mm* duge. Slična obliku *sparsiflora* [Schur, Enum. pl., 105 (1866)] po odjeći i po cvasti, kada se rastvori, ali ova potonja ima linealno-lancetne listove.

Bosna: Na serpentinu kod Žepča (*B.).

12. ***Silene asterias*** [Gris., Spic. fl. Rum., I, 168 (1843); Rohrb., Silene, 150]. — U alpinskim travnjacima.

Po *A. K. tobože na jednom jedinom mjestu u **Hercegovini.** — Juni.

13. ***Silene cretica*** [L., Spec., 420 (1753); Rohrb., Silene, 167]. — Na mjestima, obilnim travom u području sredozemne flore.

Bosna: Kod Banjeluke (*H.), valjda samo unesena. — Maj.

14. ***Silene longiflora*** [Ehrh., Beitr., VII, 144 (1792); Rohrb., Silene, 178].

var. ***juncea*** [Roth, Catal., I, 54 (1797), kao vrst, Otth u DC., Prodr., I, 382 (1824)]. — Cvijeće bilo je bijelo, prema ovršcima zelenkasto. — Na kamenim mjestima, na serpentinu u brdskom području.

Bosna: Kod Orahovice i više Žepča (*B). — August.

15. ***Silene chlorantha*** [Ehrh., Beitr., VII, 144 (1792); Rohrb., Silene, 184. — *Cucubalus chloranthus* Willd., Prodr. fl. Berol., 155 (1787)]. — Na pješčanim, travnatim humkama, u pjeskovitoj crnogorici.

Bosna: Oko Mješajaca i Belenja na Drini (*Pr.). Dvojbeno i valja ispitati.

16. ***Silene Reichenbachii*** [Vis., Fl. dalm., III, 169 (1852); Suppl., I, 129, t. VIII, sl. 2; Rohrb., Silene, 188]. — Na kamenim, krševitim mjestima, travnatim i šikarastim obroncima, osobito u predalpinskom području.

Bosna: Po *A. K.; vrlo nevjerojatno. — **Hercegovina:** (*A. K.) Kod Jablanice i izmegju Jablanice i Grabovice (B.), na Glogovu, Prislabu, Porimu pl., više Rujišta (V.), u dolini Drežnice (V.); na Veležu i Crvanju pl. (Mu.); u Bijeloj gori i na Šubri (V.), na Orjenu (Huter), izmegju Lastve i Orahovca, kod Milanova odsjeka, na Visokoj glavici i na Ledeniku, blizu vrela Begova korita, na Vel. Svitavcu, kod Konjskog, Bogojevića sela, Konjušnice, na Šljemnu kod Borove glave, Vrbanje. (V.). — Juli, august.

β ***umbrosa*** [Vandas u Sitzungsb. böhm. Ges. Wiss. (1890), 254]. — U svim čestima snažnija, 50—60 *cm* visoka. Listovi lisnate rozete i dônji listovi u strûka širelancetni (do 15 *mm* široki), zajedno sa dônjim člancima strûka gusto provigjeni pahuljastim dlakama, okrenutim prema dolje. Rubovi listova prema napred hrapavi.

Hercegovina: Pod šipragom na Veležu pl. više Hana Potoci rijetko (*V.!). — August.

17. ***Silene Sendtneri*** [Boiss, Fl. Orient., I, 608 (1867); Rohrb., Silene, 199. — *S. Schlosseri* Vukot. u Radu jugosl. akad. znan. i umjetn., XXXIV (1876); ÖBZ. (1880), 382. [Sravni Borbás u Just, Bot. Jahresb., IV, 1052, i ÖBZ. (1876), 425]. — Opisu treba dodati: Caulis 20—70 *cm* altus; internodia superiora basim versus glutinoso-annulata. Folia breviter hirtula vel puberula. Pedicelli calycem aequantes vel duplo longiores. Flores dioici rarius hermaphroditici et steriles. Calyx subturbinatus. — U livadama, na travnatim mjestima predalpinskog područja do 1900 *m*.

Bosna: Na Vlašiću!! (*S., Exs., br. 831 kao *S. congesta*, ne Sm.), kod Gučje gore (Franjić!), Travnika (Br.!), kod pilane u Šajtovcima u dolini Lašve (B.); često na Vranici pl. na škriljavcu i vapnencu, tako na Matorcu, na Stražici, Tikvi, kod Prokoškog jezera i na dr. mj. (B); na Zecu pl. (Bl.), svuda u višem krasu, tako kod Resanovače, Gole kose (Ha.), Mliništa, Čardaka (Ja.), na Šatoru, Marinovom brdu (Ja.), u Suhom polju, kod Plazenice, Čardaka livada, Vitorog kose (Ha.-Fa.), na Hrbljini pl. (Santarius), kod Hana Malovana, oko Kupresa (Pr.). Na svim planinama južne Bosne, tako na Igmanu (F.! i u Beck, Pl. Bosn.-Herc., br. 163), na Bjelašnici (B., Pl. Bosn.-Herc., br. 22), Treskavici pl.!! (Bl.), na Vratlu (B.), na Trebeviću!! (Fo., F. u Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 2860!), oko Sarajeva kod Hana Bioskog, Vučje luke!! (Bl.), kod Hana Toplice (Bl.); više Turova, na Hojti kod Rakitnice (B.), na Romaniji pl. (B.), na Glasincu (F.!), kod Rusanovića u rogatičkom kotaru (F.); na Rosinu (Čurčić!), Bregoču (Pr), kod Smoljane gradine kraj Kalinovika (Fo.), na Vučevu, Ulobiću, Magliću (B.), Volujku (Pr.), Ljubičnoj pl. (B). — **Hercegovina:** Na Prenju, Visočici, Lelji (B.), Veležu pl. (Mu.). — Juni, juli.

Opažani su slijedeći oblici: 1 ***obtusata.*** Cvijetni listovi na vršku zaokruženi ili odsječeni ili katkada obrubljeni, uza to sada uži sada širi. Česta. — 2. ***emarginata.*** Cvijetni listovi vrlo jasni, često prilično duboko obrubljeni. Mnogo rjegja, tako u **Bosni** na Vranici, Bjelašnici pl. (*B.). — 3. ***pleiocephala.*** Paglavičice (Scheinköpfchen) 2—4, sjedajuće ili su dônji ponešto nasagjeni na stapkama. Normalna biljka ima samo jednu paglavičicu. Nije baš rijetka. — 4. ***ramulosa.*** Kao 3., ali su dônje paglavice jasnije nasagjene na struke. Stapka im je duga 2—6 *cm*. Više slučajna.

18. ***Silene otites*** [Gm., Fl. Brit., II, 469 (1800); Rohrb., Silene, 199. — *Cucubalus otites* L., Spec., 415 (1753)]. — Na kamenim, livadastim obroncima, osobito na vapnencu do 1100 *m*.

Bosna: Oko Rusanovića u rogatičkom kotaru (*F.!). — **Hercegovina:** Oko Mostara: na Humu, kod Smrečana (Pi.!), na Podveležu i na Veležu (B.); na Gljivi kod Trebinja (*P.). — Juni, juli.

19. ***Silene viridiflora*** [L., Spec., izd. II, 597 (1762); Rohrb., Silene, 214]. — Pod šikarom u brdskom području.

Bosna: Kod Banjeluke (H.), na Krninu u Kozari pl. (B.), u Vjetrenici pl. kod Zenice (*Bl.). — **Hercegovina:** Po *A. K., vrlo nevjerojatno. — Maj.

20. ***Silene nutans*** [L., Spec., 417 (1753); Rohrb., Silene, 216]. — Na kamenim, šikarastim mjestima u brdskim livadama do alpinskog područja.

Bosna: (*A. K.). Rasprostranjena; oko Bihaća, izmegju Novoga i Otoke (B.), kod vrela Previlice (F.!), na Debeljači (B.), na Grmeču pl., na Šiši kod Kljuća, na Krninu u Kozari pl. (B.), kod Banjeluke (H.), Jajca (Fo.), Zenice (Breindl!), Žepča (H.), Vareša (Pr.), Fojnice (Schwarz!), Tarčina, u dolini Željeznice, kod Trnova, Kalinovika, u Zelengori, kod Gornjih barâ (Pr.), oko Sarajeva (B.), u dolini Miljacke (M.!), na Treskavici, kod Kovanja više Rogatice (B.), na Magliću, Volujku, u dolini Sutjeske (Pr.); izmegju Drinjače i Nove Kasabe u dolini Jadra (J.); na Šuljagi!! (Pr.), Stožeru pl. (B.), kod Šuice, Gubina, Preodca, na Kamešnici, Krugu pl. (Pr.), oko Livna (F.). — **Hercegovina:** (*A. K.). Kod Ledića (Landauer), na Čabulji, Veležu pl. (B.), na Orjenu (V.). — **U novopazarskom sandžaku:** U dolini Lima izmegju Bistrice i Priboja u rijetkim brastovim šumama (*B.). — Maj, juni.

Slijedeći su promjene opažane:

α ***typica*** [G. Beck, Fl. Nied.-Öst., 382 (1890)]. — Rasprostranjena.

Dalje oblici: 1. ***stenopetala*** [G. Beck u ANH., II (1887), 65]. — Cvjetni listovi duboko na dvoje rascijepani, sa vrlo uskim, jedva 0·5 *mm* širokim vršcima. — **Bosna:** U alpinskim zgonovima Maglića. — Juli (*B.). — Opazio sam je i u alpinskim zgonovima Plješevice kod Korenice u **Hrvatskoj.** — 2. ***rubens*** [Vest u Flora (1821), 150, kao vrst; Gürke, Pl. Eur., II, 317 (1899). — *Cucubalus rubens* Roth, Enum. Germ., I, 2, 286 (1827). — var. *purpurea* Schur u Verh. nat. Ver. Brünn, XV, 2 (1877), 135; var. *rosea* Pacher, Fl. Kärnth., u Jahrb. nat. Mus. Klagenf., XVIII (1886), 120]. — **Bosna:** U Grmeču pl. (*B.). — Biljka ima izvana crvene, gotovo grimizne cvijetne listiće, ali jasne krunice, koje, kako vele, fale u f. *rubens*. Rohrb., Silene, 217, ali ne spominje o ovim obilježjima ništa. Pacher veli, da su cvijetovi njegove var. *rosea* jednostavno ružičasto-crveni, ali ne veli ništa o *S. rubens*, što ju je Vest kod Celovca obreo — 3. ***livida*** [Willd., Enum. hort. Berol., 474 (1809), kao vrst; Otth u DC., Prodr., I, 378 (1824). — *S. pelidna* Reich., Fl. Germ. exs., 821 (1832)] — Na travnatim, kamenim mjestima, osobito na vapnencu u krasu. — **Bosna:** Oko Bihaća (B.), svuda oko Travnika!!, izmegju Putkovića i Tolovića, izmegju Kakanja i manastira Sutjeske, oko Fojnice (*S.). — **Hercegovina:** Na Prislabu pl. (*V.), u dolini Dive Grabovice, na Porimu i kod Brasine (V.). — Blau spominje i oko Ravnog prema Lipniku meni nepoznatu *S. virescens*, koja valjda spada uz f. *livida*.

β ***glabra*** [Schkuhr, Bot. Handb., I (1791), kao vrst; DC., Fl. Franc., V, 605 (1805). — *S. infracta* W. K., Pl. rar. Hung., III, 237 (1812)].

Bosna: Na Bregoču i na Vratnici u Volujku (*Pr.), inače od nikog drugog opažena.

21. ***Silene italica*** [Pers., Syn., I, 498 (1805); Rohrb., Silene, 218. — *Cucubalus italicus* L., Syst., izd. X, 1030 (1758—1759), Spec., izd. II, 593]. — Na krševima, zidinama, pod šikarom u rijetkim šumama do u predalpe (1400 *m*).

α ***typica*** *[S. italica* Pers.].

Bosna: Oko Bihaća (Boll.), kod Podgorja (Ha.-Fa.), Livna (F.), izmegju Bugojna i Kupresa (Pr.), na Šuljagi (*S.). Hrbljini (Pr.), oko Sarajeva: kod slapa Skakavca (Weisbach po M.), na Trebeviću (C.) i na Željeznici (Pr.); na Romaniji pl. (Bl.), kod Gornjih barâ, na Magliću, Volujku, u dolini Sutjeske kod Suhe, kod Mješajaca (Pr.). Valjda spadaju mnoga od ovih nalazišta uz β. — **Hercegovina:** Kod Mostara (H. Lindberg), na Gljivi kod Trebinja, oko Duboveca u Bijeloj gori (*P.).

β ***nemoralis*** [W. K., Pl. rar. Hung., III, 177, t. 249 (1812), kao vrst; Heuff., Enum. pl. Banat. u Abh. ZBG. (1856), 72; β *floccosa* Rohrb., Silene, 220. — *Cucubalus floccosus* Ficin., Fl. Dresd., izd. II, I, 313 (1821)].

Bosna: (*A. K.) Mnogo običnija nego α; na kuli grada Sokôca kod Bihaća (B.), na Osmanaginoj kosi, izmegju Prusca i Koprivnice (Ha.-Fa.), na Prologu (F.), kod Glamoča, Preodca (Pr.), na Krninu u Kozari pl. (B.), na Šiši pl. (B.), u Vranjem dolu kod Travnika (Fr. Br.), oko Fojnice (Pr.), na Stožeru pl. (B.), na Igmanu (F.!), Trebeviću (F.), na Željeznici (Pr.), kod Kalinovika (Pr.), u dolini Drine izmegju Foče i Bastača, u dolini Sutjeske (B.). — **Hercegovina:** (*A. K.). Na Cimu kod Mostara (Pi.!), kod Arslanagića mosta (B.). — Maj, juni.

21. ***Silene paradoxa*** [L., Spec., izd. II, 1673 (1763); Rohrb., Silene, 225]. — Na kamenim, travnatim mjestima pod rijetkom šikarom i u rijetkim šumama do u predalpe.

Bosna: Kod Višegrada (*F.), Srebrenice (R. Keller!). — **Hercegovina:** (*A. K.) Na Gjaurskom gradu kod Konjica (D.), na Glogovu, Porimu pl. (V.); na Podveležu (Pi.!); kod Stôca (Raap-Call., Exs. Herc., br. 30!), kod Trebinja hana, Arhangjela, izmegju Bileka i Bjeljana, osobito kod Plane (V.). — Juni, juli.

Oblik ***tenuifolia*** [Otth u DC., Prodr., I, 381 (1824)]. — **U novopazarskom sandžaku:** U dolini Lima izmegju Prijepolja i Priboja (*B.). — August.

18. Lychnis.

[L., Spec., 436 (1753) i Gen., izd. V, br. 517, djelomice. Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 175; Pax u NPflF., III 1*b*, 73.]

1. sekt.: *Pseudagrostemma.*

[Gren. Godr., Fl. franc., I, 224 (1848); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 177; Pax u NPflF., III 1*b*, 73 (1889); DC., Fl. franc., IV, 763 (1805); sekt. *Agrostemma* Benth. Hook., Gen., I, 148. — *Coronaria* sekt. *Pseudagrostemma* A. Br. u Flora, XXVI (1843), 368.]

1. ***Lychnis coronaria*** [Desr. u Lam., Encycl., III, 643 (1789); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 177. — *Agrostemma coronaria* L., Spec., 436 (1753). — *Coronaria tomentosa* A. Br. u Flora (1843), 368]. — Na kamenim, šikarastim mjestima, u brdskim livadama do u predalpe.

Bosna: Često u brdskom i humnom kraju, tako na pr. kod Krupe (Fo.), Varcar-Vakufa (Schi.), Banjeluke (C.), na Krninu (B.), kod Travnika (*S.), u dolini Lašve (B.), kod Žepča!! (S.), na Smolinu, Mračajskom brdu (B.), kod Busovače (H.), Fojnice (S.), Sarajeva!! (Bl.), u dolini Željeznice (B.), na obroncima Bjelašnice (Beck, Pl. Bosn.-Herc., br. 20), u Zagorju (A.), u dolini Govze (B.), kod Prače (B.), svuda u dolini Drine i Sutjeske (B.), kod Čajnice (Životsky!), kod Kupresa, Bugojna, Glamoča (Pr.) i na mnogim drugim mjestima — **Hercegovina:** (*A. K.) Na Ivanu (B.), u dolini Tješanice (B.) i Neretve od Konjica do Mostara (Fo., B.), u Divoj Grabovici (V.), na obroncima Crvanja kod Bjeline (Mu.), izmegju Jovanovića karaule i Nevesinja (B.), u Nevesinjskom polju (V.), na Veležu (V.), kod Domanovića (Hensch po V.), Stôca, Ljubinja, Bileka (Fo.), Obalja, Uloga (V.). - **U novopazarskom sandžaku:** U dolini Lima izmegju Prijepolja i Bistrice (*B.). — Juni do augusta.

2. sekt.: *Coccyganthe.*

[Reich., Fl. Germ., 825 (1832); sekt. *Eulychnis* Fenzl u Endl., Gen., 974, djelomice. — *Cucularia* Schrank, Briefe über das Donaumoor, 72 (1795), ne Schreb.]

2. ***Lychnis flos cuculi*** [L., Spec., 436 (1753); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 181. — *Cucularia flos cuculi* Schrank, Briefe über das Donaumoor, 72 (1795). — *Coronaria flos cuculi* A. Br. u Flora (1843), 368. — *Coccyganthe Tragi* Kostel., Ind. pl. hort., Prag (1844), 38]. — Na vlažnim livadama do u predalpe (1400 *m*).

Bosna: Izmegju Dobrlina i Novoga (B.), kod Banjeluke, Maglaja na Vrbasu, Vranduka, Žepča (H.), Travnika (*S.), Gučje gore (Franjić!), Fojnice (B.), Vareša (Pr.); u Sarajevu i u svoj južnoj Bosni do u predalpe rasprostranjena (B.); kod Kupresa, Šuice, Glamoča, Preodca (Pr.); kod Prosjeka kraj Zvornika (I.). — **Hercegovina:** Kod Drežnice (F.), Mostara (Pi.), u Gackom polju (Riedel! kod *B.). — Maj do jula.

K. Maly našao je na Trebeviću kod Sarajeva oblik sa dvodjelnim vjenčićem, u koga krpe čitava ruba samo amo tamo imadu po koji mali zupčić.

19. Heliosperma.

[Reich., Rep. herb., 206 (1841); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 191; Pax u NPflF., III 1*b*, 73. — *Silene* sekt. Reich., Fl. Germ., 817 (1832); Benth. Hook., Gen., I, 147.]

1. ***Heliosperma Tommasinii*** [Reich., Ic. fl. Germ., VI, 78 (1844); Gris., Spic. fl. Rumel., II, 503 (1844); = Vis., Fl. Dalm., III, 171 (1850); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 191; K. Maly u Glasn., XV (1903), 561 i ÖBZ. (1903), 358. — *Silene Tommasinii* Vis. u Flora, XII (1829), dop. list I, 12; Reich., Ic. fl. Germ., VI, 48, t. 277, sl. 5064; Ebel, Zwölf Tage in Montenegro, t. 3. — *Heliosperma chromodontum* β *Tommasinii* Vis. u Mem. ist. Venet., XVI (1871), 162 i Fl. Dalm. suppl., 130 (1872)]. — Ustrajna, gusto busenasta, u svim dijelovima kratko žlijezdasto-dlakava. Struk ukočen, rijetko mlitav nosi cvast. Dônji listovi lopatičasti, gornji većinom linealni do lancetasti, šiljasti ili zašiljeni, većinom 2, 3 (najviše 8) *mm* široki. Stapke cvijeta su i u doba cvata dulje od braktea, u doba roda 2—4 (8) *cm* duge. Čaške najposlije 7 do 9 *mm* duge. Cvijetni listići bijeli, porub 4—5 *mm* dug. Sjeme crno, jedva 1 *mm* široko. Kapsula nešto dulja od karpofora (rodnika). — Na kamenim, krševitim, osobito na hladovitim mjestima i na stijenama vapnenih gora u predalpinskom području.

Hercegovina: (*A. K.), gdje? Na stijenama više Fojnice, u dolini Djerope, kraj Ravnoga kod Lipnika (Bl.); u dolini Zalomske rijeke kod Plužina (Fo. po Borbás).

Mlitavi egzemplari od *H. Tommasinii*, kako ih na pr. Th. Pichler navodi sa Lovćena, sjećaju po duljim žlijezdastim dlakama i po širim listovima mnogo

na *H. Retzdorffianum*, ali imadu u tom stadiju još više produljene, dapače do 8 *cm* duge stapke u roda.

2. ***Heliosperma Retzdorffianum*** [K. Maly u Glasn., XV (1903), 559 i sl., i u ÖBZ. (1903), 357 (original vidio)]. — Ustrajna, gusto tratinasta kao čitava biljka duga žlijezdasto-čupasta. Strûk mlitav, amo tamo savijen. Dônji listovi lopatičasti do lopatičasto-duguljasti, srednji i gornji duguljasto-lancetni, šiljati, 3—7·5 *mm*, većinom 4·5 *mm* široki, gornji amo tamo na površini golišajući. Stapke najviših cvijetova često kraće nego brakteje, stapke ploda samo 2·4 *mm* duge. Čaške najposlije 10—11 *mm* duge. Cvijetni listići bijeli, njihova poruba 4—5 *mm* duga. Kapsula jedva dulja od karpofora. Sjeme crno, a kada je dobro razvito, 1—1·3 *mm* široko. — Na nadstrešenim konglomeratnim, hladovitim stijenama, od 200—900 *m* visine. — Znamenita, endemična vrsta.

Hercegovina: Kraj ćuprije preko Doljanke kod Jablanice na Neretvi i u klancu Ledenice na sjevernom pristranku Čabulje pl. (W. Retzdorff po *M.!). — Maj do jula, prema visini položaja.

3. ***Heliosperma glutinosum*** [Zois u Reich., Fl. Germ. exs., br. 2286 (1841); = Reich. po Jur. u Sitz. ZBG. (1858), 79; Kern., Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 876; Derganz u ABZ. (1903), 124. — *Silene glutinosa* Zois u Reich., Fl. Germ. exs., br. 2286, i u ZBG., VIII (1858), 80. — *Heliosperma eriophorum* Juratzka u Abh. ZBG. VIII (1858), 37; Deschm., na istom mj., Sitz., 79; Wohlf., Syn. deutsch. Fl., I, 389. — *Silene eriophylla* Juratzka, na istom mj., 38. — *Heliosperma Veselskyi* Janka u Bot. Zeit., XVI (1858), 65; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 192]. — Struk mlitav, amo tamo savit, kao čitava biljka manje više žlijezdasto-dlakav. Dônji listovi lopatičasti, većinom zaokruženi, srednji i gornji lancetni do linealni, šiljati, većinom 1·5 do 3·5 *mm* široki, svi tanki. Cvast obilno, gotovo otrcano paštitasto razgranjena. Čaške slične zvrku, sa zaobljenim rogaljima, dugo žlijezdasto-dlakave, najposlije 5 *mm* duge. Cvjetni listovi bijeli, poruba im do 5 *mm* duga. Drški kapsula do 3 *cm* dugi. Kapsula kraća od čaške, 3—4 puta dulja od kratkog karpofora. Sjeme crno, oko 0·7 *mm* široko. — Na nadstriješenim, hladovitim, često mokrim stijenama u pećinama na vapnencu i škriljavcu.

Bosna: Izmegju Busovače i Fojnice (*S., Exs. br. 837). — **Hercegovina:** Na Koritnoj gredi u Bijeloj gori u dolu Radušbrda kod Vučije (*P.). — Maj, juni.

4. ***Heliosperma quadrifidum*** [Reich., Rep. herb., 206 (1841); Ic. Fl. Germ., VI (1844), 78; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 192. — *Cucubalus quadrifidus* L., Spec., 415 (1753). — *Silene quadrifida* L., Syst., izd. X, 1032 (1758—1759). — *Lychnis quadrifida* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 307 (1772). — *L. quadridentata* Murr. u L., Syst., izd. XIII, 362 (1784). — *Silene quadridentata* DC., Fl. franc., IV, 748 (1805)]. — Na stijenama, krševitim škripovima, na kamenim, osobito ponešto vlažnim, blatnim mjestima u višem predalpinskom i u alpinskom području velegorja, na vapnencu i škriljavcu.

α ***typicum*** [K. Maly u Glasn., XV (1903), 561 i u ÖBZ (1903), 357. — *H. quadrifidum* Rchb., na ozn. mj. (ostala sinonima gori); var. *vulgare* Duftschm., Fl. Ob.-Öst., IIII, 78 (1885). — *Silene quadrifida* β *viscosa* Neilr., Veget. Croat., 209 (1868). — Sravni Vierh. u Mitt. naturw. Ver. Univ. Wien, IV (1906), 58]. — Struk ćelav. Gornji članci struka i stapke cvijetova ćelavi, ljepčivo ili glatko rudasti. Dônji listovi lopatičasti, ostali usko-linealni do dugoljasto-lancetni, do 2 *mm* široki, prema dnu manje-više trepavičasti. Čaške ćelave, najposlije 5—6·5 *mm* duge. Cvijetovi bijeli, rjegje ružičasti ili svjetlo-ljubičasti. Kapsula duga kao čaška ili za $^1/_3$ dulja. Rodne stapke do 4·5 *cm* duge.

Bosna: Na Osječenici!! i Klekovači (F.); više Paklareva kod Travnika (Fr. Br.) i na Vlašiću!! (*S., br. 836, po Rohrbachu); često na Vranici pl.: tako na Krstacu!!, Ločikama, više Prokoškog jezera!! (S. V.), na Tikvi, Vitruši Luci (B.); na Bjelašnici (Bl., po Rohrbachu) i Hranicavi (Bl.), Treskavici, Magliću, Volujku, Kamešnici, Troglavu, Cincaru!!, Šatoru pl. (Pr.). — **Hercegovina:** (*A. K.), gdje? Na Muharnici (F.). — Juni do augusta.

Premda treba još ispitati, jesu li mnogi od navedenih podataka istiniti, ipak se čini, da je biljka i u Bosni daleko rasprostranjena, čime se tvrdnje Vierhappera (na ozn. mj.) i bečkih botaničara [u ÖBZ. (1905), 431] oprovrgavaju.

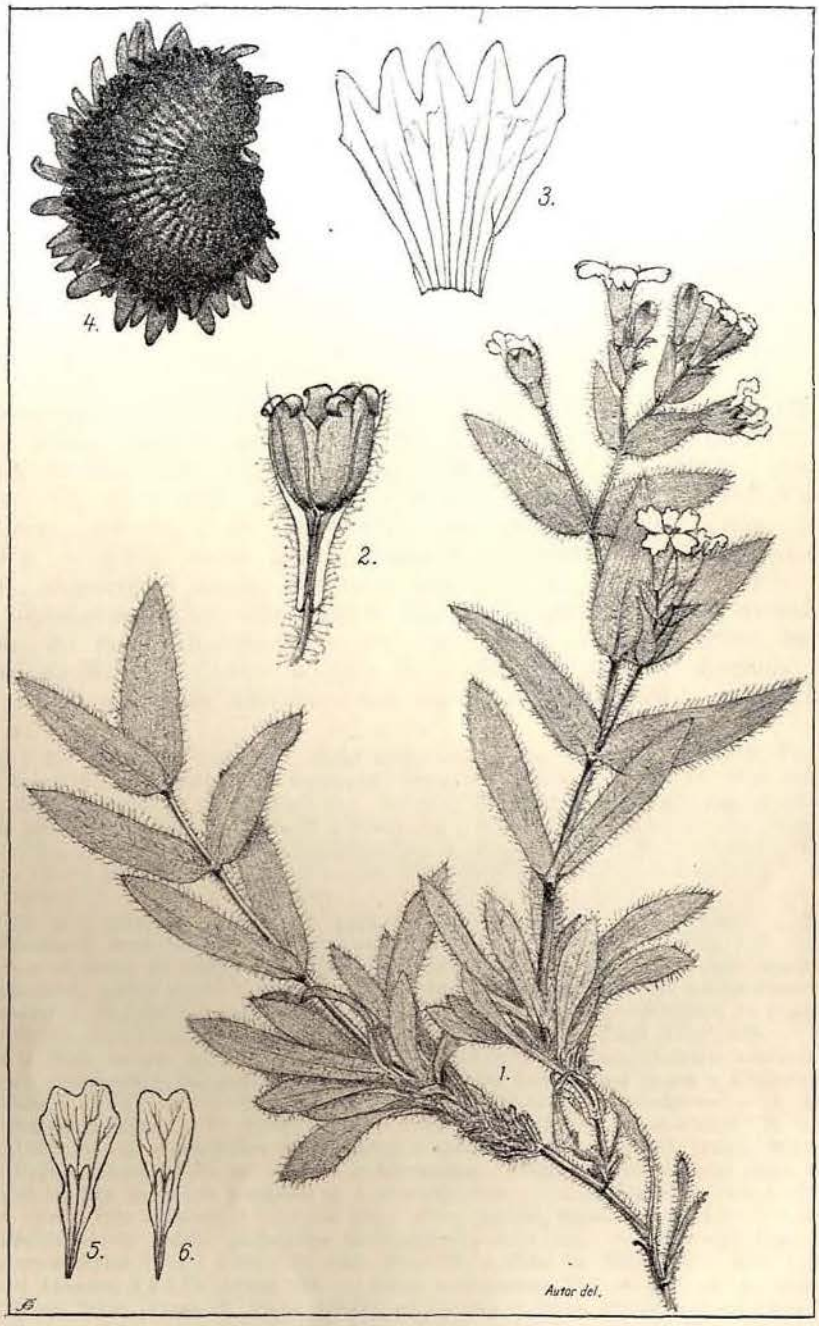

Heliosperma Retzdorffianum Maly [1])

[1]) Slika 1. Habitus biljke za doba cvatanja, pribrane po W. Retzdorffu u maju god. 1903. (prir. vel.).
Slika 2. Plodnica i tobolac, prednji dio tobolca odsječen $\left(\frac{3 \cdot 5}{1}\right)$.
Slika 3. Čaška prerezana, naslikana bez dlačica $\left(\frac{3 \cdot 4}{1}\right)$.
Slika 4. Sjeme $\left(\frac{350}{1}\right)$.
Slike 5. i 6. Cvjetne latice $\left(\frac{2 \cdot 3}{1}\right)$, te pokazuje slika 5. obični oblik sa postranim ćoškovima na ploči, slika 6. rjegji oblik bez ovih ćoškova.

Kao i u Alpama našao sam i u **Bosni** na Vranici pl. i na Plješivici kod Korenice u **Hrvatskoj** prelazne oblike do β. Na prvom sam mjestu opazio inače tipno udešene biljke sa djelomice ponešto žlijezdasto-dlakavim čaškama i slično dlakavim gornjim internodijima; na potonjem mjestu biljke sa ćelavim čaškama te sa djelomice žlijezdasto-dlakavim najgornjim i dlakavim dônjim člancima struka.

Oblik sa kapsulama, koje prelaze preko čaške, katkada žlijezdasto-dlakave i sa bijelim, poslije ružičastim cvjetovima = f. *pudibundum* [*Gris.*, Spic. fl. Rum., I, 182 (1843), kao vrst; Duftschm., Fl. Ob.-Öst., IIII, 78 (1885); Dalla Torre, Alpenflora, 87 (1889). — *Silene pudibunda* Hoffmansegg u Reich., Iconograph., IX, 28, sl. 1117 (1831); Fl. Germ., 817 (1832). — *S. quadrifida* var. *pudibunda* Koch, Syn. Fl. Germ., 105 (1837) = Bluff Fing., Comp., izd. II, I, 126 (1837)] vidio sam sa Vranice pl., ali se čini, da je imala bijele cvjetove.

Crvenocvjetna biljka sa izvornog nalazišta kod Böcksteina u Salzburgu, identična je posve sa bujnim egzemplarima *H. quadrifidum*, te se odlikuje samo snažnijim strukovima, širim listovima i kapsulama, koje nadvisuju čašku dugu 6—7 *mm* a same su 8—9 *mm* duge. Taki bujni egzemplari *H. quadrifidum* imadu često i cvjetove sa 13 *mm* promjera.

β ***pusillum*** [Reich., Ic. fl. Germ., VI, 78 (1844); = Vis., Fl. dalm., III, 171, kao vrst; Schur., Sert. Transs., 13 (1853), ali? Rohrb., na ozn. mj., 193. — *Silene pusilla* Waldst. Kit., Pl. rar. Hung., III, 235, t. 212 (1812); Reich., Ic. fl. Germ., VI, 48, t. 269, sl. 5080. — *S. quadrifida* β *pusilla* Bluff Fing., Consp. fl. Germ., izd. II, I 2, 126 (1837); var. *eviscosa* Neilr., Veget. Kroat., 208 (1868)]. — Dônji članci strûka ćelavi ili manje-više dugoljasto-dlakavi, srednji ćelavi, najgornji i stapke cvijetova ćelavi, uz to glatki ili ljepčivi ili manje-više žlijezdasto-dlakavi. Dônji listovi lopatičasti, srednji linealno-lancetni do 4 *mm* široki, svi manje ili više, često na dugo i nešto čupavo-dlakavi, najviši listovi žlijezdasto-dlakavi. Čaške uvijek žlijezdasto-dlakave. Kapsula nešto dulja od čaške, skoro 3 puta tako duga kao karpofor. Držci roda 1—4·5 *cm* dugi. Inače kao α.

Bosna: Na planinama Jedovniku, Maloj Klekovači, Šatoru, Vitorogu, Goliji (Ha.-Fa.), Troglavu u Dinari (B.), Zecu (Bl., po *Rohrbachu), Bjelašnici, Hranicavi, Treskavici (B., Pl. Bosn.-Herc., br. 158), Vratlu (F.!), Golo j Jahorini (F.), Magliću!! (A.), Volujku (B.), Vjetrniku u Ljubičnoj pl. (B.). — **Hercegovina:** Na planinama Lisinu, Prislabu (V.), Prenju (B.), Plasi!! (V.), Muharnici (F.), Čvrsnici!, Porimu (V.), Visočici (B.), Leliji (B.!), Orlovcu, Dumošu (Fo.), Veležu, Bjelašnici (Mu.), Crvanju, Zimomoru (I.), Babi (Haw.!), Bijeloj gori, Ratkuši jami, Orjenskoj lokvi, Gnjiloj gredi (V.!), Orjenu! (Vis.). Prasi, Vučijem zubu, Vel Vilincu (V.). — Juni do septembra.

Pokazuje se u slijedećim oblicima: 1. *typicum* [*Silene pusilla* Kit. (original vidio). — *H. quadrifidum* var. *glanduliferum* G. Beck kod K. Maly u Glasn., XVI (1903), 561 i ÖBZ. (1903), 357. — *H. pusillum* f. *glanduliferum* G. Beck, Fl. Südbosn. u ANH., II (1887), 65]. — Dônji članci struka manje-više čupavo-dlakasto-trepavičasti, srednji glatki i ćelavi, najgornji kao i stapke cvijetova žlijezdasto-dlakavi. Razlikuje se od *H. Tommasinii* dlakavošću dônjih listova te kraćim karpoforom. Rasprostranjena. — 2. *scabrum* [*Silene scabra* Kit. u Schult., Öst. Flora, 2. naklada, I, 683 (1814) i u Linnaea, XXXII (1863), 538. — f. *H. pusillum* f. *glabrescens* G. Beck, na ozn. mj.]. = Svi članci strûka ćelavi, gornji jasno ljepkasto-kolutasti (žlijezdastim zrncima posuti, ne hrapavi). Rasprostranjena — Amo ide i od Knappa kod jezera u Kladovom polju (Exs. br, 38!) sabrana i od Aschersona opredijeljena *H. quadrifidum* var. *monachorum*. — 3. *piloso-viscidum* [Neilr. u K. Maly-a u Glasn., XVI (1903), 561. — *Silene quadrifida* var. *piloso-viscida* Vis. u Neilr., Veget. Croat., 209 (1868). — *H. quadrifidum* var. *glanduloso-viscidum* K. Maly u ÖBZ. (1903), 357]. — Svi dijelovi ljepčivo-dlakavi. Raste tobože na Velebitu u **Hrvatskoj.** Biljku ovakom dlakom nisam nikada opazio u planini Velebitu. Biti će valjda identična sa f. *glanduliferum*. — 4. *microphyllum*. Struk 1°—2° cvjetan. Gornji listovi struka vrlo skraćeni, 1·5—4 *mm* dugi, skoro jajoliki, šiljati, obilno žlijezdasto-dlakavi; inače kao f. *glanduliferum*, te valjda predstavlja visokoalpinski oblik ove. — **Hercegovina:** Na Prenj-pl. (*B.). — 5. *monachorum* [Vis. i Panč., Pl. Serb. Dec., II, u Mem. ist. Venet., XII, 463, t. 8 (1864), kao vrst; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 194. — *Silene monachorum* Vis., na ozn. mj. po Rohrb. — *S. quadrifida* var. *villosa* Gelmi, Prosp. fl. Trent. (1893), po Gürke]. — Struk mlitav. Listovi gusto dugo-dlakavi, trepavičasti. Čaške u doba cvata žlijezdasto-dlakave, u doba roda skoro ćelave. Meni nije pobliže poznata, te se čini, da je tek obilnije dlakava f. *glanduliferum*, kako sam je imao višeputa prilike opaziti. — **Bosna:** (*A. K.), gdje? Vidi oblik 2.

5. ***Heliosperma alpestre*** [Reich., Rep. herb., 206 (1841) i Ic. fl. Germ., VI (1844), 78; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 195. — *Silene alpestris* Jacqu., Fl. Austr., I, 60, t. 96]. — Na kamenim, nešto vlažnim mjestima, u grohotu krševa alpinskog područja velegorja.

Bosna: Na Treskavici (*B.). — Protić spominje biljku na planinama Vranici, Kamešnici, Troglavu, Cincaru, Šatoru, Volujku i u Zelengori; tamo ih nije još niko drugi opazio, te valja prema tome ove podatke iznova ispitati. — Juni do augusta.

20. Melandryum.

[Röhl., Deutschl. Fl., 2. naklada, II, 37 (1812), djelomice; A. Br. u Flora (1843), I, 365; Rohrb. u Linnaea XXXVI (1869), 196; Pax u NPflF., III 1 *b*, 73. — *Saponaria* sekt. Fenzl u Endl., Gen., 972. — *Lychnis* sekt. Reich., Fl. Germ., 824 (1832); Benth. Hook., Gen., I, 147.]

1. sekt. *Eumelandryum.*

[A. Br. u Flora, XXVI (1843), 371.]

1. ***Melandryum nemorale*** [A. Br. u Flora, XXVI (1843), 371; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 206. — *Lychnis nemoralis* Heuff. u Reich., Fl. Germ., 824 (1832) i Ic. fl. Germ., VI, 55, t. 103, sl. 5124, i u Flora, XVI (1833), 356]. — U šikarastim šumama, na hladovitim, kamenim mjestima predalpinskog područja.

Bosna: Oko Sarajeva (*B.), kod Tarčina (M.), na Trebeviću (M.). — **Hercegovina:** Na Gljivi kod Trebinja (*P.). — Maj, juni.

2. ***Melandryum album*** [Garcke, Fl. Nord-Deutschl., 4. naklada, 55 (1858); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 209. — *Lychnis dioica* α L., Spec., 436 (1753), djelomice. — *Lychnis alba* Mill., Gard. dict., izd. VIII, br. 4 (1768). — *M. pratense* Roehl., Deutschl. Fl., 2. naklada, I, 274 (1812). — *Lychnis vespertina* Sibth., Fl. Oxon., 146. — *Saponaria dioica* Moench, Meth., 76 (1794)]. — Na livadama, ugarima, pustim mjestima do u predalpe.

Bosna: Često!! tako na pr. u sjevernoj Bosni oko Krupe (B.), Ključa (B.), Dônjeg Vakufa (Ha.-Fa.), Banjeluke (H.), Travnika *S.), Fojnice (S.), Vareša (Pr.), Sarajeva (H.), Tarčina, Pala (Pr.), u dolini Željeznice (Pr.), Drine (B.) i Sutjeske (Pr.) i na dr. mj. — **Hercegovina:** Oko Mostara (Str.), na Veležu (B.), u Nevesinjskom polju (Mu.), kod Ljubuškog, Posušja (F.), u Gackom (Riedel!), kod Trebinja, Bileka!! (*P.). — **U novopazarskom sandžaku:** Kod Svjetlog borja (*B.). — Maj do septembra. — „Usac, golesak veli".

3. ***Melandryum rubrum*** [Garcke, Fl. Nord-Deutschl., 4. izd., 55 (1858); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 212. — *Lychnis dioica* α L., Spec., 437 (1753), djelomice; var. *rubra* Weigel, Fl. Pom.-rug., 85 (1769). — *L. sylvestris* Schk., Handb., I, 403, t. 124 (1791). — *L. diurna* Sibth., Fl. Oxon., 145 (1794). — *Melandryum sylvestre* Röhl., Deutschl. Fl., 2. naklada, I, 274 (1812). — *M. diurnum* Fries u Bot. Notis. (1842), 170]. — Na travnatim, nešto vlažnim mjestima, po rubovima šuma u predalpinskom pa do alpinskog područja, rjegje u brdskom području.

Bosna: Izmegju Novoga i Otoke (B.), kod Petrovca, Smoljane, na Grmeču (F.), kod Banjeluke (H.), na Šiši i Lisini (B.), kod Hana Mravika (*S.), oko Travnika, na Vlašiću!!, u šumi Kruščici (Fr. Br.), kod Zenice, Vranduka, Žepča (H.), Fojnice (*S.), svuda na Vranici pl. (B.), na Zecu pl. (Schwarz!); kod Kvarca kraj Srebrenice (J.). Često u predalpama i svim planinama južne Bosne (B.). Dalje kod Bugojna, Kupresa, na Malovanu, na Kamešnici (Pr.), na Troglavu u Dinari (B.). — **Hercegovina:** (*A. K.) Na Lisinu i Preslici (V.), Dumošu (B.), Lelji pl. (Lakatoš!). — **U novopazarskom sandžaku:** Kod Prijepolja (P. Zahlbruckner, po *Hayek). — Maj do juna.

Po dlakama i po obliku svijutka čaške vrlo promjenljiva. I oblici: 1. *villosum* [Čelak., Prodr. Fl. Böhm., 513 (1874)] i 2. *glabrescens* [Rohrb., na ozn. mj. 214. — *M. sylvestre* var. *glabrescens* Schur, Enum pl. Transsylv., 106 (1866)] nalaze se ne baš rijetko.

2. sekt.: *Elisanthe.*

[Reich., Nomencl., 206, br. 7827 (1841) kao vrst; A. Br. u Flora (1843), 371. — *Saponaria* sekt. Fenzl u Endl., Gen., 972 (1840).]

4. ***Melandryum noctiflorum*** [Fries u Bot. Not. (1842), 178; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 342. — *Silene noctiflora* L., Spec., 419 (1753). — *Lychnis noctiflora* Schreb., Spic. fl. Lips., 31 (1771). — *Elisanthe noctiflora* Willk., Ic. descr. pl. Eur. austro-occ., I, 78 (1852); = Döll, Fl. Bad., III, 1235 (1862)]. — Na pustim, zemljanim, kamenim mjestima, po ugarima, pod šikarom u niskim predjelima.

Bosna: (*A K.) gdje? Oko Banjeluke (H.), izmegju Kralupa i Pajtova hana kod Vareša (Pr.), oko Sarajeva (H.), kod Prijedjela na Drini (Pr.). — **Hercegovina:** Blizu sjevernog tabora u Mostaru (*Str.). — Maj do augusta.

21. Drypis.

[L., Spec., 413 (1753) et Gen., izd. V, br. 501; Benth. Hook., Gen., I, 145; Pax u NPflF., III 1 *b*, 74.]

1. ***Drypis spinosa*** [L., Spec., 413 (1753)].

   α ***typica*** [G. Beck, Fl. Südb. u ANH., VI (1891), 335. — *D. spinosa* subsp. *Linnaeana* Wettst. i Murb. u LUÁ., XXVII (1891), 161 i u Wettst., Beitr. Fl. Alban. u Bibl. bot., sveska 26 (1892), 28, tab. II, sl. 7, 8, 11, 14—16]. — U grohotu krševa, na kamenim, krševitim mjestima viših predalpa do u alpinsko područje vapnenastog velegorja, do 2000 *m*.

   Bosna: (*A. K.). Na Treskavici-!! (Bl.), Bjelašnici- (F.!), Magliću (B., Pl. Bosn. Herc., br. 159), Volujku-pl. (Mu.), na Troglavu u Dinari-pl. (B.), na Šatoru (Ha.-Fa.). — **Hercegovina:** (*A. K.) gdje? Na Prenju-!! (F.), Čvrsnici- (V.), Veležu-pl. (Mu.); u Bijeloj gori na Orjenu, na Gnjiloj gredi!, u vrtoči Drinca pod Plasom (V.). — Juni do augusta.

22. Cucubalus.

[(Tourn., Inst., 339, t. 176) Scop., Introd., 331 (1777) i autori; Benth. Hook., Gen., I, 147; Pax u NPflF., III 1 *b*, 74; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 269. — *Cucubalus* L., Spec., 414 (1753) i Gen., izd. V., br. 502 djelomice. — *Lychnanthos* Gmel. u Nov. Comm. Ac. Petr., XIV 1 (1770), 525. — *Scribaea* Röhl., Deutschl. Fl., 2. izd., 265 (1812).]

1. ***Cucubalus baccifer*** [L., Spec., 414 (1753); Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 269. — *Lychnis baccifera* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 306 (1772). — *Viscago baccifera* Vest, Man. bot., 668 (1805). — *Scribaea cucubalus* Borkh., Rhein. Mag., I, 591. — *Lychnanthus volubilis* Gmel. u Nov. Comm. Acad. Petrop., XIV 1, 525, t. 17 (1770)]. — Po vlažnim šumama, lugovima u niskim predjelima (do 1100 *m*).

   Bosna: (*A. K.); kod Novoga, Krupe, Vučjaka, Jajca, Podmilačja (Fo.), Banjeluke (H.), Šljemena (Fr. Br.), Travnika (Br.), Visokog (Fo.); Doboja (Fo.), Kozluka kraj Zvornika (I.); oko Sarajeva! (Fo.), Ilidže (Weisbach po M.), Tarčina (Pr.), u dolini Sutjeske, na Zelengori, u Osljem dolu (Pr.). — Juli, august.

2. trib.: *Diantheae.*

[Reich., Handb., 298 (1837); A. Br. u Flora (1843), I, 363, 377; Rohrb. u Linnaea, XXXVI (1869), 170.]

23. Gypsophila.

[L., Spec., 406 (1753), Gen., izd. V, br. 498; Benth. Hook., Gen., I, 146; Pax u NPflF., III 1 *b*, 75; Williams Revis. of *Gypsophila* u Journ. of bot. (1889), 321.]

1. sekt.: *Struthium.*

[Ser. u DC., Prodr., I, 352 (1824) djelomice; Fenzl u Endl., Gen., 972. — Sekt. *Eugypsophila* Boiss., Fl. Or., I, 534 ne Gris.]

1. ***Gypsophila fastigiata*** [L., Spec., 407 (1753)]. — Na pješčanim mjestima i na suhim obroncima niskih predjela u području pontičke flore.

   Bosna: (*A. K.), gdje? — Juni do augusta.

2. sekt.: *Dichoglottis.*

[Fisch. et Mey., Ind. sem. hort. Petrop., I, 25 (1835) kao vrst; Endl., Gen., 972; sekt. *Eugypsophila* Gris., Spic. fl. Rum., I, 183 (1843); sekt. *Macrorrhizaea* Boiss., Fl. Orient., I, 536 (1867).]

2. ***Gypsophila muralis*** [L., Spec., 408 (1753)]. — Na vlažnim, pješčanim mjestima, po rubovima lokava, po ugarima i jarcima u niskim predjelima.

   Bosna: (*A. K.) kod Banjeluke (H.), na Kozari (B.), kod Tarčina, na Željeznici, oko Kalinovika (Pr.); kod Zvornika (I.), po (Fo.) rasprostranjena u humnoj i brdovitoj zemlji. Vijest Protića (u Glasn., XII (1900) 459], da se biljka nalazi na Cincaru, Troglavu, u Dinari i na Kamešnici, je valjda pogrješna. — **Hercegovina:** (*Gürke, Pl. Eur., II, 336), gdje? — Juli do septembra.

3. ***Gypsophila spergulifolia*** [Gris., Spic. fl. Rum., I, 183 (1843) ne Boiss.]. — Na serpentinskim i dioritnim stijenama brdskog područja.

   var. ***serbica*** [Vis. Panč., Pl. serb. rar., dec. III, 15.

   Bosna: Na serpentinskim stijenama kod Vrbanje kraj Banjeluke (*C.). — Juli.

24. Tunica.

[Adans., Fam., II, 255 (1763); Benth. Hook., Gen., I, 145; Pax u NPflF., III 1 b, 76, ali Scop., Fl. carn., izd. II, I, 298 djelomice.]

1. sekt.: *Kohlrauschia.*

[Kunth, Fl. Berol., izd. II, I, 108 (1838); A. Br. u Flora (1843), 384; Griseb., Spic. fl. Rum., I, 185 (1843); Pax u NPflF., III 1 *b*, 76. — *Dianthus* sekt. Fenzl u Endl., Gen., 971 (1840).]

1. ***Tunica prolifera*** [Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 299 (1772). — *Dianthus prolifer* L., Spec., 410 (1753). — *Kohlrauschia prolifera* Kunth, Fl. Berol., izd. II, I, 108 (1838). — *Gypsophila prolifera* Arcang., Consp. fl. Ital., izd. 2, 303 (1894)]. — Na pješčanim, zemljanim, kamenim, suhim mjestima, po brdskim pustarama do u brdsko područje.

Bosna: Često, tako n. pr. oko Hašana, Starog Majdana, Sasine (Fo.), Ivanjske (B.), Banjeluke (H.), Dônjeg Vakufa (Ha.-Fa.), Maslovara (Fo.), Travnika! (*S.), Vareša (Pr.), Sarajeva (B.), Tarčina (Pr.), Kalinovika, Foče (Fo.), u dolini Sutjeske (B.), kod Uvca (B.); D. Tuzle (B.), Doboja (Fo.); na Šuljagi, Hrbljini (Pr.) i na dr. mj. — **Hercegovina:** Oko Ledića (Landauer), Konjica, Jablanice (Fo.), Mostara!, na Veležu, kod Nevesinja (Fo.), Žitomišlića (Mu.), Dubrave, Plužina, Zlatnih brda, Knežače, Busak-pl., Kokorine (Fo.), Pridvoraca (V.), Trebinja, Vučje (*P.), Bileka (Fo.). — Maj, juni.

2. ***Tunica glumacea*** [Boiss., Fl. Or., I, 517; Hal., Consp. fl. Graec., I, 197. — *Dianthus prolifer* Sibth. Sm., Prodr. fl. Graec., I, 285, Fl. Graec., IV, t. 394 ne L. — *D. glumaceus* Bory Chaub., Exped. Morée, III 2, 340 (1832) et Fl. Pelop., 26]. — Razlikovati ju je od *T. prolifera* dvaputa većim, zupčasto narovašenim ili obratno srcolikim, grimizno crvenim plohama cvjetnih listića. — Na kamenim, suhim, travnatim mjestima u području sredozemne flore.

Bosna: Po Gürke, Pl. Eur., II, 339. Vrlo dvojbeno. — **Hercegovina:** Kod Jablanice, u Zimjem polju, na Porimu (*Bl.), kod Mostara (M.), izmegju Bune i Žitomišlića (Sag.), kod Vitine u kotaru Ljubuškom (F.). — Maj do jula.

Ponajviže se opažala f. ***obcordata*** [Boiss., Fl. Or., I, 517. — *Dianthus obcordatus* Reut. Marg. u Mém. soc. phys. Genev., VIII, 281, t. 2. — *Kohlrauschia obcordata* Reich., Ic. fl. Germ., VI, 43, f. 5009 *b* (1844)].

2. sekt.: *Imperatia.*

[Moench, Meth., 60 (1794) kao vrst; Jaub. Spach, Ill. pl. orient., I (1842) kao podvrst po Pfeiffu. — *Tunica* Mert. Koch., Deutschl. Fl., III, 182 (1831); sekt. *Pseudodianthus* A. Br. u Flora (1843), 384; sekt. *Gypsophiloides* Gris., Spic. fl. Rum., I, 184 (1843); — sekt. *Eutunica* Boiss., Fl. Or., I, 518 (1867). — *Dianthus* sekt. *Tunica* Fenzl u Endl., Gen., 971.]

3. ***Tunica saxifraga*** [Scop., Fl. carn., izd. II, I, 300 (1772). — *Dianthus saxifragus* L., Spec., 413 (1753). — *Gypsophila saxifraga* L., Syst., izd. X, 1028 (1758—1759) i Spec., izd. II, 584. — *Imperatia filiformis* Moench, Meth., 60 (1794)]. — Na suhim, pješčanim i kamenim mjestima do u predalpe (1200 *m*) na vapnencu i škriljavcu.

Bosna: Često!! tako n. pr. kod Broda (Pr.), Bihaća (Fo.), D. Vakufa (Ha.-Fa.), Banjeluke (H.), Ključa (Fo.), Varcar-Vakufa (Schiller), Jajca! (Fo.), Travnika (Fr. Br.), Doboja (V.), Maglaja (Fo.), Žepča (B.), Zenice (Fo.), D. Tuzle (M.!), Zvornika (I.); Fojnice (Mu.), Vareša (Pr.), oko Sarajeva (B.), kod Prače, Rogatice (F.), Goražde, Foče (Fo.), Trnova (Pr.), Kalinovika (Fo.), u dolini Sutjeske (B.), na Šuljagi-, Kamešnici-, Šatoru-, Troglavu-pl. (Pr.), na Prologu (*S.), kod Šuice, Livna (B.) i na mnogim drugim mjestima. — **Hercegovina:** Oko Konjica (Fo.), Jablanice (V.), na Glogovu (V.), oko Mostara!! (Str.), Ravnoga (Bl.), Nevesinja (V., Raap Call., Pl. Herc. exs., br. 171!), na Veležu (Mu.), na Mostarskom blatu (B.); kod Rakitna (Begović po V.), na Crvanju i Bjelasici (Mu.), oko Stôca (B.), Trebinja (*P.), na Leotaru (B.), kod Necvijeća, Grančareva, Vučije (P.), Drijena, Rudina dola kraj Orahovca, kod Orjenske lokve, Bileka, Bjeljana, Trebesinje-hana (V.). — **U novopazarskom sandžaku:** Kod Svjetlog borja; u dolini Lima izmegju Prijepolja i Bistrice (*B.), oko Prijepolja (P. Zahlbruckner po Hayeku).

4. ***Tunica rigida*** [Boiss., Fl. Or., I, 518 (1867). — *Gypsophila rigida* L., Spec., 408 (1753). — *G. saxifraga* β *rigida* DC., Fl. franc., V, 600. — *Dianthus saxifragus* β *aggregata* Vis., Fl. dalm., III, 159 (1850)]. — Razlikuje se od prvašnje cvjetovima, koji su u dvoje do u petero u glavice spojeni. — Na krševitim, kamenitim suhim mjestima u području sredozemne flore.

Hercegovina: Na krševitim zaravancima uz Neretvu kod Mostara (*Sag.). — Maj do jula.

3. sekt.: *Pseudotunica.*

[*Dianthus* sekt. Fenzl u Endl., Gen., 971 (1840). — *Fiedlera* Reich., Nomencl., 206 (1841) i Ic. fl. Germ., VI, 42 (1844). — *Gypsophila* sekt. *Tunicastrum* Gris., Spic. fl. Rum., I, 184 (1843). — *Tunica* sekt. *Gypsophiloides* Boiss., Fl. Or., I, 519 ne Gris.]

5. ***Tunica illyrica*** [Fisch. Mey., Ind. sem. hort. Petr., IV (1827), 49; Boiss., Fl. Or., I, 520. — *Saponaria illyrica* L., Ard., Animadv., II (1764), str. XXIV, t. 9; Mant., I, 70 (1767). — *Gypsophila cretica* Gris., Spic. fl. Rum., I, 184 (1843) ne S. S. — *Fiedleria illyrica* Reich., Icon. fl. Germ., VI, 42, t. 246, sl. 4999 (1844). — *T. Haynaldiana* Janka u ÖBZ. (1870), 316. Ispor. Beck u ANH., XIX (1904), 72; Šim. u ÖBZ. (1888), 374]. — Na suhim, kamenim mjestima u području sredozemne flore.

Hercegovina: Po *A. K. gdje? — Juli, august.

25. Vaccaria.

[Medic., Phil. Bot., I, 96 (1789); Moench, Meth., 63; Pax u NPflF., III 1 *b*, 76. — *Saponaria* sekt. Benth. Hook., Gen., I, 146.]

1. ***Vaccaria segetalis*** [Garcke, Fl. Nord-Deutschl., 4. izdanje (1858). — *Saponaria vaccaria* L., Spec., 409 (1753). — δ *segetalis* Neck., Del. gall.-belg., I, 194 (1768). — *S. amplissima* Mill., Gard. dict., izd. VIII, br. 4 (1768) po Kew. Ind. — *Vaccaria pyramidata* Medik., Phil. Bot., I, 96 (1789). — *V. parviflora* Moench, Meth., 63 (1794)]. — Pod usjevima, po ugarima, pustim mjestima niskih predjela.

α ***typica.*** [Sinonima gori navedena. — *V. parviflora* α *typica* G. Beck, Fl. Nied-Öst., 375 (1890). — *V. vaccaria* var. *typica* Gürke, Pl. Eur., II, 343 (1903)].

Bosna: (*A. K.) oko Banjeluke, Maglaja na V., Kiseljaka (H.), Maglaja (Fo.), Travnika (Fr. Br.), Visokog, Zbilje (Fo.), Sarajeva (Mu.), Šuice (B.). — **Hercegovina:** Oko Jablanice (V.), Mostara (Mu., Raap Call., Pl. Herc. exs., br. 27), Žitomišlica (B.), Rakitna (Begović po V.), izmegju Sovića i Posušja (F.), oko Trebinja (*P.), kod Pridvoraca i Gomoljana (V.). — Juli, august.

β ***grandiflora*** [Fick i Schube, Jahresb. schles. Ges. Breslau, LXIX (1891) 34. — *Saponaria vaccaria* β *grandiflora* Fisch. u DC., Prodr., I, 365 (1824). — *V. grandiflora* Jaub. Spach, Illustr., III, 40, t. 231 (1847—1850). — *V. parviflora* var. *grandiflora* Beck, Fl. Nied.-Öst., 375 (1890). — *V. vaccaria* var. *grandiflora* Asch. Graebn., Fl. nordostd. Flachl., 305]. — Na sličnim mjestima.

Bosna: Oko Bihaća, kod Klokota i Papara (*Boll.), kod Pazarića (B.). — **Hercegovina:** Izmegju Pileta i Stôca (*B.).

(Nastaviće se.)

Гатке босанске млађарије[1]).

Прибрао

Томо Драгичевић.

I. Избор дјевојке.

Код избора дјевојке ваља бити на опрезу, јер вели народна: „Од знана зеља заболи глава, од незнана и срце и глава!“ Зато могу по који пута преварити и обичајне пословице као она: „каква мајка таква и кћерка“ и „ивер од кладе далеко не пада“. Али се ипак и сада још много до тога држи, каквог је дјевојка рода и соја, има ли мираза, је ли лијепа, танкострука, велика, црна ока, паметна, врсна, ваљана, окретна, поштена, стидљива, какове је ћуди и т. д. Мора наравски прије свега бити млађа од момка, да срећа у напредак иде, а иначе се просуђује дјевојка по слиједећим знаковима:

1. По коси:

Ако је дуге, црне, очешљане косе, добра је; жуте косе — врсна, ваљана али љута; заврчкане — љута; мале косе — не лијепа, па била и најбоља.

2. По челу:

Цура широка ведра чела је паметна; висока чела је разборита и добра соја (соjли).

3. По обрвама:

Танке лијепе црне обрве слуте добри соj, срасле, да је љута и несретна.

4. По очима:

Црне очи су лијепе, зелене ружне; дјевојка шарена ока је ватрена и разблудна.

5. По носу:

Дјевојка великог носа са широким ноздрвама веле, да није доста паметна; која је танка носа, благе је ћуди а заковрчена љута кô коса.

6. По устима:

Велика уста су грдна, свашта млате, малена могу добро пјевати, лијепа су и соjли.

---

[1]) Ову збирку народних гатка и празновјерица прибрао је ревни сабирач фолклористичког народног блага, госп. Томо Драгичевић, који је за дугог свог службовања имао боље прилике него ико други, да се упозна и са најситнијим појавама народног живота. Он је, што је нашао, прибиљежио како му се десило и тако је тој збирци недостајао прегледни облик. Ми смо његове биљешке тек у велике прегледно средили, јер држимо, да су тако за ученьака лашње приступне, а што се тиче облика појединих биљежака, дотјерали смо га тек толико, колико значајна народна дикција не би тиме штетовала. *Уредништво.*

7. По уснама:

Дјевојка дебелих усница је попашна т. ј. лакома, веле јој „у ње губице кô папуче“; у које су танке уснице, та не може сваштa јести, „лечевка“ је као госпоја. Бркату зову „мушкаром“.

8. По зубима:

Ријетки зуби и ситни су лијепи, велики су простачки.

9. По говору:

Шутљивци и стидној дјевојци веле, да је паметна, говорљива је шаријаста, брбљача, лапача. Танак глас је сојли, крупан није.

10. По ушима:

Мале уши сојли су и сретне; ако су саставите и големе, несретне; клепаве уши у дјевојке су ругло.

11. По бради:

Округле мале браде сојли, рашљасте ружне.

12. По лицу:

Округло бијело и румено лице је лијепо, дугуљасто не ваља, јер брзо остари, чим дијете роди.

Смијавице (рупице) на образу броје се изванредном љепотом, брадавице на лицу знак су среће.

13. По врату:

Дуги танак врат је лијеп, достојан огрља (накита), кратак је нелијеп.

14. По јелу:

Дјевојку, ако плахо зине када јело у уста носи, држе простакињом и попашном, ако млешће глупачом.

15. По грудима:

Велике груди добре су пасмине и слуте на добру мајку и родиљу, мале стојеће груди држе се финим, млитаве груди су блузгаве; широке груди су у дјевојке сојли а састављене не ваљају.

16. По рукама:

Танки дуги прсти сојли су, кратки прсти и дебеле руке нису.

17. По струку:

Дјевојка танка, висока струка је сојли, дебела лијена. Ако јој нема од тканице до под пазухо педаљ, немој је узети, несретна је и није кућаница.

18. По куковима:

Велики кукови су у лијене дјевојке „добри за товара“, средњи, обли у спретне и сојли.

19. По ногама:

У које је дус-табан, не води је кући, јер је несретна.

Дјевојка висока на ногама је блентава, дебелих ногу спора, веле: „вуче их кô кладе“; — а дјевојка танких ногу је хитра као вила. Зато вели народ: „Не бјежи од краве танкороге ни од дјевојке танконоге!“.

20. По висини.

Танкој а високој дјевојци веле: „шкрабуља, висуља“, а не море јој одијело пристајати; маленој опет веле, „да ту нема жене ни до ручка“.

По том је средњи бој најбољи. Ако није ни одвише висока и дебела нити малена и мршава веле, да је „калуфли“.

21. По ходу:

Честита дјевојка брзо ходи и преда се гледа, а која полако ходи је „темерут“ (лијенчина). Која звирла око себе вижласта је и шаријаста, свашта би рада видила и знала а драги су јој и мушки. Дјевојци, која се свачему зачуди, веле да је „блентуља“.

22. По одјећи:

Чисто одјевена дјевојка чиста је и у кући, а дјевојка неуредна у одјећи смлата је, па кад себе није кадер држати у реду, гдје ће кућу, човјека и дјецу?

23. По послузи:

Просуђујући дјевојку пази народ веома на то, како се понаша, када послужи госта, што би дошао у кућу. Ако донесе голем угљен или чак угарак, да гост припали цигару или лулу, држи је простом те да не зна реда. Уљудна дјевојка доноси на машама само мали комадић угљена или ће га натакнути на башлију.

Кад дјевојка служи кафом, треба да носи у десној руци филџан између три прста а лијеву да положи на прса. Којој запљусне при томе кава или посрне или запне о што, па ћак и који суд разбије, веле да је неспретна и невјешта.

Права дјевојка, чим гост погледа на ибрик, одмах ће скочити и упитати га, је ли жедан те му воде додати. Дјевојци, ако се много смије, веле да је „лудасија“, ако много пјева „харлакурла“, „ексик-тахта“ [1]).

Кад једе па сједне за софру, веле јој „полопура“; она мора за софром чучати и са три прста а не са свом шаком јести.

Ко хоће да упозна дјевојку, особито још гледа, је ли по кући све чисто, пометено, опрано, јесу ли постеља и јастуци у реду, је ли испред куће пометено, на огњишту луг изметен. Чак се и на то пази, је ли водено суђе (ибрик, бардак и т. д.) росно или мокро, јер је то знак, да је вода свјежа па да цури није мрско воде донијети.

Кад странац пређе праг, не ће га ваљана дјевојка на ногама дочекати, већ му столац подмакнути, не чекајући, да ју на то ко опомене.

Дјевојку не смије нико страни видити кад се чешља, јер је то срамота.

Свака дјевојка мора знати прести, плести, вести, ткати, шити, крпити, кухати, мусти и све друге кућне послове обављати.

(1.—23. по казивању Пере Ђурића у Жепчу.)

24. Дјевојка мора бити дуге косе, црних очију, крупна, обла румена лица, бијеле пути, танких размакнутих обрвица, широка и равна чела, малешних уста, ситних, густих, бијелих зуби, подуга врата, размакнутих прса, средњега стаса, танка у појасу а да није дус-табан, јер би донијела несрећу. Ноге треба да су малене а на длану да има на далеко прутнице, јер је сретнија и од добра соја. По доби треба да је неколико година млађа од момка. Кад се одабире дјевојка ваља она народна: „Гледај коњу, јел' дебела врата а дјевојци, каква јој је мајка!“

(По казивању Мула Рашида Хаџи-Пашића у Жепчу.)

25. Муслимани сељаци у Завидовићима бирајући дјевојку гледају особито на то, да јој није дус-табан, јер је несретна, да јој нису обрве срасле, јер је веле љута ко сабља и осора и да је широка чела — широке памети — и малених уста.

26. Дјевојка висока, танка нема евлада, ониска, једра имаде евлада и мушку дјецу прије рађа. Средња женска рађа прије женску па онда мушку дјецу. Дјевојка, која често трепће не ће имати дјеце.

---

[1]) Т. ј. фали јој једна даска или дуга — бива луцкаста је.

По очима је црноока дјевојка најбоља, жута ока је средња, а зелена ока најзадња. Која има сасвим зелене очи као трава, то је вјештица и не ће имати дјеце.

Дјевојка црних и жутих очију гледа једном у момка а двапут преда се, а дјевојка зелена и шарена ока гледа двапут у момка а једном преда се.

Срасле обрве не ваљају, јер је така дјевојка љута и несретна. Ријетке обрве знак су, да је цура добра и да ће рађати мушку дјецу, а ако су јој густе обрве женску „јер имаде бољи ћејф“.

Ако су у дјевојке уснице дебеле, веле, да ће бити сретна у дјеци, а ако су танке, несретна.

Шутљивој веле: „лежи, режи: — бјежи од ње!“

Дјевојка, која када хода ступа десном ногом брже, имаће дјеце, а која лијевом, не ће.

Која десном ногом корача а лијевом кошуљу баца (врца), веле јој да је фискија.

„Ој дјевојко хођана,
Не замећи ногама,
Није јорган пољава,
Већ беговска долама.“

Од дјевојке љуте не бјежи момак, јер народна пословица вели: „љута кобила вршај врше“.

Момци гдјекада и пришију којој дјевојци, која се пред момцима показује окретном и ваљаном а овамо у истину то није: „док се не уда у ногама јој летић а у језику грч (шут), а кад се уда, у ногама грч а у језику летић“.

Свијет мисли, ако је мати добра, да је и дјевојка добра; али има у народа ријечи: „од добре кобиле море бити хрђаво ждријебе, а од хрђаве кобиле добро ждријебе“. Дан данас веле: „Не гледа колино већ корито“.

(По казивању Јове Јокановића из Озимице.)

II. Љубавни знакови.

Када се момак и дјевојка воле а немају прилике да ашикују, шаље једно другом знакове љубави. Ти су знакови од стране дјевојке:

1. Јабука и у њу усађен каранфиљ, кита цвијећа, свезана свилом и златом, у знак да њих двоје једно уз друго пристаје ко злато на свилу и да се неразрјешиво свежу.

Комадић од хасуре значи, да је дјевојка момку од срца хасрет (рада); комадић угљена, да јој срце за њиме црни као угљен; зрно кафе значи, да би рада с њиме посједила, разговарала и кафу попила. Јаглук (марама) значи, да јадује за њиме и да ће сузе ронити, ако јој се изневјери. Осим тога значи и селам (поздрав).

2. Гурабија (слатки колач) се шаље у знак, да јој је драги сладак као колач.

3. Када дјевојка с момком ашикује па му даде онај цвијет, што га је на грудима носила, казује му тиме, да му је и своје срце дала.

4. Везена кесица за новце даје се у знак, да момак сабире новце за сватове и да не троши узалуд.

5. Бошчалук (т. ј. гаће и кошуља златом везени а још непорезано).

6. Ђердан (т. ј. струка дуката или цванцика), пафте или халхале (белензуке) значе, да га за сигурно не ће оставити.

7. Кита цвијећа и у њој суха сламка, угљен и јабука често се дају у знак љубави, а значе: цвијет, да је дјевојка невина; сламка, да се за њиме суши и да вене; угљен, да јој срце за њиме трне кав угљен а јабука, да је млада и мирисна као јабука.

III. Дјевојачка гатања.

О Ђурђеву-дне.

1. У очи старог Ђурђева-дне међу дјевојке мало барута на тепсију, поставе је на главу а једна дјевојка запали барут. Све присутне мотре, на коју ће страну дим навити и по томе слуте, на коју ће се страну она удати. Ако дим оде управо, не ће се те године, т. ј. до другог Ђурђева-дне удати.

(Алић, Жепче.)

2. У очи новог Ђурђева састају се дјевојке па узму лана (кудјеље), смотају на округ, а свака себи извуче мало лана на средину круга па оне крајеве све на једанпут запале. Које дјевојке крај прије догори, та ће се прва удати.

(Жепче, Ђурић.)

3. У очи Ђурђева-дне нађу два једнака пера од лука, која су у башчи заједно расла. За једно се перо свеже златан конац, а за друго црвена свила, па сјутра, на само Ђурђево, прије сунца иду гледати, које је перо преко ноћи веће нарасло. Ако је златом омотано, удаће се дјевојка за момка, ако ли свилом омотано, за удовца.

(Алић у Жепчу.)

У Власеници гатају слично али намјењују по једну перку — или ону што је златом, или ону што је свилом повезана себи, говорећи: „ово је моје“. Ако до јутра одабрана перка прерасте, удаће се дјевојка те године, ако ли буде мања, остаће.

4. У очи Ђурђева-дне састави дјевојка двије травке или два пера од лука, свеже их свилом или златном жицом, одозгор поруби их маказама једнако и забиљежи једну, да јој је срећа а другу, да је несрећа.

Ако сјутра-дан буде већа „срећа“ од „несреће“, удати ће се те године.

Видио сам, како се више другарица у очи светог Ђурђа састало па свезало цијели сноп биљака или пера од лука, а свака је своју перку обиљежила црвеном свилом или златном жицом. Сноп су одозгор равно маказама порубиле, а сјутра-дан прије сунца огледавале би, чија је биљка највећа израсла, јер ће се она прва од свију удати. За тим би се дјевојке — ако има близу воде — послије у њој окупале.

(Власеница и иначе.)

5. У очи Ђурђева-дне (ст.) састану се другарице, ископају свака себи у земљи рупицу па је нечиме покрију преко ноћи. Сјутра прије сунца иду гледати, шта ће се наћи у њој. Ако буде жутих и црвених мрави, изброји их дјевојка, те се нада, да ће поћи за момка и наћи у његовој кући толико чељади, колико је било мрави. Ако нађе мрке мраве, удати ће се истина те године, али за удовца, а колико је било мрави онолико ће бити пасторчади у кући. Ако у рупици не буде мрави, не ће се те године удати.

(Алић, Жепче.)

У Власеници вјерују, ако се ма шта било у рупици живог нађе, да ће се дјевојка за сигурно те године удати.

6. Дјевојка у вечер старог Ђурђева-дне копа ров (рупицу у земљи), меће у њ комадић хљеба па у јутру прије сунца обиђе и колико нађе мрави у рову онолико ће имати чељади и кући, у коју ће се удати.

(Жепче.)

7. У очи старог Ђурђева-дне прећу дјевојке јаја у супрет, која прије тога по пола свежу црвеном свилом; ако свила прегори, док се јаје испече, поћи ће за удовца, ако ли не прегори, за момка. (Власеница, Жепче.)

8. Како у Власеници тако у Жепчу и у Сарајеву, у очи Ђурђева-дне скачу и јашу дјевојке голе на вратилу говорећи: „Ове године на вратилу, до године на батину“, или: „вечерас на вратило сјутра на батину“.

Исто раде, али на божићну вечер муслиманске дјевојке и говоре „вечерас на вратилу, сјутра на батину“.

9. Дјевојка, да ју момак узети мора, свуче се на старо Ђурђево гола, узме врч пун воде, у коју метне цвијећа: ружице, босиока и невена, узјаше на вратило и говори: „Ове године на вратилу, до године на батину“. Тако иде на раскршће, стане на сред раскршћа, облије ону воду са цвијећем око себе тако, да направи један округ, те онако јашући на вратилу викне три пута што год јаче може: „О Стеване Петровићу, дај ми свога сина Ђуру за драгога!“ Она дакле зове оца или кућног господара онога момка, којег она воли. За тим остави врч на раскршћу па одјаше без обзирце кући.

Народ мисли, да тако опчаран момак мора ђуру на сваки начин узети. (Дубица.)

10. У очи старог Ђурђева-дне, пошто се смрачи, свеже дјевојка конац преко пута, куда народ пролази и пази, ко ће први наићи и конац прекинути па вјерује, да ће се за онога удати. То чине особито муслиманке, којима закон дозвољава, да се и за ожењена удају. (Алић, Жепче.)

11. У очи старог Ђурђева-дне узме дјевојка копче — куку и спону (женско и мушко) — састави их да су закопчане, однесе у гробље и закопа у незнан гроб (т. ј. у гроб, у којем незна, ко је укопан). Сјутра дан, на св. Ђурђа, прије сунца оде на гробље, извади копче, па ако је могуће још исти дан постави куку и спону копче с обје стране пута, којим има њен момак проћи, онда их опет закопча и стуче тако, да се више не могу откопчати, однесе ту исту или коју другу вечер по заходу сунца у гробље те ју укопа у други незнани гроб говорећи: „Кад овај мртвац проговорио, онда и Бего (или како му име) за другу дјевојку знао. Драги Алаху (Боже) прими моју дову (молитву), да би кабул (примљена) била“. За тим удари чланцима од руку у гроб говорећи:

„Црна земљице, по Богу мајчице, нити се ова дова фатила мене, ни тебе, већ мога драгог Беге и његова срца и његових седамдесет и седам дамара, осамдесет и осам зглавака, деведесет и девет костију, његова ума и памети и његовог срца и срчаног дамара, о којем му срце виси, куд год ходио о мени мислио.

Ја ђелсун (ја нека дође),
Ја геберсун (ја нека крепа)
Ја батерсун (ја пропане)
Ја дивани дели олсун (ја нек побудали замном)“.

За тим узме дјевојка мало земље са истог гроба па је приликом поспе момку по десном рамену.

Тако опчаран момак, веле, да мора ону, која му је то учинила, узети или за њоме од велике љубави полудити. (Власеница и Сарајево.)

12. Прије Ђурђева-дне ухвати дјевојка слијепога миша, закоље га сребреном паром (старинским динаром), остави да се сасуши, па на Ђурђев-дан обнесе око момка три пута. Веле, да је још боље, ако од оних крила мишевих мало сатаре и

момку у кахви или у чему другом даде да поједе, па да ће као слијеп за њом ходити. (Кнежина-Власеница.)

13. Дјевојке муслиманке у Жепчу састају се у очи Ђурђева-дне на сијело па огледавају, хоће ли се која удати за кога. Једна од дјевојака узме три лонца па криомице метне под један лонац мало кучина, под други прстен а под трећи мало хљеба; онда једна од дјевојака подигне један лонац, па ако су под њиме кучине, отићи ће за удовца, ако је прстен, удаће се још исте године, а ако потрефи онај лонац подићи, под којим је хљеб, не ће се те године удати, јер јој је веле још суђено очев хљеб јести.

То наставе док се све не изредају.

14. Дјевојка да сазна, како ће се њезин суђеник именом звати, урани на Ђурђев дан прије сунца, прихвати објема рукама за плот и добро задрма говорећи: „ја дрмам с плотом, плот земљом, земља морем! Море, ко је мој, нек дођиха (дође) до мене, нек остане код мене, нек ми каже своје име“. На то слуша и које ће име прво чути у близини, вјерује да ће бити и име њеног суђеника.

(Забрђе код Бјелине.)

15. На Ђурђев-дан прије сунца, састане се више другарица, оду на воду, одакле обично носе воду за пиће, па свака узме воде пуна уста, донесе кући па замјеси с оном водом по један колачић од млива, па те колачиће поставе пред кућом на какову даску и довабе једну вашку: које дјевојке колач псето узме, она ће се прва удати. Веле, да гдјекада псето њуши од колача до колача, дакле да изабире.

16. Дјевојка, да дозна, хоће ли се удати за удовца или за момка, урани прије сунца на Ђурђев-дан, пође до плота па почне од краја до краја бројити кôце говорећи „момак, удовац“ и све тако до краја. Ако на најзадњи колац пане ријеч „момак“, поћи ће за момка, ако ли пане на „удовац“ сигурно ће за удовца. Некоје дјевојке, бројећи кôце, говоре и „та — ту, та — ту“, па ако јој задњи дође на словку „та“ мисли да ће се удати, ако на „ту“, да се до године не ће удати.

(Власеница.)

17. Муслиманска дјевојка у Скендер-Вакуфу, раније на стари Ђурђев-дан прије сунца и донијети оне воде, која је на млин и бадањ навалила, па се том водом умити говорећи: „Како год ова вода на млин наваљивала, онако момци мени наваљивали“. (Педићи.)

18. У јутро на старо Ђурђево ухвате дјевојке омахе, т. ј. оне воде, што пршти са млинског кола, па се у њој окупају или бар умију, да се те године око њих момци омахују. (Жепче, Алић.)

19. У ноћи на Ђурђев дан дођу обично по двије дјевојке у млин, свуку се као од мајке рођене, једна узјаше на коло од млина а друга га окреће говорећи: „како год се ти на колу окретала, тако се свијет за тобом окретао“.

(Алић, Жепче.)

20. На Ђурђев-дав прије сунца накити дјевојка свих десет прста на руци цвијећем, састави прсте тако, да се јагодице једне руке такну јагодица друге и погледа свога драгана говорећи: „Ја те гледам кроз све прсте, а ти мене ко своје срце!“ И они цвијет, што су прсти с њиме били накићени, састави у киту, обнесе око момка три пута, па, ако је могуће, даје момку. Ако момак цвијеће сам заиште, треба му га дати, јер је то још сигурније, да ће ју заволити и узети.

(Власеница, Д. Вакуф.)

Уз Божић.

1. Дјевојке оставе кости од божићње печенице, па их на нову годину поредају на кућни праг, забиљежив свака за се кост. Довабе онда псето, па чију кост најприје узме, она ће се прије удати. (Бихаћ.)

2. Дјевојке муслиманке у Власеници узимљу на православни Божић обично месо за вечеру, а кости, што иза вечере остану поредају на кућни праг и забиљеже свака своју. Чију псето прву узме, она ће се прва удати, а не ће годину неудата навршити.

3. Дјевојка, која би радо знати, на који ће се крај удати, моли свога оца или браћу, да на Божић сабахиле, свакако прије сунца, од печенице одреже главу, она ће месо са главе остругати а кости дати вашки. На коју страну од куће вашка однесе кости на ону ће се страну она удати. (Маглај.)

4. Кад се женско крме за божићну печеницу закоље, одрежу му водопуст па кроза њ гледа момак на дјевојку, коју је заволио. (Власеница.)

5. Дјевојка, да ју момак заволи, оставиће онај залогај, што га је на Божић изјутра најприје у уста турила и обзинула па га вретеном, којим обично преде, пробуши и кроз ону лукњу гледа на свога момка, а у себи помисли „како се вретено предући мени окретало, онако се и Н. к мени и око мене окретао“. За тим обнесе онај залогај правцем сунца т. ј. од истока прама западу три пута око момка и даје му у кахви или у чем другом мрве њега да изједе. (Власеница.)

6. Кад се стане божићни брав клати, узме дјевојка чисту крпу и у њу замота мало соли и тури браву под језик у оном часу кад се почне клати, затим се брзо окрене к истоку и говори: „Боже, Боже, какогод овај брав мрео, онако и онај за мном мрео, коме ја ове соли дала!“ Послије извади крпу и сô па од соли даде у нечему своме момку да поједе. (Власеница.)

7. У очи Божића међу дјевојке једна другој под чинију или тањир прстен, а под другу безперу (судоперу), па онда дође она дјевојка, којој је то поткривено, и подигне једно; ако потрефи подићи онај чанак, под којим је прстен, знак је, да ће се те године удати, ако ли буде безпера, онда ће још и на даље дјевовати. (Власеница.)

8. На Бадњи дан посте дјевојке тако, да цијели дан ништа не једу осим у пола дана одрежу кришку хљеба и наточе чашу воде па половицу хљеба поједу, пола чаше воде попију, а остало метну у вечер под главу а уз то мушки појас. Кога преко ноћи уснију, за онога ће се удати. Ако никога не уснију умријеће, јер није суђено, да се удају. (Власеница.)

9. На Бадњу вечер узме дјевојка метлу, изнесе пред кућу на буњиште и стане на њу па слуша, одаклен најприје чује како пси лају, јер мисли, да ће се на онај крај, гдје зачује први лавеж, удати. (Рајко, Власеница.)

10. Када дјевојке уране у дрва и донесу бреме кући, избројаће дрва, па ако се деси лих број (непар), удаће се те године. (Власеница.)

11. У очи Божића узме цура двије кашике, којима се већ јело, па иде првом комшији и под пенџером удара кашиком о кашику тако, да укућани чују. Ако јој ко из куће викне „ајде“, удаће се те године. (Жепче.)

Уз нову годину.

1. На Нову Годину урани цура прије сунца, изађе на таван, изује ципеле или опанке па их с тавана баца кроз отворена врата пред кућу: ако се окрене обућа према кући, не ће се удати. (Власеница.)

2. У очи Нове године узме дјевојка јабуку па ју огули почевши од цвијета до репа (петљице) да се кора не претргне, за тим загризе јабуку и метне под главу и намјени на оног момка, којег она воли те говори: „Како је год ова јабука слатка, онако си и ти Јово мени сладак, дођи ми ноћас у сну“. Јабуку поједе дјевојка сјутра на таште. (Власеница.)

О Андријину-дне.

1. Да дјевојка сазна, какав ће јој бити суђеник, иде у очи светог Андрије, када сунце почине, плоту те почме од једног до другог кôца од девет узнатраг бројити: „ни 9, ни 8, ни 7, ни 6, ни 5, ни 4, ни 3, ни 2, ни 1“. Који колац за тим „ни један“ први дође, показује, какав ће јој бити суђеник. Она по њему гата овако: ако је тај колац раван, лијеп, од осталих мало дебљи, биће и њезин суђеник лијеп, здрав и добар, ако буде од млада дрвета, биће и млад, а ако од старијега биће ја удовац ја стари момак; ако буде колац ружан, грбав и танак, биће и њезин суђеник ружан, слаб и нездрав.

(Бајро из Цикота код Власеница.)

2. Да дјевојка дозна, каква ће облика бити суђеник, узимље у очи светог Андрије један куршум (тане), који је већ из пушке летио, па га у лименој кашици, којом се је већ јело, на ватри стопи те је излије у воду у ћаси, из које никада није нико пио. Уз то говори: „Какав је мој суђени, да му се облик у олово претвори“. По слици, што ју олово прикаже, просуђује, какав ће јој суђеник бити. (Бајро, Цикоте-Власеница.)

Уз Иван-дан.

1. У очи Иван-дана наберу дјевојке цвијећа па намијени свака на свога момка посебни цвијет, онда задијевају то цвијеће у стреху од куће па у јутру прије сунца га гледају: ако јој је онај цвијет увенуо, што га је за свог момка изабрала, знак је, да се те године не ће удати, а могла би и умријети, јер то предсказује и смрт. (Власеница.)

Уз Велики петак.

1. На Велики петак прије сунца помете дјевојка кућу, однесе смеће на раскршће, куда и њен момак пролази, направи од смећа на три мјеста три крста говорећи: „Како се год ово смеће мело и смело, онако се и Н. Н. мео и смео, доклен мене не узео“. За тим поручи момку, да јој тај дан дође, да му нешто важног и лијепог каже. Момак, незнајући за ништа, запути се оним путем преко раскршћа, гдје је дјевојка смеће оставила а кад би преко смећа и крстова прегазио и дошао дјевојци, за сигурно она држи, да је њезин. Још сигурније ће дјеловати тај чин, ако дјевојка понуди момка, када јој дође, кафом, у коју је метнула мало оног смета, по комадић од свакога од својих двадесет ноката и по три длаке ишчупане усред тијела. (Браинци-Власеница.)

Уз Ускрс.

1. На Ускрс прије сунца разбије мајка или ко други дјевојци на леђима више кукова на голом тијелу једно јаје тако, да јаје цури низ тијело. Дохвати га онда подметнутим судом, испече га а дјевојка то даде ономе момку, којега она воли, па ће ју веле и он заволити. (Олово.)

Уз Видов-дан.

1. У вечер Видова-дне убере дјевојка такозване „Видове траве“, налије у један нов лонац, којега је купила а да се за њ није годила, воде, узме мало соли, хљеба, дјетељину од четири перке и једну тканицу. У вечер, када пође спавати метне све под главу, а преко лонца пребаци тканицу говорећи: „Свети Виде и видова траво отворите ми очи, да видим свога суђеника. Ако је далеко: ево му дјетељина од четири крила, нека к мени долети, ако је гладан: ево му соли и хљеба, нека се наједе, ако је жедан: сво му воде, нека се напије, ако не може преко воде прећи: ево му ћуприје (мисли канице) нека пређе!“ Веле, да се та басма употребљује свуда по Босни и Херцеговини.

2. Да дозна дјевојка (а исто и момак), хоће ли се и за кога удати оне године, она набере у вечер Видов-дана траве „Видовњака“ и дјетељину од четири пера. Видовњак значи момак, а крила у листа дјетељине значе редом, дјевојку, кума, старог свата и јенђију (дјеверушу).

Кад пође ту вечер спавати, напуни суд воде, положи преко суда попријеко свој појас, на појас метне комадић круха, соли и нож. Траву узме у лијеву руку па се десном прекрсти, измоли оче наш, затим пољуби траву и настави говорити: „Ха мој Виде вијени а мој суде суђени, кажи мога вијенога, кажи мога суђенога (или ако је мушко моју вијену и суђену), ако је гладан ево му круха, ако ће соли, ево му соли, ако је жедан ево му воде, ако је преко воде ево му моста (покаже на појас), ако је преко горе ево му ножа, нека си пут прокреше, ако мисли, нека ми дође вечерас“. То говори три пута, љубећи траву, а након тога прекрсти се и, ако зна, исчита (говори) богородицу дјеву, спусти траве из руке под главу а посуду са водом положи у врх главе и легне спавати. Ако усни о какову момку, нада се, да ће се удати, ако ли не усни и нико јој не дође у сну, боји се, да ће за сигурно умријети. (Допасци-Власеница.)

3. У вечер Видова-дне наберу дјевојке а и момци траве „Виде и Вида и кумице“ па ту траву у вечер, кад пођу спавати, са нешто соли и хљеба метну под главу, говорећи по три пута: „Видо и Виде, тако вам соли и хљеба, доведите ми суђенога, да га ноћас у сну видим!“ Веле, да им суђеник онда на сан долази. (Власеница.)

Уз млади мјесец.

1. Кад дјевојка спази млади мјесец, дохвати брже боље хљеба и соли, које је већ за то припремила, изађе на кућна врата, покаже (пружи) према мјесецу хљеб и сô па говори три пута: „Млади мјесече, тако ти хљеба и соли, пошљи мога суђенога, да ми ноћас дође, да заједно поједемо ово хљеба и соли“, за тим се врати у кућу и кад пође лећи обуче на се чисто одијело (овдје се народ не свлачи кад по ноћи спава) па метне онај комад хљеба и сô под главу и тако усне онога, који ће ју за жену узети.

Кад дјевојка узме комад круха, да дроби у какво јело, не смије ни мало повратити па било густо како му драго, јер мисли, да ће јој се просци повратити. (Власеница.)

2. Да дјевојка дозна, ко ће јој бити суђеник, узме кад први пут угледа млади мјесец испод лијеве ноге земље и рекне: „Мјесече, тако ти младости, пошаљи ми ноћас мога суђенога, да га на сну видим“.

Ону земљу замота у хаљине и кад пође лећи, метне ју под главу. Момак ради исто, само што земљу замота у појас.

Уз млади петак.

1. Кад дјевојка хоће да дозна, за којег ће се момка удати, узме огледало у очи младога петка, окрене га према мјесецу, гледа у огледало док год не угледа свога суђеног. Кажу, да ће јој се на сваки начин у огледалу указати. (Маглај.)

2 У очи младога петка остриже дјевојка овци вуну, обоји ју црно, започне плести чарапу па на велики уторак до сунца однесе под исток на воду, загрби воде с оним плетивом и однесе кући; за тим узме нагорело вретено и једну лучову зубљицу, и оде опет под исток те нађе једну траву звану изрезука, донесе ју кући па то све састави у једној часи у оној води а у други велики уторак растави ону воду и наточи у двије часе па их тако постави да онај момак, којег она воли између њих прође. За тим брже боље састави опет ону воду и пролије па мисли, да ју момак на сваки начин узети мора. (Маглај.)

Уз младу недјељу.

1. Да дјевојка дозна свога суђенога, изиђе у очи младе недјеље пред кућу, узме оштар шиљаст нож па упре у звијезду претходницу и говори: „Ој звјездице по Богу сестрице, кажи мени мога суђенога, на нож ишо, на нож стао, на нож сјео, нигдје се не смирио, докле мени младој на сан не дошао!“ Тако говори три пута и не смије више разговарати с ником, већ узме нож и уђе у кућу па га метне под главу и легне спавати. Веле, да јој драги онда долази у сну и разговара с њом. (Забрђе код Бјелине.)

У очи петка.

1. Да дјевојка момка примора, да јој дође, ухвати у очи петка три жабе, распрете жар на огњишту па све три метне на огњиште а поклопи сачом говорећи: „Онако се Н. Н. мучио и пеко, као што се и ове жабе муче и пеку, доклен к мени не дошао“. (Мехмед, Жепче.)

У глухо доба.

1. Дјевојка ће у глухо (кад ороз не пјева) помести кућу у накрст тако, да се смеће скупи на сред куће, метнуће на њ огледало, запалиће четири воштане свијеће те ће сјести више њега и тако дуго у огледало гледати, доклен нешто у њем не угледа. Веле, да јој се тако мора указати суђеник, а ако ће прије умријети него ли се уда, указаће јој се гроб. (Власеница.)

Уз свадбу.

1. Кад се момак и дјевојка вјенчају, онда мајка или други ко, кад дођу младенци пред кућу, изнесе жита у ситу (решету) па поспе младенце, да буду плодни и да им љетина боље роди. Млада прими сито па га три пута на десно окрене и баци: ако се окрене на лице (горе), веле, да ће младенци дуго живјети, ако ли се сито наопако окрене и на земљу пане, знак је, да ће једно од њих умријети или, да не ће дуго заједно живјети.

Једна женска из Цикота код Власенице, за коју сам знао, да се је три пута удавала, приповиједала ми је на мој упит, који ли је узрок, да јој људи брзо умиру: да је она, када се је удавала, сито бацала, па да јој се увијек наопако окретало: „Господине, говораше, то ми је ваљда суђено“. (Власеница.)

Различито.

1. Дјевојке не смију повратног хљеба јести, да им се сватови не би повратили, кад по њих пођу.

(Повратни је хљеб онај хљеб, што се једном из куће изнесе, било то посленицима, чобанима или коме другоме, па се опет врати.) (Власеница.)

2. Дјевојке, кад доткају без, метну га слиједећу прву вечер под главу и тако веле, да ће уснити онога, који ће их узети. (Власеница.)

3. Хоће ли дјевојка, за којом се отимље више момака, да сазна, који је њен суђеник, пружа којој другарици онолико прсти, колико је момака. Ова намијени — а да прва не зна — сваком по једног момка, па јој снажно стишће прсте и пита, који ју боли. Онај момак, кому намијењени прст највише заболи, биће суђеник. (Жепче, Ђурић.)

4. Дјевојка, кад пође куда међу свијет или у ашиковање, када обуче на се кошуљу говори „ја обуко' б'јело на румено, нек свак гледа на ме ко на пашу". За тим пухне низа се. (Алић, Жепче.)

5. Мати, кад јој се кћерка удаје, савјетује је, да прву вечер, када са човјеком пође у ложницу, завеже на учкуру девет мртвих узала, које њен човјек мора најприје одријешити па ће ју, вели, боље пазити и миловати. (Власеница.)

6. Дјевојка узме јабуку па ју кроз стару трупину од кола три пута пробаци говорећи: „Како се ово коло око осовине окретало, онако се Јово за мном окрето". Јабуку располови па половину сама поједе а половину даје момку да он поједе, те ће ју за сигурно узети. (Сребреница.)

7. Кад дјевојка хоће да момка примами, да ју узме, она узме цијели чопор траве одољена, за тим омота око оне траве свиле модре и зелене па кроз ону траву погледа оног момка, којег она воли, говорећи: „Ово је трава одољен, да ти Јово не мого срцу одољети док мене не видиш; како се ова свила и злато око траве савијали, тако се и ти око мене овио". (Маглај.)

Заклињалице.

1. Дјевојка заклиње тајно момка, који за њу не ће да мари овим ријечима: „Ја легох на седам душека, на седам чаршафа, на седам јастука, а мој драги Н. (именом) на седам ножева, на седам сабаља и на седам пушака; — немого живити, немого дахнути, сунце га не грijало, док мене не видио, пољубио и док ми није дошао".

Једна Јеврејка у Жепчу приповиједала ми је ту басну са примједбом, да је она својим очима гледала, како је једна муслиманска дјевојка то радила, па кад јој је момак дошао, она га је упитала, што је тако касно у ноћ дошао? Он јој је одговорио, да је код куће лежао па да га је на једном обузела некаква ватра и немир те је морао к њој.

2. Дјевојка говори слиједеће: „Декну' руком у дувар, искочише три џина у невар у незнан, једно Индија, друго је Ђидија, а треће је Шума-бир. Индију посла индијској земљи. Џидију посла џинској зекљи. Шума-бир посла по мога суђеног Н. (именом): гдје га нађе, да га снађе, под небом, на земљи. Ако спава, да му спават неда, ако ходa, да му ходат неда". Проговорив ово, махне руком од себе к земљи или метне руке на земљу (не смије се, веле, преварити па рукама к себи махнути, јер му не би дали џини никако спавати нити мировати). Онда наставља: „Црна земљице по Богу мајчице, нити се фатило тебе нити мене, него мога суђеног Н." За тим хукне на ону страну, на којој је страни он и говори даље: „И

његових седамдесет и седам дамара, осамдесет и осам зглавака: ја ђелсун (ја нека дође), ја геберсун (ја нека угине, крепа) ја батерсун (ја нека пропане), ја дивани дели олсун (ја побудали)". Драги мора на ову заклетву доћи или, ако дјевојка не зна, ко је, или је он далеко, драги ће јој на сан доћи.

3. У вечер, кад пође дјевојка спавати, окрене око себе три пута каницу или појас за сунцем т. ј. с десна на лијево, одријеши и објеси га на чивију или клин у дувару говорећи: „Ја не објеси пâс, већ тог и тог (именом), објеси га за вито ребро, за десно стегно, за дебело месо, за . . . . ву жилу, за . . . . ву силу."

Узме што више башлија или игала, састави крајеве од појаса и задијева у оба краја и говори даље: „Ја не задјех иглу у ове крајеве, већ је задјех у његове (именом) очи, горњи капак (трепавицу) прибодох за небо, а дôњи за земљу: кад се небо и земља састали, онда он Н. очи склопио и заспао! О клину висио о мени мислио. Све му цуре овце, ја му сунце, све овце блеје у сунце гледе. Црко, пуко, док к мени не дошао. Прије к мени дошао него помислио, — прије к мени докасао него се пасом опасао".

Онда хукне на онај крај, на који је он. (Власеница-Сарајево.)

4. У први мрак, најбоље у уторак или петак у вечер, изађе дјевојка пред кућу, ухвати се рукама за стреху више врата и говори: „Мрак мрачи, пут пуца, небо јечи, земља звечи, стреха њишће, вода хучи, гора пучи". За тим опет уз натраг: „Нити мрак мрачи, нити пут пуца, нити небо јечи, нити земља звечи, нити стреха њишће, нити вода хучи, нити гора пучи, већ мој драги Н. за плотом клечи, од срца јечи, црко, пуко док к мени не дошо". (Власеница-Сарајево.)

5. У вечер, пошто укућани поспу, изброји цура четрдесет и једно зрно граха (може бити мање или више али увијек лихо, непар), баци у ватру па кад грах почме пуцати говори: „Грах грахти, боб бобти, земља звечи, ведро небо јечи, нити грах грахти, нити боб бобти, нити ведро небо јечи, нити земља звечи, већ мој драги Н. на лактима клечи, за мном ружом бијелом и руменом, младом, танком, високом јечи. Црко, пуко док к мени не дошо! Сјекира у врата, а драги на врата!" Скочив од ватре зграби дјевојка сјекиру и удари оштрацем у врата.

Доста сам пута слушао људе, који су ми казивали, да се њима догађало, те би иза сна на једном скочили, брже боље се обукли, не гледећи, каково је вријеме и која су доба ноћи, те би брже боље трчали својој драгој под прозор или на врата. Казивали би, да то чине ради „чина" а ако не би урадили, да би по иксану поскочили некакви приштови као грашци, а обузела би их некакова ватра, и не би се смирили, док своју драгу не виде. (Власеница.)

6. Из јутра кад се дјевојке умивају говоре:

„Водице по Богу сестрице,
Удри мене сунашцем у лице,
Мјесецом у чело.
Ко ме види — нек се губи
Ко не види — нек се мучи,
Као цура на походу,
Као жена на породу,
Као коњ на подмету,
Као дијете на сунету." (Зворник.)

7. Дјевојка кад се опреми и пође некуд међу народ на збор, а муслиманка уз Бајрам или петком другим дјевојкама у ашиклук, изишав пред кућу, ако хоће да се сваком допане, говори:

„Ја изађох пред бијела врата,
Сва од суха злата.
Ко ме види нек се мучи,
Као жена на породу,
А дјевојка на походу,
Као д'јете на сунету,
Жарко сунце на заходу.
Гдје је ова вила,
До сада била?“

8. Кад муслиманска дјевојка пође да с момком ашикује, па хоће да му се љепша учини, узме фес у руку и три пут хукне у њега и говори: „Мој фес огледало, моје чело жарко сунце, моје обрве виле, моје очи стриле, моја уста кутија, моје ријечи шећер. На глави ми огледало, на прстима обртало, на лећима окретало, обрни, окрени, сав свијет за мном! Окрени и мушко и женско и оног, ко ме данас види.“ (Сарајево, Милић.)

9. Неке дјевојке раде слично, кад мећу фес на главу. Пет пута хукну у фес и говоре: „Енуасе ја фес на се, а сунце преда се, а мјесец нада се, сва моја дружина овце и јагањци а ја жарко сунашце. Све овце и јагањци блеје а у мене гледе“ [1]). (Сарајево, Рамић.)

Чини.

1. У народу влада мишљење да се и чаролијом — чином може ко присилити на љубав.

Поетичан нам примјер о овом мишљењу даје слиједећа народна пјесма:

У онога Бадем Алајбега
Чудо много мала а мало евлада,
Само једна цура Бисер-Наза.
Чудно ју је бабо миловао,
Сагради јој кулу у авлији.
У дуљину стотину аршина,
У ширину педесет аршина.
Кад то чуо султан-царевићу,
Он дјевојци иде у ашиклук,
Ал' га цура ни гледати не ће,
„Ајд' отален султан-царевићу,
Већ говори султан-царевићу:
У мог бабе таки су дрвари!“
То је њему врло тешко било,
Па он оде своме бјелом двору,
Па повиче своје вјерне слуге:
„Донесте ми дивит и калема,
Да напишем и два и три чина.
Кад је било вактом по јацији,
Сједе султан па он пише чини!“
Једне пише све у ватру њише,
Друге пише у воду их њише,
Треће пише у вјетар их њише.
Кад је било око пола ноћи,
Ал' ето ти младе Бисер-Назе:
„Отвор' врата султан-царевићу,
Отвор' врата, изгоре ме ватра,
Отвор' врата, однесе ме вода,
Отвор' врата, однесе ме вјетар.“
За то султан хаје и не хаје.
Кад је л'јепо зора осванула,
Онда султан врата отворио,
Изљубио па ју припустио.
Шта уради султан-царевићу,
Шта уради, да од Бога нађе,
Изљубио младу Бисер-Назу,
Изљубио па ју оставио!

2. У вечер у први мрак запреће се у ватру, која није одвише јака, отровне траве „татуле“ па се намијени овако: „Татула, дели-татула, шендели бендели: ни шендели, ни бендели! За мном Н. побудали“. Онда мане се рукама од себе прама ватри говорећи: „Ватрице, по Богу сестрице, нит' се фатило тебе ни мене, већ мога суђенога Н. и његових седамдесет и седам дамара, осамдесет и осам зглавака“. Момак, на којега се то намијени, мора, пошто по то, доћи дјевојци, јер је као у ватри па му мира не да. (Власеница.)

---

[1]) Гледе.

3. Узме се јаје и закопа у коњско ђубре. Након три хефте јаје се извади и веле, да ће се чути како пиле у јајету пијуче. Јаје се разбије пиле извади и рушпом (млетачким дукатом) закоље. Крв се пилета ухвати и њоме намаже онај, којега хоће дјевојка да ју воли. (То раде женске и мушки у Власеници.)

4. Егетом, што је остало иза умрла туфекчије, заоштри се један крај од динара (танка сребрена старинска дубровачка пара), ухвати се слијепи миш и закоље том паром; на шест комадића шећера ухвати се шест капи крпи, на сваки комадић по једна, па се даде у нечем — макар у кахви — ономе, којег хоћеш, да те заволи, да поједе па ће заслијепити за њом (њим).

То може женско мушком и мушко женској учинити. (Власеница.)

5. Сљепић се ухвати жив и једним дукатом, који је неком од мираза остао, одреже му се глава, вилице се раставе пак се меће један комад с једну, а други с другу страну пута, куда ће проћи момак, којега дјевојка воли. Кад момак између тих вилица прође, саставе се вилице опет, свежу црвеном свилом и укопају под праг или под огњиште. Веле да је онај момак тиме свезан уз дјевојку. (Власеница.)

6. Дјевојка ухвати слијепог миша па га натакне на ражањ и испече па онако на ражњу пред кућом удари у земљу, а она се са лијеве стране купа и говори: „Ибро, дао Бог да се и ти онако за мном мучио, како се овај миш мучи, и онако се осушио док мене не узео“. За тим замота миша у бијело ћаге па метне под лијеви прозјек од своје куће. (Жепче.)

7. Дјевојка да опчара момка обреже свих двадесет ноката на рукама и ногама, те ишчупа по једну длаку у накрст и то: са врх главе, испод лијевог пазуха, за тим из лијеве трепавице и десног пазуха, онда из средине тијела. Све се то на маши спали и говори: „Како год ови нокти и длаке горјели, онако за мном горио Н.“ За тим у овај пепео наструже од дуварова у оној одаји, у којој она спава у накрст говорећи: „Како ови дуварови гледали један у другог онако гледо у мене Н.“ (Власеница.)

8. Дјевојка одреже по мало свих десет ноката од руку својих, сажеже на маши, па пепео даје у кахви или у чему другоме своме момку да попије или поједе. Док он пије или једе говори: „Ти поједе десет ноката с мојих десет прста и не било ти друге хране него од мојих десет прста.“ (Власеница.)

9. Ухвати се жаба и затвори у кутију, избушену тако, да у њу мрави могу пролазити па се кутија са жабом закопа у мравињак, тако да је жаби глава истоку окренута. Кад прође 40 дана кутија се из мравињака пскопа, и у њој нађу само чисте кости, онда се узме с десне стране једна крива кост попут куке, па том кости онога, којег воли — али да он не зна — мало заквачи и к себи привуче. Он ће, веле, ону особу, која га је повукла, тако заволити, да не може живити без ње. (Сарајево-Власеница.)

10. Неке дјевојке ухвате кртицу, изваде јој живој срце па проброду вретеном, на којем се већ прело, говорећи: „Како се год ово вретено окретало, онако се Н. за мном окретао“. За тим кроз ону рупицу, што је вретеном на срцу направила, погледају кога воле говорећи: „Као што је кртица слијепа онако и ти Н. за мном заслијепио“. (Алић, Жепче.)

11. Дјевојка иде у гробље, извади онај ексер, што је усред крижа мртвачкога, донесе га кући; онда гледа да добије три длаке од онога, кога она воли, омота оне длаке око ексера па онај ексер са длакама забија у дувар више главе своје

постеље говорећи: „Кад се овај ексер и његова длака раставила онда и његово срце од мога“. Тако три пута. (Власеница.)

12. Дјевојка, да види свога суђенога, иде у гробље па нађе од незнана мртваца кост, понесе је кући и у вечер метне на сред собе огледало те прислони ону кост тако, да у огледалу види; сједне и гледа у огледало и кост тако дуго, док јој се суђеник у огледалу не укаже. Веле да се у глухо доба свакако указати мора. (Власеница.)

13. Дјевојка, да се освети момку, који јој се изневјерио, иде на гробље те донесе са новога гроба земље, три чавла од старих крстова, у цркви одреже од дверских врата од сваког ћошка по комадић и од поповских црквених хаљина мало срме те мало земље, на коју је њен момак лијевом стопом стао, па то све у једном новом лонцу у младу недјељу рано прије сунца ускуха и однесе под кућни праг ономе момку и закопа. Веле да ће онај наскоро умријети. (Маглај.)

14. Дјевојка убоде се иглом у мали прст десне руке, пусти крв и ухвати оне крви у филџан па даде ономе момку, којега воли, у кахви или ракији да попије. (Браинци код Власенице.)

15. Дјевојка пусти мало крви из малог прста лијеве руке, прободе мало једну јабуку и у ону рупицу кане три капи крпи. Ту јабуку даје ономе, којега воли, да поједе па мисли, да ће ју с мјеста заволити. (Браинци и Власеница.)

16. Дјевојка узме врх од главе шећера, што је мало шупао, па га још мало вретеном, на коме је удовица прела, боље проврти, а уз то говори: „Како се год ово вретено окретало, онако се и Н. за мном окретао“. За тим пусти мало крви из малог прста лијеве руке кроз они шупљи шећер на други комадић шећера говорећи: „Како год је овај шећер сладак, онако ја Н.-у слатка била, а како год он своју крв волио, онако волио и мене“. Онај комадић шећера, накапан крви, даде момку, што га воли да у кахви попије. (Сански Мост.)

17. Кнез Стево Мићановић у Браинцима, котар Власеница приповиједа, да је у његову селу обичај међу дјевојкама и момцима, да кад хоће једно друго да заволи, замоли у једне жене из лијеве сисе мало млијека, у то се млијеко успе мало пшенична брашна, па се вретеном, којим се је већ прело, замијеси колач говорећи: „Како се је ово вретено окретало, онако се он (она) за мном окретао и другу никоју осим мене познао“. Од тога се скуха шупљи колач па се кроза њ гледа момак или дјевојка, којој је „чин“ намијењен. Још веле, да је сигурније, ако се иза тога даде мало тога колача момку (или дјевојци) да поједе.

18. Срдачка (т. ј. шипка, на којој се окреће цијев, кад се на њу мота прећа) расцијепи се па се пропусти онај момак, којег је дјевојка заволила између оних полутака. Кад је прошао, опет се полутке саставе и црвеном свилом или вуницом свежу, говорећи: „Како год срце, кад се реже, болило, онако болило срце Н.-ово за дјевојком Н., док ју не узме за жену“. (Власеница.)

19. Дјевојке у Папрачи (котар Власеница), жмирећи протуре руку кроз њедра испод појаса до голе коже па наберу цвијета и траве какове се прије дохвате; од тога оплету вијенац, па кроз тај вијенац гледају онога момка, којега воле, и обнесу га око њега говорећи: „Како сам год ја овај цвијет и траву слијепа убрала, онако момак Н. за мном слијеп ходио.“

20. Дјевојка, кад хоће момка да обенђија, т. ј. да ју он заволи, она добави мртвачки прстен, т. ј. онај прстен, који је некоме на умору на руци био, па два срца од два голуба, женског и мушког, испече кахву па од она два срца по мало нареже у кахву

са мало каранфиља говорећи: „Како се год она два голуба волила, онако се ја и Јово волили, а како овај каранфиљ мирише, онако ја Јови мирисала“. Кахву налијева кроз онај прстен у филџан и даје момку да попије па му говори гласно или тајно: „Види! кад се воли, тако се воли, мој соколе!“ (Забрђе код Бјелине.)

21. Узме дјевојка соли и хљеба и обнесе три пута око момка говорећи: „Кад он могао живити без соли и хљеба онда могао и без мене“.

(Забрђе код Бјелине.)

22. Дјевојка, да ју момак заволи, узме двије поле „летећег“ куршума, т. ј. таквог, који се из пушке испалио, па их намјести тако, да онај момак, којега она воли, између њих прође. Она онда оно олово заједно стопи па кад се почме топити говори: „Како се год ово олово једно с другим саставило, онако се ја и Н. саставили“, а то олово носи код себе као хамајлију. То исто раде и момци.

(Имочанин, Јајце.)

23. Да дјевојку момак заволи, написаће, ако је муслиманка, она сама на комад обуће (чарапу и т. д.) онога момка ове знакове: ٤٤٤ ٨٨٨ ٧٨٨, или 444 888 ламелиф в па ју метне под тежак камен. (Хасан, Д. Вакуф.)

24. Кад умре жена у порођају, па дијете још у матери с њоме закопају, онда дјевојка или момак, узме са онога гроба земље те даје момку (или момак дјевојци), да у каковом јелу мало поједе, говорећи: „Како се год она жена са дјететом не могла растати, онако се не мого тај и тај са мном растати док не умре.

(Сребреница.)

25. Кад умре жена, која имаде на руци прстен, гледају дјевојке, да такови прстен буди како добију, а гдјекоја га и скупо плаћа. Такав се прстен узме у десну руку и метне на десно око те кроза њ гледа на момка, окреће три пута наоколо т. ј. за сунцем (од истока к западу) и говори: „Како се она душа тешко растајала са оним тијелом, на којем је овај прстен био, онако се и ја са момком Јовом тешко растала!“ Прстен се мење у десну руку, окрене се од момка и иде не обазирући се даље, говори: „Како се она душа тешко растајала с тијелом, што је овај прстен на руци имала, тако се ја и Јово тешко растали“. Прстен се окреће наопако у руци и даље говори: „ја га не видим, он за мном црче“. (Сребреница.)

26. Дјевојка набави на неки начин од свога момка чарапе или комад од његове хаљине, за тим купи нов земљани лонац са заклопцем — али купујући не смије да с трговцем цјенкари — метне оне момкове хаљине у лонац, налије воде и прије сунца изјутра пристави к ватри. Лонац мора цијели дан да куха безпрекидно. У вечер, кад сунце упочине, дигне дјевојка заклопац од лонца и три пута говори: „Како ова вода кипила онако Н...а срце за мном кипило и он к мени хитио“.

(Зеница.)

27. Често сам чуо по Босни и Херцеговини, Подрињу и Посавини говорити о лончићу, којим женско, кад га пристави уз ватру, може присилити свога момка, да јој дође. Једни веле, да у том лончићу има девет трава са девет раскршћа, други, да у њем има мртвачка глава. Премда сам познавао људи, који мишљаху, да су услијед „лончића“ опчарани те морају пристајати за својом дјевојком, нијесам могао сазнати, у чему се састоји тајна тога „лончића“. Напоменути ћу само реченицу, што је говоре женске, кад јој се отме драги: „Приставићу му ја већ лончић, па ће доћи к мени“, која се јамачно на то односи. „Приставити лончић“ има исто значење што „обманити, мозгом закренути, обенђијати, сихир учинити“.

(Жепче.)

Помируша.

1. Да се заволи момак и дјевојка или муж и жена, ако су се омразили, онда се намјени име мушкога да је Милодух а име женске Помируша. То су двије траве, а ријетка је кућа, гдје се коријење им не би нашло у бакину сандуку.

Милодух се гоји у Босни у велике под пенџером, па у вечер Ђурђева-дне настоје момци, да цурама подсијеку милодух а цуре га ту ноћ добро чувају, јер мисле, ако им се те ноћи милодух подсијече, да је и њихова срећа те године подсјечена и да се те године удати не ће.

Службујући као оружник у Босни, добио сам већ много тужби ради сјеке милодуха. Ако не би тужила дјевојка, тужили би њезини родитељи, браћа или скрбници.

Трава помируша ми је непозната, баке веле, да се та трава само на Ђурђевдан може познати, а тај јој дан ваде и коријен.

Коријење милодуха и помируше се осуши, самеље и у кашици меда помијешано даје омраженим или оним, који се хоће да заволе, да поједу говорећ: „Како се год милодух са помирушом смијешао и саставио, онако се и Н. Н. саставили“. (Осмаци-Власеница.)

IV. Момачка гатања.

Уз Ђурђев дан.

1. У вечер Ђурђева-дне ноћи у глухо доба (кад ороз не пјева) иде момак кући своје дјевојке, која му неће, па маказама одреже њезино цвијеће — сабљицу или милодух — и понесе. Када ухвати прилику, ошине је, да она не види, тим цвијећем по плећима или крстима. Када реже цвијеће говори: „Маре (име оне дјевојке) ја одреза' твоју срећу, друге наћи не могла, док сам ја жив“. Кад је ошине оним цвијећем говори: „Маре, ја ошину тебе цвијећем, а ти мене срећом, ти моја срећа а ја твоја“. Цвијет задијева у кућу под греду. (Жепче.)

2. У вечер Ђурђев-дана у глухо доба сипљу момци проху у ватру (супрет) и говоре: „Како ова проха у ватри пуцала, онако пуцало срце те и те дјевојке за мном“. (Жепче.)

3. У вечер старог Ђурђева-дне, по западу сунца убере момак струк коприве пак усади у врту.

Сутра дан прије сунца урани и гледа, на који се крај струк коприве навио, и држи за сигурно, да ће се с онога краја оженити. (Маглај.)

Уз ускрс.

1. На ускрсни понедјељак одреже момак од љескове гранчице шипку и, ако му буде могуће, у очи светога Ђурђа, ако буде ведро, оде дјевојци, па гледа, хоће ли се која звијезда пролити. Ако се пролије, момак оном шипком удари дјевојку отрага три пута и она ће га заволити.

Уз младу недјељу.

1. У очи младе недјеље узме момак пратљачу, траве зановијети и један динар (стара пара), свеже у мараму и када пође спавати, метне под главу, па вели, да ће му суђеница на сан доћи. (Забрђе-Бјелина.)

Уз бадњи дан.

1. Момак купи двије игле за новац, што га је нашао, и на бадњи дан задијева дјевојци на неки начин у тканицу, па ће га, вели, она дјевојка одмах заволити. (Власеница-Кнежина.)

На колач.

1. Кад момак дјевојку воли, а она њега не ће, иде у млин и на млинском камену, који се окреће, скува колачић шупаљ и говори: „Како се год овај камен окретао, онако се и Анђа за мном окретала“. Он мора ону цуру кроз колач погледати, и дати јој макар мало да поједе. (Власеница.)

2. Момак умијеси колач па ногом од мачета, које још није прогледало, пробуши, говорећи: „Како год ово мače никога не видло, онако не видила ни дјевојка Анђа другог него мене“.

Колач обнесе око дјевојке, гледа на њу кроза њ, те јој онога колача мало даде, да у чему поједе. Вели, да ће га заволити. (Власеница.)

3. Узме момак комад соли цјелице, па даде коњима да лижу, а кад пролижу сô и направе рупу, треба, вели, само ону дјевојку, коју воли, кроз ону рупу погледати, говорећи: „Како год ти не могла бити без соли, онако не могла живјети без мене“, па ће га заволити. (Кнежина-Власеница.)

4. Кад се направи нови млин и ново камење, узме се онога брашна, што га млин најприје избаци, па се скуха колачић и на средини мало прошупљи старим вретеном и испече. Кроз рупицу гледа се дјевојка говорећи: „Како се је год онај млин окретао, који је ово брашно мљео, онако се и ти за мном окренула“. Дјевојци, ако је могуће, треба од тог колача мало дати да поједе. (Кнежина-Власеница.)

5. Да момка дјевојка заволи, узме он од озимне пшенице мало брашна, добави млијека од матере и од њене кћери, које доје истодобно дјецу, па оно млијеко смијеша и брашно замијеси и направи шупаљ колач, па кроза њ гледа ону цуру, коју воли, и ако може, даде јој онога колача било у чему да поједе, па ће га она, вели, заволити. (Власеница.)

6. Да момка дјевојка заволи, посијече (закоље) једно пиле од годину дана, ухвати мало оне крви, узме воска за 20 пара, те куршум, који је већ из пушке летио, за тим ухвати (загреби) воде, кад се земља тресе, те донесе воде с врела испод запада и кашику, којом се већ јело. То све састави у један чанак па узме оно олово, растопи и око дрвета тако облије, да изгледа попут прстена, па онако вруће баци у ону воду. Прстен извади, а воду и остало пролије, па кроз онај прстен гледа своју дјевојку, која га услијед тога мора заволити. (Маглај.)

На длаке.

1. Момак гледа да ишчупа или добије једну длаку из главе своје драге, дореже гранчицу љетораст од тополе, проврти је и метне ону длаку у њу, а од озгор зачепи воском говорећи: „Како год лишће од тополе трепти, онако дјевојка Н. за мном трептила“. Ту гранчицу мора момак увијек уза се носити. (Гацко.)

2. Момак украде дјевојци једну длаку из главе, скуха је у једном колачу, колач преломи, па оне половине тако намјести, да она, коју он хоће, између њих прође, па ће га заволити. (Власеница.)

3. Момак украде или добије из плетенице оне дјевојке, коју воли, три длаке, а из своје главе ишчупа унакрст 5 длака и то једну више чела, другу са затиока,

трећу изнад лијевог уха, четврту изнад десног уха, а пету са врх главе. Затим наточи мало крви из малога прста лијеве руке у кашику, којом је он само посно јело јео, па однесе у понедјељак вече, пошто се смркне, на раскршће и оне све длаке у кашици на крви спали, говорећи: „Како год ове длаке гориле, онако дјевојка Анка замном горила". Оне крви и спржене длаке настоји дјевојци дати у кахви или у чему другом да поједе. (Власеница.)

4. Кад момак хоће, да дјевојку примами да пође за њега, завуче јој у шали руку у косе, ишчупа једну длаку, те ју омота око ексера, па на бадњи дан у свануће зоре удари у једну шљиву, па ће за њ поћи. (Маглај.)

Слијепим мишем и сл.

1. Кад хоће момак да окрене дјевојку за собом, ухвати жива летећег миша, замота га у мараму чисту, те остави, докле год миш не цркне. За тим баци миша, а мараму носи са собом, те удари марамом дјевојку, коју воли, по лијевој сиси, помисливши у себи „онако и ти за мном цркавала, кад ме не видила, као што је и онај крилати миш у овој марами црко".

2. Момак ухвати жива слијепог миша, па га жива у лонцу скуха, закопа у мравињак, па када мрави поједу месо и остану чисте кости, нађе у десноме крилу једну кост, која је оштра као игла. Коју год дјевојку том кости боцне, она ће га заволити. (Сребреница.)

3. Момак ухвати слијепог миша и рака, метне у овновски рог па закопа у ђубре. Кад се наврши 40 дана, извади то из ђубрета, ситно стуче, па мало оног праха даје дјевојци у кахви, па ће, веле, момка заволити. (Сребреница.)

4. Да момак присили дјевојку, да га заволи, ухвати птицу „плиску", скуха ју и испод врата извади кост од воље па цуру с њоме убоде. Веле, да ће га одмах заволити. (Жепче, Ђурић.)

5. Да дјевојка момка заволи, добави од лисице црне џигерице, осуши, у прах стуче и у нечем даде дјевојци да попије, па је веле сигурно његова.

Мртвацем.

1. Момак, да опчара дјевојку, да га заволи, узме од мушког мртваца ма какав комадић хаљине, па га обнесе три пута око дјевојке говорећи: „Како онај мрео, на коме је овај комад хаљине био, онако и дјевојка за мном мрла". (Кнежина.)

2. Момак добави мртвачки прстен, па га три пута око цуре обнесе и кроза њ на цуру гледа говорећи: „Како год онај мртвац, на којем је овај прстен био, ништа не зна, онако и ти Маро за другог не знала него за мене".

(Власеница.)

3. Момак узме са једног гроба мало земље, свеже у мараму, па оде својој дјевојци и обнесе три пута ону земљу око ње говорећи: „Како се је онај мртав патио, онако се и ти патила, док се самном не вјенчала". (Жепче, Совић.)

На пролазу.

1. Момак, кад види, да му дјевојка куда иде, брже боље се изује, па стави један опанак на један крај, а други на други крај пута, да дјевојка између њих прође, онда се брже боље опет обује говорећи: „Како се ови опанци не растајали, онако се и ти Милко од мене не растајала, како ми ови опанци увијек били на ногама, тако ми ти увијек била у рукама". (Власеница.)

2. Када момак заволи цуру, а она му се не ће, иде ходи, који му направи два записа, па један запис метне под дôњи а један под горњи праг врата, кроз која ће дјевојка проћи. Када прође, узме запис испод горњег прага, покваси га у води, па се у тој води умије. С том водом замијеси колач попут халке, па кроза њ погледа дјевојку, и она му, веле, мора поћи.

Што ходa у запису пише и које знакове мође, није ми познато.

(Сребреница.)

3. Да момка дјевојка заволи, одреже прије старе Благовијести живој змији главу, расијече ју по пола, те узме једну кошпицу од бундеве па и њу по пола рашчене и постави пола шпице и пола главе на један крај, а оне друге половине на други крај пута, којим ће дјевојка између тих полутина проћи. Кад прође, састави ону главу и кошпицу као што је прије била, па их носи увијек уза се. Веле, та ће дјевојка за њим да полуди. (Маглај.)

Запис.

Врло често носе момци по Босни и Херцеговини слиједећи запис на папиру уза се: ٢٥٢ | ط | ٤ | و | ق | و | و و و т. ј. 3, 5, 2, елиф, т елиф 4 елиф в елиф к в елиф в в в,
који им има прибавити љубав дјевојке, за којом су прегнули.

2. Знакови | ٧ |, то ће бити елиф 7 и опет елиф, кад се напишу на папир и метну под језик, кад се с цуром ашикује, веле, да ће цура момка заволити и поћи за њиме у гору и у воду. (Коњиц.)

3. Момак сам, или неко други, напише на једно парче ћагета стотину пута своје и оне дјевојке, коју он воли, име, па смота попут цигаре и воском прилијепи за нокат од палца десне руке, окрене према својој дјевојци, запали шибицом и говори: „Како год ово ћаге и ова имена горила, онако и она (именом) за мном горила“. (Жепче.)

Различито.

1. Момак убере у вече Видова-дне цвијета „Виде и Вида“ и дјетељину од четири пера, па онај први залогај, којега је у уста узео, кад је сио у очи Видовадне вечерати, поврати и остави, па када пође спавати сазује са десне ноге ципелу или опанак па улије мало воде, те метне оно цвијеће, дјетељину и залогај у воду; за тим се распаше па појас замота око ципеле или опанка, постави у врх главе и легне спавати, помисливши на ону дјевојку, коју воли. Ако му се та дјевојка у сну јави, кажу, да ће је за сигурно узети. (Кључ, Деспот.)

2. Момак, да учини, да га дјевојка заволи, пусти мало крви са чела између очију, те из свих десет ручних јагодица по мало, па ту крв даде у кахви оној дјевојци попити. (Папрача-Власеница.)

3. Кад момак на небу угледа кријесницу, уреже брже лескову гранчицу и носи ју уза се. Коју дјевојку њом удари по голој руци, говорећи: „Како она звијезда летила по небу, онако и ти летила по земљи за мном“. Она ће га одмах заволити. (Сарајево.)

4. Да момка дјевојка заволи (или обратно) убере траве „приљубак“ метне под језик па из преварке или на зор цуру пољуби преко траве. (Сребреница.)

5. У очи Великог петка узме момак јабуку и метне под лијево пазухо, тако да му под пазухом преноћи. У јутру, на велики петак, оде до оне дјевојке, бајаги,

јајца шарати, па јој половину оне јабуке, то јест они крај, који је до његовог срца био, даде да поједе, а он поједе ону другу половицу. Веле, да дјевојка за 40 дана не ће за другог осим за њега поћи. (Власеница.)

6. Момак узме јабуку, оде у млин, разреже ју на пола па метне једну половину на камен, тако да се на камену три пута окрене говорећи: „Како се овај камен лахко окреће, онако се лахко дјевојка Н. за мном окретала". За тим састави опет обје полутке и оде до оне дјевојке. Заподјене с њом разговор, извади јабуку и нож да ју бајаги разреже, па ону полутку, што се је на млинском колу окретала, даде дјевојци да поједе, а он поједе ону другу. Дјевојка ће залудити за оним момком. (Пјесак-Власеница.)

7. Кад дјевојка са момком говори, запазиће или забиљежити оно мјесто, гдје је она десном ногом стајала. Послије ће ићи на исто мјесто, искружити њезину стопу и оно, што је било горе, окренути доље, говорећи: „Како ја ову стопу (земљу) преврнуо, онако се дјевојка Н. за мном преврнула". (Пјесак, Власеница.)

8. Кад пане на момка бауклија (шакабака), говори јој три пута: „Бауклија, гдје је моја јауклија?" На који крај прхне, на они крај мисли, да му је јауклија. (Зеница.)

У Лици и женско и мушко кад на себи угледа шакубаку, узме је, метне на длан и говори: „прррр шакабака, на који ти крај кренеш, отуд ћу се ја узети (довести)".

9. Кад момак дјевојку заволи, а она га не ће, гледа да ју од Видова до Петрова дне ма гдје сретне па јој рече: „Видим те, видим, овцу без језика", тако три пута, а дјевојка треба да то чује. (Власеница.)

10. Кад момак усни, да с дјевојком ашикује или да ју љуби, нека се, чим се пробуди, окрене, гдје су му биле ноге, ондје да метне главу и даље да спава, па ће она иста дјевојка, одмах оно исто уснити, што је и он сањао. (Пејо, Жепче.)

11. Момак ухвати свјетлицу, осуши, сатаре, па онај прашак даје цури, да у кахви попије, па ће га врло заволити. (Жепче.)

У обрану.

1. Момци се обично боје дјевојачке милости (дарова), која се у јелу састоји, да га с том милости не би опчарала, па они, ако од дјевојке какву милост, као јабуку или слично, добију, да их њоме не опчине, прометну дар три пута испод десног кољена. Онда мисле, да им дар не ће нашкодити. (Маглај.)

2. Момци, када се боје, да им дјевојке не учине чине вечером, којом их нуде, не ће њихове вечере појести или понуђене кахве попити, а ако то баш морају, закључају руку, т. ј. саставе три прста, палац, кажипут и мали, те кад први пут сркну каву, пљуну преда се, па им ништа не ће нахудити.

3. Ако женско учини мушку, да јој мора по ноћи долазити, а мушки хоће, да се очува тога, треба помокрити багламе од њезиних врата, па му не ће ништа нашкодити.

4. Кад дјевојка учини једном момку, да јој мора долазити, бива опчара га, а он ту дјевојку неволи, нека гледа, да добије првоносак (јаје, које пилица прво снесе), па у глухо доба разбије о вратима дјевојке говорећи: „Ето ти твог драгог, ја оста без јаја а ти без мене". (Пејо, Жепче.)

V. Ашиклук.

Ашиковање је љубавни разговор између момка и дјевојке, којим једно хоће друго да у душу упозна, а сама себе да прикаже што досјетљивијим и што вриједнијим.

Ту има надмудривања, преговарања, лафа (говора) о свему и свачему, па ако им се људи слажу, настоје, да се узму и за увијек састану. Само ашиковање не веже још ни момка ни дјевојке, већ је тек прилика, да се упознаду и позабаве. За то се често момци ашикујући натјечу, да буду што досјетливији и шаљивији, а та шала прелази — особито на селу — границу, па дође и до крушне шале — наравски само ријечима, али ни њој нема замјере, јер није било ни зле намјере.

Ето неколико примјера, како народ у Босни говори ашикујући, како су ми их знанци у перо казивали.

Ашиковање. (Ко кога бегенише с њиме и егленише!)

1. Момак, кад види дјевојку, обично подцикне те подвикне: „Гдје си сестро, витка бедевијо, ево брата, мисирскога ата!“ Онда настави овако: „Липа липото, сву ноћ би те пришито, у нидрим би те носо, а по теби ћосо, ко лисица скакавца! Ај хук, па за десни кук, а за десну ногу! Ја се молим за те драга богу!“ — Дјевојка, када јој драги буде преватрен, одбија га од себе ријечима: „Куку драги, дина ти, немој плахо дијати, не мој ми се на ..... наваљивати, јер врца прца, оде мука до срца!“

2. Момак. „Ој дивојко липото, сву ноћ би те пришито, горе би те гриско, доље би ти тиско.“

„Липа, слатка, кад си така, сву би те изио, а дроб родбини подилио! Фато, сиво око, попио те соко; — да ми је црно ћебе и у ћебе тебе, да се заметнем тобом, ко сирома торбом!“ — — — — — —

— „Душо моја, како си била, конда те је кока снила! фина, ко кашика вина, липа ко кашика млика, попио би те као црну кахву!“

— „Јараби! свак себи граби, па у вреће мене, нек му буде веће.“

3. Момак: „Зашто ми не ћеш поћи бôна? Бити ћеш ми ко ханума, не ћеш се мучити краве музући, а не ћеш ни кућу метући: три пута мани метлом па кућа пометена, баци врећу па застрта. Кад киша пада отрвена, кад вјетар пу'не пометена.

Имам шест волова: два агинска, два ћесимска а два у љесу, ниједни моји нијесу! — Имам кобилу и матер, матер диго на пећ, а кобилу свезо за пећ: нити има у кобиле праћа нити у матере гаћа!“

4. Момак: „Ако ћеш бити госпоја, ти буди моја; не ћеш се уморити суђе перући, не ћеш се умазати краве музући, јер имам нешто кућетине на четири сохетине, кад вјетар пухне, помете, кад киша пане, сапере, кућа ми је од три боја, а пенџери у жари[1]), а кад се пружим, ноге ми у трави.“

5. Момак: „Аман јараби, како си липа, како си красна! Чело ти била буџрунтија, два ти ока два врела студена, дви дојке два била голуба, а дви руке двије белензуке, а дви ноге два златна дирека, међу њима шадрван водица! Кад те видих, ја се вас изгубих, колко уздахо, мало не издахо, да не би зуби, изишла

[1]) У коприви, т. ј. при тлима.

би душа! — А ти, Боже мој, прикучи ме њој, да ја видим, какова је сласт у њој. Ој виро по вири: ти Злато по земљи а ја по теби!“

— Рабум боже, дви коже да се сложе и дви душе, да се туше, дви главе да се гњаве. Боже нареди макар у кући на греди, ти састави, макар у појати на слами, ја хот' у хамбару на харару[1]), нека није ником на зарару[2]); — ја хот' у куту, на скуту, нека нисмо никоме на путу!“

— „Аман пашо од четири туга, да је мени задобити друга! Ал' жалости мени, што помишља злато, да сам црне коже, да сам циганин, не знајући, да ме мати на тавану родила!“

— „Ти злато, ако мислиш бити сретна, пођи за ме!“

На растанку говори момак: „Алах еманет, ако ниси хијанет[3]), а ако си хијанет опет си ти моја брига и касавет“[4]).

Дјевојка на то одговара:

„Жарко сунце, зар оде од мене? Мјесечино, обазри се на ме!“

6. Момак: „Драга драгице, душо и срце, ево сам дошо, не би ли те нашо! — Ја би се у тебе најмио, макар жита узајмио! Немој ми се крити, ако мислиш моја бити, већ се ти сити, па мени похити (сиђи), ни теци, ни пеци, већ једну реци, па овакога гариба[5]) стеци!“

„Ако ћеш бега, ишти га од Бога, а ја сам факир фукара, кратких рукава, ни коња, ни вола, вет рамена гола, ни оца, ни мајке, ни јаран-дивојке! Оца сам удо а матер сам продо. Фуруна ми раздрта, покровцем застрта, свињом подупрта: ако дође чија мачка из махале па свињу изједе, немам ни фуруне.“

„Женска главо, слатка халво[6]), родила те мати у шамати[7]), па те рекла мени дати. Јест: тако ми свашта и шенична брашна и тако ми хандуђа[8]) и пандура вруђа, мамица ти је рекла, кад је пекмез пекла. Драга, слатка, кад си така, нит би јио, нити пио, већ све код тебе сио — што год би стеко, све би на те смето! Како си танка у пасу, пригризо би те ко миш кајасу, — скочио би ти се на пупку, ко стршљен на огриску.“ (М. Рашид Пашић.)

7. Момак дјевојци, која му се не ће да укаже (у завитку је):

„Драга и медена, зашто мени твог џама (пенџера) не отвориш, да ја твоје лице видим, за којим ми срце вене? Нек не жалим, што ми вене, кад те видим! Ал' си била, ал' румена, ил' си ружна ил малена, па бар да ми срце не вене.“

Она: „Драгане мој, зар ти не знаш, да сам соја господскога? једина у матере па ме медом, млијеком и шећером хранила, за то сам ја била и румена, средњег боја од доброга соја. — Бог ми дао па су у мене црне очи, округло лице, подуга носа, мали уста ко кутица, зуби били ко дизија (низ) бисера, обрвице кано морске пијавице, трепавице кајно крила ластавице, тако ме је Бог створио, баш од ока за доброга момка! — У тебе су очи шарене, кад би ти ја пенџер отворила, ти би мене угледо у струку и у лицу, па би мого урећи мене, а себе баилдисати[9]).“

---

[1]) На врећи.
[2]) На зазор.
[3]) Невјерна.
[4]) Брига.
[5]) Бећар, неожењен момак.
[6]) Шећер.
[7]) Врст беза.
[8]) Заклетва.
[9]) Изгубити.

Он: „Срце моје, душо из њедара, ја сам у доброг хоџе учио и свакакове дове научио. Кад те видим у лицу и струку, намах ћу ти дову проучити и по твоме лицу, душо, пухнути, да ја тебе никад урећ не ћу. Чујеш ли ме драга душо моја, ја сам ти се умолио, отвори ми џама и пенџера и било ми покажи лице! (Отвара му.) Али сам се душо био изгубио, кад сам твоје угледао лишце! Бијаше ми се памет превртула, ноге су ми задрхтале, а срце ми закуцало у њедрима: ја помислих за увик полудит, па за мало да не падох на калдрму! — Још сам, душо, врат искривио, гледајући џаму и пенџеру! Та бојиш ли се Бога великога, што сам врат искривио, а могу нам и дјеца бити кривората! Дер ми сиђи са чардака свога, са чардака на авлинска врата!“

Она: „Како ћу ти драги силазити, кад је мајка однила басамаке у својим џеповима.“

Он: „Ако ти је, драга, однила старе, нове ти је басамаке оставила у твојим џеповима, саплетене од свиле и ибришима, када год хоћеш, ти ми сиђи мореш.“

Она: „Чујеш ли ме моје миловање, кад ја сиђем са мога чардака, са чардака на авлинска врата, твоје срце не ће моћи трпит, ти ћеш мене загрлити, па ме пољубити! Бојиш ли се Бога великога, да ти моје нагрдиш лишце?“

8. На селу, момак дјевојци: „Кад те видим у фесићу, чини ми се полетићу, кад те видим у јечерми, ко кадију у мешћеми (суду), кад те видим у шамији, кајно хоџу у џамији.“

9. Драги драгу са сокака виче, ајде драга да ми ашикујемо.

Она: Како ћемо кад не умијемо, ја с чардака, а ти са сокака?

10. Дивојко драга душо моја, ако тражиш бега свога, бели се не би код куће патила, имам једну ћораву коку, нешто кућетине и у њој фурунетине, у запећку стару крмељаву матер, обисила крмеље, ко китњаче јагоде! — — — —

Пјесме о ашиковању.

Ево што веле народне пјесме о ашиковању:

1.

Ашикова три године дана,
Ја не видим фајде вет зијана,
И изгубих девет терзијана.

2.

Нејма већег јада од севдаха
Ни болести од ашиковања.

3.

Сви дилбери мог и твога нејма,
Мили Боже, што ли нам их нејма:
Ил' болују или ашикују?
Волим чути да болест болују,
Нег да с другом драгом ашикују.
Болујући икад ће нам доћи,
Ашикујућ никад до вијека[1]).

4.

Ајде драга да ашикујемо!
Како ћемо кад не умијемо?
Сједʼ преда ме, па намигни на ме,
А ја ћу се насмијати на те.

5.

Ој дјевојко кад ме волиш,
Што ми врата не отвориш?
Ја би теби отворила
Кад би мама дозволила.

6.

Ој дјевојко душо моја,
Под кућом ти бунар вода,
Код бунара студен камен,
Запали ме кано пламен.

[1]) Ову пјесму пјевају дјевојке на прелу или на сијелу, кад им драги није дошао.

7.

Ој дјевојко што ме мамиш
И на трнчић и на грмчић,
И на онај зелен бор,
— — — — — — — —

8.

Ој дјевојко душо моја,
Ашик ти се разболио.
Та нека га, нек болује,
Ја ћу лишце набјелити,
А обрве навранити,
Све ћу момке намамити.

9.

Ој дјевојко лекендио,
Кажи мени, гдје лежиш?
Гдје лежим, да лежим,
Ја од тебе не бјежим.

10.

Три дјевојке цвијет посијале,
Посијале пошто вечерале:
Брдом смиље, а пољем босиље,
Нек се смије смиље на босиље,
Ко невјерно момче на дјевојче.
На драгога срећу намјениле:
Ако будеш драги наше среће,
До пô ноћи цватиће нам цвјеће,
Од пô ноћи смиље и босиље.
(Забрђе.)

11.

Црна земљо и зелена траво,
Што ме ниси покрила одавно,
Да не гледам јада, што се ради,
Гдје ми други моју драгу љуби.
(Жепче.)

12.

Навио се лијепи Перо,
На ово наше мало село,
Да му Н. Мару даде.
Њему Н. Мару дала,
Па ће Мара дошетати,
Преко баре, кајно јаре,
Преко трна, кајно срна,
Преко башче, ко овнашче.

13.

Дјевојка се весели,
Да се уда к јесени.
А мати ју кара,
Нејмаш кучко дара!
Имам мати хошафа,
Сваком свату по шака,
А мом драгом шубара,
Да се с њоме удара.

Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini.

(Sravni Glasnik zem. muz., XVIII., str. 117.—128. i 265.—276.)

Priopćuje

dr. **Ćiro Truhelka.**

III. Bakreni nalaz sa Karavide.

(Sa 6 slika u tekstu.)

Baveći se u proljeće god. 1905. iskapanjem sojenica u Dônjoj Dolini dogjoše mi jednog dana radnici sa nasipa, koji se niže Dônje Doline gradio da čuva savsku dolinu od poplave gorskih voda te mi javiše, da su našli kopajući zemlju za nasip nekoliko bakrenih komada. Pošao sam odmah onamo te sam sve te komade pribavio za zemaljski muzej i razgledao samo nalazište.

Ovo bijaše u selu Kladarima ravnim pravcem $6^3/_4$ *km* na jug od sojenica u Dônjoj Dolini, ali idući onamo valja obilaziti zamršeni labirint meandrovitih potoka i dolova, koji provršiše dô i tako bi se put otegnuo na dvostruku udaljenost.

U Kladarima se ogragjivao s obje strane nasipom jedan od tih potoka imenom Karavida (— na specijalnoj karti pogrješno zabilježeno Karaveda) i tu se radnici, kopajući na lijevoj obali jarak, iz kog se vadio materijal za nasip, namjeriše na ono bakreno orugje. Kako kazivahu, nije ono pet komada ležalo na skupu, nego je bilo porazbacano amo tamo: nije to dakle bio poklad kao obično nalazi ove vrste. Narav se nalazišta mogla razabrati odma na prvo oko, jer se na lijevoj strani jarka u dubini od 50 *cm* opazio pravilni tamni sloj iznad starije naplave a pod crnicom i mlagjom naplavom, te se protezao u duljinu od prilike na 30 koračaja niz jarak. Bio je to kulturni sloj, komu je tamnija boja nastala uslijed primjese ugljena, pepela, sitnih smrvljenih ulomaka zemljanih posuda najprostije vrste i dr.: nema dakle dvojbe, da je tu bilo pomanje naselje, a — sudeći po obilju ugljena — moguće je, da je tu bio viganj i da se saljevalo i izragjivalo bakreno orugje. Tu mogućnost istina vanjsko lice nagjenih bakrenih komada u tome sloju nikako ne potkrepljuje, jer ovi nisu novi, nego dugotrajnom uporabom veoma oštećeni. Svakako je lokalna situacija u toliko zanimiva, što nam predstavlja jedini dosele u Bosni poznati kulturni sloj, u kome se našlo bakrenog orugja a zato sam i požalio, što mi radi visoke vode, koja je baš u ono doba obladala, nije bilo moguće, da tu udesim pravilno otkopanje, te je valjalo ovo odgoditi na bolju priliku.

Bakreno orugje nagjeno kraj Karavide sastojalo se od 4 klina i jednog budaka sa dvije oštrice.

Klinovi imadu oblik visoka, uska na bazi svedena trokuta; jedna im je strana plosnata, druga konveksna a vršak je ponešto izobljen. Njihove dimenzije jesu slijedeće:

	Inventarni broj			
	25.865	25.866	25.867	25.868
Duljina	12·7 *cm*[1])	13·1 *cm*	12·3 *cm*[1])	11·7 *cm*
Širina na bazi	4·9 *cm*	4·7 *cm*	5·0 *cm*	4·2 *cm*
Širina kod vrha	1·65 *cm*	1·4 *cm*	1·5 *cm*	1·4 *cm*
Najveća debljina	1·24 *cm*	1·25 *cm*	1·35 *cm*	1·0 *cm*
Težina	283·23 *gr*	259·78 *gr*	302·69 *gr*	203·89 *gr*
Specifična težina	8·70	8·72	8·69	8·49

Budak, nagjen uz ove klinove, odaje najviše tragove dugotrajne uporabe. Osobito šira oštrica tako je izbrušena, da joj je oblik postao posve nepravilan a jamačno su

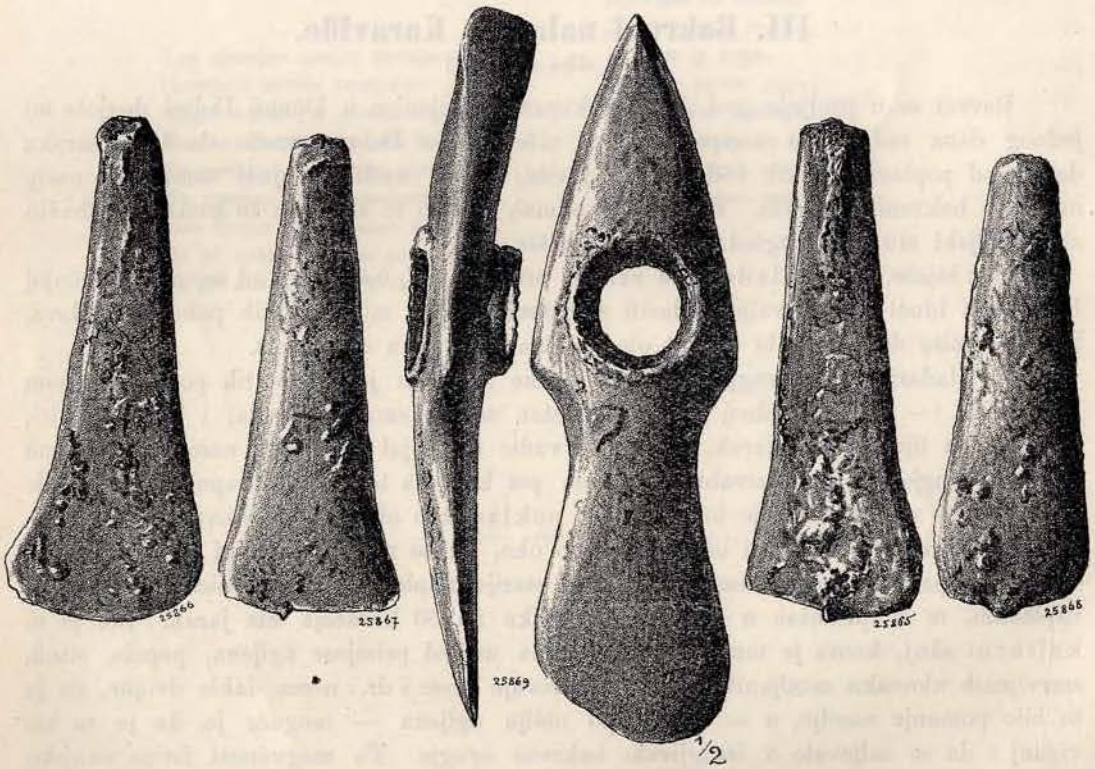

Bakreno orugje nagjeno kod Karavide.

obje oštrice bile prvobitno mnogo dulje, nego li su sada. Današnja mu duljina iznosi 18·8 *cm*. Rupa za sap nije posve u sredini nego bliža kraćoj vertikalnoj oštrici te na

[1]) U inventarnim brojevima 25.865. i 25.867 su nalaznici po komadiće oštrice odrezali, da se osvjedoče, nije li to možda zlato. Uslijed toga je oblik oštrice oštećen a i mjera duljine nepotpuna.

toj poli ima budak oblik klinastog trokuta, dočim je druga pola dugoljasta, sa obje postranice usukana a na horizontalnoj oštrici svedena. Rupa za sap je gori šira (promj. 3·3 *cm*) doli uža (promj. 2·8 *cm*) a s obje strane u obliku koluta znatno nadvisuje ostalu plohu halatke. Širina njena kod sapa iznosi 5·7 *cm*, više horizontalne oštrice 5·4 *cm*, najveća debljina 1·9 *cm*. Težina = 699·48 *gr*, specifična težina 8·78.

Ona četiri klina predstavljaju nam oblikom doduše tipnu i najprostiju vrstu bakrena orugja, obična pod kraj neolitske dobe, ali baš zato nam ne pružaju pomagala za pobližu lokalnu ili kulturnu karakteristiku nalazišta. Njih naime nalazimo skoro svuda, gdje je nagjeno nalaza takozvane „bakrene dobe", te se ne mogu smatrati ni ovdje neobičnom pojavom.

Prof. Brunšmid popisao je u „Vjesniku" hrvatskog arheološkog društva[1]) nalazišta srodnih nalaza te je zabilježio slijedeća:

u Bosni: Tešanjski kotar (1 komad), Nemila (1), Orašje (4); u Dalmaciji: Grabovac (1), Vinjani (1); u Hrvatskoj i Slavoniji: Samoborska okolica (1), Mikleuš (1), Vukovar (1); u Istri: Boljun (3); u Srbiji: Ušće Kolubare (3). Ovaj bi popis postao još bogatiji, da ga protegnemo na Ugarsku, na alpinska jezera u Austriji i na sojenice Švicarske, osobito na bodanjskom jezeru, gdje su se svuda nalazili predstavnici ovoga tipa, koji sa kamenim klinovima ima zajednički oblik i jednako veliku rasprostranjenost preko čitavog evropskog kontinenta od Herkulovih stupova do daleko preko Kavkaza te već po tome spada istom gornjem neolitskom kulturnom sloju.

I budaci, oblikom slični našemu, često se nalaze, ali oni se regbi ograničuju na jugoistočni dio one zone, u kojoj pod kraj neolitske dobe nalazimo bakreno orugje. Njih ima najviše u Srbiji i u susjednoj Slavoniji, a da ih ima i u Bosni, svjedoče uz ovaj komad sa Karavide, što ga prikazujemo u dvije slike (odozgor i postrance) i dva druga, nagjena jedan u Svilaju, drugi u tešanjskom kotaru.

Po Brunšmidovom pregledu nagjeno ih je u Srbiji 29 komada i to u Štitarima (11 kom.), u Ripnju (1), u Golubcu (1) u Krajinskom okrugu (2) u Valakonji (2), Boru (1), Slatini (1), u Osniću (1), Jelašnici (1), a inače još 9 komada; u Slavoniji 13 komada i to: u Klakarju[2]) (1 kom.), Svilošu (1), Rumi (1) Bečmenu (9), Deču (1). Iz Dalmacije navodi 3 komada nepoznate proveniencije, iz Albanije ulomak sa ravnice Tusi.

Ovi budaci ili — kako ih Brunšmid zove — nadžaci odlikuju se osobito svojim oblikom te nam u tome vidu odaju prema prilikama dobe, u kojoj su postali, gotovo zagonetnu savršenost. Oblik je prema radnji, što se od halatke zahtijevala, tako savršeno udešen a uz to i formalno elegantan, da si ni danas ne bi mogli pomisliti halatke, koja bi bila u tome pogledu savršenija, a zato i jest zagonetno, da je taj oblik nastao u isto ili nešto mlagje doba, kada su nastali i oni prosti, jednostavni klinovi, što ih s njima zajedno nagjosmo. Potonji se još drže strogo priprosta oblika kamenog orugja, a prvi regbi pretpostavljaju dugovjeku metalotehničku praksu i pomno proučavanje odnosa izmegju oblika i učinka orugja. Dapače, ako sravnimo ovo orugje sa onim broncane dobe, odma ćemo opaziti, da je daleko savršenije. U doba se bronca razvija dugotrajnom evolucijom od jezičasta uska klina slabo zarubljeni klin (Randkeil), ovaj

[1]) 1902. str. 32. i dalje.

[2]) Zanimivo je primjetiti, da se ovo Klakarje nalazi naproti neolitskom naselju u bosanskom Dônjem Klakaru.

Tabla III.

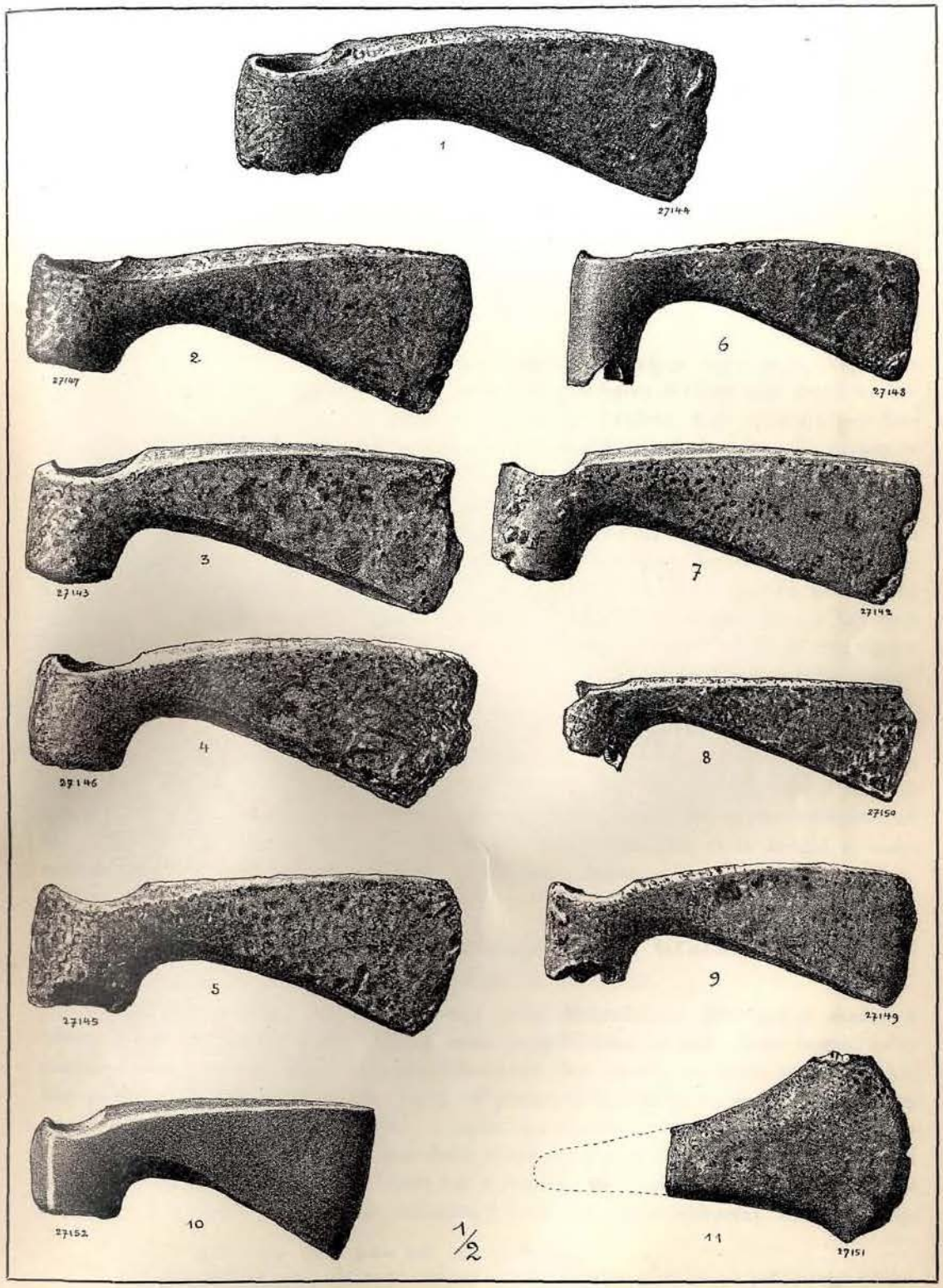

Bakrene sjekire iz Kozarca (sl. 1.—9.) i sjekira i klin iz Lohinje (sl. 10. i 11.).

se usavršuje time, da na jezičcu dobiva pregradu, o koju se opire sap (t. zv. Absatzkeil), a postepeno se iz tog razvija t. zv. Palstab a iz njega tek šuplji kelt. Pa i ovaj potonji, prem stoji na vršku dugotrajne evolucije, još je i tehnički i formalno nesavršeniji od ovih budaka, koji nastaše u razdoblju kamene i bronćane dobe.

Tu zagonetku jedino bi nam možda mogla riješiti hipoteza, da su ti budaci import iz kraja, gdje je bakrena industrija bila daleko naprednija nego li je nalazimo u nas u doba, kada se ovi oblici pojavljuju, a tome bi bilo u prilog, da se uz ove „nadžake", osim baš u ovog našeg nalaza iz Karavide, ne nalaze drugi oblici klinova ili dlijeta.

Prof. Brunšmid (na ozn. mj. str. 44.), opisujući Bečmenski nalaz, tumači tehnički postupak kod saljevanja ovih budaka time, da su načinjeni na osnovu voštana modela, po komu je načinjen zemljani kalup a rupa za sap, da je načinjena tako, da se još žarka kovina, prije nego je posve skrutnula, probila oblim keinom. Time veli, da su i nastala ona dva ruba, što uvijek nadvisuju s obje strane rupe sapa. Ova potonja procedura je tehnički nemoguća, jer ne bi sigurno ni u jednom slučaju uspjela a da se ne razbije i kalup i halatka, a i onaj izvišeni rub mogao bi samo nastati na donjoj strani, na koju bi se kovina istisnula, dočim bi na gornjoj moralo nastati baš protivno: mjesto izvišena ruba lijevkasta udubina. U ostalom, ako prihvatimo mnijenje, da su ti budaci načinjeni na osnovu voštana modela, onda je sasvim prirodna i pretpostavka, da su saljeveni à fond perdu i u tom bi slučaju otpadali svi razlozi, koji su Brunšmida nukali na njegovo tumačenje.

IV. Bakreni poklad iz Kozarca.

(Sa 9 slika na tabli III.)

Brizi upravitelja kotarske ispostave u Kozarcu, g. Dominika Kovačevića, ima zemaljski muzej da zahvali opet jedan zanimljiv nalaz bakrenog orugja, koji se sastoji od 9 komada bakrenih svedenih sjekira, sličnih onim, što su nagjene u šumi Griči, kot. Varcar-Vakuf. O nalazu piše gosp. Kovačević u pismu od 24. decembra 1906.: „Jedan seljak — musliman — kopao je u neposrednoj blizini Kozarca pokraj puta, što vodi u Kozaru planinu, ilovaču za pravljenje čerpića za gradnju kuće. Kopajući zemlju ukazala se u dubljini od prilike $^1/_2$ do $^3/_4$ *m* kamenita kaldrma a pokraj kaldrme našao je kopajući ilovaču jedan lonac i u njemu 9 sjekirica. Lonac je s krampom razbio, odnosno sasvim smrvio, a sjekirice je opazio istom, kada je čuo zvek, udarajući krampom o nje."

„Pokraj istoga zemljišta vodi jedan stari put razrovan od vode u džemat Brgjane blizu Kozarca. Nastavak kaldrme nije se mogao naći i mislim, da je ovdje stojala prvo kakva kuća i da je kaldrma iz čaršije kozaračke vodila amo do te kuće..."

Kako se iz ovog izvješća razabire, imamo pred sobom poklad, a šteta je samo, da se smrvio i izgubio lonac, u kome su bile pohranjene one sjekirice. Opisujući u I. odsjeku ovih izvještaja o prehistorijskim nalazima u Bosni i Hercegovini srodan nalaz iz Griče, naveo sam i ostale bliže analogije te na njih upućujem, a ovdje ću samo istaknuti, u koliko se nalaz po svojoj naravi razlikuje od nalaza iz Griče. Prije svega se ta razlika sastoji u tome, što su u Griči osim svedenih sjekira nagjena i ona dlijetu slična orugja veoma proširene, zaokružene oštrice, dočim u našem nalazu imamo samo svedenih sjekira, svega 9 komada.

Mjere ovih komada iznosim u slijedećoj skrižaljci:

	Inventarni broj								
	27.142	27.143	27.144	27.145	27.146	27.147	27.148	27.149	27.150
Duljina u centimetrima	14·2	14·8	16·2	14·5	14·7	15·1	11·7	12·5	12·5[1])
Širina oštrice	5·2	5·3	5·8	5·6	5·5	5·6	4·4	4·6	4·6
Širina na usukanom kraju	2·6	2·6	2·7	2·6	2·4	2·7	2·0	2·0	1·7
Duljina sapa	3·4	3·5	3·5	3·6	3·5	3·7	4·4	3·3	?
Promjer sapa	2·5	2·5	2·5	2·6	2·5	2·3	2·0	2·2	2·2[1])
Težina u gramima . . .	535·14	551·47	631·67	592·75	546·64	734·60	251·25	281·08	169·14
Specifična težina[2]) . . .	7·96	7·98	7·70	8·07	8·20	8·23	7·86	7·90	7·66

Osim inv. br. 27.148, koji se od ostalih razlikuje duljom cijevi sapa, koja ima i rupu po strani, kroz koju se sjekira prikivala posebnom čivijom uza držalicu, sve su oblikom jednake; ali ako razmotrimo i sravnimo brojeve, koji označuju pojedine dimenzije, opazićemo, da se svaki pojedini komad razlikuje od drugoga. U nalazu iz Griče bijaše nasuprot šest sjekira, koje su bile ne samo oblikom nego i dimenzijama posve jednake te smo iz toga zaključili, da su načinjeni iz jednoga kalufa: taj poklad dakle potječe od kovača, koji se bavio produkcijom takih sjekira, a naš poklad iz Kozarca od pretrge, koji je pobirao stari bakar te ga valjda prodavao kovačima, da ga preliju u novo orugje. Tome mnijenju govori u prilog i to, da su sve sjekire, prem inače (osim one br. 27.150) prilično dobro sačuvane, na oštrici posve istupljene a nekoje i iskrhane. Vlasnici valjda nijesu bili vješti, da ih poprave pa su čekali da dogje pretrga, koji ih je — naravski uz prîd — zamijenio za nove. I tako nam je ovaj poklad dokumentom posebne vrste prehistoričke trgovine sa starim materijalom, koji se imao preraditi u novi. Ovo nam potvrgjuju i pronagjene specifične težine, koja je u svakoga komada druga te varira od 7·66 do 8·23. Razlika tu iznosi 6%, a to je prilično velik razmak te i po tome možemo zaključiti, da je sastavina kovine, odnosno čistoća bakra u pojedinih komada veoma nejednaka: oni dakle nijesu načinjeni od iste rude nego od rude različite proveniencije. Taka raznolika ruda mogla se samo naći u kućara, koji je pobirao od sela do sela stari bakar.

V. Bakreni nalaz sa Lohinje (kotar Gračanica).

(Sa 2 slike na tabli III. [sl. 10. i 11.].)

Gospodinu c. i kr. kapetanu Ernestu grofu Montecuccoli zahvaljujem zanimivu vijest, da je od prilike prije godinu dana nagjen, kako se čini, dosta bogati nalaz starina t. zv. „bakrene dobe“ u kotaru Gračanici. Na nesreću namjerio se na seljaka, koji je obreo krčeći njivu nalaz, jedan od putujućih kalajdžija te je kupio od njega sav bakar. Nešto toga je preradio, a nešto porasprodao i tako je posredovanjem g. grofa Montecuccoli dospjela u zemaljski muzej od tog nalaza samo jedna svedena sjekira i jedno dlijeto. Nalazište bijaše ispod ceste na lijevoj obali ušća potoka Lohinje u Spreču a g. grof razgledao je nalazište i misli, da jedno tridesetak koračaja dalje

[1]) Rekonstruirane mjere, jer je jedna pola sapa odlomljena.

[2]) Specifična težina proračunala se po čitavom komadu. Pošto je svaki zaodjet patinom biće u istinu nešto veća, ali razlika ne će biti tolika, da bi bitno mijenjala prvu decimalu.

od nalazišta ima tragova kulturnom sloju, kome ali nije mogao ustanoviti narav. Na samom nalazištu nije toga bilo pa je sva prilika, da se i tu radi o pokladu.

Sjekirica je svedena oblika kao one iz Griče i iz gore opisana nalaza iz Kozarca a odlikuje se osobito lijepom, u bakrenih predmeta rijetkom zagasito-zelenom, sjajnom patinom. Mjere njene jesu: duljina 11·9 *cm*, širina oštrice 5·5 *cm* najmanja širina 2·5 *cm* duljina sapa 2·8 *cm*, promjer sapa 2·2 *cm*, težina 345·98 *gr*, specifična težina 8·34.

Dlijeto ima isti oblik kao i ono 24 komad poznatih nam iz Griče, samo je priličan dio jezičca od sapa odlomljen. Oštrica je jako zaokružena, prvobitno oko 7·5 *cm* široka a duljina komada, u koliko je sačuvan, 8·3 *cm*. Težina 171·29 *gr*, specifična težina 8·38.

Možda će poći za rukom pronaći još koji komada iz ovoga poklada, a naše čitatelje umoljavamo, ako što pobliže o tome saznadu, da nas obavijeste.

VI. Nalazi broncane dobe iz Tešnja i okolice.

(Sa 30 slika u tekstu.)

1. Gosp. Ibrahim Galijaš u Tešnju naišao je prigodom prekopavanja svoje njive na brdu Paklanici, što na zapadu strmo nadvisuje varošicu Tešanj nekoliko broncanih komada te ih je poslao zemaljskom muzeju u Sarajevo. Kako mi je na licu mjesta naknadno protumačio, našao je te starine na tri mjesta svoje njive, udaljena jedno od drugoga po deset koračaja a poredana u obliku trokuta. Na svakom mjestu bilo je osim pojedinih komada bronca i ulomaka posuda i smrvljenih ulomaka ljudskih kostiju: sva je prilika prema tome, da je tu u staro doba bilo groblje. Pošto svi priposlani nalazi idu bezuvjetno u doba broncano a mi do sele iz Bosne ne poznajemo karakterističnog grobišta ove dobe, valja ovome nalazu pripisati veliku važnost, a ta ga ide i po ljepoti pojedinih ovdje nagjenih komada. G. Ibrahim Galijaš na žalost nije kod kopanja pazio, kojim redom su se predmeti nalazili, ali mi je mogao bar naknadno neke označiti, što ih je našao u pojedinim grobnicama. Po *općem* svome karakteru spadale su ove grobnice u takozvane ravne grobove te nijesu bile označene na površini posebnom gromilom. Lješine bile su sahranjene u plitkim rakama, postrance ozidanim kamenicama a popogjene redom šljunkom kao kaldrmom i onda zasute zemljom. Ali da su i one bile nekako iz vana obilježene, svjedoči kamena ploča duga 70 *cm* a široka 60 *cm*, koja je bila nad uzglavljem jedne lješine okomito ukopana u zemlju. Gornji kraj ploče uslijed dojmova atmosferilija sužen je u použi stupac a to je dokazom, da je taj dio ploče bio dulje vremena izvan zemlje, dakle da je grobu služio u neku ruku kao grobni kamen.

Ovaj grob bio je po prilozima najbogatiji. U njemu su nagjeni ulomci ornamentovane žare, krasan broncani bodež, broncano koplje i okov na dônjem kraju kopljene šipke, lijepo ornamentovani broncani celt, 30 komada malenih, šiljasto izbočenih dugmeta te prilična množina neredno savite broncane prutice možda od spiralne narukvice i jedna broncana britva.

U drugoj grobnici, gdje je kostur bio takogjer položen na kamenoj taracanoj podlozi a ogragjen kamenicama, nagjen je dugoljasti brus od pješčenjaka, provrtan na jednom kraju, a osim toga broncani uresni komad u obliku polumjeseca.

U trećoj grobnici bijaše osim ulomaka posuda bez ikake ornamentike 3 broncana ispupčana dugmeta i jedan komad masivne broncane žice savite na posebni način u spiralu.

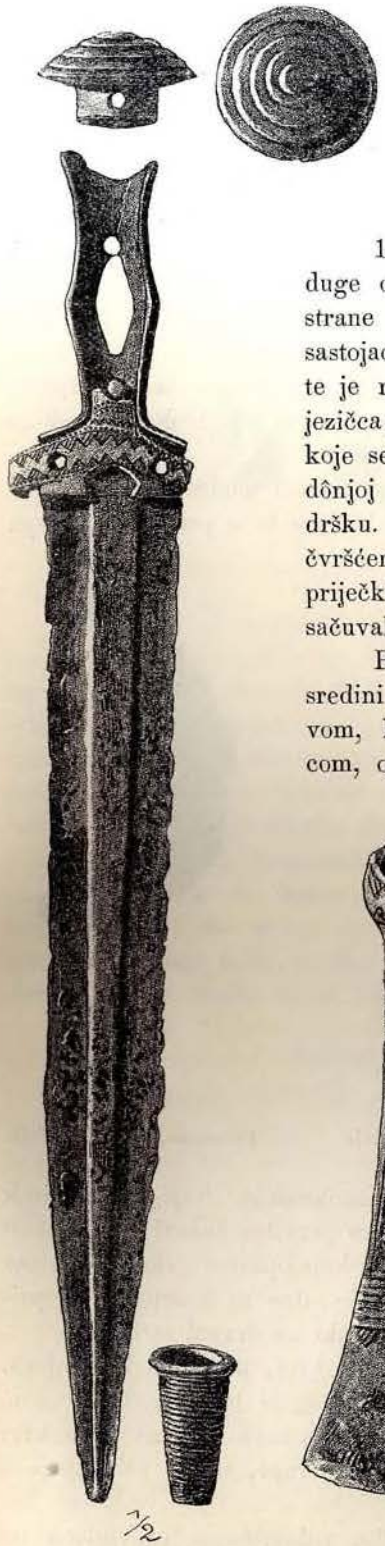

1/2

Broncani bodež iz Tešnja.

Osim toga nagjeni su i drugi komadi, za koje se nalaznik više nije sjećao, u kojem grobu ih je našao, ali da jamačno pripadaju jednom od njih, odaju po svojoj srodnosti sa ostalim nalazima.

Nalazi iz I. grobnice.

1. Broncani bodež, dug 36 *cm*, 3·6 *cm* široka a 28·5 *cm* duge oštrice, kratka, jezičasta, na srijedi proširena, na obje strane laticom zarubljena jezičca za nasapljivanje. Sap se sastojao od dvije ploče od kosti ili druge organičke tvari, te je megjutim nestala, koje su uklopile u prugastu porubu jezičca; gore bilo je nasagjeno oblo masivno broncano dugme, koje se izbočuje u postepenim koncentričnim zonama, a na dônjoj strani imade četverasti šuplji okov, koji je opasivao dršku. Promjer ovome dugmetu iznosi 3·7 *cm*. Ploče sapa pričvršćene su bile uz mač sa dvije čivije po jezičcu i dvije na priječki a dugme osim toga posebnom čivijom. Od sviju se sačuvala samo dônja čivija na jezičcu, ostale su ispadale.

Prema oštrici proširila se drška u priječku, dolje na sredini iskruženu, a bijaše i tu pokovana broncanim okovom, koji je poprijeko uriješen uglatom vijugastom prutićom, opasanom šrafiranim trokutima.

2/3

Broncani celt iz Tešnja.

Oštrica ima gori širinu od 3·7 *cm*, u prorezu predstavlja oblik veoma oštra deltoida, a sa obje strane pojačana je 1·3 *cm* širokim, plosnim povorom, koji se prema šiljku pravilno suzuje. Obje oštrice dvoreza bodeža teku do preko polovice duljine paralelno a onda se naglo savijaju prema oštrom šiljku. Na njima nema traga kakvoj ornamentici.

Bodež, kada je dospio u zemlju, bio je sigurno u koricama a kao jedini njihov ostatak sačuvao se okov šiljka od bronca u obliku oble, gori šire i kolutom zarubljene, dolji uže zatvorene cijevi, koja je diljem čitave površine uriješena nizom podubokih zareza, tako da se čini kao da je omotana žicom. Duljina ovom okovu iznosi 3·6 *cm*.

2. Broncani celt, prikazan na priloženoj slici najljepši je do sele u Bosni nagjeni spomenik te vrste. Dug je 11·7 *cm*, širok na

oštrici 5·0 *cm* a ispod grla 3·0 *cm*. Samo odebljalo mu grlo ima ovalan prorez, dočim ostala sjekira ima prorez na oblik produljena četverokuta te su uže stranice na sredini nešto izdignute u povor. Od svih ostalih dosele u Bosni nagjenih celtova odlikuje se ovaj svojom ornamentikom, koja se ne sastoji od plastično izbočenih prutica i krivulja, koje se redaju obično ispod grla a u stilu slijede obilne slične spomenike panonske, nego je ornamenat velikom pomnjom većim dijelom čitave površine urezan. Ornamentalni motivi, koji su tu upotrebljeni, jesu uglata vijugasta prutica, obična linearna vijuga i takozvani vučji zub. Mi ćemo o ovim ornamentima niže još koju reći.

Kako su ovaki bogato ornamentovani komadi veoma rijetki, sva je prilika, da se njime ponosio koji odlični prvak plemena, koje je u doba broncano oko Tešnja gospodovalo.

Komad je na sreću vrlo dobro sačuvan a samo svjetlozelena platina mu je mjestimice pjegava, negdje i okrnuta, ali to ne smeta ni malo razabiranju ornamenta.

3. Broncano koplje, zaodjeto zagasitom modro-zelenom platinom, dugo 20·5 *cm*. Oštrica duga je 13·8 *cm* te se prema izobljenom

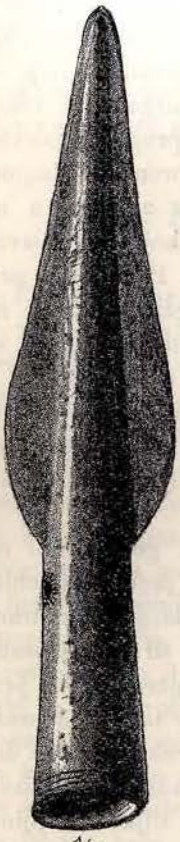

Broncano koplje iz Tešnja.

Broncani okov kopljanog struka iz Tešnja.

Broncana britva iz Tešnja.

šiljku suzuje ravnopravno, dočim se prema dnu ovalno zaokružuje. Sap je doli širok 2·7*cm* a prolazi kao obli povor gotovo do vrha koplja kao pravilno suženi čunak. List ima najveću širinu od 4·2 *cm*. Osim tri horizontalne crte, koje opasuju grlo sapa nema na koplju nikakve ornamentike. Postrance ispod lista provratne su u sapu dvije prilično prostrane rupice, kroz koje se koplje čivijom prikivalo uz drveni strûk.

4. Istome koplju spada jamačno i broncani čunjasti okov, prikazan kraj njega. On je obao te se suzuje na jednom kraju u tupi šiljak; dug je 11 *cm*, a na drugom kraju je šupalj i opasan oblim kolutom. Tim se okovom jamačno okivao dônji kraj strûka koplja a pričvršćivao se uza nj čivijom kroz dvije rupe, što su niže njegova grla provrtane.

5. Broncana britva sa oštricom, savitom u obliku polumjeseca, provigjena na jednom kraju ravnom šipkastom drškom, koja završuje u kolutić. Na nutarnjem rubu

opažaju se tragovi zupčastog šrafiranog ornamenta, na šipci nizovi zareza. Oštrica britve ima duljinu od 8·2 *cm*, čitava njena duljina iznosi 12·2 *cm*.

6. Trideset komada broncanih dugmeta, koji se na ispupčanom licu izbočuju u povisoki šiljati trn a na dônjoj strani imadu mjesto petlje čiviju, s kojom se dugme prikivalo uz kožnu postavu. Ovaka šiljata dugmeta nijesu u naših nalaza neobična; nagjeno ih je primjerice u nalazu iz Gorice, Gruda a sa osobito velikim i šiljatim trnom u jednoj gromili iskopanoj kod vrela Rame. Služili su možda kao okov na prsima umjesto oklopa, a oni šiljci imali su posebnu svrhu, da naime, kada dogje do šaka i hrvanja, rane neprijatelja, kojega bi njima oboružani vojnik hrvajući se uza se pritisnuo.

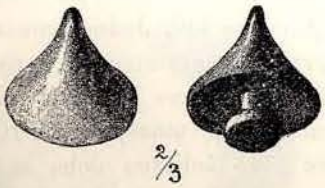

2/3

Dva broncana šiljata dugmeta iz Tešnja.

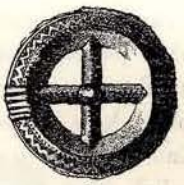

1/2

Broncano ornamentovano dugme.

7. Sudeći po ornamentici možda je spadao istome grobu i broncani uresni kolut, promjera od 4·0 *cm*. Kolut izbočen je u oštri povor a vanjska mu je poruba uriješena istom uglato-vijugastom prutičom, koju nalazimo i na celtu i na priječci bodeža. Ta vijuga prekinuta je diametralno na dva mjesta prugom, koja se sastoji od nizova radijalnih žljijebova. Ornamentalna prutica koluta kantonirana je s obje strane nizom sitnih piknjica. Sredina uriješena je sa četiri unakrst poredana paoka a njihovo središte obilježeno je šiljatim dugmetom.

8. Osim ovih broncanih komada bijaše u prvoj grobnici i jedna ornamentirana posuda, ali je na žalost skrhana te nalaznik nije pribrao ili nije našao sviju ulomaka, tako da se ne da rekonstruirati. Ali po ulomcima, što su dospjeli u zemaljski muzej, može se bar toliko ustanoviti, da je bila bikonična oblika a provigjena sa dvije ručke ispod grla. O ornamentima ove posude reći ćemo koju niže.

Nalazi iz II. grobnice.

Po kazivanju obretnika našeg nalaza, Ibrahima Galijaša bijaše u II. grobnici samo maleni, polumjesecu slični uresni komad od bronca, koji ima na dônjoj strani dugoljastu četverastu petlju (sravui sliku po strani) te 10·5 *cm* duga, plosnata, čestom uporabom prilično izbrušena belegija od sivog sitnozrnatog pješčenjaka, koja je služila za brušenje noža ili bodeža. Možda je ona plugom raznešena iz prve grobnice, kojoj bi bolje pristajala, amo.

1/2

Belegija od sitnozrnastog pješčenjaka iz Tešnja.

Nalazi iz III. grobnice.

U trećoj se grobnici našli vrlo trošni ulomci povelikih broncanih pupčastih dugmeta, koji su po svoj prilici bili u vatri te im je patina postala veoma hrapava, porozna a tanki lim, od koga su bili iskovani, uslijed toga veoma krhak. Ti ulomci potječu od tri komada, kojim se oblik mogao posve sigurno ustanoviti, a u njima

1/2

Broncani uresni komad u obliku polumjeseca iz Tešnja.

je i ornamentika bila ista. Promjer im je 10·2 *cm*, a visina izbočine 4 *cm*. Oblika su više konična a na sredini ispinje im se ponešto središte, koje je udubljeno utisnuto. Sva tri dugmeta bila su bogato graviranim ornamentom urišena. Ornamenat sastoji se na obodnici od iste vijugaste prutice, koju smo nalazili već na celtu i na maču. Središte opasuju dva koncentrična niza vršcima prema obodnici okrenutih šrafiranih trokutova a prema središtu omegjenih gustim nizom radijalnih zareza. Uz obodnu pruticu niže se šest polukružnih ornamenata, koji se sastoje od tri s obje strane gusto šrafirane polukružne crte, a taj ornamenat raspolavlja prema obodnici radijalno položena vijugasta prutica. I oblikom i ornamentom veoma slično dugme našao je revni g. Tomo Dragičević uz druge starine u Ritu kod Čardaka blizu Žepča. U njega fali vijugasta zaruba i u polukružnom ornamentu radijalne vijuge te oba koncetrična niza trokutova: dugme je dakle jednostavnije, ali je raspored u glavnome isti. Jedna broncana strjelica, nagjena uz to dugme, može nam poslužiti pri opredjeljivanju starine. I na grobištu u Sanskom Mostu, koje pripada prvoj željeznoj dobi, iskopano je slično uresno dugme (sravni Fialino izvješće o tom grobištu u Glasniku zem. muzeja u sl. 105.), a to bi nam predstavljalo opet novu vezu, koja veže naše prvo željezno doba sa broncanim.

Veliko broncano uresno dugme iz Tešnja.

Broncani kolut za hrvanje iz Tešnja.

U priloženoj slici prikazani, na osobiti način savijeni komad od 1·2 *cm* debele broncane šipke, koja predstavlja otvoreni kolut, na sredini savinut u tri zavoja, zanimiv je komad broncane dobe, koji se, kako se čini, nalazi veoma obično. U manastiru Fojnici vidio sam dva posve slična komada, za koja mi rekoše, da su nagjeni u Jajcu ili u njegovoj okolici, zemaljski muzej u Sarajevu posjeduje sličan, nešto tanji komad, nagjen 1899. takogjer blizu Jajca u jednom škripu kamenoloma na istočnoj strani grada. Dva druga komada u našem muzeju nagjena su sa jednom broncanom ogrlicom kod Vijenca izmegju Jajca i D. Vakufa.

Kako se po jednakosti svih ovih komada razabire, nije taj neobični oblik masivne savite šipke slučajan nego namjeran. Isprva se mislilo, da je to nakit, ali baš masivnost i težina komada tome protuslovi, pa će prije biti kakovo oružje. Možda se njime služilo na isti način kao danas bokserom. Širi dio koluta, kroz koji se lahko mogu provući četiri prsta ruke služio je za držanje a one tri zavojke na sredini bile bi posve podesne, da, kada dogje do šaka, zadadu dosta osjetljivih rana.

Osim navedenih komada, za koje se nalaznik sjeća, u kome su grobu nagjeni, dobio je zemaljski muzej još i slijedeće, kojima se pobliže nalazište nije dalo više ustanoviti.

Broncana štipalica običnog oblika, na dnu urišena sa četiri paralelne linije optočene s obje strane kosim zarezima a postrance opasana vijugastim piknjama kantoniranom linijom.

Dvije broncane britve, kojima je držak odlomljen a jedna je od njih po nutarnjem rubu urišena koncentričnim kružnicama.

Broncana štipalica iz Tešnja.

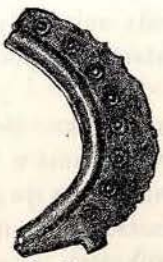

Broncana britva iz Tešnja.

Broncana cijev iz Tešnja.

Uresna igla od bronca iz Tešnja.

Kukasto savita, na jednoj strani zatvorena broncana cijev, na drugoj provigjena rupicom za pričvršćivanje. Njena prvobitna uporaba nam je nepoznata.

Jednostavna oblom glavicom pokićena uresna igla duga 24 *cm*, prelomljena na dvoje.

Ulomak drške od broncane posude. Zanimiva su u njega dva šiljasta rožasta nastavka postrance, koji nas veoma živo sjećaju anse lunate u keramici broncane dobe u Italiji.

Drška od broncane posude iz Tešnja.

Broncani kolutić iz Tešnja.

Mali broncani kolut bridastog proreza, a promjera od 2·6 *cm*.

Opazili smo gore, da je uzglavlje prve grobnice bilo obilježeno uspravnom kamenom pločom, koja je prvobitno nadvisivala tlo. Po današnjem načinu mišljenja bio bi to u neku ruku grobni spomenik, ali držim, da je to po prvotnom mišljenju prehistoričkog življa bio žrtvenik, kraj koga se pokojniku doprinašale žrtve. Koliko mi na osnovu iskopina znamo o kultu pokojnika, bijaše taj kult bitna sastavina religijoznog ceremonijala, dapače, sama religija u početku svoje evolucije niče iz kulta mrtvaca. Tragovi mrtvačkim žrtvama obreteni su skoro u svakoj pojedinoj prehistoričkoj grobnici a ima dosta indicija, koja nam svjedoče, da se te žrtve nijesu samo

doprinašale na sam dan ukopa, nego i kašnje, možda na godišnjicu ili drugi zgodni dan. Da se mjesto groba nagje, obilježivalo bi se manje ili više monumentalnim načinom — u našem slučaju kamenom, u mnogo drugih gromilom.

Rimska arheologija nazivlje posebnu vrst žrtvenika ara, a to su ime uzalud kušali klasični filolozi da protumače Jedni u njoj naziru derivat od grčkog αἴρειν, drugi kontrakciju od latinskog aggera, ali oba pokusa nijesu u vidu etimologije baš sretno uspjela. Pretpostavljajući, da je ara, to jest žrtvenik, na komu se za razliku sa alta ara žrtvovalo nižim božanstvima, od iskona bila žrtvenik, na kome se doprinašahu žrtve pokojnicima, nalazim toj riječi posve zgodan tumač u ilirskom, koje je romanstvu davalo veoma mnogo etničkih i jezičnih elemenata, jer u današnjem arnautskom jeziku ima riječ ara karakteristično trojako značenje: polje — bojište — groblje. Tako je možda riječ, koja je označivala mjesto, gdje su se doprinašale prve žrtve mladoga ljudstva, kašnje označivala žrtvenik uopće, a kamena ploča više uzglavlja grobnice bijaše takova ara.

U našega nalaza zanimaće nas osobito ornamentika, što je u veoma pomnoj izradi nalazimo osobito na broncanom keltu te ju u crtežima u $^2/_3$ n. vel. priopćujemo u posebnoj slici. Odebljano grlo celta uriješeno je uglatim vijugastim ornamentom, koji je nastao time, da su se dva niza šrafiranih trokutova u nekom razmaku protustavljala te tako opasuju vijugastu traku. U nje je površina glatka a dno ornamentike ispunjeno je gustim nizovima kosih zareza.

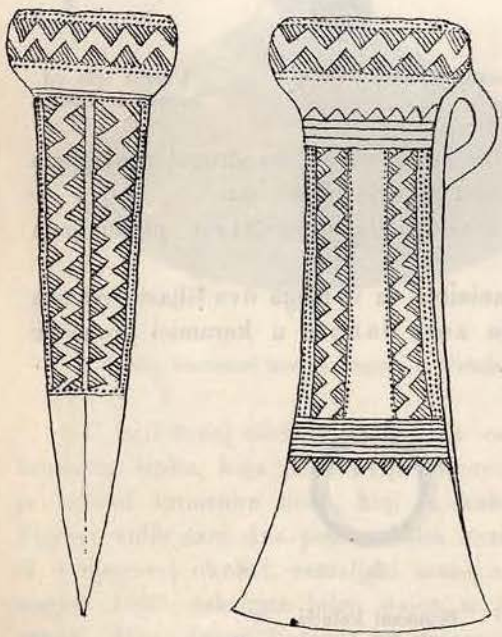

Ornamenat, kojim je uriješen celt nagjen u Tešnju.

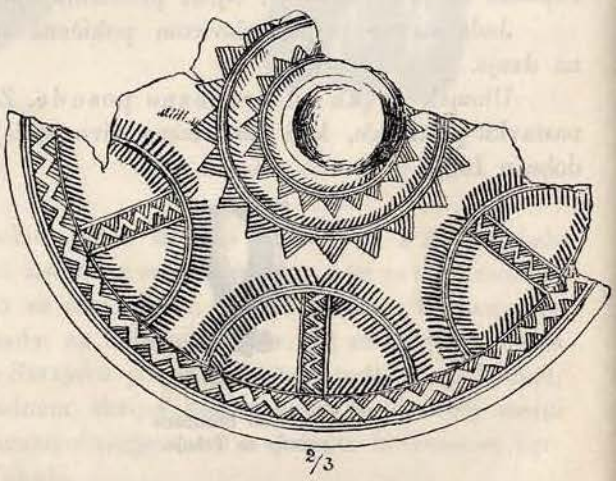

Ornamenat na pupčastim dugmetima iz Tešnja.

Isti se ornamenat ponavlja jednako širok i na zarubama širih i užih strana celta, na nakrstici balčaka broncanog mača, na ulomcima velikih broncanih dugmeta (sravni priloženu sliku) i kao njegova zaruba na malom, u sredini krstom provigjenom kolutu.

Tipološka geneza ovog ornamenta predstavlja nam ga kao derivat jednostavnijeg motiva, koji se sastoji od niza trokutova, poredanih istim pravcem i koji se zove „vučjim zubovima“ (Wolfszahnornament), a ovaj potonji nalazimo i na pošrim

stranicama celta iza niza paralelnih zareza, kao porubu prema oštrici i na dugmetu u dva koncentrična niza, što opasuju središte.

Prvom ornamentu — vijugastoj prutici na šrafiranom dnu — možemo navesti dosta analogija.

1. Prije svega ga nalazimo izmjenice sa drugom modifikacijom na suprot poredanih, ali vrškovima se dotičućih trokutova u koncentričnim nizovima na golemim broncanim tutulima, nagjenim u Krehinom gradcu, što su djelomice dospjeli u zagrebački muzej (sravni Ljubićev popis tab. XIV., sl. 94.), a djelomice u dvorski muzej u Beč.

2. Isti nalazimo dalje na velikom pupčastom dugmetu, nagjenom u Gorici kod Posušja (sravni Glasnik, XI., str. 378.), koji je, kako sam tamo razložio, načinjen jamačno od sličnog tutula te je stariji ornamenat posve istoga rasporeda kao u nalaza iz Krehina Gradca ostao na dônjoj strani dugmeta a gornja ornamentovana je kasnije inače.

3. Na sličan način kao u zarube na dugmetu iz Tešnja nalazimo tu pruticu na sličnom dugmetu sa Glasinca, nagjenom u Planama (sr. Glasnik, VII., str. 543.).

4. Kao postranu zarubu nalazimo je dalje na golemoj trokutnoj nožnoj ploči velike fibule na obluk sa veoma širokom petljom, koja je nagjena u Ivanjskoj kod Banjeluke.

5. Slično kao i u ove i na drugom gorostasnom egzemplaru fibule istoga tipa, što je nagjena u pećini kod Drežnika u Hrvatskoj (Popis, tab. X., sl. 31.). Ali u ove potonje trokutovi, koji omegjuju vijugu, nijesu šrafirani, nego je samo urezana kontura vijuge i obih crta, koje ju opasuju. Ovaj potonji način izradbe pobijao bi Hörnesov nazor, koji taj geometrijski ornamenat zove „schrafirtes Dreiecksband“ te drži, da je ornamenat postao od dva niza trokutova, razmaknuta, kako je gori rečeno, ponešto megjusobno. U potonjem slučaju imamo doista i tipološki pravu vijugu kao primarni elemenat a nizovi trokutova, koji je omegjuju kao sekundarni.

Već ovo izjednačivanje nekolicine primjeraka nam podaje uporišta za ustanovljivanje suvremenosti navedenih predmeta: tutuli tipa krehingradačkog, goleme fibule trokutne noge a široke petlje, golema konveksna dugmeta, pa i ne bili oni ornamentovani kao spomenuti, suvremeni su sa broncanim celtom iz Tešnja, dakle oni idu bezuvjetno po svom postanju u doba bronca, a sama vijugasta pruga, izragjena kao u navedenih slučajeva, naravski takogjer.

Isti ornamenat, koji dosele spomenusmo samo na broncanim predmetima, nalazimo i na jednom zanimivom keramičkom predmetu, na idolu, što je dospio iz Kličevca kod Kostoca u Srbiji u biogradski muzej te ga je prvi priopćio Valtrović u Starinaru, a potle opširnije i Hörnes. U tog idola služi uglata vijugasta prutica kao ornamenat pojasa idola, a u dva horizontalna reda kao ures oprege ili prednjeg dijela haljine, kojom je zaodjeta. Koliko god je taj spomenik znamenit i važan, nije dosele nikom uspjelo, da mu sigurno ustanovi vrijeme, u kom je postao. Sam Hörnes svojom običnom opreznošću nije smio da se lati ovog posla te ju vrsta uz druge srodne keramičke proizvode, koji se jednako teško kronološki determinišu, u svojoj „Urgeschichte der Kunst“ u grupu, koja obuhvata plastiku mlagje kamene dobe i dobe broncane. Naš nalaz iz Tešnja i druge analogije, što smo ih naveli, izvan svake sumnje kazuju, da i taj idol valja bezuvjetno uvrstiti u doba broncano a nikako u kameno.

Drugi, jednostavniji motiv, što ga nalazimo u broncanim komadima tešanjskim, je niz šrafiranih trokuta, nanizanih jednakim pravcem, takozvani „vučji zub“. Potra-

žimo li mu na našim broncanim starinama analogija, naći ćemo ih u sloju relativno mlagjem:

1. kao zaruba na širokoj prutastoj narukvici iz krematorija u Gorici (Glasnik, XI., str. 368.),

2. na širokoj broncanoj ogrlici (torques) (Glasnik, IX., str. 600.) iz Živaljevića na Glasincu kao ures nutarnjeg ruba obih krajeva,

3. na velikom pupčastom dugmetu iz Vrlazijâ (na istom mj. VI., str. 726.),

4. na sličnom komadu iz XIX. gromile na Talinama kod Sokôca (Glasnik, VII., str. 550.).

Od ovih komada najtipnija je ogrlica iz Živaljevića, koja na sredini ima lijepo izragjenu povratnu spiralu, dakle tipni ornamenat broncane dobe. Ostali komadi nam svjedoče, da se trokutni niz upotrebljavao i u razmjerno mlagje vrijeme.

Obazremo li se na keramiku, naći ćemo taj ornamenat i tamo počesto kao zarubu grla ili gornjeg dijela trupa posuda. Prije svega ga nalazimo počesto na prehističkom naselju na Debelom brdu kod Sarajeva (Glasnik, VII., str. 131., tab. I., sl. 5., 6., 9.), gdje obilne ručke sa visokim krpastim nastavkom ovoj vrsti keramike dodjeljuju doba najmlagje broncane periode. Dalje ga nalazimo na prehističkom naselju više vrela Rame (Glasnik, XII., tab. V., sl. 4., 5., 8., 7., 12.), gdje obilni kalufi za saljevanje broncanih predmeta opet dosta jasno opredjeljuju doba, u koje valja to naselje uvrstiti. U lijepoj izradi imamo ga i na trupu jedne posude iz Štrbaca (Glasnik, IX., str. 616.) i napokon na kličevačkom idolu kao zarubu glave i dna figure.

Svi navedeni primjeri svjedoče, da i taj motiv ide najranije u doba broncano.

Trokutni niz naći ćemo ali i u ornamentalnom materijalu butmirske keramike. Ulomak prikazan u II. svesci publikacije o Butmiru na tab. VII., u sl. 14., predstavlja ga opasana trokutnom linijom a polje trokuta nije ispunjeno šrafiranjem nego gustim nizom piknjica. Na ulomku, prikazanom u I. svesci na tab. VIII., u sl. 9. ispuštena je i linearna kontura a ostaje sama trokutna ploha, ispunjena piknjama. Kako se butmirsko naselje vrsta u čisto neolitsko doba, moglo bi se iz toga zaključiti, da je porijetlo vučjem zubu i srodnim ornamentima tražiti u neolitskoj dobi. U prvog spomenutog ulomka naći ćemo dapače i prutastu vijugu, samo s tom razlikom, da je u svih dosele navedenih primjeraka s ovom ornamentikom vijuga glatka a omegjica do nje šrafirana, dočim je tu vijuga opasana konturama i ispunjena piknjama a omegjica glatka. Ornamenat je dakle tehnički izvrnut.

Ove butmirske analogije, koje nam prikazuju isti ornamenat u zakržljaloj, dakle u sekundarnoj formi, namiču nam pitanje, je li zbilja tehnika bronca preuzela ovaj motiv od keramičke tehnike ili se desilo obratno, te ga je keramika preuzela od metalurgije. Keramika je jamačno postanjem starija, ali po materijalu nepodesna za razvitak i stvaranje linearne ornamentike, dočim je baš gravirana linearna ornamentika posve naravno proizašla iz naravi kovina. Plastični ornamenat, dobiven utiscima prstiju a poslije kalufa u plastičnu ilovaču je prirodan keramici, gravirani linearni metalurgiji. To, pa i činjenica, da nam razvitak umjetnosti iznosi kao neki prirodni aksiom načelo, da redovno tehnički niža i nesavršenija grana umjetnosti uzimlje svoje ornamentalne motive od tehnički više i savršenije umjetnosti a da se obratni postupak protivi naravnom razvitku umjetnosti, nuka nas na to, da podvojimo o tome, da je linearna ornamentika butmirska nastala u neolitsko doba i da ustvrdimo, da se ona čitavim svojim karakterom veže uz doba broncano. Da se u Butmiru nije našao ni komadić bronca, nije još dovoljnim dokazom tome, da butmirski naseljenici nijesu znali za nj!

Kako sekundarna modifikacija geometrijskog ornamenta ide u mlagje doba, dokazuje nam ulomak iz Ripča (Glasnik, VII., tab. 36., sl. 263.), gdje trokutni niz nije šrafiran crtama nego utiscima sukane broncane žice, a ripačko naselje većim dijelom ide u doba mlagje i od broncanog.

Šrafirani trokutni niz prešao je i u ornamentiku prve željezne dobe, ali se tu oblik trokuta produljio i zašiljio. Tako ga nalazimo na broncanom plohastom kolutu iz Sanskoga mosta na nutarnjem rubu (Glasnik, IX., str. 285.), na teniji sa Glasinca (na istom mj. II./I. str. 76.) te na koštanom okovu sa Glasinca (na istom mj. II./I., 91.). Isti ćemo motiv naći i u sojenicama ripačkim pa i u samom Butmiru!

Iz toga se vidi, da se tu radi o dugovjekom, elementarnom ornamentarnom motivu, koji se podržaje kroz cijeli niz perioda te po sebi sâm nije zgodan za opredjeljivanje dobe spomenika, na kome ga sretamo.

Najjednostavniji motiv, što ga nalazimo na broncima iz Tešnja je jednostavna, vijugasto slomljena linija, što se nalazi pod grlom celta na širim stranama i kao poruba na broncanoj štipalici. Ta cik-cak-linija po svojim elementima tako je primitivna, da nam ne podaje osobitih kriterija, ali možda nije suvišno primjetiti, da ju je mlagja metalurgija željezne dobe, koja je već obragjivala bronc u veliko, preuzela i u formi dlijetom i rukom zaparane vijuge (t. zv. „Tremmollierstrich“ te ga vrlo često upotrebljava. Ovaj ornamenat, kojim se u željezno doba često zarubljuju ravne plohe, nije dakle ino, nego degenerirana — „drhtava“ — vijuga broncane dobe.

Zanimivu paralelu ovim ornamentalnim motivima na broncu nalazimo na ulomcima posude, nagjenim zajedno s njima. Posuda je na žalost veoma nepotpuna: nalaznik nije pripisivao hrbinama osobite vrijednosti pa je pribrao samo neke komade, ali i po tim ulomcima može se donekle ustanoviti oblik posude. Bijaše to bikonička žara sa dvije široke ručke ispod grla. Ornamentika, kojom je bila trupina i gornja pola uriješena, ne da se na žalost posve rekonstruirati, ali je jamačno bila razdijeljena u tri ili četiri raznoliko ornamentirane grupe, koje su opasale obodnicu posude.

Jedan ulomak, prikazan u priloženoj slici predstavlja niz uskih vertikalnih pruga, opasanih sa suočnim nizovima šrafiranih trokutova, drugi ulomak pošira vertikalna

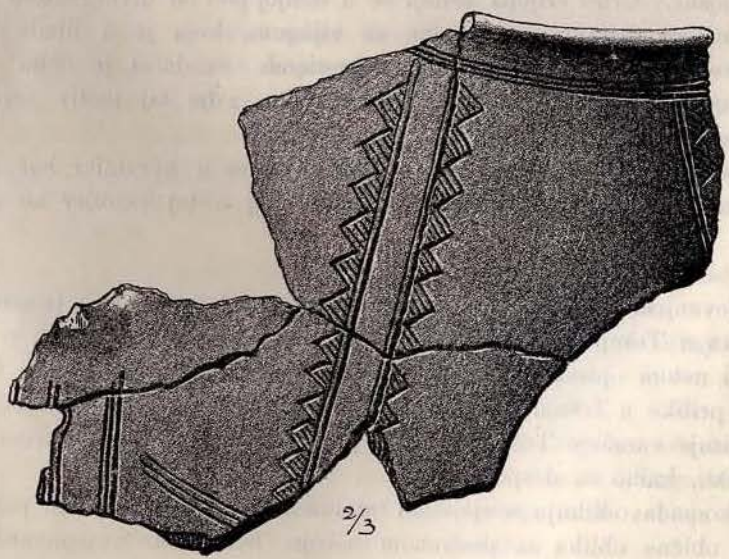

Ulomak posude.

polja, opasana istim motivom. Taj motiv izragjen je posve na isti način kao i u broncanih predmeta iz Tešnja te nam u stilističkom vidu odaje neobično suglasje ornamentike na broncanim predmetima i na posudi, tako, da nam svi ukupno predstavljaju u neku ruku cjelovitu garnituru: najbolji nam je to dokaz, kako ornamentika keramike ide uporedo sa ornamentikom metalurgije.

Ulomak posude.

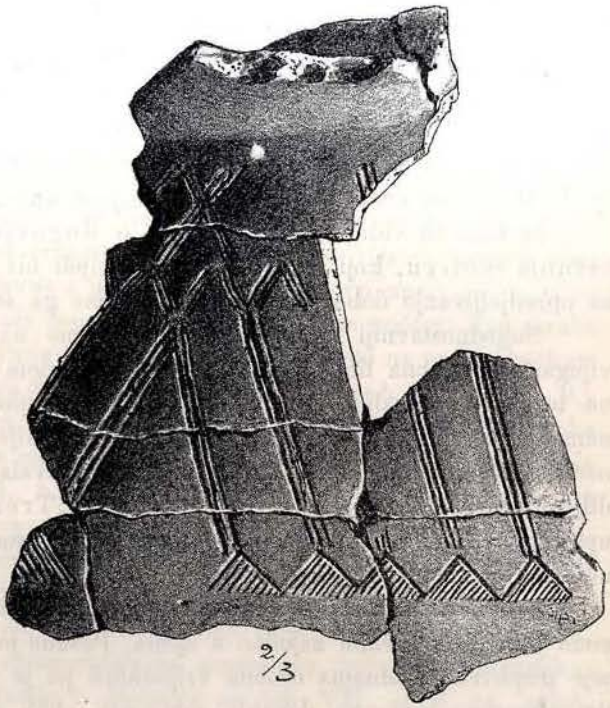

Ulomak posude.

Treći ulomak, prikazan u trećoj slici, prem odaje motiv, koji na našim broncanim predmetima iz Tešnja ne nalazimo, možda je zanimiviji od pregjašnjega, jer mu nalazimo analogije na gore spomenutoj golemoj broncanoj fibuli iz Drežnika a donekle i na onoj iz Ivanjske. Crtež crijepa sastoji se u dônjoj poli od divergentnih parova prutica a na njihovom sastavu popriječene su vijugom, koja je u fibule iz Drežnika okrunjena četverokutom, u naše hrbine nakrsticom. Srodnost je očita, a tumačenje značenja ornamenta nalazimo u fibule iz Drežnika, gdje taj motiv veoma podsjeća geometrijskog stilizovanog ljudskog lika.

I ovo uporegjivanje ponovno nam dokazuje, da se u keramici bar geometrijska crtana ornamentika osniva na ornamentici broncanoj a taj razmjer ne valja nikako okrenuti.

2. Posredovanjem gore spomenutog gosp. Ibrahima Galijaša kupio je zemaljski muzej od podnačelnika u Tešnju Mihajla Pjanića tri komada bronca, koji idu u isto doba, u koje se vrsta i netom opisani nalaz. Kako nam je rečeno, nagjeni su ti komadi prije 30 godina od prilike u Tešnju u bašči gosp. Mihajla Pjanića, koja se nalazi na istočnom visu, što nadvisuje varošicu Tešanj, a bilo je uza njih i drugih starina, za koje ne mogosmo doznati, kamo su dospele.

Sva tri komada odlikuju se sjajnom, tamnozelenom, gotovo crnom patinom. Jedan je komad celt obična oblika sa postranom ušicom bez ikake ornamentike. Zanimiv je, jer se na njegovoj oštrici posve jasno razabire tehnika oštrenja broncanog orugja.

Da bude oštrica tvrgja, okivali se najprije snažnim udarcem, upravljenim smjerom osi njene, oba vrha oštrice: time se kovina skrutnula i stvrdnula na osjetljivim vrhovima a tragovi ove operacije razabiru se postrance kelta više oba kraja oštrice u obliku prostranih utisaka čekića. Onda se cijela oštrica redom okivala, kako se i danas još okiva kosa, a na njoj se može skoro svaki udarac okivala opaziti. Pri tom se — ili slučajno ili namjerice — srp oštrice pomaknuo nešto preko nakovnja, tako da je ova na jednoj strani nešto uvita.

Duljina kelta iznosi 9·8 *cm*, širina oštrice 4·9 *cm*, širina pod grlom 3·3 *cm*, veći promjer eliptične rupe za sap 3·3 *cm*.

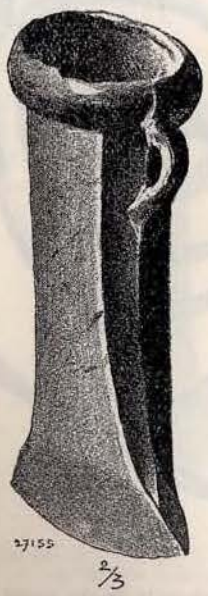

Broncani celt iz Tešnja.

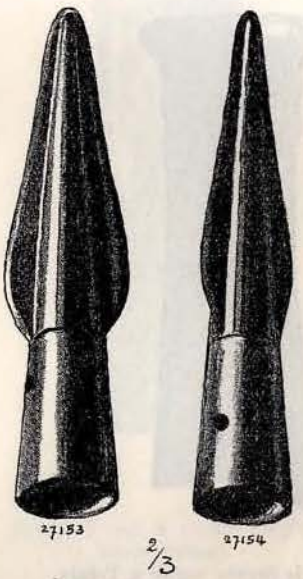

Dvije broncane sulice iz Tešnja.

Ostala dva komada su vršci sulice na oblik šiljatog čunja, uz koji su uz gornje dvije trećine priljubila dva pera, koja sačinjavaju oštricu koplja. Na sapu provrtana je postrance po jedna rupa za čiviju, kojom se sulica prikivala uza struk. Radnja je u oba komada upravo majstorska a dônji dio sapa tako je pravilno i glatko izbrušen da nema dvojbe, da je taj posao obavljen na tokarskom kolu. Onaj dio sapa, što se proteže preko lista do vrška, je prizmatički opasan dugoljastim uskim ravnim plohama. Šiljak je nešto zaobljen.

Mjere su u oba komada posve iste te nema dvojbe, da su saljeveni iz istog kalufa. U jedne oštrice razabire se, kako je okivanjem zaoštrena.

Duljina 9·9 *cm*, duljina lista 6·7 *cm*, širina lista 2·7 *cm*, dônji promjer sapa 2·3 *cm*.

3. Uz gore opisane nalaze iz Tešnja nanizati nam je još jedan, obreten godine 1900. Neki Mato Rašić, obarajući izmegju takozvane Srpske Varoši i Tugovića kod kamenoloma jedno drvo, našao je u jednom škripu stijene, koja tamo sačinjava tlo, nekoliko komada bronca, koji takogjer pripadaju broncanoj dobi.

Nalaz se sastojao od slijedećih komada:

1. Broncani celt sa odlomljenom ušicom i oštricom. Komad, prem je nepotpun, ima duljinu od 14 *cm* te spada megju veće komade ove vrste, što su dosele nagjeni u Bosni. Uriješen je pod odebljinom, što opasuje grlo sapa, sa tri horizontalne ispupčane prutice a pod njima sa druge tri prema dolje izobljene te iz srednje od ovih ide do polovine celta vertikalna a od dônje po dvije vertikalne prutice. Ovakav ornamenat je prilično običajan u celtova panonske broncane dobe pa i u suvremenih, što su se dosele nalazili u Bosni.

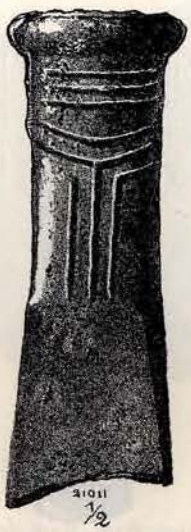

Broncani celt iz Srpske varoši u Tešnju.

Četiri broncane grivne iz Srpske varoši u Tešnju.

2. Tri ovalno u kolut savite broncane žice na sastavcima otvorene. Debljina žice je nejednaka od 3—4 *mm* a duljina, kada se žica odmota, iznosi 34·6, 35·5 i 35·8 *cm*. Ovake ovalno savite žice često se nalaze u nalazima broncane dobe te se obično misli, da je to u neku ruku bio oblik verge, u koje bi se bronc izragjivao, da se razašalje u pojedine tvornice. Ali tomu se protivi prije svega to, što im je mjera nejednaka: u najmanjeg i najvećeg komada iz našeg nalaza iznosi razlika u težini 15%, a osim toga je jedan komad uriješen pruticom, koja se sastoji od četiri gravirane linije, koja se po srednjem dijelu koluta ovija oko žice pravcem kose zavojnice: nema dakle sumnje, da je to bio nakit, možda za nadlaktnicu.

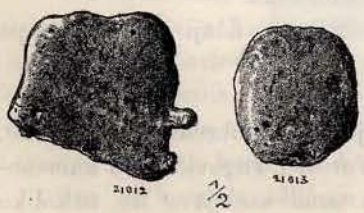

Dva broncana bezoblična saljevka iz Srpske varoši u Tešnju.

3. Ulomak savite, na jednom kraju sužene i oble, na drugom kraju četveraste tordirane brocane žice koja je prvobitno služila možda kao ogrlica (torquis).

4. Dva broncana kolača nepravilna oblika, koji nam predstavljaju surovi, za kašnju obradu namijenjeni materijal. Težina 108 i 70 *gr.*

Radi potpunosti iznosim ovdje još dva broncana celta iz okolice Tešnja, koji se nalaze u zbirkama zemaljskog muzeja, te su onamo dospjeli drugom pri-

likom. Jedan je darovao god. 1886. muzeju gosp. H. Pavelić u Gospiću uz podatak, da je nagjen u Tešnju. Oblik mu je običan, ušica prilično prostrana a izbočina, koja opasuje grlo sapa, uriješena je kosim plosnim pruticama nastalim uslijed okivanja u pravilnim nizovima. Nalaznik ili neko, koji je dobio taj komad od njega, pomno je ostrugao patinu sa komada, tako da je ova posve nestala te se vidi čista kovina.

Duljina 10·2 *cm*; širina oštrice 5·1 *cm*; širina pod grlom 3·2 *cm*; veći promjer grla 3·5 *cm*.

Broncani celt nepoznata nalazišta iz okolice Tešnja.

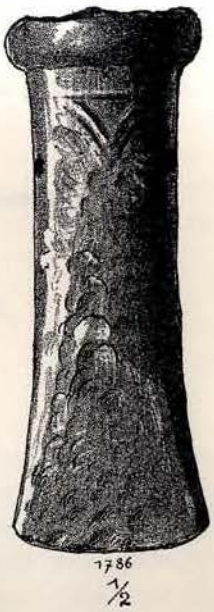

Broncani celt iz Čavke planine (kotar Tešanj).

Drugi komad nagjen je u Čavki planini, kotara tešanjskog, proljećem god. 1892. On je znatno veći te se razabire na njegovoj površini, da je u staro doba oštrim halatom kao pretesan. Za toga posla obila se valjda i ušica a sa obje šire strane i ornamenat u obliku svedena, na dônjim kracima sa dvije paralelne linije opasana ornamenta, koji se sastojao od izbočenih linija. Postrance u dônjoj trećini provrtane su dvije rupe, jedna veća, druga manja, kroz koje se zadijevala čivija, kojom bi se celt utvrdio na sapu. Taj način nasapljivanja je posve nov a potreban je bio uslijed toga, što je otpala ušica, kojom bi se celt imao privezati uza sap. Celt je zaodjet svjetlozelenom, mjestimice tamnozelenom, dosta debelom patinom.

Duljina 12·3 *cm*, širina oštrice 5·0 *cm*, širina pod grlom 4·1 *cm*, veći promjer grla 3·7 *cm*.

Gore opisani ponovni nalazi broncane dobe svjedoče nam, da je Tešanj, u srednjem vijeku glavno sijelo župe usorske — stara Usora — i u doba prehistoričko imao neku veću važnost u rasporedu naselja prehistoričkog življa. Nalazi su još odveć oskudni a da nam dozvole ocrtati jasniju sliku životnih prilika, koje su u ono davno doba vladale u okolišu Tešnja, ali nam ostaje nada, da će i u buduće sreća poslužiti prehistoričkom istraživanju te će nam iznijeti još i druge starine, koje će možda i bolje osvjetlati najstariju povijest Usore.

(Nastaviće se.)

Караблашка насеља у Босни.

Етнографско-антропогеографско проучавање.

Приопћио

Теодор Филипеску (Filipescu).

Уз приносе

Томе Драгичевића.

Увод.

У септембру г. 1901. дознао сам на мојем путовању по Босни за поријекло становника села Чипулићи код Бугојна. Ја сам онда приопћио у радњи „Калајџије у Чипулићима“ [1]) живот ових Румуна и навео по казивању истих и некоја друга румунска насеља у Босни. Од г. 1901. бавио сам се много проучавањем румунских насеља и румунског елемента у Босни, а могао сам то лахко, јер сам имао прилике, да пропутујем цијелу Босну и Херцеговину, те да на разним мјестима етнографски материјал сакупим и средим.

Резултат ових истраживања је веома опширан, он нам показује, да поред старог културног румунског елемента, који се послије турске инвазије у ове земље из Македоније, Епира и Албаније међу Словјенима ових земаља населио, живи још један румунски елеменат и то онај, који се из пријашње кнежевине Влашке доселио. Први румунски елеменат је опће познат под именом Цинцара или Ашана (два синонимна појма), а други под именом Караблаха. Цинцари говоре македонско-румунским нарјечјем и зато се опћенито зову Македонски Румуни или Јужни Румуни, а Карабласи говоре дако-румунским нарјечјем као и Румуни из Румунске.

Што се македонских Румуна или Цинцара тиче, споменућемо овдје само то, да је овај елеменат доспио за турске владавине у ове земље као и у остале сусједне државе и да је ширио међу словјенским живљем цивилизацију. Македонски Румуни и Грци су онај стари културни елеменат Балканског полуострва, који су ширили румунско-византинску културу, а њене трагове видимо у свакој вароши и варошици на Балканском острву. У Босни се румунски елеменат населио из Македоније, Епира и Албаније још у почетку турске владавине у Чипулићима (кот. Бугојно), Зовику (кот. Брчка), Бијелој (кот. Брчка),

[1]) Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Сарајево, 1902., XIV., 2., стр. 297.—301.

Модричу (кот. Градачац), а у почетку XIX. вијека и у Поребрицама (кот. Градачац). Ова насеља су и данас румунска, осим Модрича и Поребрице, у којима имаде и других етничких елемената. Осим тога нема вароши ни варошице у Босни, а особито у Посавини, камо нијесу дошли мацедонски Румуни и гдје их не би и сада било. Већина ових пошљедних се данас сматрају Србима и не признавају јавно своје румунско поријекло, док је у становништва у Чипулићима, Зовик-Калаџије, Бијеле-Калаџије и Модрича матерински румунски језик још увијек доста у обичају. Да се данашња српска интелигенција рекрутира већим дијелом од мацедо-румунске младежи, то је свакоме познато, који се иоле бави са етнографским проучавањем балканских народа. То вриједи за Босну, Србију, Бугарску, Хрватску, Славонију и Банат и за остале крајеве Балканског полуострва, који су и данас под турском владавином.

Пошто насеља мацедонских и аутохтоних Румуна Босне и Херцеговине сачињавају посебно проучавање, јер се ови у погледу антропогеографских особина разликују од румунског елемента, .што се из Влашке доселио, и пошто је исто проучавање много веће од проучавања Каравлаха, то ћемо за сада најприје описати насеља овог елемента у Босни, јер је и по броју далеко мањи од мацедонских Румуна ових земаља. По нашем истраживању не прелази број Каравлаха у Босни 2000 душа.

A. Етнографски дио.

I. Поријекло, миграције и етнографске особине Каравлаха.

Осим мацедонских Румуна има у Босни још један романски народ, који је у овим областима познат под именом Каравлаха. Име Каравласи спомиње се и у резултатима пописа житељства у Босни и Херцеговини, што је издало статистичко одјељење земаљске владе у Сарајеву, осим тога по разним описима ових земаља и по опису народних обичаја у Босни. Ми ћемо зато ово име придржати и у нашем проучавању. Не само у Босни већ и у Славонији живе Каравласи, али се они тамо обично зову Коритарима. Ја сам видио најприје Каравлахе у Славонији и с њима сам говорио на вашару у Пакрацу у септембру г. 1888. Кад сам их питао за поријекло, рекли су ми, да су Румуни, и да су се њихови прадједови доселили из Влашке (Țara românească). Како нијесам правио онда биљежака о њиховим насељима, не сјећам се, гдје су ми рекли, да станују. За онога, који проучава један народ, нужно је, да позна и језик тога народа, јер се без познавања народног језика могу етничке особине нагађати, али темељито проучити се не могу. Да је ово исправно, то ћемо се послије увјерити.

Поријекло Каравлаха може се лакше проучавати, него поријекло осталог становништва Босне, јер за то не треба испитати старија народна кретања и њихове пошљедице, које спадају у давну прошлост.

Испитивањем становништва каравлашких насеља у Босни, нарочито испитивањем старих и разборитих људи, сазнали смо, да су Каравласи поријеклом Румуни и да су се доселили из пријашње кнежевине Влашке. Проучавањем језика ових Каравлаха и проучавањем народнх обичаја о рођењу, женидби и смрти као и осталих етнографских особина, могли смо утврдити, да је поменуто народно предање у погледу поријекла истинито. Антропогеографско проучавање каравлашких насеља у Босни, помогло нам је извести закључак, да између насеља планинских области

у Босни и Румунији не постоје никакове разлике, премда су данас у Босни насељени Словјени те је за то у ранијих становника по планинским областима Босне и по планинским областима Баната, Ердеља и западног дијела Румуније до Олта, било неких заједничких племенских веза.

Сваког Каравлаха, којег сам питао за поријекло, казао ми је, да је Румун и да су његови прадједови из Влашке дошли амо. Познато је, да се данашња Румунија прије 46 година дијелила у кнежевине: Влашку (Muntenia или Cara Romaneaska) и Молдавију. Сусједни Срби и Бугари звали су ове кнежевине Каравлашка и Карабогданска. Каравлашка значи Црна Влашка, а Карабогданска значи Црна Богданска. Ове кнежевине имале су свака за себе свога кнеза (господара) и биле су једна од друге независне. Кнежевину Молдавију назваше сусједни Словјени Карабогданском због молдавских кнезова Богдана, којих је било три наиме: Богдан I. 1349., Богдан II. 1449., и Богдан III. 1504. Кнежевине Влашка и Молдавија сједињене су најпослије под владавином Александра Јована I. Кузе, године 1859. у једну кнежевину под именом Румуније, која се за руско-турског рата од г. 1877. ослободила од Турске, а године 1881. прогласила краљевином, а кнез јој се прогласио за краља под насловом Карола I. Граница између кнежевине Влашке и Молдавије била је све до године 1859.: Галац на Дунаву и линија, која води од ове вароши јужно од Фокшани према Брашову на граници Ердеља. Источни дио Румуније од ове границе била је кнежевина Молдавија, а западни дио сачињавао је кнежевину Влашку. Каравласи, који су насељени по Босни, поријеклом су из оних области Румуније, које су потпадале под пријашњу кнежевину Влашку, дакле из западних области Румуније.

Прије него изнесемо наша испитивања и проучавања Каравлаха у Босни, треба да наведемо оно, што су други о Каравласима писали, који нијесу познавали румунског језика и народних обичаја румунских, приопћивши нам оно, што су испитивањем Каравлаха дознали и што су на темељу својег просуђивања могли наслутити. Готово све ове описе страних писаца о Каравласима, дао ми је госп. финанцијални савјетник Изидор Соколеан, да их употребим за предстојећу радњу, и зато нека му је на овоме мјесту изречена хвала. И. Соколеан је године 1889./90. у Д. Тузли имао прилике, да се упозна с Каравласима, и скупио је зато све оно, што су страни писци о Каравласима писали. Године 1891. је онда Соколеан један чланак о босанским Каравласима на темељу ових приопћења и својег посматрања написао.

У Славонији су Каравласи познати под именом Коритари. Први писац, који је нешто о Каравласима у Славонији приопћио, био је Фердо Хефеле. Он вели о њима слиједеће[1]): „По хрватским, славонским и босанским вашарима често сам наишао на коритаре. Ти су ме људи све више занимали, па сам их стао разматрати и разговор им прислушкивати. Кад са нашим човјеком разговарају, разумијеш сваку ријеч, али кад на своју међу собом почну разговарати, једва им можеш штогод схватити. Наш прости народ држи их за Цигане, што коритаре врло вријеђа, па често и до суза гане. Коритари су поријеклом прави Румуни, који су прије много година из Румуније овамо дошли. Како сами тврде, оставили су њихови дједови своју домовину с превелика надметања у продаји коритарске робе, па су се населили међу Савом и Дравом, а неки су се зауставили у Србији и Босни.“

[1]) „Vienac“, Загреб 1890., бр. 46.

Ф. Хефеле каже дакле, да су Коритари поријеклом Румуни из Румуније, и да су се дједови њихови из поменуте земље у Славонију доселили. Ово можемо и ми потврдити, само додајемо, да је један дио Коритара изравно из Баната и Ердеља, јер неки од њих имају имена, која нас на ове области упућују, а осим тога, и румунски диалекат ове области се може донекле код Коритара установити.

Један Босанац, који иначе није никад поближе испитивао Каравлахе, и који се потписао Босански Хрват, хтио је услиједе Ф. Хефелеовог описа казати, да су и њему Каравласи у Босни познати, па је у једном чланку у „Glasu Hercegovca“ [1]) овако своје мишљење изразио: „Код нас у Босни, они се познају под народним именом Каравласи и Бугари. Сами се називљу Roma-rom, што значи Циганин-Циганин. Поријеклом су пак Румуни.“ Такав бесмисао написати значи, злоупотребљавати гостопримство листа.

Нама није познато, да се у Босни Каравласи називају Бугарима, премда смо све области пропутовали, у којима Каравласи обитавају. Што се назива Roma-Rom тиче, то је дотични господин чуо из уста мацедонских Румуна (Цинцара), који Гркомане зову Rumi-Rum, а то значи Грк-Грк. Не само прости народ, већ и наображени слојеви у Босни не разликоваху мацедонске Румуне од Каравлаха. Имао сам прилике, да се увјерим, како и новине Румуне из Мацедоније и Епира називају Каравласима. Непознати писац у „Glasu Hercegovca“ је уз то још навео оно, што је преписао из хрватске енциклопедије о Цинцарима, као што ћемо то послије видјети. Каравласи себе не зову Циганима, јер они не говоре цигански, и зато је сигурно, да је „Босански Хрват“ Црне Цигане (Чергаше) замијенио са Каравласима.

И. Соколеан је у једном чланку (којег није објелоданио) од год. 1891. обзиром на горе наведена приопћења поменуте двојице писаца, рекао о Каравласима у Босни: „Каравлахе, које сам за поријекло питао, рекли су ми, да су Румуни и да су се њихови прадједови доселили из Влашке. Они говоре чисто румунски, али мислим, да нијесу сви Румуни, већ да има међу њима и Румунских Цигана, јер су неки од њих превише црни. Доселили су се пак по мојем мнијењу из Баната и Ердеља.“

Овако је један Румун оцијенио Каравлахе, који се, како ћемо послије видити, прилично приближио истини. Не можемо апсолутно прихватити мнијење, да су Каравласи досељеници из Баната и Ердеља. Из нашег диалектолошког проучавања, народних предања о поријеклу босанских Каравлаха и из нарочитих облика народних обичаја овог становништва не произлази, да су њихови прадједови дошли из Баната и Ердеља.

Осим поменутих писаца бавио се послије више година испитивањем Каравлаха још један њемачки писац, који се потписао А. Ка. Исти је казао у радњи „Bosnische Karavlachen“ [2]) слиједеће: „У котару Власеница разликује народ три врсте Цигана: Бијеле Цигане, Црне Цигане и Каравлахе. Прве двије врсте су Мухамеданци, и зову се Турци, али их Турци називају Циганима или поспрдно Фиранима [3]). Црни Цигани (чергаши, гурбети), који се нечистим сматрају, не трпе се у џамијама. Трећа врста су источно-православни Цигани, који су наводно прије 100 година из Влашке у Босну дошли, а народ их зове Српским

[1]) Мостар, 1891., бр. 4.

[2]) „Bosnische Post“. Сарајево 1895., бр. 9. и 10.

[3]) Фирани долази од Фараона.

Циганима. Они се зову Каравласима, по чему се овдје разумије Влашка, односно Румунска, и не воле, да им се каже да су Цигани.“

Овај непознати њемачки писац вели дакле, да су Каравласи поријеклом Цигани и да су се из кнежевине Влашке прије 100 година у Босни доселили. Пошто је овај писац, како сам послије признаје, оно написао, што је од Каравлаха из Пурковића (кот. Власеница) дознао и своје закључке извео без поближег етнографског и антропогеографског проучавања, то су његови изводи о поријеклу босанских Каравлаха криви. Страни писци, који не проучавају народе с хисторијског, етнографског и антропогеографског гледишта, особито ако не познају језик тога народа, којег мисле описати, нагађају појмове о пореклу или их уопће замршују. Зато се не требамо чудити, ако је непознати Босански Хрват и њемачки писац А. Ка. оно приопћио, што је на темељу испитивања појединих особа и површног посматрања Каравлаха установио. Не познавајући прилика, које су миграције Каравлаха проузроковале и не бринећи се за проучавање етничких особина румунског народа, писали су, што им се чинило да је вјеројатно.

Др. Л. Глик (Glück) је у својој радњи: „Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und der Hercegovina“, споменуо и Каравлахе овако[1]): „Ако желимо код опажања босанских Цигана да поступамо онако, како одношаји стоје, онда их морамо подијелити у двије главне групе, од којих је једна мухамеданских, а друга хришћанских Цигана, или како се овдје опћенито зову, Каравласи (Црни Власи). Ово раздјељење је нужно већ ради предања, а још више због језичних узрока, јер су се пошљедњи свакако из Румуније доселили и говоре нарјечем (Idiom), које садржаје много романских елемената, дочим изгледа, да су мухамедански Цигани већим дијелом преко Старе Србије из Грчке овамо дошли. Бар садржаје њихов језик само мало румунских елемената.“

Ми ћемо послије доказати, да Каравласи не говоре нарјечјем, који садржаје романских елемената, већ чисто румунским језиком. Мухамедански Цигани пак, како их др. Л. Глик зове, наиме чергаши или гурбети говоре индијским језиком, који је сродан санскритском, у којем нема румунских елемената.

Из слиједећега види се још боље, како поменути писци о Каравласима суде.

Ф. Хефеле каже за славонске Каравлахе[2]): „Коритари, већим дијелом сиротиња, приказују нам се отрцани и доста запуштени људи романског типа, дугих власи и плетеница код мушких. Подуга им брада није прегуста, лице загасито, очи црне и ватрене, стаса су и тијела витка али јака. Одјевени су у дуге бијеле кабанице, што им прекривају доста кратке гаће, љети носе опанке (опинчи) на ногама, а под маленим округлим шеширом или шубаром виси дуга црна или бар загасита испремијешана коса, а међу њом и по која плетеница.

„На путу иде мушкарац напријед с батином под пазухом или опрћен преко рамена са два до три корита, а жена га у бијелом, кратко кројеном руху слиједи, плетенице си покривши одугачком бијелом марамом. Лулу завалио мушкарац од наваде у зубе, а жена од дугог часа, па ће под теретом израђене своје робе досопити у град или од тржишта до пазара. Жену си мора, како веле, купити сваки коритар, па тако сиромах добије жену за 40 форинти, а нешто имућнији за 70 и 100 форинти. Та је цијена код коритара исто, што је код нашега народа јабука.

[1]) Др. М. Хернес (Hoernes), „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, 1897., св. V., стр. 405.

[2]) „Vienac“, Загреб, г. 1890., бр. 46.

Наши коритари попримили су вјеру римо-католичку, научили су језик народа, међу којим живу, али зато ипак не напустише свога језика, ношње ни обичаја.“

Ф. Хефеле описао је као прави посматрач славонске Каравлахе, и можемо му захвалити, да се толико потрудио, јер из поменутог описа имамо живу слику славонских Коритара. На овај опис слиједиле су, како смо већ рекли, примједбе непознатог „Босанског Хрвата“ у „Глас Херцеговца“ у Мостару, г. 1891., бр. 4., које зато навађамо, да видимо, како неки писци често и о ономе пишу, о чему ни појма немају. Босански Хрват вели: „Босански Каравласи су поријеклом како објелоданих Румуни, али не вјере римо-католичке, него грчко-источне. Они су данас већим дијелом спротиња, изгледају голи, боси и отрцани, пути су у опће црне, зато се и зову Каравласима — Црни Власи. Задружни им је језик испремијешан са ријечима грчким, хрватским, турским и арбанаским, латинско трачки, а нарјечје румунско, а у опће говоре хрватски, обичаји су им истовјетни с обичајима Арбанаса.“ Овакав бесмисао може само онај писати, који се не брине за читаоце. „Босански Хрват“ је осим тога надодао дословце остало о босанским Каравласима из Хрватске Енциклопедије од дра Ивана Цоха, св. II., стр. 103., и то цио чланак о „Цинцарима“, који се, како је већ познато, по поријеклу и многим особинама од Каравлаха битно разликују.

Непознати њемачки писац А. Ка. вели за босанске Каравлахе[1]), наиме за оне у Пурковићу слиједеће: „Каравласи се разликују од мухамеданских Цигана по степену наобразбе и владању, због чега их домаћи народ и више поштује. Каравласи из Пурковића, једног села горње долине ријеке Спрече, које у православну парохију Ловницу спада, описао је свештеник Вићентије Савић као поштене, тријезне, мирне и штедне људе. У вјерском погледу показују неке чудне разлике, они иду ријетко у цркву и славе крсно име св. Петку (св. Винери). Они се не причешћују већ много година, јер су прије 50 година више њих умрли још исти дан, кад их је причестио њихов свештеник у Ловници. Гадне се псовке не чују у њих никако, а још мање псовке на Бога, свеце или крст. Они немају много посла са властима, ријетко их видиш код суда, а долазе у котар само онда, када им треба путница; порез плаћају редовно и тачно. Они се жене само међусобом, младожења купује младу, цијена се плаћа родитељима дјевојке у готовом новцу, свота је разноврсна. Неки Перо Костић из Пурковића, сељак не баш згодан, платио је г. 1893. за своју невјесту Тоду из Батковића 200 форинти у готовом новцу. Њихове су жене на гласу као јако поштене. Обитељско удружење њихово је задруга или иноковштина; ношња им је иста као у источно-православних сељака горње долине Спрече, једино они, који као свирачи по сусједним варошицама ходају, носе модерно одијело.

„Каравласи су добре занатлије, доста даровити, у музици заостају за мађарским Циганима. Музика Каравлаха има у себи жалосне румунско-словјенске ознаке, они свирају све јужнословјенске народне пјесме и држе се мајсторима у пјевању. Када играју ради свога задовољства, онда играју опће познату игру коло.“

Овај њемачки писац, који је очито неки чиновник у Власеници, хвали Каравлахе ради њихова добра владања, поштења, ћудоређа, као занатлије и свираче. Ми би имали само у погледу игре примијетити, да Каравласи играју коло, које није ништа друго, већ румунска народна игра „хора“.

---

[1]) „Bosnische Post“, Сарајево, 1895., бр. 9. и 10.

Што се задруге у Караблаха тиче, то нам је исту описао Томо Драгичевић овако[1]):

„Карабашке обитељи живе у заједници доклен је могуће и док се не заваде; што се у задрузи заради, то је заједнички иметак. Ако се удовица из задруге удаје њезина дјеца остају у задрузи годину дана, а онда их може собом одвести.

„Кућни старјешина је обично отац, а по смрти његовој, најстарији брат. Ако је најстарији брат несретне руке, онда се задруга договори, кога да бира за старјешину између себе. Изабраног кућног старјешину воде од куће до куће, окићена разном робом и честитају му: „Сретно господарство новог кућног домаћина, био кућан, сретан и весео!“ Онда се закоље по могућности крме, јање или живад, па се цијели дан весели, пије, а уз ћемане (виолину) млађи играју коло.

„Кућни старјешина је својој дјеци неограничени господар, његове се заповиједи морају извршити, нико му се не смије противити. Ако га синови не слушају, он их може из куће отјерати а да им не да никакове одштете, нити имају на одштету право, били они ожењени или неожењени. Имање задруге је једном ријечи имање кућног старјешине. Ако је брат или други рођак старјешина, па ако се браћа посваде међу собом, онда се подијеле.

„Ако се синови дијеле од оца, остаје обично отац са најмлађим сином у старој кући. Ако је отац умро, браћа се договоре, ко ће у старом стану остати. Обично остаје најмлађи брат или онај, који највише дјеце има. Ако је мати жива, она одлучује, а синови морају слушати, јер се боје материне клетве. Онај син, са којим мати оде, добије већи дио. Ако жена од човјека побјегне, не добије ништа.

„Кад се син од оца подијели и кућу направи, отац мора најприје у новој кући наложити ватру, огњиште благословити и даровати.“ — — — — —

Ф. Хефеле приопћио нам је у „Вијенцу“ и слиједеће двије пјесме, које је чуо од коритара Јосипа Богдана и Балога из Петеранца у Славонији:[2])

„Merse fata la pădure,
Cu securea latĕ,
Şi mi-i frică, că s'o pierde,
In pădure verde.

(Отишла цура у шуму,
Са широком сјекиром,
Па се бојим, да се не изгуби
У зеленој шумици.)

De ce de mine ce-ai legat?
Tu de mine nu ce legà,
Că cine de mine s'a legat,
Ă'l de răul n'a scăpat.

(Шта си ме се завезала?
Ти се немој за ме везати,
Јер ко се за ме везô,
Тај се није од зла спасио.)

Из имена Балог, као и из диалекта ових пјесмица можемо узети, да су Коритари у Славонији дјеломице досељеници из Баната и Ердеља.

Од пјесама, које је Томо Драгичевић у босанских Карабашах сакупио, навешћемо слиједеће онако, како смо могли разабрати из његових биљежака, пошто је, не познавајући румунски језик, писао, како је чуо.

Zace Mârza bun voinic.

Câte feate în Ţarigrad,
Toate Mârza le-a sărutat,
Câte feate a sărutat,
Toate salbe mari au avut.
S'a plâns lumea la împărat.
Luminatul împărat!

[1]) Карабашаси. Њихови обичаји и празновјерја. Рукопис, што ми га је уредништво „Гласника земаљског музеја“ ставило на располагање, да њиме употпуним ову студију.

[2]) „Vienac“, Загреб, г. 1890., бр. 46.

Luminatul, ce lăsați,
Mârza de ne-a sărutat featele?
Sus el pe ele le a deslegat,
Și a trimis patruzeci și cinci
Cinci zeci si cinci
Pe Mârza l'au apucat
Si în temnița l'au băgat.
Și l'au băgat pe el în munte,
L'au băgat în pământ
Pân la brâu în apă.
A zăcut Mârza bun voinic,
Până nu s'a mai auzit.
Nouă ani el a mai stat,
Și atunci i-a venit muma.
Tu Mârzo bun voinic!
Da ești viu să te știu,
Nu sânt nici viu ca voi,
Nici mort ca moroi,
Tot maică ar fi bine,
Nu poci se odihnesc,
Blăstămați ești șerpi,
Șerpi ești și atâtea broșci,
Ce m'or face des'ar prinde
Ș'al mai mare cum se întinde
Mă va cuprinde și oi sângeri
Sgârceasca mi să inima,
Șede oi aice, da nu știu maică,
Tu se te întoci la fârtatu,
Kreza arapu, și să mi aduci,
Cleaște și ciocan, cel mai mare
Și apoi mama sa
I-a udus ciocanu cel nou
Ușile a deschis de zare,
Da n'a putut d'aicea,
Atunci alte zeace a deschis
Și el d'aicea a eșit,
Dintr'aicea a eșit
Și el mai s'a rugat,
Sabia Mârzu sei vie
Și bani mari.
Și a vinit la Anița cârcimariță.
Hai măi Niță cârcimariță
Scoatem vin și rachiu,
Că mi e trupu gol.
Veni și ia mari cheii,
Scoate nouă vedre mari
Și el că le bea,
Nici mustața nu uda,
Șatunci alte zeace
Și a plecat la înpărat,
Și el i-a zis măi țarule,
Scoate capu pe fereastră!
Și el i-a scos capu,
Da Mârza a scos sabia,
Cea sabie ascuțită,
Și ia tăiat capu cu sabia

Jeși mamă dragă
Pe'la cruce,
Vezi pe Neamțu
Cum mă duce.
Ce nu mai facut fată,
Ci mai făcut feceor
La împăratu ajutor.

Vai de mine ce să fac
Copil fac, bărbat n'am.

Пошто смо навели, што су нам други писци о Каравласима приопћили, остаје нам још, да на темељу диалектолошке студије и проучавања нарочитих облика народних обичаја код Каравлаха о породу, женидби, смрти и неким празницима, затим на темељу проучавања ношње и осталих соматолошких особина тога народа докажемо, да су народна предања, која су се у погледу поријекла код Каравлаха сачувала, истинита.

Ми смо осим народних румунских пјесама сакупљали и румунске приче, јер су оне и за фолклористику од великог интереса. За оне, који се баве проучавањем романских језика, ове су приче од важности, али пошто је изван задаће ове радње, да наведемо све приче (седам прича), које смо сакупили, ми ћемо само једну навести, из које се може и на темељу детаљне диалектолошке студије утврдити, да су Каравласи досељеници из Румуније.

Românul și Ciosa[1]).

(Чуо у Пурковићу од Илије Јовановића, 71 годину стар.)

Eram tânăr și am cumpărat două tovare de căstrăveți și m' am dus cu Ciosa in Sarajevo la pazar. Și atunci eu am rămas în cafeneà, el s'a dus cu caii înainte. Ciosa a ajuns la pazar și a vândut caii și căstrăvetii. Eu când am ajuns in Sarajevo, căutai pe Ciosa, dar nu l-am găsit, și m' am prepus pe alt Ciosa, că ăla s'a dus. Când m' am pus pe ăla și am zis: „Unde ai vândut caii și căstrăveții?“ el îmi zice: „Ce te ai pus pe mine, că eu nu le-am vândut“? Pe urmă m' am pus cu el de gât. Atunci vinì poliția, me apucà și pe mine și pe el. Atuncĭ ne-a lăsat polițaiu și noi ne-am bătut, până am omorît pe Ciosa.

M' am dus pe urmă în ciarșie și am cumpărat un chiliu, și mi-am luat opinci, o șubă bună, nădragi și m' am făcut Turc. Și m' am prepus pe alt cal, că gândiam asta e acela pe care l-a vândut Ciosa. Și a plecat polițaiu după mine, dar eu cu calu m' am dus in Travnic. Când vin în Travnic, a ieșit o fată turcească (cadină) din avlia, și atunci eu o întreb: „Unde ți tata“? „Jacă-tă-îl în luntru“! răspunse ea. „Dute te îl chiamă“! zisei eu atunci și-i dau o carte.

Iacă Turcu afară la mine și zise: „Taman pobro, că mi-ai venit“! M'am băgat în luntru, el m' așteptat la masă cu cadâna cu toți. In sobă in bugheac a fost un butoiu cu șerbet, și-a apucat fata un capac (straichină), și l-a umplut cu șerbet, și l-a dat la tata-so, și la toți la masă, numai mie nu. Mie mi-erà necaz și m' am gândit, ce nu mi-a dat și mie?

După ce ne-am culcat, atunci m' am sculat peste noapte și până ei dormiau, eu am scos un capac din butoiu cu șerbet și am beut și am zis ca și ei: „Oho — ho“, că erà dulce. Dar asta am zis încet pe furiș. Atunci iar am pus capacu pe butoiu, și m' am pus sădorm. Odată faceà: ș ș ș ș... in butoiu· Eu am sărit să austup butoiu cu chichia (ciulaica, fes), căci am crezut că nu am astupat bine butoiu, când colo se udă cadina. Și eu am nimerito în beleaua aia. Cadâna strâgă: „Pomagai“! (Ajutați). Am lăsat atunci opinciile, chilimu și suba și chirmez (cialma, turban), și n' am nimerit pe ușa ci pe basamați în tavan. Când acolo, m' a lu at samaru de gât cu pracea, și eu am sărit jos pe Turcu și cadina și i-am omorît, că ei au gândit că sunt strigoiu. D'acolo am plecat acasă, și iacă-me aici. Bine că am scăpat cu capu viu“!

Од народних румунских пјесама, које босански Каравласи пјевају, сакупили смо ове:

Aici la vale, la fânt ână,	(Овдје у долу код бунара,
Două fete spală lână.	Двије цуре перу вуну.
Zice *mama* să mă iea,	Мати вели, нек ме узме,
Când s'o coace cânepa.	Кад сазрије кудјеља.
Șade vara, șade toamnă!	Сједи до љета, до јесени!
Să mă dea cu socoteală.	Да ме уда добро.
Tu și nana nea,	Ти и моја мати,
Mai la urmă, iar a mea.	Бићете опет моје.)
De când draga m'a lăsat,	(Како ме драга оставила,
Multe lacremi am vărsat.	Много суза сам пролио.
Așĭ faceà *o cesmă* în sat,	Направио би чесму у селу,

[1]) Românul și Ciosa = Румун и Чоса.

O cesmă cu trei cioroaie.
Dac' o bea draguța mea,
Să-i ajute Dumnezeu!
Dacă o bea dușmanul meu,
Să îl trăsnească Dumnezeu!

Чесму са три точка.
Ако би моја драга пила,
Нека јој Бог помогне!
Ако би мој непријатељ пио,
Нека га гром убије.)

A dat fata după mine,
Fără tine tima!
Și cureà de vacă rea,
Fără tine tima!
Și de am fost eu încins cu ea,
Fără tine tima![1])

(Дала ми је кћер,
Без тебе дико!
И кајиш од хрђаве краве (коже),
Без тебе дико!
Ако сам с њиме опасан био,
Без тебе дико.)

Măi băiate băiețele,
Ce cauți noaptea prin bașcele?
Caut parale și inele.
Vin' la mamă și mă cere!
Dacă mama nu mi te-o da,
Vin pe lună și te-oi furà.

(Чујеш момче, младићу,
Шта тражиш ноћу по башчи?
Тражим паре и прстење.
Дођи мами па ме проси!
Ако мати не би ми те дала,
Доћи ћу по мјесечини да те украдем.)

Câte feate in Beligrad,
Pe toate le-am sărutat.
Numai una a mai rămas,
Șade în vârful dealului,
Nora capetanului,
Nepoata vezirului.

(Колико је дјевојака у Београду,
Све сам љубио,
Само једна је још остала,
Она сједи наврх бријега,
Снаха капетанова,
Синовица везирова.)

(Чуо у Батковићу од Дика Јовановића, 60 година стар.)

Ja ieși Baie până afară,
De vezi pe duda[2]) cum se duce,
Cum se duce gura dulce.

(Изиђи Бајо напоље,
Да видиш, како драга иде,
Како одлазе слатка уста.)

Trage Baio din arcuș,
Că de dor d' abià te auz.

(Гуди Бајо, гуди,
Јер те жељно слушам.)

Docă oi fi și oi mai trăi,
Fată mare nu oi iubi.
Făta mare se mărită,
Eu rămân cu inima friptă.
Fată mică se iubește,
Fată mică când se mărită,
Iți dă guriță de frică.

(Ако поживим и доживим,
Не ћу велику дјевојку љубити,
Велика се дјевојка удаје,
Ја остадо болним срцем.
Мала дјевојка се љуби,
Мала дјевојка кад се удаје,
Даје ти пољупце јер се боји.)

Frunză verde, rupe-te-aș,
Pe genunche pune-te-aș,
La împăratul trimite-te-aș,
Să-mi trimeată mândra dor.

(Зелен листак, откинуо би те,
На кољено метнуо би те,
Цару би те послао,
Да ми драга љубав врати.)

Ce mai făcut mamă fecior,
De sunt maică la împărat ajutor?
De ce mamă, nu m'ai făcut fată?
Găsi-te-aș moartă!

(За што си ме мати родила мушко,
Да будем цару слуга?
Зашто мати, нијеси ме родила дјевојком?
Мртву те видила!)

(Чуо у Маочи од Јове Стојановића, 19 година стар.)

---

[1]) tima = drăguța, drăguțu.
[2]) duda = fata, de la dada = sora, сестра.

Из ових неколико пјесмица можемо разабрати, да су Карабласи некоје пјесмице од Румуна из Србије научили. Сигурно можемо то тврдити за пјесмицу „Колико је дјевојака у Београду“. Она прва пјесма „Овдје у долу код бунара“ је народна стара румунска пјесма из Румуније, али, како видимо, од тога се сачувала само два стиха, остало се заборавило. Тако ће бити и са осталим пјесмицама, које су само од два стиха, да се је временом позаборавила средина и завршетак пјесмице, јер румунске пјесме нијесу могли Карабласи Словјенима пјевати. Али, да су ове донесене амо из Румуније, можемо узети зато, јер мелодије свих пјесама и других словјенских пјесама, које Карабласи свирачи на виолини свирају, показују румунски колорит и хармонију. Пјесме су највише у Mollu склађене. Севдалијске пјесме су готово све румунске „doine“. Чак и коло је врло слично румунској hori.

Осим ових поменутих етничких осебина говоре и нарочити облици народних обичаја за то, да су Карабласи у Босни по поријеклу досељеници из Румуније. Ово можемо на темељу слиједећих облика народних обичаја и вјеровања тврдити, које смо код Караблаха у Босни скупили и које овдје износимо.

Обичаји и празновјерја о породу.

Код Караблахиња постоји чежња, да рађа дјецу; невјеста (tînera) жели, да има дјеце. Она воли да роди мушко дијете (voinic) него женско (fată). Невјеста, која нема дјеце, назива се јаловом (stearpă). Ако невјеста нема дјеце, а жели да затрудни, она употребљава разна средства, да то постигне. Зато иде она у бање, или пије чај од разних трава. Ако ова средства не помогну, онда иде невјеста код попа, да јој чита молитву. Ако и послије тога не добије дјеце, онда вјерује, да ју је неко ureko или јој зло пожелио. Често вјерују и на то, да је награисала, то јест, да је нагазила на нешто, од чега може остати јалова.

Проти урока, или ако мисли да је прешла преко рђава мјеста, обичај је, да се врача (a descântà). Бабица (moașa) узме онда чашу пуну воде, у коју метне мало босиока (busioc) и једну траву с малим ситним цвијетом као дугменцета са ситним лишћем, коју Карабласи зову мирожлица (mirojliță). Бабица метне чашу преда се и чита тихим гласом неку молитву, у којој тражи од Богородице помоћ и милост, да отклони од невјесте урок или болест.

Кад је жена у другом стању, онда се вјерује, да јој треба дати од оног јела, што је видила да други једе, да се не би разбољела. Ако је жена у другом стању слаба и болежљива, онда јој бабица врача, како смо већ споменули, да оздрави. Ако је носећа жена нешто пожелила, а није то могла добити, онда се вјерује, да ће ова жена побацити. Жена ће побацити и онда, ако поједе мало од коњског копита. Вјерује се даље, да трудна жена не смије гледати у саката човјека, у слијепца и у свиње кад се коље. Она не треба да гледа то зато, јер ће дијете бити сакато, слијепо или рањаво као онај предмет, у којег се загледала. Трудна жена не смије јести јабуку, ако је неко у ову загризао, јер ће дијете ране по тијелу добити; она не смије јести месо од живине, коју су ловци пушком убили, јер ће дијете добити ране по тијелу. Ако на путу види погреб (мртваца), онда треба да отпаше појас, јер ће се иначе разбољети или мртво дијете родити.

Караблахиње вјерују, да се на трудној жени може познати, хоће ли родити мушко или женско дијете; ако је трудна жена гадна и ако на усницама има пјеге, онда ће родити сина, а ако је лијепа, онда ће родити дјевојку. Ако је трудна жена слаба и болежљива или ако роди прије времена, онда се вјерује, да је жену

ударио нечисти вјетар. Да се овог вјетра ослободи, иде она код попа, јер поп познаје из књига, је ли она наишла на вјетар, па ако се то догодило, поп ће молитвом жену од овог вјетра ослободити.

Кад жена роди мртво дијете, онда се вјерује, да она нема на другом свијету гријеха, а кад роди близанце, онда се вјерује, да није добро, јер ће отац новорођенчади доскора умријети. Прије него што жена роди, треба да иде у цркву да моли Богородицу за помоћ да лако роди. Ако се жена код порођаја много пати и не може да роди, онда јој бабица даје зејтина (уља) да пије (да лакше роди) и врача јој од урока с бритвом и горе споменутом травом (мирожлицом), па јој даје онда ону воду из чаше да пије.

За вријеме порођаја може муж дотичне жене у собу унићи. Кад је жена родила, онда бабица (старија жена или кума) купа дијете у врућој води и пере дијете сапуном, па га онда метне пред матер. Бабица се брине за породиљку, као и за своју снаху, она ју стегне појасом преко трбуха. Она јој даје најприје варено млијеко и мало ракије да пије, а послије чорбе од пилета. Послије три дана купа бабица породиљку у бањи.

Ако је Каравлахиња родила сина, онда се донесе до двадесет ока ракије и прави се велика гозба, а ако је родила дјевојку, онда се донесе највише двије оке ракије и прави мала гозба. Трећи дан иза порођаја скине бабица свој појас и замота га као колач, онда узме један колач од брашна и флашу (боцу) с ракијом па ју постави на колач од брашна. Оба колача и боцу с ракијом постави она близу главе од породиљке (porodincă). Док осване јутро, зове бабица пријатеље и познате па их части овом ракијом и колачем. Ако сви онда једу, каже се да је добро. Сваки наздравља најприје новорођенчету с ријечима: „Да остариш као твој дјед!“ (Să îmbătrinești ca moșu) и дарује дијете с којом парицом. Тога дана позове се свештеник и кума, ако је зимно доба, да дијете код куће крсте, иначе носе дијете у цркву на крштење.

Каравласи вјерују, да је код рођења дјетету писано, хоће ли бити добар или зао човјек. Ако се дијете родило у кошуљици, онда се вјерује, да ће као момак бити јак и сретан и да га не ће тане у рату погодити. Свако дијете, које се роди, има своју звијезду, па кад ова падне, дијете мора умријети. Ако се дијете роди са капицом на глави, онда се каже, да ће бити сретно, здраво и као момак велики јунак За оно дијете, што се родило по рђаву времену (за великог снијега и зиме), каже се, да ће као човјек бити рђаве нарави. Ако се дијете роди с великом главом, онда се каже, да ће бити паметно.

Новорођенче треба чувати од вукодлака, да га не однесу, зато га треба мазати бијелим луком по челу и између обрва. Прве три ноћи послије рођења, дакле прије крштења, треба свијећу палити у соби, у којој је новорођенче. Ако је Каравлахиња родила мртво дијете, онда вјерују, да је дотична жена нешто тешко дигла.

Ако је дијете умрло прије крштења, онда га не треба укопати тамо, гдје су гробља за крштена бића, овакову дјетету не меће се на гробу крст. Кад некој жени умиру сва дјеца, па ако опет роди и она се боји, да и ово дијете не умре, онда отац тога дјетета вагне на кантару новорођенче, али не казује никоме, колико је тешко док не одрасте. Ако дјеца умиру, обичај је још да се таји до крштења, је ли дијете мушко или женско, па се свијету каже н. пр., ако је новорођенче мушко, да је дјевојка. Тек трећи дан иза крштења може се казати свима истина. Осим тога је овај обичај кад матери умиру дјеца, да иде тројици комшиницама, које

имају исто име (н. пр. Анка) па их моли за комадић платна, из којих се сашије онда кошуљица за дијете.

Кад бабица купа новорођенче, она га таре прстима по носу и глади око очију и обрва, али му не прави знак крста, док га поп није крстио. Кад бабица узима дијете из бање, онда га узме за руке, затим га повије и опаше с вуненим пасом, у којем су пришивени каури-пужеви (Kaurimuschel, ghiocei), да се дијете не урекне. Бабица постави онда дијете до мајке и покрије га, да га сваки не види, јер би га могао урећи.

Бабица доноси воду за купање дјетета из потока. Караблахиње вјерују, да ће оно дијете, које се три пута на дан купа, бити дебело и здраво. Зато треба и корито, у којем се дијете купа, чисто држати, у њему се не смију пелене од дјетета прати. Преко ноћи не треба оставити пелене изван куће у дворишту. Пелене треба у вече у собу унијети, да се дијете не разболи.

Породиљка не смије 40 дана иза порођаја јести код стола и хљеб мијесити, јер није чиста. Ко породиљку посјећује, треба да јој донесе и који дар за дијете. Обично се доноси кошуљица, пас, пелена и т. д. Породиљка се може разговарати с гостима кад дођу у посјету. Каравласи вјерују, да вилe долазе трећи дан иза рођења, да суде дјетету. Какву судбину му виле одреде, онака ће га и дочекати. Исте оне ноћи сања мати дјетета судбину свога дјетета, само она не може из сна тумачити будућност свога мезимчета. Зато тумачи у јутро бабица дотични сан породиљци.

Ми смо већ споменули, да Каравласи дјецу увијек крсте трећи дан иза рођења. Ако је дијете слабо, онда се одмах иза рођења крсти, и то увијек код куће. За кума узме се обично вјенчани кум, али у нужди може кум бити сваки православни хришћанин. Кум зове новорођенче кумче (fin). За крштење спрема домаћин обично ракије и јела, којим ће дочекати госте. Код Каравлаха је обичај, да кум прије крштења пита родитеље дјетета, које име они желе дати дјетету. На крштење у цркви иде и мати дјетета, ако може.

Ако је дијете болесно, онда му треба име промијенити да оздрави, за то му се надјене друго име, којим га онда сви зову. Као дар се даје бабици за њену услугу једна марама. Послије крштења носе родитељи дјетета куму и кумі на дар колаче и питу и моле их, да благослове мало кумче. У кући се поздрави онда овако: „Добро вече, куме!“ (Bună sară, našule!) и онда се пољубе. На што кум одговара: „Фала кумче! (Mulțam fine!) Кум и кума донесу затим пиће и послије тога иде кума у кухињу, да направи јело за госте.

Кад Каравлахиња љуља дијете у колијевци да заспије, онда му пјева:

Culcă te mititel,	(Заспи малени,
Și scoală-te măricel!	И устани велики!
Vine somn pe ulcior,	Сан долази преко прага,
Și arică pe Jon de picior	И узима Јову за ногу.)

Колијевка, у којој Каравласи дијете држе, је обично дрвено корито. Тек пошто дијете почне ходати, спава код матере.

Ако дијете много плаче, онда се каже, да је уречено и да му треба од урока врачати (a descânta). Мати узме чашу воде па баца у чашу комадиће од жере (угљена, који гори). Ако ови потону, знак је, да је дијете уречено и зато се моли Богородица, да отклони урок од дјетета. Ако дијете много плаче, онда је још обичај, да се дијете узме на руке и три пута према истоку љуља, т. ј. дигне и

спусти. Каже се, да није добро, да мало дијете гледа у огледало, јер да ће бити мутаво. Кад дијете добије зубе, па момак најприје зубе примијети у дјетета, онда ће невјеста родити сина, а ако је жена прва зубе видила, онда ће невјеста родити дјевојку. Ако мало дијете не спава ноћу и плаче, онда му се под главу меће селен или милодух (odolean). Каравласи зову дијете до шесте године „мало дијете“ (copil mic), од 6. до 12. године зову га „дечко“ (flăcău), а од 18. године „момак“ (voinic).

Каравласи вјерују, да рђав поглед мушкараца и женскиња може дијете урећи. Од урока треба онда дјетету врачати (a descânta), а кад ово врачање не помогне, онда треба отићи хоџи, да му начини запис. Дијете се познаје кад је уречено по томе, што увијек плаче.

Од дјечијих болести и љекарија против ових болести код Каравлаха дознали смо слиједеће:

Болест срца (boala de inimă). Кад дијете добије грчеве у стомаку и кад га ови болови муче. Да дијете од ове болести оздрави врача се (se descântă) с чакијом и онда се нож забоде за собна врата.

Крзамак (roşaţa). Кад се на глави и лицу црвени мали чирови појаве (који су суви и пуни гноја) код мале дјеце, која су испод једне године стара. Да дијете од ове болести оздрави, маже се разним куваним травама по тијелу.

Пробадање (Jungiul). Кад се дијете врти и нема мира, па цијелу ноћ плаче. Ова болест се лијечи тако: У воду се метне зуб од зеца и онда се даје дјетету да пије воду. Осим тога се узме гранчица од дивље руже (rug) па се метне преко пелена дјетету на трбух.

Жвале (Plesnele). Мали чирови на језику и усницама од дјетета, када дијете не може да сиса и да једе. Ова болест се лијечи тиме, што се репом од мачке брише дијете по устима.

Псећа болест (boala cănească). Кад дијете слаби и кад се суши, да му се се само кожа и кости виде. Онда треба купати дијете на оном мјесту, гдје псето лежи.

Оток трбуха (Rastul). Кад дјетету отекне трбух и много плаче од овог бола. Ова се болест лијечи тако, да се узме лишће од јошике (anin) и скуха па се врућ ово лишће метне дјетету на трбух.

Што се шишања косе код дјетета тиче, то је у Каравлаха обичај, да се не смије дијете прије шишати, док му кум не одреже мало косе. Пошто је дијете навршило три године, онда се може шишати. Ону косу, што је кум одрезао, чува мати дјетета, док дијете не одрасте.

У погледу дојења обичај је код Каравлаха да дјеца сисају једну и пô годину. Кад се дијете одбија од дојака, онда се намажу дојке бијелим луком, а на вече остави се једно кухано јаје од кокоши у кољевку, гдје је стражњи дио тијела од дјетета. Ово јаје даје мати сјутрадан дјетету, да га поједе.

Дјевојчицама, које су једну до двије године старе, се на велики четвртак уши пробуше и задјену менђушице.

Томо Драгичевић описује обичаје и празновјерја прије и послије порођаја у Каравлаха у Босни овако[1]): „Кад је жена носећа, не смије јести меса, што је из пушке убијено, јер ће иначе дијете бити ћораво. Не смије јести меса од марвин-

[1]) На овн. мј.

чета, које је је курјак јео, јер ће на дјетету ране бити. Не смије ништа земљом лијепити, јер ће дијете земљу јести. Не смије гледати, када скаче коњ на кобилу, во̀ на краву или на које друго живинче, јер би иначе више него девет мјесеци дијете носила. За носећом женом не ваља се бацати земљом, јер ће дијете, када га роди земљу јести. Не ваља прећи преко ужета, јер ће дијете муцати или сасвим нијемо бити, не ваља ако убије гују, јер ће тешко родити дијете.

„Жена, која је носећа, метне комад сланине у њедра и стане за плот, а она жена, која хоће да има дјеце, провуче главу кроз плот или тарабу и извади устима ону сланину из њедара друге жене и поједе. Жена, којој дјеца умиру, па дијете породи, даје га тајно једној жени у село, која доста дјеце има. Та жена дође дијете три дана и држи га код себе. Послије три дана изађе човјек оне жене, што је дијете примила пред кућу и виче: „Ej, чуј и почуј, ко је изгубио дијете?“ На то изађе отац дјетета к њему и иште дијете на пр. овако: „Пошто ти је то дијете?“ — „50 дуката“ и т. д. Онда отац дјетета плати 50 новчића (за дукат крајцару) а некоји даје и поклоне. Кад жени дјеца умиру, онда њезин човјек узме од мртва коња плочу, па оде ковачу, тамо се свуче, па са ковачем скује белензуку, чакмак и форму мале пушке, онда носи ове ствари кући. Жена метне белензуку на руку, а човјек нађе малу жабу корњачу и нокат од међеда, па све те ствари метне дјетету око врата. Да дијете не умре, мора отац три пута у три године дијете мјерити и сваки пут онолико кукурузова брашна одмјерити, али не смије никоме казати, колико је ока тешко било. Још је обичај да се дјетету пробуши ухо и мало овоштене свиле у ухо увуче или се дијете три пута кроз парјеницу протури. Онда му се свеже дȍња кора од жабе корњаче за хаљину и вара се, ако је мушко, каже се да је женско и обратно. Трудна жена не смије гледати на ону кућу, у којој је мртвац. Ако у њезиној кући неко умре, она одмах спусти један крај од појаса низа се.

„Када жена осјети, да ће родити, затвори се у кућу, а дјецу и остале укућане истјера на поље, осим једне старије женске из куће или из комшилука. Ако жена не може да роди па се мучи, онда се њен човјек зовне, па се породиљка провлачи између његових ногу, пошто се он раскорачио и пустио гаће на земљу. Исто тако је добро опалити пушку преко куће, да се жена препане. Добро је веле попити чашу зејтина и намазати се по боковима зејтином. Када гуја ухвати жабу да ју поједе, узме се женска тканица, те том тканицом, ако је двоје, једно за један крај а друго за други, расталве гују и жабу и провуку тканицу између њих, гују пусте здраву, а жабу одстране, да ју гуја опет не поједе. Такова тканица чува се, па кад се жена са дјететом не може растати, опаше такову тканицу, и кажу, да одмах роди дијете. Дрво, које се забоде у опанак, кад се куда путује, остави се, па кад се жена порађа метне се то дрво у воду и вода се даје породиљци да пије, да лакше роди. Неки пут се удари жена три пута по леђима врећом и каже се: „Како је год свашта из вреће испадало, онако и дијете из тебе испало“, онда јој се да воде из рукава да се напије, а једна друга жена истресе над њом свој чембер или оним гудалом, што се вретена праве, удари се три пута и даје јој се воде напити.

„Новорођено дијете се хладном водом полије, да се не боји студени, и онда се три пута кроз вериге провуче. Трећи дан у вечер, пошто се жена породи узме бабица или која друга жена појас жене, која се породила и смота га у обруч врх главе, гдје ова лежи. Укуха још један пшенични колач, мало на средини шупаљ,

метне га међу појас (у обруч) и једну оканицу ракије. То се остави преко ноћи, и шта та жена усне ноћу, то мора истина бити. Сутра дан изломи се колач и сви укућани и комшије морају од тога колача јести и ракије пити, а породиља казује, шта је уснила. Породиља не смије 40 дана иза порођаја хљеб кухати и не смије за то вријеме човјек жени, јер је погана. Сви су радознали, хоће ли дијете бити сретно или несретно, за то се гледа, јесу ли табани у дјетета равни или нијесу; ако су равни, онда ће бити за живота несретно, а није лијепо ни за кућну чељад. Породиља купа се трећи дан послије порођаја и то на онаком мјесту, гдје не долази ни чељад ни марва, јер је гријех, да се по оном мјесту гази. Када се онда у кућу врати, накити се листом или цвијетом за ухо. Да дијете спава, онда се када дијете вришти узме његов повој и метне на земљу и онда преко њега три пута овамо и онамо говеда тјерају, онда се дијете овим повојом завије да заспи или се дијете изнесе на праг кућних врата и са њиме три пута махне од себе говорећи: „Врисак у гору, мир у дијете“, за тим га мође да спава.

„Да дијете дуго живи, кад се жена породи крију то укућани и родбина, па често не кажу ни за двадесет дана, да му дуг живот буде. Да зли духови дјетету не нахуде, намаже се дијете са масти од јежа, а ноћу кад спава, задије му се нож више главе или запали трупље, да онај дим на дијете иде. Дјеца уче од родитеља занат, а мушкарци уче и свирати на ћемане (виолине). До дванаесте године уче по вољи, а од дванаесте присиле их на наук. Док дијете сиса, мати га носи собом у торби кад путује. У вече задије му се нож до главе, да зли духови не науде дјетету. Док су дјеца малена, она се повијају и љуљају у текнету (кориту) на мјесто бешике (колијевке). Кад мати оде на кратко вријеме из села, онда друга дјеца љуљају дијете пјевајући:

Culcă nină, până vine	Спавај драги, док дође
Mama, să aducă pâine.	Мати и хљеб донесе.

„Од дјетињих игара обичајна је цигмида: узме се једно дрво колик цигарета, па се располови. У наоколо посједа што више дјеце, онда то дрво опет саставе и по реду бацају на земљу. Када половине падају на земљу гледају, како су пале; ако су коре у обје половине горе, онда је тура, онај ће тући, а ако једна кора доле а једна горе, то је цигмида, тај ће бити бијен, а ако обје половине падну са кором доле, то је цар, тај суди, колико ће онај, што је имао туру ударити батина оному, који је имао цигмиду. Цар осуди на пр. 10 мртвих, 10 живих батина или 50 мртвих, 50 живих и т. д. Туче се са једном добро усуканом марамом или пешкиром, што се зове тура. Батине се ударају по длану. Друга игра је Aidă pui (значи: Хајмо пилета) или птица, али то је само женска игра. Најприје се изаберу између дјеце двије највише цурице, које се зову матице, па се једно дијете ухвати од трага за матицу, друга за ову и т. д., све једна за другом. Друга изабрата матица стави се на страну и ваби: пиле, пиле, пиле, а оне, што су се за прву матицу од зада ухватиле, јављају се: мњау, мњау. Пошто се тако јаве, залети се она матица, што на страни стоји, да једно пиле ухвати, дочим прва матица брани. Које пиле ухвати, мора се одмах пустити, то је њезино пиле, она га води на страну. Тако се то понавља, вабећи пилиће, док не похвата све. Онда се обје матице састану и склопе руке, длан о длан и говоре: tro, tro, dă bucе lingura, онда се сва пилад ухвати једно за друго и провуче три пута између матица испод руку, трећи пут ухвате најприје пиле и питају, шта

хоће, а она одговара: сунце или мјесец. Ако каже мјесец, онда ће то пиле, кад нарасте побјећи са момком без приволе кућне чељади. Ако рече сунце, онда ће се испросити и са сватовима одвести. Пошто се то свршило, подијеле матице пилад тако, да свака половину добије, сједну на земљу и окрене се једна другој, упру ногама у ноге (у табане), а у руке ухвате једно јако дрво, а пилад једно за друго матици за тканицу сједећи. Матице вуку једна другу себи, која ће јача бити, дочим и пилад једно друго тегли за тканицу (појас), а ове матицу. Која странка надјача, та је побиједила и тако се у великом смјеху та игра сврши.

„Зец игра: Скупи се што више дјеце, на пр. једанаест, па се изабере, који ће од њих бити ловац. Остали се подијеле на пола тако, да буде пет зецова и пет керова, онда метну сви кажипрст ловцу на колено, а он броји од прста до прста: „Спикуле, намуле, на мједених кјарце, коњеран, коњекрад, сарајкице, рипин, котиц, трчи зец.“ На кога дође ријечи „трчи зец“, онај одмах устане и бјежи, те се негдје на пољу сакрије. Ловац онда броји на ново исто тако, само мјесто да каже трчи зец, рече „трчи кер“. Кер устане, легне уза њ и сакрије очи, да не види, гдје се зечеви сакривају. Тако се све редом зову, док се сви зечеви не сакрију и керови око ловца полегну. Онда ловац завиче: „Ух кер, ух зец“, а керови сви поскачу и лете за зецовима. Кад кер зеца ухвати, доведе га ловцу, а ловац упита кера: „Колико си прескочио клада?“ и колико клада рече, онолико шиба добије зец по табанима. Ако зец прије долети ловцу, него га је кер ухватио, онда ловац пита зеца, колико је прескочио клада, па колико каже, онолика ловац удари керу шиба по табанима. Исти зец иде опет да се сакрије, а послије иде кер да га тражи, док га не утвати.“ — — — — —

Обичаји и празновјерја о женидби.

Карабласи кажу, да се за то жене, јер муж добије помоћ у кућу и нашљеднике. Момак се може код Караблаха оженити док наврши 16 година, а до 20. године треба да се ожени. Дјевојке се пак удају од 16. до 30. године. Она дјевојка, која се није удала до 30. године зове се стара дјевојка (îmbătrânită). Момак, који је прешао 20. годину и није се оженио, томе кажу, да је стар (bătrân). Овакову момку се сви ругају и пјевају му:

Doleică mică!	Лоло мали!
Să fiibun, te-ai însurá,	Женио би се, да си добар,
Nu te însori, că eşti nebun.	Не жени се, јер си луда.

За дјевојку, која се није удала до 30. године, кажу да је „остала као мост на Дрини“.

Караблахиње вјерују, да се може момак очарати тако, да овај дотичну дјевојку заволити мора (a face pe dragoste). Ако дјевојка хоће, да се у њу момак заљуби, онда она узме комад шећера па га метне на ватру да мало загори, онда ће срце оног момка на кога помисли за њом пући. Ако јој пође за руком, да тај комад шећера, по пријатељу овом момку да, да га поједе, онда ће ју момак сигурно заволити. Док она шећер пржи на ватри, моли Бога, да јој подари дотичног за драгог.

Када је дјовојка лијепа, онда јој не требају новци, да се може удати, јер онда момак плаћа родитељима дјевојчиним, да ју добије. Прије него што родитељи своју кћер за момка даду, хоће да се увјере, је ли момак из добре фамилије и је ли лијеп. Караблахиње се обично удају изван свога села, често далеко у Србији, а

било је више случајева, да су се дјевојке босанских Караулаха у Америку удале. Оне се удају само за Караулахе или за друге православне хришћане.

Дјевојку или жену проси само старији човјек, кад се жени, или ју украде, ако може. Кад се момак хоће женити, онда иде обично отац момка са два пријатеља и с чутуром домаћину, који има дјевојку и коју мисле испросити. Пошто се просци поздраве са домаћином, говоре најприје о другим стварима и приликама живота, па послије окрену разговор на узрок, зашто су дошли. Обично онда најстарији међу просцима окрене разговор овако: „Будите људи, и жените дјецу, јер ће бити људи, док год буде сунца на небу“ (Făceți-vă oameni! Însurați copii, că oamenii vor fi, până când va fi soarele în cer). Овај се разговор и погодба дотле води, док не уроди резултатом. Ако су се споразумјели, онда отац момка полаже неку своту као дар за дјевојку, према томе, каква је дјевојка. Ако је дјевојка из добре куће, онда се дарују родитељи дјевојке много боље, него онда, кад је сиромашна или ако није тако лијепа. Дар може бити за то од једног до 50 дуката (11·29—564·50 круна). Ако отац дјевојке пољуби онда момкова оца, то је знак, да пристаје на женидбу и онда заповједи домаћин, да се донесе ракија и да се јело куха за госте.

Обичај је, да се дјевојке у јесен просе, а до поклада да се дјевојка води момковој кући. Просити се може дјевојка ма у који дан, али се вјенчати може само недјељом. Кад се дјевојка испросила, онда се код гозбе, коју даје отац дјевојке наздравља вјереници: „Să trăiască, tinerica logodica!“ (Живила млада заручница). Отац момка пјева онда:

Na cuscre, de bea odată,	Пријатељу, пиј једанпут,
Cu plosca, de cur legată!	Из чутуре, што је на леђима!

Овако проведу просци цијелу ноћ код дјевојкиних родитеља и пошто су уговорили дан вјенчања, опросте се просци с пријатељима (пријама) и одлазе својој кући.

Прије вјенчања се младенци три пута навјешћују у цркви. На дан вјенчања иде дјевер с ћехајом, да позове познате и пријатеље у сватове. Како пред коју кућу дођу, ћехаја лупа чекићем на капију и зове дотичног домаћина или чељад у сватове. Пошто се сватови скупе испред момкове куће, иду сви по младу, ако није далеко у друго село. Бајрактар (stegar) иде пред сватовима, а остали за њим.

Кад се сватови врате натраг с младом пред момкову кућу, онда се на прагу од куће метне један котао с водом а у воду се баци једна парица од сребра. Млада кад улази у кућу гурне котао ногом да се изврне, а момци се отимају за ону парицу, што је испала из котла. Остали гости шибају дотле младу с прутом док улази преко прага у кућу, уз опћи смијех и џумбус. Млада онда љуби руку родитељима младожење и иде с дјеверушама (ingie) у собу, да се обуче за вјенчање. Дјеверуше китe младу копреном (șaona, vălu) и башлијама (ace) и одблаче ју у бијелу хаљину од платна. Младожења се познаје од осталих момака по томе, што носи за шеширом перјаницу од пијевца, патке или цвијећа. Гости чекају с младожењом испред куће на младу, да ју дјевер изведе. Дјевер иде у у кућу и каже: „Дајте нам срну, која је у соби“! (Adă-ne căprioara din sobă!) На то изведу дјеверуше једну старицу пред собом у мјесто младе. Гости онда загрме: „Није то срна, друга је“. „Дајте нам срну!“ Опет се изведе која стара жена и тај се џумбус понавља више пута, док најпослије изведу младу и питају: „А је ли

ово срна, коју тражите?“ На што сви гости одговоре: „Јест“. Сад питају дјеверуше: „Колико дајете за ову срну?“ Један од укућана метне онда сјекиру на праг од куће у знак, да се млада не смије одвести, док се новац не положи. Сваки гост метне по нешто новаца на сјекиру (săcurea) па ако су положили до 10 форинти (zloți) онда дјевер може извести младу из куће и пошто је он с младом мало играо и остали гости се с њоме вртили по неколико пута у игри, онда сватови полазе у цркву.

Прије него што ће сватови у цркву поћи, иду младожења и млада свекру и свекрви да их пољубе у руку и да добију благослов. Кад се полази онда иде напријед кум и стари сват, за њима дјевер с младом, па остали гости с младожењом. У цркви се вјенчају по обреду источно-православне цркве.

Послије вјенчања се пољубе сви гости с младом и младожењом и полазе кући свекровој. Сада иде напрво младожења с младом, а за њима кум и стари сват и остали гости. Код куће их чека отац и мати младожење и по некоји старији гост, којима је пут до цркве тежак био. (Црква је обично по неколико сахати удаљена од каравлашког катуна.) Кад кући дођу, онда млада љуби руку свекру и свекрви и другим људима и онда се сједа за стô.

Дјевер (cununat) је обично брат или пријатељ младожење. Кум се особито поштива: он сједи у прочељу стола, а до њега стари сват. Од гостију изабере се један за долибашу (vătav) и то онај, који зна добро говорити. Овај наздравља домаћину, младенцима и гостима. Прво наздравља домаћину, и пошто се домаћин захвалио здравицом, наздравља редом осталим гостима по обичају врло шаљиво. При здравици зове долибаша на пр. младожењу „ћело“ (celiu) као да је старац и ћелав. Код стола наздравља и кум и држи говоре. Док се гости часте, донесе млада дарове, прве за младожењу, — обично кошуљу, чарапе, опанке и т. д. Онда дарује кума кошуљом, а остале госте сваког по једном марамом. Кум дарује младу папучама, а младожењу јањетом (mieluș).

За вријеме гозбе служи млада присутне госте вазда стојећи, а пошто је све подмирила, сједне и она с младожењом да једе. Пошто су гости ручали и пили, почиње право весеље. Око стола у једној соби сједе старији људи, а у другој соби проводи младеж весеље с младом у пјесми и игри уз свирку на ћемане (laută).

Код гозбе једе се месо од пурана, јањета и свињчета. Кад кум наздравља код стола кумици, онда каже: „Да Бог поживи кумицу, да роди синове!“ (Să trăeascâ fina, s-ă facă feciori). „Бог нам помого!“ (Să ne ajute Dumnezeu!). Прво пије домаћин, онда кум, долибаша и остали гости редом. Послије сваке здравице мора се дотични захвалити домаћину или куму. Домаћин захваљује се куму овако: „Фала куме!“ (Mulțam nașule!)

Касно, кад су се гости добро почастили, оставља млада и младожења госте и иду у вајат. Гозба траје до јутра, а ако је домаћин згодан, траје по више дана (2 до 5 дана).

Послије недјељу дана иза вјенчања иде брат младожење (дјевер) са невјестом (младом женом) кући родитељима невјесте (пунцу) по мираз. Том приликом моли невјеста родитеље за благослов, и пошто ју благослове, даду јој сандук са стварима, одијело и друго, као мираз. Кад дјевојка побјегне с момком, онда не добије никаква мираза.

Кад се навршило четрнаест дана иза вјенчања, онда снаха (невјеста) и муж јој спремају гозбу, на коју се позива пунац и пуница (женини родитељи). Иза ове

гозбе на петнаст дана или мјесец иду млади ожењени другови пунцу и пуници у походе и носе им као дар пурана, мало ракије и колача. Тога дана су они гости код пунца.

Томо Драгичевић описује нам обичаје и празновјерје о женидби код Караблаха овако: „Женске се удају највише од 14—18 година, ако пређе 20 година, вели да је стара, и онда се тешко удаје. Момци се жене од 14—20 година, ако пређе 25. годину, вели му да је бећар, и послије се са цуром тешко ожени. И у њих вриједи: Ко рано руча и млад се ожени, тај се не каје. Ако момак једну цуру заволи, онда пази да родбина оне дотичне дјевојке не опази, да он с њоме ашикује. На цуру се јако пази и за то, јер момак мора цуру купити, а могло би се догодити да она побјегне за драгим својим. Цура ће момку у разговору казати, да га воли, а ако га не воли, она ће га неколико пута хладно одбити и не ће с њиме разговарати. Ако је цура у другом селу и момак непознат, онда момак оде са још неким у то село под изликом некаквог посла, да ону цуру види и мало говори, коју су му неки препоручили, да ју узме. Када се момак и цура заволе, даду једно другом и без знања својих родитеља завјеру и аманет (обиљежје). Тај се аманет састоји у томе, да момак даје прстен или дукат, два и т. д. у новцу, а цура даје момку лијепу мараму, пешкир, чарапе или др. Онда шаљу једно другом: шећера, јабуку, сафуна, карамфиља и т. д. али тајно, да родитељи не дознаду. Момак бира онаку цуру, коју је у стању платити, што је цура богатија и љепша, она је и скупља.“

„Љубавно врачање. Дјевојка, која хоће да ју момак заволи, ухвати слијепог миша, па га носи око оног момка кога она воли. То исто ради и момак да га цура воли. Или момак узме једну јабуку и метне у њу три комада шећера али тако, да се не познаје и говори: ‚Како се год овај шећер у овој јабуци топио, тако се (име цуре) замном топила‘; онда тури три комадића угљена говорећи: Како је овај угљен црн, онако било и срце (име дотичне цуре) за мном црно‘. Најпослије метне и три комадића од метле, са којом се мело, и каже: ‚Како се ова метла по земљи вукла, тако се и (име цуре) за мном вукла‘. Ову очарану јабуку пошаље по пријатељу или жени оној цури, коју воли, да јабуку изједе. Ако се цура превари и јабуку поједе, онда кажу, да ће његова бити. Таквом очараном јабуком може и цура момка за себе преокренути.“

„Када момак цуру хоће, а она га не ће, онда ће ју очарати и овако: Тражи двије жене сестре, које нијесу род момку, а које имају малу женску дјецу. Од ових жена се узме мало млијека, па се медом и финим пшеничним брашном направи шупаљ колачић. Ако се онда погледа кроз колач на ону дјевојку, она ће као слијепа за момком ићи. Кад момка цура воли, а он њу не воли, онда она добави млијека од двије сестре, које доје дјецу. Узме мало калопера, лоја од козе, која је на пречац цркла и пшенична брашна, што га је преокренутим ситом просијала за леђима и док је сијала говорила: ‚Како се ово сито окреће, онако се (име момка) за мном окренуо‘. Ове ствари добро умијеси и направи девет малих колача, па их пробуши са девет вретена, на којима се није још прело. Ове колаче испече и погледа кроза њих онога, ког воли, па му даје у јело, да бар један поједе.“

„Кад момак хоће да проси у некога цуру, онда просац (отац или мати момка) завеже девет узлова на ужету и говори: ‚Да се завеже језик (име оца од цуре), па не умио казати, да цуру не да под ону цијену, коју му ја нудио будем‘. Или голим с.....цама ударе се двоје, женских или мушких, који иду цуру просити

говорећи: ‚Како год ове двије с.....це не смију говорити, онако не умио (име оца цуре) казати, да нам цуру за понуђену цијену не да'. Или се овако ради: Оне вечери, кад ће се цура испросити, иде обично мати момкова (ако она иде просити цуру) или момак сам три пута гô око куће, у којој је дјевојка, коју ће се просити и говори: ‚Како год ја летим око ове куће, онако летила (име цуре) за мном'. Или момак узме мало шећера и метне га на чекрк, на којем сељакиње прељу мотају, па га три пута окрене и говори: ‚Како се овај чекрк окреће, онако се (име цуре) за мном окренула'. Овај шећер се даје онда цури у кави, да га попије. Или, гдје цура стане, изгребе се са оне њезине стопе мало земље, баци се у ватру и говори: ‚Како ова земља гори, онако горјело срце (име дјевојке) за мном'. Или момак узме оку ракије, у коју се мало намокри, па даде ономе, који иде цуру просити, да овом ракијом родитеље цурине почасти. Онда се вјерује, да ће цуру врло јефтино добити, ако је другоме за 50 дуката дају, он ће ју добити за 20 дуката. Ако цура момка не воли, он узме мало меда и калопера па их помијеша и овим намаже цуру говорећи: ‚Како год овај мед приања за њу, онако она приањала за мене'."

„Ако момак или његов род дјевојку заведе, да за момка без воље оца и матере и њезина рода оде, онда се каже, да је дјевојка очарана. Прије се и код Караулаха догађало и отмице дјевојака, јер су родитељи дјевојке много новаца за кћер искали. Од окупације Босне, нијесам дознао, да је било отмице."

„Дјевојку проси обично момков отац и мати, ако живе, са још три угледна човјека. Ако нема родитеља, онда иде старјешина са домаћицом момкове куће. Ако је близу, иде и момак до пред кућу. Дјевојка се проси обично у вече, а то бива овако: Отац и мати момка позову из села још три човјека, па ако је цура у истом селу, спреме се послије вечере, а ако је цура у другом селу, дакако, онда се путује дан или два прије и пође тако, да се на конак стигне у дјевојкину кућу. Чим уђу у кућу дјевојке, посједају око ватре, заметну разни разговор и пошто се и мало од оне ракије пило, што су просци понијели, извади отац или старјешина момков и плоску, која је окићена са талирима (6 до 15 комада талира) или цванцикама у знак да су просци. Ова се плоска метне пред оца или скрбника дјевојке и пољубе се говорећи: ‚Пријатељу! У тебе има кћер, а у мене син. Твоја кћи и ти мени се допадате, ако ти се мој син и ја допадам, ево ја сам се потрудио и дошао, да од тебе цуру запросим'. Ако родитељи цуре не ће да дају цуру просцима, али да их не увреде, кажу да им цура није за удају, и враћају плоску са ракијом. Просци се онда кући врате, ако је у истом селу, а ако је у другом селу, они иду у другу кућу, да преноће и да се сутра дан врате кући."

„Ако родитељи дјевојке хоће, да дају кћер, кажу, да незнају док не питају цуру и остали род, па ријеч по ријеч дође до погодбе. Отац цуре иште 50 до 200 дуката, а просац одговара да би му дао и 210 дуката кад би имао, али да нема, па му даје половину од заџене, дакле умјесто 50, само 25 дуката и т. д. Овако се мало по мало нагоде. У то се скупи цијела родбина дјевојке па моле оца од цуре, да и њима који дукат остави. Ако се догоди, да и момак у кућу дође, онда клекне пред пунца и пољуби му руку и моли га, да и њему остави неколико дуката н. пр. 5 или 10 дуката од цијене. И цура, ако жели, поручује оцу, да и њој од оне цијене нешто остави и тако се погоде најпослије. Ако се не могу погодити, онда се плоска објеси у ‚кући' на клин, а просци оду кући. Другу

вечер дођу опет и погађају се даље, док се не споразумију за цијену. Ако је цура добра, проси се овако цура и до девет пута.“

„Кад је уговор склопљен, постави се синија и на синији се изброје дукати. Онда отац цуре узме плоску и наздравља новом пријатељу: ‚Fi sănătos‘ t. j. на здравље и т. д., а отац момка одговара: ‚De D-zeu, să fi sănătos și să trăești‘ (Од Бога ти живот и здравље). Сад се вечера и уговори свадбени дан, који је или недјеља а каткад и понедјељак. Послије вечере се купе у лењену (лавору) дарови за дјевојку у новцу. Ове новце метне онда отац цуре у једну мараму са нешто соли и хљеба и даје кћери говорећи: ‚На дијете, кад се сол и хљеб омрази, онда се вас двоје омразили‘. У весељу проводе просци до касно ноћи, онда се враћају кући, ако је у селу, а ако је село далеко, онда се овдје преноћи.“

„Ако је цура далеко, а пунац не познаје момка, онда и он иде са просцима. Кад се уговор склопио, зовне отац цуре момка преда се и пита га, је ли са цуром задовољан. Овај клекне пред њега, пољуби га у руку и образ и каже своју вољу. Цура обично зна, када ће просци доћи, јер јој то момак или његов род поручи.“

„Пошто је уговор склопљен и одређен рок, кад ће сватови доћи, припрема се на обје стране. Цура припрема дарове, а момак и његов род све, што ће им за пилав потребно бити, и једну са талирима накићену плоску са ракијом. Отац момка шаље дан прије него сватови по цуру долазе, кући цуриној једно крме и десет ока ракије, да може тамо сватове дочекати, јер род цурин ништа не троши. Један иде од куће до куће и зове комшије, да дођу на тај дан на пилав (свадбу).“

„Сватови се скупе код момкове куће и то 10 до 20 људи, ако је близу, много више и иду пјешке по цуру. По цуру иде само брат момка као дјевер и остали гости. Кад ови сватови дођу дјевојчиној кући, отац цуре или који рођак поспе сватове зрнима од зоби, да цура буде родна као зоб, да јој се кољено не затаре. Сватови се чуде бајаги, одакле ова киша говорећи: Бјеж'те у кућу! И тако се смију. Сватови се онда испитају, а род изљуби. Цура се спрема а сватови међутим ручају и ухвате коло напољу пјевајући. Дотле је брат или рођак цуре затворио цуру у собу и ударио сјекиру у праг и неда цуре, док је не дарују. Сватови иште бајаги срну, јер да су јој траг до куће дотјерали и т. д Пошто се на сјекиру метнуло од 1 до 5 форинти, онда се цура дјеверу изручи и запјева обично:

Одби се бисер грана
Од јоргована,
Лијепа Н. (име младе) од миле мајке.
Братац стао на вратима,
Врати се Н. мајка те зове,
Мајка те зове, да ти кошуљу даде.

Свати цв'јеће потргаше,
Лијепо Н. вијенац накитише,
Сви ју редом пољубише,
Само свирцу не дадоше.

„Пошто је цура у кући пољубила огњиште, оца, мајку и цијели род (оца љуби у руку, у образ и прса а остали род у лице), пољуби десни дирек од врата, онда изађе напоље и окрене се пред кућу три пута на десно, док ју дјевер држи за десну руку. Онда се ухвати у коло и три пута окрене у колу, а кад дође

трећи пут на оно мјесто, гдје се је ухватила у коло, узме ју дјевер и одведе. Међутим ставио је стари сват сватове у ред и то напријед бајрактара, за њим стари сват, војвода, кум, домаћин (онај, који заступа момкова оца), млада и дјевер, а за њима остали, жене и дјеца. Сватови не иду оним путем, којим су по младу дошли. Ако сватови на путу нађу на какву воду, млада ју мора даровати, бацајући у воду мараму или што друго од себе.“

„Кад сватови дођу пред момкову кућу, дочекају их с ћасом ракије, а младу дочека свекрва са једним решетом у коме је разно жито (кукуруз, пшеница, зоб, јечам и т. д.) Млада сије и расипа оно жито у накрст око себе, најприје преда се на кућу, онда преко себе, десно и лијево, пак баци сито на кућу. Сватови гледају, како ће сито пасти, ако се сито преврне, кажу да је млада несретна, да не ће дуго живити, и да не ће по ону кућу добро бити. Онда даду младој једно дијете, она га три пута окрене на десно и сваки пут пољуби у лице. То се чини за то, да наскоро добије дијете. Међутим је метнула свекрва бакрач пун воде (у њему је једна сребрна пара) на десну страну покрај кућног прага. Сада дође младожења и ухвати младу за десну руку и удари десном ногом у бакрач да се преврне, вода се пролије, а сватови се јагме, који ће од њих ону пару уграбити. Веле, да је добро ону пару уза се носити, јер као што се свијет на свадбу купи и весели, да ће се и око онога, који буде пару имао, када буде чанке продавао или свирао, народ купити. Она се пара зове ‚младеначка пара‘. Чим је младожења младу за руку ухватио, скупило се дјеце са сировим прутовима у рукама око младенаца, па кад младожења бакрач превали, шибају дјеца младенце што више могу, док не утекну у кућу.“

„Младожења се из куће украде, међутим је младу дочекала свекрва или мађуха, па ју три пут пољуби, онда је ухвати испод пазуха и три пута на десно окрене. То се ради за то, да се млада окрене за домаћицу и да слуша послије њене заповједи. Најпослије јој разломи један колач на глави. Иза тога љуби млада свекра у десни и лијеви образ и у руку, а остали род у лице. У кући, осим рода, не смије у то вријеме други бити. Пред кућом се започне и игра ‚коло‘.“

„Младенци се онда вјенчају у цркви. Младожења и млада не једу меса док се не вјенчају. На вјенчање иде момак и млада, дјевер, кум и стари сват, а други сватови остану код младожењине куће. Младожења и млада једу прије него пођу на вјенчање меда, да буду једно другоме слатко као мед. Ако је младожења или млада болесно, онда се за вријеме вјенчања каже: ‚Ја се не вјенчавам с бољом, већ са здрављем и весељем‘. Вјерује се, да ако млада тури н. пр. два прста од руке под тканицу, док ју поп вјенча, да не ће двије године родити. А ако не ће да рађа дјеце, она узме нов катанац па га закључа кад пође на вјенчање и каже: ‚Када се овај катанац откључао и отворио, онда се и моје срце отворило и ја дјеце имала‘. Онда баци катанац у воду, да га нико не нађе. Или: попије из нове кашике мало зејтина, па ону кашику објеси више ватре, говорећи: ‚Како се овај зејтин на кашици сушио, онако се сушио и мој род, и ја никада дјетета понијети не могла‘. Када се вјенчава, онда младожења стане младој на ногу и говори: ‚Све да се моје пита‘, када свештеник руке растави, онда младожења стисне добро руку младој у знак, да му увијек буде покорна. Кад се млада води на вјенчање или кући, онда мора младожења сломити, за што се год прихвати или бар ударити длаком, да се и жена њега боји. Пошто је свештеник младенце

вјенчао, поврате се кући. Цура не смије носити прстен, док се не вјенча, јер ако га прије на прст метне, не ће се толико година удати колико брда види.“

„Код куће се постави софра, ако је лијепо, на пољу, а ако је ружно вријеме, у кући. За софру сједну по старости: у врх софре кум, на десно стари сват, затим остали по годинама. Пошто су сви сјели, долази дјевер са младом а за њима чајо (чехаја). Чајо носи пешкир, дјевер лађен и ибрик, па најприје полије куму руке, онда редом по старости, да оперу руке, а чајо пешкиром отаре руке. Сваки баца у лађен као дар младој по могућности од једне форинте до једног дуката, сиромашнији и 10 крајцара. Како је бацио ко паре у лађен млада га пољуби, ако је у годинама у образ, лице и руку, а млађе само у руку. Послије умивања дворе дјевер и млада госте а домаћин наздравља прву чашу куму, па редом низ софру. Када прође трећа чаша, онда се износе приноси, што је свака кућа у селу послала, јер сваки, који на гозбу (пилав) дође, мора нешто донијети н. пр. прасе, тукца, кокош, плоску ракије, погачу, питу и т. д. Ове приносе износи чајо, показује их сватовима вичући: ‚Чујте браћо! Потего се кум Н. и зајмио кола хљеба и ардов пива, по нама по гласу, по свилену пасу, жив и здрав био‘. На то сви око софре викну ‚живио‘. И тако се сви приноси редом шаљиво износе на јавност. Када се је принос тако прогласио и показао, зађу двије или три цуре од једног до другог са синијом и то најприје куму, па онда редом и запјевају свако:“

Ој ти куме господаре,
Даруј нама нашу пјесму.
Сретна теби кеса била,
И широка срећа била,
И ти сина оженио,
Са дјевојком, коју хоћеш.

Кому се пјева, онај дарује цуре са десет до двадесет крајцара.

„Касно у вече, кад је дошло вријеме спавању оде младожења на одређено мјесто а гости пјевају:

Сјело сунце стигла вечер,
Мјесечина мека,
А весеље буjно тече.
Н'јесу свати уморени,
Путем далекијем
Већ су л'јепо искићени,
Цв'јећем шаренијем.
Устај куме, прави в'јенце
Те сведи младенце.

Пошто је кум отишао и укућани полегли, доведе дјевер младу. Она се умива и говори: ‚Све друге цуре биле мојем Н. (име младожење) црне као мрак а мрске као враг, а ја му била драга као очи, сјајна као сунце и мјесец. Прије мој Н. мени бано, него душом дâно‘. Млада кад оде први пут да преноћи са младожењом, не ће уз њега лећи већ легне код његових ногу, а онда дође младожења уз њу. Послије у браку лежи жена с противне стране, тако да једно другоме табане окрене. Овај обичај кажу, да потиче од онда, кад је куга (морија) владала. Она (куга) да је дошла у кућу и видјела, гдје двоје леже окренутих табана једно уз друго и да се томе тако зачудила, да је из куће изишла и никога није уморила. На ово се пази особито, ако је у близини каква заразна болест. Још вјерују, да онај, који од младенаца прије у брачној ноћи заспе, да ће најприје умријети.“

„Други дан сакупе се опет сви сватови и комшије код младожењине куће, па се ту и даље веселе. Сватовски домаћин (онај који заступа кућног старјешину) узме једну јабуку, натакне ју на шиш, налије у једну ћасу или чанак воде, па

кажу, да је то воденица и пита: ‚Људи могу ли ја самљети?' Сви му присутни одговоре, да не може самљети до сутра, но ако му добро плате, да ће самљети ситно и лијепо, затим му сваки од сватова 10 до 20 новчића задије у јабуку. (Ови новци се дају послије младој.) Иза тога се постави синија, да ручају и онда иде сваки својој кући."

„Када прође осам до шеснаест дана иза вјенчања, спреме се родитељи младожење, младожења, млада, дјевер, кум, стари сват, бајрактар и неколи други пријатељи за поход у пунаца младожење. Ови понесу ракије, печено крме или тукца. Пунци их дочекају, изљубе и за здравље испитају, онда се пристави синија и руча. При ручку благослови пунац зета и своју кћер; отац младожење служи све госте са ракијом, дочим пунац и пуница сједе за синијом. Онда се метне један хљеб на синију, пунац исјече једну рупу на сред хљеба, у ту рупу метне мало соли и дарује дукат или по могућности 1 до 5 форинти. Онда дарује пуница 1 до 2 форинта, и сви по реду од родбине младе и осталих сватова. Ови новци су дар за младу. Када пунац благосиља младенце, каже обично: ‚Дао Бог зете, мало радио, а Бог ти много дао, куд год ходио, на злато находио и т. д.' Пружи младој паре и каже: ‚Ево те паре, кад се сол и хљеб омразе, ви се ни онда не омразили.' Послије подне, ако није далеко, похођани се врате својим кућама, а ако је далеко, они остану до другога дана."

„Када Каравласи доведу младу младожењиној кући прије вјенчања, она се не смије љубити са онима, ко јој није род, јер ће онај зажмирити, па ће и млада на укућане зажмирити. На ово пази особито строго свекрва."

„Што се кума тиче, то се овај јако пази. Он ће бити кум и дјеци ново ожењених. Кум је родом најближи сродник и врло се много поштује. Кум се без велике нужде не мијења, али се и то догоди, када сва дјеца помру, којој је он био кум код крштења. Шишано кумство је као и у осталих источно-православних Срба. Кум дарује кумче, пошто га је ошишао, са кошуљом, марамом или новцем."

(Наставиће се.)

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

122.

Hvalio se žuti limun kraj mora:
Imade li iko ljepši od mene?
Sva gospoda šerbet pila brez mene.
Urodila divljakinja jabuka,
Od roda se savijala do zemlje.
Pod njom leži Gjerzeleze Alija,
Pa uzjaha dobra konja alata,
Pa on pogje pravo dragoj na vrata,
Poljubi je s desnu stranu solufa,
Ona njega s l'jevu stranu fesića,
Osta Fata držeći se kanata.

Trnovo.

(V. n. br. 121., 597.)
(V. r. br. 121., 444., 597.)

123.

Golubice b'jela, što si nevesela?
Kako neću biti jadna nevesela?
A ja jadna mlada pod ajatom sama,
Drugu golubicu moju drugaricu.
Moj golube b'jeli, povrati se k meni,
Pak i mene jadnu mladu razveseli.

Bihać.

(V. n. br. 124., 941.)
(V. r. br. 941.)

124.

Golubice bjela, što si nevesela.

Bihać.

Balje riječi v. br. 123.
(V. n. br. 123., 941.)

125.

Alibeg se s ljubom zavadio,
Da je zašto, ne bi ni žalio,
Već za jednu vezenu mahramu,
Ljuba veli, cura ti je dala.
Nije ljubo, života mi moga,
Već mi dala mila seka moja,
Mila seka, Džafer bega ljuba.

Čapljina.

(V. n. br. 336.)
(V. r. br. 336.)

126.

Sinoć Lale iz bircuza dojde,
Kam ti banka žalosna ti majka?
Sinoć ti je bila hiljadarka,
A sad nejmaš ni krajcara para!
Šuti ženo, ti se mene mahni,
Vidi ženo liskovca za vrati,
Udri ženu liskovcem po čelu.

Prozor.

127.

S one strane Morave
B'jeli čador od vale,
Pod čadorom leventa,
Na krilu mu Latinka.
Latinka mu besjedi,
Uzmi mene levento,
Neću, bogme, Latinko,
U mene ima devet grada,
I deseti Biograd,
U svakome po ljuba.
Svaka ima po sina,
A najmlagja djevojku.
Prose mi je svatovi,
Sve latinski knezovi,
A ja nedam pa nedam.

Čajniče.

128.

Bolan leži Gjerzeleze
Na Gerzovu ravnom polju.

Jezero.

129.

Teško gradu, kojim paša projde,
I djevojci, koja sama dojde,
Prvo će je jutro prekoriti;
Da si harna, ne bi došla sama,
Već bi tebe tvoja majka dala.
Moj fesiću, na Bosni pašiću
Dok te nosim, dotle se ponosim,
Dok je meni mog fesa na glavi,
Ne bojim se cara ni vezira,
Ni džemata do carevih vrata,
Ni muftije, koji fetvu daje,
Ni kadije, koji rasugjuje.

Bihać.

130.

(Riječi u „Bošnjaku“ g. 1893.)
(Napjev sličan sa hrv. pjesmom „Ko je srce u te dirno“.)

Banjaluka.

131.

Širilo se ravno polje,
Ravno polje zeleno.
Tudi sjedi knjaz Danilo,
Pije vino rumeno.
Više njega Omer paša,
Razapeo čadore.
Poručuje Omer paša,
Da se vino ne pije.

Progovara knjaz Danilo:
Omerice, poturice,
Fišek ti je odgovor,
Sablja ti je razgovor.

Zenica.

132.

Ta se livada brdom njihala,
Tuj mi djevojka biser nizala.
Momak je budi s treće livade,
Momak je budi, pa je poljubi:
Ustaj, djevojko, ustaj ljepoto:
Ustaj ljepoto, davno si zaspala.
Ja sam djevojka, žarko sunašce.
A ja sam junak za suncem oblak.
Ja sam djevojka, zrno bisera.
A ja sam junak kroz biser konac.
Ja sam djevojka, stručak bosioka.
A ja sam junak: stručak ću ubrat.

Višegrad.

(V. n. br. 148.)
(V. r. br. 148.)

133.

Košuta hoda po gori
Jelenče traži da doji.
Jelenče ne će da doji,
Hoće se rosom da poji.
Jelenče ide u polje,
Probire trave najbolje.
Tu lovac lov je lovio,
Jelenče mlado ranio.
Jelenče guče po gori,
Hoće ga rana da smori.
Košuta huda leleće,
Gdje li je moje jelenče?
Košuta pita laneta:
Je l' teška rana taneta?
Jelenče veli košuti:
Milosna majko, ušuti!
Bog da mu sudi po pravdi,
Što me ovako nagrdi.
Misliće neko, da sam kriv,
Pa volim, da n'jesam živ.
Nać će se rani lijeka,
Al' osta ime do v'jeka.

Sarajevo.

134.

Trebišnjice, puna ti si hlada,
Moje srce još punije jada.
Drag me gleda, al' me majka ne da.
Podaj mati, podaj, mila, otiću ti sama.
Nemoj sama, ti ne gubi sebi nama.
Ne bi nama za svu Bosnu dala,
A pameti za Hercegovinu!

Trebinje.

135.

U livadi pod javorom, voda izvire,
Tam se šeće l'jepa Kata, vodu zahvaća.
Dragi joj se s grada baca zlatnom jabukom,
Ona uze prsten s prsta, vraća mu natrag.
Oj prstenče, moj sugjenče, dogji do mene,
Ako hoćeš ladne vode, dogji u jutro,
Jer u jutru svaka voda hladno izvire,
Ako hoćeš l'jepa cv'jeća dogji u podne,
Jer u podne svako cv'jeće l'jepo miriše,
Ako hoćeš rad ljubavi, dogji na večer,
Jer na veče svaka draga s dragim uzdiše.

Žepče.

136.

Sinoć mi dragi dolazi,
Na prozor ruku nasloni,
Te meni mladoj govori:
Ne idi često na prozor:
Tvoje me oči str'jeljaju,
Ne idi često na vrata:
Tvoje me lišce popeče.
S tebe ću junak poginut,
Sa tvoga lišca rumenog.

Čapljina.

(V. r. br. 104., 679.)

137.

L'jepa ti je u Alage ljuba.

Mostar.

(V. n. br. 234.)
(V. r. br. 234.)

138.

Što mi Jelo život uze,
Ubile te moje suze,
Koje lijem za tobom
C'jelu noć i danom!
Od ljubavi ja sam pao,
Za te mi je Jelo žao,
O ljubavi prokleta,
Uze mene sa sv'jeta.
Na astalu gori sv'jeća,
Nek je Jeli muka veća:
Gori sv'jećo, gori ti,
Još se nemoj gasiti.

Ključ.

139.

Sjelo momče, pokraj vode Save,
Pa on kune i oca i majku,
Što ga nisu oženili mlada
S dugom puškom, s nemilom divojkom,
S kabanicom, s' ljubom nevirnicom,
S patrontašom, s' nemilim pajdašom
S bajonetom, s' nemilim krevetom.

Krešević.

140.

Sarhoš pije, petica se vije,
Pozdrav pade na behar na voće,
Da bog dadne svakom slatko voće,
A i meni mladoj, šta ja hoću,
Šta ja hoću, rodbina mi neće,
Što ja neću, silom mi nameću,
Nametniku magla nad očima,
A mom dragom sjajna mjesečina.

Jajce.

141.

Djevojka sam, ne vjerujte momcima,
Jer je kleto svako muško nevjerno,
Kad na pendžer: uzeću te djevojko,
Kad s pendžera: dok upitam matere!
Veli majka: dok upitam starijeg,
Stari veli: dok urodi šenica.

142.

Što se sjaje kroz prozorje,
Kroz tu čajnu goricu?

Zenica. (V. r. br. 271.)

143.

Mito, Mitanče!
Rasti mi bolje,
Da porasteš
Tanka visoka,
B'jela rumena,
Mito. Mitanče!

Mito, Mitanče!
Alaj imaš grlo:
Srmani gajtan;
Alaj imaš usta:
Šećerli kutija,
Sitni su ti zubi
Dva diza bisera,
Mito, Mitanče!

Mito, Mitanče!
Ti otidi
Svojoj kući,
Pa ti uzmi
Od šalaja ključe,
Pa otvori
Od šalaja sanduk,
Pa izvadi
Od šalaja robu,
Pa da mi dogješ
U moju sobu,
Mito, Mitanče!

Mito, Mitanče,
Mito, Mitanče!
Alaj imaš oči:
Dva vrela studena,
Alaj imaš dojke:
Dva goluba b'jela,
Mito, Mitanče!

Foča.

144.

Ašikuje beže Jovanbeže,
Ašikuje tri godine dana.
Ašikuje s plemenitom Anom.
Kad četvrta nastala godina,
Isprosi se Ana za drugoga,
U Derventu za Ristu leventu.
Kad su Jovi taki glasi došli,
On se skoči sa mehke serdžade,
Pa uzimlje od zlata ključeve,
Pa otvara haznu nebrojenu,
On uzima devet oka zlata,
I još k tomu stotinu dukata,
Pa on ide mladom kujundžiji.
Dobro jutro, mladi kujundžija,
Sakuj meni zlatne merdevine,
Evo tebi devet oka zlata,
Evo tebi stotinu dukata.
Pa otidi, pa se napi vina,
Načini mi danas merdevine,
Sve na burmu jedan do drugoga.
Da ih mogu u žepu nositi.
Uze zlato mladi kujundžija,
Pa sakova zlatne merdevine,
Sve na burmu jedan do drugoga,
Pa ih dade begu Jovanbegu.
Ode Jovo Ani pod pendžere,
Pa se ispe na džamli pendžere.
Pa dozivlje plemenitu Anu:
Dogji amo, plemenita Ano!
Al s' iz sobe ništa ne čujaše,
Nego kad je bilo drugog dana,
Dogje meni mlada mila snaha,
Pa me stade grliti, ljubiti,
I još stade suze proljevati.
Ja je pitam, šta ti je Aneto?
Ona meni tužno odgovara:
Zaovice, najmilije ime,
Kazala bi, al' ćeš tužna biti.
Ja se stadoh molit', preklinjati.
Kaži meni, mila moja snaho.
Ona meni stade kazivati,
Kako me je tužnu isprosio,
U Derventu prokleti leventa.
No čuješ li dragi Jovanbeže,
Dogji dušo u zelenu bašču,
Kada bude oko pola noći,
Pa ću s tobom tvome dvoru poći,
Jer će sutra po me svati doći.
To je beže jedva dočekao,
Kad je bilo oko polanoći,
Dogje beže u zelenu bašču.
Ali nema plemenite Ane.
Udari se junak po koljenu:
Teško meni do Boga miloga,
Kad se dadoh junak prevariti,
A od one mahnite djevojke.
Taman Jovo u r'ječi bijaše,
Kada nešto u bašči zašušta.
Ukaza se plemenita Ana,
Pa pritrči begu Jovanbegu,
Pa pogjoše bijelome dvoru.
Taman oni kod Jovina dvora,
Al eto ti Ristovih svatova.
Oni idu plemenitoj Ani.
Kad u dvoru Ane ne bijaše,
Stadoše ju po dvoru tražiti.
Kad im dogje brzi glasonoša
Od Jovina bijeloga dvora:
Ne tražite plemenite Ane,
U mom dvoru nema više Ane,
Nego j' sada mlada begovica,
V'jerna ljuba bega Jovanbega.

Bilek.

145.

Djevojčica ružu brala,
S ružom zaspala.

Stolac.

Dalje riječi v. br. 103.
(V. n. br. 103.)

146.

Poletila dva angjela,
Oba sa neba,
I padoše na manastir
Petra svetoga.
Jedan nosi zlatnu krunu
Cara Dušana,
Drugi nosi britku sablju
Hrabrog Milana.
Svi darovi ovi sveti
Petru svetome.

Crnogorski išetao
Pred njih gospodar.
Angjeli mu pokloniše
Taj sa neba dar.
Ja ću branit Crnu Goru
Sabljom Miloša,
Potražit ću srpske zemlje
S krunom Dušana.
Kad je ove knjaz Nikola
R'ječi izrek'o,

Odjeknuše sve planine,
Ču se daleko.
Onamo je za planinom
Naša svetinja,
Onamo ću i ja skoro
Poći s Cetinja.
Onamo nas naša braća
Željno čekaju.

Bihać

NB. Napjev sličan sa hrvatskom „Još Hrvatska nij' propala". Riječi nijesu narodne, već umjetničke.

147.

Šetao sam gori doli
Po zelenoj bašči,
Tražio sam, koju volim,
Hoću li je naći.

Mostar. (V. r. br 669.)

148.

Ta se livada poljem njihala,
Tude mi djevojka biser nizala,
Viknu djevojka s visoka brda,
Viknu djevojka iz tanka grla:
More li biti ptica brez gore,
More li biti riba brez vode,
Mlada djevojka brez mlada momka?
Nemože biti ptica brez gore,
Nemože biti riba brez vode,
Niti djevojka brez mlada momka!

Kreševo. (V. n. br. 132.)
(V. r. br. 132.)

149.

Sadi višnju nasred atmejdana,
Kad je bila višnja za trganja,
Ode moja zaljubljena draga:
Puhnuo vetar, zanese joj grane,
Puhnuo drugi, odnese i dragu.
Što sam štio, to sam razumio,
Gdje se moja preudaje draga.
Da je za koga, ni pô jada moga,
Neg' za moga u selu jarana.
Jaran mene zove u svatove,
Muka poći, još viša ne poći.
A ja pogjem njemu u svatove,
Metnuše me djevera uz djevojku,
Metnuše me, da ja prstenujem.
Prsten mećem, prstom joj zavrćem
Duvak mećem, na uho joj šapćem:
Kam' ti vjera, ona te ubila!

Čapljina. (V. n. br. 979.)
(V. r. 979.)

150.

Povila se vita loza vinova
Oko grada Biograda bijela.
To ne bila vita loza vinova,
Već to bili dilber-dragi i draga.
Oni su se iz malehna gledali,
Od djeteta do golema momčeta.
Dogje zeman, da se dvoje rastaje,
Na rastanku jedno drugom govori:
Ostan' s Bogom, moja ružo rumena,
U dobri čas, moj' oči, zelen sokole!
Ode dragi i odigra alata,
Osta draga, držeći se kanata.
Ode momče, poljem gjoga igrajuć,
Osta cura za kanatom kukajuć.
Hajde dolje niz to polje zeleno,
Pa ćeš naći jedno vrelo studeno.
U tom vrelu od biljura maštrafa,
U maštrafi jedna gruda snijega.
Raspni puca, turi grudu kraj srca;
Kak' se ona gruda leda topljaše,
'nako moje srce za te vehnjaše.

Plevlje.

(Napjev ovaj ima izvor u ratnoj pjesmi, koju su ustaši god 1879.—80. pjevali.)

151.

L'jepo ti je rano uraniti,
Kad slavulji hode u prozorje.
U prozorju bunar voda hladna,
Kraj bunara crno slovo piše,
Crno slovo, al' je žalostivo:
Grjehota je poljubit djevojku,
Poljubiti, pa ju ostaviti.
Kad zaplače, sirota djevojka,
Kad zaplače, do neba se čuje,
Kad uzdahne i trava usahne,
Kad zakune, i zemlja se trese.

Trebinje.

152.

Ja golube, moj golube,
Ne padaj mi na maline.
Još maline zrele nisu.
Kad maline budu zrele,
I same će opadati,
Kano suze u lipe divojke.

Jezero.

153.

Izginula vojska pod Derventom,
Izginuše dva Albanovića,
I dva bega iznad Sarajeva,
Nazur beg jedinak u majke.
Koga žali majka, kog sestrica.
Nazur bega niko ni odakle,
U njega su do dvi jauklije,
Mlagja Hate i starija Fate:
Hate Fati tiho poručuje:
Pošalji mi begovu mahramu;
Ako si je svilom navezla,
I ja sam je zlatom popravila.
Skuplje zlato nego tvoja svila,
Ja sam begu uvik dražja bila.

Jajce.

154.

Mila mati, mila mati
Nuto mene jada,
Dragi mene gleda
A majka me neda.
Podaj mati, podaj mati,
Otiću ti sama,
Ostaviću, ostaviću,
Otvorena vrata.
Biće tebi, biće tebi,
Hiljadu zijana.
Kun' ga majko, kun' ga majko,
I ja ću ga kleti.
Deder, mati, deder, mati,
Ja ću započeti.
Tamnica mu, tamnica mu,
Moja njedra bila,
Belenzuke, belenzuke,
Moje b'jele ruke,
Bukagije, bukagije,
Gaće i dimije.

Foča.

155.

Sadio sam bosiok,
Sadio sam na strani,
Sadio sam tri kite;
Pogjimo mi dva gledati,
Jel' bosiok proniko,
Jal' proniko, jal' procvao.
Jedan ćemo dragoj dati,
Drugi miloj na prsa,
Treći ćemo sebi ostaviti.
Tu na našem grobljašcu
Biti hoće pisano:
Tuda leže dva draga.
Koja su se gledala,
I u lice ljubila.

Ljubuški.

156.

Rosna livada brdom njihala,
Tuj mi djevojka biser nizala.
Momče je gleda s te livade:
Čuješ djevojka, čuješ ljepoto,
Tvoje je lice žarko sunašce,
A ja sam junak za suncem oblak.
Čuješ djevojko, čuješ ljepoto,
Tvoje su oči morske trnjine,
A ja sam junak trnjinim' oblak.

Čajniče.

(V. r. br. 132., 185., 708.)

157.

Izvor voda izvirala, bistra, studena,
Isturala tri borije Rustem pašine.
Tri borije zasviraše, Rustem pašu dozivaše.
Rustem pašo, majka našo,
Spremi nama Himzi bega.
Borozani zasviraše, Himzi bega dozivaše.
Dogji nama, Himzi beže,
Rustem paša divan čini,
Rustem paša Himzi begu:
Hajde, beže, konacima,

Pa ti uzmi tri buljuka,
Pa ti uzmi tri Arnauta.
Himzi beže, lude glave,
Pa on ode konacima,
Pa on uze tri buljuka,
Tri buljuka — tri Bošnjaka.

Plevlje.

158.

Zvoni zvonce, čuva čoban ovce,
Oj, čobane, ukrašću ti janje,
Ma ću s tobom poći na vjenčanje.
Nas trojica jedna kabanica,
Kabanica u četire pole,
Kiša šiba, mi se naljevamo,
Ja ću s tobom pod jedan gunj.

Blagaj.

(V. n. br. 161.)
(V. r. br. 161.)

159.

U Omera više Sarajeva.

Bilek.

(Dalje riječi v. br. 318.)

160.

Vezak vezla Rosa robinjica,
U Indiji na mustru kamenu,
Vezak vezla tri godine dana;
K njoj dolazi tica lastavica.
Pitala je Rosa robinica:
Bogom sestro, tico lastavico,
Otklen li si, iz kojeg li grada,
Ni si l' bog da iz mog zavičaja?
Ni si l' vid'la moju milu majku?
Jel' mi majka seke razudala?
Jel' mi majka braću iženila?
Jesu l' neve dare donijele?
Jesu l' meni darak ostavile?
Njoj govori tica lastavica:
Mila sestro, Roso robinica,
Ja sam jutros iz tvog zavičaja,
Vidila sam tvoju milu majku,
Majka ti je seke razudala,
Majka ti je braću iženila,
Sve su neve dare donijele,
I tebi su dare donijele,
Majka ti ga po krilu premeće,
Dar premeće a suze prol'jeva,
Svoje zlato daleko spominje.

Žepče.

161.

Zvoni zvonce, čoban tjera ovce,
Oj čobane, ukrašću ti janje,
Makar išla s tobom na vjenčanje.
Kiša pada, šta ću, diko sada,
Nas dvojica, jedna kabanica,
Kabanica na četiri pole,
Zagrli me, slatko lane moje.

Mostar.

(V. n. br. 158.)
(V. r. br. 158.)

162.

Izvor voda izvirala,
Kroz baščicu protjecala,
Tuj mi sjedi moja draga,
None prala, cv'jeće brala.
Otud ide mlado momče:
Daj mi draga kitu cv'jeća,
Nek se znade, da si moja,
Da ja znadem, o moj dragi,
Da ću biti tvoja,
Dala bi ti kitu cv'jeća.

Goražda.

163.

Oj djevojko, momo moja,
Hoš li bit ljuba moja?
Haj, ne luduj, mlado momče,
Ne ću tvoja ljuba biti,
Stvoriću se mrena riba,
Mrena riba u Dunavu.
Ja ću jadan ronac biti,
Izroniću mrenu ribu.
Stvoriću se zlatna čaša,
Zlatna čaša u birtaša.
Ja ću jadan birtaš biti,
Iz čaše ću pivo piti.

Plevlje.

164.

Oganj gori u zelenoj gori.

Plevlje.

165.

Momak mami djevojku
Na crvenu jabuku,
Izmami je na čardak,
Izdi, dušo, al-kavad.
Izmami je na čardak,
Čajniče.

Izdera joj al-kavad,
I svilenu košulju.
Ljuto plače djevojka,
Tješio je mlad momak,
Šut', ne plači, djevojko;

Imam brata terziju,
A i seku vezliju.
Srezaću ti al-kavad,
I navesti košulju.

(V. n. br. 166., 167.)
(V. r. br. 536.)

166.

Pošetao Mujo mlad,
Nuz taj bijel Budim grad,
Gledala ga Jelina
Sa džamali pendžera.
Pitala ga Jelina
Sa džamali pendžera:
Tražim, Jelo, noćiti,
Plevlje.

Gdje ću veče večerat?
Govori mu Jelina
Sa džamali pendžera:
Hajde vamo, Mujo mlad,
Ti ne id' u Budim grad,
Ti ponesi zarove
Da zastremo džamove,

I ponesi tambure,
I šićariće mani.
Ovdje ćemo noćiti
I večeru večerat',
I jatake spavati,
B'jele ruke širiti,
B'jelo lice ljubiti.

(V. n. br. 165., 167.)
(V. r. br. 167.)

167.

Pošetao Mujo mlad
Uz bijeli Biograd,
Njemu veli Jelina,
Od Budima gospoja:
Doj do veče, Mujo mlad,
Da mi nojcu prenoćiš.
Otišo je Marko kralj,
U Budima na konak,
Ne će doći za tri dni,
Na četvrti do podne.
Jedva čeka Mujo mlad,
Kad će mrka nojca past,
I on ide Jelini,
Od Budima gospoji.
Dobra večer Jelina,
Od Budima gospoja:
Je li hazur večera,
Je l' prostrta postelja?
Hazur nam je večera,
Stolac.

I prostrta postelja.
Do pô noća igrali,
Od pô noća spavali,
Saba-zora svanula,
Žarko sunce granulo,
U ta doba Marko kralj
Kucnu halkom na vrat'ma.
Prepade se Mujo mlad,
Pa on skoči u horman,
Onda veli Marko kralj:
Dobro jutro, Jelina,
Je l' si slatko spavala?
Je si l' mene sanjala?
Govori mu Jelina,
Od Budima gospoja:
Jesam slatko spavala,
Nisam tebe sanjala.
Ovi za se Marko kralj,
Ište ključe od horman.

Njemu veli Jelina,
Od Budima gospoja:
Djeca su se mamila:
Mene glava bolila,
Djeca su se igrala,
Ključe su mi zgubila.
Rasrdi se Marko kralj,
Udri nogom u horman.
Horman mu se otvori,
Mlad se Mujo prekloni.
Njemu veli Marko kralj:
Ne boj ti se, Mujo mlad!
Kad sam bio i ja mlad,
Ja sam bio veći vrag,
Prô plotova skakao,
Tugje žene ljubio,
Mnoge jade činio.

(V. n. br. 165., 166.)
(V. r br. 166.)

168.

A djevojko Ninuško,
I bukova škrljuško,
Ne ću stara ni mlada
Već kozara diplara,
Koji nosi strilicu,
Da napravi diplicu,
Da dodipli do majke,
Majka mu se veseli,
Ženiće ga jeseni,
Petrovac.

Dok dospiju kesteni
I proljećni orasi,
Haj orasi, orasi,
Stara curo, moja si,
Svak livadu pokosi,
A ja jadan ni malo,
Uz'o kosu na rame,
Pa ja odo' kositi,
Prebi' kosu na dvoje,

A kosišće na troje,
Svakom dogje užina,
Meni jadnu ni ručak,
Uze' kosu u ruku,
Pa poteko niz luku,
Pa ja dogjo do kuće,
Žena vatru stakuče,
Rukatka joj rasteče.

169.

Pod Bugojnom studena vodica,
Bogojane pofata gròznica.
Koje heftu, koje petnaest dana,
L'jepog Ivu tri godine dana.
Redom su ga cure oblazile,
A najprva sirotica Mara.

Bugojno.

170.

Kiša ide, vihar puha,
A moj dragi šenboj čuva.
Svi gragjani na Poljani,
A moj dragi na Rožaji,
Puče puška iza grada,
Ubi dragog iznenada,
A moj dragi, moji jadi,
Što pogibe tako lako?
Ah moj dragi, medna usta,
Ostala ti draga pusta!

Čajniče.

171.

Koliko se ja zaklinjah mlada,
Da ne pijem vina rumenoga,
Da ne nosim vînca zelenoga,
Da ne pogjem za mlada junaka.
Još ne progje ni nedilja dana,
Ja se napih vina rumenoga,
I ponesoh vînca zelenoga,
I ja pogjoh za mlada junaka.

Mostar.

172.

Umjela bi, umjela bi
Kajno bulbul pjevati,
Ali mi se sve nadalo plakati,
Koga hoću, ne mogu ga vidjeti,
Koga ne ću, onog mi nameću.
Budi hodža, doći ću ti učiti,
Al' mi nemoj zubne rane zadati,
Ljudi kažu, zubna rana pogana.

Višegrad.

173.

Obasjala sjajna mjesečina
Obasjala brda i doline,
I sokake, kud mi dragi šeće,
Kuda šeće megju jaranima,
Baš ko vezir megju rigjalima:
Kad moj dragi desnom rukom krene,
Čini mi se, da Bosnom okrene.

Nevesinje.

174.

Kladila se vila i djevojka.
Koja će ih prije uraniti,
Dvor pomesti, vode don'jeti.
Mudra bila gizdava djevojka,
Mudra bila, mudro se sjetila.
Ona zove ticu lastavicu:
Ta Boga ti, tico lastavico,
Ti doleti i mene probudi!
Kad su prvi p'jevci zapjevali,
Dolećela tica lastavica,
Dolećela, pa djevojku budi:
Hajd, ustani, gizdava djevojko,
Dvor pomesti, vode donijeti!
Dok djevojka donijela vode,
Istom vila o' sna[1]) se prenula,
Dok djevojka vode donijela,
Istom vila b'jeli dvor pomela.
Pa govori prebijela vila:
Ta Boga ti, gizdava djevojko,
Ko je tebe tako probudio.
A i mene mladu prevario?
Ne budali, prebijela vilo,
Bog mi posla ticu lastavicu,
Ona me je o' sna probudila
A i tebe gorko prevarila.

Kalinovik.

[1]) od sna.

175.

Iz Stambula ferman dogje
Da se pišu mladi Travničani,
Travničani, jadni janjičari.
Kad to čuli mladi Travničani,
Zlatne poše poskidaše,
A kalpake obukoše,
Samo-ćurke poskidoše,
Samurlije obukoše,
Mur-čakšire poskidaše,
Poturlije obukoše,
Jemenije pokidaše,
Kajišije pritegoše,
I odoše niz to polje ravno,
Za njim stare pristajale majke.
Koga majka, koga mila seka,
Koga seka, koga vjerna ljuba.
Govorili mladi Travničani:
Mile majke, vi nas ne žalite,
Mile seke, vi nas ne plačite,
Vjerne ljube, vi nas ne čekajte,
Mi ćemo se oženiti 'vamo,
Crnom zemljom i zelenom travom.

Zenica.

176.

Osman mi se sprema
Sa Zaloma grada,
Hoće da putuje,
Dragoj ne kazuje.
Draga mu se ljuti,
Što joj kazat ne će.
Sedla konja draga,
Suze prolijeva:
Neplač' — draga,
Sjutra ćeš plakati,
Ako čuješ, draga,
Da sam poginuo.
Tri ordije progji
Na moj mezar dogji,
Na mezaru, draga,
Četiri nišana;
Prvi nišan, draga,
Sahat iz njedara,
Drugi nišan, draga,
Vezena mahrama,
Što si mi je, draga,
U majke navezala.
Ti je draga vezla,
A majka te klela:
Vezi, šćeri, vezi,
Ti je ne razdrljaj!
Treći prsten, draga,
Sa desnice ruke,
A četvrti, draga,
A četvrti, mila,
Iz uha mingjuše.

Trebinje.

177.

Zaspala djevojka br'jegu na kamenu,
Majci na koljenu, dragom na ramenu.
Budilo je momče: ustani, djevojče!
Davno si zaspala br'jegu na kamenu,
Majci na koljenu, dragom na ramenu!

Višegrad.

(V. n. br. 353, 153.)
(V. r. br. 353, 153.)

178.

Divojka pitala slavića:
Ta slaviću, neba t' i zemlje,
Po čem ti Gjurgjev poznaješ?
Divojko, jedna budalo,
Lahko ti Gjurgjev poznati;
Šuma se listom odije,
Zemlja se travom pokrije.

Dolac.

179.

Dumitra majka karala,
Dumitre, sine, Dumitre,
Ne gradi kula šarenih,
Petsto ti turskih mazgala.
Dumitar majku ne sluša,
Turski ti kavazi dogjoše,
Dumitra doma ne bješe,
Stara mu majka bijaše.
S Dumitra glava frlila,
Stara ga majka žalila.

Blagaj.

(V. r. br. 36.)
(V. n. br. 180.)

180.

Budila majka Mujagu,
Ustani sanan Mujaga!
Saba je zora, bijel dan,
Tvoja se draga udaje.
Pod tvojim zlatnim prstenom,
Pod tvojim žutijem dukatim,
Na tvome konju gjogatu,
Na tvoju, Mujo, sramotu.
Neka je, nek se udaje!
Dugi joj danci petrovski,
Kratke joj noći jesenske.
Kad prvo jutro ustala,
Sa svoga srca uzdahla:
Gdje si mi dušo Mujaga!

Nevesinje. (V. n. br. 179.)

181.

Alaj me je žena dočekala,
Ja na vrata, žena u vrh bašče:
Ženo moja, što u bašči radiš?
Čupam štira, da kopam krumpira.
Moja žena, kažu, da j' poštena,
Kroz pet dana biće proćerana.
Čekajući ženu pred vratima,
Ček'o sam ju do devet sahati.
Truba svira, da se narod smiri,
A ja ne znam, kud ću, ni kako ću,
Već ja letim kod mog brata Paje,
Kad eto ti mile moje snaje,
Pa mi reče i dva i tri puta:
Kući, lolo, dosta si se lolo!
Kam ti banka? žalostna ti majka!
Jutros ti je bila stotinjarka,
A večeras ni krajcara nejmaš.
Šuti, ženo, sadar me se mahni.
Eto sjutra, pa mi izdivani.
Zar ne vidiš drjenovca za vratim?
S njime ću ti kosti prebirati.

Stolac.

182.

Trebeviću, visoka planino,
S tebe mi se vidi Sarajevo,
I sva sela oko Sarajeva,
I kaldrma ispred Tašlihana,
Po njoj šeta nakićena Mara,
Na Mari su tri nova fistana.
Zdravo, Maro, fistan izderala,
Svakom momku po boščaluk dala,
Meni sebe alavaka dala.

Livno. (V. r. br. 323.)

(*Nastaviće se.*)

Различито. — Različito.

Сеоска свадба у Гацку.

Приопћио

Стево Р. Делић.

Док се дјевојка не уда, она се и спољашношћу разликује од жене: не само што не носи пршћења и још неког накита, него и у одијелу. Прије се и једна и друга носила нешто друкчије. Та је измјена већа у селима ближим вароши. У томе и имају двије ношње у Гацку: даља од вароши и ближа вароши.

Дјевојка даље од вароши облачи дугачку кошуљу од беза или ботане (прије ланену), под грлом је веже спонама (тракама од памука или конца) или пуљкама спуча, и тако и рукаве, ако су иза шаке наборани; бијелу кошуљу, џечерму или антерију урешену вуненим, свиленим или златним харчем. Припасива лиздекачу или прежину; прва је краћа и ужа, опточена врло густо дугим ресама и средином (пољице) изметнутим или везеним гранама разнобојном пређом, измијешаном рудицом и шиком, а друга шира и ужа, опточена кратким ресама по дну и сва у хоризонталним редовима проткана и изметнута гранчицама разнобојне пређе, измијешане вуницом и шиком[1]). Паше се домотканом каницом разнобојних стријека, на коју се у новије доба пришива напријед комад везене чохе разним гранама, па и у подоби павта — „везена каница". Која има сребрне павте, носи их по каници, па тада у неких и нема онога веза. Зими облачи бијелу сукнену хаљину, љети ћурдију, или у зими ћурдију — вазда бијеле боје —, низ прса урешену црним сукненим гајтанима, везом и пуцама с обје стране[2]) (од сӣрјàдѐ или куповно). Уз то је опточена мрком чохом и ова оперважена гајтаном иза врата и сприједа до усред скута.

На ногама носи дугачке, бијеле, вунене или памучне чарапе, по њима везене терлуке[3]) и опанке преплетене.

---

[1]) Тако се ткају и торбе. Но има прежинâ и сâде — без измета, те се ткају попут пеленица и стручица за бешику, гдје је и потка и основа једножица (док се код првих и у струке меће основа двожица — препреда). Боје их у црвену и црну боју, около опервазе изресканом црвеном чохом, коју опточе зехом, шиком и т. д., а по дну је наресају пређом, то је прежина с грађом.

[2]) За разлику од мушких хаљина с пуцама само на десној страни (на лијевој су петље). Обично су и оне сукнене, црне, на врху црвена мрнђела.

[3]) То су чарапе кратке, прострижене околице, која се оплете пређом разних боја, рудицом извезе, чохом опточи и копчама спуча око члапака. И приглавци су разном пређом прошарани, гдје подножје (дôњи дио) може бити и сâде. Од терлука се разликују калчине мрком бојом, без прострижене околице, те су то приглавци с наплетеним, врло малим грлићима разне боје. Праве се и од костријети и већином их жене носе.

Косу чешља и плете у двије плетенице, укрсти их отрага и онако свезане натури на главу — „носи косу око главе“. На глави носи црвену капу (дубоку), испод ње мрњеле (прије капицу окрајком накупљену — наборану), на капи округу (чембер) или везену крпу припучену шпијодама; у капи је дебео округ од папира.

У ушима носи менђуше, на прсима ђердан или под грлом спучалицу[1]), ја бар нанизане мрњеле или каранфиле. Која има пўцà, носи их на посебној ђечермици пришвене низ прси.

О рамену, или руци, носи малу торбицу, гдје држи плетиво, мараму, огледало и ситније ствари. Она је неки пут врло лијепо откана, окићена китицама и мрњелама — управо је милина гледати.

И друга се скоро као и прва носи. Разлика је, што на глави носи црногорску капу (заврàту) с тепелуком уоколо везеним и граном на средини (за разлику од мушке, у једном крају везене), на њој бурунџук и више рубаца припучених шпијодама. Навлачи на се кошуљу разне боје, по дну окићену разним ширитима и намрсканим (набраним) тракама од исте материје — „геме“; везен копаран од црвене и модре чохе, но може бити и друге боје, те се неки пут налази и на првој као и кошуља од боргета и басме. По њему облачи ђечерму, а по врх ње бијели свитни зубун, везен свиленим и златним харчем. Припасива опрежину од рупца (гдјекоја од свиленьака), наресану около — зове је „вута“ (фута). Паше се каницом и по њој павтама. На ногама носи бијеле чарапе и обува кундуре.

Наравно да су овако обучене и окићене у свечане и празничне дане, те да је одијело у радни дан нешто простије и обично без већега накита; онаке иду на састанке и у коло, оваке по кући, око куће и у поље.

О, дјевојко, миље моје!
Омиље ми име твоје.
— Од кад ти је омиљело:
Ал' у колу, ал' у пољу?
Ја нијесам миље твоје!
Ја сам миље мајке моје.

Кад чобаницу стане мајка китити и џиџати, онда је и задјевојчи; а то је око петнаесте, шеснаесте године, кад напусти хајван и свој весели живот пастирски.

О, дјевојко, џиџо моја!
Џиџала те мајка твоја.
Мене моја, тебе твоја:
Мене моја код оваца,
Тебе твоја код јањаца;
Наџиџану мени дала —
Ја ти џиџе потргао.

Играјући у колу — особито подскакивањем у „црногорском колу“, стоји звекет накита — тих џиџа, којима је мајка наџиџала сву кћер и оправила у коло, како то момци трáмпајући, при носењу чадора, ту пјесму пјевају.

Удајом умноже се те џиџе, па и звекет у колу на младој снаши — „кићеној брђанци“.

Иза удаје најстарије кћери „поличарке“, задјевојчи другу, трећу и т. д. по годинама најстарију њезину сестру поличарку. С тога се по одијелу и џиџама и познаје најстарија међу сестрама[2]); па су њезини састанци — кола и сијела, гдје се млађа никада

---

[1]) Ђердан се састоји из више струка на ланцима уалчених плета и разних сребрних пара, те цијела прса прекрива и спушта се до паса. Спучаница је од талијера с кукама, поткићена плетама (обично четири), а ове двогрошкама. У оскудици ђердана носи се спучалица, а ко нема ни ње, задовољи се мрњелама и каранфилима.

[2]) У Рудинама познају се млађи и по коси, јер им је поткинута — не може се плести, и што не носе на каши крпе.

ни чим не истиче пред старијом: хоће ли се и млађа забавити, тражи допуштење старије сестре[1]).

Према томе и иду млађе сестре на причест уз часни пост, обично о Благовијести и Цвијетима, када су дернеци код цркава мањи, услијед студени и непогодна времена, те тим ускраћено и коло и пјесма; а старије љети, о Петрову дне и Великој Госпојини, када су и дернеци већи, па и коло и пјесма у највећем јеку. На оваким се дернецима или „алусима“ напграју и напјевају поличарке, па и нађосају с момчадима, гдје буде и заглеђања између њих, те и од стране старијих иза кола. С тога се након дернека и чује — што бијаше алуса, не бијаше кршније дјевојке (или момка) од те и те.

Уз то ће без икаква зазора многи момак на оваким дернецима ухватити дјевојку за руку, наслонити се на њу, па и загрлити је и шапурити, те — ако је отворена и ђаволаста, и она на њ' *(слика 3.)*, чему невјешти замјерају и тај призор криво тумаче[2]).

Није у обичају да се млађа сестра уда преко старије, а ни да ћоса; догоди ли се када, то је при нередовитој свадби, гдје пукне ругло и највећа осуда народна. Тада најприје тражи опроштење од сестре, коју је до Бога увриједила, а и понизила.

Тако је исто и код момака.

Ћосање код сељака није се у оноликој мјери развило као у вароши: но данас се више ћоса, него прије. И у томе се младеж угледа на варош сваким даном више.

Ћоса се на сијелима, дернецима и мôбама; а у новије доба привлачи се момче к селу и кући дјевојачкој — но то је ријеткост још.

Ћоса се очима, ријечима, стајањем и сједјењем, махањем и карањем, пјеванем и уздисањем; ћоса се свакако . . . . .

Ој, дјевојко, гдје си ружу брала?
— Младо момче, у твом винограду!
Ој, дјевојко, да сам те видио!
— Младо момче, шта би учинио?
Ој, дјевојко, ја те пољубио!
— Младо момче, шта би наудило?
Ја узела воде и сапуна,
На умила пребијело лице —
Љепше лице, већ је прије било!

Но и ћосање није ваздa од срца; као и у осталог свијета, тако се и у селу нађе често пријеваре, гдје дјевојка момка вара и с њим мâтà — „маниту махни, манит се помами“. С тога ће по која ђаволана кроза зубе:

Кога хоћу, љубићу га,
Кога не ћу, мамићу га —
Преко пута седам пута
Кај 'но воде низ ливаде:
На дуње жуте,
На крушке љуте,
На јабуке зелене,
На јаглуке везене,
Јаглуком мани,
Јаглук се сјаји
У мојој руци бијелој[3]).

А да се некада и дјевојци овако случи — о томе не треба ни сумњати; нађе се ђаволастих и момака и дјевојака. Само се на селу нијесу особито развила гатања, којима би се у таким случајевима служили варошки момци и дјевојке — особито пошљедње. То

[1]) На приговор једној дјевојчици — јер игра кад има старију сестру, одврати ми: „Она је добра, па ми не брани.“

[2]) Обично тада иду и чаршијом груше момака и дјевојака, држећи се за руке или загрљени (у овом случају рођаци и родице) и пјевају. Држећи ово за јавно рушење морала, сјећам се, да је један господин ово забрањивао у Гацку негдје давно. Но народ, који у свачему има своја правила по којима се влада, па и у овоме случају — „језиком лапандај, рукама не мандај“ — опет тој невиној шали не замјера, нити је узима за зло; он знаде, да је чист, па какав је ко, онако и другога држи; спрама себи свак суди.

[3]) Много је пута овај пријев нека ђаволаста Кека пспјевуцкала при састанцима њезина рода с неким Грчићем, који би повео говор, да му је даду за сина. Гдјекада овако мамљење стане момка доста и трошка.

гатање држим да ће бити мусломанског поријетла и да је прешло и на варошанке других вјера. Зато гријеше при описивању сеоске свадбе, они, који варошко „гатање“ — како га зову — не раздвајају од сеоског[1]).

У Гацком нашао сам у сеоског народа слиједеће врсти дјевојачког гатања.

Чобани и чобанице затурајући разне шале и забаве, хватају и бубу „шакубаку“ (Sonnenkäferchen, *Coccinella septempunctata)* и више од ђаволука, намјењивају је једни другима и, пуштајући је по руци да мили, говоре: „Полети, шако-бако! на коју ће се страну Милица (или која била) удати“ (или откуда ће се тај и тај оженити)“. Изговоривши то три пута узастопце, гледају, на коју ће страну полетјети, те тим гатају и подражнивају дотичну чобаницу, као да ће се на ону страну удати, или момак оженити.

Још гатају играјући се „сватова“, а то је на савјеној сламци, обаљеној пљувачком и на њу канутим млијечавцем.

Утргну чобани и чобанице сламчицу од какве витке травке, савију је и тај крај у уста увале и обале, те се ухвати од иљувачке разапета кожица. Док ово држи у лијевој руци, десном је још прије утргнуо млијечавца *(Euphorbia cyparissias)*, и кане на разапету иљувачку, по којој се развије и начини се „шарено огледало“. Те шаре, што се често веома лијепо прелијевају у разним бојама, представљају сватове. Откуда налете шаре, с те ће стране сватови доћи; слије ли се пљувачка при кањивању млијечавца и пане на земљу, дотичник се не ће женити (или удати), а и смрти слути, или — да ће остати удовац (удовица). Гдје нема шара, значи голе сватове, или — ако је тамно — да ће отићи дјевојка по ноћи су два три гола свата, те немају ништа ни они, ни момак; а тако и момку слути слабе сватове и неповољну женидбу. Буде ли шарено — то значи лијепе и богате сватове, па и честиту женидбу и удадбу. С тога је чобанима и чобаницама милије, што је то огледало шареније, те ће ружне сватове обично другоме приписати, а не себи, па и ако их дотичној особи није намијењено („ако су лијепи, рече: ово су моји; ако су ружни, рече, да су другога“).

Изиђу ли лијепи сватови, тада се згрну чобани и чобанице и по шарама гатају: А, фини ти су сватови! Види ти дјевера — сав у злату; види бајрактара, старог свата; види ти свекра; а види првјенца! и т. д.

На тај се начин шале и забављају чобани и чобанице код оваца прије но се задјевојче и замомче, а то је невина шала, па је и зовем „игром“.

Уз те „игре-гатке“ могу се надовезати и чварке, ради којих се чувају момак и дјевојка од гребања котлова и тенџера, јер би им град и ружно вријеме пратило сватове: дјевојци идући по њу, момку водећи му дјевојку; а да би имали лијепу дјецу, кўпе мрве по синији и једу — особито дјевојке („покупи те мрвице и поједи, па ће ти бити лијепа дјеца!“). Посидјела дјевојка (од 28. до 30. године) ће сазути један опанак и турити преко пута, куда ће сватови наљећи, а у другоме она остати, нека сватови између опанака прођу, те и по њу чим прије дођу; или ће таку дјевојку ухватити за скут и повући за собом дјевојка, кад је сватови поведу. Ако дјевојке знаду, куда ће сватови проћи, узму двије крушке њих двије и метну по једну с обје стране пута, али не ублизу камена (да им се срећа не скамени), те се свака на страни своје крушке сакрије. Пошто сватови прођу између крушака, дјевојке дотрче крушкама, али не свака к својој, но се сумину и узме другарица другаричину и поједе, да се брзо уда и једна и друга.

Клепућући пијевца по крилима на Божић ујутру, гатају дјевојке, када ће се удати; ако при том закријешти једном — држе да ће се те године одиста удати; закријешти ли двапут — друге; трипут — треће и т. д. А да сазнају, која ће се у селу дјевојка нај-

---

[1]) Да је овако, ено нам примјера и код Милићевића, гдје је у књигу „Живот Срба сељака“ унио искључиво те муслимске „врањбине“ (стр. 204.—207.), па да и не спомињем друге — већином пажеткаре или боље преписиваче из других књига — плагијаторе, који сабирају материјал за својим писаћим столом — како то згодно рече др. Ђ. Трухелка у Предговору „Наши градови“.

прије удати, узимају кошчице од „божићке“ (веселице) и, намјењивајући на дјевојке, редају их по кутњем прагу на Божић. Тада доведу пашче, те коју кост прву згрaби, она ће се и дјевојка најприје удати. И шупљу кост остављају од божићке, те је држе до уочи Ђурђева-дне; кад дјевојке оду спавати, ту кост метну под главу, и који им се од момака усни, за онога ће се удати.

Воле ли се момак и дјевојка, те усниje једно друго — окрене главу, гдје су ноге, и држе, да ће се исто оно и другоме сањати од њих двоје. Но ово није опћенито, па ће по свој прилици бити варошко.

Још има неких чварака и гатака, али оне не спадају у дјевовање, па ће се навести гдје им је мјесто. Овдје пако, пошто дјевојке проведу најљепше доба у пјесми, игри и кикоту као чобанице и послије као поличарке удадбенице, надодаћу неколико тих њихових пјесама (од многих што сам их прибиљежио), те их гдјеко „овчарским“ зове; пјевају их момци и дјевојке.

Ево их:

1.

Ој, дјевојко љепотнце!
Чудно т' имаш бјело лице
И румене јагодице.
Да те иштем — не дају те,
Да те мамим — сама не ћеш,
Да отимљем — сам не могу.
— Не ишти ме — не дају ме,
Не мами ме — сама не ћу,
Не отимљи — сам не мореш;
Јер ј' у мене девет брата
На враније девет ата.
Кад пристану девет сабља —
Жива ће те уватити;
Јазук ти је погинути,
А срамота побјегнути.

2.

Според расле до три јеле,
Међу собом говориле —
Шта би која највољија.
Најстарија говорила:
— Ја бих момка највољија!
Кога хоћу — љубићу га,
Кога не ћу — мамићу га,
Преко пута седам пута
Кај 'но воде низ ливаде:
На дуње жуте,
На крушке љуте,
На јабуке зелене,
На јаглуке везене;
Јаглуком махни,
Јаглук се сјаји
У мојој руци бијелој.

А средња је говорила:
— Ја бих чови највољела!
Кога хоћу — љубићу га,
Кога не ћу — мамићу га,
Преко пута седам пута
Кај 'но воде низ ливаде:
На дуње жуте,
На крушке љуте,
На јабуке зелене,
На јаглуке везене;
Јаглуком махни

Јаглук се сјаји
У мојој руци бијелој.

Најмлађа је говорила:
— Ја бих сребру највољела!
Кога хоћу — љубићу га,
Кога не ћу — мамићу га —
Преко пута седам пута
Кај 'но воде низ ливаде:
На дуње жуте,
На крушке љуте,
На јабуке зелене,
На јаглуке везене;
Јаглуком махни,
Јаглук се сјаји
У мојој руци бијелој.

А старија говорила:
— Јадне, секе, луде ли сте!
Чова ће се подерати,
А сребро се излизати,
А млад момак до вијека!
Кога хоћу — љубићу га,
Кога не ћу мамићу га,
Преко пута седам пута,
Кај 'но воде низ ливаде:
На дуње жуте,
На крушке љуте,

На јабуке зелене,
На јаглуке везене;
Јаглуком махни,
Јаглук се сјаји
У мојој руци бијелој.

Или овако:

3.

Ој, порасле до три јеле!
Ту кава, ту механа,
Ту чаша, ту маштрафа,
Ту вино, ту ракија
И бегова јауклија — ја!
То не биле до три јеле.
Ту кава, ту механа,
Ту чаша, ту маштрафа,
Ту вино, ту ракија,
И бегова јауклија — ја!
Већ то биле до три сеје.
Ту кава, ту механа,
Ту чаша, ту маштрафа,
Ту вино, ту ракија,
И бегова јауклија — ја!
Шта би која најволела.
Ту кава, ту механа,
Ту чаша, ту маштрафа,
Ту вино, ту ракија
И бегова јауклија — ја! и т. д.

4.

На Јавичу, мој боре!
На Јавичу до зоре!
Ој, на Јавичу вода извирала[1]),
Ој, Миле мој!

Сузе рони, мој боре!
Сузе рони до зоре!
Ој, сузе рони лијепа дјевојка,
Ој, Миле мој!

За јунаком, мој боре!
За јунаком до зоре!
Ој, за јунаком, што шеће сокаком,
Ој, Миле мој!

Очи су му, мој боре!
Очи су му до зоре!
Ој, очи су му два врела студена,
Ој, Миле мој!

Трепавице, мој боре!
Трепавице до зоре!
Ој, трепавице крила ластавице,
Ој, Миле мој!

Обрвице, мој боре!
Обрвице до зоре!
Ој, обрвице морске пијавице,
Ој, Миле мој!

Два образа, мој боре!
Два образа до зоре!
Два образа два ђула румена,
Ој, Миле мој!

Зуби су му мој боре!
Зуби су му до зоре!
Ој, зуби су му два низа бисера,
Ој, Миле мој!

Брци су му, мој боре,
Брци су му до зоре,
Ој, брци су му двије туре злата,
Ој, Миле мој!

Не дај, Боже, мој боре!
Не дај, Боже, до зоре!
Ој, не дај, Боже, брже умријети,
Ој, Миле мој!

Док препијем, мој боре!
Док препијем до зоре!
Ој, док препијем два врела студена,
Ој, Миле мој!

Док саломим, мој боре!
Док саломим до зоре!
Ој, док саломим крила ластавице,
Ој, Миле мој!

Док помрсим, мој боре!
Док помрсим до зоре!
Ој, док помрсим морске пијавице,
Ој, Миле мој!

Док пољубим, мој боре!
Док пољубим до зоре,
Ој, док пољубим два ђула румена,
Ој, Миле мој

[1]) Јавич је брдо више Борча и на њему врело, гдје се о Илињу дне многи народ купи и теферичи.

Док пренижем, мој боре!
Док пренижем до зоре!
Ој, док пренижем два низа бисера,
Ој, Миле мој!

Док засучем, мој боре!
Док засучем до зоре,
Ој, док засучем двије туре алата,
Ој, Миле мој!

5.

Шта то везеш, Маро?
Ој, моја Маро![1])
— Везем јаглук Јово!
Коме ће ти Маро?
— Моме брату, Јово!
А да мени, Маро?
— Теби други, Јово!

Назлатај га, Маро!
— Купи злата, Јово!
Колико ћеш, Маро?
— Три дуката, Јово!
Са шта гране, Маро?
— С твога ножа, Јово!

6.

Извор вода извирала
Из камена валовита,
Ту је Мара гаће прала,
Гдје опрала, ту заспала
Привуче се младо момче,
Те украде Мари гаће.
Мара ј'оче и лелече:
— Јао ј' њојзи до довече!

Ја не жалим танка беза,
Већ ја жалим ситна веза;
Скоро сам га пречињала:
С криве капе Тановића,
Са јаглука Васовића,
Са чибука Старовића,
С танке куле Бајагића.

7.

О, јаворе горо моја!
Надвиј ми се на дворове,
На дворове драге моје,
Те послушај, шта говоре;
Гдје дјевојка дворе мете —
Метлица јој струк босиља,
А буњиште каранфиље.
Туд налази младо момче:
— Божја помоћ, дјевојчице!

Па јој баца јабучицу[2]);
Она му је замјећава.
— Не замјећи, бићеш моја!
Ја ли моја, ја л' братова,
Ја л' у селу јаранова.
— Не ћу твоја, ни братова,
Ни у селу јаранова!
Ја сам момка одабрала
У касаби спрема себи

8.

Овце чувах три године —
Ладо, Ладо,
О, јање младо![3])
Три године три стотине.
Нигдје ништа не похарах,
Него једном попу просо:
Све овинјак и сношњак,
А овчица и ручица.

И то не бих учинио,
Враг нанесе три дјевојке,
Па ја одох брдом гледат.
Поп ми узе трист' оваца,
А ја њему попадију.
Он ми даје трист' оваца,
А ја њему попадију.

9.

Калуђере ђинђере!
Не ђинђерај браде,
Не дамо ти Маре —

Мара ће нам соли дати.
Сô ћемо були дати,
Була ће нам чову дати,

[1]) Овако се понавља сваки стих.
[2]) Гдјеко пјева: Из руке јој ружу баца . . . . .
[3]) Овако се припјева уза сваки стих.

Чову ћемо свату дати,
Сват' ће нама коња дати,
Коња ћемо попу дати,
Поп ће нама књигу дати,
Књигу ћемо Богу дати,
Бог ће нама срећу дати.

10.

Расла јела да је више нема,
Под њом Мара да је љепше нема.
Просио је царе за Лазара.
— Не проси ме, не ћу ти Лазара!
На твом Лалу три мане имају:
Прва мана, што га боли глава,
Друга мана, што нејмаде мала,
Трећа мана, што га неће Мара [1]).

11.

Уранила лијепа дјевојка,
Уранила рано на водицу;
На водици нашла другарицу.
Другарицу сеју Јованову.
Питала је лијепа дјевојка:
— Другарице, сејо Јованова!
Шта је оно пред мог Јова двором?
Какво ј' оно копље поћевено.
А за копље коњи повезани,
Вијају се крсташи бајраци?
Да се Јово гдје на војску спрема,
Сад од војске нигдје гласа нема!
Да се Јово по дјевојку спрема —
А мени је зад'о вјеру тврду,
Да се другом оженити не ће,
Веће са мном, кад суђено буде!
Но говори Јованова сеја:
— Баш се Јово по дјевојку спрема.

Или:

Уранила лијепа дјевојка,
Уранила за гору на воду;
На водици нађе другарицу,
Другарицу Јовову сестрицу.
— Ој, Бога ти, моја другарице,
Другарице, Јовова сестрице!
Што пред двором копље поћевено,
А за копље коњи повезани;
А да Јово куд на војску не ће?
— Оно Јово хоће по дјевојку!
— Док је мене, друге Јово не ће!
Сиоћ сам му везен јаглук дала,
На јаглуку деветнаест грана;
Ако мене Јово преварио:
Колико је на јаглуку грана,
Онлико га допануло рана!
Колико је на небу звијездица,
'нико Јова удрило стрјелица!
Колико је на крушци крушака,
'нико Јова удрило пушака!
Дјевојка га у суботу клела,
У недјељу лего под земљицу.
Уранила Јованова мајка
На вјечите Јованове дворе:
— Сине Јово, жалосна ти мајка!
Је л' ти, Јово, тешка земља црна?
Је л' н'обична кућа без пенџера?
Тишти ли ти шимла шимширова?
Ал' нешто јој испод земље вичe:
— Није мени црна земља тешка,
Но је тешка дјевојачка клетва!
Ти поздрави све моје јаране —
Нек' не варају лијепе дјевојке!

12.

О, дјевојко, моје јање мало!
— Ја нијесам твоје јање мало!
Да чије си, кад моје нијеси?
— Ја сам јање моје миле мајке!
Да сам, болан, твоје јање мало,
Ти би дошо, те јање обиш'о.
Немам каде, моје јање мало!
— Имаш, болан, каде у недјељу,
У недјељу на росну ливаду.
Јучер сам ти на ливади била,
Видјела сам твоје коње вране.
На твом вранцу седло шимширово,
А на седлу лијепа дјевојка,
На дјевојци зелена долама,
На долами три цвета од злата:
У једноме коло од мјесеца,
У другоме од жаркога сунца,
У трећему румена ружица.

[1]) И овако се пјева:

Једна мана, двапут се женио,
Друга мана, двоје дјеце лудо,
Трећа мана, не ће ти га Мара.

Савија се коло од мјесеца,
Да пољуби лијепу дјевојку,
Ал' му не дâ од жаркога сунца:
— Грјехота је пољубит' дјевојку,
Јер је тешка дјевојачка клетва —
Кад закуне до неба се чује,
Кад заплаче сва се земља тресе,
Кад уздахне листом гора спане.

13.

Овце чува Ружица дјевојка,
Чувајући погубила овце;
Тражила их три бијела дана
И три ноћи нигда не заспала.
Док се јадној Ружи додијало,
Она иде остарјелој мајци.
Питала је остарјела мајка:
— Шћери Ружо, гдје погуби овце?
— Мила мајко, гледајући овце![1])

14.

Мајка куне свог Јована сина:
— Гдје си био, мој Јоване, сине,
Гдје си био, мајци не живио!
— Не куни ме, моја мајко мила!
Ја сам био и чудо видио,
Сједи мајка шћерку куњајаше:
— Сједи, шћери, ти се не удаји,
Није ласно у двору дворити!
— Ласно ми је у двору дворити —
Свекра дворит', ништа не говорит',
А свекрву за свашта слушати,
С дјеверима шалу заметати,
А дјеверску дјецу миловати;
Ја ћу дјецу, а мене дјевери.

15.

Цмиље брала Цмиљана дјевојка,
Цмиљ берући у горицу заће;
Кад у гори драги камен наће,
На камену једно момче наће —
Сузе рони, а године броји,
Док наброји десетак година:
— Од 'ко тражим за мене дјевојку, —
Благо мени кад ми сама дође!
— Хајд' у баба, па проси дјевојку!
Па је узе за бијелу руку,
Па отиће у њезина баба,
Па испроси лијепу дјевојку —
Одведе је пребијелу двору.

16.

Процмиљела б'јела овца —
Ладан, ладан!
Процмиљела бјела овца —
Ој, јање младо![2])
На чобана, на Јована.
Питао је млад чобане:
— Што је теби на ме криво?
— Док с' не бјеше оженио,
Јављаше нас у планину, —
По планини цвијет пасле,
На намету пландовале,
На извору воду пиле.
Отко' си се оженио —
Испод села траву пасле,
На буњишту пландовале,
Из корита воду пиле;
А ти с младом на кревету.

17.

О, зелена зеленико,
Зелен ти си род родила:
На три гране три јабуке,
На четвртој соко сједи.
Соко сједи мору гледа,
Кад код мора цар вечера.

[1]) Гдјеко додаје и овако:

— Мајко моја, гледајући момке!
Што би дике оде у војнике,
Што би лола оста код волова.
Потекла је гатачка ријека,
Нит' од кише ни бијела сн'јега,
Већ од суза гатачкије цура.

[2]) Овако се понавља сваки стих.

Три му слуге коња држе
У синџиру позлаћену.
Синџир пуче, коњ утече
Кроз ливаде некошене,
Кроз дјевојке непрошене.
— Држ', дјевојко, коња мога,
Па ћеш бити снаха моја!
— Откле ћу ти снаха бити,
Кад ја не знам брата твога?
— Ласно ти је брата знати —
Три му крила позлаћена:
Једно му је жарко сунце,
Друго му је сјај мјесече,
Треће му је румен' ружа.

18.

У Вучића Бранковића
Врана коња без биљеге —
Сам' имају три биљеге.
На коњу су три биљеге:
Из чела му мјесец сјаје,
Из гриве му вила пјева,
На сапима видра игра
За то нико не знађаше
Осим сеја Видосава —
Цару га је оптужила:
— У Вучића Бранковића
На коњу му три биљеге:
Из чела му мјесец сјаје,
Из грла му вила пјева.
На сапима видра игра.
Цар Вучићу поручује:
— Спреми мени врана коња,
На коме су три биљеге:
Из чела му мјесец сјаје,
Из гриве му вила пјева,
На сапима видра игра.

19.

Ој, јаблане кликоване!
Развиј гране на све стране!
Наша грана, наша страна,
Под њом Мара 'ладовала.
Ситан везак по марами везла
Чистом свилом и сухијем златом.
Код ње б'јеле пландовале овце.
Изгубила сјајно огледало,
Младо момче потворило:
— Наш'о си ми огледало!
— Нисам, Маро, нисам, душо,
Тако коња не желио
И с тобом се оженио!

20.

Дај да једном запјевамо,
Да видимо моремо ли!
А ја могу хвала Богу!
Но ја знадем, ко не море:
Младо момче неженьено,
Које гледа дјевојака —
Које гледа и загледа,
Ал' му не дâ мила мајка,
Но оставља за јесени, —
На зло јој се јесен дала
Ко момчету дуге ноћи,
Гледајући црне очи;
Ја ли црне, ја ли плаве,
А момку су сваке драге.

21.

Овце чува лијена дјевојка
По планини, по равној равнини.
Туд' налази момак на ђогину —
Бијесан се ђого помамио:
— Стан, ђогину, стао под ђевојком,
Баш под оном, што но овце чува.
Он мишљаше, нико га не чује,
То зачула лијена дјевојка:
— Да ја знадем, да је то истина,
Ја бих моје игле расковала,
Те ђогину чавле саковала!
Да ја знадем, да је то истина,
Ја бих своје навте расковала,
Те ђогину плоче саковала!
Да ја знадем, да је то истина,
Ја бих ситан ђердан расковала,
Те ђогину рахте саковала!

22.

Гором греде дјевојчица,
На вретено злато преде.
Са златом се разговара:
— Злато моје, коме ћу те?
Ко ме срете, оном' ћу те!
Док је срете стар на коњу,

На јој 'вако проговара:
— Божја помоћ дјевојчице!
Море ли ми злато бити?
— Пролаз' тамо, стар' на коњу,
Не море ти злато бити —
Стару злато не требује!
Стари прође, млади дође;
И млади јој говораше:
— Божја помоћ, дјевојчице!
Дјевојка му одговара:
— Здраво био, млад' делијо!
— Ој, Бога ти, дјевојчице!
Море ли ми злато бити?
А дјевојка одговара:
— Ој, Бога ми, млад' делијо,
Море злато и дјевојка!
За тебе сам злато прела,
И гојила бјело лице,
И чешљала обрвице.

23.

Ој, моја, ој, моја ружо румена![1])
Што ми се рано развила?
Немам те коме тргати —
Моје је драго далеко:
Преко три брда велика,
Преко три горе зелене,
Преко три мора широка,
Преко три воде дубоке,
Преко три врела студена —
Ту моје драго болује.
Мајка му тражи понуде:
Од нова љета јањета
И оног' хљеба симита, —
И да ми добро вечера,
И да му мало претече —
И да ми здраво остане.

24.

Честа ти је гора покрај мора,
Да је љепше морем погледати,
Како морем која лађа хода.
Једна лађа младиje' момака,
Друга лађа коло дјевојака,
Трећа лађа кићени' невјеста.
Далек' лађа младиje' момака,
Гледају их лијепе дјевојке:
— Лак' полако, нежењени момци;
Причекајте и ми док дођемо;
Ако ли нас чекати не ћете,
Ми ћемо вас младе проклињати:
А ваша се преврнула лађа,
У спиње вас море потопила,
Те ни једног' не видјела мајка!

25.

Овце чува Јаша чобаница
Испод двора бега Омербега.
Изгубила сјајно огледало,
Нашла јој га Омербеговица.
Поручује Јаша чобаница:
— Чујеш мене, Омербеговице!
Спреми мени сјајно огледало;
Ако ми га ти спремити не ћеш,
Бијела сам, набијелићу се,
Румена сам, наруменићу се —
Премамићу Омер бега твога!
Поручује Омербеговица:
— Немој мени бега премамити,
Спремићу ти и три огледала:
Једно ново, а друго половно,
Треће оно, што је твоје било!

26.

Коло игра на зеленој трави,
У том' колу лијепа Марија;
Сунцем главу повезала,
Мјесецом се опасала,
Звјездама се накитила;
На ногама жуте мести,
На рукама беленузке.
А каква је л'јепа Мара —
Све би Турке превјерила,
Калуђере иженила,
Момке дигла у хајдуке.
Како не би то чинила —
Какве су јој обрвице,
Ваљају јој Подгорице;
Какве су јој трепавице,
Ваљају јој Митровице;
Какве су јој русе косе,
Ваљају јој славне Босне;
Какве су јој б'јеле руке,
Ваљају јој Бањалуке!

[1]) Овако се понавља сваки стих.

27.

Род родила зелена јабука
На три гране три јабуке,
На четвртој соко сједи.
Соко сједи, те бесједи
И низ поље погледује,
Гдје кошута воду пије.
— Бјеж', кошута, из корита,
Из корита јаворита!
Ето ловца Херцеговца,
Он ће тебе уловити,
Цару ће те поклонити,
Цар ће за те мито дати:
Све Рушево и Крушево
И питомо Сарајево.
Сарај трава до кољена,
Дјетелина до рамена.
По њој пасу три пауна
И четверо паунчади.
Чувала их дјевојчица,
На њој танка кошуљица.
Нит' је тката, ни предена,
Већ од злата сашивена.
Туд' налазе три делије,
Међу собом говорили;
А старији говорио:
— Воли' бих је пољубити,
Него с царем вечерати!
А средњи је говорио:
— Жалосно ти вечерати!
Воли' бих је пољубити,
Већ у Босни везир бити!
А млађи је говорио:
— Жалосно ти везир бити!
Воли' бих је пољубити,
Веће у рај с душом поћи!

28.

Коло игра три бијела дана,
У том колу Милош и Милица.
На Милошу троје токе сјајне,
На Милици ђердан од дуката.
Но се Милош преко кола маше,
На прекиде ђердан на Милици.
То гледала Миличина мајка,
Стаде стара младо момче клети:
— Трипут ти се хиљадиле овце,
Ерђела ти селу додијала,
А краве ти катун заглушале,
А пчеле ти облак замрежиле,
А коњи ти посустали врани
Мед и масло гонећи на море;
Родило ти вино и шеница!
На Милошу поклони Милицу.

29.

Чија је оно дјевојка,
Што рано рани на воду?
Намакла фесак над оке,
Турила оке низ поље,
Те гледа своје сватове,
Гдје вране коње играју,
Гдје бојна седла ломљаху,
Гдје златне узде тргају.
Оно је моја дјевојка!

30.

Дај да једном запјевамо,
Да видимо моремо ли.
Ми моремо и хоћемо,
А не знамо коју ћемо,
Коју нама драго биде —
Драго нам је код ованца.
Драго моје гајтан плете,
Гајтан плете, свилу преде,
С гајтаном се разговара:
— Ој, гајтане, мој златане!
Коме ћеш ми суђен бити,
Ко ли ће те подерати?
Да ја знадем, мој златане,
Да ћеш мени младу момку,
Ја бих ишла у зелену башчу,
Све бих руже по башчи побрала,
А из ружа воду извијала,
Моје б'јело лице умивала —
Кад ме љуби нека му мирише.
Да ја знадем, мој златане,
Да ћеш мени стар делији,
Ја бих ишла у гору зелену,
Вас бих пелин по гори побрала,
Из пелина воду извијала,
Моје б'јело лице умивала —
Кад стар љуби, нека му је грко.

31.

Веала Јања златне гране,
Златне гране на рукаве:
— Коме, Јањо, златне гране,
Ил' ће мени, или теби?
— Нит' ће мени, нит' ће тебн,
Но ономе млад' Лазару,
Који ми је двор дворио
Ни за хвалу, ни за плату,
Но за мене јадну Јању!
Кад то зачу Јање мајка,
На дозива свог Јована:
— О, Јоване, о Стојане!
Јања ви се обећала
За онога млад Лазара,
Који јој је двор дворио.
Кад то зачу јадна Јања,
Зави главу у мараму,
Саломи се са пенџера;
Јадна Јања ниже пута,
Млад Лазаре више пута.
Из Јање је ружа никла,
Из Лазара жута дуња;
Пошто мало одрастоше,
Врховим се састадоше,
Когоћ туте налазаше,
Јањи мајку куњијаше,
Што их живих раставише
Но их мртвих саставише.

32.

Овце чува Тодора
Широм, широм до мора
И до суха јавора;
Под јавором бројила.
Туд налази војвода:
— Божја помоћ, Тодора!
— Бог и с тобом, војвода!
— Просићу те Тодора!
— А за кога, војвода?
— За мог брата Мијата!
— Не ћу ти га, војвода!
Синоћ сам га видјела,
Води коња на воду,
У жутој хаљетини,
У дрпавој капетини,
Обојци му падају,
Чарапе му климају —
Хајде с Богом, војвода!
— И ти с Богом, Тодора!

33.

Овце чува Ружица дјевојка,
Уз овце је ситан вёзак везла,
Уз везак је погубила овце;
Тражила их три бијела дана.
Кад четврти данак настануо,
Кад ето ти стада низ планину
И пред њиме разблудиице овце;
На розим' јој од злата јабука,
А на руну кита босиока,
А на глави златна перјаница.
А срете је Ружица дјевојка:
— Ој, Бога ти, разблудиице овце!
Гдје си ми се досад забавила,
Гдје си б'јело стадо заузбила?
— Мила сејо, Ружице дјевојко!
Ја сам била Богу на вечери.
Бог ми даде од злата јабуку,
Божја мајка киту босиока,
Божја сеја златну перјаницу.

34.

Ја укидох једну ружу,
Па је спремих на златара,
Да ми златар кључе гради,
Да отворим граду врата,
Да ја вињу, што ј' у граду.
Кад у граду девет брата
Међу њима сеја Јела;
Међу собом браћа зборе:
— Коме ћемо сеју дати,
Али сунцу, ал мјесецу?
Баш ћемо је сунцу дати!
Мјесец ће јој свекар бити,
А влашићи дјеверићи,
А даница свекрвица,
А зв'јездице заовице.

35.

Дјевојчице љепотице!
Не потони, не порони,
Нико тебе жалит' нема.
— Имам бâба, жалиће ме!

Дође бабо до воде,
Мало стаде, па оде.
Дјевојчице љепотице!
Не потони, не порони,
Нико тебе жалит' нема.
— Имам мајку, жалиће ме!
Дође мајка до воде,
Мало плака, па оде.
Дјевојчице љепотице!
Не потони, не порони,
Нико тебе жалит' нема.
— Имам брата, жалиће ме!
Дође брацо до воде,
Тури камен, па оде.
Дјевојчице љепотице!
Не потони, не порони,
Нико тебе жалит' нема.
— Имам секу, желиће ме!
Дође сека до воде,
Пољуби ме, па оде.
Дјевојчице љепотице!
Не потони, не порони,
Нико тебе жалит нема.
— Имам драгог', жалиће ме!
Дође драги до воде,
Избави ме и оде[1]).

36.

Те 'но јасно подвикује
За гором за зеленом
Као грло дјевојачко.
Момче иде да обиде:
Савеза јој б'јеле руке
Танком жицом ибришицом;
А она га Богом брати:
— Богом брате, младо момче!
Попушћи ми б'јеле руке.
Могла бих ти сеја бити.
— Имам сеју и на дому!
— Богом брате, младо момче!
Попусти ме б'јеле руке,
Могла бих ти снаха бити.
— Имам снаху и на дому!
— Богом, брате, младо момче!
Попусти ми б'јеле руке,
Могла бих ти љуба бити.
Попусти јој б'јеле руке,
Одведе је б'јелу двору.

37.

Цмиљ' дјевојка по планини брала,
Цмиље брала, јаблан пролазила:
— Жут' јаблане, и тебе бих брала,
Немам драгог, коме бих те дала;
Но ме мајка за недрага дала,
За недрага, гдје је доста блага.
Људи веле, да су гроши благо, —
Нит' су гроши, ни дукати благо,
Но је благо, што је срцу драго.

38.

Везак везла робињица Роса,
На пенџеру на бијелој кули.
Налетјеше тице ластавице,
Те Росину замрсише свилу;
А Роса их љуто куњијаше:
— Хајте тамо, тице ластавице,
Од губе ви отпанула крила,
Што ми моју замрсисте свилу!
Па се опет повратила Роса:
— Богом, сестре, тице ластавице!
Одакле сте јутрос налетјеле,
Нијесте ли од земље Индије?
А говоре тице ластавице:
— Ми смо, Росо, од земље Индије!
Проговара робињица Роса:
— Ој, Бога ви, тице ластавице,
Ја сам родом од земље Индије!
Ситне тице ситно говораху:
— Кад нас питаш, робињице Росо,
Кад нас питаш, да ти и кажемо:
Сва су ти се браћа иженила,
Јутрос ти се најмлађи жењаше.
Сиаха ти је дара донијела,
Мајка ти га у крилу држаше
И грозничјем сузам потапаше;
Уз дарове много нарицаше:

[1]) Уз ту и ону пјевају:
Цмиље брала по језеру Мара,
Цмиљ' беруħи потопула сама;
Проговара из језера Мара:
— Дођи, бабо, и довези лађу,
Ја сам пала у језеро млада,
Те избави из језера Мару.
Дође бабо, не довезе лађу,
Већ довлачи за собом камење,
Па он баца Мари у језеро — и т. д.

— Росо моја, моје чедо драго!
Да бих теби опремила дара
По слијепу милу брату твоме,
Чуће тебе, а видјети не ће —
Ками ће ти донијети дара!
Да бих теби опремила дара
По нијему Николи рођаку,
Видјеће те твој рођак Никола,
Видјеће те, говорит' не може —
Ками ћу те даривати, Росо!
Одлетјеше тице ластавице.
Паде Роса на бијелој кули,
Како паде, душа јој испаде,
Све од жеље с мила рода свога.

39.

Под оном гором зеленом
И оном вишом планином
Мало се село видјело,
У селу коло играло,
У колу Јања дјевојка,
Спустила тамбар до земље,
Спустила косе до паса,
Ситан јој ђердан низ њедра.
Гледа је момче са града:
— Бога ти, Јањо дјевојко!
Ко ти је тамбар кројио,
Ко ти је косе гојио?
— Бога ми, момче са града,
Ја имам брата терзију,
Он ми је тамбар кројио;
Ја имам мајку гојиљу,
Она ми косе гојила!
Пита је момче са града:
— Бога ти, Јањо дјевојко!
Ко ти је ђердан низао?
— Бога ми, момче са града,
Ја имам сеју низиљу,
Сеја ми ђердан низала!

40.

Шимшир гора шимширова.
Узвиј гране шимширове,
Да ја прођем и проведем
Дилбер-коло дјевојака;
На срамоту свекру моме:
Рече мени сина дати —
Рече дати, па не даде;
На срамоту мом дјеверу:
Рече мени брата дати —
Рече дати, па не даде.

41.

О, јабуко зеленико!
Зелен ти си род родила:
На три гране три јабуке,
На четвртој соко сједи,
Соко сједи, те бесједи:
— Куд се паша прошетује,
А момци му коња кују —
Омерага и Алага.
Коњ се маче, те утече,
Те дјевојци кров босиље.
Дјевојка га кунијаше:
— Ој, коњицу, пȳст остао,
Стријела га ударила:
У ножицу, под плочицу:
У срдашце, под седлашце;
У звјездицу, под уздицу!
Види коња остријежена,
А о коњу мач и пушка,
А о пушци рукавица,
Сваком свилом навезена,
Црном свилом накићена,
Да су мајци црни данци,
А сестрици зле године!

42.

Разболе се вјерена дјевојка —
Испрошена и прстенована;
Боловала три године дана.
Долазе јој два дјевера млада,
Да облазе своју милу снаху:
— Снахо наша, от ли умријети?
— Ја ви млада не ћу умријети!
Питала је остарјела мајка:
— Маро моја, от ли умријети,
Коме ће ти дари останути?
— Мајко моја, хоћу умријети!
Имају ми коме останути:
Дјеверима златни бошчалуци,
Старом свекру зелена долама,
Свекрвици свилена кошуља,
Заовици ситни ђерданићи,
Јетрвама бурме и прстење,
Моме драгом лијепу дјевојку.

Загледање.

Гледај мајку, па проси дјевојку.

„Два су пута, којима двоје млади иду да се састану, те да заједно вијек вјекују. Један пут крче млађи, а други старији. Први је више поетичан, а други више озбиљан. На првом се путу не траже ни гроши ни дукати, него оно, што је за онај мах срцу драго; а на другом се гледа, од кога је које, ко се у кућу доводи и за кога се доводи? У новије вријеме као да се више путника срета на првом путу, а у прећашње доба овај други пут редовно је доводио двоје младих под зелене вијенце.“

Тако лијепо почима о женидби и удадби М. Ђ. Милићевић, те даље наставља — „Ондје, гдје старији воде ствар, иде све тихо, смотрено и пропитујући.

„Најприје се разбира, гдје има дјевојка за удају, од кога је, каква је оком, каква скоком; каквога је здравља, пораста и снаге; каквих руку, главе и језика, па се тек послије долази и проси.“ (Живот Срба сељака, стр. 207. и 208.)

Тражи слика прилику — акрам акрама, па да се двије куће спријатеље.

Мили Боже, чуда великога!
Кад се жени Милић бајрактаре,
Он обиђе земљу и градове
Од истока паке до запада,
Према себи не нађе дјевојке:
Главит јунак свакојману наће:
Женидбе се проћи хотијаше:
Но да видиш чуда изненада!
Једно јутро у свету недјељу.
Поранио Милић бајрактаре
На јутрење Милешевци цркви,
Пред црквом га намјера намјери
На јунака војводу Малету
Од бијела Колашина града.
Па говори војвода Малета:
— Ој Бога ти, Милић бајрактаре!
Ти обиђе земљу и градове
Од истока паке до запада,
А по њуди не нађе дјевојке,
Но ти хоћу једно чудо казат':
Ено за те љепоте дјевојке
У Загорју украј мора сиња,
У онога Вида Маричића[1]);
Чудо људи за дјевојку кажу;
Танка струка, а висока стаса,
Коса јој је кита ибришима,
Очи су јој два драга камена,
Обрвице с мора пијавице.
Сред образа румена ружица,
Зуби су јој два низа бисера,
Уста су јој кутија шећера;
Кад говори, ка' да голуб гуче,
Кад се смије, ка' да бисер сије,
Кад погледа, како соко сиви,
Кад се шеће као пауница;
Побратиме, сва ти је гнадава,
Далеко јој, веле, друге није.
А Виде је красан пријатељу,
Према теби, према дана твога;
Сва је слика, мио побратиме!
А и Виду није за те криво,
Без ријечи даће ти дјевојку;
Нит је проси, ни јабуке даји,
Већ ти купи кићене сватове.
Пак ти иди Виду по дјевојку[2]).

Загледава се собом или преко свога каква добра пријатеља; но већином и једним и другим заједно.

Дорасте ли у некој кући момак до женидбе (жењеник), почму му гледати дјевојку, па ће обично пријатељ пријатељу уз остали говор натукнути, е би женио сина, но не зна за добру дјевојку; а кашње ће му и озбиљно казати, па и упитати — знаде ли му гдје казати добру кућу и дјевојку. Ако овај знаде, и казаће, те о томе повезу разговор и у више састанака то претресају, или настоје докучити уз остале пријатеље гдје за добру дјевојку.

Често у оваким приликама игра велику улогу и она — „боља је добра прилика, него хрђав свједок“, те једна сестра поуда све иза себе, када се честита нађе и угоди дому и домаћину. Тада и престаје пропиткивање, но се по гласу ове проси млађа.

---

[1]) У Гацку пјевају Вида Даничића.

[2]) Караџић, Српске народне пјесме, књ. III., бр. 78.

Дознају ли за дјевојку, тада се настоји, да је види род момков, особито отац или мајка момкова, па у задрузи и кутњи домаћин. То се ради тајно и изненада, јер стара је ријеч — „гледај дјевојку у пољу, а не у колу“. У томе ће многи као неким послом доћи у село, па и у кућу, гдје је дјевојка и заноћити под изликом, е их је ноћ прибила и немају куд више. Том згодом узму цијелу кућу на око, а особито дјевојку, гдје јој сваки покрет прате, па и најмању ријеч на најосјетљивије терезије мећу и мјере.

Прича се у Требињу, како су на тај начин двојица просаца пошли у Шуму, да у некој кући преноће и дјевојку загледају, па — ако им се свиди и — испросе.

Пред њима су ишле двије дјевојке разговарајући се, од којих би се једној често пута омакнуло и прнула би, а она би уза сваки пуцањ ђаволасто подвикнула — јаваш! и не обзирући се за се, чује ли је ко. Томе су се чудили просци и веома замјерали дјевојци, па нијесу ни слутили да је то главом она, рад које су се замучили. Кад су прймакли селу и опазили њу да уљезе у кућу, гдје су и они пошли, не хтједоше за њом ићи, но сврате у другу и преноће. У вече у разговору испричају, рад чега су дошли па и узрок, с кога су се од оне куће одбили.

Чувши за то дјевојка, дође к њима и рече: „Чудим вам се! Ето сте људи стари и по свијету ходате, а нијесте знани. Ви се од наше куће одбијате и мени ману налазите, а не знате, да су у сита оца попрдљива дјеца, а у гладна уздишу!“ [1])

Па као што о дјевојци и њеној кући разабирају, тако и дјевојачка води бригу о момку и његовој кући. Нико није рад своје дијете утопити, но се вазда гледа кућа, у коју иде, за кога иде и међу кога; с тога уз стање куће треба претрести и сву кутњу чељад и њихову ћуд.

Истина, стара је ријеч — „жени се од бољега, а удаји за горега“ и обратно; но исто је тако и она стара — „не даји за хрђу и несојевића“. Тим се често и не гледа на врсноћу момка и дјевојке; прво изговором — „не ће га за главом носити“, а друго — „дотегнуће сојем, метнуће се дјеца на ујчевину“. Само што и томе стоји насупрот она стара — „залуду је кула и пенџери, када нема ништа у тенџери“ — како кажу у Требињу, те је главно стање куће, а не и — „кољено, када је огољело“, јер — „празна чаша не чита молитве“, нити — „празна вреће узгор стоји“.

И док момак тражи кршну и сојли дјевојку, дотле се дјевојци тражи добро стање куће, па и не био момак изгледан [2]).

Прије су то све свршавали старији, и никада се није питао момак за женидбу као ни откле ће се оженити. С тога је и могао момак иза оваца одмахнути: „Ето Зекана, па нека сврши, а ја одјавих овце у страну!“ кад су га устављали, да га поп вјенча с доведеном му дјевојком.

И док се момак никако није питао или врло мало, опет се дјевојка питала при узимању прстена, но никада одабирањем у ћосању. Па како су и ти просци обично изненада долазили, то је и она узимала прстен по наговору укућана и врло ријетко одбијала, као што се налази трага у нашим народним пјесмама, особито код Росанде, сестре Леке капетана.

---

[1]) Слично овоме налази се и код Милићевића, но је далеко од памети, да би „свекар и свекрва“ ишли као „просци за дјевојку“. (Живот Срба сељака, стр. 211.)

[2]) И управо је у овоме обратно, гдје један пише: „У Невесињу, Гацку, Пиви и Голији више гледају, да је момкова кућа богата земљом и стоком, него ли на каквоћу момка, а у Билећи и Требињу више гледају да је момак вићен и прикладан“. — Управо на стање момково гледају у Требињу и Рудинама, гдје и постоји ријеч — „може ли је хљебом хранити, подај је!“ С тога неугледни Гачани и жене се Рудињкама, па и веле — не можеш ли се оженити, хајде у Рудине! пошто се у Гацку гледа уз имање и очитост момка.

Женећи се неки Ђ. Г. из Требиња, распитивали су писмима и брзојавима о његову стању, а Вуле је Перовић и собом дошао да види и сазна за живљење М. Р., па и ако су оба пшли у Требиње и тамо им оцијенили спољашност. С тога ће тамо и дати дјевојку за удовца, само ако живи лијепо, па макар био и у годинама.

Ал' је сестра моја самовласна,
Не боји се никога до Бога,
А за брата ни хабера нема:
Седамдесет и четири просца,
Што су сестри дослен доходила,
Сваком сестра находи махану,
Код просаца брата застидила;
Не смијем ти прстен приватити
Ни попити просјачку буклију,
Ако сестра сјутра не ће поћи,
Како ћу ти онда одговорит'?

Тако се Лека тужи на своју сестру Краљевићу Марку[1]).

И док су се прије момак и дјевојка први пут на вјенчању сукобили и суочили, данас се и не растављају једно од другога: ћосају и вире једно другом у зубе, па и родитељима предлажу, коју ће му просити и за кога ће је дати. Није ово свуда, али се види, како се села примичу све ближе к вароши, па да ће најпослије поћи сви варошким стопама. С тога је и све мање код момака и дјевојака стида, јер — „у први вакат не би то момак учинио, да оде у туђе село, па да гледа дјевојку, нипошто, нити би казао родитељима, да му је ишту, него би му отац просио, гдје би он хтио; а сада би, — к'о кад је све наопако", тако ми одсијече неки старац у разговору о данашњој сеоској младежи.

Но при том избору није прије толико ни судјеловао стид, колико велика опрезност и тихо просуђивање о добру и срећи своје дјеце. С тога се дјеца у сретним кућама и не питају — како ми исти старац рече — јер би могла за неприлику отићи и од несојевића довести, па обрукати и кућу и сву рóђу; а за то родитељи траже себи прилику и пријатеље, од којих се не ће застидјети.

При загледању наш се народ најволи држати на страни и не мијешати се у ту работу око женидбе и удадбе, пошто се не зна, какве ће среће бити, па да кашње куне једно или друго онога, ко их на зло намјерио. Најволе, да о томе воде бригу саме куће, те се пролазе и сваке сувишне хвале, особито ако не познају тачно прилике једне и друге куће. С тога се обично и чује — „што очи виде, није мане; а шта је унутра — без Бога нико не зна" и т. д. Па и колико ће похвалити једно или друго, покудити не ће никада, па све и да знају какву ману — особито дјевојци. Куђења се наш народ чува као живе ватре, па скудити дјевојку држи за највећи гријех.

То се огледа и у пјесми, гдје св. Илија и Никола, превозећи душице „с овог св'јета на онај", три не могу да превезу, јер су грјешне:

Једна душа грјешна
Кума на суд водила;
Друга душа грјешна
С комшијом се мразила;
Трећа душа најгрешн'ја
Дјевојке је кудила[2]).

Колико народ држи да је гријех скудити дјевојку, нека нам покаже ова причица. Неки је човјек убио 99 људи, па с тога није имао нигдје мира. Да би се иколико смирио, наговоре га, нека оде у манастир и исповједи се. Послуша људе и оде калуђеру. Чувши калуђер за његове гријехе, згране се и повиче — да му нема опроста ни спашења никако; гријех је нечувен. Само му рече: „Узми церову главњу, пободи је у гомилу, доноси у устима воде и залијевај је, па кад се она прими, озелени и олиста, онда ти је и гријех опроштен!"

Учини он по калуђеревој наредби, те је у устима носио воду дуго и дуго, да му од воде почеше трунути, а главња се никако и не прима у оној гомили. Док ће ти једном туда наљећи просци, а иза њих некакав човјек трчи, па га упита за просце — јесу ли

---

[1]) Караџић, Српске народне пјесме, књ. II., бр. 39. — У нас се обично за такву дјевојку рече — „обирач наће отирач"; па се често догађа, те остане и усиједелица. У томе се и држе оне „од прве среће не бјежи!"

[2]) Караџић, Српске народне пјесме, књ. I., бр. 209.

овуда таки и таки људи прошли? Он му одговори — да јесу, па упита: „А куда ћеш ти, те тако трчиш?“ — За њима; оно су пошли да просе дјевојку, па не бих ли их стигао, да им је скудим!“ то рече и потрча за њима.

Он, стојећи код воде, стане мислити — „свакако сам ја зло учинио и вићу, да ми спашења нема: убио сам 99 људи, убићу вјера и Бог и њега једнога, па нека је равна стотина!“ и натисне се за њим, стигне га и убије. Кад се поврати гомили — зачуди се, јер нађе главњу зелену.

Неки веле, да је то био св. Лука, а неки св. Игњатије; но — ко био да био — свакако је народ ту причицу извео у намјери да покаже големи гријех при куђењу дјевојке — тежи, него и стотину људи погубити.

С тога кудилац и није частан, но га народ презрењем и поругом гледа, па му негдје у кућу и човјечије нечисти у крпу замотане баца говорећи:

Ово да једе куђеник (кудилац)
Док не дође суђеник![1])

Мала прошња.

Удаји се, моја шћери драга!
Ено теби сваћа на пробира,
Све по избор' бољи од бољега,
Узми, шћери, кога теби драго.
(Караџић, Срп. нар. пјесме.)

Пошто дјевојку загледају, одмах се родитељи побрину, да што прије дјевојку и просе. Ова прошња може бити и у чаршији и свуда, те се обично рече — „дата је ријеч“, па се тада иде као на сигурно кући и проси дјевојка.

Ако се пако иде кући, иде само један човјек из исте куће. Собом понесе плоску ракије и више ништа. Тамо долази обично на конак[2]). Одабрања нема никаква, него је као и други мусафир — путник-намјерник. Али, чим дознају жене, да је плоска у торби, одмах кажу дјевојци: ово ти је сват! и она се укрива. Море и да се не укрива, особито у овоме времену; но прије се није могла ни чути, ни видјети, чим се дознало за ракију.

Кад сјутра дан устану и буду опремни, изнесу каву. Онда ће просац заћи: Е, мој Јоване! Ти ме не питаш, а ја ти не казујем, рашта сам дошао. — А што бих те ја брате питао, одговара домаћин, — вазда су људи људима ишли, па и ти: добро си ми дош'о! Поштеним људима моја су врата вазда отворена. — Лијепо је то и хвала ти к'о поштеном образу! дочекива га просац — но дај, мој Јоване, кад ти имаш дјевојку, а ја момка, да ти мени даш твоју дјевојку, па да ми будемо главни пријатељи, — а нијесмо ни досле били душмани, не д'о Бог! А момка ми и знадеш, хвала Богу, а и сву кућу и чељад, и моју цијелу имовину — хвала Богу, за то ти не треба питати никога.

Домаћин, ако му зна све ово, те ако му је каил дати, каже: Е, мој Петре! У мене је дјевојка још луда, није ми за удаје. — Е, добар човјече! па и ја и ти желимо, да буде старија. А ако и није баш сасвим узрасла, море и у мене расти; ни мој момак није прерасто — имају времена, па нека расту. Него, ако си ми је рад дати, немој са мном много дуљити, него ми одмах оцевапи: а ако нијеси, и тако ћемо ми бити пријатељи као и досле.

Домаћин, ако је каил дати, одмах зове некога, па му каже: Иди нек' дође Ружа! или како је већ име дјевојци. Она, ако се рада ту удати, не ће му да дође, него му поручи: Што мене питате, море што гоћ хоће чинити! А ако није каил, не ће ништи да зборі, но да му дође. Одмах се њезин отац, кад му кажу, да је рекла — што мене

---

[1]) Милићевић, Живот Срба сељака, стр. 217. и 218.

[2]) Ако пође рано, онда се путем уставља и касни, да не би тамо дошао прије вечери. Гледао сам оваких просаца, па се свраћу у кахве и ханове, или путем врљају, само како би на конак приспјели.

питате, сјети, да ће га послушати, па говори просцу: Казаћу ти други пут, док се договоримо и т. д. Но он му притужи говором: А што, мој брате! него дај ми ону торбу — има у њој једна боца ракије, да је ми попијемо: па ти дао или не д'о мени дјевојку, ја сам је понео, да је овдје попијем с тобом.

Домаћин се нéћа: Нека торбе и ракије, да 'ко буде и у мене гдје! па ако је има, одмах донесе и пију просто по неколике чаше. Али просац не може да мирује, него све једнако виче: Ама дајте и ону моју боцу да попијемо! што се ње бојите? ја је не ћу вратити, па ми дали или не дали дјевојку!

Сад, ако му је мисле дати, одма . домаћин рече: Ама донесите ми ту торбу његову! Они је донесу и даду је баш просцу, који из ње извади плоску, а торбу врати. Узме чашу и наточи је, па здрави домаћину просто као и уз прву ракију[1]). Онда точи њему и даје; а он му каже: не ћу ти је! док ми кажеш — за какав ми је узрок дајеш? — Давам ти је ја, овај му одговара, из своје руке, а да ти мени даш дјевојку!

Сад, ако му је мисли дати, одмах је прими, говорећи: Чаша моја, а дјевојка твоја — са срећом, а у велики добри час! Да ти буде сретна и честита и дуго жива, ако Бог дâ! па да имаш лијепи послух с њезина краја, ако Бог дâ! и здрав си, а помози Боже! Сад скоче те се пољубе.

Дјевојачки отац онда утире сузе, а просац ти ра'т; па виче: Гдје ми је стара, да и њој дам, дâ —'ће и једну чашу! Мајка дјевојачка, ако је ту, каже: Ево ме! Он јој даде чашу с ракијом и љубе се. — Сад домаћин виче: Узмите му ту ракију и послужите ви! Но он виче: А гдје ми је дјевојка, да дам и њојзи; ово је она све заслужила! — Доћи ће дјевојка, одговарају му они, — дај ти нама ту плоску, а ти почини; имаће ко служити (као да се уморио, што је усуо 3 до 4 чаше ракије). Он им даде.

Сад млађи точе, они пију и напијају редовите напојнице, честитајући радњу и ново пријатељство.

Уз прву чашу.

— Чуј! говори слуга, дајући чашу домаћину, а он ће:

— Чуло те свако добро, ако Бог дâ, јутрос па и вазда! Да Бог дâ и милост Божја — ракија радост, а од Бога милост, милов' нас Христос и Богородица, и била у помоћи нама грешнијем као сретнијем и Богу милијем! О чем гођ радили, да Бог дâ, хаир и срећу имали! Здрави сте, а помози, Боже!

Уз другу чашу.

— Чуј!

— А ти мени чашу, а Бог теби сваку добру срећу. Чашом другом, а љубави другом, а помоћи Божјом, помог'о нам Христос и Богородица и били у помоћи. Што гођ радили, да Бог дâ, да нам буде сретно, хаирли, дуговјеко, многољетно и у велики добри час — ако Бог дâ! И здрави сте, а помози Боже!

Уз трећу чашу.

— Чуј!

— А тебе Бог сваким добром и за много — ако Бог дâ! Чашом трећом, најбољом срећом — на спомен Бога и свете Тројице, која може, да нам и поможе, сад па и вазда, ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост Божја, који гођ свету Тројицу молио, она му и помагала; који ли је невјеров'о, Господ га Бог окренуо, па је и он вјеров'о; који ли је јунак заборавио у пјаности, јâ у лудости, јâ у страху, јâ у незнању — она њега не заборавила, већ му најбоља помоћница била, ако Бог дâ; овога свијета тијелу, а онога и тијелу и души — ако Бог дâ. И здрави сте, а помози, Боже!

Уз четврту чашу.

— Чуј!

---

[1]) Здравити значи попити; просац здрави — он први пије, па тек другу даје домаћину и осталим.

— Ва име Христа, а помози, Боже, јутрос, па и вазда — ако Бог дâ. А ово у име Бога и часнога сјајнога крста; да Бог дâ и милост божја, који гоћ брат вјеров'о часни крст, он му часно и сјајно помог'о — ако Бог дâ; који ли га невјеров'о, Господ га Бог окренуо с крстом наопосле, па га и он вјеров'о; који не хтио никако. Господ му Бог судио, а ми били здраво и весело, па о чем гоћ радили хаир и срећу имали — ако Бог дâ. И здрави сте, а помози, Боже!

Уз пету чашу.

— Чуј!

— *Чуло те свако добро, ако Бог дâ. Чашом петом на спомен Бога и свете* Петке и свете Недјеље. Гдје гоћ ми молили свету Петку и Недјељу, свукуд нам помагале — ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост божја, па нам и ово пријатељство сретно било, милијем Богом благословено и у велики добри час, ако Бог дâ. И здрави сте, а помози, Боже!

Уз исту ракију уговоре „велику прошњу", па — ако ово није ријеч — даје се и прстен. Но негдје се и не даје прстен (Изгори), или га нови пријатељ и даде, па у том случају стоји „уручница" (прстен и дукат) до велике прошње, те га тада дјевојачки отац метне на сниију у исто вријеме, кад и нови пријатељ донесе ствари за прстеновања.

Пошто ракију попију, — онда — ако дјевојка има брата — дође с њим и пољуби оца у руку, па онда просца и сву старију чељад у истој кући. Пошто све изљуби, отац јој нареди, да испече каву. Сад она пече и додава свијем.

Може се случај десити, па да је просац није никад прије видио, па је сада добро гледа. С тога више пута иште воде да пије, него му треба, ватре да припали лулу или цигар и т. д., а то све да дјевојку добро види; јер се свака укрива и заклања — стид је *прâво погледати.*

Док се кава пије, друга чељад готови ручак; па чим каву попију, одмах ручак дође.

Ручку је обично „приправа" и хљеба, какав се деси. Пића, ако се деси, пију; а ако нема — нема ни замјере.

Ако има пића, само се напијају оне већ наведене здравице.

Чим ручају одмах се просац спрема да иде својој кући. Каде пође, он се са сваким пољуби осим с дјевојком. Она га прати мало подаље од куће, а кад се и они растају, онда се пољубе, и просац дјевојку дарује од 1 фор. па до 5 фор. Исти, ако је имао пара дарује јој и мајку и сестре. Сваки би имао пара, да може дознати бињовито: хоће ли му дати дјевојку; но сваки мисли двије мисли — кад не пође на ријеч — за то и не носи доста пара (Изгори).

Они су њему метнули дар у торбу, но он не зна шта је, док не дође својој кући.

Обично се спрема момчету марама, а друга се свеже око плоске — ономе, чија је плоска; *просцу сав бошчалук* (*кошуљу, чарапе, назуке, подвезе, мараму*), *а може и момку*, ако је богатија дјевојка.

Велика прошња прстеновање — и уговор.

Да ми с њиме свадбу уговориш,
Када ћемо поћи по дјевојку,
Колико ли повести сватова;
Да ми видиш Роксанду дјевојку —
Да је видиш, и да прстенујеш.
(Караџић, Српске нар. пјесме.)

Прстен дава, свадбу уговара.

На велику прошњу иду од 2—3 човјека (у Изгорима од 3 до 5 људи). Кад хоће да полазе, прво се фино обуку као да ће цркви. Домаћин је већ спремио, што му треба од приноса носити, а што дјевојци за прстеновања.

I. За приноса носи:

а) једну добру пастрму меса (одрта брава с главом);

б) слатку питу, печену маслом и шећером (медом) — у њу се друго не меће ништа:
в) један хљеб у квас — кисео;
г) један хљеб у пријесно — погачу;
д) 15 до 20 ока вина;
ђ) 5 до 7 ока заслађене ракије;
е) јабука 2 до 5 ока и
ж) сафуна 2 до 5 ока } прама чељади, којој се иде.

То се све сложи у вреће или у сепете, па се натовари на коња — „сепсану".

II. За уручницу дјевојци носи:

а) Кутњу и у њој свиле (сваке врсти) или каранфиља и чешаљ;
б) прстен и дукат (неко наполеон);
в) кундуре или лијепе опанке.

Још носи пара за даривање кутњега женскарета и плоску ракије за себе.

Сваки има коња јахаћег, а море и да нема млађи из куће, него води сепсану. Обично иду из исте куће двојица, остали се зову из породице своје — „ближњика". Полазећи вичу: „С Богом остајте!" — „И ви с Богом пођите, и да ви је сретан пут!" довикивају им окупљени укућани и комшије испраћујући их. — Домаћин гони напријед, а они за њим; сепсана најпотоња и, без икакве замјерке. пјеше онај, те је гледа. Обично гледају на конак доћи.

Кад примају пријатељској кући, изађе домаћин са неколико чељади преда њи', а они му с коња вичу: Добро вече! — Добра ви срећа, и добро дошли! прихваћају им ови. — У добру вас нашли! одговарају они и одјашу од коња, те се љубе и питају за здравље. Домаћин виче: Узмпте им коња и намирите! а он иде с њима у кућу. Они, што пази сепсану, све чека, док се сви коњи опреме и сепсана отовари, па онда иде у кућу, гдје и принос уносе, а коње воде у појату.

Улазећи у кућу сви називљу — добар вече! а чељад им прихваћа — добра ви срећа, и добро дошли! Пошто се испитају сједу, а домаћин те куће виче свога кавеџију именом — дај ту каву! је ли већ готова?

Кавеџија доноси каву, а домаћин је већ свакоме савио по цигар духана, па им даје готове припаљене. Сада неко вријеме пију каву и пуше, питајући, како је тамо у вас? и т. д.; а тако исто и просци њих — како је у њих? је ли све добро и здраво?

Пошто је кава попита, одмах домаћин виче: Камо те, слуго, с том ракијом? Слуга донесе ракију и одмах даје, али вазда прва кутњем домаћину, а он здрави ономе, што је дошао именом: — не ће да се пријатеље, као да и не знаји о томе ништа. — Обредивши се 3 пута, домаћин устане на ноге, слуга му даде чашу, а он је пружи старјешини просаца, говорећи: Чуј: и добро си дош'о, добар чој'че, дому и домаћину са свом дружином. Овај узимајући чашу, напија му: Чуло те добро свако — ако Бог дâ. Вазда добродошлице даво својој браћи на час' и на поштен глас, на срамоту никад никоме — ако Бог дâ! Вазда ти добра браћа долазила — ако Бог дâ, а зла мимоилазила, — злије ти ни Бог не д'о — ако Бог дâ; а ко хтио, Бог га убио. Здрав си, домаћине! Фала ти на добродошлици. — Хвала Богу на милости! прихваћа он и додаје — На здравље! — Хвала ти, брате, одговара просац.

И пошто домаћин све тако обреди добродошлицама, сједе и пије и он; редње више нема обичајно прије сјутра дан.

Сјутра дан кутњи домаћин зове на ракију пријатељску по једног човјека из сваке куће у свом селу — ако је мало, а ако је велико 5—6 људи свега; но негдје само оне људе, које мисли звати на свадбу, — који дође на ту ракију, он већ нема позива на свадбу, већ сâм зна (Изгори). Како који од позваних долази, све се онако љубе с просцима и вичу — добро дошли, добри људи! — У добру вас нашли! прихваћају просци. Слуге им дају каву и ракију; они немају добродошлице (Изгори).

Кад буде вријеме од ужине, постављају софру и кутњи домаћин сједа свога домаћина[1]) у чело од софре, до њега домаћина од просаца са десне стране, и све измијеша у накрст просце и званице осим онога, што је сенсану довео; њему каже — ти ћеш имати мало посла са мном. Пошто су сви сјели, иде кутњи домаћин с њим, па донесу прилоге баш онако сложено, како је и дошло. Домаћин виче с врата. — Ево нам је ови дотјер'о товар, моремо пити недјељу дана! и спусти код синије ствари. Домаћин стоји, а он вади и њему даје, те он све меће на синију. Пошто све метне, онда ће заћи: — Е шта имаш више? — Имам ја! виче домаћин од сватова — дај ми дјевојку да је вињу, која је моја? Кутњи домаћин зове сина или кога другога — како је то већ прије уређено, те он уведе дјевојку за руку. Домаћин од просаца рече: — Хајде, синко, пољуби оца, мајку, брата и т. д., нека ти просте и 'алале, па узми прстен[2]).

Она то све тако учини, па онда и њега и све око синије редом изљуби; а они јој вичу — Жива била! и било ти сретно и честито и милијем Богом благословено. Да ти је просто и 'алал од нашега краја!

Сад домаћин од просаца вади кутију, прстен и дукат с јабуком и дава у руке дјевојци; а она опет, узевши, све редом пољуби као и прије и онда иде куд хоће[3]).

---

[1]) Вазда се бира вјешт човјек здравицама и реду, који заступа кутњег домаћина; те он у име њега управља кућом и дочекива госте и част им чини; то је домаћин од софре. О свадби се бирају два: у чело и у дно софре.

[2]) Ако није прије узела прстена, што је обично у Изгорима и још у неким селима, откуда је и сав тај поступак узет. Но ако је прстен дат на малој прошњи, тада ће након положена приноса на синију, домаћин од просаца заћи: Е, драги пријатељу! — ако будеш суђен, да буде и сретно; ако не будеш суђен, да не буде ни сретно, донеси ми онај мој аманет, који има у твојој кући, да га вињу овдје на трпези преда мном! Пошто му га донесе и преда њ' метну, опет ће: Е молим те, доведи ми оно чељаде, да овај аманет из моје руке прими!

Ово наш народ зове „прстеновањем", а не зна за оно муслиманско у ћасн воде, како му се у незнању подмеће: „Пошто дјевојка изљуби све редом, поклони се, па се измакне на сред собе, а кум и дјевер се дигну да је прстенују. Једно од женскиња из куће донесе ћасу воде покривену марамом, а на марами онај прстен — са којим је дјевојка испрошена. Десни дјевер узме мараму, а прстен спусти у воду, па саставивши руке дјевојачке мијеша воду три пут у накрст говорећи: Во имја оца и сина и свјатаго духа амин. Пошље овога знамења извади прстен, па три пут онако састављене дјевојачке руке прекрсти — натакнувши на сваки прст прстен, а трећи пут остави прстен на кажипрсту десне руке."

„Други дјевер сад приступи, па расплете дјевојачку косу, а десни дјевер окрене је три пут као што сунце иде. Сваки пут подигнувши је цвркне." („Босанска Вила", 1890., стр. 88. и 89. Из народа и о народу, стр. 66. и 67.) Да ово није сеоски обичај, а никако гатачки, како се тамо наводи, о томе сам већ рекао своју („Босанска Вила", 1898., бр. 8. и 9.) и разложио кашње о њему, поводом писања Лилекова о „лустрирању дјевојчине руке и прстена у води" („Гласник", 1898., стр. 68. и 69.), да је то „мостарски" или — како га у нас зову — *„турски обичај"* као и свођење у ђердек. („Босанска Вила", 1898., бр. 11.) А да је тако, разабира се из кашњег описа „свадбених обичаја у Мостару" од С. Н. Семиза, гдје се с оним разлагањем потпуно слаже конац: „Ово су сватовски обичаји искључиво у Мостару, а ови су се обичаји увукли и у погдјекоју варош у Херцеговини, гдје су се Мостарке поудале, па собом и обичаје своје донијеле." („Гласник земаљског музеја" 1903., стр. 597.) С тога се и то прстеновање налази у неким варошима, но никада на селу, што се јасно види из „свадбених обичаја на селу у Горњој Херцеговини" од Т. А. Братића („Гласник земаљског музеја", 1903., стр. 385.—398.), па и ако се то прстеновање брани и одговара: „Ја сам то видио баш на селу у Гацку, па сам видио и у Мостару". ... („Зора", 1898., стр. 389) И управо тај скок и околишање Автовца и Метохије, те напименовање сёла, гдје се то видјело у Гацку (а тим не би требало да се пишу 3—4 књиге — како се у „Зори" везе), противно свједочи о том натуреном прстеновању; а тако увијек излази кад се плагира и по својој глави нешто склапа с брда, с дола.

[3]) Обично се замотава пита, хљеб и погача у велики дугачки, ручни пешкир, који се иначе меће чељадима по крилу око софре, да се не омасте; широк је до 40 *ст*, а дугачак до 5, па и 7 метара — како у кога. Има га и у варошима.

Тад прво устане домаћин од просаца и позове домаћина од куће — Е, оди, пријатељу, да се пољубимо! сад знам, да смо пријатељи.

И остали скоче, те се љубе с оним просцима (Изгори).

Пошто се изљубе, тада ће домаћин од софре: — Е, кад нама ови нови и сретни пријатељ гледа дјевојку, дајте и ми да видимо, шта је ово он оволико донио! — Па, ако има што завито, он одвија: да све друштво види, и све на синију меће ствар по ствар[1]); Разгледавши све, вичe: — Е, баш имамо шта видјети! него све носите, а ја ову ракију: хоћу кушати, каква је пријатељска ракија.

Кутње слуге то носе, па дигнувши све, он онако плоском здрави новоме пријатељу: — Здрав си, нови пријатељу; а помози, Боже! Откле је ова буклија пошла — пошла у добри час, а гдје је дошла — дошла у бољи час; па нам оба часа била добра, те нам помогла, а у свако доба, гдје молимо Бога — ако Бог дâ данас, па и до вијека. Да Бог дâ и милост Божја, вазда се натјецали чашицама и здравицама — љубеницама, а омразом никад никаквом за живота — ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост Божја, о чем гоћ радили, 'аир и срећу имали и задобили; угодили Богу и закону Божјем, што нас не би било стид на дивану Божјем — ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост Божја, да нам пријатељство буде сретно, дуговјечно и милијем Богом благословено — ако Бог дâ!

И пинувши мало из плоске, рече: — Е, како је слатка ракија, још су слађи пријатељи; вет мој слуго, ја сам стар, а ти си млад, па да ти послужиш мене стара човјека и ове сретне нове пријатеље и сво друштво ово! и даде му плоску.

Негдје не дају од ове пријатељске ракије просцима, но их првом чашом прескачу док се обреде званице и укућани, а негдје их обређивају домаћом ракијом. Ако и првом чашом обређивају просце, онда старјешини од просаца здрави домаћин од софре, иначе коме од званица, или кутњем домаћину.

Примивши слуга плоску, наточи чашу и дода је домаћину од софре, а он ће: — Ва име Христа, а помози, Боже! у добри час и данас и вазда — ако Бог дâ. Сретна нам ракија била, а здраво били; угодили Богу и закону Божјем као сретни и Богу мили јунаци — ако Бог дâ. Да Бог дâ, да нам буде пријатељство сретно, хаирли и у велики добри час — ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост Божја, да се вазда у лијепоме рахатлуку и пријатељству састајемо као сретни Срби и пријатељи. И здрав си ми, мој лијепи, сретни, нови, слатки пријатељу!

Слуга узме чашу, наточи је и дода новом пријатељу (ако се и они обређивају првом чашом), а он ће наздравити кутњем домаћину:

— Хвала ти, пријатељу, на здравици и лијепим ријечима! Да Бог дâ и милос' Божја вазда се натјецали чашицама и здравицама, а омразом никад никаквом — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја о чем гоћ радили, хаир и срећу имали и задобили; угодили Богу и закону Божјем — ако Бог дâ. Да Бог дâ, да нам пријатељство буде сретно, дуговјечно и милијем Богом благословено — ако Бог дâ. И здрав си, пријатељу сретни, а, Боже, помози!

Обредивши се сви по једном уз напијање, како који зна, или само — Здрав си, а помози, Боже! о чем гоћ радили, 'аир и срећу имали и задобили! — дође опет домаћину од софре; а он ће уз другу: — Прву писмо у добри час, а другу у бољи час, вазда нам се добри часи догађали, а бољи прискакали; а анђели благи на помоћи били, па нам се вазда добри часи догађали, као што је Христу на крсту, а Јовану на Јордану — ако Бог дâ. О чем гоћ радили, хаир и срећу имали, своје душе не огријешили — ако Бог

---

[1]) Он извади од злата прстење
Са бисером и драгим камењем —
Прстенова Роксанду дјевојку
И даде јој хиљаду дуката,
И дјевојку браћа одведоше. *(Караџић, Српске нар. пјесме, II., бр. 28.)*

дâ. Угодили Богу и законима Божјима, што нас не би било стид на дивану Божјем — — ако Бог дâ. И здрав си пријатељу, да нам поможе Бог! — наздрави домаћину од просаца.

Овај, примивши чашу, наздравља домаћину од куће:

— Помози Боже, весели Боже! Бог д'о добро данас, па и вазда и до вијека — ако Бог дâ. Да Бог дâ и милост Божја, о чем гођ радили, било нам сретно и хаирли, дуговјеко и непромјенито — ако Бог дâ. Сретни нам био састанак, а на сретну мјесту, хаирли, у велики добри час — ако Бог дâ. Да Бог дâ, да нам пријатељство будне сретно и хаирли — ако Бог дâ. И здрав си, пријатељу, а помози, Боже!

Пошто се и другом чашом обреде, дође трећа домаћину од софре, а он ће:

— Прву писмо у добри час, а другом у бољи час — оба часа добра, те нама помогла у свака доба, гдје молимо јакога Бога — ако Бог дâ. А ово ћемо трећом, са великом добром срећом, у име Бога и свете Тројице, Христа и Богородице; гдје гођ ми свету Тројицу помињали, она нама помагала; гдје ми њу поборавили од памети луде, јâ ли од невоље тешке — она нас не заборавила, вет нам била најбоља помоћница, од свакога зла заступница — овога свитета т'јелу, а онога и т'јелу и души — ако Бог дâ. Руке нам дала, муке нам не дала, из кала нас избавила, а до воље добавила; сваку нам добру срећу дала и удијелила као сретнијем и Богу милијем јунацима — ако Бог дâ. Да Бог дâ, да нам пријатељство буде сретно, хаирли и у велики добри час — ако Бог дâ. И здрав си пријатељу, а помози, Боже! — здрави домаћину од сватова.

Овај примивши чашу од слуге, здрави кутњему домаћину и пије. Пошто се сви и трећом обреде, додаје слуга четврту домаћину од софре, а он ће:

— Најскорашњу молисмо, свету Тројицу помињасмо, — Бог и света Тројица била нам вазда помоћница! А ово ћемо четвртом у име Бога и часнога живоначалнога крста. Когођ га вјеров'о, он му сјај'о и помог'о; ко га не хтио вјеровати, Господ га Бог окренуо с крстом наопосле, па га и он вјеров'о — ако Бог дâ. Ко га не хтио вјеровати никако, — клет га не ћемо, — нека вјерује, шта хоће: а ми ћемо наш часни, сјајни крст вјеровати, па ће нам он и помоћи — ако Бог дâ. И здрав си, пријатељу, да нам поможе јаки Бог! — здрави домаћину од сватова.

Пошто се тако обреде том пријатељском ракијом 3—4 пута, онда завиче домаћин од софре:

— Слуго! ти гледаш у ме, а ја у те; ја се завол'о у пиће и слатку ракију, па не могу тебе с'вјетовати, а ти не мош' и не знаш, да мени кажеш, па кад сам се ја први сјетио, ја ћу теби казати: овдје су дошли сретни, нови пријатељи и донијели слатку ракију, па је свакоме мило да зна, да су дошли пријатељи: па ти, моја слуго, изиђи горје (ватри) — има у кући чељади, па и они гледају, кад ће пријатељска ракија доћи, и да виде, каква је пријатељска ракија, је ли слатка? А море, вала, ко и из села дођ', јâ са стране, па питат', јесу ли долазили нови пријатељи сретни? јесу ли доносили ракију? па пошто је Бог дао и добри пријатељи донијели, — нек' свак зна и нека види, гдје су дошли пријатељи; па саде тако учини и изађи, ама се немој много забавит'!

Слуга изнесе чашу и плоску, те послужи у кући, ко није пио, и остало остави за дâљè; а другу опет донесе и служи.

Тако пију и мезете, а кад дође месо да се једе, ракија престаје, а вино почне. Уз вино се скоро оно исто напија као и уз ракију, те се сваком обредом најприје бардак дава домаћину од софре.

Примајући први, здрави домаћину од просаца, и напија:

— Пили ракију у добри час, а вино у бољи час! Помого нам Бог и добри час и бољи час — ако Бог дâ. Ево нам дође винце пред свијетло лице — винце нам кисело, а срце нам весело, веселио Бог и овај дом и у дому брата домаћина и његово коло и собраније — ако Бог дâ. Здрав си, десни друже — пријатељу сретни, а да нам Бог поможе!

Неки другом обредом (Изгори), а неки трећом, дају добродошлице просцима. Домаћин од софре, узевши бардак, каже, — Е сад ћемо овако! па га даје новоме пријатељу, говорећи — Чуј! и добро си нам ово дош'о дому и домаћину и свом друштву овдје! Он га прима и напија:

— Добро ви ја дошо, добро ви и од Бога дошло! Све ви добри долазили, а зли мимоплазили, — злије вам ни Бог не дô — ако Бог дâ! Вазда дав'о на час', на поштени глас, на образ свијетао, на љубав братинску, на срамоту ником ништа — ако Бог дâ! Вазда чашу дао, ко' ти за њу знао; а ономе не д'о, ко ти за њу не зн'о; јаки ти Бог помог'о, а нико ти на'удити не мог'о! Хвала на добродошлици, тако часно да ви дође! — Час' ви на образу! одговори му домаћин од софре.

И тако он све редом новим пријатељима даје својом руком и говори, а они напијају, како умију, или само рекну: — Хвала на добродошлици, свако ви добро дошло!

Пошто се сви изредају нови пријатељи (јер само они имају добродошлицу), онда каже домаћин од софре — Е сад' ћемо редом! И онда сви редом пију.

Уз ракију се већ уговорило, када ће сватови доћи и колико ће их доћи по дјевојку. Нови је пријатељ питао, шта ће донијети на дјевојку, шта ли на синију; но обично ово се они договоре међу се, гдје на осами, или могу и кашње, гдје у чаршији.

На дјевојку се обично тражи: капа с крпом и шпијодама, бурунџук, копаран, постуле (опанке или кундуре), чешаљ.

Кутњи су дарови обично: џамадан најстаријем дјевојачком брату (у вриједности најмање од 5 форинти), постуле мајци, и ако има стрину у кући, такођер и њој.

Цара на синију од 20 до 50 форинти — према томе, какви се дарови траже у дјевојачки сандук и колико дарова; при чему се узимају у обзир и сватови; колико се начине, толико их и води, — за сувишак новцем намирива.

Принос: слатку питу, погачу, хљеб, брава меса, плоску заслађене ракије и на сваког свата носи се по 2 оке вина и по $^1/_2$ оке ракије; ако не ће ноћити, онда по 1 ока вина и литра ($^1/_4$ оке) ракије на свата (што стоји до уговора, те се ово негдје мјери, и — ако не буде по уговору, наплаћива се у новцу при грађењу на синији).

Уз то буде још којекаквих договора, па се прије уговарало: хоће ли се невјеста поклањати — Е, мој пријатељу! ова моја сретна шћер, а, ако Бог дâ, твоја невјеста (снаха), хоће ли се поклањати у тебе? — Богме, мој пријатељу, како гођ би ти рад био у твојој кући, тако и ја у својој! — јер се млада требала поклањати 3 пута идући у сусрет, када би се ко помолио кући, па то био и црни циганин — како кажу, док приступи да пољуби.

Пошто се ужина смири, дође кава и пију, те се званици разилазе; а просци остану и другу ноћ ту.

Када сјутра дан хоће да пођу, домаћин се стара око ручка. Пошто ручају, дође кава, те пију; а домаћинове слуге коње опремају. Попивши и каву, домаћин зове испрошену своју шћер. Она зна, што је зове, јер су већ они имали прије договор, те улазећи носи дарове за просаца. Они су обично: кошуља, чарапе, назувци, подузе златом везене и марама, у коју је то све лијепо сложено и свезато.

Прво она пољуби старјешину од просаца и метне му дар на десно кољено, па и остале редом на исти начин.

Пошто је она свој дар смирила, тада ће домаћин од просаца заћи: — Ово није требало ништа, али ваља! па зовне онога, што је из његове куће; па му каже — Синко! ваља и ми да се на ово одазовемо. На то овај млађи све зове редом: прво дјевојку — своју будућу снаху, те је дарују оба; за тим њену мајку и оба је дарују; остале само домаћин дарива. Дјевојци треба да даду 5 фор., осталијем од 1 форинте па до колико је ко кадар, свако женско, које се ту деси, треба даривати.

Остали, што су с њима дошли, и они дарују из своје кесе; само они могу дјевојку и мајку, за остале, како хоће, море им бити.

Пошто су и они даривали, кутњи ће домаћин заћи: — Много је то, мој пријатељу, нијесу паре на одмет! и донесе бардак вина, те ће: Сад ћемо се обредити, јер ја немам обичаја износити пред кућу као једни; но да се обредимо, па сте готови!

На то ће нови пријатељи: — Ти си навалио виноm и ракијом, па ми не ћемо умјети отићи.

А он њима опет: — Е, ја сам се умио прије и сакрити, да ви будете и једни и гладни.

У томе прегањању пију вино и напијају за сретнога пута и захваљују једни другијем:

— Сви здрави и ја с вама! Да нам поможе јаки Бог данас, па и вазда, ако Бог дâ. Ко ће гођ на пут, Бог му дао срећу у пут, па да здраво ходи и да му доходи, и на дому све здраво находи. А ко ост'о у дому, да ради о добру; о добру радио, бољему се над'о. И хвала, пријатељу! Да Бог дâ и милост Божја, што си гођ ти потрошио око нас, који смо засјели већ недјељу дана, да ти Господ Бог наспори, намлади и надода из своје 'азне велике — ако Бог дâ! И опрошћавај, мој пријатељу!

На то ће он њима!

— Хвала вама, моји пријатељи! добри сте трпјети, и опростите ви, што сте се напатили у мене!

Како који напије, онако излази пред кућу и прима свога коња готова опремна. Пошто све изађе, домаћин опет носи бардак пун вина, говорећи: — Не ћемо старе обичаје да губимо! а они њему: — Бога ми смо се напили! Но он опет ће њима: — Е, ово искапите, па вас више не ћу ни нудити; ја знам да морете.

Они пију и вичу:

— Здрави сте! и хвала ви части и љубави; час' чињели, па и добили од Бога и добрије' људи!

Тада узјашу на своје коње; прво него узјашу, са сваким се пољубе и вичу: — С Богом! у здрављу да се опет видимо! а они њима: — Пођите с Богом: и да ви је добра срећа; поздравите све тамо код куће, ко жели чути за наше здравље! — Хвала ви! Бог ви дао живот и здравље! довикују просци, отискивајући коње под собом.

Кад дођу кући и одјашу од коња, други воде коње у појате, а они иду у кућу. Кутња чељад одмах питају: — Е, како ви је тамо у сретнога пријатеља?

Они казују и причају, а жене већ онога младога, што је ишао, питају и шапћу — је ли се крила дјевојка, је ли чему (каква) и какви су ви дарови? и т. д.; јер старога не смију да питају.

Пошто се одморе, онда ће стари заћи: — Дајте ми оне бисаге, да ми је видјети оне дарове, што су нам дали, и јесу ли ми све суде вратили! (Суди су: тепсија, плоска, мјешина од вина, ручни пешкир.)

Када донесу бисаге и сепет, а тамо све лијепо сложено; а на плошци свезата златом везена марама, — та је младожењи. Дарове гледају, па — ако су лијепи — чељад им говоре: — Бога ми сте имали рашта ићи! а ако су ружни, онда их коре: — Овака ви је и дјевојка . . . . . .

Чељад, која нијесу ишла, питају — куд идоше, и кад им пријатељ обећа дјевојку. Они им све казују.

Купљење сватова.

На далеко свадбу одгодише:
Док ја скупим кићене сватове,
А дјевојка приправи дарове.

Куни сваће, хајде по дјевојку.

Стара је: — од шта вакат, од тог и вријеме, па се и момачка кућа брине о сватовима, када прйма уречени дан поласку по дјевојку. То чини кутњи домаћин договорно с

укућанима и на вријеме, јер не тражи се Божић на Божић. Какви ће сватови бити и колико ће их бити, то зависи о кућама, које се пријатеље; чим су куће богатије и гласнтије, тим су и сватови одабранији и више их се купи. Рекла је мајка Краљевићу Марку, када је он питао:

Но ме сјетуј, моја стара мајко!
Колико ћу купити сватова?
— Куши, сине, колико ти драго,
Имаш блага, немој га жалити!

С тога се по кити и сватовима и суди стање куће и цијена весеља, па згодно рече Ст. Зимоњић: Сватовање је једна велика почаст и свечана свједоџба за младенце, који се састају у брачни живот. Сватовање је један велики морални утисак на момка, коме иду — и на дјевојку, коју доводе, а уједно једна часнија и јача веза између новијех пријатеља, што све уједно чини неку моралну цјелину, која веома обвезује брачнике и њихове сроднике. („Бос. Вила", 1894., стр. 267.) У томе и налазимо у нашим народним пјесмама купљење сватова на стотине и хиљаде — међу њима и најгласовитије:

Кума куми Дебелић-Новака,
А прикумка Новаковић-Груја,
Старог свата Спбињанин-Јанка,
А дјевера Краљевића Марка,
А чауша Рељу Крилатицу,
А војводу Обилић-Милоша,
Бајрактара Топлицу-Милана,
А првјенца Косанчић-Ивана[1]).

Јунаке су тражили, купили и водили у случају незгода путем и код куће новог пријатеља, па нека се у невољи нађу; а највише и ради утакмице једне и друге куће, гдје се на свадби надметала снага и вјештина сватовска са снагом и вјештином званица. С тога би и једна и друга кућа тражила и бирала највјештије хрваче, уметаче, скакаче и гађаче; најбоље пјеваче, наздрављаче, шаљивчине и т. д., што је и до нас допрло, те ће сви они мејдани, искушања и муке сватовске то исто бити, гдје их је машта народна и сувише хиперболично приказала у својој поезији[2]).

Но тако сватовање као да сваким даном танча, те ће му у Гацку посљедњи блијесак бити у августу 1884. год., када Лако Кекић пробра, под барјак скупи и у Требиње сведе 40 коњаника и 3 пјешака. Тим је он хтио импоновати и изнијети се са угледним и чувеним прваком требињским, Гаврилом Перовићем, те се и понио као бан — што каже народ, чим је заиста и учинио изненађење и силан утисак на свакога у овим крајевима, гдје је и остала жива успомена на тај цвијет гатачких сватова, па како кажу — тешко да ће се када онаки сватови скупити.

Па како тако сватовање јења и сваким даном све више опада, тако и слабљење брачне везе све више маха преотимље, а љубав сродничка између спријатељених кућа некако хладни и отуђива се, чим и опет сеоски свијет показива попуштање у свему и одступање од свега, што му очеви дједови и прадједови сачуваше и у аманет оставише: сељаци губе своје обиљежје.

И камо среће, да се бар и сад у томе зауставе!

Но уза све то као да се при купљењу сватова још повлачи она стара — „остави брата, а поведи свата", па и ако се сада више гледа на избор „по обличју и љепоти", него „по срцу јуначкоме" — момка млада, пресукана брка; купе се сватови вијени и окићени. С тога се и договарају укућани: кога ће звати у сватове, а кога на свадбу, јер „није свак за сватова".

Оставши у томе од реда, пође домаћин, или пошаље кога из куће (обично иде отац или брат момков), те купи сватове. Може их звати и у чаршији и на путу, но обично се

---

[1]) Караџић, Српске народне пјесме, књ. II., бр. 78.

[2]) Како ми причају, а то и Милићевић спомиње, у Србији је и сада обичај пред сватовима затворити капију и истурити на кућу бајрак с јабуком на врху, па када је погоде из пушака, онда сјахивају и улазе у кућу сватови. (Живот Срба сељака, стр. 212. Ту се наводи „врг".)

иде кући изјутра, гдје неко вријеме посједи, па у разговору каже, ради чега је дошао. Том приликом не носи се ништа. Само у кума боца ракије у џепу; но, јављa ли се у чаршији, свратиће се у механу и дотичника позвати уз чашу ракије у сватове.

Обично се најприје зове зет, ко га има, па кум и пријатељ. Онда се заће по својој ближњици (породици) и зове се неко на свадбу, неко у сватове — „онога зове у сватове, који је знани и богатији".

Зет је обично „војвода" у сватовима, па он био кутњи или племенски зет; а кум се вазда бирао по милости. Кад су се двије куће завољеле и није било другога пута, да то и пријатељством вежу, кумиле би се[1]).

И ако су сватовске части зависиле о избору и именовању појединаца од стране сакупљених сватова прије но ће поћи по дјевојку, опет се вазда тражио и звао стари сват на вријеме. Он је требао да знаде стари ред — старе обичаје и здравице, па макар и не био у жениковој породици. С тога су прије људи такога звали из трећега и четвртога села, па то било и на трошак женикове куће, само да се не би застидјели старога обичаја путем и у пријатељској кући, гдје ће наћи од софре домаћина и гледати — „двије љуте, паметне змије, ко ће кога при трпези преварити" и надмудрити, како то згодно Врчевић рече[2]).

За то се никада и не купе и не воде сватови у ћораво: без главе — без вјешта и знана старог свата, а особито у прво вријеме, гдје се и од војводе много тражило, па у случају незнања своје дужности, и он се тражио и пробирао као и стари сват, макар и не био зет, а све према истакнутој — „остави брата, а поведи свата"[3]).

Бајрак је кумов, те он вазда и бира бајрактара, а овај себи помоћника — јамака.

Бајрактар треба да је дика и понос сватова, што 'но реку — да се два ока нагледају:

Није шала ко је за бајрака!

Тако каже наша народна пјесма, хвалећи му струк, љепоту, гиздавост и јунаштво; па према бајрактару треба да је и јамак.

---

[1]) Но у кумљењу каткада претеже интерес, па ће често сељак за кума позвати варошанина, свога ортака (у кога на вересију узима намирнице) а варошанин опет свога газду, уздајући се, е му не ће шале у образ ударити и за дуг притужити, па никако на суд позвати, јер је тежак и претежак гријех да се кумови парниче; јер од три најгрјешније душе једна је, што је — „кума на суд водила".

[2]) Низ српских приповиједака, стр. 251.

[3]) Ја нијесам ни од кога чуо, нити ми умије ико казати, гдје је то — „ако стари сват или који други од сватова не умије старосватскијех здравица", да „треба на сваки бардак да дâ по дукат, па домаћин тражи, ко ће напити" („Гласник", 1903., стр. 390.), кад управо ти бардаци и зависе о старом свату — хоће ли пити и свршити на братску или сватску. Ако пристане на братску тада и нема бардака ни уза њих здравица, па је тада и војвода ослобођен свога терета — војводских здравица. (У овоме упореди и горњу књигу Врчевићеву, стр. 251.—259.)

Причао ми је Ст. Зимоњић, како се он једном као стари сват нашао у шкрипцу, јер су га — вели — изабрали за то, судећи по науци; мислили су: ако сам писмен, да знадем и старосватски ред и напојнице. — То је било у Грахову, гдје су дошли сватови некога Џуџе, а међу њима и он у ћораво као стари сват. Ту су нашли као домаћина од софре (долибашу) некога Којовића са Зубаца (из Требиња), веома вјешта обичајима и напојницама, како рече Стеван. Кад је било на ручку, заћи ће Којовић: „Е, стари свате господине! или ћемо пити на сватску или братску?" Стеван, да би му предр'о мачку, одговори — да обоје зна; но који би гдје погријешио, да за сваку свршту (погрешну), даде по плету глобе, па ће за те паре купити вина. И након тога стао је лукаво — но ми ћемо на братску окренути; оба смо Херцеговци, па није право да нам се Црногорци смију, ако који што свршемо ....

Којовић пристане, пољуби се са Стеваном, и тако се овај извуче из шкрипца.

На овај су начин изабрали старог свата и кнеза Николицу Говедарицу с Михољача; но он се сјети и напојнице написа на узврнутим рукавима од доламе, па — кад су сватови били у Бабића у Рудинама, он је пристао на старосватску, пошто се је уздао у рукаве, чим је добро и прошао, а да то нико у пријатељској кући није опазио.

Бајрак се носи старински или трообојница. Први се носио у рату, те му је сриједа (поље) црвена, окрајина бијела и ла средини бијели крст косо препријечен с обје стране. На ћошама (угловима) су двије ките, а двије висе испод копља[1]) с врх џиде (темрета), те куцају бајрактара по плећима, а када их вјетар занесе, и јамака, па се о таком бајраку и пјева:

Бајрактара бајрак поклопио,
А јамака ките од бајрака.

На дну џиде је гвожђе зашиљено, да се може бајрак у земљу побити и у бакрачлију забости.

Крпа је памучна или свилена, често пута двоструко сашвена (дупло платно); а гајтан и ките обично су од мрке свиле и доста велике и тешке.

Првјенца бирају сватови по угледности и добру коњу, јер он — први хо́ди и сватове води. Он је што и у муслиманским сватовима „селамага“, те назива и прихваћа Бога; гдје треба стане, да се ишчекају сватови, те изнесене здравице шиље старом свату и т. д. Он је у неку руку као извидница сватовска и старом свату дизгин у рукама.

Дјевера су два — десни и лијеви, те их бира и шаље кућа момкова. Десни је обично брат младожењин, а лијеви рођак; но и оба могу бити браћа или рођаци. Њихов је посао само бригу водити око дјевојке — чувати је и дворити је, пошто на селу нема јенђијâ, које би је надгледале. С тога је и остала у народу ријеч — стан', дјевере, хоће снаха да се..е! и — себи руке, дјевере! — Трећи је дјевер младожењин брат, момчићак од десетак петнаест година, који одовуд јаше на дјевојачком коњу, а одонуд води га под њом, те би се прије на далеку путу измјењивао са дјевером јахачем (пошто би сустао). Отуда га и зову у Требињу „теглић“, а у Гацку посве ружно — „п..довоћа“.

Уз то је још као њихов старјешина и наредник — ђевербаша. И њега бира момкова кућа, те може и да не буде рођак момков, нити икакав род, пошто он једино наређива дјеверовима, шта ће чинити, па треба у томе послу бити вјешт, с чега се таки и тражи. Он јаше пред дјевојком и дјеверима.

Чауша нема у сеоским сватовима у Гацку, а није ми познато, да га игдје у овим крајевима сељаци воде. Они причају, да се негда водио, али је то давно било, па га ни старци не памте. Чули су, да се чауш водио ради весеља и забаве. Носио је даулбаз, у њ' млатио и пјевао, свакаке шале затурао и сватове окупљао.

Повикаше кићени чауши,
А куцнуше јасни даулбаси:
— Азур ала хиљада сватова,
Кратки данци а дуги конаци,
Хоће нам се дома застарати[2]).

Но таки чауши обично су бивали Цигани и по народном казивању соџаџије, те су вођени у великим сватовима и за хатер турски, пошто су при женидби раје играле аге велику улогу, чему је свједок и угинуће тих чауша иза окупације, па га није било ни у Кекића сватовима[2]). Је ли био сељак чауш, није носио даулбаса, али је исто проводио шалу и окупљао сватове као и прави чауш.

Да обнашање те части није било баш часно у сватовима, знак је подругивање, што је име „Чауш“ било остало неком старом Говедарици с Михољана, па ми је загонетно, да

---

[1]) Овдје дрво зову „џида“, а гвожђе на врх њега „темре“ или „копље“.

[2]) Караџић, Српске народне пјесме, књ. VII., бр. 10. Или:

Чауш викну, куцну далбулана,
Нек су хазур кићени сватови (Књ. II., бр. 88.) и т. д.

се тај чаушлук у нашим народним пјесмама пришива уз имена и најоглашенијих јунака — „А чауша Рељу Крилатицу“ [1]).

Осим тих назива било их је прије још, но сада се обично сви остали зову само сватови без икаквих почасних надимака.

Сви треба да су дивно обучени, окићени и да имају добре коње, па да буду „господа сватови“. С тога они и позајмљују и коње и одијело, па и пусат, за чим је особито Гачанин понесен — само да му је „ливор“ (револвер), па као да је његов сав свијет! Особито коња не ће нико ускратити свату, па ма у кога да га зашште: чисто се сматра чашћу, ако је нечији коњ у сватовима [2]).

Уз то треба да су сви озбиљни и поносити, те старом сзату покорни, како се ни у чем не би осрамотили и ред покварили, с чега би се застидјели, па и обрукали: јâ у путу, јâ у новог пријатеља, те тим на образ нанијели старом свату, домаћину, па и свој кити и сватовима. С тога се према оној — „остави брата, а поведи свата“ — и купе и воде сватови, јер стара је ријеч — „Лакше је врело гвожђе гристи, него с људима вино пити“.

За то и постоји у нас ријеч — „скупи су сватови“, а након свадбе — „по што си данас?“ и — „јефтини сте данас!“

Свадбари доносе, а за сватовима дође принос: брав меса, на тепсији пита и на њој погача, те ако је љето и груда сира. Од пића нико ништа не носи, но кум плоску ракије, па неки пут и војвода — ако је случајно зет. Но мјесто приноса може се дати и у новцу, па баш и „богодани кум“, а то је онда, кад нема ко за њима донијети приноса; даје се на пољевачини.

Жене носе прилог и у дјевојачки сандук.

Свадба.

Окупљање сватова и полазак по дјевојку.

У сватовима опоришта неjма
Коњи тући, а хаљине тући,
Сваки чува, да се не окаља . . .
(Народна пјесма.)

Прије, него се сватови окупе, дође женикової кући из породице неколико момака и остаријих људи: први да учине измет и помоћ тој кући, а други на договор кутњем домаћину. Дођу на одређени дан изјутра, када ће се и сватови у вечер окупити.

Одмах кутњи домаћин ставља свога заступника, велећи:

---

[1]) Томе је у прилог и сâм турски назив „чауш“ = подофицир, са три шпирита на рукаву од сетре. Неки га зову и „чајо“, те је он у муслиманским сватовима маскиран и окићен прапорцима, а код чергаша још удари чактар страга, те — увијајући стражњицом при ходању — звони. Уз то носи соху и на њу му жене привезују мараме, кад пред чију кућу дође. Оваки је чајо управо плашило за дјецу, јер више сличи на звијер, него на чељаде. У муслиманским јаше на коњу, носи о пасу даулбас и по разапетој кожи млати широким кајишима из обје руке, а уз таj се клепет криви и пјева. Обично још уза њ' јашу двојица: један млати у бубањ (добош), а други свира на зурну. Прије су их пратиле и женске играчице — „ченгије“. Но тога је данас ријетко, па се и чауши не маскирају. У Гацку је чауш обично неки Бећир Тосум, а у Требињу Мујо Тичић; оба су Цигани.

И док је у Херцеговини уопће код православних угинуо чауш, у Босни је и данас у јеку. С тога се и Гачани само сјећају босанског чауша, пошто тамо одлазе на зимницу, па им и познају обичаје, особито оне из Посавине. Ево како сам о чаушу из њихових уста замрчио: „У прво вријеме — и то у Босни кажу стари људи, да су били чауши, који су ишли у сватове. Чауши су били, те су пјевали и носили једно дрво, које је било као нацак; на врху је било гвожђе. Кад наљезе поред чије куће, он запјева и удари оним нацаком у кућу; она чељад изађу из куће и виде сватове, и даду ономе чаушу једну мараму.“ И испричавши тако о чаушу, мој старац држи, да је и тамо угинуо сватовски чаушлук као и у нас, — није, старче, не!

[2]) Као год што ће Муслими и новац врло радо позајмити за крснога имена, да се прославе.

— Ти, Никола (или како му буде име), уређуј како знаш!

— Јеси ли позв'о сватове све у реду? и хоће ли ти сви данас доћи?

— Свакоме сам каз'о, кад сам их звао, да ми вечерас дођу и то рано, да се коњи намире за дневнога вида.

— Јеси ли сасвим намиран?

— За што ме питаш?

— Питам те за то — јеси ли што клао; имаш ли доста меса?

— Јесам!

— Имаш ли доста пића?

— Имам!

— Имаш ли све, што си с пријатељем ост'о од реда, да му понесеш?

— Имам!

Случајно да није све у реду каже му: то и то треба и одмах тражи!

Пошто га за све то испита, онда ће заћи:

— Ко ће ти пиће служити, кажи му гдје је све! Ко ће ти бити кавеџија, подај му каву, шећер! и имаш ли доста филџана?...

Само се то њих два разговарају, а остали су сви за послом, као: ако нема клупа или столова, граде се одмах; ако нема исцијепаних дрва, цијепају се; гледају, гдје ће коње везати; имају ли доста сијена, — ако нема, одмах се доноси. Питају — гдје ћете метати (остављати) прилоге? Ако нема доста синија, кашика, суда за захиру, трче у село те доносе. Уз то се кутња чељад стара с ручком или ужином онијем, што су ту њима у помоћи; а нови домаћин заће по кући те гледа и наређива:

— Има ли, мајо, доста хљеба? виче он — ако нема, пеци!

— Планинко! имаш ли доста мрса? Пеци питу за вечере сватима!

— Ашчија! какав си с месом? Кувај сватовима вечеру! А гдје ти је пастрма за приноса? а пастрма, што ће понијети сватови за ужину сјутра? Те двије чувај, да их што не би до'ватило! Гледај, да ти је све у реду!...

— Кавеџија! имаш ли доста попржене каве? ако немаш, пржи!

— Слуго! гдје ти је бардак? добро га опери — и чашу!

— Амо, гдје су невјесте! Дајте пометите ово испред куће буњиште — тако вас рђа не убила!

— А ви, момци, гледајте, што ће ви требат' потље, па сад прибавите, нека ви је на маху!

Када буде већ около „ићиндије мале", нареди кавеџији: Сад је вакат, приставн каву; јербо — који мисли — доћи ће сад!

Тада се и он измакне, сједе с кутњим домаћином и остаријим људма, опруже чибуке, развезу разговор о првом вакту, што су га „упазили док се оружје носило", и очекивају сватове.

— Е, мој Никола! данас ништа не мо'ш овој млађарији доказати — почеће неки од најстаријих између осталог разговора.

— А шта, мој Јоване?

— Ево, мој Никола, шта! Ја сам упазио прво, када се тражише стари сват по у три села, који би знао старосватске напојнице добро напијати, и који би се знао с људима добро разговарати. Теби могу доказати, мој Никола! Кад би прије дошли сватови гдје по дјевојку, па кад би се натурио домаћин (долибаша) у разговоре с њим: који ће кога натпричати, и кад би им дошли бардаци, па им стану имена надијевати — које је кога; а сад мој Никола, то ништа нема, него — здрав си! Па је пост'о обичај, свак да има чашу, њима се куцају и вичу — живио! па би мене било стид куд и поћи: у мене руке отопавиле око сјекире и мотике, па не могу ни да држим чаше, а некмо ли да се куцам њоме. А друго: чаша мала, мене стид сву попити, па се никад не могу слатко да напијем као из бардака. Сад је, мој Никола, ласно бити сват; а отприје, кад би се окупљали сватови, све би се село орило од пуцања пушака. Данас нема, — не чујеш га прије, него зовне: добар вече!

— Јес' све то тако, мој Јоване! но ти је прије била и велика мука, а како садања млађарија каже — бестилук. Донеси отприје бардаке староме свату, па се питају — хоће ли пити братски или старосватски; како је онда било, кад се окрене на старосватску?!

— Тешко, мој Никола, ко није добро отворен — Бога ми! А и ко је добро отворен, кад стане напијати и набрајати сад ово сад оно, и он се помете; па ако се помете осрамоти цијелу своју породицу и све сватове[1]).

Још би се они прекладали, но у томе их говору прекине долазак сватова, те они излазе преда њих. Нови домаћин виче:

— Гдје сте, момци! Узмите коња у овога човјека! и у томе говору дође пред свата настављајући: Машала, свате! и добро дош'о! па се љубе и питају.

Момци без икаква говора узму му коња, па га водају тамо и овамо (вадају) колико четврт сата; онда га опреме и воде у појату. Домаћин иде са сватом у кућу, и када се сват испита са сваким, сједе код ватре. Ту је намјештено — слама прострта а по слами поњава. Нови домаћин одмах виче:

— Гдје си, кавеџија? Дај сад ту каву, ако је готова!

Он донесе и први филџан даје домаћину, па онда свату[2]). Пијући каву питају — како је ови и они, као да се нијесу видјели кроз пет година. У томе и које кутње чељаде види и друге сватове гдје иду, па ће трчећи: Ево их још гдје иду! Нови домаћин чим то чује, прекине разговор и пита: Гдје су? — Ево их сад ће пред кућу! Он одмах скочи и иде преда њих говорећи: Машала, свати! и добро сте дошли! Гдје су та момчад, да при'вате коње! Момци одмах прилете и приме коње; а сватови вичу: Добар вече ви, добри људи! — Добра ви срећа! и добро дошли! Ту се рукују, пољубе и питају за здравље; па иду у кућу. Чељад их сретају и сваком вичу: Добро дош'о! па се љубе. У томе питању и љубљењу уљегу у кућу, гдје сват виче већ с врата: О, домаћине! Ако је кутњи домаћин ту, одговара: Биће! а ако није, одговара нови домаћин то или тко хоће — могу и сви без замјере. Како који улази, онако и виче: Добар вече! — Добра ти срећа: и добро дош'о! — У добру вас наш'о! — Прођи, сједи! наставља нови домаћин једноме по једноме — ти си уморан идући. Они сједају, а кавеџија им одмах каву доноси — већ не чека, да се зове. Нови домаћин тако све прима сватове редом, који долазе јашући на коњима као и ови и сви једнако говоре.

Пошто се сви искупе и сви се једнако обреде кавом и ракијом, завикаће нови домаћин:

— Гдје сте, слуге, с том ракијом! Јесте ли давали овијем људима?

— Ми смо задовољни и напили смо се! прихваћају сватови.

— Ја нијесам видио да сте пили! он ће дочекати.

Слуга донесе ракију и точи, па дава баш домаћину (долибаши); а он здрави по старини коме од сватова (по годинама, пошто им се још формално не знају сватовске части).

Тако се обреде неколико пута док сватови завичу — доста је већ ракије. Но домаћин ће: Дај ти мени! ја могу још. Слуга му даје, а он устане на ноге и даје је опет по старини сватовима, говорећи: Е, ову мореш. Чуј! и добро си дош'о дому и свему његову собранију! Сват је прими и напија чашу од добродошлице. Слуга једнако точи и домаћину (долибаши) додаје, а он тако сваку и свакоме свату једнако говори.

Пошто све изреда — сједе, а слуга тада служи, дајући вазда прву домаћину, па онда сватима редом, док не реку — доста је! Сад слуга наточи себи и вичe: Здрави сте и опростите! прва буде, биће ваша. — Бог да прости! вичу они. Подај тој чељади, што скапаше радећи!

---

[1]) Овај комадић разговора уносим без икаквих измјена и дотјеривања — онако, како сам га и ухватио на папиру.

[2]) Кава и свако пиће се за то прије даје домаћину, што се може догодити, но је рђаво (слабо). Он ће у таком случају казати: Е, кавеџија! није ти кава у реду, пеци другу! За то је и стављен да чува свему ред испред стране кутњега домаћина. А ако је у реду, онда се смије и шали: Е, баш си прави кавеџија! и т. д.

Он точи и даје свој кутњој чељади, а сватови се разговарају неко вријеме: па — ако је вријеме од вечере — виче домаћин: Је ли готова та вечера? — Јес'! — Е па дајте воде, да се умијемо, па да се молимо Богу!

Сад која невјеста или дјевојка носи ибрик воде и лењен, а на лијевој руци мараму, па је ето домаћину (долибаши). Он се умије по рукама, узме јој пешкир с руке, па се отре, а она све редом посипа — не чека пешкира, него они додају један другоме. И кад се сви умију домаћин ће: Дајте, добри људи, да се молимо Богу! Дигне се и окрене се у исток, а за њим и сви одмах устају, те се моле Богу. У то и једно кутње чељаде носи ватре с тамјаном на маши, прође мимо све напријед, окрене се к истоку и неколика пута махне као тежак кад сије сјеме, па иде пред домаћина (долибашу). Он се мало понагне држећи капу у руци над ватром и димом; крсти се и онај дим к себи притеже (повија) капом, говорећи: Помози ми, Боже, и лијепо цвијеће — Христово кандило!

Тако се без разлике свако присутно чељаде окади, и — како које зна — Богу се моли.

Пошто се сви окаде и домаћин сврши молитву, устакне капу и повиче: Гдје су та момчад и невјесте! дајте тијех хаљина, да се намјести! За њим и остали устичу капе, те свати ходају по соби, а кутња чељад намјештају, гдје ће сјести. Кад све намјесте, тада домаћин сједа све свате по старини година. Посједавши их све, они се помичу један до другога и њему мјесто граде у чело софре, вичући: Ходи ти сад, овдје сједи! — Ја не ћу! имам посла. — Хоћеш, Бога ми, сад! Он сједа.

Слуге носе синије, хљеб, сир, кашике, и кад то ставе, домаћин повиче: Дајте нам још макар по једну ракију, да слађе вечерамо! Слуга одмах точи и даје њему. Он здрави на десну руку и напија прву чашу (што је већ наведена прије). Тако се сви обреде око синије, што их има.

Сад домаћин помиче хљеб пред једнога млада свата и виче: Дела! ломи тај хљеб! ти си млад, па се мореш нагињати око синије.

Он га узме и ломи пред свакога редом без разлике. Тада домаћин почне јести, говорећи: Дете, људи, да вечерамо! на што они прихвате и једу. Слуга све једнако ракију служи и даје редом, док дође месо; чим дође месо, одмах ракију остави а донесе вино.

Неко вријеме једу месо, па ће домаћин: Хоћете ли нам дати и мало вина? Слуга дохвати готов бардак с вином и даје му га. Он га прими и с њим се мало подигне, па га даје десноме другу, говорећи: Чуј, свате! Ово је „добро си дош'о“ овоме дому и сабраноме друштву! Сват га прими и напија чашу од добродошлице; пије и опет даје бардак с вином домаћину, а он га даје све редом и истим начином, док све сватове обреди. Кад све обреди, онда он сам здрави и виче: — Сад ћемо редњу! и здрави је десноме другу. (Изгори.)

Бардак хода од руке до руке око софре доклегод вечерају, па кад се испразни, слуга га пуни. И уз вино и ракију исте су напојнице већ прије наведене, па се овдје и не понављају.

Пошто вечерају — домаћа чељад дигну синије, па и они вечерају; а сватови воде разне разговоре и пуше дуван. Кад и они вечерају, кавеџија пече каву и даје сватовима. Домаћин попије једну ја двије, па одмах скочи и иде ашчији (месару), те прегледа све месо и изабере: кога ће брава носити у пријатеља, кога сватовима за ужине, а кога сватовима за ручка. Разлика је код ових брава, што се у брава, те ће се носити у пријатеља, не ваде бубрези, не реже се глава ни рогови — и не одрезује се ни мало од њега. Остали се сијеку без разлике.

Изабравши те три пастрме (како их сељаци зову), заћи ће ашчији: Овога брава остави, да се понесе! А овога скреши за ручка, и нека ти буде у расвит куван! Овога — тражи кога, нека пече за ужине, што ће сватови носити! И гледај, да је све у реду — немој се осрамотити!

Након тога враћа се к сватовима, сједи с њима и разговара се док буде вријеме од спавања; па ће: Дај, слуго, они бардак! је ли што остало, нека ови људи пију, јер је

вакат спавати! Слуга донесе и даје га њему: он напије за лаке ноћи напојницу: — Ва име Христа, а помози, Боже! У добри час и вечерас и вазда — ако Бог дâ! Овом ћемо за лаке ноћи од Бога добре среће и помоћи — ало Бог дâ! Бог нам дао здраво окрknути, а здраво и весело осванути — ако Бог дâ! За онога јунака, који ће у јутру рано уранити, а ватру наложити, а каву приставити, дружину збудити, а ракију послужити са великом срећом, а у добри час — ако Бог дâ! И здрав си, а, Боже, помози! Здрави по старини, и сви се обреде.

Иза тога се одмах намјештају, те спавају.

Рано у јутру дигне се домаћин (долибаша) и буди сватове: Е, сватови! Факат је, устајте! Они одмах устају, па се фино спреме и обуку; а у исти мах донесе која невјеста или дјевојка воду и леђен, те им посипа и они се умивају. Пошто се сви умију и моле Богу, дође им кава, а за њом ракија. Обредивши се су три четири чаше, повикаће домаћин: Дајте синије! Хоћемо ручати.

Ако је све готово, домаћин ставља синију, и пошто је стави, бирају се сватови, па их по реду сједа око ње: старога свата у чело софре, с лијеве стране до њега кума и редом све сватове без војводе; њега сједа у зачеље софре — спрема старога свата. Кад их је тако уредио, и он сâм сједа међу старог свата и кума[1]).

Сад слуге донесу сира и хљеба, па редом остало јело, те сватови једу. Слуга обично служи ракију као и у вечер. Наточи прву чашу и даје домаћину. Он је прихвати и наздравља старом свату:

— Ва име Христа, а помози, Боже, а весели, Боже! Бог дô добро и данас и вазда — ако Бог дâ! Сретни састанак, а на сретну мјесту, а по Христову закону, а у добри час — ако Бог дâ! Гдје год се састајали, вазда се радовали, за живота ни се жељели ни омразили, већ вазда братинску и пријатељску љубав имали као сретни и Богу мили јунаци — ако Бог дâ! Да Бог дâ и ово коло и састанак да буде у велики добри час — ако Бог дâ! И здрав си, господине стари свате! да почнемо и ракију пити[2]) са великом срећом а у велики добри час — ако Бог дâ! Гдјегод се ракија пила, свака се добра срећа вила и комила, што би свој браћи од помоћи била — ако Бог дâ! И здрав си, стари свате — главо од сватова!

Домаћин чашу испије а слуга наточи другу и даје старом свату. Он је узме и напија: — Боже, помози, а, Боже, весели! Бог дô добро данас и вазда — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милост Божја весеље да ви буде сретно и честито, многољетно, непромјењито, већ ви било све у лијепоме здрављу и рахатлуку — ако Бог дâ! И здрав си десни друже, а помози, Боже!

Тако се обреде сви по једном чашом, па — ако домаћин нареди — слуга ће и другом и трећом послужити, док не дође месо. Уза њих се напијају прије наведене здравице.

Прије него дође месо, слуга ће домаћину: Хоћемо ли још ракије? — Сада више ракије не ћемо! дочека домаћин и стари сват, на што једне слуге донесу месо и купус, јâ кртоле с месом, а друге вино. Слуга наточи бардак вина и даје га домаћину. Он га узме и стане напијати:

— Ва име Христа, а помози, Боже! Сретан ручак, а голема љубав, а помоћ од Бога, помог'о нам Христос и Богородица данас и вазда — ако Бог дâ! Ракију пили, а здраво били, угодили Богу и закону Божјему — ако Бог дâ! Дође винце пред свијетло лице: вино кисело, а срце весело, веселио Бог ови дом и вас хришћански род — ако Бог дâ! Добро вино, па нам добро и од Бога било — ако Бог дâ! Здрав си, старе свате господине!

---

[1]) Овдје се разумије, ако су се искупили и они сватови из комшилука, пошто оближњи не долазе прије но оно јутро, када се и полази по дјевојку. Но — ако далеко не иду сватови — и сви се окупљају исто јутро, што је обично сада ушло у обичај, па ће на конак у очи тог дана доћи једино они, те су из далека, па не би могли стићи на вријеме. С тога је ова трпеза и главнија, па се на њој и дијеле сватовске части.

[2]) Јер се она иза каве и не броји — није била редовита, пошто су се сватови окупљали и без реда им се давала.

Домаћин пије из бардака и даје га старом свату. Он га узме и напија:

— Боже, помози, Боже, весели! Бог дô добро данас и вазда — ако Бог дâ! Ручак сретан, срећа голема, помоћ од Бога — помог'о нам Христос и Богородица данас и вазда — ако Бог дâ! Здрав си, куме, а помози, Боже!

Пошто пије, даде бардак куму, а он ће: — Боже, помози, а, Боже, весели! Бог дô добро, а за много — ако Бог дâ! Сретно весеље, а на сретну мјесту, а у велики добри час — ако Бог дâ! Да Бог дâ и кумство да нам буде сретно и честито и дуговјеко — ако Бог дâ! — Амин! сви прихвате; а он здрави коме хоће и пије, те му бардак дода, који иде од једног до другога око софре и сваки напија како који знаде — за сретнога весеља домаћинова, те сина, брата или кога било жени у својој кући.

Пошто се сви обреде, опет слуга донесе бардак домаћину и пружи му га, но он ће му: Не ћу, већ ми наздрави! Слуга ће:

— Здрав си, домаћине од ове софре, а да нам поможе јаки Бог — ако Бог дâ! Пије и даје бардак домаћину, који му рече: На здравље! — Бог ти дао живот и здравље! дочека слуга.

Узевши домаћин бардак, напија; — Боже, помози, а, Боже, весели! Бог дô добро данас и вазда — ако Бог дâ! Драга браћо, узимајте и ручајте кад је Бог дô, а домаћин дочек'о! Ово ћемо другом[1]), а љубави дугом, а помоћи Божјом, помог'о нам Христос и Богородица, и били у помоћи — ако Бог дâ! и т. д., па здрави старом свату.

— Бог ти дао здравље и образ свијетао! одговори му стари сват, — прими бардак и здрави куму, а он коме од сватова, и опет иде бардак око софре, док се сви обреде.

Слуга опет наточи бардак и даје га домаћину. Он га узме и напија трећом у име Бога и св. Тројице, те здрави староме свату: Здрав си, стари свате господине! — Бог ти дао дуг живот и здравље! одговори стари сват. И примивши бардак, здрави:

— Фала ти, брате домаћине, на здравици!

— Фала Богу на милости и такијем поштењем образима! дочека домаћин.

Стари сват даље напија како зна, па ће сватовима:

— Драга моја браћо и господо сватови! Узимаћемо и ручати — имамо шта, фала драгом Богу, па ћемо путовати на сретни пут. Драга браћо! Гледајте — немојте се који опити! Немојте се који што преварити, те рђаво рећи! Већ гледајте, да им се поштено покажемо, да нам не би што рђаво замјерили! Јербо, моја браћо! Овдје нам је лако кад се и напијемо — овдје нема нико од јабане, па ви не ће нико замјерити! Ал' у тога нашега сретнога пријатеља биће и са стране људи и пријатеља, па да би који што залудио, они ће нам замјерити. Већ лијепо сједите, и лијепо пјевајте, и веселите се!

Давши им таки „наред", здрави куму:

— Здрав си, куме и свате од овога дана! Да Бог дâ, да ви весеље буде сретно и дуговјечно, и милијем Богом благословено — ако Бог дâ!

Примивши кум бардак, наздравља ономе момку, што се жени:

— Здрав си, мој куме! Да Бог дâ, да ти буде весеље сретно и дуговјеко! Да Бог дâ, да нам кумство буде сретно и да по земану опет обновимо! и да нам оваке чашице и здравице највиша омраза буду — ако Бог дâ!

Пије и даје њему бардак, те се тако и опет сви обреде.

---

[1]) Ако се као прва броји она уз вино; но ако се само по једна попила ракије за софром, онда се она негдје и броји прва, па би ова сад била трећа, те би се напијало у име Бога и св. Тројице, но то је врло ријетко. Уопће за софром држи се ред напојница, па се обређивали вином или ракијом. Вином се вазда обређивају, кад га је у кући доста, а ракијом, гдје је вином инокосно. С тога ће се неколика пута за софром обредити ракијом испред вина, гдје га је мало или га штеде. По томе ће гости и познати кућу: ако дође првом вино, онда га има доста; а дође ли ракија, су мало је вина. Према томе и наставља се негдје ред здравица с ракије на вино као да се и вином обређивало — али посве ријетко. У овоме су изузетак софре, гдје се устаје у „славу Божју" те „седмине", гдје се на брзу руку узима пиће.

Кад им је месо дошло, већ је домаћин од софре зовнуо кутњег домаћина, па му наредио: Гледај, нека је тамо све у реду, што ћеш носити, и нека момчад напоје коње и зоб им дају, јер чим ручамо, одмах ће сватови ићи — љепше је нека и тамо раније дођу!

За то вријеме домаћин је све спремио. У сепет и ћесу метнуо је за приноса: пастрму, питу[1]), хљеб кисео и погачу, вина и ракије према сватовима (на свакога 2—3 оке вина и $^1/_2$—1 оке ракије — како је био уговор), те плоску слатке ракије; сватовима за ужине: печена брава, пите, погаче, сира цијелог[2]), вина и ракије. На дјевојку: копаран од чохе црвене (или доламу од мавене чохе), капу с марамама и шпијодама, чешаљ, постуле или кундуре — понесе све према уговору. Уз то је свакоме свату налио по плоску вина или ракије за пута — да поје кога они хоће и срету путем. Међутим су и слуге опремиле коње, на сваког објесили по зобницу, гдје у сваку метну по једну од тих плосака.

Пошто је то све тако уредно и намирио, дође к сватовима, говорећи: Све је готово! На то ће домаћин од софре: Стан'те мало, добри људи, да ја све то видим! па скочи и иде, те све прегледа. Ако је у реду, одмах се поврати к сватовима, те их нуди: Узмите, ручајте и напијте се вина, па ћемо попити каву и онда ћемо ићи! Узме бардак и напија напојницу — сватовима за сретнога пута, а њихова останка.

— За сретнога вашега пута, а домаћинова и нашега сретнога останка! Ко ће гођ на пут, Бог му дао сретни пут! А ко ост'о у дому, радио о добру; о добру радио, а бољем се над'о — ако Бог дâ! Бог му дао здраво путовати, а здраво и весело дому и домаћину долазили; брата домаћина здраво и весело нашли, гдје се у свому дому весели, веселье му било сретно, хаирли, дуговјеко, многољетно; вазда веселье чинио у своме дому, да вазда ради о добру — ако Бог дâ! И здрав си стари свате господине!

Обредивши се сви, зове кавеџију: Дај нам ту каву док сједимо, па ви онда дижите синију! Слуга донесе каву и пију је баш онако за софром. У то и дјевојке запјевају:

Коња јаши, стари свате,
од те господе!
Попио си тулум вина —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба —
и много ти је!
Коња јаши, првијенце,
земан ти је пођ'!
Попио си пехар вино —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба,
и много ти је!
Коња јаши, ти војвода,
земан ти је пођ'!
Попио си пехар вина —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба —
и много ти је!
Коња јаши, бајрактару,
земан ти је пођ'!
Попио си пехар вина —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба —
и много ти је!
Коња јаши, и ти куме,
земан ти је пођ'!
Попио си пехар вина —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба —
и много ти је!
Коња јаши, дјевербаша,
земан ти је пођ'!
Попио си пехар вина —
и доста ти је!
Изио си колач хљеба —
и много ти је!
Коње јаш'те, дјеверови,
вакат ви је пођ'!
И ви редом сви сватови —
редом господо!
Далеко су б'јели двори
снаше милене,
Ви раните, не касните —
ратниј' ћете бит'![3])

Пошто каву попију, одмах скоче сви и иду пред кућу, кад тамо, а момци све коње опремне држе под уздама — само узјахати. Домаћин зовне кума и даје му бардак (вазда

---

[1]) Она се суче од пшеничнога брашна и савија на мале колутиће. Њу не умије свака жена направити; може се нека наћи у једном или у два села, па њу зову, те дође и начини је и испече. У њу метне сира, кајмака и између колутића истучена шећера. Кад је пече, растопи масла и шећера, па је залије.

[2]) Усирена од истом умужена, цијела млијека.

[3]) Оне пјевају и кад се окупљају сватови пред ручак:

Састају се сиви соколови —
Код Лазова двора бијелога —
И у двору бора зеленога.
То не били сиви соколови,
Већ то били кићени сватови —
И у двору млади младожења;
Он окупља кићене сватове,
Да доведе лијепу дјевојку;
Весели се, ђувегина мајко!
Сад ће теби замјеница доћи
И у твоме двору љепотица.

се носи, када је изнад седам сватова, а никад кад је испод седам). Он треба да има свога свата — ако хоће — и дава му бардак; но може да га и нема, већ га дава, коме му домаћин рече, — само га он вазда даје из своје руке. Чим даде бардак, одмах стари сват узме коња и узјаше (он обично први узјахива и сјахива, па за њим остали сватови), за њим бајрактар, а јамак му дода бајрак, па првјенац и остали сватови. Првјенац отисне први и виче: С Богом те, људи! Да Бог дâ, да се у здрављу и рахатлуку опет састанемо!

За њим отискивају и остали, вичући као и он; а најпослије и отац или стриц онога момка, те се жени — он пази и гони сејисану.

Одмакнувши од куће, запјевају двојица заједно:

Ој, невене, мој невенко!
Нанесе ме коњ зеленко
Кроз некакво често борје,
Често борје и јаворје

И престанувши ту, стари ће сват иза гласа — путнички:

О-о-о, о-о-о, о-о-о ..... о-о-ој! Веселите се-е-е-е ..... е-е-е, моји киће-е-е-е ..... ни ..... ци ..... и!

Сватови ће у глас: Живио, стари свате господине! па ће опет два и два:

Пољем се вија, ој, зор делија!
Пољем се вија, ој, зор делија![1])
По пољу равну на коњу врану.
Гледа га с града Јага дјевојка.

— Ој, зор делијо, и перје твоје!
Твоје ме перје по граду пење;
— Јаго дјевојко, и косе твоје!
Твоје ме косе по пољу носе.

Иза тога ће опет војвода, ја̂ првјенац, иза гласа коју хоће и зна, па наизмјенице кашње путем два и два разне пјесме, од којих су ове обично:

1.

Ша'о моја, оке соколове —
оке соколове!
Ша'о моја, оке соколове![1])
Реци мајци да ме зетом виче.
Ако л' мене зетом звати не ће,
Извићу се небу под облаке —
Обје ћу јој очи извадити.

2.

Ај, равно поље, жао ми је на те —
жао ми је на те!
Ај, равно поље, жао ми је на те![1])
Није на те, но на моје драго,
Гдје не рече: остај с Богом, драга!
Ни ја њему: пођи с Богом, драги!

Сјај, мјесече, обасјај до вече,
Да ми драги по мјесецу дође.
Да драгоме пресједим на крилу,
Да му бројим пуца низ њедарца;
А он мени по грлу дукате,
Ко чобани по планини овце.

3.

Прође ми момче кроз село, —
кроз село!
Прође ми момче кроз село —
ај кроз село![1])
На врану коњу голему.
Гледа га драга с пенџера:

— Види ми, мајко, момчета!
Сврати га, мајко, на конак.
— Прођи се, шћери, момчета!
Искаће момче вечеру.
— Моје му лице вечера!
— Искаће момче ракије!

— Моје му оке ракија!
— Искаће момче шећера!
— Моја му уста шећера!
— Искаће момче јастуке!
— Моје му руке јастуци!

4.

Чија је оно дјевојка — дјевојка?
Чија је оно дјевојка — дјевојка?[1])
Што рано рани на воду.
Задјела перо на еро,

А црвен фесић на чело;
Турила оке низ поље,
Те гледа своје сватове,
Гдје сватi коње играју,

Злаћене узде тргају,
Сребрна седла ломљаху.
У оном долу дубоку —
Оно је моја дјевојка.

---

[1]) Тако се понавља сваки редак. И Муслимани исту пјесму пјевају, но мјесто „Јага“ пјевају „Ајка“ и „Хајдар делија — Пољем се вија Хајдар делија“.

5.

Кићено, кићено небо звјездама![1])
Широко поље овцама.
Овцама нема чобана,
Брез једно момче Радојче,

И оно лудо заспало;
Буди га сека Јелика.
Будећи брата заклала —
Б'јелијем зубом под грлом:

— Устани, брате, Радоје!
Проли се крвца до мора,
Чула се жалост до Бога —
И она мајка његова.

6.

Остани с Богом, дјевојко —
дјевојко!
Остани с Богом, дјевојко —
ој, дјевојко![1])

Остала мајка без тебе
К'о што је моја брез мене.
Моја се мени и нада,
А твоја тебн никада.

7.

Назвах Анђи: добар вече!
Анђа рече: дођ' до вече!
Ја не дођох ону вече,
Но ја дођох другу вече —
Кад се Анђа насрдила.

Идући путем, стари људи највише пазе, да се иде лијепо и без икакве мане, да им ко не би рекао: какви су они сватови, не умију да иду, него се изопијали, па падају; инаде се и т. д. Од тога се треба добро чувати. Ако их пут нанесе кроз хајван — овце, козе, говеда, — одмах ће који од старих људи повикати: Људи! стари је обичај извадити ноге из бакрачлије, док се прође кроз хајван. Сви га послушају (а то чини ради напретка ономе хајвану и да има млијека). Када кога сретy познаната, назову му — помоз Бог! на што им он одврати — добра ви срећа! и сретно ви веселье! — Фала! све ти сретно и честито било! дочекају они. Један од сватова извади плоску вина или ракије, те му дају да пије. Он узме и здрави: Здрави сте, браћо! Да Бог дâ, да ви веселье буде сретно, хаирли и дуговјеко — ако Бог дâ! Није колико море и поврати плоску свату и захваљива. И сватовима износе здравице — ако се у кога придеси вина, те зна, да ће туда наљећи. Таке здравице упућива првјенац на старога свата; он их прима и здрави: — Боже помози, Боже весели! Бог дô добро и добру срећу међу ову браћу данас, па до вијека, ако Бог дâ! Браћо и господо сватови! видите овога нашега брата, који се сјетио, да нас овдје срете, бојећи се, да нам по чему није нестало пића (вина) или што друго, пошто смо ми на далеки сретни пут кренули; а ми, фала драгом Богу, имамо свега доста, пошто нам је наш брат домаћин послао, и он је нас осигурао, па још имамо да и оног, кога на путу сретнемо, частимо и напојимо. А сад овој чашици и здравици, која нас чиле и здраве на путу срета, требамо, да јој се по дужности одазовемо. — Сад здрав си, војвода, а помози, јаки Боже! Здраво довлен, а здраво и одавлен! Бог нам дао идући свуда оваких сретаоца, да нас обиђу и упитају: треба ли нам што? и — је ли нам фалило што? А њему Господ Бог дао свега доста, па да има дочекати и почастити свакога свога госта — ако Бог дâ!

— *Бог ти дао дуг живот и лијепо здравље, господине стари свате!* — прихвате сватови.

Стари сват пине и дода здравицу војводи, а он другом свату, те по обичају сваки сват пине по мало — колико који може, и баци у здравицу од гроша до круне — како који. Ако стари сват види, да су сватови веома при пићу, те да се слабо окрећу на здравицу и слабо дају, он се поврати и опет баци од 1 до 2 фор. (За то и треба стари сват да носи повише пара, него што носи који прости сват.)[2]) На пошљетку се поздраве с њим и захвале: Хвала ти, брате, који си нас овако дочекао! и тјерају даље. Често се

[1]) Овако се понавља сваки стих при пјевању.

[2]) Ако су сватови договорни, може и један бацити за све — као што ово и чини стари сват. Ово се прије чинило јабуком, гдје се забоде новац и тури у здравицу. Но обично је сада, да сваки сват за се баца, ваздa почимљући први стари сват.

догађа, да мјесто здравице изнесу на табаку ибрик каве с филџанима, или ће испред сватова пролити шербетњак, кад изненада наљегу и нема кад каву испећи; но то је муслимански обичај. У таком ће случају чобани турити струку на пут (простријети је), на коју сватови новаца бацају као и на табаку или прољевени шербетњак.

Кад буду од прилике на средини пута, сви одјашу. Коње мало проводају док прикупе зној, тада им натакну зоб; а они сједу да ужинају. Ужини имају: погаче, меса, сира цијелога и вина — шта су већ понијели. За ужином се напијају кратке напојнице, при чем се обично код старога свата чује — здраво довлен, здраво и одовлен; то је његово, гдје се год стане. Чим ужинају одмах иду.

Кад приђу близу куће на један пушчани тир, одвоји се бајрактар и дјевербаша, отисну коње и иду на муштулук; то су муштулугџије — вјесници[1]). (Наставиће се.)

[1]) *У обичају је, да пде дјевојачкој кући на муштулук барјактар и дјевербаша, а момачкој војвода и првијенац.* Но они могу и другога кога послати, ако хоће — стоји до њихове воље, јер је то у њиховој власти. Код дјевојачке куће даривају их марамама, а код момачке војводу — ако је зет — дарива ваада пуница кошуљом, а друга му марамом. То су уобичајени дарови за муштулука и друкчије се никада не дарива. И на бајраку су обично двије мараме: једна се привеже откле се пође, а друга гдје се дође.

Слика 3. Муштулугџије код дјеверове куће.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Allegro moderato

121.

Trnovo

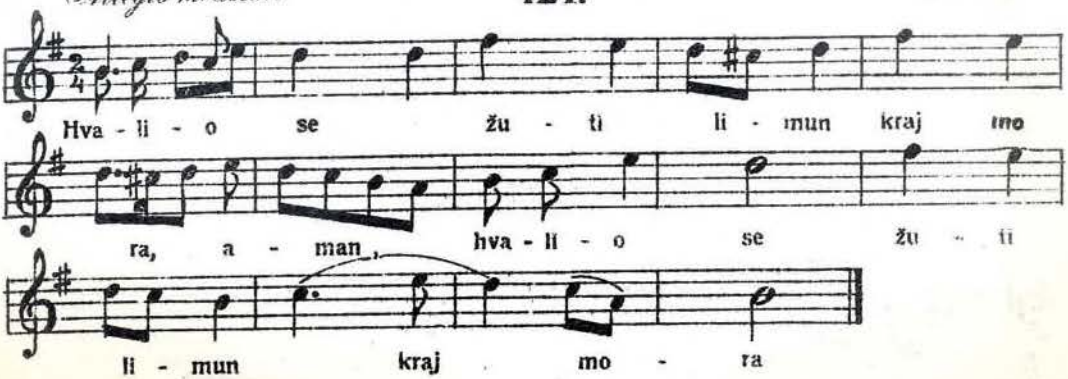

Allegro moderato

122.

Trnovo

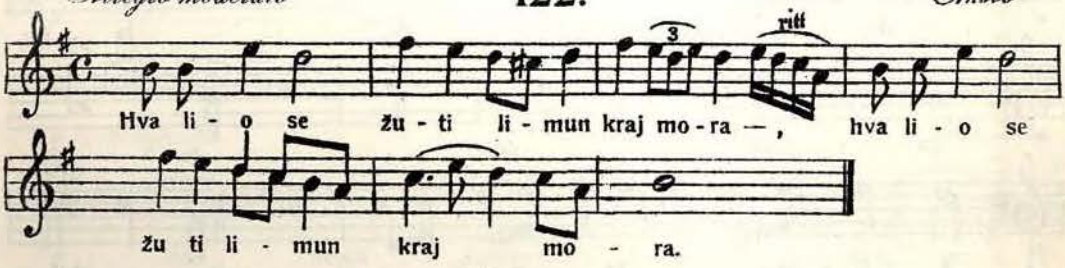

Andantino

123.

Bihać

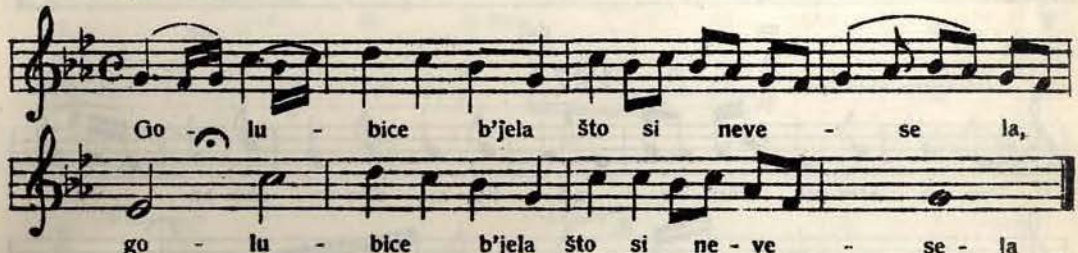

Andantino

124.

Bihać

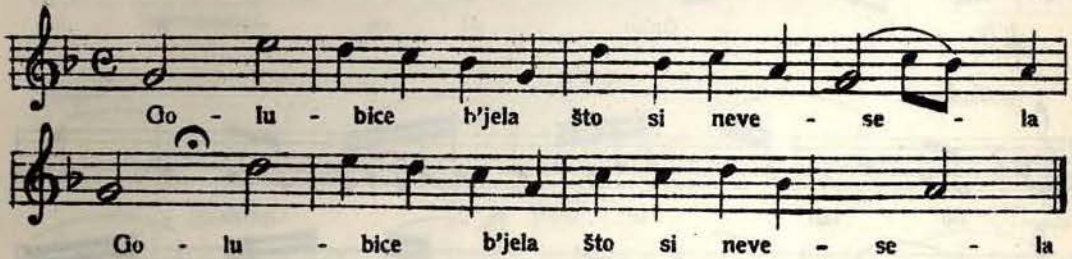

Moderato

125.

Čapljina

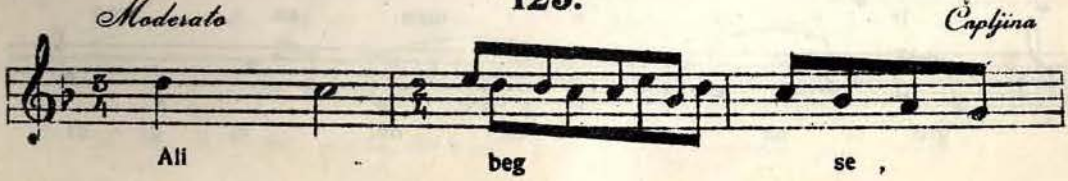

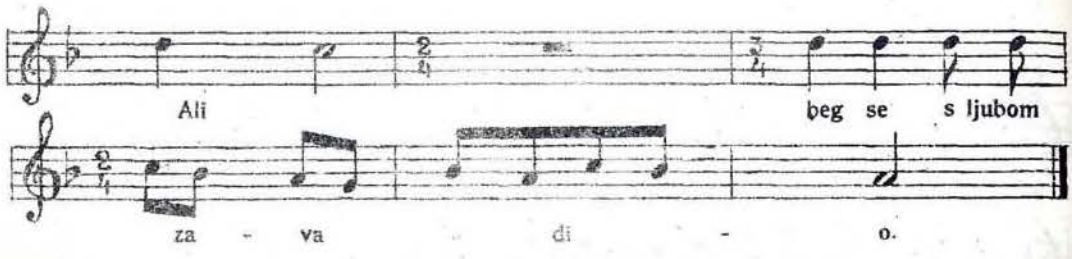
Ali
beg se s ljubom
za - va di - o.

126.

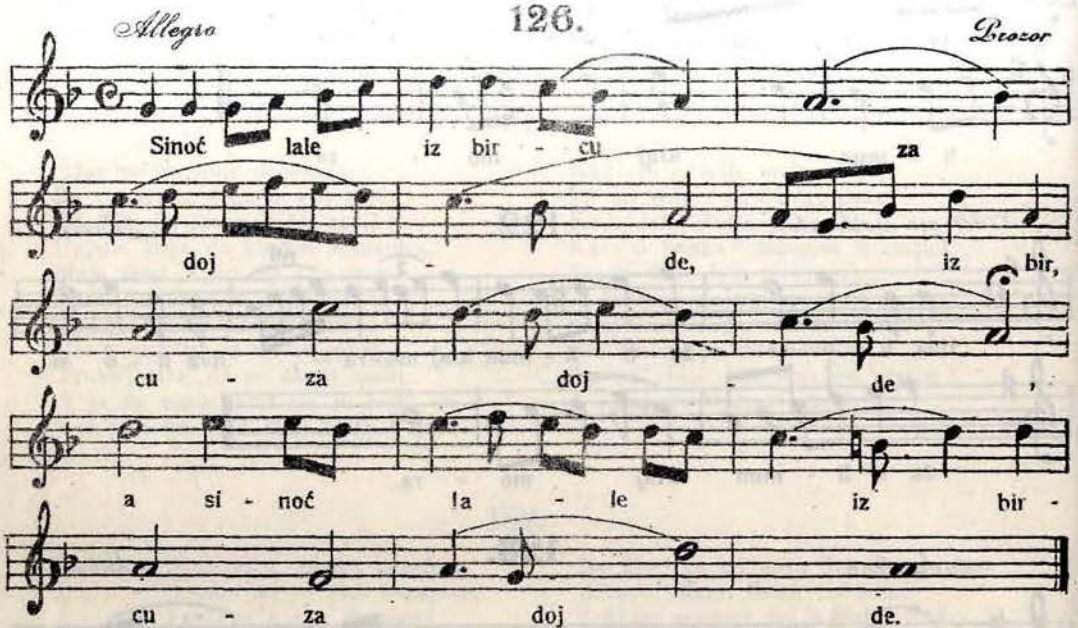
Allegro
Prozor
Sinoć lale iz bir - cu
za
doj - de, iz bir,
cu - za doj - de,
a si - noć la - le iz bir -
cu - za doj de.

127.

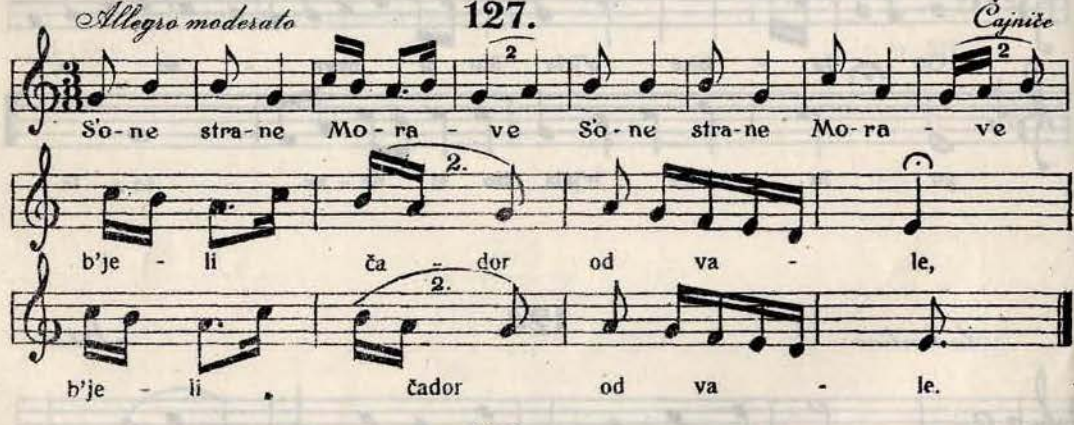
Allegro modesato
Čajniče
S'o-ne stra-ne Mo-ra - ve S'o-ne stra-ne Mo-ra - ve
b'je - li ča - dor od va - le,
b'je - li čador od va - le.

128.

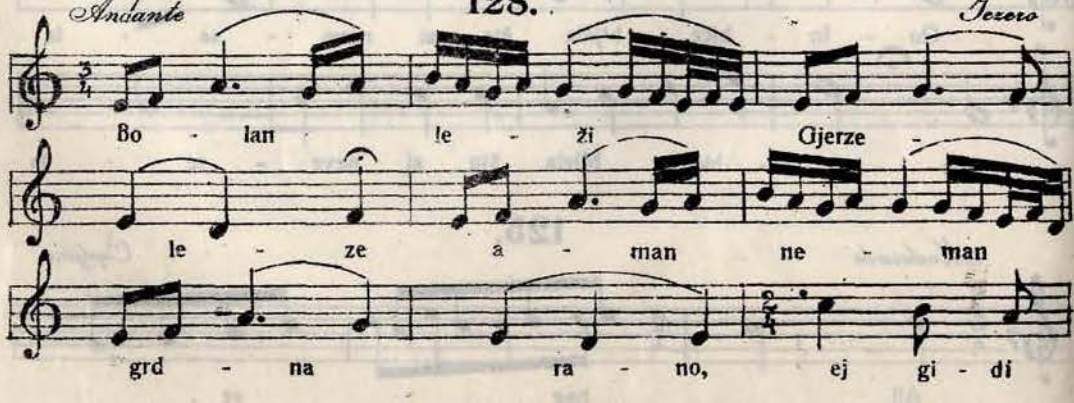
Andante
Jezero
Bo - lan le - ži Gjerze -
le - ze a - man ne - man
grd - na ra - no, ej gi - di

Allegro moderato **129.** *Bihać*

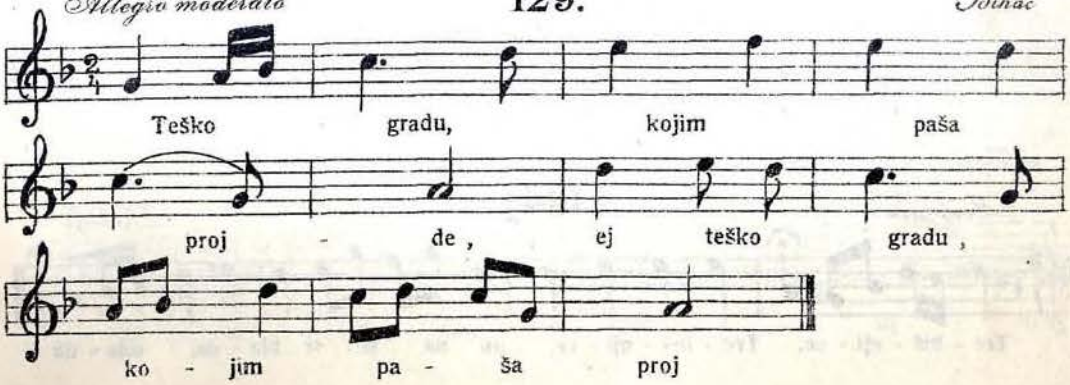

Allegretto **130.** *Banjaluka*

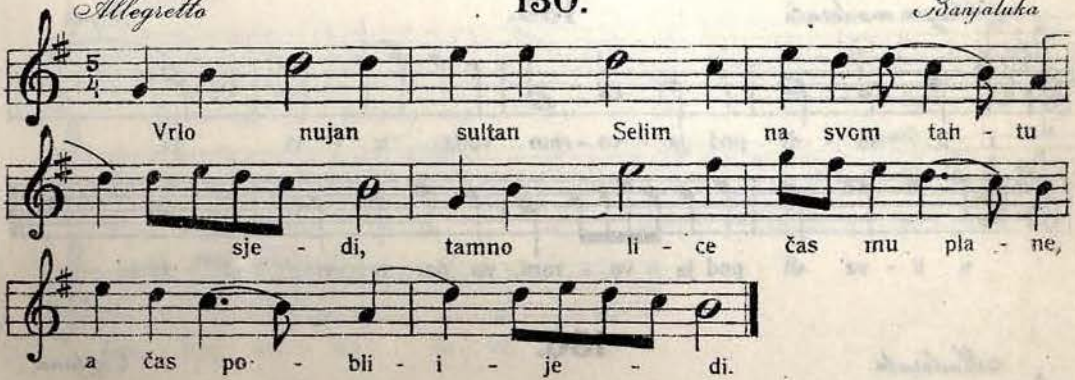

Andante **131.** *Ženica*

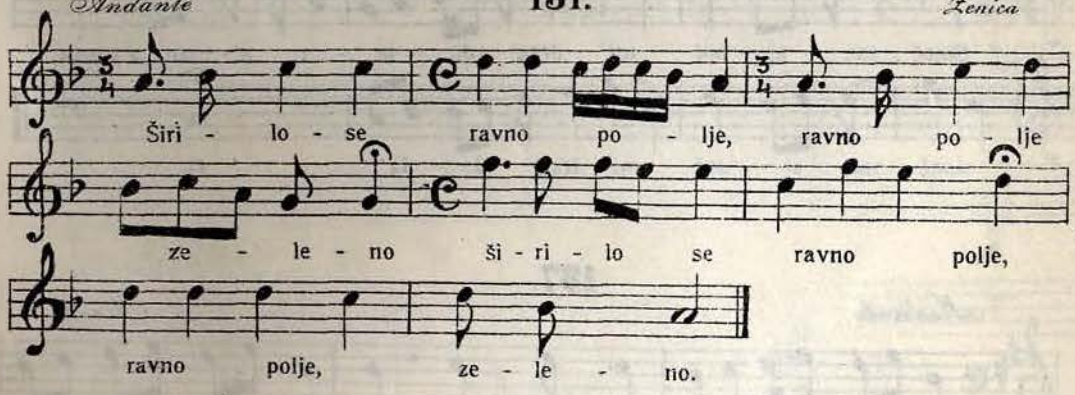

Allegretto **132.** *Višegrad*

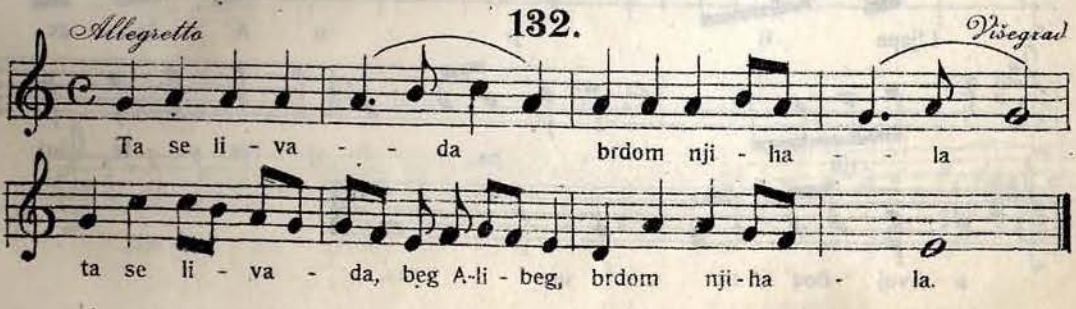

133.

Allegretto — *Sarajevo*

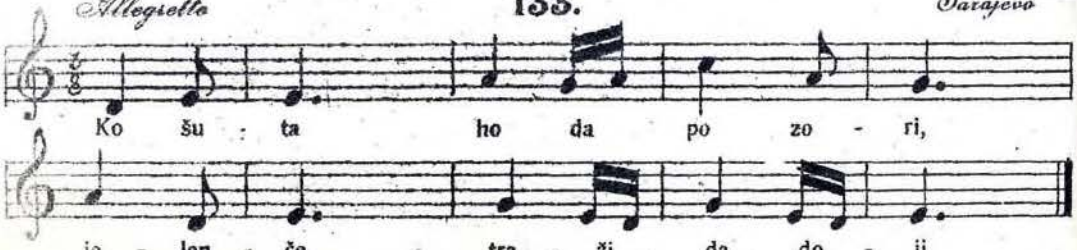

134.

Moderato — *Trebinje*

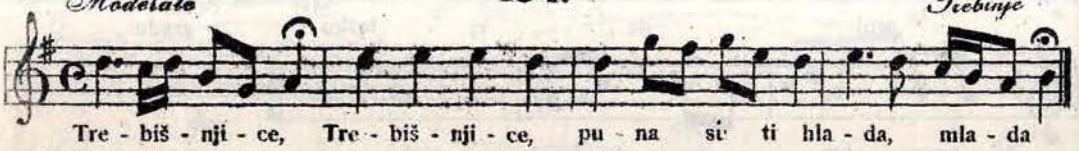

135.

Allegro moderato — *Žepče*

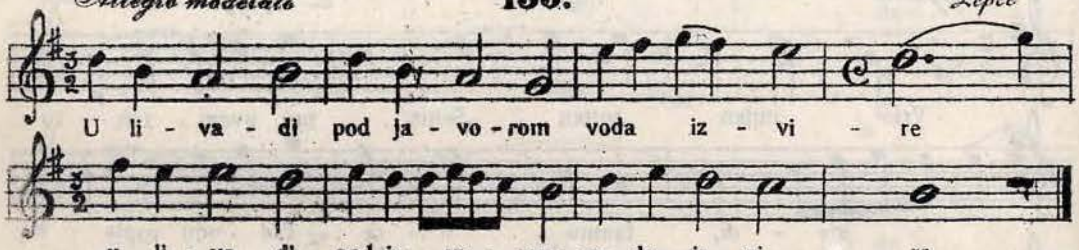

136.

Moderato — *Čapljina*

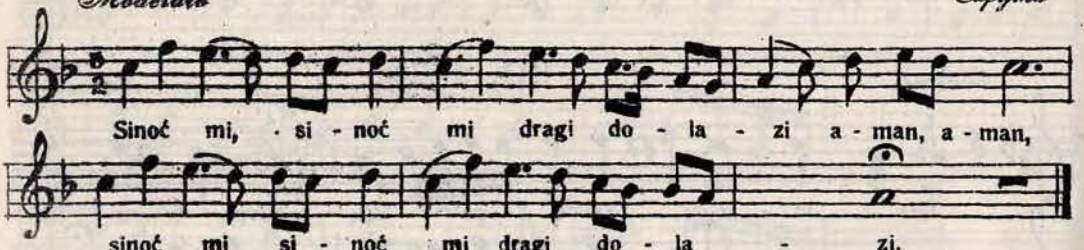

137.

Moderato — *Mostar*

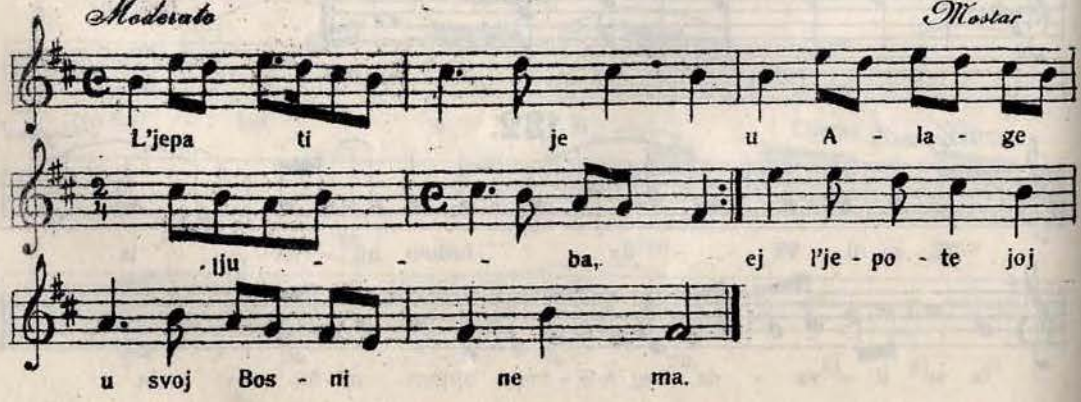

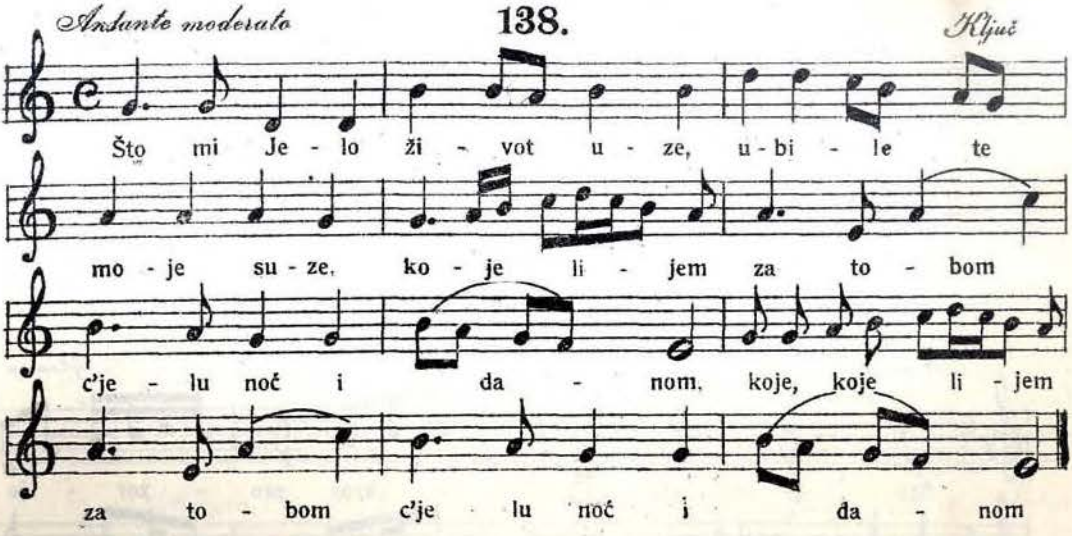
Andante moderato
138.
Ključ
Što mi Je - lo ži - vot u - ze, u - bi - le te
mo - je su - ze, ko - je li - jem za to - bom
c'je - lu noć i da - nom, koje, koje li - jem
za to - bom c'je lu noć i da - nom

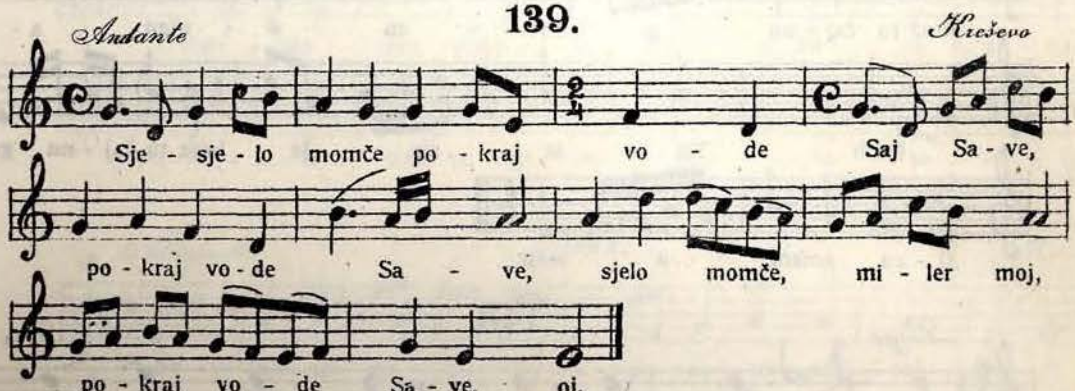
Andante
139.
Kreševo
Sje - sje - lo momče po - kraj vo - de Saj Sa - ve,
po - kraj vo - de Sa - ve, sjelo momče, mi - ler moj,
po - kraj vo - de Sa - ve, oj.

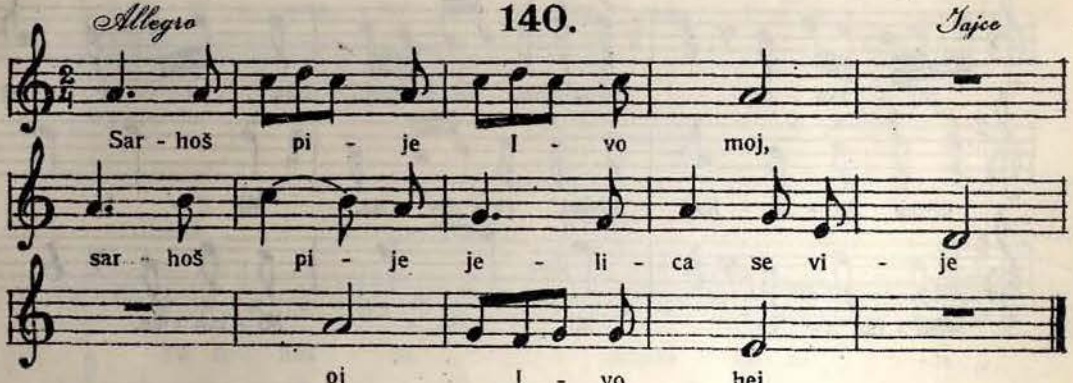
Allegro
140.
Ajce
Sar - hoš pi - je I - vo moj,
sar - hoš pi - je je - li - ca se vi - je
oj I - vo hej

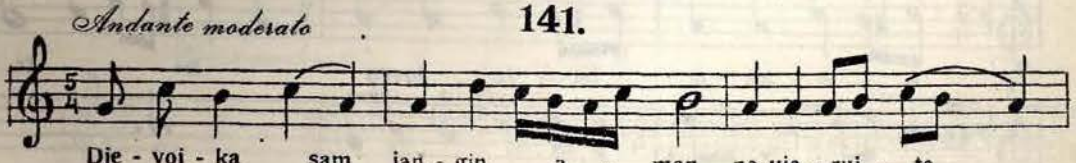
Andante moderato
141.
Dje - voj - ka sam jan - gin a - man ne vje - ruj - te

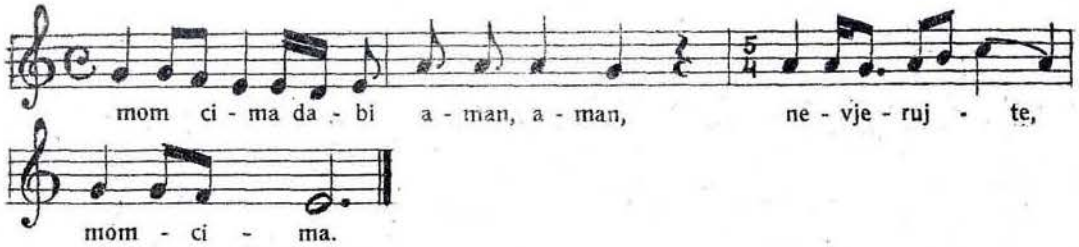
mom ci - ma da - bi a - man, a - man, ne - vje - ruj - te,
mom - ci - ma.

142.

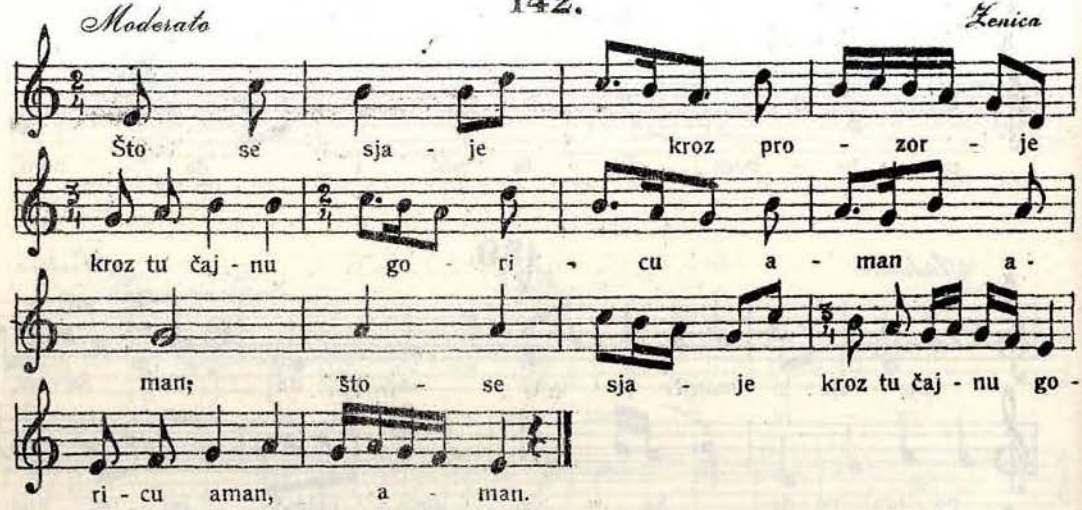
Moderato
Ženica
Što se sja - je kroz pro - zor - je
kroz tu čaj - nu go - ri - cu a - man a -
man; što - se sja - je kroz tu čaj - nu go -
ri - cu aman, a - man.

143.

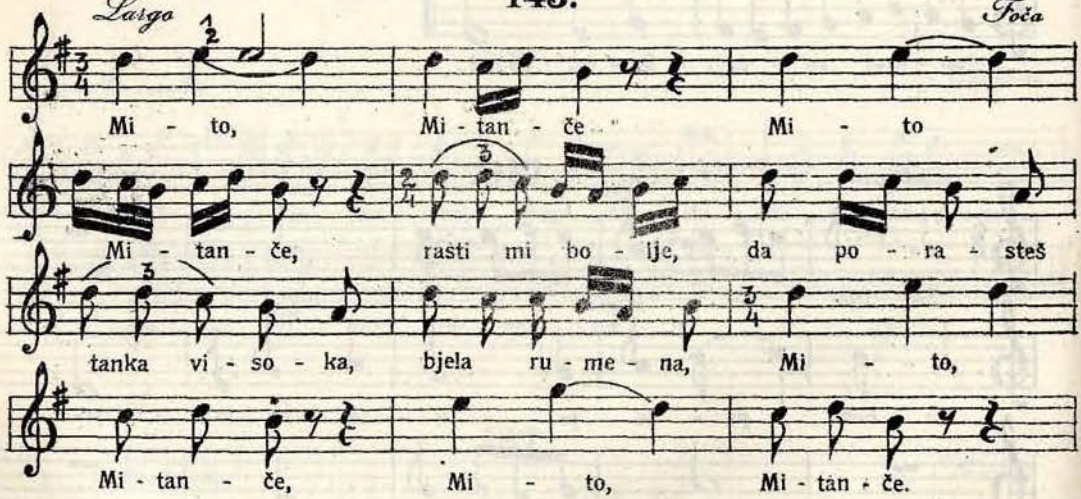
Largo
Foča
Mi - to, Mi - tan - če Mi - to
Mi - tan - če, rasti mi bo - lje, da po - ra - steš
tanka vi - so - ka, bjela ru - me - na, Mi - to,
Mi - tan - če, Mi - to, Mi - tan - če.

144.

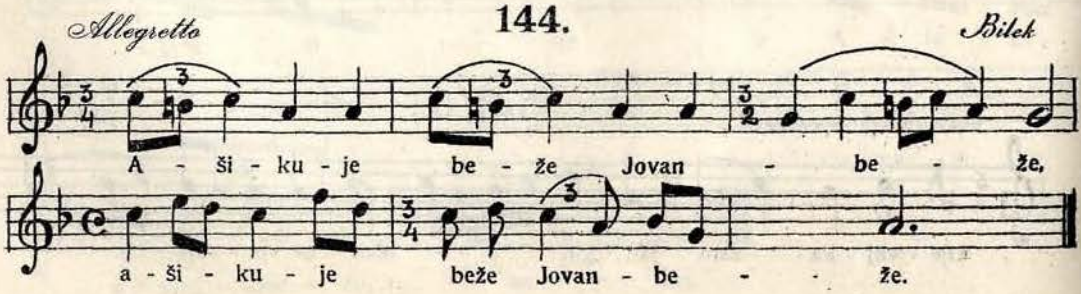
Allegretto
Bilek
A - ši - ku - je be - že Jovan - be - že,
a - ši - ku - je beže Jovan - be - že.

Allegretto grazioso **145.** *Stolac*

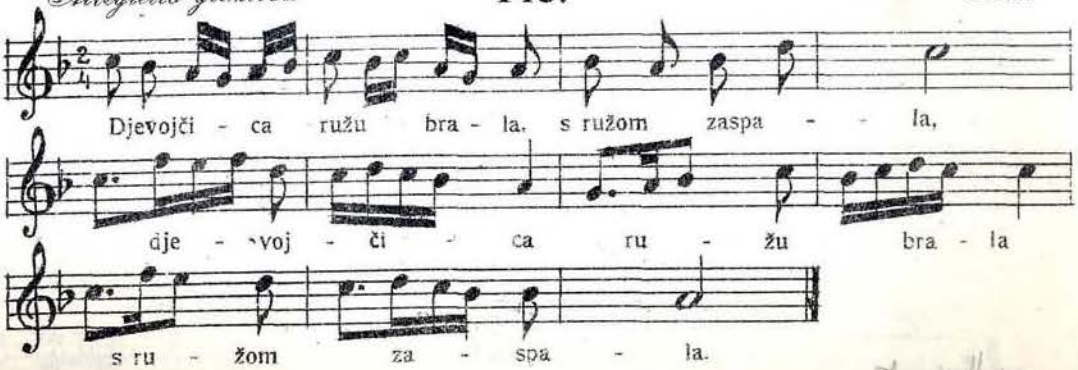

Allegro **146.** *Bihać*

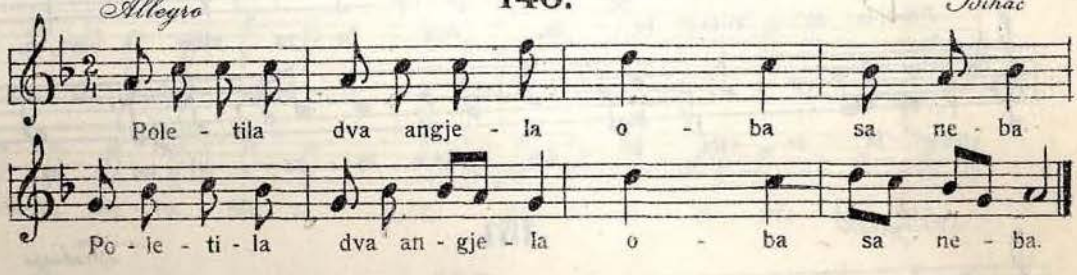

Allegretto **147.** *Mostar*

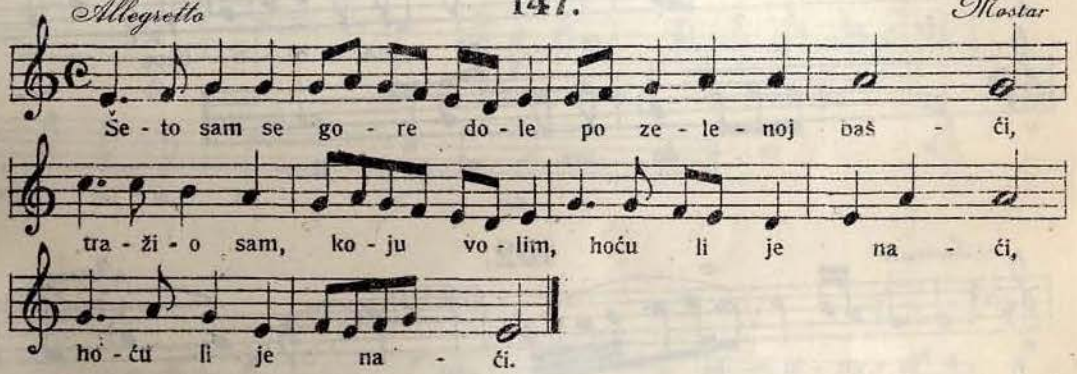

148.

Lento *Kreševo*

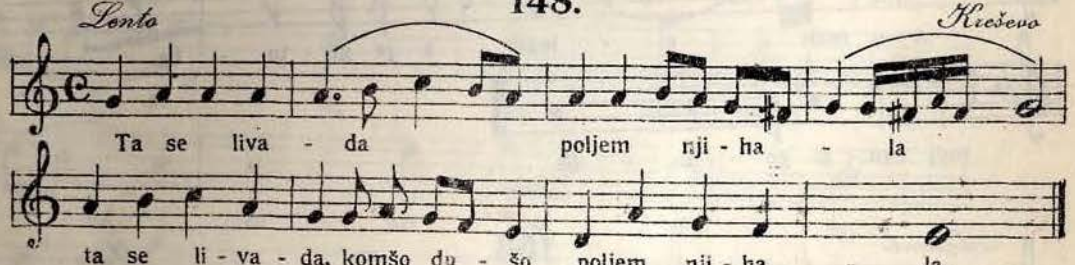

Allegro moderato **149.** *Čapljina*

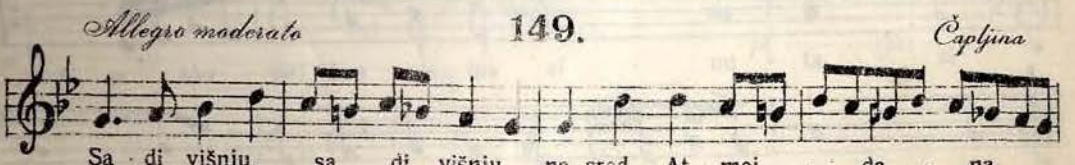

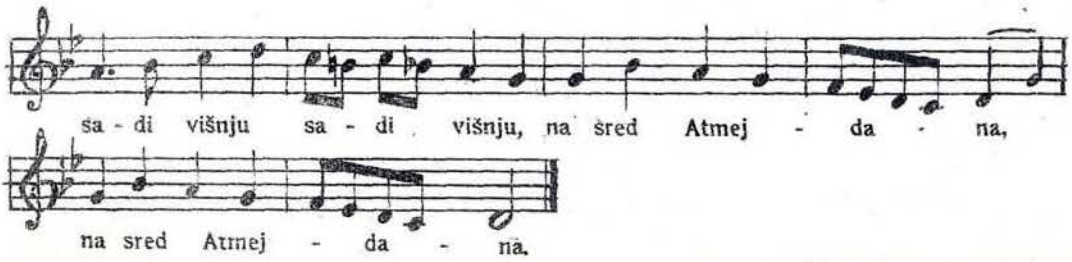
sa - di višnju sa - di višnju, na šred Atmej - da - na,
na sred Atmej - da - na.

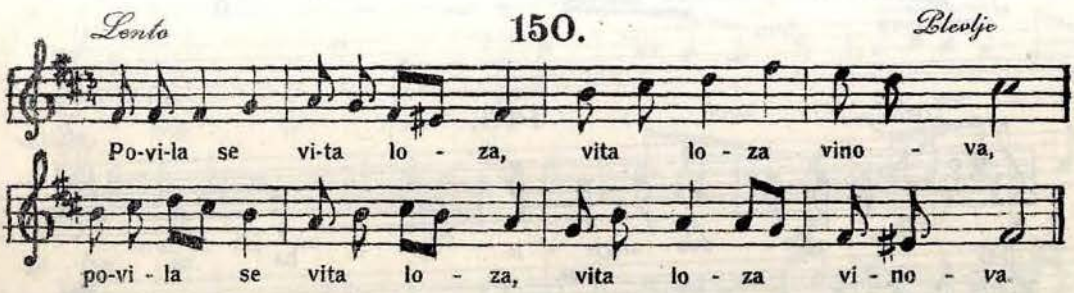
Lento
150.
Blevlje
Po-vi-la se vi-ta lo - za, vita lo - za vino - va,
po-vi - la se vita lo - za, vita lo - za vi - no - va.

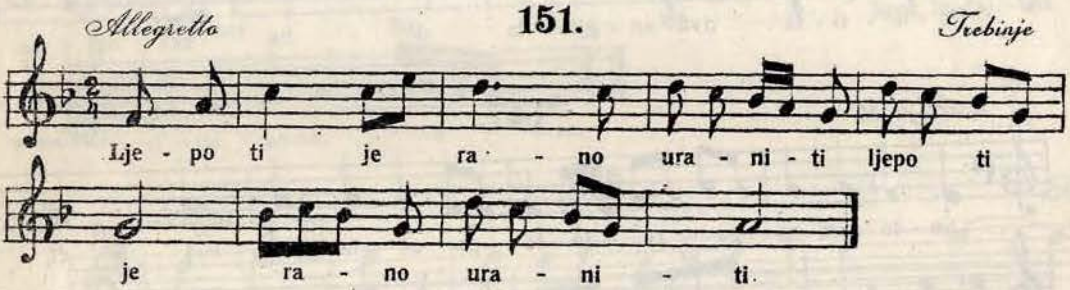
Allegretto
151.
Trebinje
Lje - po ti je ra - no ura - ni - ti ljepo ti
je ra - no ura - ni - ti.

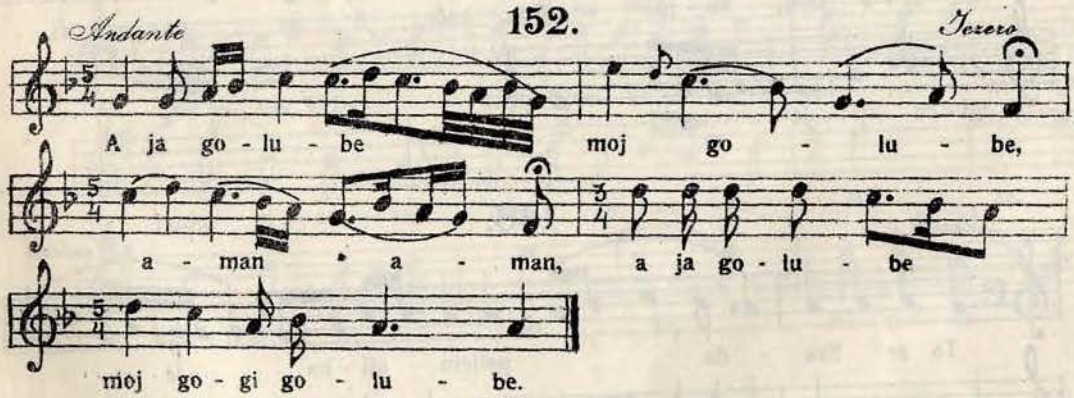
Andante
152.
Jezero
A ja go - lu - be moj go - lu - be,
a - man a - man, a ja go - lu - be
moj go - gi go - lu - be.

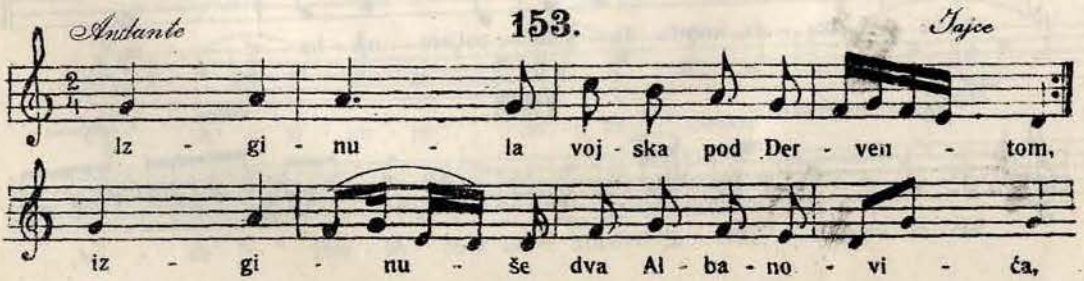
Andante
153.
Jajce
Iz - gi - nu - la voj - ska pod Der - ven - tom,
iz - gi - nu - še dva Al - ba - no - vi - ća,

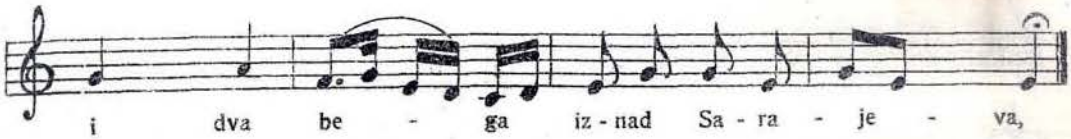

154.

Allegro *Foča*

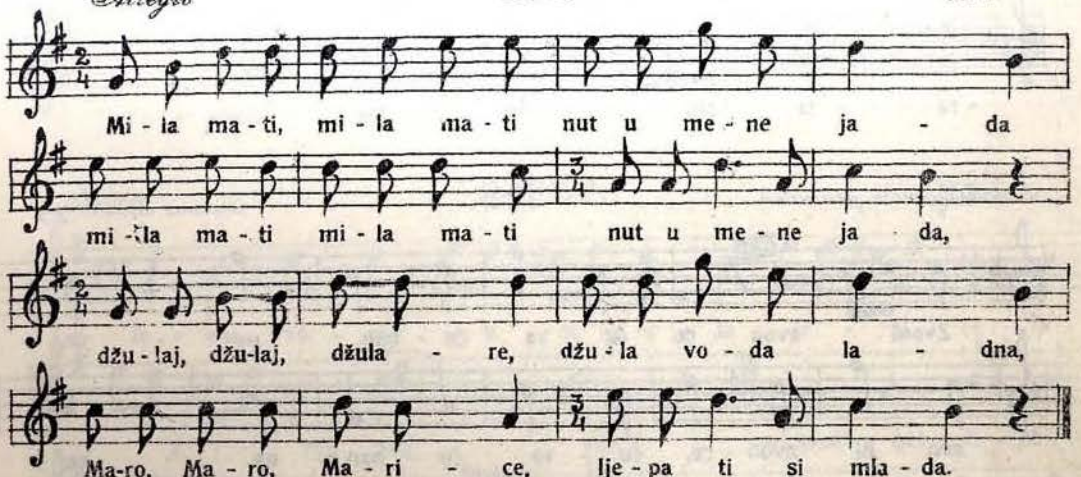

155.

Allegretto *Ljubuški*

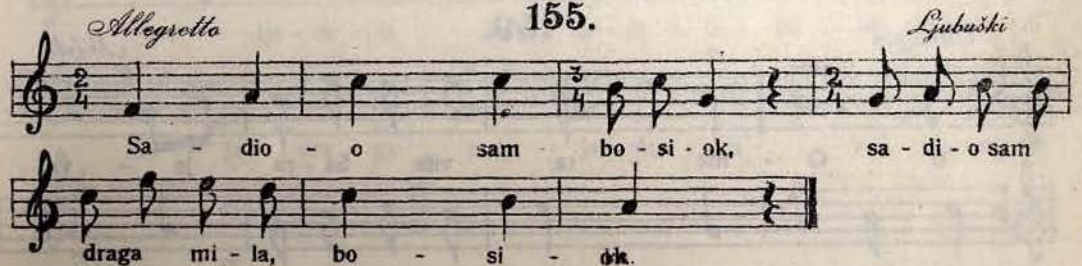

156.

Moderato *Čajniče*

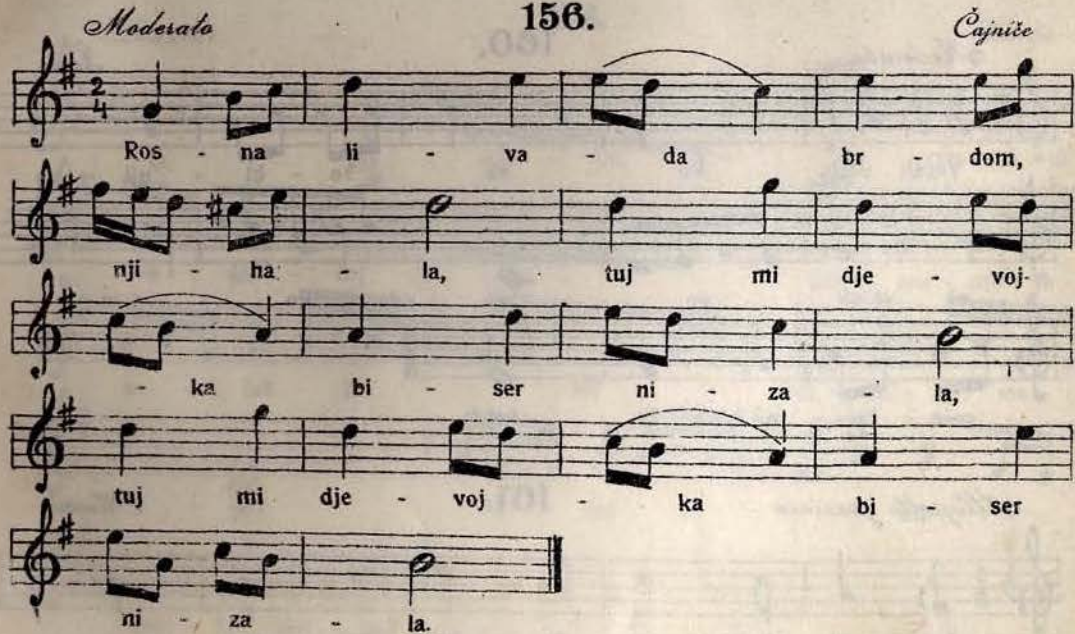

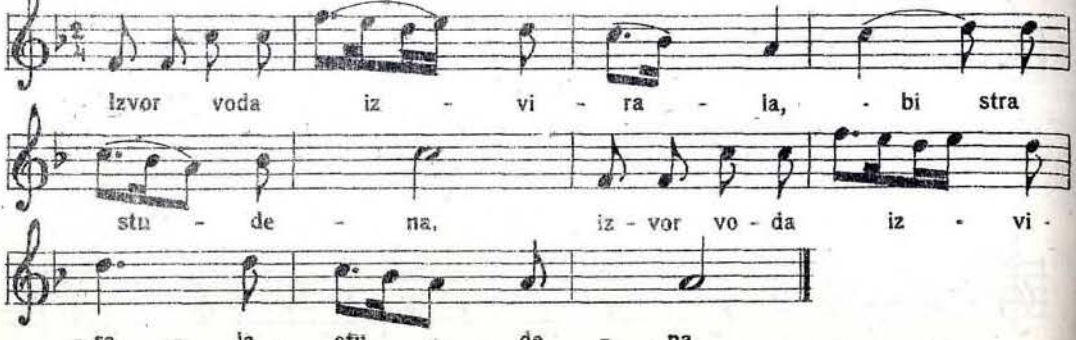
Izvor voda iz - vi - ra - la, - bi stra
stu - de - na, iz - vor vo - da iz - vi -
- ra - la stu - de - na.

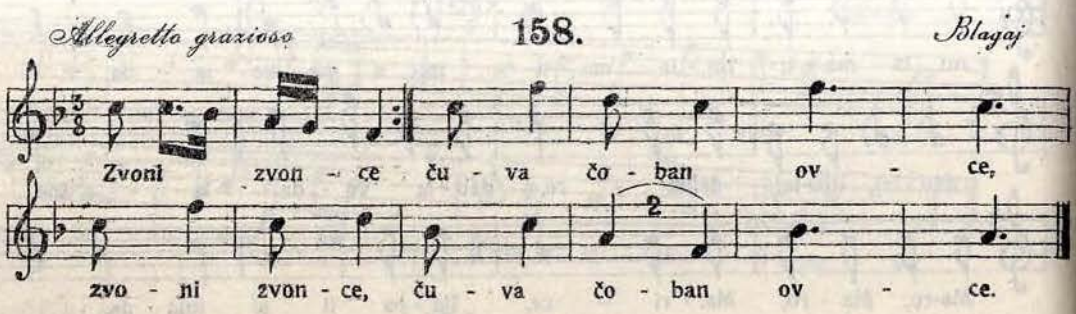
Allegretto grazioso
158.
Blagaj
Zvoni zvon - ce ču - va čo - ban ov - ce,
zvo - ni zvon - ce, ču - va čo - ban ov - ce.

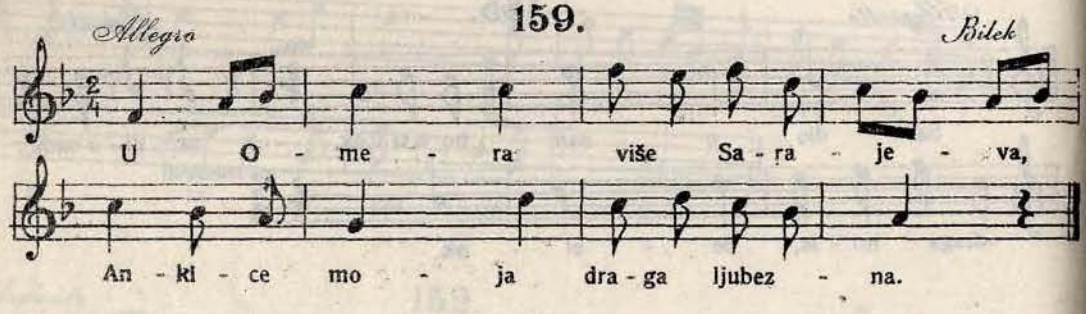
Allegro
159.
Bilek
U O - me - ra više Sa - ra - je - va,
An - ki - ce mo - ja dra - ga ljubez - na.

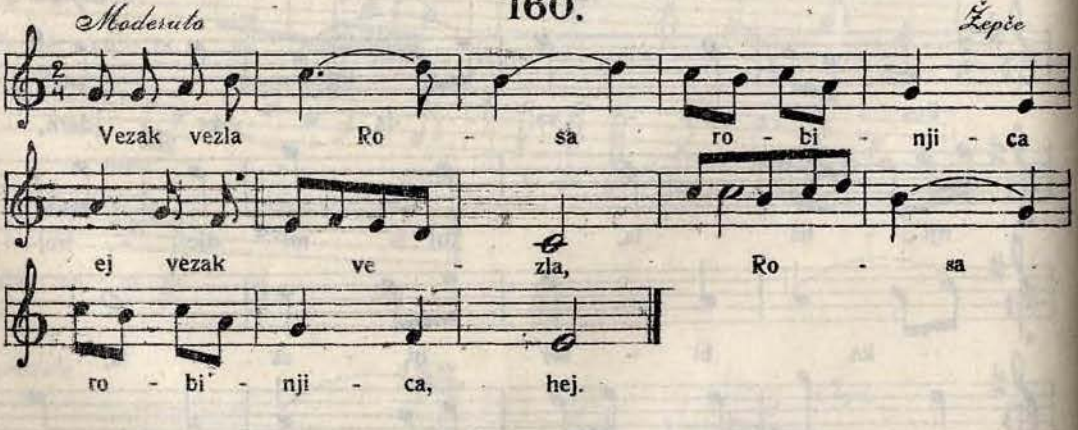
Moderato
160.
Žepče
Vezak vezla Ro - sa ro - bi - nji - ca
ej vezak ve - zla, Ro - sa
ro - bi - nji - ca, hej.

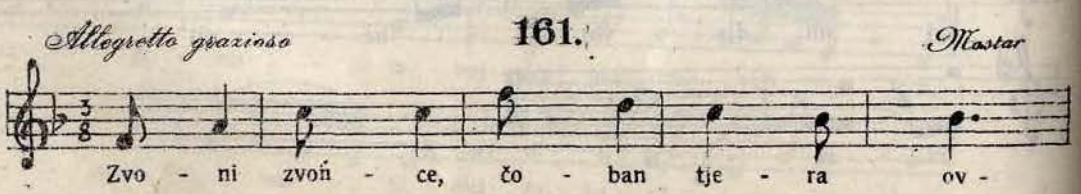
Allegretto grazioso
161.
Mostar
Zvo - ni zvoń - ce, čo - ban tje - ra ov -

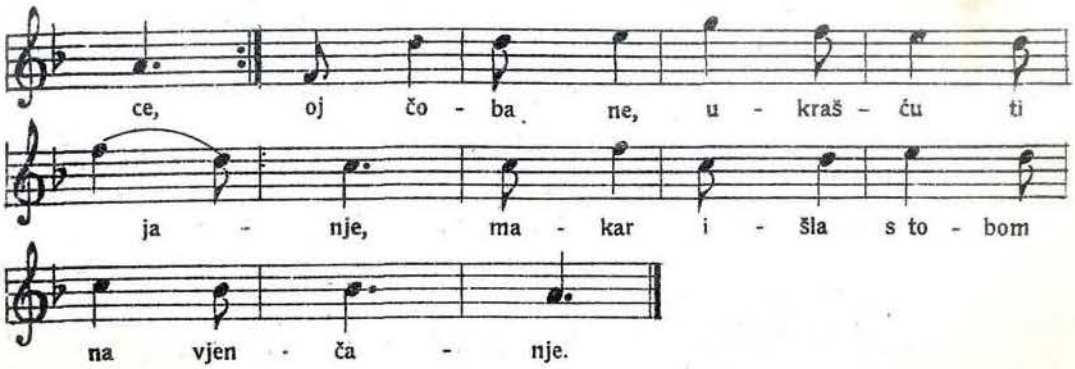

162.

Alla marcia *Goražda*

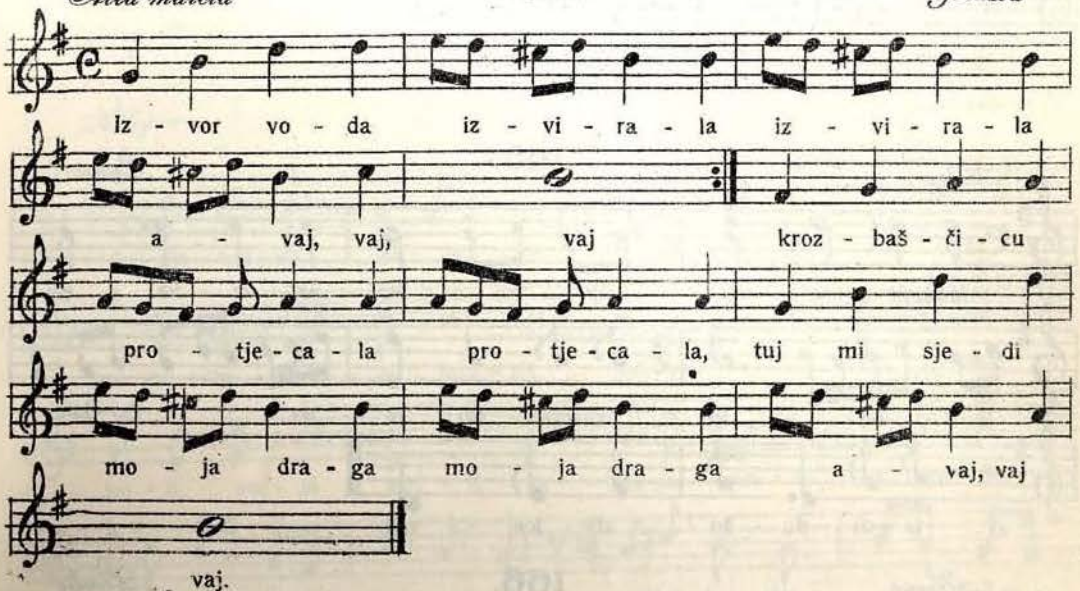

163.

Andante *Blevlje*

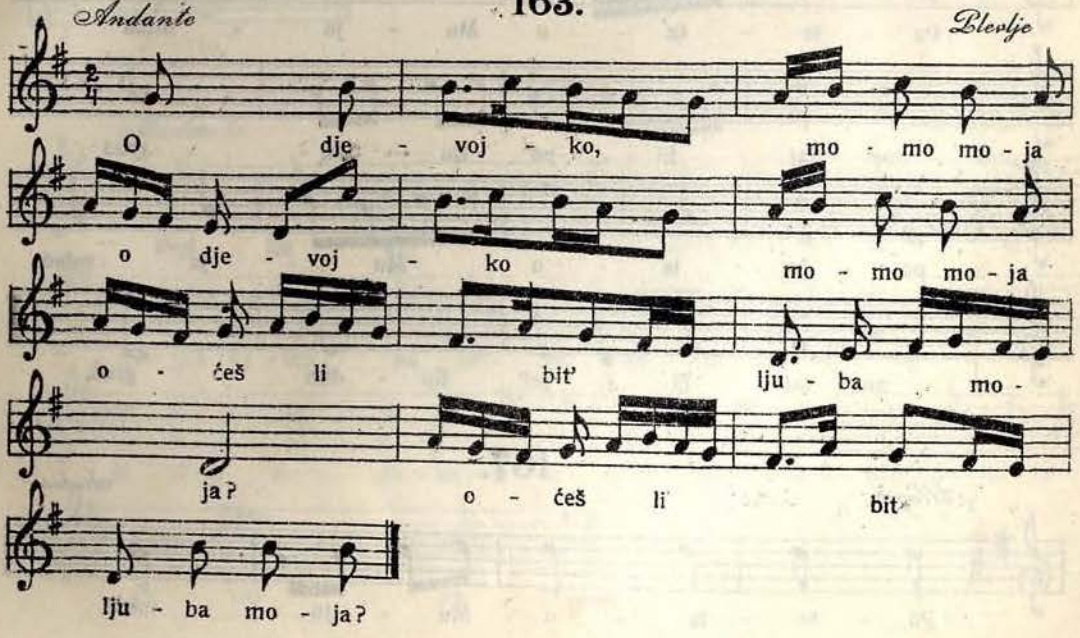

4. Hipofrigijska ljestvica.

164.

Moderato — *Blevlje*

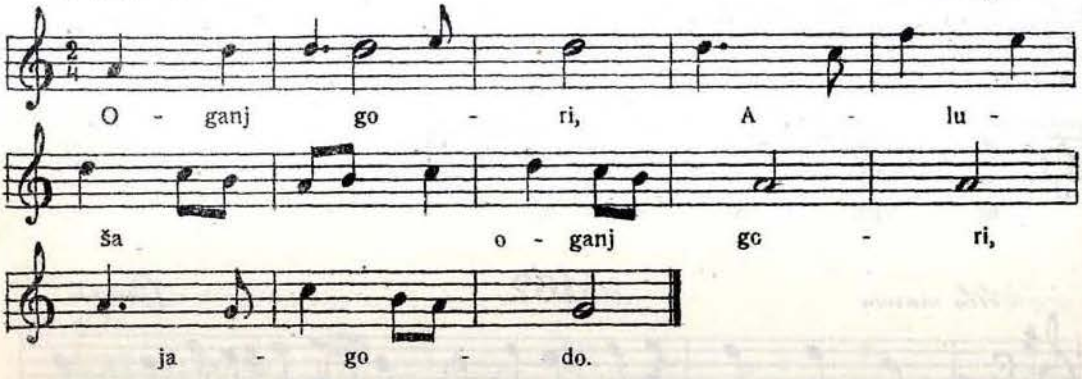

165.

Allegro — *Čajniče*

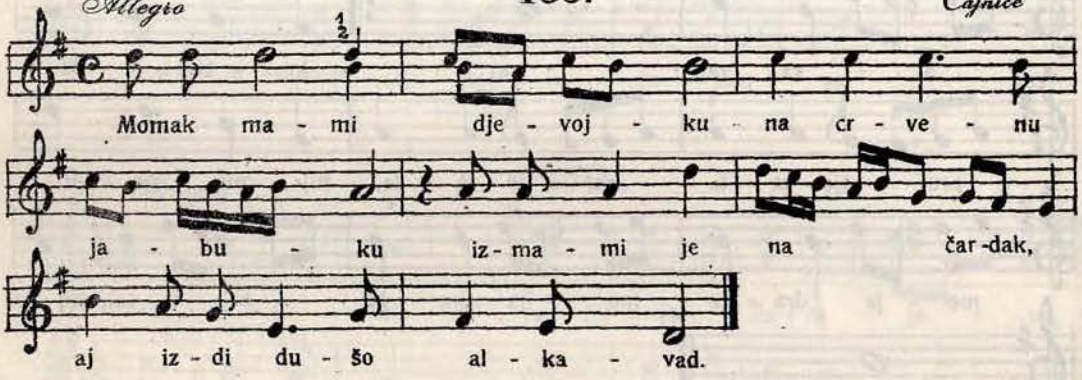

166.

Allegro — *Blevlje*

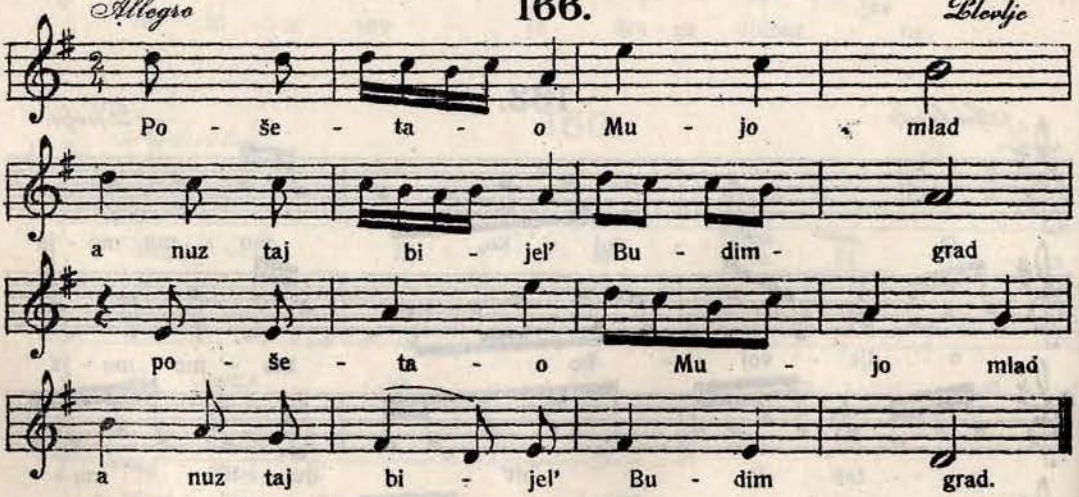

167.

Allegro — *Stolac*

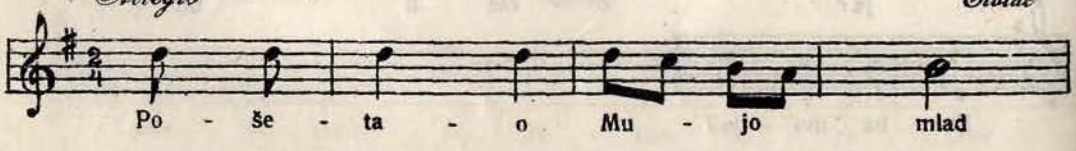

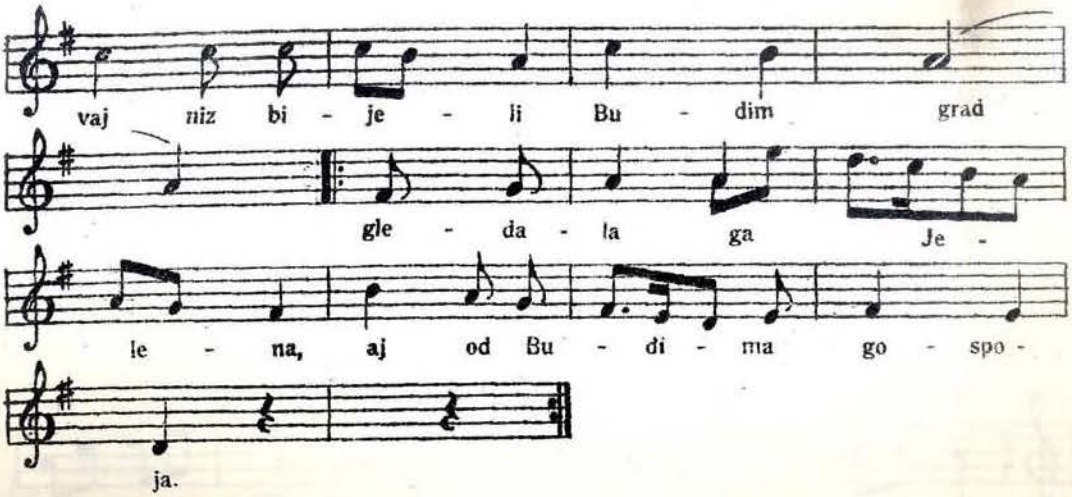
vaj niz bi - je - li Bu - dim grad
gle - da - la ga Je -
le - na, aj od Bu - di - ma go - spo -
ja.

168.

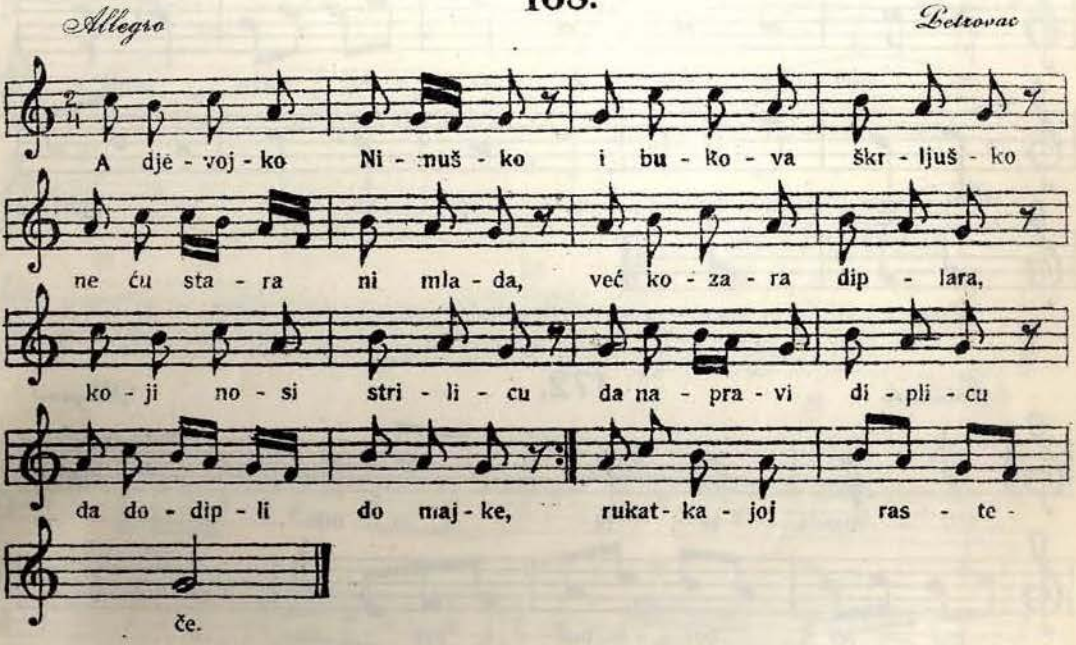
Allegro
Petrovac
A dje - voj - ko Ni - nuš - ko i bu - ko - va škr - ljuš - ko
ne ću sta - ra ni mla - da, već ko - za - ra dip - lara,
ko - ji no - si stri - li - cu da na - pra - vi di - pli - cu
da do - dip - li do maj - ke, rukat - ka - joj ras - te -
če.

169.

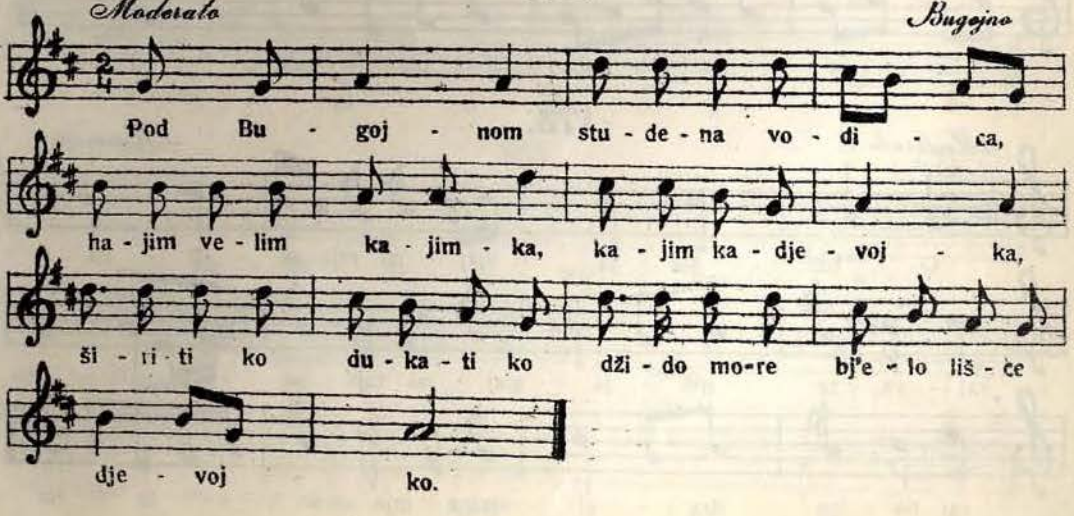
Moderato
Bugojno
Pod Bu - goj - nom stu - de - na vo - di - ca,
ha - jim ve - lim ka - jim - ka, ka - jim ka - dje - voj - ka,
ši - ri - ti ko du - ka - ti ko dži - do mo-re bi'e - lo liš - će
dje - voj ko.

170.

Allegretto — *Čajniče*

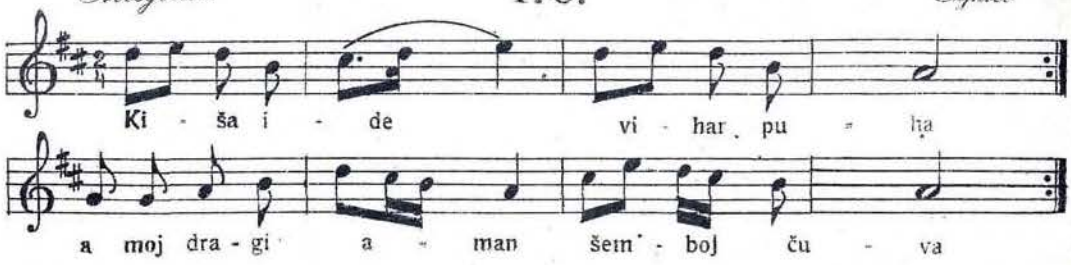

171.

Moderato — *Mostar*

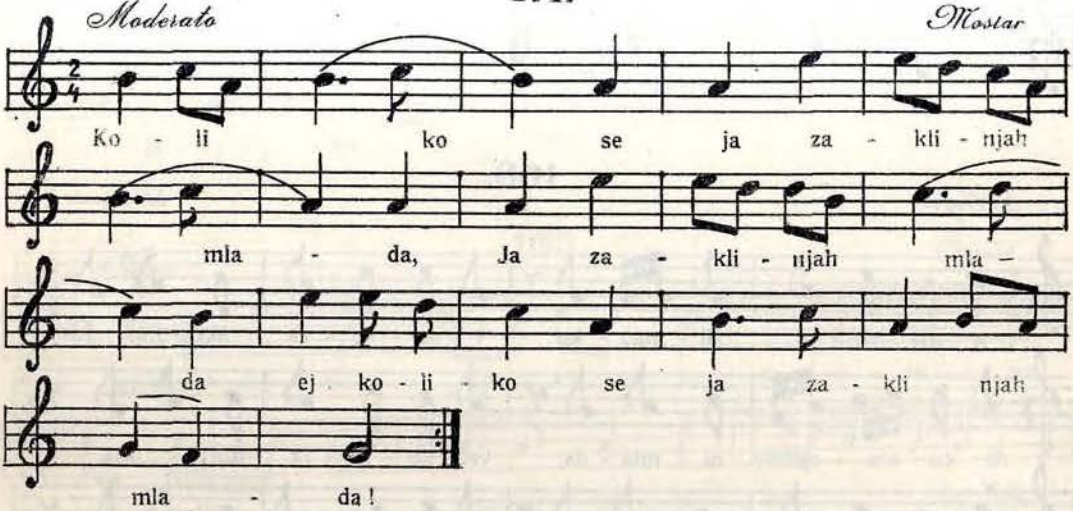

172.

Moderato — *Višegrad*

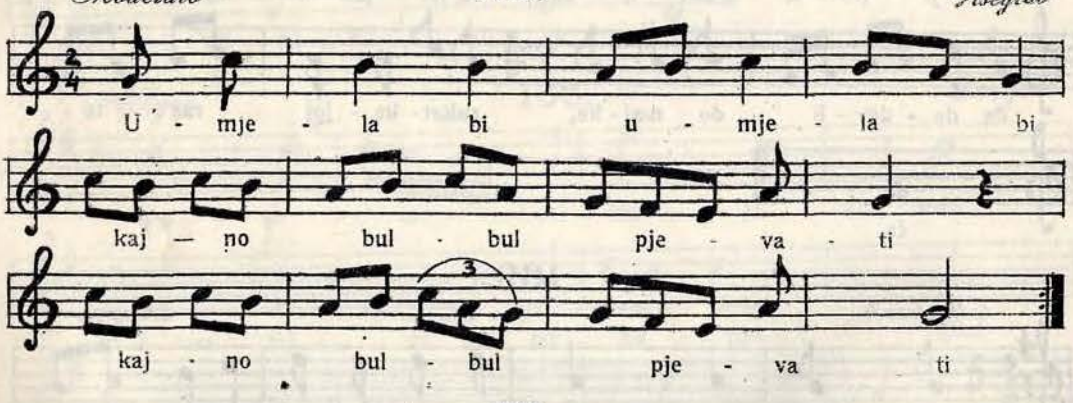

173.

Moderato — *Nevesinje*

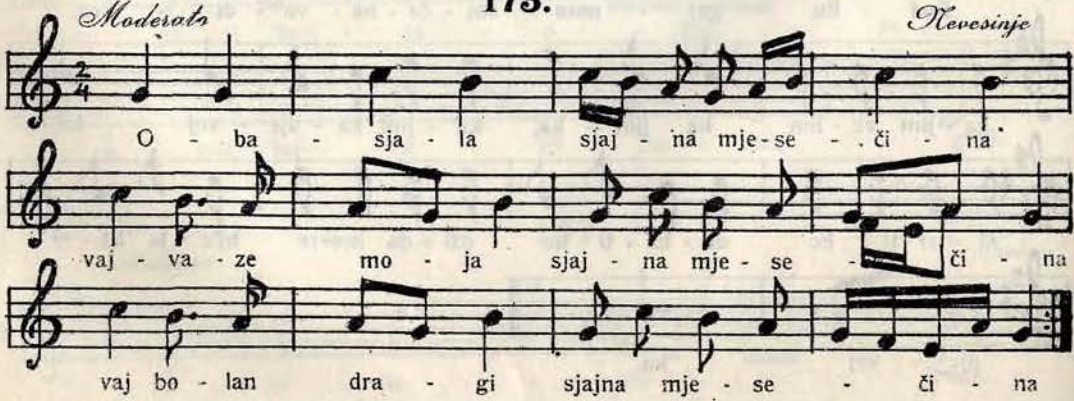

Allegro **174.** *Kalinovik*

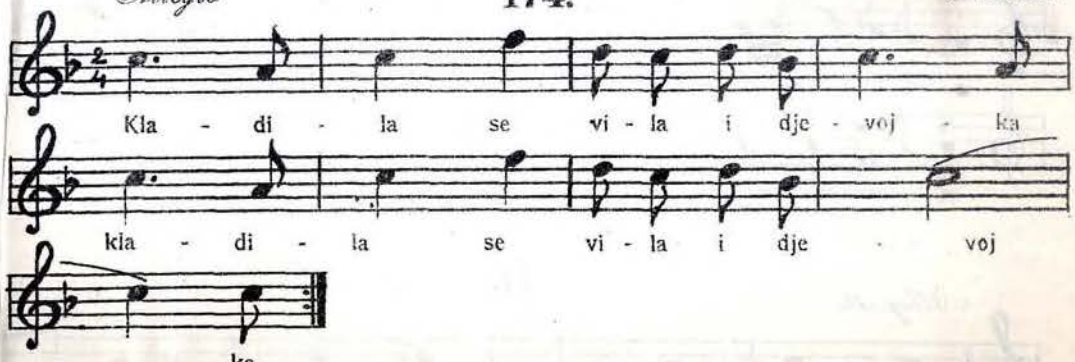

Moderato **175.** *Zenica*

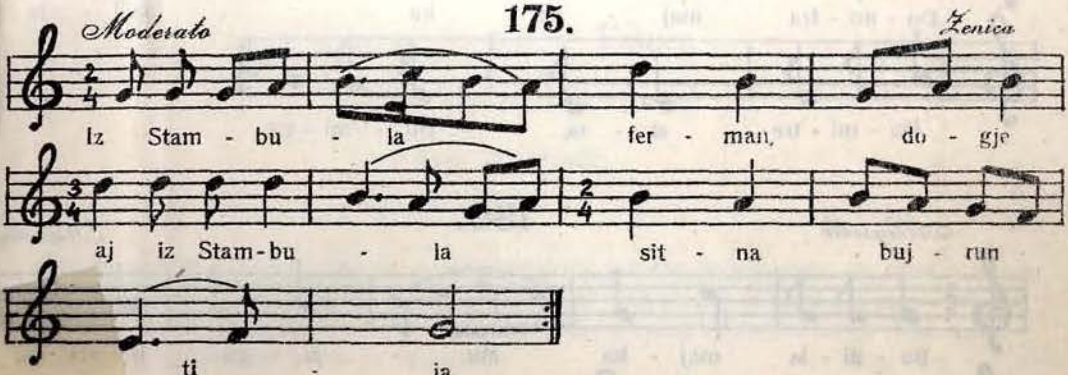

Allegro **176.** *Trebinje*

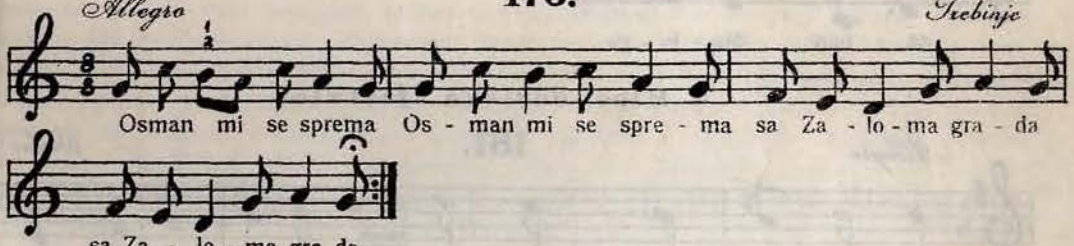

Andante **177.** *Višegrad*

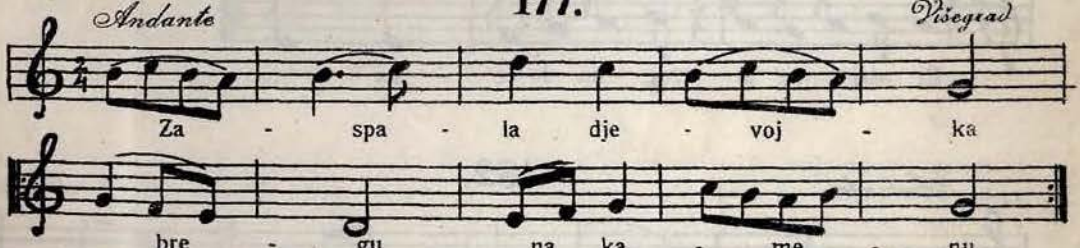

Allegretto **178.** *Dolac*

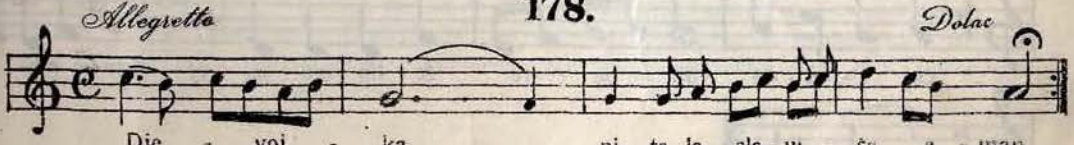

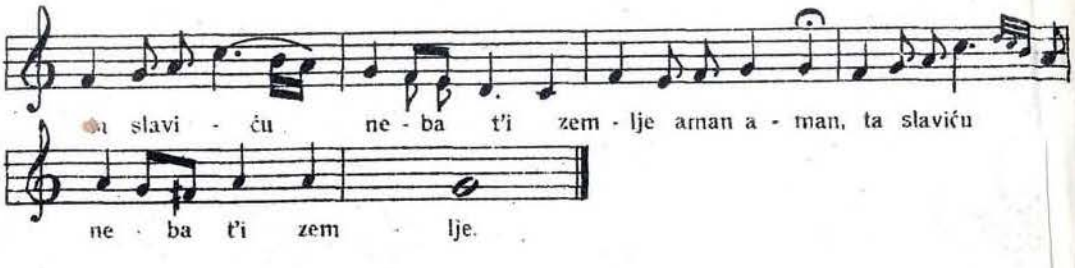

179.

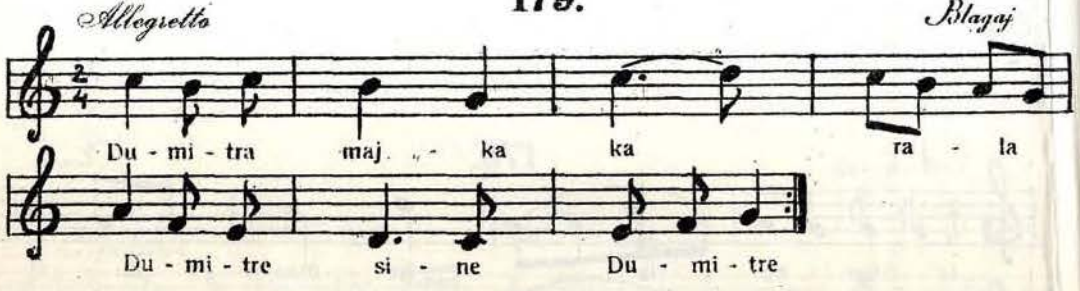

180.

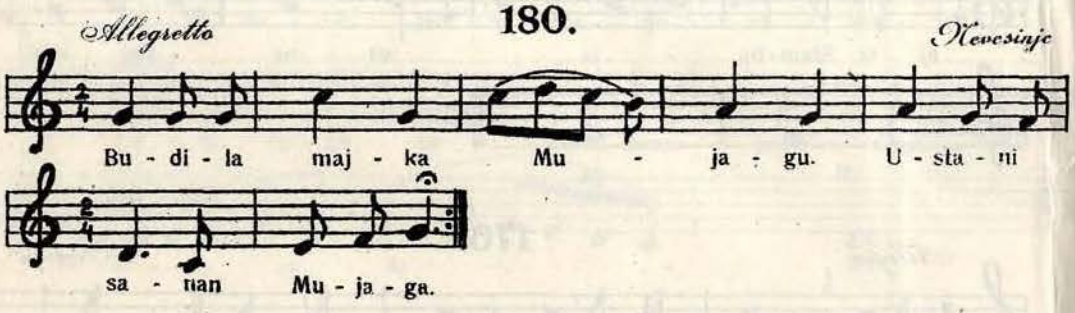

5. Hipo-dorička ljestvica.

181.

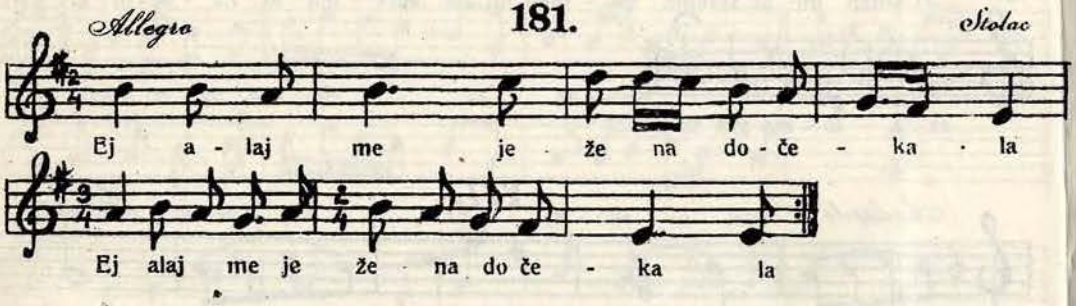

182.

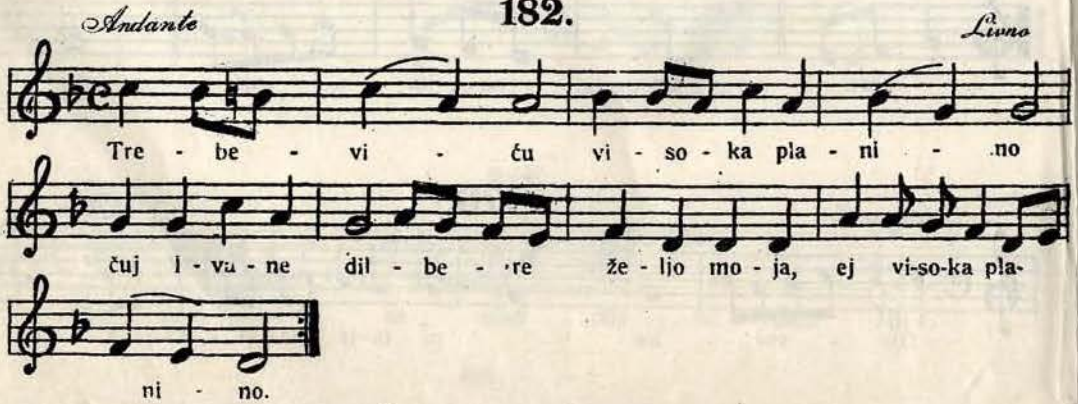

Sarajevo, april—juni. XIX **1907.** 2. Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739.

Priopćio

dr. **Gustav Bodenstein** u Beču.

(Sa jednom kartom.)

I.

Izvorni tekst.

Beschreibung

über

daß recuperirte Bosnien am Sau-Strohm, waß nemblich an Sessionen undt andern gründen besetzt und Cultivirt wird, auch anjetzo sich annoch öd befindet.

pro Anno 1725.

(fol. 1.)

Der unter die Sclavonische Cameral Direction gehörige Bosniensische Terrain hebet sich in jetzigen statu an ab occidente an dem Croatisch Banatischen dorff Demerovacz (welches annoch in stritt stehet, ob es zu dem Banatisch oder Sclavonischen gehörig) und endet sich ab oriente an der Drina, hat aller orthen ausser eines kleinen spatii an der Drina pro meta meridionali den annoch türkisch-Bosniensischen Terrain, und pro meta septemtrionali den Saustrohm. wird also der anfang dieser Conscription ab occidente gemacht, und khombt dahier zum ersten zu beschreiben das Praedium

Medgyega [1]),

welches die sub lite pendirende unterthanen auß oben benentem dorff Demerovacz zum theil cultiviret und in genuß haben wie volget

[1]) Za lašnje razumijevanje ovog „Opisa“ neka služe slijedeće primjedbe:

Plošna mjera, kojom se računa posjed zemljišta, je ugarsko jutro sa 1200 četvornih hvati = 43 ara metričke mjere. Porezna dužnost posjednika računa se na ugarske forinte po 100 denara a potonji se dijele na 24ne, što je jamačno samo računom pronagjena veličina, koja u prometu nije važila.

U trećem stupcu zabilježen je porez pojedinaca, u zadnjem svota, koja otpada na pojedinu sesiju ili njene dijelove, na kojim obitava više naseljenika. Prihod je sesije prema vrsti naselja različit: stari Uskoci plaćaju 32 for. 50 d., slavonski Graničari 16 for. 25 d. a novi Uskoci 10 for. 83⅓ d.

(Opaska. U izvornom rukopisu se često dogagja da je u razlomka, koji stoji uz cijeli broj i nazivnik mješovit broj te se sastoji od cijelog broja i razlomka (obično ½). Pošto slaganje takih kombinovanih razlomaka pruža velikih tipografskih poteškoća izražen je u našem izdanju taj mješoviti nazivnik zbijenije, dakle mjesto $1\frac{13\frac{1}{2}}{24}$ — 1 13 ½/24. Upozorujemo na to naročito. *Uredništvo.)*

(fol. 2.)

Continuatio Praedij Medyega.

Croatisch-Banatische Granitzer in dem Dorff Demerovac, welche denen alten Utzkoken gleich gehalten	Wirth	Äcker und Gärten Joch	Wiesen Mader	haben insbesondere zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 kr.	
				fl.	d.	gantze	24tel	fl.	d.
Thodor Narancsich . . .	1	1 2/24	—	1	30				
Szladoe	1	22/24	—	1	10 18/24	—	3	4	6 6/24
Dragia Mirilovich . . .	1	1 2/24	—	1	65 12/24				
Petko Nosnia	1	4 20/24	—	5	93 5/24				
Pantelia Jurich	1	1 9/24	—	1	65 12/24				
Thodor Abrahamovich . .	1	12/24	—	—	60 18/24	—	6½	8	80 5/24
Thomo Maschanovacz . .	1	12/24	—	—	60 18/24				
Stanoe Klaich	1	1 12/24	—	1	80 12/24				
Ivan Mlagyenovich . . .	1	1 1/24	—	1	25 6/24	—	3	4	6 6/24
Juko Bogdanovich . . .	1	20/24	—	1	— 12/24				
Prodan Staracz	1	17/24	—	—	85 6/24				
Jovan Kovacsevich . . .	1	4 16/24	—	5	67 16/24				
Osztojan Raich	1	15/24	—	—	75	—	7	9	47 22/24
Jurach Raniscavlovich . .	1	18/24	—	—	90				
Peter Jurich	1	1 2/24	—	1	30				
Summa . .	15	21 22/24	—	26	40 15/24	—	19½	26	40 15/24

Ansezen wollen sich in dieses Praedium einige Flüchtlinge auß Croathen, welche sich in der granitz biß anhero aufgehalten, und in selbiger keine Gründe beseßen, sondern als Inwohner gedienet haben.

alß volget

(fol. 3.)

Continuatio Praedii Medgyega.

Neue Ankömmlinge, so sich anhero sezen wollen	Wirth	Äcker u. Gärten Joch	Wiesen Mader	haben in besorder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83⅓ kr.	
				fl.	d.	gantze	24tel	fl.	d.
Stanko Vukassinovich . .	1	2	1	—	94 18/24				
Stoich Gylabassovich . .	1	2	1	—	94 18/24	—	9	4	6 6/24
Triffun Milluschich . . .	1	2	2	1	8 9/24				
Vukassin Kral	1	2	2	1	8 9/24				
Mihal Puhovich	1	3	2	1	48 21/24				
Thodor Porojevich . . .	1	1½	1	—	74 11/24	—	9	4	6 6/24
Thodor Szecz	1	1½	1	—	74 11/24				
Millos Thodorevich . . .	1	2	2	1	8 9/24				
Stojak Kovacs	1	1	1	—	45 4/24	—	1	—	45 4/25
Summa . .	9	17	13	8	57 16/24	—	19	8	57 16/24

Dieses praedium ist gelegen an dem Saustrohm, zwey stund (diesem strohm nachzugehen) unterhalb Jessenovicz, directe aber eine ganze und ein Viertl stund von

dannen, bestehet gegen Mitternacht in waldungen und khleinen Morastel, gegen Mittag aber in schönen anhöhen und Bergeln; auf welchen unter der türkhischen bottmäßigkheit die familien besonder und von einander separirter gewohnet, von welchen familien die Plätze den Nahmen annoch führen: diese Bergel bestehen theils in Gesauberten theils auch in Oeden und verwachsenen Ackher- und Wisenbau, mit untermischten fruchtbaren Waldungen. hat pro Metalibus ab oriente

(fol. 4.)

den Bach Blaffesina Bara, a meridie die türckhische angräntz (welche die commissionaliter aufgeworffene Hüeffel oder Hunken ausweisen, und dahier von dem Saustrohm $1\frac{1}{4}$ stund abgelegen) ab occidente den Terrain von dem annoch Croatisch-Banatischen dorff Demerovacz (so durch den bach Medgyega von dem Cameral Terrain distinguiret wird) biß an den wald in der ebene, von wannen ferner ein fußsteig, entlichen aber der fuhrweg dienet biß an den bach Virofficzka; a Septemtrione ist der saustrohm.

die länge dieses praedii von dem saustrohm bis an die türckhische Metas extendiret sich auf $1\frac{1}{4}$ stund, die breite auf $\frac{1}{2}$ stund. hat zum ackherbau ohne fernere extirpatus taugliche Joch ackher 60, ödte und schitter verwachsene (so doch von denen neben und gegenüber liegenden sowohl Croatisch alß Sclavonischen granitzern zur Vieh weyde biß anhero usuiret worden) Joch ackher 240; waldungen (welche in aichen, buchen, birckhen, Eschen und anderen bäumern bestehen und neben dem saustrohm auf ein Viertl stund in der breiten denen exundationibus unterworffen seint (1050 Joch; sessiones seint cultivirt $1\frac{1}{2}$ öd $14\frac{1}{2}$.

(fol. 5.)

Praedium Orahovo.

Dieses praedium ist gelegen a miridie in mässigen Bergen, a septemtrione in einer flache neben dem saustrohm, ist biß anhero von denen gegenüber liegenden granitzern theilß cultivirt, theilß auch öd gelassen, zum mehresten aber zur pascuation gebrauchet worden, hat schöne ackher, auen, und fruchtbahre waldungen. Eß ist khein ordentliches dorff dahier aufgerichtet gewesen, sondern eine jede famili hat seine gründ und bezirkh auch wohnung für sich und von andern abgesondert gehabt, von welchen die nunmehro lehre plätz die nahmen annoch führen; solche seint auf dem bergel oder huefel Uffale das Milinovo, Kuchicza, Hanszarovicza, Berdo, Vukova-Kuchicze, Vulebito Berdo, Dragiche, Vujnova Kuchicze, Kossica glava, Podgraczka, Begoa Bara, Blasnikov Berdo und Belevitovo Berdo; auf dem Vulebito Berdo seint vorzeiten schöne weingarten gewesen, von welchen die Reben annoch zu sehen. hat bäch, welche auß denen gebürgel quellen, den bach Jurinacz, den bach Peinovacz, den bach Jablanicza, den bach orahovo und den bach Szmerdel, welcher pro meta orientali dienet; meta meridionalis ist das türckhische, occidentalis der Plaffesina Bara und Septemtrionalis der Saustrohm. die länge und breite seint gleich und extendiret sich Jede auf $1\frac{1}{4}$ stund, hat 75 cultivirte und 470 ödte Joch ackher; waldungen 2800 Joch. sessiones seint cultivirt $1\frac{3}{24}$, öd und zur Vieh weyde gehalten worden $19\frac{3}{24}$.

angebauet haben

(fol. 6.) Continuatio Praedii Orahovo.

Granitzer zu Jablanacz in Sclavonien wohnhaft	Wirth	Äcker und Gärtten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones ganze	24tel	Ertragen à fl.	d.
Millovan	1	20/24	—	—	50 12/24				
Bariactar Bassich	1	8 15/24	—	5	5 23/24				
Ivan Prodanovich	1	7/24	—	—	17 12/24	—	9	6	9 9/24
Vucsko	1	6/24	—	—	15 4/24				
Mihal Lucsich	1	8/24	—	—	20 6/24				
Lepöe Dessetnik	1	4 3/24	—	2	51 15/24				
Milin Boszanacz	1	1 21/24	—	1	14 2/24	—	6	4	6 6/24
Juricza Radovanovicha	—	4/24	—	—	10 1/24				
Mihailo Popich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Dragich Haracz	1	2 15/24	—	1	59 23/24				
Stanko Bassich	1	1 12/24	—	—	91 9/24	—	6	4	6 6/24
Radossav Stankovich	1	19/24	—	—	48 7/24				
Pavo Jurissich	1	1 18/24	—	1	6 15/24				
Szladojevich Dragulo	1	2 15/24	—	1	55 23/24				
Germann	1	12/24	—	—	30 12/24	—	5	3	38 13/24
Ivan Jurissich	1	18/24	—	—	45 11/24				
Martin Gergicz	1	1 18/24	—	1	6 15/24				
Summa	16	29 7/24	—	17	60 10/24	1	2	17	60 10/24
Alter Uszkok								à	
Milloje Millossevich	1	9	3	12	18 18/24	—	9	12	18 18/24
Perse									

(fol. 7.) **Praedium Gaschiza.**

Dieses Praedium hat eine Situation gleich wie obbeschriebene zwei Praedia, bestehet in schönen auen (so vorhero ackher gewesen, nunmehro aber von denen granitzern zur pascuation gebrauchet worden) und fruchtbahren waldungen; führet den nahmen von dem bach gaschicza, welcher an zweyen orthen entspringet, und bey dem ursprung gegen morgen die Szirova gaschicza, gegen abent aber die Szuka gaschicza genennet wird, fliesset an dem orth Dernova Szelike (alwo vorhero einige häuser dieses nahmens gestanden) zusammen, und schliesset den berg Medgya gaschicza ein; ansonsten ist das dorff am außfluß des bachs gaschicza unweith dem saustrohm gestanden, und seint in der anhöhe und auf der spitze des bergs gaschiczky-Berdo schöne weingarten gewesen, welche nunmehro verwachsen seint.

hat seine Metas ab oriente die gerade linie und den Tractum Diametralem über das gebürg und den orth (allwo die spitzen des gaschiczky berdo und des gavecha berdo sich conjungiren) bis an die turckhische angranitz, welche pro meta meridionali dienet biß an den bach Szmerdel; dieser aber stehet pro Meta occidentali biß an den saustrohm, welcher a septemtrione fliesset. Von dem saustrohm biß an das türckhische extendiret sich die länge auf 1 stund 20 minuten, die breite aber von dem bach Szmerdel biß auf obbenente spitzen der berge auf 42 Minuten. hat erden zum ackherbau und wißmatten tauglich 350 Joch, waldungen, welche neben dem saustrohm 6 minuten

(fol. 8.)
breit denen exundationen unterworffen 1350 Joch; sessiones cultas ~~0~~, incultas 13.

Bisztricza.

Alte Uszkoken	Wirth	ackher und gärten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones ganze	24tel	betragen à fl.	d.
Stoich Pavlovich	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Vukobrad Mittrovich . . .	1	4	2	5	68 18/24				
Mihal Radulovich	1	2	1	2	84 9/24				
Mil Praeradovich	1	2	1	2	84 9/24				
Vukassin Mallessovich . .	1	2	1	2	84 9/24	—	15	20	31 6/24
Jovan Vucskovich . . .	1	2	1	2	84 9/24				
Stojan Dragich	1	1	1	1	62 12/24				
Luka Vukich	1	1	1	1	62 12/24				
Dragia Kujavich	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Radoicza Millojevich . . .	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Summa	10	23	11	32	50	1	—	32	50

(fol. 9.) Continuatio Bisztricza.

Neue Uszkoken khomen den 1. Martj. 1725.	Wirth	ackher und gärten Joch	wisen Mader	haben in besondere zu bezahlen fl.	d.	Sessiones ganze	24tel	Ertragen à fl.	d.
Luca Kesserovich	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Luca Kessmanovich . . .	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Millin Mittrassinovich . .	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Ognian Spoljar	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Radosav Versina	1	2	1	—	98 2/24				
Dmittar Tolimirovich . .	1	2	1	—	98 2/24				
Petar Vucsinovich . . .	1	2	1	—	98 2/24	—	9	4	6 6/24
Nicola Stojanovich . . .	1	1	1	—	56				
Kocztadin Kovacsevich . .	1	1	1	—	56				
Luca Millanevich	1	2	1	—	98 2/24				
Mikula Milletich	1	1	1	—	56				
Radotta Davidovich . . .	1	2	1	—	98 2/24	—	9	4	6 6/24
Berissav Jelich	1	2	1	—	98 2/24				
Blagoje Danichich . . .	1	1	1	—	56				
Pantelia Raichevich . . .	1	2	1	—	98 2/24				
Lasso Mihajlovich	1	1	1	—	56				
Mihajlo Mallich	1	1	1	—	56				
Radossav Dragich . . ,	1	1	1	—	56	—	9	4	6 6/24
Radoicza Kovacs	1	1	1	—	56				
Mihajlo Vucskovich . . .	1	2	1	—	98 2/24				
Marco Popov	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Summa	21	39	21	18	95 20/24	1	18	18	95 20/24

Diese unterthanen seint ihres glaubens graeci ritus,

(fol. 10.)
das dorff aber hat den nahmen von dem bach Bisztricza, welcher in dem gebürg Broszara von mittag entspringet, und gegen mitternacht in den saustrohm einfliesset. vor alten Zeiten ware dieses dorff an gemeltem gebürg und bach zerstreuter angelegt und hatte an ackher, wisen und weingarten einen überfluß, welche nunmehro schier mehrentheilß verwachsen seint. anjetzo ist dieses dorff wegen beförchtender räuberey und anderen ungelegenheiten ein viertel stund abwehrts und zwar fest an dem saustrohm (ungeachtet der boden alda denen exundationibus unterworffen ist) in der flache zusammen gezogen und angelegt worden. der Terrain bestehet von mittag in nutzbahren berg und thall, von mitternacht und zwar gegen dem saustrohm in einer denen exundationen zu zeiten unterworffenen ebene. die Jetzt gestelte Metales seint ab oriente der bach Verbasca biß an den bach Jablanicza nachgehents dieser bach biß an die türkhische angräntz und in die gegend der Kula, alwo auch dieser bach entspringet. a meridie ist gemelte türkhische angräntz über die spitze des bergs Proszara bis in die Gegendt des bergs Kavecha und an die in dem Praedio gaschicza angezogene metas orientales, so dahier pro occidentali, der Saustrohm aber pro septemtrionali dienet.

dieses Terrain ist neben dem saustrohm versus orientem zu 30, versus occidentem zu 15 à 8 minuten denen exundationen unterworffen und hat etliche khleine morastel. Versus meridiem begreiffet es
(fol. 11.)
in sich unterschiedliche anhöhen und bergel, welche denen unterthanen zu benambsen unbekhant; die fürnembste seint der Proszara, dessen spize zwischen dem Röm. Kayser und Ottomanischen zur scheidung dienet, der berg Viniczko Berdo, auf welchem vorzeiten weingarten gepflanzet gewesen, der berg Ivanovitz, welchen ein türckhischer unterthan dieses nahmens zur Session gehabt; der Hueffel Stanchich, der berg Czermeko berdo und der Kavecha berdo. die länge dieses Terrains extendiret sich ab oriente ad occidentem auf $1\frac{3}{4}$ stund, die breite aber a meridie versus septemtrionem auf 1 stund; hat saubere ackher und wisen 74 Joch, verwachsene und öde 450 Joch, fruchtbahre waldungen 3500 Joch; sessiones possessionatas $1\frac{18}{24}$, impossossionatas und verwachsen 16.

Praedium Verbasca.

Dieses praedium hat seinen nahmen von dem bach verbasca, ist unbewohnt, hat schön erhöhete aber doch in der flachen liegende ackher, wisen und waldungen, welche biß anhero von denen gradiscanern granitzern theilß genutzet, theilß auch öd gelassen worden. eß befinden sich auch alhier einige obstbäumer.

die metales seint nicht angezeiget worden, deßwegen dahier der termin zwischen der Jablanicza und Verbasca ausgezogen worden, und befinden sich hier zwischen ackher und wisen 150 Joch, waldungen 450 Joch, Sessiones unbewohnte $5\frac{12}{24}$, bewohnte ~~0~~.

(fol. 12.)

Gradisca.

Dieser orth wird bewohnet theilß von Catholischen theilß von altgläubischen oder Schismatischen unterthanen; die Situation bestehet in einer flache oder Ebene, ist denen exundationen auf ein viertel stund in der breite unterworffen, hat zwischen denen ackher und wisen einige Morastel, gegen mittag aber schöne waldungen mit wisen und ackher untermischt; die metales seint ab oriente mit denen Macskovaczer granitzern

abgeschiden durch einige mit Creutz gezeichnete felber undt aichen-bäumer, biß an das praedium Novosselacz und die türckhische angräntz, so a meridie stehet; ab occidente ist der bach Verbasca biß zum einfluß in den Saustrohm, welcher dan gleichwie an allen andern örthern pro meta septemtrionali dienet. die länge ist ab oriente versus occidentem von $1\frac{3}{4}$ stund, die breite a meridie versus septemtrionem von einer ganzen stund. ackher undt wisen befinden sich 1200 Joch, fruchtbahre waldungen ohne das gesträuch 2000 Joch. Sessiones seint sowohl durch die uszkoken als granitzer cultivirte 10, öde 42, wisen haben die granitzer dahier sich kheine außmessen lassen, sondern wollen für Jede fuhr heu (welche sye mähen werden) gleich wie in vorigen beschehen, 5 groschen bezahlen, zu welchem ende ein jeder sich seine bißhero in possess gehabte wisen selbsten außgezeichnet.

(fol. 13.) Continuatio Gradisca.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	wisen Mader	haben in besondere zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	ganze	24tel	fl.	d.
Knesz Milin Plagosevich .	1	4	8	8	12 12/24	—	6	8	12 12/24
Stepan Kondich	1	2	4	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Ignathia Jangyahovich . .	1	2	4	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Millisav Kesserovich . . .	1	2	4	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Peter Millisanovich . . .	1	4	8	8	12 12/24	—	6	8	12 12/24
Pavo Pavlovich	1	4	7	7	71 21/24				
Juro Beli	1	4	5	6	90 15/24				
Ivan Kolungya	1	2	1	2	84 9/24	—	18	24	37 12/24
Milloe Thomassovich . . .	1	2	3	3	65 15/24				
Illia Lapparovich	1	2	2	3	25				
Millun Vukoszavlovich . .	1	3	5	5	68 18/24				
Radissa Jankovich . . .	1	4	6	7	31 6/24	—	12	16	25
Ivan Jankovich	1	2	2	3	25				
Stoich Jelchich	1	4	6	7	31 6/24				
Radoicza Vuisinovich . .	1	3	5	5	68 18/24	—	18	24	37 12/24
Radovan Szimich	1	7	7	11	37 12/24				
Stanoe Bosniakovich . . .	1	3	6	6	9 9/24	—	$4\frac{1}{2}$	6	9 9/24
Juro Sunich	1	3	6	6	9 9/24	—	$4\frac{1}{2}$	6	9 9/24
Jurack Vukelich	1	3	6	6	9 9/24	—	$4\frac{1}{2}$	6	9 9/24
Radoicza Millichich . . .	1	6	7	10	15 15/24	—	$7\frac{1}{2}$	10	15 15/24
Illia Rachenovich	1	3	9	7	31 6/24				
Jurissa Vinkovich . . .	1	3	5	5	68 18/24	—	15	20	31 6/24
Jovan Siffkovich	1	4	6	7	31 6/24				
Ivan Sunich	1	2	1	1	57 7/24				
Jacob Loncsevich	1	4	5	5	90 15/24		7	9	47 22/24
Summa	25	82	128	151	66 16/24	4	16	151	66 16/24

(fol. 14.) Continuatio Gradisca.

Neue Uszkoken	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Juko Bivollich	1	3	6	2	3 3/24	—	6	2	70 20/24
Millos Pakal	1	1	2	—	67 17/24				
Szava Popich	1	3	8	2	30 5/24				
Radivoj Nicolich	1	2	4	—	94 19/24				
Berissav Szecz	1	2	3	1	21 21/24	—	15	6	77 2/24
Alexa Millojevich	1	3	4	1	76 2/24				
Peter Churchia	1	1	1	—	54 3/24				
Mihajlo Milinovich	1	1½	3	1	1 13½/24	—	7½	3	38 13/24
Ivan Lubojevich	1	3½	7	2	36 23½/24				
Rellich	1	1½	3	1	1 13½/24	—	4½	2	3 3/24
Vidak Szumrak	1	1½	3	1	1 13½/24				
Luboje Szlepsovich	1	2	4	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Radovan Szamarszich	1	1½	3	1	1 13½/24	—	4½	2	3 3/24
Mato Delich	1	1½	3	1	1 13½/24				
Radoicza Poszatovich	1	4	8	2	70 20/24	—	6	2	70 20/24
Stanivuk Kovach	1	4	8	2	70 20/24	—	6	2	70 20/24
Pavo Dragunovich	1	3	5	1	89 14/24				
Stanivuk Bosich	1	1	1	—	54 4/24	—	10½	4	73 23/24
Millin Aginacz	1	2	3	1	28 21/24				
Dmittria Mittrovich	1	1½	3	1	1 8/24				
Summa	20	43½	82	28	43 18/24	2	15	28	43 18/24

(fol. 15.) Continuatio Gradisca.

Granitzer in Gradisca Sclavoniae wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Filovich Ivan	1	12/24	—	—	30 13/24				
Maros Trepich	1	15/24	—	—	38 3/24				
Chislovich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Ivo Lukevich	1	12/24	—	—	30 12/24	—	6	4	6 6/24
Nicola Prorok	1	15/24	—	—	38 3/24				
Franjo Allassich	1	13/24	—	—	33 1/24				
Mihat Jandrich	1	1 15/24	—	—	99 1/24				
Miho Petanovich	1	1 18/24	—	1	6 10/24				
Martin Lucsich	1	3 21/24	—	2	36 7/24				
Mihal Lucsich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Maros Bojanich	1	20/24	—	—	50 18/24	—	7	4	73 23/24
Ivo Pavunovich	1	2 1/24	—	1	24 21/24				
Juro Gegich	1	8/24	—	—	21 10/24				
Miko Buichich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Stephan Horvat	1	20/24	—	—	50 18/24				
Ivan Deak	1	11/24	—	—	27 21/24	—	3	2	3 3/24
Peter Jurich	1	1 —	—	—	60 21/24				
Gajula Glivich	1	13/24	—	—	33 3/24				

Granitzer in Gradisca Sclavoniae wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Mihal Vucsich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Pejo Gichich	1	20/24	—	—	50 18/24				
Miho Luchich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Marco Pokuncsich	1	7/24	—	—	17 18/24	—	3 ½	2	36 23½/24
Luca Petanich	1	1 2/24	—	—	71 23 ½/24				
Mikula Gricsevich	1	20/24	—	—	50 18/24				
Latus	24	21 13/24	—	13	20 7½/24	—	19½	13	20 7½/24

(fol. 16.) Glava kao gore, samo je u drugoj rubrici pogrešan latus.

Latus	24	21 10/24	—	13	20 7½/24	—	19½	13	20 7½/24
Miho Guberovich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Gergo Gajula	1	10/24	—	—	25 9/24				
Ivo Kelchich	1	2 19/24	—	1	70 3/24				
Miho Jelich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Martin Tropich	1	2 8/24	—	1	42 4½/24				
Ivo Luczich	1	6/24	—	—	15 4½/24	—	7	4	73 23/24
Thomo Szimich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Maros Pojanich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Maricza	1	2/24	—	—	4 8/24				
Miko Tropich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Mihal Kattanich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Ivo Stancsevovich	1	23/24	—	—	58 9½/24				
Juro Vallekovich	1	14/24	—	—	35 12/24				
Stepan Petanich	1	19/24	—	—	48 6/24				
Mikula Gricsevich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Andria Jandrich	1	12/24	—	—	30 12/24	—	6	4	6 6/24
Juricza Stepanovich	1	9/24	—	—	22 21/24				
Stepo Vukovich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Nicola Glovanovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Pavo Haszich	1	2 5/24	—	1	43 13/24				
Miho Szecz	1	9/24	—	—	33 21/24				
Catha Nemicza	1	1/24	—	—	2 12/24	—	½	—	33 20½/24
Roma Mara	1	3/24	—	—	7 11/24				
Latus	47	36 13/24	—	22	34 9/24	1	9	22	34 9/24

(fol. 17.) Glava i latus kao gore.

Mato Assamovich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Nicola Veldtwebl	1	3/24	—	—	7 15/24				
Marco Masich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Juro Chovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Stepan Chovich	1	3/24	—	—	7 15/24	—	2	1	35 10/24
Szavo Kolungya	1	6/24	—	—	15 4½/24				
Mato Stifficsevich	1	5/24	—	—	12 17½/24				
Franjo Unnalich	1	10/24	—	—	26				
Pendro Czigan	1	7/24	—	—	18				
Stepan Vucsich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Martin Kololovich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Mihal Terszich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Stoicza	1	13/24	—	—	33 ½/24				
Nicola Pavicsich	1	10/24	—	—	26				

Granitzer in Gradisca Sclavoniae wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Riszto	1	12/24	—	—	30 12/24				
Anton Marinovich	1	9/24	—	—	22 21/24				
Illia Szasztavnik	1	10/24	—	—	26				
Vid Stojnovich	1	11/24	—	—	27 21/24	—	6 1/2	4	40 2/24
Stana Gegylia	1	11/24	—	—	27 21/24				
Mato Pekar	1	10/24	—	—	26				
Millanko Stegich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Millovan Charapsia	1	12/24	—	—	30 12/24				
Ivan Jurovich	1	8/24	—	—	20 7 1/2/24				
Ivo Chanich	1	7/24	—	—	18				
Mato Matokovich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Manda	1	18/24	—	—	42 2/24				
Latus	73	46	—	28	9 21 1/2/24	1	17 1/2	28	9 21 1/2/24

(fol. 18.) Glava i latus kao gore.

Blasco Deszetnik	1	1/24	—	—	2 21/24				
Miho Matekich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Thomo Skopich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Illia Pavissich	1	7/24	—	—	18				
Franjo Unanich	1	1/24	—	—	2 12/24	—	5	3	38 13/24
Miho Perkich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Plaffsa Deszetnik	1	2 9/24	—	1	44 18/24				
Illia Bodich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Gergo Luczich	1	2 3/24	—	1	30 7/24				
Catha Perpeczinicza	1	1/24	—	—	2 12/24				
Misco Ivetich	1	1 1/24	—	—	63 12/24				
Maruska	1	11/24	—	—	27 21/24				
Jacob Mikessich	1	19/24	—	—	48 6/24	—	2 1/2	1	69 6 1/2/24
Juro Czerni	1	5/24	—	—	12 15 1/2/24				
Andria Szalicsin	1	7/24	—	—	17				
Mihal Mihalinovich	1	1 3/24	—	—	65 13 1/2/24				
Manda Vukevichin	1	2/24	—	—	5 1 1/2/24				
Dugicskina	1	3/24	—	—	7 13/24				
Millossovicha	1	6/24	—	—	15 6/24				
Jovan Levachich	1	4/24	—	—	10 4/24	—	3	2	3 3/24
Ossekich Hadnagy	1	8/24	—	—	23 7/24				
Nicola Kovacsich	1	13/24	—	—	33 2/24				
Chevics Marco	1	6/24	—	—	15 6/24				
Bariactarovicza	1	6/24	—	—	15 6/24				
Ivo Jurko	1	6/24	—	—	15 10/24				
Latus	98	57 17/24	—	35	20 20/24	2	4	35	20 20/24

(fol. 19.) Glava i latus kao gore.

Nivich Strasemeister	1	11/24	—	—	27 21/24				
Ivan Priprost	1	2/24	—	—	5 2/24				
Peter Rome	1	2/24	—	—	5 2/24				
Illia Prodich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Miho Lolin	1	3/24	—	—	7 13/24				
Kurucz Marco	1	19/24	—	—	48 6/24				

Graniczer in Gradisca Sclavoniae wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl	d	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Jovan Szimich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Marco Jurginich	1	4/24	—	—	10 3/24				
Illia Vukossavlovich	1	5/24	—	—	12 15/24				
Jurko Spoljar	1	4/24	—	—	15 6/24				
Vasso Gerk	1	3/24	—	—	7 13/24				
Piskorovich Vojvoda	1	4/24	—	—	15 6/24	—	5½	3	72 9½/24
Franjo überrheiter	1	1/24	—	—	2 12/24				
Jovan Szeralia	1	1/24	—	—	2 12/24				
Jovan Bariactar	1	23/24	—	—	57 4½/24				
Pavo Strasemester	1	4/24	—	—	10 3/24				
Mato Strasemester	1	14/24	—	—	35 14/24				
Vukovich Miho	1	4/24	—	—	10 3/24				
Franjo Domus	1	4/24	—	—	10 3/24				
Mato Kollassarich	1	9/24	—	—	22 21/24				
Capitan Szimich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Mato Mikocs	1	16/24	—	—	40 15/24				
Executor Franciscanorum	—								
Franciscaner 6 mader wisen	—								
Latus	120	63 16/24	—	38	93 5½/24	2	9½	38	93 5½/24
(fol. 20.) Glava kao gore.									
Nicola Kovacsevich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Illia Prodich	1	9/24	—	—	22 21/24				
Ivo Chovich	1	9/24	—	—	22 21/24				
Stepan Majdan	1	3/24	—	—	7 13/24				
Mathiana	1	1/24	—	—	2 12/24				
Annicza Rusicza	1	1/24	—	—	2 12/24				
Nicola Kullessin	1	3/24	—	—	7 13/24				
Damian Petrovich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Zagricha Sena	1	3/24	—	—	7 13/24	—	2½	1	69 6½/24
Marco Mikosevich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Mato Antolovich	1	5/24	—	—	12 15/24				
Marco Bukonovich	1	3/24	—	—	7 10/24				
Martin Rocsa	1	1/24	—	—	2 12/24				
Pejo grichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Marko Bukinichich	1	3/24	—	—	7 3/24				
Plaffchich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Ivan Szeralia	1	7/24	—	—	17 21/24				
Pejo Taraksich	1	12/24	—	—	31				
Ivan Jandrich	1	5/24	—	—	12 15/24				
Nicola Kulichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Capitana Illia Sena	1	12/24	—	—	31				
Mato Szecz	1	3/24	—	—	7 13/24	—	2	1	35 10/24
Rapo	1	5/24	—	—	12 15/24				
Jovan Thadia	1	8/24	—	—	20 4/24				
Vuicza Pratevich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Mato Siffkovich	1	4/24	—	—	10 4/24				
	—	—	—	—	—				
Latus	120	63 16/24	—	38	93 5½/24	2	9½	38	93 5½/24
Latus	146	68 16/24	—	41	97 22/24	2	14	41	97 22/24

(fol. 21.) Continuatio Gradisca.

Granitzer in Gradisca Sclavoniae wohnhaft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Latus	146	68 16/24	—	41	97 22/24	2	14	41	97 22/24
Radoicza Kolostj	1	3/24	—	—	7 13/24				
Andrich Boso Czigan	1	1/24	—	—	2 12/24				
Pendro Czigan	1	1/24	—	—	2 12/24				
Vukacsinora	1	3/24	—	—	7 13/24				
Stipo plaffchich	—	2/24	—	—	5 2/24				
Stana Gyegilia	—	3/34	—	—	7 13/24				
Pejo Geretich	1	3/24	—	—	7 13/24				
Peter Kosztin	1	2/24	—	—	5 2/24				
Ivan Czapovich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Pavo Katich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Stoicza	1	1/24	—	—	2 12/24				
Radoicza	1	1/24	—	—	2 12/24	—	4	2	70 20/24
Mihal Bussloja	1	1/24	—	—	2 12/24				
Misco Szandacsich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Angelia panuncza	1	2/24	—	—	5 2/24				
Peter Popovich	1	14/24	—	—	35 13/24				
Vasso Bariactar	1	12/24	—	—	30 18/24				
Ivan Stobolich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Jela Vidovcza	1	12/24	—	—	30 12/24				
Jovan Szandacsich	1	12/24	—	—	30 12/24				
Nicola glovaszovich	1	10/24	—	—	25 18/24				
Szava Kolungya	1	1/24	—	—	2 12/24				
Blas Pavlovich	1	15/24	—	—	22 6/24				
Latus	166	73 9/24	—	44	68 18/24	2	18	44	68 18/24
(fol. 22.) Glava kao gore. Latus	166	73 9/24	—	44	68 18/24	2	18	44	68 18/24
Miho Stipina	1	7/24	—	—	12 21/24				
Pejo Herszich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Illia Mikicsich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Stanko Medich	1	8/24	—	—	20 8/24	—	2	1	35 10/24
Ivo Jurovich	1	16/24	—	—	41 7/24				
Stipo Nepcodich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Juro Pavissich	1	5/24	—	—	12 15/24				
Pejo Chanich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Ivanna Habsovicha	1	2/24	—	—	5 2/24				
Misko Vallich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Illia Pavissich	1	4/24	—	—	15 2/24				
Jovan Mikicsich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Ivo Chanich	1	7/24	—	—	17 21/24				
Marco Zelich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Jovka Panovicza	1	8/24	—	—	20 8/24	—	5	3	38 13/24
Miho Lagutich	1	17/24	—	—	48 16/24				
Marco Aksamovich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Gergo Gruch	1	20/24	—	—	58 19/24				
Miko Mickicsich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Martin Mikisich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Miko Krivda	1	8/24	—	—	20 8/24				
Gergich Medich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Marco Neszich	1	7/24	—	—	17 21/24				
Summa	189	80 14/24	—	49	42 17/25	3	1	49	42 17/24

(fol. 23.)

Praedium Novoszelacz.

Dieses Praedium ist gelegen ¾ stund vor gradisca ad meridiem, worvon nur ein khleiner Thail auff Röm. Kayserl. Seithen gefallen, welcher von denen Gradiscaner Uszkoken cultiviret und theilß öd gelassen wird; die situation ist in einer erhöheten Ebenen und denen exundationibus nicht unterworffen, stosset ab oriente an daß praedium Kossorna, a meridie an das turckhische, und ist ab occidente, desgleichen a septemtrione mit dem gradiscaner grund untermischet, deswegen dieses Praedium unter die Gradiscaner Sessiones eingeschlossen ist.

Praedium Koszorna oder Kosztina.

Dieses Praedium ist unbewohnet und gelegen zwischen kleinen Morastln und waldungen wird von denen Macskovaczer Granitzern thails zum Ackher-Bau, thails auch zur pascuation usuiret, ist denen größeren Exundationen underworffen, denen khleinern aber nicht;

ein grosser theil dieses Terrains ist mit wilden Obstbäumern verwachsen;

in denen metalibus ist es denen Macskovaczer und Doliner gegenden untermischt, hat in sich 120 Joch zum mähen und ackhern täugliche erden, welche zu türckhen Zeiten von denen Gradiscaner türckhen und einigen auf diesem praedio gewesenen Innwohnern cultiviret worden; anjetzo haben ihre s. v. Viech ställe dahier, und geackhert.

(fol. 24.) Continuatio Praedii Koszorna.

Granitzer zu Macskovacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Marco Romchich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Gergo Stipanovich	1	15/24	—	—	38 1/24				
Marco Thomassich	1	21/24	—	—	53 3/24				
Ivo Kolungya	1	17/24	—		43 3/24	—	4	2	70 20/24
Nicola Stassich	1	1 14/24	—	—	96 3/24				
Ivo Romcsevich	1	5/24	—	—	12 7/24				
Martin Naszscich	1	21/24	—	—	53 7/24				
Ivo Jandrassevich	1	11/24	—	—	25 21/24				
Peter Kovacsevich	1	5/24	—	—	12 7/24	—	2	1	35 10/24
Marco Pakich	1	19/24	—	—	43 23/24				
Marco Blase	1	11/24	—	—	27 21/24				
Nicola Ramszavlevich	1	14/24	—	—	31 12/24				
Franjo Kovacs	1	8/24	—	—	20 6/24				
Joseph Jagatich	1	10/24	—	—	26 15/24	—	2	1	35 10/24
Nicola Gavran	1	9/24	—	—	22 21/24				
Jacob Turkovich	1	5/24	—	—	12 7/24				
Summa	16	9 1/6	—	5	41 16/24	—	8	5	41 16/24

(fol. 25.)

Gegend Macskovacz und Dolina.

Diese Gegenden bestehen zum mehresten in waldungen und Morasten, seint denen exundationen unterworffen, außgenommen wenige anhöhen an dem Saustrohm, und obbeschriebenem Praedio Koszorna, welche von beeden granitz orthen Macskovacz und Dolina zu garten und s. v. Viechweyden biß anhero gebrauchet worden.

Diese haben zwischen sich keine Metales seint aber von der gegend (welche die Oragovitzer granitzer sich biß anhero zugeeygnet gehabt) distinguiret durch einen graben unterhalb Gradina einer anhöhe, auf welcher die Doliner ihren freydthoff und eine Capellen haben, und dieser graben dienet pro meta orientali biß an das türckhische, welches a meridie lieget. ab occidente ist das praedium Novoszelacz und die gezeichnete bäumer bey denen Gradiscanern, a septemtrione der saustrohm.

die länge ab oriente versus occidentem extendiret sich auf 2 stund, die breite a meridie versus septemtrionem auf eine stund.

Ackher und wisen (so aber zum mehresten verwachsen) befinden sich 640 Joch, aichelwaldungen 2400 Joch; ungerechneter deren von den Macskovaczer und Doliner granitzern in Ihren gegenden aufgerichteten Szallas oder s. v. Vieh-Ställen seint cultivirte Sessiones $\frac{8}{24}$, ödte sessiones 18.

angebauet haben

(fol. 26.) Continuatio Gegend Macskovacz und Dolina.

Granitzer zu Dolina in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Gergo Marcsinkovich . .	1	2/24	—	—	5 2/24				
Ivan Jurichich	1	5/24	—	—	12 15/24				
Luca Jurichich	1	10/24	—	—	20 4/24				
Mato Jurichich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Blas Jurichich	1	4/24	—	—	12 19/24	—	1	—	67 17/24
Marco Skokich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Thomo Androvich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Mihal Kisszelich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Luca Budich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Marco Budich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Ivan Vukovich	1	5/24	—	—	11 19/24				
Miho Dukich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Martin Szivich	1	6/24	—	—	10 8/24				
Franjo Kallich	1	4/24	—	—	9 8/24				
Mara Basnika	1	1/24	—	—	2 6/24	—	1	—	67 17/24
Ivan Mandich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Ivan Stoich	1	3/24	—	—	6 18/24				
Illia Marcsinkovich . . .	1	2/24	—	—	5 2/24				
Nicola Marcsinkovich . .	1	2/24	—	—	5 2/24				
Stepan Burich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Thomo Marich	1	1/24	—	—	2 6/24				
Summa	21	2 12/24	—	1	35 10/24	—	2	1	35 10/24

(fol. 27.) **Gegend Orugovicza.**

Diese gegend ist gelegen in der flache bestehet in Morasten, und untermischten waldungen und gesträuch; hat a meridie das Dugopolye, ein schönes feld, welches denen exundationen nicht unterworffen und von denen Orugoviczer granitzern zur pascuation gebraucht worden, das feldt aber neben denen gestätten des Saustrohms dienet bemelten Orugoviczern zum ackherbau und theilß zur pascuation.

dahier fliesset der fluß Mlatura in den saustrohm;

die metales seint von denen orugoviczer granitzern biß anhero gehalten worden, ab oriente der fluß Verbas biß gegen die Szvinjarer Hunka, a meridie das türckhische, ab occidente die gegend Dolina und a septemtrione der saustrohm.

die länge ab oriente versus occidentem extendiert sich auf 2 stund, die breite von dem saustrohm ad meridiem zu gehen und zwar biß zu der Karraffida Hunka auf $2\frac{1}{2}$ stund; hat mit obigem Dugopolye (auf welchem obbenente Orugoviczer Ihre Szallas haben) 342 Joch ackher, waldungen 5258 Joch. Sessiones seint cultivirt und angebaut $\frac{21}{24}$, unangebaut und öd 10.

(fol. 28.) Continuatio Gegend Orugovicza.

Granitzer zu Orugovicza in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Jandras Horvat	1	2/24	—	—	5 —				
Juro Sullich	1	4/24	—	—	10 —				
Ivanecz Ivanchich	1	3/24	—	—	7 6/24				
Miho Sukich	1	2/24	—	—	5 —				
Stepan Gregorich	1	21/24	—	1	13 3/24	—	3	2	3 9/24
Juro Ballaskovich	1	3/24	—	—	7 6/24				
Jandro Thomich	1	4/24	—	—	10 —				
Maros Klarich	1	15/24	—	—	38 6/24				
Marco Ballaskovich	1	3/24	—	—	7 6/24				
Marco Mattkovich	1	19/24	—	—	47 15/24	—	1	—	67 17/24
Mato Dukich	1	8/24	—	—	20 2/24				
Anton Auer	1	5/24	—	—	11 3/24				
Anton Siffkovich	1	6/24	—	—	15 —				
Ivo Bariactar	1	5/24	—	—	11 3/24				
Mato Stifficsich	1	12/24	—	—	30 —	—	2	1	35 10/24
Blas Stifficsich	1	15/24	—	—	37 1/24				
Juro Sokich	1	5/24	—	—	11 3/24				
Mihal Jurich	1	6/24	—	—	15 —				
Ivo Vlassich	1	2/24	—	—	5 —				
Matan Vitulin	1	16/24	—	—	40 5/24	—	1	—	67 17/24
Mikula Billegych	1	9/24	—	—	22 12/24				
Stipo Stificsich	1	2/24	—	—	5 —				
Franjo Sokisch	1	16/24	—	—	40 5/24				
Mikula Miskovich	1	2/24	—	—	5 —	—	1	—	67 17/24
Marco Piessich	1	6/24	—	—	15 —				
Mato Pielich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Latus	26	10	—	5	41 16/24	—	8	5	41 16/24

(fol. 29.) Glava i latus kao gore.

Jurica Sokich	1	1 1/24	—	—	62 17/24	—	1	—	67 17/24
Matthia Mikich	1	2/24	—	—	5 —				
Andras Horvat	1	5/24	—	—	12 12/24				
Juricza Siffkovich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Blas Gallich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Miho Gregorich	1	3/24	—	—	7 12/24	—	1	—	67 17/24
Pejo Klarich	1	5/24	—	—	12 12/24				
Marco Buichich	1	7/24	—	—	17 13/24				
Lucas Szarich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Blas Margetich	1	4/24	—	—	10 5/24				
Blas Szvilich	1	5/24	—	—	12 12/24	—	1	—	67 17/24
Stanko Miskovich	1	13/24	—	—	32 12/24				
Martin Thomich	1	5/24	—	—	12 12/24				

Granitzer zu Orugovicza in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Ivan Verzaslo	1	19/24	—	—	47 12/24	—	1	—	67 17/24
Stanko Jurinovich	1	8/24	—	—	20 5/24				
Marco Miklich	1	4/24	—	—	10 1/24				
Luca Klassnich	1	11/24	—	—	27 12/24	—	1	—	67 17/24
Juro Szelich	1	12/24	—	—	30 4/24				
Anton Ivanetich	1	15/24	—	—	37 12/24				
Stanko Kunjacsevich	1	4/24	—	—	10 1/24	—	1	—	67 17/24
Gergo Hadich	1	6/24	—	—	15 2/24				
Gergo Dukich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Latus	48	16 16/24	—	9	47 22/24	—	14	9	47 22/24

(fol. 30.) Glava i latus kao gore.

Ivan Turkovich	1	7/24	—	—	17 10/24				
Jandro Lovrich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Pavo Horvat	1	1/24	—	—	2 12/24				
Martin Magetich	1	10/24	—	—	25 1/24	—	1	—	67 16/24
Marco Mirkovich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Marco Mattkovich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Mato Szvilich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Marco Thomassovich	1	7/24	—	—	17 10/24				
Nicola Mandich	1	14/24	—	—	35 7/24	—	1	—	67 17/24
Mihat Hajdich	1	4/24	—	—	10 —				
Nicola Gregorich	1	2/24	—	—	5 —				
Mato Lovrich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Illia Gregorich	1	9/24	—	—	22 13/24				
Mihal Gallich	1	6/24	—	—	15 4/24	—	1	—	67 17/24
Marco Mikulich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Pavo Gumich	1	7/24	—	—	17 10/24				
Stepan Jarich	1	8/24	—	—	20 5/24				
Mihal Harvassevich	1	12/24	—	—	30 2/24	—	1	—	67 17/24
Matthia Harvassevich	1	7/24	—	—	17 10/24				
Luca Davich	1	17/24	—	—	42 17/24				
Caspar Szelich	1	5/24	—	—	12 12/24	—	1	—	67 17/24
Marco Szdorich	1	5/24	—	—	12 12/24				
Mikula Gregorich	1	8/24	—	—	20 5/24				
Thomo Szverich	1	8/24	—	—	20 5/24				
Franjo Dumich	1	9/24	—	—	22 5/24	—	1	—	67 17/24
Marin Jurich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Latus	74	22 12/24	—	13	54 4/24	—	20	13	54 4/24

(fol. 31.) Glava i latus kao gore.

Stepan Kobchich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Marin Czvetanovich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Luka Sokich	1	7/24	—	—	17 10/24	—	1	—	67 17/24
Petar Sokich	1	3/24	—	—	10 1/24				
Mato Vesselich	1	6/24	—	—	15 3/24				
Stanko Gavran	1	6/24	—	—	15 3/24				
Summa	80	23 15/24	—	14	21 21/24	—	21	14	21 21/24

Svinjar.

Dieser orth ist gelegen an dem einfluß des fluß Verbas in dem saustrohm, also das der fluß ab occidente liegen bleiben. dahier hebt sich an das gebürg, der mehreste ackher- und wisenbau aber ist in der Ebenen; wirt bewohnet von Catholisch und Schismatischen unterthanen, deren einige alß granitzer gehalten werden, aber niemahlen den geringsten grund in der granitz gehabt, seint zu anfang des letzten türckhischen kriegs von denen türckhen entflohen und haben zu end dessen sich anhero widerumben

(fol. 32.) Continuatio Szvinjar.

auf ihre alte stationes gesetzet. wenden ein, daß sye (dieweillen sye in der granitz kheine gründ haben) zur granitz nicht contribuiren khönen, deßwegen sye dan dahier alß uszkokhen unter die alte eingetragen worden.

ansonsten ist der ackherbau mit schönen waldungen untermischt und sölche mit besonderen nahmen benambset, alß über der Verbas ab oriente der Malikut, die Nova Hada, Prebess, Lippovo polje, Czagaricze, Szusniari, Rastovicza, Duor, allwo die Armanszka Hunka, welche ferner nicht alß $\frac{3}{4}$ stund von dem saustrohm abgelegen, Ormanna, allwo die anderte Hunka $\frac{5}{4}$ stund von benentem saustrohm gelegen, und unweith dem turckhischen dorff Szittnes im thal des bergels Lubiczko berdo aufgeworffen ist; item die bergel Vinograd, Relkovicho berdo, Szerpass und Billohova berda.

über dem fluß Verbas ab occidente ist weniger ackher und wisenbau, wordurch mann zu der Szvinjarer Hunka gehet, welche in dem wald mitten in dem fuhrweg $1\frac{1}{4}$ stund weith von dem saustrohm aufgeworffen ist.

der bezirkh dieses Terrains (welchen sowohl die granitzer alß Uszkokhen nutzen) extendiret sich in der länge undt in der breite auf eine stund. die metales seint ab oriente von denen Kauczer nicht unterschieden, a meridie ist das türckhische, ab occidente der orugoviczer Terrain, a septemtrione der saustrohm. hat ackher und wisenbau 700 Joch, waldungen 1400 Joch, sessiones cultas $8\,8\frac{1}{2}/24$, incultas und ödte $17\,15\frac{1}{2}/24$.

(fol. 33.) Continuatio Szvinjar.

Alte Uszkoken	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Knes Mihal Stojakovich	1	6 16/24	6	10	51 6/24	—	12	16	25
Szubotta Millivojebich	1	4	2	5	74 15/24				
Juro Pavlovich	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Radova Markovich	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Boso Gavrich	1	3	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Szimon Szladojevich	1	5 5/24	3	7	44 19/24	—	$5\frac{1}{2}$	7	44 19/24
Stojan Mikulics	1	2 10/24	1	3	38 10/24	—	$2\frac{1}{2}$	3	38 10/24
Stojan Sussevich	1	6	4	8	80 5/24	—	$6\frac{1}{2}$	8	80 5/24
Stojan Stankovich	1	5 12/24	3	7	96 6/24	—	9	12	18 18/24
Bogich Radoichich	1	2 17/24	2	4	22 12/24				
*) Osztoja Mikulics	1	6	$3\frac{1}{2}$	8	80 5/24	—	$6\frac{1}{2}$	8	80 5/24
Stanivuk Dragunovich	1	3 9/24	2	4	73 23/24	—	$3\frac{1}{2}$	4	73 23/24
Szecula Marianovich	1	3 14/24	3	5	41 16/24	—	4	5	41 16/24
Jovan Petrovich	1	2 2/24	1	2	70 20/24	—	2	2	70 20/24
Stanko Markovich	1	3 11/24	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Janko Szerdgyenovich	1	6 4/24	4	9	47 22/24	—	7	9	47 22/24
Summa	16	65 21/24	$38\frac{1}{2}$	95	46 21/24	2	$22\frac{1}{2}$	95	46 21/24

*) Diese seint zu anfang des türckhen kriegs unter kayl. protection geflogen wie in der beschreibung zu sehen ist.

(fol. 34.) Continuatio Szvinjar.

	Neue Uszkokhen khomen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83 1/3 d. fl.	d.
in Martio 1724	Milloje Jovanovich . . .	1	4	2	1	80 14/24	—	4	1	80 14/24
	Stojak Noffkovich . . .	1	5 22/24	5	3	15 23/24	—	7	3	15 23/24
	Radonja Thadich	1	3 3/24	2	1	57	—	3 1/2	1	57
	Radovan Vassich	1	2	3	1	12 20/24	—	2 1/2	1	12 20/24
	Stoich Quoszdanovich . .	1	2	3	1	12 20/24	—	2 1/2	1	12 20/24
	Umillen Vujanovich . . .	1	3 13/24	3	1	80 14/24	—	4	1	80 14/24
	Stanko Stoichevich . . .	1	1 17/24	2	—	90 7/24	—	2	—	90 7/24
in Martio anni 1725	Gruicza Szmillich	1	2 8/24	2	1	12 20/24	—	2 1/2	1	12 20/24
	Dmittar Mergyenovich . .	1	1 17/24	1	—	90 7/24	—	2	—	90 7/24
	Stanko Millivojevich . . .	1	3 3/24	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
	Vid Dmittrovich	1	2 17/24	1	1	12 20/24	—	2 1/2	1	12 20/24
	Vuicza Pantelich	1	2 2/24	3	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
	Mihal Millivojevich . . .	1	1 7/24	—	—	45 3/24	—	1	—	45 3/24
	Stojan Szubbottich . . .	1	2 8/24	1	1	12 20/24	—	2 1/2	1	12 20/24
	Stoich Jovanovich . . .	1	2 4/24	3	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
	Stanko Szavich	1	1	1	—	67 17/24	—	1 1/2	—	67 17/24
	Millak Vukovich	1	1	1	—	67 14/24	—	1 1/2	—	67 17/24
	Summa	17	42 1/24	34	21	66 16/24	2	—	21	66 16/24

(fol. 35.) Continuatio Szvinjar.

Granitzer zu Szvinjar in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Malloka Udovicza	1	13/24	—	—	33 20 1/2/24	—	1/2	—	33 20 1/2/24
Pavo Szimich	1	8/24	—	—	20 7/24				
Alexa Millivojevich . . .	1	8/24	—	—	20 7/24				
Stanko Szavichich . . .	1	9/24	—	—	22 21/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Gluncsevich	1	21/24	—	—	53 7/24				
Jandras Relkovich . . .	1	5/24	—	—	12 18/24				
Mikula Papich	1	1 4/24	—	—	73 15/24				
Dmittar Radakovich . . .	1	1 20/24	—	1	11 17/24				
Thomo Bosniak	1	13/24	—	—	33 1/24	—	3 1/2	2	36 23 1/2/24
Czvetoe Marinkovich . . .	1	14/24	—	—	35 13/24				
Peter Glaszich	1	23/24	—	—	56 17/24				
Grujo Bariactar	1	2 5/24	—	1	35 10/24	—	2	1	35 10/24
Radoicza Bosich	1	5 18/24	—	3	50				
Jacob Mittrovich	1	16/24	—	—	40	—	6 1/2	4	40 2 1/2/24
Luca Stojakovich	1	16/24	—	—	40				
Stipan Challich	1	4/24	—	—	10 2 1/2/24				
Szimo Radoichich . . .	1	7/24	—	—	17 15/24				
Maxim Millisavlevich . .	1	4 2/24	—	2	45 15/24	—	5 1/2	3	72 9 1/2/24
Mato Pupich	1	1 19/24	—	1	9 3 1/2/24				
Damian Dragunovich . . .	1	5 4/24	—	3	16 15 1/2/24				
Vukoman Budich	1	11/24	—	—	27 21/24	—	5 1/2	3	72 9 1/2/24
Marco Chellappivovich . .	1	11/24	—	—	27 21/24				

Granitzer zu Szvinjar in Selavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Nicola Capitan	1	6 8/24	—	3	87 17/24				
Misko Porabesevich	1	17/24	—	—	43 3/24	—	7	4	73 23/24
Nicola Matiko	1	17/24	—	—	43 3/24				
Latus	25	37 5/24	—	22	68 5½/24	1	9½	22	68 5½/24
(fol. 36.) Glava i latus kao gore.									
Dragia Bradarich	1	1 18/24	—	1	1 13/24	—	1½	1	1 13/24
Czvetoe Bradarich	1	1 13/24	—	—	95 3½/24	—	3½	2	36 23½/24
Vidak Stanivukovich	1	2 6/24	—	1	41 20/24				
Stanivuk Gyurgevich	1	2 21/24	—	2	36 23½/24	—	3½	2	36 23½/24
Stepan Mittrovich	1	1 9/24	—	—	83 10/24				
Martin Stiffchich	1	15/24	—	—	38	—	2	1	35 10/24
Marco Kovacs	1	6/24	—	—	15				
Juro Dakich	1	13/24	—	—	33 20½/24				
Ivan Glassich	1	22/24	—	—	54 16½/24				
Lovro Liszich	1	1 4/24	—	—	70				
Peter Dabich	1	1 10/24	—	—	80	—	4½	3	4 16½/24
Juricza Benich	1	8/24	—	—	20				
Juro Devich	1	1	—	—	60				
Stepan Mikicsich	1	8/24	—	—	20				
Vucsko Reichevich	1	3 22/24	—	2	36 23½/24	—	3½	2	36 23½/24
Jurina Dmittrovich	1	11/24	—	—	26 13½/24				
Mikulicza Marianovich	1	18/24	—	—	45	—	1½	1	1 13½/24
Mikula Marianovich	1	13/24	—	—	30				
Stepan Relkovich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Dmittar Radakovich	1	1	—	—	61				
Ivan Kolungya	1	2/24	—	—	5 1/24	—	2	1	35 10/24
Stojan Mergyenovich	1	4/24	—	—	10 2/24				
Radissa Stero	1	17/24	—	—	44				
Latus	48	61 16/24	—	37	91 16/24	2	8	37	91 16/24
(fol. 37.) Glava i latus kao gore.									
Martin Maticsich	1	11/24	—	—	26 10/24				
Blasckia	1	5/24	—	—	12 12/24				
Stepan Dmittrovich	1	20/24	—	—	47 10/24	—	2	1	35 10/24
Stipo Lovrich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Mato Varossacz	1	8/24	—	—	20 4/24				
Szimo Perlich	1	11/24	—	—	26 10/24				
Szrakich Vojvoda	1	2 19/24	—	1	69 6½/24	—	2½	1	69 6½/24
Thomo Balasekich	1	12/24	—	—	30 5/24	—	1	—	67 17/24
Miho Gillimanovich	1	15/24	—	—	37 12/24				
Franjo Perlich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Franjo Szmellessovich	1	1 21/24	—	1	12 20/24				
Marco Varossacz	1	4/24	—	—	10 2/24	—	2	1	35 10/24
Theovana Udovicza	1	3/24	—	—	7 12/24				
Kosza Udovicza	1	1/24	—	—	2 12/24				
Stojan Majstor	1	2 10/24	—	1	47 14/24				
Juricza Belich	1	6/24	—	—	15 15/24	—	3	2	3 3/24
Stanko Tullich	1	11/24	—	—	27 10/24				
Miko Radovich	1	5/24	—	—	12 12/24				

Granitzer zu Szvinjar in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Stojn Dussich	1	1 11/24	—	—	88 6½/24				
Martin Matich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Mara Tullicza	1	1/24	—	—	2 12/24	—	2½	1	69 6½/24
Miko Perlich	1	1 3/24	—	—	68 12/24				
Pavo Angelich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Latus	71	76 7/24	—	46	71 21/24	2	21	46	71 21/24
(fol. 38.) Glava i latus kao gore.									
Milloje Vukmannovich	1	17/24	—	—	40 23/24				
Blaso Osztoich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Thomo Benich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Mato Benich	1	4/24	—	—	27 22/24	—	2	1	35 10/24
Stanko Stojkovich	1	16/24	—	—	38 17/24				
Radossav Stepanovich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Stepan Vracsevich	1	7/24	—	—	17 18/24				
Stepan Stiffchich	1	14/24	—	—	35 10/24				
Mato Farich	1	15/24	—	—	38				
Marco Skorcsevich	1	7/24	—	—	17	—	2	1	35 10/24
Juro Skorcsevich	1	18/24	—	—	45				
Stepan Skorcsevich	1	6/24	—	—	15 5/24				
Stanko Cziprich	1	12/24	—	—	30				
Thomo Butumovich	1	5/24	—	—	12 12/24	—	1	—	67 17/24
Mihal Verkassevich	1	4/24	—	—	10				
Mihal Kuszichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Peter Mikics	1	8/24	—	—	20 7/24				
Illia Chikulich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Pavlo Cziprich	1	6/24	—	—	15 5/24				
Thomo Gorich	1	6/24	—	—	15 5/24	—	3	2	3 3/24
Thomo Blasics	1	17/24	—	—	43 4/24				
Illia Mikich	1	12/24	—	—	30 11/24				
Thomo Cziprich	1	19/24	—	—	48 7/24				
Latus	94	85 7/24	—	52	13 13/24	3	5	52	13 13/24
(fol. 39.) Glava i latus kao gore.									
Jacob Korich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Maros Matossevich	1	7/24	—	—	17 21/24				
Juricza Sissich	1	8/24	—	—	20 6/24				
Marco Jovanovich	1	3/24	—	—	7 13/24				
Mato Sissich	1	8/24	—	—	20 4/24	—	2	1	35 10/24
Mara Udovicza	1	3/24	—	—	7 12/24				
Siffko Strukovich	1	9/24	—	—	23 12/24				
Pavo Stuparich	1	9/24	—	—	23 12/24				
Illia Chekollich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Stanko Serbich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Stipo Saslia	1	3/24	—	—	7 12/24				
Mikula Korich	1	3/24	—	—	7 12/24				
Ivan Furich	1	7/24	—	—	17 18/24				
Sivan Terich	1	18/24	—	—	45 7/24	—	2	1	35 10/24
Mato Stuparich	1	19/24	—	—	47 7/24				
Martin Papich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Miko Szmolanich	1	1/24	—	—	2 12/24				

Granitzer zu Szvinjar in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und gärten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Pavo Szlatanovich	1	5/24	—	—	11 12/24				
Ivan Bosniak	1	5/24	—	—	11 12/24				
Pavo Cziprich	—	2/24	—	—	5 2/24				
Jandro Szkollich	1	7/24	—	—	15 13/24				
Marco Paricsikovich . . .	1	1/24	—	—	2 12/24	—	1	—	67 17/24
Lovro Lissich	1	1/24	—	—	2 12/24				
Franjo Vladich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Millin	1	5/24	—	—	11 12/24				
Martin Soja	1	1/24	—	—	2 12/24				
Summa	119	90 23/24	—	55	52 2/24	3	10	55	52 2/24

(fol. 40.)

Kauczy.

Dieser orth ist bewohnet von schismatischen unterthanen und gelegen eine stund weit unterhalb Szvinjar auf dem gebürg, hat in der flache oder Ebenen wenig ackherbau, und überschwemmet sölche Ebene bißweilen der saustrohm, dienet also mehrentheilß zu wisen und s. v. Viechweyde; zwischen und auf denen bergel ist der ackherbau desto annehmlicher und finden sich zwischen denen bergel auch einige Obstbäumer. unter dem türckhen haben auf Jedem bergel die familien separatim ihre wohnungen gehabt, von welchen selbige annoch den nahmen führen; daß grössere gebürg und die Ebene an dem saustrohm seint bewachsen mit fruchtbahren waldungen.

die Metales seint ab oriente der tractus diametralis von dem stein an dem saustrohm (welchen weyland des Herzogen von Lotharingen Durchlaucht in dem 690 Jährigen Krieg durchbrechen lassen undt Herczegova Stola genennet wird) auf die türckhische angräntz, welche a meridie gelegen ist, ab occidente seint die Szvinjarer von diesen nicht separieret, a septemtrione ist der saustrohm. die länge dieses Terrains von dem saustrohm biß an das türckhische extendiret sich auf eine ganze stund die breite ab oriente ad occidentem auf $\frac{3}{4}$ stund; die örther, welche dieser bezirkh

(fol. 41.)

begreiffet, nennen Sich: Kolubacz, Dolni, Kauczy oder Kallaczy, Gorni Kauczy und Rajanova Kuschicza, die nahmen der übrigen Szeliche und bergel seint unbekhant;

ackher und wisen seint 108 Joch, waldungen 1600 Joch, Sessiones seint bewohnet 1 10 $\frac{1}{2}$/24 unbewohnt 2 13 $\frac{1}{2}$/24.

Alter Uszkok	Wirth	ackher und garten Joch	wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Dmittar Damianovich . .	1	4 3/24	3	6	9 9/24	—	4 $\frac{1}{2}$	6	9 9/24
Per se . .								à 10 fl. 83 $\frac{1}{3}$ d.	
Neue Uszkokhen kommen in anno									
Thomas Szavchich . . .	1	2 9/24	1	1	12 20/24	—	2 $\frac{1}{2}$	1	12 20/24
Jovan Radossavlovich . .	1	2 12/24	2	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Jovan Szavich	1	7 1/24	6	3	61 2 $\frac{1}{2}$/24	—	8	3	61 2 $\frac{1}{2}$/24
Peter Dabich	1	3 5/24	2	1	57 23 $\frac{1}{2}$/24	—	3 $\frac{1}{2}$	1	57 23 $\frac{1}{2}$/24

1724.

Neue Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Dmittar Radonich	1	3 4/24	2	1	57 23½/24	—	3½	1	57 23½/24
Gergo Jacoblovich . . .	1	3 2/24	3	1	57 23½/24	—	3½	1	57 23½/24
Pejak Vukottich	1	3 4/24	2	1	57 23½/24	—	3½	1	57 23½/24
Osztoja Millossevich . . .	1	1	1	—	56 10/24	—	2½	1	12 20½/24
Mihajlo Popich	1	1	1	—	56 10½/24				
Summa	9	26 13/24	20	13	52 4/24	1	6	13	54 4/24

(fol. 42.) **Kobach.**

Dieser orth ist gelegen an dem Saustrohm und dem Gebürg gegen der Palanka Kobach in Sclavonien gerad über; wird bewohnet von theilß Catholischen theilß auch Schismatischen unterthanen, hat seine metales ab oriente zwischen dem nunmehro in etwas angesezten Praedio Tercztencze den bach Gladalicza; a meridie die türckhische angräntz, ab occidente den stein Herzegova Stola und a septemtrione den Saustrohm.

In diesem bezirkh seint schöne obstgarten, ackherbau, wißmatten und fruchtbahre waldungen; comprehendirt in sich daß praedium Ossovicza, welches von dem bach Ossovicza den nahmen hat, und von denen Kobatschern cultiviret wird.

Ansonsten seint dahier auch einige familien unter denen türckhen separirt gestanden, von welchen die Szeliche oder bergel der gewesten wohnungen annoch den nahmen führen, solche aber seint der Dragulo Berdo, Kabacovo Berdo, Repin Rasst, Bunarsky berdo, Silostap auf welchem in der spitze annoch alte wallachische gräber zu finden, Leszko berdo, Vinogradi berdo, vorzeiten ein schönes weingebürg, nunmehro aber öd, außgenohmen die ackher und gärtel, welche die Kobacher und Siviker allhier gehallten. die länge dieses bezirks ab oriente ad occidentem extendirt sich auf 2 stund, die breite a meridie ad septemtrionem auf 1 stund. die Ebene an dem saustrohm ist denen exundationen unterworffen, wisen und ackher seint cultivirt 250 Joch, sessiones angebaute 10 11½/24, ödte 16. waldungen seint 1700 Joch.

(fol. 43.) Continuatio Kobach.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besorder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Knes Vidak Petrovich . .	1	5	3	7	44 19/24	—	5½	7	44 19/24
Radossav Gerbich	1	4 5/24	3	6	9 9/24	—	4½	6	9 9/24
Stepan Lovrich	1	3 2/24	2	4	73 23/24	—	3½	4	73 23/24
Vujin Boskovich	1	3 14/24	3	5	41 16/24	—	4	5	41 16/24
Juro Dabich	1	4 12/24	3	6	77 2/24	—	5	6	77 2/24
Gerko Noffkovich	1	3 15/24	3	5	41 16/24	—	4	5	41 16/24
Millovan Phillippovich . .	1	5 2/24	5	7	44 19/24	—	5½	7	44 19/24
Osztoja Staminich	1	6 16/24	6	10	60 8/24	—	12½	16	92 17/24
Dragossav Szimich . . .	1	4 8/24	3	6	32 9/24				

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Radovan Gerbich	1	5	3	7	44 19/24	—	5 1/2	7	44 19/24
Siffko Hergottich	1	2 9/24	1	3	38 10/24	—	2 1/2	3	38 10/24
Ivan Brankovich	1	4 4/24	3	6	29 22/24	—	13	17	60 10/24
Krajuge Poszlatich . . .	1	7 6/24	6	11	30 12/24				
Radivoj Jukich	1	5 4/24	3	7	55	—	12	16	25
Jurach Maximovich . . .	1	5 2/24	6	8	70				
Staniuk Millankovics . .	1	3 13/24	3	5	41 16/24	—	4	5	41 10/24
Dragun Dragulovics . . .	1	3 6/24	1	4	30 6/24	—	6	8	12 12/24
Ivan Kuszich	1	2 20/24	1	3	82 6/24				
Matthia Gersich	1	1 14/24	1	2	30 6/24	—	10 1/2	14	21 21/24
Jacob Kovacs	1	7 4/24	8	11	91 15/24				
Ivo Vojo	1	5 2/24	5	8	12 12/24	—	6	8	12 12/24
Miho Dugalich	1	3 14/24	3	5	56 6/24	—	6	8	12 12/24
Joseph Gercsich	1	2 3/24	—	2	56 6/24				
Mathia Remetta	1	1 22/24	1	2	70 20/24	—	2	2	70 20/24
Latus	24	100	74	151	66 16/24	4	16	151	66 16/24

(fol. 44.) Glava kao gore.

Latus	24	100	74	151	66 16/24	4	16	151	66 16/24
Mihajlo Popich	1	3 5/24	2	4	73 23/24	—	3 1/2	4	73 23/24
Dmittar Damianovich . .	1	1 3/24	—	1	35 10/24	—	1	1	35 10/24
Martin Perlassich	1	2 3/24	1	3	1 5/24	—	9 1/2	12	86 11/24
Millan Damianovich . . .	1	6 2/24	6	9	85 6/24				
Illia Odobassich	1	3	3	4	90 12/24	—	8	10	83 8/24
Radoicza Millovanovics . .	1	3 20/24	3	5	92 20/24				
Millos Millovanovich . . .	1	4 11/24	4	7	10 2/24	—	10	13	54 4/24
Thodor Jurgevich	1	4 6/24	3	6	44 2/24				
Szava Kuszmannovich . .	1	3 5/24	2	4	73 23/24	—	3 1/2	4	73 23/24
Arsenia Pejakovich . . .	1	3 21/24	3	5	99 4/24	—	10 1/2	14	21 21/24
Radoszavlovich Radoe . .	1	3 19/24	3	5	87 5/24				
Radivoj Nesztorich . . .	1	1 22/24	—	2	35 12/24				
Andria Thomich	1	1 1/24	—	1	20 12/24	—	3	4	6 6/24
Boso Kovacs	1	2 4/24	1	2	85 18/24				
Vukotta Petrovich . . .	1	4 1/24	2	5	78 10/24	—	4 1/2	6	9 9/24
Dmittar Pejakovich . . .	1	1/24	—	—	30 23/24				
Stanko Strikovich	1	3 17/24	2	5	35	—	6 1/2	8	80 5/24
Joseph Gergich	1	2 12/24	1	3	45 5/24				
Nicola Blagojevich . . .	1	5 9/24	4	8	12 12/24	—	6	8	12 12/24
Millo Szubbotich	1	2 12/24	1	3	45 5/24	—	6	8	12 12/24
Nicola Blagojevich . . .	1	3 4/24	2	4	67 7/24				
Osztoja Vujanovich . . .	1	1 11/24	—	1	71 16/24	—	4	5	41 16/24
Radulko Milliackovics . .	1	2 19/24	1	3	70				
Predoe Bogdanovich . . .	1	1 2/24	—	1	33 10/24	—	2	2	70 20/24
Szava Hergottich	1	1 13/24	—	1	37 10/24				
Summa	49	171 23/24	118	257	29 4/24	7	22	257	29 4/24

(fol. 45.) Continuatio Kobach.

Neue Uszkokhen khommen in anno 1725	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83 1/3 d. fl.	d.
Spassoacz	1	3 6/24	2	1	59 3/24	—	7 1/2	3	38 13/24
Milin Radivojevich	1	3 22/24	2	1	89 10/24				
Riszto Nicolich	1	5 15/24	5	2	92 10/24	—	6 1/2	2	92 10/24
Stanko Janich	1	4 18/24	3	2	35 2/24	—	8	3	61 3/24
Stepan Vukojevich	1	2 19/24	2	1	26				
Miho Iffkovich	1	5 5/24	5	2	76 10/24	—	9 1/2	4	28 10/24
Nicola Petrovich	1	3 2/24	2	1	52 10/24				
Pavo Jakich	1	5 1/24	5	2	70 20/24	—	6	2	70 20/24
Martin Lucsich	1	4 5/24	3	2	18 5/24				
Peter Phillippovich	1	1 11/24	1	—	96 15/24	—	11 1/2	5	19 2/24
Luca Ranisavlovich	1	3 2/24	1	1	37 3/24				
Stanisa Szlivich	1	1 10/24	—	—	67 3/24				
Dmittar Mihajlovich	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Vuk Predojevich	1	1 11/24	1	—	91 10/24	—	3	1	35 10/24
Thodor Vujkovich	1	1 2/24	—	—	44				
Summa	15	50 10/24	32	24	81 16/24	2	7	24	81 16/24

(fol. 46.) Continuatio Kobach.

Granitzer zu Kobach in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl	d.
Martin Kosza	1	3/24	—	—	7 13/24				
Nicola Biboricza	1	8/24	—	—	21 7/24				
Stojana Udovicza	1	3/24	—	—	7 13/24				
Ivo Chakarovich	1	1 7/24	—	—	79 1/24	—	3 1/2	2	36 23 1/2/24
Manda Udovicza	1	7/24	—	—	17 17/24				
Capitan Morczika	1	1 10/24	—	—	86 7/24				
Mato Perchich	1	6/24	—	—	15 5/24				
Szava Gyulia	1	1/24	—	—	2 12/24				
Luca Mikulich	1	14/24	—	—	35 12/24				
Jurgya	1	3/24	—	—	7 12/24				
Mihat Barich	1	1 4/24	—	—	70				
Stepan Tandorich	1	2/24	—	—	5				
Vid Kolaussich	1	2/24	—	—	5	—	3	2	3 3/24
Vukassin Juro	1	7/24	—	—	17 10/24				
Johann Georg Khener	1	7/24	—	—	17 10/24				
Luca Mikiscich	1	10/24	—	—	24				
Kojadin Barjactar	1	6/24	—	—	14				
Osztoja Jagatich	1	3/24	—	—	7 7/24				
Summa	18	7 7/24	—	4	40 2 1/2/24	—	6 1/2	4	40 2 1/2/24
Granitzer aus Sivika in Sclavonien									
Mihat Popich	1	22/24	—	—	—	—	1	—	67 13 1/2/24

(fol. 47.)

Tersztencze.

Neue Uszkoken khomen in Anno 1725	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83 1/3 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Radossav Mergyennovich .	1	3	1 1/2	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Jovan Stepanovich . . .	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Radoja Mergyenovich . .	1	3 10/24	3	1	80 14/24	—	4	1	80 14/24
Marco Vukosavlovich . .	1	2 17/24	1	1	12 21/24	—	2 1/2	1	12 21/24
Millinko Phillippovich . .	1	2	1	—	90 16/24	—	2	—	90 16/24
Blagoje Szavich	1	1 1/2	1	—	67 17/24	—	1 1/2	—	67 17/24
Summa	6	15 15/24	8 1/2	7	22 16/24	—	16	7	22 16/24

benennte Unterthanen seint Schismatisch und haben sich angesezet in khleinen bergel 20 minuten von dem saustrohm und 40 minuten von der türckischen angräntz, alwo auch vorzeiten ein dorff von 30 hauß gestanden; haben pro metalibus ab oriente den bach Trojak, a meridie die türckhische angräntz, ab occidente den bach gladulitza und a septemtrione den Saustrohm. die breite ab oriente versus occidentem extendiret sich auf 3/4 stund. die länge a meridie ad septemtrionem auf eine ganze stund.

Neben dem saustrohm ist der wenige und flache boden oder Ebene denen exundationen unterworffen und bestehet theilß aus waldungen, theilß aus wißmatten und ackherbau. die mehreste ackher seint auf denen bergen Tegovacz Jovanovo berdo, Thioragie berdo, Szmerekovo berdo, Triffunovo berdo und Trojak, in welchem thal sich auch einige obstbäumer befinden. zum ackherbau findet sich taugliche erden 300 Joch, verwachsene Erden aber doch leicht zu exstirpieren 400 Joch, aichen und buchen waldungen 800 Joch. Sessiones besetzte 16/24, ödte 29.

(fol. 48.)

Praedium Dubossacz.

Dieses Praedium wird dermahlen von denen gegenüber wohnenden granitzern auß dem orth Dubossacz in Sclavonien sowohl zur eygenen sustentation alß s. v. Viechweyde usurpiert, welches dahier aufgerichtete Szallas mit mehreren bezeugen.

dahier ware zu türckhenzeiten ein schönes Varos, dessen gaßen mit steinen gepflastert gewesen, deßgleichen ware dahier ein schöner viereckheter thurn, in welchem der grundherr gewohnet, welcher aber nunmehro demoliret, außgegraben, und die steine darvon auf Brod geführet worden.

die anhöhe dahier ist lieblich mit obstbäumen wohl besetzet und die überschwemmungen thuen dahier wenig schaden. die bergel nennen sich Pergulicza, Kossumovac, Rusko gnive, Agiczky berdo, Harapovicza berdo, Jaskovacz und Vukovie.

die metales seint ab oriente der bach Gassunacz und der graben Szakussan, a meridie der türckhische Terrain und Agiczko Berdo, ab occidente ist der bach Trojak und a septemtrione der saustrohm. Die breite dieses Terrains ab oriente ad occidentem extendiret sich auf 3/4 stund, die länge aber auf eine ganze stund.

ackher und wisenbau seint dahier 800 Joch und so vill aichen und buchenwaldungen. deren granitzer ihre sich befundene ackherbau und garten erstreckhen sich auf 3 5/24 sessiones; die grundt Stückh aber welche öd liegen und zur s. v. Viechweyde gebraucht worden, auch zu verwachsen anfangen extendiren sich auf 26 sessiones.

(fol. 49.) Continuatio Dubossacz.

Granitzer zu Dubossacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Miho Aksamovich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Juro Krecsich	1	22/24	—	—	55 20/24				
Anton Loich	1	13/24	—	—	33 1/24				
Ivan Loich	1	1 5/24	—	—	43 14/24				
Juricza Strassamester	1	2 13/24	—	—	54 20/24	—	9	6	9 9/24
Juro Kukovichich	1	1 22/24	—	—	16 19/24				
Thomo Terszin	1	22/24	—	—	55 20/24				
Juro Stepanovich	1	14/24	—	—	43 6/24				
Mikula Horesanovics	1	20/24	—	—	50 19/24				
Anton Mester	1	1 2/24	—	—	66 1/24				
Martin Siffkovich	1	1 2/24	—	—	66 2/24	—	3	2	3 3/24
Miho Kobichia	1	9/24	—	—	22 19/24				
Jacob Gavrich	1	19/24	—	—	48 6/24				
Peter Vukottich	1	11/24	—	—	27 20/24				
Ivan Gavran	1	17/24	—	—	43 6/24				
Miho Bosniak	1	9/24	—	—	22 19/24	—	3	2	3 3/24
Bartol Lovrich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Peter Gardianov	1	1 13/24	—	—	68 13/24				
Martin Kattanovich	1	11/24	—	—	27 22/24				
Ivan Glivich	1	15/24	—	—	38 4/24				
Illia Sarcsevich	1	22/24	—	1	26 20/24				
Jacob Mikiffcsany	1	16/24	—	—	40 15/24	—	6	4	6 6/24
Thadia Vukossavlevich	1	1 18/24	—	1	6 16/24				
Illia Gergich	1	19/24	—	—	48 6/24				
Ivo Mattkovich	1	7/24	—	—	17 19/24				
Latus	25	23 8/24	—	14	21 21/24	—	21	14	21 21/24

(fol. 50.) Glava i latus kao gore.

Miko Kollich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Miko Bukovich	1	1 19/24	—	1	9 4/24	—	3	2	3 3/24
Phillipp Mikoffcsan	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Miho Agatich	1	1 20/24	—	1	11 17/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Thadich	1	1 12/24	—	—	91 10/24				
Mihat Stoich	1	1 1/24	—	—	63 11/24				
Miko Capitanich	1	1 16/24	—	1	1 14/24	—	3	2	3 3/24
Mato Topsia	1	5/24	—	—	22 19/24				
Miho Vinczianovich	1	6/24	—	—	15 7/24				
Mihat Harambassich	1	14/24	—	—	43 4/24				
Stepan Luczich	1	1 6/24	—	—	76 4/24	—	3	2	3 3/24
Jacob Gavrich	1	1 9/24	—	—	83 19/24				
Andria Pierich	1	20/24	—	—	50 19/24				
Ivan Siffkuria	1	1 10/24	—	—	86 8/24	—	3	2	3 3/24
Stepan Selatorich	1	9/24	—	—	22 19/24				
Peter Meacsich	1	7/24	—	—	43 5/24				
Ivan Kressoe	1	18/24	—	—	45 17/24				
Nicola Bilegya	1	20/24	—	—	50 19/24				
Andria Maistor	1	21/24	—	—	53 17/24	—	3	2	3 3/24
Gergo Chiszmich	1	8/24	—	—	20 7/24				
Marco Hasszich	1	13/24	—	—	33 1/24				

Granitzer zu Dubossacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Joseph Nekatich	1	5/24	—	—	12 16½/24				
Stepan Csuresia	1	20/24	—	—	50 19/24	—	1½	1	1 13½/24
Manda Jakovicha	1	5/24	—	—	12 16½/24				
Mato Perczina	1	10/24	—	—	25 9½/24				
Latus	50	65 14/24	—	27	42 4½/24	1	16½	27	42 4½/24
(fol. 51.) Glava i latus kao gore.									
Martin Golubovich . . .	1	23/24	—	—	55 19/24				
Szimo Domiszovich . . .	1	16/24	—	—	40 15/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Taffrich	1	1 6/24	—	—	76 7/24				
Jacob Taljanacz	1	12/24	—	—	30 10/24				
Iszop Barjectar	1	2 7/24	—	1	75 4/24	—	3	2	3 3/24
Clara Udovicza	1	11/24	—	—	27 23/24				
Annicza Petrovicza . . .	1	14/24	—	—	35 13/24				
Mato Bosniak	1	1 2/24	—	—	66 1/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Kukolovich	1	1 9/24	—	—	83 19/24				
Nicola Kujonich	1	7/24	—	—	17 18/24				
Boro Gallich	1	1 7/24	—	—	78 16/24				
Illia Franich	1	1 17/24	—	1	4 4/24	—	3	2	3 3/24
Andria Mlekovich	1	8/24	—	—	20 7/24				
Pavo Billegych	1	1 19/24	—	1	9 4/24				
Manda Markovicha . . .	1	17/24	—	—	43 4/24	—	3	2	3 3/24
Gergo Hassich	1	20/24	—	—	50 19/24				
Stepan Hertoglya	1	14/24	—	—	35 14/24				
Manda Harombassicza . .	1	7/24	—	—	17 18/24				
Lovro Kopchich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Illia Domussovich	1	18/24	—	—	45 17/24	—	3	2	3 3/24
Juro Martinovich	1	9/24	—	—	22 19/24				
Juro Markellia	1	9/24	—	—	22 19/24				
Andria Malliack	1	15/24	—	—	38 4/24				
Latus	73	75	—	39	60 22½/24	2	10½	39	60 22½/24
(fol. 52.) Glava i latus kao gore.									
Jacob Stuparovich . . .	1	1 12/24	—	—	91 10/24				
Juro Vuich	1	1 5/24	—	—	73 16/24	—	3	2	3 3/24
Mato Borich	1	14/24	—	—	35 13/24				
Gergo Marianovich . . .	1	1/24	—	—	2 12/24				
Stepan Durin	1	12/24	—	—	30 11/24				
Marco Hassich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Mihat Luczich	1	1 10/24	—	—	86 9/24				
Clara Tapricha	1	6/24	—	—	15 4/24	—	3	2	3 3/24
Misco Socsevich	1	4/24	—	—	10 4/24				
Manda Gerlicsicza	1	4/24	—	—	10 4/24				
Mihalovicza Udovicza . .	1	4/24	—	—	10 4/24				
Miho Boso	1	2 2/24	—	1	26 22/24				
Miho Szekich	1	1 11/24	—	—	88 19/24				
Pejo Vucsetich	1	5/24	—	—	12 10/24	—	3	2	3 3/24
Lovro Kovacsevich . . .	1	1 9/24	—	—	83 19/24				
Ivan Siffko	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Juro Loich	1	20/24	—	—	50 19/24				

Granitzer zu Dubossacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Anton Jakovich	1	1 8/24	—	—	83 16/24				
Martin Sucsich	1	1 1/24	—	—	65 13/24				
Joseph Harombassich . . .	1	6/24	—	—	16 14/24				
Mihat Phillippovich . . .	1	3/24	—	—	8 14/24	—	3	2	3 3/24
Jacob Gavrich	1	4/24	—	—	10 14/24				
Anton Loich	1	4/24	—	—	10 14/24				
Miho Magich	1	3/24	—	—	7 14/24				
Latus	97	82 23/24	—	49	76 13/24	3	1½	49	76 13/24

(fol. 53.) Glava kao gore.

Latus	97	82 23/24	—	49	76 13½/24	3	1½	49	76 13½/24
Matthia Szedmak	1	1 8/24	—	—	88 16/24				
Stepan Sarich	1	1/24	—	—	2 12½/24				
Ivan Hassich	1	8/24	—	—	24 16/24				
Thomo Terszich	1	2/24	—	—	6 12/24				
Jacob Bielichich	1	1 2/24	—	—	76 15/24	—	3½	2	36 23½/24
Jovan Mikoffcsan	1	5/24	—	—	12 16/24				
Joseph Serget	1	5/24	—	—	12 16/24				
Miko Szolich	1	5/24	—	—	12 16/24				
Summa	105	85 11/24	—	52	13 13/24	3	5	52	13 13/24

Korach.

wird bewohnet theilß von Catholischen theilß von Schismatischen unterthanen, ist angesetzt ¼ stund von dem saustrohm, alwo das wasser nicht überschwemmen khan; wird getheillet in zwey theil alß in das obere und untere Korach. der Terrain an dem gebürg nennet sich das obere Korach und wird cultiviret sowohl durch granitzer als Uszkoken. der Terrain gegen der sau oder in der flachen nennet sich daß untere Korach; dahier stehet das dorff und wird von denen Uszkokhen cultiviret. Der Terrain neben dem saustrohm bestehet

(fol. 54.)

in gestrauch und fruchtbahren waldungen ist denen exundationen zu zeiten unterworffen. der übrige Terrain bestehet in ackher und wisen bau mit untermischten waldungen, welche aber zum mehresten öd liegen und sowohl von denen Uszkokhen alß in der Gegend wohnenden Sclavonischen granitzern auß dem orth Zbégh (welche auch alhier ihre Szallas und ställe ordentlich aufgerichtet) zur s. v. Viechweyde usurpiret werden.

Obstbäumer finden sich etliche, aber khaum zur nothurfft deren anjezo ansässigen unterthanen. Die Metales seint dahier ab oriente der bach Ukrajna, a meridie der Tractus über die Hunka in dem unteren Korach auf die Hunka in dem oberen Korach, und weither gegen die Hunka in dem Dubossaczer District auf dem berg Agiczko berdo biß an den thal des praedii Szakuszan; von hier dienet der directus tractus zu dem bach Gassinacz und saustrohm pro occidentali, der saustrohm aber pro septemtrionali meta.

Die unter diesem Terrain begriffene Szeliche oder praediola seint benambset Ternovacz und Szakuszan.

Die breite wird genommen ab oriente versus occidentem und extendirt sich auf $\frac{3}{4}$ stund, die länge aber a meridie versus septemtrionem ersteckhet sich auff eine ganze stund.

Ackher ödte cultivirte finden sich 700 Joch, Wiesen 600 Mader; Waldungen 600 Joch. Sessiones bewohnte und Cultivirte $6\frac{3}{24}$, ödte $27\frac{17}{24}$.

(fol. 55.) Continuatio Korach.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Juricza Marich	1	2 2/24	2	3	45 8/24				
Martin Meszatovich	1	2 2/24	2	3	45 8/24	—	6	8	12 12/24
Mihajlo Radoszavlevich	1	1 2/24	—	1	32				
Ivan Bieli	1	4 5/24	4	6	75 10/24				
Nicola Markovich	1	1 16/24	—	2	3 3/24	—	12	16	25
Abraham Nicolich	1	4 7/24	3	6	44 23/24				
Mara Udovicza	1	20/24	—	1	1 12/24				
Juro Kovacs	1	1 1/24	—	1	26 22/24	—	3	4	6 6/24
Anton Stojakovich	1	1 23/24	1	2	79 9/24				
Bartol Markovich	1	5 6/24	3	8	12 12/24	—	6	8	12 12/24
Ivan Luczich	1	4 11/24	6	7	87 3/24				
Gergo Jekmecsich	1	2 23/24	—	3	60 13/24	—	12	16	25
Catha Udovicza	1	3 11/24	—	4	77 8/24				
Stepan Simonovich	1	1 6/24	—	1	52 9/24	—	6	8	12 12/24
Peter Gavrich	1	4 2/24	4	6	60 3/24				
Ivan Stupsevich	1	4 8/24	3	6	50				
Peter Jankovich	1	2 13/24	3	4	31 16/24	—	12	16	25
Luca Thomich	1	3 1/24	3	5	43 8/24				
Martin Bosich	1	2	2	3	25				
Ivan Szlepsovich	1	2 10/24	—	2	94 10/24	—	6	8	12 12/24
Matthia Lucsich	1	1 14/24	—	1	92 23/24				
Juro Gavran	1	2 16/24	2	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Juro Horvatchenin	1	5 18/24	6	9	97 22/24	—	7	9	47 22/24
Vidakovicza Udovicza	1	2 3/24	—	2	43 23/24				
Matan Chollich	1	2 17/24	—	3	30 1/24	—	$7\frac{1}{2}$	10	15 15/24
Szava Kosztadirovich	1	2 13/24	—	3	9 15/24				
Andria Illiassevich	1	1 2/24	—	1	32				
Summa	27	74 11/24	44	109	1 1/24	3	$8\frac{1}{2}$	109	1 1/24

seint biß anhero als granitzer angesagt worden, haben aber in Sclavonien niemahlen das geringste besessen.

(fol. 56.) Continuatio Korach.

Neue Uszkokhen khomen in Anno	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. fl.	d.
Vujn Millichevich	1	2	2	1	8 8/24				
Phillipp Nicolich	1	2	2	1	8 8/24	—	12	5	41 16/24
Mato Marianovich	1	4	4	2	16 16/24				
Phillipp Busznonovich	1	2	2	1	8 8/24				
Franjo Jacobovich	1	3	2	1	48 23/24	—	6	2	70 20/24
Ivan Segert	1	2	3	1	21 21/24				

Neue Uszkokhen khomen in Anno	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83 1/2 d. fl.	d.
Stepan Simunovich . . .	1	2	2	1	8 8/24				
Miho Stepanovich	1	2	2	1	8 8/24				
Janko Krajnacz	1	2	2	1	8 8/24	—	12	5	41 16/24
Jacob Gerkovics	1	2	2	1	8 8/24				
Mathias Luczich	1	2	2	1	8 8/24				
Dmittar Regvie	1	3	2	1	48 23/24				
Blagoje Mirkovich . . .	1	2	3	1	21 21/24	—	6	2	70 20/24
Pavo Kesztenovich . . .	1	1	1	—	54 4/24				
Franjo Thomich	1	2	1	—	94 19/24	—	8	3	61 10/24
Rados Vukajlovich . . .	1	3 5/24	3	2	12 4/24				
Triffun Jankovich	1	1	1	—	54 4/24				
Stanko Umillanovich . . .	1	1	1	—	54 4/24				
Augustin Jelich	1	2	2	1	8 8/24	—	6	2	70 20/24
Janko Kurdich	1	1	1	—	54 4/24				
Peter Radich	1	2	2	1	8 8/24				
Vaszszo Kosztich	1	1	1	—	54 4/24	—	6	2	70 20/24
Janko Szaiprich	1	2	2	1	8 8/24				
Jovan Sokich	1	3	1	1	35 10/24	—	3	1	35 10/24
Summa	24	49 5/24	46	26	63 12/24	2	11	26	63 12/24

(fol. 57.) Continuatio Koracs.

Granitzer zu Zbégh in Sclavonien wohnhaft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Ignathia Jaguich	1	1 16/24	—	1	1 13 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Jacob Jellichich	1	1/24	—	—	2 12 1/2/24				
Tergovacz Ivan	1	1	—	—	60 23/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Bartol Raita	1	15/24	—	—	38 2/24				
Ivan Markovich	1	21/24	—	—	53 8/24				
Csicsin Harombassa . . .	1	12/24	—	-	30 8/24	—	4	2	70 20/24
Okovan	1	3 1/24	—	1	87 4/24				
Summa	7	7 18/24	—	4	73 23/24	—	7	4	73 23/24

Brod, Vius et Mamich Brodacz.

Brod comprehendiret in sich die Praedia Mamich Brodacz, Vius, Szopot, und Krisanovo, hat für seine Metales von aufgang die Struga, von selbiger den geraden tractum biß an die Obriesse Hunka, welche von dem Saustrohm 1 1/4 stund abgelegen ist; von selbiger dienet pro meridionali der gerade tractus über die Jessenova Hunka (welche nur 3/4 stund von dem saustrohm ablieget) und ferner durch morastige wiesen und waldungen über die Otoczka-Hunka (welche abermahlen 1 1/4 stund von dem saustrohm ablieget, und in dem feld Otoczko polye aufgeworffen ist) bis an die Ukraina, welche

(fol. 58.)
ukraina pro meta occidentali, deßgleichen der saustrohm pro septemtrionali dienen. ist also gerechnet die länge dieses bezirkhs ab oriente versus occidentem $2\frac{1}{2}$ stund, die breite auf eine ganze stund.

Mamich Brodacz ist unbewohnet: nur alleinig hat her Obrister alß Commendant dahier 6 Joch ackher und 6 Mader wisen in possess. die gegend brod wird durch die broder granitzer cultiviret; Vius ist mit granitzern und Uszkoken besetzet.

Diese gegenden seint denen überschwemmungen unterworffen; Szopot lieget zum theil öd, wird zum theil durch die Viusser cultiviret, und ist denen überschwemmungen nicht unterworffen. die ackher und wiesen seint in der gegent brod mit morasten untermischt, welche ihren außlauf durch bemelte Struga haben, und dienet diese Struga bey abnehmenden wasser zum fischfang, welcher einige Proventen aber doch mässig außwerffen khan, wann denen broder granitzern inhibiert wird, daß sye kheine Zäune in die Morast machen und nach ihrem belieben fischen khönen.

die zwischen denen Morasten liegende anhöhen oder Grede seint benambset: Grosziche gnive, grebie, Tulek, alwo die broder Varosser und stättler ihre s. v. Viechställe aufgerichtet, Techicza, Rosce, Otocsko polye, Jeszenovo gnive und Czeczko gnive, Item
(fol. 59.)
Krisanovo.

die waldungen seint untermischt theilß fruchtbahr theils unfruchtbahr. diese und der völlige Terrain ist gelegen in der Ebene. ackher und wisenbau seint 1120 Joch waldungen 1580 Joch. Sessiones seint durch benente örther angebauet und cultiviret $6\frac{2}{24}$ incultiviret und öd $30\frac{7}{24}$.

die angesezte und cultivirte Sessiones werden usurpiret durch nachfolgende.

Granitzer in der broder Vorstatt wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Ivan Siffkovich	1	2 1/24	—	1	24 10/24				
Martin Orossich	1	19/24	—	—	48 4/24	—	3	2	3 3/24
Marco Siffkovich	1	12/24	—	—	30 13/24				
Martin Simichich	1	7/24	—	—	17 19/24				
Marin Simichich	1	8/24	—	—	20 $8\frac{1}{2}$/24	—	$1\frac{1}{2}$	1	1 $13\frac{1}{2}$/24
Matan Kusznonovich . . .	1	9/24	—	—	22 19/24				
Misko Povissich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Peter Vargich	1	1 6/24	—	—	84 $15\frac{1}{4}$/24	—	$9\frac{1}{2}$	1	69 $6\frac{1}{2}$/24
Gergo Gallovich	1	1 6/24	—	—	84 $15\frac{1}{4}$/24				
Latus	9	7 12/24	—	4	73 23/24	—	7	4	73 23/24

(fol. 60.) Glava i latus kao gore.

Marco Petrakovich . . .	1	1 2/24	—	—	66 1/24				
Franjo Radessevich . . .	1	20/24	—	—	50 19/24	—	3	2	3 3/24
Stoich Petrovich	1	1	—	—	60 23/24				
Anton Vilajtich	1	10/24	—	—	25 8/24				
Ivan Tunkovich	1	21/24	—	—	53 8/24				
Ivan Tokich	1	7/24	—	—	17 19/24				
Marian Tunkovich . . .	1	13/24	—	—	33	—	3	2	3 3/24
Gergo Pelchich	1	1 15/24	—	—	99				

Granitzer in der Broder Vorstatt wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Franjo Vinkovich	1	7/24	—	—	17 19/24				
Nicola Stanich	1	11/24	—	—	27 22½/24				
Stojch Villajdich	1	9/24	—	—	22 19/24	—	1½	1	1 13½/24
Simo Lukich	1	13/24	—	—	33				
Marin Vargich	1	9/24	—	—	22 14½/24				
Juro Kraich	1	15/24	—	—	38				
Gergo Radessevich . . .	1	8/24	—	—	20 10/24	—	1½	1	1 13½/24
Luca Lukich	1	8/24	—	—	20 10/24				
Thomo Siffkovich	1	17/24	—	—	43 4/24				
Stepan Petrovich	1	20/24	—	—	50 19/24	—	3	2	3 3/24
Franjo Simich	1	13/24	—	—	33				
Martin Villajdich	1	1 6/24	—	—	76 4/24				
Latus	29	20 2/24	—	12	86 11/24	—	19	12	86 11/24

(fol. 61.) Glava i latus kao gore.

Franjo Petrovich	1	13/24	—	—	33				
Ivan Berszich	1	6/24	—	—	15 15/24				
Franjo Jankovich	1	1 6/24	—	—	76 14/24	—	7	4	73 23/24
Juro Vargich	1	19/24	—	—	48 15/24				
Gergo Kreszich	1	3 7/24	—	2	23/24				
Mato Barichevich	1	1 15/24	—	—	99 4/24				
Mato Jurovich	1	4 1/24	—	2	46 7/24	—	4½	3	4 16½/24
Stanko Mihajlovich . . .	1	23/24	—	—	58 9½/24				
Andria Jankovich	1	5	—	3	4 16½/24	—	4½	3	4 16½/24
Summa	38	38 14/24	—	23	69 19/24	1	11	23	69 19/24
Granitzer in der Vestung Brod wohnhafft:									
Franjo Simunovich . . .	1	3 4/24	—	2	36 23½/24	—	3½	2	36 23½/24
Franjo Beszlich	1	3 8/24	—	2	3 3/24	—	3	2	3 3/24
Gergo Franich	1	11/24	—	—	27 23/24				
Gerko Benchich	1	21/24	—	—	55 6½/24				
Miho Franich	1	6/24	—	—	15 5/24	—	1½	1	1 13½/24
Matan Lukich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Stojch Beszlich	1	1/24	—	—	2 13½/24				
Luca Gallovich	1	13/24	—	—	33				
Franjo Vargich	1	4/24	—	—	10 1/24				
Nicola Groszich	1	10/24	—	—	25 11/24				
Antol Thomakich	1	1/24	—	—	2 13½/24	—	1½	1	1 13½/24
Illia Jankovich	1	1/24	—	—	2 13½/24				
Nicola Dabich	1	11/24	—	—	27 22½/24				
Latus	13	10 13/24	—	6	43 5½/24	—	9½	6	43 5½/24

(fol. 62.) Continuatio Gegend Brod.

Granitzer in der Vestung Brod wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Latus kao gore.									
Mikula Millichich	1	6/24	—	—	15 7/24				
Andria Vergich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Pavo Gruszich	1	2/24	—	—	5 2/24	—	3	2	3 3/24
Vidak Radossevich	1	2 2/24	—	1	26 20/24				
Augustin Karagya	1	10/24	—	—	25 10/24				
Thade Juretich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Marin Gykich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Szimo Mosztarlia	1	14/24	—	—	32 12 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Miho Krallevich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Matan Jankovich	1	4/24	—	—	10 4 1/2/24				
Miho Groszich	1	5/24	—	—	12 13/24				
Mikula Marin	1	14/24	—	—	35 16/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Anton Matthiassevich	1	9/24	—	—	22 20/24				
Ivan Vukottich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Szkalich Vojvoda	1	18/24	6	1	69 6 1/2/24	—	2 1/2	1	69 6 1/2/24
Marco Bulibassa	1	10/24	—	—	25 10/24				
Marin Angulich	1	10/24	—	—	25 10/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Illia Dominich	1	9/24	—	—	22 20/24				
Stepan Millossevich	1	11/24	—	—	27 21 1/2/24				
Martin Petak	1	6/24	—	—	15 7/24				
Lovro Szimonovich	1	7/24	—	—	17 15/24				
Andria Popich	1	11/24	—	—	27 21 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Illia Janich	1	14/24	—	—	35 16/24				
Thomo Vellatich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Latus	37	21 5/24	6	14	21 21/24	—	21	14	21 21/24
(fol. 63.) Glava i latus kao gore.									
Juro Kraincsevich	1	15/24	—	—	38 1/2/24				
Lovro Vinkovich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Mihat Thadich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Sara Mikula	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Ivan Sarcsevich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Juro Medarovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Agatich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Ivan Chekottich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Vojvoda Narancsich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Illia Czeczich	1	17/24	—	—	40 3 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Franjo Hadnagg	1	13/24	—	—	33				
Franjo Frlich	1	7/24	—	—	17 16/24				
Misko Kaszrala	1	1 5/24	—	—	73 17 1/2/24				
Szimo Kervolich	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Mihal Medarovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Sarcsevich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marcoicza Pellunicza	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Pencsovich	1	12/24	—	—	30 10/24				
Juka Pakovich	1	4/24	—	—	10 4 1/2/24				
Petar Szeralia	1	13/24	—	—	33	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Marin Billorich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Thomo Villacsich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Latus	59	27 23/24	6	18	28 3/24	1	3	18	28 3/24

(fol. 64.) Continuatio Gegend Brod.

Granitzer in der Vestung Brod wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Latus	59	27 20/24	6	18	28 3/24	1	3	18	28 3/24
Catha Kuszanoricha . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Lovro Perszich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Thomo Kovacsevich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Habianovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Simo Katich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Anton Bosich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Joseph Markovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Boso Pallassich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Illia Koszich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Jacob Chebich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Juro Mamenicsich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Andro Andrich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Anton Groszich	1	2/24	—	—	5 2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Marco Dabich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Juro Turcsinovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Taparovich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Ivan Lubakovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marco Darkovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Anton Tarakovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marco Kraich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Anton Mattheanovics . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Anton Sutich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Gergo Andrich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Stanko Vojkovich	1	9/24	—	—	22 18 1/2/24				
Latus	83	29 15/24	6	19	29 16 1/2/24	1	4 1/2	19	29 16 1/2/24

(fol. 65.) Glava i latus kao gore.

Miho Kovacsich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Peter Capitancsia	1	4/24	—	—	10 2 1/2/24				
Augustin Hermich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Mato Czigarovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Simo Polkovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Peter Peneszovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Stipan Szigarovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Stepan Hadich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Joso Mansukich	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Mato Jovanich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marco Turkanovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Koszalovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Skaro Thomich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Jovan Buszagya	1	16/24	—	—	40 15/24				
Mato Barichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Thomo Harraszovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Augustin Jurichich . . .	1	7/24	—	—	17 19/24				
Ivan Kolungya	1	9/24	—	—	22 20/24				
Vinko Kaszanovich . . .	1	9/24	—	—	22 20/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Gergo Michich	1	15/24	—	—	38 21/24				

Granitzer in der Vestung Brod wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Martin Markovich . . .	1	6/24	—	—	15 6/24				
Martin Lucsinovich . . .	1	7/24	—	—	17 19/24				
Birta Illiska	1	9/24	—	—	22 20/24				
Miho Bogdanovich . . .	1	11/24	—	—	27 21½/24	—	1½	1	1 13½/24
Plaffka Katich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Andria Juranovich . . .	1	2/24	—	—	5 2/24				
Gergo Paszarovich . . .	1	2/24	—	—	5 2/24				
Franjo Koprivacz	1	2/24	—	—	5 2/24				
Latus	111	43 15/24	6	22	34 9/24	1	9	22	34 9/24
(fol. 66.) Glava i latus kao gore.									
Joseph Szrima	1	1/24	—	—	2 13/24				
Ivan Krissanofchich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Marin Annullovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1½	1	1 13½/24
Miho Jurakovich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Capitain Berger zu Novigrad	1	1 12/24	—	—	91 5½/24				
H. Obercapitan Jancseka	1								
hat zu Brod		1	7						
zu Kobach Obstgarten .		2 18/24	—	5	41 16/24	—	8	5	41 16/24
zu Vius		2 11/24	—						
Capitain Boso hat zu Du-	1								
bossacz obstgarten . . .		2 7/24	—						
ackher alda		19/24	—	3	72 9½/24	—	5½	3	72 9½/24
zu Korach		2 19/24	—						
Summa	118	48 11/24	13	32	50	2	—	32	50

Herr obrister von der trenkh haltet zu Brod $5\frac{15}{24}$ Joch ackher und 102 mader wisen, zu Kobach $1\frac{9}{24}$ Joch obstgartten und zu Dubossacz $3\frac{1}{24}$ Joch obstgartten. Zu Mamich Brodacz $6\frac{7}{24}$ Joch akher 6 mader wisen, seint ihme alß Commendanten frey gelassen worden.

(fol. 67.)

Vius.

Alte Uszkoken (seint bis anhero alß granitzer gehalten, theilß auch bey ersterer conscription verschwiegen worden).	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Gavro Horvat	1	2 5/24	5	4	73 23/24	—	3½	4	73 23/24
Marian Ivanovich	1	2 21/24	3	4	73 23/24	—	3½	4	73 23/24
Catha Petrovicza	1	1 12/24	1	2	21				
Augustin Kapich	1	1 18/24	6	4	56 2/24	—	5	6	77 2/24
Andria Szimich	1	1 18/24	3	3	35 10/24				
Annicza Udovicza	1	1 19/24	3	3	40	—	5	6	77 2/24
Franjo Jurich	1	3 14/24	5	6	39 20/24				
Matos Ivanovich	1	4 18/24	5	7	82 1/24	—	10½	14	21 21/24
Ivan Luczich	1	5 5/24	2	7	10 12/24				
Marco Janovich	1	3 1/24	2	4	51 14/24	—	17	23	2 2/24
Catha Thomina	1	6 9/24	9	11	40				
Summa	9	34 19/24	44	60	26 1/24	1	20½	60	26 1/24

Granitzer aus Sclavonien anhero inlociert:								à 16 fl. 25 d.	
Mihat Marich . . .	1	4 17/24	4 12/24	3	78 1/2/24	—	7 1/2	5	7 19 1/2/24
Luca Marossich . .	1	1 13/24	1 18/24	1	29 12/24				
Joseph Krallovich . .	1	6 19/24	8	5	75 12 1/2/24	—	8 1/2	5	75 12 1/2/24
Peter Marszich . . .	1	1 10/24	1 12/24	1	16 20/24				
Franjo Chivericza . .	1	3 15/24	6	3	42 16/24	—	9	6	9 9/24
Ivan Kovacs . . .	1	1 3/24	4	1	49 21/24				
Gergo Jovanovich . .	1	8 21/24	15 12/24	8	46 8 1/2/24	—	12 1/2	8	46 8 1/2/24
Summa	7	28 2/24	41 6/24	25	39 1 1/2/24	1	13 1/2	25	39 1 1/2/24

(fol. 68.)

Praedium Billes.

Dieses Praedium ist gelegen gleich unterhalb Vius gegen sonnen aufgang, ist öd und a septemtrione denen exundationibus unterworffen; in selbigem haben die Broder granitzer neben dem saustrohm einige garten, die Russaczer granizer aber einigen akherbau. die broder seint zu beschreibung dieser ihrer garten nicht erschienen, deßwegen solche dahier unbenannt seint.

das feld, (welches sich auf $\frac{3}{4}$ stund in der länge und $\frac{1}{4}$ stund in der breite extendieret) ist theilß mit gesträuch, theilß mit wilden unkrauth verwachßen, und dienet denen Viusser auch granizern zu ihrer s. v. Viechweyde.

Gegen Mittag seint vermischte waldungen, wozwischen sich einige ödte grundtstückh sehen lassen. diese seint denen überschwemmungen nicht unterworffen, unterhalb dem feld in dem walde seint zwey graben (durch welche die in diesem praedio auch in dem Broder bezirkh befindtliche Morast ihren außlauff haben) der obere und untere Derstinstak benambset; sölche haben die broder verzäunt und odera oder fischfang darauf aufgerichtet, welche dem kais. Cameralnutzen emploieret werden khönen.

Die länge dieses praedii und die breite extendiren sich beede auf 1 stund. ackher befinden sich saubere 50 Joch, verwachsene 200 Joch, wisen 400 Joch, waldungen 1350 Joch. Sessiones seint cultivirt $\frac{3}{24}$ öd und theilß verwachsen $9\frac{19}{24}$.

Pro meta stehet ab oriente der graben Moszel, ab occidente die Struga und der weeg (welchen deß Hertzögen von Lothringen Durchl. weil. in Bosnien gegangen) Herzegova put genant. Meridies und septemtrio seint wie anderswo.

(fol. 69.)

Continuatio Praedii Billes.

Granitzer zu Russacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Gergo Matakovich . . .	1	14/24	—	—	35 23 1/2/24				
Vuk Perkich	1	16/24	—	—	40 18/24				
Anton Perkich	1	5/24	—	—	12 10/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Anton Kopsiffnich	1	5/24	—	—	12 10/24				
Blas Horvat	1	23/24	—	—	65				
Anton Rakia	1	9/24	—	—	43 3 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Ivan Pusztaja	1	5/24	—	—	12 10/24				
Summa	7	3 5/24	—	2	3 3/24	—	3	2	3 3/24

(*Nastaviće se.*)

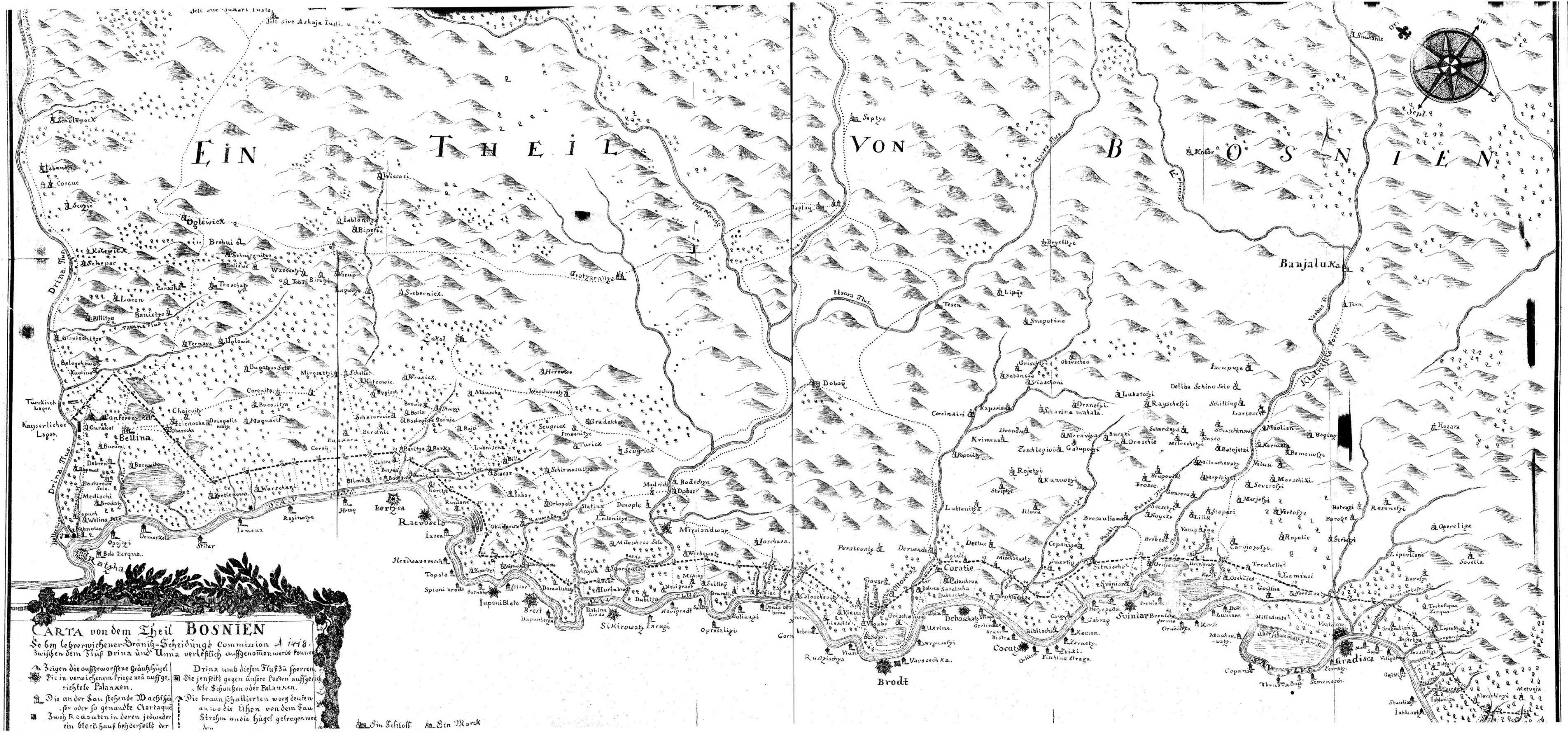
CARTA von dem Theil BOSNIEN
So bey letzverwichener Gräniz=Scheidungs Commission A 1718.
zwischen dem Fluß Drina und Unna verleßlich auffgenomen werde konnen
Zeigen die auffgeworffene Gräntz-hügel
Die in verwichenem kriege neu auffge-richtete Palanken.
Die an der Sau stehende Wachthäuser oder so genandte Chartaque
Zwey Redouten in deren jedweder ein block-hauß beyderseits der Drina umb diesen Fluß zu sperren.
Die jenseits gegen unsere Posten auffgerichtete Schantzen oder Palanken.
Die braun schattierten weeg deuten an wo die Uhen von dem Sau Strohm an die hügel getragen worden
Ein Schloß
Ein Marck
EIN THEIL VON BOSNIEN
Drina Fluss
Sau Fluss
Usora Fluss
Verbas Fl.
Banjaluka
Gradisca
Brodt
Coratie
Raevoselo
Berzea
Bellina
Doboy
Ratscha
Suiniar
Türkisch Lager.
Kayserliches Lager.
Conferenz Zelt

Трећи прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине.

Приопћио

др. Ђорђе Протић,

професор велике гимназије у Сарајеву.

Ресине (алге), које су у овом набрајању наведене, сабирао сам у Кукавичком језеру (2 сата југоистично од Купреша), у пространом Бушком блату и у потоку Ричини, који кроз њега протиче, у првој половини мјесеца јула године 1906., а почетком августа исте године у Блидињском језеру.

Мало, муљевито Кукавичко језеро, велико и муљевито Бушко блато и поточићи у њему изненадише ме обилатошћу врста респна, особито Кукавичко језеро, од куда сам и касније проба добијао. Блидињско језеро сиромашно је ресинама, јер, осим диатомацеја, врло је слабо у њему других ресина.

Са * означене врсте јесу принове к флори ресина Босне и Херцеговине.

Занимљива је прича о постанку „Краљичиног насипа“ у Бушком блату, који се у сјеверном дијелу његовом од подножја Камешнице, од југозапада на сјевероисток скоро на 3 *km* протеже. По причи — коју ми је вођа Јуре Булић из Подградине казивао — топило је Бушко блато, велико језеро, често плодна поља и грозило селима. С тога је краљица — вођа ми није знао да рекне која — наумила, да подигне насип, који би поља и села од поплаве штитио. Пошто људи због надирања воде не могоше никако насипа да доврше, понуди се ђаво (шејтан), да ће га он до пола ноћи подићи, ако краљица обећа, да ће му за то дати једну кршћанску душу. Краљица му ово обећа. Ђаво на то одмах почне градити насип и кад су људи видили, да ће га збиља до пола ноћи и довршити, поплаше се јако, јер су знали, да ће за то ђаво добити једну кршћанску душу. Но међу људима, који су овај рад гледали, бијаше и једна баба, која, када је видила да ће ђаво на одређено вријеме довршити насип, затрепеће рукама и закукуриче, што и један ороз одврати, те ђаво пропане у земљу прије но што је могао насипа до подножја горе довршити.

Кад сам прошао цијели ниски насип — за који прича вели, да је умјетан — нашао сам, да се је на 50—60 корачаји од подножја Камешнице расплинио, јер га је ту вода продрла и разнијела.

Занимљиво је такођер и ово, што сам од истога вође чуо. Када сам обилазио Бушко блато и дошао до понора, који је на карти забиљежен под именом „Прождрикоса“, запитах вођу, да ли се тако зове, а он ми рече: не „Прождрикоса“ већ

„Прождрикоза“, јер је на тај понор једном једна коза пропала и вода је опет чак близу Граба у Далмацији избацила. Да овај понор људи у Подградини „Прождрикоза“ зову, потврдио ми је још један сељак у Подградини.

* * *

I. CHLOROPHYCEAE.

Ред и фамилија: ***Characeae.***

Chara.

Ch. foetida A. Br. У великом мноштву у Бушком блату и јаругама његовим.

Nitella.

N. flexilis Ag. У једној јами уз пут у Бушко блато.

Ред: ***Confervoideae.***

Фамилија: *Coleochaetaceae.*

Coleochaete.

C. orbicularis Pringsh. На стаблима у лишћу подводних биљака у Кукавичком језеру, а осим тога још и у једној јаруги у Бушком блату.
C. scutata Bréb. У једној јаруги у Бушком блату.

Фамилија: *Oedogoniaceae.*

Bulbochaete.

B. setigera (Roth) Ag. У Бушком блату и његовим јаругама.
B. pygmaea (Pringsh.) Wittr.; као и претходна врста.

Oedogonium.

Oe. Rothii (Le Clerc) Pringsh. У јаругама по Бушком блату.
Oe. undulatum (Bréb.) ABr. Са претходном врстом, али чешће од ње; у Кукавичком језеру.
Oe. ciliatum (Hass.) Pringsh. Wildemann, flore des Alges de Belgique, стр. 27., сл. 10. У јаругама Бушког блата.
Oe. concatenatum (Hass.) Wittr.; Wildemann, и. мј., стр. 27., сл. 9. Као и претходна врста, а осим тога још и у Кукавичком језеру.
Oe. capillaceum Kütz. Међу другим алгама у једној јами у Бушком блату.

Фамилија: *Ulotrichaceae.*

Подфамилија: *Ulotricheae.*

Ulothrix.

U. zonata Kütz. У јаругама Бушког блата; у Кукавичком језеру и потоку Ричини.
U. subtilis Kütz.
а) typica Kirchner, Algenflora von Schlesien, стр. 77. У потоку Ричини и у једном поточићу уз пут на Кукавичко језеро.
б) variabilis (Kütz.) Kirchner, и. мј., ст. 77. Као и претходна врста, али ријетко.
U. tenuis Kütz. У једној јами у Бушком блату.

Подфамилија: *Chaetophoreae.*

Microthamnion.

M. Kützingianum Näg. Kirchner, Die mikroskopische Pflanzenwelt des Süßwassers; таб. I., сл. 17. Прирасла на нитастим алгама; само једном посматрао у једној проби из Кукавичког језера.

Chaetophora.

Ch. pisiformis (Roth.) Ag. Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 20. У Блидињском и Кукавичком језеру; у Бушком блату и у потоку Ричини.
Ch. elegans (Roth.) Ag. У Кукавичком језеру.
Ch. tuberculosa Ag. Као и пређашња врста, а осим тога и у Бушком блату.

Draparnaldia.

D. plumosa Ag. Kirchner, и. мј., таб. I., сл. 18. У потоку Ричини; у Кукавичком језеру ријетко.
D. glomerata Ag. Као и пређашња врста.

Stigeoclonium.

S. tenue Ag. Kirchner, и. мј., таб. I., сл. 19. У Бушком блату; у једној јами уз пут на Кукавичко језеро.
S. longipilus Kütz. Само у једној проби из Бушкога блата.

Herposteiron.

H. confervicolum Näg. У Кукавичком језеру, само једном посматрао.

Подфамилија: *Conferoeae.*

C. fontinalis Berk. У једном потоку у Бушком блату.
C. bombycina Ag. У Бушком блату и у Кукавичком језеру. У Блидињском језеру.
C. floccosa Ag. У Блидињском језеру, у једној јаруги у Бушком блату.
C. vulgaris (Rabh.). Бушко блато. Блидиње.
C. amoena Kütz. У једном потоку у Бушком блату и у једној јами уз пут на Кукавичко језеро.

Фамилија: *Chroolepideae.*

Trentepohlia.

T. umbrina (Wig.) Witt. *Chroolepus umbrinum* Kütz. На кори од дрвећа око Кукавичког језера а и на другим мјестима доста често.

Фамилија: *Cladophoraceae.*

Подфамилија: *Cladophoreae.*

Cladophora.

Cl. glomerata Kütz. У потоку Ричини и у једном потоку уз пут на Кукавичко језеро.
C. fluitans Kütz. У једном поточићу у Бушком блату.

Ред: ***Siphoneae.***

Фамилија: *Vaucheriaceae.*

Vaucheria.

V. dichotoma Ag. У Бушком блату.
V. sessilis Vauch. По влажној земљи у Бушком блату.
V. geminata DC. У једној јами у Бушком блату.

Фамилија: *Hydrogastraceae.*

Botrydium.

B. granulatum L. По влажној земљи у једном поточићу у Бушком блату.

Ред: ***Protococcoideae.***

Фамилија: *Volvocaceae.*

Подфамилија: *Volvocaceae.*

Pandorina.

P. morum Ehrb. У Бушком блату.

Gonium.

G. pectorale Müller. Међу другим алгама у једној јами у Бушком блату.

Подфамилија: *Haematococceae.*

Haematococcus.

H. lacustris (Girod.) Rostaf. У једној јами код Купреса.

Фамилија: *Palmellaceae.*

Подфамилија: *Coenobieae.*

Scenedesmus.

S. variabilis De W.; *S. obtusus* Franzé.
— var. *ecornis* Franzé; *S. obtusus* Mey.
— var. *cornutus* Franzé; *S. caudatus* Corda. У Кукавичком језеру често, а осим тога и у Бушком блату и његовим потоцима; у Блидињском језеру.
S. obliquus (Turp.) Kütz.; *S. acutus* Meyen; Wildemann, и. мј., стр. 72., сл. 28. У Кукавичком језеру и Бушком блату, али рјеђе од прећашње врсте.

Sorastrum.

S. spinulosum Näg.; Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 32. У Кукавичком језеру.

Coelastrum.

C. Nägelii Rbh.; Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 31. Као и прећашња врста.

Pediastrum.

P. simplex Meyen; Wildemann, и. мј., стр. 74, сл. 29. Веома ријетко у Кукавичком језеру.
P. Boryanum Turp. Као и прећашња врста, а осим тога и у једној јами у Бушком блату.
P. Ehrenbergii ABr. У Кукавичком језеру веома ријетко.
P. pertusum Kütz. Kirchner, и. мј., таб. II., сл 30. У Кукавичком језеру доста често, а и у Бушком блату није ријетка.

Подфамилија: *Pseudocoenobieae.*

Sciadium.

S. Arbuscula ABr. У Кукавичком језеру, само једном посматрао.

Подфамилија: *Eremobieae.*

Ophiocytium.

O. cochleare ABr. У једној јами у Бушком блату.
O. parvulum ABr. У Кукавичком језеру.

Raphidium.

R. polymorphum Fres. У Кукавичком језеру, Бушком блату и у Блидињском језеру доста често.

Tetraedron.

T. trigonum (Näg.) Hansg.; *Polyedrium trigonum* Näg. Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 58. У Бушком блату; у Кукавичком језеру није ријетка.

T. enorme (Ralfs) Hansg.; *Polyedrium enorme* (Ralfs) Rbh. Као и прећашња врста али веома ријетко.

Eremosphaera.

E. viridis RBy. Међу другим алгама у једној јами у Бушком блату, само једном посматрао.

Schizochlamys.

S. gelatinosa Kütz. Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 44. У Бушком блату.

Tetraspora.

T. gelatinosa Desv.; Kirchner, и. мј., таб. II. сл. 43. У једној јами у Бушком блату; у Кукавичком језеру.

Подфамилија: *Dictyosphaerieae.*

Dictyosphaerium.

D. Ehrenbergianum Näg.; Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 38. Међу другим алгама у Кукавичком језеру, веома ријетко.

Подфамилија: *Palmelleae.*

Gloeocystis.

G. Gigas Lagerh.; Kirchner, и. мј , таб. II., сл. 49. У Бушком блату.

Botryococcus.

B. Braunii Kütz.; Kirchner, и. мј., таб. II., сл. 50. У Кукавичком језеру.

Ред: ***Conjugatae.***

Фамилија: *Zygnemaceae.*

Подфамилија: *Mesocarpeae.*

Mesocarpus.

M. pleurocarpus DBy.; *Mougeotia genuflexa* Kütz. У Бушком блату.
M. parvulus (Hass.) DBy. У Кукавичком језеру.

Подфамилија: *Zygnemeae.*

Zygnema.

Z. stellinum (Vauch.) Kütz. У Кукавичком језеру и у Бушком блату доста често. У Блидињском језеру.
Z. cruciatum (Vauch.) Ag. У Кукавичком језеру и у Бушком блату.

Spirogyra.

S. quinina Kütz. У Кукавичком језеру и у Бушком блату доста често.
S. Weberi Kütz. У Блидињском језеру, у једној јами у Бушком блату.
S. communis (Hass.) Kütz. У Кукавичком језеру.
S. varians (Hass.) Kütz. У јамама у Бушком блату; у Блидињском језеру.
S. longata (Vauch.) Kütz. У Бушком блату.
S. condensata (Vauch.) Kütz. У једном потоку у Бушком блату.

S. decimina Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога и у Кукавичком језеру и у Блидињском језеру.

Sirogonium.

S. sticticum Kütz. У Кукавичком језеру често, а и у Бушком блату није ријетка. Блидињско језеро.

Фамилија: *Desmidiaceae.*

Подфамилија: *Eudesmidieae.*

Desmidium.

D. Swartzii Ag. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 67. У Бушком блату.
**D. Grevillei* DBy. У једној јами у Бушком блату.

Hyalotheca.

H. dissiliens (Smith) Ralfs; Kirchner, и. мј , таб. III , сл. 64. У Кукавичком језеру и у Бушком блату доста често.
**H. mucosa* (Mert.) Ralfs. У једној јами у Бушком блату.

Sphaerozosma.

S. vertebratum Ralfs. Kirchner, и. мј., таб. III , сл. 69. У Кукавичком језеру.

Spondylosium.

**S. depressum* Bréb. У једној бари у Бушком блату; само једном посматрао.

Подфамилија: *Didymoïdeae.*

Spirotaenia.

S. condensata Bréb. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 74. У Кукавичком језеру и у Бушком блату, ријетка.
**S. obscura* Ralfs; Wildemann, и. мј., стр. 122 , сл. 57. Веома ријетко у Кукавици.

Maesotaenium.

M. Endlicherianum Näg. Kirchner, и. мј., таб. III , сл. 72. У једној јами у Бушком блату.

Closterium.

C. moniliferum Ehrb. У Кукавичком језеру, Бушком блату и Блидињском језеру.
C. lunula Ehrb. Као и пређашња врста, нарочито у Кукавичком језеру.
C. parvulum Näg. У Кукавичком језеру и у једној бари у Бушком блату.
C. acerosum Ehrb. Међу другим алгама у једној јами у Бушком блату.
C. Leibleinii Kütz. У Кукавичком језеру и Бушком блату.
C. gracile Bréb. Као и пређашња врста, али ријетко.
C. juncidum Ralfs. У једној јами у Бушком блату.
C. striolatum Ehrb. У Бушком блату и у Блидињском језеру није ријетка. У једној јами уз пут на језеро Кукавицу.
**C. obtusum* Bréb. У Кукавичком језеру.

Penium.

P. digitus (Ehrb.) Bréb. У Кукавичком језеру, у једној јами у Бушком блату.
P. lamellosum Bréb. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 73. У једној јами у Бушком блату, само једном посматрао.
P. Brébissonii (Menegh.) Ralfs. У Кукавичком језеру, Бушком блату и у Блидињском језеру.
**P. margaritaceum* (Ehrb.) Bréb. У Бушком блату ријетко.
P. closterioides Ralfs. Међу другим алгама у једној јами у Бушком блату.
**P. navicula* Bréb. Као и пређашња врста.

Tetmemorus.

T. granulatus (Bréb.) Ralfs. У једној јами у Бушком блату.

Docidium.

D. baculum Bréb. У Бушком блату ријетко.
D. nodulosum Bréb. Wildemann, и. мј., стр. 138., сл. 66. Као и прећашња врста.
**D. truncatum* Bréb. Wildemann, и. мј., стр. 138, сл. 65. У једној јами у Бушком блату, само једном посматрао.
D. Ehrenbergii Ralfs *(Pleurotaenium trabecula* (Ehrb.) Näg. Wildemann, и. мј., стр. 128., сл. 63. У Бушком блату, ријетко.

Xanthidium.

X. aculeatum Ehrb. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 85. У Кукавичком језеру ријетко.
X. armatum Bréb. Wildemann, и. мј., стр. 143, сл. 67. Само у једној проби из Бушкога блата.
X. fasciculatum Ehrb. Wildemann, и. мј., стр. 143., сл. 68. Као и прећашња врста, али чешће од ње.

Cosmarium.

C. Botrytis Men. Kirchner, и. мј., таб III, сл. 83. У Кукавичком језеру, у Бушком блату и Блидињском језеру често.
C. margaritiferum Men. Као и прећашња врста.
C. granatum Bréb. Wildemann, и. мј, стр. 145., сл. 70 *д*. У једној бари у Бушком блату.
C. quadratum Ralfs. Wild., и. мј., стр. 145., сл. 70 *а, б*. У Кукавичком језеру и у Бушком блату.
C. bioculatum Bréb. Wild., и. мј., стр. 145., сл. 70 *г*. У Бушком блату.
C. Meneghinii Bréb. Wild., и. мј., стр. 145., сл. 70 *ж*. У Кукавичком и Блидињском језеру.
C. crenatum Ralfs. Wild., и. мј., стр. 145., сл. 70 *и*. У Кукавичком језеру и у једном поточићу у Бушком блату.
**C. Broomei* Thwait. Wild., и. мј, стр 152., сл. 76. У Кукавичком језеру само једном посматрао.
C. Naegelianum Bréb. У једној јами у Бушком блату.
**C. biretum* Bréb. Wild., и. мј., стр. 152., сл. 75. Као и прећашња врста, веома ријетко.
**C. ornatum* Ralfs. Wild., и. мј., стр. 151., сл. 73. Само једном посматрао у једној проби из Кукавичког језера.

Arthrodesmus.

A. incus Hass. Wild, и. мј., стр. 157., сл. 77 *ц*. У Кукавици, ријетко.
A. convergens Ehrb. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 84. Као и прећашња врста, а осим тога још и у Бушком блату.

Euastrum.

E. oblongum Ralfs. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 81., *А* и *Б*. У Бушком блату ријетко.
E. elegans (Bréb.) Kütz. Wild., и. мј., стр. 163., сл. 80. *а, ц*. У Кукавици, а осим тога и у једној јами у Бушком блату.
E. binale Ralfs. У Кукавичком језеру и Бушком блату није ријетка; у Блидињском језеру само једном посматрао.
E. didelta Ralfs. Wild., и. мј., стр. 163., сл. 79. У Кукавичком језеру и Бушком блату.

Micrasterias.

M. truncata (Corda) Bréb. Wild, и. мј., стр. 166., сл. 83. У једној јами у Бушком блату.
M. papillifera Bréb. Kirchner, и. мј., таб. III., сл. 80. У Кукавичком језеру и у Бушком блату ријетко.
**M. denticulata* Bréb. Само у једној проби из Бушког блата.

Staurastrum.

S. spinosum Ralfs. *S. furcatum var. armigerum* Bréb. Wild., стр. 171., сл. 86. У Кукавичком језеру, у Бушком блату.
S. dilatatum Ehrb. Као и пређашња врста.
S. dejectum Bréb. У Кукавичком језеру ријетко. У једној бари у Бушком блату.
**S. cuspidatum* Bréb. Међу другим алгама у Кукавичком језеру.
S. hirsutum Ehrb. Wild., и. мј., стр. 172., сл. 87. У Бушком блату.
S. teliferum Ralfs. Wild., и. мј., стр. 172., стр. 89. Као и пређашња врста а осим тога и у Блидињском језеру веома ријетко.
S. spongiosum Bréb. У Бушком блату, ријетко
S. polymorphum Bréb. У једној јами у Бушком блату.
S. orbiculare Ralfs. Као и пређашња врста, а осим тога и у Блидињском језеру, веома ријетко.
S. margaritaceum (Ehrb.) Menegh. У Бушком блату.
S. punctulatum Bréb. У Кукавици; у Бушком блату и у Блидињском језеру није ријетка.

Фамилија: *Bacillariaceae (Diatomaceae).*

Подфамилија: *Raphideae.*

Amphora.

A. ovalis Kütz. Kirchner, и. мј., таб. IV., сл. 93. У Кукавичком језеру и Блидињском језеру ријетко.

Cymbella.

C. Ehrenbergii Kütz. Rabenhorst, Süßwasserdiatomaceen, таб. VII., сл. 1. У Кукавичком језеру, Бушком блату и у Блидињском језеру доста често.
C. gastroides Kütz. У Кукавичком и Блидињском језеру.
C. lanceolata (Ehrb) Kirchner. Као и пређашња врста, а осим тога и у Бушком блату.
C. cistula Hempr. У Блидињском језеру и у Бушком блату.
C. maculata Kütz. У Кукавичком језеру.

Encyonema.

E. prostratum Ralfs. Rabh., и. мј., таб. VII., сл. 1. У Кукавичком језеру, у Бушком блату, а нарочито у Блидињском језеру.
E. caespitosum Kütz. Rabh., и. мј., таб. VII., сл. 5. Као и пређашња врста, али рјеђе од ње.
— var. *Auerswaldii* (Rbh.) У Блидињском језеру.

Stauroneis.

S. Phoenicenteron Ehrb. Rbh., и. мј., таб. IX., сл. 1. У Бушком блату и Блидињском језеру доста често. У Кукавичком језеру.
S. anceps Ehrb. Rbh., и. мј., таб. IX., сл. 14. У Блидињском језеру и у Бушком блату.

Navicula.

N. major Kütz. У Кукавичком језеру, Бушком блату и Блидињском језеру често.
N. viridis Kütz. Честа у свим пробама испитиваних језера.
N. borealis Ehrb. У Блидињском језеру и у Бушком блату.
N. Brebissonii Kütz. Van Heurck, Synopsis des Diatomées de Belgique, таб. V., сл. 7—9. У Кукавичком и Блидињском језеру.
N. mesolepta Ehrb. V. H., таб. VI., сл. 10., 11. У свим пробама, а понајчешће у Блидињском језеру.
N. oblonga Kütz. V. H., таб. VII., сл. 1. У Кукавичком језеру и Бушком блату.
N. gracilis Kütz. V. H., таб. VII., сл. 7., 8. У потоку Пориче.
N. radiosa Kütz. V. H., таб. VII., сл. 20. Као и пређашња врста, а осим тога и у Блидињском и Кукавичком језеру.
N. viridula Kütz. V. H., таб. VII., сл. 25., 16. У потоку Ричини.

N. cryptocephala Kütz. V. H., таб. VIII., сл. 1., 5. Као и пређашња врста, често, а осим тога и у Блидињском језеру.
N. lanceolata Kütz. V. H., таб. VIII., сл. 16. У потоку Ричини.
N. rhynchocephala Kütz. V. H., таб. VIII., сл. 31. У једној бари у Бушком блату.
N. elliptica Kütz. V. H , таб. X., сл. 10. У Кукавичком језеру и потоку Ричини.
N. cuspidata Kütz. V. H., таб. XII., сл. 4. Обична у свим пробама испитиваних мјеста.
N. limosa Kütz. V. H., таб XII., сл. 18. У Бушком блату и у Кукавичком језеру.
N. amphirhynchus Ehrb. V. H., таб. XIII , сл 5. У Блидињском језеру.
N. inflata Kütz. У Кукавичком језеру и у Бушком блату.
N. firma Kütz. У Кукавичком језеру и у једном поточићу у Бушком блату.
N. Bacillum Ehrb. V. H., таб. XIII., сл. 5. У Бушком блату.
N. crassinervia Bréb. Као и пређашња врста, а осим тога и у Кукавичком језеру.

Pleurosigma.

P. attenuatum Kütz. Kirchner, таб. VI., сл. 91. Веома ријетко у Бушком блату.

Gomphonema.

G. constrictum Ehrb. V. H., таб. XXIII., сл. 5. У Кукавичком језеру и Бушком блату, а осим тога и у потоку Пориче.
— var. *capitatum* V. H., таб. XXIII., сл. 7. У Бушком блату и Блидињском језеру.
G. acuminatum Ehrb. Као и пређашња врста, доста често.
G. angustatum Kütz. V. H., таб. XXIV., сл. 48—50. У Кукавичком језеру.
G. olivaceum Kütz. V. H., таб. XXV., сл. 20. Као и пређашња врста, а осим тога и у Бушком блату.

Rhoicosphenia.

R. curvata (Kütz) Grun.; V. H., таб. XXVI., сл. 1. У Бушком блату и Блидињском језеру.

Achnanthes.

A. exilis Kütz. V. H., таб. XXVII., сл. 16. У Кукавичком језеру.
A. lanceolata (Bréb.) Grun. Као и пређашња врста, а осим тога у Бушком блату и у Блидињском језеру.

Cocconeis.

C. pediculus Ehrb V. H., таб. XXX., сл. 28.
C. placentula Ehrb. V. H., таб. XXX., сл. 26. Обје врсте, а нарочито друга доста често у свим испитиваним мјестима.

Подфамилија: *Pseudo-raphideae.*

Epitemia.

E. turgida Ehrb. (Kütz.). V. H., таб. XXXI., сл. 1. и 2. У Бушком блату и Блидињском језеру није ријетка. У Кукавичком језеру.
E. sorex Kütz. V. H., таб. XXXII., сл. 6.—10. Као и пређашња врста.
E. gibba (Ehrb.) Kütz. Честа у свим испитиваним мјестима.
— var. *ventricosa* Grun. V. H., таб. XXXII., сл. 4.—5. У Бушком блату.
E. Zebra (Ehrb.) Kütz. V. H., таб. XXXI., сл. 11., 12. и 13. Као и пређашња врста, а осим тога и у Блидињском језеру.
E. argus (Ehrb.) Kütz. V. H., таб. XXXI., сл. 17. У Блидињском језеру, ријетко.

Eunotia.

E. Arcus Ehrb. V. H., таб. XXXIV., сл. 2. У Бушком блату.
E. pectinalis (Kütz.) Rabh. V. H., таб. XXXIII., сл. 15.—16. Као и пређашња врста, а осим тога и у потоку Ричини ријетко.
**E. tridentula* Ehrb. V. H., таб. XXXIV., сл. 31. Само једном посматрао у једној проби из потока Ричине.
E. lunaris Grun. V. H., таб. XXXV., сл. 3., 4. У Кукавичком језеру, Бушком блату, потоку Ричини и Блидињском језеру није ријетка.

S nedra.

S. Ulna (Nitzsch) Ehrb. V. H., таб. XXXVIII., сл. 7. *У* Кукавичком језеру, у потоку Ричини и у Бушком блату; у Блидињском језеру.
— var. *splendens* V. H., таб. XXVIII., сл. 2. *У* Бушком блату.
S. radians (Kütz.) Grun. V. H., таб. XXXIX., сл 11. *У* Кукавичком језеру.
S. capitata Ehrb. V. H., таб. XXXVIII., сл. 1. *У* Бушком блату и Блидињском језеру.

Fragilaria.

F. virescens Ralfs. V. H., таб. XLIV., сл. 6. *У* свим пробама испитиваних мјеста доста често.
F. construens (Ehrb.) Grun. V. H., таб. XLV., сл 24., 25. *У* потоку Ричини.
F. capucina Desm. V. H., таб. XLV., сл. 2. *У* Кукавичком језеру и Бушком блату није ријетка.
— var. *mesolepta* V. H., таб. XLV., сл. 3. Као и пређашња врста.

Diatoma.

D. vulgare Bory. V. H., таб. L., сл. 1.—6. Обична у свим пробама испитиваних мјеста.
D. hiemale (Lyngb.) Heib. V. H., таб. LI, сл. 1., 2. *У* Кукавичком језеру.
— var. *mesodon* V. H., таб. LI., сл. 3., 4. Као и пређашња врста, а осим тога и у Бушком блату и потоку Ричини.

Tabellaria.

T. fenestrata (Lyngb.) Kütz. V. H., таб. LII., сл. 9. *У* Бушком блату и Блидињском језеру.
T. flocculosa (Roth) Kütz. V. H., таб. LII., сл. 10., 11., 12. Као и пређашња врста, а осим тога и у Кукавичком језеру.

Tetracyclus.

**T. Braunii* Grun. Kirchner, таб. IV., сл. 117. *А* и *Б*. Само у једној проби из Бушког блата.

Cymatepleura.

C. elliptica (Bréb.) W. Sm.; V. H., таб. LV., сл. 1. *У* Кукавичком језеру, у потоку Ричини и у Бушком блату.
C. Solea (Bréb.) W. Sm.; V. H., таб. LV., сл. 5., 6., 7. Као и пређашња врста, а осим тога и у Блидињском језеру.

Hantzschia.

H. amphyoxys (Ehrb.) Grun. V. H., таб. LVI., сл. 1., 2. *У* Бушком блату.

Nitzschia.

N. sigmoidea (Ehrb.) W. Sm.; V. H., таб. LXIII., сл. 5.—7. Као и пређашња врста.
N. linearis (Ag.) W. Sm.; V. H., таб. LXVII., сл. 13.—15. *У* Кукавичком језеру и у Блидињском језеру.
N. palea (Kütz.) W. Sm.; V. H., таб. LXIX., сл. 22*б*. Обична у свим пробама испитиваних мјеста.
N. communis Rabh. V. H., таб. LXIX., сл. 32. *У* Кукавичком језеру и Бушком блату.
N. acicularis W. Sm.; V. H., таб. LXX., сл. 6. Као и пређашња врста.

Suriraya.

S. biseriata Bréb. V. H., таб LXXII., сл. 3. *У* Кукавичком језеру ријетка. *У* Бушком блату.
— var. *splendida* V. H., таб. LXXII., сл. 4. Као и пређашња врста.
S. ovata Kütz. V. H., таб. LXXIII., сл. 5., 6., 7. *У* Бушком блату и Блидињском језеру; у потоку Ричини.

Подфамилија: *Crypto-Raphideae.*

Melosira.

M. varians Ag. V. H., таб. LXXXV., сл. 14., 15. У Кукавичком језеру, Бушком блату и Блидињском језеру; у потоку Ричини.
M. distans Kütz. V. H., таб. LXXXVI., сл. 21., 22., 23. У Бушком блату и у Кукавичком језеру.

Cyclotella.

C. operculata Kütz. V. H., таб. XCIII., сл. 22., 23. У Кукавичком језеру.

II. RHODOPHYCEAE.

Фамилија: *Batrachospermeae.*

Batrachospermum.

B. moniliforme (Roth) Sirat. У Кукавичком језеру доста често; у једном поточићу у Бушком блату.

III. CYANOPHYCEAE.

Фамилија: *Chroococcaceae.*

Goelosphaerium.

G. Kützingianum Näg. Kirchner, таб. V., сл. 150. У Кукавичком језеру; у једној јами у Бушком блату.

Gomphosphaeria.

G. aponina Kütz. Kirchner, таб. V., сл. 153. У Кукавичком језеру.

Merismopedia.

M. glauca Näg. Kirchner, таб. V., сл. 149. Као и пређашња врста.

Фамилија: *Hormogoneae.*

Подфамилија: *Hetorcysteae.*

Calothrix.

C. fusca Born. et Flah. Kirchner, таб. IV., сл. 124. У стељи од *Batrachospermum* у Кукавичком језеру.

Gloeotrichia.

G. natans Rabh. Kirchner, таб. IV., сл 126. У Кукавичком језеру; у Бушком блату.
G. pisum Thur. Као и пређашња врста.

Hapalosiphon.

H. pumilus Kirchner. Kirchner, таб. IV., сл. 128. На воденим биљкама у Кукавичком језеру.

Stigonema.

S. ocellatum Thur. Kirchner, таб. IV., сл. 129. У Бушком блату ријетко.

Scytonema.

**S. natans* Bréb. У Кукавичком језеру.
S. myochroum Ag. По влажној земљи у Бушком блату.

Tolypothrix.

T. lanata Wartm. У Бушком блату.
T. tenuis Kütz. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами уз пут на Кукавичко језеро.

Nostoc.

N. Linckia Bornet. У Бушком блату.
N. carneum Ag. Као и пређашња врста.
N. sphaericum Vauch. Kirchner, таб. V., сл. 142. У Кукавичком језеру.
N. commune Vauch. По влажној земљи уз пут у Бушко блато.

Anabaena.

A. flos aquae Bréb. У Бушком блату.
**A. circinalis* Rabh. Као и пређашња врста, а осим тога и у Кукавичком језеру.
A. oscillarioides Bory. Kirchner, таб. IV., сл. 136. У Бушком блату.

Aphanizomen.

A. flos aquae Allm. У Бушком блату.

Cylindrospermum.

C. stagnale Born. et Flah. Kirchner, таб. IV., сл. 136. У Бушком блату.
C. majus Kütz. Као и пређашња врста; ријетко.

Подфамилија: *Hormocysteae.*

Oscillaria.

O. tenuis (Ag.) Kirchner. У Бушком блату и у Блидињском језеру.
O. tenerrima Kütz. У Бушком блату.
O. Froelichii Kütz. Kirchner, таб. V., сл. 144. Као и пређашња врста, а осим тога и у Кукавичком језеру.
O. natans Kütz. У Кукавичком језеру.
O. leptotricha Kütz. У Бушком блату и Блидињском језеру.
O. antliaria Jürgens. Као и пређашња врста.
O. inundata Kütz. У Бушком блату.

Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine

u zbirci c. kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču.

Priopćio

Vejsil Ćurčić.

Gosp. Hugo Jedlička, sada nadmjernik kod okružne oblasti u Sarajevu, prikupljao je prigodom svojih službenih putovanja u svojstvu tehničkog činovnika, različite predhistoričke predmete u okružju banjalučkom, bihaćkom, travničkom i mostarskom, koje je prodao u prošloj godini naravoslovnom dvorskom muzeju (prehistoričko odjelenje) u Beču za svotu od 700 kruna. Cijela kolekcija imade 88 komada. Zastupane su skoro sve prehistoričke periode, počam od mlagjeg kamenog sve do u rimsko doba. U zbirci ima nekoliko novih oblika iz naših krajeva, radi čega sam se i trsio da objelodanim ovu malenu dosta zanimivu zbirčicu u našem Glasniku. Opis je kratak, jer se sve drugo najbolje vidi po priloženim slikama na *tabli I.—III.*

I. Kameno doba.

1. Crna rijeka na Vrbasu (kot. Jajce).

Prizmatični nož od kremena, bijelom patinom prevučen, dužina 12 *cm*.

2. Velika Kladuša, kot. Cazin.

Veliki polirani čekić od serpentina, vanjština mu je veoma ohrdana, 14 *cm* dug i 5·8 *cm* širok. Rupa za držak smještena je povisoko, a ima 2·1 *cm* u premjeru.

3. Dônja Drežnica, kot. Mostar.

Rombični čekić od granita, bez oštraca, po strani ćoškast, uska rupa za sap, s obje je strane čunjasta oblika, a smještena je dosta visoko.

Sličnih pojedince nagjenih čekića posjeduje prehistorička zbirka zem. muzeja iz Kovačeva dola na Glasincu (Wiss. Mitt. I., str. 129., sl. 4.), Doboja (na ozn. mj., str. 269., sl. 24.), sa Debeloga brda kod Sarajeva (na ozn. mj., IV., str. 54., sl. 125.) i sa Vrlazija na Glasincu (na ozn. mj., IV., str. 7., sl. 11.).

4. Gradac, kot. Ljubuški.

Trouglasta plosnata sjekira iz piroksenita, 6·3 *cm* duga.

II. Kameno-broncano doba.

5. Tijesno Vrbasa kraj Bočca.

Bakreni čekić (Hammerbeil) četverouglast sa jednim oštracem, probušena široka jama za držak smještena je u gornjoj polovini, dužina 18·5 *cm (tab. I., sl. 1.)*.

Slični su se komadi našli u Bosni prigodom gragjenja ceste u okolici grada Travnika (Glasnik VIII., 1896., str. 346., sl. 12. i 13.) i u Laktašima, kotara banjalučkoga (Wiss. Mitt., IV., str. 180., sl. 36.). Jedan primjerak sličnoga čekića nalazi se u zagrebačkom muzeju, a potječe iz Orašja na Savi (Ljubić, Popis, str. 96., sl. 5. — Vjesnik arh. društva u Zagrebu VI., 1902., str. 47., sl. 7.). Takav čekić dospio je u prehističku zbirku naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču, a nagjen je u Gorici, kotara ljubuškoga *(tab. I., sl. 2.)* (Annalen des naturhist. Hofmuseums, 1891., str. 79. — M. Much, „Die Kupferzeit in Europa", Jena 1893., str. 46.).

Kako se vidi, nalazi se ovaj oblik počesto u Bosni a u Ugarskoj se našla silesija. (Fr. Pulszky: „Die Kupferzeit in Ungarn", Budapest 1894., str. 61., sl. 2. i 3.) U Hrvatskoj je ovaj oblik do sada nepoznat, a iz Dalmacije dospio je jedan jedini primjerak u zbirku zagrebačkoga muzeja (Vjesnik, na ozn. mj, str. 52., sl. 10.). Kako Ljubić veli, ovaj se je komad našao na tromegji kod Spiča, a uz plosnate keltove od bronca sa jezičastim nastavkom na rubu (Lappenkelt). Bakreno se je dakle orugje još dugo upotrebljavalo, makar su ljudi već odavna poznavali i služili se mnogo boljom kovinom — broncom.

6. Tijesno Vrbasa kraj Bočca.

Veliki budak sa dva unakrst postavljena oštraca, svedena oblika, sa velikom jamom za držak u sredini sjekire. Rub jame opasan je s obje strane izbočinom a na prednjoj strani opasan je okruglim plitkim jamicama. Ovo su možda bili znakovi onih radionica, gdje su se kovali ovakovi budaci. Sličan budak, sa 7 okruglih udubina oko jame, prikazao je Much u gore citiranom djelu na str. 42., sl. 38. Najviše se je našlo takovih budaka sa istim znacima u Ugarskoj, odakle će valjda i naš komad potjecati (Fr. Pulszky na ozn. mj., str. 58., sl. 1., 5. i str. 61., sl. 1., 4.; isporedi i jednu takovu sjekiru sa 8 jamica, nagjenu izmegju Militscha i Trebnitza u Šleskoj, Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer, III. sv., 1904., str. 51., sl. 1.).

Dužina našega budaka iznaša 19·2 *cm (tab. I., sl. 3.)*.

Inače se je našlo sličnih budaka sa dva oštraca u Bosni u tešanjskom kotaru, kada se je gradila cesta iz Doboja u Banjaluku (Glasnik IV., str. 81., sl. 1), kod Karaj vide u prnjavorskom kotaru (Glasnik XIX., str. 58.) i u Bos. Svilaju na Savi. Ovaj pošljednji komad nalazi se u zagrebačkom muzeju (Vjesnik, na ozn. mj., str. 54., sl. 13.).

Iz susjednih zemalja poznajemo dosta sličnih sjekira. U Hrvatskoj iz Deča, kot. zemunskoga, Bečmena u Srijemu, Klakarja na Savi i iz Vinkovaca (Vjesnik, na ozn. mj., str. 52., sl. 11.; sl. 3., br. 1.—4.; str. 53., sl. 12.). Jedna je opet nepoznate provenijencije.

U zbirci Duje Save u Spljetu nalaze se tri ovakova budaka, a potječu po svoj prilici iz Spljeta, ili sa otoka Brača (Bull. dalm. XXI., 1898., tab. 19., 20. i 22.), a to će možda biti i jedini poznati komadi iz Dalmacije.

Iz Srbije ih je najviše poznato. Biogradski muzej posjeduje 29 komada: iz Valakonje, Ripnja, Bora, Osnića, Jelašnice i nekoliko komada iz crnoriječkoga i krajinskog

okruga, a 9 ih je nepoznate provenijencije. Jedan primjerak, moguće iz Brestovca, nalazi se u negotinskoj gimnazijalnoj zbirci, a jedan takav nagjen u Slatini kod Rogatine u blizini Zaječara, dospio je u zbirku naravoslovnoga muzeja u Beču (Much, na ozn. mj., str. 59.). Nadalje su poznati kao nalazišta takovih budaka: Golubac na Dunavu i Štitari (okrug podrinjski).

7. Tijesno Vrbasa kraj Bočca.

Svedena uska sjekira sa jednim oštracem i kratkom ušicom, dužina 10·8 *cm* *(tab. I., sl. 4.)*.

G. Truhelka opisao je u Glasniku XVIII., 1906., str. 117. i dalje, 11 svedenih sjekira iz Griče, dalje iz Kozarca (Glasnik XIX., 1907., str. 60., tab. III., sl. 1.—9.), 9 komada isto takovih sjekira i jedan primjerak sa Lohinje, kotara gračaničkoga (Glasnik XIX., tab. III., sl. 10.). Nadalje posjeduje prehistorička zbirka našega muzeja jedan sličan komad iz Kosovače, kotara zvorničkoga (Glasnik 1893., str. 152., sl. 14.).

Analogni primjerci iz susjednih zemalja bili bi: iz Brekinjske (opć. Gaj. kotar Pakrac — 45 do 50 kom.), Vukovara (2 kom.), Očure (opć. i kot. Ivanec — 1 kom.), Lukova (opć. Sv. Ivan, kot. Senj — 1 kom.).

Svi ovi gore spomenuti bakreni nahogjaji, pripadaju ugarskoj kulturnoj zoni, takozvane „bakrene dobe".

III. Broncano doba.

8. Gorica, kot. Ljubuški.

Plosnati kelt, usko zarubljen, u sredini sa strana nešto usukan, ravna oštraca i polegjice, 17·5 *cm* dug.

9. Gornja Drežnica, kot. Mostar.

Sličan kelt, nešto manji, oštrac je malo zavijen, a na polegjici malo urezan, dužina iznaša 12·1 *cm* *(tab. I., sl. 5.)*.

Ovakov kelt nagjen je u Bosni još u Paklenici, kot. maglajskoga (Wiss. Mitt. VI., str. 524., sl. 22.).

10. Ružići—Gradac—Gorica, kot. Ljubuški.

Sest šupljih keltova: *a)* sa uskim rubom, 7·7 *cm* dug, bez ušice, *b)* s ušicom i širokim rubom oko otvora, bez ikakva ornamenta *(tab. I., sl. 10.)*, *c)* s neprobijenom ušicom, 9·8 *cm* dug *(tab. I., sl. 9.)*, *d)* krnjav, s ušicom, na obje strane ukrašen izljevenim trokutastim motivima sa velikom okruglom tačkom u sredini trokuta, 11 *cm* dug *(tab. I., sl. 8.)*, *e)* sa odlomljenom ušicom, ukrašen sa jednim prstenom, koji ide usporedo sa rubom, dužina 11·5 *cm*, *f)* s ušicom i širokim obodom. Izljeveni trouglasti ornamenti su već dosta izlizani, dužina 11·7 *cm*.

11. Bužim, kraj Krupe.

Tri šuplja kelta; *a)* sa uskim rubom i velikom ušicom, 8·5 *cm* dug, *b)* s ušicom i trokutnim izljevenim ornamentom s obje strane, dužina 11 *cm*, *c)* malen, 6·2 *cm* dugačak neukrašen kelt s ušicom *(tab. I., sl. 7.)*.

12. Šumetac kraj Cazina.

Cetiri šuplja kelta: *a)* s jednom rupicom mjesto ušice; ta je rupica bila za to, da se kroz nju probije čavao. Ukrašen trokutastim ljevenim motivima, dužina 15·3 *cm (tab. I., sl. 11.), b)* s odlomljenom ušicom, ukrašen kao i gornji, dužina 15 *cm (tab. I., sl. 6.), c)* kao i gore ali samo na jednoj strani ukrašen, *d)* s rupicom mjesto ušice i s obje strane ljenenim trokutastim ornamentom ukrašen, dužina 16·3 *cm.*

Zauzimanjem g. kotarskoga predstojnika pl. Szirmaya u Cazinu dospjeo je u naš muzej god. 1889. oveći broj šupljih keltova i srpova od bronca, koji su nagjeni u Šumecu, kraj Podzvizda (kot. Cazin) a objelodanio ih je g. Truhelka u Wiss. Mitt. I., str. 35. i dalje sa 14 slika u tekstu. Biće, da svi ovi predmeti iz Šumeca, pripadaju dvama skupnim nahogjajima (Depotfunde), koji su možda pohranjeni u Šumecu, u malim razmacima broncanoga doba.

Inače bi keltovi, o kojima je ovdje govor, po veličini, po svom obliku i po ornamentima više odgovarali nahogjajima u Motkama, Mahala Brnj, općine Dônje Zgošće, u kotaru visočkom, gdje se je našlo 21 šupljih keltova i 2 srpa (Glasnik VIII., 1906., str. 343. i dalje, sl. 1.—9.), sa Debelog brda kraj Sarajeva (Glasnik VI, 1894., tab. XI., sl. 2.—6.) i iz Mačkovca, kot. Bos. Gradiška.

Po svemu sudeći pripadaju ova obadva nalaza u Šumecu najmlagjoj fazi broncane periode, što će reći da su načinjeni negdje oko 1000 god. prije Isusa.

Osim ovih skupnih nahogjaja posjeduje prehistorička zbirka i veliki broj pojedince nagjenih keltova od bronca: iz Gostovića (kot. Žepče), Hrga (kot. Maglaj), Opore (kot. Travnik), Jajca, Bočca, Kurozela kod Grahova, Bastaha (isp. D. Unac), Peći kod Grahova, Dônj. Unca, Pjanuše kod Gerzova, Rame, Gradca kod Posušja, Širokog brijega, Obrovca (Jezero), Krakača (kot. Cazin), Livna, Grkovaca (kot. Livno), Krehina gradca kod Mostara, Zovika (kot. Rogatica), Rame, Tešnja, Srpske Varoši (kot. Tešanj), Čavke planine (kot. Tešanj), Paklenice kraj Tešnja i iz Prozora.

Nije isključeno, da se je veći broj ovakovih keltova osobito pojedince i kod nas lijevao. Ovo se može tvrditi sigurno o onima neukrašenim keltovima, koje je mogao skoro svaki majstor bez velikih poteškoća sam saliti, a kalufa im se dosad i kod nas našlo. (Isporedi prehistoričke sojenice u Ripču kraj Bihaća, Glasnik VII., 1895., tab. XXI., sl. 66., 67., 69.) Skupni pokladi možda su importirani iz Ugarske, ali da su domaći majstori pokušavali da i ovaku finiju robu prave, svjedoče nam kalufi za ove keltove, nagjeni u gradini Makljenovcu kraj Doboja.

Zajedno sa napomenutim keltovima nagjena su i dva srpa u Šumecu, koje ćemo u kratko opisati.

Tab. I., sl. 16. prikazuje nam srp s uvinutim oštracem i širokim brazdama, koje teku usporedo s rubom. Kvrga na sapu, što ju ima na strani skoro svaki srp, dosta je izlizana, te se slabo vidi, dužina 20 *cm.*

U *tab. I., sl. 15.* vidimo srp sa velikom kvrgom na sapu, 19·5 *cm* dug i uzduž ukrašen bridovima, od kojih su vanjski malo nazubljeni.

13. Kulen Vakuf.

Srp, uzduž i poprijeko ukrašen bridovima na držku, koji je izrezan na gornjem kraju na način polumjeseca, dužina 17 *cm (tab. I., sl. 18.).*

14. Tijesno Vrbasa kraj Bočca.

Dva srpa ukrašena sa bridovima uzduž, a dugački su 18 i 19 *cm (tab. I., sl. 17.)*. Pošljednji nije dobro ispao, pa se ornamenat ni ne raspoznaje.

Najviše srpova našlo se je u Bosni, u Šumecu pokraj Cazina u gore spomenutom skupnom nahogjaju (Wiss. Mitt. I., str. 35. i dalje, sl. 1.—10.), na Peringradu kraj Vlasenice (Glasnik VI., str. 331., tab. I., sl. 1.—5.) i u Mačkovcu, kot. Bos. Gradiška. Nadalje su poznata slijedeća nalazišta srpova: Motke u općini Dônja Zgošća (2 kom.) (Glasnik VIII., str. 345., sl. 11.), Boboljuške, kod D. Unca i Lašva, kod Travnika.

Moguće je, da su i u Bosni lijevali srpove, nu možda su oni iz skupnih nahogjaja, nagjeni sa šupljim keltovima (Šumetac, Peringrad, Mačkovac i Zgošća), uneseni iz Ugarske, pošto odgovaraju potpuno analognim tipovima iz Ugarske (isporedi Josef Hampel, A Bronz emlekei Magyarhonban, Budapest, I., tab. 99., 1.; II., 154., 15. sa Wiss. Mitt. VI., str. 144., sl. 22 ; Hampel I., 89., 12.; 152., 1., 3., 5., 19., 22.—25., II., 154., 14., 16., 17.; 158., 6., 7.; 159., 17., 18.; 164., 7.—9., III., 192., 7., 9., 10., 21.; 209., 26. sa Wiss. Mitt. I., 36., sl. 1., 2.; IV., 181., sl. 42., 34.; VI., 144. i dalje, sl. 21.; Hampel I., 15., 2.; 95., 22., 23.; 99., 9., 13.; 152., 4., 7., 9., 15., 21.; II., 154., 19.; III., 192., 1., 13., 14., sa Wiss. Mitt. I., 36. i dalje, sl. 3.; Hampel I., 99., 2.; 152., 13 ; III., 210., 24., sa Wiss. Mitt. I., 36. i dalje, sl. 10.). Srpovi ovoga tipa vrstaju se u Ugarskoj IV. broncanoj periodi.

15. Ripač kraj Bihaća.

Sulica 11·7 *cm* duga sa širokim jakim povorom, koji se nemalo do vrha sulice proteže, sa vrlo kratkim i s obje strane probušenim sapom *(tab. I., sl. 14.)*.

Ovakova sulica od bronca nagjena je u Petrovićima na visoravni kod Rakitnoga u Hercegovini (Glasnik, 1891 , str 417., sl. 6.), na Debelom brdu kod Sarajeva (Glasnik VI., tab. XII., sl. 3.), u Bajovcima kotara stolačkoga i u Tešnju (Glasnik XIX., str. 73.).

16. Žepče.

Sulica, slična gornjoj; širok povor, koji siže do vrška sulice, ukrašen je uzdužnim brazdicama *(tab. I., sl. 12.)*.

17. Crna rijeka na Vrbasu.

Koplje, 16 *cm* dugo, sa tankim središnjim povorom i uvinutim oštracima *(tab. I. sl. 13.)*.

Slično koplje poznato je iz Tešnja (Glasnik XIX., 1907., str. 64.).

18. Mostarsko blato kraj Mostara.

Koplje, 28·5 *cm* dugo sa ćoškastim središnjim povorom i rupicama za čavle *(tab. II., sl. 2.)*.

Jedan fragmenat koplja sa ćoškastim povorom nagjen je na Glasincu (Glasnik V., 1893., str. 734., sl. 42.) i u Bastasima (isp. D. Unac) (Wiss. Mitt. VI., str. 141., sl. 6.).

19. Mostarsko blato.

Broncani nož s uvinutim oštracem i dvjema rupama za čavliće na gornjem ravno odrezanom kraju, s kojim bi se imao pričvrstiti na držak, dužina 24 *cm (tab. II., sl. 3.)*.

Ova vrsta noževa nalazi se osobito često u dônjoj i srednjoj Italiji i to u arhaičkim grobovima najstarije željezne dobe. Nema sumnje, da i ovaj naš nož potječe iz Italije.

Srednja Evropa ne poznaje, u starije broncano doba, ovakove oblike noževa sa uvitom jednostranom oštricom; istom oko 1500. prije Isusa pojavljuju se prviput, a tek pod konac broncane dobe usavršuje se taj oblik tako, da se je u željezno doba mogla diferencija samo u duljini razvijati.

20. **Gnojnice** kraj Mostara.

Kao i gore spomenuti nož, tako je i bodež iz Gnojnice, što je nagjen u jednom ravnom grobu, južne provenijencije. Njegova trokutasta oštrica, sa širokim plosnatim središnjim povorom i sa dva debela čavla za pričvršćenje uz držak, proširuje se gore srcoliko a dužina mu je 22 *cm.* Ova vrsta bodeža — osim jednog manjeg, lošije sačuvanog komada sa Glasinca, nije do sada inače iz Bosne poznata. Pripada starijoj broncanoj dobi *(tab. II., sl. 21.).*

21. **Kulen Vakuf**, kot. Bos. Petrovac.

Veoma dobro sačuvani kratki mač,najzanimiviji i najvrijedniji je komad ove kolekcije. Po svojem obliku imao bi se smatrati variantom tipa, poznata iz Morigera ili Rhone. Oštrice su na gornjem kraju malo sužene, inače se protežu pravilno i svršavaju veoma šiljasto. Usporedo sa središnjim plosnatim povorom teku gravirane linije. Držak, koji je na dônjem kraju potkovasto izrezan, pričvršćen je na oštricu povećim čavlom u sredini, sa dva manja po strani. Sam držak je splošteno-ovalnoga proreza, u sredini malo izbočen, prema balčaku stanjen te svršava krugljom eleptičkoga proreza. Držak je ljeven u jednom komadu, a urešen je koncentričnim krugovima sa tačkom u sredini Ovi krugovi su, osobito na srednjem dijelu drška, tangentijalno spojeni redovima malih udubljenih tačaka. Osim toga ukrašen je sa dvostrukim i jednostavnim redovima udubljenih tačaka. Duljina cijeloga mača iznaša 41·3 *cm*, a oštrice 31·3 *cm (tab. II., sl. 1.).*

Od korica, koje su valjda bile drvene i kožom prevučene, sačuvala se je samo 5·5 *cm* duga pafta od bronca. Na gornjoj i dônjoj strani gornjeg ruba ove pafte, nalaze se dva nastavka, koji potpuno uklapaju u urez na dônjem kraju balčaka. Pafta je takogjer ornamentirana krugovima i udubljenim tačkama, ali samo na prednjoj strani

Morigerski ili rhonski tip proizašao je iz onog, koji je nastao na koncu mlagjega broncanoga doba, po tom bi naš mač valjalo ubrojiti u prelazno doba iz broncane u halštatsku perijodu. Najveću sličnost s našim mačem, osobito što se tiče drška, ima onaj, koji je prikazan u albumu od Ernest-a Chantre-a „Age du bronze" tab. XV. bis 3., a pogledom na oštrice takogjer, na tab. XV., 3. (isporedi i „Archeologiai Ertesitő", Budapest, 1891., str. 327., tab. IV., sl. 14. — Dr. Julius Naue, „Die vorrömischen Schwerter aus Kupfer, Bronze und Eisen", München 1903., tab. XXXIII., sl. 3.).

Ovaj je oblik mača nepoznat u ovim krajevima, te je jamačno importiran.

22. **Kladuša**, kot. Cazin.

Dva, od bronca načinjena tutula sa petljom na dônjoj strani i šiljkom; premjeri iznašaju oko 7·8 *cm.* Prvi je prevučen lijepom zelenom patinom, a drugi je više bakrenaste boje. Ispupčena ploština, prvoga tutula, ukrašena je sa četiri polukružnika ornamenta, koji se sastoje iz dvostrukih linija, a prazni prostor izmegju njih ispunjen je popriječnim zarezima. Obod je ovog dugmeta još uriješen i sa jednom vrpcom popriječnih

crtica. Ovaj je potonji tutulus gornjem vrlo sličan i isto tako ukrašen; jedino što ima veći šiljak i rub mu je okrnut *(tab. II., sl. 5.)*.

Naš muzej posjeduje još jedan ovim veoma sličan tutulus iz Krehina Graca, kot. mostarskoga. Oblik i ornamenat slažu se potpuno sa onim iz Kladuše (Wiss. Mitt. VI., str. 141., sl. 9.).

Ukupni nahogjaj iz Krehina Graca, iz kojeg potječe i gornji tutulus (isporedi Mitt. d. Zentral-Kommission XIV., 1888., str. 7. i dalje, sl. 1.—9.) pripada mlagjoj broncanoj dobi, te po tome valja i ovaj komad iz Kladuše privrstiti istoj dobi.

Polukružni ornamenat, što se nalazi na gore spomenutim pupčastim dugmetima, nalazimo i na drugim predmetima iz Krehina Graca. Na sl. 2. (na ozn. mj., str. 10.) prikazana je pafta, a ukrašena je sličnim polukružnim ornamentom. Kako se vidi motiv i tehnika su potpuno jednaki kod svih ovih predmeta.

Nahogjaj ih Krehina Graca smatra se importom iz Grčke, kako to najbolje potvrgjuje veliki tamo nagjeni tutulus od štita (na ozn. mj., str. 8.), kome se je analogni komad našao u jednom feničkom grobu na otoku Cipru (Perrot-Chipiez, III., str. 869.; Undset, Zeitschrift für Ethnologie, 1891., str. 240., sl. 4.). Ovakovi su predmeti dospjeli daleko na sjever a Undset navagja (na ozn. mj., str. 241., sl. 5.) jedan takav štit, nagjen u tresetu u Danskoj. Ovo su najzgodniji dokazi živahne trgovine, koja je već u broncano doba postojala izmegju jugoistoka i srednje i sjeverne Evrope. U prilog grčkoj provenijenciji nahogjaja iz Krehina Graca govori takogjer i jedan ornamenat, koji je evidentno grčkoga, odnosno mikenskoga podrijetla. Na fibuli, koja se sastoji od dvije okrugle ploče od broncana lima, a koje su uriješene na obodu nizovima koncentričnih kružnica, nalazi se u sredini ovih krugova ornamenat, koji je poznat pod imenom „triquetrum“ (isporedi Mitt. d. Zentral-Komm., str. 10., sl. 3. *a*, *b*). Isti ovaj ornamenat nalazimo i na mnogo mlagjim limenim goljenicama (tozlukama) sa Glasinca (Wiss. Mitt., III., str. 11., sl. 23.—24.) koje bez dvojbe potječu iz Grčke.

Velika množina zlatnih predmeta, što ih je Schliemann iskopao u Mikeni, ornamentirana je s ovim trikvetrom (Dr. Heinrich Schliemann, Mykenae, Leipzig, 1878., str. 303., sl. 413.; str. 373., sl. 507., 509., 512.) a nagjeni su u takozvanim „Schachtgräber“ u akropoli. Nekoji predmeti mikenskoga podrijetla, nagjeni na Cipru, imaju isti ornamenat (Arthur Evans, Mycenaean Cyprus as illustrated in the British Museum Excavations), u The Journal of the anthropological Inst. of Great Britain and Ireland, XXX. (1900.), str. 199. i dalje.

Po staklenim bombacima i hrbinama od egipatskoga porculana pripadaju gore spomenuti mikenski grobovi 12. stoljeću prije Isusa. Kako se vidi, ide bez sumnje nahogjaj iz Krehina Graca u jugoistočnu kulturnu zonu, mikenske periode, i po vre-

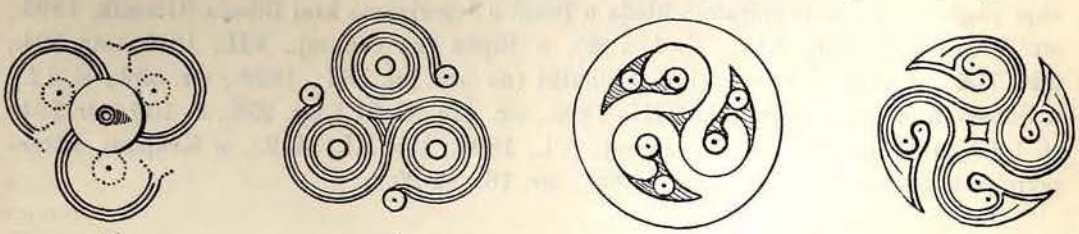

a) *b)* *c)* *d)*

menu od prilike u 12. stoljeće pr. Is., a po tom i dugmeta iz Kladuše. Predstojeća slika prikazuje nam trikvetrum: *a)* na fibuli iz Krehina Graca, *b)* na tozlukama sa Glasinca, *c)* na zlatnim dugmetima iz Mikene.

23. Crvljevica planina, kot. Bos. Petrovac.

Tab. II., sl. 6. predočuje spiralnu narukvicu od 19 zavojaka, od kojih je najgornji malo usukan. Oba kraja su plosnato izbijena i završuju u male petlje. Pošto su takogjer i obadvije ručne kosti sačuvane, morala je ova grivna u jednom grobu ležati.

24. Tasovčići, kot. Mostar.

Velika okrugla uresna ploča, koja se sastoji od 7 koncentričnih kolutova trouglasta proreza, unakrst spojenih sa četiri paoka. U sredini ploče ima 0·8 *cm* visoki šiljak. Premjer 12·7 *cm*; iskopana u jednoj gromili *(tab. II., sl. 9.)*.

25. Crvljevica planina, kot. Bos. Petrovac.

Dvije ploče slične gornjoj, različite veličine. Prva ima 12 *cm* u premjeru, te je tako nalik, da bi se moglo pomišljati, da su obje od jednoga majstora izragjivane. Manja sastoji se iz tri mala kolutića *(tab. II., sl. 7.)*.

Takovih velikih ploča, kao što su prve dvije, nije se našlo do sada u našijem krajevima, ali zato ima manjih komada, koji su bili privjeske (Glasnik VII., 1895., str. 137., tab. VII., sl. 4.).

Inače nalazimo ovaj oblik i u Grčkoj (Furtwängler, Olympia IV., tab. XXIII., sl. 472.), mnogo toga u dônjoj Italiji osobito u Suessuli (zbirka Spinelli), ali ovi služe kao privjeske, na fibulama starijeg tipa. Ima ih i velikih kao naši komadi, od 5 i više kolutova. U jednom grobu, u Vetuloniji, našao se je ovakav komad zajedno sa okovima konjskih hamova, pa je vjerojatno, da su i naši kolutovi služili kao nakit na konjskoj hormi. Manji su komadi sigurno služili kao privjeske na vratu, ili na drugom mjestu čovječjega tijela. Ova se vrsta nakita vrlo upotrebljavala i kod sjevernih naroda. Mi nailazimo na ovakove privjeske u spaljenim grobovima na prelazu iz broncanog u željezno doba.

IV. Željezno doba.

26. Tasovčići, kot. Mostar.

Dvostruka spiralna fibula od broncane žice *(tab. II., sl. 10.)*, kojoj su spiralne plojke spojene na oblik brojke 8. Plojke se sastoje iz 14 zavoja, dužina 14·7 *cm*.

Na Glasincu je nagjeno neizmjerno mnogo fibula u obliku dvostruke spirale, ali ni jedna od njih nije spojena na način osmice, nego tangentialno. Sa osmicom megju obje plojke našlo se je spiralnih fibula u Bosni u Jezerinama kraj Bihaća (Glasnik, 1893., str. 370. i 415., tab. XIV., sl. 1. i 2.), u Ripču (na ozn. mj., VII., 1895., str. 324., tab. XIX, sl. 20.), u Gorici, kot. Ljubuški (na ozn. mj., XI., 1899., str. 352., sl. 12.), u Sanskom Mostu (na ozn. mj., VIII., 1896., str. 248., sl. 91.; str. 256., sl. 109.; str. 264.‘ sl. 140.), u Dônjem Uncu (na ozn. mj., VI., 1894., tab. III., sl. 2.), u Krnjeuši, kotara petrovačkoga (na ozn. mj., XIV., 1902., str. 16., sl. 20.).

27. Tijesno Vrbasa, kot. Jajce.

Mala oblučasta srebrna fibula sa jednim zavojem na glavi i četverouglastom nožnom pločom, koja završuje malim šiljkom na jednom kraju *(tab. II., sl. 12.)*. Najviše nas

zanima na ovoj fibuli, ornamenat nožne pločice u obliku svastike. Neda se zanijekati neki upliv dipilonskih fibula na ovu našu vrstu, makar da je za dva tri stoljeća mlagja od potonje. Naš se oblik veoma često nalazi u našim nekropolama osobito u gromilama na Glasincu (Taline, Bandino brdo, Gosinja, Šarenčeve vrtoče, Borovsko, Brankovići, Brezje, Godomilje, i t. d.) i u plosnim grobnicama u D. Dolini našlo se je takovih fibula. Ovima su donekle srodne i fibule iz Gorice, kot. ljubuškoga (Glasnik XI., 1899., str. 353., sl. 13.) a osobito valja napomenuti jednu fibulu sa veoma velikom četverouglastom nožnom pločom iz Gruda, kotara ljubuškoga (Wiss. Mitt., VI., str. 149., sl. 1.) kao i one iz Plane kraj Bileća (Glasnik, 1901., str. 7., sl. 5.). Sve ove fibule oslanjaju se o slične komade, poznate nam iz Grčke (Jahreshefte d. österr. arch. Inst. IV., 1901., str. 52., Das Heiligtum der Artemis zu Lusoi in Arkadien, sl. 77. i sl.; Furtwängler, Olympia, IV., str. 55.; tab. XXII., sl. 368. — Undset, Zeitschrift für Ethnologie, 1889., str. 219., sl. 28.; Mitt. d. kais. arch. deutsch. Inst. XII., Athen, 1887., str. 13., sl. 3. i u zbirci Davida Eggersa u Londonu, Katalog, tab. XXIII., sl. 268.). Svastika, kao ornamenat nožne ploče, obična je na fibulama iz dipilonskih grobova pokraj Athene (isporedi G. et A. de Mortillet: Musée préhistorique, sl. 1264,; Montelius, Spännen fran Bronsaldern, sl. 11., isporedi takogjer i sl. 8.).

28. Ružići, kot. Ljubuški.

Tri srebrne fibule, u kojih je luk ukrašen zvjezdolikim glavicama, a pločica na glavi ornamentom na način palmete. Njihova duljina iznaša 3·5—5·7 *cm (tab. II., sl. 13.)*. Ova vrsta fibula spada u red mnogo većih fibula iz bogatoga nalaza u Štrpcima objelodanjena po prof. Hoernesu u djelu: L'époque de La Tène en Bosnie, u članku „Trésor d'objets d'argent trouvé à Strpci, en Bosnie", Paris, 1900.). Inače su poznata ova nalazišta istih fibula: Rusanovići (Glasnik VI., 1894., str. 741., sl. 35. *a, b*), Rudine (na ozn. mj., str. 753., sl. 51.), Gosinja (Glasnik VII., 1895., str. 554., sl. 31.), Debelo brdo (Glasnik VI., 1894., tab. XIII., sl. 2.) i Gorica (Glasnik XI., 1899., str. 366., sl. 40.).

Iz Albanije i sa otoka Hvara poznate su takogjer takove fibule.

Ovima slične su fibule iz Hrvatske i Slavonije, što ih je prof. Brunšmid opisao u Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva, Zagreb, 1902., str. 79., sl. 1.—.3.; str. 81., sl. 1. i 2.; str. 82., sl. 1.—3.).

Ja sam opširnije govorio o ovim fibulama, koje za stalno potječu iz Grčke i koje su importirane u naše krajeve u 4. stoljeću prije Isusa u članku „Über Alter und Herkunft einiger seltener Typen (Fibeln und bemalter Tongefässe) in Bosnien und der Hercegovina", koji će se tiskati u Mitt. d. Zentral-Kommission u Beču.

29. Posušje, Hercegovina.

Dvije srednjo-latenske fibule iz bronca. Zavratak uriješen je sa dva dugmeta a spirala na glavi sastoji se kod prve iz 12 zavojaka a kod druge odlomljena je spirala i igla *(tab. II., sl. 14.)*.

30. Tasovčići, kot. Mostar.

Tab. III., sl. 6.: mala spiralna narukvica sa četiri zavoja od broncane žice, nagjena u jednoj gromili. U jednoj okrajnjoj petlji uvješena je mala halčica. Premjer iznaša 4·7 *cm*.

U ovom kraju Hercegovine nalaze se češće takove narukvice: u Gorici (Glasnik XI., 1899., str. 368., sl. 42.), u Rakitnom (Wiss. Mitt., I., str. 175, sl. 7.) i d. Sa istog nalazišta potječe i jedna dvostruka, jedna u drugu uvješena narukvica od broncane žice; u jedne su krajevi u male petlje zavijeni a u njima visi mali prsten, premjer 8·2 *cm (tab. III., sl. 7.)*.

31. Žegar kod Bihaća.

Ovdje su nagjene tri narukvice od broncana žlijebasta lima. Vanjska ovalna ploština nije ukrašena, premjer 6—6·5 *cm (tab. III., sl. 9.)*.

Slične narukvice nagjene su u Jezerinama kraj Bihaća (Glasnik, 1893., str. 76; tab. XVII., sl. 10.).

Iz Žegara je takogjer i narukvica sa $1^1/_2$ zavoja. Sredina je narukvice plosnato isčekićana i uolučena. Krajevi se svršavaju u zmijske glave. Ovalna vanjska ploština ukrašena je uzduž ruba cikcak ornamentom i poprečnim pojasima graviranih poteza *(tab. III., sl. 12.)*.

32. Bos. Petrovac.

Fragmenat masivnog zasukanog ovratnika iz bronca, koji je služio kao narukvica. Jedan je kraj tupošiljast a drugi ravno odlomljen, premjer 7 *cm (tab. III., sl. 8.)*.

33. Čongar, kot. Cazin.

Dvije dječije narukvice iz broncane žice, nagjene su u jednoj gromili, premjer 3·3 *cm*.

Iz iste gromile potječe i jedna narukvica, čiji je premjer 5·7 *cm*, kao i jedan prsten od dvije zavojke iz broncane žice.

34. Tijesno Vrbasa kraj Crne rijeke.

Jedan kolutić od masivna bronca *(tab. I., sl. 19.)*. Nutarnji premjer iznaša 2·5 *cm*, a debljina 1 *cm*. Nekoliko ovakovih kolutića nagjeno je u plosnim grobovima u Jezerinama kraj Bihaća uz rano-latenske fibule (Wiss. Mitt., III., str. 84., sl. 140.; str. 114., sl. 260. i d.).

35. Tijesno Vrbasa, okružje Travnik.

Velika ukosnica od bronca sa bikoničkom glavicom. Gornja polovica igle ukrašena je graviranim horizontalnim pojasima na gornjem i dônjem kraju, a megju ovim ispunjen je cijeli prostor cikcak-ornamentom u vertikalnom smjeru, dužina 15·40 *cm*. Biće da pripada starijoj željeznoj ili još i broncanoj dobi.

36. Ružići kod Gorice, kot. Ljubuški.

Od prilike 8 *cm* duga igla sa zavojkom. Moguće da pripada kakovoj fibuli srednjolatenske periode.

Ovdje je nagjena takogjer 8·2 *cm* duga igla od bronca, u koje je jedan kraj sploštен i u zavojku zavit.

I slijedećih 5 ukosnica nagjene su u Ružićima: *a)* 4·8 *cm* duga sa zavojkom na glavi; *b)* savinuta ukosnica sa dvije igle i vijugastom glavicom *(tab. III., sl. 5.)*. Ova

se vrsta u nas često nalazi (Zagradina kod Rakitnog, Wiss. Mitt., I., str. 176., sl. 12.), Glasinac (na ozn. mj., III., str. 21., sl. 56.), Jezerine kod Bihaća (na ozn. mj., str. 165., sl. 512.), Radimnja kod Stôca (na ozn. mj., str. 515., sl. 26.), Gorica, kot. Ljubuški (na ozn. mj., VIII., str. 29., sl. 49.), Plana, kot. Bileća (Glasnik, XIII., 1901., tab. I., sl. 5.—9.), Vrućica, kot. Žepče (na ozn. mj., tab. I.). Većim dijelom nalaze se ove ukosnice u grobovima, koje se mogu uvrstiti u rano-latensko doba, od prilike u drugu polovicu 4. stoljeća prije Isusa; *c)* ukosnica od žice sa dvije igle i glavicom poput naočara *(tab. III., sl. 4.)*. Ovoj sličnih našlo se je na Debelom brdu kraj Sarajeva (Wiss. Mitt., IV., str. 66., sl. 198.), u Sanskom Mostu (na ozn. mj., VI., str. 81., sl. 71.), u Gorici, kot. Ljubuški (na ozn. mj., VIII., str. 28., sl. 50.), u Planoj kraj Bileća (Glasnik, XIII., 1901., tab. I., sl. 10., 12. i 13.); *d)* tanka ukosnica sa oštećenom plosnatom probušenom glavicom, koja je gravirana sa urezima. U petljici uvedena je mala halčica od broncane žice. Dužina igle je 11·5 *cm*.

37. Gradac, kot. Ljubuški.

Ukosnica 7·6 *cm* duga. Gornji kraj je tanak poput žice i čini glavicu od tri zavojke, a onda se omotava oko vrata.

Tu je nagjena i jedna ukosnica sa čunjastom glavicom i četverouglastim vratom sa nazubljenim bridovima.

38. Čongar, kot. Cazin.

U jednoj gromili na Čongaru iskopane su dvije ukosnice. Prva je 9·4 *cm* duga sa okruglom glavicom, koja je na gornjem kraju malo sploštena, a druga je 10·9 *cm* duga sa bikoničkom glavicom *(tab. III., sl. 3)*. Treća jedna igla nagjena na Čongaru, duga je 12 *cm*, prevučena lijepom zelenom patinom i na gornjem dijelu četverouglasta i plosnata.

U gradini „Čongar" nagjen je željezni kelt bez uha.

Godine 1891. pretražio je g. Jedlička od prilike jedan sat jugozapadno od varoši Cazina gradinu Čongar. Izmegju ostalih predmeta od bronca, kamena, kosti i ilovače našlo se je tu i nekoliko komada od željeza i to jedna motika, dlijeto sa okruglim tulcem i žljebasto dlijeto. Sve tri ove sprave ne potječu iz prehistoričkoga doba, te su valjda u kasnije, možda rimsko doba i to slučajno dospjele na Čongar. Nije dakle isključeno, da i ovaj kelt potječe iz rimskoga doba. Sličan kelt isporedi u Glasniku, VI., 1894., str. 330., sl. 6., koji je nagjen u jednoj gradini, kot. Sanski Most.

39. Petrovac.

Sjekira sa jako zavijenim oštracem, koji je u sredini probušen. Ušice su na hrptu s obje strane produljene, kao što se to češće vigja na novijim bosanskim sjekirama, a ovaj nastavak zove se dajak (turska riječ) t. j. podupirač. Dužina njezina iznaša 10·2 *cm*. Jedna druga slična sjekira duga je 13·7 *cm*.

40. Čepelica kod Bileća.

Sjekira sa sličnim oštracem kao i kod gornje. Ušice nijesu oble već rombične. Dužina 13·8 *cm*.

41. Stolac, Hercegovina.

Najzanimiviji je komad iz željeza jedan šiljasti, na *tab. III., sl. 1.* prikazani nož sa širokim oštracem. Polegjica je u sredini veoma izbočena a usporedo s njime idu dvije žlijebi za krv. Držak je 13 *cm* dug i svršava plosnatim dugmetom. Dužina noža iznaša 38 *cm* a najveća širina oštraca 4·8 *cm*. Korice drška nijesu bile pričvršćene čavlićima, već pojasima.

V. Rimsko doba.

Iz ove dobe ima u zbirci g. Jedličke oveći broj fibula, igala i t. d., koje ću kojom drugom prilikom opisati.

Tabla I.

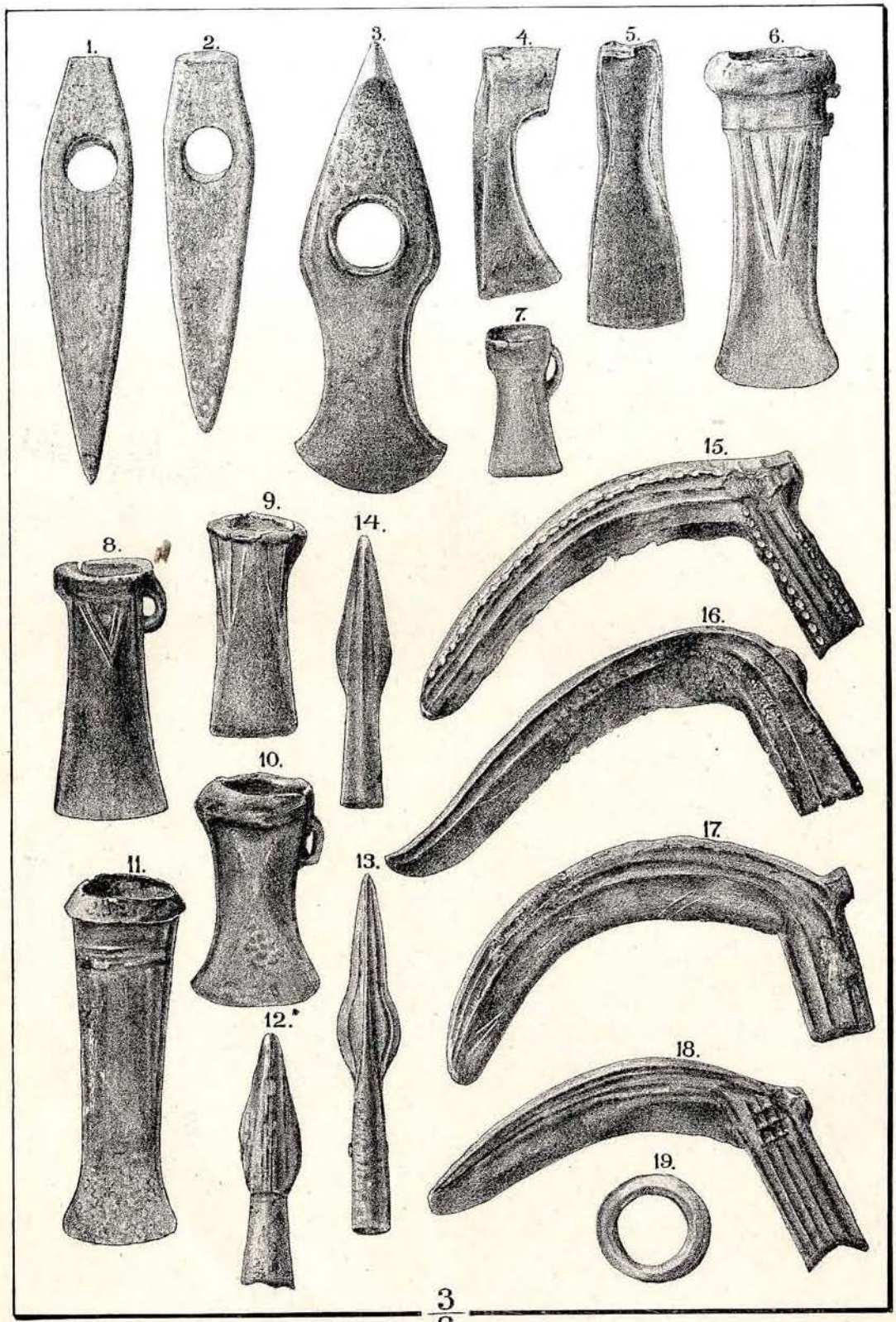

Tabla II.

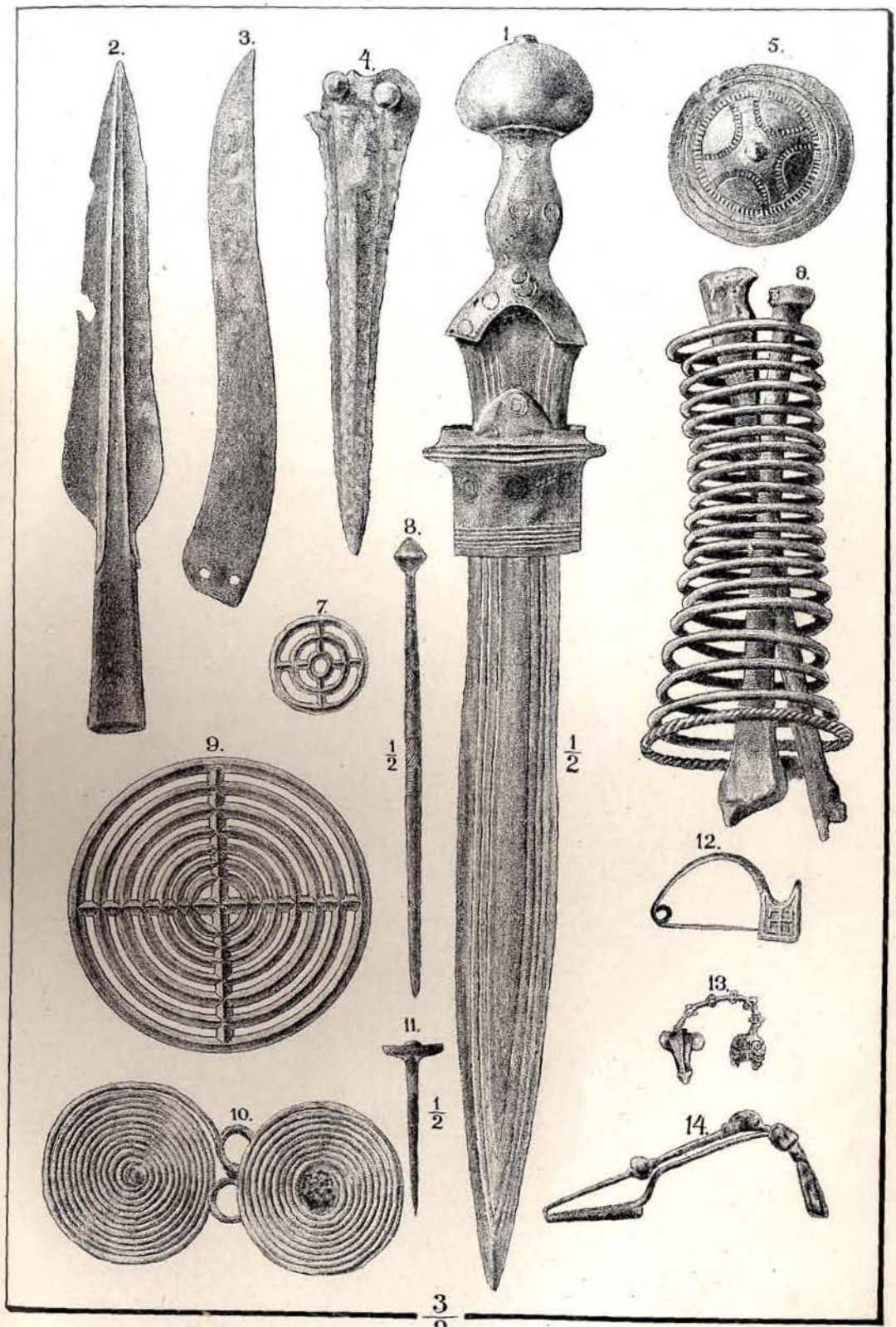

Tabla III.

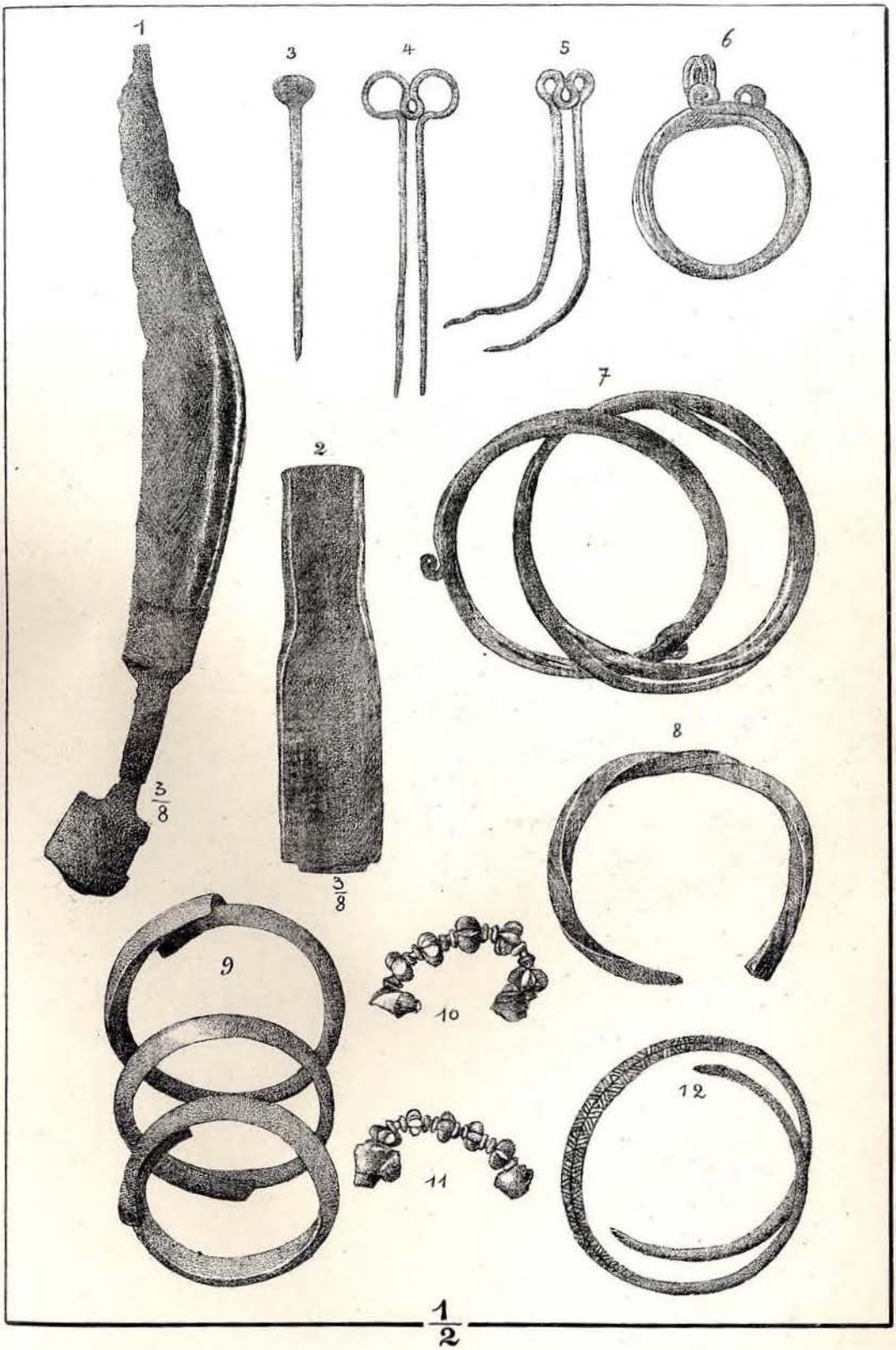

Караблашка насеља у Босни.

Етнографско-антропогеографско проучавање.

Приопћио

Теодор Филипеску (Filipescu).

Уз приносе

Томе Драгичевића.

(Наставак.)

Обичаји и празновјерја о смрти.

Код Караблаха постоји празновјерје, да се по многим знаковима може тумачити, хоће ли ко у кући умријети. Кад пеку прасе на Бадњи дан, па га на Божић ујутро, изрежу, кажу, да се по неким знаковима на плећки од печенице може познати, хоће ли когод од задругара идуће године умријети или се родити. Кад пљеме од куће пуца, каже се, да ће неко у кући умријети. Кад кукавица по дану у шуми пјева, каже се, да ће нестати лопова из села, а кад кукавица пјева по ноћи каже се, да ће бити болести.

Код Караблаха је обичај, да се болеснику врача да оздрави, ако то не помогне, онда се позове свештеник да болеснику свети масло. Ако и то не помогне, онда се у цркви иште кроз свештеника од народа опроштење. Ако се болесник много пати и не може да умре, онда се каже, да је много згријешио.

Кад виде, да ће болесник умријети, онда најстарији човјек, који се код болесника налази, запали свијећу и мође је умирућем болеснику у руке. Ако болесник умре без свијеће, онда се то сматра за највећи гријех и вјерује се, да ће мртвац на оном свијету по тами ходати. Свијећа треба да гори код мртваца за то, да душа на оном свијету има свјетла, да може видити. Онај, који држи свијећу заклапа мртвацу очи с прстима и то за то, да се дјеца и људи не плаше мртваца, кад би очи остале отворене. Ако је нужно, онда се вежу мртвацу вилице, да се уста не отворе. Свијећа се постави мртвацу у десну руку.

Карабласи вјерују, да ће душа онога, који умре на ускрс у рај доћи. Каже се, да је боље, ако болесник умре дању, него ноћу. Кад је болесник умро, каже се: „Пала му звијезда“ (I-a picat steaua) или „Нестао је“ (a pierit). Мртвац се за сим купа, и то, ако је мушкарац, онда га купају двојица старијих људи, а ако је женскиња, купају га бабе. Мртваца треба за то купати, јер сваки човјек мора на онај свијет отићи чист. Мртво тијело се купа у топлој води и пере са сапуном. Ако је болесник мушкарац, па ако се види, да ће умријети, онда му прије него

што умре обрију браду и нокте подрезују. Нокте му режу за то, да му тијело чисто оде у земљу.

Окупаног мртваца очешљају и облаче у чисте хаљине па га положе на леђа на носила и прекрсте му руке: ако је зима, положе га у собу, а ако је љето у двориште. Онај котао, у којем се вода за бању гријала, носи се у двориште и постави тако на земљу, да дно котла дође горе, дакле отвор према земљи, и тамо се остави до сјутра-дан у јутро. У кућу кажу, да није добро унијети котао. Све оне ствари и рубље, на којима је покојник лежао, изнесу се из собе у двориште и пошто се добро оперу, носе се на ограду (плот) или у шуму на грање, гдје људи не пролазе, да тамо иструну. Ако је мртвац био момак, онда га обуку у кошуљу и гаће, а на ноге му навуку чарапе и покрију га кад га изложе по тијелу безом. Ако је мртвац дјевојка, онда је обуку у бијелу хаљину од платна и оплету косу у курјуке (cosițe). Мртвац се за то облачи у чисте хаљине, да буде чист, а они, који не облаче мртваца у чисте хаљине, гријеше пред Богом. Ако је болесник имао на себи каква накита, онда се тај накит скида, да се не укопа у земљу.

Ако мртвац изгледа добро (ако се у лицу није промијенио), онда кажу, да га је Бог примио, а ако је лице покојника промијењено, слабо и жалосно, кажу да је отишао у пакао. Каравласи вежу мртвацу ноге с конопцем од кудјеље; док је код куће мртвац мора ова повеза остати на ногама. Они вјерују, да се мртвац може претворити у вукодлака (moroiu) који људе једе, и за то се људи плаше мртваца. Треба за то чувати мртваца, да се не претвори у вукодлака, а то се може лахко догодити, кад преко мртваца пређе мачка. За то се код Каравлаха одмах док неко у кући умре мачке вежу, а пси и кокоши затварају.

Ако је неко у кући умро, онда Каравлахиње метну на главу црну мараму у знак жалости; дјевојке скидају ђердан с врата и остали накит. Док се мртвац изложи, долазе старије жене да мртваца чувају и за њим наричу. Нарицање је пјевање, скопчано с плачем, у којем се описују својства умрлог и тужи се за изгубљеним добром овог свијета. Овакови су призори особито дирљиви. Жена покојника нариче за мужем н. пр. овако:

Măi Ilie, ce ai făcut,	Илија, шта си урадио,
De te-ai dus? Mai vină odată!	Да си отишао? Дођи још једном!
De ce m'ai lăsat? ș. m. d.	Зашто си ме оставио? и т. д.

Жене наричу у име дјеце, када им је мати умрла;

Maică, pentru ce, ne-ai lăsat?	Мати, зашто си нас оставила?
Cui ne-ai lăsat? ș. m. d.	Коме си нас оставила? и т. д.

Кад је мртвац изложен у кући, онда се не каже „добро јутро“ кад се у кућу улази, да не умре опет неко у кући. Мртвац се чува, док се не однесе на гробље. Сви присутни шуте осим жена, које наричу; шале и игре онда нијесу умјесне. Свијећа у руци мртваца је од воска, дугачка какових 25 *cm.* Мјера за гроб, који треба ископати, узима се прутом, и онда три до четири човјека оду да гроб копају.

Код Каравлаха, који станују у планинским областима по крчевинама, и којих су катуни далеко од цркве, копају се мртваци скоро увијек без свештеника као и код осталог православног становништва Босне. Ако је болесник умро рано у јутро, они га закопају у подне, а ако је умро у вечер, онда га покопају у јутро. Свештеника зову други дан, па ако може доћи, он дође, а ако не, онда свештеник дође каткад тек послије осам дана, да чита погребне молитве.

Код Караблаха у планинским областима, не полажу се мртваци у куповни мртвачки сандук, већ они направе од три даске сличан сандук, а поклопац од двије даске као кров. Кад се мртвац носи од куће на гробље, онда је обичај, да се на путу три пута застане (одмара) т. ј. да се носила на три мјеста положе на земљу. Прије него се спусти сандук с мртвацем у гроб, скине се капак са сандука и пошто су сви рођаци пољубили посљедњи пут покојника, они се моле Богу, да му душу у рај прими.

Пошто се сандук у гроб спусти, бацају присутни по мало земље у накрст преко гроба и онда се гроб затрпа са земљом и на гроб се метне (код главе) крст, којег сваки цјелива. Сад иду сви кући покојниковој, уз пут оперу на потоку руке, а код куће узму са огњишта жене (угљена) па га бацају преко себе. Код куће покојникове су дотле опремили јело и пиће за дању (pomană). На дањи се једе и пије покојнику за душу. Један од старијих људи, прије него окуси ракију, каже: „Бог нека му прости, Бог нека га у рај прими“. Или: „Нека му рај буде отворен!“ (Dumnezeu să-l ierte, să-i deie Dumnezeu raiul în brațe. Să-i fie raiul deschis.) Остали кажу на то: „Подај Боже!“ (Deie Doamne.) Кад су старији људи, сваки по три пута ракије пили, онда дјеца кажу: „Бог нека му опрости!“ (Dumnezeu să-l ierte!) За ову дању се коље ован, ако је покојник био мушко, а ако је била женскиња, онда се коље овца. На ову дању може сваки доћи да једе.

Оне, који су себи сами живот одузели, не покопавају тамо, гдје су људи укопани, који су по Божјој вољи умрли, већ изван гробља, јер су грјешници. Онима људима, што су гроб ископали, даје се само пиће и јело.

Послије погреба даје се прва дања или софра (pomană), послије 40 дана даје се друга дања, а послије годину дана даје се трећа дања.

Карабласи вјерују, да душа, која излази из мртвог тијела, обилази сва она мјеста, гдје је покојник за живота био и да онда иде Богу или у пакао. На путу у рај иде душа преко једног широког великог моста, а ако иде у пакао, онда мора прећи преко једне ћуприје, која је танка као оштрац у ножа. Душу прати на путу у овај свијет св. арханђео Михајло.

Карабласи кажу, да ђаволи долазе из камена и шупљих старих пањева, и да у паклу (iad) вриje вода, па да се за то оданде нико не може избавити, осим ако га одатле Мати Божија извуче мрежом. Онај, који је за живота рђаво радио и згрјешио, долази у пакао, а добри људи долазе у рај. На страшном суду биће велики потоп и цијела земља ће онда бити равна, брijегова и долина ће нестати, а људи ће се послије множити као печурке, они не ће морати радити, ни јести као на овом свијету.

Код Караблаха у Батковићу је обичај, да се мртвац 24 сахата изложи код куће и то преко дана у двориште, а ноћу у соби. За то вријеме чувају мртваца старији људи и жене. Ови се обично разговарају или плачу. За покојником, ако је момак био а родитељи још живе, наричу жене или мати овако:

Mai maică, mai taică!	Ej мајко, ej оче!
Da cum să te bage maica in pământ?	Како ће те мати метнути у земљу?
Da eu cum să remân? și. m. d.	Како ћу ја остати?.

Кад отац умре, па остане кћи, онда се нариче:

Mai taică meu!	Ej мој оче!
Cum se remâiu pustie și săracă? și. m. d.	Како ћу остати сама и сирота?

Ако је мати умрла и ако је син остао, онда се нариче:

Mai maica mea!	Ej моја мајко!
Ce să fac fără tine?	Шта ћу без тебе?
Incotro să o ieau?	Камо ли ћу поћи?
Flămând și gol	Гладан и го,
Și descult pe potecі?	И босоног по путу?
Că mă bate lumea,	Свијет ће ме бити,
Că sunt sărac.	Јер сам сиромах.

У Батковићу вежу Каравласи мртвацу ноге црвеним концем, да се не претвори у вукодлака. Прије него што изнесу мртваца на носила из куће да га на гробљу покопају, они му вежу ноге црвеним концем (stramă roșie), и прије него спусте сандук у гроб, они скидају ону повезу с ногу. Пошто је Батковић велико село у равници, то се одмах прије погреба зове свештеник. Свештеник чита онда молитву код куће, али не иде на гробље.

Код Каравлаха је обичај, да се од онога дрвета, из којег се крст правио, ватра не ложи, али ако се јело за дању куха, онда се може оно дрво палити. Послије погреба на три дана, даје се велика дања (pomană) или трећина, а послије шест мјесеци даје се мала дања.

У Маочи вежу Каравласи мртвацу ноге с канафом од кудјеље, и то прије него га у соби положе, а скидају ову повезу као и остали Каравласи тек на гробљу. Овај повез се однесе онда кући и сакрије негдје. Послије три дана даје се велика дања или трећина (trecinile), а послије 40 дана даје се мала дања (pamană). Онда се узме она повеза (од ногу) и однесе на поток па се преко ње сипа четрдесет мање два котла воде. Овако опрану повезу однесу кући и држе ју по више година.

Велика дања зове се за то трећина, јер се онда закоље обично три домаће живине н. пр. богатији закољу онда теле, свињче и јање, а сиромашнији, кокош јање и прасе или три кокоши.

У Маочи сам чуо нарицати жене у име малог сина кад му је отац умро и кад је остало сироче, овако:

Mai taico! ce săfac?	Ej бабо шта ћу урадити?
Cum să trăesc?	Како ћу живјети?
Curui me lași, taicu meu?	Коме ме остављаш, мој бабо?
Lemnelor și pietrelor?	Дрвећу и камењу?
Fără taică, fară maică,	Без бабе, без мајке,
Ca când m' am născut din piatră.	Као да сам се родио од камена.
Fără frați, fără surori,	Без браће, без сестара,
Ca când m' am născut dinflori și. m. d.	Као да сам се родио од цвијећа.

Томо Драгичевић описује нам обичаје пригодом смрти у Каравлаха овако: „Знакови смрти. Кад је неко тешко оболио, огледају му се нокти, па ако су жути, онда ће умријети. Ако болеснику зуби поцрне, умријеће. Ако му се нос на једну страну искриви, знак је, да ће наскоро умријети. Ако се очи помуте, по образу се укаже црно као земља или, ако много једе, знак је да ће умријети. Опраштање на смрти. Ако старјешина у кући умире, сазове сву кућну чељад око себе и каже им, да му је скрајно вријеме већ дошло, да се он мора с њима растајати. Укућанима, а особито својој жени и дјеци даје савјете, које треба по његовој смрти извршивати. Опрости он свима и заиште од њих опроштење, а они

му опросте ријечима: ‚Ми ти опраштамо, да ти Бог опрости'. Онда се умируħем запали свијећа воштаница и метне му се у руке на прса.

„Мртви се одмах са онога мјеста дигне и у крај тако постави, да су му ноге истоку окренуте. На прса му се одмах метну вериге, сaџак, груменчић земље и сјекира, а један трн у уста, да се не повампири. У селу не мете се по кућама док се мртвац не покопа. За мртвим наричу обично најближи сродници. Мати и отац не смију, кад им прво дијете умре, плакати. Мртвац се чува, да не би преко њега што прешло, јер ће се повампирити и онда ће четрдесет дана по селу ходати и свијет давити. Дјеца се истјерају из куће, да не виде мртваца, јер ће им се ноге и тијело кочити као у мртваца. Осим тога се из куће истјерају мачке, кокоши и т. д. Јела, која су у кући, чим неко умре, одмах се баце и не једу док се мртвац не закопа. У кући се ватра не утрне, кафу и ракију пити и духан пушити слободно је.

„За мртвога се оплете (осуче) комадић узице ‚стат', али тако тврдо, да у зраку кад се исправи стоји. Том узицом свежу се мртвоме ноге, кад се у гробље понесе, а на гробљу, прије него се у раку спусти, та се узица скине и кући донесе и домаћици даде. Домаћица остави ову узицу и добро чува, да не умре више нико у кући. Кад умре старјешина од куће, одреже му се мало косе и у један крај воском залијепи, да као китица остане, па се то у сандук остави. Кад год домаћица иде у тај сандук, она чешља ту косу. Кажу, ако се такове косе даје коме у нечем да поједе, да би му се тијело укочило.

„Док је неко умро, нареди се шест људи и то два, који ће раку копати, двојица, која ће сандук од дасака правити и двојица, која ће мртвога носити. Она два, што сандук праве, спремају и носила из једног кôца, за којег се мртвац привеже, кад се на гробље носи. Рака се мушком копа до појаса, а женској до дојки (сиса). Прије него се мртвац на гробље носи, наложи се пред кућом ватра и гледа, куда ће се онај дим навити; ако се дим на кућу навије, онда ће наскоро опет неко у тој кући умријети, ако у селу на нечију кућу, у њој ће неко умријети. На тој ватри угрије се мало воде и мртви окупа и онда обуче у чисте хаљине. Обично се метне на главу фес, обуче се чиста кошуља и гаће, а на ноге чарапе. Женскињама се облачи кошуља, чарапе, чембер и појас, а дјеци кошуља и гајтан у мјесто појаса. Код дјеце се строго гледа, да им се гајтан мјесто појаса свеже, јер веле, да дјеца по рају цвијеће беру и у њедра мећу, па кад не би гајтана било, да би цвијеће испадало, а дијете клело. Тај посао обављају стари људи. Набави се три оке ракије (непар), од те три оке понесе се једна ока на гробље.

„Пошто се је мртвац окупао, онда се сви његови укућани, и они, који мртваца до гроба не прате, опраштају са мртвацем и то љубе га у чело, прса и лице. Онда сваки ухвати мртваца за палац од десне ноге и каже: ‚Ја вучем тебе амо, немој ти мене вући тамо'. Кад се мртвац из куће износи, увијек иде глава напријед. Чим се мртвац понесе, пролије се сва вода, што је има у кући, за њим, јер је та вода мртва, и да мртвац на ономе свијету доста воде има. Кад се мртвац носи, не ваља вући ноге по земљи, јер ће скоро вући и другога у гробље. Она двојица, која су одређена да мртваца носе, не смију се до гробља нипошто мијењати. Носећи мртваца на гробље, мора се два пута у путу, а трећи пут на гробљу одморити. Укопника мора увијек бити непар (лихо). Женскиње не прате мртваца на гробље. Кад се неко сусретне, није добро, опет ће неко из куће умријети. Ако ко назове Бога, не смије му се нипошто одазвати. Када се на гробље дође, метне се мртвац десно крај гроба.

„Исто онако као и укућани, који су код куће остали, опросте се сада са мртвацем сви укопници. Послије тога спусте мртваца у раку на земљу, и метну са сваке стране по једну даску. С мртвим се закопа онај сапун, с којим је опрат, и чешаљ, с којим је очешљан и комад оног конопца, што су колци (носила) свезани били. На том се конопцу завеже пет до шест узлова и каже: ‚Како су ови узли завезани, тако био и он у овоме гробу; ако би се повампирио, да му је свезан пут, да не може кући или у село доћи'. Најстарији од њих баци у накрст земље преко гробнице и малим прстом турне мало земље у раку, а за њим сви, који су дошли на гробље, редом по старини, и онда се рака засипе. Гроб се ракијом прелије и сваки по мало пије ракије за покој душе.

„Чишћење пратилаца, т. ј. оних, који су покојника до гроба испратили. Сваки онај, који је мртвога пратио, ухвати рукама за трн и каже: ‚Нека његово тијело трне, а не моје'. Онда се пратиоци врате кући, одаклен су однијели мртваца.' Ако на путу наиђу на воду, умију се сви и рукавом од кошуље или пешкиром отару. Ако у путу воде нема, онда се перу, кад кући дођу. Пратиоци иду другим путем него су дошли на гробље. Кад близу куће дођу, изнесе им се један жив угљен и сваки га преко главе на леђа баци, у знак, да се мртви више не врати. Хаљине мртвога, биле оне колико год скупе, баце одмах у воду чим се мртвац преобуко. Трећи дан послије покопа оданде се изваде и метну на трње да онде труну.

„Даћа. Кад се пратиоци кући врате, они су дочекани јелом и пићем такозваном даћом. Ту ручају и попију од оне ракије, што је још остало. Хљебова мора бити непаран број, наздравља се на лијеву страну т. ј. натраг, у знак, да се окрене и да више у кући мртваца не буде. Кад се пратиоци растану кажу: ‚Да Бог живи живе, да спомињу мртве'.

„По народном мишљењу душа мора за три дана свагдје проћи, куда је њезино тијело ходало. Трећи дан дође душа тијелу, па пошто види, да тијело неугодно удара, она се с њиме за увијек раставаља и иде у небо. Када се даје четрдесетница, онда се душа поврати својој кући и присуствује тамо. Трећи дан запали се свијећа на оном мјесту, гдје је мртви у кући лежао. Трећи дан иза погреба изјутра се сви укућани ишчешљају, да је мртвом пут отворен, онда се стопи масти у тави и сви се укућани огледају, да виде, хоће ли још неко из куће наскоро умријети, јер оно чељаде не ће своју сјенку видити, којем је скрајњи час дошао. Жене иду трећи дан о заходу сунца на гроб, и у суботу пред часне постове каде гроб.

„Ако је цура умрла, привеже се на крст марама, а ако је момак умро, онда се привеже пешкир. Сестра за братом одреже косе и метне на гроб више главе у знак жалости. Женске не чешљају се три дана, не носе накит као: прстен, минђуше, ђердан и т. д. Четрдесет дана до једне године мушки се не бријују и не пјева се, не набија се огњиште, не ће се кокош насадити у кући, нити ће се јаја за васкрс бојити и шарати за годину дана. Не игра се, јер се у игри мртвог ногама удара. Кад се први пут поиграш, баци се под ноге пешкир и преко пешкира неколико пута поиграш.

„Онај, који мртвоме иде да га види, не враћа се више кући, док мртвога не покопају. Кад се у кућу дође, у којој се мртвац находи, не смије се казати: Добро јутро! Добар дан! или Помози Бог! Кад се једе или некоме нешто даје, не смије се казати: ‚Хвала' ни кад кући пође: ‚С Богом'. Кад се прва чаша пије, сваки мора мало из чаше на земљу пролити мртвоме за душу. Јело не смије бити слано, ни сасвим кухано. Онај, који се оженио, док се година не наврши, не смије мртваца

походити, до гробља пратити, на задушнице (даће) пћи, нити јести онога јела, што је мртвоме намијењено иза покопа или даће. Мати и отац, кад им умре прво дијете, не смију за њиме гледати, кад га у гробље понесу. Таково дијете не смије се опојати, а не копа се у гробљу, већ близу гробља. Уз часне постове, на мртви уторник, наложи се на толико мјеста ватре пред кућом, колико је мртвих умрло, што се памте. Ватра се не смије из куће изнијети, кад се ложи, већ ју ваља укресати. Тај се дан светкује.

„Даће. Набави се душни брав и то за четрдесетницу, полугодишњицу и годишњицу, узме се за мушко мушки брав, а за женско женски; ован, овца, крмак крмача и т. д. На четрдесетницу (јечек) зову се сви они, који су мртваца до гроба пратили. Четрдесетница је четрдесети дан иза смрти покојникове. Ако се прије није због каквих узрока позвао свештеник да опоји гроб, онда се сада позове. То бива обично послије подне, онда се вечера и ракија пије за покој душе. Код јела зову се сва дјеца из села, па кад се пије за покој душе, вичу дјеца: „Dumnezeu să-l ierte“ (Бог да га прости). Ракије се узме по могућности н. пр. десет мање једна ока, двадесет мање једна и т. д., увијек непар. Софра се у доњем крају не смије затворити, да буде покојнику рај отворен. Кад се трећа чаша пије, онда дјеца вичу на глас: ‚Dumnezeu să-l ierte‘. Пошто је прошла година дана како је покојник умро, даје се годишњица. За то се изабере мрсни дан, па се онда исто тако позову сви, који су покојног до гроба пратили и друге комшије на даћу. И сада се опет гледа, да ништа не буде паран број, од ракије се узме двије оке и три четвртине или девет ока и три четвртине и т. д. За дјецу се даје само четрдесетница и онда се измјери н. пр. 5, 7 или 9 и т. д. ока брашна и скуха 39 или 41 колач, колико је дјеце у селу и онда се ова сазову, па се на сваком колачићу по једна мала свијећа запали и сваком дјетету по један колачић да и каже: ‚Dumnezeu să-l ierte‘. Кад свијеће на колачима изгоре, изједу дјеца колаче. Један велики колач даде се пак исто као и дјеци, једном старом побожном човјеку у селу.“

Обичаји о Бадњем дану.

Код Караблаха је обичај, да мушкарци и дјеца у предвечер Бадњег дана иду у колинде (colinde). У колинде ићи значи пјевати пјесмице, којима се домаћину и задрузи жели свако добро. Мушкарци иду од куће до куће и пјевају колинде.

У Маочи пјевају ову колинду:

Leroi Doamne, leroi Doamne!	Лерои господе, лерои господе!
Să-mi fii Joane sănătos,	Да си ми Јово здрав,
Cu părinți, cu frați și surori,	С родитељима, браћом и сестрама,
Cu baba bătrână, cu doi dinți,	Са старом бабом са два зуба,
Să ieșim la vară, cu flori pe mână!	Да дочекамо љето с цвијећем у руци.

На Божић рано у јутро иду дјеца у положнике (colindeţu) код којег камшије, и носе комад дрвета који гори (положач), па честитају овако:

Câte scântei în vatră,	Колико искра на огњишту,
Atâtea vaci, porci și vite	Толико крава, прасица и стоке
Să se prăsească,	Нека се намноже,
Și stăpânul să trăiască!	И домаћин нека живи.

Т. Драгичевић описао је обичаје о Бадњем дану и Божићу овако: „Бадњак се сијече на Бадњи дан прије гранућа сунца, кући донесе и уз кућу прислони. У

вече се пресијече на два комада и на ватру наложи. Кад се бадњак посијече, мора истоку пасти. Она прва тријеска (ивер) што отпане, кад се сијече, остави се, па се марви, кад ју заболи или јој вода застане, мало нарезана у соли или слами даје као лијек. Полазник се обично позове још прије; у вече се све из куће што је живо осим чељади истјера н. пр. мачке, кокоши и т. д. и кућа закључа. Кућа се не отвара, док на Божић у зору полазник не закуца на вратима. Кад полазник пред кућу дође, закуца на вратима и зове домаћина, а домаћин га упита: ‚Ко си?' Полазник одговори: ‚Смијем ли ја тамо?' На то каже домаћин: ‚Смијеш ја' и врата се отворе. Домаћин одмах за бадњак креше и набраја, затим дарује бадњак сребрном паром, па се мир Божји свим у кући по старини зажели Онда се руча и послије иде својој кући. Нико се не смије омрсити док полазник не дође, и не одреже десну плећку од печенице, којом се најприје сви омрсе.

„Трећи дан Божића се полазник опет зовне и цијели дан части. Тај дан укуха домаћица велики шупаљ колач и на полазника привеже пешкир, босиока и цвијећа. Кад се крме на посјек убије, направи се једна велика кобасица за полазника (они кажу положај), па се и та кобасица за колач привеже. У вече, кад полазник кући пође, испрати га домаћица до кућних врата и даје му тај колач, пољубивши га у руку говорећи: ‚На ти тај колач, дао Бог да и до године у здрављу и весељу долазио будеш'. Полазник прими колач и дарује домаћици од 50 новчића до 1 форинте. Ако у тој кући умре ко преко године или какво живинче угине, веле, да је полазник несретан и друге га године промијене. Глава се од печенице остави до Нове Године, онда опет дође полазник на ручак, и он разбије ону главу. На Мали Божић долази полазник сам рано у јутро, а ако он није код куће, онда неко из његове куће, руча и у вече иде својој кући. Други обичаји и празновјерја, који се односе на Бадњи дан и Божић, јесу скоро као и код источно-православних Срба. Слама за Божић је само од зоби, она се на Бадњи дан рано донесе.

„На пет дана прије Божића усијече се онолико рашљастих гранчица, колико у кући има дјеце. На Бадњи дан у вече, кад људи приставе божићне печенице пећи, праве домаћице онолико малих шупљих колачића, колико има у селу дјеце. Када се печеница скине (то бива у цијелом селу у исто вријеме), онда дјеца иду од куће до куће у колинде. Малу дјецу која сисају, носе одрасли дјеца. Кад дођу пред кућу честитају Божић овако:

Bună ziua la crăciun,	Добар дан Божићу,
Intr' un ceas bun,	И добар час дочекали,
Dă ne banu,și colacu,	Дај нам новаца и колача
Să mă duc și la altu.	Да идемо и другоме.
Câte paie în casă,	Колико у кући сламки,
Atâta galbeni pe masă.	Онолико дуката на стол.

„Пошто су дјеца тако честитала, добије свако по један колач на оно рашљасто дрво, које свако дијете у руци носи. Већи колачићи дају се роду и одраслој дјеци. Дјеца се захвале ријечима: ‚Хвала вам, да Бог да и до године дијелили у здрављу и весељу'. Онда дјеца иду другој кући и све тако редом по селу од куће до куће. Дјеца не иду од цијелог села заједно, него из сваке куће по само. Колачиће, које добију дјеца оставе и на Нову Годину (Мали Божић) поједу. Каравласи веле. да је тај обичај остао још од Исуса, који да је, када су га тражили да га ухвате, много дјеце сакупио и од куће до куће на Бадњи дан у вече ходао, док се сакрио.

„На Божић прије него пијевци у зору запјевају, укува домаћица онолико колачића, колико та кућа мртвих памти, па се из јутра, пошто се омрси, на сваки колачић једна мала свјећица, запали и мало меса од печенице одреже и на колачић метне, па се то комшијама за мртве душе подијели.“

Што се Божићних обичаја у Румуна и Караулаха тиче, то ћемо споменути да ови обичаји потичу од јавних игара и весеља, које су Римљани о календама славили, која се на Нову Годину великим сјајем провађаху. Du Cange (Festum calendarium) нам описује календе у Римљана овако: „У очи календа устају дјеца рано и узму себи једног чувара. Свирајући ударају они у бубањ и иду од куће до куће. Они се скупљају око чувара, док бубањ удара а један од њих, који је преобучен у маски, свира. Послије ове игре, примају дарове од домаћина куће. И тако раде у свакој кући. Овога дана једу сваке врсте зеља. У јутро устају од њих двоје дјеце, узму гране од маслине и соли те иду по кућама, гдје поздрављају домаћина, и желе му весеље; весеље да буде у тој кући, колико синова, толико прасаца и толико јањади и сваког добра. Прије него сунце изађе, једу меда или нешто друго слатког, да им цијеле године буде слатко, без свађе и тешког рада.“ Идентичност овог римског обичаја са колиндама код свих Румуна особито је лијепо описао Г. Дем. Теодореску у својој књизи Colindele Române Bucureşti 1879. Terminus colinde примили су јужни Словјени, који су стајали у додиру са Румунима. У уској свези са славом коленде, стоји Божићна (Crăciun) слава. Румунски назив crăciun долази од crăcă, т. ј. грана. Грана од маслине код Римљана, коју су римска дјеца о календама прије зоре од куће до куће носили, истовјетна је са гранчицама, које румунска дјеца носе кад иду у колинде (colinde) на Бадњу вечер. Од Румуна су примили сусједни народи и Словјени вјерски terminus crăciun. Бугари кажу крачун, Словаци: крачун, а Мађари: karácson.

Обичај о Лазаревој Суботи.

О Лазаревој Суботи је у свих Румуна један врло занимив обичај, који је и у Босни познат под именом „Лазарице“. Субота у очи Цвијетне Недјеље (Цвијети) зове се Лазарева Субота. На тај дан иду румунске дјевојке у Лазарице (Lăzărelul) не само у Румунији већ и у Мацедонији, Албанији и Тесалији. Овај обичај је лијепо описао академик Сим. Фл. Марјану у својој књизи (празници у Румуна), коју је издала „Румунска Академија“ у Букуреште.

С. Маријану описује обичај „Лазарице“ код Румуна у околици Букурешта овако[1]): „На Лазареву Суботу иду у околици Букурешта три до пет дјевојака од куће до куће и пјевају монотоним гласом једну пјесму, у којој се описује несретна смрт и погреб неког момка по имену Лазар. Најмлађа и најљепша дјевојка је обучена као млада у бијеле хаљине; на глави је окићена вијенцем а у коси јој је цвијет од лимуна, преко вијенца је копрена (бурунџук) од бијеле свиле. Ову Лазарицу прате обично 3 до 5 дјевојака, које су обично обучене, од куће до куће. Пред кућама, ако буду примљене, поставе се у округ а Лазарицу пусте у средину, па пјевају споменуту пјесму. Лазарица је у средини али она не пјева, већ само шеће амо-тамо међу пјевачицама.“ Пјесме, које ове пјевачице пјевају, могу читаоци наћи у поменутом дјелу С. Марјануа.

---

[1]) Serbătorile la Români. Bucureşti 1899., св. II., стр. 247.

Облици овог обичаја су исти с облицима обичаја Лазарица код Каравлаха у Босни. М. Ђ. Мутић описао је Лазарице код Каравлаха у Д. Тузли овако[1]): „У Лазарице иду женскиње Каравлахиње, оне пјевају врло лијепо народне напјеве и играју народне игре, а већином старо-србијанске. Оне иду од куће до куће на Лазареву Суботу (као народни трубадури) и пјевају обично ову пјесму:

Играј, играј Лазаре,
Домаћину за здравље,
Домаћину, домаћици,
И њиховој дјечици.
Црна ока невјесто,
Имаш д'јете малено,
Одјевено свилено,
Опасано зелено,
Зелен коња јахало
Златну сабљу пасало.
Играј, пјевај Лазаре,
Овој кући за здравље!
Ова кућа богата,
Пет хиљада дуката.
Обрни се Лазаре,
Нек те газда дарује,
Сребрном парицом,
А њих Бого здравицом.

„Лазарицу дарују невјесте марамом или пешкиром, прводјетка даје дјечињу кошуљу, да јој пород не однесе, други ју дарују новцем. Према значењу дара, отпјевају Лазарице и пјесму благосиљалицу. Лазарица је обично дјевојка, која ће се оне године удати, од дарова, што их добије, буде њезина прћија.

„Полазећи од куће овако благосиљају укућане:

„Живили, помого вам Бог и данашњи свети Лазар и сјутрашњи свијетли празник вас благословио, да дочекате Христово Васкресеније! Хвала и због драга госпођо (господару)."

Каравлахиње из Маоче иду обично у Лазарице у Брчку и пјевају онда ову пјесму:

Ова кућа богата,
Пет стотина дуката,
И хиљаду оваца.
Обрни се Лазаре,
Домаћину за здравље,
Домаћину, домаћици,
Да нас лијепо дарује,
Со с бјелице парице,
Да му је за здрављице,
И на много година.

Кад дјевојке пјевају „обрни се Лазаре", онда се Лазарица, која је у средини међу пјевачицама, окреће. Као дар даје им народ мараме, па с тим оките Лазарицу.

Т. Драгичевић описује обичај Лазарица у Каравлаха овако: „Лазарице зову се дјевојке (обично три), које иду од села до села, и од куће до куће, те играју и пјевају, да их свијет дарује. Лазарице почињу на Лазареву Суботу, па ходају 8—14 дана. Цура, која се испроси, или која друга удавача, зове се Лазарица, она узме још двије дјевојке, које с њоме у друштву иду. Њене другарице пјевају:

Окрени се Лазарице,
Домаћину за здрављице,
Да му роди година,
Да су живи и здрави,
Пуно љета и година!
Даруј нама наше коло,
Сретна теби кеса била,
И ти сина оженио,
Са дјевојком, коју хтио
И на ћабу опремио (ако је турска кућа).
Ова кућа богата,
Пет стотина дуката,
И шарених рогова.
Окрени се Лазарице,
Господару за здрављице,
Да те л'јепо дарује,
С бјелицом парицом,
Да му је за здравље.
Метни руку под пазух,
Па навади двије јабуке,
Нису зреле ни зелене,
Већ истом за љубљење.

[1]) „Сарајевски Лист", год. 1904., бр. 11.

„Кад дјевојке престану пјевати, Лазарица се поклони и пољуби домаћина у руку, често и у образ. Домаћин је дарује у новцу, а домаћица са другим стварима.“

У Мацедонских Румуна у Чипулићима (кот. Бугојно) је као и у осталих Румуна на Балканском полуострву обичај, да дјевојке иде у Лазарицама. У Чипулићима се на Лазареву Суботу састану дјевојке, па узму једну кратку метлу или два комада дрва, која се у накрст свежу. Ову метлу или оне штапове омотају марамама као женско дијете и наките га златом и чеврмом (марамама). Ова лутка зове се Лазарица. Три до четири дјевојке иду онда с тиме рано од куће до куће па пјевају испред капије:

О Лазаре, Лазаре!
Јек сун ћу ти пашћоле?
Ко те боље дарује,
Родила му пшеница.
Пчеле му се појиле,
Краве му се телиле,
Овце му се јањиле,
Козе му се козиле,
Жене му се бабиле.

Онда домаћица дарује Лазарицу (ону лутку) са 2—3 јаја. Дарове подијеле послије дјевојке међу се.

Крсно име у Каравлаха.

Каравласи славе св. Арханђела Михајла или св. Петку, али ова слава има више значај црквеног патрона, дакле црквене славе, која је из старе области овамо пренешена. Особито се слави празник св. Петке, који је народни румунски светац.

Т. Драгичевић је описао крсно име у Каравлаха овако: „Каравласи славе највише св. Петку (14. октобра) и Ђурђев-дан (23. априла.) Обичај код ове славе је већим дијелом као и код источно-православних. Они, који славе Ђурђев-дан као крсно име, кољу по једно мушко јање, којему у предвече Ђурђев-дана на рогове натакну по једну свијећу и запале. У јутро на Ђурђев-дан закољу ово јање и позову комшије на славу. Док се крсни хљеб не преломи, не сједа се за софру. Ова слава траје два до три дана. Кад госте дочекују, рукују се и љубе говорећи: ‚Широким нам путем долазили, а још ширим одлазили‘. На прагу од куће дочекају госте разним житом и кажу: ‚Дао Бог, ове године имали хљеба за бацање и просипање‘. Обичај је, да под праг метну сребрне новце, да гости преко њих пређу, јер држе, да ће те године онда много новаца стећи.

„Госте, које су на славу позвали, часте дан, два и веле: ‚Најмилијег госта два дана доста‘. Госте обично други дан испрате са музиком и желе им: ‚Сретан ти од нас одлазак. Здраво живо и весело све код куће нашао, као што си ти код нас весео био‘. Има их, који два дана у години славе, али је тај други дан завјетни дан, кад је н. пр. неко тешко болестан био, завјетовао се једном свецу н. пр. св. Арханђелу Михајлу и т. д. Тај дан, на који се је завјетовао, не смије се ништа из куће дати или продати.“

Народно лијечење.

Т. Драгичевић је међу осталим обичајима и празновјерјима код Каравлаха у споменутој радњи сабрао и податке о народном лијечењу код Каравлаха па каже о томе слиједеће:

„Као остали босански народ, тако и Каравласи имају врло мало повјерења у умјетничко лијечничко лијечење. Они се држе више својих врачарица и гаталица.

По њиховом мнијењу највише народа умре и разболи се од злих духова, од урока, куге, нечистог вјетра, нестаједилнице, отворе, привида, море, вјештице, крвопилнице, прождрљивица, вампира, стухе и стухаја, опрње, чинилице, чаролице и т. д.

„Стухе или сухе, то су жене; стухаћ је мушко, од цура постају море (тморе). Вјештице лете по облаку и вјетру, те се тамо на одређеном мјесту састају. Особито се састају вјештице на раскршћу и на великим брдима. Оне се морају све два пута у години састати на Ђурђев-дан и око Госпојине и то: под управом њиховог господара, који се зове „Мора“. Онда оне вијећају и суде па се и побију међу се, јер се не могу нагодити, куда ће оне године вријеме (грâд) највише ударити, и кога ће простријељати. Веле, да ће, када јој дође час помутљивости и своје дијете простријељати. Сви ти хрђави духови могу чељадету мање више нашкодити, а некоји и срце из чељадета извадити и појести.

„Лијечење од урока и сихира. Кад се неко тешко разболи, даје му се трава (корјен) од урока. Та се трава скуха и вода се од ње врућа пије. Онда се купа три пута водом ‚омахом‘ т. ј. водом, која се донесе испод три воденице. Вода се улије у један бакрач а у воду се метне једна сребрна стара пара, три кашике, којима се већ јело, један гвозден кључ и трава од сихира. Вода омаха ће болест сманути (одбацити), а пара значи, да болесник остане чист као сребро, кашике, да болесник добије тек и може јести, кључ, да се болесник откључа (ријеши болести) и да остане чврст као гвожђе, а трава односи урок. Све ове ствари се добро у бакрачу измјешају и болесник овом водом три пута т. ј. два пута ноћу од 10—12 сати и пред зору од 3—4 сата (прије него пијевци запјевају) на буништу окупа. Сваки пут се узме друга вода, али исте ствари.

„Ако она, која ове ствари састављa сама болесника купа, онда говори: ‚Н... (име болесника) остани чист као сребро и кисео као млијеко, од тебе бјежала болест у гору и воду, гдје ороз не пјева, гдје жена пракљачом не лупа, гдје крава не риче, вô не буче и т. д.‘ Ако иста не купа, онда она овако воду обаје. Вода се сва излије на болесника и не смије ни мало у бакрачу остати. Болесник се онда обуче у друге хаљине и врати у кућу а да се не обазре. Бајалица, кад иде или хоће да баје, иде први пут једном калему, који је тек окаљен и њему најприје баје, па ако се тај калем прими, знак је, да ће и та бајалица бити сретне руке.

„Лијечење од ударца. Кад неко има по тијелу жигова (протисли) зове се та болест ‚ударац‘. Она се лијечи водом, у којој се кувала трава сихирка (сјерска), ако се пије из јутра 20 дана.

„Од трбоболье. Узме се једна чаша или посуда воде, и испод прага од собе мало земље и са водом добро измијеша, онда се баца шест живих угљенова у ту воду и добро поклопи да не иде пара напоље и каже: ‚Колико дана у недјељи, толико угљенова у чаши, како су год угљенице у чаши одмах умрле и живити престале, онако одмах и болест у Н. (име болесника), који ову воду попије, нека умре и престане живити‘. Онда три пута преко чаше прекрсти, и болесник пије ову воду. Онда се три пута дотакне са врхом од ножа трбуха болесникова и земље и нешто говори (што? тога нисам дознао). Послије тога се забоде нож у земљу и остави тако један сат или док болесник заспи.

„Проти бљувању. Узме се из три куће, у којима има један укућанин на пр. именом Станко, по три кашике, укупно девет кашика и метну у један лонац напуњен водом, па се пристави ватри да куха. Онда се са сваком кашиком узме луга и метне у лонац. Кад лонац узаври, превали се у једну тепсију, узме лонац и

кашике, и кашикама удара по лонцу па се донесе пред болесника да он гледа. Онда се лонцем ова вода из тепсије покупи и из сваке кашике по мало болеснику даје да пије, и полије се по глави и по трбуху.

„Од грознице. Кад болесник осјети, да ће га опет грозница трести, пије мало од своје мокраће, и онда одмах грозницу избљује. Или се усијече један лијеп штап од лијеске, обијели и лијепо направи, на један крај мало пробуши и од свих двадесет ноката по мало одреже, па се метне у ону рупицу у штапу и одозго зачепи. Штап се однесе на раскршће и тамо остави. Онда се расцијепи један струк коприве, тако да остане и горе и доље састављен, па се кроз обруч, који се тиме добије, три пута провуче и иде кући а да се не обазире. Или се ухвати жива риба, пљуне јој се у уста и опет у воду пусти.

„Од горопади (падавице). Чим болест наступи, треба са болесника оне хаљине, што су на њему скинути и на ватру изгорјети или под једно дрво у жиле или под велики камен закопати. Тамо, гдје болесник на земљу падне, кажу, ако се копа, да се нађе жив угљен. Тај угљен је добро да болесник уза се носи и да се два до три пута провуче испод орахове жиле. Или: Ухвати се мрка кокош и жива по средини пресијече, па болесник три пута амо, тамо између оних половина прође. Послије тога не смије болесник више јести кокошијег или другог којег меса, нити ракије пити.

„Од ногобоље (жигова). Скува се трава од ‚улога' и она вода тридесет дана сваки дан три пута, у јутру, у подне и у вече пије.

„Од жутице. Дукат, који је од родитеља или рода као мираз остао, а особито старински дукат ‚рушпа' метне се у воду, те се болесник у оној води окупа.

„Кад се ко струни, ухвати се добро палцем и кажипрстом од лијеве руке и таре по трбуху, или се свеже лијева рука добро, па се на њу легне, док не утрне, па бол пролази. Или се труд (у којег се креше) на маши спржи, па у води попије и уз то соли једе.

„Од бљувања. Кад некога боли и не може да бљује, онда му се да јако слане воде, да се напије, па ће бљувати.

„Када око боли, замузе у око жена, која дијете дои, млијека и напрска се у устима згрижена бијелога лука у око. Или се направи од воска мали колачић па се врућ на слијепо око привије.

„Када глава боли, свеже се (стегне) добро марамом или пешкиром или се метне трава ‚бобовујак' у воду и онда на главу.

„Од гута око врата. Притисне се даждевњак палцем и средњим прстом од десне руке на земљу и држи док не крепа. Онда се ухвати кртица са палцем, кажипрстом и средњим прстом за леђа, подигне са земље, окрене сунцу и држи док не крепа. Онда попипа онога кога врат боли оним трима прстима, не оправши их и вратобоља ће проћи. Исто тако добро је, ако се болесник крвљу од мачке по гути намаже.

„Од гуше. Ухвати се жива гуја па се иглом провуче кроз оба ока од гује комадић свиле и змија се остави жива. Она се свила онда болеснику око врата свеже и болест ће за неколико дана проћи.

„Од живине. Кад неко има отворену рану и у њој живину (црви), ухвати се жив зеленбаћ, респори и на рану привије, онда живина пређе из ране на зеленбаћа.

„Од убоја. Кад се неко удари тупим предметом тако, да се модрица на тијелу покаже, огули се црна мачка, па се она још врућа кожа, на болесно мјесто привије, али длака да дође из вана. Овај повој остане више дана и он ће убој извући. Неки привијају кожу од овце или овна. Једни сажегу смрекова дрвета и испиједе катрана, па тиме убој мажу, да бол одузме. Или се узме врућ луг од церовине, па се водом закува, замота у једну крпу и на убој врућe, колико се поднијети може, привија и често мијења.

„Од власца. У неким отвореним ранама, веле, да има некаквих дугих а као длака танких црвића, који се зову ‚власци'. Да се власац из ране извади, скуха се босиљка и на рану привије, онда се рана над врелом водом пари и власак ће изићи на босиљак и замотаће се око њега, те ће се тако рана очистити. Или се сажеже мало зоби, самеље, па оно брашно медом замијеси и по листу од духана намаже. Овиме се онда рана повије и власац ће изаћи из ране. Или се наложи ватра од јасеновог дрвета, па се узме оног луга у врућу воду и рана пари. Онда се привије на рану некакова трава од власца, на коју власац изађе.

„Од изгорјели. Кад неко нешто врућe прогута па се ожеже, добро је стући бијелог лука, помијешати са сирћетом и пити.

„Од ухобоље. Наложи се јасенова сирова дрвета, па се хватају капље што излазе из дрвета у филџан или чашу, па се у ухо по мало лије, онда бол одмах прође.

„Кад леђа боле. Ископа се добар бусен (ледина), добро угрије и метне на леђа или се на њега легне, да се добро испари.

„Кад прса боле. Улије се у једну тикву вреле воде, па се метне на прса и добро испари.

„Кад зуби боле. У вечер угрије се комадић шећера и метне на зуб, а у јутро скуха се коре од јасике или од мрког трна, па се оном врућом водом паре зуби.

„Од гуте под пазухом. Кад кртица земљу рови, узме се оне земље, што избацује и метне под пазухо, па ће гута одмах проћи.

„Од љутине. Она узица, којом се печеница везала на Бадњи дан, кад се на Божић скине, чува се за љутину. Ко ову узицу око врата свеже, и три дана носи, љутина га не ће мучити.

„Од набоја на нози. На оно мјесто, гдје се је пекла пита на Ускрс, стане се босим ногама, па не ће бити цијеле године набоја на нози.

„Од санџија. Нађе се остругa, којој су оба краја у земљи зарасла, та се остругa одреже или ишчупа, остружe и с њом болесник опаше. Или се узме зуб од зеца и метне у воду и она вода пије.

„Кад се ко препане, даде му се воде преко маша напити и страх прође.

„Опће мјере у Каравлаха проти болестима. Каравласи се јако чувају, да не уђу у ону кућу, гдје је болесник. Они не ће код такове куће ни јести ни пити, да не би болест на њих прешла и да не сањају болесника. Ако већ униђу у такву кућу, одмах туре руке у њедра под пазухе и миришу, да болу собом не однесу.

„Када мора сиса, онда се намажу дојке са бијелим луком и носи се под лијевим пазухом корјен од великог зеља, које само у планинама по Херцеговини расте.

„Ради здравља жене не ће у прољеће никакво воће јести, док не купе оног воћа и сиромашнима подијеле."

Сретни дани и мјесеци.

Т. Драгичевић описује нам ове у споменутој радњи овако: „Сретни су дани у седмици: понедјељак, сриједа и четвртак. Кад ко ради трговине хоће да путује, да кућу прави и т. д. добро је, да у те дане почиње. Уторак је најнесретнији дан, али има у том дану један сат, који је опет и од горе наведених дана много сретнији, али га нико не зна. Субота је мртвачки дан. У вечер не ће човјек жени ништа, нити би му се она пустила, јер би оно дијете, које би се те вечери зачело, код порода умрло или би умрла мати. Мјесеци св. Илије (јули) и св. Јована (аугуст) су најсретнији, а април је од свих најнесретнији.“

Кићење цвијећем и т. д.

Ове особине у Караблаха описује Т. Драгичевић овако: „До Цвијети не ће се нико цвијећем или чим другим накитити. На Цвијети пак и Ђурђев-дан ките се Каравласи цвијетом или врбовином. Жена, која роди, окупа се трећи дан и листом накити, у знак да се очистила. На Ђурђев-дан, онај који крсно име слави, окити своју кућу гранчицама. Исто тако сваки домаћин од куће, одсијече прије сунца од крушке гране и ископа комад ледине, па донесе кући. То ради обично кад се окупао и кући враћа. Грану прислони уз кућу или метне на кућу више врата, а ледину у кућу покрај прага, па ко год тај дан у кућу улази, најприје стане на ту ледину и честита Ђурђев-дан. Крушка је за то, да Бог даде тога љета рода и здравља, јер је свака крушка родна и здрава, а трава значи, да је дошло љето. Травом ‚вратић‘ се ките дјевојке, да наврате на себе момке и обратно момци. Дјевојке се ките за оба уха, а жене само за једно (лијево), да им човјек не умре.

„Дјевојке док се не удају иду гологлаве, само када је велика врућина, метну на главу мараме. Дјевојке не смију носити солуфа, већ четири плетенице, а када се удају, онда носе солуфе и двије плетенице. Женскиње не смије се у понедјељак и уторак чешљати. На покладе остави младеж кад вечера од сваке заире по мало, а од хљеба комадиће танке корице, па се скупе од цијелог села у једну кућу и све оне комадиће од коре метну у чанак и налију воде, па гледају чији је комадић потонуо. Чији комадић потоне, утопиће се оне године: онда изваде корице из чанка, па са осталом заиром једно другом у зајам дају и једу. Онда заграбе свако из чанка воде и једно другом напија. Кад се то сврши иду сви пред кућу, узму једно друго кркачке (посебно женски од мушких) и сви у једно грло викну: ‚Fartați se cheme ca ara ață‘. Тако три пута викну и лете кроз село до одређеног мјеста. И тако три пута мијењајући се, једно носи друго.

„На Ускрс узме свако чељаде по један пупољ (листак) од глога, па га поједе и онда се каже, да се тек може омрсити.

„На Ђурђев-дан мора сва кућна чељад рано уранити и прије сунца се у текућој води окупати. Они иду на разна мјеста, дјевојке се обично више њих на једном мјесту купају, а момци на другом мјесту. Код потока се најприје Богу моле, онда се свуку, па голи потрбушке у воду легну, онда три пута на леђа те излазе из воде и обуку се у чисте хаљине. Начупају разне траве, ућу опет у воду, окрену се уз воду и погледају између ногу низ воду, па бацају ону траву између ногу и кажу: ‚Однеси водо све моје боли у море. Дао Бог дочеко и до године, да се на данашњи дан окупам у бољем здрављу и весељу‘. Онда иду сви кући, не обзирући се.“

Прорицања, гатање и врачање.

Ова празновјерја у Караблаха описао нам је Т. Драгичевић овако: „Прорицање у вечер Малог Божића. Обичај је, да се у вечер Малог Божића (Нове Године) од свега села у једну кућу све осим врло старе чељади састане. Домаћин куће *постави софру и на њу метне седам капа и под њима седам ствари и то:* ђердан, крајцару, кучина, чешаљ, прстен, соли и хљеба. Сваком чељадету крије три пута ове ствари под капе. Кад је све сакривено, онда оно чељаде иде и подигне једну капу, коју хоће. Кад је капа дигнута, гледа се, шта је под том капом, ако је ђердан, биће цијеле године сретан и имаће доста пара; ако је крајцара, биће фукара (сиромих) и не ће ништа имати; ако су кучине, онда ће остарити; со и хљеб значе, да ће имати оне године доста хљеба, а прстен: код неудатих и неожењених, да ће се оженити, а код удатих и ожењених, да ће се још једном оженити. Чешаљ је ради шале, ко га под капом нађе, онога по глави чешљају и чупају, да му се сви смију.

„Прорицање цурама и момцима, кога ће узети. Домаћин омете огњиште, само остави мало луга, па направи машом онолико бразди на лугу, колико има цура. Свака бразда значи једног момка. Кад је то готово, онда цуре бирају, свака узме по једну бразду, а домаћин им онда тумачи, која је којег момка изабрала. Послије тога исто тако и момцима. Сад се одгрне сав луг са огњишта и свака цура и момак метну по једно зрно од кукуруза на огњиште. Кад се зрно угрије оно пукне и одскочи са свога мјеста, па на који крај скочи, од онога ће краја, ако је момак, цуру *довести или обратно.* Тако сједе цуре и момци око огњишта, па пред коју цуру момково зрно долети, ону ће он оженити, а тако исто и цура, пред којега момка њезино зрно долети, онога ће она добити.

„Да се стече преко године доста пара. У вечер сваког Божића, свако чељаде узме пара, на пр. ђердан па га из руке у руку неколико пута пробаци говорећи: ‚Дај ми Боже, да зарадим доста пара' и т. д.

„За добар пазар. На Мали Божић, изјутра, кад полазник дође, подметне му се нешто да сједне, па прије него сједне, извуку троногу, да се он на земљу превали. Они веле, ако га тако преваре, да ће цијеле те године особито добро пазарити."

„Осим ових прорицања, забиљежио сам још и ове:

1. Кад женске науме или се спреме, да иду у село носити чанке, вретена и т. д. па им неко, ко је згодан, у кућу дође, оне се веселе, јер ће им тај дан добар пазар бити. Ако пак дође какав фукараш, оне тај дан не ће ићи па пазар, јер мисле, да ће слабо пазарити. Обично за то пошаљу рано по некога, за кога знаду да је сретан, да им у кућу дође, па га часте кавом.

2. Када се у кући појаве црни мрави, знак је среће, а црвени мрави, знак су несреће. Црвене мраве пуре и прогоне из куће ватром.

3. Кад кому нешто угине, као коњ или говедо, онда не ваља нипошто кожу огулити, већ куд је штета пошла, тамо нека и иде. Не ваља то у кућу повратити или, ако би се кожа одрла, у кућу унијети, јер би с тим другу штету донијели, у дому би наскоро друго марвинче угинуло. Ако се кожа одрла, треба је одмах однијети на продају.

4. Ако пуца у сандуку, знак је, да ће неко у кући умријети, за то треба да се ма с чим, што је најближе (машом н. пр. што је увијек при руци) што више

може по сандуку удари. Ако сандук пукне, треба га наложити, ако остане здрав, ништа није ни било, умријети не ће нико.

5. Кад дијете између ногу гледа, веле, да ће му се мати облизанити.

6. Када сова блиzу нечије куће у ноћи хуче, у тој ће кући на скоро неко умријети.

7. Не ваља преко чељадета прекорачити, а особито женско, али, ако мати пређе преко свога дјетета, не шкоди.

8. Не ваља преко маша прекорачити, јер је велика грјехота, а исто тако није добро преко сјекире прекорачити, јер ће иверје, када се буде том сјекиром сјекло, у очи фрцати.

9. Преко мртваца, мртвачких ствари, сандука или носила не смије се прекорачити, јер би се мртвац повампирио.

10. Када се човјек облачи па једну хаљину на себи изврати, значи, да ће бити пијан.

11. Кад се обува, увијек се десна нога прије обује, а лијева се прва изује. На простирачу не смије се никада обути нити изути, да не би удовац или удовица остала.

12. Кад се у ватри направи необично дуг угљен, значи, да ће неко на конак доћи.

13. Кад пијевац пјева на прагу, окренут у кућу, доћи ће гост, а ако је окренут напоље значи, да ће неко на скоро у тој кући умријети.

14. Кад је ведро, па ухо запјева или засврби, биће кише.

15. Кад човјек куда на пут или пазар пође, па га неко пита: Куда ћеш? несрећа је велика, па се слободно кући враћа.

16. Кад човјек путује или некуд за послом иде, није добро срести некога с празним товаром, празним судом, гују или зеца. Добро је срести гурбета или гурбетку (Циганина или Циганку), пун товар, курјака или вјеверицу.

17. Ако кртица из куће напоље рови, неко ће наскоро у кући умријети, а ако у кућу рови, значи добру срећу.

18. Ко у прољеће на таште први пут види кукавица, квочка или мало ждријебе, није му добро, јер ће цијеле године бити гладан.

19. Ако у вече или по ноћи дође у кућу лептир, значи вјештицу, ваља га ухватити и убити.

20. Док је мртвац у кући, па неко у кућу дође и назове Бога, или кад се мртвац носи, па се неко сретне и назове, неко ће у тој кући умријети.

21. Жене морају пазити, да по дану и по ноћи имају крпу (чембер) на глави, да не остану удовице.

22. Кад се путује, па се на путу нађе слијепић — а још је боље ако пут пређе —, онда ће бити велике среће.

23. Брката жена врло је несретна, њу срести или видити врло је несретно. Такова жена може чељадету највеће зло наниjети. Ако такова жена мало дијете види, одмах ће му зло наниjети.

24. Кад се жена породи, не ваља јој преко угарице прекорачити, јер ће млијеко изгубити.

25. Када се човјек са погреба врати, не смије нипошто са женом спавати, јер би оно дијете, које би се заметнуло, било мехко (без костију). Исто тако не смије човјек жени у вечер великих празника као: недјеље, Божића, Васкрса и т. д.

26. Човјек, који има дјеце, не смије гују убити, да му дјеца боље напредују и живе.

27. Кад се уздахне, веле да се то чини ђаволу на вољу, па кад неко уздахне треба рећи: „Помози Боже! Цркни ђаволе“!

28. Кад се нешто шије, па се конац завеже, онда ће онај, коме се шије, дуго живити.

29. Кад се гаће од зада најприје продеру, онда ће дотичник остати удовац.

30. Кад ухо запјева, онда виле прелете преко чељадета.

31. Кога нос засврби, пиће ракије.

32. Кад лијево око игра, биће зијана (штете), а кад десно игра, добиће нешто.

33. Кога образ сврби, плакаће, а ако га лијеви длан сврби добиће пара; за то пољуби га три пута и на чело стави. Ако десни засврби, даваће неком пара. Кад обрве сврбе, обрадоваће се. Кад међу прстима од ноге сврби, биће кише.

34. Кад се облизни овца, коза или друго марвинче, биће велике несреће и штете; ако отрољи, добро је и сретно. Ако жена роди близанце, не ваља, јер ће од њих четверо једно умријети.

35. Каравласи пазе особито, ко им први изјутра у кућу дође или када путују, кога ће срести. Ако је онај добар и праведан, биће цијели дан среће, а ако је неправедан, ето несреће.

36. Прстен од мртваца се увијек остави и кад се иде на пазар или у село, носи се собом да се боље пазари.“

„Од гатања и врачања дознао сам:

1. Младом телету треба у прву младу недјељу, пошто се је отелило, жигом лијево ухо прожећи прије сунца, па не ће имати у себи ушију, лишаја нити ће се моћи помамити.

2. Каравлахиње, да чанке, корита, вретена и кашике брзо распродају, гатају кад на пазар пођу овако: Узму куршум, који је већ излетио из пушке, па га располови и оне ствари између оних половина пропусте говорећи: „Како год ово тане из пушке брзо излетило, онако ми ове ствари брзо распродали“. То се исто онда гата, када их неко на путу упита, куда иду или кад их сретне свештеник или хоџа.

3. Кад се сретне свештеник или хоџа, онда се ухвати женско руком отрага за дебело месо.

4. Кад се први пут у прољеће чује грмљавина, онда свако женско и мушко узме ма коју гвоздену ствар и дотакне се чела говорећи: „Како год овај челик тврд, онако моје чело тврдо било“.

5. У прољеће, када се први пут чује кукавица, или кад се види квочка са пилићима или мало ждријебе, узме се мало хљеба и једе, да уста не смрде преко године.

6. На дан Четрдесет Мученика (9./22. марта) изјутра прије изласка сунца, узме се једна крпа, запали и на оном диму сви се укућани накаде и сваки говори: „Овај дим у мене, а гује од мене“.

7. Кад иду хватати ракове, не ће нико звиждати, нити с ким говорити, јер ако говоре неће ништа уловити.

8. Кад се кокош насади, каже се: „Све биле буле само један Турчин“, т. ј. све биле коке, само један ороз (пијетао).

9. Кад Каравласи некуд хоће путовати, или понесу свој рад на продају, буду да сретни, они добро уране и оду од куће, док није ко год од комшија у кућу дошао.

10. Када се крава отели, овца ојањи, коза окози или крмача опраси, не даје се ништа за три дана из куће, да не би чинилица млијеко однијела, или да не би одбило своје сисанче.

11. Кому дјеца умиру, не казује никоме, је ли дијете рођено мушко или женско. Исто тако кад се крсти, не ће оцу казати три дана, како је име дјетету.

12. Када кокош запјева, онда ће неко у кући умријети. Кокош се ухвати и њоме од огњишта мјери до прага и то почне се од огњишта главом кокошијом, те се кокош преврће до прага, па ако прије глава до прага дође, онда се коље и кокош поједе. Ако пак задњи крај прије дође прагу, онда се реп одсијече и кокош пусти жива.

13. Кад Каравлах по ноћи куд иде, покрије чело добро фесом, да се оно не види, да му не би зли дух нахудио. Нико не може особи нахудити, којој чело не види.

14. Први уторник послије Васкрса, не смије по дану ни једна особа заспати, јер се тај уторак зове мртви уторак. Она особа, која на тај дан спава, биће поспана и трома цијеле године.

15. На млади петак мало ко ради, јер се у вече младога петка уснива, па се држи као светац.

16. На Ђурђев-дан урани се прије изласка сунца, па се набере од сваке биљке и са соли марви даје.

17. Кад се види први пут млади мјесец, каже се: „Млади мјесече, здрава ме затече, а здрава ме и остави, на теби врећу, а дај мени срећу, на теби колац, дај мени здравље, колико ја имам (или колико има у царској каси) новаца и на њима слова, да ја онолико овај мјесец зарадим форинти, гроша, дуката и т. д.

18. Кад од укућана неко пође са стварима на пазар, или када свирачи полазе некуд да свирају, бацају укућани (домаћин и домаћица) за њима соли и хљеба, да их свијет као сô и хљеб воли.

19. У вече Малог Божића, узме момак или дјевојка своју какову ствар на пр. појас, па ако је која носећа жена у селу, криомице остави ондје, гдје ће она спавати, да на ону ствар легне. Онда ће момак или цура, којој ствар припада, уснити ону или онога, којег ће узети.

20. У вече Малог Божића, прије вечере узме дјевојка (или момак) први залогај, којег је у уста понијела и остави, па послије вечере однесе на врело или тамо одакле се вода доноси и остави. Преко ноћи уснише онда она свога суђенога.

21. Кад млијеко покипи, баци се мало соли и воде на оно мјесто, да крава млијеко не ускрати.

22. Да се дозна, ко је вјештица, узме се у вечер Ђурђев-дана, Варин-дана или Божића од црног јарца без биљеге мјешина на црног коња без биљеге и пројаши се око села у глухо доба (од 10 до 12 сати ноћу) и по мало у мјешину пуше и опет се враћа на оно мјесто, одакле се пошло и ондје се мјешина пуна паре завеже. Онда ће све вјештице и чинилице к њему доћи и молиће га, да их пусти. Али то је опасно врачање, јер се на очи којешта страшиво учини и човјек се плаши тога па може и главом платити.

23. Кад мало дијете много плаче, метне му се подложак (обојак) под главу, онда ће одмах умукнути.

24. Кад ко у прољеће први пут кукавицу види, онда од оне гране, гдје је она стајала треба одрезати комадић и носити уза се па ће га сваки радо слушати кад говори и кад пјева и биће угледан међу друговима.

25. Да се мало дијете не урекне или да му вјештице срце не изваде, држи се од јежа срце крај малог дјетета. За то има прича: „Једна жена рађала сваке године дјецу, али чим би се дијете родило, одмах би умрло, јер је била једна вјештица, која се навадила и из дјетета срце извадила и појела. Једанпут имала је та жена најменика, који је један дан видио јежа и штапом га убио, али је штап окрвавио. У вечер, када је кући дошао, метнуо је штап у буџак. Те ноћи роди његова домаћица дијете. Пошто је дијете повила и заспала, био је најменик будан, али је лежао мирно као да спава. На једном униђе у кућу једна женска (вјештица), погледа у буџак, опази штап и рече: ‚Моли Бога, што ти је слуга тај крвав штап у кућу донио, па не могу дјетету срце извадити и појести, то ће ти дијете живо остати'.“

26. Нокти, када се одрежу, метну се у лијеви рукав или се закопају у земљу.

27. Када се кућа прави, онда се у вече узме једна даска, којом ће се кућа покривати и на оно мјесто метне, гдје се мисли кућу правити. Ако се сутрадан шта живога под даском нађе, правиће ондје кућу, ако ништа жива не буде, не ће тамо нипошто кућу правити.

28. Када се кућа прави и шљеме подигне, објеси се преко њега један црвен шал, да они, који ће у тој кући стајати буду здрави и црвени.

29. Кад се кућа прави, оде човјек са женом у нову кућу, па тамо ради среће заједно спавају.

30. Кад се у нову кућу прелази, најприје се у кућу унесе соли и хљеба Онда се ватра наложи, да буде увијек у кући соли и хљеба доста.

31. На Божић и два дана послије Божића, не смије се нипошто на столицу сјести. На ове дане се све столице сакрију. Онај, који би онда на столицу сјео, имаће цијеле године чирове по тијелу и за то се у те дане сједи само на слами.

32. Када дијете умре и у гроб се спусти, не смије се више помаћи, јер му мати не ће више дјеце рађати. Ако се то догоди, или кад жена има дијете, па јој умре и она више не роди, онда оде мати на дјетињи гроб па се на гробу расплете и очешља.

33. У вечер Ђурђев-дана намажу се крави сисе са кокошињаком и бијелим луком.

34. Када се дјетету извади зуб, баца га према истоку говорећи: „Жарко сунце, ето теби зуба од костију, дај ти мени од челика“.

35. На Ђурђев-дан се даје крави „мито“, да јој чинилице не одузму млијеко. Рано прије сунца начупа се папради и пшенице са норатина (гдје се волови на њиви враћу) и набере се свакојаке траве, корјена од великог зеља, па се донесе воде „омаје“ од воденице па се све смијеша и крави даје за храну.

36. Кад крава не ће да мокри, узме се ражањ, на којему се печеница на Божић пекла, па се крава ражњем три пута удари и каже: „ај, ај, ја мислим да ти водиш, а ти стојиш“.

37. Кад се јаја боје и шарају на велики петак, онда се оним јајетом, које се прво обоји, по лицу таре и каже: „И до године дочеко(ла) црвен и здрав као јаје“.

38. Кад се нове гаће сашију, три пута се нож кроз ногавице пропусти.

39. Да се неко омрази, узме се крви од мачке и псета и помијеша. Ко се овом крви намаже па каже: „Пазили се ко пас и мачка“, тај ће се омразити и посвадити.

40. Кад се изгуби марвинче, да га ко не узме или вук не уједе, узму се три игле, метну на земљу и преко њих унакрст обрне и каже: „Сачувај Боже моју (на пр. краву, крме и т. д.) од курјака и душмана, да им се уста зачепе и малу ништа не нахуде“. Или се жмирећи завежу на веригама три узла и каже: „Не вежем вериге, већ уста душманима, да ми не нахуде малу“.

Штовање растлина.

Ова празновјерја и обичаје описао нам је Т. Драгичевић овако:

„Орах. Орах не ће нико нипошто усадити, јер док орах у деблу постигне дебљину онога, који га је усадио, мора и онај човјек умријети. Орахово дрво се не смије на ватру ложити.

Јасика. Од јасике се чува Каравлах, јер она увијек трепти, па је за то вражије дрво. Јасиково се дрво не смије нипошто у кућу унијети, нити на ватру наложити.

Дреновина. Ово дрво не смије се нипошто као штап или иначе уза се носити. Дреново је врло тврдо дрво, па ће и пазар ономе, ко га уза се носи, тврд бити.

Јоховина. Јохово дрво је код Каравлаха особито цијењено. Они вele, када је Исус јошиковим гранама био шибан, да су се гране одмах изломиле, јер су врло крте, па да је то дрво Исус благословио. Од јохова дрвета праве Каравласи чанке, корита (текнета) и т. д.

Брезовина није добро дрво, јер је одвише жилаво, па када су Исуса са брезовином шибали, да ју је проклео.

Тисовина. Тисовину добро је носити уза се од злих духова; ко тисовину уза се носи, тога не ће зли дуси урећи, чинилице очарати и т. д.

Глог. Глогово дрво као штап врло је добро уза се носити, да вампир чељадету не може у ноћи наудити.

Љесковина и дивља крушка. Од љескова дрвета не ваља кашике правити. Љесковина је добро дрво; ако гују са љесковим дрветом само један пут удариш, она ће одмах мртва остати а од другога дрвета не ће. Ражањ за божићну печеницу сијече се од љесковине, само неке породице сјеку ражањ за печеницу од дивље крушке. Друго се дрво не смије нипошто у ту сврху употријебити. Тај обичај остао је од старине па прелази од оца на сина.

Машљика (ивовина). Од тога дрвета неће Каравласи нипошто кашике или шта друго правити; држи се, да би онај умро за годину дана, који би из тога дрвета шта начинио.

Трешња. Ово дрво не ваља наложити на ватру, нити га они ложе.

Папрад. Папрад не смије се нипошто до Видов-дана косити, нити њоме кров покривати.“

* * *

Ако све до сада наведене облике народних обичаја код Каравлаха у Босни успоредимо са облицама народних обичаја осталих Румуна, који су описани у

дјелима [1]), што је издала „Румунска академија“ у Букурешту, онда ћемо видити, да се сви до сада описани облици народних обичаја и вјеровања сасвим слажу са облицима народних обичаја осталих Румуна у Румунији.

Код описа народних обичаја код Караблаха у Босни навели смо и румунске пјесме и изразе, од којих се многи изрази једино у Румунији употребљавају, и који се код Румуна осталих области друкчије именују, н. пр. називи: ulcior (праг), puț voinic (момак), vălu, șaona (копрена), Adă ne cărioara (Дајте нам срну), vătav (долибаша), potecă (пут), stramă (повез, конац) и т. д. су посебни диалектолошки облици румунског језика, и карактеристични за народне обичаје области западног дијела Румуније. Ови називи су у областима Баната сасвим непознати. Шпецијално је онај облик код женидбе, кад Карабласи иште срну (младу), чисто влашко-молдавски. Још смо видили, да Карабласи употребљавају у румунском језику и турске ријечи, од којих су многе донесене из Влашке. Од турских ријечи, које Карабласи употребљавају навести ћемо слиједеће:

Česma, они кажу и čučuroj = рум. șipot.
Kadina, cadână, турска дјевојка.
Kikil кад је стар, а fes кад је нов.
Kundure = Halbschuhe.
Kundurdžija = чизмар.
Gurbet = турски цигани, који котлове крпе.
Čulajka = бијели фес.
Gjezva = посуда у којој се кава куха.
*Terzija = кројач.
*Zian = штета.
*Haram = преварен.
Bez = платно.
Džep = рум. buzunar.
*Kalamar = богат трговац.
*Ambar = рум. ogna.
Kantar = рум. cumpana.
At = ждријебац.
Katran = рум. păcură.
Kurban = мусломанска вјерска жртва.
Findžan = Kaffeeschale, ceașcă.
Ibrik = мједена или бакрена посуда.
*Măstraća = бокал.
Soi = врста.
*Sinie = стол.
*Zor = сила.
*Ćeif = добра воља.
*Gazap = велико блато.
Gjerdan = ланац око врата.
Rakija = рум. țuică.
Čalma = повеза на фесу.
Fistan = сукња.
Miraz = рум. zestre.
*Haber = новост.

Ове смо ријечи успоредили са турским ријечима студије Dr. J. Popovici, Studiile d-lui L. Șăineanu, Despre influențele orientale asupra limbi române. Transilvania. Sibiiu 1904., бр. 1. Ријечи, које су са * означене, познате су и у Караблаха, али се више употребљавају румунски изрази. Ове турске ријечи употребљавају и Босанци осим ријечи: cadâna, kikil, čulajka, kalamar и čalma, те је тако сигурно, да је ово пет ријечи донесено из старе области. За остале ријечи не можемо казати, јесу ли донешене из старе области или су примљене у Босни услијед дотицаја са Словјенима и Турцима.

Народна ношња у Караблаха.

Ако бацимо поглед на народну ношњу Караблахиња у Босни као и на неке њихове домаће израде, н. пр. ћилиме, кецеље, онда видимо, да су ове ствари до

[1]) S. Fl. Marianu, Nașterea la Români. București 1892.
S. Fl. Marianu, Nunta la Români. București 1890.
S. Fl. Marianu, Inmormîntarea la Români. București 1892.

данас донекле сачувале народну румунску орнаментику и обиљежје области Румуније. Сада треба да изводимо закључак, јесу ли Каравласи румунски Цигани или Румуни. Могло би се примјетити, да се етничке особине могу усвојити, ако један народ у малом броју дуље времена у једној великој средини борави, и да су по томе и Каравласи у Босни ипак Цигани, који су научили румунски језик и румунске обичаје у Влашкој, јер се Каравласи истичу црномањастом бојом лица.

Истина је, да се етничке особине могу усвојити, али имамо доказа, да они хришћански облици поменутих етнографских особина, не усвајају Цигани онако, као што су страни писци описали и што смо и ми утврдили. Покрштеном Циганину је вјера само средство, да постигне свој циљ. Цигани у аустро-угарској монархији су католичке, православне, протестанске и калвинске вјере, према средини у којој живе. Ако су Каравласи поријеклом Цигани, то би њима под турском владавином боље ишло, да су муслиманску вјеру примили, јер би онда уживали многе погодности. Зашто су Каравласи остали код своје православне вјере у крчевинама планинских области, кад су поријеклом Цигани? Зар не би они као и Гурбети (чергаши) могли живити изван чаршије или које касабе, од прошења, умјесто да се завуку у планине и да се пате радом? Нијесу ли они могли у чаршијама као свирачи боље живити, да су примили муслиманску вјеру?

На ово можемо одговорити, да су Каравласи по поријеклу Румуни и потомци оних рудара, који су се прије неколико стољећа из Влашке у Босни населили. Да су они Цигани, они би се давно претопили у турске Цигане.

Боја лица није једини знак, по којем се поријекло једног човјека може изводити. Сељачки словјенски народ код Купреша (у Босни) има бакрено црвену боју лица, али зато није до данас нико тврдио, да је по поријеклу сродан с урођеницима сјеверне Америке. Ми знамо, да на боју лица утиче храна и клима. И зато видимо међу Каравласима, који водају међеде по свијету, и међу свирачима појединце, који по схваћању неких писаца ни мало не наличе на Каравлахе, јер су у лицу бијели.

Црна или тамно смеђа боја је у опће особина романског народа; онај који се бавио проучавањем народа, не виђа у боји Каравлаха никакве особите изнимке. Има међу румуњским Циганима по Банату и бијелог лица, које не би странац држао за Цигане. Румунски Цигани говоре циганski и разликују се и по осталим етничким особинама и занимању од Румуна.

Познато је из краниолошких испитивања да Цигани имају дугуљасту малу ниску главу, а чело да им је нагнуто и плоснато, осим тога да су им кости испод очију (Jochbeine) јако избочене. Ако испитамо главе наших босанских Каравлаха, онда видимо, да поменьани каратеристични тип циганске главе, код њих не постоји. На против виђа се више румунски тип главе средње величине, окомито чело и округао затиљак, велике очне удубине и мале дôње вилице. Допуштамо пак, да су неки Каравласи, који су се у Босни испрва населили, за жену узели коју румунску циганку из Баната или Ердеља, јер Румуни ових области не удају ни данас своје кћери далеко, а камо ли за непознате, па макар они били Румуни. Одатле је и ушао ваљда обичај код Каравлаха, да се женске купују, јер су први Каравласи у Босни дошли већином без жена, као што ћемо послије видити.

Све да има прелаза и знакова других комплексија глава, могли би сводити и ове на животне прилике и кретања односно укрштања. Да Каравласи нијесу Цигани, то доказује и њихово поштено владање, ради којег су свагдје хваљени. Каравласи обитавају готово само у округу Д. Тузле и познати су у оним обла-

стима као поштени, мирни и вриједни људи. Адвокат др. Милан Максимовић у Д. Тузли казао ми је, да за десет година, док је он код окружног суда у Д. Тузли судац био, није ни један Караблах ради злочина кажњен, и да на хиљаде злочина нема ни један случај, да је који Караблах уплетен био, премда су јако сиромашни.

Томо Драгичевић каже у својој радњи: „Код Караблаха се никада не догађају крађе или други какови прекршаји. Као оружник нијесам 17 година имао с њима никаква посла, нити сам видио, нити чуо, да су оружници са Карабласима посла имали, или да су они били затворени. По ноћи не ћеш видити Караблаха да се клатари, и пословица је: ‚Караблах тражи за рана конака као кокош' и ‚Страшив је као коза'.

„Женскиње и мушкиње у Караблаха држе се строго моралних начела, цуру или снаху није могуће ни за какове новце преварити. У Караблаха (котар Бањалука) мора млада своје дјевичанство доказати. То бива тако, да на вјенчани дан иде са младенцима и дјевер у спаваћу собу, да види као свједок када момак младу сполно употреби, је ли недужна била. Сутра дан узме дјевер кошуљу младе па ју негдје остави. Трећи дан дође кум, кума и стари сват и жена старога свата, па ту кошуљу дигне на бајрак, да виде знакове невиности. Ово онда кума свима јавно казује, хвали младу да је права цура била. Кум се зато јако весели, јер да случајно оних знакова не би било, мисли да ће наскоро умријети, па се зато снужди.

„Цуре не смију у Караблаха са момцима саме опћити и с њима говорити нити до момка у колу играти, јер би их момци могли завести. Њихов морал је хвале вриједан. Они су праведни, чувају се да не гријеше проти туђем власништву, у њих је принцип искати и просити, јер то није срамота, али веле, да је срамота украсти. Карабласи су врло побожни, али цркву ријетко када походе. Изванредно су гостољубиви, али им је пословица: ‚Најмилијег госта, три дана доста'."

Познато је надаље у цијелој Посавини јунаштво Караблаха Јове Калина (Joan Calin, cale = пут), који се као неустрашив јунак одликовао за посавачке буне (липичке буне[1]) или протине буне године 1857. У отоманском листу „Босна", што је излазио у Сарајеву, описано је, како се Јово Калин као јунак истакао. Ј. Калин је отео Дервиш-бега Градашчевића коња и дао га је проти Аврамовићу (из Орашја) да побјегне с њиме у Славонију. Калина су Турци тек убили, пошто се за кајиш од опанака заплео, кад је бјежећи прескочио плот једне њиве. Ова особина говори у прилог нашим изводима, да су Карабласи православни Румуни, јер иначе не би се Ј. Калин борио на страни проте Аврамовића и другова.

Ми смо горе већ споменули, да народ у Босни хвали Караблахиње ради поштења, и имали би додати, да су женскиње караблашке врло вриједне и добре домаћице. Оне држе своју кућу чисту и одликују се у томе од осталог босанског сељачког становништва. Ову особину потврђује и ова народна румунска пјесма, коју сам чуо од Караблахиња у Маочи:

Ceastă casă afumată,	(Ова кућа чађава,
De cinci ani ne măturată,	Пет година не пометена,
Frunză verde de ovăs,	Зелен лист од зоба,
Că mi scârbă când o văz.	Гадим се кад ју видим.)

[1]) *Липичка буна је названа зато, јер су се усташе у Липичкој шуми близу* Модрича (југозападно од цесте Модрич—Градачац) састали.

У Каравлаха стјенице, уши или бухе ријетки су гости у стану и одијелу.

По до сада поменутим особинама држим, да су Каравласи Румуни по поријеклу а не Цигани. Горе смо већ споменули, да су у страних писаца мухамедански Цигани и то Бијели Цигани и Црни Цигани (Гурбети, чергаши) једно те исто, без да су дотични поближе проучавали етнографске особине тога народа.

Ја сам на мојем путовању по Босни мухамеданске Цигане свагдје налазио и колико сам их ја проучио и упознао, рећи ћу резултат мога проучавања.

Онај народ што се у Босни назива Бијели Цигани, то је најсиромашнији сталеж муслиманског народа у Босни, који говори истим језиком као и Муслимани. Ово становништво је услијед својег сиромаштва постало слободоумније од осталих Муслимана, јер га је нужда у аргатовање тјерала. За то је наравно, да се код тога сталежа није могла развити она особина коже, по којој многи суде поријекло човјека. Ријеч Циганин значи човјек без вјере по схваћању наше религије и етике. Бијели Цигани су пак муслиманске вјере исто као и остали муслимани и славе Ђурђев-дан као и православни народ у Босни. Код Муслимана и Бијелих Цигана је обичај, да се у очи Ђурђев-дана бере цвијеће и хвата пјена испод точка од воденице. Ову пјену зову „омаја“ и Муслимани и Бијели Цигани мету ову пјену с оним цвијећем, што су га набрали, у води па се на Ђурђев-дан онда тиме умивају. Многи од Бијелих Цигана са поштеним радом и марљивошћу получили су, те су данас добре занатлије, касапи и механџије. Остали Муслимани сматрају ипак ове сиромаке као испод себе, јер су по источном етичком схаћању они људи бољи, који су богатији (згоднији).

Наше је мишљење, да су Цигани само чергаши, које народ у Босни зове и Гурбетима, јер ходају од мјеста до мјеста, те који имају свој посебни језик и вјеру. У њиховом циганском језику, који је сродан са санскритским језиком, каже се пет = пенџа. Пенџаб је али област „пет ријека“ између Индуса и Сатлежа, дакле је језик ових Цигана индијски језик. Вјера Гурбета (чергаша) је по томе дакле брахманска, али су они свакако примили и обичаје мухамеданске вјере, јер су Мухамеданци године 1000. у предњу Индију доспјели и у Панџаби се населили.

По занимању су ови Цигани крпеџије старих котлова и ковачи. Они су доста нечисти и једу и угинуле животиње, а код суда и политичких области су чести гости. Доселили су се у Европу свакако већ у XII. вијеку. Ако би дакле Каравлахе са Гурбетима успоредили, онда би учинили највећи гријех, јер Каравласи не говоре друкчије осим румунски.

Остаје нам да опишемо и занимање Каравлаха. Како је већ горе споменуто баве се они поглавито земљорадњом и израђивањем дрвеног суђа.

Ф. Хефеле каже, да је занимање Каравлаха у Славонији слиједеће[1]): „Коритари су сиромашни људи и живу код нас готово свагдје, гдје има тополове шуме. У Стружцу, Гушћу и у лоњскопољских тополицих станују у привременим колибама коритарске обитељи па сјекиром, шилом, мактьом и теслом израђују из тополовине жлице, кухаче, творилца, здјеле, стругање, шкипе и корита или како они веле израђују: лингуре, мајери, муждари, трокури и троче мари (молде).“

Каравласи станују дакле по Ф. Хефеле близу Саве и Драве, јер је споменуто село Петеранац у котару копривничком близу Драве, а Лоњско поље је код

[1]) Vienac. Загреб год. 1890., бр. 46.

Саве. Осим ових мјеста треба да споменено и село Куте (котар Стара Градишка) са 20 каравлашких кућа.

Наши Каравласи у Босни израђују такођер дрвена суђа, само не од тополовине, већ од другог дрвета. Њемачки непознати писац А. Ка. каже, да су босански Каравласи земљорадници (кметови), да се баве сточарством, али да се највише занимају израђивањем дрвеног суђа[2]): „Каравласи из Пурковића су земљорадници и то ‚кметови', некоје обитељи имаду и саме мало земље. Уз земљодјелство и гојење стоке, главно је занимање Каравлаха израђивање дрвеног суђа; некоји су свирачи, а неки ходају са међедима по свијету.

„Материјал, из којег праве дрвене ствари, био је испрва јасен (frasinul, Esche) и јавор (paltin, Ahorn), сада је јошика (anin, Erle) због велике цијене на јасен и јавор под аустријском владом. Јошика је јефтинија, али није дуготрајна. Из јошике се праве разне ствари за кућу и то: кашике, чанкови, вретена, мосури, чирапи, корита и т. д. Ове ствари израђују у зими Каравласи скупа са члановима своје обитељи, у љето се дијели посао, један дио из села ради послове на њивама и онда иде у шуму, у којој има јошике, тамо направе колибу и израђују на чарак споменуте ствари из јошике, коју су управо резали. Други дио, особито старије жене, иду са готовом робом од мјеста до мјеста, од куће до куће да робу продају, ријетко за готов новац, највише за храну као н. пр. жито, брашно, сир, масло или за платно, вуну и т. д.

„Жене се баве и са гатањем у карте, читањем из длана и т. д. и радо су виђене од простог народа, особито од жена и дјевојака.

„Алат којим се Каравласи служе код израђивања дрвених ствари је једноставан и састоји се из: сјекире и пиле, чарка којег они зову терцај, онда неке сјекире која се дубач зове и која на једној страни чекићу наличи, један нож за издубљивање кашика, онда велике и мале тестере, брусова, чекића и босанског ножа (чакије). Њихове дрвене израде одликује се тачношћу, оне су масивно израђене по неким старим шаблонама. Каравласи се разумију у лијепе форме и њихов дар за слободне израде показује, да су добри мајстори и доста даровити."

Каравласи у Босни баве се и земљорадњом и гојењем стоке особито свиња; они пак, који живе по шумовитим областима планинских крајева, израђују дрвено суђе за сељачки народ. За израђивање овога суђа употребљују они сјекиру (săcure), тестеру и вретено или чарак (valu). На вретену су четири зуба од гвожђа и два гвоздена шиљка (bolduri), међу којима се окреће чанак. Осим овог алата имају Каравласи дубач (tesla) за дубљење корита, нож (gruca) којим стружу вретена и нож (scoaba) којим дубе кашике, онда црни брус (belegiua) и бијели брус (greasa).

Овим алатом израђују они кашике (linguri) и вретена (fuse) од клена (jugastru); а варјаче (maiere), чанке (straichine), чиније (blide), тасове (găvane) и корита (copaі, albie), од јошике или јохе (Erle, anin). Преко љета израђују они ове ствари у шуми близу колибе, у којој држе свој алат, а зими раде код куће. За израђивање ових ствари може се дрво само дотле употребити, док се не осуши, докле је сирово. Један човјек може на дан 20 до 30 чанака израдити.

Некоји Каравласи иду преко зиме по варошима у Посавини као свирачи и зарађују свирком уз виолине и пјевањем понешто новаца.

---

[2]) „Bosnische Post". Сарајево, 1895., бр. 9. и 10.

Из Батковића и Ситњежа иду некоји Каравласи по свијету с међедима. Они купују у берлинској или хамбуршкој башчи животиња млада међеда за 80 до 100 круна, па га онда тамо науче играти. С овим младим међедом ходају онда по Њемачкој, Белгији, Француској и осталим државама Европе по неколико година. Послије се опет врате тамо, гдје су међеда купили, да га натраг продаду за 50 до 60 круна и да се са заштеђеним новцем врате у своје родно мјесто. У својем родном мјесту купе онда мало земљишта и праве себи кућу. Како се у пошљедње вријеме овим Каравласима (ursari) не дају лахко путнице (пасош), то је ово занимање почело падати. Колико се говорило против вођењу мађеда, толико се ипак мора признати, да је за школску младеж поучно и корисно вођење међеда, јер свако дијете на селу добије прилике, да види жива међеда и да научи особине ове опасне звијери.

Каравласи који водају међеде (ursari) говоре по више страних свјетских језика и то сасвим добро. Ја сам у Батковићу говорио с Каравласима, који су перфектно знали њемачки и француски и осим тога који су имали фино понашање, јер су ове особине у гурбетлуку усвојили. Они су одјевени а ла франка, а многи имају и своје фотографије, које су снимљене у Берлину, Лиону и по другим варошима европских држава.

Каравласи држе највише крмке и кокоши, многи имају и краве и коње. Крмци и кокоши се могу лакше хранити и за то су више уобичајни код Каравлаха. Са овим господарством стоји у свези и храна Каравлаха, која се састоји из: прохе, млијека, меса, сира, кајмака, јаја, граха, лука, зеља и воћа. Кад посте једу највише купус са грахом. Једе се у љето три пута, а у зими два пута на дан т. ј. око 10 сати прије подне и 5 сати послије подне. Опће пиће је у њих ракија. У Каравлаха пуше сви, чак и малена дјеца.

(Свршиће се.)

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

183.

Rasla tunja i turundža
više Terčice,
Pod njom sjedi beg Rašidbeg,
turču pjeva,
Na njemu je odijelo
tešanjskih bega.

Tešanj.

184.

Sirota sam i sve mi se žaluje,
Gje ja neznam, gje moj dragi danuje,
Gje l' danuje, gje li nojcu noćuje,
I koju li osim mene miluje.
Nek' miluje, nek' se je naljubi,
Doće vr'jeme, i on će se kajati,
Pak će doći pod moj pendžer plakati,
A ja ne ću za suze mu hajati.
Djevojka sam, em — djevojka, em — soko,
Imam krila, uzviću se visoko,
Pak ću pasti drugom dragom na krilo,
Koj će mene bolje znati ljubiti.

Krupa.

185.

Djevojka viče z brda golema,
Ona doziva sultan Selima:
Sultan Selime, car-gospodine,
More li biti riba brez vode,
More li biti tica brez gore,
More li biti tica brez glasa,
Tica brez glasa a ja brez pasa,
Tica brez gore a ja brez draga?

Jeleč. (V. r. br. 119.)

Bosna livada brdo nihala,
Tu j' mi djevojka biser nizala,
Biser nizala, svilu sukala,
Svilu sukala, zlato motala.
Gledao je momče s treće livade:
Zovni mene, da ti pomožem!
Ne ću sarhoša, da mi pomože.

Jeleč. (V. r. br. 156., 708.)

186.

Sinot nam se voda mutijaše,
Ni od kiše, ni od b'jela sn'jega,
Već od suza jelečkijeh cura.
Pokupiše momke u soldate.
Aman, care, vraćaj nam soldate,
Ostaše nam cure neudate!

Jeleč.

187.

Vihar ružu niz polje nosaše,
Na Mujin je čador nanosaše,
Pod čadorom niko ne bijaše,
Doliš Mujo bolehan ležaše.
A viš Mujom šargija visaše.
Bolan Mujo šargiji govori:
Šargijice, moja dangubice,
Dosta si me puta nahranila,
A i žedna piva napojila,
Djevojaka na prozor izvela,
Udovica na avlijska vrata,
Mladih snaša na mermer avliju,
Pušćenica na zelenu bašču.

Travnik.

(V. n. br. 359.)
(V. r. br. 285., 433.)

188.

Rosa pade na livade,
Čije li su te livade!
Te livade tri djevojke,
Što po njime lude mlade šeću,
Napred šeće dilber Mara,
A za njom gongje Sava,
Stan, pričekaj, mila Maro,
Ti ćeš moja luda mlada biti;
Hajd otale, gongje Savo,
Hajd raspremi b'jele dvore,
Ne ću luda mlada biti tvoja.

Gacko.

(V. n. br. 297., 964.)
(V. r. br. 297., 964.)

189.

Majka Maru sjetovala,
Nidi, Maro, u to kolo,
Omer momče neženjeno
Ufatiće, obljubiće.

Trebinje.

190.

Star nam dido u kolu ne treba,
Brkovima kolo potpuniva,
Svakog sveca brkove posjeca.
Bradu brije, mlade cure mami,
Cura mlada, pa je plaši brada,
Eto staro muke i belaja.
Kad ja legnem s njome u krevetu,
Škripa stoji po prozorju mome,
Kroz san čujem, dolaze mladići.
Ja ne smijem iz kuće izići,
Jer se bojim ubiće me mladići,
Eto staro muke i belaja.

Plevlje.

191.

Mehemeda svoja majka karala:
Okle tebi te tolike jabuke?
Jesu li ti nadavale pušljačke?
Nijesu mi nadavale pušljačke,
Već mi nadavala Dželaleva Hankija.
Ja sam sinot kod Dželala sjedio,
Dželal mi je Hanku poklonio.

Jeleč.

(V. n. br. 192, 300.)

192.

U potoka bistra voda, šuma zelena,
Tu mi sjedi djevojčica b'jela rumena,
Izvir-voda izvirala, bistra studena,
Iznosila struk bos'joka, zimi zelena,
I na njemu do tri borje Osman-pašine.
Niko ne zna, što tri borje sumbul govore,
Potle jena mlada Fata, mlada u majke.
Ona znade, šta tri borje sumbul govore.
Paša išče tri tabora novog askera.
Molila se mlada Fata, mlada u majke:
Osman-pašo, majko našo, nemoj Bošnjaka!
Ostaše im stare majke, tužne, žalosne,
Ostaše im b'jele ljube, b'jele, rumene!

Jeleč.

(V. n. br. 191., 300.)

193.

Gorom jašu kićeni svatovi.

Jeleč.

Dalje riječi v. br. 349.

194.

Vjetar piri, ružicu pronosi,
Na Mujin je čador nanosaše,
Pod čadorom nikog ne bijaše,
Ošljem Mujo bolestan ležaše.
Viš glave mu šarkija stajaše.
On šarkiji tiho progovara:
Šarkijica, ne ostala pusta!
Dosta si me puta nahranila,
I studene šljive napojila,
Mladih cura dosta naljubila,
Udovica na vrata smamila!
Ah terzijane, moj vel'ki zijane!
Šarkijice, moja dangubice!

Rogatica.

(V. n. br. 704.)
(V. r. br. 704.)

195.

I sinoć sam dolazio,
Pod tvoj pendžer postajao.
Vezen jagluk izgubio.
Ako si m' ga draga našla,
Operi ga, pošalji ga.
Ne mogu ga oprat, poslat,
Džirit safun poskupio,
Lašva voda zamućena,
Žarko sunce na visoku,
Džirit safun tvoje ruke,
Lašva voda suze tvoje,
Žarko sunce lice tvoje.

Tešanj.

(V. r. br. 453.)

196.

O hoho-ho, o gjogate, dobro moje,
Šta je tebi dodijalo?
Il' je tebi dodijalo
Zlatna uzda rešmalije,
Il' je tebi dodijalo
Lahko sedlo šimširovo?

Banjaluka.

(V. n. br. 217.)
(V. r. br. 217.)

197.

Tebe, vraže, u soldate traže,
Ala franka devet sahat tuče,
Da si bio kod kotarske kuće,
Ja sam bio kod kotarske kuće.
Mene tužna pred majora vode,
Da pročita sve moje slavore,
Kabanica kuća neobična,
Duga puška i otac i majka,
Bajuneta i bratac i seka.

Goražda.

198.

Soko leti visoko,
Drži krila široko,
Kud god okom pogleda,
Gradu vrata ugleda.
Na vratima djevojka:
O, djevojko, gjavole!
Sapni puce pod grlo,
Da se lice ne b'jeli,
Da me srce ne boli.
Bijela sam, bijela,
Bjelilo mi ne treba,
Bjelilo mi lice kvari,
Za to dragi ne mari.

Višegrad.

(V. r. br. 524., 940.)

199.

Istom legoh, san me fata,
A dragi na vrata,
Ustaj, ustaj, Milko moja,
Otvori mi vrata.
Ja li vrata, Milko moja,
Jal' stakleni prozor,
Pokisnu mi, mila moja,
Kabanica zlatna.

Više zlata, mila moja,
Nego b'jela platna,
Više svile, mila moja,
Nego pregje b'jele,
A u mene, moj dragane,
Fesić od dukata,
U njemu je, moj dragane,
Petdeset dukata.

Čim na vrata stupiš,
Škripujući zubim,
Nevjernica moja,
Iznevjerila me.
Ja potegoh oštra mača,
Mač se niže spusti,
Raskomando poljubac
Na dušmanska usta.

Konjica.

200.

Pod onom gorom zelenom
I onom višom planinom,
Pod njom se barjak vijaše,
Viš njega staše djevojče,
Što nosi pero na hero,
Turilo fesić na čelo,
Uzdiglo skute visoko,
Spuštalo gaće nizoko.

(V. r. br. 467., 503., 777., 778.)

201.

Izvedi, brate, seku za ruku,
Ja bi izveo, al' mi je žao.

Pripjev:

Čim u kuću dogje
Žarač tražit pogje,
Pa okupi svekrvicu,
Oko kuće kukavicu,
Ja sam cura i t. d.

Mostar: svatovska. (V. n. br. 678.)

202.

Spored rasle do tri jele,
To ne bile do tri jele,
Veg to bile do tri seke.

Fojnica.

203.

Pravo kaži b'jela lalo
Golubice b'jela.

(Dalje fale riječi.)

204.

Kraj Sarajeva jedna bašča zelena,
U toj bašči jedna ruža rumena.
U toj ruži dilber Naza zaspala
Na Mujinoj desnoj ruci s burmama.

Trnovo. (Dalnji tekst je iskvaren.)

205.

Fatima lozu sadila,
Ijenu lozu vinovu.
Navadi se vran gavran,
Fatinu lozu pozoba.
Fatima brata molila:
Po Bogu brate rogjeni,
Pošlji mi siva sokola,
Nek fata vrana gavrana.
Ne ću ti poslat sokola;
Sinoć je došo iz luga,
Čudan je lovak lovio,
Desno je krilo slomio,
L'jevo je oko izbio.

Rogatica.

206.

Draga mi je, draga,
Doka mi je mlada,
Milešce i t. d.
U Hajrije Stajne
B'jele ruke kažu,
Daj Hajrijo, prigrli me, tako živa bila.
U Maruše Stajne
Prozor.

Sitne bene kažu
Daj Marušo,
Da pomrsim,
Tako živa bila.
U Hajrije Stajne
B'jelo lice kažu.
Daj Hajrijo, da poljubim, tako živa bila.

(V. n. br. 713.)
(V. r. br. 713.)

207.

Alaj sam se narumenisala,
I dva momka zabegenisala,
A trećega ljubim nevjenčana.
Tri sam dana po bašči šetala,
Dok sam sebi momka izabrala.
Mene kara ostarjela majka,
Sinoć mene pola roda kara,
Pola kara, pola odgovara.
Otac kara, majka odgovara:
Proj se, ćeri, Jove, momka mlada.
Kako ću se Jove, majko, proći?
I sinoć je meni dolazio,
Svaku milost meni donosio,
Mor-dimije i tri madžarije.
Zenica.

208.

Alaj mene, sad prolazi vr'jeme,
Dane gubim, jer nikog ne ljubim
Al od jako ne ću više tako
Makar mene i psovala majka,
Da ne ljubim tugjina junaka,
U junaka vjera svakojaka,
Vjera mu je ljetni dan do podne,
A nevjera sva godina dana,
Muška vjera izsušnjasta grana,
List opade a grana ostade.
Znaš, nevjero, kako si se kleo.
Bihać.

209.

Oj golube, moj golube,
Ne padaj mi na maline.
Kad maline zrele budu,
Same će mi opadati.
Rogatica.

210.

Crna zemljo i zelena travo.
Mostar.

(V. n. br. 269.)
(V. r. br. 685.)

211.

O čardače, ognjem izgorio,
Već jesi mi mladoj dodijao,
Se sterući pod tebe ložnice,
Se sterući, sama spavajući;
Daću mlada ruho na telala,
Pa ću kupit sebi gospodara.
Progovara ostarjeli babo:
Nemoj, šćeri, nemoj gubit nama.
Mostar.

212.

Na sr'jed Sr'jema badem drvo raste,
Tu pripeta od zlata luljajka,
Tuj se ljulja sva gospoda sr'jemska,
Sva gospoda sr'jemska i travenska,
Tuj su stale sirote djevojke,
Megju njima pratar ispov'jeda:
Kaži cura, šta si sagrješila,
Sagrješila, momka prevarila.
Bugojno.

(V. r. br. 229.)

213.

Hajde, Kato, hajde, zlato.
Sa mnom celer brat.
Ne mogu ti, gospodine.
Nema sjajne mesjačine.
Upaliću tri fenjera,
Vodiću te u celer.
U celeru teška suša.
Ti si Kato, moja duša.
U potoku sitna riba.
Ti si Kato moja briga.
Ili kiša, ili suša,
Ti si Kato, moja duša.

Prozor.

214.

U Omera više Sarajeva.

Doboj. (V. r. br. 318.)

215.

Ćera ovce djevojka,
Sve je ovce pregjoše,
Samo jedna ostaše,
I ja odoh u selo,
Te pozajmi sekiru,
Te usekoh šipčicu,
Pa napravi ćupriju,
Te prećerah sušnjicu,
I njezino jagance,
Doneste mi britvicu,
Da usječem trešnjicu,
Da napravim frulicu,
Da zasviram švajcarski,
Da zapjevam bosanski,
Da poigram sr'jemački.

Zenica.

216.

Kaharli sam, večerala nisam,
Za dragoga, da ga Bog ubije,
Rad njegova dockan dolazenja.
Sinoć mi je najdocnije došo,
I na desnu ruku naslonio.
Hajde, dragi, mene kara majka,
Umri, dragi, mene kara majka.
Majka kara, a oči izvara.
Umri dragi, ja ću te žaliti,
Daću svoju suknju nagariti.
Pita mama, što je suknja vrana:
Nije vrana, što je neoprana,
Već je vrana, žalim gjavolana.

Foča. (V. r. br. 48.)

217.

A moj gjogo, dobri gjogo,
Šta je tebi dodijalo?
Te si mene ostavio,
Na zlu putu na Kosovu.
Il je tebi dodijalo
Bojno sedlo šimširovo,
Ta čangija šibalija,
Zlatna uzda biserlija?
A moj beže, dobri beže!
Nije meni dodijalo
Bojno sedlo šimširovo,
Ta čangija šibalija,
Zlatna uzda biserlija,
Već su meni dodijali
Česti puti putujući.
Pa ti imaš tri dukata,
Pa ti ideš u mejhanu,
Mene svežeš za kafanu.
Jedan dukat prvo piješ,
Drugi dukat curi daješ,
Treći dukat svircu daješ.
U mejhane tri djevojke:
Jednoj ime Grličica,
Drugoj ime Ljubičica,
Trećoj ime Gongje lale.
Grličica grli tebe,
Ljubičica ljubi tebe,
Gongje lale poći za me.
A ja jadan a ja gladan,
A ja gladan a ja žedan,
Kopam zemlju do koljena,
Grizem travu do koljena,
Pijem vodu sa kamena.

Rogatica. (V. n. br. 196.)

218.

Karanfil se na put sprema i pjeva.

Gacko. (V. n. br. 219., 736., 735.)
(V. r. br. 219.)

219.

Karanfil se na put sprema
i pjeva.
Karanfilka konja šeće,
i plače.
Karanfile rosno cv'jeće
iz bašče,
Kod koga me ludu mladu
ostavljaš?
Ostavljam te s tvojom majkom
i mojom.
Što će meni tvoja majka
i moja,
Kad mi nema mog dilbera
kod mene,
I tičica sanak ima
u gore,

A ja mlada pod jorganom
misleći.
Kad ja pogjem u gjul-bašču
da šećem,
Sve misleći, srce dušo,
za tobom;
Kad ja pogjem za večeru
večerat,
Čini mi se ta večera
čemerna.
Kad ja pogjem u sobicu
da legnem,
Čini mi se ta ložnica
tamnica.

(V. n. br. 218., 735., 736.)
(V. r. br. 554.)

Ljubuški.

220.

Milka moja po čardaku šeće,
Kako šeće, baš ko rosno cv'jeće,
Prsten dajem, uzet mi ga ne će.
Govorila ostarjela majka:
Uzmi prsten od toga bećara,
U bećara svakoga šehćara,
U bećara tri nova dućana,
Star nam dedo po kolu ne treba,
U dede su brci do ramena.

Kreševo.

221.

Zakucala biogradska banda.
Oko bande zeleni se trava,
Tu mi draga pokraj bande stala,
Na njojzi su tri kata fistena,
Jedan mavi, što bećare mami,
Drugi žuti, što bećare ljuti,
Treći zelen, ko zelena trava.

Stolac.

222.

Kući lolo,
Dosta si se lolo!
Čula žena
Da si se prololo,
Hej Šemsa ti je
Pamet zanijela,
Aj da ja imam
Sa sobom jarana,
Ne bi sama kod kuće
Spavala.

Al ja nemam
Sa sobom jarana,
Pa ja spavam
Sve kod kuće sama.
Ej knjigu piše
Draga svome dragom:
Ej kući, lolo,
Što si se prololo?
Ej što si imo
Stupe valjarice,

Sve si, lolo,
U šljivu propio.
Idem kući
Pa ću ženu tući,
Ej kujo
Zaždi meni sv'jeću,
Više s tobom
Ni spavati ne ću.

Plevlje.

(V. r. br. 38.)

223.

Jel' ikoga ostavila dika,
Ko što mene u sadašnje vr'jeme,
U proljeće, kad me nitko ne će,
Kad ne cvate ni sumbul ni lala,
Veće ona čemerika trava,
S čime će se svati na kititi,
Kad me stanu do groba pratiti?
Pa ćeš stati pa ćeš uzdisati,
Iz groba ću tužna govoriti:
Ustaj, Milče, saba zora,
Ajde dragi doma.

Jajce.

(V. n. br. 868.)

224.

Ranjen Lazo na sokaku leži,
Sve mu glava crnoj zemlji teži.
J'opet ranjen Lazo progovara:
Ej žandari, moja braćo draga,
Nemojte me ostavljati sama,
Jer sam braćo ranjen megju vama.
Smrtna mi je čaša nalivena,
Samo čekam pošljednjeg vremena,
Dok mi dogju gjaci sa čiraci,
I popopi sa zlatnim krstovim',
Bogoslovci s velikim časlovci,
Kalugjeri sa svetim vangjelim.

Glamoč. (V. n. br. 725.)

225.

Kaži pravo, golubice b'jela,
Koliko si ljubila švalera?
Koliko je na golubu perja,
On'liko sam ljubila švalera.
Triput sedam dvadeset i jedan,
I još osam, eto toliko sam.
I ti diko, ako oćeš doći,
Oko plasta, pa na mala vrata,
Samo pazi, da ne čuje tata.

Travnik.

226.

Sastali se čapljinski tatari,
Da doveče idu na kraj sela,
Da ponesu defe i tambure,
Muziku Kadragić Ahmeda.
Do po noći pili i pjevali,
Od po noći igru zametnuli,
Igrali se igre svakojake,
Ponajviše noža i handžara,
Tu zbodoše Kadragić Ahmeda.
Osta Ahmed samac u mehani,
I uz njega četiri jarana.
Svi hajduci zorom pobjegoše.

Čapljina.

227.

Pošetala šumareva Mara,
Kroz bezistan kroz novu čaršiju,
Na svaki se dućan obzirala,
Od svog dragog glavu zakretala,
Na novi se dućan obzirala;
Da sam znala, da ću ovdje proći,
Volila bi za kolara poći,
U kolara nigdje ništa nema,
Samo dvoja kola okovana,
I četiri konja uvezana,
Dva su tugja, dva njegova nisu.

Jajce.

228.

Polećela dva bijela goluba,
Pa padoše na dva bora zelena;
Gledala ih dva pašića s pendžera.
Oj, Boga vam, dva bijela goluba,
Jeste l' bili na dva bora zelena?

Višegrad. (V. r. br. 649.)

229.

Na sred Sr'jema badem drvo raslo,
Tuj se veže od zlata lilajka,
Tuj se lulja sva gospoda sr'jemska,
Ponajbolje jedinjak u majke.
Pokide se od zlata lilajka,
I upade jedinjak u majke,
Momče pade u zelenu travu.
Fini ťesić u vodicu ladnu,
I umrije, žalosna mu majka.
Žalila ga sva gospoda sr'jemska,
Ponajbolje jedina u majke,
Od žalosti kose odrezala,
Pa je šalje pod Budim dajidžama.
Daidže su joj kosu ožalile,
Dainice biserom okitile,
Pa ju meću gradu na kapiju,
Ko goj progje, nek se kosi čudi:
Mili bože čuda velikoga,
Ona kosa u devletu rasla,
U veliku jadu odrezana,
Il' je majka za sinom jedinkom,
Il' je seka za bratom rogjenim,
Il' djevojka za svojim dragijem,
A iz grada nešto progovara,
Nit je majka za sinom jedinkom,
Nit je seka za bratom rogjenim,
Već djevojka za svojim dragijem.

Zenica. (V. r. br. 212.)

230.

A moj dragi, progji me se dvora,
Sve sam s tebe b'jena i karana,
I pred b'jele dvore istjerana.
Ako si s mene b'jena i karana,
A ti hajde mome b'jelom dvoru,
Moja će te dočekati majka,
Moji su ti dvori otvoreni,
Moje će te seke dozivati,
Na moje će mjesto posaditi,
Moju će ti kafu dodavati,
Mojim će te ćurkom ogrnuti,
Pa ćeš biti moja v'jerna ljuba,
Svoje majke ne ćeš biti sluga.

Žepče.

231.

Gondže Meho aman, aman,
Na kraj sofe ležaše,
A svoje drago aman, aman,
Na krilašcu držaše.

Tešanj.

(V. n. br. 116, 117.)
(V. r. br. 116., 117.)

232.

Pružila se taj sinja magla
Iznad Dunava,
To ne bila sinja magla
Iznad Dunava,
Već to bila vjerna ljuba
Cara Murata.
K njoj dolaze sojke tice,
Perja šarena:
Oj Gjoga vam, sojke tice,
Perja šarena!
Ta vidjeste l' gdjegod tamo
Cara Murata?
K njoj govore sojke tice
Perja šarena:
Eno ti ga na Kosovu,
Srbe gje ćera.

Nevesinje.

233.

Sinoć sam ti dolazio,
Pod tvoj pendžer postajao,
Vezen jagluk izgubio;
Ako si ga, draga, našla,
Uperi ga, pošalji ga.
Nemorem ga ja oprati,
Bistra voda pomućena,
Rakli safun poskupio,
Žarko sunce za br'jeg zašlo.
Bistra voda tvoje suze,
Bistra voda tvoje ruke,
Bistra voda tvoje lice.

Stolac.

(V. r. br. 1023.)

234.

L'jepa ti je u Alage ljuba,
L'jepote joj u svoj Bosni nema,
U svoj Bosni i Ercegovini;
Zaludu joj njezina ljepota,
Kad Alaga i ne gleda na nju,
Već on ljubi Omerovo zlato,
Što je zlato u kafesu raslo,
Nit vidjelo sunca ni mjeseca,
Ni oblaka ni dobra junaka,
Niti znade na čem žito raste.
Na čem žito, na čem rujno vino.
Žito raste na tananu klasu,
Rujno vino na vitoj lozici,
Od žita sam tanka i široka,
Od vina sam b'jela i rumena.

Ljubuški.

(V. n. br. 137.)
(V. r. br. 245.)

235.

Dockan pogjoh, draga, iz Morića hana,
Sreto dragu janje, na čeknu sokaku,
Pa joj rekoh: draga, ukloni se s puta,
Il' se ukloni, draga, il' lišce zakloni,
Ne šće mi se, draga, ukloniti s puta,
A ja pogjoh, draga, okraj nje da progjem,
Zakuči se, draga, kovča od čakšira,
Za njezine, draga, turali dimije,
Pa pogjosmo, draga, jedno kraj drugoga,
Stade plakat, draga, na čeknu sokaku,
Ja joj rekoh, draga, i dva i tri puta,
Ne plač, ne plač, draga, ne daj srcu jada.

Čajniče.

*

236.

Kad puhnuše sabazorski vjetrovi,
Razviše se po gjul bašči gjulovi,
A po travi prostrta je zilija,
Na ziliji mlagjan sjedi djelija,
Gledala ga lijepa Mara s čardaka.

Travnik. (V. r. br. 354., 974.

237.

Kad ja pogjem na bendbašu na vodu.

Blagaj: ciganska. (V. n. br. 627.)

238.

Košutice, rosna ti si,
Gje si bila, te si rosna, i. t d.

Čajniče. (V. r. br. 74.)

239.

U popove Stojke b'jelo lice kažu.

Dolac. (V. n. br. 371.)
(V. r. br. 917.)

240.

Vihar ružu niz polje nosaše.

Zenica. (V. r. br. 285., 187.)

(Nastaviće se.)

183.

Tešanj

Andante

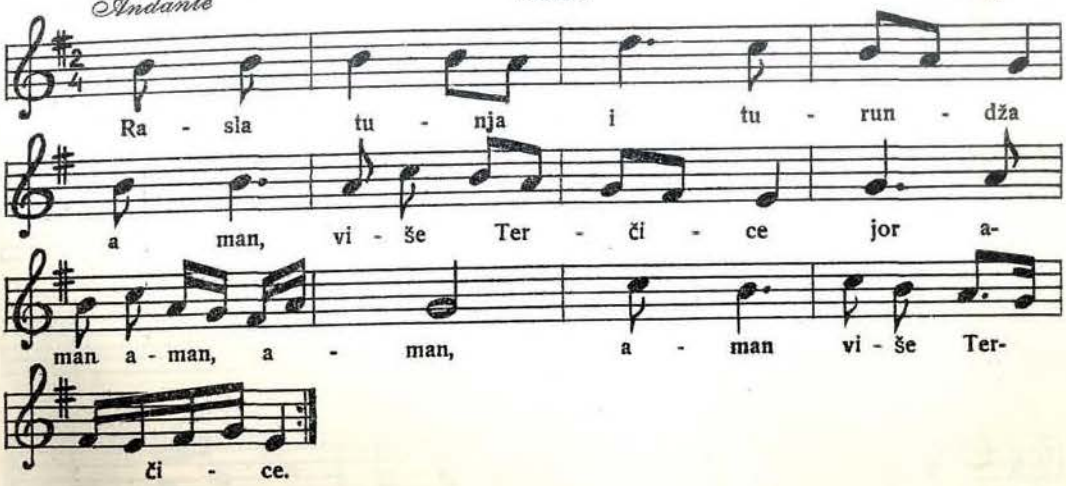

184.

Krupa

Andante

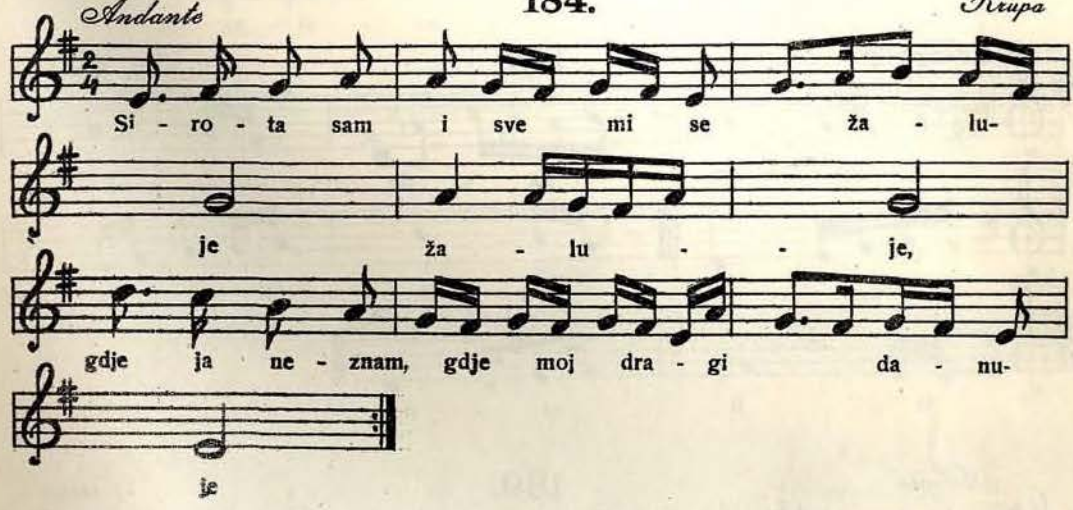

185.

Želeč

Andante

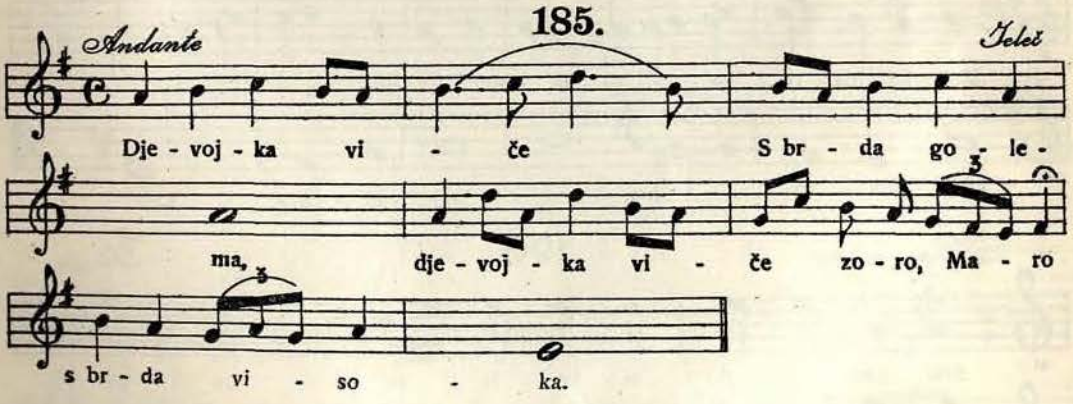

186.

Želeč

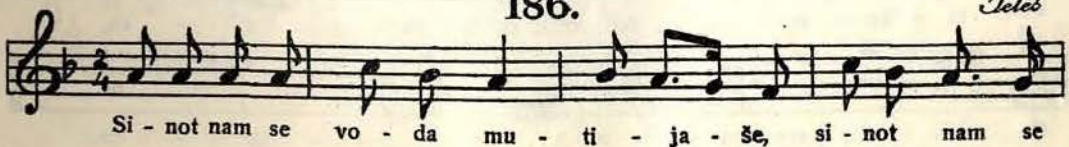

187.

Travnik

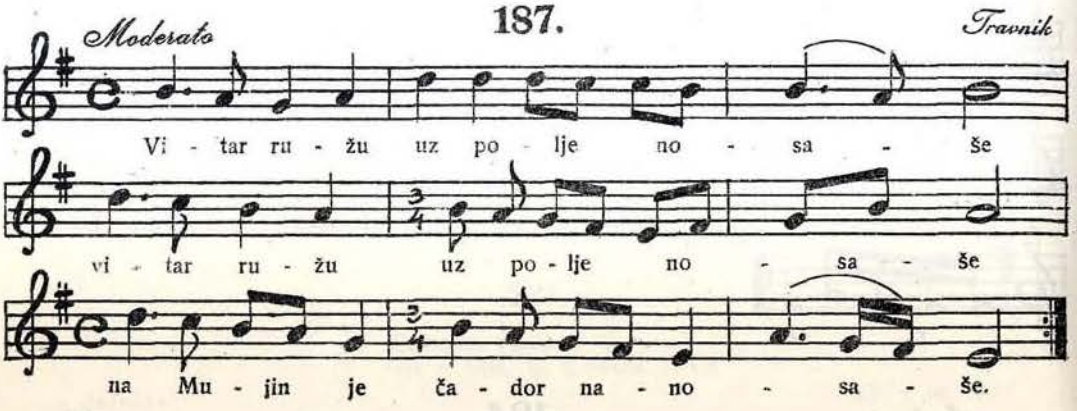

188.

Gacko

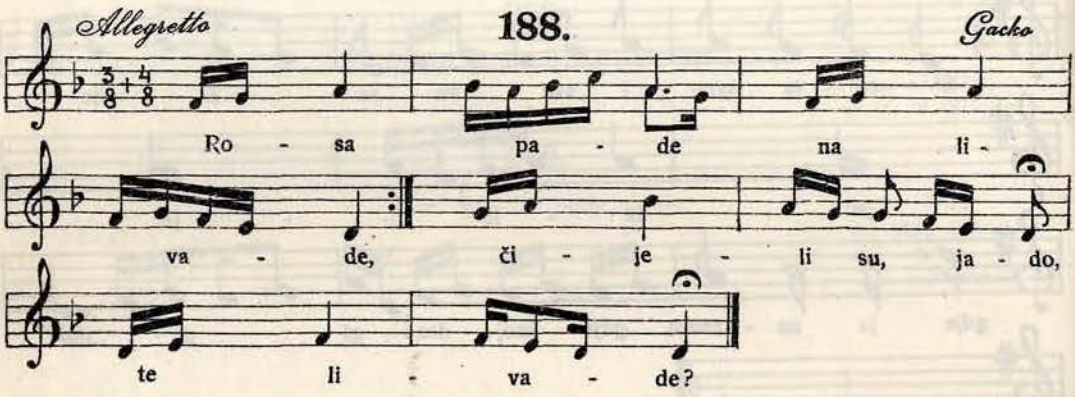

189.

Trebinje

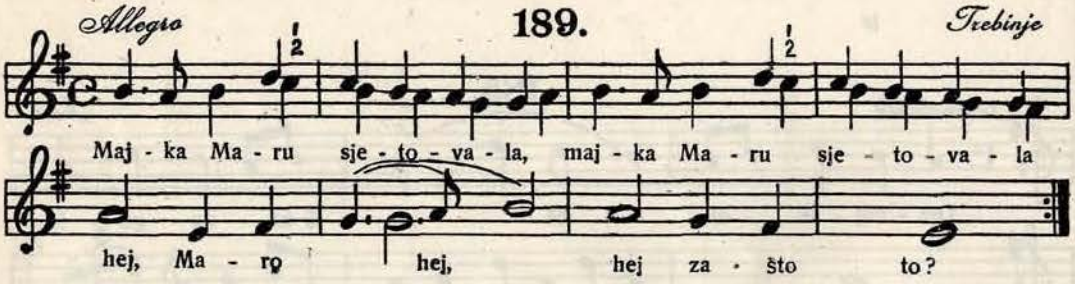

190.

Blevlje

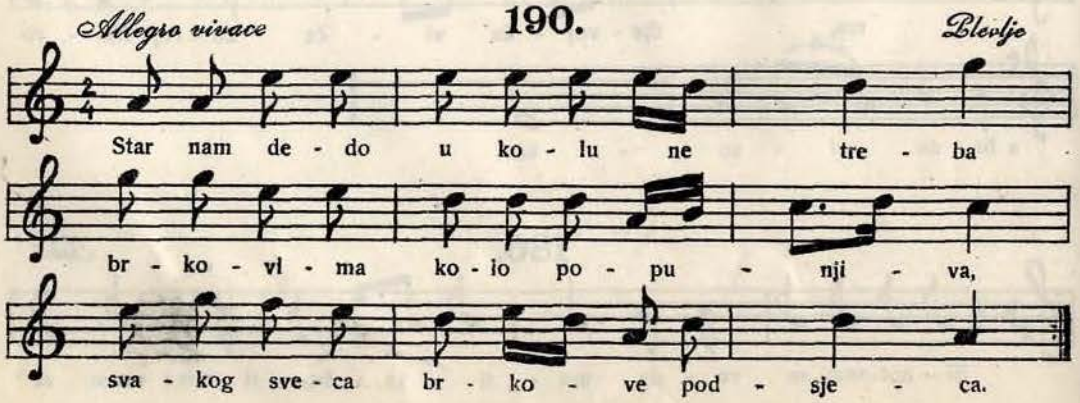

191.

Allegretto *Ježek*

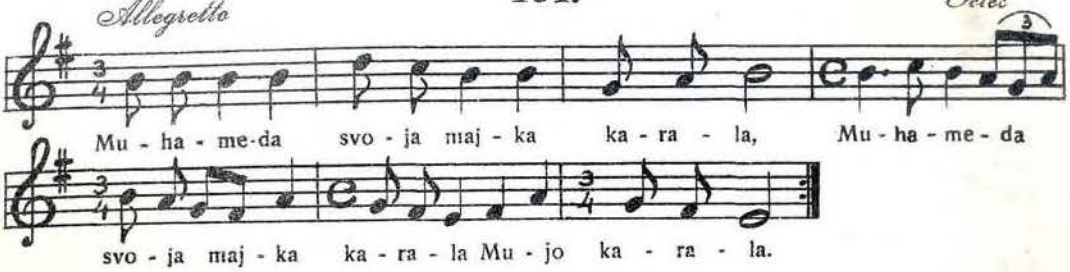

192.

Ježek

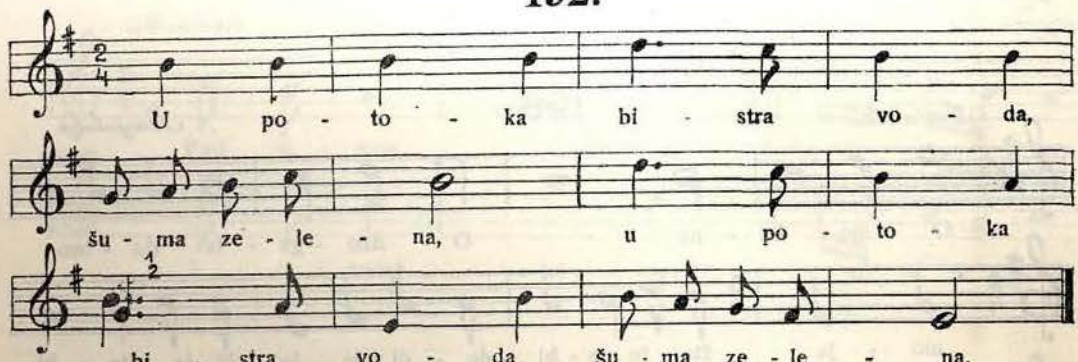

193.

Moderato *Ježek*

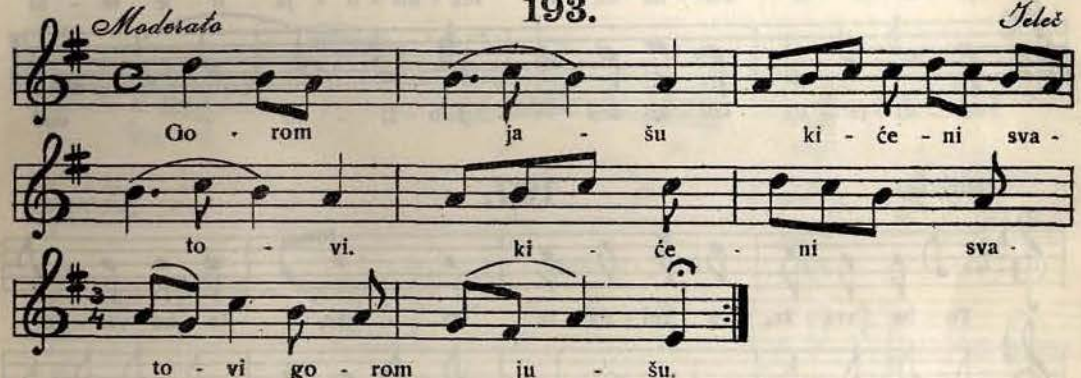

194.

Andante *Rogatica*

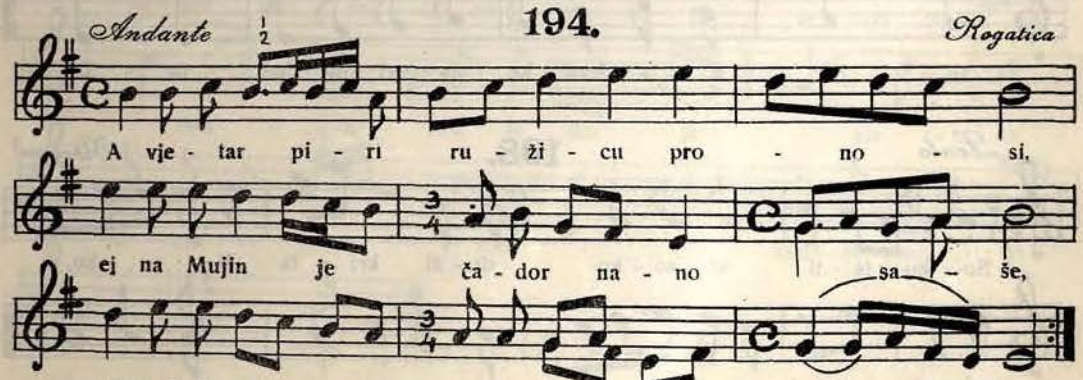

195.

Moderato — *Tešanj*

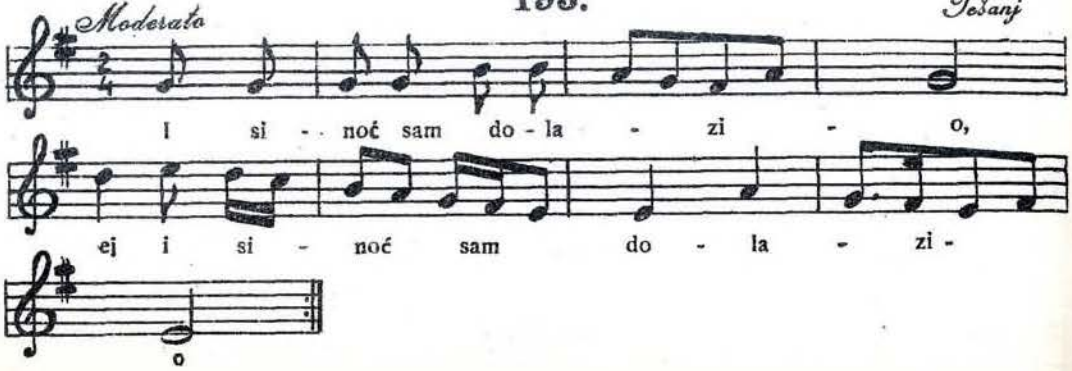

196.

Andante — *Banjaluka*

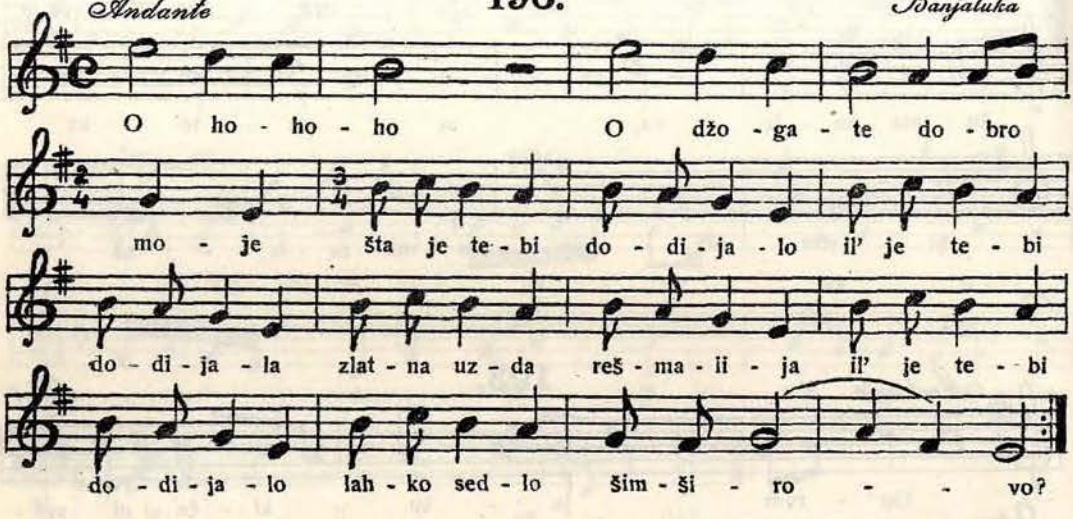

197.

Allegro — *Goražde*

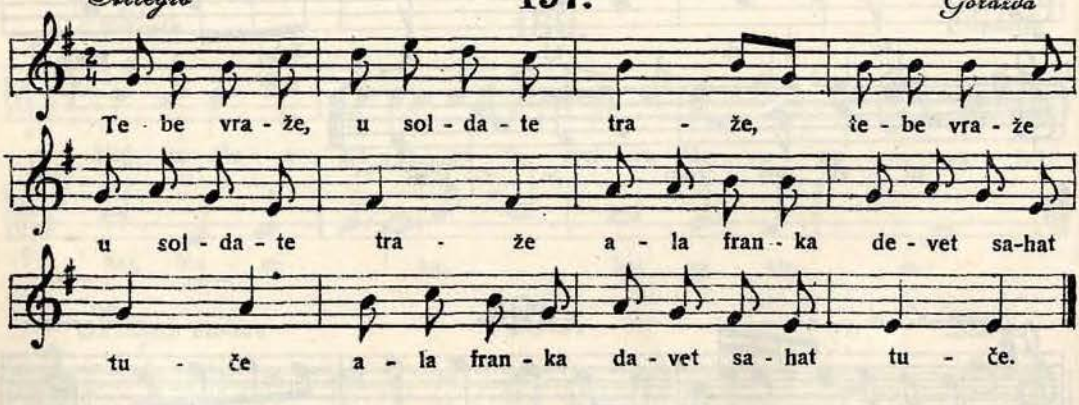

198.

Lento — *Višegrad*

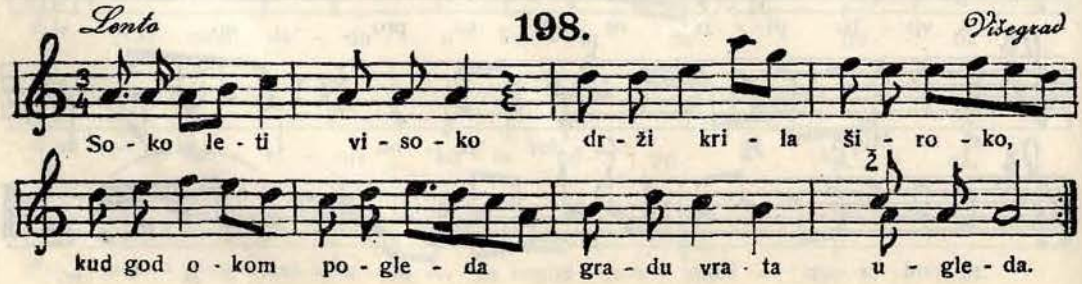

Allegro moderato

199.

Konjice

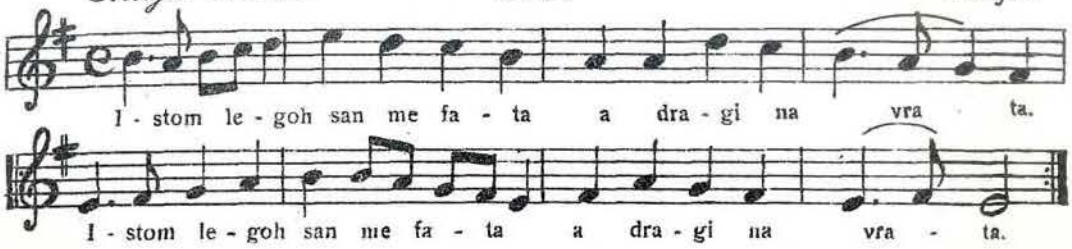

200.

Andante

Ljubinje

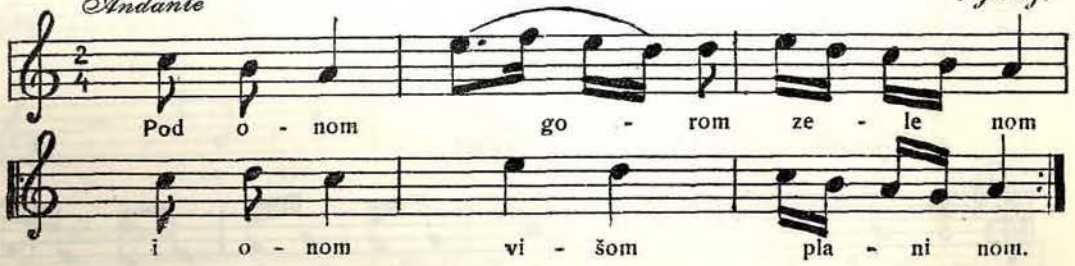

201.

Mostar Svotovska

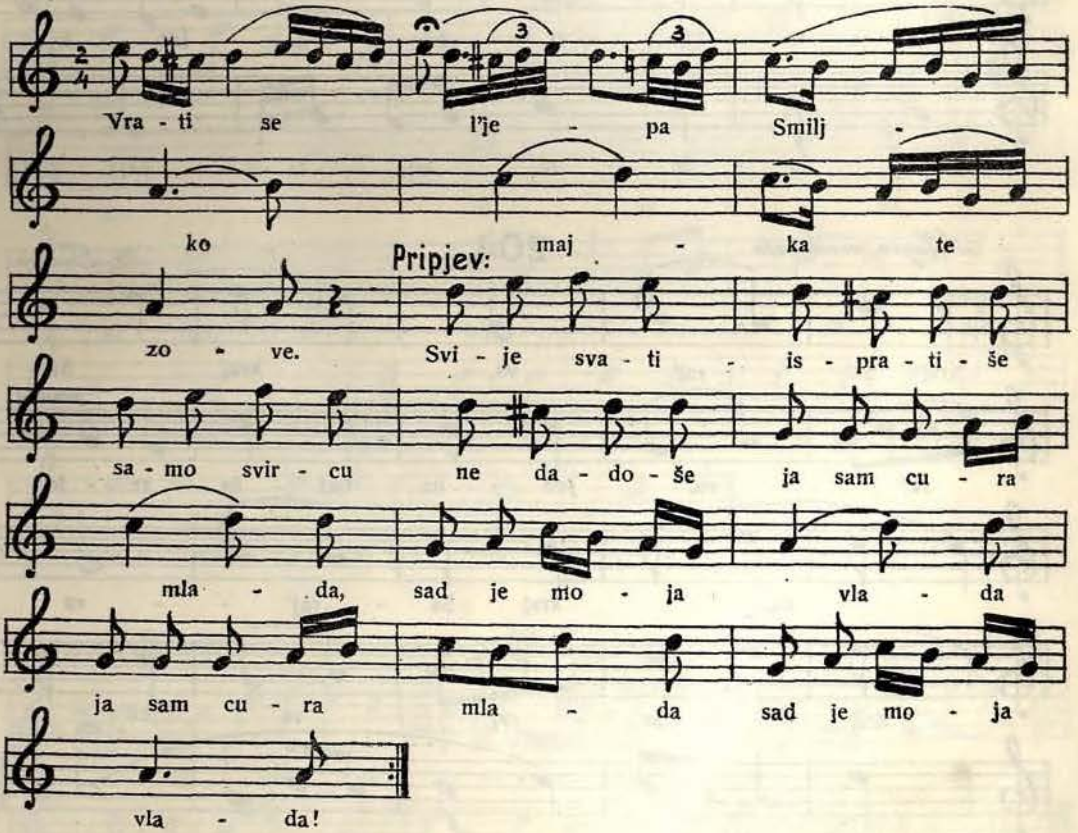

202.

Allegretto — *Fojnica*

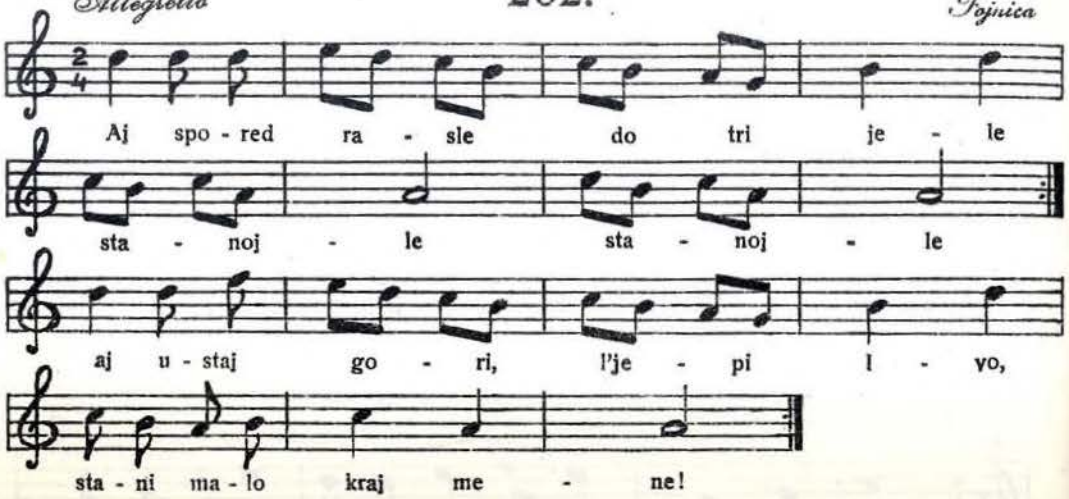

203.

Allegretto — *Konjica*

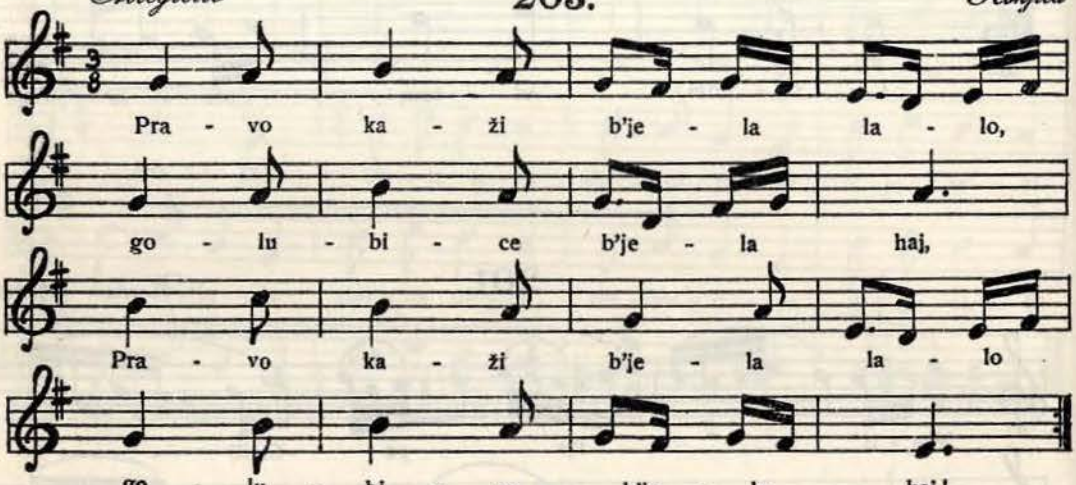

204.

Allegro moderato — *Trnovo*

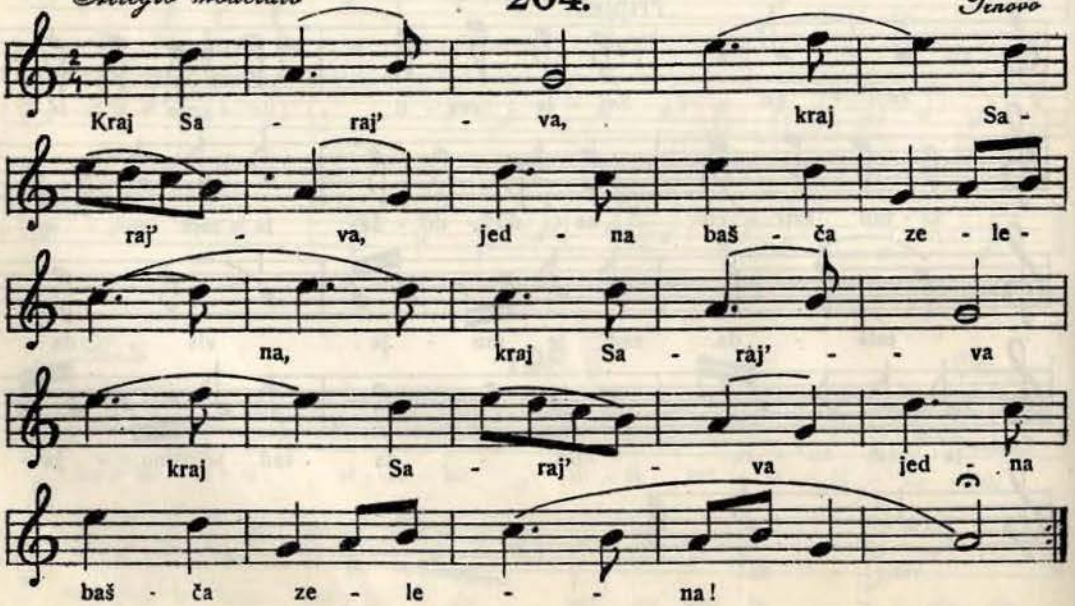

205.

Andante — *Rogatica*

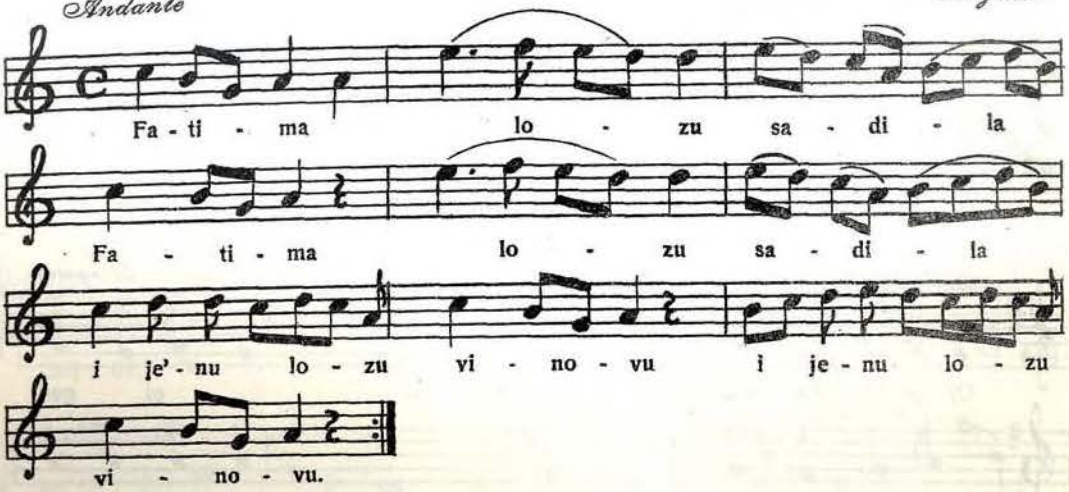

206.

Moderato — *Prozor*

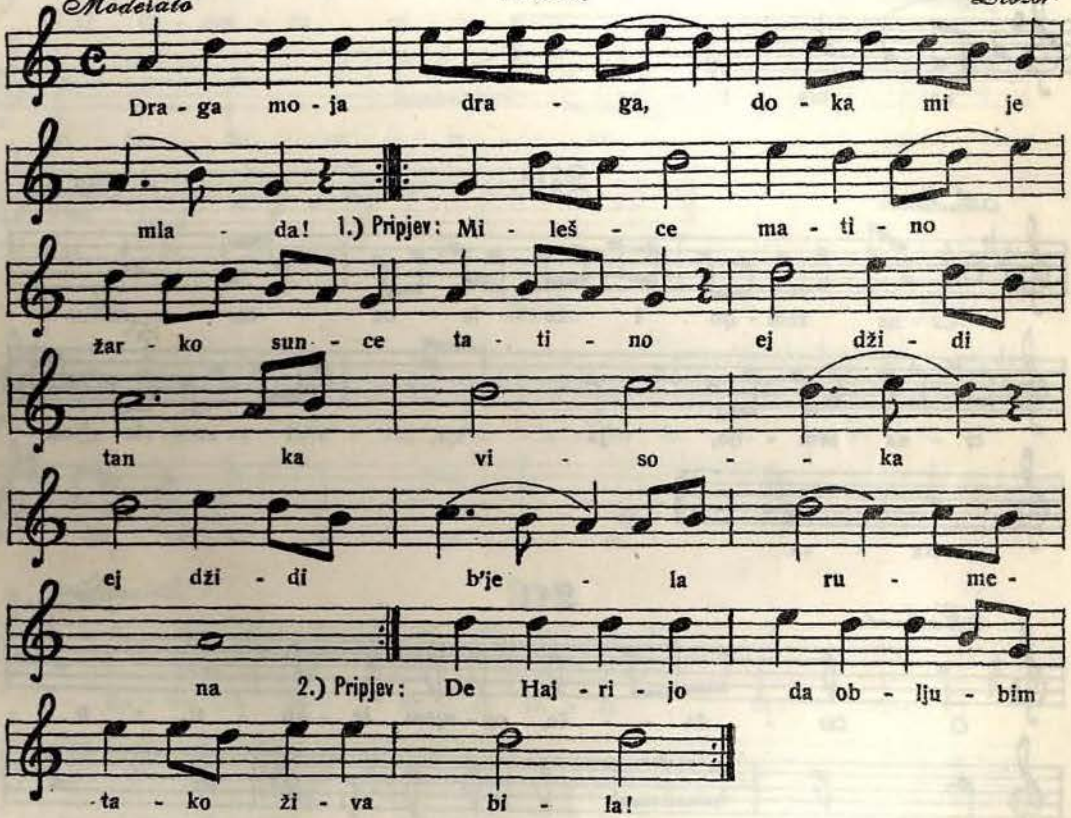

207.

Allegretto — *Ženica*

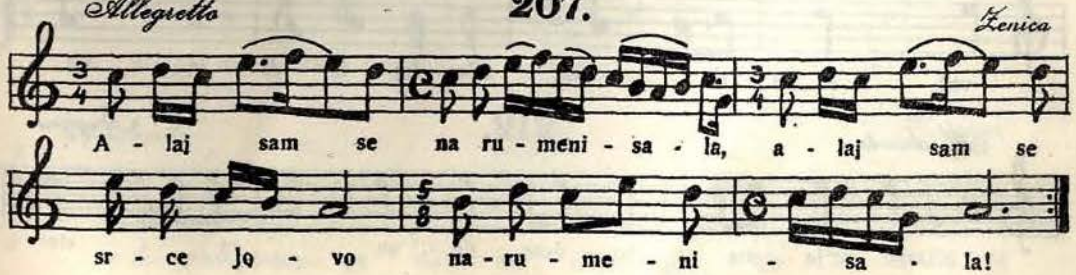

208.

Andante — *Bihać*

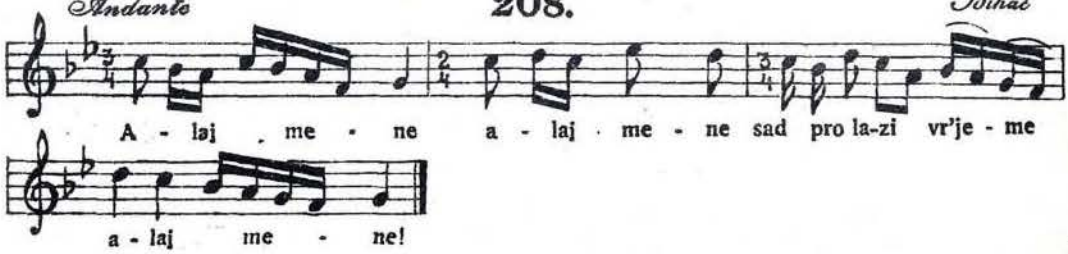

209.

Andante — *Rogatica*

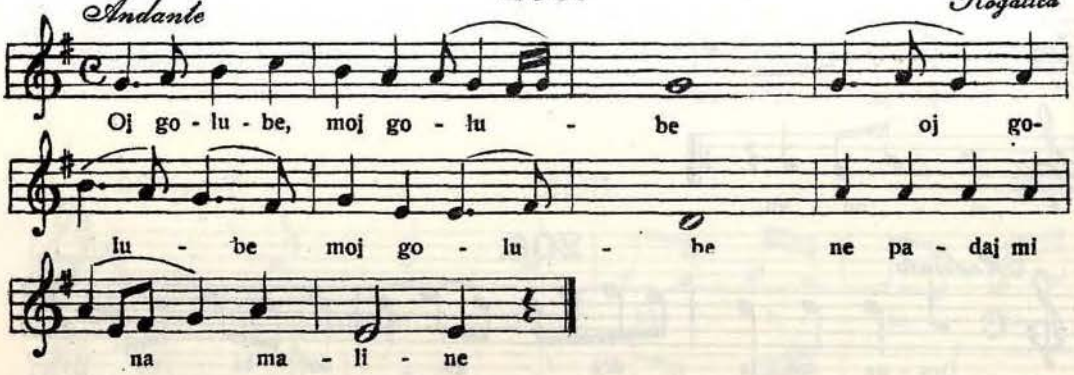

210.

Andante — *Mostar*

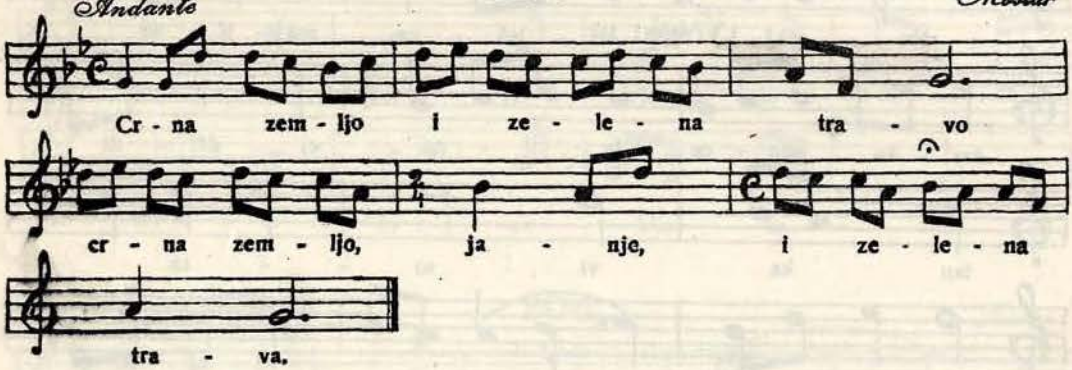

211.

Moderato — *Mostar*

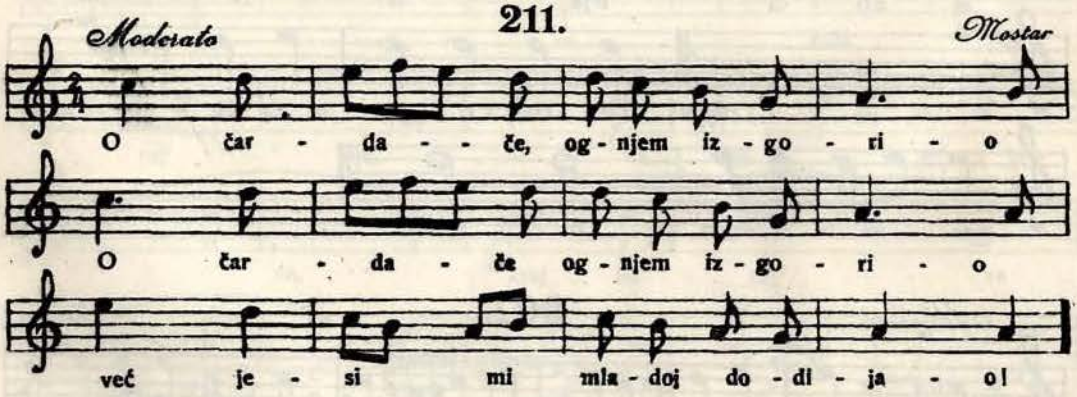

212.

Moderato — *Bugojno*

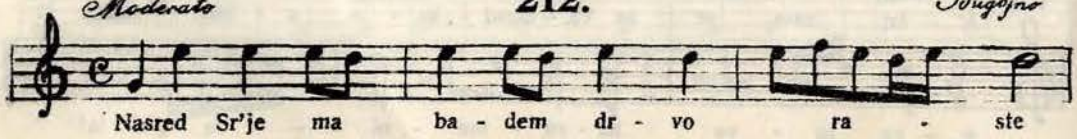

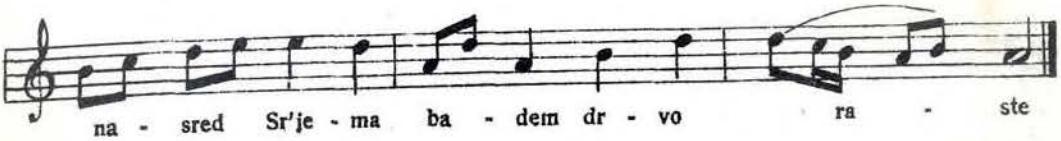

213.

Prozor

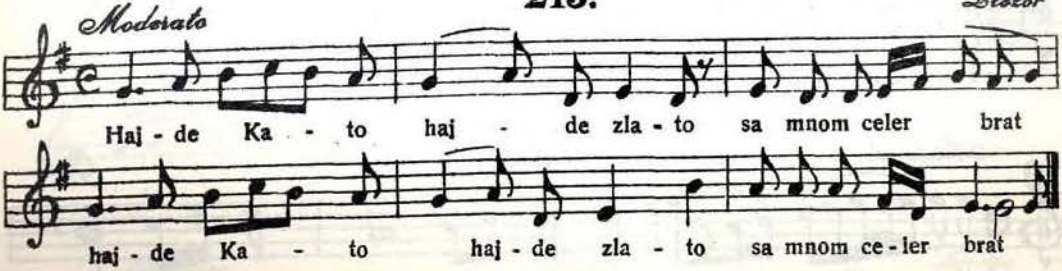

214.

Doboj

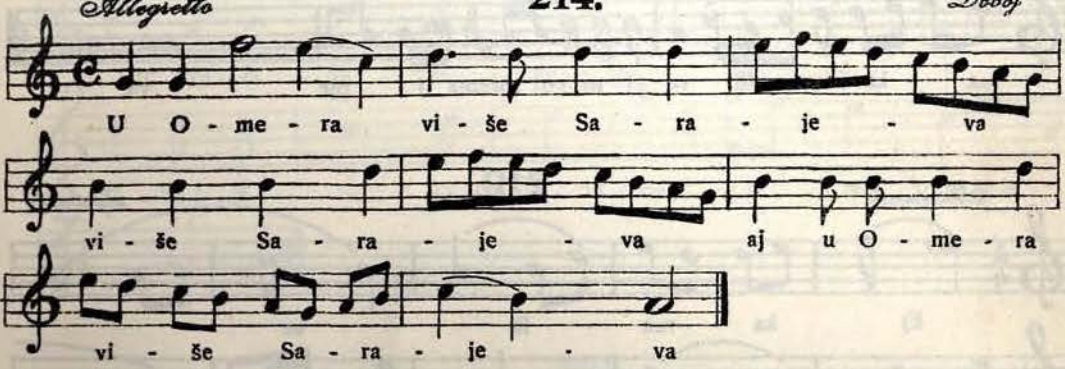

215.

Zenica

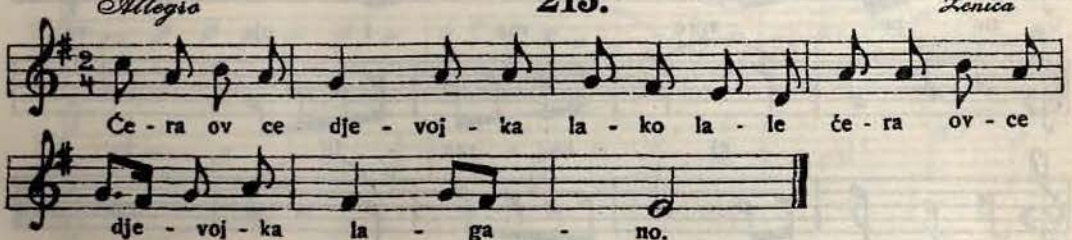

216.

Foča

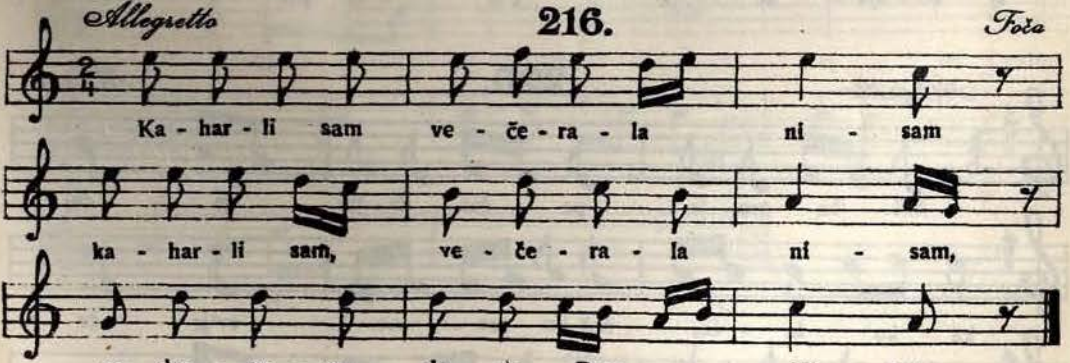

217.

Rogatica

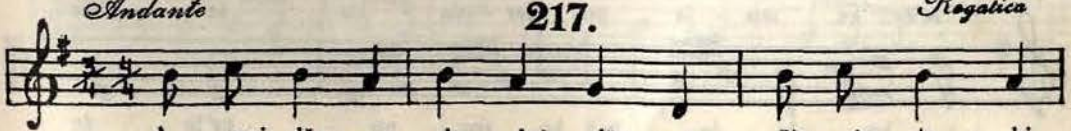

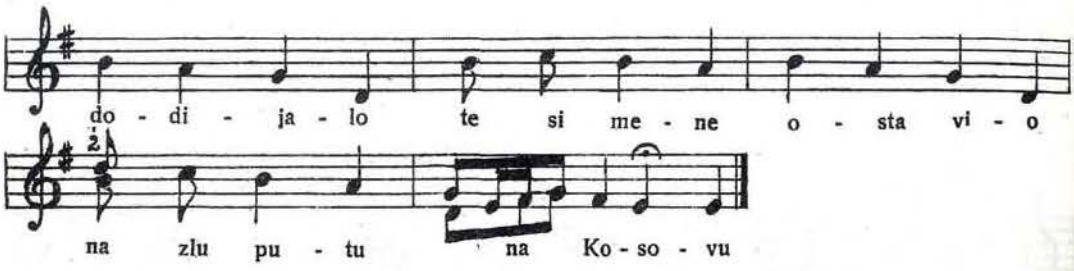

218.

Andante *Gacko*

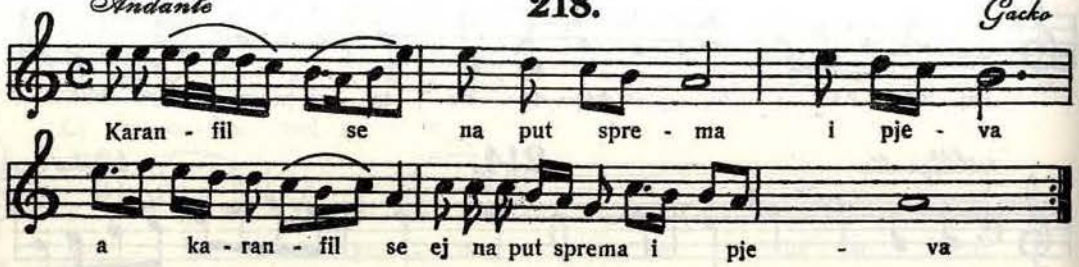

219.

Andante *Ljubuški*

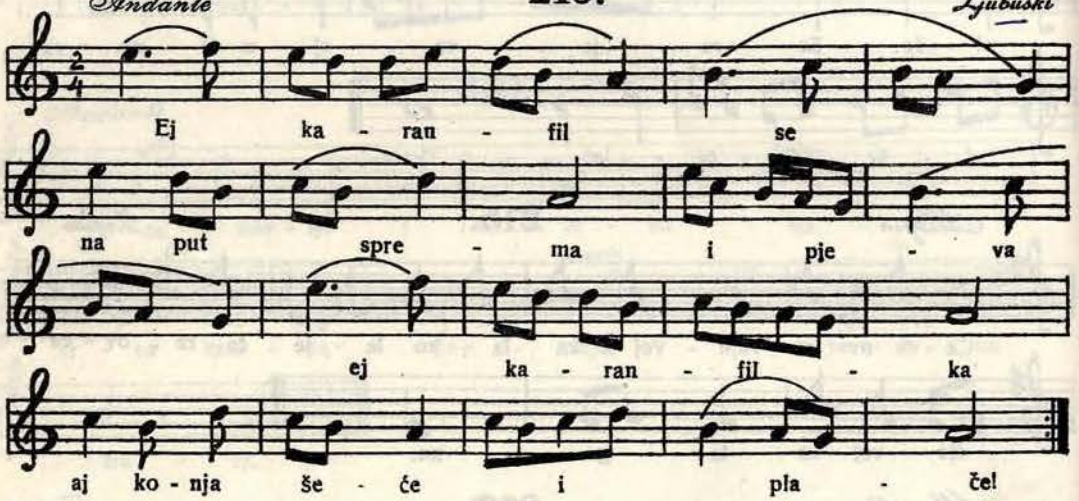

220.

Allegretto *Kreševo*

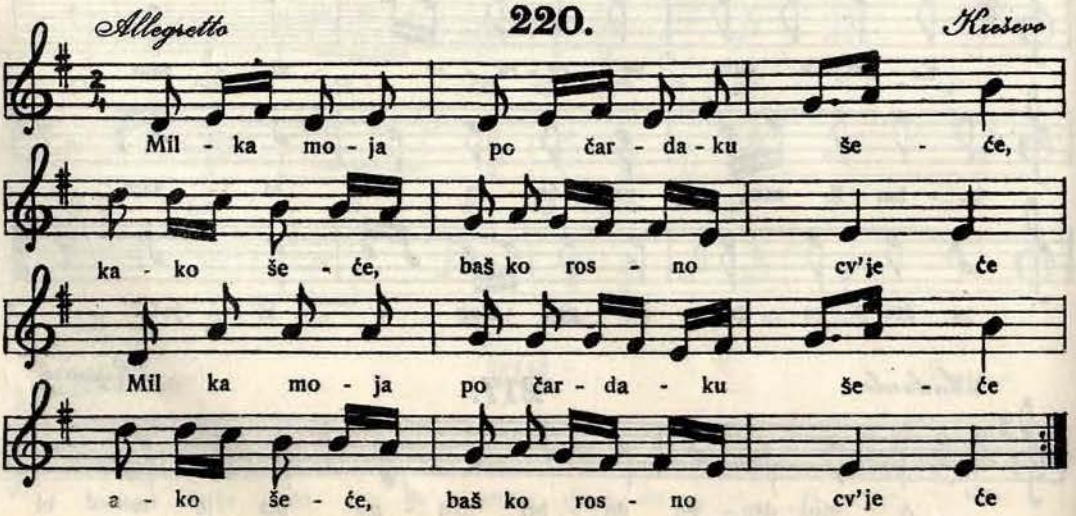

Allegretto

221.

Stolac

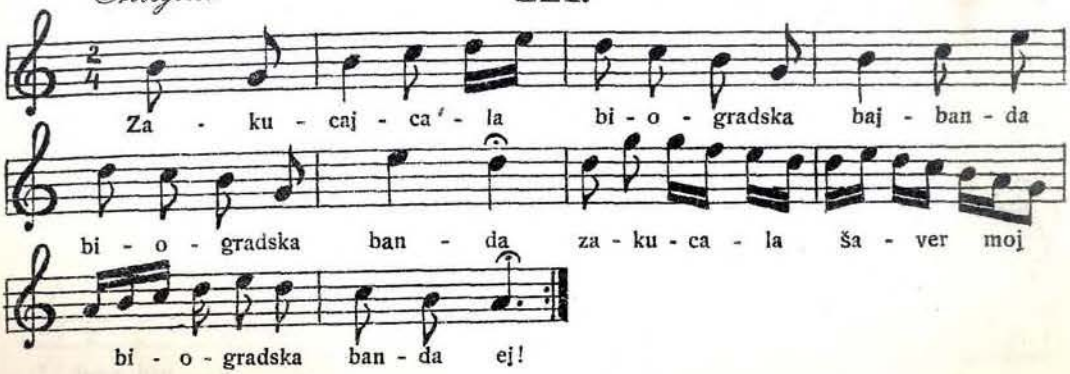

Allegro

222.

Plevlje

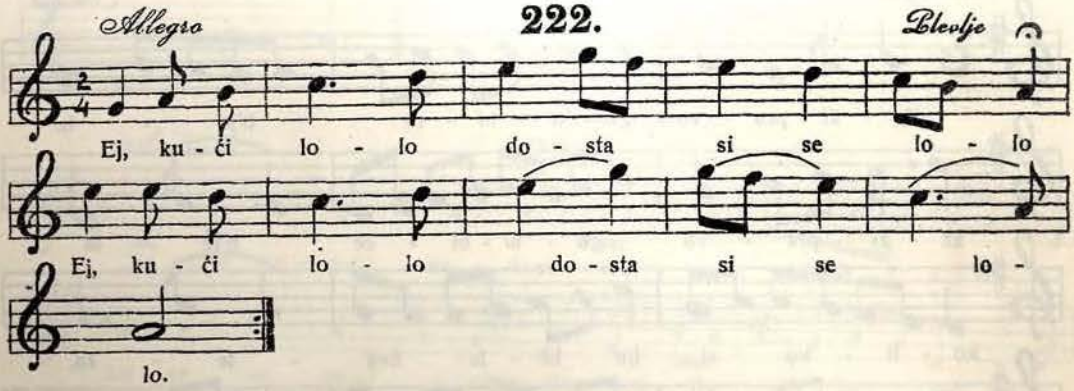

223.

Jajce

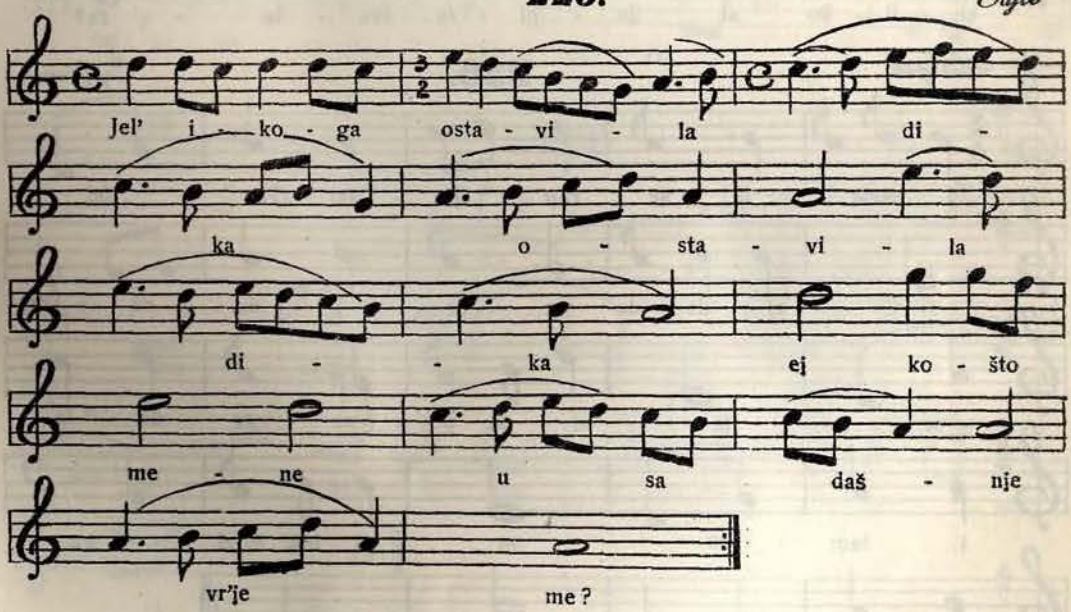

Moderato

224.

Glamoč

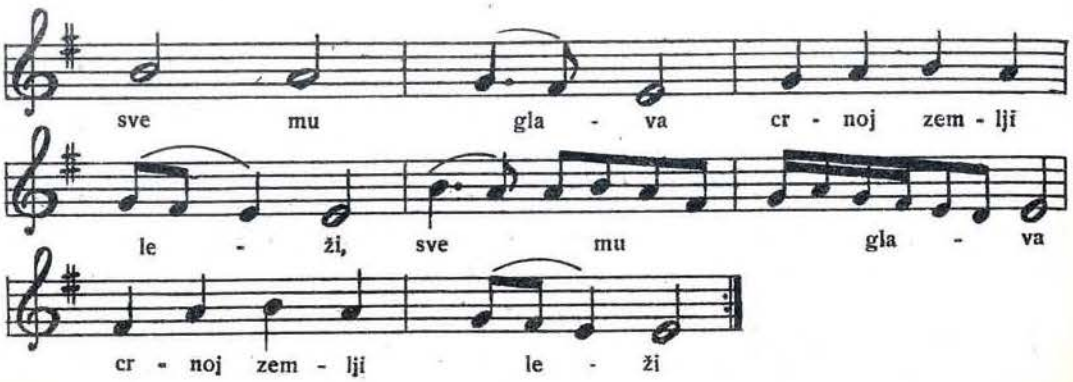

Allegro moderato **225.** *Travnik*

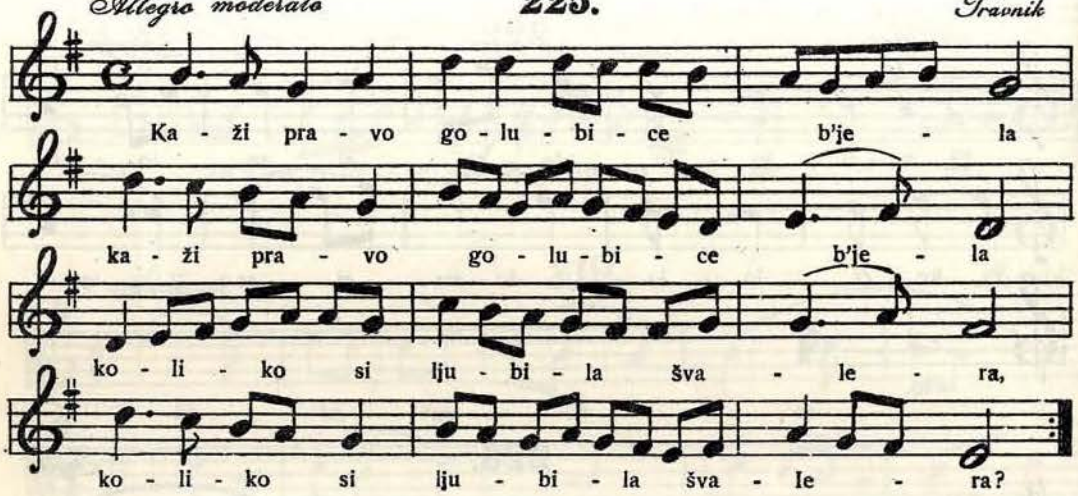

Allegro **226.** *Čapljina*

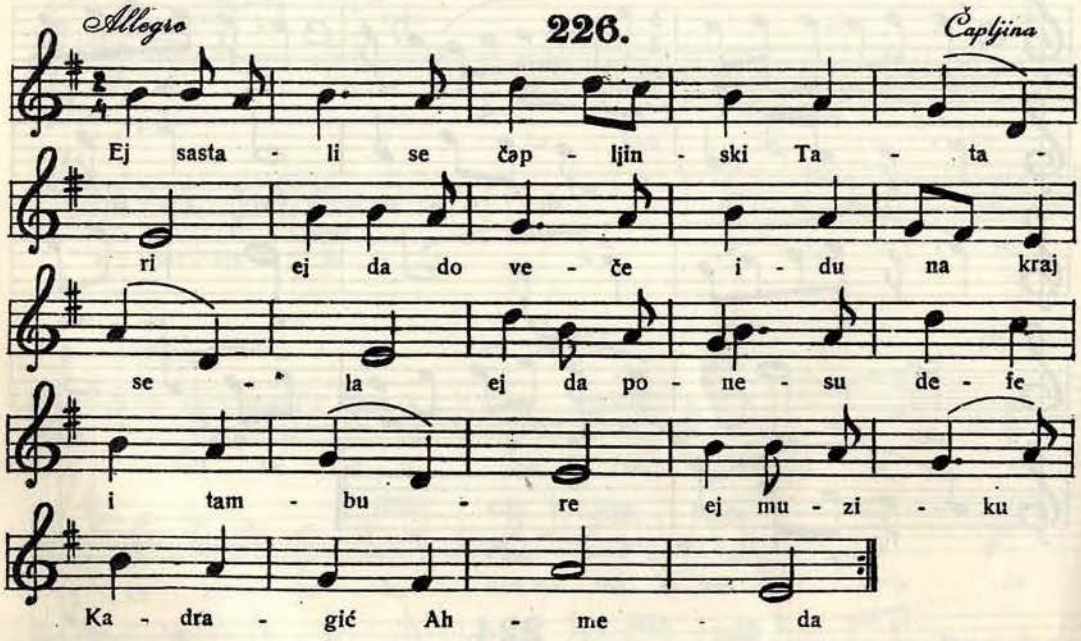

Andante moderato **227.** *Zajce*

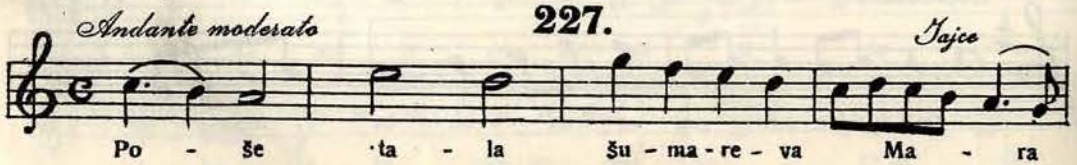

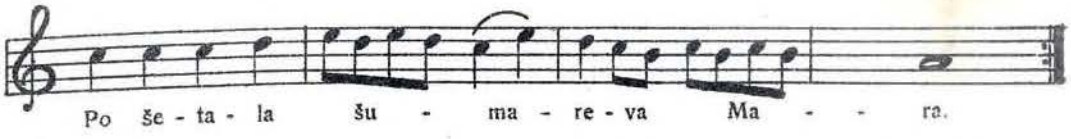

228.

Andante *Višegrad*

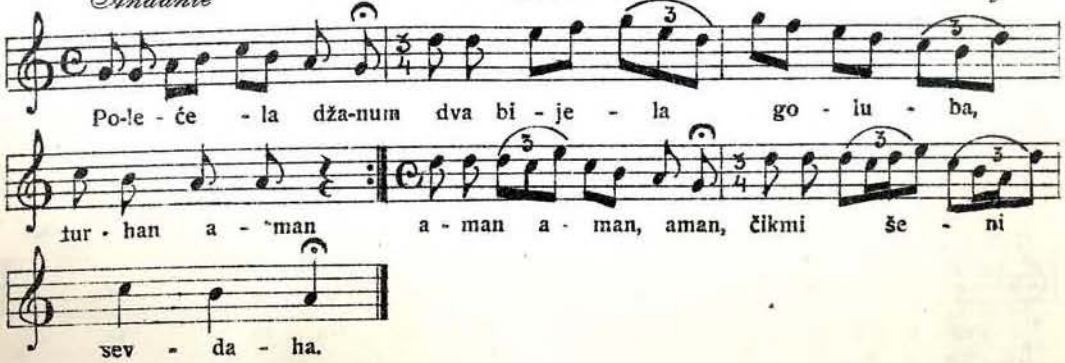

229.

Andante *Zenica*

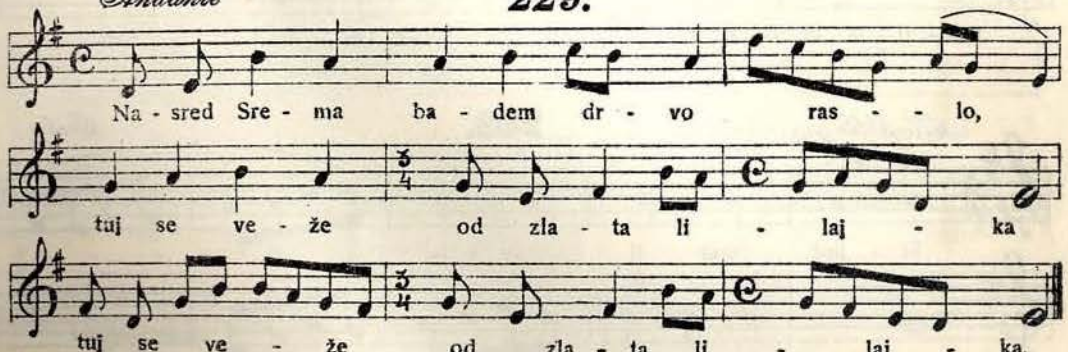

230.

Allegro moderato *Žepče*

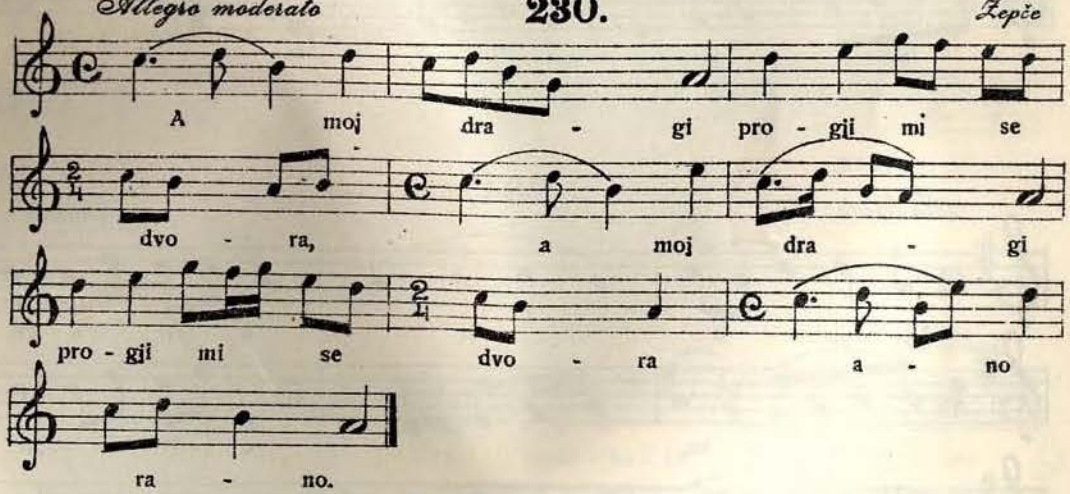

231.

Andante *Tešanj*

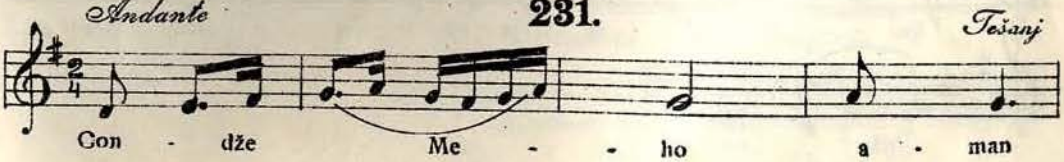

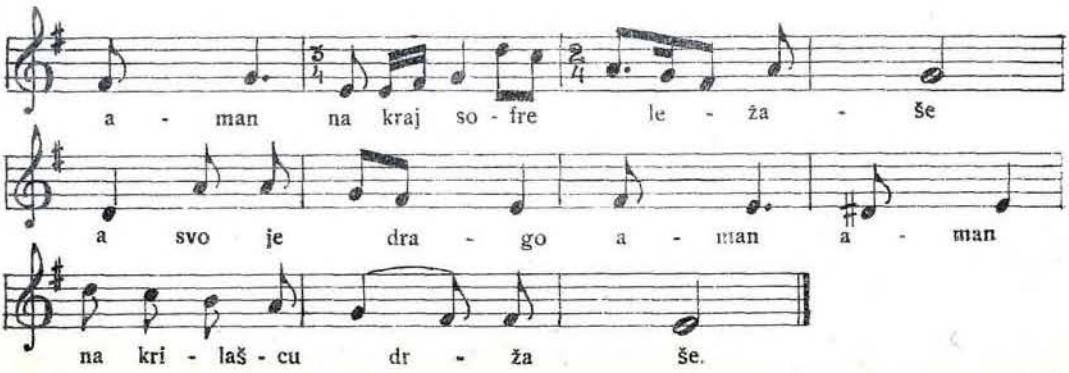

232.

Andante *Nevesinje*

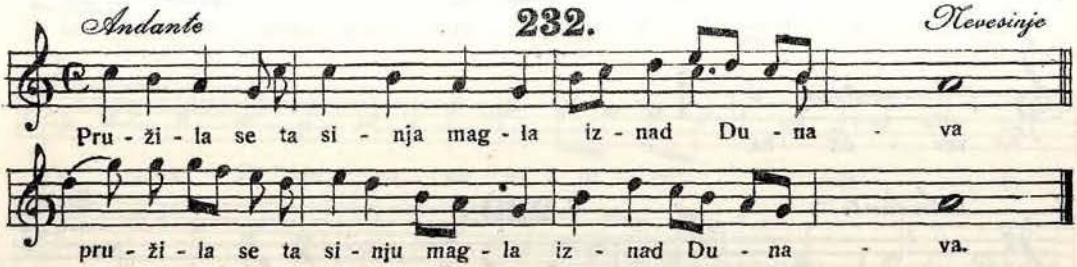

233.

Allegretto grazioso *Stolac*

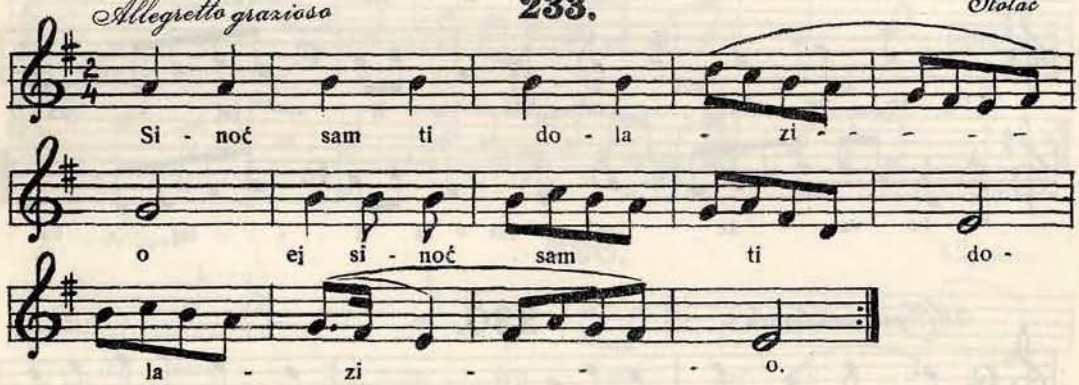

234.

Moderato *Ljubuški*

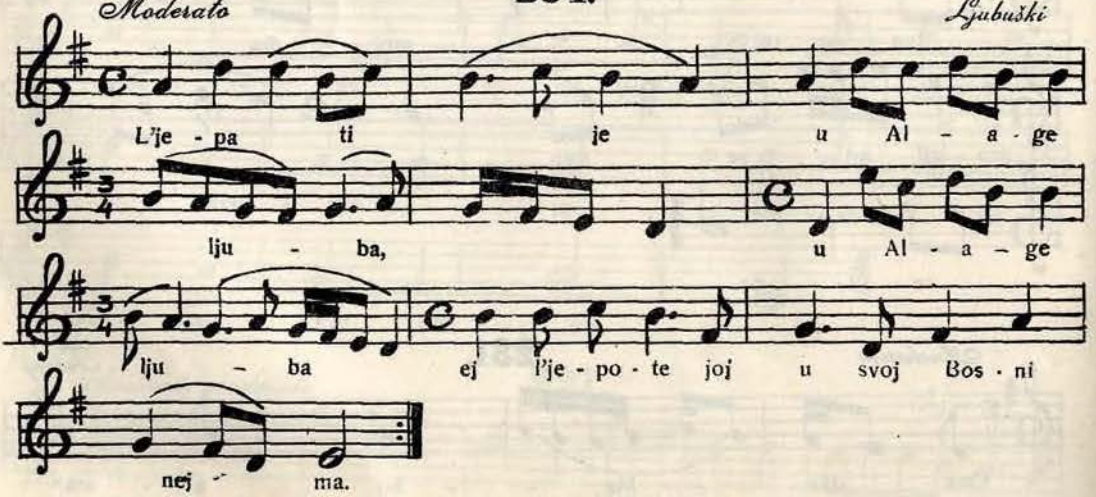

235.

Andante — *Čajniče*

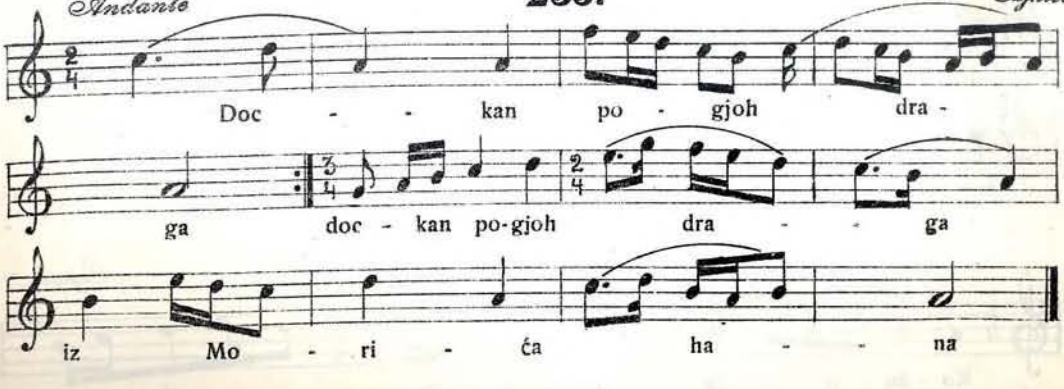

236.

Moderato — *Travnik*

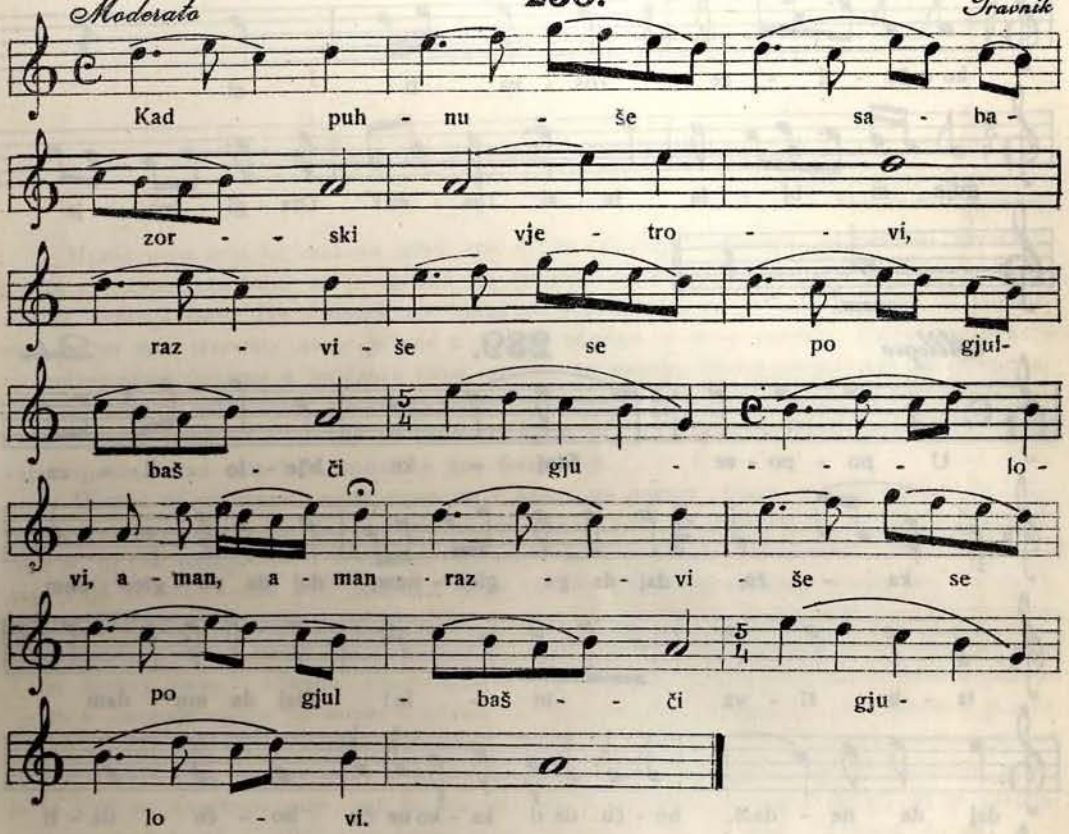

237.

Moderato — *Blagaj*

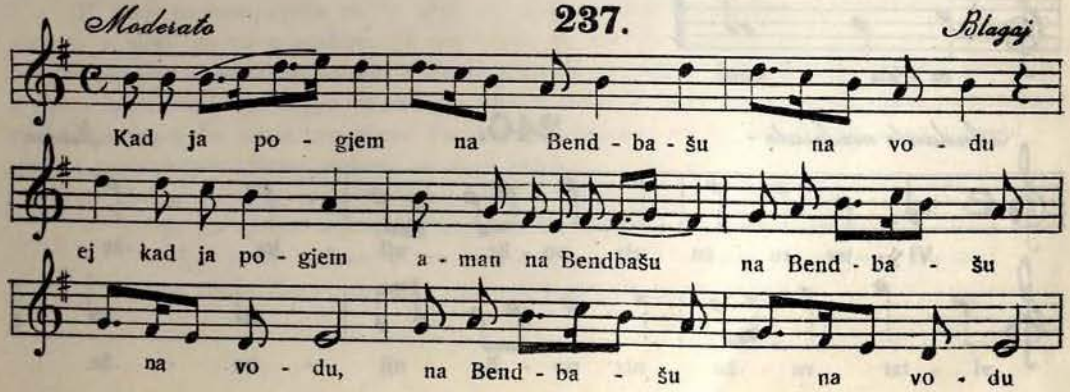

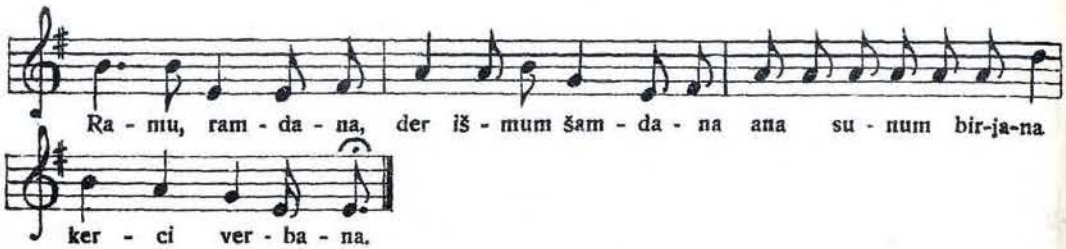

238.

Čajniče

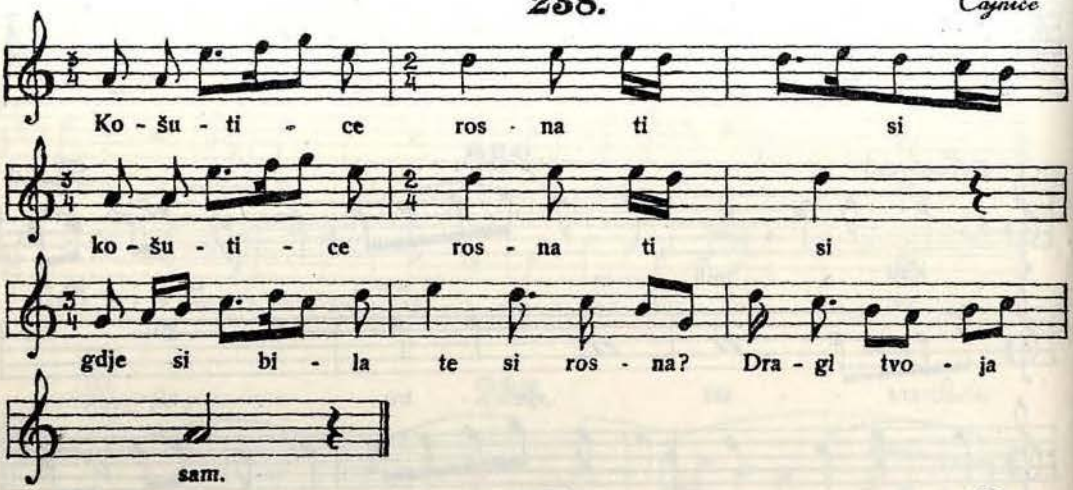

Allegro

239.

Dolac

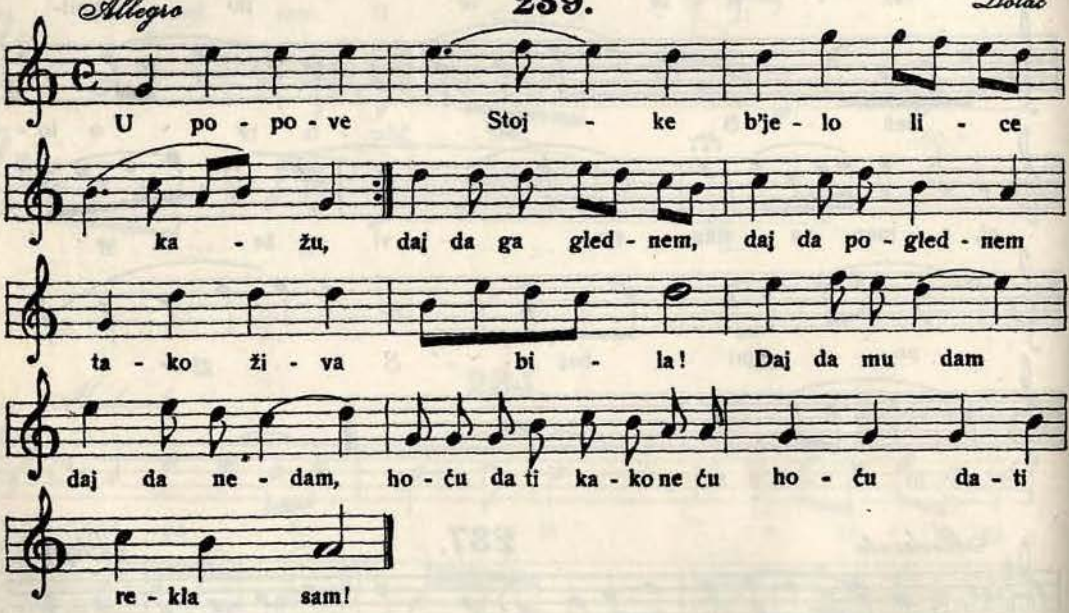

Andante moderato

240.

Zenica

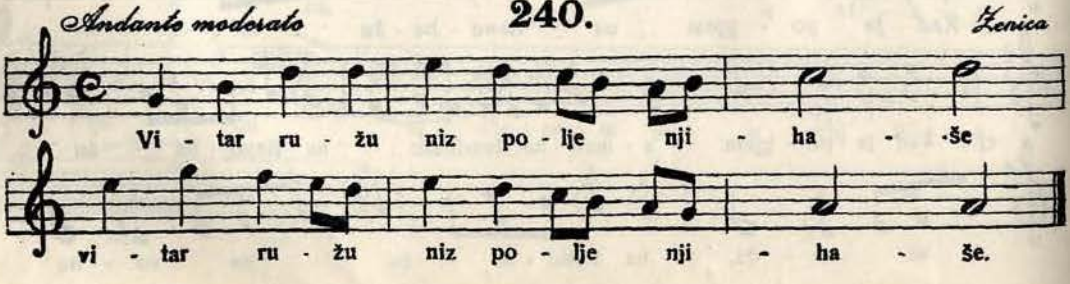

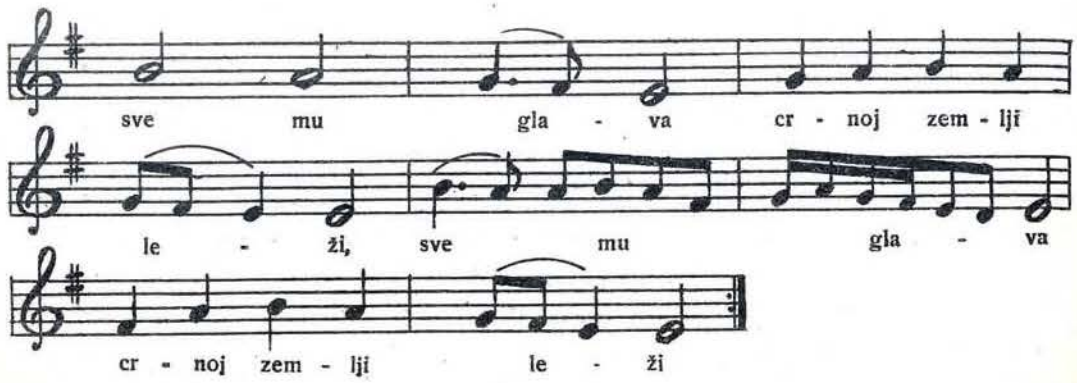

Allegro moderato **225.** *Travnik*

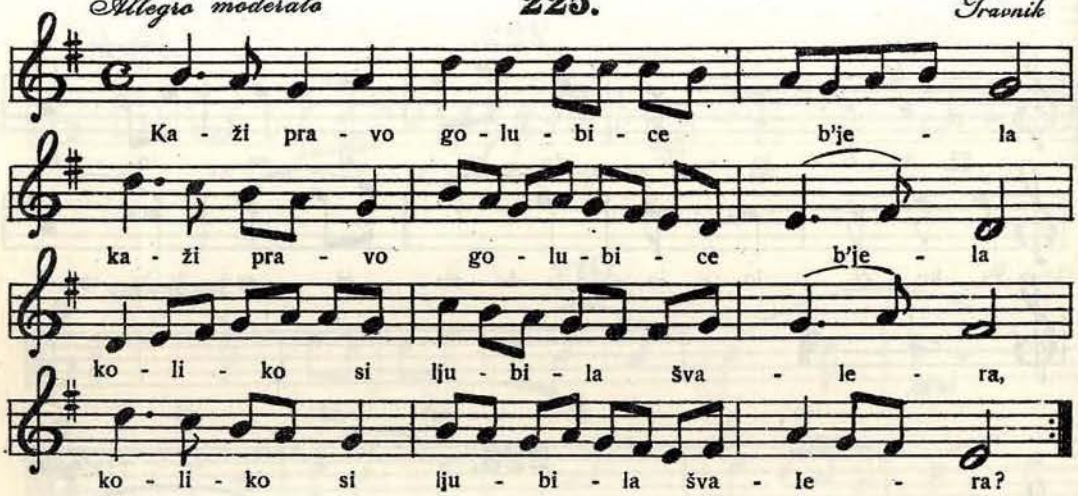

Allegro **226.** *Čapljina*

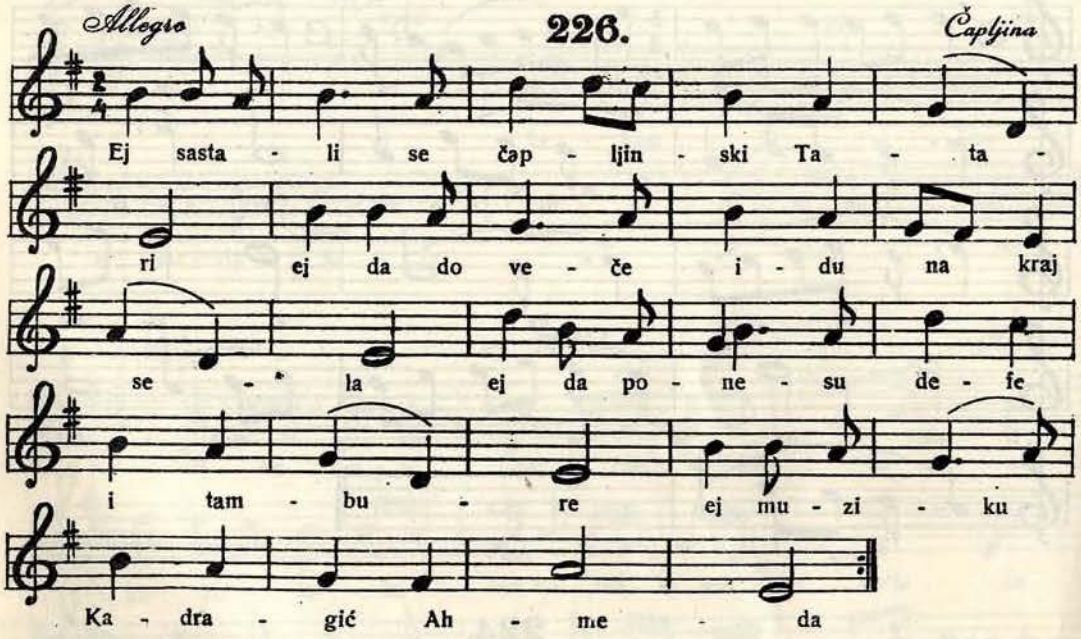

Andante moderato **227.** *Tajce*

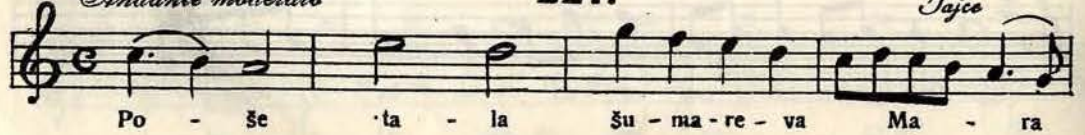

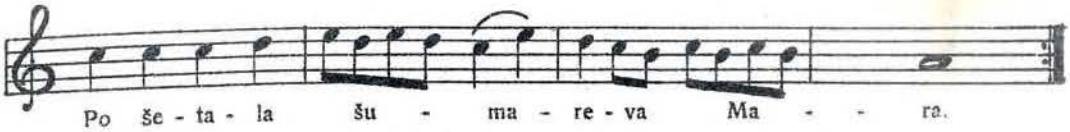

228.

Višegrad

Andante

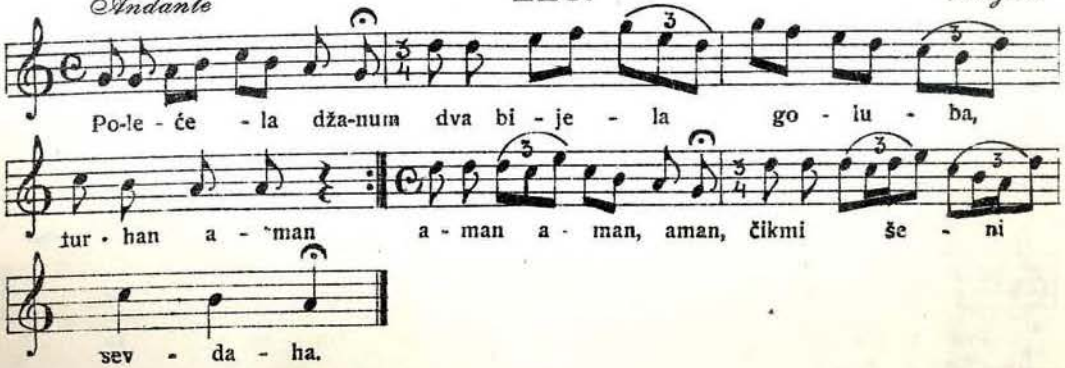

229.

Andante

Ženica

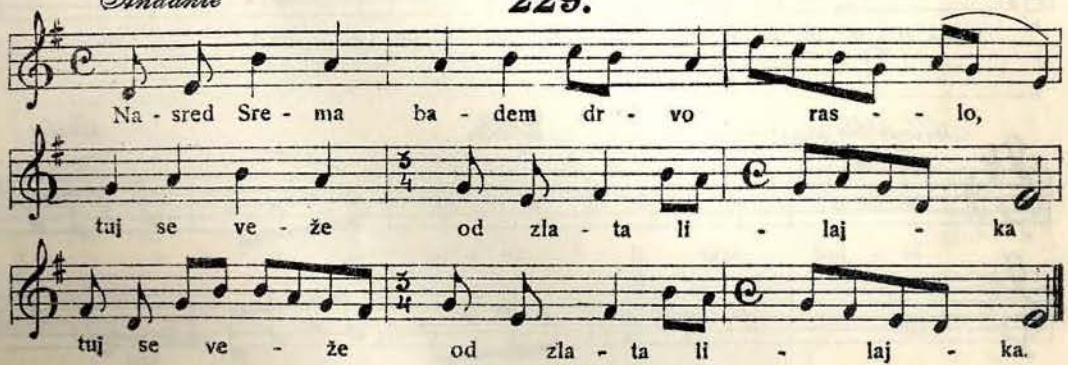

230.

Allegro moderato

Žepče

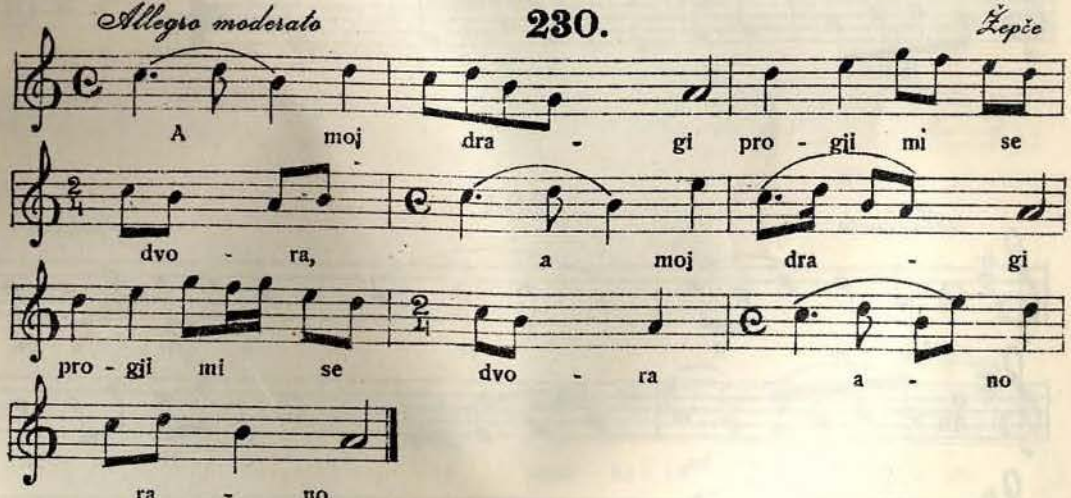

231.

Andante

Tešanj

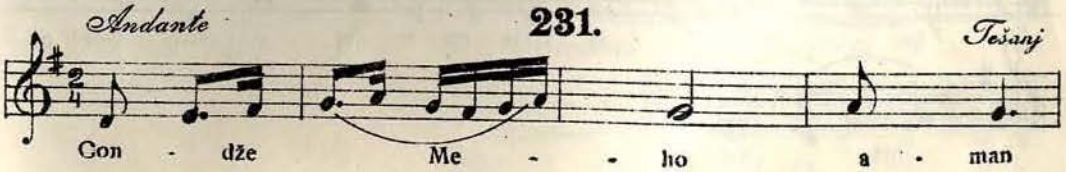

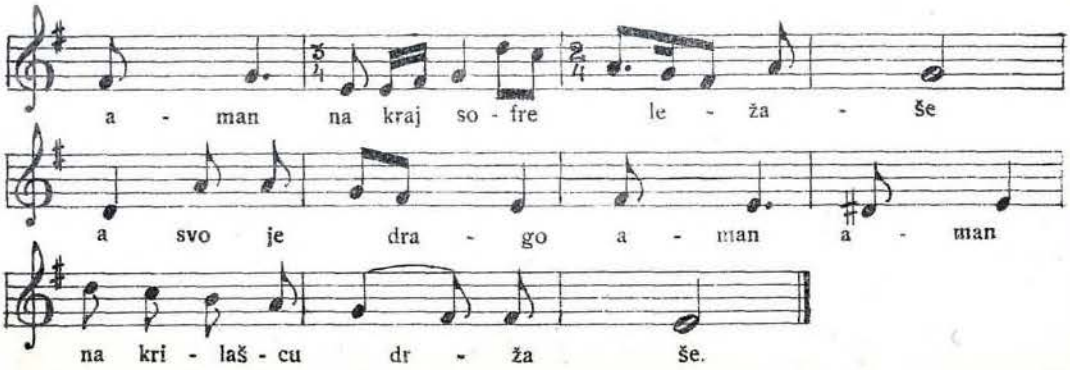

232.

Andante *Nevesinje*

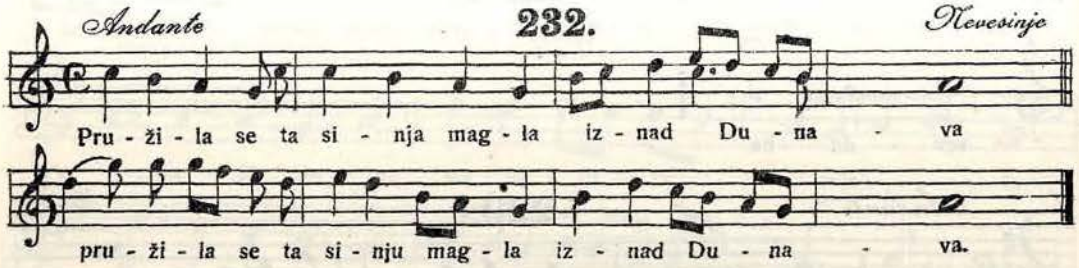

233.

Allegretto grazioso *Stolac*

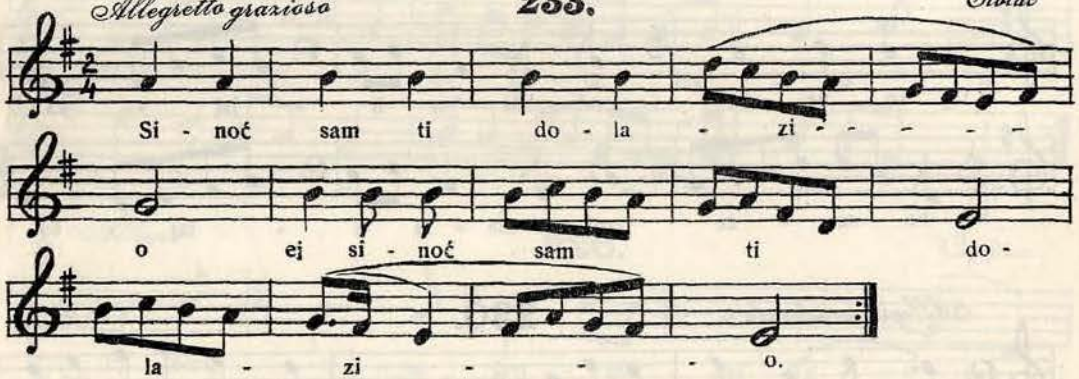

234.

Moderato *Ljubuški*

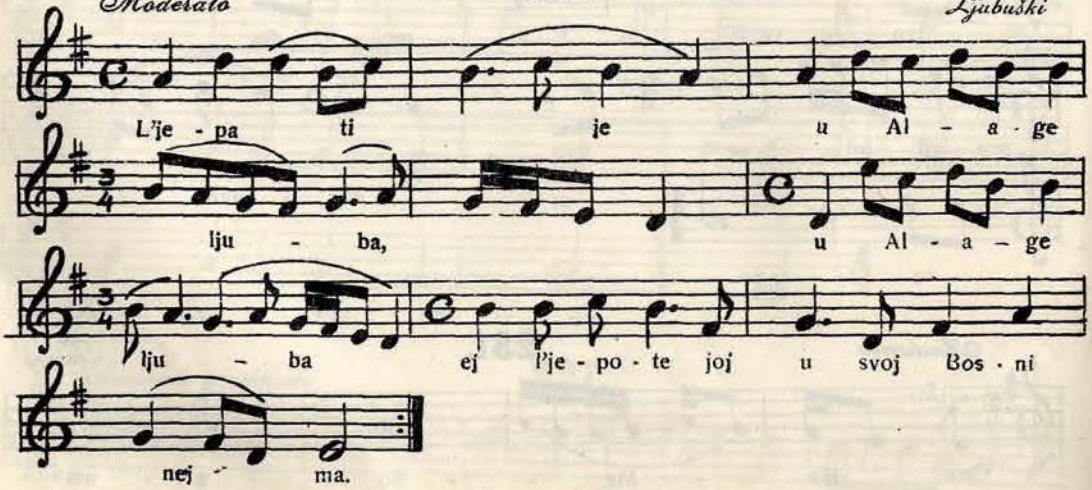

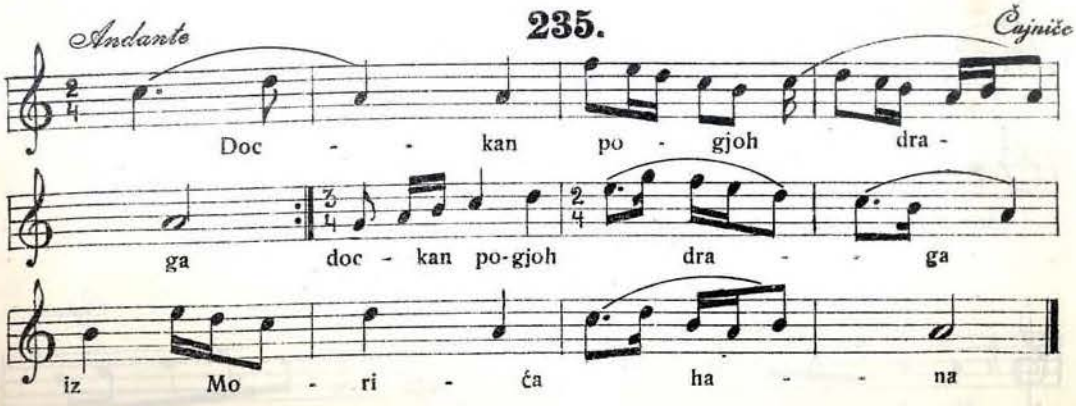
Andante
235.
Čajniče
Doc - - kan po - gjoh dra -
ga doc - kan po-gjoh dra - - ga
iz Mo - ri - ća ha - - na

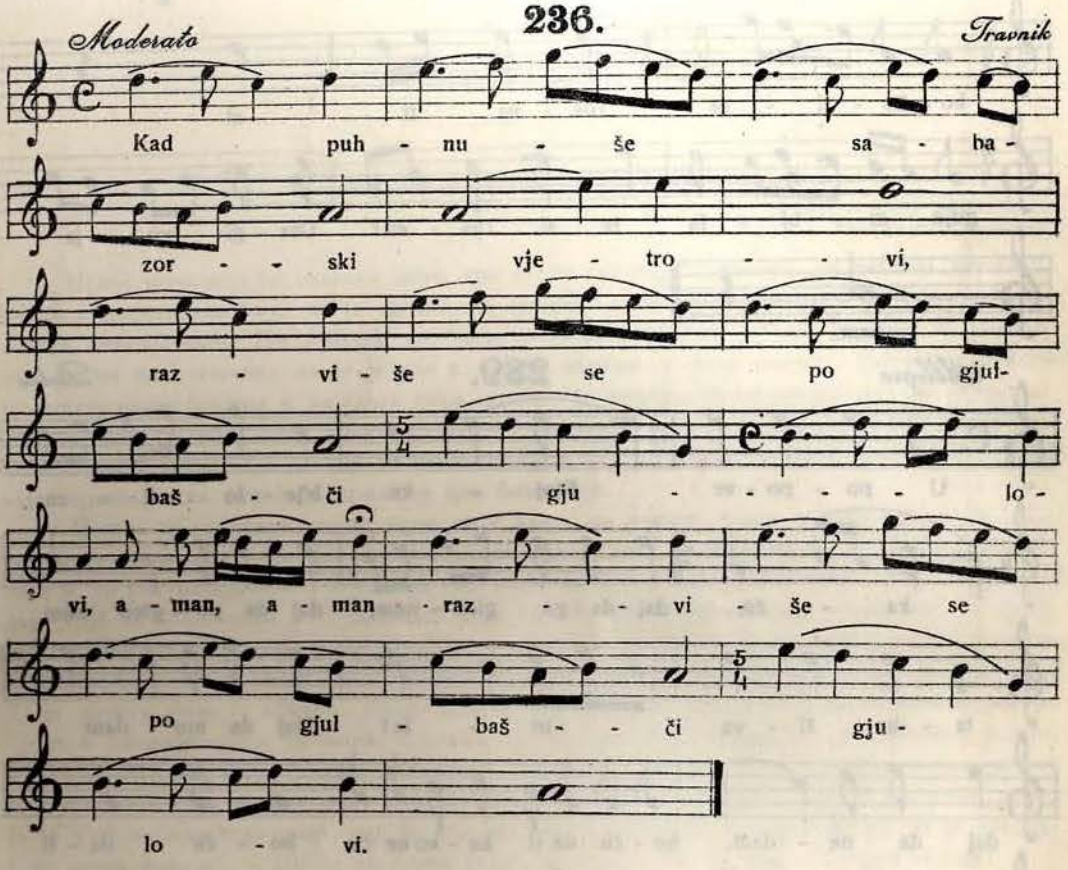
Moderato
236.
Travnik
Kad puh - nu - še sa - ba -
zor - - ski vje - tro - - vi,
raz - vi - še se po gjul-
baš - či gju - - - - lo -
vi, a - man, a - man - raz - - vi - še se
po gjul - baš - - či gju -
lo - vi.

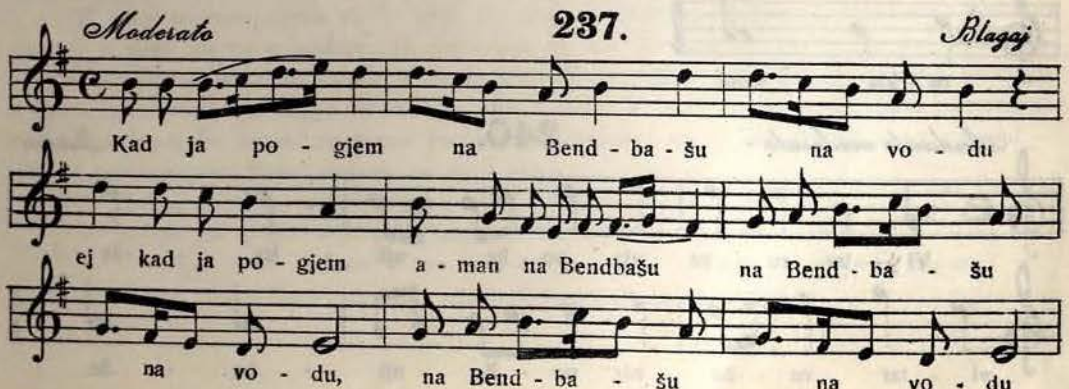
Moderato
237.
Blagaj
Kad ja po - gjem na Bend - ba - šu na vo - du
ej kad ja po - gjem a - man na Bendbašu na Bend - ba - šu
na vo - du, na Bend - ba - šu na vo - du

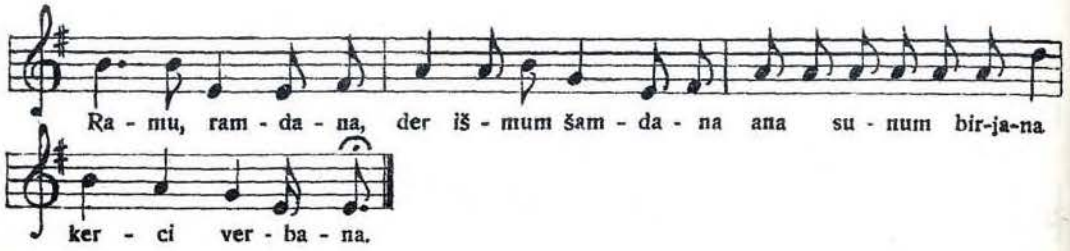

238.

Čajniče

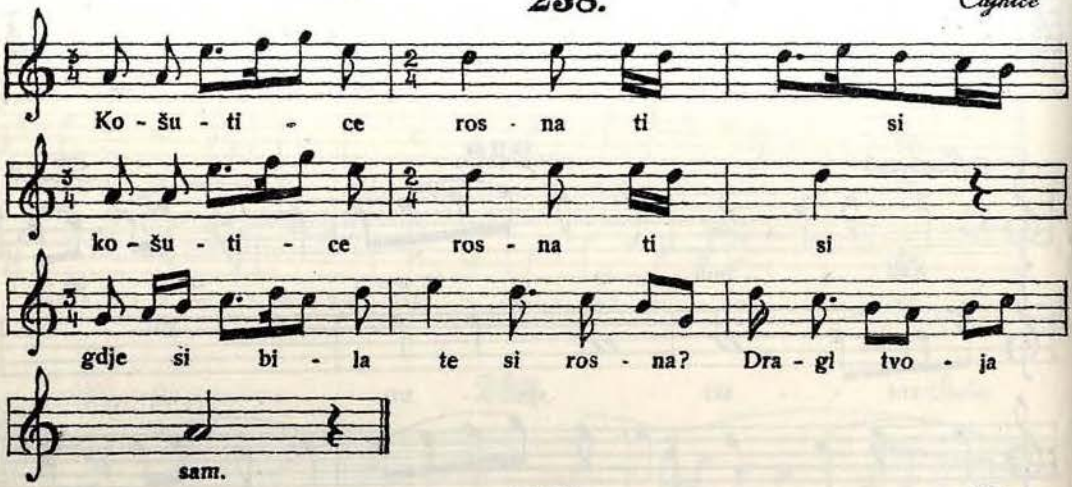

Allegro

239.

Dolac

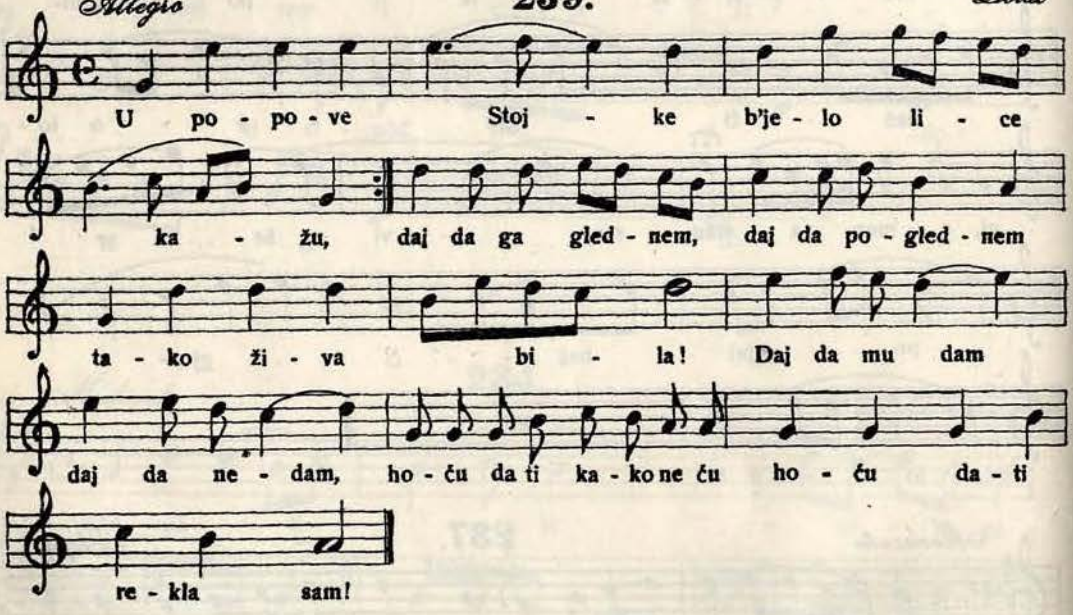

Andante moderato

240.

Ženica

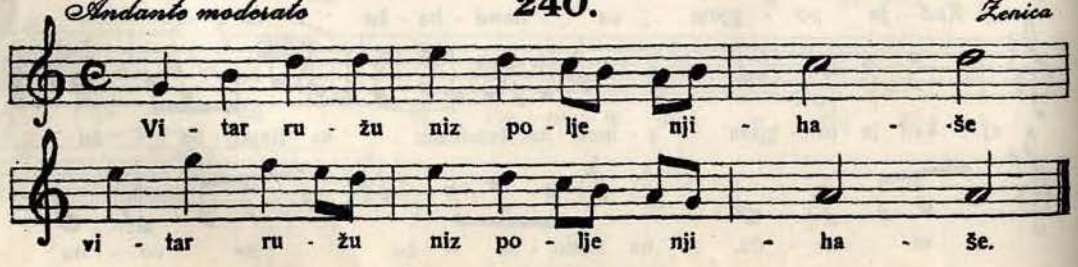

Различито. — Različito.

Сеоска свадба у Гацку.

Приопћио

Стево Р. Делић.

Сватови у новога пријатеља.

Весели се дјевојачка мајко,
Ето теби ките и сватова.

Прије него што ће сватови доћи, сви су се свадбари окупили, да сватове дочекају. Сваки појединн домаћин, те је дошао на свадбу, донио је прилог; он је обично брав, погача, тепсија пите. Ни у овога се брава не реже глава, ни — ако је имао — рогови, него се на њих натакну двије јабуке и трећом заложи (у уста метне). Пита иде суката од пшеничнога брашна и цијелога сира, печена на маслу. Уз тај принос иде још и прилог женски, што га неке жене доносе дјевојци у сандук. Он је обично: кошуља мушка или женска, па и марама; а догоди се често, особито ако је дјевојачки отац сиромашан, да јој која стрина, тетка или баба приложи цио бошчалук.

Пошто се свадбари окупе, прво пију каву, па ракију. Онда домаћин наређује млађијем, те намјештају гдје ће сватови сјести, када доћу, и гдје ће им се коњи повезати. Кад је то све распремљено и готово, одмах се ставља свадбарима ужина. Око софре сједају гдје ко хоће, осим што домаћин бира онога, који добро знаде стари ред — напојнице и разговор, — њега мење домаћин, а то му је већ знак да ће бити он први домаћин са сватовима; па му рече: Ти сједи овдје у чело софре! Тебе не ћемо више никуд дизати. Тада донесу ужину, обично: сира, хљеба, чорбе, меса и пите; а има и вина и ракије. Сједе и ужинају докле ко море; а кутњи их домаћин нуди: Узмите људи! Пијте и једите, јер се не зна кад ће бити вечера готова. Кад сви престану јести, домаћа чељад приме софру и дигну, па донесу каву и пију. На то ће нови домаћин: Дај ти кавеција, ласно је за нас, но пристави каву, сад ће сватови, па кава треба, чим они сједу, да је готова; а за кавом ракија! — Не ће за кавом стат'! дочека га он. — Кава ће бити готова!

И тако разговарајући се — чује се пјевање сватова и пуцање револвера (ако их имају), у чему их то и помете, те све скочи на ноге и измакну се од клупа, па стоје ослушкивајући и витлећи очима, е да ће сватове угледати. Само остане сједећи неколико људи с домаћином од софре на истоме мјесту свом. У то се помоле и два свата на коњима, трчући и играјући коње, те право гонећи ка клупама, па — ако су им коњи научни — хоће и међу клупе. Коње уставе, па ће с коња:

— Добра ви вече, добри људи!

— Добра ви срећа! прихваћа домаћин од софре — и добро дошли!

— У добру и вас нашли! Како сте, добри људи? и јесте ли добро и здраво?

— Добро, фала Богу! но како сте ви? Како ви је на путу?

— Добро, фала Богу!

— А откле сте ви, добри људи? и докле сте пошли на сретни пут?

— Нијесмо ми из далека: Ми смо сватови! Па нас је посл'о господин стари сват, и ево вам је спремио здравицу, и јесте ли му ради?

— А гдје ви је стари сват и дружина?

— Ево их гдје иду!

— Дајте ви одјашите, добри људи, мало те почините, док и они стигну! и завиче домаћин од софре момчад: — Гдје сте, момци! приватите у ових људи коње! Момчад прилете и гледају да их преваре и сјашу, што би била брука по њих и све сватове, но они ће:

— Фала ви поштењу и образу! ми не ћемо одјахивати, ми смо за путом; кад буде факат, па ћемо одјахат' и починут, а сад немамо кад! Већ ево ви ове здравице љубенице и поздрав од господина старог свата и све ките и сватова, да им се надате довече на конак![1])

Сад домаћин зове слугу, који му носи вино у бардаку[2]), и кад му га донесе, скочи на ноге и прими здравицу старога свата (плоску), говорећи: — Фала вам, господо сватови! и фала вам старом свату господину на здравици! А ево и ви њему понесите нашу здравицу, и кажите му: ми смо рази њему и његовој дружини — кадгођ дошли, добро дошли! и поздравите нам старога свата господина!

Сад неко од кутње чељади донесе двије мараме и задједе их муштулугџијама на десно раме за фермен. Чим приме здравицу и дар, врћу се к сватовима, захваљујући и вичући: С Богом те, добри људи! — Пођите с Богом! и поздравите старога свата! довикива им домаћин и остали. Слуга прими од домаћина плоску и носи је у кућу[3]).

Они гоне у сав трк, па — ако им је дата здравица у бардаку, те им се муња, онај — који носи, ако види да ће полити своје хаљине, нагне бардак и пролије половину вина, како му се не ће по хаљинама пролијевати. И тако гонећи трче час прије к староме свату, те му дају здравицу и казују, што су му поручили. Он прими здравицу, здрави коме хоће (куму или војводи) и захваљује ономе, ко је спремио. Пошто се сви обреде и стари сват још понешто испита муштулугџије — особито о домаћину од софре, метну суд у бисаге, те крену напријед. Кад примају кући, гледају да што љепше иду, те утркивају и разигравају коње, а стари ће сват, или који од сватова иза гласа запјевати — путнички:

Весели се, дјевојачка мајко,
Ето тебн киге и сватова.

На то се све изјави пред кућу и гледају сватове; а дјевојке заједно окупљене дочекају их пјесмом. Ово је сада, а прије су дјевојку коротовали, јер се удаје — иде из куће, па су шутке дочекивали сватове, као што би и ови шутке дошли, ако је у тој кући жалост или у селу. Дјевојке би тек почеле пјевати иза сватова, а то је било обично за вечером, кад би стари сват посоколио своју дружину и наредио јој да пјева. Но сватови, који обично на пушкомет хода од куће и долазећи и одлазећи замукну, пјеваће онда, ако им домаћин дозволи и ма то их натјера.

Уз остале пјесме обично сада дјевојке дочекивају сватове овом:

Добро дош'о стари свате
Са свом дружином —
Са свом дружином!
Добро дошо првијенче и т. д.[4])

---

[1]) Неки рекну: И да му се надате сад ће и он доћи са осталом дружином.

[2]) Или у плоски ја боци, да се путем не пљуска. Како кажу, прије се давало и у каблу, но у томе је било неугодно носити као и у бардаку. У Требињу оките здравицу цвијећем.

[3]) Дајући му је домаћин обично ће рећи: Остави је сад тамо, па кад је заиштем донијећеш ми је! Доноси се пошто дођу сватови, домаћин здрави и њом се обређивају свадбари и укућани.

[4]) Пријевају се и остали сватови; но ја сам забиљежио на Михољачама и овако:

Или:

1.

Ој невене, мој невене!
Благо томе, ко те бере.
И ја бих те млада брала,
Али сада немам када —
Јер се спремам у туђине,
У туђине у Рудине:[1])
Туђег баба бабом звати,
А за својим уздисати;
Туђу мајку мајком звати,
А за својом уздисати — и т. д.

2.

Порасла је дјетелина трава
Од котара до бегова двора,
А жела је златорука Мара
Десном руком, сребрнијем српом.
Метала је пред коње братинске:
— Гристе, коњи, моји соколови!
Сјутра ћете брату по дјевојку.
Проћи ћете три горе борове,
Три борове, а три јаворове,
А четири саме јасикове, —
Изићете на поље Цмиљево,
Видјећете Цмиљанића дворе
И пред двором мајку и дјевојку,
Гдје прелажу рухо дјевојачко:
Старом свату дуњу од сто листа,
А дјеверу од злата јабуку.
А гдје расла дуња од сто листа?
Она расла мору на извору,
А цавћела сунцу на истоку.[2])

Дјевојка, те се удаје, стане на згодно мјесто или за дјевојке пјевачице, па гледа сватове и броји их кроз прсте — ваљда да толико имадне мушке дјеце. У тај мах и првјенац дотјера на коњу и назива: Добра ви вече, добри људи! — Добра ви срећа, господо сватови! Добро дошли! прихваћа домаћин и остали. И како који сват дотјерива, онако и назива: Добар вече! а свадбари одговарају: Добра ви срећа! и добро дошли! — У добру и вас нашли! обично сваки прихваћа. Дотјеравши сви пред кућу, стари сват одјаше, а за њим и остали одјахују коње, те их момци примају и водају. Бајрактар носи свој бајрак и побије га гдје на узвишено, видно мјесто — обично на авлију или на кућу, да му се вијари. Пошто се изљубе и испитају за здравље, домаћин их сједа — ако је лијепо вријеме — пред кућом, а ако је ружно, само изађу и дочекају муштулугџије и сватове, па их уводе у кућу.

Полетјело јато соколова
Са сред Гацка поља широкога,
Из питома села Михољача,
Од бијела двора Шћепанова
До бијела двора Николина,
Да ограбе тицу соколицу.
То не биле тице соколови,
Но господа кићени сватови,
Да прихвате госпођу дјевојку.
Добро дошли, господо сватови!
Јесте ли се добро уморили
И бијело лице ознојили?
Ако сте се добро уморили,
Ви ћете се сада одморити.

[1]) Чуо сам мјесто „у Рудине“ гдје пјевају „у тазбину“, но то је без смисла — нека се само пјева; а негдје пјевају: „у туђине“.

[2]) Ту пјесму пјевају и овако:

Ој порасла дјетелина трава
Од котара до бегова двора,
А жању је бегове дјевојке
Десном руком, сребрнијем српом, —
Метале је дору и зеленку,
Да им тију братови атови,
Сјутра ће му ићи по дјевојку.
Проћи ћемо три горе борове,
Три борове и три јаворове
И четврту гору јасикову —
Изићемо на брдо Цмиљево,
Видјећемо Цмиљанића дворе
И пред двором мајку и дјевојку,
Гдје прелажу рухо дјевојачко —
Намјештају сватовске дарове.

Негдје се пјева и при поласку сватова по дјевојку, гдје јој је и приличније мјесто. Имам их још прибиљежених, но редањем далеко би се одмакло. Само ћу рећи да ријеч тију — „да им тију братови атови“ значи дебљају; како је коњ утио = удебљао се, утовио се, слиндао се. Код Вука нема тога глагола тијáти, него се налази именица „тијêње, n. das Fettwerden, pinguefactio“ (Рјечник).

Пред кућом се одморе, па се и не гледа на ред сједања; само ће стари сват сјести до домаћина од софре, а остали гдје који хоће — измијешају се са свадбарима. Тај се ред гледа у кући, гдје су два домаћина од софре, па се сједи у затвореном колу, што пред кућом не може бити, јер су постављене даске (клупе) са три стране у облику слова „П“, по којима посједају сватови и не чине затворено коло као у кући, да један домаћин сједи у прочељу, а други у зачељу софре.

Чим посједају, кавеџија носи каву[1]) коју добро зашећери (јер ће кашње прилијевати, па да и оне буду слатке). Донесе табаку пред домаћина, он узме себи филџан, а кавеџија онда пружи табаку старом свату, те и он себи узме. Сад се окрене лијево, па опет десно, те даје све унакрст док свакога обреди. Они пију, а кавеџија носи ибрик и свакоме прилијева како који попије, док се сви обреде три пута. Тада покупи филџане и однесе, а слуга одмах донесе ракију и служи као и кавеџија каву, дајући најприје домаћину и од њега унакрст осталијем. Обично ће пред кућом попити по једну ракију, па се дижу и иду у кућу, гдје домаћин пита старог свата за части сватовске, па их сједа, гдје је коме мјесто. Себи с десне стране сједа вазда старог свата, а с лијеве кума; у дôњи крај другом домаћину с десне стране војводу, а с лијеве бајрактара. Друге сједа гдје који хоће, само их мијеша све једнога свата, а до њега свадбара. Но ово питање — шта је који сват, и редање може остати и док се постави софра да вечерају, што обично више пута и бива.

Сједу ли редовито, онда двије слуге донесу ракију и служе: један код горњег домаћина, а други код дôњег — у прочељу и зачељу; но горњи је домаћин глава куће као и стари сват сватова, он се слуша и заповиједа, он здрави и ред води — о њему све зависи, па с тога је и сио себи с десне стране старога свата, нека је глава до главе — они ће се надмудривати и гоњати, што је особито било у прво вријеме. Дôњи домаћин заступа горњега, а војвода старога свата; њих два врше њихове заповиједи и у њихово име управљају дôњим дијелом софре и друштва; с тога често и дозива: домаћин свог заступника, а стари сват војводу, опоминући га на ред и дужност, те соколећи на одважност, одомаћење и весеље.

Слуге точе и сваки своме домаћину даје најпрву чашу, па сватовима и осталим. Примивши чаше, горњи напија: — Ва име Христа[2]) помози, Боже! весели, Боже! Сретан састанак на сретну мјесту, а у добри час — ако Бог дâ! Гдјегођ се састајали, вазда се радовали, за живота ни се жељели, ни омразили, већ вазда братску и пријатељску љубав препроводили — ако Бог дâ! И здрав си, господин' стари свате! он здрави њему, а дôњи војводи и пију, те слугама дају чаше.

— Бог ти дао здравље! и на здравље, брате домаћине! одвраћа стари сват, — а тако и војвода домаћину до себе.

Слуга опет наточи чашу и даје староме свату (а тако и дôњи војводи), говорећи: — Чуј! господин' стари свате!

— Чуо те Бог и свако добро — ако Бог дâ, данас, па и вазда! дочека стари сват, примајући чашу, и наставља: Ва име Христа, а помози, Боже! а весели, Боже! Бог д'о добро данас и вазда — ако Бог дâ! Сретно весеље, а на сретну мјесту, у велики добри час — ако Бог дâ! Ракија радос', а од Бога милос', милов'о нас Христос и Богородица, и били у помоћи нама грјешнијем као сретнијем и Богу милијем јунацима — ако Бог дâ! Да Бог дâ, да нам буде и ово коло и весеље сретно, дуговјеко и милијем Богом благословено — ако Бог дâ! И здрав си, куме! а помози, Боже!

Стари сват пије (а тако и војвода, наздравивши бајрактару) и враћа чашу слуги.

---

[1]) Кавеџија су двије женске: једна пече каву, а друга точи у филџане и додаје — послужива.

[2]) Ја пишем „Христа“, но обично се чује „Риста“, као и: фала, факат, гдјегод, гдјегођ, вазди, биде, стио, ајир, хрђав и т. д., а у неким ријечима опет „в“ мјесто „ф“ — „х“ — „п“ = вилџан, Вилип, руво, маву (маху „на маву“ = на руци, при руци), тевсија, љевше и т. д.

— Бог ти дао здравље! узврати кум — и на здравље, господин' стари свате! надода он и остали, па прими чашу од слуге и здрави како зна другу према себи (а бајрактар опет доље).

Пошто се тако сви обреде, иште домаћин у слуге ону плоску — старосватску здравицу, те су је муштулугџије донијеле, да му је донесе (а може и кашње, јер се више пута обређивају до вечере: сад кавом, сад ракијом, па у којој било од тих обреда ракијом треба је изнијети, ко хоће да се држи старога реда). Примивши је, зове домаћина од дôње софре именом:

— О, Петре! или како му буде име.

— Ево ме, домаћине! он му се одазива.

— Ево нам је дошла једна здравица љубеница! додаје горњи домаћин показивајући му плоску.

— Па сретна била! дочека овај, а горњи ће наставити напојницу:

— Ва име Христа, помози, Боже! весели, Боже! Бог д'ô добро данас и вазда — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милост Божја дала, отклен је ова плоска и буклија пошла, пошла у добри час; а гдје је дошла, дошла у бољи час — ако Бог дâ! Оба часа добра, оба нам помогла у свака доба, гдје молимо јакога Бога — ако Бог дâ! Вазди нам се добри часи догађали к'о Христу на крсту, а Јовану на води Јордану! И здрав си, Петре! наздрави домаћину од дôње софре.

— Бог ти дао здравље и свијетао образ! дочека овај и прихвати плоску, те и он пине, па се њом обреде сви свадбари и укућани, а сватови не пију из ње.

Сад слуга опет настави служити ракију; наточи чашу и даје домаћину, а он ће: — Првом у добри час, а другом у бољи час, све нам добри часи помагали, а бољи прискакали, анђели благи на помоћи били нама и нашему брату домаћину и његову колу и весељу — ако Бог дâ и милос' Божја! И здрави си, господин' стари свате! — Бог ти дао здравље, брате домаћине! дочека он — и на здравље!

Слуга узме чашу, наточи је и пружи старом свату:

— Чуј! господин' стари свате!

— А тебе Бог! узвраћа стари сват примајући чашу, па дозива војводу (разумије се, ако су у реду сјели, те имају два домаћина и двије слуге да служе, иначе је ово за софром уз вино):

— Војвода!

— Чујемо, господин' стари свате, дико наша!

— Гдје си, мајке сине, а сиви соколе?

— Ево ме на добру мјесту, фала Богу!

— А имаш ли чашу?

— Имам!

— Ето ти чаше, па обреди себе и дружину; не бој се; већ развесели господу сватове! Нијесмо на рђаво мјесто дошли, фала Богу, већ смо дошли у добријех људи! и т. д., па наставља напијати: Помози Боже! а весели, Боже! Бог д'ô добро, а за много — ако Бог дâ! Гдјегод се добри часи поминьали, ондје и помагали — ако Бог дâ! И здрав си, куме' а, Боже, помози!

Пошто се обреде и други пут, дође трећа чаша домаћину, а он ће:

— Првом у добри час, а другом у бољи час — све нам добри часи помагали, а бољи прискакали — ако Бог дâ! А ово ћемо трећом, добром срећом, у име Бога и свете Тројице, Христа и Богородице, која може, да нам и поможе — ако Бог дâ! Гдјегоћ се света Тројица поминьала, ондје и помагала; гдје ми њу заборавили од памети луде, ја ли од невоље тешке, она нас не забаравила, већ нам била најбоља помоћница, од свакога зла заступница — овога свијета тијелу, а онога и тијелу и души — ако Бог дâ! Руку нам дала, муке не дала, из кала избавила, а до воље добавила, сваку добру срећу дала и удијелила као сретнијем и Богу милијем јунацима — ако Бог дâ! И здрав си, стари свате господине!

Кад се и трећом чашом обреде, слуга точи и четвртом, па је даје домаћину, а он старом свату „добродошницу“ и свима редом сватовима. Уз ову чашу може и напијати, ако хоће, а може то оставити и иза добродошнице, пошто се добродошница не убраја у редњу, па ни у здравице — она је ради почасти, па их може бити и више (може их дати домаћин, домаћица и т. д., што се често и дешава, када се хоће већа љубав и гостољубље да искаже). Но многи и напију, па се тада броји као четврта напојница, те ће домаћин држећи чашу отпочети:

— Помози, Боже! весели, Боже! Бог д'ô добро, а за много — данас и вазда, ако Бог дâ! Најскорашњу волисмо и Бога молисмо и свету Тројицу помињасмо, помог'о нам Бог и света Тројица била помоћница нама грјешнијем као сретнијем и Богу милијем јунацима — ако Бог дâ! А ово ћемо четвртом у име Бога и часнога сјајнога, живоначалнога крста: ко год сјајни, часни крс' вјеров'о, он му сјај'о и помаг'о! Ко га не стио вјеровати, Бог га окреную с крстом наопослом, па га и он вјеров'о! Ко не стио никако, он вјеров'о што стио; а ми ћемо наш сјајни крс вјеровати! Здрав си господин' стари свате — чуј! и добро си дош'о дому и домаћину и свему сабранију са свом сретном дружином!

— Доста нам је, човјече, и редњије! прихвати стари сват; но домаћин ће:

— Узми, човјече, ову чашу за љубав нашу!

Он прими чашу и напија:

— Ва име Христа, помози, Боже! весели, Боже! Бог д'ô добро данас, па и вазда — ако Бог дâ! Добро ви ми дошли, добро ви и од Бога дошло! Све ви добри људи и добра браћа долазила, а зли далеко мимолазили — злијех ви ни Бог не д'ô, ако Бог дâ! Вазда давали на част, на поштени глас, на образ свијетао, на љубав братинску, на срамоту ником ништа — ако Бог дâ! Ко ви помог'о, помог'о му Бог и теби и њему! Ко ви стио наудити, не д'ô му Бог, а не дали му ни ви — да Бог дâ и милос' Божја! Здрави сте! и фала ви на добродошници!

— Фала Богу на милости и такијем поштенијем образима:

Пошто тако све сватове обреди, заћи ће домаћин:

— Е сад, слуго, дај редње!

Слуга наточи чашу и даје је њему, на што ће стари сват:

— Доста нам је више ракије!

— Па, човјече, досту се и дава! Знаш ли како је стара ријеч: дадоше нам добродошницу, а редњу не дадоше! Већ хоћемо још по једну.

И тако прегањајући се домаћин и стари сват, прими домаћин чашу и напија:

— Ва име Христа, а помози, Боже! а весели, Боже! Бог д'ô добро, а замного — данас[1]), па и вазда, ако Бог дâ! Чашом петом на спомен Бога и свете Петке и свете Недјеље; гдјегођ ми молили свету Петку и Недјељу, свукуд нам и помагале — ако Бог дâ! И здрав си, стари свате господине!

— Бог ти дао живот и здравље! дочека он — и на здравље!

— Бог ти дао здравље! узврати домаћин пошто испије ракију, па поврати чашу слуги, а он је наточи и даје старом свату.

— Чуј! господин' стари свате!

Овај је прими, напија и здрави куму, те се на тај начин и опет сви обреде без разлике; а тако иде, док не реку сви — доста је већ ракије! Тада слуга наточи себи чашу, говорећи: Проштавајте ракије! Кад станемо пити, ракије ће бити! — Бог гријеха нека опрости! они му завичу. Слуга искапи чашу и однесе ракију.

Сада се неко вријеме разговарају пушећи, док опет домаћин завиче: Камо та кавеџија, нек нам донесе каву! Кавеџија треба да је припрaван, па одмах даје каву свима — али грку, без шећера. По кави дође ракија.

---

[1]) Ако је још видно, иначе „вечерас“, што и бива код осталих обреда ракијом, пошто се смрачи.

И тако све хода наизмјенице кава и ракија док буде вријеме од вечере.

Кроз то се вријеме возе разни разговори, а уз ракију напијају напојнице истим редом — гони се само редња. Буде често нећкања и нуђења, па и дозивања домаћина од дôње софре, гдје му горњи довикива:

— Обреди себе и дружину! немој кога друга прескочити! а ја ћу се брижити са овим 'вамо.

Тако и стари сват довикива војводу.

Кад буде пред вечеру, тада неки напијају „за прибрања ракије“, док то други опет чине по „слави“ за софром, гдје се вазда вином обређују, но — иза што се устане у славу — опет ће на селу попити бар по чашу ракије; уз ову је чашу напијају, пли уз коју другу, но вазда уз потоњу ракије. Обично уз ове чаше буде прегањања и нећкања, пошто је неко вољан попити, а неко није; но у томе одлучивају домаћин и стари сват, па ће и заћи најпослије: Сваку силу Бог убио, а ту благословио! и тим доконча домаћин, узме чашу и здрави: За прибрања ракије, за почетка вина и свакога доброга чина — ако Бог дâ! Да Бог дâ, да нам мала чаша довуче велику! И здрав си, стари свате господине!

— Бог ти дао здравље! и на здравље, брате домаћине! узврати стари сват, па — пошто прими чашу у слуге, напија као и домаћин и здрави куму.

На тај се начин обреде сви, који хоће; а који не ће да пије, чаша га прескочи, па и ако има сељак ону шаљиву — Волим да ме пушка прескочи, него чаша![1])

---

[1]) Прије сам рекао на који је начин склепана „сеоска свадба у горњој Херцеговини“ (која се простире „од тврде Заломске плоче до Ништица и од Каменог брда до Тјентишта“ — како је рачуна Л. Грђа у „Зори“ од 1898. год., стр. 388., говорећи о простору, на ком је сабирао материјал за своје радове; а то је само Гацко без Корита са нешто невеињског и фочанског котара, чему не подоба онако опширан назив), при чему се састављач и сувише неспретним показао баш овдје, те и сватове оставља пред кућом; уз ракију им даје и вино — без да се и поставља софра, па преписивајући скоро од ријечи до ријечи од Врчевића „Разговор између два стара свата“, ставља тај пријегон старосватски при доласку сватова, премда је Врчевић увео сватове у кућу и посједао их „за справну трпезу гдје је коме мјесто“, и споменуо договор два стара свата међу се — „Хоће ли почети и свршити на братску, али на старосватску“, — о томе нема ни спомена, е би се том плагијату што боље замео траг. Ради бољега упоређења и мишлука у разметању ријечитости плагијаторове, ево упоредо тог старосватског пријегона Врчевићева и како га је онај прекројио, — но прије везе: „Пошто се ракије мало понапију, донесе један од млађих бардак вина, који дода домаћину од софре, а овај га узме, па додајући староме свату говори:

— Господине стари свате, добре ти сиједе! Ви сте данас из далека дошли, чело ознојили а ноге потрудили, Бог зна јесте ли игђе и одпочинули а камо ли што заложили, а мени је — фала ми милосном Богу — свашта у овој поштеној кући на претек запало, и речено да владам, и владах; да заповиједам и заповиједах, а сад ми рекоше да све теби предам да ти владаш и заповиједаш на моје мјесто.

— Фала друже, мили имењаче! ја за тога посла и госпоства нијесам, него кад си владао до сад, владај и по сад!

— Богме да нијеси за тога посла и госпоства не би те браћа изабрала да будеш свим сватовима глава, ни би овђе био, нити крај мене сидио. Пружи му пунан бардак вина, и рећи ће: Ево да ти је час.

— А да мој стари свате! јеси ли видио кад се брод гради на мору али кућа на пољу? — Брод не може по мору пловити без на њему

— Е, мој стари свате, господине! Ви сте данас из далека ходили, знојем се назноjили, трудом се натрудили, Бог зна јесте ли гђе и отпочинули и од кога коју здравицу примили? А мени овђе, вала Богу, ко једном владару — запало да владам, а млађијех имам, па заповиједам, а сада када виђу такога бана поред себе, хоћу баш да предам теби, па ми владај и заповиједај! (На ове ријечи пружи му бардак.)

— Ко се научио владати досад, нека влада и заповиједа и посад, јер ја за тога посла и господства нијесам!

— Е, мој пријатељу, стари свате, господине! да ти за тога посла и господства нијеси, не би те браћа ни звала, нити би им био глава, нити би овђе био, ни код мене сидио!

— Е добро! кад велиш да сам за тог посла и господства, а ну ми кажи: јеси ли ти икада видио? када се гради град на брду или брод на

Сад која од женских донесе леђен, у ибрику воде и преко руке мараму, те им посипа а они се умивају — перу руке. Тада уждију воштаницу (упале свијећу) и моле се Богу; а након тога их сједа домаћин по реду, и — ако случајно није прије било реда, што се често у новије доба догађа — пита старога свата: Које ти је кум? војвода? дјевербаша? и т. д. за сва почасна имена сватовска, па сједа старога свата и кума у чело софре — старог свата десно, кума лијево, а до кума новог пријатеља, оца оног момка, те се жени; доље у дôњу софру до другог домаћина с десне стране војводу, с лијеве бајрактара и т. д. као што је већ речено. Пошто их тако посједа и измијеша са свадбарима, он сједе међу кума и старог свата, а слуге одмах донесу синије и ставе софру; за њима носи маја хљеб, а планинка мрс. Хљеб је обично погача (упријесно добро натрвен хљеб, који је код нас у првој части, па се и вели: Ко тражи хљеба преко погаче, жељеће и овсенице — т. ј. преко најбољега још боље тражи), а мрс: сир слани и цијели с кајмаком. Слуга донесе бардак вина и метне га пред домаћина у челу софре. Домаћин га узме, а то је гдје се гони стари ред (пошто се мјестимично већ забацива устајати у славу Божју

арбулâ (катаркâ) и ако се по њима платно не простре; град на пољу кад је тврд и уредан, па кад душман јуриши, да град силом узме, ваља тада град затворити, топ намјестит' и на град барјак поперит' за показат' да су браћа сложна под барјак скупљена, весело пију и барјак вију. Но ја овђе код тебе видим брод без арбула, а град без барјака.

— Богме стари свате, ... и немој ме више хитрином обигравати ни варати!

— Ано кад мислиш да те желим хитрином преварити, а ти ми кажи, мој господине стари свате! јеси ли кад путем ходио и собом коња водио, је ли на њему било седло? и јеси ли на коњу носио ћебе или мутап да прекријеш твоју торбицу, али коњску зобницу, па кад гђе шједеш да пода се метнеш? Сад кажи ми: или си собом туткун или с ћесом зуђур! — (Видећи да га не може преварити) изнесе везену мараму и покри бардак вина, говорећи: Ево ти и марама, па сад? тражиш ли још што од мене?

— Сад ти фала! Видиш ли, стари свате! кад ко своје тражи и нађи ће, ко куца и отвориће му се, и ко пита с пута не залази? Сад ти мени кажи: шта ћу ја сад с овим твојим даром, али ћу га овђе с тобом дијелити, али га кому на дом спремити, ил' којему брату овђен дати, или би ли га кому поклонио еда бих могао штогођ више стећи и добити?

— Кад си с моје стране задовољан, буди ми и весео. Ако ти желиш, најбоље би било да вино поарчимо ја и ти (опет 'оће да превари).

Стари сват зазове у зашједу војводу: о војводо!

— Чујем те и видим те, брате и дико наша, стари свате!

мору, може ли шта брод на мору добит — док се на њ' арбуо не побије и једра не разапну, а град на брду, колико гођ утврђен био, треба на њ' барјак поперити и топ намјестити, па тим огласити, да се јунаци под барјак купе, да винце пију, а барјак вију, а код тебе данас виђу брод без арбола, а град без барјака!

— Ха, ха, ха, ха, ха, господине стари свате! Немој ме с итрином твојом варати!

— Е, добро, домаћине, господине, кад мислиш, да не варам, а ну ти мени кажи: Јеси ли ти икад путем ходио и собом коња водио? је ли било на њему ћебе ја покровац? да покријеш њиме коњску зобницу и своју торбицу, или кад гђе уморан сједеш, да пода се метнеш. Па сад ми још кажи: Јеси ли кад видио сватове без барјака и старосватски бардак без покровца.

— Е, ех, знам да ћеш ми доскочити, дајте ми дјецо мараму!

Сад му млађи донесу мараму (која је морала још с почетка да буде на бардаку) па покрије с њоме бардак и пружи староме свату говорећи: Ево ти, иштеш ли још штогод од мене!

— Сада ти фала, домаћине господине! него бих ја тебе питô, шта бисмо ми сада чинили од оволикога твога мала и лијепога мени дара, или би смо га харчили заједно? или би га коме у друштву поклонили? или би га кући послали?

— Хвала ти домаћине, господине, знам, а чуо сам и од старијех људи да си добар пријатељ за себе, а сада ми збогом!

Стари се сват сада окрене војводи и дозове га: Ој, војвода мој!

— Чујем те, и видим те, дико наша стари свате!

— „па се сада и не крсте“ — како згодно кажу стари људи о млађарији) и стане напијати:

— Ва име Христа, а помози, Боже! весели, Боже! Бог д'ô добро вечерас и вазда — ако Бог дâ! Ракију пили, здраво били, Бог нам дао и о ракији и по ракији: мишљено добро, душевно спасеније — ако Бог дâ! Сјели за вечеру по Христову закону, вечера сретна, срећа голема, помоћ од Бога, помого нам Христос и Богородица и вечерас и вазда — ако Бог дâ! И здрависте ми, моја браћо, десно и лијево, штогоћ велимо, да се Бога бојимо, — да устанемо у лијепу, високу славу Божју!

Сада домаћин устане, а за њим и сви остали. Одмах донесу на маши ватре и на њу метну тамјана, те се каде као што је прије речено. Домаћин завиче — има ли које ћаче? Сад ко зна, ступи и чита „оче наш“ или „вјерују“; а након тога опет домаћин наставља: — Здрави сте ми, моја лијепа браћо! За нашега најпрво христољубивога закона, живота и доброга здравља — ако Бог дâ! За нашега цвијета на сред бијелога свијета, ћабе цркве, — Јерусалима, живота и доброга здравља — ако Бог дâ! За нашије' осталије'

— Добро те чуло и виђело са свом дружином наскоро! А да чу ли и виђе ли што уради ови наш брат од дома стари сват? какав ми дар даде, њему Бог дао поштен глас и свијетли образ међу својом браћом и дружином! А чу ли, брате, кад нам муштулугџија донесе весели глас, да нас ови брат овђе чека и да се нама нада, и како се бијасмо уплашили промишљајући, да наше мало јато улеће ће у њихово велико и јако; па га сад виђи како га Бог на опослан окрену те нас брацки дочека! Тек што се ш њиме састасмо и очима виђесмо, поче нам давати једном, њему Бог дао објема! па нам примаче по двије, да му Бог душмане подвије! сад нам даде по три, да му Бог душмане потре а повиси њега, његову ђецу и све његове кумове и пријатеље, и свијех нас који смо овђе данас, да Бог дâ! Него јуначки сине а сиви соколе, кад нам је овако Бог дао, и ови поштеки домаћин приправио а стари сват од дома допуштио, добро ми се окроти, и около себе дружину ослободи, биће јестива и пића, благујмо док нам се коњи прекују па онда да полазимо пјевајући и лубардајући; нека нас чује све село, да смо здраво и весело. (Три главне народне свечаности, стр. 178.—182.)

— Добро те свако чуло и виђело ако Бог дâ! Виђе ли ти како нас данас престраши они глас, да нас овђе чека ови брат домаћин, за кога нам рекоше, да нам не ће дати ни ватре се огријати а камо ли вина се напојити, а ево га сад види; док се састасмо с њиме, поче нам давати по једну, па нам примаче по двије, да му Бог душмане побије! А сада нам даде по три, да му Бог душмане потре, а поживи њега, и његову ђецу, и свије нас, који смо овђе данас! Него мајчин сине, а сиви соколе! добро дружину *око* себе развесели! Кад је Бог дао, кућа натекла, а господин домаћин допустио, овђе ћемо припочинути, коње прековати, па сјутра нови дан а нова навака. — У оваком препирању дође вријеме од вечере те сви улазе у кућу и сједају за готову софру. („Босанска Вила“, 1890., стр. 57. и 72. Из народа и о народу, I., стр. 55.—58. Као и прије тога: Оклен ове године здравице љубезнице излазиле и долазиле, излазиле и долазиле много љета и година! имале оклен и имале коме, ако Бог дâ! [код Врчевића: окле ова здравица изашла, све му здраво и весело било! излазила да Бог дâ за много љета и сретни година, имала оклен а имала пред ким, ако Бог дâ!] и: Барјактар са *барјаком поскочи неколико пута испред* куће и око кола, па задједне барјак на згодно мјесто, да га ко не би *украо* [код Врчевића: Барјактар поигра неколико пута пред колом вијући барјак, па га намјести на каковом извишеном мјесту] и т. д.)

И уз ово би била сувишња свака ријеч, па ће пажљиви читаоц скоро и на свакој страни тако што наћи, а особито у неким напојницама и давању благослова дјевојци (што ће се касније навести), па и да није ријечи: ожица, шкриња, арбуо („хрбола“, што је намјерно изврнуто као и „Старинбегу“ [„Босанска Вила“ 1888., стр. 73. Из народа и о народу, II, стр. 17.] мјесто Штаремберг као да Гачани знаду за ту историчку личност и још „Јована Собјевског“ и т д.), чим се Горштаци лакомислено и неопрезно праве Приморцима, јер ни састављач, нити ико жив може вјеровати, да Гачани знаду, шта је арбуо и једро? Истина да неки иду у пиће (по вино и ракију), у Жупу и Конавле, но ја не нађох ђе, да који знаде што о једру и арбулу (хрболу)! То ће ваљда касније знати, пошто и Гачани пођоше на море, — иду у Америку и они сада.

мирскије цркава и намастира, живота и доброга здравља — ако Бог дâ! За нашије попова и калуђера, живота и доброга здравља — ако Бог дâ! За нас титорника и приложника живота и доброга здравља — ако Бог дâ!

Што смо ми поменули најпрво наш христољубиви закон, — ми га поменули, Бог га помог'о, у напредак помак'о, колико је воља од милога Бога — ако Бог дâ! Што смо ми поменули нашу цркву ћабу — Јерусалима, ми је помињали, Бог је помог'о унапријед! Да Бог дâ, да је наша ћаба надна и напредна, и милијем Богом благословена, те да наша ћаба црква буде цвијет осталије' цркава као даница на небу звијездама — ако Бог дâ! Што смо поменули остале цркве и манастире; која је црква узгор, Бог је узгор и подрж'о! која ли се обронила, јали обрушила, Бог дао добру годину, а бољу господу, мир и тишину међу нас браћу Хришћане, те се и оне поградиле: с двора кречом и каменом, а изнутра крстима и иконама, и сваким црковнијем, лијепијем завјесама, а највише младим свештеницима, па се и у њима пропјевала богославна летурђија — ако Бог дâ! Што смо поменули оце свештенике — наше старце попове, калуђере и црковне држитеље, који чају на камену о сувоме дрвету, те се моле Богу за се и за своје стадо око себе, — да Бог дâ и милос' Божја, да се и умоле, те најпрво спасу себе и своје душе, па и нас Христову спасенију приводили — ако Бог дâ! Што смо поменули нас титорнике и приложнике, — да Бог дâ и милос' Божја, који год јунак цркви ходио, прилог носио, а с правдом Бога молио, он се умолио те му Бог помог'о! Који ли је јунак обништ'о, ја ли обнемог'о — и њему Бог помог'о, те и он цркви ходио, цркви врата позлатио, својој души мјеста ухватио — ако Бог дâ! И здрави сте, моја браћо, сви по редом! Што ми не изволјели ријечи, то Бог изволио милости! Која се добра рекла, у Богу се и светије' стекла! Поклон Богу на слави и на закону, — старијему као оцу, а млађему као брату! Да Бог дâ, да не оскуде[1]) слава Бога од овога дома нит' ни од једнога хришћанскога рода до суда праведнога! И здрав си стари свате, од високе славе Божје, која може да нам и поможе!

Пошто пине три пута помало, даде бардак старом свату, па ће он:

— Благодаримо, брате домаћине, на слави и на закону! славу славио, а Бога молио, помог'о ти Бог и висока слава Божја — теби и твоме друштву око тебе — ако Бог дâ! Он пине као и домаћин и дода бардак куму, те се истим начином и свако чељаде обреди тим вином.

Домаћин сједе, за њим стари сват и остали, па ће заћи: Хоће ли ко ови хљеб ломити? Свадбари узму, ломе и пред свакога међу: понуде сватове и стану јести. Сад слуга точи ракију и служи — ко хоће пити; но ова се ракија не убраја у ред као што је већ речено, те се њом и не брка ред напојница. Но ипак неки, а то је кад пије и домаћин од софре, напијају уза њу „по слави и по слажбеној", док то други чине уз други бардак вином. Слуге донесу два бардака вина: домаћину у челу софре и домаћину у застави: горњи свој узме и напија:

— Првом у добри час, а другом у бољи час, помог'о нам Бог и добри час, — помого нам Бог и Бољи час, — помогла нам оба у свако доба, гдје молимо јакога Бога — ако Бог дâ! А ово ћемо по слави и по слажбеној, све нам било слатко и лако, од домаћинове руке опроштено, од Божје опроштено и Богом благословено — ако Бог дâ! И здрав си стари свате господине!

Пије и даје старом свату; узевши бардак зове војводу:

— О војвода!

— Чујемо, господин' стари свате!

— Гдје си ми, дико!

— Ево ме на добру мјесту, фала Богу!

— Имаш ли бардак?

---

[1]) Не оскýде = не остави, не изостане, не одбије се; употребљава се та ријеч у напојницама, одговара оној „манька" (талијан.).

— Имам!

— Ето ти бардака, па обреди себе и дружину! Немојте се препадати, већ узимајте, да вечерамо, јер су овдје ноћи дугачке!

Након тога наздрави куму и пије, па му дода бардак, а он дрȕгу спрема себе, те се тако сви унакрст обређују и по други пут (при чему слуге надолијевају вина у бардаке, да се не испразне), па настављају јести. Свадбари нуде сватове (с тога су и измијешани), да боље једу; кашика нема, пошто на селу нема обичаја да донесу чорбу[1]) на синију, а ни у вароши, гдје се држи стари ред као у Требињу. То је ради гра̑да (туче), а не, што би сватови покрали кашике, — они краду филџане обично, ради јачине (снаге оне странке, која однесе).

Када дође трећи бардак домаћину од софре, онда напија „у име Бога и свете Тројице", те наставља „у домаћиново здравље". Неки напијају у здравље оба домаћина — и онога који удава и који жени, а неки само у здравље првога, држећи се старога реда, гдје су сватови у вечер само као путници намјерници — мусафири, те се прије није ни устајало у вечер „у славу", но само сјутри дан, поште се оба домаћина начине и измире. Тада се и устајало „у славу" и напијало „у здравље оба домаћина", док неки тврде да се и у вечер и у јутру устајало „у славу", те за вечером напијало за првога, а за ручком за оба домаћина здравље.

Узевши бардак стане домаћин напијати:

— Ва име Христа, помози Боже! Прву пили, а здраво били, помог'о нам Бог и добри час — ако Бог да̑! Све нам добри часи помагали, а бољи прискакали! Ово чашом једном, а здравицом трећом, драга браћо, у име Бога и свете Тројице, — свете Тројице, Христа и Богородице, која може да нам и поможе сад, па и вазда — ако Бог да̑! Да Бог да̑ и милос' Божја, који гоћ свету Тројицу молио, она му и помогла! Који ли је невјеров'о, Господ га Бог окренуо, па је и он вјеров'о! Који ли је јунак заборавио: у пјаности, ја̑ у лудости, ја̑ у страху, ја̑ у незнању, — она њега не заборавила, већ му најбоља помоћница била — ако Бог да̑! овога свијета тијелу, а онога и тијелу и души — ако Бог да̑!

Сад се окрене старом свату, па се као у шали договарају; отприлике ће: Господине стари свате! како би ти рек'о — да поменемо и домаћиново здравље? — Бога ми, дела кад је нама лијепо с њиме, да се и ми њега не оглушимо! и т. д.

Сад опет домаћин наставља и гледа око софре кога млађег. А кад је Бог дао и брат домаћин дотекао, да се за његово здравље Богу помолимо — наздрави му, или га зовне — Митре! ја̑ како му буде име. — Чујемо домаћине! Међутим се домаћин окрене старом свату, говорећи: Господин' стари свате! Остани с Богом! немој се што наљутити! — Сретно ви било! узвраћа он — нема ништа рђаво!

Окрене се опет к млађему, који је скочио, скинуо капу и стоји, па ће му зачи:

— Здрав си, мајке сине, а сиви соколе! на оку си ми, а мио си ми! па стане напијати у домаћиново здравље, а он га двори.

— А у здравље нашега брата домаћина и његове поштоване главе — живота и доброга здравља! А у здравље његовије сина, синоваца, унука и омладака, — живота и доброга здравља! А у здравље његове среће и јаспрене, пуне ћесе — живота и доброга здравља! А у здравље његова кутњега шљемена и житнога сјемена — живота и доброга здравља! А у здравље његовије' вока и тежака — живота и доброга здравља! А у здравље његовије' коњица и на путу путника — живота и доброга здравља! А у здравље његова у пољу дубокога рала, а у брду широкога стада — живота и доброга здравља! А у здравље његова свакога обијетеља и у двору и на двору; за штогођ волио, а Бога молио, Бог му дао и даров'о, па му помог'о Господ Бог у његов двор!

---

[1]) — Што ће ми чорбетина код меса! узвикну један сељак, кад га упитах, што не доносите о свадби чорбе на синију?

Што смо нарекли прво од овога дома домаћина — ми га поменули, за његово се здравље Богу замолисмо, — да Бог дâ, да је нашега брата домаћина, његова глава удуго жива, удубоко мудра, удалеко чувена: Гласом добријем, благословом Божијем! С браћом се влад'о, с комшијама договар'о: по смрти им'о проштење као стари деспоти — ако Бог дâ! Синовима се 'ранио, синовцима фалио, унуцима дјечио и китио и омлађив'о, као добро љето од Ђурђева до Петрова дана, свакијем омладинама а највише мушкијем главама! Срећа му била сретна и честита, њеса му била пуна и богата, вазда у њој налазио, те сваки кутњи арач отарасно и што му друго затребало! Кутње му шљеме било гврдо и темељито, без земана непромјенито; а ако му било и промјенито, било му са срећом у добри час, па га промијенио ширијем, дуљијем и вишијем, по својој смисли, по Божијој милости! Житно му сјеме било плодно, родно, 'аирно и беријетно и милијем Богом благословено! Примицали му воци на тегу, коњи на путу, овце на млијеку, пчеле на цвијету, — свака добра срећа на овоме свијету, ако Бог дâ! Орало му рало у дубоко, ишло му стадо на широко, — стадо му се познавало по овцама многијем[1]), по чобанима добријем, по чактарима гласовитијем; куд му гоњ од свога дома 'одило, од свакле му здраво дома дȏдило, вајду и максул доносило — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја — кадгођ нам брат домаћин излазио испод кутњег шљемена, износио петера и деветера сјемена, па долазио на своју њиву воцима и тежацима, на сунце погледнуо, а Бога споменуо — Господ им Бог и помог'о! Дсном ногом кракали, десном руком мавали[2]), своје сјеме просипали, — које му зрнце и на студен камен пануло и оно му се десетковало и двадестковало! Од неба му кропило, а од земље плодило, па му баш добро жито родило! У бусу му било бусато, а у трсту трстато, а у класу сјајно и класито, на гувну много, а у своме дому споро, надо и напредно, а милијем Богом благословено — ако Бог да! Здрав си мајке сине, а сиви соколе! Да Бог дâ и милос' Божја! којегођ вр'овне људе жудио наш брат домаћин под своје кутње шљеме на његово житно сјеме, Бог му их и прилучио, а највише: старце попове и калуђере са светије мјеста, из бијелије цркава и намастира; кнезове, кметове, кумове, пријатеље, браћу и комшије, вољне и невољне — они њему долазили а имали гдје доћи! Што му долазили старци попови и калуђери, долазили му на писмо и на милостињу, а наш брат домаћин радосно их дочекив'о, те им писо саландаре и парусију, па их радосније' из свога дома спрем'о; а они њему анђелске пјесме пјевали и оставили лијепи благослов, да пребива на њему и на његовом чеду након њега до суда праведнога и до скончанија вијека — да Бог дâ и милос' Божја! Што му долазили кнезови и кметови, — долазили му на совјет и договор, па се владали и договарали, и од њега сјет примали као од старога деспота! Што му долазили кумови и пријатељи, — долазили му на подобну час', на поштени глас, на љубав братинску, па се части частили, за живота ни жељели ни омразили; вазда братинску љубав препроводили — да Бог дâ и милос' Божја! Којигођ му јунак вољан дома дош'о, вољни[4]) му од дома пошо! а којигођ му невољан дош'о дома, — и он му вољан пош'о; понијели му лијепи глас по свијету кај'но пчела по медну цвијету — ако Бог дâ! Бог дао и даровао нашему брату домаћину: руке пуне и богате, срце шемно и весело, очи бистре и слободне; па: гладна наранио, жедна напојио, боса преобуо, гола преодио, свак им'о можд[5]) и удјелак од његова дома, а он од Господа Бога, па да свакоме одоли љубав и час' као и нама вечерас — ако Бог дâ! — Амин! (тако аминкује онај, те га двори иза свакога одломка, а за њим и сви око софре; аминкује се уза сваку напојницу).

— И здрав си, мајке сине, а сиви соколе! у домаћиново здравље, а вино у наша леђа! здрави домаћин дворцији, пије и дода му бардак. Он, ако је млађи, прође домаћину, пољуби

[1]) Народ говори млогијем, шемло, т. ј. гдје иза оно „м“ долази „н“ претвара га у „л“.

[2]) Махали.

[3]) Мјесто: махали, као и „дȏдило“ мјесто доходило.

[4]) Мјесто: вољнији.

[5]) Неки говоре и мȁзгу (не мȁзгу, das Maultier, mula), а значи гозбу, чашћење, почȁстити.

га у руку, прими бардак и захвали. Пошто и он пије, надолије бардак вином и даје га опет домаћину од горње софре, а овај старом свату. Међутим један иза софре запјева иза гласа: А-ооо-ооо-ооо . . . . . ој! у чије се здравље пије-еее-еее пи-во ооо-ооо-ој! А други прихвати: А-ооо-ооо-ооо . . . ој! у нашега брата дома-ааа . . . ааа ћи-на ааа-ааа-ој! Примивши бардак, стари сват напија:

— Благодаримо, брате домаћине! Чије си здравље поменуо, Бог га и помог'о! Ти напио за дома и домаћина, — Бог помог'о дом и домаћина! И здрав си, куме! у домаћиново здравље! — Бог ти дао здравље, господин' стари свате! дочека кум. Стари сват пије и пружи му бардак, но слуга ће: Кад је у домаћиново здравље, онда ћете ти и домаћин та' бардак вина попити! — Па, људи! — брани се стари сват — ви хоћете да нас одма' опијете; па знате ли ви како је стара ријеч: гдје се — каже — ослободисмо, ту се и осрамотисмо! — Не ћемо срамоте, не д'о Бог! не бисмо ради били ни ми вама, ни ви нама; већ хоћемо само по чашу вина попити! бране се укућани и свадбари. — Ама, добри људи, доста нам је! изговара се стари сват; но они ће: Добар чо'ече, досту се и дава! Па ће домаћин: Е, чујеш, стари свате! ја ћемо и ти ово мало вина испити, па да се не ћемо ни покрити! Видећи стари сват да не може преварити и избјећи, здрави домаћину, пине мало и дода му бардак; но овај му наздрави, пригне и одвали пола бардака, па га дода старом свату: Е, ја сам попио полу, а ти саде то испиј!

Стари сват прими и искапи, а тако исто и сви око софре — све два и два бардак, гдје у застави отпочне други домаћин својим бардаком с војводом. Пошто се сви обреде, слуга наточи бардак и даде га домаћину од куће; он га прими и стане напијати:

— Благодаримо, брате домаћине! Ти ријечи, а Господ Бог својом милости! Чије си име поменуо, Бог га и помог'о, а у напредак помак'о, колико је воља, а од милога Бога — ако Бог дâ! Ти напио за дома и домаћина — Бог помого и дом и домаћина, па и тебе и свакога брата пријатеља, који се је овдје придесно! Вазди, брате домаћине, сидио у староме селу, а у горњему челу, а браћа ти у лице гледала и за здравље Бога молила — ако Бог дâ! Е, брате домаћине! ви сваки себи по једнога другa најосте, а ја ево остах сâм само бардак у руци; па ви сви велите — ето ти га у руци, па се с њиме потуци! И здрав си, брате домаћине! и надај се пун ће ти доћи!

Он пије колико море; дода бардак слуги, те у њ' приточи вина и даде га домаћину од софре; а он ће:

— Најскорашњу молисмо, свету Тројицу поминасмо, Бог и света Тројица била нам вазда помоћница! А ово ћемо четвртом у име Бога и лијепога, сјајнога, часнога крста, — да нам крс' небесни сјаје овога свијета тијелу, а онога, по земану, и тијелу[1]) и души — ако Бог дâ! Који га вјерује, моли га и целива га — да Бог дâ и милос' Божја и он њему да поможе као сретном и Богу милом јунаку! Који га не вјеров'о — Господ га Бог окренуо с крстом наопослом, па га и он вјеров'о! Који не стио никако — Господ му Бог судио! а ми, драга браћо, кад је Бог д'ô, да се за домаћинове врсне закладе — кумова и пријатеља замолимо. И здрави сте! у здравље његовије' врсније' кумова и пријатеља и браће добро'тилаца[2]). Бог му их у здрављу подржо, у напредак помак'о, колика је воља од Господа Бога! Бог му дао кумова од богатије' домова, а пријатеља од врсније' родова! Гдје знао наш брат домаћин богатији дом, с њим се кумов'о; гдје знао врснији род, с њим се пријатељово! С ким се кумио, кумио се од воље, а без никакве невоље; с ким се пријатељио, пријатељио се по степену и по племену, по соју госпоцкоме, а највише по Божјој милости; па био врсан и по куму и по пријатељу, а највише по госпоцкоме труду и соју — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја, кудгођ се наш брат домаћин окрето и своје растур'о гране на четири земље стране од сињега мора до ти'ога Дунава, свуђе срет'о и налазио кумова и пријатеља: на дому се на'одили, на путу се сретали, руке ширили, у

---

[1]) Народ говори „телу“.

[2]) Доброхотилаца; који му добро хоће (жеље).

лице се љубили, за здравље се питали; приј'о он њима, а они њему, Господ Бог и њима и њему! Који му је кум и пријатељ дош'о, добро му дош'о, а у добру њега наш'о, гдје о добру ради, а о бољем мисли, најбољем се нада, — Бог помог'о обојици! Који му није дош'о, да Бог дâ, да је здраво и весело, па да и он дође онда, кад могбудне! Здрави сте, моја лијепа браћо! Још ми је једна на ум пала добра, и она се пије до дна. За јунака вољније' и невољније'. Да Бог дâ и милос' Божја, који је гођ јунак у вољи, Бог га у вољи и подржо! Који ли је јунак у невољи, Бог га из невоље избавио, а до воље добавио, са својом браћом саставио, — да се сунца огрије, да се хљеба наједе, да се вина напоји, да се ра'т учини, *као и ми што смо у нашега брата домаћина*! И здрав си, брате, стари свате! Овдје су здравице по двије, да нам Бог душмане подвије, а повиси кумове и пријатеље, Бог нам вољу повисио, а невољу укратио, лијепу срећу и помоћ удијелио![1])

Пошто пије, даје му бардак, па и стари сват напија и здрави куму, а он другу према себи, те се тако обреде сви око софре.

Домаћин дозива домаћина, нуди сватове: Узмите, једите и пијте, јера је дуго чекати до сјутра; па и сјутра могу слуге приспати и одоцнити! Свак једе и пије док који може; а кад домаћину дође пети бардак, стане напијати:

— Ва име Христа, а помози, Боже, вечерас, па и вазда — ако Бог дâ! Чашом петом на спомен Бога и свете Петке и свете Недјеље! Гдјегођ ми молили свету Петку и Недјељу, свукуд нам и помагале — ако Бог дâ! Здрави сте, моја браћо! Часно сјели, а поштено устали! Бог нам дао вазда сјести откле је лако устати. За прибрања софре, за почетка сваке добре среће! Вазда Бог дао добру срећу међу ову браћу! Вазда је *наш брат*, кутњи домаћин, пуну стављо, а са вр'ом прибир'о; а на њој му Божји анђел почив'о! Да Бог дâ и милос' Божја, колико му гођ на њој било комадића, онолико било у његову дому берићета! И здрав си, стари свате господине! — пије и дода му бардак.

Кад се и овим бардаком обреде, и види домаћин да не могу више јести, а стари сват и сватови учестају: Дајте, добри људи, да устајемо, нека и ова чељад вечерају! завиче: Камо та момчад, нека дижу синије! Млађи дођу и све редом дигну, а домаћин ће: Сад ви сједите, па вечерајте, али само похитите, да нам још испечете каву! — Немојте ви хитјети, него вечерајте, као и ми што нијесмо хитјели! — дочека стари сват и сватови.

Но на многим мјестима иза софре устану, те једни сватови сједе горе код ватре, а једни оду да обиђу коње; па за исту софру сједу остала чељад и вечерају, — само њима нема онолико пића (ракије и вина) колико сватовима. Вечерајући поведу говор о сватовима: они добро једе, они слабо; они добро пије, а они слабо и т. д.

Кад сватовима дође од софре бардак, узме га домаћин и напија:

— Ево нам дође бардак од домаћинове стéће софре[2]), — наша вечера у добри час, а његова у бољи час: оба добра, оба нам помогла, а у свака доба гдје молимо Бога! Не била му стéћа, но ходећа и сретна и честита, и у сретне убројита, Богу мила и благословена — ако Бог дâ! И здрав си, господин' стари свате, и овом у добри час! — пије и дода му бардак, па се њим обређују и остали.

Пошто се све подмири вечером, одмах кавеџија пече каву, — а не чека, да га зову; точи у филџане и служи. Сад — ако није у кући или у селу жалост, те не коротују — настаје забава и весеље у пјесми и игри.

Момци и дјевојке изјаве се пред кућу, ако је лијепо вријеме, те пјевају и играју окрећући разна кола, — или ће најприје који од свадбара узети гусле[3]) и уза њих отпјевати коју народну пјесму, па сват. С тога се и једна и друга страна брине о вјешту

---

[1]) Ове двије напојнице се засебно напијају о крсном имену, те пошљедња иде као пета уз „на спомен Бога и свете Петке и свете Недјеље . . .“, док она „Часно сјели, а поштено устали . . .“ напија се као шеста напојница.

[2]) Стојеће софре, за којом су још чељад, па се није дигла.

[3]) Гачани говоре „гусли“; пјева уз гусли.

гуслачу и добру пјевачу; јер — чим свадбар потури гусле, одмах се пита — знаде ли који од сватова уз гусле? Ако случајно не би знао, или би свадбар боље гуслао и пјевао, прије је била рȗга по све сватове, пошто би му се уз људе и жене и дјеца смијала; у обратном случају иста је награда очекивала и свадбара. За то су се при томе и прегањали и заваравали, — обично би се вјештији и бољи пјевач учинио као да не зна ни гуслати, ни пјевати, па би више пута уз ругу и подсмијех потурио гусле, гдје би га његова страна тобож тјерала на поновно гуђење и пјевање. Најпослије би употријебио сав свој мајсторлук, па с пјесме скренуо, те — или се дохвати пјевача, или кога од стране његове, и пошали се, а некад и нагрди га, чим се освети за први подсмијех и ругање.

Кад буде вријеме од спавања, домаћин наређива да се простире и зове слугу: Дај нам још мало да пијемо: Слуга даје, и — ко може пити, пије, те одмах се свлачи и лијеже. Ако је много сватова, раздијеле се по комшилуку на спавање. Обично млађарија још остаје и забавља се, а дјевер за најдаље, изговарајући се да не може спавати. Он сједи са својим парницима у кући код огњишта; шали се и удара се којекаквих игара. Жене између себе шапуре: Какав је, да га Бог убије! Што ли ће украсти! и све га чувају и држе на оку, пошто је обичај да какву малу ствар узме, па — јâ да је сломије, јâ да је собом однесе; може које хоће, а то чине и остали сватови. Ако види да не може украсти, онда ће заћи: Ама гдје ви је та кавеџија? пошто би испек'о каву! Кавеџија пече и даје. Кад попију каву, код потоње устави филџан. Кавеџија му га иште, но он му га не дâ, говорећи: Ово је моје! — и сад се стану прегањати око филџана, али све у шали. Најпослије заће: филџан је мој, а ти ишти за њ' колико хоћеш! — па, ако ће га сломити, одмах гађа њим о зид; а ако ће га носити, метне га у џеп. Кавеџија може га наплатити, ако хоће; али је то обичај, па неки не ће ни приговорити више за њ' ништа, а негдје се око њега отимљу, пребирају сватови, па буде и љутње[1]). У овакој шали и забави могу и осванути, а да и не спавају. Така је младост.

Кад буде у јутру, кутња се чељад рано избуди и устаје; пеку каву и готове ручак. Ако је сватовима далеко путовати, бȗде и њих рано. Пошто се обуку, умију и Богу моле, посједају и запале, те им донесу каву и пију.

Ако није већ сложено рухо дјевојачко и дарови, домаћин и домаћица зовну коју вјешту жену, па иду с њом и с дјевојком, те га преложе. Дјевојка отвори сандук, извади све из њега, а она жена слаже у њ' рухо, па дарове — договарајући се с мајком дјевојачком и осталим женама, ако су ту, да све буде у реду, — и казују дјевојци: ово старом свату, куму, војводи, барјактару и т. д. Пошто све сложе, домаћин затвори сандук и узме кључ.

Пошто попију каву, слуге донесу ракију и служе. Пријатељи, ако се нијесу већ начинили, сада се младожењин отац диже и иде с дјевојачким оцем у другу кућу или гдје наосами, те се граде. Поставе синију, донесу сепет, те из њега вађећи принос и мећући га на њу, говори момачки отац:

— Ево сам ти, пријатељу, донио по уговору нашему: ево брава! па ево тепсију и погачу! и ево ти на свакога свата по двије оке вина и пô оке ракије! И донио сам на моју сретну снаху ево: копоран, постуле, капу... И сад извади из кесе двадесет — тридесет до педосет форинти (колико је већ уговор био) и меће на синију, при чему се заваравају и прегањају.

Пошто то све тако изваде и намири, онда ће дјевојачки отац заћи:

---

[1]) Пошто чварају, да ће са украденом ствари напредак поћи, па са истога узрока не пуштају ни дјевојку у својој обући, но требају сватови да донесу и кад с дернека, јâ на чаршије дјевојку прихвате. Гледао сам гдје уз обућу и капу купују; а мајка јâ родбина дјевојачка узме опанке и капу с дјевојке и носи кући, — док браћа или рођаци распучају на њој хаљине, чварујући ради порода, да не остане штирка (нероткиња).

У опће наш народ чвариje код сваке ствари, те му иде из куће, па не би уз продата вола дао узице, јâ уз коња јулар ни за какве паре.

— Фала ти, мој слатки пријатељу, који си тако дош'о и донио, те си се тако обарчио, и потрошио! Ево, мој пријатељу! ти си чо'ек, путник — ханови су! каве су! здравице су! ето ти ово — па му поврати пет до десет форинти, а тако и сину му — а ово теби, па и ти са својим друштвом попиј путем каву!

Сад скоче на ноге и пољубе се као два пријатеља: пију ракију и часте се, па онда иду к сватовима[1]), гдје нажибају — Добро јутро! — Добра ви срећа! и добро дошли! они им прихваћају. — Гдје си ти, свекробаша? Ја, вјере ми, мишљах, да су те уавсили, па ћавах да идем, да те тражим! говори стари сват момачком оцу; но он ће: Знаш нешто, стари свате! Ја сам био на добру мјесту! Није шала кад се састану два пријатеља ни у механи, а камо ли у кући — оваком весељу; а да видиш како су слатки пријатељи, па је и ракија њихова слатка! И ту развезу оба пријатеља хвалу, гдје најпослије момачки отац стане слободити сватове, нека су слободни и весели, узвикивајући им: Шенала! шенала!... То исто чине и сватови, па уз довикивање — Шенала, сватови! за чим смо пошли, то смо и свршили! Шенала! шенала!... пјевају и веселе се, те затурају разне шале.

Међутим донесу и ону плоску са синије, метну је пред домаћина од софре, он је узме и стане напијати:

— Ва име Христа, помози, Боже! Уранак сретан, срећа голема, помоћ од Бога, помог'о нам Христос и Богородица и јутрос и вазда — ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја, отклен је ова плоска пошла, пошла у добри час! а гдје дошла, дошла у бољи час — ако Бог дâ! Оба часа добра, оба нам помогла у свака доба, гдје молимо јакога Бога — ако Бог дâ! Да Бог дâ и пријатељство, да ви буде сретно и дуговјеко — ако Бог да!

Плоску сад дода слуги; он стане из ње точити и служити ракију. Прву чашу даје домаћину, а он ће опет:

— Ракија радос', а од Бога милос', милов'о нас Христос и Богородица, и били у помоћи нама грешнијем као сретнијем и Богу милијем! И здрави сте! за овога сретнога весеља и Богом благословеног пријатељства! Да Бог дâ, да и ово весеље буде у велики добри час, а пријатељство сретно, дуговјеко и непромјењито — ако Бог дâ! И здрав си, стари свате и господине! — пије, па кад осјети да је ракија слатка, настави: Бога ми су баш слатки пријатељи!

Слуга прими чашу, наточи је и даје староме свату; па осталим редом, те се тако обреде неколика пута, напијајући обичне напојнице за сретнога весеља и пријатељства.

У то укућани зовну домаћина и спремају сватовима ужину за пута: меса печена на ражњу, приганица, сира цијелога, погаче, вина и ракије. Домаћин иште плоске из сватовскијех бисага, пошто момци, који су коње примили, сваки и чува све оно, што је нашао на коњу; само — ако је било пића у плоскама — то је њихово; већ кад су коње водали, они су то попили[2]), па сад сваки доноси празну плоску; а домаћин све им пуни — неку вином, неку ракијом, па им опет даје, те они носе и мећу у бисаге. Сад запита — је ли ручак готов? па, ако је справан, он иде к сватовима и завиче момцима: Дајте ту ракију! — Доста је ракије! — повичу сватови — но дај ти, мој пријатељу и домаћине од овога поштенога дома, нас спремај раније да идемо! — Ја сам све већ наредио; али није још тако баш преше! — Јес, мој пријатељу, факат, и ако није преше! дочека стари сват. Домаћин и сâм зна, па — ако је вријеме, одмах зове млађе и виче: Дајте да ручамо! — а ако није, обреде се опет ракијом неколика пута.

Слуге донесу синије и поставе софру, а домаћин ће им: Чујете, моја дјецо! Ми ћемо сјести за ручак, а ви гледајте коње: напој'те их! па кад их напојите, онда коњ'ма зоб подајте! нека нијесу коњи гладни, јер су људи путници, а далеки конаци! Пошто коњи позобљу зоб, онда коње опремите — колане притегните, узде нађите, и сваком коњу

---

[1]) О овоме је већ прије опширније речено, па нека се упореди.

[2]) Интересантно је кад се момци пограбе за плоске и довикивају се: Има ли у твојој? — А има ли у твојој?

опет зоб успите нека понесу! Сад сједа сватове и свадбаре истим редом за софру као и у вечер — све се измијешају сватови и свадбари, и вазда сједе толико свадбара, колико има сватова. Кад маја донесе хљеб, а планинка бијели мрс, стари је обичај био, да слуга донесе бардак вина и метне пред домаћина, те се исти ред проводио као што је прије описан у вечер, па се устајало и „у славу Божју“. Данас више тога нема, па су се скоро побацили и бардаци старосватски и војводски, те се већином сада владају обичним напојницама, при чему може напијати и војвода, ако стари сват не зна напојница.

Домаћин је напијао „у славу Божју“ и другу „по слави и по слажбеној“, а кад би му дошао трећи бардак[1]), напијао је као што је и сада обичај „у име Бога и свете Тројице“, — слуга би му додао бардак уз обични узвик: Чуј! а он би: А ти мени, а Бог и мени и теби — руке пуне, а срце весело, помог'о нам Бог и данас и вазда, ако Бог дâ! Прву писмо у добри час, а другу у бољи час — оба часа добра, оба нам помогла у свака доба, гдје молимо јакога Бога! Чашом једном здравицом трећом, са великом добром срећом, у име Бога и свете Тројице, Христа и Богородице! Гдјегођ ми њу молили и споминьали, она нама помагала! Гдје ми њу заборавили од памети луде, јâ од невоље тешке, она нас не заборавила, но нам била најбоља помотньица, од свакога зла заступница — овога свијета т'ёлу, а онога и т'ёлу и души, ако Бог дâ! Руку нам додала, муке нам не дала, из кала нас избавила, а до воље добавила — сваку нам добру срећу дала и удијелила као сретнијем и Богу милијем јунацима, ако Бог дâ! Здрав си, господин' стари свате! сретни нам био састанак, а од Бога лијепа добра срећа и напредак — ако Бог дâ! Вазда нам се Бог д'ô за живота састајати, а љубав братинску и пријатељску проводи као сретни људи и пријатељи — ако Бог дâ! И здрав си, господин' стари свате! још ми је једна добра пала на ум. Стари свате господине, српски сине и господичињу! у тебе има господе сватова: војвода, бајрактара, буљубаша, кумова, дјеверова, — па, господин' стари свате! свака 'тица ваља својим гласом да се одазивље; а гдје је људи, ту је и напо̀ница, — али ћемо пити вино сваски, али браски?

— Господине домаћине од дома, од софре заповједниче, племенски и браски договорниче! ми пијемо вино и ракију од синоћ до јутрос; па смо све пили браски, па мислим и јутрос да можемо пити браски, јер је прешније пити браски, но сваски, — а умијемо и

---

[1]) Обично се сада до овога бардака уз вино напија:

— Ракију пили, здраво били! Бог нам дао и о ракији и по ракији мишљено добро, душевно спасеније — ако Бог дâ! А сјели за ручак по Христову закону; добар ручак, голема љубав, помоћ од Бога, помог'о нам Христос и Богородица и јутрос и вазди — ако Бог дâ! Дође нам винце пред свијетло лице, винце кисело, а срце весело, веселио Бог ови дом и у дому нашега брата домаћина, и његово сретно коло и весеље — ако Бог дâ! И здрав си стари свате господине! — пије вина и даде му бардак, те он напија и здрави куму, па се тако обређивају и остали у горњој софри, пошто у дôњој има други бардак.

Кад домаћину дође други бардак напија:

— Прву писмо у добри час, а другу ћемо у бољи час — оба часа добра, те нам помогла у свако доба, гдје молимо јакога Бога, и јутрос и вазда — ако Бог дâ! Све нам добри часи помагали, а бољи прискакали, а анђели благи на помоћи били — ако Бог дâ! О чем гођ радили 'ајир и срећу имали, своје душе не огрнјешили — ако Бог дâ! Угодили Богу и законима Божјима, што нас не би било стид на дивану Божјем! И здрав си, стари свате господине! — пије и даде му бардак; а он ће:

— О, војвода! гдје си?

— Ево ме, господине стари свате, дико наша!

— Имаш ли чашу и бардак?

— Имам, фала драгом Богу!

— Ето ти чаше у руци, па се њом потуци; а обреди себе и дружину! Немоjте се препадати! дошли смо, хвала Богу, у добрије' људи, а нашли смо, фала Богу, добра пријатеља и домаћина; па — фала драгоме Богу, не ћемо невесели бити, но ћемо пити и шићар задобити! и настави напијати, те здрави куму и пије, па му дода бардак, те се тако и опет обређивају њим, гдје слуге надолијевају, чим виде, е ће искапити.

сваски; ама је боље браски![1]) — одговара му стари сват, па — ако пристану при прекладању на сватску, домаћин нареди и слуга донесе три бардака вина и метне их преда њ'; но домаћин ће: Ово је господина старога свата! и помакне их преда њ'. — Ёво ти овије' чашица и овије' здравица, да заповиједаш и управљаш с њима! На то ће му стари сват:

— Од дома домаћине, а од софре заповједниче, а племенски племениче и племенска главо! кад си уза њи' волио и Бога од синоћ до јутрос молио и њима управљао, а од јутрос до сада, — да бијаше и сад! Што ви пребацате те ваше госпоске чашице с вас мудрије на нас луде? Што ће код нас, кад им је љевше код вас! и поврати их домаћину; но он ће му:

— Господине стари свате! гдјегођ има градац, ту има и диздарац; а гдје су сватови, ту има стари сват. Ја бих рад био управљати овијем чашицама; ама заповиједају мени, да их предам теби! — и повраћајући их староме свату, ћàкà као да гони волове: Ћà, воле! а помози, Боже! — ћà, ћà!...

— Ама до мргиња; а не про мргиња, — и ако су оштра гвожђа, земља је дијељена! — довикива му стари сват; но он ће му:

— Ако буду стари волови и стари тежаци, они ће умјети чувати бразду! — и остави бардаке на средини — ни пред собом ни пред старим сватом; па ће му ови:

— Од дома домаћине, а од софре заповједниче, а племенски племениче и племенска главо! како ћемо ми ваше чашице примити, кад су ваше чаше златне, а наше руке масне; па пли ће се чаше сломити, или ће се вино пролити, — него, кад су биле код вас, нијесу требовале код нас!

— Господине стари свате! да нијесте за њих не бисмо вам их ни давали! — дочекива домаћин; но он ће:

— Е, кад је тако, — а знаш ли, брате домаћине: кад тежак имаде свој плуг и шес волова, брзе вологонце, па нађера у дуге њиве — ое воле, до мргиња, немој про мргиња! и ти дођера до мргиња и остави да пландују.

— Господине стари свате! ја орах и дођерах до мргиња, а твоје је да прећераш про мргиња и ореш даље: ја их остављам теби, више не требају мени!

— Од дома домаћине, а од софре заповједниче, братински договорниче, а племенски племениче! знаш ли кад пође кириција у сред љета, кад је велика жега, па путујући отовари на ўљељўк[2]), да почине и напасе коње; па кад отовари, одмах узме покровце и покрије товаре, — па и ви, кад сте мени оволико натоварили, како је ведро, море и облачно бити; из облака тија киша нађи, па ће ми се ова роба налити; јер ваља сада уз планину поћи, па нигдје јеле, да се под њом сједе, ни оморе, да се под њом одморе; а преда мном три јунака, сва три гола врата, а у Рада кабанице нема, — шта ће јунаци без калпака, а коњи без ултије? — кад сте ми дали робу, дајте ми и покровце, да је покријем, да се не налије!

— Биће, господине стари свате, покровци! говори домаћин и виче укућанима — Дајте покровце!

Сад донесу дар на бардаке — обично три кошуље (на сваки бардак по кошуљу метну — поклопе их), па — ако је добар дар, стари сват прими бардаке, метне их преда се и наздравља[3]).

---

[1]) Овако се на свршетку обично сада одговара, хтијући млађи нараштај избјећи бардаке, а и што су се поборавиле старе напојнице, те су и мени ови бардаци дали доста посла, трагајући за њима око стараца.

[2]) Ўљељук = починак, почивалиште; ўљељуковати = почивати, одмарати се.

[3]) И овдје буде пријегона, јер обично донесу једну кошуљу и њом прекрију бардаке, но стари сват их размакне и говори: три јунака под једним калпаком не могу бити! ја — три куће под једним покровом и т. д. Ако донесу слабе дарове, стари сват не ће ни да прими бардака, а може да дарове и спржи, што је и учинио Јоко Говедарица на Михољачама у Симанића као стари сват на свадби; натакао је кошуље на цијев од пушке, опалио и кошуље се запалиле и изгорјеле. Ово је било у кући младожењиној, гдје је био обичај да се гони исти ред и пријегон након вјенчања дјевојке за главном софром као и у дјевојачкој кући, кад је хоће да воде.

Прихвати један бардак, дигне с њега кошуљу и претури је себи пр'о рамена, ја је метне на кољено или крило, па напија — у здравље оба бана, оба домаћина (и дјевојачкога и момкова оца), и њи'овије' поштованије' глава — живота и доброга здравља! и т. д. као што је већ ова напојница наведена, говорећи вазда за обојицу. Кад је сврши, потури бардак, говорећи: Ова се зави и удаде! и њим се обређивају око софре.

Сад прихвати други бардак, дигне с њега кошуљу и напија: За нашега сретнога доласка, а по земану одласка, а вашега сретнога, поштенога и Богом благословенога дочека! Оклен ми пошли, пошли у добри час; а гдје дошли, дошли у бољи час, и назвали — помози Бог! Бог нам и помог'о! Вазда се у љубави састајали, а у милости растајали; а јаки нам Бог био у помоћи, па нам нико не могао одмоћи! И ова се зави и удаде! — па бардак потури, да се њим обреде око софре; а прихвати трећи, скине кошуљу с њега и напија:

— Ва име Христа, а помози, Боже! Чашом једном, здравицом трећом, најбољом срећом, у име Бога и свете Тројице, Христа и Богородице, — која може да нам и поможе сад, па и вазда — ако Бог дâ! и т. д.; па настави — У здравље мојије' цвјетова, ките и сватова, и за свију добрије часова — ако Бог дâ! О, војвода! гдје си? Здрав си! Да Бог дâ, што је снашло мене, да снађе и тебе! — и пије стари сват из овога бардака колико море, па га даде, да се и њим обреде.

Сад опет домаћин нареди и слуга наточи три бардака вина, па их донесе преда њ'; а он повиче: Ово је господина војводе! и спреми му их уз дозивање: Господин' војвода, крило од сватова! Ето ти тије' чашица и тије' здравица, да заповиједаш и управљаш с њима. На то ће војвода:

— Фала ти, од дома домаћине, а од софре заповједниче, браски договорниче, а племенски племениче, и племенска главо! Ове чашице и ове здравице, куда су 'одале од синоћ до јутрос, а од јутрос до сад, нека одају и сад! — и повративши их пред домаћина до себе (од дôње софре), развије се прегањање као и са старијем сватом. Најпослије ће војвода:

— Од дома домаћине, а од софре заповједниче, браски договорниче, а племенски племениче, и племенска главо! Јеси ли видио, кад се кириџија на пут спрема, и поведе два и три коња: на свакоме понесе покровац и сувише ултију; па гдје сједе. да пода се метне; гдје почине, да се покрије; а кад нађе вријеме, товаре да покрије, — а овдје су три бардака; три гола јунака; а на њима није ни ултије, ни покроваца; бардаци златни, а руке масне, — како ћемо их примити? — ја ли руке отрите, ја ли бардаке покријте!

— Покрићемо, господин' војвода! и нареди те донесу дар и покрију му бардаке.

Сад их он помакне преда се, узме један, скине с њега кошуљу и напија[1]): Здрави сте! Овом ћемо за здравље нашега брата, старога свата, и његова друга, високога кума, и нашега барјактара, пернатога, и првјенца племенитога, дјевера и дјевербаше, и његова одобаше, и нас свију цвјетова, ките, сватова! Куд гођ с њима поступио, свуда на срећу наступио, и гдјегођ с њима био, свуда задобио — на дивану госпоскоме, на међану јуначкоме! Све га браћа виш' себе сједала, у образ му гледала, за здравље Бога молила — живота и нашега и његова здравља, ако Бог дâ! У стару селу вазда био у горњем челу! Бог му дао и дариво у дружини: коња враније', јунака младије', сабаља оштрије! Кудгођ се с њима навијао, свуда срећу задобијао, — вазда добио диван и међан на туђему станку земље! Ова се зави и удаде! и потури тај бардак, да се њиме обреде, а прихвати други, скине с њега кошуљу и напија:

---

[1]) Ако не би знао војвода напојница, напија стари сват, што се догодило и у сватовима попа Јована Поповића, гдје је био војвода његов тетак, Тоша Грковић, а стари сват поп Глигор Старовић. Дошавши сватови на Михољаче по Ђурђу, кћер Мића Говедарице (Симанића) изнесу им бардаке, те поп Глигор уза сваки напи и однесе све шест кошуља.

Случајно те стари сват не би знао напојница, а за тога га изаберу, могао је уза се повести замјеника, па је овај мјесто њега напијао и прегањао се с домаћином од софре. У томе није било никакве замјерке; али је било, када би стари сват пристао на бардаке (сватску), па не умио напијати, или би се помео; а у жестоком пријегону, могао је тада што и штетовати.

— Здрави сте, браћо! Чаша једна, а здравица друга, љубав дуга, а помоћ од Бога! За у бољи час! За нашега високога и племенитога кола, па за нашега широкога поља. Да Бог дâ, да нам вазда коло 'оди и игра. а да нам поље роди! Коло нам родило јуначкијем гласовима, а поље нам родило овцом бјелицом и бисер шеницом и свакојаким добром јуначкијем, од Бога познатијем! И ова се зави и удаде! — и потури бардак, да се њиме обреде, а прихвати трећи, дигне кошуљу с њега и напија:

— Здрав си, од дома домаћине, а од софре заповједниче, братински договорниче, а племенски племениче, и племенска главо! И трећом здравицом, помого нам Бог и света Тројица — сад, па и вазда, ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја, којигођ свету Тројицу молио, она му и помогла! и т. д., па настави: За нашега сретнога ћара и шићара и ове сретне по земану снахе наше, а сестре ваше[1]), што смо добили под свој барјак с крстом наопослом, а у велики добри час! Да Бог дâ и милос' Божја, ова сретна по земану снаха наша, а сестра ваша, кад поступила своме дому од свога рода, десно јој се добри час као Христу на крсту, а Јовану на води Јордану! И да Бог дâ, да угоди своме дому, како би јој мило било њезину роду, — да јој пође љуцки глас од њезина дома до њезина рода, као челин зуб по меду и цвијећу: И здрав си домаћине! — пије и дода му бардак, те се и њим обређују[2]).

Свих ових шест бардака рачунају се као трећа здравица, с тога трећим напијају и стари сват и војвода „у име Бога и свете Тројице“, при чему се и опет огледа стални ред код наших сељака.

Сад која од женских донесе мараме и кити сватове — свакоме свату затакне мараму за фермен на десном рамену; а бајрак је окићен, кад су дошли сватови (чим дођу сватови, скину јабуку с бајрака и натакну другу, па свежу мараму уз ону, што су је привезали, откуда су сватови пошли и натакли јабуку).

Кад дође четврти бардак пред домаћина, напија „у име Бога и часнога, сјајнога крста“ и т. д., па настави „за домаћинске најврсније закладе — кумова и пријатеља“ и т. д. као што је већ наведено, и здрави староме свату; пије вина и дода му бардак.

Узевши бардак и стари сват здрави скоро као и домаћин, па ће наставити: Дјеверови, моји соколови, кад вам ова чаша дође[3]), вино испијте, на ноге скочите, а свој сретни

---

[1]) Сватовско је вазда своје прво истаћи и споменути, с тога је овдје: снахе наше, а сестре ваше.

[2]) Код ових бардака служио сам се савјетима многих стараца и — дозволом господ. Стевана Зимоњића, његовим чланком „Каква је разлика у напојницама о крсном имену и свадбама“ („Босанска Вила“, 1893., стр. 57.), који је управо и ограничен на ове бардаке — напојнице уза њих, па сам се њима обилатије служио код војводе и кума уз допуну, како сам их слушао и написао од Сима Шолаје, Стевана Шуше и Марка Бејата; остале напојнице већином су од Јована Мастиловића и Лазара Касавице. По Стевану долазе и куму три бардака — „И здрав си, високи куме, десни друже, што је снашло мене, да Бог дâ, да снађе и тебе!“ здрави војвода трећим бардаком, што ће бити погрешно, јер је већ на почетку почео да здрави домаћину — „Здрав си од дома домаћине, племенски и братски договорниче, а од софре заповједниче, и трећом здравицом!“ па не може бити, нити је у реду да се прескочи на кума, који му и није с десне стране, но у горњој софри домаћину с лијеве стране; а војвода је у дôњој софри с десне стране дôњег домаћина, па му је с десне стране који од свадбара. Но и осим ових и других неисправности у томе чланку, читава је збрка и у кумовим напојницама, што се ту без икаква реда наводе, да се не зна, шта уз који бардак напија. (Упореди „Вилу“, стр, 57.—58.) Стеван вели, да је то давно негдје писао од свога некаква стара најамника, но ја нијесам чуо, нити се икоји старац сјећа, што их ја познајем, да су доносени бардаци игда пред кума; а то није било ни на свадби пригодом женидбе овдашњег пароха, попа Јована Поповића, па их ни у Требињу не доносе. (Упореди „Гласник земаљ. муз.“, 1898., стр. 23.—25.)

[3]) Ако нема бардака ни пријегона, онда их уз трећу чашу зове, а то је обично сада — „кад вам ова трећа чаша дође, вино испијте“ и т. д. говори стари сват, те и од домаћинових напојница изостаје понешто, као уз четврту за кумова и пријатеља и т. д., јер уз напијање: у славу Божју, по слави и слажбеној, у домаћиново здравље, долази уз четврту за кумова и пријатеља, уз пету за вољније' и невољније', а шеста за прибирање софре. С тога су без икаква реда напојнице у опису

добитак видите — је ли у реду? Што не би било у реду, будите ви пажљиви, па уредите; јер се све то вас тиче! Али мислим, да ће то све бити у реду, фала драгом Богу, пошто смо дошли у добрије' људи и пријатеља, — али нијесмо ни ми баш тако нељуди, вет би рад био, да се и ми спрема њих поштено владамо. И здрав си, куме, мој лијепи друже! — пије и дода му бардак; а он ће:

— Здрави сте! За здравље мога милога кума и моје сретне куме, који ступају у брак по закону црковноме, а по љубави српској, — да им Бог дâ добру срећу у њи'ову кућу, да се у њи'ову животу и њи'ову дому ките јуначкијем гранама — мушкијем главама као сретни и Богу мили јунаци, ако Бог дâ! И себе не ћу заборавити, — да Бог дâ, и нама сретно кумство ново, и да по земану потврдимо још бољијем, ако Бог дâ! И здрав си! — здрави другу према себи, пије и даде му бардак, те се њим обређивају, а слуга надолијева.

Кад се и дјеверови обреде, дјевербаша их пошаље да дјевојку спремају и облаче, што стоји до уговора — ко ће је спремати! или укућани, или дјеверови. Кад тамо дођу, сједу и понуде их одмах вином[1]). Обично с њима сједи дјевојачка мајка, браћа или рођаци и која невјеста. У то се отворе и врата, а брат води за руку своју сестру, па ступивши преко прага, повиче: Добро ви јутро! и сретна ви и честита моја сестра, а ваша — ако Бог дâ — снаха! Она се поклони и пође к њима, но они су прије скочили на ноге, мало се погнули напријед у знак поклона, па је дочекају, говорећи: Сад ми устасмо пред тобом, а од сад ти вазда пред нама! — узму је међу се и сједу. Исти је брат, што је довео, расплео плетенице и рашчешљао.

Дјеверови слободе и нуде дјевојку, да руча. Мајка доноси све финију захиру: приганица, пите, меса (печена и кувана), сира, кајмака, млијека, вина, ракије; но неке чварују, па не ће окусити меса никако како дођу сватови, па док се вјенча, — да не би остала без

„свадбе у горњој Херцеговини“ као и то, што се те напојнице мећу у уста староме свату, као да је *он пречи од домаћина од софре; а уз то још и у вечер, где су сватови као мусафири све док се не* начине пријатељи. Ту уз пету здравицу напија стари сват правом домаћину од дома (дјевојачком оцу) — „*Здрав си, брате домаћине! Ја ходах по свијету као пчела по цвијету, и тражих бољега од* тебе, ал не нађох ни ко тебе; те сад си ми здрав, како би сам себи био рад!“ (код Врчевића: „*Ја идох по свијету ка и чела по цвијету и тражих не ћу ли од тебе бољега наћи, а ја не могох ни ка тебе камо ли бољега од тебе, кад је мене свако добро код тебе. — Сад да си ми по здраво здрав каконо бих и себи рад!*“) — и наставља за кумова и пријатеља, што је посве криво, јер то здрави домаћин од софре, а стари сват вазда на његове здравице оздрављава само, — за то и сједи домаћин од софре у челу трпезе, а с десне му стране стари сват, с лијеве кум, па је он глава и заповједник софре, те и главну ријеч води, а то су напојнице. Но ово је узето из Врчевића, где уз „трећу“ здравицу при поласку напија стари сват уз бардак домаћину од софре, с тога му и вели: „*Ја идох по свијету ка пчела по цвијету и тражих . . . бољега*“ и т. д. (Упореди „Три главне народне свечаности“, стр. 183. и „Из народа и о народу“, I., стр. 62.—63. и даље), што је и сувише неспретно испало, као и цијели опис свадбе збрком Врчевићева описа и варошке мостарске свадбе, где су измијешане и напојнице и једне и друге са сеоским, па би се упоређивањем далеко отишло.

[1]) С дјеверовима не иде: кум, младоженин отац, чауш, домаћин од куће и још два три одлична члана у другу преграду, како стоји у опису сеоске свадбе у горњој Херцеговини (Из народа и о народу, I., стр. 64.—67.), нити се граде пријатељи сада („код треће здравице“), ни пртенују дјевојку, о чему је већ била ријеч; но то је унесено из мостарске свадбе, па и она напојница уз трећу чашу: „За нашијех сретнијех путника, ко ће на пут, Бог му дао срећу у пут! Ко остаје у дому, радио о добру! Да Бог дâ, да се и они здраво и окићено с пута врате и све на дому здраво нађе, ако Бог дâ!“ (Иста књига, стр. 114.—118., но у „Гласнику земаљ. муз.“, 1903., стр. 593.—594., где су „Свадбени обичаји у Мостару“, та је напојница нешто друкчија: „Ово ћемо за нашије сретније путника, да нам здраво на пут пођу, а још се здравији и веселији врате, са нашим придобитком, ради кога смо се потрудили. Сад здрав си, брате Н., ко је за пута, нека путује!“ И ова је управо варошка, а она извађена из сеоске напојнице при поласку сватова „за сретна пута“, што се и из горњих напојница разабира.)

„особине“. Кад ручају, брат пита дјеверове — хоћете ли ви облачити дјевојку, или ми? Ово стоји до њих, а тиче се само оних хаљина, те су они донијели на дјевојку уз принос. Одаберу ли дјевери да је облаче, одмакну све женске од ње и обуку је. Узму иглу и конца — црвене свиле, што су собом донијели, те сашију мараме и прекрију је *(слика 4.)*[1]);

Слика 4. Дјевојка са дјевером.

иглу сломију и баце на дјевојке, па — на коју пане, чварују, да ће се она прво удати, Сад један дјевер распаше своју каницу и опаше њом дјевојку, а њезином се опаше он, чварујући ради мушке дјеце. Ако је већ брат није расплео, расплету јој и косе[2]); а брат јој распуча џечерму и остало, — нигдје на њој не смије бити пуце, ни кукац запучен, па ни узо̂ заметнут. То је, да не би остала нероткиња, па тек по вјенчању се плете и запуча хаљине. Пошто је тако опреме, један остане код ње, а други иде у софру и каже староме свату да су готови[3]).

Међутим се и дјевојке окупе и стану опјевати сватове за софром:

Стари свате, дико наша! Даруј нама коло наше, Честита ти ћеса твоја —
Дивно ти се сјаш! Да се лепше сјаш! Пуна дуката!
Дивно ти се сјаш! Да се лепше сјаш! Пуна дуката!

Пошто их дарује — једна од пјевачица прије, новац прими, пољуби га у руку, поврати се и запјевају:

Фала теби на твом дару —
И честит ти глас!
И честит ти глас!

---

[1]) Управо натакну јој на главу; јер узму мараму (једну, ако је доста широка, иначе двије), превију је по средини, с једне стране донекле сашију као кукуљицу, гдје турну савијене крпе да стоји шиљак узгор, па то јој дође на главу, чим јој се сакрије лице — како се то лијепо види на слици. За овог прекривања имају посебне мараме и оне су скоро као струке велике, те се позајмљују и носе у оваким приликама на дјевојку. Причале су ми неке жене, да им сашију скоро до паса; а Ђурђа Ивковића, да јој је морао поп Јоле парати, пошто је није могао закуснути вином при вјенчању.

Као што је речено, уз иглу и конац у кутији огледалуши (с огледалом на капку) носили су се и каранфили, што би дјевојка гризла, да из уста мирише; а уз то и чешаљ, којим би је дјевери чешљали, прије себе зачешљавши, па њу. Но данас је браћа већином спремају, па и чешљају и распучају. — У Требињу се не носи огледало и игла, ради женске дјеце — да их не би рањала. — И копаран дјевер прије на себе обуче, па на дјевојку.

[2]) Све, па у које су велике, измијешају се с коњском гривом, кад уђаше.

[3]) Не доводи се дјевојка међу сватове на „благослов дјевојачки“ — „Сада дјевојку доведу први пут међу све сватове, те, поклонивши се, пољуби најприје оца у руку, кољено и *ногу* (?!), затим сву

Сада се помакну до кума или војводе, па му на исти начин запјевају и он их дарива, те тако обреде све сватове, а они их даривају колико који хоће. Но често се догоди да стари сват узме јабуку, у њу забоде круну или колико хоће, говорећи: Ово је јабука овије' дјевојака и невјеста, што нас дворе, и што нам сваку лијепу услугу чине, па треба да и ми њима ову јабуку закитимо! Сад јабука иде од руке до руке, и сваки сват задијева у њу, колико га је воља. Кад сви дарују јабуку, стари је сват узме и даје своме пријатељу и каже му чија је. Но могу се и дјевојке при пјевању даривати и опет стари сват скупити посебно за снаше, те дати домаћину или домаћици да им се подијели. Већином то купљење и даривање врши се пред полазак, а негдје и пошто се попије кава.

Кад дође пред домаћина пети бардак, узме га и напија: Чашом петом на спомен Бога и свете Петке и свете Недјеље! и т. д., па настави — Здрави сте, браћо! часно сјели, а поштено устали! и т. д. — здрави староме свату, пије и дода му бардак. Примивши бардак и он наздравља према домаћину, па настави: Здрави сте! за сретнога нашега пута, а домаћинова сретнога останка. Ко ће на пут, Бог му дао сретни пут! а ко ост'о у дому, радио о добру, — о добру радио, а бољем се над'о, ако Бог дâ! Бог нам дао здраво путовати, а здраво и весело дому и домаћину долазити, а брата домаћина здраво и весело наћи, гдје се у свому дому весели, весеље му било сретно и дуговјеко — ако Бог дâ! Вазда веселља чинио у своме дому, — да вазда ради о добру — ако Бог дâ! И здрав си куме! — пије и дода му бардак, те се њиме обређивају.

Прије је био обичај донијети пред сватове печену кокош, и није се знало — гдје јој је предњи, а гдје стражњи труп, па је требао вјештак да је прихвати, расијече, те сватовима главу узме, а свадбарима стражњи дио остави, У обратном случају, срамота је била.

Исто је тако био обичај, а и сада је на неким мјестима, те ашчија (месар) донесе у кутљачи печену главу пред старога свата на синију. Он зна да је то замука и радња његова, па му је дарива новцем колико хоће. На тај начин доноси и пред кума тртицу, пред војводу плеће и т. д. пред сваког свата, и сви му дарују кутљачу. Мјестимице донесу и у једном суду — сахану или ћаси — и метну на синију, па ту турају сватови новце колико који хоће.

Пошто се сви обреде, и шести бардак дође домаћину, напија: Здрави сте, моја лијепа браћо и дружино! Овом ћемо за вашега сретнога пута, а за нашега сретнога останка, живота и доброга здравља, ако Бог дâ! Когоћ ће на пут, Бог му дао сретни пут, да здраво путује, а здраво и весело своме дому дође! А ко осто у дому, да ради о добру, — о добру да ради, а бољему да се нада! Бог нам се дао вазда састајати, за живота ни жељети, ни омразити, већ вазда љубав пријатељску и братинску препроводити као сретни и Богу мили јунаци — ако Бог дâ! Наша сретна сестра, а по земану снаха ваша, — кад пошла из овога нашега дома, пошла с великом добром срећом! а кад дошла тамо своме дому, дошла у бољи час, па јој се сваки добри час догодио као Христу на крсту, а Јовану на води Јордану — ако Бог дâ! И здрав си, господине стари свате! за вашега сретнога пута! — пије и дода му бардак, па ће он:

— Благодаримо, брате домаћине! Ти ријечи, Господ Бог својом милости! — па дозива војводу:

родбину своју, па онда старога свата и редом све сватове" — како то стоји у опису сеоске свадбе у горњој Херцеговини, те да јој свак рече „да ти је сретно и Богом благословено!" (Из народа и о народу, I., стр. 67.), или на „добру молитву", како се то код Врчевића каже (Три главне свечаности, 189.—190.). На селу не излази дјевојка пред сватове прије, него се вјенча, и тада је дјеверови доведу и ижљуби све редом сватове; а *оно извођење дјевојке пред полазак мостарски је обичај, као и напојница* старога свата након тог братинског извођења сестре пред сватове: „Здрав си, брате домаћине! За нашега сретнога придобитка! Да Бог дâ и милост божија, да нам буде сретна и Богом благословена! Кад кренула из овог рода — у свој дом, кренула сретном и Богом благословеном ногом! Угодила Богу и своме дому, као сретна и Богу мила Српкиња, ако Бог дâ!" (Упореди исту књигу стр. 67.—68. са стр. 117.—118., те „Гласник земаљ. муз.", 1903., стр. 594.)

— О, војвода, моја дико!

— Чујем, господине, стари свате!

— Свако те добро чуло и видјело — ако Бог дâ! Имаш ли чашу и бардак?

— Имам!

— Ето ти чаше у руци, па обреди себе и дружину, јера ћемо сад путовати, и здрав си! За нашега сретнога пута и сретнога добитка! Да Бог дâ и милос' Божја, што год смо ми јутрос добили, било нам сретно и многољетно, непромјенито, а у велики добри час, ако Бог дâ!

Здрав си, бајрактаре, сиви соколе мој! Кад ти ова чаша дође, да чашу испијеш, а на ноге скочиш, бајрак да развијеш, а дружину под свој сретни бајрак савијеш!

Здрав си, првјенче, крило од сватова! Кад ти чаша дође, да вино попијеш, сватове савијеш и посоколиш, ваља путовати; пут крчи, а сватове вичи, — кратки данци, а каљави кланци, а дугачки од пута конаци, да идемо, да не примрчемо!

И здрави сте, браћо, десно и лијево, поштено и лијепо! За нашега ћара и шићара! Да Бог да снахи нашој, а сестри вашој, кад пође из свога рода, па рекла — остај с Богом, мој роде! а род јој говори — пођи с Богом, сестро наша! Бог јој и помог'о! Кад дошла у свој дом, па рекла — помози Бог! Обеселио јој се њезин дом, а и она своме дому, ако Бог дâ! Да Бог дâ, снаха наша, а сестра ваша, да буде у своме дому сретна и весела! По земану кад пошла са својијем заовама и јетрвама у поље, пошла играјући; а кад пошла из поља кући, пошла и играјући и пјевајући, и мушка чеда у бешици носећи! И здрав си, куме! — пије и дода му бардак, те се њиме обређивају.

И тек сад настаје метеж. Дјевојке и невјесте стоје и пјевају. Софра се не диже, но сватови се дижу један по један иза ње, измичу се и сједају на друго мјесто, да попију каву. Најпослије устане стари сват, па и домаћин од софре, и — кад сједу и они, заишту каву, која их готова чека, те им се одмах донесе и даје. Кава је слатка, која се никада по јелу не даје без сада на кретању сватова, што је знак да сад и кавеџија тражи награду за свој труд — да му филџан дарују. Попивши они по једну ја по двије каве, сваки сват мене у свој филџан од новаца колико хоће, те устаје и одмах иде и гледа, је ли му коњ у реду; кад тамо, а оно сви коњи опремни, па и исти их момци држе, који су им их и синоћ прихватили. Примајући сватови коње, сваки даје понешто момку у парама за свог коња, што му га је надгледао; а момков отац дарива дјевојачку мајку, сестре јој и остале женске новцем.

Сад и дјеверови иду по сандук, да га изнесу и натоваре на сејисану, кад тамо, а на њему сједи дијете (брат ја рођак дјевојачки)[1]. Они га питају — је ли ово наш сандук? — Јес! одговара дијете. — Сиђи, дијете, да износимо! гоне га они; но дијете све шути, док они метну на сандук што од пара, или — ако је ко повећи, одговара — не ћу! позлатите сандук! Тад' узме паре и сиђе, а они изнесу сандук. Но догађа се у оној хитњи, те их дијете превари (пошто су га подучила кутња чељад, што све стоји за оцем дјевојачким); узело им је и сакрило кључ од сандука, узду с коња дјевојачкога, а догоди се често, па и обућу дјевојачку (опанке, постуле, кундуре). Кад стану да товаре сандук, треба га по обичају отворити и не закључава се, док се дјевојка вјенча (ради дјеце). Сад они стану тражити и искати кључ, на што им дијете повиче — ево га у мене, да ви га продам! па му нешто даду, а он њима кључ[2]. Сандук откључају, натоваре га на сеји-

---

[1]) „Кад се дјевојачки чеиз почне товарити, сједне на шкрињу једно дијете“ и т. д. (упореди „Из народа и о народу“, I, стр. 69. и „Три главне народне свечаности“, стр. 162.). Гачани не знају шта је „шкриња“.

[2]) Опрезни дјеверови не ће никада примити сандука без кључа, а негдје и узде. То је стари обичај. Сандук товари дјевер и дјевербаша, но негдје и отац момков с комарџијом, па ови и износе сандук, те том приликом отац момков и дарива дјевојачку мајку и остале женске, или обично при опраштању.

сану с једне стране, а с друге сепет, у коме је ужина сватовима, па — ако крива (обично сандук претегне) — уза сепет и коју биљу дрва. У то и браћа изведу сестру, доведу до коња и узјашу је, при чем дјевери потурају скут (перо) од хаљине своје на бакрачлију, да дјевојка стане на њ', кад узјахива[1]). Дјевојка се већ у кући ижљубила и опростила са свима, а ако није с ким, сад се љуби и опрашта. Ово је праштање плачно и врло ганутљиво. — Хајде, синко, у добри час и сретно ти било! Више ти Бог д'ô добара, но очима свијета видјела! — слушао сам гдје мајка шћери довикива, која се прицапила за њу, гушећи се у сузама, и — не плачи! Буди јунак, к'а и мајка ти! — а овамо мајчино срце зна како јој је, па га и отвори након одласка шћерина. Стари је сват већ узјахао, а за њим и остали сватови; но домаћин их је послужио вином и након каве и прије узјахивања, па и сад, гдје се напија скоро као и за софром, а највише за сретна пута и останка, те захваљивајући на части и љубави. Пошто се опросте, првјенац отисне коња и виче — с Богом те, људи! — па ако има револвер, опали. За њим и остали гоне, а дјевојка за кумом међу дјеверовима. С њима пође и брат, ђâ рођак дјевојачки, те сестру испрати. Кад одмакну неколико од куће, и укућани увребају, да се дјевојци најлакше окренути, јер је држе и чувају дјеверови, зову је — О, Милице!... Хтијући се она окренути, не дају јој дјеверови, но само руком махне; али, која је јунак — како народ каже — и уграбиће згоду и окренути се на род, — а то с тога да јој се пород умеће на ујчевину[2]). Велика је срамота, ако се дјевојка одазове.

Сад и стари сват дозива пријатеља три пута; одмакнувши мало подаље сватови, заставе коње, а он зове домаћина по имену — О, пријатељу Раде! — Чујемо, пријатељу! — Остани с Богом! и фала ти на части и љубави, и поштену образу! — У добри час да ви је сретни пут! Пођите и ви с Богом! И кад већ прилично одмакну, брат се са сестром пољуби, метне јој оне паре узете за узду у обућу, да њима дарива огњиште, даде јој јабуку и у њој затакнутих пара за даривање кола и дјевојака, опрости се с њом и са сватовима, па се врне кући, гдје затече чељад у плачу за својом одивом; а сватови оду весели, пјевајући и коње играјући, — један запјева иза гласа:

Због ом остај, брате домаћине!

Како се софра није ни дизала, сад сједу за њу свадбари, те ручају и пију. Обично се донесе за ручка пријатељски принос — и јело и пиће. Пошто ручају, сваки иде својој кући; а јадна мајка плаче — набрајајући све врлине своје шћери, браћа луда (нејака), па често и отац.

С тога се сватови и не испраћају с пјесмом[3]).

---

[1]) Једни веле да се овим куша досјетљивост дјевојачка — хоће ли стати на скут? ако је мудра и авизна — не ће, него га потурне и стане на голу узенгију; но свакако ће ово бити чварка, ради учина око порода.

[2]) Веле да је ово остало од војводе Момчила, на кога се увргао Марко Краљевић —

А Марко се тури на ујака,
На ујака, војводу Момчила.

С тога у Васојевићима и не бране се дјеверови окренути дјевојци. — „Она се окрене на десно, али се не одазове. То се чини да би се пород уметнуо на родбину дјевојачку". (Срп. етнограф. зборник, књ. V., стр. 557.). У томе се и гледа, ко ће се у кућу довести.

[3]) Но судећи по овој пјесмици, што сам је забиљежио на Михољачама, као да су их некада с пјевањем и испраћали, или се пјевала прије кретања сватова, — можда у времену кад су је дјеверови облачили, ако је није донијела и која одива из кога другог краја. Ево је:

Сад полази сеја наша — баба оставља,
баба оставља.
Пођи с Богом, сејо наша, са добром срећом,
са добром срећом.

Здраво дошла дому своме. тамо радосном,
тамо радосном.
Са господом сватовима, сејо милосна,
сејо милосна.

Повратак сватова с дјевојком.

Нит' вилу водимо, ни сокола женимо.

Сватови иду истим редом као што су и дошли, само гледају да не дођу истим путем кући, којим су и отишли, но мало заобиђу бар кад кући прѝмају. Сејисану надгледа свекар, гони је пред собом, те је сватови не пуштају саму, но све пазе, да је међу њима, како коњ не би превалио и истресао ствари, јâ их ко покрао. Првјенац гдје срете уз пут коње под товарима, дозива кириџију, вичући му: Отпушти шепут на коњу! Ако

Слика 5. Сватови пред црквом.

случајно кириџија не ће, он сâм тргне за шепут[1]) или му га пререже, а коњ превали товар. — Сад товари, кад неш шепут пуштат'! довикива му првјенац. Исто тако треба и

Слика 6. Дјевојка по вјенчању. (Сандук.)

јахач, кога срету, да извади ногу из бакрачлије; а то све чварујући ради дјеце. Прелазећи преко воде, баца дјевојка што од пара у воду. Кад кога срету, сватови га поје вином или ракијом из плосака; а и њима износе здравице, при чему се поступа као што је већ речено[2]). Када буду около половице пута, сви одјашу, натакну коњима зоб, растоваре

Сад полази сеја наша — мајку оставља, мајку оставља.
Пођи с Богом, сејо наша са добром срећом, са добром срећем.
Здраво дошла дому твому, тамо радосном, тамо радосном.
Са господом сватовима, сејо милосна. сејо милосна.

Овако се пјева и даље, редајући браћу, сестре и т. д.

[1]) Овдје кажу још и „жив узô“ (живаузлица, петља); шȇпȳт, m. die Schlinge, laqueus (Вуков Рјечник, гдје ту ријеч тумачи са зâмка, die Masche, macula).

[2]) Осим здравица не износи се у Гацку и јело сватовима, или како се подмеће: „Ако домаћин имаде уз пут близу каква пријатеља, он им на пут изнесе напојницу. и то: једнога печена брава *печенијех* (!) приганица, по 10—20 ока вина (спрам броја сватова) са ријечима: „Добро сте ми дошли!“ Овдје сватови не одјахивају са коња, но сваки онако по штогођ заложи, вина се напије и напојницу

сејисану, па сједу и ужинају *(слика 5.)*. Дјевери с дјевојком сједе наосами и једу[1]). Ако је и црква успут, а сватови прије подне туда наљегу, сада је обичај, па се сврну и у њој вјенча свештеник младенце *(слика 6., 7., 8.)*, те крај цркве баш и ужинају, ако се ту не окупи много свијета. Пошто ужинају, натоваре сејисану, сви узјашу и крену пјевајући.

Обичај је, да грозничава чељад излазе пред сватове и питају дјевојку — кад ће их пустити грозница? на што им она обично одговори — сјутра![2])

Слика 7. Полазак сватова са вјенчања.

Кад већ примају кући, одвоји се војвода и првјенац, потјерају коње, — иду на муштулук, а дјевојке их дочекивају пјевајући:

Слика 8. Муштулукџије код младожење.

дарива од цванцике до талијера." (Из народа и о народу, I., стр. 69.). Сватовима за пута спрема пријатељ ужину — јела и пића, па је то у сефлуку избачено. јер тога нема ни „од тврде Заломске плоче до Ништица и од Каменог Брда до Трентишта!" (ваљда Тјентишта), што се види и код Т. А. Братића из „Свадбених и погребних обичаја на селу у Горњој Херцеговини" (Гласник зем. музеја 1903., стр. 388.—391.). Дохрањивање сватовима јела и пића може се случити код варошана и то код дуга пута од два и више дана хода, као што је и покојни Лазо Шкеро изишао из Требиња, приправио ручак и дочекао споменуте сватове Кекића на Моску. А сеоски ће сватови у таком случају пасти на конак у пријатеља, ако га жеников отац има уз пут, те пријатељ пријатеља лијепо дочека, коње намири, сватовима вечеру приправи, па и у јутру ручак даде, гдје при поласку само жеников отац дарива женске у кући, — сватови не бацају ни цванцика ни талијера. Овим само исказива пријатељ пријатељу љубав, што се особито огледа код Лаза Шкера као пријатеља и Лакова и Гаврилова.

[1]) Намјери ли се случајно тада ко ту, сједе и са сватовима једе, што се и мени догађало, пошто је за сељака увреда, ако му понуду одбијеш. Ту ужинају и напију се посљедни пут пријатељског вина.

[2]) Бива кад се дјевојка вјенча, пошто је стари обичај сјутри дан рано вјенчати у кући.

Дођосте ли, долећесте ли,
Сиви соколи?
Сиви соколи?

Донијесте ли добре гласе
Од те господе?
Од те господе?

Јесу ли здраво сви сватови?
Редом господа?
Редом господа?

Дошавши тамо, дочекају их на исти начин као и код дјевојачке куће, и проведу исти обичај. Прихвативши домаћин плоску у војводе, даје му бардак с вином, а једна га женска закити кошуљом, затакнувши му је за фермен, а друга првјенца марамом *(слика 9.)*.

Слика 9. Првијенац.

Сад муштулугџије обрну коње и одјуре у сав трк међу сватове, гдје старом свату предаду поздрав и бардак. Узевши га он напија: Ова чашица и ова љубезница отклен пошла, пошла у добри час и т. д., па здрави куму; пије и дода му бардак, те се обређивају. Пошто се сви обреде, бардак метну у бисаге и крену; а један запјева иза гласа (обично стари сват):

Весели се, брате домаћине!
Ево теби ките и сватова!

Кад се већ примакну кући, све се изјави пред кућу; дјевојке ухвате коло, а младожења, гледајући кроз прсте дјевојку, говори — Ја тебе кроз прсте, а ти мене кроза срце, — а за мном ти срце пуче! — тако три пута узастопце. Дјевојке пјевају:

1.

Повила се танка магла,
Испод равна Подвележја
То не била танка магла,
Већ то била кита свата,
Међу њима млада нева —
Наслања се на дјевера.
Дјевер неви говорио:
— Нево моја, вило моја!
Што си ми се препанула,
Те си ми се наслонила?
Немој ми се препадати,
Него гледај добра бити
Милосноме бабу моме —
И теби ће бабо бити!
Па по томе, снахо моја,
Буди добра мајци мојој —
И теби ће мајка бити!
Па по томе, снахо моја,
Буди добра брату моме —
И теби ће брато бити!
Па по томе, снахо моја,
Буди добра сеји мојој —
И теби ће сеја бити! и т. д.

2.

Жарко сунце на високо ти си —
Радо, радо, на високо ти си![1])

[1]) Овако се припјева уза сваки стих.

Снахо наша, на далеко ти сп.
Жарко сунце попусти се ниже, —
Снахо наша, примакни се ближе!
Радосно те пред двором чекамо.

3.

Језди коња, снахо наша,
Па се поклањај!
Па се поклањај!
Иду редом сви свекрови,
Да те гледају!
Да те гледају!

Језди коња, снахо наша,
Па се поклањај!
Па се поклањај!
Иду редом свекрвице,
Да те гледају!
Да те гледају! и т. д. [1])

4.

Добро дош'о, стари свате
Са свом дружином!
Са свом дружином!
Донесе ли добре гласе
Од те господе?
Од те господе?
Доведе ли снаху нашу —
Вилу из горе?
Вилу из горе?
Донесе ли добре даре
За те господе?
За те господе?
Да дарива снаха наша
Редом сватове,
Редом сватове.
Кад прелаже снаха наша
Редом дарове,
Редом дарове.

Господину старом свекру
Ћурка великог,
Ћурка великог.
Господину старом свату
Зелен' доламу,
Зелен' доламу.
Господину младу куму
Златан бошчалук,
Златан бошчалук.
Господину бајрактару
Златна јаглука,
Златна јаглука.
Господину војеводи
Бурунџ' кошуљу,
Бурунџ' кошуљу.
А господи дјеверима
Златан бошчалук,
Златан бошчалук.

И уза њи' снаху нашу,
Б'јелу дјевојку,
Б'јелу дјевојку,

У то и сватови дотјерају пред кућу *(слика 10.)*, и дјевојка, пролазећи крај кола баца јабуку са забоденим у њој парама, дарујући тим пјевачице. Дошавши пред кутња врата, донесу јој у решету жита, а она загради објема шакама, те онако, прегрштима три пута баца уз кућу, три пута преко себе, па најпослије докопа решето са преосталим житом и завртља га на кућу, при чему гледају како ће решето остати, кад се с куће скотрља и на земљу пане — изврнуто, или преврнуто (поклопљено). У првом случају дјевојка је дуговјека, а у пошљедном краткога вијека. Сад јој додаду мало дијете (од 2—3 године), она га узме и три пута окрене с десна на лијево, љубећи га сваки пут, дарива га кошуљом јâ марамом, подигне га у вис и поврати. Након тога је сјашу дјевери, а један дјевер уђаше на истог коња (обично онај, те га је под њом и водио) и оптјера три пута око куће; [2]) а њу воде до бурила пуна воде (*мало прије донесене*), те га отчепи и преврне,

[1]) Тако се причјева и остала родбина. Сада се пјева, пошто се ријетко поклањају, и овако:

Језди коња, снахо наша,
Ситно госпоцки!
Ситно госпоцки!
Гледају те сви свекрови!
Редом господа!
Редом господа! и т. д.

[2]) Веле да ће се тим коњ прије одморити, јер носећи дјевојку, држе да се ужасно умори.

нека се вода излије[1]). Дође до кутњег прага, пољуби га и десном ногом прекорачи у кућу[2]), гдје тада нико не смије бити, вет ако које дијете у бешици, поклони се и рече: Помоз' Бог! Дјевер је води право к ватри, гдје она узме машу и плочу разгрне, те на њу метне оне паре за узду узете, те јој их је брат дао, и тим дарива огњиште, — па ко

Слика 10. Долазак сватова са дјевојком.

први дође, његова је јабука са огњишта[3]). Сад је дјевер обведе три пута око ватре, па након тога иде с њом у посебну собу, гдје се нико не пушта, вет ако да им ко што затреба око послуге[4]).

Слика 11. Сватови се одмарају.

---

[1]) Што слути изобиљу, као и просипање жита из решета.

[2]) „а свекрва је на вратима дочека, те јој три пут на ожици даде помијешана меда и масла"... („Босанска Вила", 1890., стр. 90.), што се не чини у Гацку, већ је то узето из Врчевића: „На кутњоме прагу сретне је свекрва и заложи је три пута из мале ожице медом". .. (Три главне народне свечаности, стр. 196.)

[3]) Обично жене, те кухају јело. Но ако има у кући дјевојка удадбеница, она граби јабуку, е би се прије удала.

[4]) Чувајући је до вјенчања од учина, а и да јој ко не би што украо, особито обућу, што се често догађа, па то дјевер треба да откупљива. Ово се највише догађа код спавања, с тога се дјевојка и не свлачи ни сазува, но онако у обући спава.

Ако је лијепо вријеме, сватови посједају на постављене клупе пред кућом, слуге им донесу каву и ракију, те пушећи и пијући, ту се одмарају и разговарају. Кутњи је домаћин међу њима; он их одмах испитива — како им је било на путу и у новога пријатеља; да се нијесу што осрамотили и т. д. Они му све казују, што се тамо догодило, па било лијепо или ружно *(слика 11.)*. — Дјевојке пјевају:

Што у двору, што пред двором
Ситно жубори?
— Оно бабо сина жени,
Па се весели.
Све се село веселило,
Бабо најбоље.
Што у двору, што пред двором
Ситно жубори?
Оно мајка сина жени,
Па се весели.
Све се село веселило,
Мајка најбоље.
Што у двору, што пред двором
Ситно жубори?
Оно браћа брата жене,
Па се веселе.
Све се село веселило,
Браћа најбоље.

Овако се припјевају сестре, стрици, стрине и т. д., па онда настављају разне пјесме, међу којима је и ова:

Повила се Сомина јабланом,
Равно поље цмиљем и босиљем,
А рудина питомом ружицом;
Туд' налазе кићени сватови.
Сви сватови ружу беријаху
И по стручак цмиља и босиља,
А не бере од Новога Јово;
Трком гони коња дебелога,
Док дотјера коња до дјевојке.
Дјевојци је ријеч бесједио:
— Чујеш мене, лијепа дјевојко!
Девет сам се ја женио пута,
И десетом тобом, ако Бог дâ;
Кад' примамо моме бјелу двору,
Срести ће нас моја мила мајка,
Изнијеће златан пехар вина,
Даће ти га у бијеле руке, —
Немој пити златан пехар вина, —
Но га пролиј вранцу низ гривицу!
Па отален пођоше сватови,
Пјевајући и шемлук чинећи.
Кад' примаше Јованову двору,
Ишетала Јованова мајка.
У рукам' јој златан пехар вина —
Додаде га лијепој дјевојци:
— На' ти чашу, моја снахо мила,
Чашу прими и добро ми дошла!
Руку љуби лијепа дјевојка,
Руку љуби, па јој чашу прими;
Не хтје пити златан пехар вина,
Но га проли вранцу низ гривицу, —
Добар коњиц црче под дјевојком.
Код дјевојке два дјевера млада:
— Вид' крвнице, Јованове мајке,
Шћаше смакнут десету дјевојку,
Да јој попи златан пехар вина.
А говори од Новога Јово:
— Шта ћу мајци, кићени сватови?
Закл'о бих је да смијем од Бога!
Стари свате проговара Јову:
— Не кољи је, да је Бог убије,
Не кољи је, не гријеши душе!
На теби ће гријех останути
И они ћеш свијет изгубити;
А нека је нек' је носе врази,
Проклето јој и т'јело и душа!

Уз ракију се напија као што је већ наведено; а кад дође четврта чаша, домаћин даје сватовима добродошницу, те стари сват напија ону напојницу од добродошнице. Иза тога наставе редњу, те пију сад каву, сад ракију док буде вријеме од вечере. Прије него сједу за вечеру, донесе се вода и умију се; моле се Богу и поставе се синије, за које сједају истим редом као и до сада измијешани сватови и свадбари. Дјевери су с дјевојком, — они с њом вечерају.

За вечером се обређују вином, гдје се напијају обичне напојнице.

Пошто и кутња чељад вечерају, настаје весеље — пјевање и играње, па може трајати до зоре, гдје особито младеж не спава. Међу разним играма и колима, чим особито Гацко обилује[1]), буде и „тевсијања", без чега не може свадба проћи. Жена, која је томе

[1]) Види „Гласник земаљског музеја", 1905, стр. 53.—172., гдје су махом игре из Гацка, па их има још.

вјешта, узме тепсију и постави је на синију дупке, окрене је у виталац и брзо за окретајом спусти руку до средине тепсије, те окрећући руком, окреће и тепсију да не пане на синију, но се врти око руке, ослањајући се пелијешем о синију, чим производи звеку, а да ова још већа буде, натакне се и сувише пршћења на руку.

Друга жена[1]), добра пјеначица, погне се према тепсији (некоје се наслоне на руку) како би јој ова брзим окретањем код пјевања разносила звучне таласе (као што неке чине машући руком према устима), и запјева:

Змај прелетје с мора на Дунаво —
С мора на Дунаво[2])
И пронесе под крилом дјевојку,
Под другијем рухо дјевојачко.
Гледа лада гдје ће ладовати.
Нађе божур[3]) на сред Сарајева,
Под њим змаје ладак ладовао.
Све с божура бехар полијеће,
Све дјевојци у крило падаше,
А дјевојка у киту кићаше,
Она змају у руке даваше:
— Соко, змаје, ето теби дара.

---

[1]) Може и ова, али треба да има јасно грло, те се измјењују; а може и мушки пјевати (особито код Муслимана), па многи умију и тепсијати. У Требињу, осим пршћења, натакну и напрстак на прст, нека је већа звека. Тепсија треба да је танка и лака.

[2]) Овако се уз тепсију сваки стих понавља, а пјева се отежући и извијајући скоро као и путнички.

[3]) Неки пјевају „јелу“, па и сву пјесму друкчије:

Змај прелетје преко Сарајева
И пронесе под крилом дјевојку,
Сиротицу мајци јединицу.
Љуто цмили лијепа дјевојка:
— Јао мени до Бога милога!
Оста мени јаглук недовезен.
Немам брата да ми купи злата,
Ни сестрице да ми га довезе.
Немам мајке да ми га пошаље,
Немам баба да ми га донесе.
Змај говори лијепој дјевојци:
— Немој пиштат', лијепа дјевојко!
Купићу ти и јаглук и злато,
А у мене одајица златна,
Да ми злато у одаји везеш.

Исту пјесму Муслимани пјевају овако:

Змај прелетје с мора на Дунаво,
И пронесе под крилом дјевојку,
А под другим руо дјевојачко.
Кад је змају жеђа додијала.
Тури драгу у зелену траву,
Па је спреми за гору на воду,
Кад за гором три дилбера б'јаху.
Један вели — да је обљубимо;
Други вели — и хоће и не ће;
Трећи реко — да је ми пуштимо.
Питала је три дилбера млада:
— А Бога ти, лијепа дјевојко
Ал' си вила, ал' си с њоме била?
— Нит' сам вила, нит' сам с њоме била,
Веће млада лијепа дјевојка.
Мене змаје под крилом донио,
А под другим моје рухо б'јело,
Па је змају жеђа додијала,
Па ме спреми за гору на воду.

Пјевају и ову:

Бања Луко и ширине твоје,
Гдје изгубих црне очи своје,
Гледајући низ ширине твоје.
Туј се шећу бези бањалучки
И пред њима мој драги бијаше.
Сваки носи ружу за фесићем,
А мој драги руку на срдашцу.
Боже мили! шта ли сам му крива —
Али су га опили јарани,
Или су га убили бећари,
Ил' је чуо, да сам испрошена?
Јесам богме и сина имала,
И његово име надивала.

Или:

Колика је гора Божурова,
Сив је сокô прелетјет' не може,
А данас је сватι прелетјеше.
Сви сватови под Божур падоше,
Дјевербаша под жуту нерању.
А с нерање бехар отпадаше,
Те дјевојци по крилу падаше;
Дјевојка га са крила тураше.
А дјевојци дјевер говораше:
— Немој турат са крила бехара!
У теб' има доста заовица, —
Ако буду соја господскога,
Примиће ти бехар за дарове.

Друга ће је измијенити, те прихватити коју од ових:

1.

Шећер Шећо, хајд' да вечерамо!
— Вечерајте, мене не чекајте!
У мене је чемерна вечера —
Све с драгога, да од Бога нађе;
Јесам чула, жени ми се драги, —
Нека жени жељела га мајка!
И ја ћу му на весеље поћи;
Добар ћу му прилог приложити:
Мрка брава, мркиje' колача;
Свекру бабу црна џамадана,
Свекрвици мрку јеменију —
Смркло јој се, не свануло јој се!
Заовици окован прстена —
Свака јој се срећа оковала!
Моме драгом свилену кошуљу —
Свиле му се кости од болести!

2.

Расла јела на сред Сарајева,
Од ње хлада до пô Сарајево,
Под њом двоје пландовале овце.
Обори се грана од јелике,
Те притисла хиљаду оваца
И код њиха два чобана млада —
Јакшић Марка и Јакшић Андрију.
Жали Марка и отац и мајка,
А Андрију нико жалит' нема, —
Жалила га у селу дјевојка:
— О Андрија, моје жарко сунце!
Што ме бјеше јутрос огријало,
А ево ме сада засјенуло.[1])

3.

Мене мајка преко мора дала,
Преко мора за горског хајдука,
Да му перем крваве хаљине:
Не перем му када грије сунце,
Но у ноћи кад мјесеца нема.
Синоћ сам му доламу опрала,
У долами свилену мараму,
У марами рука од јунака,
А на руци бурма прстен златан,
На прстену мало косе плаве.
Ја бих рекла, па се и заклела —
То ј' долама мог баба Стојана;
То је рука мога брата Мирка,
Бурма прстен мог брата Милоша,
Косе плаве моје сестре Саве,
А марама моје снахе Маре.[1])

4.

Пјевала бих, но не могу сама,
Драгог ми је забољела глава;
Ја сам њему говорила млада:
— Не пиј воде са сваког бунара,
Не пиј воде, не љуб' удовице, —
Бунар вода свака грозничава,
Удовицу сваку боли глава;
Но пиј вина и љуби дјевојку, —
Дјевојке су срца веселога.[2])

---

[1]) Обје ове пјесме пјевају у Гацку као једну — споје их.

[2]) У Требињу се друкчије пјева, гдје је она на првом реду уз тепсију као у Гацку „Змај прелетје“ ... Ево је:

Пјевала бих, ја не могу сама,
Драгог ми је забољела глава.
Драги ми се са пенџера јавља:
— Пјевај, драга, па ме разговарај!
У моме га двору пропјевала,
У мом двору, ја л' на моме крилу, —
На мом крилу шећер каву пила,
Каву пила, млада говорила:
— Н'јеси сретан млад господичићу,
Да т' овака гонца у двор дође,
Да прошета твоје б'јеле дворе,
Кајно патка по дубоку виру,

5.

Сјај мјесече, обасјај довече,
Да ми драги по мјесецу дође и т. д.[1])

Кад сјутра дан осване, дижу се сви, обуку се и умију, моле се Богу, попију каву и ракију, и сад је прва брига да се дјевојка вјенча, па — ако није већ у вечер дошао поп, дође рано, пошто је стари обичај да се вјенчање обави прије подне и у кући, те нема неколике године, е је то спријечила духовна власт и сад иду цркви. При вјенчању требају: вијенци, свијеће, погача, вино и марама. — Вијенци су се у Гацку ваздa савијали од дреновине, љесковине и т. д. — што род носи (е би и младенци пород имали) и црвеном свилом ја̂ прећом обмотавали[2]). По вјенчању их је млада остављала у сандук, гдје буду годину двије па их истури. Сад обично висе у цркви и њима се као заједничким вјенчавају. — Двије свијеће држи кум, наслонивши руке при вјенчању на рамена младенаца. — Погачом свештеник залаже младенце[3]) и вином запаја, док им марамом веже руке при вјенчању — обилазећи три пута око стола, на коме је крст.

У соби треба да је тишина, при чему поп сву чељад истјера из куће, која не би шутјела. То је с тога, да се не би стидјели момак и дјевојка, јер је стари обичај да момка подражавају и зову „ћелом“ — хајде, Ћело, на вјенчање![4])

При поласку на вјенчање, пољуби момак оца, мајку и ако има, стрица у руку, иштући опроштење: а они ће му: Хајде, синко, да Бог да̂, да ти буде сретно, честито, па да лијепи ра'тлук, весеље и срећу с њом имаднеш! Било ти просто и халал и овог' и оног' свијета! У то и дјевојке запјевају:

Пође момче на вјенчање —
Виђе ли га ко?
Видио га бабо његов
И сам Господ Бог!

Пође момче на вјенчање —
Виђе ли га ко?
Виђела га мила мајка
И сам Господ Бог!

Овако припјевају и осталу родбину, како је у кога иско опроштење.

Кад га дјевојка спази да иде и угледа пуца на њему, па на чем било, говори у себи: Пуце до пуцета, син до сина! — тако три пута. А као што је већ речено, на дјевојци не смије бити ништа запучено ни заузлано при вјенчању, да не би остала нероткиња. При томе не смије затајити ни болест, ја̂ какуману при себи, пошто би се с њом

Као паша по свом пашалуку.
Тешко селу куда паша проће,
И дјевојци, која сама дође,
Прво ј' јутро млада прекорена:
— Да си добра, не би дошла сама!

[1]) Као што се види, све су у десетерцу и искључиво се пјевају уз тепсију, особито прва „Змај прелетје“..., која се иначе и не пјева на свадби, те у томе неки гријеше, наводећи је и гдје јој није мјеста.

[2]) У Требињу су се вијенци обично савијали од лозовине, па такође̂р обмотавали црвеном свилом, ја̂ ли прећом или памуком.

[3]) Остатак носи поп, но обично се подијели дјевојкама, е би се прије удале, кад поједу од дјевојачке погаче.

[4]) С чега је више пута долазило и до заплета, особито прије, гдје дјевојка и није прије знала момка, нити се с њим састала, но на вјенчању, па чујући да га дозивају „ћелом“, држала је у истину да је таки, те се више пута догађало, да с главе баци мараме и не ће да се вјенча. Таких је примјера доста бивало у Гацку, при чему се ударало на муке док се дјевојка савије и вјенча, као и онда, кад је доведу за губарета — другога јој момка кажу, без мане, а за правога стану вјенчавати. У овом случају дјевојку мите, а неки пут и туку, што се догодило у Срђевићима код Ковачевића, кад је Ристо Ковачевић женио сина Мирка (саката) с дјевојсом из Рудина (с Баљака од Иниħа), те му је кашње и побјегла. И оваких примјера има доста, а ваздa се догађа с дјевојкама изван Гацка, пошто их је Гачанима лакше преварити, но у своме котару, — највише варају Рудинке.

и вјенчала и постала неизљечива[1]). Ако хоће да је воли муж, треба при вјенчању да га својом ногом очепи; а он њој да стисне руку (прсте), па ће му бити покорна.

По вјенчању опет дјевери приме снаху и воде је, гдје су и прије били. Зовну једну невјесту, нека јој донесе чешаљ и масла, да намаже и ишчешља косу. Тада се они одмакну отален, док је ова невјеста ишчешља и оплете косу, обуче и окити. — Косе сплете у двије плетенице и спусти их на прси. По њима метне покоснице (по десетак плета на чоху пришивено), брњице[2]) и укошњаке. Обуче дугачку ланену кошуљу, везену

Слика 12. Дјевојка пред сватовима.

по дну, око рукава, низ прси (оплеће) и око јаке. По кошуљи џечерму, са великим сребрним пуцама, лиздекачу (јâ опрежину), доламу, каницу, павте (или стари колан хакиковац), ћурдију плаво обојену и везену[3]), чарапе дугачке, терлуке и опанке. На прса припучи ђердан, а под грло спучалицу. Устакне капу с ковом и ујачином *(слика 2.)*, која се већ побацила[4]).

---

[1]) Свештеник обоје пита — да није које што слабо, као и да се нијесу коме прије обећали и т. д. Ако се случајно женска под бременом вјенча (трудна), држе, да је и оно дијете у утроби вјенчато за дотичника — ако би било женско.

[2]) Брњице су велике халке поткићене парицама, а међу се на плетенице — са сваке стране по једна. То су масивни колути у премјеру 7—9 *цм*, па су слични онима, те се ископавају из старих гробишта. С тога гријеше они, те брњице замјењују менђушама, јер се оне никада нијесу носиле у ушима, нити је то могуће. Брњице се носе при дну плетеница — изнад укосница, а испод *покосница*. *У ушима женске носе менђуше или ђинђуве* — како их народ и зове, а никад брњицама, како то издевентавају чистунци и тобож велики познаваоци народа, па и лијен зову „р у к о м и ј а“ — а не знају да сељак не носи „бијелих гаћа“, па у дјевојачке дарове и њих стављају. Тако је с брњицама, гдје и не знају шта су, јер их иначе не би стављали у уши.

[3]) Ова се од дјевојачке разликује осим по боји још и по везу, јер је опточена црвеном чохом сва уоколо и везена рудицом, шиком и ширитом: *низ прси, на скутовима, под пазухом, на простријки* ниже бедара и т. д.

[4]) Ујачина се носила на капи као наставак, на коме је био накит, мала и велика марама и *капа*. Правила се и од ковине, а и од сламе плела у подоби ћасице, гдје је дно ишло горе, а шири крај на капу. Ошивала се крпом; на прешмигнутом мјесту ударао се пâсац од златног шерита, или чега шарена. Горњим пелијешем ударане су велике сребрене шпиједе, из чијих су глава висили ланци поткићени парицама — највише дубровачким динарима, према средини најдуљи 7 до 10 ланчића, а све даље краћи. На средину капе ударена је велика сребрена плоча и хватала се и горње ујачине; из ње су висили такођер ланци поткићени плочицама. Ова је капа била дубока, црвена, у њој колут од дебеле књиге и наборана капица бијела. По капи су пшли ланци из велике плоче, њих више, поткићени плочицама — то је к о в. Кроз ланце је провучен шик, који се смакне и пусти низ уши, кад се капа устакне. Тим се спусте и поткићене плоче — „солувњаче“, што су на ланцима над

Уредивши је невјеста, води је дјеверима, пред којима се поклони[1]), те их пољуби у руку, онда у скут па у колено и опет у руку. Сад је они узму под руке, па изведу међу сватове, гдје идући с дјевером на исти начин све изљуби редом као и дјеверове; а након тога се измакну и стоје спрема све скупштине дворе *(слика 13.)*.

Слика 13. Пољевачина. Главна софра.

Међутим су и дјевојке запјевале:

Стари свате, дико наша —
Редом сватови!
Камо вама фала ваша —
Фала синотња!

Изведите фалу вашу —
Китну снашицу!
Да видимо, је ли фала
К'о што фалите?

За тим наставе:

Снахо наша, синотња дјевојко!
Како ти је на конаку било?
Снахо наша, синотња дјевојко!
Је л' ти мајка три миља спремила:
Једно миље рано устајање,
Друго миље доцкан лијегање,
Треће миље старијег слушање?
Снахо наша, синотња дјевојко!
Је л' ти жао твога дјевовања?

Је л' ти жао твог милосна баба?
Не жали га, нашла си га амо!
Је л' ти жао твоје миле мајке?
Не жали је, нашла си је амо!
Је л' ти жао твога мила брата?
Не жали га, нашла си га амо!
Је л' ти жао твоје миле сеје?
Не жали је, нашла си је амо!

И тако се припијева и остала родбина.

ушима, поткићене с једном плочицом, а на више чела с једном, из које опет висе три. На ујачини је страга као нека уздигнута ручица или рошчић, на којем се причврсти омања марама, те држи ујачину на капи. Овом се марамом убради невјеста, подвеже је испод грла, па јој чува и капу и ујачину на глави, да јој не спане, особито кад би се поклоњала. По овој марами ударена је велика с ресама и везена. Спуштала се на рамена и леђа, а да је вјетар не носи, отрага су се крајеви везали ресама — дугим, преплетеним концима с китицама на крајевима. Поврх ње метала се кита, припучена сребрном шпијодом, повлаћене главе или од зрна ћелибара на обичној шпијоди, а неки пут и од стакла. Уједно је ова шпијода држала и горњу мараму са још двије шпијоде са страна. Кита је сплоштена, из турица сложена. Кад сам их мјерио показала се дужина од 25—30 *цм*, а турицâ је било 54, у свакој 30 конаца, — свега 1620 конаца.

Гатачку ујачину од сламе, опшивену платном, послао сам у музеј, док се ковна већ тамо налази из Требиња — са Зубаца, гдје се најдуље задржала, па је можда и сада носе као и ћемере — кожне пасове хаљковце, о коме је висио на ланцима или кајишима: кључ од сандука, бритва и шило — које је служило при крпљењу опанака (пријечању), па уз то и кулетица, гдје се носио конац и игле.

[1]) Поклоњало се три пута (негдје два пута), скоро до земље прегибајући се, метнувши руку на главу — устављајући капу да не пане, што се чинило и након љубљења; но и ово се сад забацина.

Сватови и свадбари сједе, пуше и разговарају се, а кад буде ручак готов, један дјевер оде и донесе леђен и ибрик, претуривши мараму преко руке, те посипа свима, да се умију. Дође пред домаћина од софре и после му, па пред старога свата говорећи: Дела господине стари свате! гдје гођ твоја рука доходила, свуда злато доносила! Дјевер му посипа по рукама, он се умива, узме му мараму с руке и отаре се; извади кесу с новцима, те баци у леђен колико хоће од пара — форинт до два, а тако је и домаћин учинио. Водоноша му захваљива, а сваша с дјеверима дође, поклони се и пољуби га у руку и у скут од хаљине, па у кољено и опет у руку; поклони се и измакне се. На овај начин све изредају, од најстаријега па до дјетета од двије године, дајући водоноша свакоме друго име — некоме сват, некоме свадбар, некоме дјевербаша и т. д., при чему мушки бацају у леђен новце, а женске већином пршење, — свекрва павте или: пуца, прстен, ков, покоснице. Ово је „пољевачина".

Након тога поставља се софра, за коју сједају и сватови и свадбари измијешани као и прије, сједајући вазда домаћин од софре у чело, а његов заступник у заставу[1]). Ако је лијепо вријеме обично се поставља пред кућом. Сада се приказивају приноси, обично старог свата, кума и војводе, — ако је овај зет, јер њих тројица доносе од пића по плоску ракије, а више нико.

Кутњи домаћин са слугама дође, а ови носећи приносе, дигну грају ћакајући као да гоне кола и волове; а домаћин ће: Драга браћо, кумови и пријатељи, и браћо комшије! Ево је дош'о господин стари сват и дотјер'о кола и волове и на колима донио ово (показива брава меса, питу, погачу и плоску ракије), а како је он дош'о и дотјер'о, тако је ево и кум (показива и његово) и војвода (показива и његово) и сви сватови браћа комшије и пријатељи. И фала ви, моја драга браћо, који сте дошли и донијели, те сте се потрошили и обарчили, те сте мени помогли ово моје весеље провести! Да Бог дâ, да и ја вама по земану дођем на овако весеље, па да и ја вама вратим! а ово је дужност наша, па било у вољи, па било у невољи, да један у другога долазимо. — Фала Богу на милости, коме је хак и право! дочекају они.

Домаћин од софре узме плоску кумову ја старог свата, а остало све нареди, те момци поврате, па напија:

— Ова чашица и ова љубезница, откле пошла, пошла у добри час! а гдје дошла, дошла у бољи час! Гдје се ова чашица и љубезница отворила, свака се добра срећа догодила к'о Христу и Јозану на води Јордану — да Бог дâ и милос' Божја! Вазда се затјецали чашицама и љубезницама као сретни и Богу мили пријатељи — да Бог дâ и милос' Божја! Вазда прија'о ти њему, а он теби; а сâм Бог обојици — да Бог дâ и милос' Божја! Руке ширили, у лице се љубили, један другоме за здравље Бога молили, лијепи и поштени глас по браћи носили — ако Бог дâ! Фала, часни и поштени пријатељу (или: стари свате! куме! и т. д.), који си се потрудио и дотјер'о на колима, на воловима, да поможеш своме пријатељу ово весеље пропратити! — Што ћемо даље, да нам Бог дâ лијепо здравље, а повиси кумове и пријатеље, колико је воља од милога Бога — да Бог дâ и милос' Божја![2])

Пошто напије дода плоску слуги, из које он точи ракију и обређива све редом око софре, дајући вазда прву чашу домаћину од софре, уз које он напија већ прије наведене напојнице за сретнога домаћинова весеља, и здрави староме свату, а овај куму и т. д.[3]). Пошто се обреде другом или трећом чашом, слуга однесе ракију, а маја је међутим већ

---

[1]) Лудо је написано, да сватови сједе одвојено — „сватови у чело софре, а пивнице у дно"..., тако није у Гацку, а тешко да је игдје!

[2]) Ово: да Бог дâ и милос' Божја! — вазда је код старих напојница на свршетку реченице, што сам и ја овдје оставио, па и ако ова поштапалица не годи уху, с чега сам је код неких и претурио на свршетак друге реченице.

[3]) Неки почму напијати овако:

донијела хљеб и планинка мрс, па — гдје се држе старога обичаја дижу се у славу Божју, те напојнице иду оним истим редом као што је наведено. Тада и невјеста све изљуби редом, иначе иза треће чаше, када се напија у име Бога и свете Тројице — што је већином сада обичај, гдје и вино донесу тек уз месо. С тога се сада и напијају обичне напојнице.

— Пили ракију у добри час, а вином у бољи час; помог'о нам Бог и добри час и бољи час — ако Бог дâ и милос' божја! Ево нам дође и винце пред свијетло лице, — винце нам кисело, а срце нам весело, веселио Бог овај дом и у дому брата домаћина и његово сретно коло и весеље — да Бог дâ и милос' Божја! И здрав си, господине стари свате, и вином у добри час! — здрави домаћин од софре, пије и дода старом свату бардак. Он га прими, захваљива на здравици, дозива војводу, напија, здрави куму, пије и дода бардак, који иде од руке до руке око горње софре, док се у дôњој другим обређивају.

Кад домаћину дође други бардак напија:

— Првом у добри час, другом у бољи час; гдјегођ се добри часи поминьали, ту и помагали, на помоћи били к'о сретнијем јунацима и Богу милијем — ако Бог дâ! И здрави сте! А у здравље нашега сретнога добитка — и наше сретно обоје младенаца. Да Бог дâ и милос' Божја, да им буде сретно и честито, дично и гласито, милијем Богом благословено, те да се њихове очи умиљато узасретају, — да своје родитеље удовоље, а браћу с љубави задовоље, те да им сјајан и поштен пође глас по народу као звијезда преко ведра неба — ако Бог дâ! И здрав си, стари свате, господине! — пије и дода му бардак, којим се опет обређивају око горње софре.

Трећим бардаком напија у име Бога и свете Тројице, па настави: И здрав си, брате, кутњи домаћине! за твојије' сретније' омладака. Да Бог дâ и милос' Божја, да се вазда дичиш и китиш и омлађујеш житнијем рођењем, синовскијем весељем, братском фалом и од мила Бога свакијем изобилнијем даром! те да се вазда познајеш међу браћом по племену гласитоме, по гласу јуначкоме као сретни и Богу мили Срби и бољари — да Бог дâ и милос' Божја! — пије и дода му бардак, па ће кутњи домаћин:

— Фала, брате, софре домаћине, — љуцка фало, племенита главо! Добро зборио, поштено живио! Вазда сидио у староме селу, а од софре у горњем челу! Вазда ти општа браћа у образ гледала, а поштен глас по браћи носили! А сада здрав си ти, мој мили, сретни и дични куме! Да Бог дâ, да нам кумство буде сретно, гласито, Богом благословено! И да Бог дâ, да га опет са срећом поновимо! — пије вина и дода му бардак, којим се обређивају.

Међутим и млада нева, која једнако двори софру док ужинају, заће с дјевером, те — почевши од горњега домаћина — све изљуби, након чега се опет измакне и двори.

Кад слуга дода четврти бардак домаћину од софре, напија он у име Бога и крста часнога, па настави: И фала, брате, кутњи домаћине, части, стиманку, чину лијепу и образу

— И овом ракијом у добри час! Ракија радос', а од Бога милос', радов'о и милов'о Господ Бог ови дом и вас хришћански род, коло и собраније, и ваше сретно весеље! Да Бог дâ, све у добри час! Сви здрави, свијем помог'о Бог! И здрав си господине стари свате!

— Фала брате домаћине на здравици! И здрави сте, кито и сватови! Да Бог дâ и милос, Божја, ова чашица и здравица окле пошла, пошла у добри час; а гдје дошла, дошла у бољи час! Вазда се натјецали чашицама и здравицама, а омразом никад никаквом за живота — ако Бог дâ! већ се вазда слазили и полази и лијепи глас по браћи носили — да Бог дâ и милос' Божја! И здрав си, куме, а помози Боже!

Кум напија како зна, и тако се обређују редом; а кад дође друга чаша домаћину, напија: А ти мени чашу, а Бог теби сваку добру срећу! Чашом другом а љубави дугом, а помоћи Божјом, помог'о нам Христос и Богородица, и били у помоћи и т. д.

У дôњој се софри обређивају из друге плоске — други слуга точи, почимајући од домаћина дôње софре.

свијетлу! И часно сјели, поштено посидјели — гласа часна, а образа свијетла, љубави братинске; Бог нам дао вазда сјести, оклен је лако устати! Сви здрави, свијем Бог помог'о! И здрав си, стари свате, господине! — пије и дода му бардак, уз који и стари сват напија, здрави куму, пије и дода му га, те на тај начин иде и опет бардак од руке до руке унакрст око горње софре као и други око дôње.

Сад се и дјевојке окупе, да опјевају сватове, свадбаре и укућане — кога виде, да ће их даривати; приђу домаћину од горње софре и запјевају:

Домаћине дико наша!
Дивно ти се сјаш!
Дивно ти се сјаш!

Даруј нама коло наше,
Да се љепше сјаш!
Да се љепше сјаш!

Честита ти ћеса твоја —
Пуна дуката!
Пуна дуката!

Он потегне ћесу, а једна од пјевачица приђе, узме дар и пољуби га у руку, па се поврати к другарицима и запјевају:

Фала теби на твом дару —
И честит ти глас!
И честит ти глас!

Сад се помакну до старог свата, па му на исти начин запјевају, а он их дарује, те тако обреде све око софре, гдје ни младу неву не забораве, него јој приђу и запјевају:

Снахо наша, вило наша!
Дивно ти се сјаш!
Дивно ти се сјаш! — и т. д.

За њу дарivају дјеверови.

У то и ашчија донесе у судима меса и меће на софру — пред некога главу, а пред некога трtицу јâ плећку и т. д., тражећи тим и он своју замуку, гдје му се „дарива кутљача“ на начин прије споменут[1]).

Међутим још једу и пију — докле ко може, а након ужине измичу се иза софре и сједају изокола, па — кад се већ дигне и стари сват и домаћин од софре — дижу слуге софру, а кавеција донесе и служи „слатку каву“ — знак даривања филџана; пошто попију, свак баци у свој филџан од новаца колико га је воља. То је замука кавецијâ — женских, те су се око каве трудиле.

Ако ко од кутње чељади није ужинао, сједу и једу у кући, након чега настаје весеље и забава, што је љети ограничено на пјевање, разно играње, уметање и скакање, док се зими — кад су ноћи дуге — ударају и других игара, па и оних, гдје се „граде“ (маскирају)[2]).

Као што је већ речено код игара, обично забава отпочима „црногорским играњем“ (оро) иза кога се кашње редају и остала кола и ходалице, гдје не изостаје ни врло шаљиви „Ђидија“, па ни заплетено „коло љељеново“.

Играње отпочима млађарија пјесмом, чијом се мелодијом даје и такт за игру, особито у колима при „трампању“. Уз оне унесене у „Игре“ (Гласник зем. муз., 1905., стр. 77.—99.) пјевају се и ове:

---

[1]) Ради велике шале узме негдје ашчија у зубе џигарицу свјежу, иде око софре, па — ако му ко не дарива кутљаче — омане њом и мандркне га џигарицом куда било. Овако раде и муслимани у Борчу о свадбама, па то зову „игра вука“. Јамачно су то и примили од њих православни, пошто није опћенито (има на Михољачама).

[2]) Јер се те игре никада не затурају на данjим сијелима, већ само на месне и бијеле покладе, када се народ пзјави иза подне по главицама и брдима изнад селâ, гдје се тај дан проведе у највећој шали и забави.

1.

Расла ружа и божур, и божур —
Расла ружа, душо моја, и божур, и божур.
Божур ружи говори, говори —
Божур ружи, душо моја, говори, говори.
Да сам Бог дô румен ја, румен ја —
Да сам Бог дô, душо моја, румен ја, румен ја.
А ја бих се савио, савио —
А ја бих се, душо моја, савио, савио

Старој баби у крило, у крило —
Старој баби, душо моја, у крило, у крило
А дјевојци у њедра, у њедра —
А дјевојци, душо моја, у њедра, у њедра,
Ја бих бабу убио, убио —
Ја бих бабу, душо моја, убио, убио.
А дјевојку љубио, љубио —
А дјевојку, душо моја, љубио, љубио.

2.

Соко лети високо, високо —
Соко лети, душо моја, високо, високо,
Крило носи широко, широко —
Крило носи, душо моја, широко, широко.[1])
Момци су га гледали,
На џефердар мамили;
Што га више маме,
Све се више даје.
Невјесте га гледале,

Рукавицам' мамиле;
Што га више маме,
Све се више даје.
Дјевојке га гледале,
На јаглуке мамиле;
Што га више маме.
Све се ниже даје, —
Међ' дјевојке пануо,
Па их редом љубио.

Или:

Ја пођох, ја пошетах
Кроз гору, кроз зелену,
На воду, на студену —
На води ђувел мома,
— Ђувел мома, душо моја,
И језеро све зелено,
Све около оковато,
По срнједи позлаћено,
По позлати коло игра,
Изнад кола магла пала,
У магли се соко вија.
Млади момци њега зову

Све на ноже и на џушке, —
Што га више себи зову,
Све се соко више вија.
Зову њега невјестице
На везене марамице, —
Шо га више себи зову,
Све се соко више вија.
Дјевојке га себи маме
На везене марамице, —
Што га оне више маме,
Све се ниже соко спушта,
Док им паде на крпоце.

3.

Што 'но јече Јованови двори —
То не јече Јованови двори,
Вет у двору девет јетрвица
И десета заовица млада, —
Редају се за гору на воду.
Реда дође Иванову љубу,
Лудо јој се чедо усплакало,
Лудо чедо, ама мушка глава:
— Заовице, моја госпојице!
Дај отиђи за гору на воду.
— Снахо моја, Иванова љубо!
Ја не смијем за гору на воду,
На води је тридесет ускока
И пред њима ускок Миловане.
— Заовице, моја госпојице!
Дај обуци моје одијело,

Па отиђи за гору на воду
Па обуче њено одијело,
Па отиде за гору на воду.
Она оде за гору на воду.
И ту нађе тридесет ускока,
И пред њима ускок Милована —
Сваког љуби у десницу руку,
Милована у скут и у руку.
Проговара ускок Миловане!
— О, Бога ти, Иванова љубо!
Дај ми издај твоју заовицу.
— О, Бога ми, ускок Миловане!
Ја је теби издати не могу,
Заова је на бијелој кули
И не слази са бијеле куле.
Па завати воде са бунара

[1]) При пјевању понавља се сваки стих и даље као и код прве.

Повратп се на бијелу кулу
Кад је била на сред поља равна,
Док запјева лијепа дјевојка:
— Благо мени одсад до вијека,
Гдје утекох ускок Миловану!
Ја нијесам Иванова љуба,
Него сам ја Иванова сеја.
То зачуо ускок Миловане:
— Куку мени одсад до вијека,
Гдје упуштах лијепу дјевојку!
Он полетје низ поље широко.
Кад је био насред поља равна,
А дјевојка под бијелу кулу;
Кад је *био* под *бијелу кулу*,
А дјевојка на бијелу кулу.
Отале се јунак повратно,
Па он сједе п отпочинуо,
И *он* своју душу испустио.

4.

Гором иду кићени сватови,
Горица им листом проговара:
— Куд идете кићени сватови?
Умрла је лијепа дјевојка
И лијеп је наред наредила:
— Мајко моја, очињег ти вида!
Лијепо ми свате дочекајте.
Сваког свата на конак уставте,
Кума мога и драгога мога —
Њих двојицу у моју одају.
Сваком свату бошчалук подајте,
Куму моме и два бошчалука,
Драгом моме седам бошчалука
И *осмога везена јаглука*,
По коме су извезене гране
Јадикове и чемерикове,
Нек' мој драги за мном јадикује,
Јадикује и чемерикује,
Нека пјева пјесме јадикове,
Јадикове и чемерикове —
Нека знаде, да је им'о драгу.

5.

Кошутице, росна ти си!
Гдје си била, те си росна?
— Ишла брату по дјевојку!
Је л' далеко та дјевојка?
— Није само ни далеко:
Три дни поља широкога,
И четири сињег мора,
Седам дана Романије.
Кошутице, бôна била!
Је л' лијепа та дјевојка?
— Није врло ни лијепа:
Из лица јој сунце сија,
А из грла мјесечина!
Кошутице, бôна била!
Је л' колика та дјевојка?
— Није врло ни голема:
Добру момку до рамена!

6.

Дјевојка се сунцем нашалила:
— Жарко сунце, љепша сам од тебе,
Од твог брата на небу мјесеца,
И данице *поносите* зв'језде!
Жао било од истока сунцу;
Сунце оде Богу на пожалу:
— Мили Боже, шта рече дјевојка,
Да је љепша од жаркога сунца,
И брата му на небу мјесеца,
И данице поносите зв'језде.
Мили Боже сунцу прогавора:
— Жарко сунце, опали јој лице,
А ја ћу јој срећу дијелити:
Млада момка трипут жењеника,
Од сваке му дјеце *остајало*
По петеро и по деветеро —
То је таман дјеце деветнаест;
Иза тога болес натурити,
Мучне красте на бијело лице,
Те њезино лице нагрдити
И њезину срећу изгубити,
Да се прича док је овог св'јета.

7.

Ој, невенко, мој невенко!
Нанесе ме коњ зеленко
На некакво често борје,
Често борје и јаворје —
Нанесе ме на дворове,
На дворове Раичеве.
Под двором му робље бјеше
И у робљу робињица,
Робињица млада Роса,
Што је скоро заробљена,
Преко мора доведена.
Рајко гледа робињицу,

Рајко мајци говораше:
— Проси, мајко, робињицу!
Мајка Рајку говораше:
— Прођ' се, Рајко, робињице,
Могла би ти својта бити!
Рајко мајку не слушаше,
Но попове добавише,
Б'јелу цркву отворише,
Па у цркву уљегоше,
Па свијеће запалише,
Па стадоше на вјенчање.
Кад су били на вјенчању —
Пуне чаше крви сташе,
Свијеће се истунуше,
Док анђели долетјеше,
А попови 'нијемљеше,
Млади ђаци 'слијепљеше,
Само оста једно ђаче —
Једно ђаче самоуче.
Свети Петар говораше
— Ој, Бога ти, робињице!
Имаш кога рода свога?
Одговара робињица:
— Ој, Бога ми, свети Петре!
Имала сам брата Рајка
И милосну мајку моју,
Па ме Турци заробише,
Преко мора одведоше.
Свети Петар говораше:
— Ој, Бога ти, робињице!
Би ли брата познавала?
Одговара робињица:
— Ој, Бога ми, свети Петре!
Ја бих брата познавала.
Кад сам брата забављала,
У руку га опржила
Кад то Рајко разумио,
Па он рукав завратио,
Па биљегу указао, —
Сестра брата познавала,
Па је брата загрлила,
У лице га пољубила:
— Благо мени брата мога!
Кад то видје свети Петре,
Пуне чаше вина сташе,
Свијеће се запалише,
Млади ђаци прогледаше
И попови говорише, —
Рајко сестру прихватио,
Па је двору оправио.
Брат и сестра до вијека![1])

Кад буде вријеме од вечере, сви сједу и вечерају, при чему се опет напијају обичне напојнице. Након вечере опет се наставља забава, гдје се догађа да млађарија и осване у шали, пјесми и игрању, док старији иза вечере лијежу и спавају.

Када сјутри дан стану устајати, свак се нешто замислио — особито сватови — и нема оне прве веселе звијезде. То је знак, да ће сваки својој кући, па чим устану одмах вичу — Гледајте да прије пођемо! Домаћин их разбија и наређива да се справља ручак виче момчад да искупе све, што је чије и уреде. Док се приправи ручак, пију каву, ракију, пуше и разговарају се, а тада сједу за ручак, гдје су и опет напојнице обичне. Чим ручају, одмах је кава готова, па им се даје. Кутња чељад и не чекају ручка, него све спремају и опремају оне, који су за пута. Нова невјеста носи дарове, и баш онако — како сједе и пију каву, она их дарује, прилазећи сваком и љубећи га у руку, оставља

---

[1]) Неки је пјевају овако:

Ја пођох, ја пошетах,
Кроз гору, кроз зелену,
Кроз траву, кроз румену,
Кроз воду, кроз студену,
На коњу, на зелену,
На дворове баба мога,
Пред двором му јаблан дрво,
Под њим робље почиваше,
Међу њима робињица
Рајић бабов говораше:
— Проси, бабо, робињицу!
То мајци мрско бјеше:
— Немој, синко, робињицу!
Што ће теби робињица?
Бољу ће ти бабо наћи,
Рајић мајку не питаше,
Па доведе робињицу.
Кад су били на вјенчање,
Син чаше крви сташе,
Калуђери слијепљеше,
А попови мапиташе;
А говоре млади ђаци:
— Била јадна, робињице!
Имаш иког од свог рода?
Она њима говораше:
— Имам негдје девет брата,
Најмлађему Рајић име — и т. д.

му дар на кољену[1]). То је обично: кошуља, чарапе, назуци и подвезе у мараму замотано. Према личностима и ови се дарови уређивају, па су некоме бољи, а некоме гори, а у неким и нешто мање. Куму, старом свату, војводи и дјеверовима су вазда одабранији дарови но осталим сватовима, при чему се и њихово даривање невјесте одваја од осталих. Одличнији свадбари такођер се дарују бошчалуком, док остали само чарапима или марамама, а неки ничим. Укућанима су дарови посебни и тада се не дијеле, но кашње пред кумом и војводом[2]).

Сад, како који од сватова попије каву, тако одмах и устаје, па носи дар собом, те га меће у бисаге, и гледа — је ли све спремно. Када буде све спремно, повр̀ху се у кућу и прошћавају једни другијем. Невјеста с дјевером свакога испрати и на растанку пољуби у руку, скут, кољено и опет у руку, при чему је дарују — како ко море и како му ћеса заповиједа. То је испратња, а дају је и сватови и свадбари[3]). Кум се уставља, а море и отићи, па сада само остане родбина.

Пошто тако све испрате, дјевери зову кутњег домаћина, па му предају паре од пољевачине, а невјеста од испратње. Ако је било доста сватова и свадбара, догоди се да пане по 200 круна. Ово је све нове невјесте, чим многа сеоска жена земеће „особину“, а неке купе „сребро“ — накит.

Дјевери и ту ноћ ноће са снашом, а сјутра рано и они оду својој кући, ако већ из исте нијесу. С њима и кум оде, ако је и он заноћио. Само још остану одиве, ако их случајно та кућа има, гдје им се што од хајвана одвоји — удатим сестрама жениковим, и то им је „особина“. Пошто и оне оду, невјеста остане сама с домаћом чељади.

Као млада невјеста и најваљастија у кући треба да је вазда прва на ногама. С тога најпошљедна у вечер и лијеже, а свако јутро прва рани, ишчешља се, умије се, ватру наложи, каву пристави и воде донесе. Кућу распрема и чисти, мушке из куће испраћа и сусреће љубећи их у руку. Сазува их, посипље им при умивању и обућу уређива. Свакога умиљато причекива и испраћа; с вољом све ради — чисто јагмећи се о радњу, гледајући свакоме угодити, а највише свекру и свекрви. Од рада први јој је почетак преслица — прести и плести свитњакове, чварајући ради мушке дјеце.

Са својим „човјеком“ не ће лећи у најмање за два мјесеца, него лежи са дјеверима или заовама; а не ће ни сјести до њега — то је стари обичај, па је стид и погледати у њ'. Прве године сви јој тепају и милују је као мало дијете. Мјестимице (у Изгорима) када хоће да их легу заједно, неко им други простре ноћне хаљине. Онда јој свекар и свекрва кажу — Ти, невјеста, хајде у своје хаљине! — на што се она нéћа. А младожења кад види да мора, онда пољуби оца и мајку у руку: они му просте и халале, па иде и спава. Невјеста се замисли и шути, док све полијеже; они је опет гоне, и с ким је дотле спавала, сад јој не дâ. Онда и она пољуби свекра и свекрву, па дјевере и иде и она у своје хаљине своме другу[4]).

Но ово је врло ријетко, јер — колико се младенци стиде, толико и старији укућани, особито мушки. Обично се на селу гледа кад остарија кутња чељад нијесу дома, па тада женске удесе прилику и отјерају младу невјесту к своме мужу. Ово обично чини млађа невина јетрва, а неки пут и свекрва на начин горе наведени, изузевши љубљење у руку. Но најобичније је, да дјевер легне до младожење, позове младу невјесту до себе, па кашње се он извуче и оде, оставивши њих двоје заједно.

---

[1]) Који не мисле заноћити, онијем се дар подијелио први дан при поласку.

[2]) Сватовски се дарови обично сложе у сепет, а укућанима у дјевојачки сандук.

[3]) Њих не дарива невјеста ничим на растанку, пошто их је већ даривала, па је оно криво речено, да их дарива: марамом, чарапама, напршњацима, рукавицама и т. д. („Из народа и о народу“ I., стр. 74.)

[4]) Овај изузети начин Гачана има се свакако приписати упливу дринском, коме су подвргнути Изгори, како и они сами држе и вели: „све смо им примили до одијела“.

Обичај је да нова невјеста укућане зове и родбину као и њезин муж. У Гацку обично зову њу — нева, невјеста, снаша и млада; а она свекра, његову браћу, стрица ујака, оца му, рођаке и т. д. — бабом; њихиве жене и мужеву мајку — мајком и мамом. Најстаријег мужева брата зове — дјевер, ђешо, Зла́то, Шећо, спако, брато; а млађе — Златић; мужеве рођаке — дјевери. Дјеверске сестре (заове) зове — сека, сестра, Шећа, Златка, Вилка; дјеверске жене (јетрве) — нева, не́ка.

Женин отац и мати младожењи су — пунац, таст, пуница; његовој кући — пријатељи (пријатељ, прија), а и његова њима. Женин брат и рођаци су му — шура, шуре; њихове жене — пуница, пунице; а он свима — зет. Женина му је сестра и њезине родице — сваст, свасти; он њима свак; он и њихови мужеви међу собом су — пашенози. Женина му је кућа и родбина — тазбина, а жена му својој кући и родбини — одива.

Виђење, походе и првине.

Кума дошла — колач донијела;
Пила, јела и два однијела.

Иза удаје до двије, три ли недјеље шаље дјевојачка кућа двије женске — жену и дјевојку, обично сестру и снаху одивину, а могу и друге женске, да је обиђу и виде — је ли се обикла и како јој је. То је ви́ђење[1]).

Обично носе у торбама ракије и дарове одраслим мушким у кући, као: домаћину, стричевима, зету и браћи му; зету и одиви редовито по кошуљу, а може зету и бошчалук; осталим по кошуљу или чарапе, јâ подвезе, но више пута и ништа; женскијем сафуна (женама пераћег, дјевојкама чистог за умивање), дјеци воћа (смокава, ораха и т. д.). или приганица. Ту ноће, узевши на око и кућу и чељад, како би о свему могли што тачније извјешће понијети дому и испричати тамо, у којим се приликама налази њихова одива — у повољним или неповољним, је ли се лијепо намирила или није, те је ли сретна и честита — добру срећу нашла, или је у рђу запала. С тога и укућани гледају да им се што љубазније покажу и подворе их, како би о њиховој кући што љепши и свјетлији глас понијеле, те у томе се и женске забаве около њих, забављајући их и послуживајући их, да занемаре и кутњи посао особито око хајвана, па је отуда и постала ријеч у народу — „како сте се курисале као пријатељице!“ Наравно да оне вребају и своју одиву насамо ухватити, па је тада питају — је ли се обикла, како јој је, каква су јој чељад и т. д. — испитују је о свему и свачему.

Кад у јутру буде, млада невјеста приђе кутњем домаћину и шапће му — хоће ли донијети „пријатељску ракију“, на што он пристане, те она донесе торбу, из које извади ракију и даде домаћину, па дарове — уз љубљење дајући свакоме своје. Уз ракију напија захваљивајући и ономе, ко је послао и ко је донио, настављајући ону напојницу — Ова чашица и ова љубезница отклен пошла, пошла у добри час; а гдје дошла, дошла у бољи час! и т. д. Пошто попије дода ракију коме млађем од кутње чељади, који точи и служи.

Кад буде ручак спрaван, сједу и ручају, након чега попију каву и пријатељице полазе, при чему их младожења дарива новцем, а тако и домаћин и остали мушки, ако су дар примили, иначе не, јер — према дару иде вазда дар. Одива још дарива своју сестру чистим сафуном, као што је и њој донесен, а жену пераћим.

Млада их нева донекле испрати.

Иза виђења иде се у походе, иначе одива нема пута доћи у род. Обично се за то одабира крсно име, но — ако одивину роду прије долази, него ли кући гдје је удата,

---

[1]) *Овога слања женских за одивом на виђење нема у Требињу ни у Билећи; то је муслимански обичај, па држим код Гачана да је уведен, а никако да би био стари, што и Изгорани тврде.*

одивин се род спрема и походи је прије свог крсног имена, како би им тада одива могла доћи у првине. Велика је ријеткост да ће одива доћи прије у првине, него ли њезин род за њом у походе; то је у неку руку и срамота. Само ће доћи она, која је отишла без питања кутње чељади, да се тим пријатељи измире, након чега се тек за одивом иде, гонећи јој сандук с рухом и даровима.

У походе јој иде мати, брат и стриц, или — ако у кући нема стрица, онда отац и још који од рођака, и мјесто мајке, стрина, тетка и т. д. Носе принос: брава меса (љети свјежа, зими суха), питу, погачу, груду сира (ако је љето), 10—20 ока вина и двије мале или једну велику плоску заслађене ракије; дарове свој кутњој чељади, те сафуна и воћа[1]). То све сложе у сепет и натоваре на коња — с једне стране сепет, а с друге месо, но често пута одивин сандук, ако се дјевојка изненада удала, те јој се рухо и дарови нијесу могли на брзу руку припремити, или је пак сама отишла. Ако имају коње, сви јашу и пред собом гоне сијисану.

Пријатељи им се надају (пошто је уречен дан похода), те их изгледају и причекивају, гдје им коње прихвате, љубе се и за здравље питају. Ако је лијепо вријеме, одмарају се уз каву ракију, пушење и разговор до вечере пред кућом, иначе у кући. Кад буде вријеме од вечере, умију се, моле се Богу, сједу и вечерају, при чему су обичне напојнице.

У јутру зовне домаћин одабраније сељане на пријатељску ракију — ако није крсно име, а ако је о крсном имену, тек трећи дан — „на уставке“. Пошто се сви искупе и попију каву, поставе синију, за коју у чело сједе домаћин од софре, њему с десне стране старјешина похођана, а остали се измијешају. Донесу пријатељски принос и све поредају по синији. Када се овако прикаже, повикаће домаћин од софре — Дајте ово сад дижите, да нам не смета на синији! а ја ћу ову плоску уставити, да виђу шта је у њој и ово сира (ако је љето, а зими ће одвалити плећку од суха меса), требаће нам за мезе. Млада невјеста и мајка јој скаче, те дијеле дарове, љубећи невјеста свакога при давању му дара, а мајка се разно извињава, да се не би замјерило дару. Након тога ће домаћин од софре уз ону плоску отпочети: Ва име Христа, помози Боже! Уранак сретан, срећа голема, помоћ од Бога, помог'о нам Христос и Богородица и јутрос и вазда, ако Бог дâ! Да Бог дâ и милос' Божја, отклен је ова плоска пошла, пошла у добри час! а гдје дошла, дошла у бољи час — ако Бог дâ! и т. д. Пошто напије, дода плоску слуги, који из ње точи и служи ракију, дајући вазда прву домаћину од софре, уз коју напија обичним редом, честитајући им пријатељство, те желећи им сваку срећу, напредак и т. д. Обредивши се неколико пута ракијом, доноси се јело и вино — обично пријатељски принос, те ту сви ручају, при чему су и опет обичне напојнице. Ручавши и попивши каву, позвани се сељани разилазе, а пријатељи и другу ноћ преноће, па сјутри дан послије ручка полазе кући, при чему зет пуницу дарива новцем (обично дукатом), а и остали мушки, те су примили дар. Женске је даривају сафуном, јабукама, наранчама; кћер лијепом кошуљом, а прија (младожењина мајка) добрим груменом шећера. Мушке даривају чарапама, подвезама, марамама, а кћи оца бошчалуком, при чему и они њих даривају новцем.

Ижљубивши се и опростивши се са укућанима, крећу се на пут, гдје их женске испрате, а најдаље млада невјеста с јетрвом јâ заовом.

У првине иде одива са свекром или са дјевером обично о крсном имену у сво род. Принос се носи као и у походима и дарови свима укућанима и ближњој родбини. Сложи се у сепет, натовари се на коња, кога гоне пред собом, јашући и они на коњима, ако их имају.

Ево како о томе пјевају овдашњи сељаци, играјући у колу:

---

[1]) Као што је већ напоменуто, прије се све носило, па и суди, те најпошље и луча за расвјете.

Расле танке конопљице —
Расле танке конопљице — конопљице[1]).
Расле танке и високе.
То не биле конопљице,
Већ то биле дјевојчице.
Л'јевом руком косу гладе,
А десном се Богу моле:
— Дај ми, Боже, добра војна,
И у војна доста рода —
Прво свекра и свекрву,
Два дјевера ожењена,
И четири нежењена,
Заовицу неудату.
Ја се пођох у род спремат' —
Стари бабо наређује,
Стара мајка питу пече,
Заовица даре слаже,
Млађи дјевер коња вода,
А стариј' се са мном спрема.
Мој се драги прошећује
У свиленој кошуљици,
У зеленој доламици —
Често на ме погледује,
Још се чешће осмихује:
— Злато моје, кад ћеш доћи?
— Срмо моја, за годину!
— Злато моје, далеко је,
Не могу те ишчекати —
Мркла ноћца годиница,
Бијел данак три мјесеца.

Долазе пред ноћ као и остале званице, гдје буду о крсном имену. Други дан зовне домаћин пријатеља, да свак не чује, па га упита, жели ли он, да зове још кога на његову ракију. Кад се договоре и остану од реда, да се позове, домаћин одмах пошаље кога, да позове оне, које већ хоће, да му сјутра дођу — на уставке крсног имена.

Кад се у јутру сви позвани искупе и попију каву, слуге уносе и међу синије, око којих посједају измијешане и званице и позвани; домаћин од софре у прочеље, а с десне му стране нови пријатељ. Сад донесу све што је пријатељ донио и поредају по синији, а то је принос — пастрма, пита, погача, груда сира, 10—20 ока вина, плоска заслађене ракије и одивини дарови својим родитељима, браћи, сестрама, најмилијем стрицу и рођаку, а може без разлике и осталој родбини и својти, па били јој у истој кући или не. Таки се принос носи и у посни дан, без ако је крсно име уз посте; тада се, мјесто меса, носи риба, посна пита, смокве и друго воће[2]). Пошто се све то извади на синију и прикаже присутним, зађи ће домаћин од софре — Дајте ово сад дижите, да нам не смета на синији, само хоћу ја ову плоску да вићу каква је, јербо је фина израда на њој, не бих ли је приучио и ја правити овако.

На то одива, која такођер сједи за синијом, одмах скочи, узима оне дарове са синије и раздава, што је коме донијела. Почима од оца, пољубивши га у руку, даје му дар, говорећи — Ово је твоје! и да Бог дâ, да ти је сретно! — Фала ти синко! прихваћа отац — своје се младости наносила и била здрава и весела, па угодила дому и домаћину, те се и ја у тебе потежио!

На тај начин раздијели свима, након чега ће јој домаћин од софре зађи — Е, сједи сад, да ми је гледат', шта је у овој плоски! Она сједе, а он отвори плоску, захваљујући новоме пријатељу и напијајући ону напојницу — „Ова чашица и ова љубезница отклен пошла“ и т. д., па је дода слуги, да из ње точи и обређива око синије, при чему вазда прву даје опет њему; а напојнице иду својим редом[3]). Пошто се неколика пута обреде том ракијом, слуга је носи кутњој чељади, па и њих послужи; а на синије се доноси јело, те ови ручају — једу и пију, при чему и опет иду напојнице својим редом. Иза ручка донесе се кава, па чим је попију, они — који су позвани на пријатељску ракију — дижу се и иду својој кући; ако су им куће близу, домаћин их позива у вечер на сијело, па — ако не ће доћи, или им је кућа далеко, онда их при поласку нова одива прати, гдје и они њу при растанку дарују новцем — како хоће и колико је кадер, наравно онај, кога је и она даровала.

---

[1]) Овако се при пјевању понавља сваки стих.

[2]) Наравно и сафуна, јер се он сваком згодом носи.

[3]) Гледао сам гдје пријатељ уз плоску ракије носи и чашу, па слуга у њу точи, а не у кутњу.

Ако је случајно одива отишла сама без питања својих родитеља или старатеља — нередовитим путем, тада треба да се пријатељи начине; с тога отац и не ће да прими дара од своје кћери, док се год с пријатељем не намири и пољуби. У овоме се случају и поступа као и о свадби при градњи код синије.

Пошто се принос прикаже на синији, заћи ће отац или кутњи домаћин своме пријатељу — Е, све је то добро, лијепо и у реду! но камо пријатељу хаљине на моју шћер?

— Какве?

— Копаран, кундуре, или што он друго хоће, па — ако је то све већ онај купио, онда га дочека:

— Ето је све на њој! Немој се бојати, није туђе, него је све њезино! — док се у противном случају извлачи, да ће јој првом приликом купити, наводећи уз то разне узроке.

Најпослије дође ријеч и на позлату синије, на коју нови пријатељ меће новаца, при чему се поступа као и кад дођу сватови по дјевојку, држећи вазда у виду дјевојачки сандук и дарове, што ће након овога за одивом доћи при походама, које су у овом случају вазда након „првина". Од новаца узме домаћин колико хоће, рачунајући у то и братовски џамадан, мајчине и стринине постуле, а остало му врати; скоче и пољубе се, па тек онда прими од своје кћери дар[1]).

Тај дан и званице одлазе, а нови пријатељи и кум тек сјутри дан иза ручка — њихово је четврти дан. Кутњи домаћин меће свакоме у торбу по боцу вина и ракије, спремајући коме он хоће у кућу дотичнога; обично је вино домаћиново, а ракија домаћице. Уз то још мећу колача малој дјеци, па му кажу, коме ће шта дати. Испраћају их с бардаком вина на десетак-петнаест корака од куће, нудећи их и гонећи да пију. Тада се мушки повраћају, а женске их прате по четврт сата, носећи им торбе и струке. При растанку се опраштају и дарују, оне мушким кошуљу, чарапе, назувке или подузе, а мушки њима пара, — тисну им што било од горњег дара у њедра, а они њима од новаца, колико ко хоће, у руку. Кога је нова одива даровала, треба да и он њу дарује.

Овако се и нови кум и пријатељи спремају и опрашћају, даривајући их женске бошчалуком, а они њих новцем; одиву лијепом кошуљом, јабукама, сафуном и т. д., те мушки новцем. Свас пошаље своме сваку окићену јабуку.

Иза тога обично одива долази у свој род, осим о крсном имену, себичне недјеље.

У првине се каже и кад зет дође први пут у тазбину[2]), што је прије била ријеткост, па има стараца да нијесу никада прекорачили кутњег прага свога пунца и пунице.

---

[1]) Мјестимице се ово оставља док оду родитељи кћери у походе, но то је велика ријеткост.

[2]) Нијесам чуо у народу да се то зове *првоточ* — „првоточ се зове, кад момак — младожења — зет, први пут оде у род своје жене" (Гласник земаљског музеја, 1903., стр. 393.), нити сам могао код Гачана докучити за ту ријеч, да им је позната, па је нема ни у Вукову Рјечнику, нити сам је икада игдје чуо код нашег народа. С тога ће бити удешена прама оној — првиче или првичје, гдје првом у Црној Гори, а другом у Боки зову први одивин полазак у свој род (vide-Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, стр. 51. и 52.; Лалевић и Протић, Васојевићи у црногорској граници — Срп. етнограф. зборник, књ. V., стр. 557.; Врчевић, Три главне народне свечаности, 210. и 211.), што Вук у свом Рјечнику криво тумачи — „кад се први пут иде удатој дјевојци у походе, der erste Besuch einer Neuvermählten, von Seite ihrer Verwandten", премда код првичја добро наводи стихове:

Дала бих му везену кошуљу,
Што је бегу ташта даровала,
Кад сам шњиме у првичје била —

Исто је тако криво и у пјесми — Женидба бега Љубовића, гдје стоји:

Чујте мене, главни пријатељи,
Кад пођете кћери у првичје,
Не хајдете у Мостару граду —

То је било ради стида, који се данас губи, па су и те првине у обичају, гдје не ће проћи ни мјесец дана иза женидбе, а да ће неки зетови отићи у пунице, како народ подругљиво каже, на јаја. Но то чине они, који мало пазе на стид, а образан ће зет отићи у тазбину тек по одивиним првинама, највише о доидућем крсном имену или свадби — у првом случају у инокоштини, кад му нема ко други из куће са женом отићи[1]), а у другом, кад га силом дигну, те је у сватовима као војвода. Тада и носи принос војводски, иначе плоску ракије, сафуна (пераћег и чистог — женама и дјевојкама) и воћа (дјеци)[2]). Уз то треба да има уза се и пара, којим ће даривати све женске, а особито пуницу (дукатом); у томе је и постала она народна:

Није ласно у пунице доћи,
Ни пуници приступити руци;
Да је момку пољубит' дјевојку,
Ласно би му у пунице доћи:
Продат' јуне, узет' мађарију,
Па пуници приступити руци,
На руци јој дукат оставити.

Тамо га званице задиркивају и донесу сламе као да ће га пећи, на што се он откупљива. Ја ћемо те пећи, ја се откупи! вичу му они[3]). Мјестимице је обичај да тада пуница изнесе кошуљу, те кога од званица њом пригрне, вичући: Ево ја ћу га откупити, немојте га пећи! — Нема ту откупа, то је мало, но дај, да га печемо! довикивају остали, хватајући га као да ће га пећи. Сад домаћин донесе заклана и одрта брава и меће га пред званице као откуп за зета, но они још траже, вичући да је и то мало. Иза тога им донесе ракије, па вина, сира, питу и т. д., након чега повичу — доста је! и оном кошуљом пригрну зета, а остало себи узму, па се тим сви госте.

Негдје се зет договори са шурама, шта ће заклати, или ће и сам скочити, те у тор упанути, изабрати бравче, донијети га међу званице у кућу и заклати, гдје донесу суд и ухвате крв, па изнесу и одеру бравче. Још им даде пића (обично кабо вина), и тим је откупљен. Ако ли се нађе отвореније (да не рекнем — безобразан), не размине се на једном бравчету, но зет врља око куће, те бије кокоши, па мјесто брава коље јањце и младу прасад, гдје би могао често пута намирити штету, ако му се нађу шуре сличне њему.

При поласку га прате женске, гдје се на растанку дарују — он њих новцем, а оне њега даровима: неко бошчалуком, а неко чарапама, марамом, подузама, назувцима, но ово му могу и кашње донијети или послати.

Зету је особита част код пунице — „лиле“, па је био обичај, да му је доносила по пуну крошњу јаја. Но сада је то забачено, па се задржало у успомени као шала и задиркивање — Ето ти лиле, је ли ти донијела јаја? или — носи ти јаја.

Но и ако је зету така част код пунице, па га некоје пазе као и сина, ипак народ каже:

Тешко ватри на љескової грани,
А пуници на зетовској 'рани!

коју је забиљежио Врчевић и послао Караџићу, како се дознаје из „Предговора“ (Срп. нар. пјесме, књ. VII., бр. 23.), те је без сваке сумње преписао од каквог Бокеља, пошто та ријеч — „*првичје*“, није позната код нас. У Србији је изговарају као и у Црној Гори — „првиче“, гдје мјестимице има двојако значење — и „првине“ и „походе“ (— „п р в и ч е је кад свекар или дјевер први пут одведе снаху у њен род у госте“, и у напомени: „У Подибру, и у селима око Краљева п р в и ч е се зове кад род први пут дође да види одиву“ vide: Милићевић, Живот Срба сељака, стр. 220.).

[1]) Пошто први пут пошаље кога од родбине

[2]) Неки и меса, те вина за откупа, но ово је стари обичај.

[3]) Управо се ово тиче цицања — „да му оцицамо му..“, па негдје и донесу гламњу као да ће је турнути пода њ' — међу ноге. Но ово је кад су званице веселије.

Бабине.

Гдје се двоје наља, трећему се нада.

Обичај је да мајка својој кћери приправи и донесе све потребите хаљинице првоме дјетету, а негдје у новије вријеме и бешику — особито ако је мушко дијете. С тога, чим дозна или и сама опази, да јој је кћи под бременом, одмах се брине о бабинама, те преде вуну за повоја, пелена, стручице[1]) и тка, а кошуљице, мантачиће и капице кроји и шије, пропитивајући ваздa за стање своје кћери. Неке ово и прије пошаљу — гдје је удаљеност, а неке и собом носе, кад пођу на бабине. Но прије бабина случи се, па јој мајка дође на облажај, а то онда, кад при тешку порођају на брзу руку дотрчи и обиђе своју кћер. Тада обично носи бочицу ракије, ако јој се заврне у кући, иначе ништа.

Осим спреме за дјетета, на бабине носи: приганица, питу, ракије, зету кошуљу и чарапе, кћери кошуљу, осталим мушким у кући по чарапе, а женским сафуна и сајалука (округа), те дјеци воћа. При поласку је дарива зет новцем, па и остали мушки, ако су примили дар; а може само и кутњи домаћин мјесто свију; кћи кошуљом или котулом, а остале женске сафуном, јабукама, наранчама и т. д.

Кад одива први пут пође с дјететом у род, носи: ракије, шећера, сафуна и воћа. Тамо је лијепо дочекају, а баба дијете (унуче) поспе шећером или брашном, да би јој и „сиједо“ долазило. Ако је кућа иколико живља, ухватиће дјетету што од хајвана — јâ јање, јâ овцу, јâ јуне, а негдје и краву. Кокош никада не хватају, не дају, нити шаљу за одивом, пошто чепрља натраг, па да им се не би повратила у род.

Додатак.

Гдје је среће, ту је и несреће.
Гдје је образа, ту је и стида.

Као што је већ речено, иза умрле одиве без дјеце припада јој сандук и особина њезину роду. Остане ли она иза мужа без дјеце, ријетко ће која остати (особито ако је млада) у тој кући, но се врати у свој род, и тада је већа жалост, него за покојником. Обично иде након мјесец дана, пошто се сва родбина и својта измијени и дође на жалост. Тада јој поновно дође отац, брат или ко од рода по њу, па је одведе кући, откле се — ако јој срећа испане — и уда. Остане ли јој дјеце, не врће се у род (без ако су јој зла кутња чељад), но се у истој кући савија около дјеце, па — ако је млада — може се и удати, али јој ни у каквом случају не припада ништа од мужеве оставштине, ни кутњег имања, већ њезин сандук и особина, ако је случајно има.

За мужем скине само накит, а остало све на њој остане као и да није жалосна, док се за осталим потпуно пожалости (свекром, дјевером и т. д.), те још метне црно оглавље и изврне горње хаљине.

А сад једну причицу:

Некакву био муж, па се потужи некоме гатару. Он јој даде у боци воде с напутком, да је узима и у устима држи, док се муж не умири и престане викати. Она га послуша, па чим би муж стао викати, она би одмах за ону боцу, па воде у уста и држи, док не престане. Узимањем и држањем воде у устима, престаде и бјење, те је тај чудотворни лијек и другим женама препоручивала као највећи тилсум за одржање мира и благостања сваке куће.

Гдје је свађе, није ráђе; од слоге нема боље задруге.

Не памти се, да је за сумњу брачне невјерности код нас икада жени откинут нос, као што је то био обичај у Црној Гори. Као што су споменици сачували, да су јој се у томе случају свлачиле хаљине и гола се отјера у род (или јој се поткрати кошуља), чим

---

[1]) То је мјесто јоргана на бешику, па је лијепо откаша и изресата дугом запређеном прећом разне боје.

се и данас код нас непослушна дјеца и најамници казне — биће и најприличнија казна код нас да је била за вјероломне жене, јер су се у истину таке вазда гониле у род, гдје су долазиле црна образа, а така је брука довољна била казна за њу и њезин род. Па и у Законику Душанову стоји: свим тјелом да наказујет сје, јакоже будет извољениje мужа јеје.

Да код нас није долазило до кидања носова, мислим да се има приписати упливу турске власти, што се опет у Црној Гори самовољом развило.

Кидање коњ'ма на репове и под гомилу, то је остало у успомени народној као казна за јавне блуднице; с тога:

Давно било, сад се спомињало.

*

Исправак. Између иних штампарских погрјешака, што ће их гг. читаоци и сами опазити, увукле су се некоје, те кваре смисао, као:

У 4. свесци 1906., на стр. 515., у 11. ретку одозго стоји „кућу", а треба „хуку" — „саставио хуку, потрошио муку" . . . . .

На стр. 529., у 1. ретку одозго криво стоји, да сељаци говоре: „јер се злато за злато даје"; то је мостарски обичај, а код сељака се чује: „позлати синију".

На стр. 536. слика 2. не приказива дјевојачку сеоску ношњу, него је оно невјеста под ујачином.

На стр. 537., у 7. ретку одозго треба да је овако: „. . . . . то се чуло код војводе Радовића, но још боље из слиједећег примјера".

На стр. 115. (год. 1907.), у 7. ретку одозго треба „котулу", а не „кошуљу", као и на 116. стр., у 14. ретку иза ријечи „кошуљу", да се уметне: „котулу" — „котулу разне боје", те опет у 16. ретку мјесто „кошуљу" — „котулу од боргета" (јер се кошуље не праве од разне боје нити од боргета, а Гачанке зову сукњу „котулом").

На стр. 117. треба прецртати у 12. ретку одозго „слика 3.", пошто није унесена.

На стр. 135., у 32. ретку одозго криво стоји „бињовито", треба „биљовито".

На стр. 137. треба напомену 3. обиљежити под број 1., те иде на стр. 138.; а са стр. 138. долази на стр. 137. као напомена под 3.

На стр. 139., у 20. ретку одоздô треба да стоји „завељ'о", а не „завољ'о".

На стр. 144., у 2. ретку одозго стоји „ла", а треба „на", као и у ретку 4. одоздô иза ријечи — „у Кекића сватовима[2])", треба да стоји [3]), те је та нота под линијом уврштена на стр. 145. као напомена 1.; у пошљедњем ретку треба да стоји „Михољача", а не „Михољана".

На стр. 145., у 2 ретку иза „Рељу Крилатицу" треба избрисати број [1]), те га ставити у 9. редак иза „у сватовима" мјесто оно [2]), те према томе и ноту под линијом исправити, пошто она прва иде на стр. 144. У 10. ретку треба да стоји „свату" мјесто „сзату", а у пошљедњем ретку под линијом треба да стоји „прослави" мјесто „прославе".

На стр. 150., у 36. ретку одозго треба да стоји „дома", а не „дана".

На стр. 151., у пошљедњем ретку изнад линије треба да стоји „барјак" мјесто „бардак", као и на стр. 152. у ретку 2. и 3.

На стр. 154. криво је обиљежена слика, јер су то муштулугџије код дјевојачке куће, а не код дјеверске — што је без икаква смисла.

Paeninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova.

Auctore

Victore Apfelbeck,

Sarajevensi.

Nove vrste pećinarskih koleoptera sa Balkanskog poluostrva[1]).

Piše

Viktor Apfelbeck,

kustos bos.-herc. zemaljskog muzeja u Sarajevu.

1. ***Antroherpon Dombrowskii*** n. sp.

Capite elongato, subalutaceo, latitudine duplo fere longiore; prothorace elongatissimo, latitudine quater fere longiore, alutaceo, subcylindrico, lateribus postice subconstrictis; elytris brevibus, lateribus valde dilatatis, convexis, nitidis, antice solum suturam basinque versus evidenter punctatis, pilis brevibus erectis sparsim vestitis. Lg. 5·0 *mm.*

Patria: Dalmatia.

2. ***Apholeuonus Taxi subinflatus*** n. subsp.

Apholeuono Taxi Müll. elytris subinflatis, paullo longioribus fortiusque punctatis differt.

Patria: Dalmatia.

3. ***Spaelaïtes*** nov. gen. Σπηλαίτης, cavernicola.

Genere Protobracharthrone Reitt. capite et prothorace latiore, antennis pedibusque fortioribus, femoribus brevioribus, compressis, fere aeque-latis (apicem versus subangustatis); elytris longioribus, subinflatis, processu intercoali mesothoracis marginem anteriorem metasterni attingente distinguendum.

Spelaïtes Grabowskii n. sp.

Capite breviore et multo latiore quam in Protobracharthrone Reitteri Apf., ovato, latitudine paullo longiore, alutaceo, disperse punctato; prothorace capite paullo latiore, latitudine quarta parte longiore, postice subdilatato, ante basin subconstricto, basi margine anteriore paullo latiore, alutaceo, punctis pilisque subtilibus disperse instructo; elytris

[1]) Po zaključku redakcije uvrstio se je ovaj članak zbog sačuvanja prioriteta. *Uredništvo.*

ovalibus, subelongatis, subconvexis, latitudine duplo fere longioribus, lateribus subdilatatis, alutaceis, punctatis, pilis brevibus vix erectis haud confertim vestitis; pygidio libero; antennis corpore brevioribus, articulo secundo primo tertia parte longiore, sequentibus paullo brevioribus, fere aequalibus, articulo 7°, 9° et 10° apicem versus subincrassato, 8° breviato; pedibus subelongatis, femoribus dilatatis, compressis, tarsis anticis in ♂ quinque-articulatis, articulo primo et secundo subdilatato, subtus piloso, in ♀ 4-articulatis; carina mesosternali antice subelevata. Lg. 5 *mm*.

Patria: Dalmatia.

4. ***Charonites*** nov. gen. Χαρωνίτης, charonicola.

Genere Apholeuono prothorace omnino aequaliter punctato, lateribus postice subsinuato, angulis posticis acutis, scutello parvo, elytrorum margine laterali parce modo subventrali, corpore subtili; genere Leonhardia Reitt. prothorace magis transverso, basin versus dilatato, angulis posticis acutis, margine basali arcuato, elytris inflatis, antennis multo brevioribus, articulis exterioribus incrassatis distinguendum.

Charonites Matzenaueri nov. spec.

Capite nitido, subtiliter punctato, ovali, latitudine vix longiore; prothorace transverso, basin versus sensim dilatato, lateribus ante basin subsinuatis, angulis posticis acutis, margine basali sinuato, subtiliter punctato pilisque subtilibus haud erectis vestito; elytris antice prothoracis basi evidenter latioribus, ante medium prothorace tertia parte latioribus, lateribus modice dilatatis, latitudine dimidio longioribus, subinflatis, evidenter punctatis pilisque suberectis sat confertim instructis, margine laterali antice dorsali (supra manifesto); antennis gracilibus, corpore brevioribus, articulo primo brevi, secundo primo evidenter longiore, articulis 3°—6° fere aequalibus, secundo tertia parte brevioribus, 7° paullo longiore, apicem versus incrassato, 8° breviato, latitudine paullo longiore, 9° et 10° latitudine paullo longiore et apicem versus valde incrassato, articulo ultimo latitudine duplo longiore; pedibus modice elongatis, tibiis anticis extus subtiliter spinulosis, tarsis anticis in ♂ quinque-articulatis, vix dilatatis, articulis tribus basalibus subtus dense pilosis, in ♀ 4-articulatis, simplicibus. Epipleuris antice valde dilatatis; carina mesosternali elevata (haud dentiformi), ut in Apholeuono pubescente Müll. constructa. Lg. 3—3·3 *mm*.

Patria: Bosnia meridionalis.

5. ***Pholeuonopsis setipennis*** n. sp.

Ph. Ganglbaueri Apf. affinis, corpore nitidiore, minus pubescente, capite alutaceo, vix punctato, prothorace alutaceo, subtilissime punctato, lateribus postice vix sinuatis, angulis fere rectis, elytris multo fortius dispersiusque punctatis, sparsius pubescentibus, postice et marginem versus pilis longis erectis evidentius instructis, antennis paullo tenuioribus distinguenda. Lg. 3·5—4 *mm*.

♂ tarsis anticis ut in ♀ 4-articulatis, in ♂ articulis duobus (vel tribus) basalibus subtus pilosis.

Patria: Bosnia meridion.-orient.

6. ***Bathyscia*** (Aphaobius) ***Matzenaueri*** n. sp.

B. Neumanni Apf. elytris multo brevioribus, convexioribus, subtilius pubescentibus, eorum margine laterali subtili; prothoracis margine basali fortius sinuato, angulis (protho-

racis) posticis multo acutioribus; antennis robustioribus corporeque paullo minore distinguenda. — Stria suturalis nulla. Tarsus anticus in ♂ et ♀ 4-articulatus, simplex.

Lg. 2·2 *mm.*

Patria: Bosnia meridionalis, in antro Bjelašnicae montis inventa.

7. ***Bathyscia*** (s. str.) ***Kauti*** n. sp.

♀ B. silvestri Motsch. similis, corpore multo majore, prothoracis margine basali subsinuato, angulis posticis fere rectis; elytris fortius transverso-rugulosis longiusque pilosis distinguenda. Antennae et carina mesosternalis ut in B. silvestri Motsch. Lg. 2·1 *mm.*

♂ ignotus.

Patria: Bosnia merid.-orient. In antro prope „Banja stiena" inventa.

8. ***Anophthalmus (Duvalius) Winneguthi*** n. sp.

Anophthalmo pilifero Ganglb. similis, elytris haud pubescentibus, subtilius striatis, interstitiis haud seriatim-punctatis, interstitio tertio setis 5—7, interstitio quinto setis tribus instructo, corporeque paullo minore distinguendus. Lg. 5·0 *mm.*

Patria: Bosnia merid. In antro prope „Pale" inventus.

9. ***Adelopidius*** nov. gen.

Genere „Pholeuonopsis Apf." corpore breviter-ovali, rotundato, convexo, coleopteris pubescentibus pilis longis erectis haud vestitis, tibiis mediis evidenter incurvis extus subspinosis, apice spinis simplicibus instructis, tarsis anticis in ♂ quinque-articulatis, mesosterno haud dentiformi distinguendum.

A. Corpus elongatum, subparalellum, depressum, coleoptera pubescentia pilis erectis longis instructa. Tibiae mediae fere rectae, extus evidenter spinosae, apice intus spinis fissis instructae. Tarsus anticus in ♂ ut in ♀ 4-articulatus. Mesosternum antice in angulo fere recto, apice rotundato, dentiformi elevatum:

Pholeuonopsis Apf.
(Blattodromus Reitt.)

Species: Ganglbaueri Apf., setipennis Apf., herculeana Reitt.

B. Corpus subdilatatum, rotundatum, convexum, coleoptera pubescentia pilis erectis haud instructa. Tibiae mediae evidenter incurvae, extus subspinosae, apice spinis simplicibus instructae. Tarsus anticus in ♂ quinque- in ♀ quadri-articulatus. Mesosternum antice in angulo obtuso haud dentiformi elevatum:

Adelopidius nov. gen.

Species: Sequensi Reitt. (Wien. ent. Ztg., 1902, XXI, p. 223.)

Vijesti iz zemaljskog muzeja.

I. Osobne vijesti.

1. Nj. Preuzvišenost gosp. poglavica zemlje upravio je direktoru zemaljskog muzeja, g. odjelnom predstojniku Kosti Hörmannu slijedeće pismo od 22. maja o. g.:

„Visoko c. i kr. zajedničko ministarstvo razriješilo je po Vašoj želji riješenjem od 2. maja 1907., br. 5226/B. H. Vašu visoku blagorodnost od daljnje uprave bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja te je odobrilo, da se uprava ravnateljskih poslova spomenutog zavoda povjeri kustosu dru Ćiri Truhelki. Tom prilikom se visoko ministarstvo osjetilo ponukanim, da se sjeti u svakome vidu zaslužnog djelovanja, što ga je Vaša Visokoblagorodnost kroz punih 25 godina u interesu zemaljskog muzeja proslijedila. Vama je u prvome redu uspjelo kod prvog cilju doličnog uregjenja zavoda od iskona, usprkos relativno oskudnim sredstvima, kojima se raspolagalo, dići ga na tako visoki znanstveni stepen, da si je u kratko stekao neosporno priznanje učenoga svijeta, osobito na polju proučavanja Balkana. Ovim je uspjesima bitno doprinijelo i glasilo „Glasnik zemaljskog muzeja“, osnovano Vašom inicijativom a od Vaše visoke blagorodnosti na uzoran način uregjeno. Konačno pokazala je Vaša visoka blagorodnost kod riješenja osobnih pitanja uvjek obzir i najveći takt. Zato se visoko c. i kr. zajedničko ministarstvo našlo ponukanim, da Vam prilikom Vašeg definitivnog odstupa od mjesta upravitelja zemaljskog muzeja, za osobite zasluge, koje ste si stekli u tome svojstvu za Bosnu i Hercegovinu izrazi svoje priznanje i svoju najtopliju hvalu i da Vas pozove, da zemaljskom muzeju i u buduće sačuvate Vaš interes i Vašu sklonost.

Dajući to Vašoj visokoj blagorodnosti na znanje, ugodna mi je dužnost, da Vam i od svoje strane za neprolazne zasluge, što ste ih stekli kao upravitelj bos.-herc. zemaljskog muzeja oko znanstvenog proučavanja ovih zemalja, izrazim svoju najtopliju zahvalu i potpuno priznanje.

Poglavica zemaljske vlade:
Albori, Fzm. m. p.“

2. Visoko c. i kr. zajedničko ministarstvo povjerilo je istim gore navedenim riješenjem kustosu dru Ćiri Truhelki upravu zemaljskog muzeja i

3. promaknulo je kustode zemaljskog muzeja Viktora Apfelbecka i dra Karla Patscha u VII. dnevni razred.

4. Poglavica zemaljske vlade imenovao je asistenta bos.-herc. zemaljskog muzeja Vejsila Ćurčića pristavom kustosa u X. dnevnom razredu a dra phil. Jevtu Dedijera muzejalnim vježbenikom u XI. dnevnom razredu.

II. Znanstvena putovanja muzejskih organa.

Dr. Truhelka uputio se 8. maja sa asistentom Vejsilom Ćurčićem u Novi Šeher kod Žepča, da udesi iskapanje neolitskog naselja na Kraljičinom Guvnu, Kraljevinama i na Poni-

jevu. Vrativ se nakon 8 dana u Sarajevo povjerio je daljnje iskapanje asistentu Ćurčiću, koji se bavio njime do 15. juna.

7. juna pošao je dr. Truhelka, uvrativ se putem u Novi Šeher, u Bosanski Brod, da udesi nastavak iskapanja u neolitskom naselju kod Dônjeg Klakara te se vratio 19. juna u Sarajevo. Na povratku posjetio je gradinu na Velikom Hridu kod Gostovića, na kojoj se nalazi prehistorijsko naselje. Rezultat iskapanja bio je u Novom Šeheru sjajan te je doneseno u muzej 10 sanduka neolitskih starina. U Klakaru polučen je uspjeh razmjeran iskopinama prijašnjih godina. Osim neolitskih starina nagjeno je tu u istom sloju i dva puta bronca.

Kustos O. Reiser nastupio je 12. juna put u svrhu zoološkog proučavanja okolice oko Neuma i Kleka te je 18. juna otplovio u Luku a odatle na Veliki Ston. Na povratku u Sarajevo preko Dubrovnika (20. juna) posjetio je grebenove zvane Pettini. Svrha putovanja bijaše sabiranje vrste *Hypolais olivetorum* kod Neuma, koja do sada nije bila u zemaljskom muzeju zastupana, a to je posve uspjelo, jer je kod Ravina Sela ulovljeno pet egzemplara. Osim toga dobavljeno je do 12 mediteranih vrsta i zbirka biljka za herbar. Osobito je toga nagjeno na Sc. Montecuccoli i na Kamencu. Istaknuti je, da je kod solana kraj Stona nagjena rijetka vrsta *Plantago Weldeni* a na grebenovima (Pettini) kod Gruža novi oblici *Silene*, koji će se skoro objelodaniti u „Glasniku zemaljskog muzeja".

Kustos Viktor Apfelbeck bijaše dva puta u Dubrovniku, da potanje prouči izokolne predjele, u faunističkom vidu još neproučene i da upozna faunu koleoptera i moluska, osobito kopnenih i slatkovodnih moluska. Prvi put boravio je tamo od 19.—27. februara te je pretražio slojeve humusa u mediteranim šikarastim šumama na Lopudu, oko Molini di Breno i na vrelu Rijeke. Drugi put, od 25. aprila do 27. maja bijaše svrha da se upozna nagla izmjena izmegju proljetne i ljetne faune, a tom prilikom dobavio je zemaljski muzej znameniti prirast vrsti. Tlo, na kome se proučavanje udešavalo, bijahu dubrave kod Drijena i Dužâ, pećine kod Gluhe Smokve, mediterane, vazda zelene šikaraste šume i pinije na Lopudu, Lokrumu i na obroncima kopna izmegju Dubrovnika i Brena te opet vrela Molini i Rijeke. Uspjeh bijaše u svakom vidu povoljan te će kod obrade rezultirati i po koja nova species.

Dr. Karlo Patsch proučavao je od 5. do 9. marta rimska naselja u dônjem Trebižatu i promjenu fizikalnih odnosa u području ovog Neretvinog pritoka, osobito kulturne radnje Alipaše Rizvanbegovića. Od 14.—16. marta proučavao je epigrafske nalaze u Vidu-Naroni, 6.—11. maja proučavao je Hutovo Blato radi položaja Neretvinog jezera po Pseudo-Skylaxu a otale okolicu prema Studenčici, Mladama i Vitini.

16. maja proučavao je rimska naselja na Ustrami, 24.—27. maja u gornjoj Rami i Ljubuši-planini; na potonjem mjestu i u vidu ceste izmegju Bistue vetus-Varvare i Delminum-Županjca. 6.—8. juna proučavao je napokon rimska naselja u kotarima Žepču i Maglaju.

III. Raspust muzejskog društva.

26. oktobra 1906. sastala se u prostorijama zemaljskog muzeja glavna skupština „muzejskoga društva za Bosnu i Hercegovinu" te je obzirom na to, da je funkcija toga društva u istinu prestala onim časom, kada je zemaljska vlada uzela muzej u državnu upravu, jednoglasno zaključila, da se proglasi raspust toga društva.

Društveni imetak, koji je do konca juna sa kamatima narastao na 11.060 K i 17 h, ima se po predlogu glavne skupštine, odobrenom od visokog zajedničkog ministarstva dne 2. maja 1907., br. 5437/B. H., staviti zemaljskom muzeju na raspolaganje i upotrebiti u slijedeće svrhe:

1. za iskapanje i istraživanje prehistoričkih naselja u Klakaru i Novom Šeheru i drugih prehistoričkih nalazišta 2000 K;
2. za istraživanje pećina u Bosni i Hercegovini u vidu paleoantropološkom 1500 K;
3. za nabavu historičkih fundamentalnih knjiga 2000 K;

4. za nabavu stručnih djela stavlja se svakome od četiri muzejskih odjelenja (prehistoričkom, rimskom, entomološkom i zoološkom) ekvivalentni dio od preostale svote u ukupnom iznosu od 5560 K 17 h.

Kamati, koji su prirasli od 1. jula 1906., imadu se napokon upotrebiti za uvezanje knjiga muzejske biblioteke.

Sve ovim imetkom nabavljene akvizicije imadu se u muzeju pohraniti i posebnim napisom označiti, da su nabavljene iz ostavštine bivšeg muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu.

Ovoj važnoj odluci zahvaljuje zemaljski muzej znamenitu pripomoć kod svoga rada te je već započeto upotrebom novca u smislu namjene. Po dosadanjim rezultatima može se reći, da će spomenik, koji se time postavlja bivšem muzejskom društvu, biti ovome u svakome vidu dorečan.

Bivše „muzejsko društvo“ zasnovano je brigom nekolicine zaslužnih muževa god. 1885. a svrha mu je bila, da se u Sarajevu ustroji muzej. Štatuti društva odobreni su riješenjem visokog ministarstva od 29. aprila 1885. a na temelju toga konstituiralo se društvo na dan 28. decembra 1885. Na čelu odbora izabran je predsjednikom preuzv. gosp. † barun Fedor Nikolić, potpredsjednikom † dr. Julije Makanec, blagajnikom † Petro T. Petrović.

Kao tajnik dodjeljen je društvu u isto vrijeme od zemaljske vlade imenovani kustos dr. Truhelka.

Rad društva bijaše od iskona tako uspješan, te se zamalo pribralo toliko obilje predmeta, da je društvo osjetilo da prinosi članova ne će dostajati da podmire potrebe zavoda, koji se u velike razvio. Za to se visoko ministarstvo 4. januara 1888. odlučilo, preuzeti muzej u državnu upravu kao „zemaljski muzej za Bonnu i Hercegovinu“ te je taj zavod dne 1. februara 1888. u prisutnosti Nj. Preuzvišenosti gosp. poglavice zemlje baruna I. Appela svečanim načinom otvoren i predan javnosti.

Nakon odstupa Nj. Preuzvišenosti g. baruna Nikolića izabran je predsjednikom muzejskog društva Nj. Preuzvišenost gosp. civilni doglavnik barun Kutschera.

Pošto je zemaljska vlada provigjela upravu muzeja obilnim sredstvima, nije muzeju bila više od potrebe materijalna pripomoć društva, koje je uslijed toga prestalo pobirati u svojih članova članarine i time je od sebe prestala njegova funkcija.

Na dan predaje muzeja bijaše u muzejskoj blagajni svota od 2822·96 for. a. vr. a ta je uslijed zaslužne uprave društvenog blagajnika g. † P. T. Petrovića tečajem vremena narasla do gori navedene znatne svote od 11.060·17 K, koja se ovime u smislu prvih osnivača muzejskog društva namjenjuje eminentnim potrebama zemaljskog muzeja, kojemu je temelj položilo bivše muzejsko društvo.

IV. Skupocjen dar zemaljskom muzeju.

Gosp. odjelni predstojnik u c. i kr. zajedničkom ministarstvu financija dr. Ludvik pl. Thallóczy dao je zemaljskom muzeju u pohranu opsežnu zbirku prepisa listina i povelja iz raznih arhiva, koji se odnose na povijest Bosne i Hercegovine. Taj za našu povijest vrlo dragocjeni a velikim dijelom još neobjelodanjeni arhivalni materijal sastoji se:

1. od više svezaka prepisa iz raznih rimskih arhiva (vatikanskog, rote romane i dr.) koji osvjetljavaju osobito crkvene odnošaje Bosne prema papinskoj stolici ali i druge momente historičke važnosti;

2. od konvoluta prepisa iz dubrovačke arhive (Lettere e Commissioni di Levante) XIV. i XV. vijeka, koji se odnose na odnošaje u Bosni;

3. od zbirke prepisane iz dokumenata odnosno obitelji Nelipića XV. vijeka;

4. od prepisa pisama diplomatskih ličnosti francuskih, koje su se bavile misijama na Balkanu iz pariških arhiva, naročito iz arhiva ministarstva izvanjskih posala i ratnog ministarstva. Kod prepisa uzelo se osobito obzir na listine zanimive po Bosnu;

5. konvolut prepisa povelja iz raznovrsnih arhiva, koji se odnose na povijest Bosne;
6. konvolut ekscerpta iz raznih povelja (djelomice već objelodanjenih).

Osim toga ima u toj zbirci i nekoliko originalnih povelja i pečata.

Ova krasna zbirka, koju zemaljski muzej osjećajem najdublje zahvalnosti prema darovatelju preuzimlje u pohranu, srediće se i po mogućnosti popuniti, te će se onda izdati u posebnim sveskama, koje će se prema prilikama dodati „Glasniku zemaljskog muzeja“ kao poseban, besplatan prilog.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, juli—septembar. 1907. Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Narodne praznovjerice.

Pribrao

Tomo Dragičević

(Žepče).

I. Svijet i priroda.

Sunce.

1. Prosti narod misli, da je sunce Božije oko. Zato i veli kad se kune „tako mi onoga Božijega oka".

2. Kada je Bog stvorio nebo, zemlju, i što je živa na njoj, stvorio je i angjele da mu budu slika i prilika i da mu budu pomoćnici; ali Lucifer, prvi i najljepši angjeo pobuni ostale i digne bunu proti Bogu; Bog obori Lucifera i njegove pristaše, prokune ih i protjera sa neba te postadoše vragovi, koji navraćaju ljude na svako zlo.

Luciferu novi život na zemlji ne bude po volji, jer mu se sada valjalo patiti kao što sa kaže „ko vrag na panju".

Lucifer sve je snovao, kako bi se Bogu osvetio, te se digne pod nebeski svod, zgrabi sunce i snese ga na morsku obalu i krilima zakloni sunčanu zraku i toplinu da svijet od studeni i tame propane.

Bog sazove angjele da vijećaju, kako će sunce povratiti na svoje mjesto i oni se slože u tome, da pošalju sv. Jovana Luciferu, ne bi li ga kako prevario i sunce izmakao. Sveti Jovan se vrati na obaviv posla, jer se Lucifer dosjetio, zašto je došao te je bio na oprezu.

Bog pošalje na to šest angjela da silom otmu sunce i na svoje mjesto vrate, ali ni oni ne obaviše posla, jer je Lucifer bio snagom jači od njih, te zamoliše Boga da stvori novo sunce. Bog na to ne pristane već pošalje sv. Arangjela da na svaki način od Lucifera sunce izmakne ili ukrade. Arangjeo ode Luciferu i ponese jedan dragi kamen kolik šaka i dade Luciferu, rekavši mu, da se je i on s Bogom zavadio i da ga je Bog protjerao u morske dubljine, gdje je taj krasni dragulj našao i vidio da ih imade tamo još obilje. Lucifera opsjeni sjaj dragulja te mišljaše, da je i to sunce i prohtje mu se i njih iznijeti iz morske dubine i sakriti, ali bojeći se varke, ne htjedne Arangjelu vjerovati, dok mu se ne zakune tri puta imenom Božjim. Sv. Arangjeo dobio je od Boga dozvolu, da se u nuždi dva puta zakune njegovim imenom. Sv. Arangjeo zakune se dva puta Božjim imenom, a kad se je i treći put zakleo, stresoše se tri puta nebesa i zemlja, a Lucifer mu povjerova. Ali, kako je bio lukav, ne ostavi Arangjela sama kod sunca nego pljune na zemlju i iz one se pljuvačke stvori svraka a

Lucifer joj naredi, da čuva sunce, dok se vrati sa morske dubine, a ako šta sumnjivo opazi, da dobro zakrešti, te će se vratiti, da sunce obrani.

Sv. Arangjeo, kad je mislio da je Lucifer već sišao na dno mora, zgrabi sunce i pobježe s njime pravcem u nebo. Vidivši to švraka stane se derati i krečati zovući Lucifera a ovaj potrči iz dubine. Nu Bog je dao te se more zamrzlo, i Lucifer udari glavom o led i ne mogne ga probiti pa se brže bolje vrati na dno morsko i uzme jedan kamen te njime probije led, izleti iz mora, pa kad je vidio, gdje Arangjel pobježe sa suncem, poleti za njime, da mu ga otme. Arangjeo je daleko odmakao ali je Lucifer brži, jer vele, ima sedam krila, a Arangjeo samo šest, i blizu neba gotovo ga stiže. Arangjeo, kad se vidje u nevolji, baci dragi kamen na zemlju, pa kako onaj zasja od svjetlosti, pomisli Lucifer, da je sunce bacio, vrati se na zemlju; ali kad je vidio da se prevario, poleti opet za njime.

Sv. Arangjeo taman do neba stigo, nebesa mu se otvorila i on sunce u nebo probacio pa i on ušao te mu je samo još taban od noge bio izvan neba, a Lucifer ga stigne, zgrabi za taban od noge i što je zgrabio mesa od noge istrgne. Zato je vele i danas još u svakog čovjeka noga u sredini ižljebljena, jer se Arangjeo potužio Bogu, da ga je Lucifer nagrdio, a on za to stvori ljude sa sličnim tabanima. (Po priči jednog starca iz Šejkovića, kotar Vlasenica.)

3. Drugu priču o suncu našao sam u Krajini i u Lici. Vele, u stara vremena bila su tri sunca naporedo jedno do drugoga pa se i sada još gdjekada, a osobito u popasno doba (od 4—7 sati po podne) vigjaju uz sunce s obje strane ko izblijegjele ploče, ko nuzgredna sunca, koja označuju mjesto, gdje su nekoć ta dva sunca sjala. Narod zove ta sunca slijepim suncima.

Ta tri sunca ragjala su se iza gore i onda je vele na zemlji mnogo vruće bilo nego li je danas.

Ali velika jedna zmija (aždaja) vrebala je, da ih utamani, te se ispela na onu planinu, iza koje su se ta tri sunca ragjala pa se je sa planine podigla nebu i ispila dva sunca i načela da srče i ovo naše do polovice.

Kada ugasnuše ona dva sunca, nasta na zemlji studen, a lastavica i gušterica osjetiše zimu i opaziše, kako zmija pije sunce.

Dogovore se, kako bi spasili bar ono preostalo sunce i lastavica odleti brže k suncu, a gušter se privuče zmiji zgrabi ju za rep i povuče dolje. Zmija, osjetiv da ju nešto ujelo, pusti sunce i obazre se da vidi, tko ju za rep tegli a lastavica to dočeka, zgrabi sunce i odnese poviše na nebesa, gdje ga ona zmija ne može dohvatiti.

Tako je lastavica spasila pomoću gušterice svjetlo božje i zato vele, da je grjehota ubijati lastavice i gušterice.

4. Ako se ljeti oko sunca vidi kolobar, sluti velikoj suši.

5. Kad se guja ubije, sunce se raduje i vele stane pa gleda.

6. Kad sunce izlazi ili zalazi, grjehota je na onu stranu mokriti, na kojoj sunce stoji.

7. Ispod ruke ne smije se na sunce gledati.

Mjesec.

1. Kad se ugleda mladi mjesec, gleda se netrepnuv trepavicom u nj i govori: „Oj mladi mjeseče, tako ti mladine, zakloni me od svake gubine!“ Zatim se prekrsti i izmoli vjerovanje. To je vele radi zdravlja i protiv svake nesreće. (Perković kot. Žepče.)

2. Kad se ugleda mladi mjesec govori se: „Mladi mlagjače, dragi dragjače, ja tebe granjem ti mene zdravljem, ja tebe vrećom ti mene srećom“. (Ljeskovica kot. Žepče.)

3. U Gračanici reče se ovako: „Stari starjače, mladi mlagjače, kad tebe vuk ujeo, onda mene zub zabolio. Ja tebe šakom ti mene kapom, ja tebe granjem ti mene zdravljem, ja tebe obućom ti mene odjećom, ja tebe vrećom ti mene srećom!“

4. Mladog mjeseca ne valja u kući spominjati, jer će vele kuća biti prazna i bez berićeta.

Pun mjesec dobro je u kući spominjati, jer će i kuća svega puna biti. (Vlasenica.)

5. Kad se prvi put vidi mladi mjesec reče se: „Oj mjeseče mladi mladijače, kada tebe zmija ujela, onda mene glava zaboljela.“ Zatim se tri puta hukne prema mjesecu. (Vlasenica.)

6. Kad se ugleda mladi mjesec, vade se novci iz džepa pa se tri puta u napred poskoči, da mu ko bojagi i novci u kesi poskoče, pa se kesom i novcima maše na mjesec. To rade obično trgovci. (Vlasenica.)

7. Za puna mjeseca trudna žena pred porogjaj ukuha jedan hljeb pa drugi dan u večer, kada se mjesec ragja, obnese tri puta oko kuće, onda jedan komadić odlomi i ostavi a ostalo pojede.

Prvu košulju, koja je za dijete skrojena, proreže u napun mjeseca i onaj komadić hljeba, što je ostavila, kroz ona njedra košuljice prometne pa kada košuljicu na dijete obuče govori: „Kako onaj mjesec pun bio, onako i ti“.

Poslije kada dijete već počne jesti, onda mu isto tako u napun mjeseca rastopi onaj komadić hljeba u mlijeku i daje da pojede a govori: „Kako je onaj mjesec pun, onako i ti pun bio“. (Vlasenica.)

8. U Gostoviću, kad se ugleda prvi put mladi mjesec, čestita mu se ovako: „Zdrav i veseo bio, sretan i čestit u zdravlju se promjenio“.

9. U Žepču kad se vidi prvi put mladi mjesec vele dobro je pogledati u jednog bogatog ili dobrog čovjeka, pa će toga mjeseca sreće biti.

10. U katolika oko Žepča običaj je da se svak prekrsti, kada ugleda mladi mjesec. (Žepče.)

11. Na mladi mjesec ne smije se prstom pokazivati, jer će vele narasti još jedan prst. Ako se ko prevari pa na mjesec prstom pokaže, valja za onaj prst malo ugristi. (Bjelina.)

12. Kad ugledaju mladi mjesec vele jedni: „Uhu put uz polje, put niz polje“. (Žepče.)

13. Katolici u Žepču, kad ugledaju mladi mjesec, vele: „Bože pomladi i mene, ko što se i onaj mjesec pomlagjuje, da dulje poživim sa svojom djecom“. Zatim izmoli Očenaš i Zdravu Mariju za duše onih, koji se u paklenim mukama nalaze, a za njih se niko spomenuti nema.

14. Za mlada mjeseca ne valja zob sijati niti luk saditi, jer vele, da će po zemlji izleći. (Srebrenica.)

15. Kad se mjesec napuni, vidi se u njemu kao oblik čovjeka, koji u ruci zamanutoj drži čekić a dolje nakovanj i ćuskiju. O tome narod u Krajini i Lici pripovijeda, da se je ciganin skumio sa jednim seljakom, i za neko vrijeme se zavadio. Jednoć je seljak ćuskijom u ruci ogragjivao ogradu, a ciganin je na njega iza legja navalio, čekićom umlatio svoga kuma i kriomice ga zakopao.

Dragi Bog, kad je vidio, kako je kum ubio kuma, pa da se to ruglo i čudo nečuveno ne sakrije, stavi taj prizor na mjesec, da bude svijetu vazda na očima.

U Žepču vele, da je ono na mjesecu Bog vraga razapeo i prikovao, da narodu pokaže kako će svaki onaj, koji na zemlji proti Bogu uzradi, na onom svijetu plaću naći.

Muslimani u Žepču vele, da je onaj čovjek na mjesecu bio inovjerac kovač, pa kad bi god hodža ezan na munari zaučio, on bi prestao čekićem udarati i lupati, pa da je Bogu time tako ugodio, da ga je za primjer drugima digao u mjesec te ga cijeli svijet vidi.

16. Kolo oko mjeseca sluti vjetru.

Ako je mladi mjesec okrenuo rog više nebu, biće vele lijep i suh mjesec, ako li je okrenio rog zemlji biće padanja (kiše).

Zvijezde.

1. Prosti narod misli, da su zvijezde goruće svijeće a imade ih na nebu koliko i naroda na zemlji. Čim se vele dijete rodi njemu se zapali svijeća — zvijezda — koja mu tako dugo svijetli, dok on živi; kad svijeća utrne i on izdahne. Za to narod i kaže, da se ko rodio pod sretnom ili nesretnom zvijezdom.

Zvijezde ne valja brojiti, jer ako se namjeri na svoju, ona će utrnuti i valja umrijeti.

Više svjetleće su zvijezde vladarske, za njima bogataške, a one što po malo škilje su fukarske.

2. Kad se zvijezda po noći prolije preko neba, ne valja reći drugom kome: „Vidi kako zvijezda leti“, nego valja reći: „Za grm druže, vesela ti majka!“ Ono vele da je utekla griješna duša iz pakla u raj ili sužanj iz tavnice. (Krajina.)

3. Kad se ukaže repatica zvijezda znači ili veliki pomor ili rat. (Žepče.)

4. Kad zvijezde preko neba lete (salijevaju se) vele: „Lete zvijezde biće kiše“.

5. Vlašići postali su po predaji naroda u Krajini ovako:

Bila je vele u jedne babe katolikinje jedinica ćerka po imenu „Mizulinka“, lijepa, veli, Bože mili, da je se dvije oči nijesu mogle nagledati. Vlasi begenišu curu i dogovore se nekako o Petrovu i otmu curu od babe. Baba opaziv otmicu, udri pa plači danas i sjutra, doklen Bogu nije dodijalo i on prikova otmičare na nebu, da ih se svijet spominje doklen bude svijeta.

One tri zvijezde, što za Vlašićima naporedo idu, zovu se štapovi: ono je vele baba za njima štapove bacala, kad su joj curu oteli i poveli.

One prve dvije zvijezde zovu se „Mile i Mileta“, druge dvije „Vule i Vuleta“, za njima tri Škora-Vora i Bariša, a zadnja je djevojka „Mizulinka“.

Ona vele žali matere pa se sve zateže i ne će da ide za svatovima do pô puta, a kada dogje do pô puta (pô neba) ona progje svatove i ide prva. Vlašići se vide od Petrova do Gjurgjeva dana, a od Gjurgjeva dana do Petrova ne vide se na nebu.

Po Vlašićima se narod ravna i znade u svako doba noći, koja su doba. O Petrovu, kada granu Vlašići, ide se na kosidbu jer je blizo dan i t. d.

Kad na Božić izjutra Vlašići upočinu, onda se u Lici božićne pečenice pristave k vatri. Vlašići, vele, ljeto otvaraju a zimu zatvaraju.

6. Kad nestane Vlašića onda ogranu — prvi put na sv. Petra — četiri zvijezde a narod ih zove „Križ“. Na sv. Ivana Usjeka kad svanjiva, oni zalaze. Po njima se narod u Lici ravna kao i po satu.

7. Ima jedna hrpa zvijezda, koje se zovu „Volovi“, i vele da je čovjek orao sa četiri vola te nešto otišao u dno njive a jedan lopov došao i pustio jednog vola da ga ukrade. Orač to vidi, i mjesto da otme vola, stade ga pomaganja, i tako

osta bez četvrtog vola. Ne mogav sa trí vola orati, osta njiva neorana a u kući nasta te godine glad, a kućna čeljad pomrije od gladi.

Da svijet vidi, kakov je grijeh vola iz lijesa ukrasti, prenio je Bog taj prizor na nebo:

Pred zvijezdama, koje prikazuju tri vola u jarmu ide jedna samo — onaj pušten i potjeran vô —; za volovima je lijes, plug i gončin. Ove zvijezde (Volovi) nikada ne počivaju već se uvijek okreću na nebu. U proljeće, kad se ore, kad se Volovi pomole iza brda, valja ustati i volove nahraniti jer je dan blizu.

Pomrčina sunca i mjeseca.

1. Ako sunce pomrča, misli narod da je jedan kršćanski vladar (car ili kralj) poginuo; ako pomrča mjesec, onda je jedan turski prvak poginuo. (Vlasenica.)

2. Jedni misle, da pomrčina sluti ratu, a drugi, da je to božje prikazanje, da se odvrati svijet od grijeha. (Žepče.)

3. U Hercegovini, kad sunce pomrči, misle katolici, da su nešto teško Bogu sagriješili, pa da je s toga sunce pomrčalo.

Ako pomrči mjesec, vele da su Turci Bogu sagriješili.

Vjetar.

1. Narod misli, da vjetar potječe od neke velike aždaje, koja se na istoku u velikoj vodi nalazi, odaklen se i sunce ragja. Kada se vele sunce iz vode ragja, proleti aždaja da ga proždre i zine, a sveti Ilija opali gromom aždaji u usta a ona se smuti i pobjegne u vodu, dokle sunce od vode ne odskoči; poslije se aždaja opet pomoli iz vode pa od ljutine što sunce nemore dohvatiti, puhne i od one njezine pare postaje vjetar. Na koji se kraj ona okrene kad puhne, na onaj kraj veći i vjetar biva. (Vlasenica.)

2. Kada na čovjeka naigje kolovrat (vihar), treba na nj pljuniti, da od čovjeka bježi, jer su to vele gjavolski svatovi. (Rogatica.)

3. Kad se u Hercegovini vihor zametne i prama nekome udari, krste se od njega i pljuju na nj, a nekoji pucaju i iz puške u njega, jer je to vele vražije kolo pa se može ograisati.

4. Sa jugovinom, vele, vile vladaju. Kad se one žene, onda puše žestok vjetar. (Ljeskovica, Žepče.)

5. U Bileći (Hercegovina) kad se veliki vjetar pojavi, vele, da se stuhe biju, pa da se onda u zraku u vjetru vigja crni vô.

6. U Žepču kazivaše mi jedan seljak, da vjetar izlazi iz zemlje, iz jedne rupe, a okolo nje je sve crnograbić. Kako vjetar iz nje žestoko puše, izbacuje sve kamenje, pa su oko rupe grabići sve obijeljeni, kako kamenje po njima udara.

Narod se jednoć digao te zatrpao onu rupu i gle čuda: vjetra nestade ali je te godine nestalo i svakog roda i oni moradoše opet rupu odkriti.

7. Kad veliki vjetar okrene puhati, nekoji seljaci bace staru opančinu na vatru da smrdi pa misle, da će vjetar malaksati i prestati. (Žepče.)

U Lici narod veli:

Bura s juga slećela,
Da udari mećava.
Jug se buri brani,
Da on ovce hrani.

Kad neko zapita, kakovo je vrijeme a odgovara mu se: „Balovo“, znak je da jug puše i da je prilika za kišu, ako li pako odgovori: „Puše Ćorava Angjelija“, to je bura.

Narod zove buru „Ćoravom Angjelijom“ a jug „Balom“ i pripovjeda, da je jednom bura napravila od leda velike dvorove i na veselje i užinu (ručak) zovnula juga, on, kad se je pušući pomolio, odkravi (rastopi) led a burini se dvorovi saspu. Kad je to bura vidjela razljuti se i reče jugu. „Vidi što uradi, bale jedan!“ i navali svom snagom na nj.

Jug izbije jedno oko buri i ona od onda ostala ćorava.

Bura je žena, a jug čovjek, ali je bura ipak jača od juga.

Grom.

1. U proljeće, kad prvi put zagrmi, dobro je valjati se na zemlji te ne će legja boljeti cijele godine. (Žepče.)

2. Kad grmi ne valja krstiti se, presti ili plesti, jer će vele grom ubiti. (Vlasenica.)

3. Kad grmi ne valja krstiti se, već pognuti i oboriti glavu zemlji. Nije dobro ni obazirati se niti gledati odkud sijeva i grmi.

4. Za grmljavine ne valja ići pod hrastovo i trešnjevo drvo ni megju koze, jer se misli, da tu grom najprije ubije. (Ilidže.)

5. Kad grmi na Veliki Petak, vele, ne će godina roditi. — Ako grmi na Uskrs rodiće godina.

6. Kad god zagrmi, misli narod, da onda i grom pukne. Čim zagrmi, dobro je za kapu zadjeti ljeskovu grančicu, jer u ljesku grom ne puca pa ona grančica i insana od groma čuva. Kad se ide a grmi, treba niza se ruke objesiti a dobro pritisnuti, jer ono, vele, sv. Ilija tuče gjavole pa je najdraže gjavolu pobjeći čeljadetu pod pazuh.

Jedan musliman mi reče, da ono, kad grmi, najmlagji angjeo gjavole ganja, pa kad pukne da angjeo pljune, a ona strjelica od groma da je angjeoska pljuvačka. (Vlasenica.)

7. Kad grmi, vele katolici u Hercegevini, da ono sv. Ilija puca na „Irudicu“. — Irudica je, vele, ko crna mačka, ona sve po svijetu trči; kad ju ugleda sv. Ilija on gromom puca za njome, kad bi ju, vele, ubio ona bi tako zasmrdila, da bi sav svijet od smrada poginuo. Radi toga ne smije muško biti zasukanih rukava na rukama, niti žensko zasukane košulje, jer vele, onda bi Irudica od groma pobjegla pod pazuho, pa bi mogao grom ubiti.

8. Kada grmi i čovjek pobjegne od vremena pod kakovo drvo, vele, neka odmah na tome drvetu napravi krst pa u to drvo ne će grom udariti. (Banjaluka.)

9. Kada u čeljade ili marvinče grom udari, a ima još života u njemu, neka se odmah okrene glava, gdje su bile noge, pa će se vele odmah osvijestiti. (Bihać.)

10. Ako grom ubije životinju, neka se koža sa nje zguli, i za novac proda, pa neka se za onaj novac kupi živinče i u malu drži. Vele, da će sav onaj mal izvanredno napredovati. (Bihać.)

11. Na svetog Iliju i Ognjenu Mariju ne smije se ništa oko sijena ili sjetve raditi, jer vele, ako se u taj dan usiječe stožina, da će ju zapaliti grom, a ako oko gotove stožine zadiješ sijeno ili žito, zapaliće ga grom; sijeno će sve izgorjeti a stožina će sasvim zdrava ostati. I Muslimani mjestimice te dane varuju. (Bihać.)

12. Kada sijeva ne smije se krstiti, jer vele, gjavo bježi pod krst pa more grom ubiti. Kada sine govori se: „Bigni, bigni Irudica, jere ti je majka poganica, od Boga je prokleta, svetog Ive krvlju sapeta.“ (Žepče.)

13. U Bileći, kad koga grom udari i on pane onesviješćen, turaju ga nogama pred sobom, a u Krajini maknu ga sa onoga mjesta pa vele odmah oživi.

14. Katolici u Žepču na Cvijetnu Nedjelju donesu grančica od jelike, koje župnik blagoslovi. Takove grančice narod kao svetinju štuje i drži, da u kuću, gdje je ima, ne može grom udariti.

15. Gdje god grom udari, tamo se bio gjavo sakrio a sveti Ilija ga tukao. (Žepče.)

Grad.

1. Ako se ma s koje strane ružno vrijeme sprema i vidi se, da će grad doći, onda domaćice iz kuća iznesu pred kuću siniju, izvrnutu stolicu (nogama u zrak), mašu, sadžak, žensku košulju, što su se u njoj vjenčale i govore: „Ej najposljedni potopniče (pomene i imenom onoga, što se je najposljedni u onom selu ili okolici utopio, ako ga zna), vuk ide brdima, nosi mrko janje u zubima, stisni brdima, stisni u more, nedaj u polje". Tako tri puta glasno. (Šejković, Vlasenica.)

2. Kad počne grad padati, onda se dade jedno zrno djetetu prvorogjenčetu, da ga pojede pa će grad prestati. (Vlasenica.)

3. U Knežini kod Vlasenice iznesu stolac pred kuću i okrenu nožice gori a na stolac metnu sjekiru sa strmo okrenutim oštracem, pa vele, da će grad odmah prestati

4. Vele, da je za grad dobro od vesla komadić ukrasti i uza se nositi, ili od vesla napraviti kašiku i s njome jesti, pa kada grad pada, ne može dotičnog ni jedno zrno pogoditi. Ko to nosi uza se, ne može se u vodi ni utopiti pa makar i ne znao plivati. (Vlasenica.)

5. Kad se gdje zametne crn oblak, stane huka i vidi se, da će grad, izlazi domaćica ili domaćin pred kuću i zovne zadnjeg utopljenika, ako mu zna za ime, imenom i reče n. pr.: „O, Jovo, kunem te Božjim imenom, pisaću ti spomen (biva platiće popu da mu ime kod prve molitve spomene), nedaj amo ledu, vrati ga u goru i planinu". (Glasinac.)

6. Neki opet uzmu dijete, koje je do pô godine staro, iznesu pred kuću i okrenu prama gradu, prekrste djetetom tri puta i mahnu prama gradu govoreći: „Koliko ovo dijete znalo za svoga druga, toliko naša ljetina znala za grad". (Knežina, kot. Vlasenica.)

7. Svijeće, koje su na krsnom imenu u kolaču bile, ostave se, pa kad počne grad, iznese se sinija pred kuću, nekoliko kašika i sadžak, svijeće se zapale i s njima prama gradu mahne, a onda se postave na siniju. (Glasinac.)

8. U Foči izbace stolac pred kuću izvrnutih nogu u vis, pa uzmu sito i kroza nj gledaju iz kuće na vrata na polje, pa vele, da će grad odmah prestati.

9. U nekim selima iznese se pred kuću sinija, kašike, maša i čanak pa se reče: „Vrati, sveti Savo, svoja goveda iz našeg sela, jer ne podnosi naše selo, naše kašike, sinija i čanak tvojih goveda". (Vlasenica.)

10. U srebreničkom kotaru dadu djetetu (curici), kojoj još zubi nijesu padali, da oplete od pregje jednu maramu, pa kad se grad na selo navije, uzme se ona marama i maše se njom prema gradu, da ga tako razvrgnu.

11. U Bogutovu Selu, bjelinskog kotara, reče mi gatar Pero Božić, kad grad pada, ono nečastivi (gjavoli) „čine svatove" t. j. vode djevojku, a da ih sveti Ilija svojim puškama (gromovima) ne suzbija, oni bi se po cijelom svijetu razišli i grad bi sve pobio.

12. U Ozimici, kot. Žepče, katolici, kad vide da će grād, iznose pred kuću križ, očenaše sa medaljom te blagoslovljenu grančicu jelike. Jeliku zapale i s njom proti vremenu naprave križ i mole vjerovanje i „Spasi kraljice".

13. U Hercegovini vele, da žena ili čovjek, koji su u savezu sa gjavolima, kad su na nekog pizmeni, naprave grād i to ovako: Ona ode, gdje je glatka zemlja, donese nekakovo uže, prebaci preko grane kakvog drveta da joj krajevi do zemlje dopiru. Tu se pomokri i okrene naopako te zovne gjavola u pomoć i grād se zametne, a ona ga šalje kuda hoće.

Kada to narod vidi, iznosi siniju pred kuću, mašu i krst i baca posvećene soli i škropi svetom vodom prama grādu, a kada se grād primakne, puca iz pušaka prama njemu.

14. U selu Mladoševici, kot. Žepče, vidio sam kad je grād počeo padati, gdje domaćin od kuće zgrabi kosu, postavi ju brže bolje pred kuću pod strehu gdje kaplje tako, da joj je oštrac i vrh oštrocim u vis gledao, te su kapi sa strehe padale na oštricu; on mi kazivaše, da će se tako „prosjeći oblak i grād razbiti".

Dûga.

1. Kad narod ugleda dugu, veli, da ono aždaja iz mora vodu pije, pa poslije iz nje kiša pada. Zelena boja u dûge znači žito, bijela rakiju, crvena vino, pa koje više ima toga te će te godine bolje roditi. (Zabrgje.)

2. Narod misli, kad bi ispod dûge muško prošlo, da bi se prevrglo u žensko, a kada bi prošlo žensko da bi se prevrglo u muško.

3. Neki vele kada se ukaže dûga: „Eno, ono sveci vodu piju." (Žepče.)

4. U Lici vele dûgi da je božiji pas[1]). Vele, da je ono Bog prikazao ženama, kako će snovati i tkati i boje umetati kada tkaju tkanice.

Brda i doline.

1. O tome pripovjedi mi jedan starac u selu Brainci, kotar Vlasenica ovako:

Kad je gospod Bog stvorio zemlju i nebo, napravio je veću zemlju od neba, pa nebo nije moglo zemlju pokriti a zemlja je bila ravna ko tepsija. Stane misliti, šta će i kako će i zovne angjele na savjet, ali oni se nisu mogli domisliti. Onda se domisli sv. Arangjeo, ne bi li Lucifer mogao tome čare naći. Bog pošalje nekoliko svetaca i Arangjela pred njima da zovnu Lucifera da dogje na zbor. Lucifer odmah vikne svoje momke vragove, da mu brže konja osedlaju, a oni skoče, uhvate zeca, osedlaju i dovedu Luciferu. Ovaj uzjaše zeca i oni pogju u nebo, sveci pješice a Lucifer na svom zecu. Ali zec ko zec ne će putem pravo, već sve preko puta, sad amo, sad tamo, a Lucifer se nakrivio na njemu. Svecima se to dade na smijeh, a Lucifer se nagje uvrijegjen pa okrene zeca natrag i pogje u pakao.

Angjeli odu Bogu i sve mu kažu a Bog onda dozva pčelu, te joj naredi, da odleti Luciferu, da se tamo sakrije i sluša, što će govoriti. Pčela prhne i odleti te se sakrije u jednu rupicu pokraj vrata paklenskih, a kada je Lucifer kući došao, izlete preda nj momci, prihvate mu konja, on odjaše, ugje u kuću, sjedne i stane gjavolima pričati, kako mu se angjeli rugali te se zato vratio. Ali kajaće se oni, jer se ne će dosjetiti, kako valja zemlju smanjiti, kako je valja sindžirom opasati, tvrdim klinom

[1]) Arnauti zovu dûgu „šoka zojes" — bogorodičin pâs. *(Op. Ur.)*

zategnuti, da se savije i isprevija i tako postanu brda i doline, pa bi je lahko onda svu nebo poklopilo.

Kad je to pčela čula, zvrkne iz one rupice i odleti prama nebu. Lucifer ugledav je vikne: „Nuto gjubretašice jedne! Kuća joj po... na bila, gdje se je sakrila i sve slušala pa će sve odati!“ I on skoči za njom da je uhvati i udavi, i kad je pčela već stigla na nebeska vrata, prihvate je angjeli gore a Lucifer za dônji kraj i razgule je, tako da joj se trup po sredini samo na jednoj dlačici još držao glave i ona onako prekinuta, ni živa ni mrtva pane pred Boga i udari u plač, kako ju je Lucifer nagrdio. Bog ju utješi, veleći da će narediti da sve pčele odsele take budu.

Još se pčela tužila da ju Lucifer nazvao gjubretašicom i da joj je kuća po...na, a to da joj je najžalije, a Bog naredi, da se ono gjubre u njenoj kući pretvorilo u med, a ljudi da ga sa slašću jedu.

Pošto je pčela sve pripovjedila Bogu, što je Lucifer kazao, on učini tako, stegne zemlju velikim lancem, ona se stisne, ugne dolje i gore, postanu brda i doline, a nebo svu zemlju poklopi, kao sač što zaklapa hljeb.

2. U Prilugu kot. Žepče pričao mi jedan starac, da je Bog bio stvorio veću zemlju nego nebo, pa da je stisne, da je po gjavolovom savjetu njome potresnuo. Tako nastaše brda i doline.

Ali znajući, da neće biti podjednako pravo poljaku i brgjaninu, dadne brgjaninu goru a u gori svaku zvjerad i ptičicu, a u polju vodu i u njoj ribice, e da svakom pravo bude.

Potres.

1. Narod misli, da se je, kad se zemlja potrese, neko teško ogriješio, pa gospod bog daje ljudima išaret (znak) da ih opomene, kako je on kadar cijeli svijet za jedan tren uništiti. (Rogatica.)

2. Narod muslimanski vjeruje, da je pod zemljom voda, na vodi jedna velika riba, na ribi stoji vô a na volu zemlja, pa kad vô makne jednim uhom, zemlja se potrese, a da makne nogom ili čim drugim, sva bi se zemlja u more prevrnula, ali je, veli, Bog dao jednu mušicu koja volu ispred očiju uvijek lijeće i vô ima od te mušice takav strah da se maknuti ne smije. (Rogatica.)

3. Kad se zemlja trese, veli prosti narod, da se beričet sa zemlje stresa. (Žepče.)

Kamenje.

Kada je Bog stvorio i uredio svijet, odmarao se je i tu mu je došao vrag i zaiskao dozvolu, da i on nešto posije po zemlji. Bog mu to dozvoli, a on uzme punu vreću nekakovog sitnog sjemena i posije po zemlji i sjeme nikne te okupi rasti sve za dan po aršin visoko.

Kad je to Bog vidio, zovne vraga i upita ga, što je ono posijao, a on mu reče, da je posijao kamenje.

Vidi Bog, da to sjeme ne će dobro biti i da će sav svijet okameniti, zovne angjele i s njima se porazgovori, a sveti Jovan zamoli Boga da zabrani kamenju da dalje raste. Bog tako učini, a da od kamena ipak ljudima bude neka korist, ostavi ono, što je već izraslo.

I tako sve na svijetu raste, samo kamen osta nerodan. (Strmica, kot. Vlasenica.)

Drvljad.

1. Narod misli, da je tisovo drvo sveto, mnogi ga nosi uvijek uza se, da ga brani od vještica, vraga, zloduha, činilica i t. d. Tisovina se kravama u rog zavrti, da joj niko ne more ureći mlijeka.

Narod misli, da je krv Isusova sa raspela na tisu kapala. (Pobedarje, Nikola Babić.)

2. Najgore je drvo jasika, jer je najslabije a od Boga prokleto, jer se je Isus, kad je pred čifutima bježao, popeo na jasiku, da se u granama sakrije; ona se stane tresti (listom) ko što i danas biva, a čifuti, kad su vidili da lišće trepti, dosjetili su se, da neko jasikom drma i nagjoše Isusa. Za to je vele jasika prokleta, pa se njezino lišće uvijek miče.

Jasika se smatra kao izdajica megju drvećem, kao Juda megju apostolima. Jasiku ne valja na vatru nalagati, jer će djeca mucati i dobiti svrab. (Vlasenica.)

3. Luč se u narodu u velike cijeni i pripisuje mu se velika moć protiv zlih duhova, vještica, činilica i t. d. Za to se pravi na kući ključanica od lučeva drveta, te joj vele ne može nitko nahuditi. U Žepču imade još i sada starih kuća, kojima su ključanice od lučevine.

Ako je na štali, u kojoj mal stoji, lučeva ključanica, ne može činilica kravama mlijeka oduzeti.

Ako se nekome nešto prikazalo, vukodlak ili slično, onda narod nosi uza se komadić luča a nekoji ga nose uvjek uza se.

Luč ne valja gaziti, jer će, vele, noge oteći i boliti. Ako se zubi čiste lučem, rasuće se.

Ako se uho čisti lučem, boliće uši i moreš oglušiti.

Ako u brašno, kad se kruh kuha, sa lučeve svjetiljke pane iskra, snetljiviće se žito. (Vlasenica.)

4. Drenovini narod, valjda zbog njegove tvrdoće, pripisuje neku moć. Tako vele, kad se od drenovine napravi teljig za zvono ili ključanicu na tor ili klanicu, gdje mal stoji, da malu činilice ništa učiniti ne mogu, niti mu mogu mlijeko odnijeti. (Vlasenica.)

5. Bagren ne valja blizu kuće imati, jer će u kuću grom udariti. (Vlasenica.)

6. Lipa je sveto mirisavo i ljekovito drvo. Vele, pod njom nije dobro spavati niti se od kiše zaklanjati, jer u nju rado grom puca.

7. Pod orahom, vele, nije dobro spavati, jer je jako žestoko drvo pa ubija u glavu, te omami spavajućega i zanosi mu pamet. Orah, vele, da je opasno saditi, jer, kad mu deblo stigne debljinu, što je ima u pasu onaj, koji ga je zasadio, umrijeće. (Zabrgje.)

8. Dud vele nije dobro držati kraj kuće, jer ako žila od dudića pod kuću dogje vele izumrijeće cijela kuća. (Zvornik.)

9. U jabuku divljaku šuplju unigje roj čela i nanese dosta meda, a ona se stoga ponijela i stala se hvaliti, kaka je puna meda.

Drugim raslinama to bude zazorno pa će ružica divljaki: „Nerazumna, kisela i gorda ludosti, što se ponosiš svojom sladosti? Učini ako si kadra, da sladost meda unigje u tvoj rod, pa će te ljudi hvaliti i blagosivljati.“ (Vlasenica.)

Ribe.

1. Vele, da je grjehota ribu hvatati i prodavati, jer je ona rekla: „Ko me bude hvatao i prodavao, goliji bio nego ja, a ko me preprodav'o, hair vidio!“

Zato ribar nikada obogatio nije, te ne može nikada dva dobra sastaviti: kad ima soli, nema hljeba; kad ima hljeba nema soli; kad ima ručak nema večere, kad ima večere nema ručka. (Lašva.)

2. Vele, da će neko, kad proždre mladu ribu odma proplivati, ako prije nimalo znao nije. (Vlasenica.)

3. Vele, da je riba rekla: „Ko mene bude hvat'o i prodav'o, koliko je na meni parica, dao mu Bog onoliko zakrpica. (Žepče.)

Zmije.

1. Zmiju zovu guja, poganica. Po imenu i po boji: poskok, čegrtuša, šarulja, mrkulja, žutulja, bjelouša, kljunuša, oberuš.

2. Da guje ne ulaze u kuću, uzimlje domaćica ili domaćin na Lazarev dan rano prije sunca, mašu i peku, pa tri puta obigje oko kuće udarajući mašom u peku, govoreći: „Lazite guje iz kuće u polje i gore". (Vlasenica.)

U Knežini rade isto, samo lupaju mjesto u peke u tavu, a govori se: „Bježte guje plazarice, eto sv. Lazarice!" Tako tri puta.

3. Drugi dan korizmeni poklada operu, odnosno namažu domaćice svu djecu onom čorbom od kupusa, što je ostala iza večere, pa, vele, neće te godine guje ni jedno dijete ujesti. (Kupus i meso obična je večera u poklade.) (Babine, kot. Vlasenica.)

4. Na Blagovjesti pomete se kuća, pa se ono smeće na gjubrištu zapali, da te godine guje ne preotmu mah. (Krajina.)

5. Kad koga guja ujede, treba onu ranu trnom izbockati i tri puta ovu basmu izgovoriti: „Sunce trči niz polje bez noge. Goni ga pseto bez nogu, uhvati ga bez ruku, zakla bez noža, ispeče bez vatre, izjede bez zuba".

Svaki puta kad svrši, valja tri puta puhnuti u onu ranu, pa vele da će zacijeliti. (Knežina.)

6. Trudna žena ne smije ništa u njedrima nositi nego jedan lješnik. Kad porodi, izvadi ga iz njedara, metne u onu vodu, što će s njom prvi put dijete okupati.

Vele da će onda dijete biti zdravo ko lješnik. Onaj lješnik baci iza kupanja u vatru, a kada se pretvori u ugljen izvadi se i onako još živ stuče u prah.

Tim se praškom, ako koga ujede guja, zaspe rana pa vele, da ne će oticati nego odmah ozdraviti. (Vacetina, kot. Vlasenica.)

7. Kad koga guja ujede, privije se na onu ranu gujine trave i tri puta obaja:

„Šajko, lagjo orahova,
Pod njom ljuba Stojanova.
O Stojane dragomane."

Svaki puta puhne se na ranu. (Vlasenica.)

8. Kad se guja prije Blagovjesti ukaže, boji se narod hrgjavog proljeća. (Vlasenica.)

9. Kad putniku guja pregje put, od ozdô gori t. j. uz brdo, neka je pušta u miru, jer sluti sreći; ako li pregje odozgo doli ubiće je, jer nesreći sluti, a ako je ubije ne će se nesreća desiti. (Foča.)

10. Na Blagovjest ne smije se u iglu konac uvlačiti, jer se vele za onim, koji to čini, cijele godine zmije povlače. (Krajina.)

11. Kad sunce upočine, ne smije se zmija nipošto ubiti, jer bi time ograjisao. (Hercegovina.)

12. Narod vjeruje, da u svakoj kući imade jedna zmija — čuvarica. Ona je vele u zimi pod ognjištem duboko u zemlji, a ljeti izlazi pa hoda po kući i oko kuće. Takova se zmija ne smije nipošto ubiti, jer ako se ubije, ubija se i kućna sreća. (Krajina.)

13. Kad nekoga guja ujede, šapće mu se u uho ovaj zagovor tri puta: „Sunce zagje niz goru, srete ga šareno pseto uz goru, stiže ga bez nogu, izjede bez zuba". Zatim se isisa iz rane ijed; pa će, vele, bolesnik odmoh ozdraviti. (Vlasenica.)

14. Kad vidiš guju pa jezikom na tebe paluca, trebaš je na svaki način ubiti, jer ti zlo želi, ako na tebe ne paluca, nemoj je nipošto ubiti, vele: prijatelj ti je. (Vlasenica.)

15. Guje se na Jeremin Dan pare, moreš ih viditi po trideset kao u klupko smotanih. Taj dan seljaci ne smiju ništa raditi, jer vele, ko taj dan radi, uješće ga guja i nikad se ne će izliječiti. — Samo se smije konoplja taj dan sijati. (Vlasenica.)

16. Guja kad se ubije ne smije se više koljena od zemlje dignuti, jer vele da onaj ne će više rasti. A ako je na mjeru stao, biće nesretan. (Krajina.)

17. U Vlasenici opet misle i vele, ako guju više koljena digneš, boljeće te noge cijelu godinu dana.

18. Na Vramije Dne i dva dana poslije ne smije se ništa plesti, kao plot ili pletivo, jer će se vele oko kuće splesti guje i ukućane ujesti. (Vlasenica.)

19. Kad se ćeten sije, ne smije se sjeme prvi put bacati niz brdo, jer će, vele, koliko god ono sjeme od sebe baci i guja za njim moći poskočiti i ujesti ga. (Vlasenica.)

20. Treći dan po Gjurgjevu ili na Cvijeti traže seljaci gujin svlak (košulju, kožu). Komadić tog svlaka nose uza se, a ostalo sitno izrežu i daju malu u soli da izjede, pa ga te godine ne će guja klati. Takova košulja imade moć samo godinu dana. (Vlasenica.)

21. Prvu guju, što je u proljeće vidiš, valja ubiti, jer vele, ako je ne ubiješ, odnosi, ti toliko snage, koliko na malom prstu ponijeti moreš. (Krajina.)

22. U vlaseničkom kotaru vjeruje narod, da imade guja, koje se nastane u kući i zovu se pokućarice. Seljak, kad u svojoj kući vidi guju, cijeni se sretnim misleći, da mu se je sreća u kuću uselila; takovu guju ne bi seljak nipošto ubio, već ju smatra kao kućnjeg čuvara od drugih guja i uopće od svakog zla.

Ako se desi, da ko u neznanju takovu guju ubije, ubio je i sreću kućnu, a da ne naškodi, on će odmah ovako uraditi:

Uzme iz kuće šaku zemlje i baci je preko sebe za legja po tri puta, a svaki put mora u zemlju pljuvati prije no će baciti. Zatim uzme onu mrtvu guju prebaci i nju preko sebe kao i zemlju i onda pljune preko sebe, i odlazi otalen bezobzirce.

23. Kažu, kada se u slamu i prtene krpe metne guja i zapali, ona će pružiti devet nogu.

24. Kada seljaci ljeti za velike suše vide šarulju, nadaju se kiši. (Vlasenica.)

25. U Žepču katolici isto tako vjeruju, da je kućnja guja u kući velika sreća. Pripovijedao mi je P. T. koji još i sada živi, da je on u svojoj kući ubio guju i da su mu za kratko vrijeme sva djeca pomrla.

26. Kada koga ujede guja liječi se ili zagovara ovako: „Pokraj puta kućica, u njoj sjedi starac i baba. ‚Dobro jutro starac i baba!' ‚Dao Bog dobro, što si došo?' ‚Ujela mi zmija' (imenom onoga čeljadeta ili — marvinčeta kaže) ‚Idi kući pa se moli Bogu!" Zatim prekriži na onoj rani tri puta iglom govoreći: „Otac i sin i duh sveti amen", nabode onu ranu dobro onom iglom, istisne krv rukami govori: „Ajde sada, gotovo je". (Krajina.)

27. Na Gjurgjev Dan jede narod sudžuke, da ga te godine guja ne ujede. (Žepče.)

Zelenbać.

Narod se veoma boji, da ga zelenbać ne ujede, a ako se to desi, drži, da će se jedino izliječiti, ako popije izmiješano mlijeko od devet sestara.

Daždenjak.

1. Duždenjak (daždenjak, burnjak) kada se u proljeće nagje vele, neka ga mlad momak uzme i tri puta od ozdo gore ispod pojasa proturi pa će mu se pamet razbistriti i umjeće svašta načiniti i vješto išarati. (Žepče.)

2. Cure, koje ne umiju vesti, plesti i raditi ručne radove, nagju u proljeće daždenjaka pa ga tri puta proture kroz rukav desne ruke od šake u njedra, onda ga odnesu kući pa u onaj rad, kojeg misle raditi, zamotaju i ostave da prenoći. Izjutra ga prije sunca sa onim radom odnesu na vrelo, koje je u istok okrenuto i metnu ga u vrelo skupa sa onim radom govoreći: „Kako si ti daždenjače šaren, tako i ja znala našarati i otpočeti; ko je tebi dao neka da i meni!“ Pregju ili rad uzmu, a daždenjaka ostave u vodi i idu bezobzirce kući. (Vlasenica.)

3. Seljaci pred Gjurgjev Dan uhvate daždenjaka pa ga na Gjurgjev Dan prije sunca bacaju u ono mlijeko, što je pomuzeno to jutro i govore: „Tako mi šareni janjci bili, kao što si ti dažde, ujače“. Zatim ga odnesu živa i u šumi ostave.

Ovce se prvi put na Gjurgjev Dan pomuzu, a prije toga dana ne smije se nipošto ovca pomusti, a ni janje zaklati ili prodati, jer je vele grjehota. (Vlasenica.)

4. Ko hoće da postane majstor, uhvati daždenjaka pa ga sa bradvom, sjekirom ili prosjekom ispod pojasa kroz njedra ozgor dolje proturi, halatku pusti da pane na zemlju a daždenjaka drži u ruci govoreći: „Kako si se ti daždenjače sam od sebe mogo našarati, tako i ja mogao sam od sebe svašta našarati i napraviti“. Onda ga postavi na onu halatku i ode. — Sjutradan ide gledati, pa ako ga na onoj halatki nagje dobro je, naučiće zanat, ako li ne nagje ne će naučiti. (Vlasenica.)

Lasica.

1. Kad se ugleda lasica, reče joj se: „Lase lasice po bogu sestrice, prijete ti moji miši, da odgrizu tvoje uši. Hajde pa ih zatari!“

Vele da će onda lasica sve miše u kući zatrti. (Krajina.)

2. Lasicu je grjehota ubiti. Kad se u kući vigja, znači sreću i napredak.

Koža od lasice čuva se ko amanet u kući. Dobro je i napredno sipati malo soli kroz tu kožicu.

Ako koga grlo zaboli dobro je njome zamotati grlo.

3. Lasica, ako se u kuću useli, nekome je velika sreća, a nekome i nesreća, ako joj se skrivi, jer ona može potrovati kućnu čeljad.

Vele, da je neko našao lasičine mlade pa ih odnio. Lasica, kad je vidila, da joj nema mladih, priskoči mlijeku, te se u nj izriga (biva otruje ga). Kad je to onaj čovjek vidio, dosjeti se, što to znači i vrati mlade, a lasica skoči i onaj sud sa mlijekom prevali, da se ne bi ko njime otrovao. (Žepče.)

4. Ako žene uhvate lasicu, rasjeku je živu, pa kroz one pole propuste svog čovjeka da ju bolje voli. (Vlasenica.)

5. Ako lasica preko čeljadeta ili marvinčeta preskoči, odmah ugine. (Želeće, kot. Žepče.)

Lastavica.

1. Narod osobito štuje lastavicu i drži, da je grjehota ubijati je, jer u kući, u kojoj se lastavice legu, vele da je sreće i da ide u napredak osobito u djeci. (Vlasenica.)

2. U proljeće kad se lastavice dosele, raduje se narod i veli, da više teške zime neće biti.

Grlica.

Grlicu drži narod dobrom pticom te ju ne proganja niti je ubija. Vele, da je ljekovita. Ona se ubije, osuši, stuče u prah ili sitne komadiće pa kad mal imade grônicu (bolest u grlu), onda mu se daje u soli. (Han Pjesak.)

Kukavica ili pjevačica.

1. U Žepču kad se prvi put u proljeće čuje kukavica, podigne se lijeva noga pa ko je bos, gleda na taban, a ko je obuven na obuću, šta li je prionulo. Ako na priliku nagje crnu konjsku dlaku, daće mu se te godine u crnim konjma, ako nagje ovčiju dlaku, daće mu se u ovcama trgovati i t. d. Onu dlaku, ili ono što je našao, mora uvijek uza se nositi sreće radi. (Tokić.)

2. Kad neko prvi put u proljeće gladan čuje kukavicu, on će vele cijele godine gladovati. (Krajina.)

3. U selu Osmacima vlaseničkog kotara, u samo proljeće, izigje jedan seljak u zoru pred kuću da se pomokri i brže bolje uleti u kuću i zapomaže: „Jaoj meni, nesretan ti sam, jutros čuh kukavicu gdje kuka, a ja bijaše bos, gô, gologlav i gladan, a bez pare i dinara pa ću cijele godine biti bos, gô, gladan a bez pare i dinara, a nijesam joj ni rekao ono, što treba od velike ljubavi".

Zatim se obuče, obuje i uzme para i izagje pred kuću pa vikne, što većma more: „Bježi gujo od mene!" i nastavlja: „Ej pjevačice, pjevačice, Lazarova sestrice, ja te čuh, ali u velikom te stanju ne dočekah već bos, gô, gologlav i gladan, a bez novaca, a i gora je još crna, biće i po mene crno, biću cijele godine bos, gô, i gladan, odjeće neću moći namaći, jer para imati neću, gladan ću biti cijele godine. Ti si prokleta pa kukaš, a i ja ću s tobom kukati, jer ti se nijesam opremio. Kad sam opremljen i kad te čujem odazovem ti se rado gromkim glasom, čujem te, čujem, te se prihvatim za džep, izvadim para i prebacujem iz ruke u ruku i govorim: ‚ja obuven, odjeven, sit, para dosta, kako te čuh,' tako mi i bilo cijele godine'."

4. U Gostoviću, kotar Žepče, kad prvi put u proljeće čuju pjevačica (kukavica), brže bolje lete pod kakav panj (drvo), podupru ga legjima, pa te godine legja neće boljeti.

5. U tešanjskom kotaru vjeruju, da onaj koji u selu prvi čuje u proljeće kukavicu gdje kuka, ne će dočekati slijedeće godine, jer će umrijeti.

6. U Želećama kod Žepča, kad se prvi put čuje da kukav icakuka, broji se, koliko je puta kuknula, pa kad ona prestane, govori se: „Molim te pjevaj de još koji put", pa ako ona opet počne, vrlo mu je drago, jer se vjeruje, da će onoliko godina živjeti, koliko je puta čuo, da je zapjevala (kuknula).

7. U N. Šeheru kad u proljeće prvi put čuju kukavicu gdje kuka, govori se: „U zdravlje prvi put".

Svraka.

1. Kad svraka dogje pred kuću pa je stane kreka, vele doći će gost.

U Žepču kad svraka pred kućom zakriješti reku muslimanske domaćice: „Neka švraka dreči, ja beli nječim. Tri su kruha zapretana: jedan za radenika, drugi za kućenika, treći čeka na putnika".

2. Kad svraka dogje pred kuću i okrene rep prema kući pa zakriješti, znak je, da će stići od vlasti neugodnih naloga. Ako okrene glavu kući znači, da će doći mio gost. (Čelebić.)

3. U Lici kad švraka dogje pred kuću i stane krečati, vele da će doći pismo.

Gavran.

1. Gavran je narodu najmrža ptica, a zovu ga na mjestima i zloglasnikom.

Ako preko sela grakti (grkće) znak je, da negdje leži lješina ili da će neko u selu umrijeti.

Ako se mnogo gavranova u selima pojavi, sluti velikom pomoru.

2. Glava od gavrana se osuši i ostavi, pa se kroz glavu sipa sô i daje malu, te će, vele, uvjek biti zdrav. (Han Pjesak.)

3. Kad gavran na kuću pane i grakće, vele, siguran je znak, da će u toj kući sva čeljad izumrijeti a kuća opûstiti. (Udbina.)

4. Gavran je, vele, prije bio najpreča ptica kod boga, a bjelji od snijega, ali kad je bio potop Bog (valjda Noe) ga je poslao da vidi, ima li gdje suhe zemlje, a on ode i nagje mnogo insanskih lešina i počne čapati i jesti te se tako zabavio, da se za tri dana vratio nije.

Onda pošalje goluba i on ode i pane na zemlju i do koljena zagazi u krv a za to su mu noge vele ostale crvene, a gavrana je Bog prokleo, te je pocrnio i uvjek lešinu traži i jede. (Žepče.)

5. Upita neko gavrana, ima li išta crnje od njega a on mu reče: „Crnji je onaj, koji nekome nešto pokloni pa ga poslije prikori. (Vlasenica.)

6. Neko reče gavranu: „Hu gavrane crn li jesi!" a on mu odgovori: „A opet je crnji onaj koji se priženi". (Priženiti se znači, ne voditi žene svojoj kući, nego preći u njenu.) (Zenica.)

Orao.

1. Orla je, veli narod, grjehota ubiti. Orlova ima po narodnom kazivanju dvije vrsti i to: lešinar i krstaš; krstaša je još grjehotnije ubiti, jer vele, kada ostari ide na Jordan-vodu, tamo se vode napije i odmah se pomladi, te tako može do 300 godina živjeti.

Kod te vode, kažu, imaju dvije planine i one se uvijek jedna drugoj kljanjaju, a izmegju njih ne može do te vode niko proći, osim baš krstaša. (Han Pjesak.)

II. U kući i oko kuće.

Izbor kućišta.

1. Ako ko naumi kuću napraviti od brvana, onda uzme jedan iver, a ako je naumi zidati, uzme jednu ploču, metne to na ono mjesto u večer, kada sunce zalazi, gdje

misli kuću praviti, pa sjutra prije nego što sunce izagje gleda, ima li pod iverom ili pločom što živo. Ako nagje što živo kao mrava, crva, baju i t. d., onda će mu bi sretno i daće mu se u čeljadi, ako li ne bude šta živo, ne će nipošto ondje kuće praviti, jer bi mu, vele, čeljad pomirala. (Strmnica, kot. Vlasenica; Želeće, kot. Žepče.)

2. Kad neko namisli, da na jednom mjestu kuću pravi, onda domaćin od kuće ili dungjer u gluho doba noći ode na ono mjesto i pomoli se Bogu i zemlju zakune živim Bogom, da mu kaže, što će mu od onog mjesta kao neku oštetu uzimati. Vele da im iz zemlje nešto odgovara. Ako zaište domaćina ili koje čeljade, neće kuće praviti ako li zaište nešto od mala, zaklaće to za kurbana i davaće zemlji svake godine ono smeće, što po kući pomete. Zato se i kolje žrtva (kurban) kad se posjek metne.

Ako domaćin, pošto novu kuću napravi, i prešav u nju, umre, vjeruje narod, da nije zemlji platio cijenu za kućište. (Žepče.)

3. U Hercegovini kad neko naumi kuću praviti, uzme čašu punu onoga vina, što se na Božić troši, pa na Božić u večer odnese na ono mjesto, gdje misli kuću zidati i preko noći ostavi; sjutra rano ide i gleda pa ako ju nagje punu, sretno mu je, ako li usfali iz čaše vina, nesretno.

4. Kad se na jednom mjestu misli kuća praviti, muslimani na onom mjestu u večer metnu pod jednu dasku glavu od kurbana, a pravoslavni jednu srebrenu paru, soli i hljeba. Sjutra rano gledaju, ima li pod daskom išta živo; ako nagju, mjesto će sretno biti i praviće kuću, osobito ako se tamo mravi nagje. (Vlasenica.)

5. Kad se hoće na jednom mjestu kuća praviti, onda se na onom mjestu zabilježi, gdje će biti ćoškovi a gdje ognjište, pa se u večer uzme 5 zrna kukuruza i prvo metne na ono mjesto, gdje će biti ognjište, a ostala četiri na svako ćoše po jedno. Sjutra dan prije sunca urani se, pa se gleda, je li svih pet zrna na svom mjestu ostalo zdravo. Ako to bude, praviće se tu kuća, ako li ne bude, neće, jer vele ako usfali ono zrno, što je metnuto na buduće ognjište, umirala bi čeljad u kući, ako li nestane koje od ćošeta, faljivao bi (krepavao) mal. (Ljeskovica, kot. Žepče.)

6. U Zabrgju, kot. Bjelina, kad neko naumi kuću praviti, uzme pet vretena, na kojim je pregja namotana i jedan rašak, stane na mjestu, gdje misli da će ognjište biti i mota pregju s vretena na rašak pa ako zadnji kraj od pregje ne može na rašlje (bakodžu) stići, vele, sretno će biti to mjesto, i praviće ondje kuću; ako li krajevi preko bakodže pregju pa dolje vise, znak je, da je to mjesto nesretno. Pregja se sa svih pet vretena od jedanput na rašak mota, mora na svakom od prilike jednako pregje biti, da zajedno izagju.

7. U tešanjskom se kotaru, kad se hoće nova kuća praviti, udare na četiri ćoška četiri koca; na jedan se metne srebrena para, na drugi pšenice, na treći grumenčić zemlje, a četvrti ostane prazan. To se sve metne a da domaćin ne vidi, gdje je što metnuto; onda izvedu domaćina, zavežu mu oči, pošalju ga napram onim kocima i gledaju, na koji će kolac najprije nabasati. Ako nabasa na onaj sa pšenicom ili parom, vele, biće to mjesto sretno, ako li se namjeri na kolac na kojem je zemlja ili nema ništa, neće tu nipošto kuće praviti, jer je nesretno. Zemlja znači, da bi u toj kući čeljad umirala, a prazan kolac da bi kuća uvijek prazna bila.

8. Jedni misle da je u napredak, zidati novu kuću brdu, to jest više stare, a u nazadak je, zidati je strmo bez obzira na istok ili zapad.

9. Kuće ne valja graditi na megji, da ne bude uvijek nesloge megju kućnom čeljadi; ne valja je graditi na raskršću, jer će čeljad u njoj pomirati; kuća na buništu bila bi nezdrava, a na putu bilo bi uvijek u njoj musafira. (Žepče.)

10. Na onome mjestu, gdje grom udari, neće se nipošto kuća praviti a neće ni u blizini, da čeljad ne pomire a mal ne pofali. (Ljeskovica, kot. Žepče.)

11. Kad se hoće kuća na drugom mjestu praviti, valja je, vele, od onoga mjesta, gdje je prije bila, prema istoku praviti a to se zove „u napred" pa će i sreća u napredak poći. Ako se hoće kuća proširiti, ne valja to tako učiniti, da se ono mjesto, gdje je streha kapala prihvati u kuću, jer je to po kuću vrlo nasretno. (Tokić, kot. Žepče.)

Žrtve kod gradnje kuće.

1. Muslimani kad veće zgrade, kao kuću, prave, turaju pod desni ćošak (temelj) glavu od ovna kurbana, zaklana na Kurban-bajram i to radi sreće i napretka. (Vlasenica.)

2. Kad se zidaju veće zgrade kao crkve, džamije, ćuprije i t. d. te se majstori boje, da im se ne sruše, onda će neimar uzidati sjenku čovjeka pod temelj desnog ćošeta, a to biva ovako:

Kad neko za sunca dogje majstorima da gleda gragju, neimar zabilježi, gdje je stao nogom i doklen mu je sjenka doprla. Kad on ode uzme drvo, izmjeri duljinu sjenke drvetom i odsiječe onoliki komad, kolika je bila sjenka, te zakopa pod temelj.

Onaj, kome je tako sjenka uhvaćena, vele, mora za godinu dana umrijeti, a gragjevina ostaje vječita kao i na Drini ćuprija, gdje je nešto slična učinjeno.

Toga radi boji se svijet majstora, pa neće kod njih stajati kad nešto počmu zidati. (Vlasenica.)

Gatanja majstora kod gradnje kuće.

1. Majstor kad kuću pravi, pa meće šljeme, ne smije ga ozgor ničim udarati, jer ako ga ozgor udari i onu halatku u kuću baci, vele, kuća će se dimiti, da se u njoj neće moći stati. (Vlasenica.)

2. Majstor kad kuću pravi, pa hoće da u toj kući sva čeljad izumre, pošto kuću svrši, izilazi iz nje natraške, a konac, kojim je kuću i japiju mjerio, na pragu isiječe. (Vlasenica.)

3. Godine 1891. prijavio je jedan seljak iz sela Crkote, kot. Vlasenica, kotaru, da mu je sva čeljad pomrla, samo on i žena da su ostali, a to da je skrivio majstor, koji mu je u novu kuću i pod podnicu kod desnog (istočnog) ćoška ukopao mrtvački krst.

Ja sam dobio od kotara nalog da stvar izvidim i zbilja, kad sam dao kopati u kući kod istočnog ćoška, našao sam zakopan drveni mrtvački krst. (Vlasenica.)

4. Ako dungjer kuću pravi i hoće da u nju grom udari, on kad šljeme digne i pogje ručati, uzme sjekiru, metne ju na šljeme tako, da oštrac gleda u nebo dok on ruča, pa će, vele, u tu kuću grom udariti. (Vlasenica.)

Naselje.

Muslimani kad prelaze u novosagragjenu kuću, najprije nalože vatru od nanosa, t. j. od onog sitnog granja, što je voda nanijela, a to je zato, da u novom domu bude berećeta.

Neki uhvate pticu, pa ju, kad useljavaju, najprije u kuću metnu, da im sreća leti u kuću kao ptica.

U kuću unosi se najprije mlivo, sô i voda, jer se bez toga ne može živiti, a onda tek druga prtljaga. (Žepče.)

Praznovjerice o kući.

1. Kad sunce upočiva ne valja onu kuću, kojoj su vrata zapadu sunca okrenuta, mesti, jer vele, ona prašina iz kuće sunce truni. (Vlasenica.)

2. Ako kućni prag porone, promijeniće žena čovjeka, t. j. umrijeće domaćin. (Žepče.)

3. Ako se ognjište prošuplji (propane), promijeniće domaćin domaćicu.

4. Ako je lug na ognjištu kao prosijan, biće velike tegobe. (Žepče.)

5. Kad se u domaćina vrata na kući sama odškrinu, znak je, da će u kuću doći gost. (Žepče.)

6. Kad se na kućnim vratima otrgne baglama, znači, da će iz kuće izaći mrtvac.

Kad ko pogje na put ili na hadžiluk, ne smije sam za sobom kućnih vrata zatvoriti. Ako bi vrata za sobom zatvorio, značilo bi to, da se više povratiti neće.

Djevojka kad se uda, t. j. bez pitanja kriomice od roditelja iz kuće momku ode, nikada za sobom vrata zatvoriti neće, jer se boji, da se ne bi roditelji sa njom izmirili i očinja kuća da joj ne bi bila za uvijek zatvorena.

I lopov ne će vrata iza sebe zatvoriti, jer se boji, da bi ga pronašli i zatvorili. (Žepče.)

7. Kad čovjek pogje na put i izigje iz kuće, a žena ili ko drugi bi odmah iza toga njegov trag pomela i smeće iz kuće bacila, smestiće se i putnik te se neće više povratiti.

8. Ako se čovjek na putu u nekoga upozna, naćiće u kući na povratku višak.

9. Ako se u putu čovjek sjeća mnogo žene, znači, da će mu se u kući dogoditi nekakva nesreća.

Domaće ognjište.

1. Vatru narod štuje ko svetinju, njom se zaklinje, čisti kuću od zlih i poganih duhova, sebe i mal od bolesti i t. d.

Ako se vatra, kad se naloži, sama upali, t. j. na jednom plane, vele, da će se cijela kuća osramotiti.

Ako iz vatre vrcaju žigovi, kućni starješina pretrpiće štetu. Ako u vatri pukne, a iskra ne ispane iz vatre, znak je, da će kuća biti sita.

Ako u vatri puše, biće kuća gladna.

Ako se vatra ćumuri ili žige dunu, pomrijeće djeca kućna.

U vatru ne valja pljuvati, a osobito je grijeh pomokriti se na nju.

Svaka kuća treba da podrži vatru živu, jer ako utrne, utrnuće i kuća; za to vatru dobro čuvaju, da se ne utrne, u veče je dobro zapreću i pokrivaju ugarke lugom, koji ju do sjutra podrže u životu.

Ako slučajem ili nemarom u kući utrne vatra, treba je ukresati mazatom iz kremena a nipošto iz tugje kuće od komšije donijeti, jer se, vele, vatre sastaju, pa će se obje kuće zavaditi.

Ako neko novu kuću napravi a stara mu je kuća bila nesretna, neće vatre iz stare kuće u novu prenijeti, nego će domaćin izvaditi živu vatru i sa dva komadića

suha ljeskova drveta taruci jedno o drugo pa će njome zapaliti u novoj kući prvu vatru. (Žepče.)

U Hercegovini prenosi domaćin seleći se u novu kuću sâm vatru iz stare.

2. Kad se u kući ognjište nabija, treba svak da se smije i veseli, da se i vatra bude smijala, dobro gorjela i veselila se.

Kad se u novoj kući hoće vatra naložiti, nosi se u mladu nedjelju u crkvu luča i jedna šibica (prije truda), pa se blagoslovi i od onog luča prva vatra naloži.

Kada u novu kuću dolaze kumovi, prijatelji i komšije prvi put, daruju ognjište srebrenom parom radi sreće i berićeta. (Žepče.)

3. U Lici se vatra na Veliku Subotu pred erkvom blagoslovi i svako nosi kući po ugarak ili živ ugljen te meće u vatru. Vele, da je kući sramota, ako se u njoj vatra utrne.

4. Ognjište se u kući ne smije prije nabijati, nego istom kad vide pun mjesec, to da i kuća svega puna bude. (Vlasenica.)

Izbor kućnjeg starješine.

1. Kad kućni starješina umre ili kad se vidi, da kuća nazaduje, jer je starješina nesretan ili je rasipnik, zadruga bira drugog kućnjeg starješinu ovako:

Uzme se jedna srebrena para, metne se u brašno, od kojeg domaćica ukuha pogaču. Kad se pogača ispeče, iskupe se ukućani, izlome pogaču braća ili srodnici na onoliko komadića, koliko ima u kući čeljadi, postave na siniju i po starini svako uzme po jedan komadić. Koji od odraslih muških ukućana nagje u svome komadu paru, taj postaje starješina.

Ako ju nagje dijete ili žena u svome komadu, postaje onda onaj, čije je dijete ili žena, jer mu baht (sreća) hoće. Ili:

Na Božić prije ishoda sunca odreže se od pečenice onoliko zalogaja (komadića), koliko je u kući ljudi sposobnih za starješinstvo. Svaki uzme po jedan komadić, metne u usta pa vrati, i onda postavi svoj zalogaj na kućni prag. Onda dovabe pseto, a čiji će zalogaj najprije uzeti, onaj biva starješina. (Konjic, Vlasenica.)

Kućnja sloga.

1. Mirbožanje na božićno jutro u pravoslavnih obavlja se po kazivanju naroda samo stoga, da kuća bude preko godine složna. Čeljad se kod mirbožanja u kući izljubi po starom redu, i za to vrijeme svako čeljade drži zapaljenu svijeću u ruci. Kada su se svi obredali i izljubili, daju svi po starini domaćinu svoje svijeće, a on ih sviju sastavi i metne na siniju (sofru). Tako svijeće gore, a oni posjedaju oko sinije, jedu i piju dok se treća čaša ne obredi.

Kad se treća čaša s rakijom obredi, domaćin utrne svijeće i onda tek smije čeljad od sinije ustati. (Vlasenica.)

2. Ako muž ženu mrzi, onda ona ode hodži da joj napiše na ječmenu kruhu ove riječi: „Ente tagdab alejije bi hajrin“ to jest „Ti me mrziš blagoslovnu, a ljubićeš me gjavolovnu“. Onda onaj kruh daje muškom psetetu da pojede. (Dônji Vakuf, Abdagić.)

3. Kad mladoženja pogje na vjenčanje, dočeka ga kakva baka sa kašikom meda pa ga prstom, pomočenim u med, po licu mazne govoreći „Bila ti mlada slatka kao med“. (Posavina.)

4. Kad neko u kući umre, obrežu mu se nokti od ruku i nogu pa se burgijom više kućnih vrata u prag zavrti i oni nokti u onu rupicu uture, a rupica se drvetom začepi, pa će, vele, megju kućanima iza mrtvog veliki mir i sloga ostati. (Dopasci, kot. Vlasenica.)

5. Sinija se uvijek, kad se jede u kući ili sobi, na isto mjesto meće, a to toga radi, da se čeljad iz kuće ne raspe i ne dijeli, nego da u slozi i ljubavi zajedno žive. (Žepče.)

6. Kad se čovjek sa ženom omrazi, ona uzme nekretni safun (to jest onaj, kojim se još niko umivao nije), pa zadije šivaću iglu u njega naopako t. j. ušice u safun pa safun i iglu metne u vodu, u jednom čanku kad sunce zalazi pa u večer zagrabi one vode i dade čovjeku, da se napije i on će ju vele odmah zavoliti. (Rogatica.)

7. Kad u kući megju čeljadi zavlada mržnja, vele, da ju tri stvari čekaju: ili pomor, ili pogor, ili glad. (Žepče.)

8. Bake protiv omraze ovako svjetuju: da se otkopa ognjište pa da se u nj zarovi madžume. To rade ovako: uhvate slijepog miša, uzmu od svrake kljun a od svoje žene dlaku iz glave, sastave te tri stvari, iskopaju rupu na sred ognjišta, pa sjednu tri bake oko one rupe i jedna drugoj rekne: „Crna seko, crno ti pod okom bilo, što si jezik izvalila“, i ova onaj kljun u rovaču baci. Druga joj odgovori: „Jadna si mi i do vika bila, što si mi ognjište razrovila“, a ta miša u rovaču baci. Treća im baka odgovori: „Šut'te drûge, što se rugle trude, sastante se nek iz kuće bude“, pa dlaku smrsivši ju dobro, unutra baci. Onda ognjište zagrnu i zemljom taze sćulaišu (uglave).

Ta se noć veselo megju kućanima provede i mir je povraćen. (Žepče).

Kućni berićet.

1. Starješina kuće ne smije nikada dozvoliti, da se kuća petkom ili nedjeljom pomete, jer će se berićet iz kuće izmesti. Te dane ne valja ni volove u jaram hvatati, niti se na kućnu čeljad srditi.

Kućni berićet, vele, stoji za ovim:

Bani nedeljom, prvi je dan, čuvaj petak, pejgamberov je dan, čuvaj hajvana na obadva dana, da ih neće hira hiriti. (Jezero kod Jajca.)

2. Čovjek ne smije nikada zaspati, što neće prije berićet zabraviti, vrata preključati a sugje i čanke, iz kojih se je preko dan jelo, oprati i poklopiti na polici. (Žepče.)

3. Čovjek, koji je djeci doveo maćehu, ne smije nikada u jatak leći, što neće viditi, što ima pod jastukom.

4. Ne smije domaćin nikad dozvoliti, da mu drugi u kadnjeve (čabrove) mlivo sipa, treba sobom da ih crpa, maja ne smije nikad da ih sasvim isprazni, već uvijek mora u njima na dnu bar po šaka mliva ostaviti, da ostane i to radi berićeta.

5. Kada čovjek htjedne leći, valja prvo Boga pomenuti a tako i kad ustane. Treba sebi ženu, a djeci mater blagosloviti.

6. U koga nema kućnjeg berićeta, nek se niz nos u prste gleda. (Žepče.)

7. Kada se ko iz ćeniše povrati i nagje djecu gdje spavaju a prije nisu spavala, neka im uzme sline iz usta, a da se ona ne osjete, pa odnese svojem hajvanu — kravi na sisu, pčeli na žicu (leto), volu na jaram, a sebi u maramu, pa gledaj dobro blizu berićeta.

8. U oči petka ili kakovog goda, kao Gjurgjev-dana, pometu kuću na dvije kamare pa govore: „Dževap činim mu, dedžiji džep čanak". Za tim se oboje smeće pomiješa, pokupi i prama kibletu baci i tri puta u metlu pljune.

9. U kući se ne smije rukatka, u koju se krave, ovce i koze muzu ostaviti. Ako se hoće berićet povisiti, onda se uzme rukatka pa joj se govori: Džaha činim sa tobom, berićet činim sa jonom, približujem se tekeru, da idem bakeru".

Onda bi se rukatka pronijela tri puta ispod naćava i reklo bi se: „Bismilah i Bože pomozi", pa bi se nalilo vode u nju na veliko zjalo ibrika (a nipošto na malo) i reklo bi se dalje: „Kako curilo, tako muzilo, kako nalilo, tako navilo". S tom bi se vodom kravama sise prale, a onda bi se voda oko pčelinih krošanja izljevala, a u toru njome po malu škropilo i zvonara njome napojila. Sve to radi berićeta. (Žepče.)

10. Kada u kući ustreba nužno mliva ili što drugo, govori se: „Muhajer s nama, Bog sa tobom, bi li bila olakšica ovo, da oka meni, oka tebi, ne bil' bilo bereketa!" (Žepče.)

11. Iz jutra, kada se kuća mete, baca se smetlje prama zapadu, da svako zlo time odilazi a kuća se ostavi neko vrijeme otvorena, da berićet u nju ugje. (Maglaj.)

12. Pred velike praznike ne valja u kuću nešto uzajimati, jer će vele cijele godine zaimati i neće u kući berićeta biti. (Žepče.)

Jelo.

1. Ako je domaćinu jelo preslano, znak je da će ga skupo evlad stati t. j. ako sina uzaženi ili kćer uzudaje, moraće mnogo trošiti.

Ako se jelo prevrne na sofri, domaćin mora tri puta siniju okrenuti i reći: „Kolagjer meaded".

Na koga se jelo prevrne od kućne čeljadi, u tog je, vele, sva sreća kućna.

Ako u domaćina jelo bude gorko, a u druge čeljadi ne bude, znači, da mu se kući hastaluk približio.

Ako je jelo preveć vruće, znak je, da je domaćica u mahali bila.

Ako je jelo ledeno domaćinu, znači, da će ga dušmani u škripac zatjerati.

Ako u domaćina čeljad o ručku bude odveć vesela, znači, da će o večeri plačna biti.

Kad domaćinu jelo ne bude slatko, znači, da mu je žena u vremenu. Kad mu se jelo učini slatko, znak je, da ga svesrdno voli.

Kad žena donese mužu jelo u nekalajsanu bakrenu sudu, znači, da ga želi otrovati. Kad mu donese jelo pod kapkom, znači, da mu želi dug život.

Kad se u jelu nagje ugljen, sluti, da će u kuću naskoro musafir doći.

Kad domaćin nagje u jelu zrno graha ili kukuruza, to znači ženi čurus (?), jer vele, žena može naći sebi i bez nićaha čurus.

Kad u čovjeka jemen odviše kipi, znači, da ga je svijet odvšie uzeo na jezik.

Kad domaćici jelo za dugo ne će da prokuha, znači, da se sa čovjekom dugo pomiriti neće.

Kad god se na sofri zelenila (mive) nagje, nije se vele zlu bojati (t. j. gladi).

Ako se čovjek za sofrom poreže, znak je, da će se kajati od nekog svog posla, kojeg je uradio ili od riječi, koje je izgovorio. (Žepče.)

2. Kašiku ima svako čeljade svoju, i ne smije tugjom jesti, a kada ide kuda u selo kome na rad i t. d. ponese svoju kašiku za pojasom.

Domaćinovom kašikom ne smije niko jesti, jer se, vele, mora nekakav hrgjav slučaj sa njime dogoditi. (Maglaj.)

Hljeb.

1. Kad se hljeb u vatru zapreće i kad se žar razpreće, pravi se mašom na ognjištu krst i put prama vratima. (Vlasenica.)

2. U Krajini rade isto. Kad se god kruh načne, naprave na njemu na onoj strani, što je do ognjišta bila, nožem krst, govoreći: „Pomozi Bože“ ili „u ime Isusovo“.

U Krajini ima priča, kako se neko tome običaju narugao, pa kad su sjeli da ručaju, uzeo hljeb i nož te križajući ga reče: „Pomozi Bože! Kud ove godine, tud i do godine“. Na hljebu bila tvrda kora, nož se omaknuo i on ga sebi u trbuhe sjurio te ostao mrtav od toga.

Za to se dosta puta čuje da reknu onome, koji uzme hljeb rezati: „Čuvaj se, da ti ne bude ‚kud ove godine, tud i do godine‘.“

3. Kad se hljeb jede, pa se ponese u usta komadić i pane na zemlju, vele, da mu je neko u rodu gladan, isto i kad zalogaj iz usta ili kašike iz ruke na zemlju pane.

4. Kad hljeb neće da nadogje (ukisne), znak je, da će neko u kući umrijeti. (Vlasenica.)

5. Kad se nova nevjesta dovede, odmah poslije vjenčanja prvi dan dadu joj da jedan hljeb (proju) skuha. Kad se ispeče, onda gledaju, je li gdje napukao. Ako je zdrav, proriču, da će i ona za kuću biti sretna, ako li je pako hljeb gdje napukao, vele, da je nesretna i neće joj nipošto dati, da ona bude majom (domaćicom). (Vlasenica.)

6. Kad se hljeb lomi, ne smije se kora okrenuti unutra kad se komadi meću na siniju, jer je to naopako, pa da i njima ne bude naopako. Ako se ko prevari, pa koru (okrajak) okrene unutra, reku mu „neće na vješala“. (Tešanj.)

7. Kad u čovjeka bude kruh ispucan, treba da i on svoju ženu ispuca (t. j. istuče), jer ga nije dobro uredila.

Kad kruh pukne u nakrst, znak je, da je domaćica zbabna.

Kad u kruhu bude ćumura ili komadić drveta, sluti na mrtvorogjenče.

Kad se u njem nagje kakva baja, znači, da će domaćin dobiti veću nafaku.

Bude li u kruhu dlaka, domaćin će se od kuće udaljiti.

Kad kruh ispadne iz ruku, znači da će se hambar isprazniti.

Od koje strane kruh izgori, od one bije zlo.

Kad čovjek u kruhu što od haljina nagje, znak je, da će brzo ženu izgubiti. Kad kruh preko pola pukne, nadati se je putu. Kad od kruha dônja kora prione za ognjište, pa se odlomi i na ognjištu ostane, znak je, da je domaćica stalna i vjerna. Ako domaćica dižući kruh iz vatre prelomi, znak je, da će se sa domaćinom zavaditi. Ako domaćica načne kruh prije domaćina, dobiće drugog starješinu u kući. Za to uvjek starješina u kući kruh lomi i na sofru meće.

Ako prije kruh načne pašče, mačka ili miš, bojati se je kopiletu, jer vele, kad ona za drugim gleda, te životinje joj kruh načimaju.

Domaćica, koja mnogo kruh rasipa i marvi baca, vele, da je kućni dušmanin.

Kad domaćica metne na siniju prije kruh a onda kašike, znači, da treba drugu tražiti, jer je i ona već na drugog bacila oko. (Kod muslimana.)

Kad domaćica donese jednu kašiku manje na sofru nego je obično čeljadi za sofrom, svako zna, da jednog iz kuće nema. Ko poznaje kašike, znaće i čija fali.

Ako pred jedno čeljade domaćin kruha ne odlomi, već ono ispred drugoga lomi i uzima, znak je, da će to čeljade sebi naskoro druga naći.

Ako jedno čeljade dobije od domaćina dva komada kruha, znak je, da će evlada inati.

Ako domaćina usfali na sofri soli, biće sa kućanima nezadovoljan.

Ako u domaćina za sofrom malo bude kruha, on će pozajmiti vele drugim žita, ako preteče, on će od drugih posugjivati žita. (Žepče.)

8. Ako čovjeku režući kruh, od kruha spane korica na zemlju, znači, da će se u ruku osakatiti, ako li panu dva komadića zajedno, vele, osakatiće u obje noge. Onda je dobro reći: „Bogu se polažem".

Od Božića do Krstova dana meće se na kruh krst kad se u vatru preće, od onda dalje ne meće se. (Maglaj.)

Каравлашка насеља у Босни.

Етнографско-антропогеографско проучавање.

Приопћио

Теодор Филипеску (Filipescu).

Уз приносе

Томе Драгичевића.

(Свршетак.)

II. Врсте и правци сеоба и узроци сељакања Каравлаха.

Миграције Каравлаха можемо свести на политичко и економско стање пријашње кнежевине Влашке и Молдавије, које су биле зависне од порте. Под турском владавином био је влашки и молдавски кнез само играчка, јер су Турци продавали права господарења ономе, ко је боље платио. Како је и у овим кнежевинама владао читлучки економски систем, то је разумљиво, да је под овим системом сељак пропадао, јер су само сељаци морали порез плаћати и бадава радити спахијама и манастирима. М. Когалничеану каже у једној расправи, коју је држао у Румунској Академији о пријашњем економском систему слиједеће:[1] „До године 1746. били су сељаци у кнежевини Влашкој и Молдавији робови и могли су се продавати као и Цигани. Од године 1746. до године 1857. били су сељаци кметови (vecini); они су цијелу годину радили на бојарском и манастирском земљишту. У XVIII. вијеку су само сељаци порез плаћали и носили јавне дужности и за то су бјежали преко границе. Сељак је био жива снага и доходак бојара."

Најтеже економско стање наступило је у овим кнежевинама онда, кад су фанари завладали у тим земљама, дакле у времену од године 1710. до 1821. Кнезови и спахије (boieri, stăpâni) гулили су онда своје кметове на најгрознији начин. Порезе, који су онда грдни били, утјеривали су фанари без милости. Они су не само онолико узели, колико је требало по закону сабирати, већ су по два и три пута толико отимали од сељака, а ако нијесу могли отети, они су мучили сељаке да им даду новац, којег су тобоже сакрили.

Под владавином фанара падају велике миграције Румуна кнежевине Влашке и Молдавије, јер су услијед тешког читлучког економског система сељаци одбјегли из својих села у шуму или планину, да се ослободе насиља својих господара.

Најбољу слику ондашњег спахинског система имамо из описа М. Когалничеану-а, који о старим привилегијама бојара (boieri) вели: „Бојари нијесу плаћали

---

[1] Desrobirea Tiganilor. Ştergerea privilegulor boereşti Emanciparea ţăranilor Bucureşti 1891, стр. 28.

пореза ни за своју особу, ни за иметак, и имали су право, да себи одане особе опросте од плаћања пореза. Неки бојари су из државних мајдана добивали соли у великој количини, а неки нијесу царине плаћали на робу, коју су из иноземства добављали. Бојари су осим тога једини били, који су могли узети под закуп државна и манастирска добра, да их послије за двоструку цијену другима изнајме.“ [1])

Из овога је јасно, да је сељак, који је био само кмет, морао сав терет носити. Под управом фанара је овај терет био управо несношљив, и за то су сељаци, како споменусмо, одбјегли у шуму и планине. Ово се најбоље види из извјешћа административне депутације у Олтенији (западни дио Румуније) од године 1720., које гласи: „Сељаци не станују по селима, већ у три до пет лоших кућа далеко од комуникационих линија, на брдима под шумама или у планинама. Куће су им плетене из прућа и намазане блатом. Кад виде из далека странца, спремни су да побјегну. Многи станују по шумама у подземним становима далеко од својих ораница и њива; за то се издала заповиједь, да сељачко становништво мора изаћи из ових скривених мјеста и да се мора настанити на одређеном земљишту. Ко се не буде овој заповиједи покорио, изгубиће све што посједује, а осим тога ће се казнити тјелесном казном и смрћу. Пошљедњи рок за пресељивање одређује се за мјесец марат идуће године.“ [2])

У шуми су онда ови бјегунци израђивали дрвене ствари, које су за храну и одијело у замјену давали, можда и звијери (међеде) хватали и по свијету с њима онда ходали.

Осим ове неправде, које је морао румунски народ под читлучким системом за фанарске управе трпити, имао је румунски народ носити у времену од год. 1769. до године 1812. и терет трошкова трију ратова између Руса и Турака. За ових 42 године стајале су за вријеме ратова од год. 1769.—1774., 1787.—1792. и 1806. до 1812. у кнежевини Влашкој и Молдавији руске и турске војске и обје кнежевине морале су се бринути за опскрбу и руске и турске ратујуће силе.

Наравно је дакле, да је сељаштво у великим масама онда бјежало из своје домовине преко границе, јер је од својих спахија, који су уживали свако право, премда хришћани, више трпило него од турског јарма. Грчки калуђери били су најгрознији деспоти, они су са сељаштвом на манастирским добрима горе поступали, него велике спахије.

Да се упознамо с ондашњим управним системом, навешћемо оно што је гроф D'Hauterive о овим спахијама, сељаштву и калуђерима године 1787. писао. Гроф D'Hauterive био је од француског посланика у Цариграду г. 1785. именован за тајника код влашког кнеза Александра Ипсилантеа у Молдавији, па је, проучивши жалосно социјално и адмиинистративно стање ове државе, молдавском кнезу Ипсалантеу предао о томе споменицу. У овој споменици каже француски гроф: „Dans une grande partie de l'Europe des loys partiales ont accordé trop de droits à la noblesse, en Moldavie, la féodalité leur a tout attribué dès le commencement. Dans la suite une sorte d'aristocratie, qui résulta de cette constitution, sembla s'être concertée avec la monarchie pour consolider l'ouvrage de la partialité des loys, et le peuple, victime de

---

[1]) Desrobirea Ţiganilor и т. д. Bucureşti 1891, стр. 20.

[2]) Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Românilor. 1878, VI., стр. 360, по др. G. Crăiniceanu, Igiena ţăranului român 1895, стр. 41.

cette conspiration tyrannique, a été constamment privé de toute propriété territoriale. Cependant sa liberté personnelle luy est restée, et cette prérogative a suffi pour luy conserver des qualités morales qu'on chercheroit en vain chez ses voisins, nouveau témoignage de la sagesse du grand homme qui préfera la domination turque au despotisme chrétien, dont le joug, au mépris de la religion et de l'humanité, pèse encore aujourd'hui sur tant de millions de serfs européens. Les Moldaves n'ont rien perdu de ce caractère originel qui se révolte contre toute oppression nouvelle. Ils achètent de leur travail la jouissance d'un territoire qui ne leur appartient pas.[1]"

Гроф D'Hauterive каже даље у својој споменици о манастирима и грчким калуђерима. „Les couvents de Moldavie sont chargés d'étrangers, et presqu'aucun n'est gouverné par un Moldave. Les Moldaves obéissent partout, mais on n'abuse nulle part de leur soumission avec autant d'excès que dans les monastères. Des religieux, exercés à la servitude des autres pays, viennent en Moldavie apporter le despotisme auquel ils ont obéi longtemps. Ils s'emparent d'un couvent comme d'une conquête, affament les malhereux qu'ils gouvernent, accumulent des thrésors qu'ils finissent par transporter ailleurs, et trompent également les épitropes, qui s'en rapportent aveuglément à leur comptabilité, et leurs supérieurs éloignés, auxquels ils n'envoyent que ce qu'ils veuleut bien ne pas réserver pour eux.[2]"

Осим сељака била је у кнежевини Влашкој и Молдавији још једна врста биједних људи, наиме Цигани. Цигани су били прави робови својих господара, они су морали сваки посао радити, и нијесу имали никаква права. Гроф D'Hauterive описује жалосно стање Цигана у Молдавији у својој споменици од године 1787. овако: „Au dessous du peuple est une espèce d'hommes auxquels on hésite de donner ce nom et qui deshonnoreroient l'humanité par leur bassesse, s'ils ne la consoloient par le bonheur dont ils jouissent. Si l'on veut voir l'indépendance la plus absolue dans un entier esclavage, et la jouissance de tout dans l'exclusion de toute prérogative civile, il faut jeter les yeux sur les Zigans qui errent dans les déserts ou qui rampent dans les villes de la Moldavie. Les uns payent à leurs maîtres une legère redevance, les autres exercent gratuitement, pour le service domestique de leurs boyards, les métiers de

---

[1]) „D'Hauterive, Mémoire sur l'État de la Moldavie en 1787", Bucarest 1902, стр. 79. и 80. „У великом дијелу Европе, су локални закони дали сувише права бојарима, у Молдавији им је феудалност дала све још у почетку. Послије се нека аристократација, која је произашла из овог односаја, сложила са владом, да утврди пристраност закона; и народ је као жртва овог тиранског удружења губно полахко власт над земљом. Упркос томе, његова особна слобода је остала, и ово право било му је довољно, да сачува душевна својства, која би узалуд тражио код његових сусједа. То је нови доказ мудрости великог човјека, који се је рађе дао под турску власт, него ли под хришћански деспотизам, чији јарам проти вјери и људске љубави, тлачи и данас толико милијона робова у Европи. Молдавци нијесу ништа изгубили од оног оригиналног карактера, који устаје против ма којем новом тлачењу. Они стичу својим радом ужитак земље, која њима не припада."

[2]) Mémoire sur l'Etat de la Moldavie, стр 154. „Молдавски манастири су пуни странаца, и скоро ни једним не влада Молдавац. Молдавци су сами потчињени, али нигдје нијесу прогоњени у својој потчињености у толикој мјери као у манастирима. Калуђери, научени на тлачење у другим државама, уносе у Молдавију деспотизам, којем су толико времена потчињени били. Они се прихваћају манастира као на нечега освојеног, гуле несретнике, којима управљају, сабирају благо, које носе најпослије у туђину и варају исто тако и своје старјешине, који слијепо у њихове рачуне вјерују, и своје врховне главе, које су далеко, којима шаљу оно, што не ће, да за себе оставе."

maréchaux, de serruriers, de menuisiers, de musicien même, etc. et leur prodigieuse multiplicité rend cette obligation presque insensible. Du reste il ne connoissent aucune loy et trouvent, dans une certaine aptitude à tout faire et dans leur extrême activité, des ressources supérieures à leurs besoins. Affranchis par caractère de toute convenance ils se consolent de la honte de la servitude par la liberté de tout faire. Ils sont toujours dans les sueurs du travail ou dans les folies de l'ivresse. Nuds et contents, chantant pour leur plaisir ou pour celuy d'autruy, riches en enfants qui ne craignent pas les saisons, qui se vautrent dans la boue, dorment dans la neige, escaladent les hayes avec la pétulance et la legèreté des singes, ils forment dans les variétés de l'espèce humaine une classe bizarre.[1])"

Пријашње стање Цигана у кнежевини Влашкој и Молдавији описао је М. Когалничеану у споменутој расправи овако: „Цигани су били прави робови, неки су плаћали својим господарима мали порез, неки су бесплатно радили све послове и занате бојарима. Цигани су били на бојарском имању поткивачи, ковачи, столари, свирачи и пјевачи. Цигани су се онда продавали као свака друга ствар. Спахија је онда казао: Имам толико циганских душа, кад је хтио да каже колико је богат. Они бојари, који су имали мање Цигана, поступали су са овим робовима горе него што је то сам закон допуштао. Жене, што су отимате Циганину и дјевојке родитељима, продаваху се разним трговцима у Влашкој и Молдавији. Вјера, закон и човјекољубље није ова бића против насиља бранило.

Цигана је било онда три врсте и то, кнежевских, манастирских и бојарских Цигана, али су сви имали једнаку судбину.[2])"

У Влашкој је у то доба било и рудара (aurari), који су прали злато из пијеска; они се рекрутираху из Румуна и Цигана. Сваки рудар је плаћао кнезу по једну кашику лепира злата. Ово тиранство је силило рударе да одбјегну од својих господарâ.

Како је већ горе споменуто, било је најтеже економско стање румунских сељака под управом фанара, а погоршало се ово стање за вријеме спомињаних руско-турских ратова (г. 1769.—1812) толико, да чак ни шуме ни планине нијесу сељаку пружале довољна заклоништва и за то се онда румунски сељаци из Влашке и Молдавије у великом броју иселише из ових кнежевина. Због личне несигурности иселили се са овима и многи румунски Цигани, којима је пошло за руком да измакну од својих господара.

---

[1]) Mémoire sur l'Etat de la Moldavie, стр. 104. и 106. „Још нижа од простог народа има једна врста људи, којима не знаш, треба ли им ово име дати, и који би срамотили људство због своје нискости, кад се не би тјешили срећом, коју они уживају. Ко хоће да види неодвисност у потпуном ропству и уживање свега у поманькању свих грађанских права, нека погледа на Цигане, који лутају по пустињама или који се по чаршијама Молдавије вуку. Неки плаћају својим господарима мали порез, други врше бесплатно кућне потребе бојарима, занате поткивача, бравара, столара, чак и пјевача и т. д. Њихово јако множење помаже да су ове дужности неосјетљиве. Иначе они не познају никакав закон а, донекле вјешти свему, налазе у томе и у својој скрајној радности прихода, који надмашује њихове потребе. По карактеру без икакве пристојности они се тјеше због срамоте ропства тиме, што им је дозвољено да раде све. Они су ваздa у знoју рада или у лудилу пијанства. Голи и задовољни пјевају, да се проведу сами или ради других, богати су у дјеци, која се не боје времена, која се ваљају по блату, снавају у снијегу, скачу одважно преко плотова и лахко као какви мајмуни, они сачињавају између врста људског рода, чудну класу.

[2]) Desrobirea Ţiganilor. Ştergerea privilegilor boereşti, Bucureşti 1891, стр. 14.

Највећи дио ових емиграната населио се у областима Ердеља и Баната, а остали по Бугарској, Србији, Босни и Славонији.

У овим великим миграцијама учествовале су дакако највише оне области кнежевине Влашке и Молдавије (данашње Румуније), које граниче с Угарском, Србијом и Бугарском, дакле поглавито области од ријеке Олта до ријеке Аргеша и главнога града Влашке наиме Букурешта.

Осим ових миграција било је и мањих миграција, када су поједине задруге или чланови задруге оставили своја насеља, и ових је било од средине XVII. вијека до средине XIX. вијека. На ове мале миграције морамо сводити каравлашка насеља у Босни, јер су по народном предању прадједови наших Каравлаха у Босни из кнежевине Влашке (Каравлашке) већином као рудари дошли.

Кретање овог становништва ишло је правцем преко Ердеља, Баната и Срије́ма у Србију, а одавде у Босну. Неки мигранти су се свакако преко Бугарске и Србије изравно правцем према западу уз Дунав и Саву населили у босанској Посавини. Како видимо кретање није застало у области Србије, већ истом у сјеверо-источним областима Босне, даље није се пак овај народ кретао изван ових области. Они Каравласи, који живе у Славонији у вировитичком и ђурђевачком котару, доспјели су свакако под крај XVII. вијека у ове области, у вријеме док су ове области потпадале под турску власт. Правац кретања Каравлаха био је дакле од истока према западу.

Осим тешког економског стања проузроковале су мале миграције Каравлаха из пријашње кнежевине Влашке и слиједећи моменти. Сељаци и рудари, који су се разбјегли по шумама, почеше тамо израђивати дрвене суде и разне дрвене ствари. Ове израде су они онда носили по већим мјестима на продају и на тај начин из једне области у другу кретали су се све више према западу. Пошто су и тамо довољно шуме нашли, а своје израде много боље продали него у старој области, они се тамо и населише. Гурбетлуком су дакле ови мигранти сазнали за нове области по Србији и Босни, у којима су се могли слободно населити. Они Каравласи, који се до почетка XIX. вијека у Босну населише, прешли су Саву код Митровице. Одавде су се они у сјеверо-западном дијелу Србије населили и преко Дрине у Босну прешли. Први мигранти населили су се у Босни у области Бјелине и то у Обарској, Батковићу и Модрану, послије год. 1804. неки су Саву код Брчке прешли и населили се у области Градачца у Жабару и Брднику, неки у области Д. Тузле у Маочи и Лопарима као што ћемо то из описа каравлашких насеља послије видити.

Број насељених Каравлаха у Босни за турске владавине није био велик, јер је читлучки економски систем и с тим системом скопчана насиља у Босни сличан био ономе у Влашкој. Овај систем управе био је узрок, зашто се је велики број Каравлаха послије ослобођења Србије раје у овим областима населио.

Миграције Каравлаха престале су око половине XIX. вијека, јер се у оно вријеме већ живо радило, да се укине спахијски систем. Млади људи, који су до онда своје науке свршили у Паризу и Берлину, почеше радити, да се стари аграрни систем и друга питања привилегија у корист румунског народа укину.

Ово рјешење, које је цијели румунски сиромашни народ дуго очекивао, догодило се тек на 29. октобра 1857. године. Онда је у народној скупштини у Букурешту пред интернационалним заступницима великих сила једногласно рјешено ових 5 тачака: 1. Привилегије класа се укидају; 2. једнакост свих Румуна пред

законом; 3. опће и праведно подјељење пореза према иметку; 4. војничкој дужности морају се сви подврћи; 5. сваки Румун се прима у државну службу. Ова је резолуција примљена од стране велевласти у 46. чланку паришке конвенције. Кнезови, велики и мали бојари, и цио румунски народ је прихватио ове реформе. Кнезови и бојари се латише своје византијске титуле и покорише се опћем државном закону о плаћању пореза, без посебног закона.

М. Когалничеану каже о томе у својој књизи: „Кнез Михајло Стурза је законом од 31. јануара 1844. ослободио у Молдавији кнежевске и манастирске Цигане ропства, а послије је кнез Александар Сика законом од г. 1847. у Влашкој ослободио ове двије касте Цигана. Остали Цигани остали су пак и на даље робови бојара, али су и они доскора ослобођени и то у Молдавији законом од 10. децембра 1855., а у Влашкој законом од 8. фебруара 1856.[1]“

На страни 46.—48. своје књиге вели даље М. Когалничеану: „Агалук (claca, boerescul) је потрајао још неколико година послије 1857., али је на 15. августа 1865. за увијек престао. Сељаци постадоше онда слободни власници на земљишту, које су до тада обрађивали, агалук и све остале везе између сељака и спахија се укинуше уз увјет, да плате спахији или аги закониту одштету. Овај закон је уз опћу свечаност проведен, ни једна кућа пријашњих спахија није претворена у пепео, и ни једна длака великим посједницима ишчупана.

„Послије дванаест година иза овог времена је на позив свога господара (кнеза) и војсковође Карола, румунски сељак као војник показао против непријатељу (у руско-турском рату г. 1877.) Румуније, да он сада има домовину, коју треба љубити, и да за његовим леђима с оне стране Дунава има за себе и своју фамилију комад земљишта, који је његова и његове дјеце својина.“[1])

III. Етнографски поремећаји у новој области.

Из предстојећега смо видјели, да су Каравласи поријеклом из Румуније и да су се поглавито до почетка XIX. вијека, дакле прије сто година у сјевероисточним областима Босне населили. Каравласи су дакле доспјели у нову средину, која има сасвим друге етнографске особине него стара област, из које су се доселили.

Ако попратимо миграције ових Каравлаха, које су трајале од средине XVII. вијека до средине XIX. вијека и у обзир узмемо, да су они у малом броју кроз толико времена увијек у додиру стајали са словјенским живљем у Босни, онда се морамо чудити њиховој отпорној етнографској снази, услијед које су се могли до данас етнографски одржати. Каравласи нијесу до данас скоро ни мало у етнографском погледу изгубили, напротив они су се одржали и у областима сјевероисточног дијела Босне као што су н. пр. Батковићи, премда су ондје највише у додиру стојали са варошким словјенским становништвом.

Ако испитамо узроке, како су се они могли до данас у новој средини одржати, онда налазимо, да је патријархални живот тога народа, томе највише допринео. Каравласи настанише се испрва у шумовитим планинским областима сјеверо-источног краја Босне. Пошто су комад земље окрчили и испрва колибу начинили, одржали

[1]) Desrobirea Ţiganilor. etc. Bucureşti 1891, стр. 18.

су се они на овим крчевинама до данас. Они су се овдје одржали услијед тога, што се нијесу мијешали с осталим православним хришћанима, узимајући се само између себе. Пошто је плодност у Караблаха увијек велика била, то се они прилично намножише. Али и Караблахиња је много томе допринијела да су се до данас етнографске румунске особине одржале и ширилс. Караблахиња је у том погледу играла управо главну улогу, она говори у кући само румунски.

Под турском владавином осјећали су сви хришћани у Босни једнако ону врсту турску управу, под којом сви народи једнако етнографски напредују. Под овом управом су сви једнако желили само слободу, и хришћанска вјера је била свима заједничка спона. Онда се није правило разлике између једног и другог поријекла, јер само тако можемо разумјети, зашто су се и Карабласи за Посавачку буну с осталим православнима борили, и зашто је Караблах Јово Калин за проту Аврамовића и његове идеје живот изгубио. Онда се нијесу Карабласи сматрали „Циганима“ као данас, већ православним Власима. И ово је доказ, да је вјерски осјећај прави израз етнографске особине Румуна, јер иначе би Карабласи — кад би били поријеклом Цигани како данас многи веле — били на страни Турака, и не би тежили за ослобођењем против Турака.

Карабласи су дакле били свјесни својег поријекла премда су сиромашни били. Макар да су далеко у шумама по планинским крајевима живили и израђивањем дрвеног суђа онолико зарадили, да од данас до сјутра живјети могу, они су са својом судбином помирени били. Карабласи су свој румунски језик, народне румунске обичаје и празновјерја о порођају, женидби и смрти, о празницима до данас сачували. У том погледу, може се рећи, да су Карабласи етнографски врло мало изгубили, премда су имали истог свештеника као и остало православно становништво дотичних области у Босни.

Оне турске елементе у румунском језику, које они данас у румунском језику употребљавају, донијели су они већим дијелом собом из старе области (Влашке), а словјенске елементе, које они више употребљавају, примили су свакако у новој области у Босни.

Од већег утјецаја је дакле словјенски језик био на језик Караблаха особито у најновије вријеме, дакле пошљедњих година. Овај се утјецај осјећа много више тамо, гдје Карабласи живе много у додиру са варошким становништвом, и гдје је близу школа, дакле поглавито у области Бјелине, у Батковићима и Модрану. Карабласи ових области употребљавају у говору словјенске ријечи, премда имају и румунске изразе, јер у томе мисле себи дати виши ступањ културе — сличан оном процесу, кад Словјени долазе у додир са западном њемачком културом, па мијешају у говору њемачке ријечи.

Они Карабласи, који станују по крчевинама у планинским областима говоре и данас најљепшим и најчистијим румунским језиком, који се говори у западном дијелу Румуније. У погледу облика народних обичаја неких празника н. пр. о Божићу, можемо рећи, да су Карабласи примили поједине облике народних обичаја од православног народа у Босни. Тому је много допринијела српска школа и православна српска црква.

Споменули смо горе, да Карабласи славе св. Арханђела Михајла или св. Петку. Ова слава нема код Румуна значај крсног имена као код Срба, већ се односи више на храм цркве, којег сви Румуни славе. Данас славе Румуни у Банату и Македонији домаћег свеца у смислу „крсног имена“, јер су облике овог народног обичаја

примили од Срба. Док су Румуни из Баната (од г. 1700. до 1868.) потпадали под карловачку патријаршију, они су под утјецајем српске цркве и школе за 168 година примили неке облике народних српских обичаја, а међу овима и облике „крсног имена“, по којем многи Срби хоће, да изваде поријекло православних хришћана. Исти овај процес догодио се и са Румунима у Македонији и Босни.

Од осталих етнографских особина Каравлаха треба да напоменемо кућну чистоћу, која је код Каравлаха уобичајена као и код осталих Румуна. Каравлахиње и невјесте љубе мушкарцу руке, кад у кућу уђу, оне раде тешке послове као и мушкарци, и у томе се не разликују од румунског сељачког сталежа земаља с оне стране Дунава и сељачког словјенског становништва у Босни, Херцеговини и Црној Гори.

Што се ношње тиче, то видимо, да Каравласи нијесу усвојили ношњу Словјена; они, који се не носе а ла франка, особито женскиње, сачувале су обиљежје румунске ношње. Мушка ношња се састоји обично из гаћа и кошуље, а женска ношња из кошуље (cămaşă), паса (brâu) и кецеље (şorţ) од вуне. На глави носе женскиње мараму, а на ногама опанке (opinci). Дјеца каравлашка иду обично босонога или у опанцима.

Каравласи су сачували до данас све етнографске особине румунског народа, они се нијесу скоро никако с другим народностима нове области укрштавали, и нијесу од своје цјелине ништа изгубили. Нијесу се претопили у православне Србе, премда с њима највише опће и исту цркву и свештеника имају.

И за то можемо рећи, да румунски народ има велику отпорну снагу у погледу изједначења с другим народностима, јер се они одржавају и у новим срединама, макар они живили у малом броју и макар више стотина година стајали у додиру с народима других етнографских особина.

Б. Антропогеографски дио.

I. Положај и тип каравлашких насеља.

Проучавањем каравлашких насеља у Босни могли смо изнаћи, да су на положај ових насеља утјецали највише економски узроци. Каравласи су у оним областима насељени, гдје је било много шума од кљена и јошике. Сва њихова насеља су и данас већином по шумама и на страни брда, да им је ближи и лакши довоз дрва за израђивање дрвених ствари. Лакше је носити производе по свим крајевима Босне, него довоз сирова дрвета из шуме у село. Села су њихова зато близу шуме и заснована првобитно у крчевинама.

Каравласи су искрчили најприје поједине шумске комплексе због окућнице и ове повећали послије у њиве и ливаде. Искрчени дијелови су обично малени, и зато се село њихово губи у шуми. Има каравлашких села и у равници, која су данас далеко од шума, са већим комплексом њива н. пр. Батковићи и Модран. Ова села заузимају данас велики простор, али су и она у почетку заснована у крчевинама.

Премда су Каравласи своја насеља засновали на пустом земљишту у шумама, о којем се под турском владавином није много рачуна водило, ипак немају Каравласи данас много приватне својине; земљиште за обрађивање је већим дијелом спахијско имање. Под турском владавином могао се сваки слободно настанити у

шуми или на земљишту под шумом, јер су ова била онда незаузета. Карабласи су могли дакле у шуми се настанити и искрчити за себе земљиште колико су хтјели. Али ово земљиште није за дуго остала њихова својина. У Пурковићу (котар Власеница) близу Гојчина је дјед и отац Каравлаха Митровића искрчио приличан дио шуме, али је послије ово земљиште сусједни ага Суљага Имамовић из Власенице њима једноставно одузео. Споменутим Каравласима у Пурковићу није друго преостало онда, већ да се преселе мало даље у шуму и да искрче ново земљиште, за које морају они сада споменутом аги плаћати трећину.

Најбољу реминисценцију на старије облике својине земљишта на Балканском полуострву показују нам каравлашка насеља у Босни. Каравласи се населише под турском владавином на пустом земљишту, дакле у шумама, далеко од комуникационих линија, о којима се онда није водило много рачуна. Поједине породице или задруге направиле су тамо себи најприје колибу или земуницу (bordeiu), а затим су искрчили мањи или већи дио шуме близу колибе.

Првобитно стање балканских насеља показује нам каравлашко село Пурковић близу општине Гојчина у котару власеничком. Године 1804. доселио се дјед Илије Митровића, прешавши Саву код Митровице, под Вис близу горње Спрече у шуму далеко од комуникационе линије и овдје је искрчио комад шуме, гдје му се допало, па је направио земуницу (колибу, bordeiu). Послије тога искрчио је он мало земљишта близу земунице за окућницу и нешто за обрађивање (Ackerflur). Ово мјесто, гдје је овај Каравлах начинио земуницу, је у првом смислу насеље (Niederlassung) старог рудара Митра. Он је као својину само толико земљишта узео за себе, колико му је требало за окућницу и за обрађивање.

Од овог насеља постало је временом село (Ansiedlung) и добило је име Пурковићи од презимена Пурко, рудара Митра као оснивателја. Првобитно се ово насеље с једном кућом звало „каравлашко село“. Из обитељи ове куће настало је временом нових чланова, који основаше више задруга, тако да данас Пурковић има и у политичком смислу значај села и броји 14 кућа. Сви сеоски чланови у Пурковићу везани су дакле крвним сродством, па је за то ово село сродничка цјелина, род или братство. Село је данас састављено из кућа двију задруга, и могли би га зато још увијек сматрати као Niederlassung.

У сјеверо-источном крају Босне зове народ и једну једину кућу, која је у крчевини настала „село“. На пр. село Мера код Тупковића (котар Д. Тузла) у махали Цуљуге близу Пурковића, има само једну кућу, а ипак народ зове ту кућу са окућницом село. Др. Ј. Цвијић каже у својој књизи за то: „In diesem ursprünglichen Sinne könnte selo das Feld mit einer einzigen Behausung d. h. dem Wohnhaus einer Bauernfamilie bedeuten.[1])“ (У том смислу може село значити њиву са једном кућом т. ј. станом једне сеоске породице.)

На положај каравлашких села утјецала је и етничка предиспозиција Румуна, која иде за стварањем села у крчевинама. Споменули смо већ, да су по извјешћу административне депутације у области Олта у Румунији од год. 1720. влашка (румунска) села била на брдима или под шумама. Гроф D'Hauterive каже у својој споменици од год. 1787., да се у Молдавији не виђају села близу комуникационих линија, јер су сељаци услијед тлачења и рата насељени по унутрашњости земље и по тамним долинама, да избјегну дужностима, које

[1]) Насеља српских земаља I., стр. LXVI., по Archiv. f. slav. Philologie, св. XV., стр. 109.

морају без икакве плате спахијама вршити: „A une grande distance des routes et des frontières les villages ont peu à peu disparu et, quand on voit la Moldavie en passant, on emporte cette idée que l'oppression et la guerre en ont fait un désert.

„La dépopulation des lieux qui sont sur les grandes routes n'est qu'un déplacement, les villages s'enfoncent dans les terres, préférant l'obscurité des vallons à l'exposition trop apparente des collines, et s'exemptent par là de la charge de livrer des thayins gratuits et des chevaux qu'on crêve sans les payer.[1])"

Румунска села у планинским областима Румуније, Ердеља и Баната су на брдима или у доловима. Др. G. Crăiniceanu каже у својој књизи[2]) за положај села у срезу Мехединци, дакле области, која граничи са Банатом и Србијом слиједеће: „По службеном извјешћу од год. 1886. су села ове области на брдима или у доловима, а састављена су од три до седам одвојених катуна (cătune), који су раштркани близу текућих вода."

Тако исто описује Др. G. Crăiniceanu и положај села по осталим планинским областима Румуније. Узмемо ли у обзир околност, да су Каравласи Босне поглавито дошли из западних области Румуније, које области граниче са Ердељем, Банатом, Србијом и западним крајем Бугарске, и јер су, како Др. G. Crăiniceanu вели, у овим областима села увијек на страни брда и планина, под шумама, онда можемо узети, да су Каравласи тип и положај ових насеља донијели из старе области, јер етничка предиспозиција Румуна иде за стварањем села на планини и странама брда.

Што се тиче типа каравлашких села у Босни, то она села, која су у планинским областима на брдима или странама од брда имају разбијени тип. У каравлашким селима: Лопаре, Маоча, Модран, Шпионица, Возуча, Пурковић, Кусоње и Остружња влада разбијени тип. У почетку се настанише овдје поједине породице, из којих је послије настала задруга. Поједине ове породице искрчиле су себи у почетку по један дио земљишта доста далеко једно од других. Услијед помножавања задруге су поједини чланови саградили нове куће до старе, и на тај је начин каравлашко село нарасло, али је ипак одржало свој разбијени тип. У новије вријеме види се, како се услијед дијељења задруге између старих сеоских кућа подижу нове, и како услијед тога бивају куће све ближе једна другој. Овај процес унутрашњег рашћења села види се данас добро у Батковићу, гдје нема довољно земљишта за расељавање.

Да код Каравлаха постоји етничка предиспозиција за разбијеним типом видимо одатле, што су се многи чланови раздијељене задруге далеко од села настанили. Тако на пр. су се чланови раздијељене задруге Васиљевића из Пурковића настанили изван сеоског атара у Кусоње близу хана Запардија (уз цесту Дôња Тузла—Зворник). Каравлашко село Кусоње има само двије куће и представља првобитни ступањ разбијеног типа, који се слаже с типом Einzelhof њемачких

---

[1]) Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787, Bucarest 1902, стр. 92.

„Далеко од цеста и граница нестало је мало по мало села, и кад погледаш на Молдавију тренутно, мислиш да су ју тлачење и ратови опустошили.

„Пустош мјеста, која су уз велике цесте, тек је пресељивање села су далеко у низинама, села су основана радије у тамним доловима, него ли на сувише отвореним мјестима брежуљака, јер се тако отимљу дужности, да бесплатно раде и коње даду, који се измуче без одштете."

[2]) Igiena ţăranulni român. Bucureşti, 1895, стр. 64.

села. Код овог села је окућница и остало имање Каравлаха око куће. У њему влада дакле економски систем stasa (Blocksystem). Овај систем влада код свих каравлашких села у Босни, јер је цијело имање једног сељака око куће. Не само у каравлашким, већ и у осталим селима по Босни и Србији, која су основана по крчевинама, влада разбијени тип. А пошто је овај тип под Старим Влахом јако раширен, назива га др. Ј. Цвијић потпуним правом старовлашким типом.

Тамо гдје су се раздијељени чланови задруге нешто даље од старих кућа на сеоском атару настанили, настадоше расељице, или села од више крајева. Таково село је Маоча и Батковићи. У оба краја живе по више породица, од којих је једна главна породица, а сваки крај је мање више за себе сродничка цјелина. На ово спољашње рашћење кућа није утјецао испрва толико економски узрок, колико етничка предиспозиција Каравлаха, која је карактеристична за Румуне у планинским крајевима Ердеља, Румуније и Буковине. Сигурно се може то тврдити за село Маочу, које је данас далеко од комуникационе линије усред шуме.

Због првог начина рашћења села, каравлашке су куће у неким селима доста близу, на пр. у Батковићу су куће прилично близу, премда нијесу збијене. Село би се могло казати да је разређеног типа и чини зато прелаз збијеном типу села.

Код каравлашких села у Босни превлађује дакле разбијени тип или старовлашки тип, јер се овај услијед патријархалног живота одржао и у новој области. Каравласи су овај тип донијели из старе области, из Румуније и носе га свугдје собом, гдје год се настане. На одржавање овог типа утјечу дакако шуме и патријархални живот Каравлаха. Села каравлашка су разбијеног типа, јер су у крчевинама постала, и јер су се усиједа патријархалног живота развила и одржала као такова.

Разбијени тип села налазимо код Румуна у планинским областима Румуније, Молдавије, Ердеља, Баната и Буковине. Пошто су Каравласи Босне поријеклом из западних области старе кнежевине Влашке — област западно од Алуте звала се Мала Влашка (Vlachia minor) — то је нужно да се упознамо с типом села старих области наших Каравлаха.

Др. G. Crăiniceanu описао је тип румунских села у свим областима западнога краја Румуније по службеном извјешћу од године 1886. За села у области Аргеша вели: „У срезу Аргешу (на граници Ердеља) су готово сва села у планинама и подијељена су у катуне, који су раштркани по неприступним мјестима, а поједине куће се налазе у удаљености од 4 до 5 километара.[1])“

Станови Каравлаха. — Док су у Каравлаха станови били само земунице, они су овај стан одмах уништили и начинили нови, ако је у њему умро који члан задруге. Они вјерују, да је тај стан несретан и да ће зато на брзо и други који од њих умријети, ако би га даље употребили. Кад се селе у нову кућу, закоље се на прагу кокош или друга која живина.

Како смо већ напоменули, Каравласи су испрва живјели у Босни у подземним становима у земуницама (bordei), тек послије окупације Босне (1878. г.) почеше они за се куће правити. Један стари подземни стан, односно земуницу, видио сам у Пурковићу. Ова земуница је колиба са једним простором, на пола у земљи, без прозора, с једним вратима, кровом од букова лишћа и сламе. Земуница има у пре-

[1]) Igiena ţăranului român. Bucureşti 1895, стр. 47.

резу облик елипсе, у чијој средини гори ватра. За дим има један отвор на шљему. Земунице су већ замијењене кућама и служе сада једино као подруми. Ових бордеја има у Румунији у области Телсорман и то у јужном дијелу близу Дунава на граници Бугарске, онда у многим областима Бугарске.

Пошто је послије окупације Босне наступила лична и имовна сигурност, то су не само Каравласи, већ и остали сељаци Босне замијенили старе куће с новим, боље грађе. До тога времена биле су сељачке куће праве колибе. Каравласи су тип станова донијели из старе области. У Румунији станују и данас у неким областима сиромашни сељаци у земуницама. Ова врста станова је најстарија на полуострову. Б. П. Хаждеу каже, да су Дачани првобитно становали у земуницама, јер се једна земуница види на рељефима Трајанова ступа[1]). Земуницâ је било и за живота Овидијева. Становништво подземних станова назвао је Страбон, писац у I. вијеку п. Хр. троглодитима.

За Германе каже нам И. Шер[2]) (Scherr) да су такођер становали у кућама, које су на пола биле у земљи. Зидови ових кућа да су били од плота (чатме) или дрвета, а кров од трске или сламе. Ове куће нијесу имале прозора ни димњака. Тек под Карлом Великим (771.—814.) претворене су колибе у куће и конак се одијелио од стаја животиња.

За српског цара Душана морали су Власи по његову законику од г. 1348. платити за сваку земуницу једно јање[3]).

Холандез Дуса (Dousa) каже, да је на својем путу у Исмаил године 1599. био изненађен, јер је видио у јужном крају Молдавије подземне станове, пошто оваковних кућа није било у сјеверном крају ове земље[4]).

П. Аврил пише године 1639., да су многе куће у Влашкој подземни станови, а у Молдавији да су плетерови намазане блатом, без ограде и башче[5]).

У неким планинским областима Босне, на пр. у Маочи и Лопарама станују Каравласи у плетарама. Плетаре су куће од поплета од прућа или од чатме, а споља су облијепљене балегом и блатом; кров ових кућа је од бујади или сламе. Собе имају мале прозоре са стакленим окнима, а под им је од земље. Најприје се улази у „кућу“ (кухињу), а одавде кроз једна врата у собу. Плетаре имају обично „кућу“ и једну собу.

У другим планинским областима су каравлашке куће брвнаре или полубрвнаре приземљуше, често с подрумом. Ове брвнаре или полубрвнаре имају најмање двије просторије као и плетаре. Кров ових кућа је висок, стрм и од дасака направљен. Све брвнаре су на темељу од камена и имају обично по двоја наспрамна врата, која воде у „кућу“ (vatră). У кући је огњиште до зида од собе. На огњишту је обично сачак (pirostriile) и лопатица од гвожђа (vătrariul), којом се проја меће у пећ. Над огњиштем на зиду је полица, на којој се држе суди. Из „куће“ пролази дим на таван, а одавде напоље кроз један мали прорез од крова, који се зове бања и који се капком затворити може. До „куће“ се налази једна или двије собе од плетера и чатме. Из куће се улази у собу. Преко љета се

---

[1]) Istoria critică, стр. 232.

[2]) Germania, Zwei Jahrtausende deutschen Lebens, Stuttgart, 3. издање, стр 14. и 62.

[3]) Arhiva istorica III., стр. 121.

[4]) B. P. Hasden: Istoria critică, стр. 234.

[5]) Voyage en divers États d'Europe et d'Asie, Paris, 1269, стр. 2892.

ноћива у „кући“ око огњишта, а зими у соби, у којој се љети чувају хаљине, жито и друге ствари. У соби је земљана пећ, у бољим становима обично је пећ с лончићима, а ложи се из „куће“. Соба има два до три прозора са стакленим окнима, дочим „кућа“ нема ни једног прозора. Собе имаду земљани под и таван и осветљавају се по ноћи с малом лампом, у којој гори камено уље (петролеј). У соби нема кревета, већ се спава на јастуцима од сламе. За сједење служе мале столице, а за ручање округли ниски сто, око којега се на земљи сједи.

Боље куће брвнаре имају по двије собе, у једној од тих станују онда млађи ожењени задругари. Оваку кућу представља кућа Каравлаха Луке Васиљевића у Пурковићу; то је брвнара са собама од чатме.

Ова је кућа зато занимива, јер је она на пола брвнара а на пола плетара. Од брвана је „кућа“, т. ј. кухиња, а од плетера соба. Зидови од соба су бијело окречени изнутра и споља. „Кућа“ је при земљи, а соба је на висини, а испод собе су врата, која воде у подрум под собу. Обје собе имају засебна врата, која воде из „куће“, прозори су мали, једва 0·5 *m* широки и 70 *cm* високи, а под је од земље. Кров је висок и стрм и од дасака начињен, даске су поредане на крову у више катова.

Каравласи, запитани за имена појединих дијелова куће, казаше нам, да се ови зову: басамаци = scara, „кућа“ = vatra, огњиште = vatra, ватра = foc, дим = fum, соба = soba, пећ = cuptor, цијела кућа = casa.

Из ових ријечи чинило би се као да су Румуни позајмили неке ријечи од Словјена, у истину то није тако.

Ријеч ватра за „кућу“ односно „огњиште“ није словјенска, већ илирска. Арбанаси зову огњиште вотра, дакле слично као и Румуни у Македонији и Румуни по планинским областима Баната, Ердеља и Румуније. У Румуна значи: „Идем својој кући“, „идем своме огњишту“ (Mă duc la vatra mea). Ватра значи на румуњски оно мјесто, гдје огањ гори, по томе дакле огњиште, Herd. У старословјенском језику не говори се нигдје о ватри, већ о огњу, огњу вјечноме и т. д. Чеси кажу такођер огњишту, ohnište, а огњу Feuer, oheň, јер нијесу у дотицају стајали са потомцима поромањених Илира (Влаха) као јужни Словјени, те нијесу ни примили израз ватра за огањ. Латинско огњиште, fumarium, је мјесто, гдје се дим прави; димити = fumatio. Чески der Rauch, dym, од чега је настала ријеч dum за кућу. Румуни у Ердељу кажу и данас: Ово село има на пр. 20 димова (fumuri), а не 20 кућа. У старим српским споменицама, назива се порез, којег су плаћале епархијалне куће владици димница, а послије димничарина. То је доказ, да су и Срби у почетку куће називали димови, па да су послије ово природно име замијенили романским термином кућа, који је изведен од ријечи casa. Чеси пак, који су истог поријекла као и Срби и Хрвати задржаше израз dym односно dum за кућу, јер нијесу дошли у додир с Романима као јужни Словјени. С тога термин dum на ческом и дом, односно домовина, нијесу изведена из латинског domus већ од дима.

Име соба је илирског поријекла, јер се и арбанашки каже соба, а и Румуни у Албанији и Македонији зову Zimmer соба die Stube, тал. stufa; Румуни у Чипулућима кажу sobulja а остали Румуни у Банату, Ердељу и западном крају Румуније веле такођер soba. Чеси зову собу svjetnica или pokoj, дакле мјесто, гдје се одмара и празнује. Румуни у Румунији кажу соби и odaia, исто као и јужни Словјени Балканског Полуострова. Румуни кажу одмор, покој odihnă латински quies

из чега је ријеч odaia т. ј. мјесто за почивање покој постала. Из румунске ријечи odaia је и изведена ријеч ода и одалиска. Собу или одају зову Румуни и camera од conclavium, франц. chambre, њем. Stube. У Румунији значи soba управо земљана пећ, у којој сељаци пеку хљеб, јер је првобитно она пећ служила за гријање собе.

Ријеч кухиња, чески kuchyně, румунски cuina је изведена из латинске ријечи coquina. Каравласи зову пећ румунски cuptor, лат. furnus[1] (Backofen), арбанашки fur, чески camna, старосл. камина од caminus, Herd, Küche[2]).

Ријеч зид (чески zed), die Mauer, рум. zid, арбанаски mur, француски le mur, рум. зидар = murariu. Кућа брвнара каже се румунски casă de bârne или casa de trabi.

Ове примјере смо споменули за оне, који се баве терминологијом кућних ствари и дијелова, да виде, да су Румуни културно старији од јужних Словена.

У Батковићу су каравлашке куће обично од набоја, а има неколико, које су од цигле зидане. Кров је покривен цријепом или сламом.

Око каравлашке куће је најобичнија зграда кочина или свињац (cotеț) и мало двориште (curte), које је обично плотом (обор) ограђено.

На питање, јесу ли Каравласи тип куће донијели из старе области, можемо одговорити, да јесу. Сви до сада наведени типови кућа код Каравлаха у Босни, постоје код Румуна у Румунији, Ердељу и Буковини. Др. G. Crăiniceanu описујући повјест станова у Румуна каже[3]): „Paul de Aleppo пише године 1650.—1660. да су куће у Молдавији од брвна, са високим и стрмим кровом, на којем не може остати снијег. Ове куће да имају по једну собу и четвероугласто огњиште (vatra) од иловаче, а у богатијим кућама су пећи с лончићима, капком од гвожђа (Arhiva istorică I., 2., стр. 59.)

Горе смо споменули, да је административна депутација у западној Влашкој године 1720. извијестила, да су сељачке куће подземни станови или плетаре.

Године 1786. писао је генерал Енценберг (Enzenberg) из Буковине, да су све куће у планинским областима од дрвене грађе и да су покривене шиндрама, на другим мјестима је кров од трске или сламе. Ове куће имају димњаке само до испод крова, или их немају никако. У собама се држи жито и храна. Сељаци љубе такођер чистоћу. (Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Românilor, VI., 1878., стр. 459.)

За нас је важно, да се упознамо с типом сељачкијех кућа у областима Румуније, из којих потјечу наши босански Каравласи. Ми ћемо за то навести типове кућа оних области Румуније, из којих су потекле миграције румунских рудара, прадједова наших Карâвлаха.

У срезу Мусчел, који граничи на сјеверу с Ердељом, куће су јако осамљене и раштркане близу потока, без икаква реда и од брвна грађене. Куће сиромашних сељака су од чатме, а кров од шиндре; оне имају само кухињу и једну собу с малим прозорима и пећ, која се из кухиње ложи. Као свјетло служи им проста лампа. (Dr. G. Crăiniceanu. Igiena ţăranului român, стр. 65. и 66.)

---

[1]) C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, I., стр. 36.

[2]) C. Jireček, на озн. мј., стр. 37.

[3]) Igiena ţăranului român, стр. 41. и 42.

У слиједећем срезу Аргешу, који токођер на сјеверу граничи с Ердељом, куће су раштркане, већином брвнаре или плетаре, лијепљене блатом и балегом. Оне имају обично двије собе, једну за становање, а другу за килер (рум. celar), у којему се држи жито, кукуруз и јело, а ако су у кући млађи ожењени задругари, онда они овдје станују. У собама нема кревета, већ сандуци од широких дасака. До куће је подрум (pivniţa) и кочина (coteţul); ријетко се виде штале (coşare) за стоку, а за пастира служи колиба (şurla). (По Analele economice од г. 1860., стр. 20. Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 47.)

У котару Влча, који граничи с овим поменутим котарима, и на сјеверу с Ердељом куће богатих сељака су грађене од тесаног дрвета у облику дебелих дасака, мање богатих сељака у облику треница, а сиромашних сељака су грађене од чатме и облијепљене земљом. По неки богати сељаци имају куће од цигле на темељу од камена, с кровом од тенећета (Blech). Куће су обично покривене шиндрама, сламом или трском. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 70.)

У слиједећем котару Горж, који граничи на сјеверу с Ердељом, куће су полубрвнаре. Улазећи у кућу ступа се најприје у мали простор, који се зове „кућа“ (vatra), гдје се и јело прави. Овдје може свјетло доспјети само онда, кад се врата од „куће“ отворе; кад су ова затворена, онда долази свјетло кроз отворени таван више огњишта. Из „куће“ се пролази кроз малена врата у собу (odaia), названа и мала соба, у којој су до зида два до три намјештена кревета. У соби су мали прозори; ватра се ложи на огњишту у „кући“ (tinda). Пећ (soba) у соби, ложи се из кухиње. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 58.)

До среза Горж је срез Мехединци, који граничи на западу с Банатом и Србијом. У овом срезу куће у равници су плетаре, а у планини су брвнаре с малим прозозима. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 64. и 65.)

У слиједећем срезу Долж, који на југу граничи с Бугарском у равним предјелима су куће од набоја (земља набијена и помијешана са сламом); а зидови до 80 *cm* дебели, малим собама и прозорима. У шумовитим предјелима су куће од брвна. Куће имају једну до двије собе, покривене даском, сламом, цријепом и т. д. На југу станују многи сељаци у земуницама. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 55.)

Сјеверо-источно од среза Долж је срез Олт. На сјеверу ове области су куће брвнаре, на југу земунице, а у средини среза су плетаре. Куће имају обично кухињу и једну собу. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 67. и 68.)

Јужно од среза Олт је срез Романац, који граничи на југу с Бугарском. У јужном крају близу Дунава су куће обичне земунице, иначе су по цијелом срезу куће од набоја. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 72.)

У слиједећем котару Телеорман, који такођер граничи са Бугарском, становници јужног краја близу Дунава станују већим дијелом у земуницама, које имају кухињу и собу. У сјеверном крају овог среза куће су од набоја или зидане и састоје се из кухиње и собе. (Dr. G. Crăiniceanu, Igiena, стр. 74.)

Из горе споменутога смо видили, да су станови сељака из области, које граниче са Ердељом (Мусчел, Аргеш, Влча и Горж) највише брвнаре и да се ове куће не разликују од кућа наших Караблаха и босанских сељака планинских и шумовитих крајева. У осталим областима до Дунава и Бугарске (Долж, Романац и Телеорман) су станови од набоја и на многим мјестима земунице. У области Мехединци, која је на западу омеђена са Банатом и Дунавом према

Србији, видимо опет куће брвнаре. Највише брвнара има у срезовима: Влча, Горж и Мехединци, много мање у Мусчел, Аргеш, Олт и Долж, а сасвим мало у срезовима Романац и Телеорман.

Штале за коње и краве не постоје готово никако у Каравлаха ни у осталих босанских сељака, марва мора остати преко зиме на пољу на снијегу и киши. На свршетку спомињемо, да смо успоредили куће Каравлала у Босни са становима у Румунији прије године 1886., т. ј. прије новог закона у погледу зидања сељачких станова.

Покућство се у Каравлаха још састоји из софре, стоца (троноге), синије (тепсије), котла, ибрика, ћасе, лонаца, тестија, чанака, дрвених кашика и т. д.

II. Опис каравлашких насеља у Босни.

1. Пурковићи.

Пурковићи је каравлашко село, које припада општини Гојчин у власеничком котару. Ово село је управо на граници дôњо-тузланског котара и власеничког котара. Од Хана Калесије (цеста Д. Тузла—Зворник) преко Прњавора и Кучишта може се у Пурковић стићи на коњу за сахат и три четврти. Село Пурковић засновано је од рудара Димитрија Пурко, дједа Илије Митровића из Пурковића. Рудар Димитрије је год. 1804. прешао Саву код Митровице, па је у пратњи неког бега дошао до Гојчина. Одавде је Митар пошао у шуму под Вис близу Спрече и тамо је начинио за себе земуницу (bordei) и искрчио око ове комад шуме. Услиједе намножавања задружних чланова постало је временом из једне земунице село, које је добило име Пурковићи по имену његова оснивача рудара Митра Пурка.

Село Пурковићи спада у планинску област власеничку; ова област је покривена лијепим шумама. Оно земљиште што се данас обрађива, настало је из крчевина и због тога је ово земљиште доста плодно. Кроз село тече Превалин поток, који се излијева у Гојчински поток, вода му је добра за пиће. Село Пурковићи има доста хладан климат, и зато нема овдје правих воћњака; висина села је 480 метара изнад морске површине. Само мали дио земљишта за обрађивање је приватна својина задруге Васиљевића и Митровића, остала је земља агинска. Куће ових задруга имају њиве и ливаде близу села. Село Пурковићи нема данас великих њива ни ливада, премда је било под турском владавином ово земљиште пусто, јер је онда ово земљиште било покривено шумом. Држава није водила о томе рачуна, колико је ко окрчио и шта је узео као својину, али су зато сусједне спахије окрчене комплексе Каравласима одузели. Зато немају данас куће у Пурковићима велике окућнице. Земљиште за обрађивање, што је било око земунице приватна својина задруге Митровића, одузео је ага Суљо Имамовић из Власенице, па су зато морали Митар и син му Илија нови комад земље искрчити, за који данас плаћају споменутом аги трећину. Због имовне несигурности нијесу под турском владавином сељаци на боље станове ни помислили. Тек послије окупације Босне, од год. 1878. почеше и Каравласи себи градити боље станове (locuinţe), исто тако као и остали босански сељаци.

Село Пурковићи има разбијени или старовлашки тип; куће су доста растурене и понамјештане без икаква реда. Услиједе намножавања становништва и диобе задруге попуњене су послије празнине између појединих кућа, па су зато данас куће задруге Васиљевића и Митровића доста на близу. Услиједе тога се почео разбијени тип губити. Становништво села Пурковићи је поријеклом из

западних планинских области Румуније, гдје такођер разбијени тип превлађује, овај тип је донесен из старе области, а одржао се у новој области услијед патријархалног живота Каравлаха. Развијању овог типа помогле су дакако шуме, јер је село Пурковићи у крчевинама засновано. На развитак разбијеног типа утјецао је дакле економски узрок, у колико се Каравласи занимају прављењем дрвеног суђа и зато су њихова села највише под шумама.

Намножавањем задруге Митровића саградили су одијељени задругари куће за себе на оном земљишту, што су га диобом добили. А кад стара окућница није више довољна била за настањивање свију одијељених задругара, онда су се неки настанили с десне стране Превалина Потока на сеоском атару, а други изван атара у Кусоњама (кот. Зворник). Куће су у Пурковићу од дрвене грађе, и то брвнаре и полубрвнаре с „кућом“ и собом. Само кућа задруге Васиљевића има двије собе. Број и унутрашње уређење ове куће је већ горе описано. Куће у Пурковићима немају све двора. У двору се налази обично кочина.

Село Пурковићи је, рачунајући од оног времена, кад се прва колиба начинила, сто година старо. Каравласи у Пурковићу су род или братство. Досељеника осим женских, које су дошле женидбом у село из других босанских каравлашких насеља, није било од године 1804. Сви мушкарци изродили су се у селу Пурковићима. Код становништва у Пурковићима сачувало се до данас народно предање о поријеклу. Од старих људи могао сам дознати, не само како је село Пурковићи засновано, већ и број становништва и кућа осталих каравлашких села у Босни, с којима они често опће; увјерио сам се послије, кад сам посјетио та мјеста, да су ова народна предања и казивања сасвим истинита.

Село Пурковићи има сада 12 кућа, од којих су само 10 употребљаване од десет породица са укупно 70 душа. Становништво у Пурковићима говори сасвим правилно румунски. Јашући кроз шуму питао сам Каравлаха Луку Васиљевића из Пурковића (исти је 42 год. стар), како се птице зову, које смо видили. Лука ми је добро одговорио н. пр. за крељу (găiță), детлића (ciocănitoare), цврчак (grauri) и т. д. Запитам како они зову тикву (бундеву), казао ми је dovleac. Овако говоре само Румуни у западним областима Румуније, и по томе сам такођер видио, да је народно предање о поријеклу Каравлаха из Пурковића исправно, кад вели, да су поријеклом из Влашке. Остали докази за истинитост овог народног предања наведени су на почетку проучавања Каравлаха (тачка Поријекло и Миграције).

По физичким антрополошким особинама је становништво у Пурковићу румунског поријекла, пажљивим проучавањем нијесам могао установити ни један случај, у коме би код мушкараца циганске црте главе очигледне биле. За неке старије женске изгледа, да има неких прелаза. Становници у Пурковићима имају као и остали Румуни средњу велику главу, окомито чело и мале узане дбње вилице. Мушкарци су црномањасти, неки гарави; средњег раста, крупни и лијепо развијени. Женскиње су већином омалене и црномањасте, неке управо гараве, али у лицу лијепе и угодне.

Становништво села Пурковића примило је сасвим незнатно страну културу, јер лежи далеко од комуникационих линија. Каравласи овог села су сачували све румунске етничке особине, они су мирни људи, онај оштар дух, који је познат код планинаца, није прешао на њих. Због мирноће, благе и поштене ћуди ово је становништво у цијелом округу Дбње Тузле добро познато. Странца примају с

особитим штовањем, женскиње не сједе у мушко друштво осим старице, млађе жене љубе руку одраслом мушкарцу. Дјевојке се играју с момцима пред кућом с орасима, у којој игри понекад и ожењени људи присуствују. Све игре теку мирно, без свађе и галаме.

Мушкарци и женскиње су вриједни и радени, у кући зависи све од домаћина, на његову заповјед врши се сваки посао у највећој тишини, и устаје на молитву. Лицем према истоку моле се они Богу, обично најстарији гласно, остали лаганије на румунски као смјерни хришћани. Молитва „Отче наш“ је у њих исто тако непозната као и у осталих православних сељака, који нијесу ишли у школу.

Премда многи Каравласи из Пурковића ходају по варошима као свирачи, ипак живе сви код куће доста просто. Постеље нема код Каравлаха као и код осталог словјенског сељаштва, већ се спава око огњишта. Ожењени задругари спавају у соби. Одијело је мушко већином а ла франка, јер мушкарци иду као свирачи са виолинама по варошима у котару Дôње Тузле и Власенице. Неки носе као и румунски сељаци гаће и кошуљу с прслуком, а на ногама опанке. На глави им је фес (chichil). Женскиње носе кошуљу и сукњу од бијелог платна а спреда и отрага кецељу од вуне. На ногама носе опанке а главу повезују марамом. Некоје старије женске плету у коси каоришкољке (ghiocei), које се у источној Африци као ситни новац, а код народа јужно-западног дијела Азије (и у Русији) као накит употребљавају. Ове шкољке имају по народном казивању сврху, да се дотична женскиња не урекне.

Каравласи из Пурковића не жене се из свога села, већ узимају дјевојке из других каравлашких мјеста у Босни и зато све ове задруге имају рођака по осталим каравлашким насељима у Босни. Каравласи су богати у потомцима; село је пуно дјеце, просјечно има свака кућа најмање седам душа.

Породична имена настала су од имена дотичног домаћина, по обичају, који је већим дијелом и код осталих становника Босне све до окупације Босне вриједио. У Пурковићу имају данас ова породична имена: Митровићи, Васиљевићи, Маринковићи, Јовановићи и Костићи. Ова презимена била су првобитно имена, али данас служе као породична имена.

Облике народних обичаја становништва у Пурковићу смо већ описали, ови облици су исти као и они код Румуна у Румунији. Неке облике народних обичаја о Божићу примило је ово становништво од православног сеоског народа у Босни и то од оних из сусједних планинских крајева. Становништво у Пурковићу слави св. Петку у смислу храма цркве. Овај светац је највише распрострањен код Румуна, јер је мошти св. Петке бугарско-влашки цар Иван Асен пренио у Трново а данас се ове мошти налазе у једном манастиру у Румунији.

Занимање становништва у Пурковићима је поглавито земљорадња и прављење дрвених суда. Кад се сврши посао око њива, иду Каравласи са својим женама у шуму, гдје су им колибе, са алатом, па израђују дрвене ствари од сирове јошике. Јошика је меко дрво, иначе преслабо за сваки други посао, и зато се не може за ништа друго употребити, осим за прављење малих дрвених судова: чанака, варјача, вретена и т. д. Ово дрво је било прије јефтиније, сада се плаћа у власеничком котару 1 К 40 х за $м^3$, а то је много, кад се узме у обзир, да се осим стабла остали дијелови дрвета не могу употребити.

Преко зиме праве Каравласи дрвене ствари код куће, а неки иду по гостионама и кафанама у Д. Тузли и Власеници као свирачи. Каравласи у Пурко-

вићима су добре занатлије, њихове израде су лијепе и тачне и показују, да су Каравласи даровити мајстори.

2. Симићи.

Ово каравлашко село спада под котар Власеницу, висина му је 555 *м* изнад морске површине. Симићи леже на западној страни цесте Власеница—Хан Запарди близу потока Тишће и села Драгошевци, а удаљени су сахат хода од Власенице. Село има пет кућа са 35 становника. Породична су имена у Симићима: Јовановић, Радосављевић и Тодоровић. Сви се баве израђивањем дрвенога суђа, неки су земљорадници и свирачи.

3. Кнежина.

Кнежина је село близу потока Биоштице у власеничком котару. Висина тога села је 740 *м* изнад морске површине. У селу има три каравлашке куће са 22 становника. Занимање овог становништва је прављење дрвеног суђа.

4. Јадар.

Село Јадар је основано између села Брежани и Чичевац близу потока Јадар, јужно од Сребренице по прилици један и три четврти сахата на коњу. Јадар има седам каравлашких кућа са укупно 52 становника, чија су породична имена ова: Радосављевић, Станкић и Стојкић. Они се баве израђивањем дрвених суда.

5. Кусоње—Љесковица.

Од Хана Запарди (на цести Д. Тузла—Зворник) нешто источно је одмах уз цесту село Љесковица близу истоименог потока, у коме станују Каравласи. Ово село спада под Кусоње (котар Зворник). Љесковица има двије каравлашке куће испод шуме, висина села је 400 *м* изнад морске површине. Обитељско име ових Каравлаха је Дуговићи, а поријеклом су из Пурковића. Село броји 12 душа, сви се баве земљорадњом и прављењем дрвеног суђа.

6. Каменица.

Југоисточно од Кусоња близу Дрињаче ријеке у зворничком котару, је каравлашко село Каменица. Ово село има пет кућа плетара породице Стојановића, које се израђивањем дрвеног суђа баве, а неки су свирачи.

7. Лопаре.

Село Лопаре спада под катастралну општину Лабудска (котар Зворник). Село Лопаре је удаљено од Брчке 32 километра и може се на колима из Брчке у Лопаре стићи за три сахата. Ово село лежи источно од цесте Д. Тузла—Брчка уз ријеку Гњица и то на десној обали исте. Село је на подножју кршевитог Високог Брда. То брдо је врло стрмо и страна му је према западу. Ријека Гњица тече од југа према сјеверу а између Високог Брда и ријеке Гњице на узаном подугачком комадићу лежи каравлашко село Лопаре. Висина села је око 300 *м* изнад морске површине. Близу села је врло лијепо сачувано старо гробље, познато под именом Вукосавачко Гробље. Куће у селу су у једној групи и то свега двадесет и четири са 102 становника. Породична имена домаћина су: Јовановић, Станковић, Станкић, Стојкић, Николић, Тодоровић, Маринковић, Перић, Радовановић, Ђорђевић, Грбић и кнез Остоја Јовановић.

Од ових кућа јесу шест полубрвнара, пет од плетера (шепера), пет дашчара и осам колиба. Свака кућа има кухињу и собу. Становници села Лопаре се баве израђивањем дрвеног суђа, двојица су свирачи, а око 11 кућа се баве земљорадњом, те обрађивају земљиште што је под кметовским правом. Ага им је Нура Мутевелић и син јој Ибрахим из Д. Тузле.

8. Модран.

Ово село је три четврт сахата удаљено од села Јање, а спада под котар Бјелину. Од Бјелине се може у Модран стићи за два сахата на колима. Село Модран је у равници, висина му је око 120 *м* изнад морске површине, има 30 кућа са укупно 220 становника. Становништво у Модрану се бави земљорадњом и свирком, понешто и прављењем дрвених ствари, од како су шуме далеко од села.

9. Батковићи.

Каравласи зову ово село Батковикиу (Batcovichiu); село је смјештено на сјеверо-источној страни вароши Бјелине, а западно од цесте Бјелина—Рача. Из Бјелине се може на колима у Батковиће стићи за три четврти сата. Име тога села постало је свакако од мушкога имена Батко. Положај тога села је раван, климат умјерен, висина села је 86 *т* изнад морске површине.

Батковићи је најстарије каравлашко село у Босни, овдје су се први Каравласи доселили из пријашње кнежевине Влашке. У Батковићима има доста приватних својина појединих кућа; земља за обрађивање је прилично велика и близу кућа. Село Батковићи је разбијеног типа, али се намножавањем становништва тип доста промијенио, куће су доста на близу без икаква реда, пошто су се диобом задруге уметале. Село се дијели у два краја, у дôњи и горњи крај, који су прилично растављени, а међу њима су њиве.

Село Батковићи је основано у крчевинама, па је намножавањем и досељивањем становништва послије промијенило свој старовлашки (разбијени) тип. Раније су били оба дијела више удаљени него данас, али су услијед диобе становништва, послије празнине између појединих кућа се почеле попуњавати. Промјену типа проузроковало је највише то, што није било довољно земљишта за настањивање. Данас нема скоро мјеста за градњу нових кућа, ако се не употребе њиве као мулк.

Куће су у Батковићу највише плетаре, за тим од набоја, а неколике су зидане од цигле, кров им је од сламе, код нових од пријепа. Зидови су окречени, прозори малени, а димњаци код нових кућа зидани. С поља су једна врата, која воде у кухињу, а из кухиње се пролази кроз друга врата у собу. У сиромашним кућама се спава око огњишта у „кући“, у новијим у соби.

У Батковићу има 62 куће са 465 становника. Многе породице из Батковића одселише се у друга каравлашка села, јер су овдје због економских узрока тешко могли набавити земљишта за градњу куће. Први Каравласи, који су из некадашње Влашке средином XVII. вијека у Босну дошли, населише се поглавито у Батковићима и Обарској. У оно вријеме је она област покривена била шумом и први су станови основани у крчевинама. Пошто се становништво овог села намножило, то су се временом некоје породице одавде иселиле. Појединци улазе опет женидбом у куће богатијих удовица из других каравлашких села и тако су многи Каравласи придолазили на пр. из Модрана у Батковиће.

Народно предање о поријеклу је добро сачувано код становништва у Батковићима. По казивању старих људи, дошли су први Каравласи у Батковиће из пријашње кнежевине Влашке прије 300 година. Што се физикалних особина становништва у Батковићима тиче, то можемо рећи, да су ове особине као и код осталих Каравлаха у Босни.

Каравласи у Батковићима говоре правилно румунски, премда некоји од млађих људи већ мијешају по некоје словјенске ријечи у говору. По типу је ово становништво доста чисто румунског поријекла, за некоје старије женске би рекао, да су циганског поријекла. Мушкарци су црномањасти или тамно-смеђи, средњег раста, а женскиње су омалене, црномањасте и прилично лијепе.

Општа слава је код Каравлаха у Батковићима св. Петка.

Ношња је мушка већином à la franca, а женска ношња се састоји из бијеле кошуље, сукње, појаса и опанака на ногама.

Занимање становништва у Батковићима је већином земљорадња. Сије се жито, кукуруз и зоб, а у башчи обично поврће. Неки Каравласи баве се трговином свиња, које они сами у Батковићима гоје. Неки мушкарци ходају по кафанама у варошима дôњо-тузланског округа као свирачи, а неколицина иде с међедима по свијету. Ови пошљедњи су доста наображени, лијепо одјевени и говоре више свјетских страних језика.

10. Маоча—Каравласи.

Село Маоча—Каравласи спада под котар Брчка. Ако се на колима од Брчке до Рахића вози, онда се може овдје за један сат и три четврти стићи. Од Рахића мора се онда на коњу јахати до каравлашке Маоче, најмање један сат и три четврти. Село је на страни Дебела Брда под шумом; крај села тече Маочка Ријека, која извире из планине Окресанице.

Село је 480 метара високо изнад морске површине и дијели се у два засеока, који су пола сата удаљени. Куће су плетаре и имају обично по једну кухињу и собу. Собе су мале са два прозора са стакленим окнима, често папиром облијепљена. Становништво је сиромашно, нема довољно земље за обрађивање, цијело земљиште је близу куће. Пашњака нема село, већ шуму, која је у овом предјелу лијепа.

Село Маоча је доста збијено, премда је постало у крчевини и првобитно разбијеног типа било, куће нијесу правилно намјештене, негдје доста на близу у колико се дијељењем задруге празнине испунише. Ово село има 41 кућу са 305 становника.

Имена и породична имена румунских домаћина ових кућа су: Pera Jebeleanu, Stanu Aludin, George Gocia, Joan Toma, Marin Burtescu, Joan Garaţu, Joan Malacu, George Lugului, Stan Nicescu, Stancu Nişanu, Stancu Goanga, Joan Citu, Stancu Bicia, Goga Dula, Stefan Gocei и Mitru Budregai.

Од ових имена има једно а то је презиме Nişanu, које нас упућује, да се дотични Каравлах из Србије овамо населио. Нишану долази од српске вароши Ниш, дотични је морао бити из тога мјеста.

Становништво у Маочи доселило се прије 35 година из Обарске и Модрана (котар Бјелина), онда из Брдника и Жабара (котар Брчка). Из Жабара је био родом и Каравлах Јован Калин (Joan Calin), који се као јунак истакао год. 1857. за посавачке (липичке буне) буне и у истој погинуо. Чуо сам од Каравлаха у Маочи и од осталог становништва, и то од старих поузданих људи у Рахићу приповиједати, како је Јово Калин, за посавачке буне, сам посјекао до осамдесет Турака и да га

Турци нијесу могли јатаганом посјећи, јер му оружје није могло наудити ни ране задати. Пошто се Калин заплео за кајиш од опанка, кад је бјежао преко једне ограде и пао, стигли га Турци и убише га колцима и моткама од оне тарабе. Успомена на овог народног јунака добро је сачувана код свих Каравлаха у Маочи. По народном предању, које се код Каравлаха у Маочи сачувало, дошли су први Каравласи из кнежевине Влашке прије 300 година у Босну, али нам се чини, да су они истом око средине XVII. вијека амо се доселили, као што смо то већ горе образложили. Становништво у Маочи говори правилно и лијепо румунски, као што се у западном дијелу Румуније говори. Народни обичаји и ношња је иста као и код осталих Каравлаха у Босни. Због кишовитог времена нијесмо могли ни једну фотографичку снимку правити. Сеоска је слава св. Петка.

Занимање становништва у Маочи је земљорадња и прављење дрвеног посуђа.

11. Шпионица.

Јужно од цесте Брчка—Градачац на граници котара Градачац близу Стрнице, испод Зубова брда је каравлашко село Шпионица. Ово село има 7 кућа са 56 становника. Куће су плетаре од једне собе и кухиње. Занимање овога становништва је земљорадња и прављење дрвеног суђа.

12. Немила.

Јужно од Немилског Потока близу жељезничке пруге Сарајево—Бос. Брод је село Немила. Ово село спада под котар Зеницу и има 3 куће од 24 становника. Сви се баве земљорадњом и прављењем дрвеног суђа.

13. Возуча.

Ово село је на лијевој страни ријеке Криваје у котару Маглај. Високо је 749 *m* изнад морске површине. Возуча има 4 куће са 32 становника, који се баве израђивањем дрвеног суђа.

14. Остружња.

Село Остружња је у котару тешањском близу потока Остружња и цесте Тешањ—Прњавор. Висина овог села је 250 *m* изнад морске површине. Село броји 15 кућа са 108 становника, који се баве земљорадњом и израђивањем дрвеног суђа.

15. Прача.

Каравлашко село Прача спада под котар Рогатицу и има четири куће породице Станковић. Ови Каравласи се баве израђивањем дрвених ствари, неки момци су свирачи и ходају по појединим варошима, да свирком штогод зараде.

16. Станари.

Каравлашко село Станари спада под котар Тешањ, лежи испод Станарског брда близу потока Радуја, сјеверно од цесте Тешањ—Прњавор. Висина села је 204 *m* изнад морске површине. Село броји 3 куће, чији становници се баве израђивањем дрвеног суђа.

17. Прибинић.

Недалеко од потока Остружња, што се излијева у поток Усору, лежи село Прибинић на висини од 380 *m* изнад морске површине. Село Прибинић спада

под котар Тешањ и има три каравлашке куће, чији становници се израђивањем дрвених ствари баве.

18. Слатина.

Каравлашко село Слатина спада под котар Бањалука и лежи близу Горње Слатине. Каравлашко село Слатина има 10 кућа са 70 душа. Један Каравлах из Слатине зове се Каравасо Маринковић. Ови се баве израђивањем дрвеног суђа.

19. Ситњеж.

Каравлашко село Ситњеж спада под котар Прњавор, броји 60 кућа са 460 становника. Занимање ових Каравлаха је израђивање дрвеног суђа и пољоделство, некоји ходају с међедима по свијету.

Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739.

Priopćio

dr. **Gustav Bodenstein** u Beču.

(Nastavak.)

Praedium Moszel.

Dieses Praedium ist gelegen an dem Saustrohm in der Ebene und denen exundationen in wenigen theil unterworffen, hat annoch schönes feld, welches denen Bebriner, Gorner und Greder Granitzern zur s. v. Viechweyde gedienet, ist schitter mit wilden obstbäumen verwachsen, welche anjetzo viell getragen, die früchte haben dem gepflanzten obst nicht ungleich ausgesehen, hat gegen mittag und an dem saustrohm schöne mit veld vermischte waldungen.

das dorff ist vormahlens an dem graben Moszel und saustrohm gestanden, anjezo öd. hat pro meta ab oriente das praedium Lisce, a meridie das türckhische und die Hunka — Vinszka Hunka genant, ab occidente den graben Moszel, und a septemtrione den saustrohm.

(fol. 70.) Continuatio Praedii Moszel.

die länge a meridie ad septemtrionem extendirt sich auf eine stund, die breite ab oriente ad occidentem auff $\frac{3}{4}$ stund. hat in sich daß Morastel Kopriffcka (in welches der bach Kossumovacz einfliesset) und auch einen kleinen theil von dem feld Naratak, welches mehrentheil dem türckhen zuständig ist.

hat ackher und wisenbau 430 Joch waldungen 950 Joch, Sessiones angebaute ~~0~~. ödte $20\frac{6}{24}$.

Praedium Lisce.

Dieses Praedium ist gelegen in der flache und denen überschwemmungen nicht unterworffen, hat dannoch einen Morast Rakitovicza genannt, daß feld ist gelegen zum theil nebem dem saustrohm, zum theil zwischen denen fruchtbahren waldungen, hat wenig obstbäumer, wird theilß durch die Greder granitzer, theilß durch die Kamener Uszkokhen cultiviret. dahier haben die Greder granitzer sowohl ihre s. v. Viechstelle alß s. v. schweinhütten nach der ordnung aufgebauet.

Die Metales seint zwischen denen Kamener ab oriente nicht distinguiret, a meridie ist daß türckhische ab occidente das Praedium Moszel und a septemtrione der saustrohm. die breite

(fol. 71.) Continuatio Praedii Lisce.

wird genommen ab oriente von dem wald biß an das praedium Moszel und extendiret sich auf $\frac{1}{4}$ stund. die länge aber von dem saustrohm biß an das türckhische auf eine ganze stund.

hat terras arabiles 150 Joch, wisen 60 Mader aichelwaldungen 320 Joch. Sessiones cultivirte $6\frac{1}{2}/24$ ödte $5\,6/24$. angebauet haben:

Granitzer aus Greda	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d
Illia Jurkovich	1	7/24	—	—	17 19/24				
Simo Pitlovich	1	19/24	—	—	48 5/24				
Thomo Gachich	1	1 5/24	—	—	73 16/24	—	3	2	3 3/24
Jacob Illich	1	1 1/24	—	—	63 7/24				
Marin Chakovacz	1	1 1/24	—	—	63 7/24				
Luca Jurkovich	1	1 5/24	—	—	73 16/24				
Gergo Jurkovich	1	3/24	—	—	7 14 1/2/24				
Thomo Jurkovich	1	3/24	—	—	7 14 1/2/24	—	3	2	3 3/24
Stepan Jurkovich	1	5/24	—	—	12 17/24				
Stepan Dabsovich	1	15/24	—	—	38 6/24				
Miko Jurkovich	1	4/24	—	—	10				
Stepan Kacsich	1	7/24	—	—	11 3 1/2/24	—	1/2	—	33 20 1/2/24
Novak Illich	1	5/24	—	—	12 17/24				
Summa	13	7 8/24	—	4	40 2 1/2/24	—	6 1/2	4	40 2 1/2/24

(fol. 72.) **Kamen.**

dieses dorff ist gelegen auf dem gebürg an dem saustrohm, die unterthanen seint schismatisch, der boden bestehet ab oriente und ab occidente neben dem saustrohm in einer Ebene: also daß der berg (auf welchem das dorff stehet) qua in meditullio benennter Ebene an den saustrohm anstosse.

Gegen mittag ist lauter berg; welcher sowohl alß die Ebene mit veld und wald untermischt ist.

dahier ist niemahlen ein zusammen gezogenes dorff gestanden, sondern die familien seint separirt gewesen und einer Jeden ein gewisser grund gelassen worden, von welchen die Plätze den nahmen annoch führen zum theil zu benennen auch erloschen seint. dieser boden wird nunmehro durch die gegenüber wohnende granitzer alß angesetzte Uszkokhen cultiviret und zur s. v. Viechweyde gebrauchet.

Die breite von dem saustrohm bis an die Hunka auf dem Viniczko berdo extendirt sich auff eine stund und 5 minuten, die länge von obigen praedio Lisce biß gegen die Bebriner Chartaquen begreiffet in sich eine stund 20 minuten.

Die gebürg nennen sich Lippovo berdo, Kallacsany berdo, Mallechicza bregh, Grodjan, Radicseva berda, Jellinczky berdo und Kulina, alwo eine Kula oder türckhischer thurn gestanden.

Die gründe nennen sich Dugatanicza, Viniczka, Mallessicza und Radisseva gnive; Item Pusletina, Chipuk,

(fol. 73.) Continuatio Kamen.

Koprivick, Vertalo und Prosnikova Szeliche.

Auf diesem letzteren Szeliche und auf dem Vertalo haben die Bebriner Dolner ihre s. v. Viechweyd und schweinställe.

Die bäch nennen sich: Dubokko potok, Kamen und Presnicza.

Die Metales seint ab oriente und ab occidente nicht distinguiret, a meridie ist das türckhische und die 2 Hunka, Drasina und Viniczka Hunka, a septemtrione der saustrohm.

ackher und wisen seint cultiviret 120 Joch incultivirt 720 Joch, aichel waldungen 1200 Joch. Sessiones besezte 3 15 1/24 unbesezte 27. angesetzet seint:

Neue Uszkokhen khomen in Anno 1724	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83 1/3 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Radivoj Jablanovich . . .	1	15/24	—	—	25 8/24	—	3	1	35 10/24
Czvetko Millanich . . .	1	2 9/24	1	1	10 2/24				
Nicola Jachimovich . . .	1	1 16/24	1	—	81 6/24	—	4 1/2	2	3 3/24
Jurach Stanivukovich . .	1	2 8/24	2	1	21 21/24				
Millosa Radivojevich . . .	1	1 15/24	1	—	81 23/24				
Adam Petrovich	1	1 1/24	2	—	70 21/24	—	7 1/2	3	38 13/24
Thomo Radulkovich . . .	1	1 23/24	1	—	95 18/24				
Vaszo Vidakovich . . .	1	1 11/24	2	—	88 23/24				
Summa	8	13 2/24	10	6	77 2/24	—	15	6	77 2/24

(fol. 74.) Continuatio Kamen.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Abraham Vucskovich . .	1	3 18/24	2	5	38 8/24				
Vujo Thomich	1	14/24	—	—	71 1/24				
Peter Vucskovich	1	4 7/24	4	6	85 13/24	—	6	8	12 12/24
Millich Thomich	1	20/24	—	1	1 13/24				
Boso	1	5/24	—	—	25 10/24				
Ivan Karaman	1	2 19/24	3	4	62 2/24				
Vukossav Petrovich . . .	1	4 11/24	4	7	5 20/24				
Stanko Lubojevich . . .	1	10 13/24	9	16	50 12/24	1	—	32	50
Rajo Vucskovich	1	2 10/24	3	4	31 16/24				
Stojak Vukovich	1	2 7/24	2	3	60 13/24				
Vujo Vucskovich	1	2 11/24	1	3	40 7/24	—	6	8	12 12/24
Millich Thodorovich . . .	1	22/24	—	1	11 16/24				
Marco Mittrovich	1	4 7/24	5	7	26 4/24				
Nicola Kovacs	1	2 23/24	3	4	82 10/24	—	13 1/2	18	28 3/24
Stepan Vucskovich . . .	1	2 11/24	1	3	40 6/24				
Maxim Verliakovich . . .	1	2 7/24	—	2	79 7/24				
Vujko Jankovich	1	6	6	9	75				
Juro Andrich	1	2	2	3	25	—	16 1/2	22	34 9/24
Stanivuk Markovich . . .	1	6	3	8	63 3/24				
Pavo Szelinovich	1	14/24	—	—	71 6/24				
Summa	20	62 6/24	48	95	46 21/24	2	22 1/2	95	46 21/24

(fol. 75.) Continuatio Kamen.

Granitzer auß Bebrina Dolna haben angebaut	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Gergo Anakovich	1	3/24	—	—	7 10/24	—	2	1	35 10/24
Thomo Anakovich	1	1 7/24	—	—	78				
Matho Thomich	1	21/24	—	—	50				
Summa	3	2 7/24	—	1	35 10/24	—	2	1	35 10/24

Szvilaj.

Dieses dorff wird bewohnet, thailß von Catholischen, theilß auch von Schismatischen unterthanen, die Schismatische haben am fuß des bergs Szvilaj (auf welchem vorzeiten der beste wein an dem saustrohm gewachsen sein sollen) auf eben dem orth (alwo vorzeiten das dorff Szvilaj gestanden) Ihre Stationes, die Catholische aber haben sich $\frac{1}{4}$ abwehrts in der Ebene, 6 Minuten weit von dem saustrohm, zusammen gezogen; beede stationes seint mit fruchtbahren waldungen (welche nebst dem saustrohm denen exundationen zum theil unterworffen) umbfangen.

Die situation ist annehmlich und hin und wider mit obstbäumen besezt. unterhalb dem berg nebst dem saustrohm zeiget sich ein strich feldes, welches von denen gegenüber wohnenden granitzern auß Poljanacz Kutta und Biczko Szelo angebauet wird; hiernach folget widerumb wald biß an den graben oder außlauff auß dem Morast Mikinoczky (welcher unterhalb dem

(fol. 76.) Continuatio Szvilaj.

berg in der umbkhrümbde oder Circul des saustrohms zwischen denen walder gelegen ist, und sich in die länge auf 20, in der breiten aber auf 10 minuten extendirt. auf diesen graben hat der Capitain Chakmass mit seinen granizeren eine mühl (welche nur zu zeiten der exundation mahlet) aufgerichtet und den graben zu fangung der fischen vermacht; wendet für daß er von des gottseeligen Generalen H. Baron von Petrasch Excellenz einen schutzbrieff hierauf per 8 specie ducaten erkhauffet.

ferner den Circul des saustrohms zu gehen khombt man durch ein schmales feld, welches von denen Opriszadaczer granitzern cultiviret wird, biß unweith der Szvilajer Uszkokhen Mühl, welche auf einen Regenbach aufgerichtet.

hierauf volget dan durch die waldungen das praedium Lassina (so $\frac{1}{2}$ stund in der länge und 2 minuten in der breite hat) zwischen dem walde und dem Morast Mali Mikinaczka Bara also, daß zwischen diesem praedio und dem saustrohm lauter fruchtbahre waldungen biß an den graben, durch welchen dieser Morast seinen außlauff hat, so auch zum fischfang dienet.

über diesen umbkhreis des saustrohms seint umb den berg herumb und auf dem gebürg die Praedia Periszovacz, Jurina Szeliche, Ostrovo, Zatesse und Millatovacz, welche alle theilß cultiviret theilß auch öd seint.

die Metales seint ab oriente obbenenter graben und der bach Dassnovacz, a meridie das türckhische und die Hunka Drasina Hunka, ab occidente der Kamener boden, a septemtrione der saustrohm.

die länge ab oriente ad occidentem ist $1\frac{3}{4}$ stund, die breite von der mitte der umbkhrümbde

(fol. 77.) Continuatio Szvilaj.

$1\frac{1}{2}$ stund sonsten 1 stund. ackher und wisen auch erden zum weingarten seint 1100 Joch waldungen 2000 Joch. Sessiones cultae $9\frac{2}{24}$ incultae $28\frac{22}{24}$.

Alte Uszkoken	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezablen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 32 fl. 50 d. fl.	d.
Stanissav Stojnovich	1	3 7/24	1	4	41 19/24	—	4½	6	9 9/24
Peter Berko	1	1 1/24	1	1	67 14/24				
Joseph Szerich	1	2 7/24	1	3	19 22/24	—	6	8	12 12/24
Phillipp Dumessich	1	3 9/24	2	4	92 14/24				
Andria Szerich	1	3 12/24	3	5	48 10½/24	—	9	12	18 18/24
Ivan Martinovich	1	4 4/24	4	6	70 7½/24				
Vidak Pantelich	1	3 5/24	3½	5	33 5/24	—	12	16	25
Ivan Iszakovich	1	7 15/24	4	10	91 19/24				
Stojan Mergyenovich	1	5 8/24	6	8	80 5/24	—	6½	8	80 5/24
Stoich Szerich	1	3 14/24	1	4	79 1/24	—	6½	8	80 5/24
Marco Dorabich	1	3 7/24	—	4	1 4/24				
Lovro Szerich	1	3 14/24	—	4	36 17/24	—	6	8	12 12/24
Stepan Gavrich	1	2 18/24	1	3	75 19/24				
Janko Vucskovich	1	6	2½	6	70 7½/24				
Marco Szerich	1	3 20/24	1	5	7 19½/24	—	10½	14	21 21/24
Peter Kovacs	1	2	—	2	43 18/24				
Iszajlo Vucskovich	1	6	2½	8	32 19½/24				
Pantelia Nicolich	1	2 6½/24	2	3	55 10½/24				
Blas Matich	1	4 23/24	3	7	26 5½/24	—	18	24	37 12/24
Ivan Soksevich	1	1 23/24	—	2	38 15½/24				
Marco Bogdanovich	1	2 8/24	—	2	84 9/24				
Matthia Mihics	1	4 16/24	1	6	9 9/24	—	4½	6	9 9/24
Stepan Gergich	1	4 5/24	5	7	16				
Boso Matich	1	4 12/24	2	6	29 17/24	—	11½	15	57 7/24
Maria Udovicza	1	1 22/24	—	2	11 14/24				
Latus	25	91 4/24	47	128	64 14/24	3	23	128	64 14/24
(fol. 78.) Glava i latus kao gore.									
Martin Sokich	1	2 7/24	—	2	79 8/24				
Thomo Kovacsevich	1	3 13/24	—	4	31 16/24	—	7½	10	15 15/24
Juro Bofldanovich	1	2 12/24	—	3	4 15/24				
Joseph Jurich	1	8 12/24	5	12	39 1/24				
Marian Marossevich	1	1 10/24	—	1	72 16/24	—	12	16	25
Stanko Plaffchich	1	1 18/24	—	2	13 7/24				
Jacob Dumensich	1	3 11/24	1	4	67 5/24	—	6	8	12 12/24
Ivan Dumensich	1	2 20/24	—	3	45 7/24				
Boso Bogdanovich	1	3 2 24	1	4	6 6/24	—	3	4	6 6/24
Vidak Jelich	1	1 19/24	1	2	58 19/24	—	5½	7	44 19/24
Millissav Osztojch	1	3 7/24	2	4	86				
Mihat Noffkovich	1	1 15/24	—	1	78 11/24	—	5	6	77 2/24
Vaszil Marianovich	1	3 9/24	2	4	98 15/24				
Summa	38	129 10/24	59	181	45 20/24	5	14	181	45 20/24
Neue Uszkoken khomen umb Michaeli 1724								à 10 fl. 83⅓ d.	
Stanivuk Milinovich	1	2 22/24	—	1	24 5/24	—	6	2	70 20/24
Luca Paikovich khombt	1	2 7/24	3	1	46 15/24				
den 24. July 1725									
Nicola Ivanovich	1	2	1	—	90 7/24	—	2	—	90 7/24
Summa	3	7 5/24	4	3	61 3/24	—	8	3	61 3/24

(fol. 79.) Continuatio Szvilaj.

Granitzer zu Szvilaj in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Jurach Kallinich . . .	1	5/24	—	—	12 14/24				
Gergo Marichich . . .	1	2 2/24	—	1	26 23/24	—	3	2	3 3/24
Nicola Baronovich . .	1	10/24	—	—	25 10/24				
Despot Horvachanin . .	1	15/24	—	—	38 1/24				
Nicola Peichich . . .	1	12/24	—	—	30 8½/24				
Marco Deanovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Luca Kokol	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1½	1	1 13½/24
Ivan Sirachich. . . .	1	6/24	—	—	15 5/24				
Catha Szerdarovicza . .	1	6/24	—	—	15 5/24				
Mihat Ferenczovich . .	1	14/24	—	—	35 17/24				
Peter Baronovich . . .	1	19/24	—	—	48 3/24				
Marco Gergich . . .	1	22/24	—	—	55 19/24				
Marian Battina . . .	1	13/24	—	—	33	—	3	2	3 3/24
Peter Chabrov	1	1/24	—	—	2 13/24				
Illia Ivichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Peter Millossevich . .	1	20/24	—	—	58 14/24				
Gergo Vukovarecz . .	1	2 23/24	—	1	80 6/24				
Stepan Pavanovich . .	1	3/24	—	—	7 17/24				
Mato Vinarich . . .	1	5/24	—	—	12 15/24	—	3	2	3 3/24
Stepan Peichich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Peter Starchich . . .	1	3 7/24	2	2	41 5/24				
Mihat Dorich	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Ivan Marossevich . .	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Ivan Stukonovich . .	1	2 17/24	18/24	1	80 15/24				
Franjo Oszimanin . .	1	9/24	—	—	22 19/24				
Ivan Bartolovich . .	1	11/24	—	—	27 16/24				
Latus	26	20 20/24	2 18/24	13	20 7½/24	—	19½	13	20 7½/24
(fol. 80.) Glava i latus kao gore.									
Martin Chollich . . .	1	16/24	—	—	40 15/24				
Ivan Maisteroff . . .	1	5/24	—	—	12 17/24				
Franich Kovacsevich .	1	1 3/24	—	—	68 10/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Loncharovich . .	1	1/24	—	—	2 13/24				
Martin Loncharich . .	1	1 7/24	—	—	78 17/24				
Mihal Radissevich . .	1	1 16/24	—	1	1 13½/24	—	1½	1	1 13½/24
Jacob Bartholovich . .	1	1 16/24	—	1	1 13½/24	—	1½	1	1 13½/24
Ivan Pavunovich . . .	1	5/24	—	—	12 17/24				
Peter Radicsevich . .	1	18/24	2 21/24	1	4 2/24	—	3	2	3 3/24
Nicola Dragussovich . .	1	1 10/24	—	—	86 8/24				
Nicola Kollaracz . . .	1	13/24	—	—	33				
Franjo Szlepsovich . .	1	14/24	—	—	35 13/24				
Ivana Loncharovicza .	1	5/24	—	—	12 17/24	—	3	2	3 3/24
Peter Panich	1	21/24	1	—	73 16/24				
Anton Thomich . . .	1	19/24	—	—	48 5/24				
Juro Thomich	1	4/24	—	—	10 2½/24				
Marian Penich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Jovan Ninkovich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24	—	1½	1	1 13½/24
Peter Ivichich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Andria Kallovacz . .	1	13/24	—	—	33				
Stepan Pavlovich . . .	1	18/24	—	—	47 5/24				
Summa	47	34 10/24	6 15/24	22	34 9/24	1	9	22	34 9/24

(fol. 81.) Continuatio Szvilaj.

Granitzer zu Poljanacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Nicola Chetkovich	1	12/24	—	—	30 10/24				
Peter Ninkovich	1	12/24	—	—	30 10/24				
Matthia Jeretich	1	1 3/24	—	—	68 13/24	—	3	2	3 3/24
Thomas Stepessevich	1	21/24	—	—	53 8/24				
Ivan Malessevich	1	8/24	—	—	20 10/24				
Marco Jovanovich	1	14/24	—	—	35 12½/24				
Marco Szarailich	1	13/24	—	—	33 1/24	—	1½	1	1 13½/24
Juro Stepanovich	1	13/24	—	—	33 1/24				
Ivan Marianovich	1	20/24	—	—	50 19/24				
Jovan Petkovich	1	14/24	—	—	35 13/24				
Peter Millossevich	1	18/24	—	—	45 15/24	—	3	2	3 3/24
Thomo Baronovich	1	15/24	—	—	38 4/24				
Ivan Pavunovich	1	13/24	—	—	33				
Ivan Gercsinchovich	1	14/24	—	—	35 13/24				
Joseph Millossevich	1	16/24	—	—	40 15/24	—	1½	1	1 13½/24
Pejo Stepessovich	1	10/24	—	—	25 8½/24				
Marco Emanovich	1	11/24	—	—	27 23/24				
Stepan Gercsinovich	1	11/24	—	—	21 23/24	—	1½	1	1 13½/24
Marian Jurkovich	1	18/24	—	—	45 15/24				
Mato Blasovich	1	22/24	—	—	55 20/24				
Ivan Millovanovich	1	4/24	—	—	10 4/24	—	1½	1	1 13½/24
Stepan Mutich	1	14/24	—	—	35 10½/24				
Pejo Stepanovich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Peter Ninkoff	1	9/24	—	—	22 21/24	—	1½	1	1 13½/24
Janko Paikovich	1	1 5/24	—	—	73 14½/24				
Summa	25	15	—	9	14 1½/24	—	13½	9	14 1½/24

(fol. 82.) Continuatio Szvilaj.

Granitzer zu Kutta in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Juro Dersina	1	10/24	—	—	25 9/24				
Franjo Stanissich	1	14/24	—	—	35 13½/24	—	1½	2	1 13½/24
Antol Vidakovich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Ivan Kobach	1	21/24	—	—	53 2½/24				
Mikuleta Hallasich	1	14/24	—	—	35 12½/24				
Andria Mirkovacz	1	15/24	—	—	38 4/24	—	3	2	3 3/24
Luca Kosich	1	15/24	—	—	38 4/24				
Stepan Radovanovich major	1	15/24	—	—	38 4/24				
Gergin Mikolchevich	1	15/24	—	—	35				
Antol Mirkovich	1	21/24	—	—	46				
Stepan Radovanovich minor	1	18/24	—	—	43	—	2½	1	69 6½/24
Miho Mikolcsevich	1	12/24	—	—	30				
Luca Dabsovich	1	10/24	—	—	15 6½/24				
Summa	13	8 4/24	—	4	73 23/24	—	7	4	73 23/24

Granitzer zu Opriszadacz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Strasamester	1	4/24	—	—	10 4/24				
Juro Kovacs	1	1 1/24	—	—	60 18½/24	—	1½	1	1 13½/24
Mato Pirakovich	1	16/24	—	—	40 15/24				
Gergo Pirakovich	1	2 9/24	—	1	44 17/24				
Martin Pirakovich	1	1 6/24	—	—	76 5/24	—	4½	3	4 16½/24
Thomo Pirakovich	1	1 9/24	—	—	83 18½/24				
Summa	6	6 21/24	—	4	6 6/24	—	6	4	6 6/24

(fol. 83.) Continuatio Szvilaj.

Granitzer zu Biczko Szelo in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Capitan Csakmasz	1	7 20/24	—	4	77 8½/24	—	7½	5	7 14½/24
Nicola Vogyncze	1	12/24	—	—	30 6/24				
Mato Chakmassovich	1	2 5/24	—	1	34 14/24	—	3	2	3 3/24
Mato Koisztich	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Juro Romissich	1	15/24	—	—	38 4/24	—	1½	1	1 13½/24
Pavo Szechevich	1	1 1/24	—	—	63 9½/24				
Miho Maszalovich	1	22/24	—	—	55 20/24				
Marin Glavicsinin	1	11/24	—	—	27 23/24	—	3	2	3 3/24
Mato Erdölich	1	1 6/24	—	—	76 4/24				
Antol Chakmassovich	1	17/24	—	—	43 4/24				
Juro Romissich	1	16/24	—	—	43 6/24	—	1½	1	1 13½/24
Ivan Chakmassovich	1	21/24	—	—	58 7½/24				
Summa	12	18 5/24	—	11	17 4½/24	—	16½	11	17 4½/24

Praedia Dasznoacz, Dubicza et Knessovicza.

Diese Praedia seint gelegen in der Ebenen, haben schöne ackher und wisenbau mit fruchtbahren waldungen untermischt, welche biß anhero die gegenüber in Sclavonien zue Pernjavor, Novigrad und Czikeroffczy wohnende granitzer zum theil genossen, zum mehresten aber verödet und verwachsen seint. Von dem bach Dasznoacz bis an den fluß Bosna (welcher eine halbe stund oberhalb Babogradacz gegen einer verschantzten Char-

(fol. 84.) Continuatio Dasznoacz, Dubicza et Kneszovicza Praediorum.

taquen in dem saustrohm einfliesset) seint biß anhero zwischen bemelten granitzern kheine Metales gestellet gewesen, deßwegen auch anjezo unmetalisirter verbleiben und wird dieser Terrain dahier in einem oder zusammen beschrieben.

Dieser Terrain extendirt sich ab oriente neben dem fluß Bosna bis auff die Czikeroffczer Hunka in der breiten auff 1 stund 5 minuten, von selbiger ist der gerade tractus über die Novograder Hunka biß an die Verbasca Hunka (neben welcher daß alte schloß Ninos auff türckhischen boden gelegen) meta meridionalis und extendiret sich dieser tractus auf 3 stund; obbenente Verbasca Hunka ist abgelegen von dem saustrohm 1 Stunde 10 m. von dieser ist ab occidente der bach Dasznovacz, und a septemtrione der saustrohm.

Vorzeiten seint von denen 2 dörffern Dubicza und Kneszovicza alle übrige Szeliche dependirend gewesen, diese aber nennen sich das Vlakovicza gaja, Kuchiassevicho Szeliche, Bregve gnive, Perlassa gnive, Poljana-Kokanovacz und Temeniczko gnive, Churchicha-Szoljanszka und Kraszovaczky Szeliche, Peicha-Stanivukova-Begloffczky Gaja, Vaszilovo grebie, Vlaska Mala, Paborovacz, Vukovicza, Verbie Bregh, Dassinovacz, Dubicza und Kneszovicza.

Seint schöne felder, begreiffen in sich 1558 Joch ackher, und 3300 Joch fruchtbahre waldungen, welche zum theil denen exundationibus unterworffen seint, darumben sich den auch zwischen sothanen waldungen die Morast Terunicza und Czerna bara befinden, in welche die bach Vukovicza und Jarrova, auch bey denen exun-

(fol. 85.) Continuatio Dasznoacz, Dubicza et Kneszovicza Praediorum.

dationum des saustrohms einige ärmel von selbigem einfliessen, deren beede außläuff zu fangung der fischen dazumahl bequemb seint.

Sessiones seint cultivirte $2\frac{3}{24}$ ödte und bemelten granitzen zur s. v. Viechweyde dienende 52 Sessiones angebauet haben volgende:

Granitzer aus Pernjavor	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Simon Vucskovich	1	1 1/24	—	—	83 21/24	—	3	2	3 3/24
Juro Kiszovich	1	1 23/24	—	1	19 6/24				
Jovan Trepsich	1	9/24	—	—	22 23/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Sokich	1	2 23/24	—	1	80 4/24				
Illia Vucskovich	1	1 18/24	—	1	6 16/24	—	$4\frac{1}{2}$	3	$4\,16\frac{1}{2}/24$
Miho Mumich	1	3 6/24	—	1	98 $\frac{1}{2}$/24				
Filak Ostoichich	1	6/24	—	—	15 5/24				
Illia Ostoichich	1	1 5/24	—	—	73 16/24	—	$4\frac{1}{2}$	3	$4\,16\frac{1}{2}/24$
Marian Trepsich	1	3 13/24	—	2	15 19$\frac{1}{2}$/24				
Marian Kiszovicz	1	2 6/24	—	1	32 2/24				
Andria Mumich	1	6/24	—	—	15 5/24				
Jacob Ostoich	1	8/24	—	—	20 13/24	—	5	3	38 13/24
Miko Trepsich	1	2 19/24	—	1	70 17/24				
Summa	13	22 7/24	—	13	54 4/24	—	20	13	54 4/24

(fol. 86.) Continuatio Dasznoacz, Dubicza et Kneszovicza.

Granitzer zu Novigrad in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Franjo Peich	1	1 22/24	—	1	16 19/24				
Pavo Doborcsevich	1	14/24	—	—	35 13/24	—	3	2	3 3/24
Stepan Dakich	1	20/24	—	—	50 19/24				
Marco Petrovich	1	1 4/24	—	—	71 2$\frac{1}{2}$/24				
Joseph Louchar	1	12/24	—	—	30 11/24	—	$1\frac{1}{2}$	1	$1\,13\frac{1}{2}/24$
Pavo Mandich	1	1 9/24	—	—	83 22/24				
Marian Penakovich	1	1 9/24	—	—	83 22/24	—	3	2	3 3/24
Marco Kovacsevich	1	14/24	—	—	35 9/24				

Granitzer zu Novigrad in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Andria Peich	1	11/24	—	—	27 21/24				
Franjo Czernichich	1	3 17/24	—	2	25 22/24				
Matan Penakovich	1	1 13/24	—	—	84 22/24				
Marian Matthiassevich	1	9/24	—	—	22 20/24	—	6½	4	90 2½/24
Stepan Vinczianovich	1	18/24	—	—	35 10/24				
Matthias Kropich	1	9/24	—	—	22 20/24				
Matthia Chivich	1	8/24	—	—	20 7½/24				
Summa	15	15 21/24	—	9	47 22/24	—	14	9	47 22/24

(fol. 87.) Continuatio Dasznoacz, Dubicza et Kneszovicza.

Granitzer zu Czikerofficzy in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Marco Lucsich	1	23/24	—	—	58 10/24				
Andria Lucsich	1	13/24	—	—	63 13/24	—	3	2	3 3/24
Franjo Sivich	1	1 6/24	—	—	76 4/24				
Bartol Gallovich	1	1 12/24	—	—	91 10/24				
Abraham Nicolich	1	1 21/24	—	1	14 6½/24	—	4½	3	4 16½/24
Juro Gallovich	1	1 15/24	—	—	99				
Peter Gallovich	1	1 4/24	—	—	71 2½/24				
Jacob Jarich	1	1	—	—	60 22½/24	—	3	2	3 3/24
Misko Jarich	1	1 4/24	—	—	71 2½/24				
Martin Jarich	1	1 3/24	—	—	68 13/24				
Marco Rakitich	1	1	—	—	60 22½/24	—	3	2	3 3/24
Mato Rakitich	1	20/24	—	—	50 15½/24				
Matan Jarich	1	9/24	—	—	23				
Boso Dimichich	1	21/24	—	—	50 20½/24				
Boso Lucsich	1	21/24	—	—	50 10½/24	—	3½	2	36 23½/24
Peter Sivich	1	1 6/24	—	—	75 4/24				
Matich Jarich	1	1	—	—	60 22½/24				
Summa	17	19	—	11	51 1/24	—	17	11	51 1/24

(fol. 88.)

Babina greda.

Dieses praedium ist gelegen in der Ebene, wird cultivirt von denen gegenüber wohnenden Sclavonischen Granitzern auß der Lukacsever schantz, welche auch dahier ihre Szallas und s. v. Viechställe in schöner ordnung aufgerichtet haben.

Der Terrain ist gelegen zwischen waldungen und Morasten, in wenig orthen denen exundationen der Bosna unterworffen.

In denen anhöhen oder greden bestehet solcher in schönen ackher und wisen bau mit obstbäumern zur nothurfft versehen.

Pro limitibus seint bis anhero gehalten worden ab oriente der außfluß des morastes Dumallovaczko Blatto, a meridie der gerade tractus über die Hunka in dem walde Stephanovicza Luca (welche wegen der umkhrümbden des saustrohms ab orienet

10 minuten, ab occidente aber nur 5 minuten von selbigen abgelegen ist) auf die Hunka Jurina Brod, welche 26 Minuten von dem saustrohm abgelegen, von hier ferner über den Morast und Hunka Czvetiche bogh biß auf den fluß Bosna, welcher dan biß an den saustrohm pro occidentali und dieses biß an den ausfluß obbenenten Morasts Dumallovaczko Blatto pro septemtrionali dienen.

Die länge ab oriente versus occidentem extendiret sich auf $2\frac{1}{2}$ stund, die breite ist wegen der umbkhrümbden des saustrohms unterschietlich und zwar also das zwischen denen außflüssen deren Morasten

(fol. 89.) Continuatio Babinagreda.

Tissina und Odograczky Bógh ein spatium à 20 minuten des saustrohms von denen türckhen pro meta gehalten, und mit contrabanden defendiret wird.

Von der Boszna biß an die Czvetiche gnive ist untermischter wald, von dieser gnive biß an die überfuhr und ferner biß an den ausfluß des morastes Sendracz, 40 minuten lang, ist untermischtes feld, von hier aber biß an den außfluß des Dumallovaczko blatto lauter waldungen und wenige sumpfachtige wisen. die waldungen seint untermischt, theilß fruchtbahre theilß auch unfruchtbahre.

Die außfluß der Morasten werden alle Bogass genennet, und seint zum fischfang verzäunet. Dise seint der Bogass Sendracz, der Bogass Tissina, der Bogass Odograczky Bogh, der Bogass Tissinczky Bogh und der Bogass Dumallovaczky Blatto.

ackher und wisen finden sich 150 Joch, waldungen 1090 Joch.

Sessiones seint cultiviret $1\frac{2}{24}$ öd und zum theil verwachsen $3\frac{3}{24}$. die cultivirte und uncultivirte sessiones haben in possess nachfolgende

(fol. 90.) Continuatio Babinagreda.

Granitzer bey der Lukacsever schantz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Simo Simich	1	1 15/24	—	—	99 1/24				
Franjo Czvetich	1	1 7/24	—	—	78 16/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Lukin	1	10/24	—	—	25 10/24				
Ivan Neta	1	1 9/24	—	—	83 20/24				
Peter Jankovich	1	3/24	—	—	7 13/24				
Peter Jurovich	1	9/24	—	—	22 22/24	—	3	2	3 3/24
Pavo Angelia	1	1 11/24	—	—	80 20/24				
Luca Millossevich	1	23/24	—	—	58 10/24				
Ivan Jankovich	1	23/24	—	—	58 10/24				
Peter Illanich	1	23/24	—	—	58 10/24				
Barthol Pavlovich	1	4 19/24	—	2	91 23 1/2/24	—	9	6	9 9/24
Juro Sunich	1	13/24	—	—	33 1/2/24				
Thadia Kokanovich	1	1 19/24	—	1	9 3/24				
Pavo Czvetich	1	3 8/24	—	2	3 3/24	—	3	2	3 3/24
Stepan Diklichich	1	4 20/24	—	2	94 18/24				
Simo Keszegich	1	20/24	—	—	50 13 1/2/24	—	7 1/2	5	7 19 1/2/24
Anton Choja	1	2 16/24	—	1	62 12/24				
Thomo Ostoichich	1	23/24	—	—	58 10/24				
Philipp Zablich	1	2 9/24	—	1	44 17/24	—	3	2	3 3/24
Latus	19	31 16/24	—	19	29 16 1/2/24	1	4 1/2	19	29 16 1/2/24

(fol. 91.) Continuatio Babinagreda.

Granitzer bei der Lukacsever schanz in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d	Ganze	24tel	fl.	d.
Latus	19	31 16/24	—	19	29 16½/24	1	4½	19	29 16½/24
Marco Steffanovich . . .	1	19/24	—	—	48 3/24				
Jovan Dubokovich . . .	1	8/24	—	—	20				
Juro Babotich	1	5/24	—	—	12				
Mittar Phillippovich . . .	1	1 4/24	—	—	71	—	3	2	3 3/24
Ambros Perdarovich . . .	1	12/24	—	—	30				
Gergo Omicsich	1	9/24	—	—	22				
Thomo Babogredacz . . .	1	16/24	—	—	40 15/24				
Peter Kollarovich	1	15/24	—	—	38 4/24	—	3	2	3 3/24
Mihat Choja	1	1 9/24	—	—	83 17/24				
Mali Boso	1	16/24	—	—	40 15/24				
Luca Lubissich	1	3	—	1	82 14/24	—	3	2	3 3/24
Ivan Terszich	1	8/24	—	—	20 13/24				
Pavo Jurkecz	1	7/24	—	—	17 19/24				
Franjo Szuratlich	1	8/24	—	—	20 8/24				
Peter Prandich	1	15/24	—	—	38 22/24	—	3	2	3 3/24
Juro Thomicsin	1	1 6/24	—	—	76 2/24				
Ivan Paraszkovich . . .	1	20/24	—	—	50				
Ivan Verbo	1	12/24	—	—	30 10/24				
Martin Thomassich . . .	1	10/24	—	—	25 10/24				
Boso Stephanovich . . .	1	12/24	—	—	30 10/24	—	3	2	3 3/24
Anton Villajtovich . . .	1	1 2/24	—	—	66				
Philipp Vojnovich	1	20/24	—	—	50 21/24				
Pavo Jelich	1	1 16/24	—	1	1 13½/24	—	1½	1	1 13½/24
Summa	42	50 1/24	—	30	46 21/24	1	21	30	46 21/24

(fol. 92.) **Praedium Dumallovacz.**

Dieses praedium ist gelegen zwischen Babinagreda undt Utorkovich ist eine anhöhe denen exundationen nicht unterworffen, alwo vorzeiten zwey hauß gestanden. Diese anhöhe haben biß anhero die Stitarer granitzer ohne praestirung des geringsten Census oder Zehent heimblich und verborgener genossen und zu wißmatten gebrauchet; daß veld hat in der länge 15 minuten und in der breite 4 minuten, ist gelegen neben einem Morast Dumallovacz genant. hat pro meta ab oriente den bach Berszava, a meridie das türckhische Territorium, ab occidente den graben oder Bogass Dumallovacz und a septemtrione den saustrohm. Die länge dieses Praedii extendiret sich a meridie versus septemtrionem auf 30 Minuten, die breite ab oriente versus occidentem auf 9 Minuten. hat ackher und wisen, so mehrentheilß verwachsen 24 Joch waldungen fruchtbahre 90 Joch, 23½/24 ödte Sessiones.

Von diesen 23½/24 Sessiones haben die Babogradaczer sich verobligiret jährlichen zu bezahlen 15 fl.

(fol. 93.) **Praedium Utorkovich.**

Dieses Praedium ist gelegen in der Ebene, bestehet ab occidente in wald und Morast beede Runo genant, dieser wald ist fruchtbahr und an wenigen orthen denen

exundationen unterworffen, worzue dan auch der Morast Tulicza stoßet und mit dem ausfluß sich gerad gegen den Sclavonischen granitz orth Stitar wendet. ab oriente hat dieses Praedium die schönste Obstgarten, ackher und wisen, und zwar in sölcher quantität, daß bemelte Stitarer (so diesen Terrain cultiviren und in possess haben, auch ihre Szallas und Hütten hier aufgerichtet) nicht im stande dieses praedium gänzlichen zu cultiviren und in genußbahren stand zu halten, sonder sowohl einige gründe alß obstbäumer verödten lassen.

Daß völlige feld ist also erhöhet, daß der saustrohm auch bey denen grösten exundationen nicht überschwemmen kann.

Die Metales seint ab oriente das Praedium Painacz, a meridie der türckhische terrain, welcher durch den Morast Burim rast und durch die Hunka in dem Runo abgetheillet ist; diese Hunka ist wegen der umbkhrümbden 15 Minuten, die in dem Utorkovich aber 25 Minuten von dem Saustrohm abgelegen. ab occidente ist der bach Berszova und a septemtrione der saustrohm.

die länge extendiret sich auf 2 stund und (weilen die umbkhrümbden an einem orth widerumben beybringen, waß

(fol. 94.) Continuatio Praedii Utorkovich.

am andern weggefallen) khann die breite auf eine halbe stund gerechnet werden. ackherbau finden sich cultivirte 180 Joch ödte und zum theil verwachsene 150 Joch untermischte waldungen 1050 Joch. Sessiones seint cultivirt 5 16 1/2/24 öd 7. angebauet haben die granitzer auß Stitar in Sclavonien.

Granitzer zu Stitar in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				fl.	d	Ganze	24tel	fl.	d.
Vido Udovicza	1	19/24	—	—	48 5/24	—	3	2	3 3/24
Marco Kobassevich	1	2 13/24	—	1	54 22/24				
Juro Vidich	1	5	3	3	65 13/24	—	7 1/2	5	7 19 1/2/24
Simo Kobassevich	1	2	1	1	42 7 1/2/24				
Marin Kobassevich	1	3 1/24	—	1	85 10/24	—	4 1/2	3	4 16 1/2/24
Ivan Orsolich	1	1 15/24	1	1	19 6 1/2/24				
Martin Orsolich	1	1 5/24	3	1	34 14/24	—	6	4	6 6/24
Simo Orsolich	1	3 3/24	—	2	71 16/24				
Caspar Orsolich	1	2 23/24	3	2	41 5/24	—	7 1/2	5	7 19 1/2/24
Juro Millichich	1	3 1/24	4	2	66 14 1/2/24				
Luca Jovich	1	1 6/24	—	—	76 8/24				
Marco Orsolich	1	14/24	—	—	35 15/24	—	4 1/2	3	4 16 1/2/24
Andria Orsolich	1	2	3 1/2	1	92 17 1/2/24				
Thomo Siffkovich	1	2 7/24	1	1	59 13/24				
Mihajlo Vucsetich	1	22/24	—	—	55 10/24	—	6	4	6 6/24
Blas Jacobovich	1	2 6/24	2	1	77 17/24				
Illia Biberovich	1	1 21/24	—	1	14 14/24				
Latus	17	36 12/24	25 1/2	26	40 15/24	1	15	26	40 15/24

(fol. 95.) Glava i latus kao gore.

Matin Vukassovich	1	3 3/24	2	2	31 2/24	—	4 1/2	3	4 16 1/2/24
Thadia Orsolich	1	1 5/24	—	—	73 14 1/2/24				
Illia Karlich	1	2 14/24	3	2	18 8/24				
Pavo Mergyen	1	2 4/24	4	2	13 8/24	—	9	6	9 9/24
Illia Millicsich	1	2 6/24	2	1	77 17/24				

Granitzer zue Stitar in Sclavonien wohnhaft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Mikula Millicsich	1	2	1	1	42 4½/24				
Damian Vukich	1	2	—	1	21 21/24				
Nedo Siffkovich	1	2 5/24	3	1	95 12/24	—	9	6	9 9/24
Maros Vukich	1	2 3/24	1	1	49 19½/24				
Nedo Millicsich	1	2 3/24	3	1	90 10/24				
Marian Siffkovich	1	2 17/24	2	2	5 16/24				
Joseph Siffkovich	1	2	2	1	62 17/24				
Ivo Vukich	1	3 1/24	3	2	46 8/24	—	15	10	15 15/24
Stepan Bosniakovich	1	1 17/24	2	1	44 17/24				
Martin Dominkovich	1	1 2/24	—	—	66				
Simo Mallicsich	1	2 14/24	3	2	18 9½/24				
Marian Vukich	1	2	2	1	62 12/24	—	7½	5	7 19½/24
Blas Batich	1	1 18/24	1	1	26 22/24				
Gergo Andrich	1	2 12/24	9	3	35 3½/24				
Marco Millicsich	1	1 14/24	—	—	96 10/24				
Marco Dominkovich	1	3 13/24	3	2	76 20/24	—	10½	7	10 22½/24
Barthol Matthievich	1	1/24	—	—	2 13/24				
Peter Millicsich	1	1 14/24	—	—	96 10/24				
Peter Simich	1	2 8/24	3¼	2	8 6½/24	—	4½	3	4 16½/24
Latus	41	86 18/24	74¾	67	3 3/24	4	3	67	3 3/24

(fol. 96.) Glava kao gore.

Latus	41	86 18/24	73¾	67	3 3/24	4	3	67	3 3/24
Stepan Vinczetich	1	1 18/24	3	1	42 4½/24				
Peter Siffkovich	1	1 10/24	—	—	86 8/24	—	4½	3	4 16½/24
Ivan Rogich	1	1 6/24	—	—	76 4/24				
Damian Batich	1	2 11/24	2	1	90 8/24				
Boso Siffkovich	1	19/24	—	—	48 5/24	—	4½	3	4 16½/24
Andrich Vidakovich	1	1 2/24	—	—	66 3½/24				
Peter Batich	1	2 1/24	—	1	24 7/24				
Peter Terkovich	1	1 7/24	—	—	78 20/24	—	3	2	3 3/24
Illia Phillippovich	1	1 18/24	—	1	6 16/24				
Andria Rogich	1	1 14/24	—	—	96 11/24	—	3	2	3 3/24
Illia Bosniakovich	1	3 5/24	—	1	95 12½/24				
Ivan Prellich	1	19/24	—	—	48 5/24				
Pavo Vinczetich	1	2 8/24	—	1	42 4/24				
Marian Ognianovich	1	2 4/24	2	1	72 16/24	—	12	8	12 12/24
Ivan Puljak	1	23/24	—	—	58 10/24				
Misko Phillippovich	1	3 5/24	—	1	95 12½/24				
Jacob Biberovich	1	8/24	—	—	20 7½/24	—	1½	1	1 13½/24
Stipo Dabich	1	1 8/24	—	—	81 6/24				
Peter Biberovich	1	22/24	—	—	56 20/24	—	2	1	35 10/24
Jacob Ferkovich	1	23/24	—	—	78 14/24				
Boso Siffkovich	1	1 20/24	—	1	61 17/24				
Stepan Masich	1	1 7/24	—	1	43 16/24				
Damian Phillipovich	1	1 7/24	—	1	43 20/24	—	7	4	73 23/24
Ivan Chovich	1	6/24	—	—	24 18/24				
Summa	65	123 7/24	82¾	92	42 4½/24	5	16½	92	42 4½/24

(fol. 97.)

Praedium Painacz.

Dieses praedium ist gelegen in einer anjetzo verwachsenen denen exundationen nicht unterworffenen Ebene, hat schönes feld uud obstbäumer, welche mehrentheilß verwachsen seint, wird zum theil cultiviret, zum theil aber zur s. v. Viech und schwein weyde usurpiret von denen gegenüber in dem orth Supanjo blatto wohnenden granitzern, welche auch ihre Szallas dahier haben.

Die breithe von diesem Praedio extendiret sich auf 16 minuten die länge a meridie versus septemtrionem auf 30 minuten pro meta ist ab oriente das praedium Vidovacz a meridie das türckhische ab occidente das praedium Utorkovich und a septemtrione der Saustrohm.

ackher und wisenbau finden sich cultivirte 30 Joch, ödte 95 Joch, fruchtbahre waldungen 150 Joch. Sessiones seint angebauet $19\frac{1}{2}/24$, öd und unangebauet $3\frac{2}{24}$. angebauet haben:

Granitzer auß Supanjo Blatto	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Abraham Vinkovich . . .	1	16/24	—	—	40 15/24				
Marco Vujkovich	1	21/24	—	—	53 11/24				
Nicola Vujkovich	1	1 1/24	—	—	63 8/24	—	3	2	3 3/24
Peter Verkovich	1	18/24	—	—	45 17/24				
Kussman Verkovich . . .	1	23/24	—	—	45 5/24				
Stepan Vujkovich	1	1 13/24	—	—	90 5/24	—	2	1	35 10/24
Latus	6	7 20/24	—	3	38 13/24	—	5	3	38 13/24

(fol. 98.)

Continuatio Praedii Rainacz.

Granitzer zu Supanjo Blatto in Sclavonien wohnhaft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Latus kao gore.									
Marian Verkovich	1	9/24	—	—	22 22/24				
Marco Bartlabercsovich . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
Franjo Juszbassich . . .	1	1/24	—	—	2 13/24	—	$1\frac{1}{2}$	1	$1\ 13\frac{1}{2}/24$
Peter Marinkovich . . .	1	1 3/24	—	—	68 $11\frac{1}{2}/24$				
Phillipp Bassich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Blas Orsolich	1	2 8/24	—	1	42 5/24	—	3	2	3 3/24
Miho Thadich	1	22/24	—	—	55 20/24				
Elias Kavegya	1	1 10/24	—	—	86 8/24				
Stepan Kobacsevich . . .	1	12/24	—	—	30 11/24	—	3	2	3 3/24
Martin Mihalich	1	1 10/24	—	—	86 18/24				
Mihat Bachich	1	2/24	—	—	5 2/24				
Mato Czvirchevich . . .	1	1 9/24	—	—	83 21/24	—	3	2	3 3/24
Gergo Bussich	1	1 21/24	—	1	14 4/24				
Mihajlo Matthievich . . .	1	19/24	—	—	47 14/24				
Ivan Bachich	1	1 7/24	—	—	77 20/24				
Simo Phillippovich . . .	1	1 7/24	—	—	77 20/24	—	4	2	70 20/24
Marco Bachich	1	1 3/24	—	—	67 14/24				
Summa	23	22	—	13	20 $7\frac{1}{2}/24$	—	$19\frac{1}{2}$	13	20 $7\frac{1}{2}/24$

(fol. 99.) **Praedium Vidovacz.**

Dieses praedium ist gelegen in der Ebenen und denen exundationen zum theil unterworffen, ist anjezo verwachsen und öd, jedoch mit fruchtbahren wald untermischt, wird von denen gegenüber liegenden granitzern zur s. v. schwein weyde gebrauchet, welche dieses feld völligen umbgewühlet.

die länge dieses Terrains extendirt sich ab oriente versus occidentem auf eine ganze stund, die breite aber auf eine halbe stund, hat ackher 400 Joch, waldungen 700 Joch. Sessiones cultas ⊖, incultas 14.

die metales seint ab oriente Praedium und der Morast Obed, a meridie das türckhische, ab occidente das praedium Painacz und a septemtrione der saustrohm.

Praedium Obed.

Dieses Praedium führet den Nahmen von dem Morast Obed, und gehet die scheidung durch diesen Morast also: daß, waß versus meridiem über dem morast lieget, türckhisch blieben, und waß a septemtrione lieget, dem kayl. Camerali zugefallen; solches aber bestehet in lauter fruchtbahren waldungen, in welchen biß anhero die granitzer auß Ragovoszelo ihre s. v. schwein geweydet.

die länge dieses strichs extendirt sich biß in die gegend der Ragovoszeler Chartaquen auf ein ganze und ein Viertl stund, die breite aber ist unterschietlich zu 10, 20, auch gegen dem Praedio Kunja à 30 minuten, waldungen seint fruchtbahre 850 Joch.

(fol. 100.) **Praedium Kunjacz.**

Dieses Praedium bestehet kays. Cameralseiths mehrentheilß in fruchtbahren waldungen, hat nur 3 kleine gnive oder felder Jedes zu 3 à 4 Joch ackher, nachgehents ist der Morast Poljanak, dessen außlauff Struga genennet wird, und zum fischfang verzäunet ist.

hat pro metis ab oriente des Fluß Tinja, a meridie das türckhische, ab occidente daß praedium Obed und a septemtrione den saustrohm.

Die länge ab oriente versus occidentem extendiret sich auf 1 stund 7 Minuten, die breite auf 30 minuten. ackher seint 12 Joch, waldungen fruchtbahre 1300 Joch, Sessiones desertae $\frac{9}{24}$.

Praedium Goricza.

Dieses Praedium hat gegen Mitternacht und zwar neben dem saustrohm schöne waldungen, gegen Mittag ein sehr annehmliches erhöhtes feld, welches nicht starckh verwachsen, aber von denen s. v. schwein sehr umbgewühlet ist.

Dieses feldt ist mit aichen waldel untermischt und comprehendirt in sich die Szeliche oder alte Stationes Czvagine Szeliche und Chipluk.

Hatt pro meta orientali den bach Lukovacz, pro meridionali das türckhische Territorium und die Hunka neben gemeltem bach, pro occidentali den Fluß Tinja, pro septemtrionali den Saustrohm.

Die breite und länge seint gleich Jede von 30 Minuten, ackher seint 250 Joch, waldungen 320 Joch, Sessiones desertae 9.

(fol. 101.) **Praedium Berczko.**

Dieses Praedium ist gelegen an dem saustrohm auf einer schönen anhöhe und führt den Nahmen von dem Bach Berczko, welcher mitten durch den alhier gestan-

denen türckhischen varos geflossen. dahier lassen sich annoch sehen neben dem bach Berczko ab oriente die annoch unbeschädigte Mauer der alhier gewesenen türckhischen Gyamia oder Kirchen, über dem bach versus occidentem die ruinirte Mauern von 2 türckhischen bädern und einer kula oder thurn. die gewesene gassen seint annoch gepflastert, der boden aber (auf welchen die behausungen gestanden) seint umbgeackhert und besäet. Von Zweschbenbäumen ist dahier ein überfluß, von anderen obst aber wenig. ab occidente des bachs ist die uhr nur $\frac{1}{4}$ stund, ab oriente aber eine ganze stund weit von dem saustrohm getragen worden.

Die Metales seint ab oriente der bach Blisna biß an das türckhische Territorien, a meridie dieses Territorium und der Tractus über die Baricza Hunka biß an den bach Berczko, welcher bach von hier biß an die Berczkoer Hunka pro occidentali stehet, von welcher abermahlen der Tractus über einen gezeichneten aichbaum auf dem Dugopolye biß an die Hunka bei dem bach Lukovacz pro meridionali, volgents dieser bach pro occidentali und der saustrohm pro septemtrionali stehet.

Die länge von dem bach Lukovacz biß auf den bach Berczko extendirt sich auf 40 Minuten die breite von dem saustrohm biß an Lukovaczer Hunka auff

(fol. 102.) Continuatio Praedii Berczko.

30 Minuten, biß auf die Berczker Hunka auf 15 Minuten, die breite von dem bach Berczko biß an den bach Blisna hat 30 Minuten, die länge aber von dem saustrohm biß an die Berczker Hunka ab oriente eine ganze stund.

ackher und wisen bau finden sich 900 Joch, waldungen 700 Joch, cultivirt seint durch die granizer auß Ragovoszelo, Kunja und Racsinofficzy (welche letztere aber nur die wiesen und die darin befindliche Zweschbenbäumer genossen) sessiones $1\frac{18}{24}$ öd und unbesezt seint sessiones $27\frac{6}{24}$ angesezt haben sich:

Uszkoken khomen in April Anno 1725	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. fl.	d.
Franjo Jovanovich . . .	1	6	10	3	79 4/24	—	12	5	41 16/24
Matos Pavlovich	1	3	3	1	62 12/24				
Mato Jurich	1	5	6	2	84 9/24				
Peter Hassajovich	1	4	3	2	3 3/24	—	18	8	12 12/24
Franjo Massalovich . . .	1	3	4	1	76 1/24				
Lovro Pavlovich	1	3	2	1	48 23/24				
Summa	6	24	28	13	54 4/24	1	6	13	54 4/24
Granitzer zu Kunja in Sclavonien wohnhafft								à 16 fl. 25 d.	
Gergo Simich	1	8/24	—	—	16				
Peter Bogichevich	1	8/24	—	—	16				
Marco Jarussan	1	13/24	—	—	20 17/24	—	1	—	67 17/24
Mato Klakovich	1	6/24	—	—	15				
Marco Stojanovich	1	20/24	—	—	50 17½/24				
Andria Remeta	1	10/24	—	—	25 10/24	—	1½	1	1 13½/24
Illia Stepanovich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Nicola Massalovich . . .	1	9/24	—	—	22 22½/24				
Misko Lischicz	1	9/24	—	—	22 22½/24	—	1½	1	1 13½/24
Misko Kovacs	1	8/24	—	—	20 4½/24				
Gergo Varossacz	1	14/24	—	—	35 12/24				
Summa	11	4 21/24	—	2	70 20/24	—	4	2	70 20/24

(fol. 103.) Continuatio Praedii Berczko.

Granitzer zu Ragevo Szelo in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen . Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Jacob Bobalich	1	1	—	—	60 22 1/2/24				
Clara Udovicza	1	11/24	—	—	27 22/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Ivan Kovachanin	1	5/24	—	—	12 17/24				
Luca Sala	1	6/24	—	—	15 15/24				
Mato Sovich	1	6/24	—	—	15 15/24				
Vojvoda Misko	1	13/24	—	—	33 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Martin Bachanin	1	7/24	—	—	17 19 1/2/24				
Gergo Kovansich	1	8/24	—	—	20 7 1/2/24				
Marco Bosniakovich . . .	1	13/24	—	—	33 1/2/24				
Pavo Milkovich	1	23/24	—	—	58 9 1/2/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Szimo Buszagya	1	4/24	—	—	10 3 1/2/24				
Ivan Sumas	1	5/24	—	—	12 17/24				
Boso Kovansich	1	11/24	—	—	27 22/24				
Ivan Rakovich	1	10/24	—	—	25 10/24				
Ivo Stephchanin	1	3/24	—	—	7 14/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Ivan Soja	1	3/24	—	—	7 14/24				
Joseph Macsak	1	3/24	—	—	7 14/24				
Franjo Ivanich	1	5/24	—	—	12 7/24				
Capitan Glavo	1	21/24	—	—	57 7 1/2/24				
Bariactar Hagya	1	17/24	—	—	43 4/24	—	1 1/2	1	1 13 1/2/24
Misko Deszetnik	1	1/24	—	—	12 13/24				
Ivan Churich	1	1/24	—	—	12 13/24				
Ivan Krajnacz	1	10/24	—	—	18 20/24				
Jurko Stephchanin . . .	1	4/24	—	—	7 12/24	—	1/2	—	33 20 1/2/24
Luca Vidovicza	1	4/24	—	—	7 12/24				
Summa	25	9 2/24	—	5	41 16/24	—	8	5	41 16/24

(fol. 104.)

Praedium Bodesiste.

Dieses Praedium ist auf erhöheten felde erst zu anfang Aprilis dieses lauffenden Jahrs 1725 von schismatischen Uszkokhen besezt, bestehet in mehreren Szeliche oder Plätzen, auf welchen vormahls die familien separirter gestanden, von welchen familien solche annoch den nahmen führen.

Der orth, allwo diese Uzkokhen sich zusammen gezogen, ist 20 minuten von dem saustrohm abgelegen hat obstgartten zur notturfft, ist mit wald, so theilß in denen graben, theilß in den anhöhen gewachsen, untermischt.

Hat pro meta ab oriente den bach Martoloczka, a meridie den türckhischen terrain, ab occidente den bach Bliszna und a septemtrione den saustrohm.

Die länge und breite seint gleich und hat eine jede eine ganze stund. hat 1200 Joch ackher und 1000 Joch waldungen; besezte sessiones $1\frac{6}{24}$, unbesezte 27; angesezet haben sich:

Uszkoken khommen in Anno 1725	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu ertragen		Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83⅓ d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Radoicza Vukoszavlovich .	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	70 20/24
Dragutin Vukoszavlovich .	1	2	2	1	8 8/24				
Millutin Millojevich . . .	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	70 20/24
Stanissa Vukovich . . .	1	2	2	1	8 8/24				
Dmittar Czernovich . .	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	70 20/24
Stojan Vujanovich	1	2	2	1	8 8/24				
Thomo Soich	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	7 20/24
Szava Vukossavlovich . .	1	2	2	1	8 8/24				
Stojan Jovanovich	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	7 20/24
Illia Radivojevich	1	2	2	1	8 8/24				
Summa	10	25	25	13	54 4/24	1	6	13	54 4/24

(fol. 105.)

Praedium Berdnik.

Dieses Praedium ist unbewohnt, bestehet an dem saustrohm in erhöheten waldungen, gegen Mittag aber in theilß verwachsenen, theilß auch zum ackherbau tauglichen aber auch mit fruchtbahren waldungen untermischten felde.

hat pro metis ab oriente den bach Buszekara, a meridie das türckhische territorium und die Hunka Berdnik, ab occidente den bach Martoloczka und a septemtrione den saustrohm. Comprehendirt in sich das praedium oder Szeliche Omorovacz, auf welchem vor zeiten 3 hauß gestanden.

Die länge a meridie versus septemtrionem extendirt sich auf eine stund, die breite auf 30 Minuten.

hat ackher und wisen 450 Joch, waldungen 600 Joch, öde Sessiones $16\frac{18}{24}$.

Praedium Buszekara.

Ist gelegen auf erhöheten Boden und unbewohnet, bestehet neben dem saustrohm in waldungen, und gegen Mittag in ackher und wisen bau, so gleich obigem praedio mit aichen wald untermischt.

hat pro meta ab oriente den geraden strich von dem bach Szacho Bussekara über einen in mitten des feldes stehenden aichbaum an das turckhische Territorium, welches a meridie gelegen ist, pro occidentali meta dienet der bach Szacho Bussekara und pro septemtrionali der saustrohm.

Dieses Praedium enthaltet in sich den wald Szminalicha gaja, hat in der länge a meridie versus septemtrionen 1 stund, in der breite aber 20 Minuten. ackher und wisen seint 350 Joch waldungen 420. Sessiones ödte 13.

(fol. 106.)

Praedium Koraj.

Dieses Praedium ist unbewohnet und gelegen auf erhöhetem boden, bestehet neben und an dem saustrohm in schönen waldungen, a meridie aber in vermischtem felde.

hat pro meta orientali daß Praedium Korenicza, pro meridionali das türckhische und die Hunka Koraj, pro occidentali das Praedium Bussekara und pro septemtrionali

den saustrohm. die länge a meridie versus septemtrionem extendirt sich auf eine ganze stund, die breite auf 15 minuten.

hat feld 160 Joch, wald fruchtbare 150 Joch. Sessiones ödte 6.

Praedium Korrenicza.

Dieses Praedium ist unbewohnet und gelegen auf erhöheten boden, bestehet gleich obigem Praedio neben dem saustrohm in fruchtbahren waldungen.

hat pro meta orientali das Praedium Bukovicza und den Bach Petkovacz, pro meridionali das türckhische, pro occidentali das praedium Koraj, und pro septemtrionali den saustrohm.

Dieses Praedium comprehendirt in sich das veld Preszovicza polje und den bach Davidovicha potok.

Die länge ab oriente versus occidentem erstreckhet sich auf eine stund 20 minuten, die breite aber auf eine ganze stund. hat schier so viell feld alß wald: das ist feld 1700 Joch, wald 1500 Joch. Sessiones 40 ödte.

(fol. 107.)

Praedium Bukovicza.

Dieses Praedii ackher und wisen seint dem türckhen verblieben ausser 5 Joch, so durch die Hunka von dem übrigen Boden abgeschnitten worden.

bestehet kays. Cameralseiths in lauter und zwar zu passirn impracticablen waldungen, deßwegen man sich dahier durch das türckhische wenden und die mensur nehmen müssen.

hat pro meta orientali den bach Gnicza, pro meridionali das türckhische und pro occidentali den bach Petkovacz und den bach Davidovicha potok, pro septemtrionali meta aber den saustrohm.

die Situation ist zimlich erhöhet und denen exundationen nicht unterworffen.

Die länge a meridie ad septemtrionem erstreckhet sich auf eine ganze stund, die breite von der gnicza über den Konacsky potok biß an den Davidovicha potok auff 55 minuten.

hat 5 Joch ackher und 2000 Joch fruchtbahre waldungen.

Praedium Novi.

Ist vorzeiten ein schönes orth mit obstgarten ackher und wißmatten wohl versehen gewesen, welche nunmehro ausser einigen wenigen ackhern und wisen neben der Kula (von welcher die rudera oder alte gemäuer annoch zu sehen) verödet und verwachsen seint.

der grund ist erhöhet und denen exundationen an nur wenigen orthen unterworffen, hat schöne fruchtbahre waldungen, durch welche dermahlen hart zu passirn ist.

die metales seint

(fol. 108.)

Continuatio Praedii Novi.

ab oriente der bach Stapan biß an die umbkhrümbde neben dem verödteten feld Meszovicza gaja. Von hier ist pro meta a meridie die gerade linie über dieses feld auf einen angebrenten aichbaum und ferner durch den wald Dragolovacz über die Hunka Dragolovacska biß auf den bach Gnicza, welcher bach pro occidentali und der saustrohm pro septemtrionali stehet.

Die länge von dem bach Gnicza biß an den bach Stapan erstreckhet sich auf eine stund 15 minuten die breite aber biß an das türckhische auf eine ganze stund. Feld zum ackher und wisenbau finden sich 18 Joch, fruchtbahre waldungen 2880 Joch. Sessiones ödte $\frac{17}{24}$.

Praedium Czerlenovo.

Ist unbewohnet und gelegen in der ebene, eine stund weit von dem saustrohm von welchem dahier die uhr zu tragen angefangen worden, und seint die übrige scheidzeichen oder Hunken von der Drina biß anhero lauth gemachten tractat aufgeworffen worden, wordurch dan die linie von obbenenter Dragolovacsker Hunken biß anhero a meridie stehet von hier aber der tractus über aufgeworffene Hunken biß an die Drina den türckhischen Terrain ad occidentem stellet und metalisiret, daß mehreste feld ist auf turckhischer seithen verblieben.

Die waldungen nebst dem Saustrohm seint denen exundationibus unterworffen.

hat pro

(fol 109.) Continuatio Praedii Czerlenovo.

orientali meta das praedium Pattkovacz, a meridie daß praedium Obarszka, ab occidente von der Hunka auf dem Vojvodina polye die Bjeliner landtstrassen gegen dem Saustrohm auf Jamina und darneben gemachte Hunken durch das Rudopolye und Czerlenovo biß an die Hunka umb den birnbaum von hier ferner über das feld biß an die Hunka neben dem wald die gerade linie. von welcher dan der tractus diametralis auf den bach Stupan abermahlen pro meridionali und dieser bach widerumben pro occidentali, der saustrohm aber völligen pro septemtrionali meta dienet.

auf dem feld Czerlenovo seint kais. Cameral seiths wenige obstbäumer verblieben.

dieses Praedium begreiffet in sich die wisen Rudopolye, das veld Renkoffczy und das Szeliche Voloder; die länge von dem saustrohm und der Jaminer überfuhr, Szubotiste genant, erstreckhet sich auf $2\frac{1}{4}$ stund die breite aber von dem bach Stupan biß auf das Praedium Pattkovacz auf 2 stund, ackher und wisenbau seint 200 Joch, aichelwaldungen 9800 Joch, ödte Sessiones 7.

(fol. 110.) **Praedium Pattkovacz.**

Dieses praedium ist gelegen in der Ebene $1^1/_2$ stund von dem saustrohm, an welchem biß gegen Racsa lauter fruchtbahre waldungen seint, dies ist ebenfalß mit wald und feld untermischt, hat wenige obstbäumer, ist besezt von wenigen schismatischen unterthanen.

Comprehendiret in sich die praedia Tersztichka und Szastarovo Szelo, hat für seine metales ab oriente den Terrain des dorff Brodacz, a meridie daß Praedium Obarszka, ab occidente das Praedium Czerlenovo und a septemtrione den saustrohm. hat in der länge von dem saustrohm biß an das praedium Obarszka 3 stund in der breite von dem Praedio Czerlenovo biß an den Brodaczer terrain $1\frac{1}{4}$ stund. hat ackher und wisenbau, welcher aber mehrentheilß verwachsen 960 Joch, waldungen mit kleinen Morastlen untermischt und an dem saustrohm denen exundationen zum theil unterworffen 8000 Joch, Sessiones seint dieses Jahr inlociret worden $3\frac{18}{24}$, öd seint annoch 37, angesezt haben sich:

Uszkokhen khommen in Anno	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. fl	d.
1724 Millisav Osztoich . .	1	5	6	2	84 9/24	—	12	5	41 16/24
1725 Damian Szavich . .	1	5	4	2	57 7/24				
1724 Jovan Czvitkovich . .	1	3	4	1	76 1/24	—	9	4	6 6/24
1725 Vukadin Petrovich . .	1	4	5	2	30 5/24				
Latus	4	17	19	9	47 22/24	—	21	9	47 22/24

(fol. 111.) Continuatio Praedii Pattkovacz.

Neue Uszkoken kommen Anno	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. fl	d.
Latus	4	17	19	9	47 22/24	—	21	9	47 22/24
Novak Jurossevich . . .	1	5	5	2	70 20/24	—	6	2	70 20/24
Maxim Stanko	1	5	5	2	70 20/24	—	6	2	70 20/24
Riszto Vukovich	1	5	6	2	93 10/24	—	6½	2	93 10/24
Marco Millossevich . . .	1	3	3	1	69 6½/24	—	7½	3	38 16/24
Szubotta Jurek	1	3	3	1	69 6½/24				
Stanoie Matich	1	8	8	4	33 8/24	—	12	5	41 16/24
Juro Millossevich	1	2	2	1	8 8/24				
Vuk Dakich	1	3	4	1	76 1/24	—	9	4	6 6/24
Rado Petrovich	1	4	5	2	30 5/24				
Siffko Mlagyenovich . . .	1	3	4	1	80 13/24	—	4	1	80 13/24
Nicola Makittes	1	8	12	4	87 12/24				
Marco Draguttinovich . .	1	3	3	1	62 12/24	—	18	8	12 12/24
Rado Ninkovich	1	3	3	1	62 12/24				
Summa	17	74	82	40	62 16/24	3	18	40	62 16/24

Praedium Obarszka.

Dieses Praedium ist öd und gelegen in der Ebene, dienet denen Beliner, Pattkovaczer und Brodaczer zur s. v. Viechweyde, hat schönes aber doch mehrentheilß verwachsenes und mit wald untermischtes feld. hat pro meta ab oriente den bach Dassnoacz, a meridie die Beliner strassen uber daß Bassariche Szeliche

(fol. 112.) Continuatio Praedii Obarszka.

über daß feld Lanicska und über den bach Szerdnik biß an die Hunka auf dem Vojvodina Polye; von hier dienet daß Praedium Czerlenovo pro occidentali und das Praedium Pattkovacz pro septemtrionali meta.

die breite von dem Vojvodina polye biß an den bach Dassnoacz erstreckhet sich auf ¾ stund, die länge von dem praedio Pattkovacz biß an die Beliner strassen auf eine stund; hat ödtes feld 700, waldungen 750 Joch. ödte Sessiones 10.

Belina.

Dieser orth ist gelegen in der Ebene, mit schönen ackherbau wißmatten und obstgarten in abundantia versehen, ist vorzeiten ein grosser und berühmbter orth gewesen.

Eß bestehet annoch die Maur von einer türckhischen Kirchen dahier in quadrangulo auß lauter quadersteinen aufgerichtet, worneben dan noch ein gemauertes türckhisches bad zu sehen; diese waren in ersteren Jahren mit graben und Pallisaden umbfangen und wurde von denen inlocirten granitzern alß eine schanz verwahret; anjezo aber ist alles gleich und weder graben noch pallisaden zu sehen. Desgleichen zeigen sich noch zwey Kula oder thürn, worinnen die Spaja oder grundherrn gewohnet, von selbigen ist eine maur annoch gantz, die andern aber versus meridiem und zwar auf einer seithen außgesprenget.

(fol. 113.) Continuatio Belina.

ansonsten seint noch vielle Kirchen alhiero gewesen, von welchen aber nichts alß die freydthöff und die umb die gräber gelegte quadersteine zu sehen seint.

Der Terrain bestehet in mehreren veld alß wald, ist gegen der Drina denen wasser überschwemmungen unterworffen, continuiret aber nicht über 3 tag, alwo wiederumben alles truckhen ist, außgenommen der hin und wider sich befindtlichen gräben.

die metales seint ab oriente die Drina, a meridie das türckhische und die aufgeworffene Hunken: Tinska, Rudoglavicza, Paronszka, Modranczka, Malafagnie, Levicska und Dasnicza, alwo dieser bach dan pro occidentali dienet biß an das Praedium Pattkovacz, pro septemtrionali ist dieses Praedium und das Praedium Duore auch ein theil von dem Drinskopolye und Praedio Popovacz, welche beede die Beliner und Brodaczer usurpiren; Belina begreiffet mehrer in sich das Praedium Kossovrad und daß Szeliche Kossovacz.

Die länge extendiret sich von der Drina biß an das Praedium Obarszka auf $2\frac{1}{4}$ stund, die breite von dem türckhischen biß an den Duor auf 2 stund, hat ackher und wisenbau, so mehrentheilß verwachsen 8800 Joch, fruchtbahre waldungen 800 Joch, ist besezt mit granitzern und Uszkokhen, welche alle schismatisch seint.

Sessiones seint bewohnte 24 $1\frac{1}{2}$/24, ödte seint 290. angesezet seint:

(fol. 114.) Continuatio Belina.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Szimo Branillovich	1	8 7/24	$8\frac{1}{2}$	13	65 20/24				
Radissa Lassich	1	5 2/24	2	6	90 19/24	1	—	32	50
Siffko Battinich	1	7 15/24	$6\frac{1}{2}$	11	90 9/24				
Phillipp Branillovich	1	10 16/24	$9\frac{1}{2}$	16	85 22 $\frac{1}{2}$/24	1	$1\frac{1}{2}$	34	53 3/24
Szimo Soich	1	13 4/24	4	17	67 4 $\frac{1}{2}$/24				
Czvetin Czvetkovich	1	1 1/24	$3\frac{6}{8}$	2	79 9/24				
Nicola Petrovich	1	5 9/24	$1\frac{4}{8}$	7	16				
Ivan Cziganin	1	2 19/24	$1\frac{1}{2}$	4	1 8/24	—	18	24	37 12/24
Stanko Dressgich	1	6 7/24	3	8	88 6/24				
Osztoja Cziganin	1	1 6/24	—	1	52 10/24				
Kossta Biganin	1	2 4/24	1	3	20				
Buleta Vujko	1	2 17/24	$2\frac{7}{8}$	4	46 21/24	—	12	16	25
Stanko Siffkovich	1	5 5/24	$5\frac{1}{2}$	8	58 3/24				
Summa	13	71 16/24	19 15/24	107	65 15/24	3	$7\frac{1}{2}$	107	65 15/24

Neue Uszkokhen khomen in anno 1724								à 10 fl. 83⅓ d.	
Millissav Chiszmann .	1	4	3	2	3 3/24	—	4½	2	3 3/24
Stoissa Josepovich .	1	8	8	4	33 8/24				
Ivan Szvoitich . . .	1	6	6	3	25	1	1½	11	51 1/24
Vukassin Udovichics	1	3	3	1	62 12/24				
Vuk Bogdanovich .	1	4	5	3	30 5/24				
Janko Mallessovich .	1	2	3⅛	1	21 5/24	—	8½	3	83 17/24
Peter Vukovich . .	1	5 8/24	3½	2	62 12/24				
Latus	7	32 8/24	31 15/24	17	37 20/24	1	14½	17	37 20/24

(fol. 115.) Continuatio Belina.

Alte Uszkoken kommen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. fl.	Ertragen à 10 fl. 83⅓ d. d.
Latus	7	32 5/24	32 10/24	17	37 20/24	1	14½	17	37 21/24
Ivan Czvetkovich .	1	5 2/24	9 12/24	3	38 13/24	—	7½	3	38 13/24
Radovan Patak . .	1	3	3	1	62				
Siffko Ivanovich . .	1	2	3	1	21 2/24	—	15	6	77 2/24
Szava Udovichich .	1	9 19/24	—	3	94				
Szimo Thomich . .	1	2	2	1	8 8/24				
Drakul Benetich . .	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	70 20/24
Millos Czenich . .	1	2	6½	1	69 10/24				
Dmittar Karrafla . .	1	4	4	2	16 16/24				
Dmittar Bosich . .	1	4	6	2	47 10/2	—	18	8	12 12/24
Petko Boskovich . .	1	3	4	1	79				
Summa	17	70 5/24	72 15/24	38	36 20/24	3	13	38	36 20/24

1724 1725

Granitzer auß Sclavonien zue Beschützung dieses orths allhier wohnhafft.								à 16 fl. 25 d.	
Hadnagy	1	17 8/24	11	12	79 12½/24	1	22½	31	48 10½/24
Pavo Jurich . . .	1	24 22/24	17	18	68 12/24				
Stepan Ivanovich .	1	3 22/24	5 18/24	3	55				
Mihal Lukich . . .	1	14 19/24	8½	10	74 12½/24	1	7½	21	32 19½/24
Radossav Kurdula .	1	3 17/24	—	2	25 23½/24				
Radonja Danilovich .	1	7 12/24	1	4	77 7½/24				
Juro Runjanin . .	1	9 11/24	4 18/24	6	77 2/24	—	10	6	77 2/24
Szaria Prekovich . .	1	9 22/24	3	6	62 7½/24	—	18½	12	52 14½/24
Stojan Topolovich .	1	6 7/24	10 9/24	5	90 7/24				
Szava Runjanin . .	1	16 19/24	9 6/24	12	18 18/24	—	18	12	18 18/24
Latus	10	114 17/24	70 15/24	84	29 16½/24	5	4½	84	29 16½/24

(fol. 116.) Continuatio Belina.

Granitzer allhie inlociert	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	d.
Latus	10	114 17/24	70 15/24	84	29 16½/24	5	4½	84	29 16½/24
Ivan Harvachich . .	1	5 14/24	9 15/24	5	35 17½/24				
Jovan Babich . . .	1	3 5/24	2 12/24	2	46 8/24	—	15	10	15 15/24
Juro Udovichich . .	1	5 20/24	—	2	33 13½/24				
Tesso Grukovich . .	1	7 14/24	4	5	43 8/24	—	15	10	15 15/24
Illia Czerno	1	5 10/24	7	4	72 7/24				
Kosstadin Manullovics	1	8 19/24	4	6	9 9/24	—	9	6	9 9/24
Marco Kovacs . . .	1	6 4/24	7 3/24	5	20 13½/24				
Szimo Dessetnik . .	1	8 8/24	3	5	68 18/24	—	18	12	18 18/24
Stanko Bocsetich . .	1	2 3/24	—	1	29 10½/24				
Stoin Kovacsevich . .	1	10 11/24	—	6	37 7½/24				
Stojak Nicolich . . .	1	9 19/24	—	5	96 16½/24	1	1½	17	26 13½/24
Nicola Stojadinovich .	1	6 14/24	4 12/24	4	92 10/24				
Mihajlo Bogetich . .	1	5 11/24	1	3	52 22½/24				
Dmittar Rujanin . .	1	9 3/24	6	7	28 18/24	1	4½	19	29 16½/24
Manuelo Branullovich .	1	11 5/24	8 3/24	8	48				
Stepan Czvetkovich .	1	6 18/24	6	5	33 5/24				
Marco Rajakovich . .	1	4 20/24	11 12/24	5	28 3/24	—	21	14	21 21/24
Jovan Petrovich . .	1	5 9/24	1 15/24	3	60 13/24				
Peter Szavchich . .	1	6 19/24	2 12/24	4	64 14/24				
Stojko Kosstadinovich	1	7 5/24	3	5	4½/24	1	7½	21	32 19½/24
Mersza Udovicza . .	1	6 7/24	2 12/24	4	34 5/24				
Vuk Millisavlevich .	1	9 17/24	7	7	33 20/24				
Tesso Mali	1	3 4/24	6	3	4 16½/24	—	4½	3	4 16½/24
Millovan Sabancsich .	1	12 20/24	2	8	12 12/24	—	12	8	12 12/24
Jovicza Povichich . .	1	3 21/24	6 15/24	3	38 13/24	—	5	3	38 13/24
Latus	35	287 15/24	176 6/24	209	55 17½/24	12	21½	209	55 17½/24

(fol. 117.) Glava kao gore.

Latus	35	287 15/24	176 6/24	209	55 17½/24	12	12½	209	55 17½/24
Riszto Kovacsevich .	1	9 6/24	4	6	44 22½/24				
Illia Vukmannovich .	1	1	1 12/24	—	91 10/24	—	13½	9	14 1½/24
Thodor Petakovich .	1	2 3/24	2 9/24	1	77 17/24				
Jeszdimir Kosstadinovich	1	6 2/24	2	4	21 16½/24				
Stojan Pedo	1	3 7/24	9	2	30 21/24	1	5½	19	97 9½/24
Lögyen Radovanovich	1	12 17/24	11 6/24	10	49 23/24				
Millos Stojanovich . .	1	4	2 12/24	2	94 21/24				
Marco Rojakovich . .	1	4 21/24	3	3	58 ½/24	—	7½	5	7 19½/24
Nicola Szavichich . .	1	2 6/24	15/24	1	49 19/24				
Nicola Radivojevich .	1	2 9/24	4 21/24	2	63 18/24				
Szimeon Tupoff . . .	1	8 11/24	4	6	44 15½/24	—	20½	13	88½/24
Buleta Jovich . . .	1	2 17/24	2 21/24	2	43 17½/24				
Stanivuk Dobrossalovich	1	1 13/24	6 15/24	2	35 22½/24				
Vukovoj Lassich . .	1	3 13/24	3	2	76 19/24				
Peter Vukmannovich .	1	3 22/24	4 12/24	3	30 4/24	—	12	8	12 12/24
Draso Piovichich . .	1	3 20/24	1 15/24	2	5 13/24				
Marco Stoljanacz . .	1	5 13/24	6	4	64				
Jovan Runjanin . .	1	7 4/24	6 12/24	5	75	—	20½	13	88½/24
Radoicza Gabrelovich .	1	1 8/24	5 12/24	1	95				
Siffko Czigan . . .	1	2 20/24	1 3/24	1	54 1/24				
Summa	55	372 6/24	251 3/24	279	63 13/24	17	5	279	63 13/24

(fol. 118.)

Brodacz.

Brodacz wird bewohnet von Schismatischen unterthanen. ist gelegen in der Ebene zwischen wald und wenigen Morasten. Dieser Terrain ist denen exundationen nicht unterworffen, außgenommen wenigen feld an der Drina und einigen waldungen an dem saustrohm, hat hin und wider die schönste obstgarten und an solchen ein überflus.

Die Metales seint ab oriente die Drina, a meridie der Beliner Terrain, ab occidente Pattkovacz und a septemtrione der saustrohm. Extendiret sich ab oriente versus occidentem in der länge auff $2\frac{1}{2}$ stund, a meridie versus septemtrionem in der breiten auf 2 stund, hat mehrer waldungen alß feld. comprehendiret in sich die Praedia Duor, Szoliskovacz, Czara-Jabluka, Leszkovacz, Stara-Kuchicza, Dustarova szelo, Pertlako polje, Jovanova puscha, Ogengloszo polye, Dolan und Beglicze. hat unterschietliche kleine Morast und bäch, alß die Drinicza, Dasznovicza, Presznicza und Pesztrik.

hat ackher und wisenbau 2860 Joch und waldungen 7450 Joch, Sessiones seint bewohnet $24\frac{12}{24}$ unbewohnte und theilß verwachsen 78.

angebauet haben die Brodaczer Uszkokhen alleinig ausser wenigen garten, welche die Racser granitzer dahier neben der Drina und dem anjezo öd stehenden Ingartischen Mayrhoff cultivirn.

(fol. 119.)

Continuatio Brodacz.

Alte Uszkoken	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Vuk Quordanovich .	1	18 18/24	9 12/24	26	71 3/24	1	—	32	50
Vucsich Vukmannovich	1	3 6/24	4 12/24	5	78 21/24				
Marko Boskovich . .	1	2 5/24	2	3	50 3/24	—	$10\frac{1}{2}$	14	21 21/24
Vujassin Radissevich .	1	7 16/24	3 8/24	10	71 18/24				
Mihal Ladissavlevich .	1	2 8/24	1	3	75	—	$10\frac{1}{2}$	14	21 21/24
Stojan Bosich . . .	1	8 4/24	2 12/24	10	96 21/24				
Siffko Nicolich . . .	1	6 10/24	3 6/24	9	14 $1\frac{1}{2}$/24				
Stoich Siffkovich . .	1	15 3/24	10	22	49 14/24	1	9	44	68 18/24
Peter Vukovojevich .	1	8 11/24	6 18/24	13	5 $2\frac{1}{2}$/24				
Stanko Millanovich .	1	10 11/24	8	15	99 8/24				
Mihajlo Rakich . . .	1	10 14/24	9	16	55 23/24	1	$4\frac{1}{2}$	38	59 9/24
Millutin Jerevidich .	1	4 5/24	2 6/24	6	4 2/24				
Osztojn Szelakovich .	1	14 5/24	7	20	16				
Ladissav Kreissich . .	1	12 4/24	12	19	70 $7\frac{1}{2}$/24	1	$13\frac{1}{2}$	50	78 3/24
Mirco Szubottich . .	1	6 13/24	7 6/24	10	91 $19\frac{1}{2}$/24				
Jovan Radissavlevich .	1	11 8/24	6	16	25	—	12	16	25
Jovan Vassich . . .	1	6 2/24	3	8	53 7/24				
Jovan Bogichevich . .	1	8 8/24	3 18/24	12	18 14/24	1	—	32	50
Stepan Ranissavlevich	1	6	11	11	78 3/24				
Jovan Lassich . . .	1	5 10/24	5 12/24	8	83 $13\frac{1}{2}$/24	1	$1\frac{1}{2}$	34	53 3/24
Peter Vucskovich . .	1	18 2/24	9	25	69 $13\frac{1}{2}$/24				
Stojan Vukossanovich .	1	7	9 12/24	12	18 18/24	—	9	12	18 18/24
Latus	22	192 19/24	137 3/24	290	46 21/24	8	$22\frac{1}{2}$	290	46 21/24

(fol. 120.) Continuatio Brodacz.

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl.	d.	Sessiones Ganze	24tel	Ertragen á 32 fl. 50 d. fl.	d.
Latus	22	192 19/24	137 3/24	290	46 21/24	8	22½	290	46 21/24
Stanissa Dobrich	1	4 4/24	2	5	89 1½/24				
Millovacz Siffkovich	1	2 1/24	2 21/24	3	65 15/24	—	9	12	18 18/24
Jovan Vittessa	1	2 4/24	—	2	64 1½/24				
Bielo Vukovojevich	1	1 17/24	3	3	30 2/24				
Radovan Siffakovich	1	4 17/24	5 6/24	7	87 2½/24	—	15	20	31 6/24
Siffko Suna	1	5 22/24	4 18/24	9	14 1½/24				
Stanoje Thomich	1	17 20/24	11 6/24	26	30 10/24				
Ivan Jovichich	1	3 9/24	3	5	33 7/24	1	4½	38	59 9/24
Jovan Vujanovich	1	4	5 3/24	6	95 16/24				
Stanimir Bosich	1	4 19/24	1 12/24	6	44 22/24	—	9	12	18 18/24
Mihajlo Mihalovich	1	3 8/24	4 3/24	5	73 20/24				
Sivan Petkovich	1	6 3/24	5 6/24	9	59 19/24	—	19½	26	40 15/24
Millovan Dabich	1	11 17/24	6 6/24	16	80 20/24				
Stojan Kerkolevich	1	7 15/24	5 12/24	11	52 18⅓/24				
Marco Vujanovich	1	4	5 3/24	6	95 16/24	—	18	24	37 12/24
Ivan Abrahamovich	1	2 21/24	5 21/24	5	89 1½/24				
Marco Starcsevich	1	5 7/24	4	8	7 10/24				
Peter Nenadich	1	8 13/24	3 18/24	11	93 8/24	1	—	32	50
Nicola Petrovich	1	8 10/24	5 13/24	12	49 6/24				
Vuicza Germanovich	1	8 2/24	12	14	89 14/24	—	11	14	89 14/24
Stojan Petrovich	1	13 10/24	5 21/24	18	47 1/24	—	20½	27	76 1/24
Jukan Alexich	1	6 23/24	2	9	29				
Latus	44	329 21/24	241 3/24	499	68 18/24	15	9	499	68 18/24

(fol. 121.) Glava i latus kao gore.

Millinko Milliszavlevich	1	16	4 15/24	21	37 21/24				
Peter Glavatin	1	4 7/24	7 21/24	8	42 23½/24	1	—	32	50
Jovan Czigan	1	2 5/24	—	2	69 3½/24				
Marco Dobrassinovich	1	8 16/24	4	12	18 18/24	—	9	12	18 18/24
Posznan Jurossevich	1	8 17/24	4	12	33 19/24	—	15	20	31 6/24
Thodor Sutonich	1	5 21/24	2	7	37 11/24				
Obrad Damianovich	1	11 2/24	6	15	94 13/24	—	21	28	43 18/24
Radovan Panich	1	8 17/24	4 15/24	12	49 5/24				
Petko Vukovich	1	6	3 12/24	8	73 10½/24				
Stoissa Kness	1	5 8/24	3 6/24	7	82 ½/24	1	1½	34	53 3/24
Szava Borunacz	1	4 19/24	6 6/24	8	37 ½/24				
Jovan Kovacs	1	5 18/24	6 9/24	9	59 22½/24				
Stanimir Obradovich	1	3	4	5	28 3/24				
Pano Jovellich	1	3 22/24	2	5	58 14/24	—	18	24	37 12/24
Stanko Vucskovich	1	4 17/24	4 3/24	13	50 19/24				
Alexa Petrovich	1	5 23/24	6	9	69 22½/24				
Stepan Szavich	1	6 16/24	3	9	34 9/24	—	15	20	31 6/24
Sivo Dobrich	1	1 1/24	—	1	26 22½/24				
Simon Szava	1	1 8/24	3 12/24	3	4 16/24				
Siffko Kerszmann	1	12 2/24	4 15/24	16	60 13/24	—	18	24	37 12/24
Jovella Ivichich	1	2 21/24	3	4	72 7/24				

Alte Uszkokhen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertrugen à 32 fl. 50 d.	
				fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
Marco Millossavlevich .	1	3 18/24	3 6/24	5	99 1/24	—	9½	12	86 13/24
Millivoj Jurossevich .	1	4 10/24	3 12/24	6	87 10/24				
Peter Stipanovich . .	1	3 15/24	3	5	63 16/24	—	17½	23	69 19/24
Illia Millossevich . .	1	11 12/24	9 9/24	18	6 3/24				
Stanissa Marianovich .	1	8 19/24	3 21/24	12	18 18/24	—	9	12	18 18/24
Summa	70	495 23/24	346 21/24	745	46 21/24	22	22½	745	46 21/24

(fol. 122.) Continuatio Brodacz.

im Jahr	Neue Uszkokhen khommen	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen		Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83⅓ d	
					fl.	d.	Ganze	24tel	fl.	d.
1722	Jovan Millossevich . . .	1	3	3	1	62 12/24	—	6	2	70 20/24
1722	Nicola Vukadinovich . .	1	2	2	1	8 8/24				
1724	Czvetin Radulovich . . .	1	6	12	4	6 6/24	—	9	4	6 6/24
1722	Janko Phillippovich . . .	1	3	4	1	76 1/24				
1725	Siffko Petrovich	1	3	4	1	76 1/24	—	15	6	77 2/24
1725	Millutin Manullovich . .	1	6	6	3	25				
1722	Sivan Radukich	1	4	4	2	16 16/24	—	7½	3	38 13/24
1725	Andria Vukovich . . .	1	2	3	1	21 21/24				
1724	Nedo Pavlovich	1	3	6	2	3 3/24	—	4½	2	3 3/24
	Summa	9	32	44	18	95 20/24	1	18	18	95 20/24
	Granitzer zu Racsa in Sclavonien wohnhafft								à 16 fl. 25 d.	
	Vuk Rellich	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Peter Rellich	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Stoissa Jussbassich . . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Ivan Popovich	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Pavo Vukmirovich . . .	1	3/24	—	—	7 15/24	—	1	—	67 17/24
	Nicola Damianovich . . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Stepan Missich	1	4/24	—	—	10 4/24				
	Peter Dercsanovich . . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
	Riszto Chovich	1	1/24	—	—	4 4/24				
	Latus	9	1 2/24	—	—	67 17/24	—	1	—	67 17/24

(fol. 123.) Continuatio Brodacz.

Granitzer zue Racsa in Sclavonien wohnhafft	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	haben in besonder zu bezahlen fl	haben in besonder zu bezahlen d.	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Latus	9	1 2/24	—	—	67 17/24	—	1	—	67 17/24
Vukich Herczegovich . .	1	4/24	—	—	10 4/24				
Stanissa Poganovich . . .	1	7/24	—	—	17 20/24				
Petko Dimittricza . . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
Manics Rodich	1	6/24	—	—	15 6/24				
Mali Maxim	1	1/24	—	—	4 4/24	—	1½	1	1 13½/24
Milleta Jandranin . . .	1	3/24	—	—	7 15/24				
Jovan Dobrich	1	3/24	—	—	7 15/24				
Jurach Dugalich	1	2/24	—	—	5 12/24				
Radossav Strasamester . .	1	10/24	—	—	25 18½/24				
Ivan Pipera	1	10/24	—	—	25 18½/24				
Pejo Novak	1	6/24	—	—	15 6/24	—	3½	2	36 23½/24
Capitan Monasterli . . .	1	1 15/24	—	1	80 17/24				
Vojvoda Raskovich . . .	1	6/24	—	—	15 6/24				
Summa	22	5 3/24	—	4	6 6/24	—	6	4	6 6/24

Volget der Extract.

(fol. 124.) **Summarischer Extract**

über diese Conscription alß:

Alte Uszkoken. nahmen der dorffschaften.	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen in geld à 32 fl. 50 d. fl.	Ertragen in geld à 32 fl. 50 d. d.
Medgyega	—	21 22/24	—	—	19½	26	40 15/24
Orahovo	1	9	3	—	9	12	18 18/24
Bisztricza	10	23	11	1	—	32	50
Gradisca	25	82	128	4	16	151	66 16/24
Szvinjar	16	65 21/24	38 12/24	2	22½	95	46 21/24
Kauczy	1	4 3/24	3	—	4½	6	9 9/24
Kobach	49	171 23/24	118	7	22	257	29 4/24
Korach	27	74 11/24	44	3	8½	109	1 1/24
Vius	9	34 19/24	44	1	20½	60	26 1/24
Kamen	20	62 6/24	48	2	22½	95	46 21/24
Szvilaj	38	129 10/24	59	5	14	181	45 20/24
Belina	13	71 16/24	49 15/24	3	7½	107	65 15/24
Brodacz	70	495 23/24	346 21/24	22	22½	745	46 21/24
Summa der alten Uszkoken	279	1246 10/24	893	57	21	1880	93 18/24

(fol. 125.) Neue Uszkoken.

Nahmen der dorffschafften	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	Sessiones		Ertragen à 10 fl. 83 1/3 d.	
				Ganze	24tel	fl.	d.
Medgyega	9	17	13	—	19	8	57 16/24
Bisztricza	21	39	21	1	18	18	95 20/24
Gradisca	20	43 12/24	82	2	15	28	43 18/24
Szvinjar	17	42 1/24	34	2	—	21	66 16/24
Kauczy	9	26 13/24	20	1	6	13	54 4/24
Kobach	15	50 10/24	32	2	7	24	81 16/24
Tersztencze	6	15 15/24	8 12/24	—	16	7	22 16/24
Korach	24	49 15/24	46	2	11	26	63 12/24
Kamen	8	13 2/24	10	—	15	6	77 2/34
Szvilaj	3	7	4	—	8	3	61 3/24
Berczko	6	24	28	1	6	13	54 4/24
Bodesiste	10	25	26	1	6	13	54 4/24
Pattkovacz	17	72	82	3	18	40	62 16/24
Belina	17	70 5/24	72 15/24	3	13	38	36 20/24
Brodacz	9	32	44	1	18	18	95 20/24
Summa	191	527 8/24	523 3/24	26	8	285	27 16/24

(fol. 126.) Granitzer

in Sclavonien wohnhafft halten Gründe in Bosnien.

Nahmen der dorffschafften	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	Sessiones		Ertragen à 16 fl. 25 d.	
				Ganze	24tel	fl.	d.
Jablanacz haltet zu Orahovo	16	29 7/24	—	1	2	17	60 10/24
Grádicsa „ „ Gradisca	189	80 14/24	—	3	1	49	42 17/24
Macskovacz „ „ Koszorna	16	9 4/24	—	—	8	5	41 16/24
Dolina „ „ in der gegend	21	2 12/24	—	—	2	1	35 10/24
Orugovicza „ „ in der gegend	80	23 15/24	—	—	21	14	21 21/24
Szvinjar „ „ Szvinjar	119	90 23/24	1	3	10	55	52 2/24
Kobach „ „ Kobach	18	7 7/24	—	—	6 1/2	4	40 2 1/2/24
Sivika „ „ ibidem	1	1	—	—	1	—	67 7/24
Dubossacz „ „ Dubossacz	105	85 11/24	—	3	5	52	13 13/24
Zbegh „ „ Korach	7	7 18/24	—	—	7	4	73 23/24
Brod Vorstatt „ „ in der gegend	38	38 14/24	—	1	11	23	69 19/24
Brod Vestung „ „ in der gegend	118	48 11/24	13	2	—	32	50
— „ „ Vius	7	28 2/24	41 6/24	1	13 1/2	25	39 1 1/2/24
Russacz „ „ Billis	7	3 5/24	—	—	3	2	3 3/24
Latus	742	455 23/24	55 6/24	17	19	289	11 11/24

(fol. 127.) Glava kao gore.

Latus herüber	742	455 23/24	55 6/24	17	19	289	11 11/24
Greda haltet zu Lisce	13	7 8/24	—	—	6 1/2	4	40 2 1/2/24
Bebrina dolna „ „ Kamen	3	2 7/24	—	—	2	1	35 10/24
Szvilaj „ „ Szvilaj	47	34 10/24	6 15/24	1	9	22	34 9/24
Poljanacz „ „ ibidem	25	15	—	—	13 1/2	9	14 1 1/2/24
Kutta „ „ ibidem	13	8 4/24	—	—	7	4	73 23/24

Nahmen der dorffschafften	Wirth	ackher und garten Joch	Wisen Mader	Sessiones Ganze	Sessiones 24tel	Ertragen à 16 fl. 25 d. fl.	Ertragen à 16 fl. 25 d. d.
Opriszadacz haltet zu ibidem . . .	6	6 21/24	—	—	6	4	6 6/24
Bicskoszelo „ „ ibidem . . .	12	18 5/24	—	—	16½	11	17 4½/24
Pernjavor „ „ Dasznovacz .	13	22 7/24	—	—	20	13	54 4/24
Novigrad „ „ ibidem . . .	15	15 21/24	—	—	14	9	47 22/24
Czikeroffczy „ „ ibidem . . .	17	19	—	—	17	11	51 1/24
Lukacsova schanz haltet zu Babinagreda . .	42	50 1/24	—	1	21	30	46 21/24
Stitar haltet zu Utorkovich .	65	123 7/24	82 18/24	5	16½	92	42 4½/24
Supanjo Blatto „ „ Painacz . .	23	22	—	—	19½	13	20 7½/24
Latus	1036	800 18/24	144 15/24	31	19½	516	91 7½/24
(fol. 128.) Glava kao gore.							
Latus herüber mit	1036	800 18/24	144 15/24	31	19½	516	91 7½/24
Kunja haltet zu Berczko . . .	11	4 21/24	—	—	4	2	70 20/24
Ragovoszelo „ „ ibidem	25	9 2/24	—	—	8	5	41 16/24
— „ „ Belina	55	372 6/24	251 3/24	17	5	279	63 13/24
Racsa „ „ in der gegend .	22	5 3/24	—	—	6	4	6 6/24
Summa deren Granitzern	1149	1192 2/24	395 18/24	49	18½	808	77 14½/24
Babogradacz accordiert das Praedium Dumallovacz per						15	—

Summarium.

Alte Uszkoken à 32 50	57	21	1880	93 18/24
Neue Uszkoken à 10 83⅓	26	8	285	27 16/24
Granitzer à 16 25	49	18½	808	77 14½/24
hieher auch obige			15	—
Summa			2989	97 ½/24

Dan befinden sich vermög eingangs dieser Conscription in dem Bosnensischen Territorio (wie an Jedem orth angemerckhet) 1016 öde sessiones.

Actum Esseg den 18ten Oktober 1725.

L. S.

Ardembezgy m. p.
von dem löbl. Regiment
General-Feldzeugmeister graf
von Daun Fendrich.

L. S.

Peter Vogts m. p.
kais. Cameral-Provisor
und dreyssiger.

(Nastaviće se.)

Старе сеоске породице у Херцеговини.

Приопћио

др. **Јевто Дедијер.**

У појединим крајевима Херцеговине, нарочито у Билећским Рудинама, сачувао се знатан број старих породица, за које се мисли да живе од вазда у истоме селу или у његовој близини. Таке породице народ зове „старинцима“ или „старјеницима“ и оне су махом највеће и најразгранатије породице у Херцеговини. Да се народно предање не вара, кад неке од ових стариначких породица сматра веома старим, види се из ових биљежака.

Иларион Руварац и проф. Јагић написали су чланчић о Јовану Малешевцу, ђаку манастира требињског и знаменитом преписивачу црквених књига. Да би се објаснило питање о поријеклу Јована Малешевца, штампао је Јиречек уз исти чланак неколико биљежака о средњовјековном братству Малешевцима, који су у XV. вијеку живјели у држави Павла Раденовића и који су се бавили сточарством и кириџилуком, прегонећи трговачки еспап из Дубровника у унутрашњост Полуострва. Том приликом покушао је Јиречек да ријеши питање, гдје су били катуни браства Малешеваца[1]). По једној биљешци изгледа, да је у том братству било више породица разних презимена, да је браство било још тада разгранато. Спомиње се један Керак Милошевић из катуна Малешевци[2]).

Исто тако у необјављеном историјском материјалу, што га је проф. Јиречек исписао из дубровачких архива спомиње се на неколико мјеста породица и катун Предојевићи, која се исто тако бавила кириџилуком и која је живјела у држави Павловој. Од те породице спомиње се „Posraeç Predoeuich Vlachus comitis Pauli“, који је на двадесет и пет коња изгонио сô из Дубровника[3]). Као што ово презиме још живи у народном предању, оно се исто тако често и у историји спомиње. Ми знамо за Херцегли Гази Хасан пашу Предојевића, за кога неки тврде да је родом из Босанске крајине, али из самог надимка Херцегли, види се да је родом из Херцеговине, као што је и Башагић тачно опазио[4]).

Осим ових спомињу се у петнаестом вијеку још и ови катуни: Bormasi, Mirilouchi, Podzerni, Bobani, Pilatouzi, Plischa, Crisojeuichi, Ladouichi, Dobrilli[5]).

Свакако је интересантно питање, шта је било с овим породицама, има ли каква спомена о њима и има ли још живих њихових потомака? За неке од горњих

[1]) Archiv für Slavische Philologie, XXV, 465.—467

[2]) Јиречек, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur.

[3]) Јиречек, Die Wlachen und die Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitz.-Ber. der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1880, стр. 121.

[4]) С. Башагић, Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине. Сарајево, 1900., стр. 42.

[5]) Јиречек, Die Wlachen und die Maurowlachen, стр. 115.

породица знамо да су њихова фамилијарна имена постала топографска имена, и ми знамо тачно, гдје су живјели Bormasi, Mirilouchi, Podzerni, Bobani и Pilatouzi. Мало је теже одговорити овдје на оно друго питање, шта је било с тим породицама и има ли још у Херцеговини њихових потомака? У многима од тих села измијенило се је становништво потпуно и оно нема никаква предања о старијем становништву.

Испитујући поријекло становништва и историју насеља у Херцеговини, ја сам на многим мјестима нашао сачувана у успомени стара презимена и породице, које се на основу те успомене међу собом својатају. У селу Мириловићима живи породица Капори, која прича, да се је још много прије Турака доселила из Старе Србије[1]); исто тако прича се, да је од те породице био и један кнез, који је завађена племена знао мирити и који је ради тога добио надимак Мирило, по коме је село прозвано Мириловићима. Од њих су многе породице по Хумнини као: Круљи у Поцрњу, Медани, Комади у Храсну. Даље о тој породици види мој рад о Билећким Рудинама (Етн. Зборник Српске Академије V., 827.—828.). Исто тако има предање да је на Пилатовцима живио некакав Пилат бан и да су од њега породице Комленићи, Кукићи, Грубачићи, Шекарићи, Шутоње, Радовановићи и Сикимићи[2]). На старе Ladouiche опомиње данашње село Лађевићи код Плане, а на Dobrilli село Добрељи у Гацку. У оба села живе новији досељеници, који не знају ништа о старијем становништву.

Шта је било с осталим браствима не зна се; нијесам могао наћи никакву породицу, у које би се сачувао спомен о старом поријеклу, а за Плише и Красојевиће не знамо још ни гдје су становали.

Као код ових иста је тешкоћа и код друга два племена, код Малешеваца и Предојевића, јер се ни једно село по њима данас у Херцеговини не зове. Овдје нам згодно помаже Цвијићева метода о испитивању поријекла становништва.

На путу из Требиња у Билећу код Моска има селиште Малина, у коме има много трагова од старог насеља: искрчене земље, омеђина од кућа, гомила и стећака. Народ прича, да је ту некад живјела породица Малешевци, која је држала на Водњама у Опутној Рудини торине и планину Кручицу код Пиве, за љетну испашу. Због неког сукоба с Турцима та се породица давно одатле раселила; вели, један је дио отишао некуд пут Босне, а други се дио повукао у брда с ону страну Требишњице и од њега је данашње „Малешевско браство“ у Опутној Рудини, чијих браственика има по свима крајевима Херцеговине. То браство чине ове породице: Алексићи, Јарамаци, Стојићи, Ћоровићи и Шупићи у Опутној Рудини, затим: Алексићи, Јанковићи, Дедијери и Крњи у билећском котару, Мандићи и Ковачевићи у Гацку, Дракуле и Мајдови код Фоче и Пантићи у Бијелом Пољу код Мостара. Од тог је браства и породица пишчева. Све те породице славе Игњат-дан (20. децембра) и ни једна друга породица у Херцеговини не слави то крсно име[3]). Све те тако јако разгранате и намножене породице живе и сад међу собом у ексоламији, поносе се својим старим именом и особинама своје „Малешевске крви“. Дакле стари Малешевци живјели су у Малини код Моска у билећском котару.

Исто су тако многобројне и породице, које се сматрају потомцима старих Предојевића. На старом друму, што иде из Билећа у Гацко, има у селу Прије-

[1]) Збиља у жичкој се повељи спомиње име Капор.

[2]) Види Етн. Збор. V. Јевто Дедијер, Билећке Рудине, стр. 842.

[3]) Кочићи у Раткову у Крајини славе исто крсно име, а веле да су поријеклом из Херцеговине. Према томе, они би могли бити од ових Малешеваца.

вору „Приметна Гомила“, на коју сваки путник баца по камен, само то не чине оне породице, које веле да су старином Предојевићи. О тој се гомили много прича у Билећским Рудинама, а има и једна врло тужна пјесма, чији је предмет по прилици овај: Послије доласка Турака у ове земље живио је у Пријевору кнез Предојевић са својих девет синова. Једном му дође од цара налог, да дâ цару у војнике свог најмлађег сина. Из љубави према сину и по наговору своје жене, не хтједе дати свога сина, већ даде свог унука Ненада, јединца свог најстаријег сина Којадина, који је био умро. Кад је то чула Ненадова мајка, побјегла је с дјететом у планину, али је ухвате на води у Чепелици. Има маса топографских назива, који се тумаче овим догађајем као: Грђеновић Њиве, гдје се мати за сином грдила, Љубић Њиве, гдје се с њим љубила, Чемерно, гдје је рекла: „куку мени јадној и чемерној!“ Ненад се у турској војсци одликовао бистрином и енергијом тако да је постао паша и као такав дошао у Херцеговину, бацио дједа под гомилу, а мајци начинио цркву и себи џамију у Билећи.

Кнежеви синови се тада раселе по Херцеговини и оближњим селима и од њих су: Радмиловићи, Бајовићи, Лери, Јокановићи, Боботи, Козјаци и Мусломани Мургуци у билећском котару, затим Зиројевићи у Невесињу, Мусломани Логе у Борчу, Манигоде код Коњица. Затим их има и под Мајевицом у Босни, чини ми се у Злом Селу. Хришћани се својатају међу собом, славе Никољ-дан и поносе се „Предојевим кољеном“.

Код ових разматрања изненађује нас оно подударање народне традиције са хисторијским изворима. И послије овога је несумњиво, да су стара презимена, која данас живе још само у народној традицији, збиља некад постојала. Осим тога видимо, да је многим причама о прошлости и о поријеклу неких породица основа неки хисторијски догађај, који је народна фантазија искитила и дотјерала и да се помоћу историјских извора дâ та основа открити. У исто вријеме види се, да се народна традиција, особито о новијим догађајима неправедно занемарује у испитивању наше прошлости. Ово све иде у прилог Цвијићевој методи, по којој се испитује поријекло становништва на основу народне традиције, на основу крсних имена и на основу многих етнографских објеката, карактеристичних за извјесне наше области.

Осим тога ваља истаћи, да се у дубровачким архивалним књигама ове породице називају Власима, а ређе се говори о „Vlachis et Sclavis“. Ипак, као што је и Јиречек споменуо у именима и презименима ових породица, ријетки су влашки облици. Име Влах било је тад синоним православног сточара. Херцеговина се дакле још тада одликовала једноликошћу свога становништва од источних области тадање српске државе.

Ипак има доста трагова од старијег романског становништва ових земаља и то нарочито у топографским називима а каткад и у данашњем народном језику. Етимолошким испитивањем ових назива вјероватно ће се и овдје моћи што више сазнати о том старијем становништву. Та се метода показала ваљана на Балканском полуострву нарочито у раду проф. др. Ердељановића о Кучима. Поред осталих бавиће се тим питањем и мој рад „Антропогеографија Херцеговине“, који се спрема за штампу. Ту ће бити више проматрања ове врсте.

Heraklov čvor na srebrnom nakitu iz Gorice.

Napisao

Vejsil Ćurčić.

(Sa 4 slike.)

Osim Panofke (Rech. sur les noms des vases grecs Pl. 4., 19., 64., str. 12. i 27.), koji se samo letimice osvrnuo na tako zvani Heraklov čvor, bavio se od arheologa Migliarini (Ann. dell' Inst. arch. XXIV., str. 105.—107.), ovim pitanjem. Poslije njega je Stephani (Compte-rendu de la Commission impériale archéologique pour l'année 1880, Pétersbourg 1882) opširnije govorio o istom čvoru i najzad se Paul Wolters („Zu griechischen Agonen" u 30. Programm des kunstgeschichtlichen Museums der Universität, Würzburg 1901) pozabavio podulje ovom temom. Migliarini spomenuo je i najvažnije vijesti klasičnih pisaca o istom čvoru, ali pošto je imao na raspoloženju premalo arheološkog materijala, nije mogao ni istaknuti svu njegovu važnost, koju je imao u životu starih naroda. Istom pošto su nagjena tri sasvijem netaknuta i dobro sačuvana groba u južnoj Rusiji, u kojima je bilo neizmjerno umjetnički izragjenih predmeta, a megju ovima veliki broj stvari sa vrlo vješto zavezanim čvorom, počeo se Stephani malo više baviti ovim čvorom. Mi ćemo se u toku ove raspravice naslanjati na Stephanijeve i Wolterove zaključke i izvagjanja, ali prije svega ćemo opisati bosanske prehistorijske nahogjaje, na kojima nalazimo analognih biljega.

U Glasniku zem. muzeja sv. XI. 1899., str. 389.—395. opisao je g. Truhelka vrlo zanimiv srebreni poklad iz Gorice, kot. ljubuškoga. Izmegju drugih predmeta prikazana su u slici 111. i 112. (str. 391.) dva broša, načinjena od dvije savite srebrne petlje sa čunjastim glavicama na krajevima. Ove su petlje tako provučene jedna kroz drugu, da se krajevi jedne petlje opiru o luk druge i obratno. U sredini jednog od ovih dvaju broševa prilehemljen je cvjetić, ragjen u filigrani sa malim duguljastim kamenčićem u sredini. Na jednom kraju tog nakita smještene su manje petlje, iz čega se vidi, da je ovaj nakit služio kao privjesak.

Samo jedan komad sačuvao se u toliko, da mu se može razabrati prvobitni oblik *(slika 1.)*, a od druga dva ostale su samo žice, koje mu služahu kao podloga *(slika 2.)*.

Ove su se stvari našle u njivi Mate Bušića Paškina, od prilike 6—700 *m* sjeverozapadno od poznatog krematorija (isporedi Glasnik XI., str. 339.—389.) u Gorici.

Osim spomenutih broševa bilo je u istom nahogjaju mingjuša neobična i čudnovata oblika, a koji valjda predstavljaju živa bića, dalje dvije mingjuše u filigrani izragjene sa glavicama od jantara i više drugih stvari. Fibula našlo se dosta; tri cijele i ulomci od 10 drugih jesu od srebra, ostale sve od bronca. Veći dio tih fibula pripada srednjolatenskoj dobi.

Sudeći po analognim nahogjajima iz Italije, Južne Rusije, a ponajviše na grčkim otocima, pripada ovaj nahogjaj iz Gorice, bar djelomice, istočno-grčkoj zoni. Ova je industrija po svoj prilici najviše cvala na otoku Cipru, gdje je može biti i prestala. U svakom vidu najznamenitiji obret te vrste obretkuje u Južnoj Rusiji, god. 1879. u ona tri spomenuta groba, koji su po prilici iste starosti, a bili su svakako groblje jedne iste porodice.

Srodni su i onih pet grobova, što su nagjeni u jednom kurganu na poluostrvu Tamanu u blizini željezničke stanice Semaca, ali su od manje naučne važnosti.

Slika 1.
Srebrni broš iz Gorice, kot. Ljubuški.

Mnogobrojni predmeti iz gore spomenuta tri groba su iz 3. stoljeća prije Hrista. Sačinjavaju većinom veoma skupocjeni srebren i zlatan nakit, često ukrašen brušenim dragim kamenjem. Nakit je ležao na lešinama i oko njih, a veći je dio bio smješten u posebnom prostoru, koji je odijeljen zidom od groba. Ovdje su ležali bogato nakićeni ovratnici od zlata, urijeđeni poludragulјima (karneol i granat), narukvice u obliku zmija, mingjuše, zlatni novci i mnogo drugih srebrnih i zlatnih stvari, i osim toga veliki broj srebrnih, broncanih i zemljanih posuda i drugih objekata.

Megju ovim starinama nas najviše zanima veliki broj predmeta, analognih našim broševima *(slike 1.* i *2.)*; mogu se smatrati kao člančići bogatih gjerdana (isporedi Compte-rendu, na ozn. mj., str. 5.), ima ih i sa prilehemljenim rozetama, a ima i od gole žice savinutih, kao što i su naši *(slika 2.)*.

U carskoj eremitaži ima osim gore spomenutih predmeta jedna ogrlica ispletena od zlatnih lanaca, a pafte na kraju savite poput naših broševa vrlo su bogato nakićene; druga naliči prvoj te ima sličnu paftu, a tako i treća, ali je pafta ukrašena sa 10 granata, dalje ima tu jedna ogrlica, sastavljena od više amuleta sa dva vrlo pomno izragjena broša, jedna ogrlica od jednostavnih zlatnih zrna a u sredini joj oveći broš istoga oblika, jedna sastavljena od raznih amuleta i nekoliko broševa, i najposlije jedna ogrlica od malih zlatnih cijevčica i 8 broševa. Osim spomenutih ogrlica ima tu još cijeli niz sa 9, 11, 18, 19 i 22 broša, 3 zlatna prstena, mingjuša, zlatnih pločica i drugih raznih stvari, ukrašenih sličnim broševima. Svi ovi predmeti potječu iz starijih iskopina iz južne Rusije, odakle su dospjele u carsku eremitažu u Petrograd.

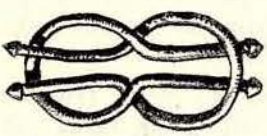

Slika 2.
Srebrni broš iz Gorice, kot. Ljubuški.

Sličnih se broševa našlo i u južnoj Italiji kao u Camarini (Mon. antichi IX., str. 278., sl. 72.). Jedna zlatna pafta od pojasa istoga oblika nagjena je na Ithaki (isporedi Dr. Th. Schreiber, Kunsthistorischer Atlas, tab. LXXXII., 9., po Stachelbergu Gr. d. H. 73) a jedan broš na otoku Cipru. (A catalogue of the Cyprus Museum, Oxford 1899, tab. VIII., sl. 4385. — Cesnola, Cypros, tab. 25.).

Ne samo nakit, nego i drugi obrtni predmeti, osobito posude razne vrste, ukrašene su slično zauzlanim čvorovima, kakvih primjetismo u gore spomenutih broševa; tu su obično ručice raznih posuda, koje se savijaju u obliku ovog ornamenta. Takav je sud nagjen i u Bosni *(slika 3.)* u jednom grobu iz Dônjeg Hrasna (Hercegovina). Zajedno s ovim sudom našlo se i nekoliko srebrnih fibula na baglame (Charnierfibeln), koje po obliku naliče grčkim.

Mnogo se posuda sa slično savitim ručicama našlo na dalmatinskim otocima. (Sada su u zbirci umjetničko-historijskoga muzeja u Beču). Ali te su posude sve naći-

njene u Dônjoj Italiji, pa su ovamo importirane koncem četvrtog i u početku trećeg stoljeća prije Hrista (O. Hirschfeld und Schneider, Bericht über eine Reise in Dalmatien u Arch. ep. Mitt. IX., 1885., 1.–48.).

Zbirke antičkih vaza i terracotta u c. kr. umjetno-obrtnom muzeju u Beču imaju takogjer veći broj donjoitalskih vaza, prevučenih sa pokosti i urešenih raznim bojadisanim motivima, a megju njima ima jedan primjerak sa sličnim čvorom na ručici (H. Manner, Die Sammlungen antiker Vasen und Terracotten im k. k. österreichischen Museum, Wien 1892, tab. VIII., sl. 508.). U Grčkoj i na Cipru nagjeno je tako isto zemljanih posuda sa ručicama istoga oblika. Megju predmetima iz gore spomenuta tri južnoruska groba našle su se dvije slikane vaze, 6 gorgoneia od terracotte i gipsa; na posljednim su dvije zmije pod vratom smotane u oblik ovakog Heraklovog čvora. Na nekoliko dônjoitalskih vaza u carskoj eremitaži vidi se jasno, kako je ručica sastavljena od dvije petlje, prepletene u sredini tako, da čine opet ovakav čvor. (Stephani: Vasensammlungen der kais. Eremitage Nr. 479, 612, 703, 951, 1016, 1018. — Compte-rendu 1880, str. 39.*f*). Ove su posude većim dijelom oličene crnom pokosti, imaju jednu ili dvije ručice, a one iz Južne Italije imaju karakteristično nabrani (geriffelt) trup. (Panofka, Recherches sur les noms des vases grecs, tab. 4., 19.,str. 12.; tab. 4., 64., str. 27. — Ann. dell' Inst. arch. XXIV, tab. fig. 10; Hancarville, Ant. Etr. III, 101, 102; Mus. Borb. III, tab. 46.; Migliarini, Ann. dell' Inst. arch. XXIV, tab. fig. 13.; Heydemann, Mus. Naz. Nr. 1758; Stephani, Compte-rendu 1874, str. 61.)

Slika 3.
Posuda iz Grada, kot. Stolac.

Kako se iz ovog vidi, stari su vrlo rado upotrebljavali ovaj ukras umjetnički zapletene trake, te su ga upotrebljavali na raznim predmetima. Stephani sâm navagja preko šezdeset analogija.

Upotrebljavanje ovog čvora čini se da je imalo, ako baš ne uvijek, a ono u više slučajeva i neko dublje značenje. Kako Wolters veli (na ozn. mj., str. 7.) nazvao je Stephani (Compte-rendu 1880, str. 32.) a još prije Panofka (na ozn. mj., str. 27.), Ussing (De nominibus vasorum str. 131.) i Migliarini (na ozn. mj., str. 105.) ovaj čvor Heraklovim, a stari svijet vrlo je cijenio njegov povoljni apotropejski upliv[1]).

Takim uzlom zauzlala bi mlada svoj pojas, a sa odjećom mlade prisvojile su i taj uzao vestalinke (Draggendorff, Rhein. Museum 1896, str. 289.), ali u njih nije bio uvijek jednak. Na jedinoj starijoj statui (Jordan, Tempel der Vesta, tab. 9., 10.; str. 44., 45 ; isporedi takogjer i poprsje: Notizie degli scavi 1883., tab. 18., 10.; str. 462.) je to jednostavan uzao, koji je na taj način postao, što je jedan kraj pojasa (vrpce) savijen u obliku petlje, kroz koju se onda drugi kraj provukao i to iz vana

[1]) Plinius N. H. 28, 63: volnera nodo Herculis praeligare mirum quantum ocior medicina est, atque etiam cotidiani cinctus tali nodo vim quandam habere utilem dicuntur; isporedi takogjer Festus str. 63. (o mladinom pasu): hunc Herculaneo nodo vinctum vir solvit ominis gratia. A. Rossbach, Untersuchungen über die römische Ehe, str. 278. svodi ovu moć Herkulovog čvora na naknadno identificiranje grčkoga heroja sa starotalijanskim Sancusom; slično tumači Peter (Rochers Lexicon I, str. 2260.) ime Herculaneus nodus kao čvor na pojasu mlade, isporegjujući genija sa Herkulesom. Wolters (l. c., str. 7. op. 6.) protivi se tome, da se ovo tumačenje ima tražiti isključivo na talijanskom području; takogjer i u Grčkoj igra neku ulogu ovaj čvor, kao što to jasno dokazuju primjeri, što ih je Stephani (l. c., str. 46.) sakupio.

prema unutra, a za tijem se omotao oko onog mjesta, gdje se prvi kraj udvostručio. Odavle se provuče isti kraj dalje i to kroz petlju, ali ovaj put iznutra prema vani, a kad se stegne, čvor se stisne, kao što to vidimo na našoj posudi *(slika 3.)*.

Priložena *slika 4.* prikazuje nam još jasnije, kako postaje ovaj čvor: u *A* vidi se gore opisani način provlačenja; *B* predstavlja dekorativni motiv, koji je nastao iz ovog čvora.

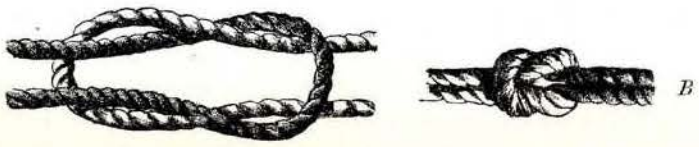

Slika 4.

Wolters opisuje još i drugih, jednostavnih i kompliciranih vrsta ovog čvora, kao što je upotrebljivan u kirurgiji i koje je liječnik Oribasios (IV., str. 261. izdanje Busse macherovo i Darembergovo) opisao i slikama razjasnio.

Već Homer (Odyss. VIII., 443.) spominje jednu osobitu vrstu čvora. Da li je Homer imao na umu upravo ovaj čvor, nije jasno. Kako Stephani (str. 23., op. 2.) veli, nabrojio je Oribasios (Collect. medicin, sv. IV., str. 253.—270.) osamnaest različitih, više ili manje umjetno zauzlanih čvorova, što su ih stari upotrebljavali. Zna se samo toliko iz umjetnina, što su do nas dospjele, da su stari upotrebljavani, izuzevši onaj najobičniji jednostavni uzao, samo još ovaj, o kojem je ovdje govor. Istom počamši od četvrtoga stoljeća prije Hrista upotrebljava se ovaj čvor na raznim umjetninama, i to ne samo poradi njegovog elegantnog izgleda, nego i radi neke profilaktične moći, koju su mu stari pripisivali.

Stephani ide možda malo predaleko u svojim izvagjanjima o Herkulovom čvoru, kad ga identifikuje sa znamenitim Gordijskim čvorom. Sigurno je, da je Heraklov čvor s dana u dan upotrebljivan, a imao je te prednosti, što je bio čvrst a opet se lahko drieši pa ga radi toga ne smijemo identifikovati sa gordijskim čvorom, koji se sastojao iz vrlo umjetno svezana uzla sa nevidljivim krajevima (Plutarch, Alexander 18; Curtius III, I, 15, 17; Justin XI, 7, 16; Arrian II, 3, 20; Schol. zu Euripides Hippolythos 671; Wolter, Zu griech. Agonen, str. 7., op. 7. Isporedi takogjer Reichel, Homerische Waffen 2, str. 130.).

Jasno je, da je u ovog estetično ugodnog motiva čvora, njegovo tobože čarobno djejstvo bilo glavnim uzrokom, što se je ovako svestrano upotrebljavao na nakitu i na drugim predmetima. Taj motiv je u umjetnina jamačno sekundaran, te je iz tekstilne prakse tek dosta kasno prenesen u dekorativnu industriju. Koliko je on doprinio za poljepšanje ručica na posudama, pokazuje naša *slika br. 3.* Mali sud, načinjen na kolu koralno-crvene boje, sa bijelim grančicama od 3 lista na trupu i sa jednom bijelom pruticom iznad noge. Profilirana ručica, sa jednom uzdužnom brazdom, ima na legjima čvor, o kojem je ovdje govor. Visina je posude 0·185 *m*, promjer na otvoru 0·075 *m*, a po dnu 0·063 *m*.

Nas će zanimati osobito i nekoliko analogija iz Istre i Dônje Italije, jer je Istra stajala u vrlo živahnom saobraćaju s Dônjom Italijom. U grobovima kod Pizzughi nagjena je posuda sa posve istom ručicom i uzlom na njoj, a u tom se grobištu vrlo često nalaze posude izragjene na kolu, svijetle boje, tamno-bojadisane i ukrašene geometrijskim motivima, a porijeklom su iz Apulije.

Jedna druga ručica, ukrašena spomenutim čvorom potječe iz jedne nekropole u Pulju; to je ulomak velike crne posude, navodno grčkoga porijekla. Svakako se najčešće pojavljuje ovaj čvor na ručicama crno oličenim, često izbrazdanih trupova i sa bilinskim ornamentom, koji se obično uvrštavaju u drugu polovicu četvrtoga stoljeća prije Hrista. Osim imitacija crno- i crvenolikih atičkih vaza, pravila se u Dônjoj Italiji i jeftinija roba, koja je bila odregjena za izvoz u daljnje krajeve.

Ma da se ovaj čvor tako često nalazi na ručicama dônjo-italskih posuda 4. stoljeća pr. Hr., jamačno nije sama Dônja Italija, nego Grčka ishodište Herkulovog čvora.

U Eretriji (Euboea) nagjena je u jednom grobu vrlo ukusna posuda, koju je Wolters („Zu griechischen Agonen" 1901), objelodanio. Ručica ove eretrijske posude ukrašena je gore opisanim čvorom. Oblik posude je malo neobičan i naliči nekim posudama od alabastra sa otoka Cipra, koje su djelomice takogjer ukrašene sa takovim čvorovima na ručici. Ova vaza iz Eretrije za stalno je atički proizvod, jer je u nje ornamenat, prilično opružena vijugasta loza (Rankenmuster) dosta suhoparno i bez ikakve elegancije izveden, te podsjeća na najmlagje atičke vaze. (Isporedi i jedan kantaros sa čvorastom ručicom iz Athene u Mitt. d. kais. deutsch. arch. Inst., Athene 1901., str. 74., sl. 17.)

Po svemu se vidi, da je ovaj čvor upotrebljivan već na ručicama posuda u četvrtom i u početku trećega stoljeća pr. Hr. i da im je porijeklo u istočno-grčkoj kulturnoj zoni, odakle se dalje prema zapadu i sjeveru širio.

Kako smo mogli razabrati iz Stephanijevog popisa, upotrebljavao se ovaj motiv na nakitu najčešće na ženskim ogrlicama, koje su redovito nakićene amuletima. Da ornamenat ima neki prophylaktički simbolizam, potvrdile bi gore navedene dvije ogrlice (na ozn. mj. br. 17. i 19.), jer se svi ostali članovi ogrlica sastoje od amuleta, koji na svaki način imaju neku moć i neko znamenovanje. Osobito komadima, navedenim pod br. 19., valja pripisati prophylaktičnu moć, jer su im još dodati osobito lijepo ragjeni gorgoneji, koji ju još jasnije ističu. U ovom vidu je poučna i jedna lampa, u koje je ručica provigjena istim čvorom (Compte-rendu l. c., str. 19.), a kako već i Stephani (l. c., str. 24.) primjećuje, bijaše vrlo običajno ukrašivane drugim prophylaktičnim prikazama.

Valjda dakle nećemo pogriješiti, kada i u našim predmetima, ukrašenim ovim čvorom, vidimo neko vjersko znamenje.

Kako je gore spomenuti južno-ruski nahogjaj u arheološkom pogledu, tako je isto i u kronološkom važan za naš gorički srebrni nakit. U ona tri groba nagjeno je naime i zlatnih novaca, kojima se dade sasvijem tačno opredijeliti vrijeme, kada su svi grobovi postali. Da ne prelaze godinu 281. pr. Hr., svjedoči ne samo jedan zlatni novac iz drugog groba, koji pripada bosporskom kralju Perisadesu II., nego je nagjen i jedan tračkoga kralja Lysimacha. Perisades je stupio na prijesto istom u god. 284. pr. Hr., dok novac Lysimachov, kako se to vidi po slovima, pod stolicom Athene, pripada onim novcima ovog kralja, kovanim u Bizantu ali tek poslije njegove smrti, koja je uslijedila god. 281. pr. Hr. (Müller, Die Münzen des thrakischen Königs Lysimachos, str. 55.—57.)

Ali i sve ostalo, što su nam ova tri groba donijela, dokazuje, da su svi ovi predmeti bez izuzetka ragjeni istom poslije rečene godine, ponajprije oko polovice ili istom u drugoj polovici trećega stoljeća.

Više put se je naglasilo, da je nahogjaj iz Gorice, osobito broševi, u svakom pogledu analogan onom iz Južne Rusije i da stoji s onim u nekoj vezi.

Po gornjoj kronološkoj ustanovi južno-ruskoga nahogjaja, možemo mi takogjer i naše srebrne nalaze iz Gorice s velikom sigurnošću dotirati u polovicu trećeg stoljeća prije Hrista. Ovo bi datiranje izvrsno odgovaralo i fibulama srednjo-latenske periode, što su ležale uz iste predmete u Gorici.

Svakako možemo iz toga zaključiti, da su ovi predmeti, bar većim dijelom, u Grčkoj izragjivani i to kao artikli za promet. Odavle je dospio duž zapadne obale Balkanskog Poluostrva do grčkih kolonija na srednjo-dalmatinskim otocima i na obalama, a pomoću ovih proturana je ova roba dalje u unutrašnje ilirske krajeve. Kao ishodište ovog mlagjeg trgovanja smjeli bi uzeri Korinth. Odavle nas bar vode razni nahogjaji (na pr. grčke fibule na baglame i dr.), duž epirske i albanske obale, sve do gore rečenih kolonija. Pharos ili koja druga oveća kolonija bila je kao središte ovog živahnog trgovačkog prometa, a ušće Narone kao glavna i jedina prirodna vrata za unutarnjost današnje Bosne i Hercegovine. Pruga je išla dalje preko Sarajeva na Glasinac i još dalje do u Štrpce, kot. višegradskoga. Ova je pruga označena ne samo sa predmetima iz mlagjeg doba (4.—3. stoljeće prije Hrista) već i sa takovim iz starijih vremena, o kojima ću drugom prilikom opširnije govoriti.

Svakako nam on dokazuje živahan trgovački saobraćaj u ovo vrijeme izmegju Ilira i grčkog istoka a o tome svjedoče i novci u susjednoj Naroni i njenoj okolici. Dr. Patsch (Zur Geschichte u. Topographie von Narona in den Schriften der Balkankommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien 1907, str. 101.), našao je u Humcu jednu drahmu iz Histieje (Histiaea) sa Euboeje 194.—146. pr. Hr., koja je sama preko Narone mogla dospjeti u Humac. Tome valja pribrojiti još dva bakrena komada sa Melosa (iz carskog doba), Thasosa (III. stoljeće pr. Hr.), Sidona i Alexandrije. Ovi nahogjaji potvrgjuju i čine vjerojatnijom vijest Strabonovu VII. 5., 9.: καὶ ἄλλα δ' οὐ πιστὰ λέγει (Θεόπομπος), τό τε συντετρῆσθαι τὰ πελάγη .... ἀπὸ τοῦ εὑρίσκεσθαι κέραμόν τε Χῖον καὶ Θάσιον ἐν τῷ Νάρωνι[1]).

---

[1]) Isporedi Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien, § 2. K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde I., str. 433., R. von Schneider, Arch.-epigr. Mitt., IX., str. 34., opaska 5., H. Gutscher, Vor- und frühgeschichtliche Beziehungen Istriens und Dalmatiens zu Italien und Griechenland (sep. otisak iz izvješća c. kr. II. državne gimnazije u Gracu 1903.), str. 23., K. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Narona u Schriften der Balkankommission, Wien 1907, str. 101. i op. 2.).

Нови кукци пећинари са Балканског Полуострва.

(Peninsulae balcanicae coleoptera speluncaria nova.)

Приопћио

Виктор Апфелбек (Apfelbeck),

кустос босанско-херцеговачког музеја у Сарајеву.

---

1. ***Anophthalmus*** *(Duvalius)* ***Kautianus*** n. sp.

Anophthalmo (Duvalio) Winneguthi Apf.[1]) valde affinis, temporibus longioribus, prothoracis lateribus antice fortius rotundato-dilatatis, corpore latiore et majore, elytris multo latioribus, profundius striato-punctatis inteistitiisque convexis; antennarum articulo primo longiore, minus incrassato, subcylindrico; tarsorum anticorum articulo primo et secundo in mare fortius incrassato, magis transverso, distinguendus. Long. 5·5 (♀) — 6·0 *mm* (♂). Bosnia merid. or. In antro prope „Banja stijena"; rarissime.

Врло сродан са *A. (Duvalius) Winneguthi* Apf., разликује се од њега дужим слепочницама, с приједа јаче изобљено проширеним вратним штитом, широм грађом тијела, особито покровцима крила, који су много шири, сразмјерно краћи, грубље испрутани, а по прутама гушће и дубље пикњасти; даље се разликује изобљеним простором између њих, сразмјерно дужим и слабије одебљалим првим чланком пипалице, јаче одебљалим првим и другим чланком предњих тарса у ♂, особито више попријеченим другим чланком те знатно већом величином својом. Дуж. 5·5 (♀) — 6·0 *mm* (♂).

Јужно-источна Босна: У великој пећини код Бање Стијене нашао га је госп. официјал Ото Каул у 2 егземплара (♂ и ♀). Облик (♂) налази се у збирци земаљског музеја.

2. ***Antroherpon Matzenaueri*** n. sp.

Antroherpone Hoermanni Apf. valde affine, prothorace postice haud constricto, supra haud transversim impresso, corpore majore, in ♀ elytris minus convexis, subdepressis, lateribus magis rotundato-dilatatis distinguendum. Lg 7·0—7·5 *mm*, lat. 2·0—2·25 *mm*.

var. ***latipenne:*** elytris lateribus valde dilatatis, supra magis depressis. Дуж. 7·5—8·0, шир. 2·75—3·0 *mm*.

Montenegro: In antro montis „Ledenica" inventum.

---

[1]) Испореди св. XIX., 1907, стр 305.

A. Hoermanni Apf. врло сродан, разликује се од њега вратним штитом, који у стражњој трећини није усукан, а није ни с горње стране попријеко утиснут, попријечно знатно већом величином, а у ♀ слабије сведеним крилним покровцима, који су на плоси нешто сплоштени и знатно јаче испупчани. У осталом једва се разликује. — Дуљ. 7·0—7·5 *mm*, шир. 2·0—2·25 *mm*.

Погдјекоје ♀♀ имаду готово двапут тако јако испупчане покровце крила као *A. Hoermanni* ♀, те су знатно веће (var. *latipenne* m.).

Црна Гора: Сабрао госп. војнички мјерник Маценауер (Matzenauer) у једној пећини Леденице-планине.

3. ***Antroherpon Hoermanni hypsophilum*** (n. subsp.).

A. Hoermanni typico prothorace postice profundius constricto, basin versus magis dilatato corporeque minore differt.

Hercegovina: In antro montis „Lebršnik".

Разликује се од типне у јужној Босни живуће форме нешто инаким вратним штитом и мањом величином. Вратни је штит у стражњој трећини јаче усукан, а према бази опет проширен. Овај облик живи у једној пећини на повору Лебршника-планине код Чемерног од прилике 1800 *m* високо, дочим типни облик живи у пећинама код Крбљина и Калиновика (1000—1100 *m*). *Antroherpon hypsophilum* представља према томе занимиву алпинску пасмину од *A. Hoermanni*.

4. ***Antroherpon cylindricolle thoracicum*** n. subsp.

Antroherpone cylindricolle typico capite longiore, aequalius ovali, antice minus dilatato, prothorace subcylindrico, ante medium latiore, basin versus magis angustato; elytris antice fortius punctatis, lateribus minus rotundato-dilatatis corporeque paullo minore distinctum. Bosnia merid. or. In antro montis „Romanja" prope Pale inventum.

Разликује се од типног *Antroherpon cylindricolle* Apf. нешто дуљом, једноличније овалном, сприједа слабије прошираном главом, мање цилиндричним, испод средине ширим, према дну јаче суженим вратним штитом, сприједа јасније пунктираним, у оба спола — особито у ♀ — постранце слабије избоченим крилним покровцима и нешто мањом величином.

Јужна Босна: У пећини Романије-планине код Пала.

5. ***Pholeuonopsis Grabowskii*** n. sp.

♀: Dilute ferruginea, subpilosa; capite et prothorace alutaceo, *opaco,* subtiliter confertimque punctato; prothorace antice sat angustato, basin versus subangustato, lateribus ante angulos posticos acutos modice sinuatis; elytris elongato-ovalibus, ante basin parum, apicem versus sensim angustatis, subconvexis, supra subdepressis, evidenter confertimque punctatis, pilisque brevibus haud erectis, latera versus pilis longis erectis parce vestitis. Lg. 4·0 *mm*.

Hercegovina: In antro „Novakuša" prope Nevesinje (Bišina) detecta.

♂ ignotus.

Својим загаситим вратним штитом и његовим у шиљатим кутевима натраг протегнутим стражњим угловима сјећа на *Ph. Ganglbaueri* Apf., али му је иначе мало наличан, те се од њега разликује већим и ширим обликом тијела, јасно и густо пикњастим, сразмјерно ширим вратним штитом инаког облика. Од *Ph. herculeana* Reitt., кому је по хабитусу ближи, разликује се, што је много мањи, загасито

шагриниране главе и вратног штита, много јаче одебљалим седмим чланком пипалице и др. Од *Ph. setipennis* Apf. разликује се већ много краћим и рјеђим, само постранце пореданим четкастим длакама на покровцима крила, нешто дуљим, вунастим темељним томентом вратног штита и крилних покроваца, вратним штитом, који је пред стражњим угловима јасно усукан и сужен, те шиљатим, натраг протегнутим стражњим угловима вратног штита и др.

Глава и вратни штит су густо шагринирани, загасити, ситно али јасно и врло густо пикњасти; вратни је штит најшири у базалне трећине, сприједа јако заокружено сужен, према бази слабо сужен, а слабије пред шиљастим нешто према натраг протегнутим стражњим угловима штита; покровци крила су дугољасто-овални, према бази врло слабо сужени, у средини најшири, према шиљку постепено сужени, слабо избочени, на плоси нешто сплоштени са раменима, која не надвисују стражње углове вратног штита, прилично крупно и густо пикњасти и поријетко, нешто рудасто длакави, постранце још и дуљим, усправним четњастим длаками одјевени. Дуљ 4·0 *mm*, ♂ непознат.

Херцеговина: У Новакуши-пећини у шумском крају Бишине код Невесиња нашао је госп. штопски лијечник Маријан пл. Грабовски један егземплар, који је даровао бос.-херцег. земаљском музеју.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

241.

Mlado pastirče umilno
Zašto si se snuždilo?

Krupa. (V. n. br. 381.)

242.

Oj mladosti luda,
Lahko veluj sljepom (?),
Ganulo mi srce moje,
Za Sarajkom ljepom.

Laskala mi cura,
Sretan bio s njom,
A na skoro, mili brate,
Udari me grom, grom.

Pirujući jednoć,
S nekoliko druga,
Prezre mene žida,
Izazva iz kruga.

Banjaluka.

243.

Majka Maru u koštele dala,
Još ne progje ni godina dana,
Da joj Mare sitnu knjigu piše,
Da joj sprema svilene povoje,
Uz povoje svilene pelene,
Svakom gjaku vezenu mahramu,
Mom dragome devet boščaluka.
Majka Mare otpisuje pismo:
Sve ću spremit, boščaluke ne ću,
Već ga tužit u devet sudije,
Zar se ljube u školi djevojke?

Foča. (V. r. br. 869.)

244.

Oganj gori Aljuša gjevojka.
Ko naloži vatru u to polje?
Naložili taslidžski bećari.
Gdje si bio sarhošu,
Gdje si bio jangine,
Gdje si bio, što nisi vidio?
Pjan sam bio, san me umorio.
Ko napravi na licu modricu?
Pjan si bio, kad si je pravio.

Plevlje.

245.

Jal kakva je u Alage ljuba,
Da je ljepše u svoj Bosni nema,
Ni u Bosni, ni u Hercegovini;
Zalud njojzi sva ljepota njena,
Kad Alaga i ne gleda na nju,
Već on ljubi Omerovo zlato,
Koje no je u kafezu raslo,
Nit vidjelo sunca ni mjeseca,
Niti znade, na čem ječam raste,
Na čem ječam, na čem li šenica,
Progovara Alagina ljuba,
Moj Alaga, moje žarko sunce,
Ako li se ja nasrdim na te,
Sva nas Bosna pomiriti ne će,
Ni sva sela oko Sarajeva.

Glamoč. (V. r. br. 234.)

246.

Eto dolje jedno polje zeleno,
Gdje košuta jelena planduje,
Gdje no momče i djevojče vraguje,
Dogjoše mi da ubiju košutu,
Ja ne ubi tu bijelu košutu,
Već ja ubi pod prstenom djevojku,
Dadoše mi da izliječim djevojku.
Ja je mutim šećer-šerbet da pije,
Ona ne će šećer-šerbet da pije.
Ja je varim pirmić-pilaf da jede,
Ona jede pirmić-pilaf a plače,
Ja joj dajem šećer-kafu da pije,
Ona pije šećer-kafu a plače.

Jajce.

247.

Razbolje se Jelka jedna u majke . .

Bilek.

248.

Propio se mlad Mehemed
Biogradlija,
I on pije sto dukata
Sve za jedan dan,
Dobra ata zlatna rahta
Demir gjogata.

Stolac.

249.

Kad Moriće pofataše,
Bijele ruke zavezaše.

Rogatica.

(V. n. br. 250., 846.)
(V. r. br. 250., 846.)

250.

Kad Moriće pofataše,
B'jele ruke savezaše,
Haber dojde staroj majci:
Stara majka pitu kuha,
U ruci joj oklagija,
A u drugoj zlatan ibrik.
Poletila stara majka,
Gologlava, bosonoga,
U mestvama bez papuča,
U feredži bez jašmaka.
Kad je bila niz Sarače,
Niz Sarače i Kovače:
S bogom braćo Saračani,
Pustite mi dva Morića,
Dva jedinka!
Nasmijala Saračane,
Kad je bila niz Kovače:
S bogom braćo Kovačani!
Pustite mi dva jedinka!
Skočiše se Kovačani,
Sve dućane zatvarali,
I odoše Mahmud paši:
Mahmud pašo, majko naša,
Pusti nama dva Morića!
Djeco moji Kovačani!
Ja ne smijem od sultana,
Jer je meni ferman došo,
Jal Moriće, ili mene.
Vratiše se Kovačani,
I odoše staroj majki,
Pustiće nam dva Morića,
Dva jedinka!

Čajniče.

(V. n. br. 249, 846)
(V. r. br. 846.)

251.

U polju ruža procvala,
Samo jedna staza ostala.

Čajniče.

(V. r. br. 1015.)

252.

Ja pošetah šeśteli-sokakom,
Kad djevojke beru šeśtelije.
Daj, djevojko, jednu šeśteliju!
Što će tebi jedna šeśtelija?
Daću tebi lice i grlovce,
A ti ljubi a drugu ne žudi.

Jeleč.

(V. r. br. 405.)

253.

Alaj, imam lice — dva gjula rumena,
Alaj, imam oči — dva vrela studeda,
Alaj, imam obrvice — s mora pijavice,
Alaj, imam kose — turu ibrišima,
Alaj, imam dojke — dva b'jela goluba,
Alaj, imam zube — dva niza bisera.

Višegrad. (Pripjev.)

254.

Obasjala mjesečina,
Kao bijel dan,
Otud ide udovčina,
Kao truho panj.
A veli mi moja majka,
Da me za njeg da,
Al' allaha i billaha,
I ako me da,
Oči ću mu iskopati,
Da me ne gleda,
Lišce ću ja okvariti,
Da ga ne ljubi,
Kose ću ja odrezati,
Da hi ne mrsi.

Čajniče.

255.

Ja sam cura šabačka,
Suknja mi je dudačka,
Bi voljela da je kraća,
Al' ne daju braća.
Zelen orah rodio,
Babo sina odio,
Hajde sine, te se ženi,
Dobro se veseli,
Hajde sine car te traži,
Više babe ne trebaš.
Sahat sedam udara,
Bolnica se otvara,
U bolnici ranjenici,
Sve majčini jedinci.

Čajniče.

256.

Ja se najmih u daidže
Ja se najmih u amidže,
Da mu čuvam sto ovaca
Reče mene oženiti.
Slaga' mene oženiti.
Ja se pogjoh oženiti,
Progjoh selo, probih čelo,
Progjoh drugo, probih uho,
Progjoh treće, probih pleće,
Progjoh četvrto, kolo kreće,
Megju njima mlada moma,
Aršin duga, tri široka,
I u legjam doksanoga.
Ja isprosih mladu momu,
Ja isprosih i preprosih,
Pa ja odoh u čaršiju.
Poruči mi puničica:
Aj ti zete, kijav sete,
Ti dovedi dobra konja,
Koji nosi tri tovara,
Pa ti vodi mladu momu!
Ja dovedoh dobra dora,
Koji nosi tri tovara,
Pa navalih mladu momu
Pa poćerah i oćerah . . .
Kad sam bio nasred polja,
Sedlo puče, konjic crče.
Kad se vigjoh u nevolji,
Savih konja od volova,
Pa ufatih sto volova,
Čagalonja, čaperonja.
Nit je proha, nit pšenica,
Nego moja sugjenica.
Kad sam bio milu dvoru,
Ne more mi u dvor uljeć.
Ja izvalih na gjećinu,
Ja izvalih direčinu,
Mladu momu uvalio.
Kad je bilo po akšamu,
Ne mogu joj noge dići.
A ja zovem sve seljane:
Ote, braćo, svi seljani,
Pomozte mi noge dići,
Svaki nosi po polugi,
Harambaša kućno šljeme!
Pa digoše jednu nogu,
A sama se druga diže.
Tuda bješe bunar voda,
Po njem plije šaren fesić . . . . .

Blagaj.

257.

Pošetala Mara kapetana,
Ej, pred dvora Firdus kapetana.

Gledao je Firdus kapetane:
Bi l' se, Mare, porturčila za me?
Kako ću se mlada poturčiti?
U Turčina nikad sveca ne'ma,
Dva bajrama u godini dana,
I ne znadu, kad im bajram dogje,
Već gledaju po nebu mjeseca!

Travnik.

258.

U Trebinju gradu velku žalost kažu,
Razbolje se jadna Zupčevića Fata,
Na odaju pala, ko jelova grana,
Viš nje stoji jadna ostarjela majka,
Pa govori jadna ostarjela majka,
Moja šćeri, Fato, hoćeš preboljeti,
Ali hoćeš jadna mlada umrijeti?
Nikad ti ga majka preboljeti ne ću,
Vidiš haspe. majko, oko bila vrata,
Nek me nose majko, momci neženjeni,
Nek me prate, majko, djeve neudate.
Progovara jadna ostarjela majka:
Moja šćeri, Fato, bi li rada jadna,
Da ti golub dogje, golub ti se vije,
Megju jatovima?

Stolac. (V. r. br. 868.)

259.

Tužna Jelko, ljubi Janka,
Kajno život svoj!
Tužni Janko, što ne dogješ
K meni, diko moj!
Tužna Jelko ne mogu ti
Doći, neka znaš,
Svukud straža naokolo,
Paze zamak moj.

Nevesinje.

260.

Tamna noći puna si ti mraka,
Srce moje još punije jada.

261.

San zaspala l'jepa Mara u bašči
Na Ivinoj l'jevoj ruci s burmama,
Budio je l'jepi Ivo s burmama:
Ustaj, Maro, ustaj dušo, sabah-zora bijel dan,
Sad će proći sva gospoda u crkvu,
Pa i ona sitna djeca u školu,
Pa će reći eno dvoje ljubljenih!
A mi n'jesmo, do li sinoć i jutros.

Travnik. (V. n. br. 641.)

262.

Sjaj mjeseče, do zore,
Ne zalazi, rano je,
Sinoć sam se ženio,
I djevojku ljubio,
Uranila djevojka,
Kraj zaove stanula
Kraj zaove stanula
Sa srca je uzdahla,
Grozne suze proljeva.
Pitala je zaova
Što je tebi nevjesta?
Il uzdišeš za babom,
Il uzdišeš za majkom,
Il za rodom svojijem.
Ne uzdišem zaova,
No uzdišem ja diko,
Za prvijem ašikom.

Plevlje. (V. n. br. 277.)

263.

Kraj potoka bristra voda,
Šuma zelena,
U šumici nevesela
Sjedi djevojka,
I pokraj nje mlad vezire,
Džafer Mehmede.
Oj, Boga ti, mlad vezire,
Džafer Mehmede,
Ko ti dade zlatne ključe
Od harema mog?
Dala mi je seja tvoja
Za poljubac moj.

Višegrad.

264.

Mislila sam, o zlu ne mislila,
Što bi dragom ja na Božić dala,
Da bi dragom vezen jagluk dala:
Dragi mi je, malo mu je dara.
Da bi dragom vas boščaluk dala:
Sirota sam, mnogo mu je dara[1]).
Da bi dragog u ložnicu zvala:
Dragi će se jaranima falit:
Mene draga u ložnicu zvala,
Mene zvala, crne oči dala.

Nevesinje.

265.

Tamna noći, tamna ti si,
Ko ne ljubi crne oči?
Ljubim tvoje crne oči,
Ljubim ko što ljubim ja.
Nejma dana, nema noći,
Kad ne mislim na tebe.

Čajniče.

266.

Aman dermandži,
Ej kuzum pasvandži,
Crne oči tvoje[2])
Neka budu moje,
Samelji mi žito to,
Aman dvjevojko,
Ej kuzum ljepoto,
Alkadašler generaji
Digajd žito to.

Banjaluka.

267.

O Ilija, belajlija,
Što ti ljuba tiho šeće?
Ne znam, brate, jad je znao,
Sinoć dockan s vojske dogjoh,
Jutros rano u lov pogjoh.
Kad se ljuba nasrdila,
B'jele dvore zatvorila,
Džampendžere zatvorila.
A ja dogjoh drugu veče,
Kad se ljuba odljutila,
B'jele dvore otvorila,
Džampendžere otklopila,
A kroza nje promolila:
Hodi dušo, da se milujemo!

Kalinovik.

268.

O jabuko crveniko,
Što s' toliko rod rodila?
Na tri grane tri jabuke,
Na četvrtoj soko sjedi,
Soko sjedi strmo gledi,
Gdje Alibeg konja kuje.
Djevojka mu konja drži,
Sindžir puče, konj uteče.
Drž, djevojko, konja moga,
Konja moga velikoga.
Ne smjem, Ato, na put stati,
Ja hamalu ufatiti.

Petrovac. (V. r. br. 448.)

269.

Crna zemljo i zelena travo.....

Mostar. (V. n. br. 200.)
(V. r. br. 685.)

---

[1]) Ili:

Da bi dragom ruse kose dala,
Žao mi je, zamrsiće mi ih;
Da bi dragom crne oči dala,
Žao mi je, pomutiće mi ih;
Da bi dragom b'jelo lišce dala,
Žao mi je, nagrliće mi ih;
Da bi dragom knjigu napisala,
Žao mi je crnim zametati;
Da bi dragom u pjesmi pjevala,
Pjesma ide od usta do usta,
Doće pusta na dušmanska usta,
Dušmani će na zlo pomisliti,
Hoće reći, da smo se ljubili,
Zavaditi i milo i drago.

[2]) Kitica se ponavlja, samo se jedanput mjesto „crne oči tvoje“ umeće „b'jelo lice tvoje“ a dalje „medna usta tvoja“.

270.

Hitar pajtun niz Carinu vija,
U pajtunu Lebib Efendija,
Kod Lebiba napunjena šiša,
Na krilu mu Muhtina Derviša:
Popi šišu, poljubi Dervišu,
Puče šiša, uteče Derviša
Iz koraca do Muhtinih vrata,
Za njom trče Lebib Efendija,
Stan, vrati se, Muhtina Dervišo,
Ostade ti struka magjarija!

Blagaj.

271.

Što se sjaje kroz prozorje
U toj čajnoj gorici,
Il' je sunce, il' je mjesec,
Il' su sjajne zvjezdice?
Nit je sunce, nit je mjesec,
Nit su sjajne zvjezdice,
Već su ono b'jeli dvori
Davidovi u gori.
Tuj mi šeće biser Rosa,
Rosno cv'jeće zaljeva,
Gledalo je mlado momče
Iz te čajne gorice.
Pa uzima str'jelicu
Da ustrelja djevojku.
Moli mu se mlada cura:
Nemoj mene str'jeljati.
Darom ću te darovati,
Mili dragi, šta voliš,
Ako voliš mene ljubit,
Dogji dragi u veče.
U večer je slatko, dragi, medeno.
Ako oćeš vodu piti,
Dogji dragi u jutro.
U jutro je svaka voda
Ladna, bistra, studena.
Ako oćeš rosno cv'jeće,
Dogji dragi do mene.

Čajniče. (V. n. br. 198.)

272.

Poletio vran gavran,
I on pade na jablan,
Ugleda ga car Stjepan,
On uzimlje str'jelicu,
Da ustr'jeli gavrana,
Gavran mu se molio:
Nemoj mene str'jeljati,
Ja ću tebi valjati:
Kad se budeš ženiti,
Ja ću tebi pjevati.

Gacko.

273.

Kud se spremaš, konja vodaš?
O moj Kojo, ime moje,
O moj dilber kokane!
Ja se spremam Biogradu,
Moja Jelo, ime moje,
Moja džul gospojo.
Šta ćeš meni donijeti,
O moj i t. d.

Mostar.

274.

O djevojko, moja razbludnice,
Dobro li te bijah razbludio,
I na desnu ruku naučio,
A sad sam te drugom poklonio.
Kako sam te drugom poklonio,
Ja sam u svom srcu obolio;
Bol bolujem, nikom ne kazujem,
Tugu tužim, moje srce znade.

Stolac. (V. r. br. 64.)

275.

Jabuka se sva zeleni,
Mila majka sina ženi,
Ne će varošanku,
Već oće seljanku.
Varošanke šigu migu,
O momcima voze brigu,
Gje će bit' u mraku,
Stati na sokaku?
Sarajevke šešir nose,
Za šeširom pero nose,
Pero ide širom,
Sve za oficirom.
Višegradke kavu peču,
A u kavu šećer meću,
Šećer — kavu slade,
Da se bolje mlade.
Taslidžanke šure bure,
Na pos'o se slabo žure,
Pa ne će da rade,
Već se goropade.

Višegrad.

276.

Da naložim suho drvo,
Da sagorim suho drvo,
Hajd da idemo tamo dolje,
Tamo dolje u to polje,
Tuj mi sjedi mlad delija,
Mlad delija Sarajlija.

Ćajniče.

277.

Što m' se ona sinja magla
Po Derventi spustila?
Il je sunce, il je mjesec,
Il su sjajne zvjezdice? i t. d.

Banjaluka.

278.

Zatekoh se, zarekoh se,
Da ne pogjem za malena.

Ljubinje. (V. r. br. 120.)

279.

Polećela dva goluba
Iznad dvora moga,
Jedan pade u gjul bašču,
A drugi na pendžer,
Koji pade u gjul bašču,
Oni ružu bere,
Koji pade na moj pendžer,
Oni gleda mene.

Da sam mlada doma bila,
Bi ih ufatila,
Zlatom bi im kafez plela,
Biserom kitila,
B'jelo bi mu lice dala,
Dragim bi ga zvala,
Crne bi mu oči bila,
Ljuba bi mu bila,

Stolac (V. n. br. 102., 931., 980.)
(V. r. br. 102., 931., 980.)

280.

I sinoć se beg Ivan beg oženi....

Travnik.

281.

Meni moja žena čita:
Na tavanu nema žita.
Ode, ženo, žito naše.
Još ću poznat kelnerice,
Pa nek idu oranice (njive).
Sjela Anka na krevetu,
Zapalila cigaretu.

Žepče.

282.

Oj djevojko moja,
Napoji mi konja,
Ja ne mogu bosa,
Pala je rosa.
Ne mogu sama,
Pala je slana.
Sazuj nalune,
Obuj cipele,
Dok i meni mili Bog pomogne,
Kupiću ti postole.

Prozor, putnička.

283.

Kad se jangin iz mejhane pomoli,
Pred njim draga džamli pendžer otvori,

I kroz pendžer b'jele ruke promoli,
Pa ga zove na bijelu ručicu:
Gjela dragi na bijelu ručicu,
Pa mi skini na srdašcu mučicu.
Pojde dragi pasažerski proleti,
Osta draga na avlinskih kanati.

Livno.

(V. n. br. 606.)
(V. r. br. 606.)

284.

Procmiljela lastavica
U kafezu zatvorena:
Ko će meni otvoriti,
Lišce će mi obljubiti?
To začuli Sarajlije,
Zlatne ključe sakovaše,
Otvoraše, ne mogoše.
To začuli Mostarčani,
Zlatne nože sakovaše,
Otvoraše, ne mogoše.
To začuo gondže Meho,
Lastavicu otvorio,
I lišce joj obljubio.

Stolac.

285.

Vihar ružu uz polje nosaše,
Nad begove dvore nanosaše,
Al u dvoru nikog ne bijaše.
Šjem Ali beg burme uvijaše,
Vjernu ljubu u krilu držaše.
Kako koju burmu uvijaše,
Vjernu ljubu u lice ljubljaše.
Vjerna ljubo, da te nešto pitam,
Da te pitam, da mi pravo kažeš:
Šta je brže od siva sokola?
Brže oko od siva sokola.
Šta je širje od sinjega mora?
Širje nebo od sinjega mora.
Šta je slagje od gjulber šećera?
Slagje drago od gjulber šećera.

Višegrad.

(V. r. br. 187., 433.)

286.

Više grada Šibenika,
Bor se zeleni,
Pod njim sjedi djevojčica,
Te se rumeni.
Dolazi joj tugje momče,
Iz tugje zemlje.
Dobro jutro, djevojčice,
B'jela rumena.
Da si zdravo, tugje momče
Iz tugje zemlje.
Tri put si me poljubio,
I ostavio.
Vodi mene, tugje momče,
Ne ostavljaj me.
Progovara tugje momče
Iz tugje zemlje:
Ne budali djevojčice,
Poći ne moreš;
Duboka je voda hladna,
Preći ne moreš.
Progovara djevojčica:
Preći ja mogu.
Pregaziću vodu ladnu,
None perući.
Progovara tugje momče
Iz tugje zemlje:
Ne budali, djevojčice,
Preći ne moreš.
Široko je polje ravno,
Preći ne moreš.
Pregaziću polje ravno,
Cv'jeće berući.

Foča.

287.

Zapio se Aslan ago, jedan bekrija,
U mehani s jaranima, pijuć rakiju.

Travnik.

288.

Nema takve lule,
Nema takve bule
u cara.

Mostar.

(V. r br. 847.)
(V. n. br. 847.)

289.

Sjaj mjeseče s veče do sabaha,
Kako s veče, tako do sabaha,
I obasjaj zelenu livadu,
Na livadi tri gospodska konja,
Čuvali ih dva gospodičića,
Banić Stjepo i Čelebi Jovo.
Banić Stjepo Jovi govorio:
Brate Jovo, sjajne mjesečine,
U koga je na daleku draga,
Lahko ti je k njojzi putovati,
Putovati i ašikovati.
Ban Stijepo Jovi progovara:
Kada meni na um pane draga,
Ja ne gledam tamne noći mraka,
Ni svom gjogi mutne vode gaza,
Već ja idem pod pendžere dragoj,
Evo mi je jagluk iztruhnuo,
Kako tarem suze kad se rastajemo.

Zenica.

290.

Oganj gori uz Neretvu,
Jablanica grad je moj,
Na njoj sjedi sedam paša
A četiri vezira.
Pa iz topa testu mjere,
Kud će kola prolazit,
Tud nalazi moja draga
U karuci proleti.
A ja jadan a ja tužan
Niti jedem, niti pijem,
Nego mislim, kako će mi
B'jelo lice tamnjeti.

Ljubinje.

291.

Knjigu piše Sali paša,
A na ruke Himzi bega.
Himzi bože, carski sine,
Ti pokupi svu rediju,
Svu rediju i miliju,
Vodi vojsku sad na Raču.
Ustala je sva Srbija,
Srbija i Rusija.
Knjiga dogje Himzi begu,
Knjigu uči a smije se,
Pa pokupi svu rediju,
Svu rediju i miliju,
Pa on ide sad na Raču,
Sad na Raču rastaina[1]).
Kad je bio blizu Rače,
Susrela ga stara baba,
Pa govori stara baba:
Ne'jdi tamo, Himzi bože,
Ti ćeš ludo poginuti,
A govori Himzi bože:
Hajd otalen, stara babo,
Nisam ženska, da se krijem,
Već sam junak, da poginem.
Kad je bila prva klasa,
Čekaju ga Zatrnjaci,
Tu je bože sretan bio,
Nigdje rane ne dobio.
Kad je bila druga klasa,
Na eškiju udario,
Na Drinu ih natjerao,
Mnogom glavu osjekao;
Pa se natrag povratio.
Na topove udario,
Sve topčije rastjerao,
Sedam topa osvojio,
Osmi ga je pogodio,
Ranjen bože progovara,
Pa doziva svoga Hamzu:
Sviraj Hamza „asker juriš!“
Da se asker ne pometa.
Opet bože progovara:
Huseine, dragi brate,
Ufati mi b'jelog ata,
Pa ga vodi Banjoj Luci,
Nek mi gleda b'jelog ata,
Već ne vidi Himzi bega;
Otpaši mi britku sablju,
Britku sablju demišćiju,
Pa je šalji čak u Stambul,
Mome bratu Fehim agi,
Nek mi gleda britku sablju,
Već ne vigja Himzi bega.

Stolac.

292.

Koliko je polje pod Ipekom,
Svega njega vojska pritisnula,
Pola turska i pola kaurska.
Šćela vojska veče večerati,
Ne večera jedini u majke,
Već on uzme turski avdest na se.
Puče puška iz kaurske vojske,
I pogodi jedinog u majke.
Njega žali malo i golemo.
Progovara jedini u majke:
Majko, meni ništa ne dodija,
Samo žalim vjerenice ljube.

Tešanj.

---

[1]) Nagazin.

293.

Kako moreš, jadan dragi,
Jedan čas bit brez mene,
Kako ti se razgovaraš,
Kada mene ne gledaš?
Jadno ti se razgovaram,
Kada tebe ne gledam,
Niti jedem, niti pijem,
Niti sna imam.
Kad ja pogjem u ložnicu,
U ložnicu da spavam,
Čini mi se ta ložnica,
Ta ložnica tamnica.
Kad ja pogjem na večeru,
Na večeru večerat,
Čini mi se ta večera,
Ta večera čemerna.
Kad ja pogjem u has-bašču,
U has-bašču da hodam,
Čini mi se u has-bašči,
Handžar mi je na srcu.

Čajniče.

294.

Dolinom se šetala
Djevojčica mlada,
Sitno cv'jeće birala,
Plakala od jada.
K njoj dolazi pastir momče:
Oj djevojko mlada,
Kome cv'jeće biraš ti,
Za kim dušo plačeš ti?
Dragom cv'jeće biram ja,
A za dragim plačem ja,
Što će meni život taj,
Mlagjanoj na sv'jetu,
Ovaj život ne traje
Tisuću godina.

Doboj.

295.

Ja poznadem, kad se dragi srdi:
Ispod fesa popriko me gleda,
Pa mi psuje mojih tristo vira,
Tristo vira, što mu nisam virna!
Nisam žena da mu budem virna,
Već divojka, koja gleda momka.
Moja diko, ne srdi se na me,
Za malo ćeš mene pogledati,
Danas danak i sutra do mraka.

Bugojno.

296.

O Travniče mali Carigradu,
Kroza te se proći ne mogaše,
Od momaka i od djevojaka:
Sto momaka, tri sto djevojaka,
Svaki momak tri djevojke ljubi.

Banjaluka.

297.

Rosa pade na livade,
Čije li su te livade?
Tri livade, tri djevojke,
Što po njima lude šeću.

Gacko

(V. n. br 188, 964.)
(V. r. br. 188.)

(Nastaviće se.)

Allegretto. **241.** *Krupa.*

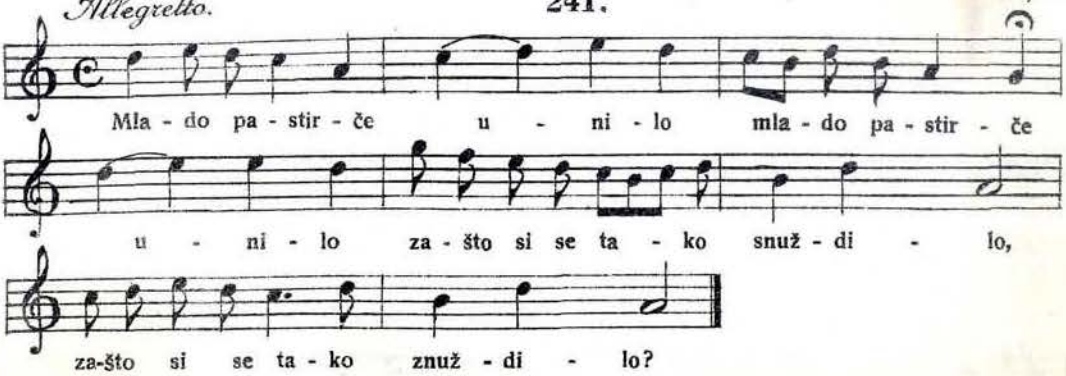

Andante. **242.** *Banjaluka.*

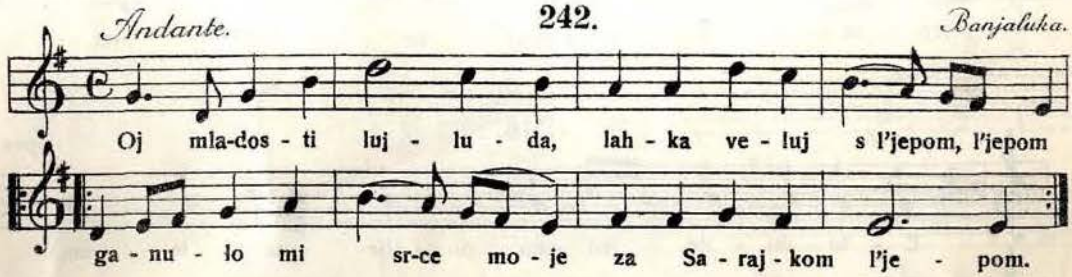

Allegro. **243.** *Foča.*

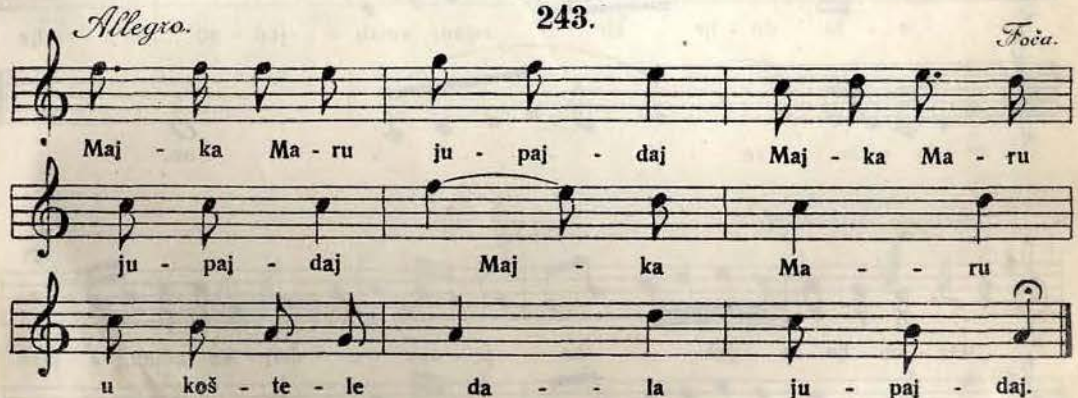

244.

Allegro moderato. *Plevlje.*

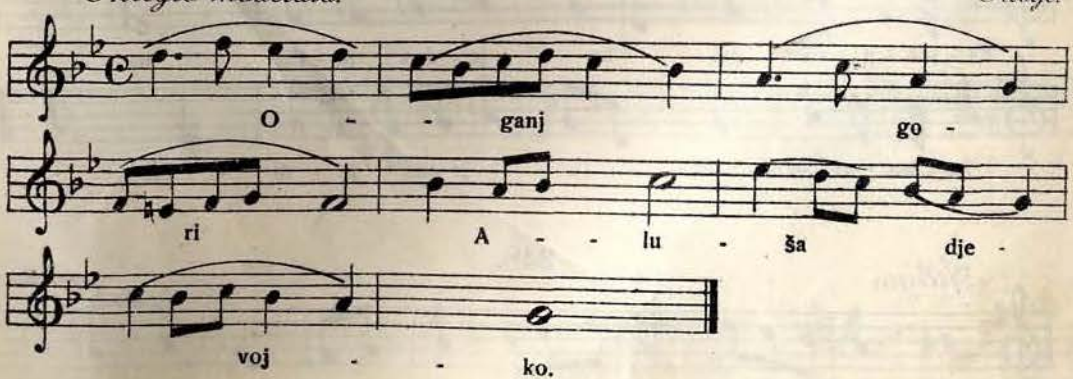

Allegro moderato. **245.** *Glamoč.*

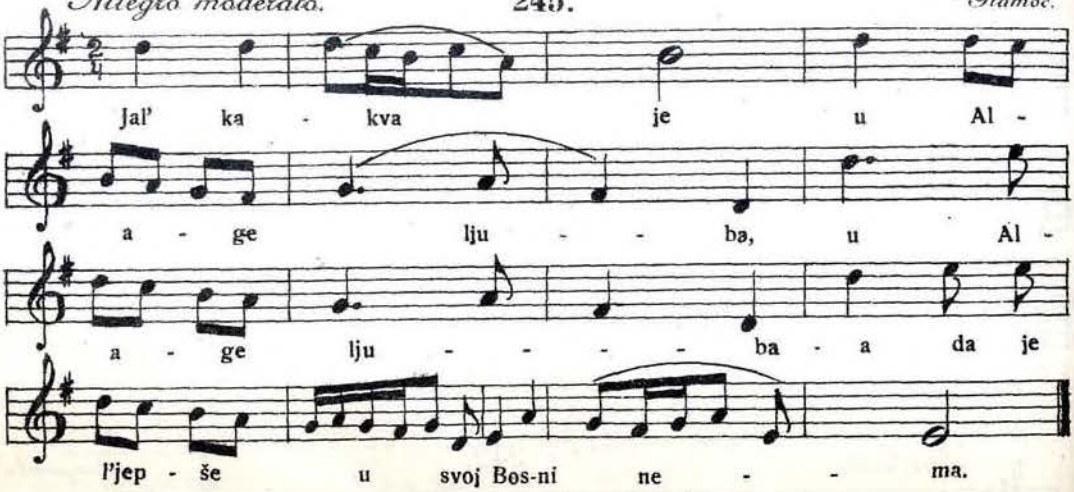

Andante. **246.** *Tajce.*

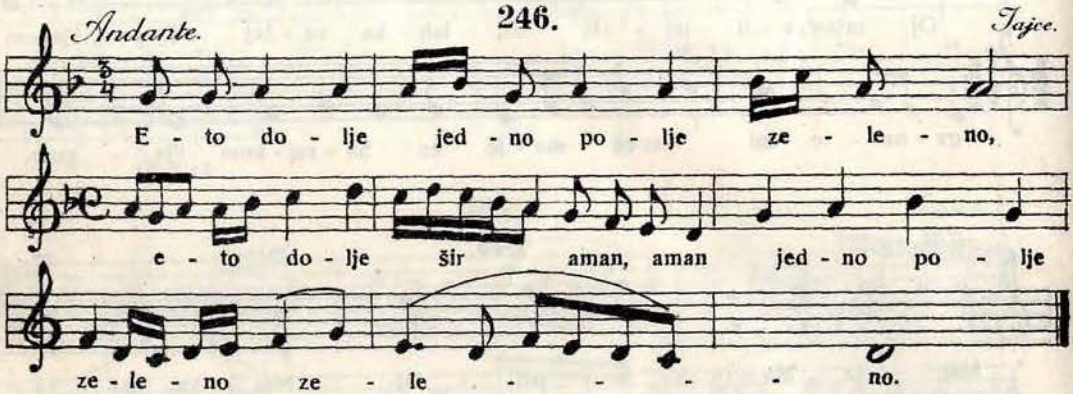

Allegro moderato. **247.** *Bilek.*

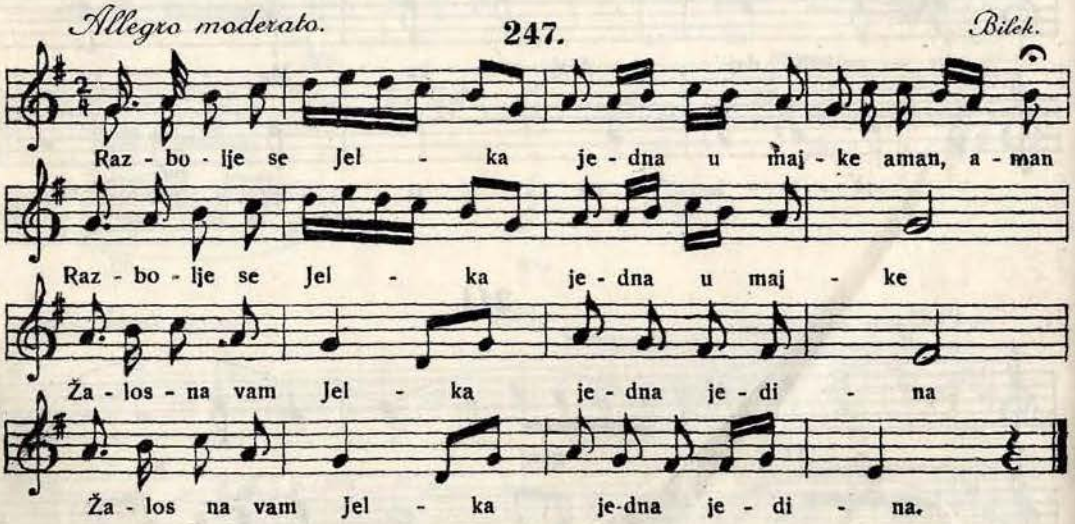

248. *Stolac.*

Allegro.

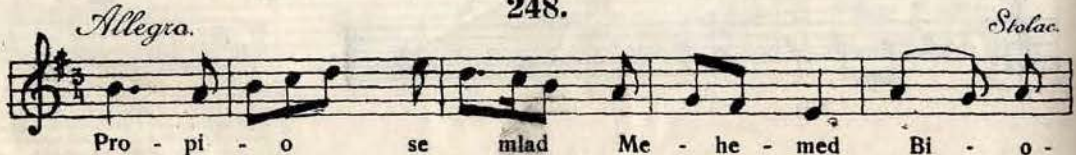

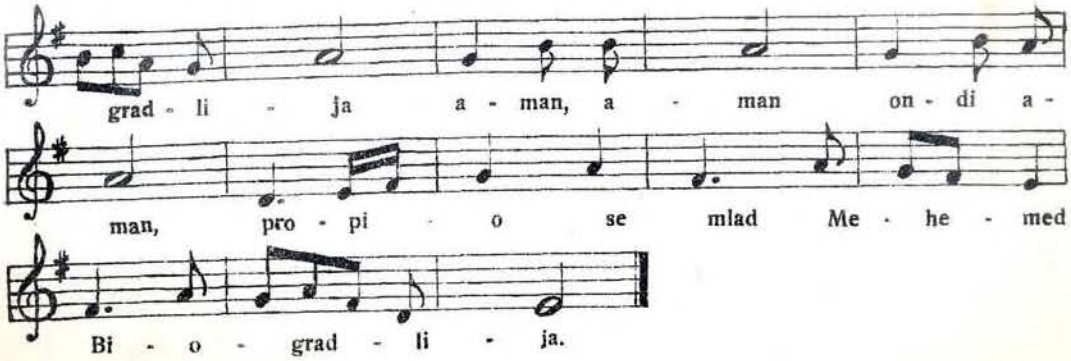

249.

Andante. *Rogatica.*

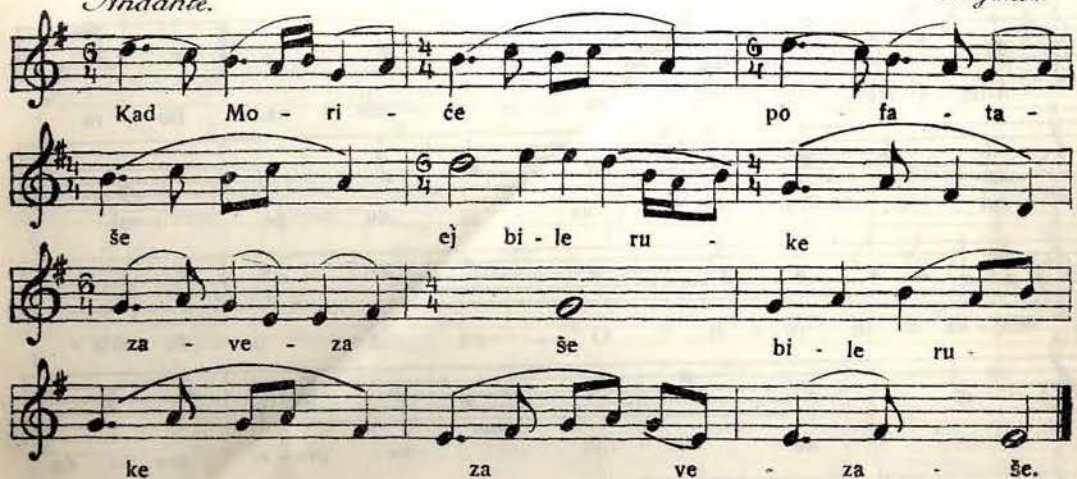

Andante. **250.** *Čajniče.*

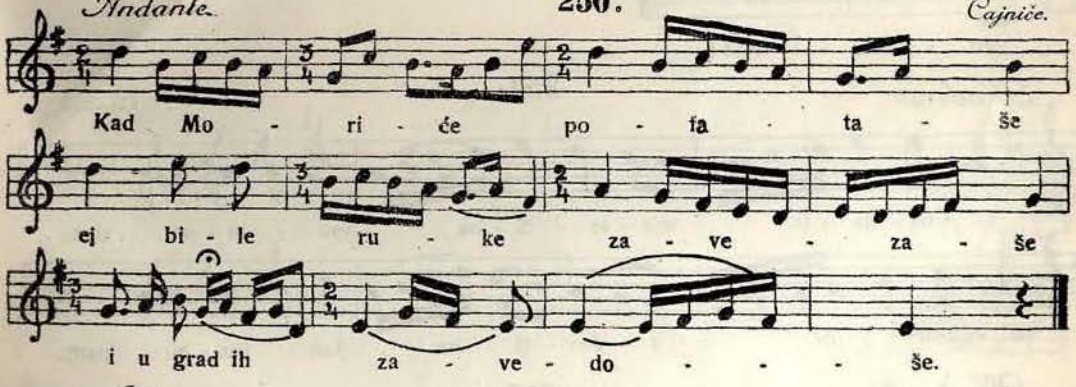

Andante **251.** *Čajniče.*

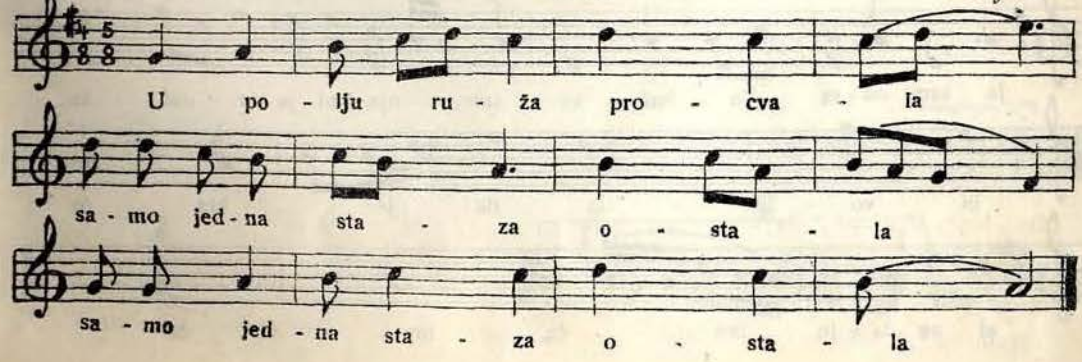

Allegretto. **252.** *Teleč.*

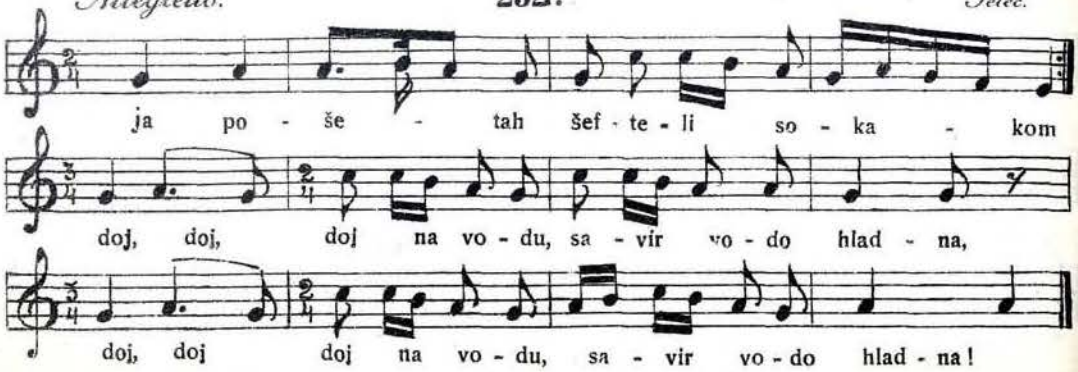

Allegro. **253.** *Višegrad.*

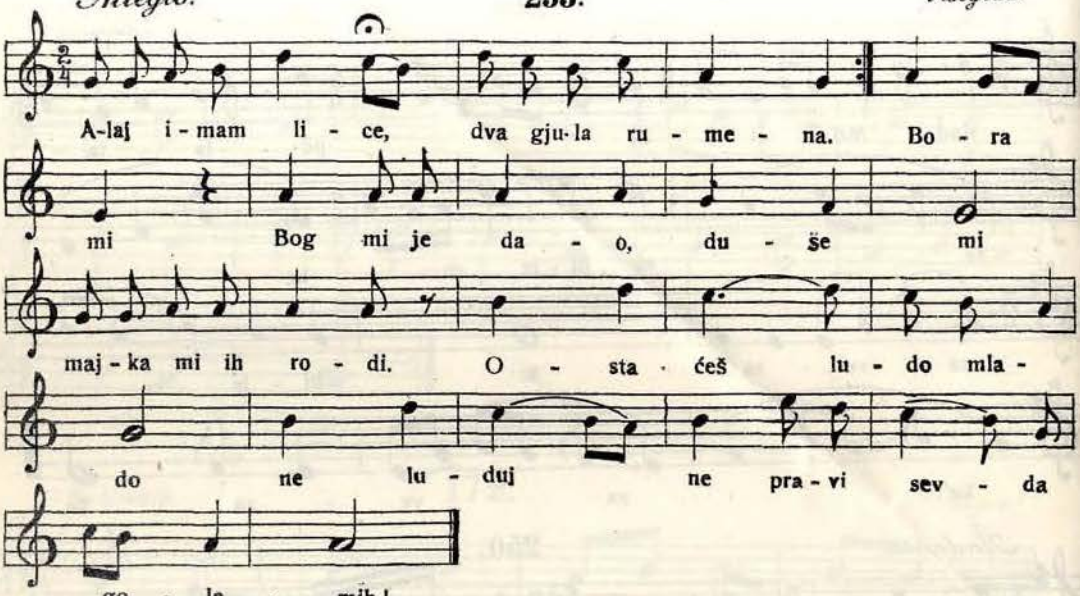

Moderato. **254.** *Čajniče.*

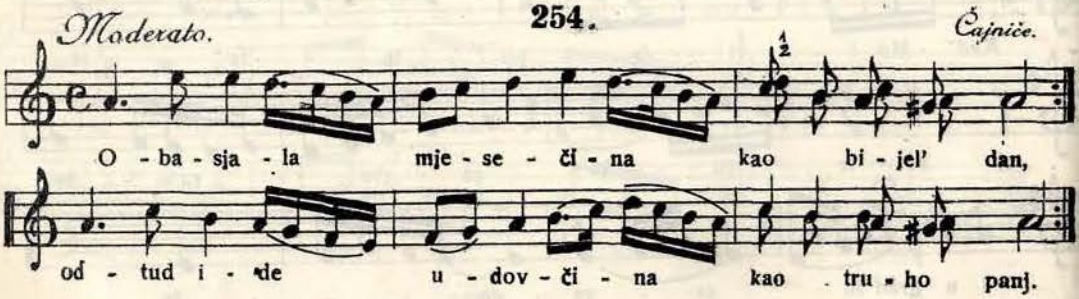

Moderato. **255.** *Čajniče.*

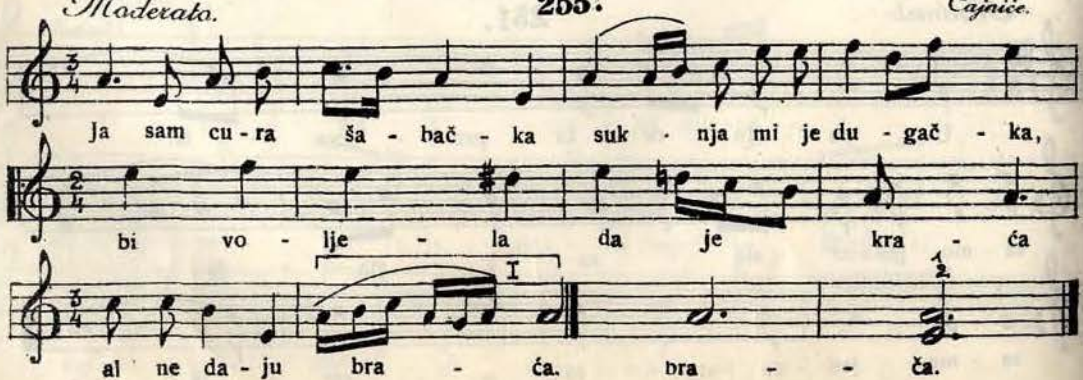

Allegro. **256.** *Blagaj.*

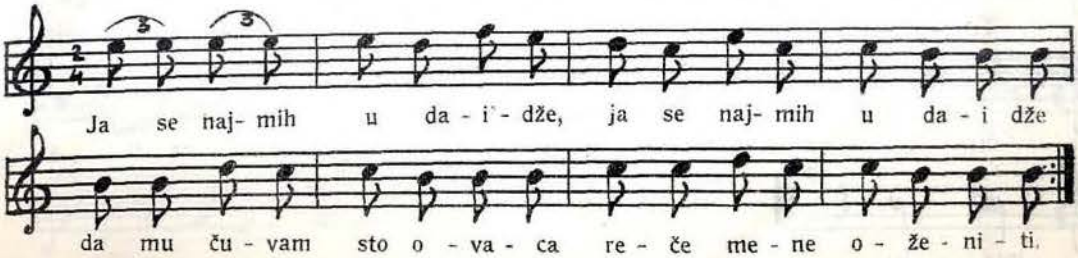

Allegro. **257.** *Travnik.*

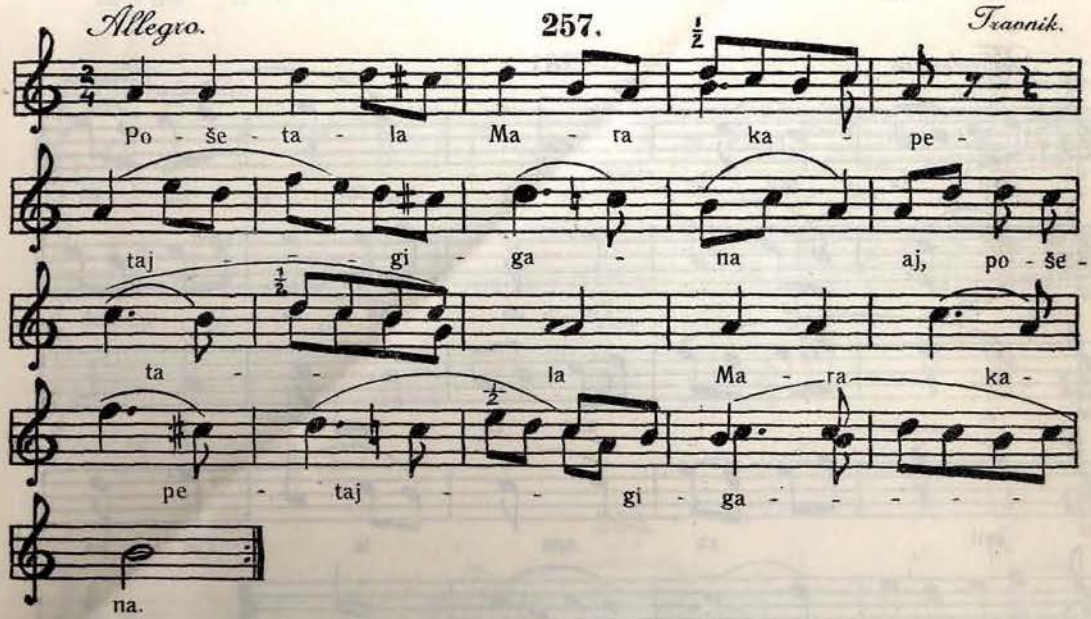

Moderato. **258.** *Stolac.*

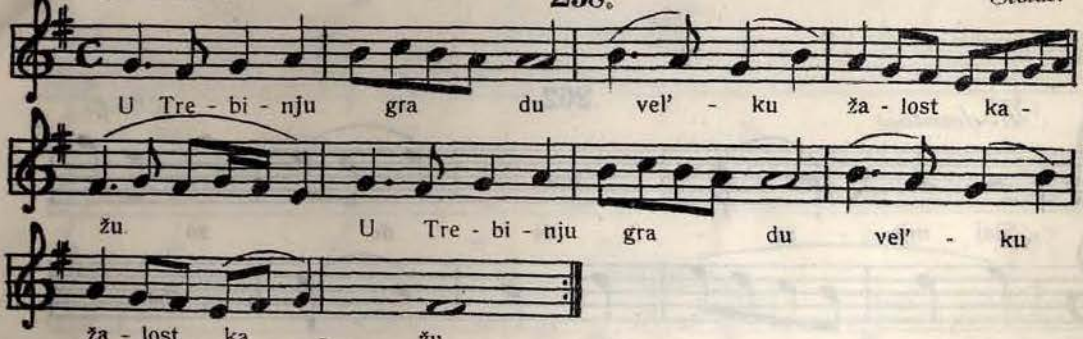

Moderato. **259.** *Nevesinje.*

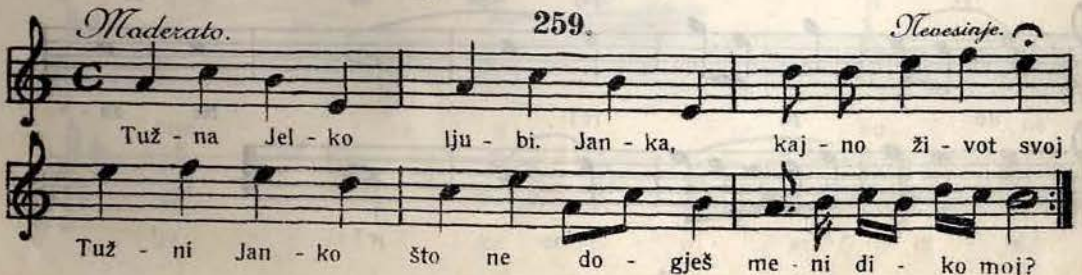

Largo. **260.** *Mostar.*

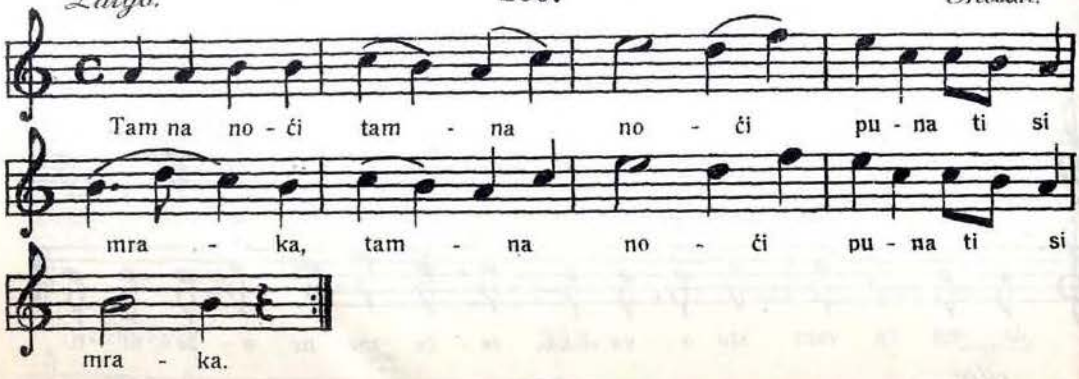

Moderato. **261.** *Travnik.*

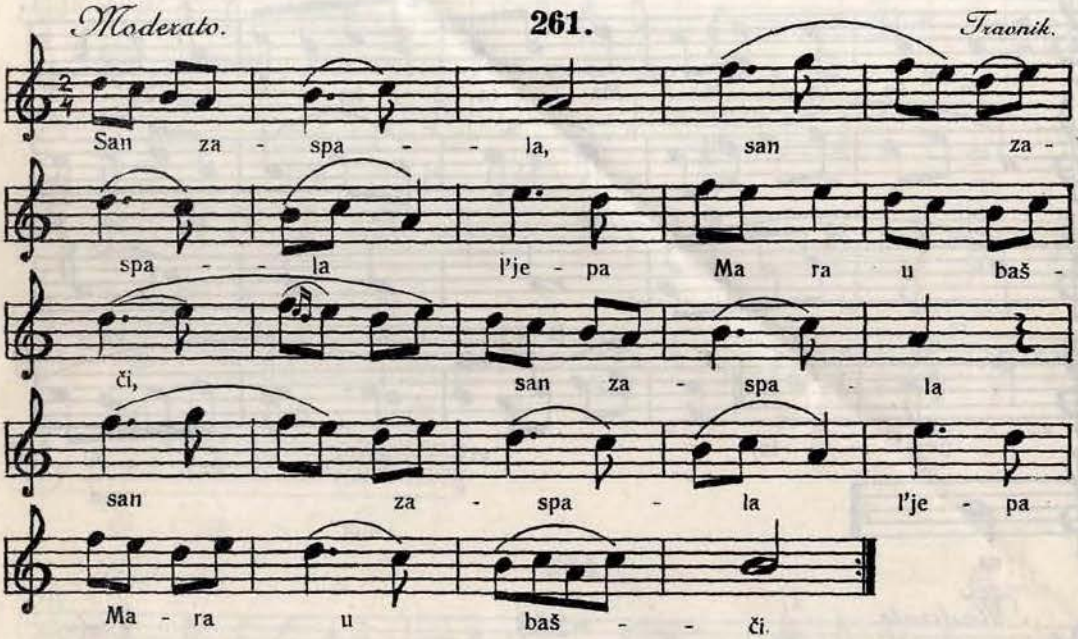

Moderato. **262.** *Ptuljc.*

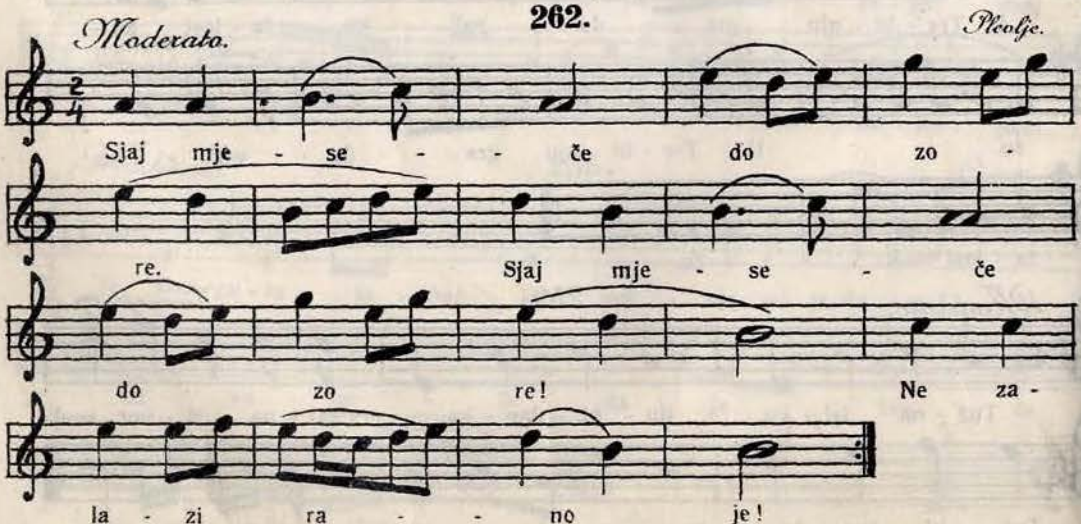

263.

Višegrad.

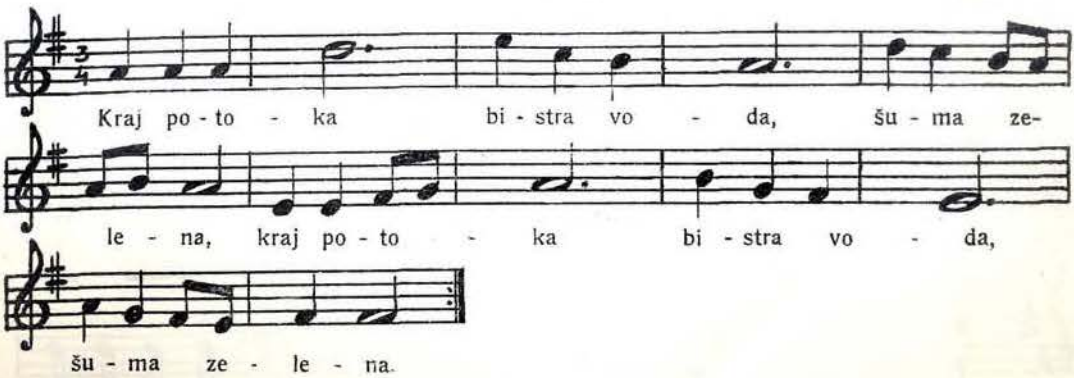

264.

Moderato. *Nevesinje.*

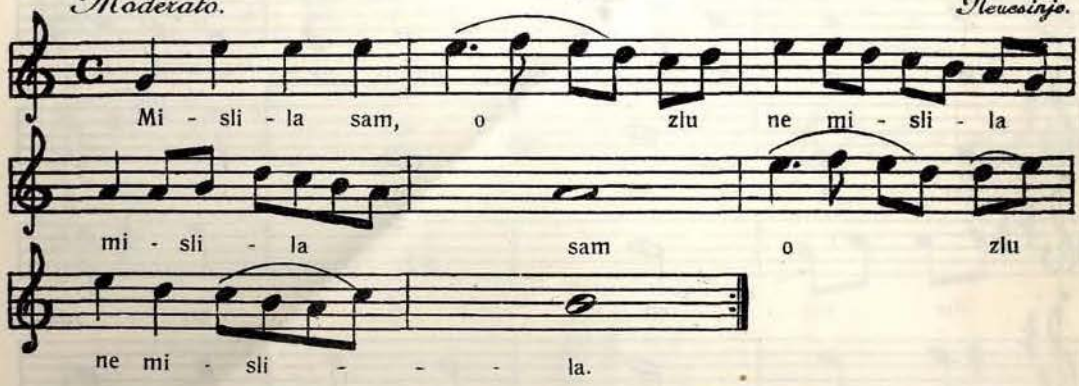

265.

Čajniče.

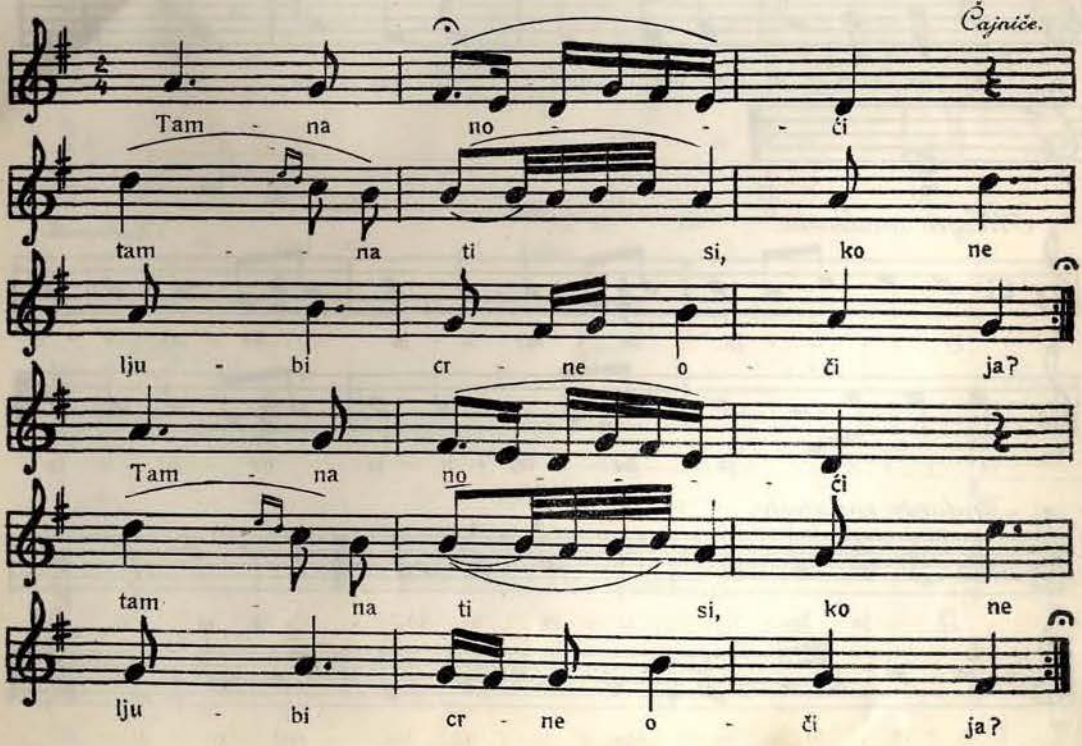

7. Mol-ljestvica (br. 266—274).

α) Kadenca na akordu.

Allegro feroce. **266.** *Banjaluka.*

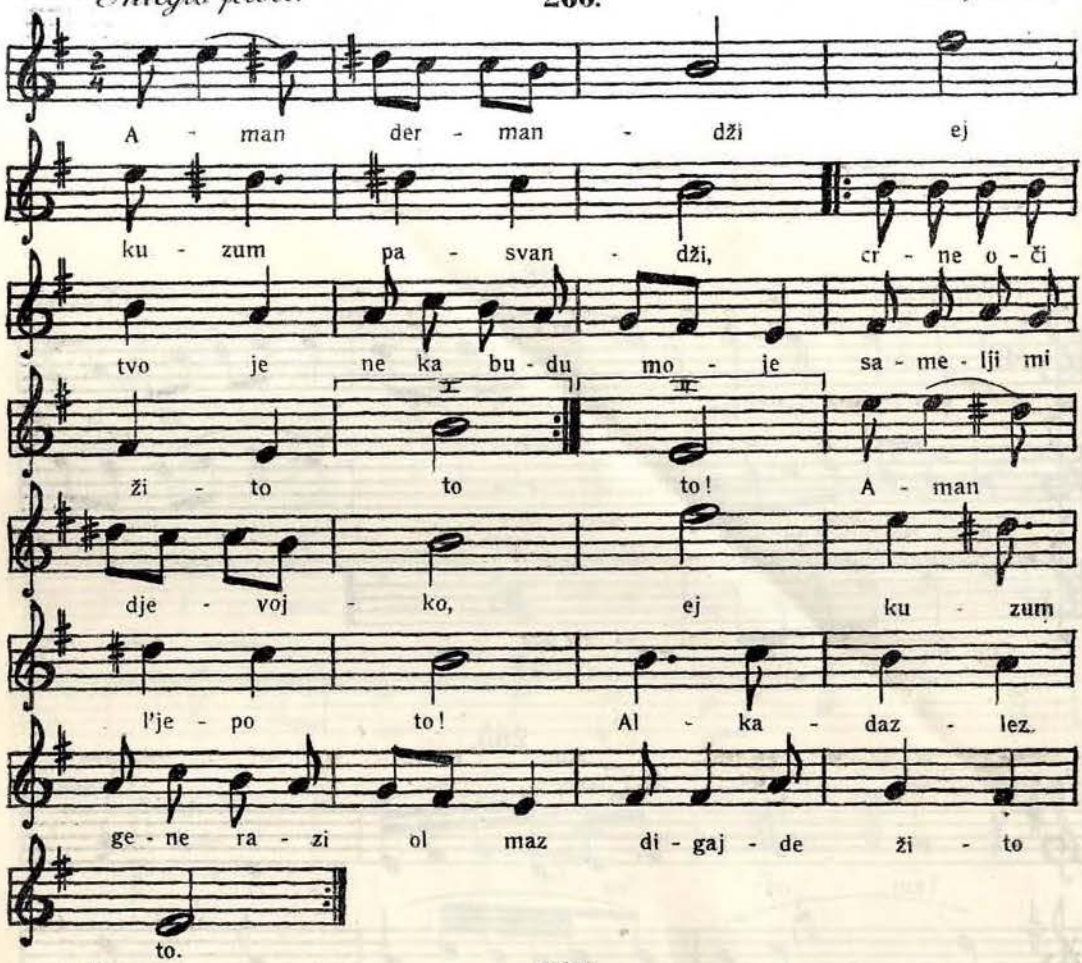

Allegro moderato. **267.** *Kalinovik.*

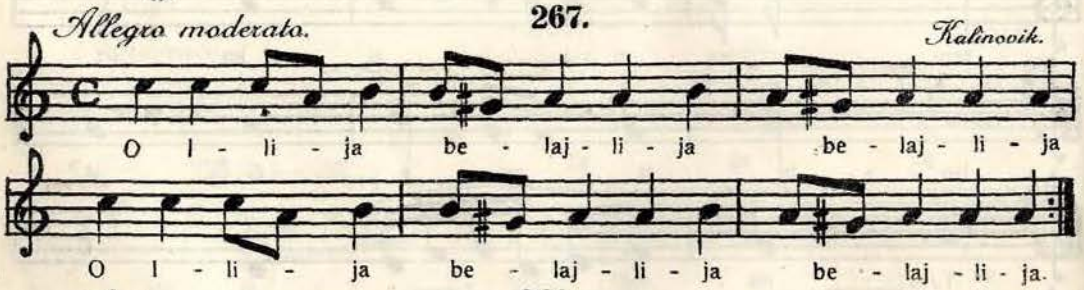

Andante con moto. **268.** *Petrovac.*

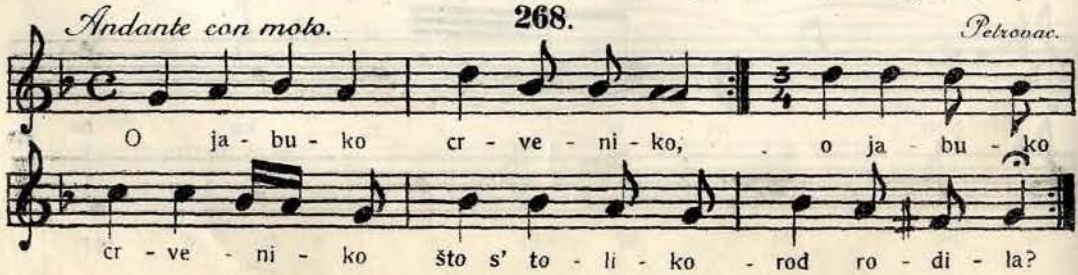

269.

Sostenuto. *Mostar.*

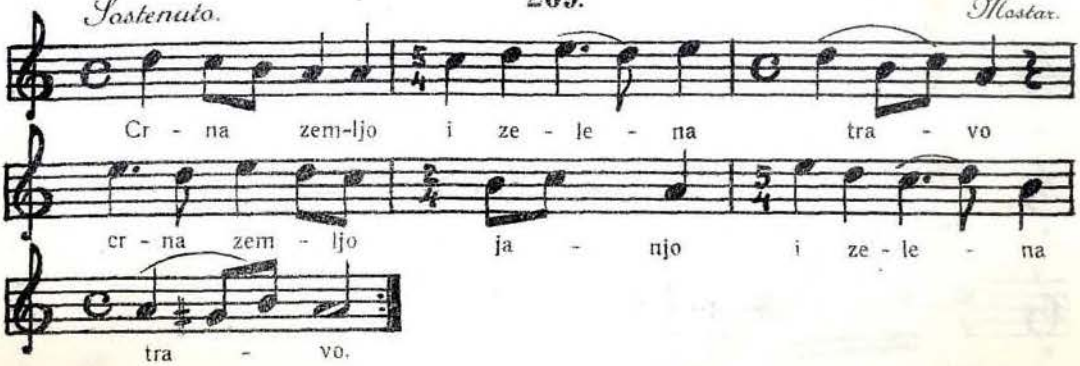

270.

Moderato. *Blagaj.*

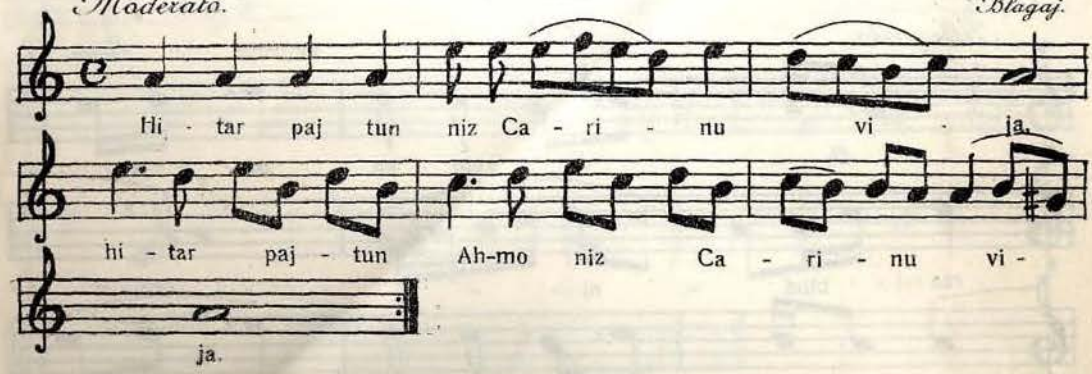

271.

Lento *Čajniče.*

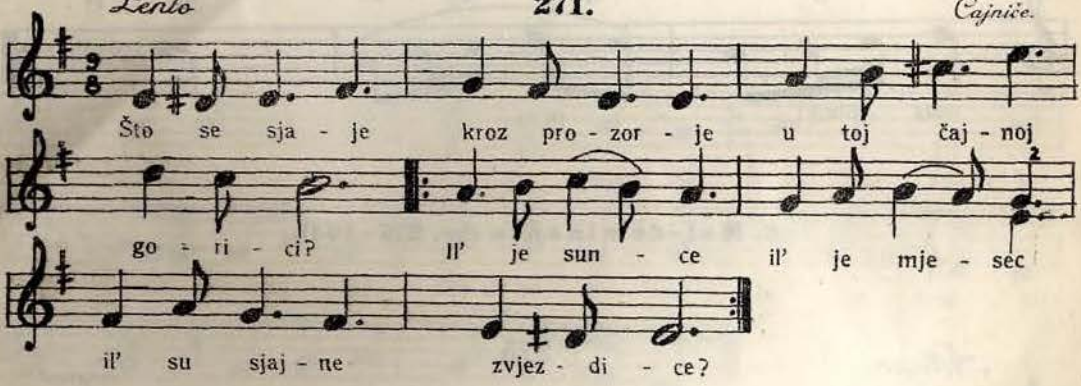

β) Kadenca na sekundi.

272.

Allegro. *Gacko.*

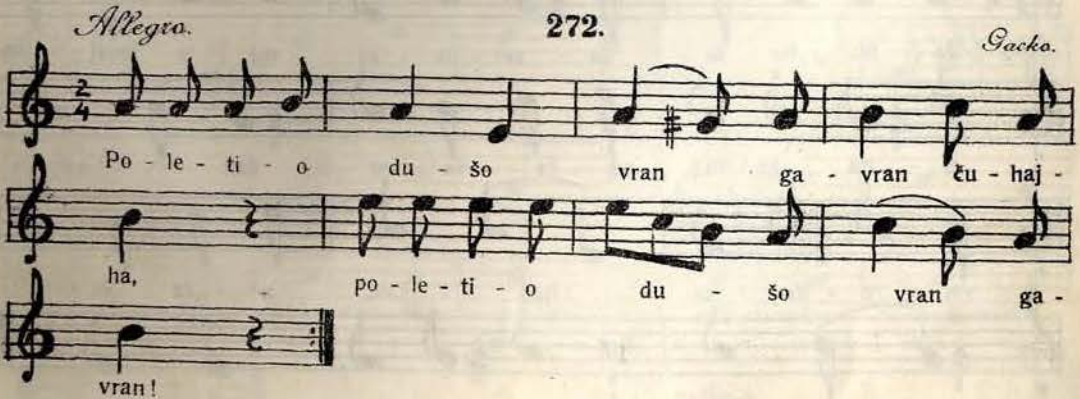

273.

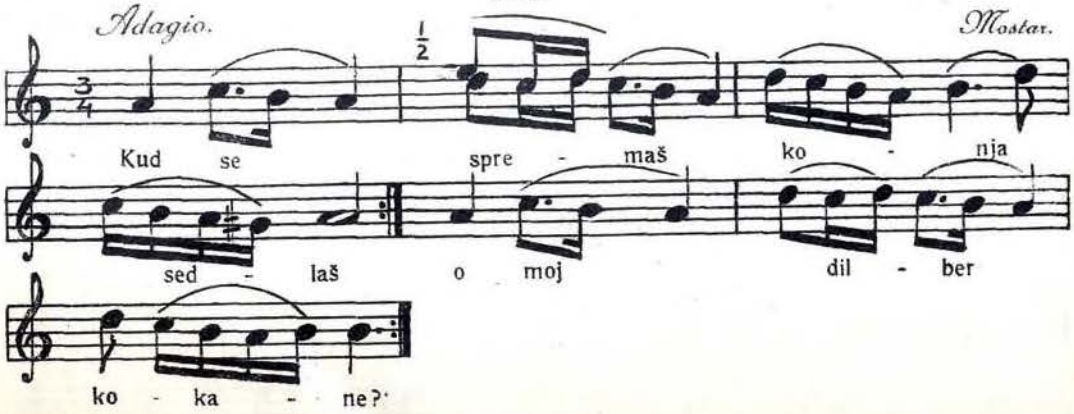

274.

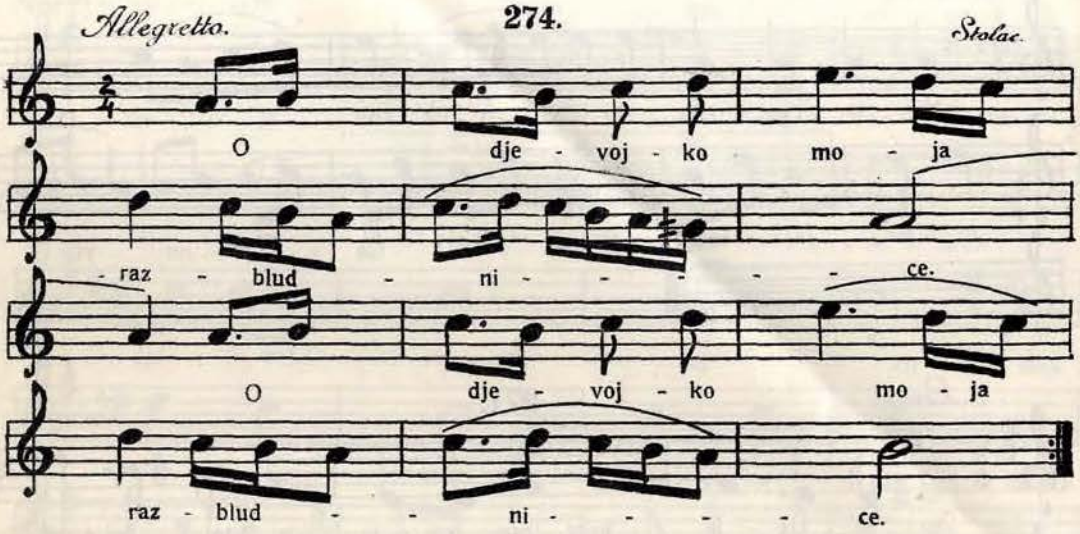

8. Mol-dominanta (br. 275–394).

275.

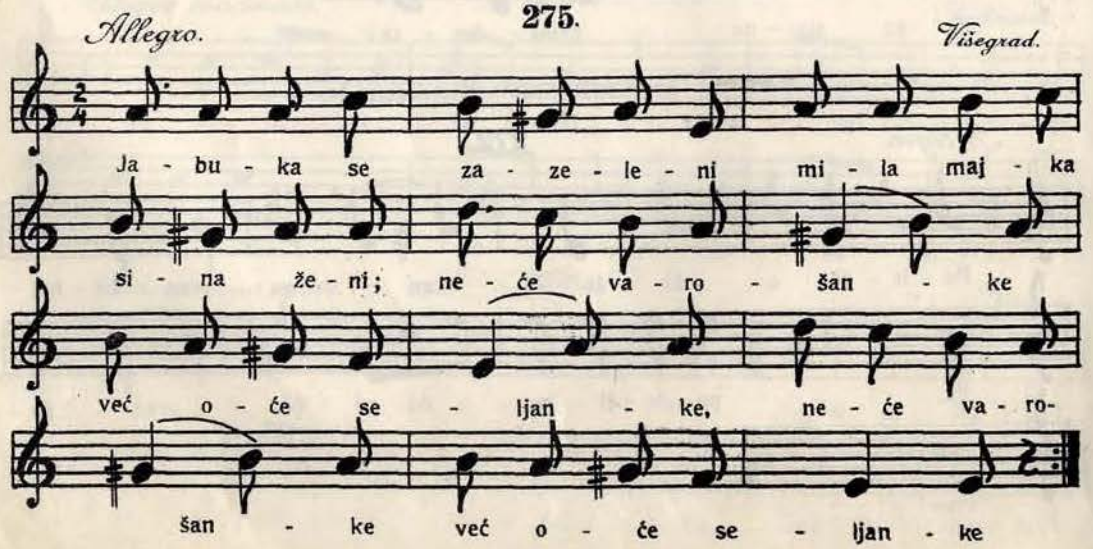

276.

Moderato. *Čajniče.*

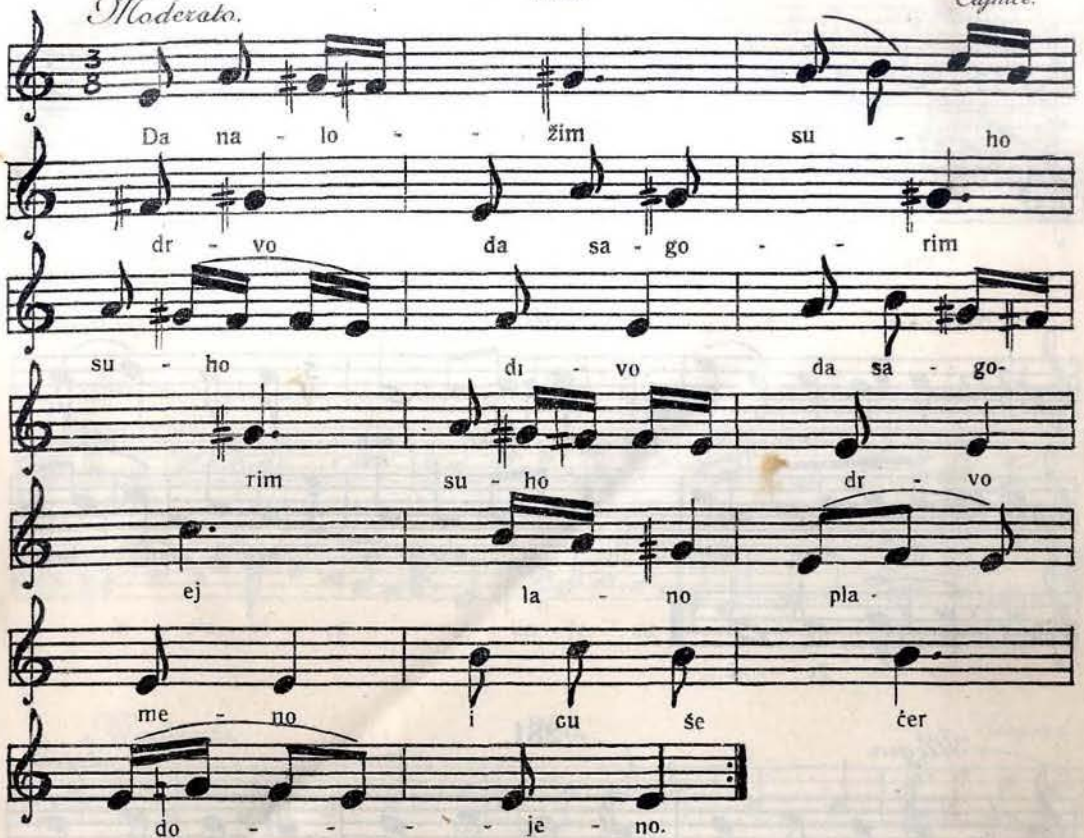

277.

Andante. *Banjaluka.*

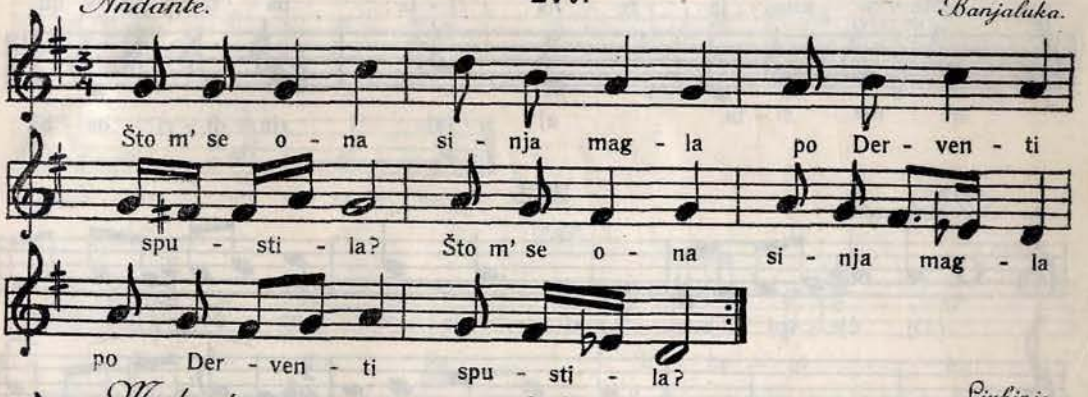

Moderato. *Ljubinje.*

278.

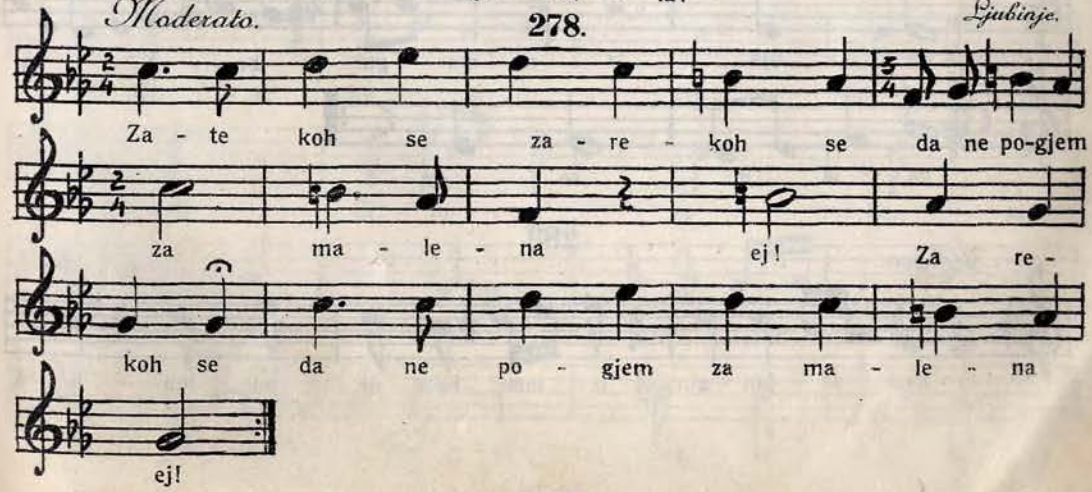

279.

Andante. *Stolac.*

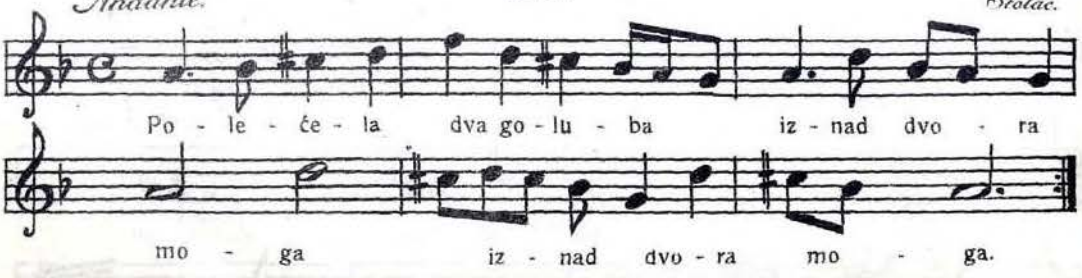

280.

Andante *Travnik.*

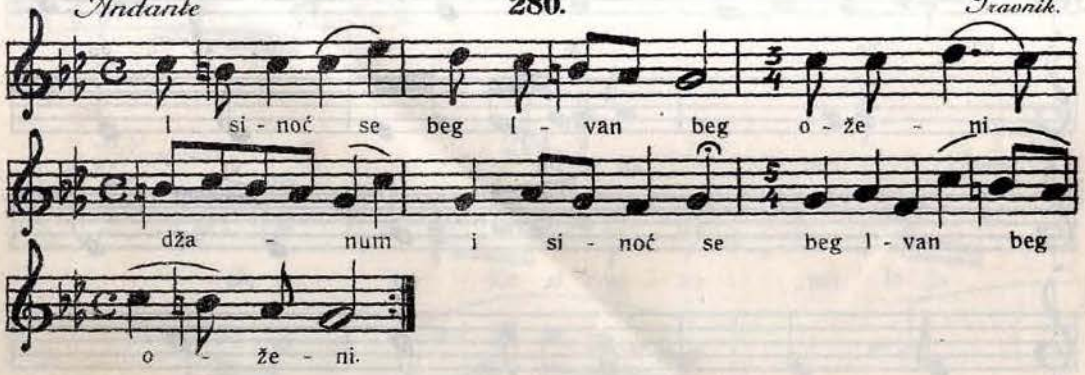

281.

Allegro. *Žepče.*

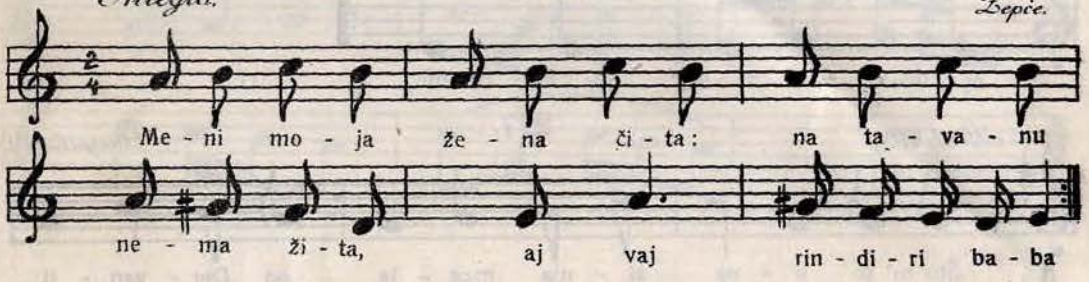

282.

Moderato. *Prozor.*

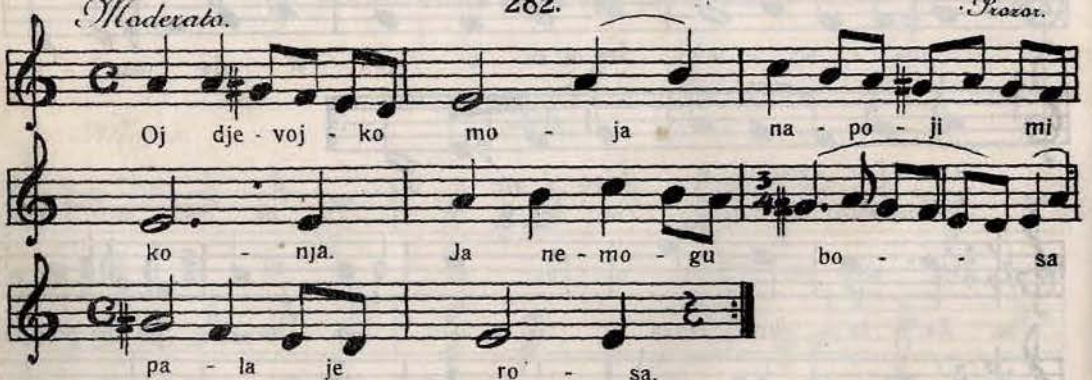

283.

Allegro. *Livno.*

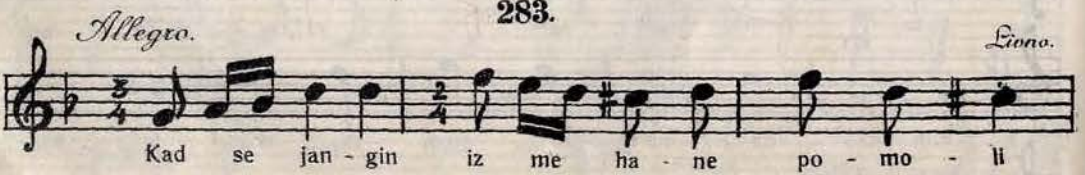

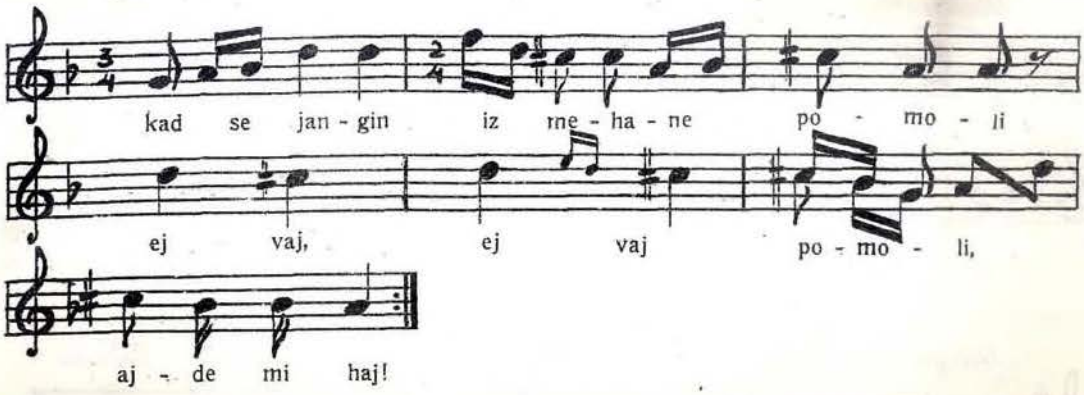

Andante grave. **284.** *Stolac.*

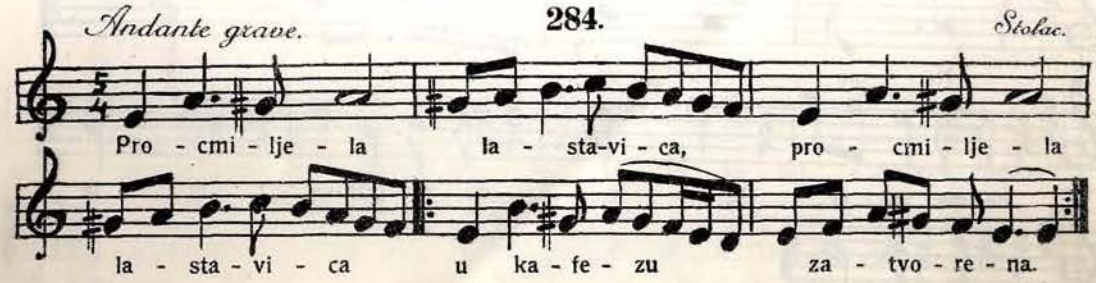

Moderato. **285.** *Višegrad.*

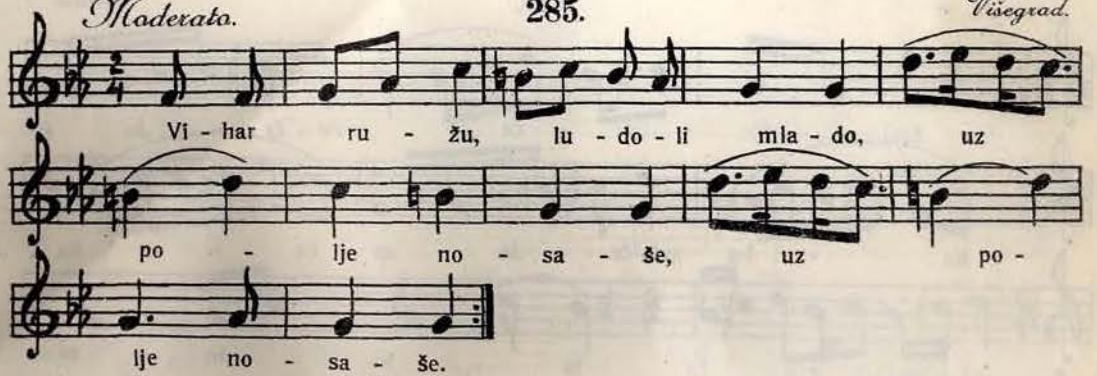

Allegro **286.** *Foča.*

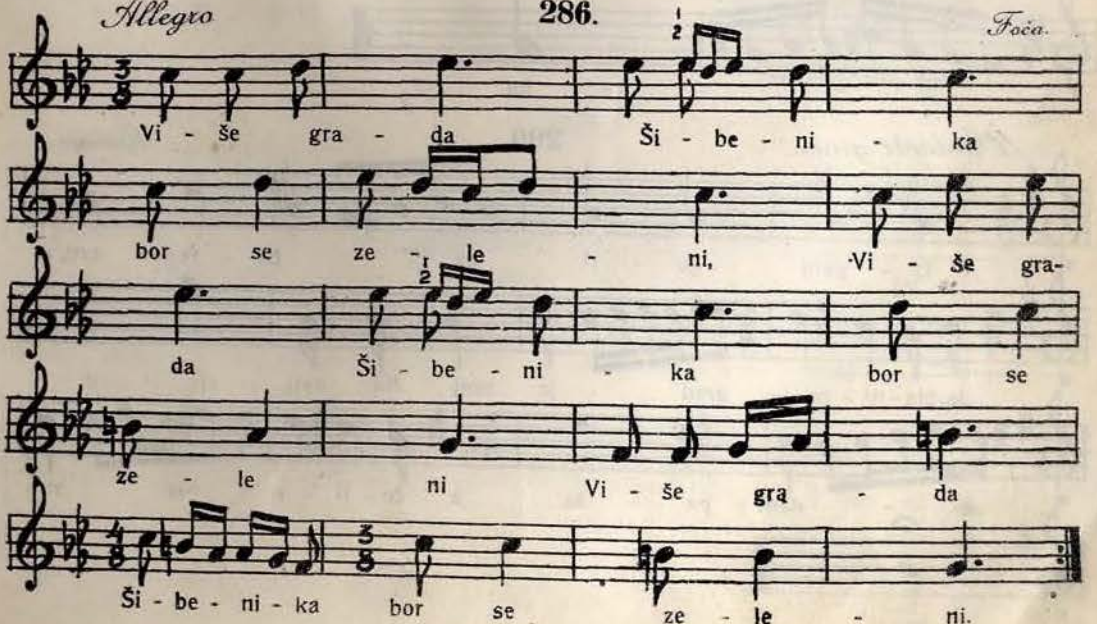

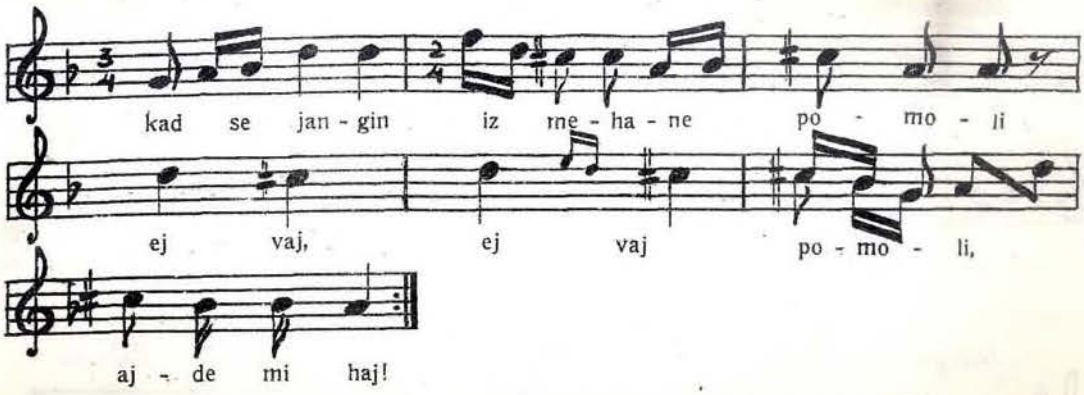

Andante grave. **284.** *Stolac.*

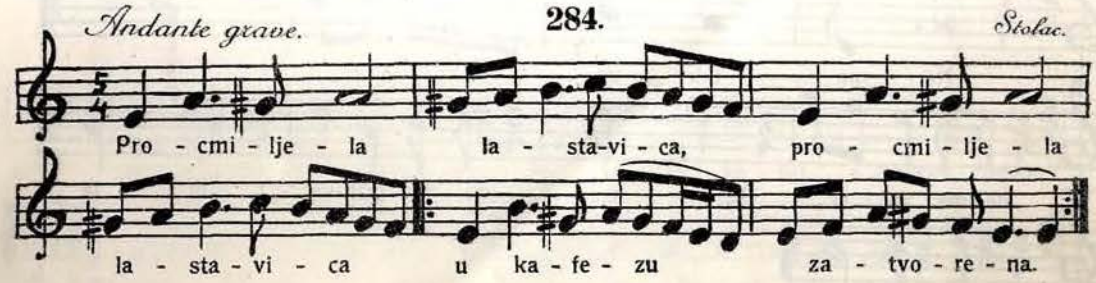

Moderato. **285.** *Višegrad.*

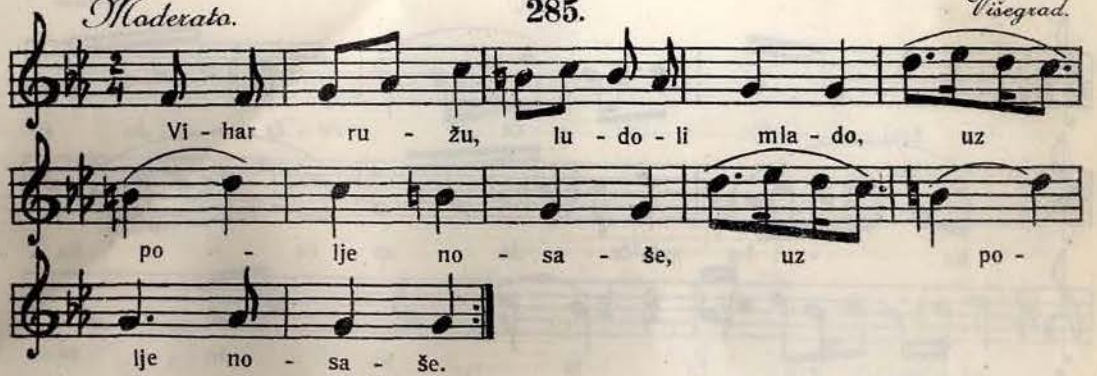

Allegro **286.** *Foča.*

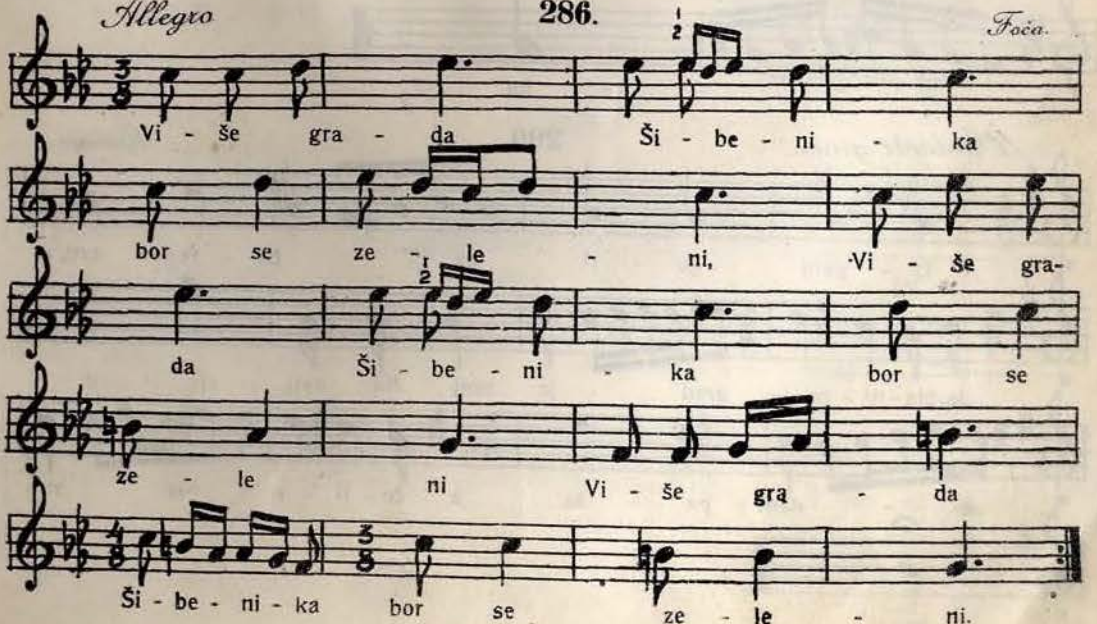

Moderato. **287.** *Travnik.*

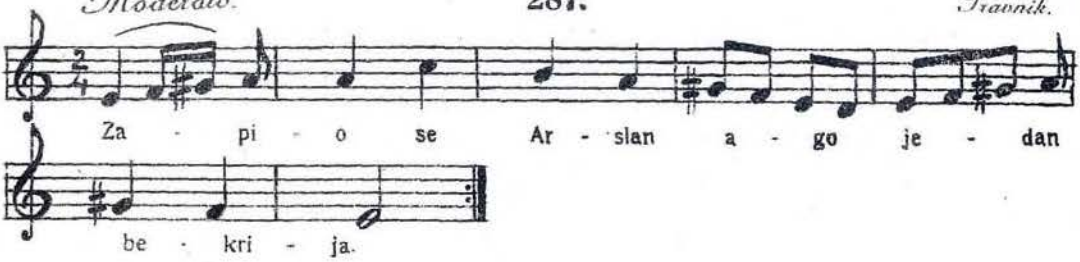

Allegro moderato. **288.** *Mostar.*

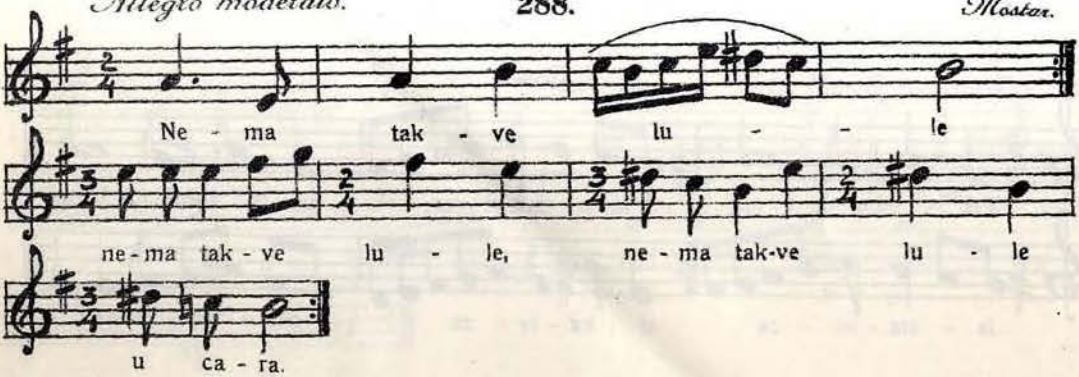

289. *Zenica.*

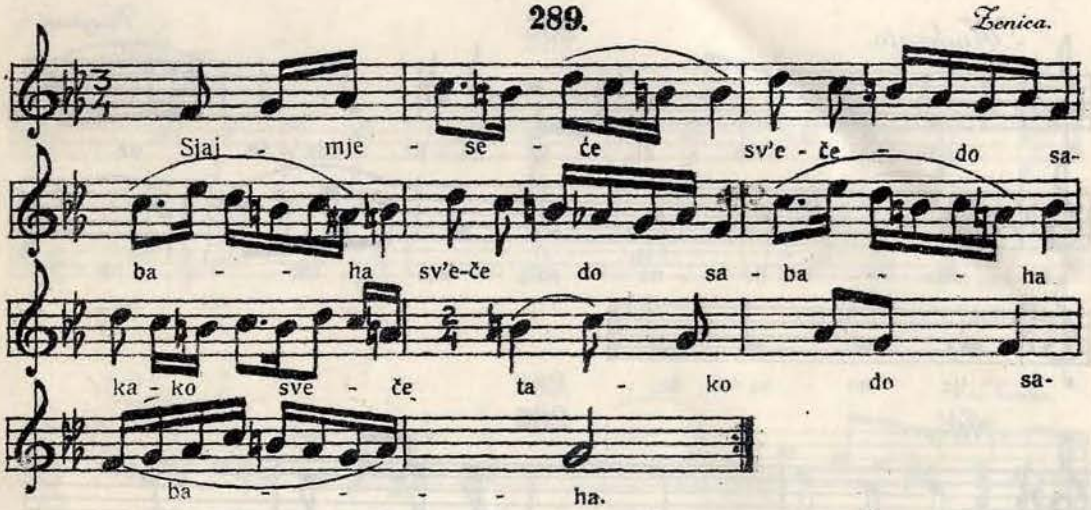

Andante grave. **290.** *Ljubinje.*

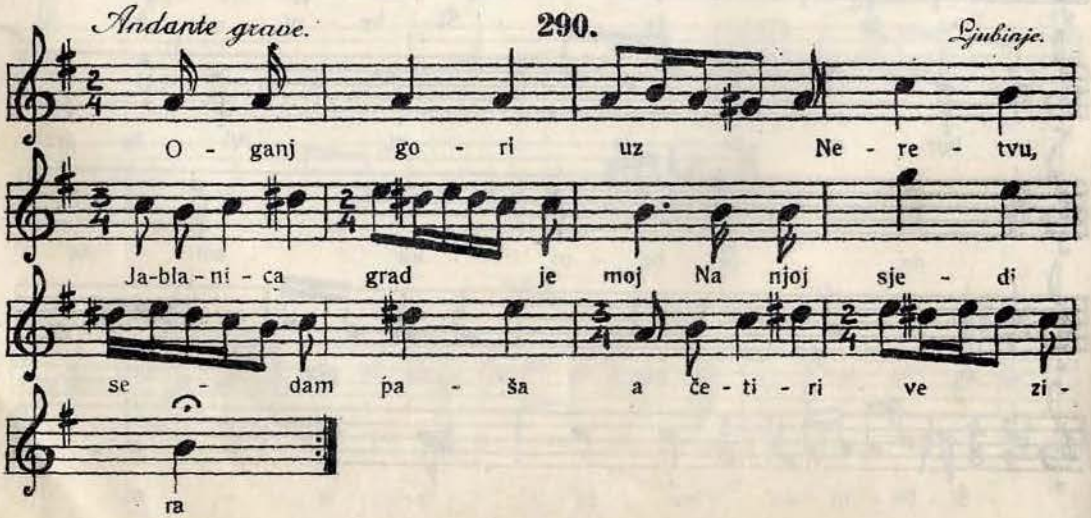

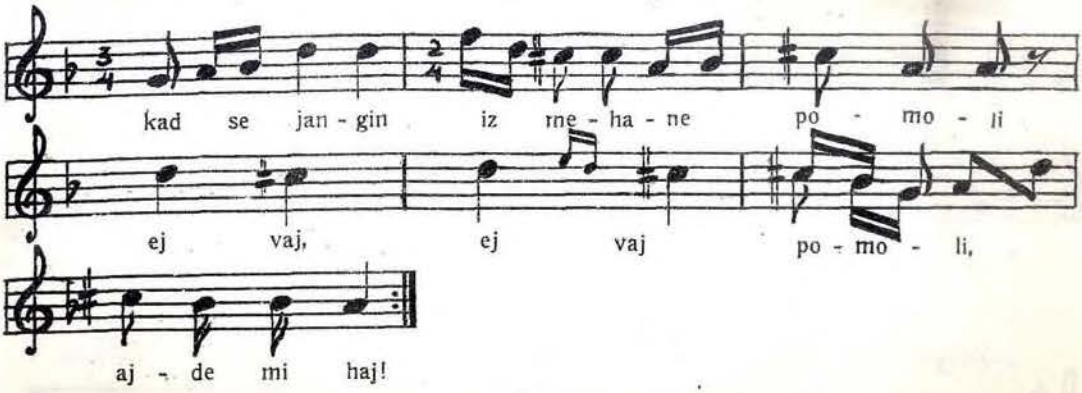

Andante grave. **284.** *Stolac.*

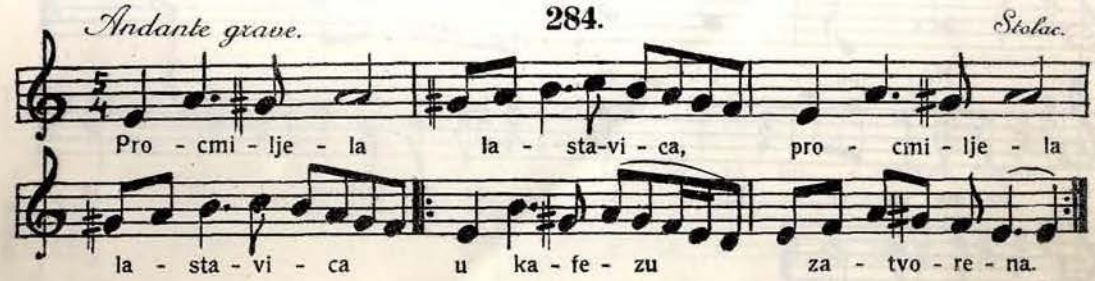

Moderato. **285.** *Višegrad.*

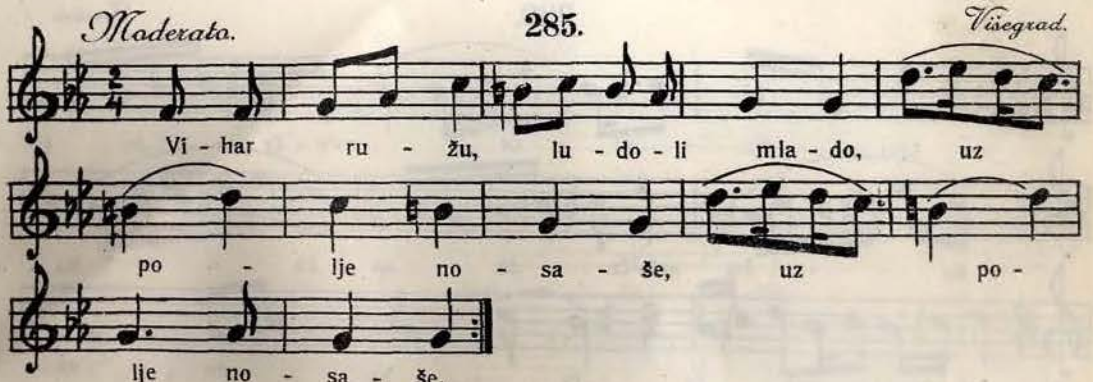

Allegro **286.** *Foča.*

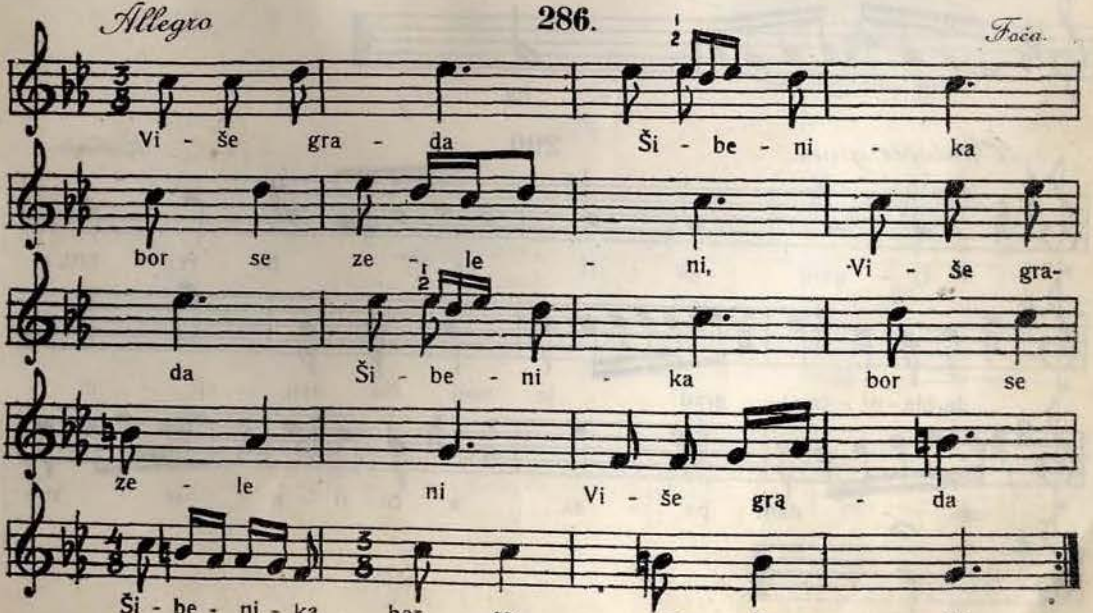

Moderato.

287.

Travnik.

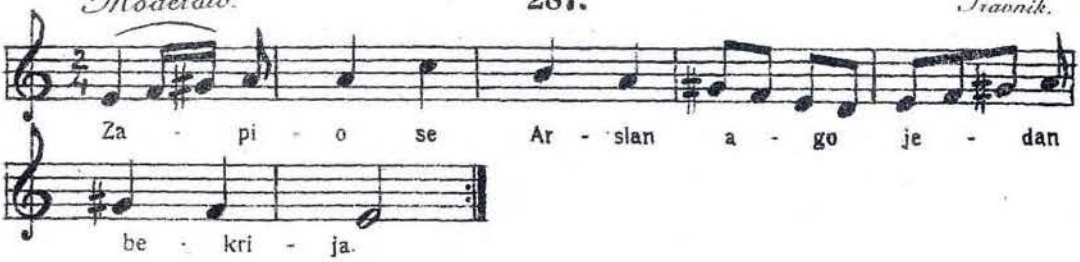

Allegro moderato.

288.

Mostar.

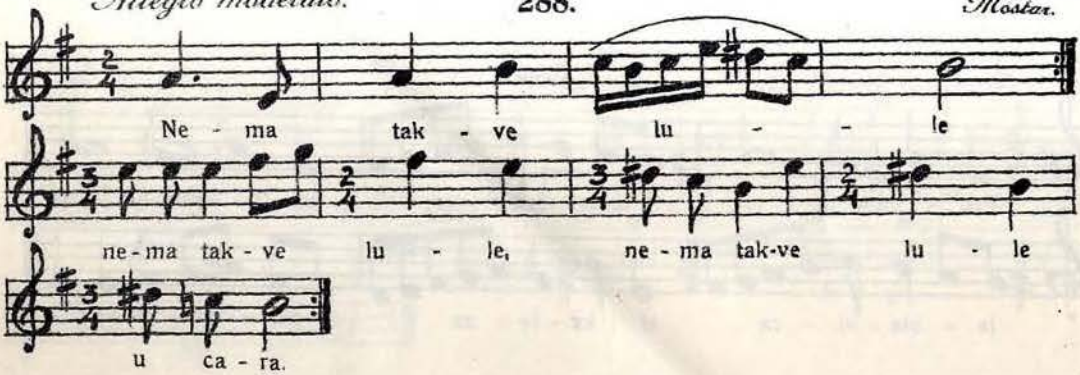

289.

Zenica.

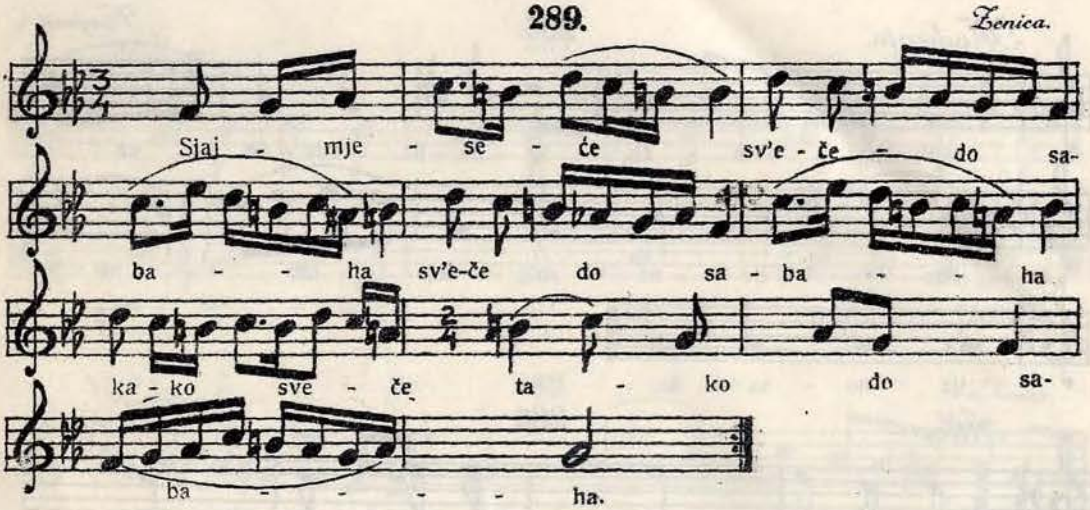

Andante grave.

290.

Ljubinje.

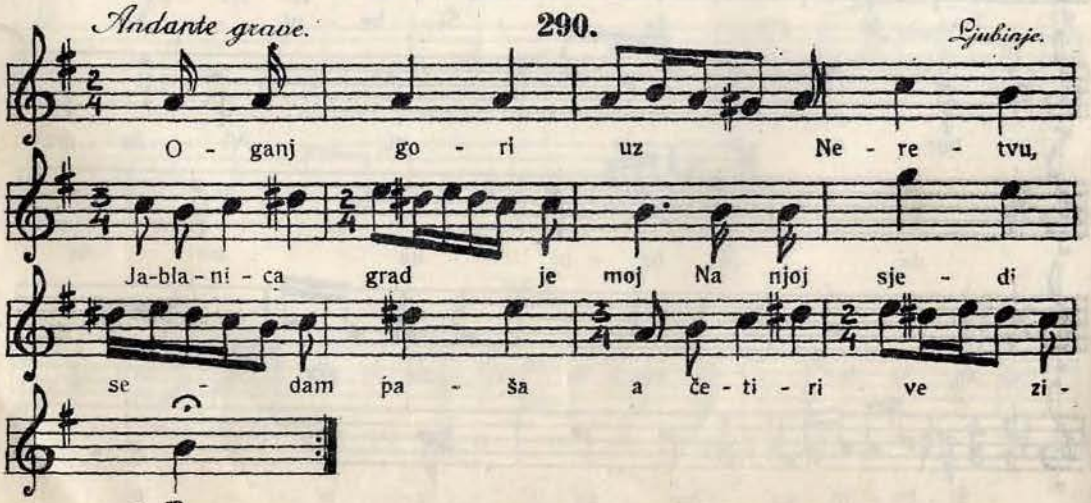

Moderato.

287.

Travnik.

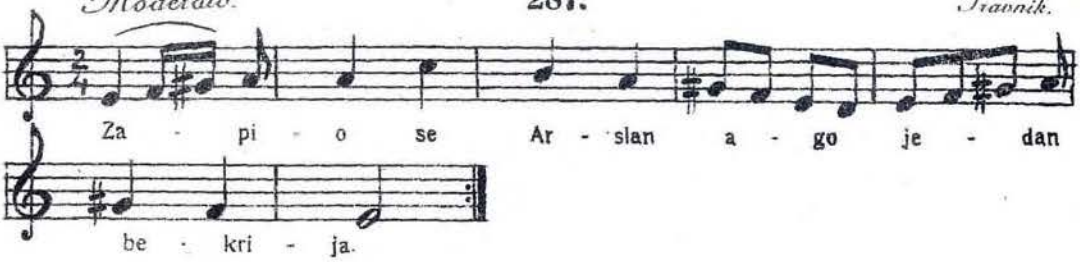

Allegro moderato.

288.

Mostar.

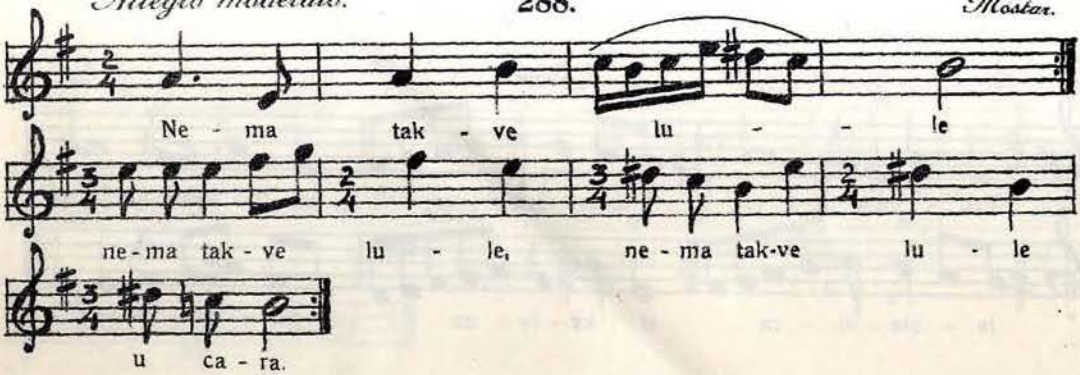

289.

Zenica.

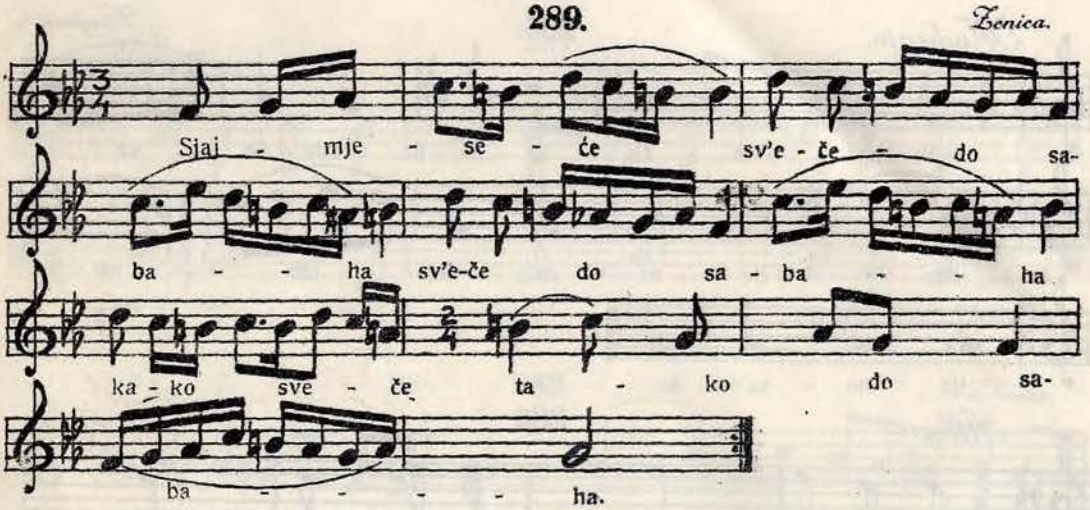

Andante grave.

290.

Ljubinje.

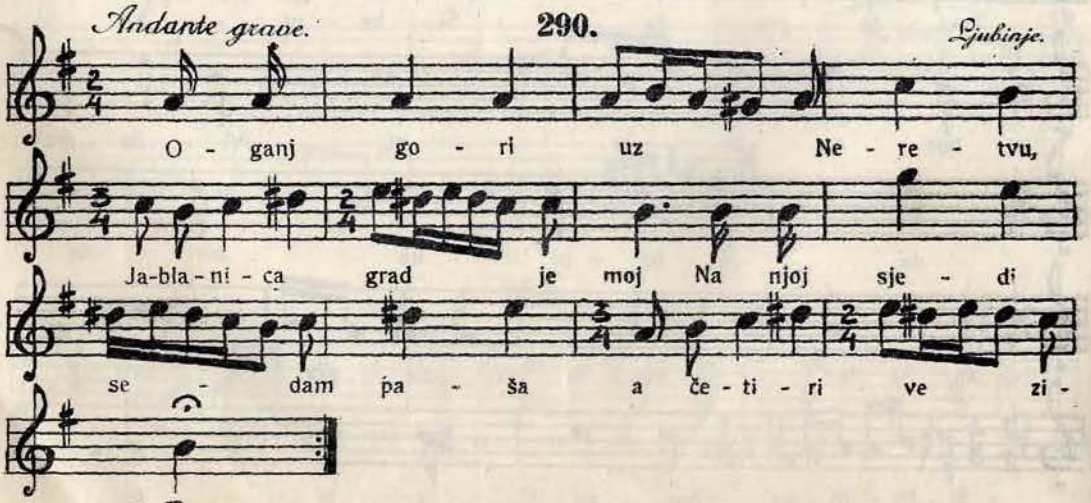

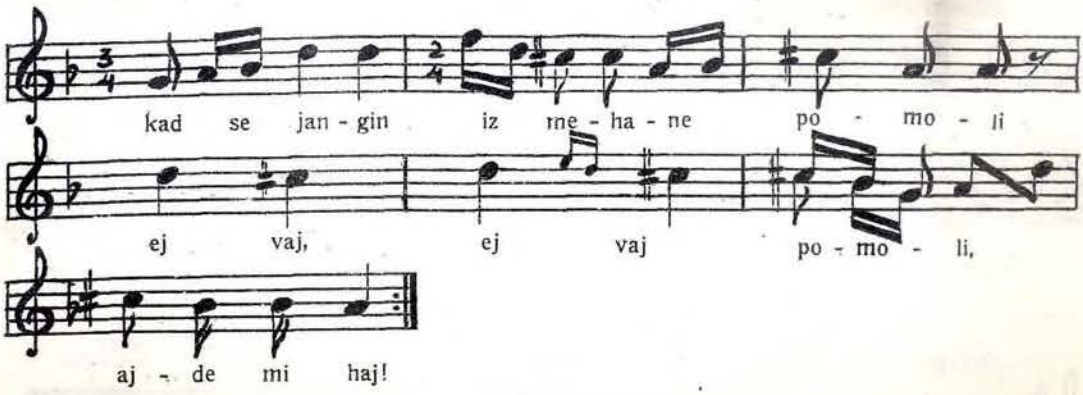
kad se jan - gin iz me - ha - ne po - mo - li
ej vaj, ej vaj po - mo - li,
aj - de mi haj!

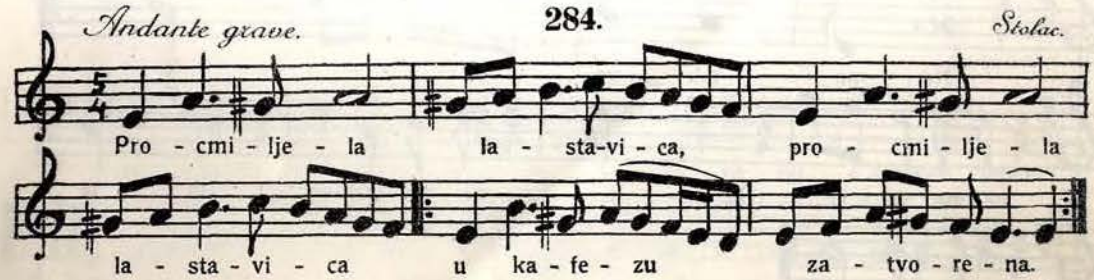
Andante grave.
284.
Stolac.
Pro - cmi - lje - la la - sta-vi - ca, pro - cmi - lje - la
la - sta - vi - ca u ka - fe - zu za - tvo - re - na.

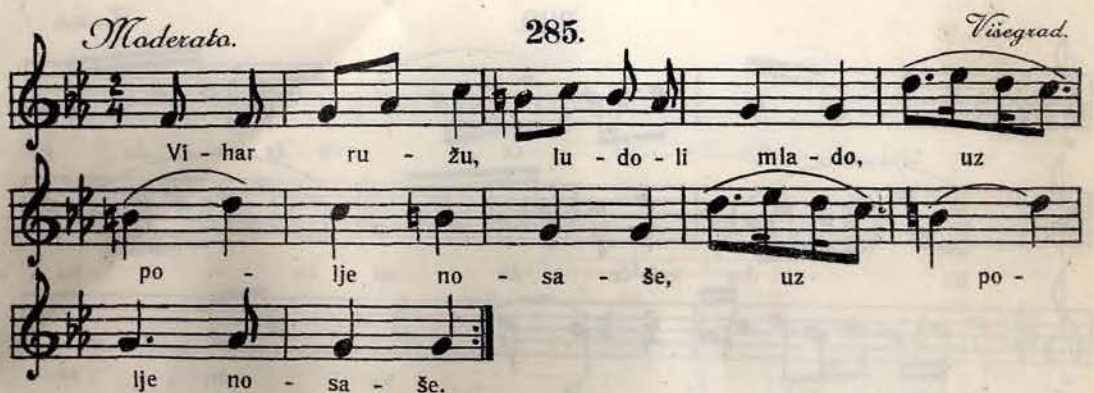
Moderato.
285.
Višegrad.
Vi - har ru - žu, lu - do - li mla - do, uz
po - lje no - sa - še, uz po -
lje no - sa - še.

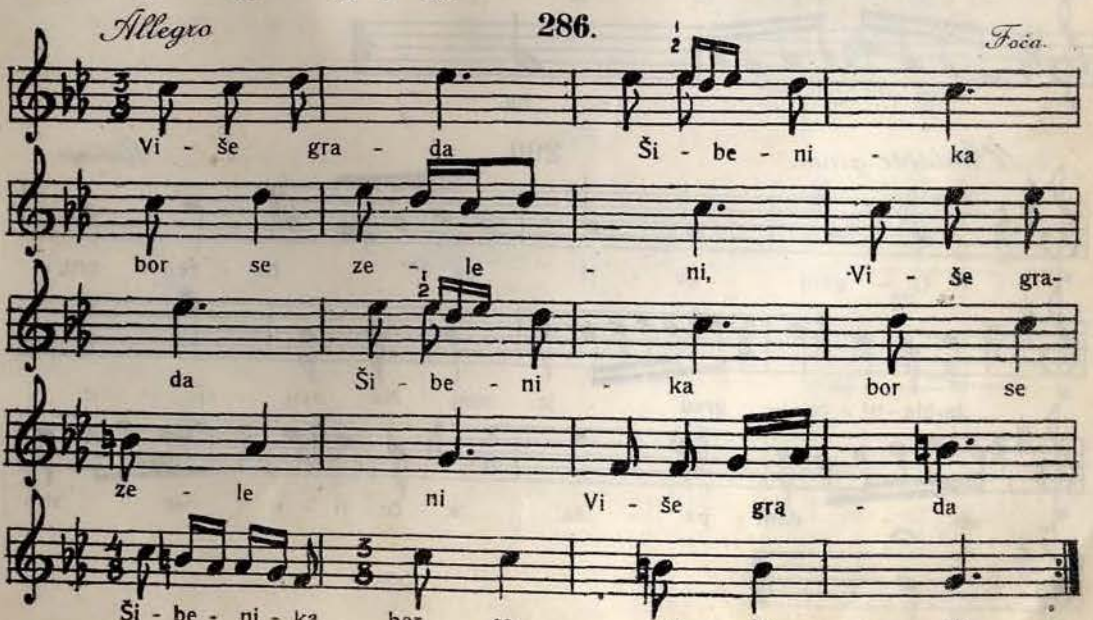
Allegro
286.
Foča.
Vi - še gra - da Ši - be - ni - ka
bor se ze - le - ni, Vi - še gra-
da Ši - be - ni - ka bor se
ze - le ni Vi - še gra - da
Ši - be - ni - ka bor se ze - le - ni.

Moderato.

287.

Travnik.

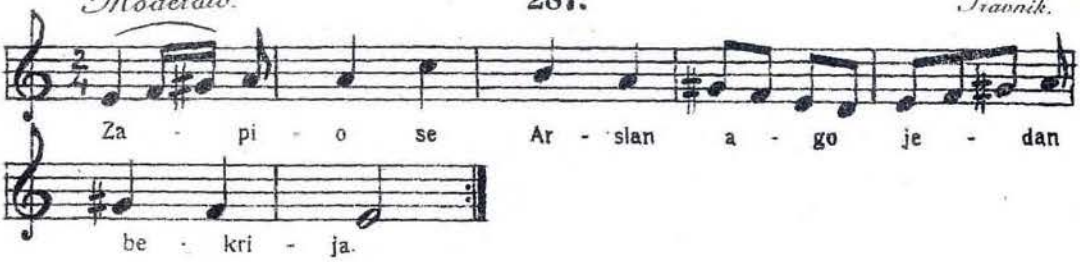

Allegro moderato.

288.

Mostar.

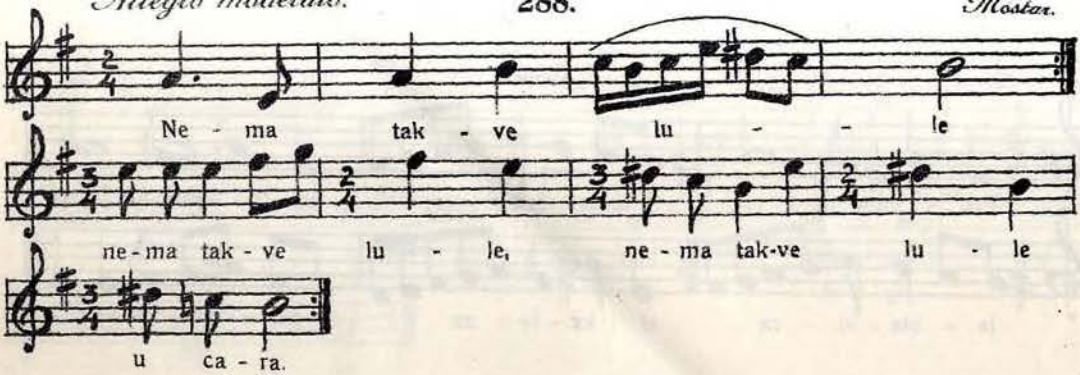

289.

Zenica.

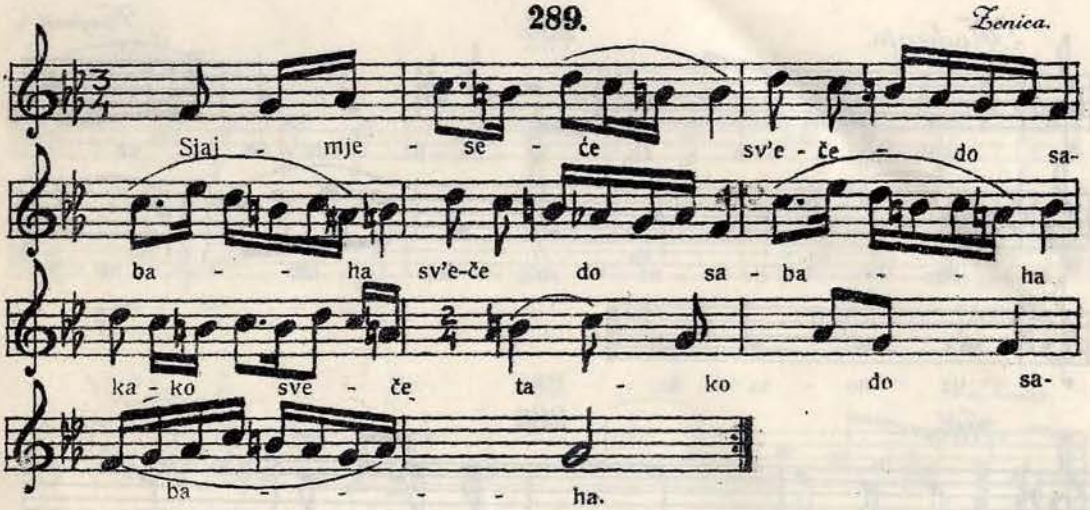

Andante grave.

290.

Ljubinje.

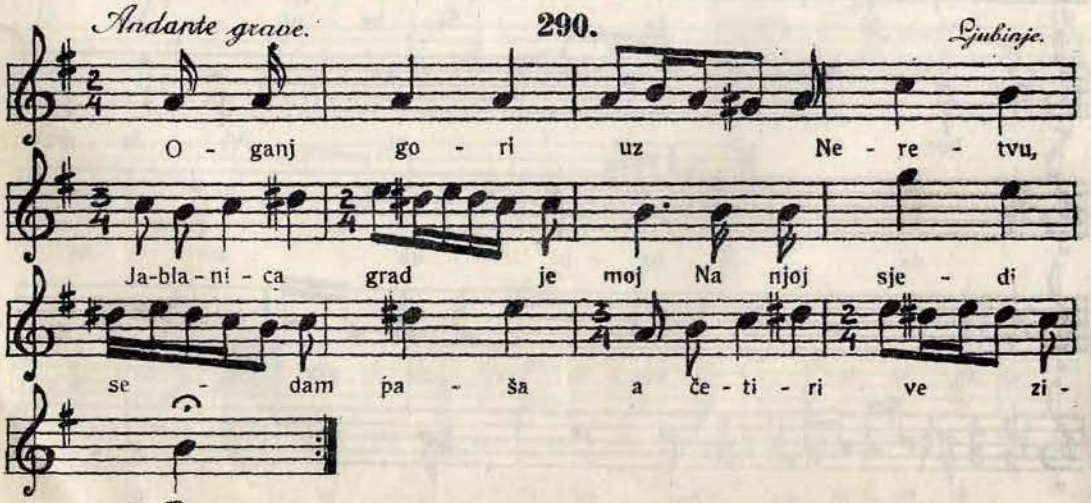

Različito. — Различито.

Kaciga Mehmed paše Sokolovića, velikog vezira.

Priopćio **Vejsil Ćurčić.**

U zbirkama umjetno-historijskoga dvorskoga muzeja u Beču nalaze se dvije slike i jedna kaciga Mehmed paše Sokolovića, velikoga vezira. Sva tri ova predmeta dospjela su u zbirku nadvojvode Ferdinanda Tirolskog († 1596.), i od tog doba su u posjedu previšnje carske kuće[1]).

Jedan od ona dva portreta reproduciran je već nekoliko puta[2]).

Na slici je gore desno srebrni natpis: Mehmed Bassa. Slika prikazuje pašu do koljena, gotovo punolika, nešto na desno okrenuta, živahnih očiju, prosijegjelih obrva i brade, upala nabrana lica, malih ušiju, uska nosa i velikih usana; na glavi visoki, glatki, bijeli turban, odjeven žutkastom dônjom haljinom a preko ove blijedo-ružičastim crvenim kaftanom sa širokim rukavima do laktova, na prsima zapučen i ukrašen zlatnim čaprazima. Desna ruka je podbočena, a u lijevoj drži štap komandanta, koji svršava na gornjem kraju ovećom jabukom.

Kako se čini, ovu je sliku radio koji mletački kopista po originalu načinjenom po naravi i nadkriljuje svojom naravnom vjernošću sve druge slike iz turskog carstva. Slika je po svoj prilici u pošljednim godinama života velikog vezira, negdje oko god. 1579., naslikana.

Druga slika, poprsje, s desne strane, skoro punoliko, crnih očiju, ravnih gustih obrva, prosijede kratke brade, malenih ušiju, kratkog širokog nosa, punih usnica, izbočene dônje usne, punih obraza: na glavi visoki, bijeli turban kao i na pregjašnjoj slici; zatvorena gornja haljina je zelene boje, bez ikakvog ukrasa, a ispod niske jâke proviruje košulja. Dno je crno kao i kod prve.

Dosta spretno, ali prosto slikana kopija, drugog slikara srednje ruke.

Slična, ali ljepše izragjena i naravnija slika ima u kodeksu carske dvorske biblioteke u Beču br. 8615. Ona predstavlja velikog vezira u crvenoj dônjoj haljini i zelenu kaftanu, a u istom položaju i nije isključeno, da je izragjena po jednom u Carigradu slikanom snimku po naravi. Isporedivši ovu sa gore spomenutom prvom slikom, brada je kod ove kraća, crte lica nijesu baš tako upale, izgleda je mnogo punijeg i jačeg, tako, da se ovaj snimak može za nekoliko godina prije datirati, nego pošljednji; moguće da je oko god. 1575. izragjen.

Friedrich Kenner, koji je opisao gornje slike, dodao je i kratki životopis Sokolovića: „Sokolli Mahomet, rogjen u Sokolu, jednom krševitom grada (Felsenschloß) blizu Trebinja kod Dubrovnika, bijaše pomoćnik paroha u župi Sv. Save u Bosni, a uzevši ga u 18. godini u

---

[1]) Gosp. kustos dr. List stavio mi je fotografiju ove kacige i portreta s najvećom ljubeznošću na raspoloženje, te mu ovdje izražujem veliku zahvalnost na ovoj velikoj usluzi.

[2]) Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, sv. XIX., str. 132., sl. 19. — Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (Bosnien und Hercegovina), Wien 1901, str. 249. — Milenko Vukićević, Znameniti Srbi muhamedanci, Beograd 1901. — „Nada", V. godište, Sarajevo 1899., br. 1., str. 16. — Kalendar „Gajret", 1325. godina po hidžretu (od 14. februara 1907. do 3. februara 1908.). Sarajevo, str. 129. (slika u turskom tekstu str. 45. [لا]), i t. d.

vojsku i prisilivši ga da i pregje na Islam, bio je zaposlen kao vrtlar u baščama carskih saraja u Carigradu, te je svojom marljivošću i darovitošću obratio na se pozornost sultana Sulejmana, koji ga je u brzo postavio komornikom, a poslije smrti Hajruddinove kapudan-pašom (vel. admiralom) (1546.), u kojoj je časti proveo sedam godina. Malo za tijem je postao

Slika 1. Kaciga Mehmed paše Sokolovića (prednja strana).

beglerbeg od Rumelije, a 1555. vezir i najposlije 1565. vezir i serasker, pošto mu je još prije (1562.) dao Esmi-hanu svoju unuku a kćer Selima II. za ženu.

Svojim opreznim i razboritim ponašanjem zatajio je Mehmed smrt Sulejmanovu i tako zapriječio veliki ustanak Janjičara te time stekao priznanje Selima II., mlagjeg sina Roksolane („Rosa", Rossa", Ruskinja, na slici u Fiorenci stoji „Rossalene"), jedne ruske robinje, kojoj je Sulejman svoju ljubav obratio i podigao je za sultaniju pod imenom Chasseki-churrem i koju je sultan u ljutini dao godine 1558. umoriti. Ona je sahranjena u groblju Sulejmanije, na onom mjestu, gdje je poslije sahranjen i sultan.

Za sultan Selimova vladanja imao je Sokolović neograničenu vlast i zavladao je cijelim carstvom, tako da ga zaista možemo smatrati pravim i jedinim gospodarem carstva, ili, kako se Gerlach izrazuje, „pravim carem osmanskoga carstva“. On je ovo visoko mjesto zadržao i još dalje, čak do u prve godine vladavine Murata III. — valjda prvi i jedini primjer

Slika 2. Kaciga Mehmed paše Sokolovića (sa strane).

ove vrsto kod Visoke Porte — kroz četrnaest godina. Okretnost i zanimanje za svoj posao, duhovitost, sposobnost i poznavanje posla i njegova ustrajnost, učinili su ga oslonom osmanskoga carstva, tako, da je on, dok je živio, očuvao carstvo od unutarnje propasti, kojoj su se znaci već za Sulejmana počeli pojavljivati. Ali i on nije ništa poduzimao protiv različitih zloupotreba i neurednosti, protiv mita i potkupljivanja činovnika, a možda se i sam služio ovim pravom, jer se i kod njega nagomilao silni imetak, čiji se prihodi godišnje cijenili na jedan milijun dukata. Dakako da se prema tome i trošilo i rasipalo; za njegovom sofrom sjedilo je svaki dan do 3000 ljudi, a uz to je gradio velike zgrade, izvrsne karvanseraje i druge hajrove

kao banje, vodovode i t. d., a ovo je sve služilo na dobro i na korist svima. Njega je umorio bodežem neki Bosanac, koji se presvukao u derviško odijelo i k njemu došao.

Kenneru je služilo za podlagu djelo: Joseph von Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches III, 1828, str. 157. i dalje; IV, 1829, str. 1.—51. i Geschichte des osmanischen Reiches in Europa von Johann Wilhelm Zinkeisen, Gotha 1855, III. Teil. „Das innere Leben und angehender Verfall des Reiches bis zum Jahre 1623". Na strani 89.—98. govori Zinkeisen o Sokoloviću Mehmed paši. O porijeklu Sokolovića veli on, da je kao i njegovi predšasnici Ibrahim i Rustem nižeg staleža. Iz Trebinja kod Dubrovnika rogjen, posvetio se je u svojoj mladosti svećeničkom staležu te je vršio službu gjaka u svojeg rogjaka, paroha u parohiji Sv. Save u Bosni i t. d.

Hammer i Zinkeisen su se služili većim dijelom djelima savremenih pisaca, osobito mletačkih kroničara[1]). Osim ovih zabilježili su vrlo važnih bilježaka Gerlach (Gerlach's „Tagebuch") i Salomon Schweiger, Gerlachov našljednik kao poslanički propovjedač kod austrijskog poslanstva u Carigradu, Putopis u Carigrad i Jerusalim[2]).

O porijeklu Sokolovića primjećuje Garzoni, str. 404.: „Mehemet pascia, primo visir, è nato in Trebigni, villa vicina a Ragusi, di sangue basso. Fu costui ajuto del curato di S. Saba nella Bosnia, di dove fu levato da ministri del Turco nel numero dei giovanni della decima." Isti pisac veli na strani 89., da se Sokolović, kada je stajao na vrhuncu svoje moći, izdavao potomkom srpskoga despota: „Per quanto disse lui stesso una volta a buon proposito, discende dalli Despoti de Servia, sebbene alcuni tengono altrimenti." (Isporedi Zinkeisen na ozn. mj., str. 91. i dalje, op. 1.)

Pošto mu bez sumnje pridjevak Sokollija označuje rodno mjesto, u ovome slučaju moglo bi se samo pomišljati na grad Sokol izmegju Trebinja i Konavala.

Po turskim vrelima[3]) rodio se je Mehmed paša Sokolović u Sokolovićima u višegradskom kotaru. Porodica Sokolovića, veli Bašagić, bila je dosta ugledna u tom kraju i dijelila se na dvije loze. Jedna loza imala je odžak u Rudome, a druga u Sokolovićima. Mehmed paša pripada drugoj lozi, naime: Sokolovićkoj. Po Muvekitu on je sin Ahmed bega Sokolovića a ova tvrdnja osniva se na vakufnami (zadužbenoj povelji), koju je Mehmed paša potpisao. Kao „adžami-oglan" došao je u Carigrad s Kara Mustafa pašom Sokolovićem-Rudskim. Pošto je bio vrlo darovit, a tjelesno pristao junak, nije nikakvo čudo, što je stekao ugled na dvoru. U javnost je stupio kao kapudan-paša god. 1546., u kojoj je časti bio 7 godina. Za tim je postao beglerbeg od Rumelije, a za zasluge kod osvojenja Temišvara imenovan je vezirom. God. 1561. Sulejman je vjenčao za njega svoju unuku Esmi-chan i imenovao ga našljednikom velikog vezira. Iza smrti Ali paše Pračića postao je veliki vezir i bio je u toj časti za trojice careva: Sulejmana I., Selima II. i Murata III. neprekidno 16 godina na ponos državi i narodu, dok ga god. 1579. oktobra, 11. dan, iza ićindije na divanu u visokoj porti ne probode jedan spahija iz Vučitrna. On je žrtva dvorskih intriga i rogjaka Kara Mustafa paše.

Ovoliko veli Bašagić o Sokoloviću.

Kako se vidi, izuzevši porijeklo, u svim drugim glavnim tačkama slažu se zapadna i istočna vrela. Pogledom na porijeklo njegovo svakako bi imalo biti mjerodavnije ovo domaće vrelo, koje je crpljeno većim dijelom iz turskih ali mnogo mlagjih izvora[4]), sravnjujući ih sa

---

[1]) Jacopa Ragazzoni (1571.), Marcantonia Barbaro, Andreja Badoaro, Constantina Garzoni (sva tri iz god. 1573.) (u I. sv. od Albèri); nadalje M. Antonija Tiepolo i Giacoma Saranzo (oba iz god. 1756.) (u II. sv. od Albèri) i napokon relacijom Giovannija Corraro, našljednika Tiepola, koja se inače pripisuje Pompeju Floriani iz god. 1580. (u I. sv. od Albèri).

[2]) „Reissbeschreibung nach Constantinopel und Jerusalem" (1576—1581), Nürnberg 1664.

[3]) Isporedi S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od god. 1463.—1850.), Sarajevo 1900., str. 41. — Kalendar „Gajret" na ozn. mj., str. 129. i dalje.

[4]) Muvekitova kronika (rukopis iz novijeg doba); Ćatib-Čelebi, Fezleke, 2. sv., Carigrad 1286. (1869.); Tadžut-Tevarih, 2. sv., Carigrad; Nuhbetut-tevarih (s dodatkom), Carigrad 1283. (1867.); Tarihi-Vasif, Hadikatul-vuzera; Ilaveli-esmarut-tevarih, sva tri u Carigradu, Kaniža-tarihi, Carigrad 1290. (1873.); Tarihi-

raznim domaćim i zapadnim vrelima[1]). Nije mi namjera upuštati se u potanko ispitivanje pojedinih historičkih fakata — to je zadaća onih, koji su za to zvani — nego sam u kratko htio istaći važnije momente u historiji ovog velikog muža, koji su nastali pod raznim utjecajima Istoka i Zapada. Svakako ću još upozoriti na jedno novije djelo o Sokoloviću, koje se doduše takogjer temelji na kronikama zapadnijeh kroničara[2]), ali pored sveg toga je vrlo zanimiva i skroz znanstvena radnja. Djelu je naslov: „Znameniti Srbi Muhamedanci" od Milenka Vukićevića, Beograd 1901.

Za Sokolovićevo porijeklo iz višegradskog kraja govore najbolje veličajna djela, što ih je Mehmed paša stvorio. Na prvom mjestu dolazi ona monumentalna ćuprija na Drini u Višegradu (isporedi Wiss. Mitt. aus Bosnien und der Hercegovina II., str. 333. i dalje. K. Hörmann, Die alte Brücke in Višegrad — Glasnik zem. muzeja I., 1889., str. 79.; Kalendar „Gajret" 1325. (turski tekst str. 48. (٤٨).

Osim gore opisanih slika posjeduje dvorski muzej u Beču vrlo ukusno i umjetnički izragjenu kacigu Sokolovića. Oblika je šiljaste kape, sa većim profiliranim dugmetom na vrhu. Obje strane lica prekrivaju široke solufnjače (Wangenklappen), pričvršćene širokim šeritima na dônjem rubu. Na zatioku je pričvršćen baglamama široki zavratak. S prijeda je pričvršćeno pero u obliku srca sa vrlo vješto isprepletenim ماشاءالله (mašaallah). Ornamenti kacige su savaćeni (tauširani) i to po cijelom dônjem rubu i oko šiljka. na zavratku i po solufnjačama. Arapska jazija, što je pisana po ornamentiranim dijelovima kacige, većim su dijelom ajeta iz korana. Kao obično počimaju i ovi ajeti sa „Bismillahirrahmanirrahim" بسم الله الرّحمن الرّحيم (U ime Boga blagoga i milosrdnoga), koje je ispisano na prednjoj strani. Lijevo od bismilleta nastavlja se „Ajetelkjursija" iz Surei Behare: Allahu la ilahe illa huvel hajjul kajjumu la tehuzuhu sinetun ve la neumun lehu ma fissemavati ve ma fil erdi men zelleri ješfeu indehu illa biiznihi jalemu ma bejne ejdihim ve ma halfehum ve la juhitune bišejin min ilmihi illa bima šae vesia kjursijjuhussemavati vel erda ve la jeuduhu hifzuhuma vehuvel alijjul azim.

الله لا اله الّا هو الحي القيّوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما فى السّمٰوات وما فى الارض من ذىالّذى يشفع عنده الّا باذنه يعلم ما بين ايديهم و ما خلفهم و لا يحيطون بشيءٍ من علمه الّا بماشاء وسع كرسيّه السّمٰوات و الارض و لا يئوده حفظهما و هو العلى العظيم ✲

---

osmani, Carigrad 1290. (1873.); Šekaiki-Numanijje, Carigrad 1291. (1874.) i razne listine, popisi bos. namjesnika, bosanski kalendari. — Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od god. 1463.—1850.), Sarajevo 1900., str. 4.

[1]) Smičiklas, Povjest Hrvatske; Klaić, Povjest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882.; Knežević, Kratka povjest bos. kraljevstva, Dubrovnik 1883.; Knežević, Pad Bosne, Dubrovnik 1884.; Knežević, Car. tur. namjesnici u Bosni i Hercegovini; Lopašić, Bihać i bihaćka Krajina, Zagreb 1890.; Lopašić, Oko Krupe i Korane, Zagreb 1896; Asboth, Bosnien und Hercegovina, Wien 1888; Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches, Hamburg 1840.; Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, Budapest 1328; Jukić, Bosanski prijatelj, Zagreb 1850.—1870.; Hammer, Die Staatsverfassung u. Verwaltung d. Osm., Wien. Bašagić, na ozn. mj., str. 4.

[2]) Joseph von Hammer, Geschichte des osman. Reiches, III. Band 182, str. 157. i dalje; IV. Band 1829., str. 1.—51.; Zinkeisen, Geschichte des osman. Reiches in Europa, Gotha 1855., III., str. 96.—108.; Scriptores rerum Hungaricorum III. (Samuel Budin); Lazar Soranzo, L'ottomano, Milano 1599 ; Lucari di Giacomo di Pietro. Copioso ristreto di Ragusa. Libro IV.; Alberi Evg., Relazioni degli ambasciatori veneti. Serie II., vol. I.; V. Makuševъ, Istoričeskie pamatniki južnih Slavena I., Varšava 1874.; Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1899., I.; Nada 1895.; Narodne pjesme Muhamedanaca u Bosni i Hercegovini I.; Kukuljević, Glasoviti Hrvati; Bos. Vila 1888.; Sagredo Memorie istoriche, Venezia, izdanje od 1688. i 1673., Const. Garzoni, n. ozn. mj ; Franjo Gundulić; Bašagić, n. ozn. mj.; Jov. N. Tomić, Danak u krvi, priložak proučavanju istorije srpskog naroda u XVI. veku, Biograd 1898.; Alberi, Relazione Domenico Trevisano, serie III., vol. I.; Moritz Brosch: Geschichte aus dem Leben dreier Großwesire 1899.; Vladimir Lamansky, Secrets d'etat de Venise; Saint Petersbug 1884.; Gerlach, n. ozn. mj.; Archiv für slavische Philologie, knj. 10.; Glasnik srpskog učenog društva, knj. V.; Hrišćanski Vesnik 1887.; Konst. Jireček, Archiv für Slavische Philologie IX.; Garzoni, n. ozn mj.; Barbaro, n. ozn. mj. i t. d., i t. d.

U prijevodu: „Bog je jedini Bog; nema drugog Boga osim njega, Živoga, Nepromjenljivoga. Ni drijemež ni san ne mogu na njega. Njegovo je sve, što je na nebesima i na zemlji. Ko može posredovati kod njega bez njegova dopuštanja? On zna ono, što je pred njima i ono, što je za njima, koliko im je on htio pokazati. Njegov prijestô prostire se na nebesa i na zemlju, i njegovo čuvanje ne staje ga nikakve muke. On je Previšnji, Veliki. (Mićo Ljubibratić, Koran, Beograd 1895., glava druga „Krava“, str. 3. i 256.)

Ovaj i slični ajeti, što ih je još nekoliko u kuranu, zovu se „ajeti hafeza“. Ti se ajeti obično pišu u zapisima, koji se onda omotaju u voštanu krpu i to se mora najmanje tri puta omotati i onda kao hamajlija na tijelu nositi, obično na ruci. Ovo je kao amulet, koji štiti čovjeka od svih zala i nezgoda.

Drugi ajet pisan je okolo šiljka i glasi u arapskom: „Nasrun minallahi ve fethun karibun ve bešširil muminin“. نصرٌ من الله وفتح قريب و بشّر المؤمنين (On će vam podariti još i drugih dobara, koja vi zaželite, pomoć Božju i pobjedu u trenutku. Navijesti vjernijem srećnijeh novosti. — Ljubibratić, na ozn. mj., str. 416. i dalje, glava 61., „Bojni red“ 13.)

Ovaj gornji ajet je iz surei „Saf“ (Bojni red) a upotrebljava se obično u ratovima: kod molitava za pobjedu uči se ovaj ajet, ispisuje se na razno oružje, kao što se vidi na našoj kacigi, na sabljama i noževima, pa čak i na konjskoj opremi (hamajliji).

Slijedeći ajet ispisan je na spoljašnjoj strani zavratka i glasi u arapskom: Ve in jekjadullezine kjeferu lejuz likunekje bi ebsarihim lemma semiuzzikjre vejekulune innehu le medžnunun vema huve illa zikjrun lilalemin.

و ان يكاد الّذين كفروا ليز لقونك با بصارهم لمّا سمعو الذكر و يقولون انّه لمجنون و ما هو الّا ذكرٌ للعالمين

(Još malo, pa bi te nevjernici pokolebali svojim pogledima, kada čuju, da se čita koran, i rekli bi: Ovo je bjesomučnik. Ne, Koran je samo opomena za cio svijet. — Ljubibratić, na ozn. mj., glava 68. „Pero“ [sure Nun], str. 430., 51., 52.)

Gornji je ajet iz sureta „Nuna“ a ima tu moć, da brani protiv uroka, ograme i drugih zlih djela od adžuzija (čvarovine), pa se vrlo rado i često piše u zapise.

U sredini solufnjača izrezan je ornamenat u obliku bademova lista i uokviren. Uzduž prednjeg i zadnjeg ruba solufnjača ispisana su od 99 „Esmaihusna“ pet, i to: „Ja hakjemu, ja hajju, ja adlu, ja kuddusu, ja kajjumu“.

يا حكم يا حيّ يا عدل يا قدّوس يا قيّوم

(Ej Ti Sudijo, ej Ti Živi, ej Ti Pravedni, ej Ti Potpuni, ej Ti Vječiti.)

Istih pet imena Božjih (sifati) opetuje se i na drugoj solufnjači. Obično se nose uza se po nekoliko ovih lijepih imena kao zapis, pa se onda ne treba ničega bojati.

Kaciga je po svoj prilici ragjena u centralnoj Aziji. *Slika 1.* prikazuje nam ju s prijeda, a *slika 2.* sa strane i napokon *tabla* ajeta i esmai husua.

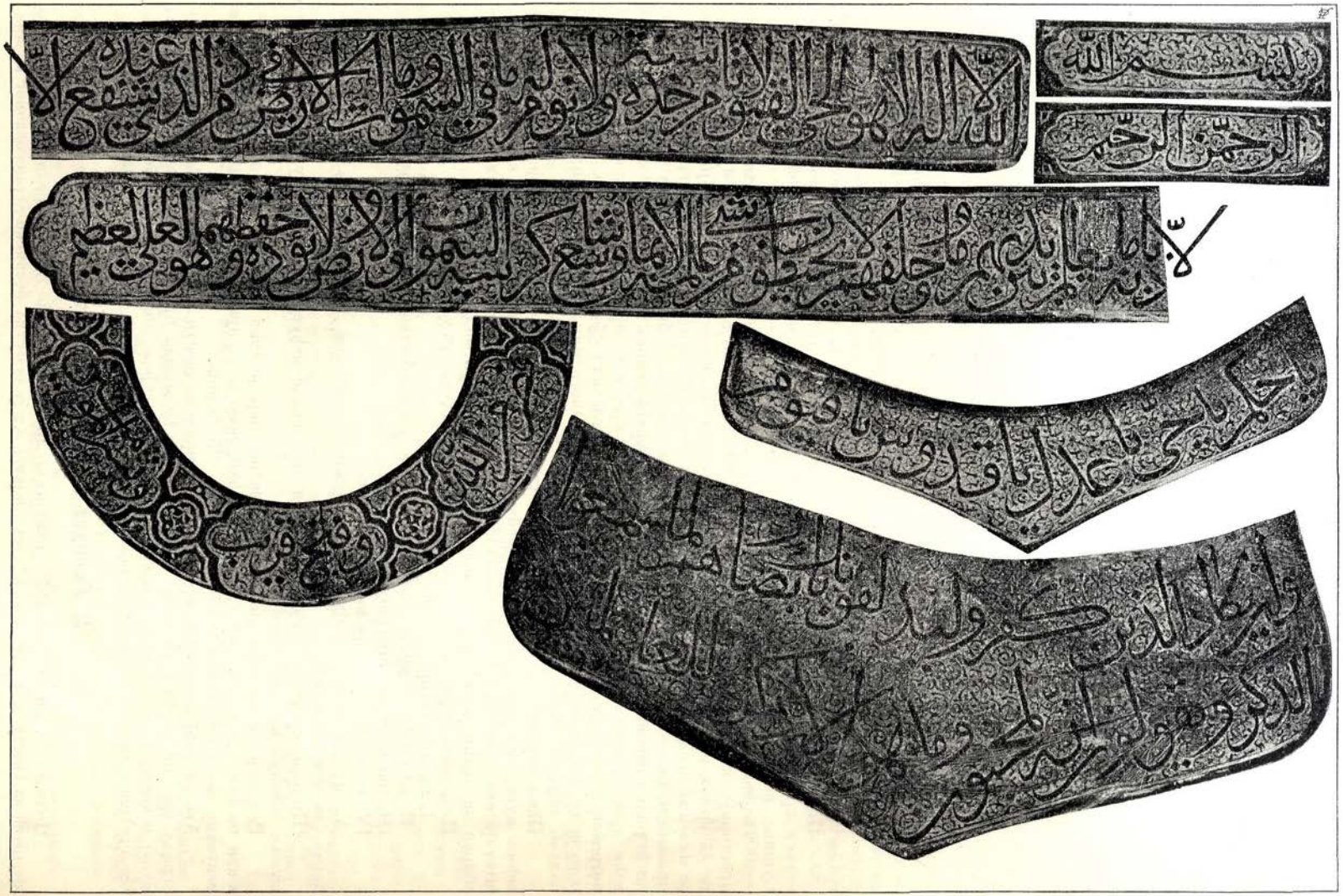

Ajeti hafeza i esmai husna na kacigi Mehmed paše Sokolovića u c. kr. umjetnohistorijskom dvorskom muzeju u Beču.

Вијести из земаљског музеја.

1. Пројект за градњу зграде земаљског музеја.

Земаљски музеј за Босну и Херцеговину колико је обилан својим богатством споменика и знанственог материјала, толико пати услијед тога, што прилике до данашњег дана нијесу дале, да се сагради зграда, у којој би се на достојни начин смјестиле збирке његове. Двадесет година је прошло, што су оне смјештене у приватним зградама, у просторијама, које су намијењене за становање приватника, за трговачке или кафанарске локале, а за смјештавање знанствених збирка не пружају ни најмање подобности. Наше знанствено благо лежало је ту накрцано у тијесним просторијама без довољна свијетла, без потребна простора за разређивање и за комуникацију, изврженo свим неприликама, које резултирају од непогодности приватних зграда, а сваким даном, што пролази, те непогодности расту. Тако је примјерице власник зграде у Рудолфовој улици, гдје је смјештена прехисторијска збирка, отказао стан те ваља ову скупоцјену збирку смјестити у магазинима тако дуго, док се не деси прилика, да се спреми у просторијама доличним њене важности.

Увјерење, да ове прилике ни најмање не удовољавају задаћи музеја, да под њиховим дојмом ни музеј не може да врши како ваља своју задаћу, понукало је мјеродавне кругове да се озбиљно претресу питања градње посебнога музеја.

Земаљска влада наредила је за то већ прошле године, да се начине нацрти за ту градњу, а грађевно одјељење земаљске владе нетом је и довршило те нацрте.

Пошто зграда земаљског музеја, уз коју треба да се удеси и ботанички врт, захтијева велики простор, одабрано је градилиште између Колодворске цесте, Калајеве обале и потока Сушице, које запрема простор од сублизу 30.000 m^2.

Основно начело код израђивања пројекта бијаше то, да се створе за музејске збирке просторије, које по свом распореду одговарају свим захтјевима модерне музеологије, а уз то да трошкови одговарају расположивим земаљским средствима. Као најподеснији систем за музејске зграде пронађен је павиљонски систем, који допушта да се грађевни распоред прилагоди свим захтјевима разноличних и разноврсних збирки те пружа и ту погодност, да је лахко тијеком времена, ако се једна или друга збирка повећа у већој мјери те устреба већи простор него ли је осигурано у грађевном пројекту, призидати појединим павиљонима потребне просторије, а да се тиме цјелокупни грађевни ефект не поквари. Тај систем препоручa се и с тога, што су грађевни трошкови много мањи него ли би били у јединствене палаче, која би имала обухватати све збирке под једним кровом.

Павиљонским системом мисли се уклонити све неподобштине, које се опажају на већим музејским зградама новијег доба, зиданим у стилу палача, услијед којих прије свега штетује експанзивност музеја, а надати се је, да ће бос.-херцег. музеј моћи смјестити своје збирке на начин, који до у најмање ситнице одговара модерној науци.

Павиљони, који би се за сада имали изградити, јесу:

I. за прехисторичку збирку;

II. за римску и друге мање збирке. Оба су симетрички поредана и спојена вестибулом;

III. павиљон за етнографску збирку;

IV. павиљон за природословне збирке;

V. зграда за дирекцију с библиотеком, читаоницом и двораном за знанствена предавања и демонстрације.

Широки отворени тријем спојио би ове зграде међусобно те би служио и за намјештање повећих камених споменика.

Разумије се по себи, да је нацрт за ове зграде тако заснован, да би оне могле служити не само за смјештање садањих збирки, него и за прираст, који се према досадањем искуству може очекивати у слиједећих 20—25 година.

Ако се овај знаменити пројект збиља проведе добити ће тиме град Сарајево комплекс зграда, које ће му бити на дику, а Босна бити ће можда прва земља у монархији која има музеј основан у првом реду уважив практичне захтјеве знанственог распореда којима се тек грађевни ефекти — иначе код таких грађевина главна ствар — прилагођују.

2. Распуст музејског друштва.

Познато је, да је год. 1885. покушало друштво које је себи надјело име „Музејско друштво за Босну и Херцеговину“, да покрене идеју оснутка босанско-херцеговачког музеја.

Штатути његови одобрени су рјешењем вис. министарства 16. (29.) априла сп. год., а 15. (28.) децембра исте године конституирало се оно. Предсједником изабран је тадањи цивилни доглавни преузв. госп. барун Федор Николић, потпредсједником др. Јулије Маканец, а као тајник додијељен је др. Трухелка, кога је земаљска влада мало за тим именовала кустосом земаљског музеја, што га је она наумила основати. То друштво прибрало је прве споменике данашњег земаљског музеја, али како се дјелокруг овога ненадано и обилно развио, нису достајала друштвена средства, да намире његових потреба и земаљска се влада одлучила 23. децембра 1887. (4. јануара 1888.) преузети музеј у властиту управу. Тиме је престала потреба, да друштво води о њему скрб, и за право престала је његова функција овим часом. Друштво од онда није имало прилике потпомагати земаљски музеј материјално а услијед тога није било ни потребно побирати од чланова чланарине. Бивши чланови музејског друштва имали су али и кашње прилике бар пратити развитак земаљског музеја, јер им је овај редовито слао бесплатно свој часопис „Гласник земаљског музеја".

Када је функција друштва престала, остала је у друштвеној благајни готовина од 2822·96 фор., којом је вриједни благајник друштва, покојни П. Т. Петровић савјесно управљао те је она до конца мјесеца јуна 1906. нарасла са каматима на 11.060 K 17 x.

Пошто се у кругу одборника друштвених потакло питање, што ваља с овим новцем урадити, сазваше они на 13. (26.) октобра 1906. главну скупштину, у којој је једногласно прихваћен слиједећи закључак:

„I. да се закључи распуст друштва, и

II. да се умоли висока земаљска влада, да друштвеним иметком, који је депониран у штедовној кредитној банци те је с интересима до 17. (30.) јуна 1906. нарастао на 11.060 K 17 x и који након распуста друштва по § 20. друштвених правила прелази у својину земље, расположи на слиједећи начин:

1. за искапање и истраживање прехисторичких насеља, особито неолитских насеља у Клакару и Новом Шехеру, да се намјени свота од . . . . K 2000.—

2. за истраживање пећина у виду палеоантрополошком особито Преслице и пећина у подручју Неретве . . . . . K 4500.—

3. за набаву хисторичких фундаменталних дјела свота од . . . . . K 2000.—

4. остатак од 5560 K 17 x да се употреби за попуњавање музејске библиотеке и да се раздијели свота поједнако на четири одјела музеја за набаву специјалних стручних дјела."

Вис. заједничко министарство одобрило је рјешењем од 18. априла (2. маја) 1907. овај предлог те је земаљски музеј започео да у смислу овог закључка располаже дозначеним му свотама.

3. Сеоба прехисторијске збирке земаљског музеја.

Пошто је управи земаљског музеја са стране власника куће у Рудолфовој улици, гдје је смјештена прехисторијска збирка, отказан локал, ваљало је њоме селити. Скупоцјена збирка већим је већ дијелом помно смјештена у сандуке те ће се депонирати у магазинима, гдје ће на жалост тако дуго чамити, док се не сагради нови музеј. Овај посао је већим дијелом довршен, те још ваља пренијети на згодно мјесто ормаре и неке повеће објекте.

Ова сеоба и опет је нови доказ, како је неподесно по један музеј његово смјештавање у приватној згради и њоме постаје питање градње посебног музеја акутним. Надајмо се, да ће једна од најдрагоцјенијих наших збирка скоро у новој и њене важности доличној згради ускрисити!

4. Истраживање пећине Кувије код Преслице планине.

Професор геологије на свеучилишту у Загребу, г. др. Горјановић-Крамбергер, боравио је од 24.—29. августа (6.—11. септембра) о. г. у Босни те је на позив управе земаљског музеја проучавао пећину Кувију, гдје је ископано велико обиље костију пећинског медведа. Силни остеолошки материјал добављен том приликом отпремити ће се у земаљски музеј те се је надати, да ће се моћи саставити бар један потпуни скелет. Трагова људским останцима палеолитске добе није уза сву помњу истраживања обретено.

Господина професора пратио је код тог истраживања др. Трухелка и практикант др. Дедијер, а потоњем повјерено је настављање искапања пећине.

5. Дарови земаљском музеју.

Прехисторијска збирка земаљског музеја обогаћена је у задње вријеме слиједећим драгоцјеним даровима:

Госп. др. Хуго Обермајер (Obermaier) у Бечу даровао је збирку од 45 комада кремена оруђа, која карактеришу палеолитска налазишта француска из St. Acheul-a, Le Monstier-a, Solutré-a, Clermonta и Langerie-je (Dordogne). Поједини комади те збирке права су ремекдјела палеолитске кремене индустрије.

Госп. др. J. Хајерли (Heyerli) у Цириху (Zürich) даровао је богату збирку старина, која се састоји од слиједећих предмета:

23 комада еолита од Мантеса крај Париза;
6 комада кремених сјекира типа St. Acheul-a из St. Acheul-a (3 ком.), St. Sever-a (2 ком.) и Salignac-a (1 ком.);
3 комада окресана кремена из Gorge d'Enfes-a (Dordogne);
1 стругалица из Alespinace код Tursac-a (Dordogne);
16 комада окресана кремена, стругалица и длијета iz Laugerie basse (Dordogne);
20 комада кремених стругалица, ножева, длијета и другог кресаног оруђа из Les Eyzies-a;
65 комада разноврсног кременог оруђа (стругалица, ножева, стругова, шиљака, стрјелица и т. д.) из La Madeleine;
1 велика стрјелица од кремена из La Rénaudie (Јужна Француска);
1 зуб пећинског медведа из Бауманске пећине (Сјеверна Њемачка);
3 кости са траговима пилења из Les Eyziès-a;
1 кост са траговима пиле из Laugerie basse;
22 обрађена кремена из Chatière код Grand Pressigny-a (Poitiers);
35 комада обрађена кремена и кременог оруђа из Les Pivots (Poitiers);
3 кремена оруђа из Spiennes-a (Белгија);
3 неолитска кремена из St. Acheul-a (Amiens);
3 неолитска кремена из Montières-a (Amiens);
1 кремена халатка из Mérigande код Verdon-a (Dordogne);
1 брушена кремена сјекира из околице Tours-a;
36 комада неолитског каменог оруђа из швицарских сојеница; међу њима по комад саусурита из Lattringen-a и Moosseedorf-a и једна сјекира од нефрита из Moosseedorf-a. У збирци заступани су примјерци сојеница Lattringen, Lüscherz, Moosseedorf, Egolzwil, Estevayer, Schötz, Greng;
1 сјекира из саусурит + смарагдит-а из Moosseedorf-a;
33 комада коштана оруђа и сл. из разних швицарских сојеница;
серија од 19 комада типних бронцаних игала из сојенице Wollishofen код Zürich-a.
13 комада обрађена кремена из пустаре Ерек између Еуфрата и Палмизе (Сирија);

Красној овој збирци прехисторијских предмета, која за музеј има велику цијену за компаративно проучавање, додано је још 18 рецентнијих старина што оригиналних, што репродукција. Њоме се знатно попуњује типолошки низ старина небосанске провенијенције у нашој прехисторичкој збирци, а веледушном дароватељу, који ју дарује, сјећајући се свог боравка у Босни пригодом конгреса антрополога и прехисторичара ваља и на овом мјесту изрећи најтоплију захвалу.

Госп. А. Стумер (Stummer) у Бечу даровао је земаљском музеју серију мамутових костију и зубова из културног слоја обретена код Langmannsdorf-a у Доњој Аустрији.

Госп. мјерник Гиоргини у Бањој Луци припослао је неколико зубова и уломака костију динотернима обретених пригодом градње водовода у Бањој Луци. Међу костима налази се један уломак, који очевидно одаје трагове обраде те ће ваљати још потање проучити ово налазиште.

Госп. одјелни предстојник др. Љ. пл. Талоци (Thallóczy) даровао је библиотеци зем. музеја серију исписа из архива министарства иностраних посала у Паризу који се односе на Босну и преписа архивалија, који се односе на град Бихаћ.

6. Стање збирка земаљског музеја

у мјесецу августу о. г. предочује слиједећи преглед по инвентарним бројевима:

А. Археолошко-етнографска скупина:

	1906.	1907.	Прираст
1. Прехисторијска збирка	26.653	28 879	2.226
2. Римска збирка	3.238	3.325	87
3. Нумизматска збирка	10.750	11.518	768
4. Етнографска збирка	3.042	3.080	36
„ „ потпуних ношња . . .	117	117	—
5. Антрополошка збирка	442	443	1

Б. Природословна скупина. [1])

	1906.	1907.	Прираст
1. Минералошка збирка	4.670		
2. Зоолошка збирка вертебрата . . .	25.400		
3 Зоолошка збирка инвертебрата . .	642 ладице 200 кутија		
4. Ботаничка збирка	28.200 табака		

Библиотека земаљског музеја, која данас има 4328 инвентарна броја у 15.600 свезака, повећала се од лане за 158 дјела у сублизу 600 свезака.

[1]) Пошто ове збирке не воде инвентара, не може се ни прираст њихов тачно установити.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, oktobar—decembar. 1907. Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Pok. Dr. Leopold Glück.

Teška nam je dužnost javiti, da je naš zemaljski muzej smrću dra Leopolda Glücka, primarnog liječnika i upravitelja zemaljske bolnice, zadesio veliki gubitak. Pokojnik, jedan od najuglednijih

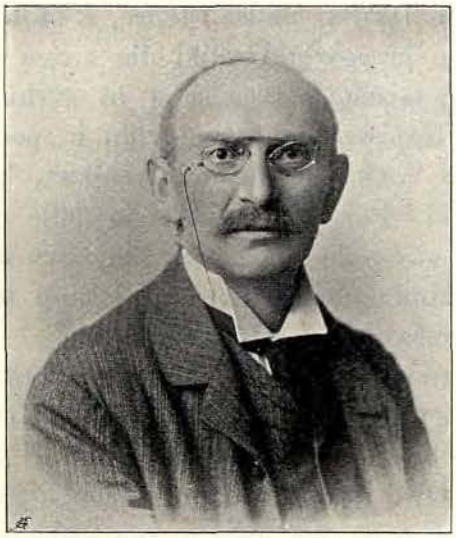

pionira liječničke znanosti u ovim zemljama, koga je u njegovom radu uz prirogjenu filantropiju uvijek pratila i ljubav za znanstvenu stranu svoje struke, bavio se je intenzivno i sa etnografskim i antropološkim proučavanjem Bosne i Hercegovine te je upravljao i sa antropološkom zbirkom zemaljskog muzeja. Osobito ga je zanimalo narodno liječništvo u Bosni a još više proučavanje fizičke antropologije Bošnjaka te je u našem „Glasniku“ objelodanio cijeli niz radnja, koje ovdje iznosimo:

Tetoviranje u Bosni (III., 81.), O urocima (IV., 58.), „Gl.“, I. knj., 1889.

Хамајлије и записи у народном лекарству Босне и Херцеговине (I., 45.), II. knj., 1890.

Rezultati tjelesnog mjerenja 140 bosansko-herceg. vojnika (II., 265.), III. knj., 1891.

O stravi (I., 70.). Narodni lijekovi iz bilinstva (II., 134.), IV. knj., 1892.

Нар. лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини (499.), V. knj., 1893.

Prilozi fizičkoj antropologiji Jevreja u Bosni (675.), VI. knj., 1894.

Ljudske kosti iz sojenice u Ripču (I.).

Прилог физичкој антропологији Цигана у Босни и Херцеговини (169.).

Prilog fizičkoj antropologiji Albaneza, VIII. knj., 1896.

Dr. L. Glück i dr. A. Weißbach, Crania bosniaca (351.), XIII. knj., 1901.

Kao liječnik bijaše na glasu specijalista za bolesti kože, te je upravljao dermatološkim odjeljenjem zem. bolnice kao primarni liječnik. Znanstveno bavio se proučavanjem favusa, sifilisa i lepre, a osobito kao leprolog izašao je na svjetski glas. On je posvetio veliki dio svoga rada suzbijanju sifilisa u Bosni te je kod organizacije, koja se u tu svrhu provagja, sudjelovao kao odlučni faktor. Napisao je u tome vidu i „pouku narodu“ pod naslovom: „Kako će se čovjek čuvati od frenjka“, koju je vlada izdala i razdijelila megju narod. Pokojnik napisao je dalje oko dvadeset radnja o lepri, a neke od njih skrenule su znanost na nove staze. On je sudjelovao i na internacionalnoj konferenciji o lepri u Berlinu te je izabran u megjunarodni odbor za proučavanje i suzbijanje lepre.

Od nedovršenih radnja, što su se našle u ostavštini pokojnikovoj, valja spomenuti djelo o „Lepra tubero-anaesthetica“, „Učevnik za njegu bolesnika“, namijenjen osoblju naše zemaljske bolnice, te „Rječnik narodnog liječničkog nazivlja“. Ovaj rječnik, zanimljiv i u liječničkom i u filološkom vidu, štampan je već prije po nalogu zemaljske vlade kao interfoliran rukopis, koji se razaslao po Bosni osobama, od kojih se bilo nadati, da će po narodu sabrati nadopunjke. Ove je pribrao autor i tako sakupio obilnu gragju — na žalost još neobragjenu — za djelo, koje bi u stručnoj literaturi zauzelo jamačno odlično mjesto.

Dr. Leopold Glück rogjen je god. 1854. u Novom Sandecu, svršio je gimnaziju i sveučilište u Krakovu te je specijalno proučavao dermatologiju u profesora Hebre i Zeisela u Beču. God. 1881. imenovan je od bosanske vlade sreskim liječnikom u Prnjavoru, 1883. okružnim liječnikom u Travniku, gdje mu je općinsko vijeće iskazalo priznanje za njegov humanitarni rad time, da ga je imenovalo začasnim gragjaninom. Godine

1886. postao je kućnim liječnikom centralne kaznione u Zenici, a 1894. primarnim liječnikom dermatološkog odjeljenja na novo osnovanoj zemaljskoj bolnici, kojoj je bio zadnjih godina — od 1901. — i upraviteljem.

Previšnje priznanje znanstvenog i humanitarnog rada iskazano je pokojniku time, da je imenovan vitezom reda Franje Josipa I., a odlična znanstvena društva imenovaše ga svojim članom: francusko društvo za dermatologiju i sifilidografiju dopisnim članom, a liječničko društvo hrvatsko u Zagrebu i srpsko u Biogradu počasnim članom.

Vječna mu spomen!

Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije.

Priopćio

Karlo Patsch.

I. Iz rimske varoši u Skelanima.

29. jula 1896. našao sam dva kilometra pred selom Skelanima, koje je znamenito uslijed toga, što ima skelu na Drini, kojom se prelazi srpskoj pograničnoj varošici Bajinoj Bašči te carinu, oružničku i financijalnu stražu, sjeveroistočno od sada napuštene Karaule Liješće, tik do konjskog puta, koji vodi iz Fakovića u Skelane na mjestu, označenom na specijalnoj karti kao „staro groblje“ (A. G.) u šikari Mehmeda Smajlovića iz Liješća izmegju sredovječnih grobnica u obliku ploča i sarkofaga i oltare navedene u popisu niže str. 435., *slika 2.—4.*, *slika 5.—7.*, od kojih su *slika 6.* pred 40 godina kopači blaga iskopali, jer narod priča, da je na onom mjestu zakopana puna bivolja mješina blaga. Pošto se tu osim toga našlo i gragjevnih ulomaka, bio sam prinukan na misao, da je tu bio hram ili, pošto su izmegju zavjetnika bila dva konzularna beneficijara, da je tu bila štacija, koja odgovara njihovu zvanju.

Ne manje važno mjesto obreteno je u samim Skelanima, 750 koračaja sjeveroistočno od oružničke postaje tik do puta izmegju podnoška kose, na kojoj stoje raštrkane kuće sela, i Drine. Ovdje je Ćiro Truhelka god. 1891. našao začasnu bazu cara Karakale — d. br. 18., *slika 21.* „izmegju od prilike 20 velikih tesanih kamenova velikih do 1·3 *m*, koji jamačno potječu od poveće zgrade[1])“, a u jesen godine 1895. uspjelo je gospodinu cariniku J. Kulašu te je u neposrednoj blizini (sr. nacrt okolice *slika 1.)* našao spomen-kamen (d. br. 20., *slika 24.) duovira quinquennalisa* T. Flavija Similisa, kome je, kako napis kaže, podignut kip „in basilica“.

Bez sumnje je dakle, da su tu pod zemljom bile u kratkom razmaku dvije zgrade, u kojima se je bilo mnogome nadati. U augustu 1896. započelo se otkapanjem „bazilike“, a otkapanje ovog nalazišta, koje se sve više proširilo, nastavilo se kroz mjesec august i septembar 1897. i pô mjeseca jula 1898. Tek 14. jula 1898. mogla se načeti „beneficijarska postaja“ kod Karaule Liješća. U oba slučaja nije se pod zemljom ono našlo, što se moglo nadati po nalazima na površini, a to je opomena, da se ne izvode zaključci po indicijama, nagjenim na površini. Na oba mjesta dovučeni su spomenici za srednjeg vijeka: u Liješće na groblje i kao grobnice, u Skelane kao gragjevni

[1]) „Wissenschaftl. Mitt.“, I., str. 312.

materijal za dvije crkve. Po stečenom iskustvu ne ćemo naslućivati, gdje su prvobitno stajali, a osobito s toga ne, jer su na obim nalazištima bile izmiješane razne vrste spomenika. Rimskih ruševina ima:

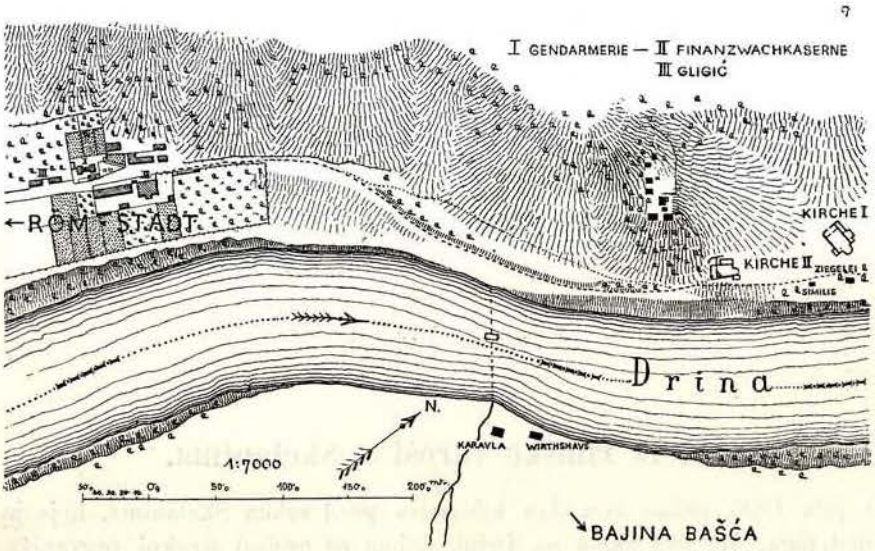

Slika 1. Situacija nalazišta u Skelanima.

1. Sjeverozapadno od iskopina u Liješću na lijepo ležećoj Srebrenoj luci Ibrahima Nekića uz Srebreni potok „pod kojom, vele, da ima magaza a u njem srebreni stan". Po njivama leže tu ulomci crijepova i grumenovi žbuke, a crijepovima je posut i put, što iz Liješća vodi amo. U izokolnoj šikari nagjosmo 0·58 *m* visoku, na strehi 0·295 *m*, na struku 0·24 *m* široku a 0·245 *m*, odnosno 0·22 *m* debelu aru od vapnenca *slika* 2. = C. I. L. III 14219[19], na kojoj se ali uslijed jakih ozljeda razabire samo u 4. retku jasno *l(ibens) p(osuit)*. 1. augusta 1898. naigjosmo tu kod pokusnog kopanja na obilne ulomke zarubljenog i žljebastog crjepovlja i zemljanog sugja.

Slika 2.
Ara iz Srebrene luke.

2. Drugo, mnogo prostranije rimsko mjesto proteže se u Skelanima od financijalne i oružničke kasarne velikim razmakom niz Drinu prema jugozapadu. Gdje god bi se ovdje u novije doba kopao temelj, nailazi se na podgrade i spomenike rimske. Na žalost se postupalo s ovima barbarski i kod gragje erarnih zgrada. Sto god je bilo zgodno za gragju uzidivalo se, što nije bilo pri ruci ili što se kasnije nalazilo, puštalo se da jadno propane. Stare ostanke vijerno su čuvali za svog boravka u Skelanima gg. carinik Ivan Kulaš (sada u B. Brodu) i oružnički stražmeštar Ferdinand Ciganek. Gradeći kuću Mile Gligića[1]) naišlo se na rimsku kuću.

Da je ovdje na zgodnu položaju do rijeke a na domaku doline, koja se proširuje, bio grad, dokazuje prostranost mjesta, na kome ima ruševina i dolje spomenuti spomenici, od kojih *slike 19., 21.* i *25.* spominju dekurione, *slika 24.* ordo i jednog

[1]) Truhelka, o. mj.

duovira quinquennalis. Po *slici 19.* bijaše već g. 158. po Isusu konstituiran. O. Hirschfeld[1]) misli, da je tu bio *municipium Domavianum*, što smo ga upoznali po napisima[2]), obretenim sjeverozapadno od Skelana kod Gradine, a u Gradini da je bio samo *Vicus*. Ovaj nazor uzrokovan je valjda obzirom na to, da bi, ako i u Gradini i u Skelanima statuiramo grad, imali u neposrednoj blizini dva velika grada. Ali vrlo rodna, prirodom bogata dolina Drine, daje uslove, dovoljne za opstanak još više povećih naselja a da je takih mjesta ovdje bilo, dokazuju ruševine. Jedne od njih, Lutvin han[3]), leži još bliže Gradini nego li Skelani. Ako municipij, utvrgjen natpisima, hoćemo da baš pomaknemo s mjesta, gdje su nagjeni napisi, to bi ga morali prije smjestiti amo nego li u Skelane.

Rimsko ime Skelana — ovo potonje postalo je od prevoza (tur. skela) — neprijatan slučaj nam je zatajio. U gradu bijaše bazilika, ukrašena kipovima (br. 58.); od vrsta bogoštovlja poznajemo osim kapitolinske triade (br. 1.—5.) i Marsa (br. 4.—6.), čiji su do sada obreteni spomenici, osim jednog, postavljeni od beneficijara te su valjda bili smješteni u posebnom svetištu njihovom[4]); Jupitra, koji je po sličnim žrtvenicima (br. 7.—10.) u Skelanima imao i drugi hram, Libera (br. 11.), Silvana (br. 12.) a valjda i Mithrasa (br. 13.).

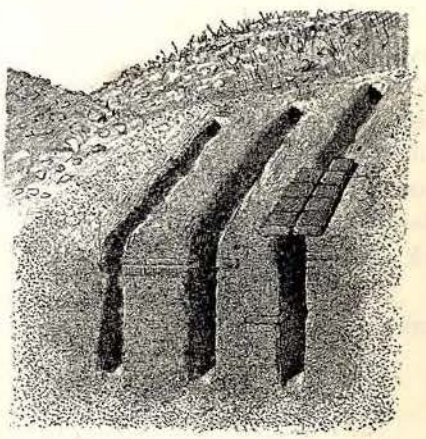

Slika 3. Ostatak ciglane u Skelanima.

Beneficijara zasvjedočuju u Skelanima natpisi br. 1., 2., 4.—6. On je imao posadu od članova legije *I. adjutrix, V. Macedonica, X. gemina* i *XI. Claudia pia fidelis* dakle, slično, kao primjerice postaja *Novae-Runovići*[5]). Njegovo smještanje amo biće u svezi s time, što je tu cesta valjda prelazila preko Drine[6]). Na desnoj je obali, odma u Bajinoj Bašči bila rimska naseobina[7]), ali nisam mogao naći uporišta, da ustanovim, koje vrsti je taj prijelaz bio, jer mi nije bilo dozvoljeno pretražiti srpsku polu rijeke i nastupiti na desnu obalu. Okolica grada bijaše, po slijedećem popisu, uriješena obiljem doduše priprosto izragjenih ali raznolikošću oblika djelujućih grobnih spomenika. Učin njihov još se povećava obiljem boja i nuança vapnenca (bijela, bijela sa crvenim žilama, siva, crna i t. d.), a njega je bilo i u gragjevinama. Najbliži sadanji majdan za kamen je u Barakovićima na Drini više Skelana i kod crkve u Crvici.

---

[1]) C. I. L. III, br. 14193. adn. Sr. R. Kiepert, C. I. L. III. S. r. tab. VI.

[2]) C. I. L III str. 1486., 2124. Patsch u Pauly-Wissowa pod Domavia.

[3]) Patsch, „Archäol.-epigr. Mitteil.“, XVI., str. 135.

[4]) A. von Domaszewski, „Westdeutsche Zeitschrift“ 1902., str. 206. i d. Sr. Patsch, „Glasnik zem. muz.“, 1900., str. 338. i. d.

[5]) „Glasnik zem. muz.“, 1900., str. 339. i d.

[6]) O cesti na Drini kod Skelana sr. Ballif, Römische Straßen in Bosnien und der Hercegovina I, str. 42. Mnijenje Domaszewskog, na ozn. mj., str. 173. (sr. tabla 3.), da je iz Skelana išla Drinom cesta u Foču, ne će niko odobriti, koji poznaje ovaj dio doline Drine. Ceste trebalo bi bar na osnovu karte konstruirati, koja predočuje konfiguraciju zemljišta.

[7]) C. I. L. III 6319 = 9357, 8358. J. Studniczka, „Archäol-epigr. Mittheilungen“, X., str. 211. i d.; J. Kanitz, „Römische Studien in Serbien“, str. 134.; Premerstein-Vulić, „Jahreshefte des österr. arch. Institutes“ 1900, prilog str. 178.; Domaszovski na ozn. mj, str. 175.

U prvome ima sredovječnih nedovršenih stećaka. Da li se u tim majdanima već u rimsko doba radilo, valja tek ispitati. Materijal za cigle pravljen je na samom mjestu, kako to dokazuje peć u *slici 3.* Nagjena je nedaleko obale Drine, dakle na mjestu zgodnom za promet, pošto se obrela crkva *I* (sravni nacrt situacije u *slici 1.)*, tražeći neumorno onu baziliku, koju spominje u blizini nagjeni kamen Similisa. Položaj ciglane svjedoči, da se grad rimski nije protezao dalje niz Drinu i da je to mjesto bilo u srednjem vijeku središte naselja.

Ulomak ciglane je kompaktna vrlo jaka masa cigle duga oko 3·20 *m*, široka 2·35 *m* i oko 1·60 *m* duboka. Mjere nijesu točne, jer se ne razabiru izvanjske plohe zidova te se ovi dolje teško razlikuju od ilovače pod njima, koja je uslijed palenja takogjer crveno pečena, a crvena boja njena postepeno izbljegjuje. Kao materijal za zgradu upotrijebljene su na zraku sušene ploče cigle razne veličine, koje su tako ispečene, da se samo na nekojima raspoznaje oblik u konturama. Dnom peći protežu se širinom tri jednake žlijebi po 0·50 *m* megjusobno udaljene, široke 0·20, a duboke 1·40 *m*, koje su bile, kako se u jedne još razabire, pokrite ciglenim pločama, koje nadilaze rub zidova, tako da je izmegju njih ostala procjep, kroz koju je gornji dio prostora spojen sa donjim. Ne treba na po se dokazivati, da je ovo bilo ognjište ciglane. Da tu nije obreteno čitavo ognjište, pokazuje uskost žljijebova, kojih ima poviše i sličnost rasporeda[1]). Jarak, u kojem se za pravo ložila vatra i od koje su otkopane žljijebi bile tek pobočne, okomito na nj nanizane, bijaše prostraniji, ali je nestao, jer ga je razorila voda, koja tu protiče, kao i prilaz do njega, koji je bio u obliku rampe ili stepenice. Isto se tako nije ništa sačuvalo od izokolnih duvarova peći, jer ih je zemlja tek plitko prikrila.

U koju je svrhu služila peć pokazuju doduše u neposrednoj njenoj blizini porijetko nagjeni proizvodi:

1. Opeka za zid 0·28 *m* duga, 0·135 *m* široka i 0·07 *m* debela.

2. Kvadratična ploča od 0·22 *m* u četvrt i 0·06 *m* debela.

3. i 4. Ploče za hipokustum 0·18 *m* u četvrt i 0·054 *m* debele te iste 0·155 *m* u četvrt i 0·054 *m* debele.

5. Ulomci crijepovi sa zarubama, debelih 0·03 *m*, a 0·042 *m* visoke zarube. Dakle isključivo cigle; ulomaka od posuda nije nagjeno. Po tome bijaše to ciglana. Kažu, da ilovače, zgodne za ciglu, ima s onu stranu Drine na srpskoj obali naprama oružničkoj kasarni.

Za topografiju grada nije se za sada dalo naći daljih podataka. Nalazišta obilnih do sada nagjenih spomenika za nju su bez važnosti, jer, kako je već spomenuto, ne označuju prvobitno svoje nalazište. Sastavljajuć slijedeći popis bijaše dakle samo stvarno stanovište mjerodavnim. U Liješću nagjeni su br. 2.—4., 6. i 17. U zidovima crkve *I* i oko nje nagjeni su — kako je to u tlorisu i u *slici 83.* djelomjce zabilježeno — br. 1., 5., 7.—17., 18.—22., 25., 27.—29., 31.—38., 41., 43.—45., 47.—61., 63—82. Kod crkve *II* nagjeni su br. 24., 26., 30. i 39, kod financijalne kasarne bijaše još od prije br. 23., 40., 42., 46. i 62. Teži spomenici ostavljeni su u prostoru natkrivenom *F* crkve *I (slika 83.),* jer još nema ceste, koja bi spajala Skelane sa ostalom mrežom bosanskih cesta. Manji ulomci prenešeni su na konjima u Srebrenicu a odanle kolima u zemaljski muzej u Sarajevo.

---

[1]) Sr. n. pr. A. Wolff, „Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst" 1893., str. 226., tabla II., i Radimský, „Wissensch. Mittheil.", VI., str. 528., slika 31.

Prva skupina spomenika (br. 1.—15.) sastoji se od jednoličnih oltara u obliku stupova, četverasta proreza sa bazom i strehom na jednoj široj i na obim pobočnim užim stranama. Streha prelazi gore u nastavak, uriješen isklesanim akroterijama u uglovima i rozetama te kolutima a jednom i polumjesecom. Stražnja strana je ravna i većinom samo na prosto okresana. Struk je na pobočnim stranama uvjek gladak, bez ornamenta. Gornja strana je često pokrupno hrapava, dakle oltari nisu bili za žrtve nego za to, da se na njima smjeste zavjetni darovi. Rupa za utvrgjivanje nema nigdje. Materijal je isključivo vapnenac.

1. *Slika 4.* Desno gore obijena ara sa posebnom nasagjenom plintom na nastavku; 1·04 *m* visoka, na strehi 0·59 *m* na struku 0·49 *m* široka, 0·45 *m* odnosno 0·41 *m* debela. C. I. L. III 14219[4].

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
L. Naevius
Maximus
b(eneficiarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XI
Cl(audiae) p(iae) f(idelis) v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito).

Slika 4. Ara iz Skelana.

2. *Slika 5.* Vertikalno rascijepana, streha je posve, baza djelomice obijena, polje natpisa s obje strane nešto obijeno; 0·86 *m* visoka, 0·46 *m* široka, 10 39 *m* debela. Interpunkcija je počam od četvrtog retka ispuštena. C. I. L. III 14218. (4. i 5. redak valja popraviti).

I]ovi Iuno-
ni Miner-
vae M. Ulp(ius)
Canius be(neficiarius)
co(n)s(ularis) leg(ionis) I ad-
iut(ricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Slika 5. Ara iz Liješća.

3. *Slika 6.* Desno jako, lijevo mjestimice obijena, površina pisma obijena; 1·03 *m* visoka, 0·52 *m* na strehi, 0·45 *m* na struku široka i 0·39 *m* debela. Kosa brazda na kraju 2. retka valjda potječe od slova *M.* U početku 5. retka valjda prije sigla za centurio nego li desna pola slova *X.* C. I. L. III 14219[15].

Slika 6.
Ara iz Liješća.

I(ovi) o(ptimo) [m(aximo
I(unoni) M(inervae) Fl(avius) M[. . .
. . . . . .
l]eg(ionis) X[. . . . .
..], (centurio?) leg(ionis) XI[. . .
v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito).

4. *Slika 7.* Na uglovima i bridovima obijena, ispucana, 0·87 *m* visoka, 0·435 *m* široka i 0·39 *m* debela. U početku 2. retka valjda je bila ligatura slova *E* i *T.* C. I. L. III. 14219.

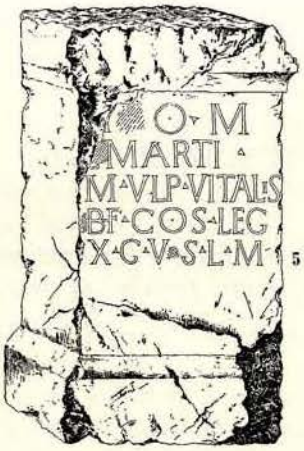

Slika 7. Ara iz Liješća.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
e[t] Marti
M. Ulp(ius) Vitalis
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis)
X g(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

5. *Slika 8.* Malo obijena, ali je za to natpis ispucan i vrlo izlizan; 1·25 *m* visoka, na strehi 0·74 *m*, na struku 0·62 *m* široka i 0·60 *m* odnosno 0·55 *m* debela. C. I. L III. 14219[5]. (Uslijed naknadnog kolacionaranja ovdje nešto inače.)

Slika 8. Ara iz Skelana.

I(ovi)] o(ptimo) m(aximo)
et Marti Aug(usto) [s]a[c(rum).
. . . . . .
. . . . . *b(eneficiarius)*
co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

6. *Slika 9.* Oštećena pukotinama; 0·84 *m* visoka, 0·50 *m* na strehi, 0·435 *m* na struku široka, 0·435 *m*, odnosno 0·40 *m* debela. Počam 3. redom fali interpunkcija. Na kraju 3. reda *L E*, a ne *L E G*.

Marti Aug(usto)
Iul(ius) Longin(us)
b(eneficiarius) co(n)s(ularis) ex le(gione)
V Macedon(ica)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Slika 9. Ara iz Liješća.

7. *Slika 12.* Izlizana, 0·80 *m* visoka, 0·375 *m* na strehi, 0·31 *m* na struku široka a 0·41 *m*, odnosno 0·35 *m* debela. Raspolovljene palmete postrance kao akroterije; raznolike rozete. Na licu samo natpis C. I. L. III 14219[3] i *(Iovi) o(ptimo) m(aximo).*

8. *Slika 10.* Desno obijena, vrlo jako izlizana, 0·88 *m* visoka, na strehi 0·375 *m*, na struku 0·30 *m* široka, 0·28 *m*, odnosno 0·25 *m* debela. Da je i ova ara kao i pregjašnja bila zavjetovana Jupitru i da je na obima bilo još i drugog napisa razabire se iz toga, što je *I(ovi) o(ptimo) [m(aximo)]* smješteno sasvim na vrhu.

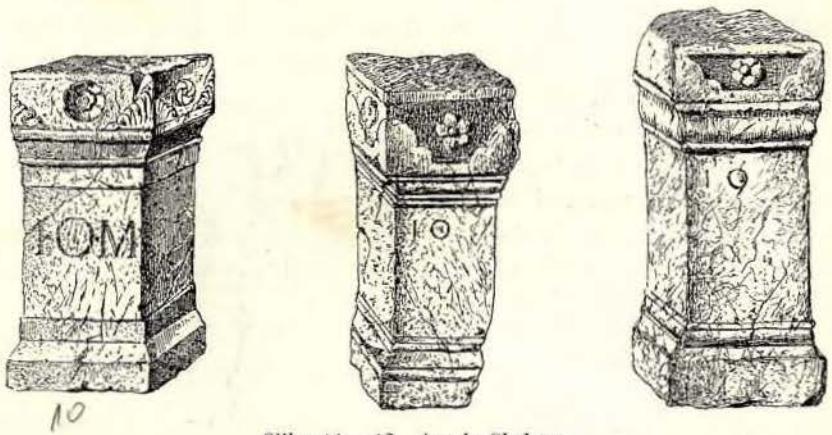

Slike 11.—12. Are iz Skelana.

9. *Slika 11.* Vrlo izlizana, 0·98 *m* visoka, 0·395 *m* na strehi, 0·33 *m* na struku široka i 0·34 *m*, odnosno 0·325 *m* duboka. Akroterije i rozete samo sprijeda.

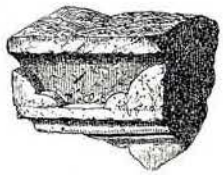

Slika 13.
Ulomak are iz Skelana.

10. Po veličini ide u ovaj niz i ulomak *slika 13.* gornjeg dijela jedne are. Otraga obijen, 0·32 *m* visok, 0·385 *m* širok i još 0·26 *m* debeo. Izmegju akroterija nema rozete.

11. *Slika 14.* Otraga i na uglovima obijena, vrlo izlizane plohe za natpis; 1·07 *m* visoka, 0·44 *m* široka i samo 0·39 *m* debela. Retci vrlo razmaknuti. Razabire se samo *Lib[ero] pa[tri.... l(ibens)] p(osuit).*

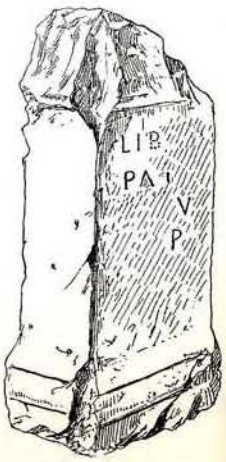

Slika 14.
Ara iz Skelana.

12. *Slika 15.* Ispucana i obijena, osobito sprijeda; pismo nešto izlizano; 0·88 *m* visoka, na strehi 0·52 *m*, na struku 0·435 *m* široka, a 0·465 *m*, odnosno 0·43 *m* debela. U 3. retku nema interpunkcije.

Slika 15. Ara iz Skelana.

Silvan[o
sac(rum)
Cl(audius) Maximus
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

13. *Slika 16.* Lijeva pola jedne are, desno ravno otesane a otraga izdubene, da se mogla usaditi glava grede; 0·615 *m* visoka, na strehi 0·17 *m*, na struku 0·14 *m* široka i 0·26 *m*, odnosno 0·225 *m* debela. Ploha sa pismom vrlo izlizana. U 2. retku čini se, da je slovo *I* a ne *P*, kako sam u C. I. L. III 14219[8] naveo. Čini se, da je izmegju 2. i 3. retka bila samo sigla u sredini. Uz predložen dopunjak 1. i 2. retka sravni C. I. L. III 14354[27.28] = Dessau 4247; W. Gurlitt, Jahreshefte des Österr. Archäol. Institutes, II. prilog, stup. 101. i d. i F. Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra, I., str. 171., 305.

14. *Slika 17.* Dônji dio are, 0·675 *m* visok, na bazi 0·54 *m*, na struku 0·415 *m* širok a 0·46 *m*, odnosno 0·41 *m* debeo. Polje s pismom nešto izaprano. U 1. retku je valjda ligatura od *I* i *R*.

Slika 16. Ulomak
are iz Skelana.

Tran[situ
dei M[ithr(ae)?

Host[ilius
5 *.]oni[....*

Zadnji ostanak slova u 2. retku potječe, sudeć po širokom razmaku, od slova *T*. U 2. retku spomenuti grad Gerd.... je inače nepoznat, osim ako je na *Tabuli Peuin-*

(duo)v[i]r q(uin)[q(uennalis)...
Gerd(..) it(em) m(unicipii)
M(al...) l(ibens) p(osuit).

Slika 17. Ulomak are iz Skelana.

geriani mjesto Gerdis krivo pisano Gensis, štacija na cesti koja vodi iz Sirmija — *ad Drinum*, dakle u naš predio[1]).

Genſis
Gerdis

Drugi grad, u kojem bijaše nepoznanik takogjer duovir, spominje se na kraju 2. a na početku 3. retka. Njeno ime — veličina plohe natpisa daje se prema bazi ustanoviti — mora da je vrlo skraćeno. Po prostoru, koji preostaje u 2. retku i po prvom slovu 3. retka te obzirom na kraticu za *M M* u *slici 28.* rekao bi, da je tu *M(unicipium) M(al....)*, kome se ime skraćuje sa *M*[2]). Ono bijaše istočno od Skelana u Visibabi kod Požege[3]) a svi gradovi, u kojima je ovaj čovjek poštovan, bili su valjda u istočnoj Dalmaciji, kao što su sva mjesta, u kojima je M. Flavius Frontus iz Docleje došao do časti, bila u južnoj Dalmaciji: C. I. L. III 12695 (sr. str. p. 2253.): *M. Flavio T. f. Quir. Frontoni sacerd(oti) in coloni(i)s Naron(a) et Epidauro, (duo)vir(o) i(ure) d(icundo) Iu[l]io Risin[i]o, (duo)vir(o) [q]uinq(uennali), [p]on[t(ifici)] in co[l(onia)] Scodr(a), (duo)vir(o) i(ure) d(icundo) qui[nq(uennali)], [fl]am(ini) [divi Titi], praef(ecto) [fabr(um)] pleps ex aere conla[to].*

15. *Slika 18.* Dônji dio are; 0·63 *m* visok, 0·62 *m* na bazi, 0·47 *m* na struku širok i 0·49 *m*, odnosno 0·44 *m* debeo. Polje natpisa izaprano. U 3. retku mišljah, da

L. Aurel(ius)
Lupus
? c(um) s(uis) d(onum) d(edit).

Slika 18. Ulomak are iz Skelana.

[1]) Sr. H. Kiepert, *Formae orbis antiqui* XVII; Domaszewski, „Westdeutsche Zeitschr.", 1902., str. 169.

[2]) C. I. L. III 8339, 9344, sr. Premerstein-Vulić, „Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst.", 1901., prilog str. 156.

[3]) Premerstein, na ozn. mj, 1900., str. 167. i d. i 1901., str. 155. i d., Vulić, na ozn. mj., 1904. str. 8., Patsch, na ozn. mj., 1902., str. 41.

sam kod prvog čitanja izmegju *C* i *S* vidio malo *O*, što je Hirschfelda u C. I. L. III 14219[6] ponukalo na konjekturu: „*2. in fine debuit fortasse esse b(eneficiarius)*“. Ali na kraju 2. retka iza *S* sigurno nije bilo ništa a i ono *O* u 3. retku ne mogu naći na otisku.

16. *Slika 19.* Ploča od vapnenca, dio poveće baze sa po jednom rupom za klamfu gore i dolje i profilovanim užim stranama, 0·94 *m* visoka, a 0·66 *m* široka i 0·35 *m* debela, na prednjim uglovima obijena, oštećena diagonalnom pukotinom a gore je okvir polja s natpisom namjerice otesan. U napisu, inače vrlo pomno izragjenom, ima dvije pogrješke: *p(atri) p(atriae)* stoji mjesto iza broja u 10. retku već u 4. a na kraju 5. retka fali piknja, kojom inače završuju retci. Istaknuti je i raznoliko pisanje za *divi* u 4.—6. retka. Spomenik je iz god. 158. po Isusu. C. I. L. III 14219[7].

Imp(eratori) Caes(ari)
T. Ael(io) Hadr(iano)
Antonino Aug(usto)
Pio p(atri) p(atriae) divi Hadr(iani)
f(ilio), divi Traiani Part(hici)
nep(oti), divi Nervae
pron(epoti), pontific(i)
maximo, tribun(icia)
potest(ate) XXI, co(n)s(uli)
IIII decr(eto) decur(ionum).

Slika 19. Prednja ploča počasne baze iz Skelana.

17. *Slika 20.* Kamena kocka sa poljima lijevo i desno i hrapavom osnovkom i gornjom plohom, 1·11 *m* visoka, 0·61 *m* široka i 0·48 *m* debela, na bridovima i uglovima obijena. Polje natpisa je desno vrlo izlizano. Nesigurna je u 11. retku ligatura od *D* i *I*, u 13. ostanci iza *COSII* i u 12. broj iteracije tribunske vlasti. S potonjeg je razloga nesigurno, je li spomenik postavljen god. 200. Sigurno ide u dobu 198. do 201. po Isusu, jer car ima drugi konzulat i naziv Parthicus. C. I. L. III 14219[16].

18. *Slika 21.* Kockasti stup od vapnenca samo s lica uokviren, postrance, na osnovci i gore hrapav, 1·14 *m* visok, 0·595 *m* širok i 0·64 *m* debeo, na desnim prednjim uglovima obijen, polje s natpisom nešto izaprano. C. I. L. III 12727 po Ć. Trukelki, „Glasnik zem. muz.“, I., str. 312., slika 7. priopćena sa nejasnostima u 3., 5., 7., 8. i 10. retku. Zanimiva je ligatura *F*, *I* i *L* u 5. retku. Vrijeme natpisa izmegju god. 213.—217. po Isusu ustanovljuje 4. konzulat, jer se ne spominje broj iteracije tribunske vlasti.

Slika 20. Počasna baza iz Liješća.

Imp(eratori) Ca[es(ari) d(ivi) M(arci)
Anto[nini Pii
fil(io), d(ivi) C[ommo-
di frat(ri), [d(ivi) Anto-
nini Pii n[ep(oti), d(ivi)
Hadriani pro-
nep(oti), d(ivi) Trai[a]ni
Par(thici) abnep(oti), d(ivi) [Nerv(ae)
adn(epoti) L. Sept(imio) Se[ve-
ro Pio Per(tinaci) Aug(usto) [Ara(bico),
Ad[i]ab(enico), Par(thico) m[ax(imo), p(ontifici) m(aximo),
p(atri) p(atriae), tr[i]b(unicia) po[t(estate] VIII (?), [imp(eratori) XI,
co(n)s(uli) II....

19. *Slika* 22. i 23. Ulomak arhitrava od bijela vapnenca s obje strane gore i dolje obijen, 0·60 *m* visok, 1·67 *m* dug i 0·59 *m* debeo sa tri, širinom ozgor prema dolje, sve uže prutice (0·16, 0·12, 0·08 *m*) na licu i glatke osnovke. Greda je dakle počivala na stupovima. Otraga razabire se 0·28 *m* široka podloga za strop. Natpis

lica bio je razdijeljen bar na dvije grede arhitrava. Bolja izrada sluti, da su u njem spomenute ličnosti odličnijeg socijalnog položaja. Interpunkcija se uslijed toga, što je natpis izapran, ne razabire svuda. Inače mi se čini čitanje sigurno.

Imp(eratori) Caes(ari)
M. Aur(elio) Se-
vero Anto-
nino Pio Aug(usto)
divi Severi fil(io)
Arabico, Adiab(enico),
Part(hico), Britt(anico)
maximo, p(atri) p(atriae),
trib(unicia) pot(estate),
co(n)s(uli) IIII
d(ecreto) d(ecurionum).

Slika 21. Počasna baza iz Skelana.

?? In memoriam Claudii . . .]avii eq(uitis) R(omani) c(larissimi) v(iri)[. . . patris et . . . . .] matris c(larissimae) f(eminae) Cl(audius) Ca[. . .

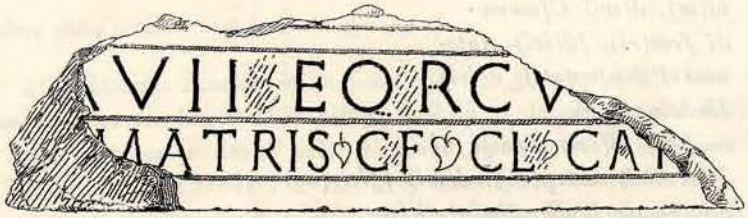

Slika 22. Lice ulomka arhitrava iz Skelana.

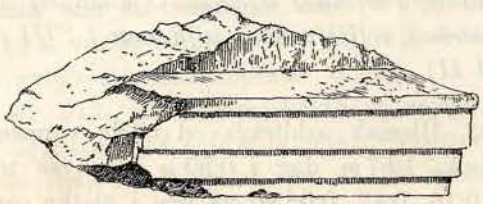

Slika 23. Zaličje sl. 22.

Navagjanje viteštva uz senatorsku čast je neobično ali ima mu analogije u C. I. L. VI 1421 = Dessau 1051: *L. Fulvio C. fil. Popin. Aburnio Valenti pontifici, praefect. urbi feriarum Latinar. facto ab imp. Hadriano Aug. II cos., IIIviro a. a. a. f. f., quaest. Aug., tribuno plebis designato candidato Aug., eq(uo) publ(ico) c(larissimo) i(uveni) d. d.*[1]). Biće provincijalizam i to, da se predikat žene proti pravilu[2]) ne meće neposredno iza imena, ali i tome ima paralele u gradskom rimskom napisu C. I. L. VI 1410: *L. Fabio M. fil. Galer. Septimio Ciloni praef. urb. c. v. cos. II M. Vibius Maternus* . . . .

Da su senatori na istoku Dalmacije i dalje, na jugu gornje Moezije imali posjeda, bilo je već poznato. Za Kazan (istočno od Skelana, sjeveroistočno od Užica) to zasvjedočava C. I. L. III 8350)[3]) *D. M. Fl(aviae) Tattae libertae et nutrici def(unctae) an(norum) L Fl(avia) Prisca c(larissima) f(emina)*[4]) *et Dazieri vil(ico) vivo p(osuit)* a u Ulpiana— Lipljan na Kosovu, u Prizrenu[5]) i u Blače (jugoistočno od Uščupa)[6]) bijahu vlastelinstva kuće Furiana, kojoj je povijest proslijedio A. v. Premerstein, „Jahreshefte des Österr. Arch. Institutes, 1903., prilog str. 26. i d. Gore spomenuti *Claudius Maximus (slika 15.),* dalje *slika 32.* navedena *Claudia Catta* i *Claudia Annia,* te *Claudia Hilara*[7]) iz Poznanovića izmegju Skelana i Gradine (Municipium Domavianum) jamačno su potomci oslobogjenika i čeljadi Klaudijevaca.

20. *Slika 24.* i *25.* Baza slična stupu slično izragjena kao gore str. 435. navedeni ari slični postamenti od vapnenca, 1·32 *m* visoka, 0·88 *m* široka i 0·75 *m*

Slika 24. Baza štatue iz Skelana.

[1]) Mommsen, Röm. Staatsrecht, III, str. 470., op. 4

[2]) Na ozn. mj., str. 471.

[3]) Sr. Archäol.-epigr. Mitteil.ª, X., str. 212.

[4]) Sr. Dessau, Prosopographia imperii Romani, II., str. 83., br. 285.

[5]) C. I. L. III 8240.

[6]) C. I. L. III 8238 = Jahreshefte, 1903, prilog str. 38.

[7]) C. I. L. III 12743.

debela. Gornja ploha tako je izragjena, da se na njoj mogla utvrditi plinta jedne štatue: lijevo a djelomice i otraga ostao je uzdignuti rub a u sredini je 0·09 *m* duboka rupa za klip u promjeru 0·13 *m* sa žljijebi, u koju se zaljevalo olovo, kome se još nalazi traga. Obijena je osobito s lica na lijevom gornjem uglu. Slova su pomno urezana[1]). Interpunkcija samo je u 1. i u 9.—11. retku pravilno provedena. C. I. L. III 14219[10].

Osobita počast T. Flaviju Similisu, koju je doduše sin njegov platio, iskazala se na svečani način god. 169. po I. na 26. aprila, na rogjendan cara Marka Aurela[2]).

T. Fl(avio) Simili (duo)vir(o)
q(uin)q(uennali), huic primo
ex ordine statuam
in basilica posuit
et dedicavit eam
victima percussa
sportulis datis na-
tale Aug(usti) VI K(alendas) Maias
Q Sos(io) Prisco P. Coe(lio) Apollinare
co(n)s(ulibus)
T. Fl(avius) Rufinus fil(ius). L(oco)
d(ato) d(ecreto) (decurionum).

Slika 25. Faksimile natpisa u sl. 24.

21. *Slika 26.—28.* Baza od tamnosivog vapnenca, na bridovima i uglovima mjestimice obijena i ispucana, 1·46 *m* visoka, 0·87 *m* široka i 0·79 *m* debela, gore, otraga i dolje nešto izglagjena. Ostale tri strane zapremaju duguljasta polja uokvirena uokolo profiliranim okvirom a ovaj je sa tri strane opasan u sredini sa dvije trake prekinutom ljuskastom bordurom, a sa dônje strane rebrastom posudom sa ručicama, iz koje se vije na obje strane loza sa bobicama. Na licu prikazane su još uz bobe dvije ptice. Na obim pobočnim stranama prikazan je izbrušeni lik u 0·05 *m* visokom reljefnom isponu, dobre ragje. U oba slučaja je bradati čovjek, koji stoji na plinti, gologlav, okrenut prednjoj strani. Lijevo bradat muž pramovite kose, visoko zasukane tunike sa kabanicom sprijeda nabranom, otraga spuštenom, te tu ima uteg u obliku kugle ili ploče. Ne razabire se čime su bile obuvene noge. U desnici drži palicu, u ljevici kitu od sedam klasova.

Čovjek na desnoj strani *(slika 27.)* takogjer pramovite kose ali nejasne brade odjeven je samo opasanom eksonidom, upire se ljevicom o bok a u desnici drži na halci kaluf od cipele. Desno do njega prikazano je šilo i nož u obliku polumjeseca za rezanje kože[3]), te po tome nema dvojbe, kojega li je zanata čovjek, karakterizovan i odjećom zanatlijom.

---

[1]) Radi važnosti i datiranja spomenika priopćiti će se natpis još i u faksimilu.

[2]) E. Klebs, Prosopographia imperii Romani, I., str. 71., br. 537. P. v. Rohden u Pauly-Wissowa pod Annius, str. 2281.

[3]) Sr. H. Blümer, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römeru, I., str. 273. i d.

Postolaru na ovoj strani odgovara zemljeposjednik na protivnoj, koji prelazi preko svoje zemlje. Pokojnik bio je dakle, kako to biva na ladanjima često, i težak i zanatlija, te je, kako to razabiremo po skupocjenoj grobnici, obim zanimanjem stekao imetka.

Slika 26. i 27. Grobnica iz Skelana.

Da mu zanat nije branio doći do visokog gragjanskog čina razabire se iz natpisa, koji je na žalost vrlo izlizan *(slika 28.)*; novi dokaz da u staro doba rad nisu ni najmanje prezirali[1]). — O kraticama *MM* vidi gore na str. 439.

Slika 28. Natpis grobnice sl. 27.

D(is) M(anibus).
.....
ri[.....
m(unicipii) M(al...) (duo)v[i]ra-
tu fu[n]cto,
vi(xit) an(nos) LXV[...
Aur(elius) [.....
...] Aur(elius) [.....
.....
.....
pientissimo [.....
.....] XIII [....
p(osuerunt).

[1]) Sr. na pr. E. Meyer, Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums, str. 33. i sl.; R. Pöhlmann, Literarisches Zentralblatt, 1895., str. 1781.

22. *Slika 29.* Tri suvisla ulomka lijeve strane jedne ploče od tvrdog, crnog vapnenca sa udubljenim poljem za natpis, kome je široki okvir obijen; 0·74 *m* visoka, 0·39 *m* široka i 0·17 *m* debela. Više prvog retka bilo je, sudeći po visokom prostoru, *DM* vrlo usukano. U 2. retku potiče treće slovo od *I longe* ili, kao u 3. retku od ligature slova *I* i jednog suglasnika.

[D(is) M(anibus).
P. A[el(ius)?.....
pri[nceps civ(itatis)
Dinda[rior(um)..
funct[us.....
v(ivus) f(ecit) s(ibi) [et s(uis) poste-
ris[que eorum.
H(ic) [s(itus) e(st).

Slika 29. Grobni kamen iz Skelana.

Čini se da je pleme Dindaria u 3. retku sigurno. Nadopunjak u 2. retku čini se da je opravdan natpisom, nagjenim u selu Riječani u crnogorskom Grahovu (sjeveroistočno od Trebinja: *Caius Epicadi f(ilius) princeps civitatis Docl(e)atium*..... što ga je priopćio N. Vulić u zagrebačkom Vjesniku, 1905., str. 185.[1]). Stanovište Dindaria meće se sada, otkada je A. Bauer očevidno njihove susjede kod Rastela Graba, sjeverno od Knina utvrdio[2]), u zapadnu Bosnu[3]), dočim su ih prije W. Tomašek[4]) i H. Kiepert[5]) metali desno od gornje Bosne na Stavnju i u podolju Krivaje". Ovome potonjem smještavanju bio bi naš natpis u prilog, ako ne bi morali dopustiti, da je *princeps*[6]) mogao obitavati i izvan svoje župe, a analogiju tome daje napis C. I. L. III 1322 (sr. str. 1400.), prema kojemu je T. Aurelius Aper Dalmata princeps umro u Ampuleju u Daciji.

23. Jedan natpis, nagjen u vrtu financijalne kasarne, koga je nestalo bez traga, vele, da je imao šest i po redaka. Rečeno mi je samo, da se tamo spominje *Antonius* i *praefecto.*

24. *Slika 30.* Četiri ulomka, od kojih su dva i dva suvisla od spomenika od vapnenca, kome se oblik ne da ustanoviti, jer su svi ulomci otraga obijeni. Visina od $a + b$ 60·375 *m*, širina 0·325, od $c + d$ visina 0·30 *m*, širina 0·316 *m*. Polje natpisa bilo je na sve strane opasano profilovanim okvirom a gore, valjda i dolje, lozovom granom. Retci slabo uparani. U oba zadnja retka fali interpunkcija. U početku 2. retka sačuvana glava slova *C.*

---

[1]) Tu se ali na str. 172. navodi netačno kao nalazište Vilusi, jugozapadno od Riječana (na specijalnoj karti pogrešno Viljuša).

[2]) Archäol.-epigr. Mitt., XVII., str. 139. i sl.

[3]) Patsch u Pauly-Wissova pod Dindarii.

[4]) Mitteil. der geogr. Ges., Wien, 1880., str. 564.

[5]) Formae orbis antiqui XVII. Prilog, str. 6.

[6]) O ovom dostojanstvu sravni Patsch, „Glasnik zem. muz.", 1896., str. 135. Dokazima sabranim ondje valja i oba napisa iz „Vjesnika" 1905., str. 173. i sl. nanizati.

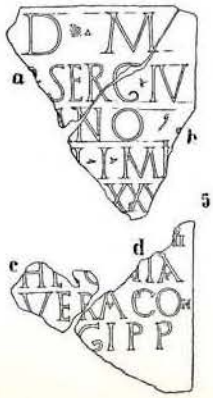

D(is) M(anibus).
C. Serg(io) Iu-
li]ano (centurioni)
? fr(umentario) l(egionis)] I, mil(itavit)
ann(os)] XXV[..
vix(it) ann(os) ...]II.
He[.]onia
Vera con-
iu]gi p(ientissimo) p(osuit).

Slika 30. Grobni natpis iz Skelana

25. Ploča od vapnenca, dolje i gore obijena, 0·91 *m* visoka, 0·60 *m* široka, a 0·25 *m* debela. Vrlo izaprano lice opasano je uskom lisnatom bordurom a prutica sa dvije uporedo visuće girlande dijeli ju u dva dijela. U gornjem su dva poprsja, sada bez glave, prikazana sprijeda, lijevo žene, koja u desnoj ruci, položenoj na prsa, drži nešto oblo (jaje?[1]); desno je poprsje muža, kome se od odjeće razabire još obilno nabrani, na desnom ramenu spučeni plašt, koji takogjer drži desnicu sa opruženim kažiprstom na prsima te se čini, da je i on nešto držao. U dônjem polju nalazi se nešto izapran natpis *slika 31.*, u 3. retku je točka pogrješno odma iza prvog *N* postavljena.

D(is) M(anibus).
Aur(elius) Licinius
def(unctus) ann(orum) LXXII.
Aur(elia) Thana
patrono de
se bene m]e[ri-
to ....].

Slika 31. Natpis na grobnici iz Skelana.

26. Ploča od vapnenca, gore i dolje obijena, raspucana u više komada, 1·30 *m* visoka, 0·55 *m* široka i 0·13 *m* debela. Na licu opasana je lijevo i desno čitavom visinom rubom od niza cvijetnih čaška, a prutica, urišešena lisnatom vijugom sa rozetama i vrpcama, raspolavlja ju horizontalno u dva polja. U gornjem je poprsje mlade

D(is) M(anibus).
Cl(audiae) Cattae
Cl(audia) Annia
filiae
dulcissimae
p(osuit).

Slika 32. Napis na grobnici u Skelanima.

[1]) Sravni i dolje br. 26., 39., 124. i 125. te Studniczka, Archäol.-epigr. Mitt., X., str. 214., slika 6. O jajetu u mrtvačkom kultu v. M. P. Nilsson. Frau filologiska föreningen i Lund. Sprakliga Uppsatser II. (1902.) i P. Stengel, Berl. philol. Wochenschr., 1903., str. 119.

djevojke, punolike, koja u desnici, položenoj na grudi, drži jaje (?). Kosa joj je razdijeljena i pada dugačko niz ramena. Odijelo se ne razabire. U dônjem polju je natpis *slika 32.* Pod njim je na po se zaokvirena čaška od akantusa.

Prezime Catta nalazimo i u *slici 89.* te je i inače često zasvjedočeno. Prema popisu u A. Holder, Altceltischer Sprachschatz pod Cattos je keltsko. Pojava keltskih imena u dolini Drine nije neobična, jer su u donjem dijelu rijeke do vrela srpske Morave živjeli Skordisci. U Užicama, istočno-jugoistočno od Skelana, čini se, da im je bilo glavno mjesto Capedunum[1]).

27. *Slika 33.* Dva suvisla ulomka jedne gore i lijevo obijene vapnenaste ploče, 1·19 *m* visoke, 0·52 *m* široke i 0·25 *m* debele. Više dugoljastog polja, koje većim dijelom zaprema trbušasta posuda sa velikim volutastim ručicama, nalazi se stilobat uriješen bršljanovom lozom, na kojemu stojahu dva polustupa, a ovi opasuju prostranu plohu s natpisom te nošahu gredu, na kojoj je prikazan lav, koji lovi zvjerku bježeću na lijevo. Nad gredom je poprsje žene u nabranoj odjeći, prikazano sprijeda. Od nakita razabire se široka nožica fibule sa srcolikom privjeskom na lijevom ramenu i ogrlica sa sličnom privjeskom. Ova vrsta nakita čini se, da je bila običajna oko Drine, jer slično su okićene i žene *slika 86.* (Crvica) i na grobnom kamenu, što ga je F. Studniczka u Bajinoj Bašči, dakle naproti Skelanima našao te ju mi po Arh.-epigr. Mitteil. X., str. 211., slika 2. u *slici 34.* reproduciramo[2]).

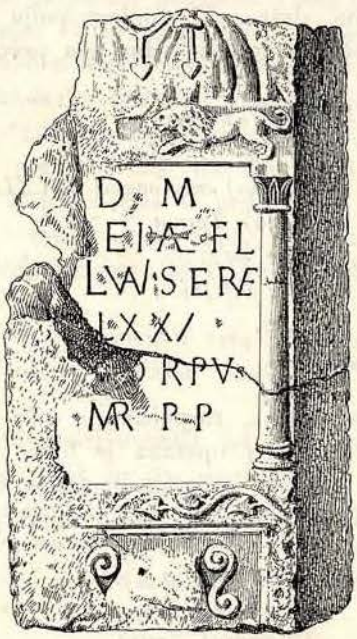

D(is) M(anibus)
S]eiae Fl(avii)
S]ilvani ser(a)e
LXXV
Sc]orpus
mar(itus) p(ro) p(ietate).

Slika 33. Grobnica iz Skelana.

U natpisa (= C. I. L. III 14.219[13]) fali u 1. i 6. redu interpunkcija. U 2. je prva hedera uklesana na krivom mjestu i opet izbrisana. U 4. retku bijaše samo broj

[1]) Patsch, Jahreshefte 1902. Prilog. str. 42.; Premerstein na ozn. mj., 1900., str. 179. i 1901., str. 156. i d.

[2]) Originalnog nakita mogao je zemaljski muzej do sada samo nekoliko od seljaka slučajno nagjenih ulomaka prve željezne dobe dobaviti. Istaknuti je fibula naočarasta kao na pr. ona u „Wissenschaftl. Mitt.“, III., str. 16., sl. 35., i mala narukvica od tanke žice.

bez „*an(norum)*“. Polovica od *X* kao znak za *V* dolazi i u C. I. L. III 8317 (sr. str. 2255.) = Wissenschaftl. Mitt., IV, str. 283. (Plevlje). Uz Seia sr. C. I. L. V 4634, uz Scorpus C. I L. III 11732. Flavius Silvanus jamačno je identičan sa onim spomenutim u *slici 36.* Bogati kamen i nakit žene slute, da su oba roba imali veliki peculium.

Slika 34.
Ulomak grobnica iz Bajine Bašče.

28. *Slika 35.* Gornja čest vapnene ploče, koja je imala posebni nastavak gore, kako se to razabire po dvima oblim rupama za klip sa žljijebi, 0·93 *m* voka, 0·72 *m* široka i 0·21 *m* debela. Na prednjoj strani su dva polja razdijeljena pruticom sa vijugom, dônje je opasano profilovanim okvirom a lijevo i desno bordurom, koja se sastoji od niza cvjetnih čašaka te gore prelazi u glatki polustup sa fantastičnim kapitelom, a nad njime su za ispunjanje uglova s obje strane polja uklesane palmete. Ovo polje ima oblik gori na luk zatvorene udubine te je uriješeno festonom, a pod njime je poprsje dvojice supruga, lijevo i desno a u dnu čini se da je prikazano djevojče s lica. Žena, kao obično desno do muža[1]), nosi iznad donje odjeće, kojoj se pod vratom razabire rub, tuniku sa dugim rukavima, na obim ramenima spučanu krilatom fibulom[2]) a pod grudima opasanu uskim pasom. Kosu opasuje vrpca. Čovjek ima kratku punu bradu, nosi tuniku s dugim rukavima i nabranu kabanicu, koja je na desnom ramenu spučana plohastom fibulom te pokriva lijevo rame. Obje osobe drže desnice na grudima a žena drži u njoj obli predmet, koji mi se čini premalenim, a da bi ga mogli kao gore pod br. 25. i 26. držati za jaje. Muška je nošnja običajna u nas, nalazimo je na ulomku u *slici 51.* (sr. i br. 25.) te na reljefu iz Bajine Bašče, gore *slika 34.*; ustanovljena je i u kotarima Vlasenici[3]) Zenici[4]) te za pogranično područje na Ivanu[5]) izmegju Bosne i Hercegovine.

Slika 35. Ulomak grobnice iz Skelana.

I ženska nošnja, koju još bolje upoznajemo po reljefu u *slici 49.*, ponavlja se na Ivanu, ali udate žene nose tamo dugo spuštenu maramu[6]).

Od polja sa natpisom sačuvano je samo *D(is) M(anibus). [...? Al]ba[e] def(unctae).* U ligaturi jamačno je pogrešno uklesano *F* mjesto *E.* Pred prezimenom moglo je biti samo koje skraćeno ime, možda *Fl(aviae).*

---

[1]) Sr. „Glasnik zem. muz.“, 1902., str. 307.
[2]) Orginalni broncani komad te vrste nacrtan je u „Glasniku zem. muz.“, 1904., str. 334., sl. 50
[3]) „Glasnik zem. muz.“, 1902., str. 5.
[4]) Na ozn. mj., str. 3.
[5]) Na ozn. mj., str. 308.
[6]) Na ozn. mj.

29. *Slika 36.* Dva suvisla, otraga obijena ulomka dônjeg dijela vapnene ploče, 0·46 *m* visoka, 1·27 *m* široka i 0·28 *m* debela. Polje s natpisom bilo je opasano zavojitim okvirom

. . . .]ani[. . . . . .
Flavi(i) Silvanus
et Sever[us
p(atri) f(ilii) d(e) [s(uo)?

Slika 36. Ulomak grobnice iz Skelana.

a na njem se razabire brazda, uklesana dlijetom, vertikalno potegnuta te je tu kušano da se ploča razdvoji. Uske su strane hrapave. Kako to pokazuje široki razmak, završavala je u 1. retku ostankom trećeg slova jedna riječ. Na kraju 4. retka ne vidi se točka, ali simetrija zahtijeva, da se tu umetne slovo. Zato isto slijedilo je u 3. retku iza *R* još dva slova, dakle *Sever[us,* a ne *Sever[a.* Time se čini nevjerojatan predlog za nadopunjak iznesen u C. I. L. III 14219[12].

Slika 37. Ulomak grobnice iz Skelana.

30. *Slika 37.* Na sve strane, i otraga, obijen ulomak vapnenastog spomenika neizvjesne vrsti, 0·48 *m* visok, 0·31 *m* širok i 0·19 *m* debeo. Retci uparani, interpunkcije nema. Iza noge slova u prvom, inače sasvim iščezlom retku je razmak. Možda je to ostanak od *M* u skraćenoj formuli *D(is) M(anibus).* U 2. retku bijaše spomenut neki *A]ur(elius)* ili neka *A]ur(elia) Muc[. . . .* U 4. i 6. retku očevidno bile su godine života: *LXXXI* odnosno *an]n(orum) VIII* ili *VIII[I* označene.

31. *Slika 38.* Ulomak otraga obijenog stupa od vapnenca sa lisnatom granom desno, koja je opasivala polje natpisa. 0·30 *m* visok, 0·37 *m* širok, 0·295 *m* debeo. Slova desno vrlo izaprana. U 4. retku su tragovi između oba *V* nesigurni. Retci uparani. C. I. L. III 14219[14]

. . . . Tryph[o
con]i(ugi) de se
bene] merit(ae),
q(uae) v(ixit) a(nnos) . .]VI m(enses) V.

Slika 38. Ulomak nadgrobnice iz Skelana.

32. *Slika 39.* Na sve strane obijeni ulomak lijevog gornjeg ugla vapnenastog spomenika, 0·335 *m* visok, 0·30 *m* širok i 0·11 *m* debeo. Polje natpisa, slabo udubeno, opasuje glatka prutica.
C. I. L. III 14219[11].

D(is) [M(anibus).
Aur(eli . .) M[. . . . .
v(iv . .) f(ecit) s[ibi et . .

Slika 39. Ulomak nadgrobnice iz Skelana.

33. *Slika 40.* Ulomak desne gornje strane vapnenastog spomenika, obijen na sve strane, 0·18 *m* visok, 0·26 *m* širok i 0·075 *m* debeo, prijašnjem sličan, ali da ne ide njemu razabire se po raznoj veličini slova. Retci slabo uparani. Uz predloženi kognomen sr. C. I. L. III 4501 (sr. str. 1770.).

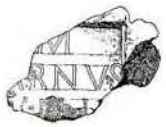

D(is)] M(anibus).
. . . ? S]arnus.

Slika 40. Ulomak nadgrobnog spomenika.

34. *Slika 41.* Dva suvisla truna lijeve strane vapnenastog spomenika, 0·16 *m* visoka, 0·20 *m* široka i 0·16 *m* debela.

Slika 41. i 42. Ulomci nadgrobnih spomenika iz Skelana.

35. *Slika 42.* Dva truna vapnenastog spomenika, na okolo obijena *a)* 0·125 *m* visok, 0·145 *m* širok i 0·125 *m* debeo; *b)* 0·16 *m* visok, 0·17 *m* širok i 0·112 *m* debeo. Retci slabo uparani. U *b)* 2. redak valjda: *. . . .]a fi[l(ia)]*, 3. redak: *pien]tis[sim. . .*

36. *Slika 43.* Naokolo obijeni ulomak donjeg desnog ugla vapnenastog spomenika neizvjesna oblika; 0·41 *m* visok, 0·36 *m* širok i 0·16 *m* debeo. Retci lahko uparani. Nad ligaturom horizontalni ostanak slova iz pregjašnjeg retka, koji u nacrtu nije prikazan. C. I L. III 14219[9]. 2. Redak: *ve[t(eranus)?]*, 3. redak *p(osuit).*

Slika 43. i 44. Ulomci grobnih kamenova iz Skelana.

37. *Slika 44.* Trun vapnenca, naokolo obijen, 0·12 *m* visok, 0·145 *m* širok, 0·055 *m* debeo. Lijevo ostanak glatke zarube natpisnog polja.

38. Torzo od bijelog vapnenca, 0·49 *m* visok, stojeće muške osobe odjevene, samo plaštu sličnom, nabranom odjećom; ruke se ne dotiču tijela. Surova radnja, ali za sada jedini primjer statuarne plastike na Drini.

39. Pilov od vapnenca, četverasta proreza, 1·34 *m* visok i 0·60 *m* u četvrt širok, desno gore obijen i tako ispucan, da se kod dizanja raspao. Gore i otraga je hrapav, desno uglagjen. Prednju i lijevu stranu zapremaju reljefi. U prve *(slika 47.)* leži u jednoj aediculi sa strmim zabatom, koji je kao i gornji uglovi uriješen rozetom, na klini sa visokim dušecima, kosim zaslonom i točenim nogama, čovjek, kome je dônji dio tijela pokriven kabanicom ili maramom. Desnica leži u krilu. Desno do kreveta sjedi na stolici žena u dugoj odjeći te pruža desnicu prema ležećem. Pod ovom glavnom slikom stoji u uskom polju stô sa tri usukane noge, na njemu zdjela sa dugom drškom i lonac a s obje strane stola po jedna dugo odjevena figura. Desna se hvata desnicom stola, lijeva položila je desnicu na pâs a u spuštenoj ljevici drži nešto — valjda posudu.

Oba prizora su suvisla i predstavljaju samrtni objed i to u stadiju prigotavljanja: stô sa jelom još nije postavljen pred osobu na klini. Ovaj momenat[1]) opaža se još i inače, ali u našem slučaju ima ipak u toliko raznolikosti u prikazivanju, što su stô i služavke prikazane na glavnoj strani a ne na pobočnoj.

Slika 45. i 46. Reljefi sa nadgrobnog spomenika u Skelanima.

Lijeva pobočna strana *(slika 45.)* raspada takogjer u dvije pole, koje su jednako velike, a, kako se čini, bolje obragjene prikaze odijeljene glatkom horizontalnom prugom. Gori juri jahač sa razvijenim plaštom za legjima prema desnoj strani, u ljevici drži uzde u spuštenoj desnici možda kakvo oružje. Dolje lovi kopljem kratkom tunikom odjeveni lovac vepra, koji srće lijevo prema njemu. Sudeći po reljefima *slike 50., 51., 88., 89.* i *95.* i po inače čestim prikazivanjima na pobočnim stranama spomenika ove vrste čini se, da je jahač heros konjanički. Ali je opet moguće, da su i slike ove strane suvisle te da predstavljaju poveću, u dva dijela odijeljenu lovačku scenu. Lova sa konja bilo je u nas[2]).

40. *Slika 47.* Ulomak ploče od tvrda crna vapnenca, naokolo obijen, 0·26 *m* visok, 0·44 *m* širok i 0·08 *m* debeo, na kome se razabire dônji dio tijela golog mišičavog čovjeka, koji je desno okrenut a lijevom nogom stupa napred, dočim se upire o desnu. Tik pred njim posve nejasna maska u reljefu. Po položaju nogu bio je tu prikazan boj, možda lovačka scena kao u *slike 45.* Golotinja sluti na Meleagra, a njegov lov na kalidonskog vepra često se prikazivao na grobnim spomenicima.

Slika 47.
Ulomak reljefa iz Skelana.

41. Pilov od vapnenca, 0·70 *m* visok, 0·58 *m* širok i 0·44 *m* debeo sa hrapavom stražnjom stranom i po jednom 0·03 *m* dubokom rupom za klin sa žljebi za izljevanje u hrapavoj osnovci i gornjoj strani. S lica i sa pobočnih strana izaprani reljefi u udubinama nadkriti zabatima. Ni licu *(slika 48.)* stoje dvije žene punolike uporedo te se drže za ruke. Lijeva drži u spuštenoj desnici nejasan predmet; desna figura drži ljevicu

[1]) Studniczka, Archäol.-epigr. Mitteil. X., str. 215.
[2]) Glasnik zem. muz. 1902., str. 4.

sa jajetom ili jabukom na prsima. Nošnja i način kako je češljana kosa te nakit od fibula u obih odgovara onoj pod br. 28. opisanoj; ali ona je ovdje s toga osobito zanimiva, jer nam daje podataka o duljini i namještaju tunike, pošto su prikaze čitavih osoba inače dosta rijetke. Tunika spušta se do nogu te je pasom oko sredine tako podignuta, da je pas pokriven naborom, koji preko njega visi. Ona je dakle bila dulja nego li je tijelo [1]).

Na lijevoj strani *(slika 48.)* spomenika stoji ženski lik sprijeda, očevidno jednako odjeven, koji se time, što u obim spuštenim rukama nešto nosi, karakteriše kao služavka.

Slika 48. i 49. Srednji dio nadgrobnog spomenika iz Skelana.

Na desnoj uskoj strani *(slika 49.)* jaši jahač uzdignute desnice uzvitlanom kabanicom na legjima, lice obrnuo gledaocu, korakom na lijevo. To je trački jahaći heros [2]), koga ćemo i dolje u *slici 88., 89.* i *95.* sresti a od prije ga poznajemo već iz Loznice [3]), i time je i opet dokazano suglasje sepulkralne plastike u našem Podrinju i u zapadnoj Srbiji. Kako to pokazuje prispodoba slijedećih spomenika sa obretima Studniczke [4]) i Premerstein-Vulića [5]), odaje se ono i ljubavlju za spomenike, obilno ukrašene figurama, lavovima, koji služe kao nastavci, prikazama braće Attis na pobočnim stranama i samrtne večere. Ali, dočim nalazimo manje ili više opširne portrete pokojnika, lavove i prikaze Attisa i na zapadu naših zemalja, samrtna večera i jahaći heros ograničuju se za sada samo na Podrinje, koje je i etnografski odijeljeno od istočnog dijela balkanskog poluostrva.

Slika 50. Ulomak grobnice iz Skelana.

42. *Slika 50.* Ulomak grumena vapnenca uzidan u stepenice, koje vode u vrt financijalne kasarne. Na njemu se vidi samo vijuća se kabanica i desna ruka herosa na konju, kome konj na jednoj plinti koraca na desno. Visina skulpture iznosi 0·43 *m.*

---

[1]) Dalji prinos poznavanju odjeće daje *slika 88.*

[2]) F. Deneken u Roscher. Mythолog. Lexikon pod *heros:* Chr. Huelsen, Bulletino della Comm. arch. di Roma, 1893., str. 10. i sl. (S. O.). V. Dobruski, Sbornik 1894., str. 1. i sl., B. Pick, Jahrbuch des archäol. Inst. 1898., str. 162. i sl.; V. Hoffiller, Vjesnik, 1902., str. 209. i sl.; W. Tomaschek, Die alten Thraker II., 1, str. 57. i sl.

[3]) Wissenschaftl. Mitt., I., str. 328. i d., sl. 25.

[4]) Archäol.-epigr. Mitteil. X., str. 209. i sl.

[5]) Jahreshefte des österr. archäol. Inst. 1900., str. 168. i sl.; 1901., str. 155.; 1904., str. 8. i sl.

Slika 51.
Ulomak grobnice iz Skelana.

43. *Slika 51.* Ulomak ploče od vapnenca gore, dolje i desno obijene, 0·55 *m* visoke, 0·72 *m* široke i 0·26 *m* debele. Lice bijaše prugom voluta raspolovljeno, od kojih dônja pola sa natpisom, osim lijevog gornjeg ugla, na kome nema slova, fali. U gornjoj poli bijahu sada vrlo izlizana poprsja dviju osoba, valjda supruga, punolikih, koji desnicu polažu na prsa. Samo odjeća muža toliko se raspoznaje, da se može ustanoviti identičnom sa onom u *slici 35.*: tunika dugih rukava i nabrani, na desnom ramenu fibulom skopčani plašt.

Slika 52.
Ulomak grobnice iz Skelana.

44. *Slika 52.* Ulomak desne strane ploče vapnenca 0·265 *m* visok, 0·155 *m* širok i 0·09 *m* debeo sa tragovima relijefnog polja, na kome se razabire rame i na prsa položeni dio ruke muškog poprsja.

45. *Slika 53.* Ulomak lijevog gornjeg ugla jedne ploče vapnenca, 0·32 *m* visok, 0·33 *m* širok i 0·17 *m* debeo. U dubokom, glatko zarubljenom polju prednje strane portret mlade žene ili djevojke s lica. Odjeća i kosa razlikuje se tu posve od gore na str. 449. opisane: nad glatkom dônjom odjećom nabrani plašt, koji prsa ne pokriva. Kosa nije razdijeljena te pada niz zatiljak. Je li to možda nošnja neudatih? Sličnu frizuru ima i djevojka br. 26., a da su se udate žene i djevojke po nošnji razlikovale, moglo se ustanoviti već na drugom kraju Bosne i Hercegovine u području Ivana[1]). Spuštenu dugu kosu, ovdje doduše u pletenice odvojenu, pokazuje i mladolika glava na ulomku 0·16 *m* visokom, 0·17 *m* širokom a 0·06 *m* debelom.

Slika 53.
Ulomak grobnice iz Skelana.

46. *Slika 54.* sa relijefnog polja grobnog spomenika. Mnogo pomnije očešljane su ženske glave *slika 55.* i *56.* iz relijefnih polja grobnih spomenika.

47. *Slika 55.* je 0·26 *m* visoka, 0·29 *m* široka i 0·2 *m* debela te pokazuje frizuru sličnu dinji: pravilno rasporedane valjda pomoću vruća gvožđja napravljene valove, koji uokviruju čitavo lice a uši pokrivaju. U

Slika 54.—56. Ulomci grobnih kamenova iz Skelana.

48. *slici 56.*, 0·17 *m* visokoj, je kosa nad čelom razdijeljena i takogjer pravilno u valove iščešljana ali prema zatioku vraćena i u uzao savita. Vrpcom naliči ova frizura sa onom u *slici 35.* i *48.*

[1]) Wissenschaftl. Mitt., V., str. 239.; VIII., str. 111.

49. *Slika 57.* Naokolo obijen ulomak spomenika od vapnenca neizvjesna oblika, 0·38 *m* visok, 0·285 *m* širok i 0·12 *m* debeo. Lik prikazan sprijeda u dugoj nabranoj, na ramenu zauzlanoj gornjoj odjeći drži obim rukama dijete duge kose na prsima, koje je dugom, visoko opasanom tunikom odjeveno. Lijevo do toga glava i prsa treće osobe, valjda opet djeteta. Ulomak potječe valjda od grobnice te ne dozvoljava, da se pomišlja na Nutrices Augustae[1]).

Slika 57., 58. i 59. Ulomci relijefa iz Skelana.

50. *Slika 58.* Ulomak spomenika od sivog vapnenca, ocijepljen, 0·24 *m* visok, 1·16 *m* širok i 0·05 *m* debeo. Čini se da prikazuje muža pune brade sa rudastom kosom s lica, uspravna, u kratkoj opasanoj tunici, u spuštenoj desnici vrč u ljevici spruženoj od lakta drži tavu sa dugom drškom. Po odjeći (sr. gore *sliku 27.*) može se nagagjati, da je to možda zanatlija, a po atributima možda bakardžija.

51. *Slika 59.* Otraga obijeni ulomak stećka vapnenca, 0·26 *m* visok, 0·235 *m* širok i 0·35 *m* debeo. U jednom, gori sa dvije glatke prutice zarubljenom polju koraca neosedlan, samo zupčastim kolanom opasan konj.

52. *Slika 60.* Baza od vapnenca u obliku pilova, 1·245 *m* visoka, 0·55 *m* široka i 0·63 *m* debela sa slabo okresanom stražnjom stranom i hrapavom površinom koju opasuje glatki rub. Ostale tri strane su jednako raščlanjene: uspravne zarube zarubljuju s obje strane tri polja i to veliko uspravno u sredini i po jedno usko položito gore i dolje. Lice je u potankostima pomnije izragjeno nego obe pobočne strane te je srednje polje zarubljeno bogatim profilovanim okvirom, a oba položita polja su bogatije ukrašena: prednje gornje sa dva festona, postrana samo jednim; prednje dônje narebrenom vazom sa ručicama i grozdolikim ornamentom, a postrance samo nizom vijuga. Zaruba vertikalnih uglova lica uriješena je nizom ornamenta u obliku zvončaca, dočim je postrance samo sukanom vrpcom. Nasuprot je srednje polje lica prazno i nema na njemu traga pisma. Duguljaste pobočne strane imadu u polju stilizovano drvo u vrlo plosnatom relijefu a krošnju mu dijeli jedna žljijeb sredinom a četiri postrance.

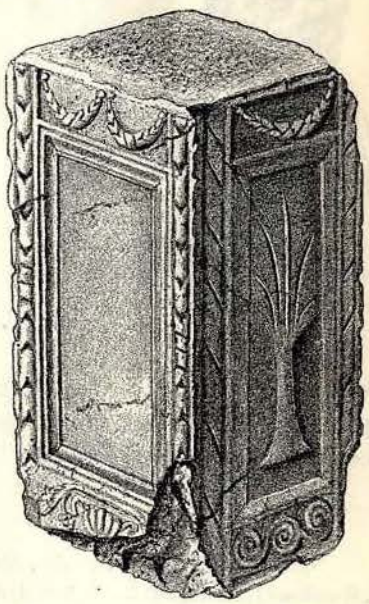

Slika 60. Baza iz Skelana.

[1]) Sr. W. Gurlitt, Archäol.-epigr. Mitt., XIX., str. 2. i sl.

Slika 61.
Piramida iz Skelana.

53. *Slika 61.* Četverostrana, gore kusasta piramida od vapnenca, 1·08 *m* visoka dolje 0·40 *m*, gore 0·27 *m* široka i 0·48 *m* odnosno 0·22 *m* debela sa jednostavno raščlanjenim temeljem i strehom na tri strane, dočim je četvrta tek naprosto okresana. S lica uklesana je loza vinova, postrance po jedan sunovrat okrenuti delfin. U podnici i u gornjoj plosi uklesana je rupa za uglavljivanje, gornja imade još i žljijeb za izljevanje: piramida je bila dakle na nečem nasagjena i nosila je još neki manji nastavak — možda šišariku od pinije.

54.—56. Dva kipa na lijevo ležećih lavova od vapnenca, koji okreću lice gledaocu te su služili kao ukras na vrhu grobnih spomenika. Od sličnog spomenika potječe valjda i ulomak prikazan u *slici 62.*

Slika 62.
Ulomak kipa lavjeg iz Skelana.

Slika 63. Lav, obijen na nerazmjerno velikoj glavi i na bokovima, a leži na profilovanoj, prema dolje suženoj plinti; 0·38 *m* visok, na plinti gore 0·32, dolje 0·26 *m* dugoj a 0·24, odnosno 0·18 *m* širokoj.

Slika 64. Lav na glatkoj plinti, 0·37 *m* visok, na plinti 0·525 *m* dugoj i 0·235 *m* širokoj, s otvorenim ždrijelom. Zanimivo je još u toliko, što se na lijevoj užoj strani nalazi, prikazana govegja glava, koju na sličnim spomenicima običaje lav držati lijevom

Slika 63.—65. Lavovi sa grobnica iz Skelana.

prednjom pandžom[1]). Ovnove glave u sličnoj primjeni poznate su iz kotara Konjica[2]). Spomenici ove vrste dovode se u savez sa Mitrasovom religijom[3]) a da je moguće pomisliti na mitraške dojmove i u Skelanima, dopušta nam možda gore *slika 16.*

---

[1]) F. Cumont, Archäol.-epigr. Mitt. XVII., str. 25. i sl.; E. Bormann na ozn. mj. XVIII., str. 192.; V. Kuzsinszky, Jahresheft des Österr. Archäol. Institutes, 1899., prilog, stupac 58. i sl.; R. Münsterberg, na ozn. mj. 1902., str. 110., sr. 133. i sl.

[2]) Glasnik zem. muz., 1902., str. 316. Inače sravni Conze, Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Österreich. II., str. 8., tab. V.; R. v. Schneider, Archäol.-epigr. Mitteil. I., str. 160.; Premerstein-Vulić, Jahreshefte 1900. Prilog, str. 169.; 1901., str. 75.

[3]) Cumont, na ozn. mj.; Patsch, Glasnik zem. muz., 1902., str. 316.

57. U *slici 66.* prikazan je izbor pomanjih, većinom od nadgrobnih spomenika potječućih ulomaka, koji nam proširuju poznavanje ornamentike a ujedno i dokazuju, da je u Skelanima propalo mnogo spomenika.

Slika 66. Ulomci ornamenata iz Skelana.

58.—61. Za utvrgjivanje visokih tankih nadgrobnih ploča kao one u *slikama 33., 35.* i *49.*, služile su kao i svuda[1]) i u Skelanima četveraste pravokutne ploče i grumenovi od vapnenca sa duguljastom ili sublizu kvadratnom rupom u sredini, u koju se

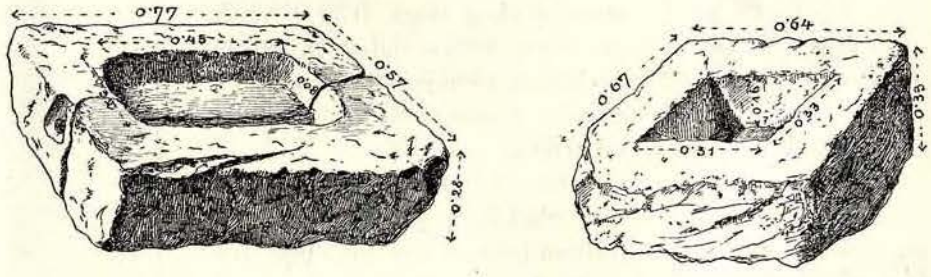

Slika 67. i 68. Kameni podstavci za nadgrobne ploče iz Skelana.

[1]) Sr. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Narona, str. 66., sl. 30. i Glasnik zem. muz., 1902., str. 307., sl. 3.

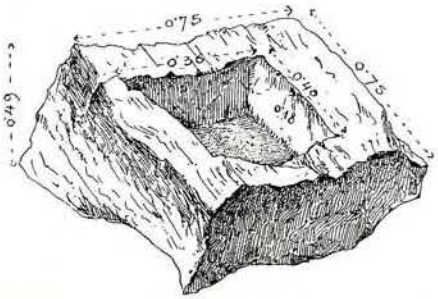

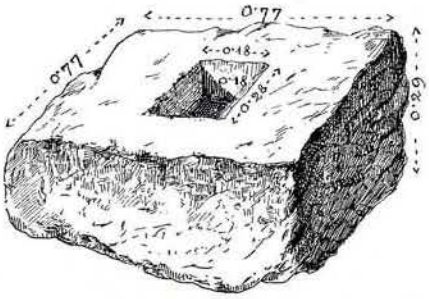

Slika 69. i 70. Kameni podstavci za nadgrobne ploče iz Skelana.

usagjivao podesan klip ploče *(slika 67. - 70.)*. Samo u jednom slučaju *(slika 66.)* bile su postrance, jer je rupa bila plitka, upotrebljene i klamfe. Sve su manje ili više prosto obragjene, dakle bile su ukopane u zemlju.

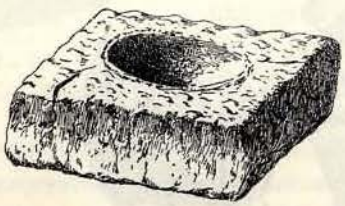

Slika 71. Ploča sa koničnom rupom iz Skelana.

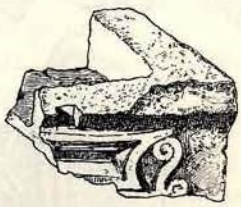

Slika 72. Ulomak žare za pepeo iz Skelana.

62. Amo se niže vapnenasta ploča, obragjena na brzu ruku, *slika 71.*, 0·33 *m* visoka, 0·75 *m* široka i 0·74 *m* duboka, koja se od pregjašnjih razlikuje time, što je u nje konična rupa od 0·24 *m* promjera. Svrha njena nam je ostala nejasna.

63. Žara za mrtvački pepeo — nagjen je samo ulomak — ugao, *slika 72.*, 0·17 *m* visok a 0·245 *m* širok i 0·195 *m* debeo, od siva vapnenca sa udubinom dubokom 0·145 *m*, u koga je na licu sačuvan ostanak trbušaste posude sa volutama kao drškama. Njoj nalazimo analogiju gore u *slici 32.*

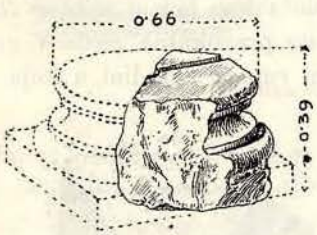

Slika 73.

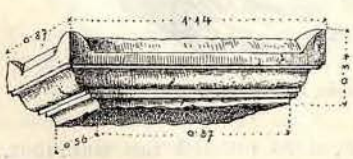

Slika 75.

Gragjevnih ulomaka nagjeno je uz zavjetne, počasne i nadgrobne spomenike slijedeće vrsti:

64. *Slika 74.* Ulomak baze od stupa atičkog sloga, 0·39 *m* visok sa oblom, 0·07 *m* dubokom rupom za klip u promjeru 0·055 *m* usred gornjeg torusa, koji ima premjer od 0·66 *m*.

65.—69. Pet ulomaka jednakih, glatkih, pojednako stanjenih stupova-jedinjaka, megju njima dva sa dvočlanim profilom pod gornjim rubom i oblom rupom za klip sa žljijebi za izljevanje olova, koji gore imadu promjer od 0·556 *m*

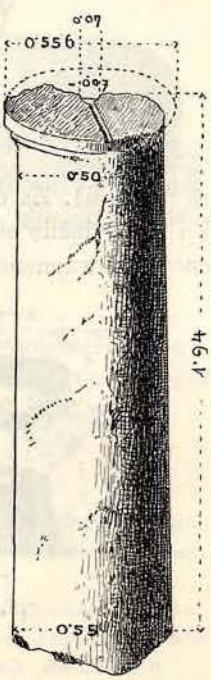

Slika 74.

(slika 72.), odnosno 0·54 *m*, te se ne podudaraju posve. Sve su izragjene od istog bijelog vapnenca sa crvenim žilama kao i baza *slike 72.*

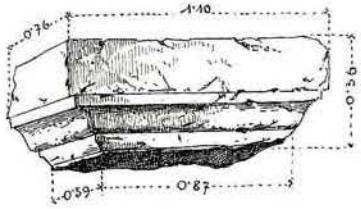

Slika 76.

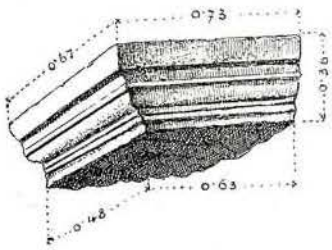

Slika 77.

Gragjevni ulomci iz Skelana.

70.—72. Tri kapitela od pilastra od svjetlo-sivog vapnenca *slika 74.—76.* raznoliki mjerama i profilom (*slika 75.* je otraga obijena). Jedan, *slika 74.*, ima mjesto akroterija na uglovima odsječke kugle.

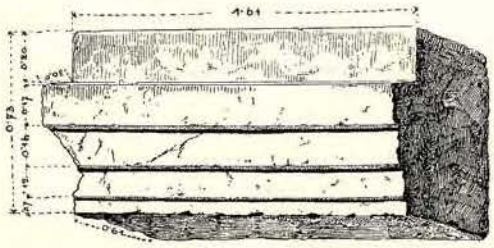

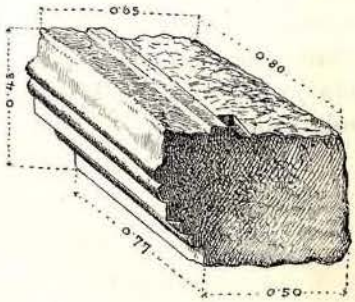

Slika 78. i 79. Arhitrav i greda iz Skelana.

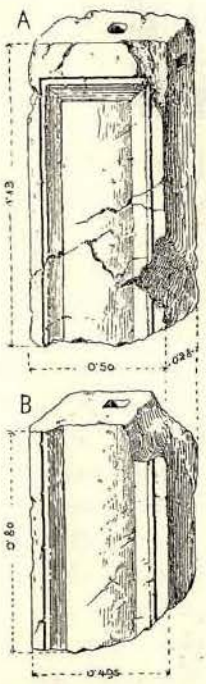

Slika 80.
Desni dovratnik (?) iz Skelana.

73.—76. Četiri jednaka arhitrava od sivog vapnenca sa tri pâsa i hrapavom stražnjom stranom, kojima pokazuje veličinu i profil najbolje sačuvani, ali otraga obijeni komad *slike 78.* On ima od prilike usred gornje površine rupu za klip, 0·15 *m* dugu, 0·05 *m* široku a 0·05 *m* duboku.

77. *Slika 79.* Greda od sivog vapnenca, gore hrapava i provigjena malom rupom za klip.

78.— 80. Tri pritesana kamena od crvenkasto-bijela vapnenca, koji prema svojim veličinama idu zajedno. Otraga hrapavi sa glatkom zarubom, postrance glatki. Sprijeda prazno, jednostavnim okvirom uokvireno polje. *Slika 80. A* sa oblom rupom za klip na gornjoj a četverastom na dônjoj strani, bijaše po okviru sudeći okrajni komad. *Slika 80. B* sa četverastom rupom za klip na gornjoj (ili dônjoj) strani i treći komad, u prorezu jednak — 0·495 *m* širok i 0·275 *m* debeo — ali nešto dulji (0·94 *m*) sačinjavahu sredinu (jer je okvir na dvije strane otvoren), sudeći po obradi strana, vertikalne grede možda desnog dovratnika.

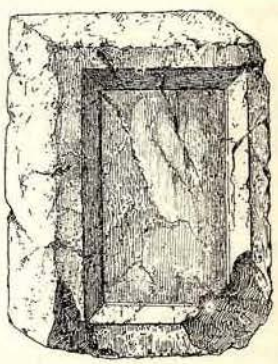

Slika 81.
Ploča nepoznatog opredjeljenja iz Skelana.

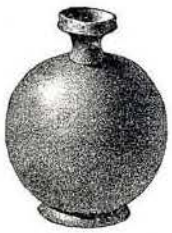

Slika 82.
Aryballos od bronca iz Skelana.

81. *Slika 81.* Ploča od svjetlosivog vapnenca, 0·76 *m* visoka, 0·53 *m* široka i 0·27 *m* debela sa udubljenim praznim poljem na licu, inače glatko otesana.

82. *Slika 82.* Dodati je ovdje i jedini komad rimskog namještaja, koji posjedujemo iz Skelana. To je aryballos od bronca, krugljasta posuda za mast bez ručica, 0·079 *m* visoka a u promjeru 0·062 *m* sa niskim kolutom u podnoška, jako usukanim grlom, vertikalnim rubom i uskim otvorom.

*

Crkve, od kojih potječe veći dio spomenutih spomenika, bile su na ravnoj pruzi obale, koja se, sve uže, stere uz rijeku izmegju duboko usječene Drine i strme, raščlanjene strane, na kojoj stoji selo Skelani (sravni gore *slika 2.)*. Prva, na koju naigjosmo, bogatija rimskim starinama i bolje gragjena, bijaše na širem kraju; druga, koju označujemo sa *II*, oslanja se 150 koraka jugozapadno uz obronak. Pošto su zidine bile pokrite samo tankim, mjestimice tek 10 *cm* debelim slojem zemlje, nisu se oba mjesta obragjivala, nego ih je obrasla šikara i hladoviti orasi, koje je valjalo za našega posla oboriti.

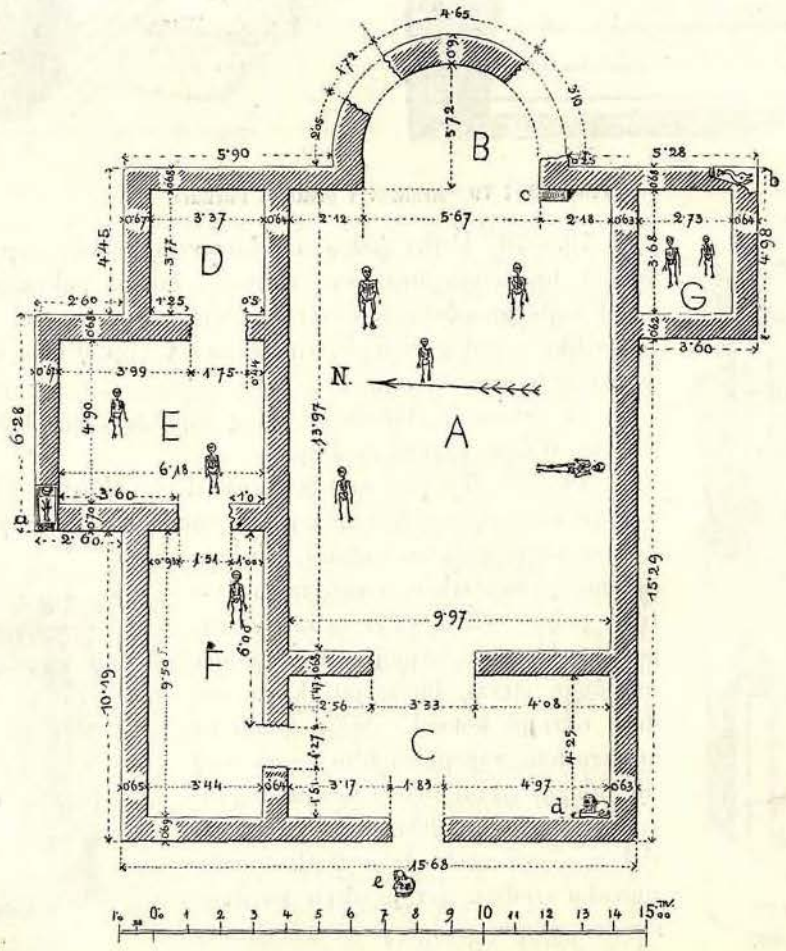

Slika 83. Tloris crkve I. u Skelanima.

U tlorisu odgovaraju obje crkve naravski dosada obretenim crkvama u nas, koje se redovito sastoje od jedne lagje sa apsidom u sredini, od pobočnih prostorija, koje se brojem i rasporedom razlikuju. Ali one u pojedinostima nemaju analogija te predstavljaju posebnu podvrstu: u oba slučaja nalazi se veći dio prostorija lijevo a desno je samo jedna u blizini apside smještena. Razlike obih tlocrta tumače se gradilištem i povješću gragje: crkva *I* je za razliku od *II* u jedno doba na ravnom mjestu, koje se ne opire gragji, sazidana. Lijeve pobočne prostorije ove crkve, od kojih se srednja proširila izvan lica onih do nje, megjusobno komuniciraju ali sa crkvom tek preko predvorja. Mjere vrata nijesu se mogle ustanoviti, jer su otvori, vadeći pragove, prošireni. Da se iz podora vadio materijal odaju i provale u apsidi. Pobočna prostorija u jugoistočnom uglu ne imagjaše vrata u nivôu zgrade; do nje se dakle dospijevalo odozgor, kakvom drvenom spremom, pomičnim ljestvama, jer se ne opaža posebna kamena sprema za to; valjda su se upotrebljavale pomične ljestve, jer se htjelo prostorija osobito osigurati.

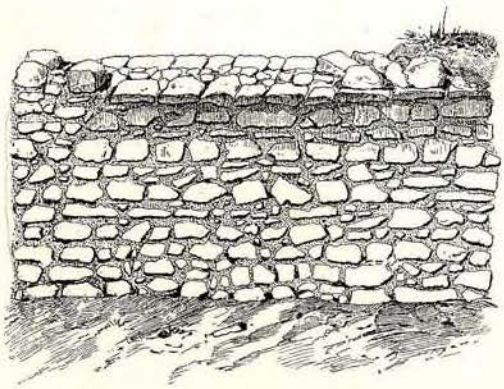

Slika 84. Konstrukcija zida crkve *I* u Skelanima.

Zid crkveni je tvrd. S obje strane ogragjuju *(slika 84.)* nad uskim, nejednako ispetim temeljem po mogućnosti horizontalni, nejednako visoki nizovi kamenica unutarnju jezgru zida, koja se sastoji od malog lomljenog i strijebljenog kamenja a da bude uz sitnoću kamenja veza što tvrgja, upotrebilo se dosta vapnene žbuke (bez dodatka cigle). Kamenje lica je lomljeno ili sabrano, velikim dijelom ali i otesani valjutak Drine ili rimski spomenici. Ovi se uzidivali ili čitavi ili raskomadani; a uz to se upotrebljavao i materijal nepodesan za gragju, kao stupovi i kipovi (tako lavovi *d* i *e)*. Čitavi spomenici uzidani su osobito za pojačavanje u uglovima; tako sačinjavaju *slike 60.* i *61.* ovog popisa uglove *a* i *b*. Tek kod *c* ležala je očevidno oborena ploča s natpisom *slika 29.* U gornjem zidu upotrebljavali su se, sudeći po nagjenim ulomcima pravokutnih komada i sedrene kocke, a najbliža se sada nalazi sedra na srpskoj strani Drine kod Perušca.

Na zidovima ne opaža se žbuka; za to je pod bio pokriven izljevkom sa primjesom smrvljene opeke, koji je ležao na sloju šljunka. Na mnogo mjesta bijaše probijen, jer se crkva iza razorenja, kako su pokazale grobnice, nagjene i na površini zidova, upotrebila kao groblje. Groblje, suvremeno crkvi, steralo se oko nje do druge crkve i do stare ciglane. Kosturi obih perioda ležali su nauznak, glavom većinom na istok. Sahranjeni bili su očevidno u drvenim lijesovima. Kao grobno kamenje služili

su rimski pravokutnici i gragjevni dijelovi (gore br. 71.—75.). Predmeta nije nagjeno uz kosturove.

Obret druge crkve prouzrokovao je grobni spomenik *slike 75.* i *79.*, koji je iza kiše izmilio na mjestu *a* iz zemlje te je potakao nadu, da će se tu konačno naići na ishodište rimskog materijala u crkvi *I.* Ali ona bijaše mnogo siromašnija od susjedne crkve. Taj dojam čini već njen položaj. Dočim je I. crkva raspolagala razmjerno prostranim prostorom, valjalo je njenim graditeljima stisnuti je na uskoj stepenici dola. Kako se prilagogjivalo tlu pokazuje tloris *slike 83.* Mjesto da je, kao u sličnih zgrada ove vrste, orijentirana prema istoku, vigjamo apsidu, okrenutu sjevero-istoku. Prostor *G* je radi tjeskobe mjesta pomaknut neposredno uz apsidu a desna duga strana glavne prostorije pojačana je radi strmenitosti tla potporom. U ove, od pregjašnje manje crkve, dozidane su nuzgredne prostorije tek jedna za drugom, valjda pošto se tek otkopala strana. Na to upućuje, da zidovi nisu svezani, da dispozicija nije jedinstvena i da je gragja raznolika. Prizidani zidovi od *D* zidani su tek od ilovaste žbuke te su uslijed toga pod pritiskom tla gore pomaknuti. *F* je radi oskudice prostora posve nepravilna oblika, ali se opaža na zidovima vapnena žbuka. Zid, koji se uza nj oslanja te ne prolazi mimo čitava prostora *D*, bijaše suhozidina, koja se radi pojačanja proteže u obronak, da zabrani obaranje zemlje.

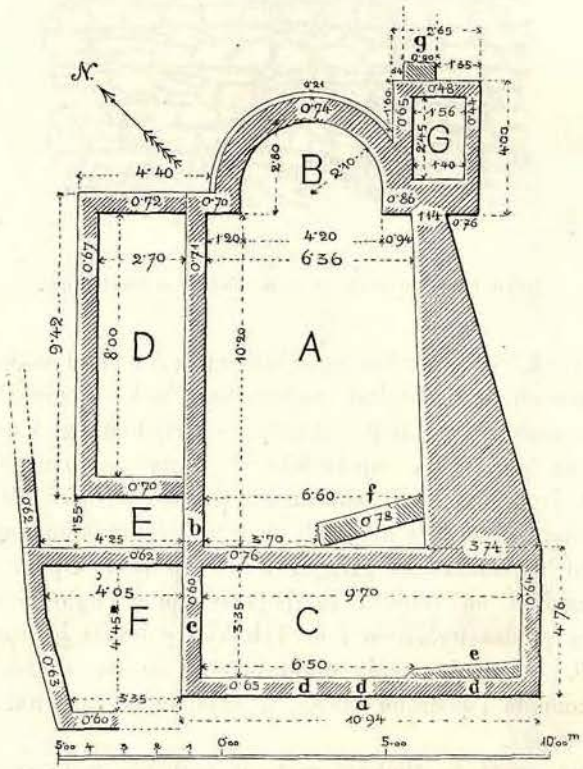

Slika 85. Tloris crkve *II* u Skelanima.

Po prvotnom rasporedu odgovara i gragja i materijal crkvi *I*, ali se ovdje još upotrebljavali i rimski crijepovi, ploče od hipokausta i veće ploče od opeka. I kreč je dobar i obilno upotrebljen. Dubljina temelja iznosi kao u crkve *I* poprječno 0·55 *m*.

Temelj, svuda je za 0·05 *m* deblji od gornjeg zida, osim u apside, gdje je 0·21 *m* deblji. Gornji zidovi sačuvani su samo na mjestima označenim sa *b, c* i *d* do 1·19 *m*. Pošto kod *c* i *d* nije bilo otvora, bijaše ulaz na jugo-istočnoj strani, okrenutoj današnjem putu, koja je sada vrlo oštećena. Nije više bilo moguće ustanoviti, kako su bile ostale prostorije megjusobno spojene.

Da je crkva bila posiromašna razabire se i po tome, što se tlo i u glavnoj prostoriji sastojalo od zbijene zemlje; samo u *G* bijaše izljevak sa grumenovima lomljena kamena, dokaz, da je služio za posebnu svrhu, kako smo to mogli utvrditi za korespondentnu prostoriju u I. crkve. To je bio prostor, u kom se spravljale crkvene sprave.

Crkva je propala uslijed požara, kako to svjedoče mnogi tragovi vatre. Nije bilo moguće ustanoviti, kada je ona opstojala. Može se samo reći, da je mlagja od I, jer nije prilike, da će u isto doba biti dvije crkve tako nablizu i jer na to upućuje i gradilište. Bolje se mjesto prije izgradilo. Za II. nije se moglo odabrati zgodnije mjesto I., jer je već bilo izgragjeno. Ali, zašto se nije nova zgrada sagradila na starom mjestu, koje je već služilo istoj svrsi, gdje su se temeljovi mogli opet upotrebiti, gdje je stari, valjani gragjevni materijal bio još pri ruci? Ovo pitanje čini mi se da pokazuje, kako je I. crkva propala. Pokazalo se valjda, da je sagragjena na nepodesnom mjestu, jer leži na ishodu potoka. Šljunak, što ga valja Drina, je za zadnje velike povodnje provalio i u spremnicu za rimske spomenike u Skelanima, što smo je udesili u crkvi I. (sr. gore str. 434.) te se ova sva ispunila zemljom, a zidovi su oderani do starih ostanaka zidina.

Spomenuti je još konačno i to, da se pod II. crkvom kod *e, f* i *g (slika 83.)* opazilo ostanaka rimskih zidova, a čini se, da su na potonjem mjestu prilično prostrani, ali nije bilo moguće proslijediti u susjednoj njivi, jer kukuruza još nije bila pobrana.

U savezu sa nalazima iz Skelana i okoline valja još spomenuti tri rimska mjesta u dolini Drine. Prva dva leže u blizini glavnog nalazišta te su pretražena istodobno sa ovim. Spomenici im nižu se i u pojedinostima uz ono, što se ovdje primjetilo. U

Crvici,

sjeveroistočno od Skelana, leži nedaleko crkve kod Crvičke vodenice na obali mlinskog potoka stup od vapnenca visok 0·47 *m*, širok 0·75 *m* a debeo 0·45 *m*, *slika 86.*

Slika 84. i 85. Gornji dio nadgrobnog spomenika iz Crvice.

i *87.*, koji je, sudeći po rupi za klip, provigjenoj sa žljijebi u sredini osnovke, sačinjavao gornji dio spomenika sa natpisom. Na licu su tri poprsja punolika: lijevo dva jednako tunikom[1]) i nabranim, na desnom ramenu fibulom spučanim plaštom, odjevena

[1]) Kratki rukavi možda su uslijed hrgjavog stanja skulpture nastali mojom i crtačevom pogrješkom.

muža, koji se drže desnicama. Lijevi je bradat, susjed mu drži u ljevici, položenoj na grudi, smotak. Treća osoba, desno, razaznaje se po nakitu kao žena; odjeća se više ne razabire. Oko vrata nosi ogrlicu a na ramenima fibule sa srcolikim privjeskama kao i žene u *slici 33.* i *34.* Na lijevoj njenoj ruci sjedi golubu slična ptica. Prikazani su valjda otac i sin; u kom li je stepenu srodstva bila žena s njima, nije jasno. Supruga ima inače svoje mjesto desno uz muža (sr. gore str. 449.).

Na obim pobočnim stranama prikazan je — u koliko mi je poznato prvi puta u Podrinju — jahaći heros, na desnoj strani koracajući svečano, uzdignuv desnicu sa ispruženim prstima, u ljevici držeći uzde; a na lijevoj srćući u boj.

Slika 88.
Ulomak nadgrobnog kamena iz Crvice.

Kako se čini ima frigijsku kapu na glavi a u lijevoj ruci ovalan jabučicom uriješen štit te zamahuje visoko izdignutom desnicom koplje. Pod lijevom prednjom nogom desno i pod stražnjom lijevo su nejasni isponi, koji možda prikazuju tlo.

Pod crkvom u Crvici nagjosmo desno do puta, koji vodi u Skelane u šikari kraj Drine, ulomak lijeve strane jedne vapnene ploče, 1·35 *m* visok, 0·49 *m* širok a 0·30 *m* debeo. Greda, uriješena bršljanovom lozom, dijeli lice u dva polja; od dônjeg, opasanog glatkim polustupovima, sa natpisom sačuvani su samo mali, prazni ostanci. Nad gredom, koja je služila kao stilobat stoji *aedicula* sa korintskim polustupovima i strmim zabatom, kojeg rijesi velik vijenac sa vrpcama po strani a u sredini patera ili rozeta. U uglovima s obje strane zabata bijaše sunovraćen delfin. U udubini prikazana je samrtna večera. Na klini sa točenim nogama, visokim oslonom i zaslonom te dušecima leži osoba na desno. Do nogu stoji žena, punolika i drži preda se visoku posudu. Odjeća njena nadopunjuje spoznaju ženske nošnje. Dônja odjeća siže do nogu a podignuta tunika mogla se pri poslu zasukati. Pred klinom stoji okrugli oltar ili košara.

Blizu nalazišta ovog kamena bilo je s obje strane puta u njivi Rašču Todora Simića osim tesana kamenja i kapitela od pilastra i ovo nadgrobno kamenje:

1. Grumen vapnenca, utonuo stražnjom stranom u zemlju, 1·405 *m* visok i 0·815 *m* širok. Mjestimice obijeno i izaprano polje s natpisom, provigjeno samo u gornjoj poli pismom *(slika 89.)*, opasao je profilovani okvir i jedna loza. Sa strana bijahu u jednako okvirenim poljima braća Attisi u običnom držanju i nošnji. U 4. retku horizontalna greda kao ostanak drugog slova *(E, F* ili *T)*. Uz prezime u 2. retku sr. gore str. 447. i sl. C. I. L. III 14219[18].

D(is) M(anibus).
Ulp(iae) Cat[t]ae
an(norum) L
? A]e[l(ius) Lucius
coniugi
pient(issimae) et si-
bi vivo p(osuit).

Slika 89. Grobni natpis iz Crvice.

2. *Slika 90.* Grumen vapnenca, utonuo stražnjom stranom u zemlju, 1·30 *m* visok i 0·67 *m* širok. Okvir lica posve je obijen, pismo većim dijelom. Na pobočnim stranama zaokvireni, dolje volutama uriješeni likovi Attisa. U 2. retku uparao je prvobitno klesar *L* bliže do slova *A*. C. I. L. III 14219[17].

D(is) M(anibus). [... C]alpur[nius] an(norum) LXX et [..? Ac]uta an(norum) LX [.....

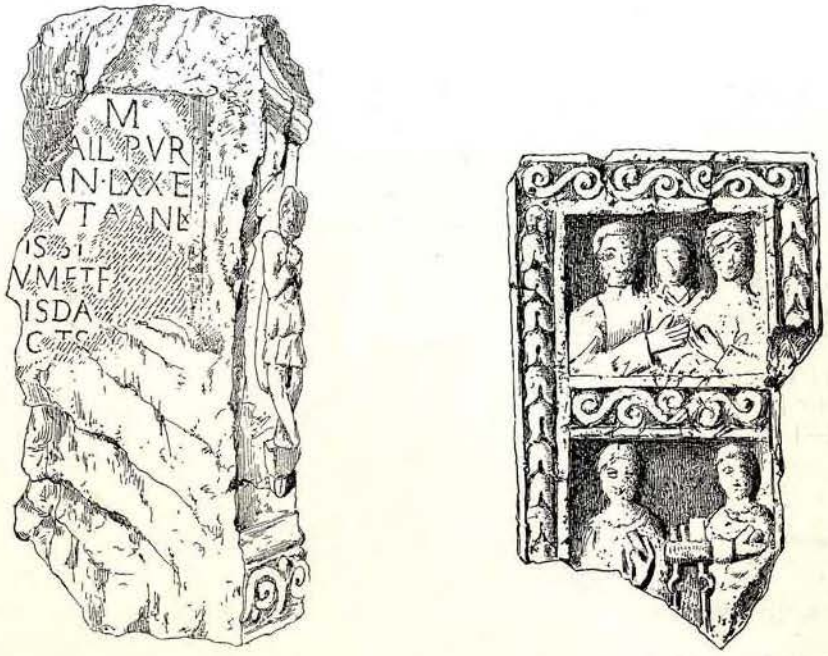

Slika 88. i 89. Grobni spomenici iz Crvice.

3. *Slika 91.* Ploča od vapnenca dolje i desno obijena sa dva reljefna polja, postavljena jedno nad drugim, odijeljena vijugastom pruticom a postrance opasana pruticom sa nizom cvijetnih kaleča. Gori je takogjer pruga sa volutama. Gore tri punolika poprsja, dva odrasla, koji se radi nejasnoće odjeće ne dadu po spolu opredijeliti, te si pružaju ruke a megju njima je dijete: dakle valjda supruzi i čedo im. U dônjem polju, kako se čini, dvije žene i stô megju njima, na kome stoje troje malih posuda. Obe drže u ruci mali predmet, lijeva osoba uglati, desna obli, jajolik (sr. gore str. 447.). Ova slika predstavlja kao i dônja slika u *slici 46.* pripremu žrtve.

Osatica.

Zapadno od Skelana našao je već gore spomenuti vrijedni oružnički stražmeštar F. Ciganek u selu Osatici na paši Mataruzi, što leži visoko nad Drinom, slijedeća dva grobna kamena, koji ostadoše na nalazištu, jer nema ni vozne ceste ni u selu kola.

1. *Slika 93.* Ploča od vapnenca, 1·75 *m* visoka, 0·71 *m* široka i 0·24 *m* debela sa četverastom rupom i žljijebi na površini, u koju se usagjivao napose izragjeni nastavak. Lice zarubljuje gore pruga, koja se sastoji od tri jajolika ornamenta, postrance cvjetna bordura, te je razdijeljeno sa dvije glatke prutice u tri dijela poredana jedan više drugoga. Dva gornja polja uriješena su sa tri punolika, prosto izragjena poprsja.

Slika 92. Grobni spomenik iz Osatice.

Svi će predstavljati ženskinje, jer imadu sve tuniku sa dugim rukavima, spučanu na obim ramenima fibulama (sr. *sliku 35.*). Sve tri figure u gornjem polju i lijeva u dônjem drže u ruci na prsima obli predmet jajolik a šesta figura drži nešto manji predmet u ljevici. U dônjem polju smješten je izaprani natpis, koji je u protuslovlju sa mnogim, više nje isklesanim ličnostima. Predzadnje slovo u 2. redu čini se da je *S.* Prezime *Matisa* inače nije poznato. Oblik slova *L* u 3. redu nije ni inače rijedak, sravni n. pr. Wissensch. Mitt., VII, str. 132., sl. 118.; str. 135., sl. 121.; str. 141., sl. 130.; str. 152., sl. 137., 138., 139.

D(is) M(anibus).
Sept(imia) Matisa
vixit an(nos) LX.
Sept(imius) Victor
sibi et coniu-
gi vivus b(ene) m(erenti)
p(ro) p(ietate).

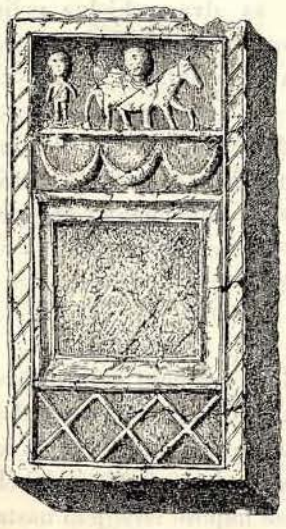

Slika 93.
Grobni spomenik iz Osatice.

2. *Slika 93.* Ploča od vapnenca 1·23 *m* visoka, 0·64 *m* široka i 0·16 *m* debela sa okruglom rupom na osnovici za klip, kojim je bila pričvršćena uz podlogu. Lice opasuje vrpca, gore i dolje glatka, sa strana sukana diagonalnim zarezima. Profilovanim okvirom uokvireno polje s natpisom sada je posve izvjetrilo te je odignuto, čime se prostor za gornji reljef suzio. Pod njim je naime uklesana pruga sa koso križajućim se štapovima a gore pruga sa tri polu-vijenca urišena. Reljefno polje više ove pruge je uski pravokutnik. Gologlavi čovjek tipa jahaćeg herosa juri korakom na desno, lice okrećuć gledaocu. Za njim stoji punolika figura spuštenih ruku, kratko odjevena, valjda sluga.

Treće od gorespomenuta tri rimska mjesta, bijaše neposredno do Zvornika ležeće mjesto

Divić.

Ovdje nagjeni su po jednom izvješću kotarskog ureda Zvornika, vadeći materijal za cestu, koja vodi u Drinjaču, lijevo kraj nje vrlo solidne zidine i mnogo ulomaka tipno rimskih opeka.

II. Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici.

Od pamtivjeka nalaze se u maloj zavjetnoj crkvici u

Sopotnici

oba zanimiva natpisa C. I. L. III 8370 i 8371 (sr. br. 13856) i relijef priopćen u Wissensch. Mitt., IV, str. 245., sl. 3., Hermesa Psychopomposa [1]). Niko se nije usudio da ovdje ustanovi rimsko naselje, jer je bilo moguće, da su spomenici amo dopremljeni iz gradića Goražda, tri kilometra jugozapadno, koji je važan kao stari prijelaz preko Drine. Izlet na 24. augusta 1906. odstranio je dvojbu: neposredno do crkve konstatirani su ostanci rimskih zgrada i to ulomci crijepova u groblju, koje graniči istočno do crkve i ostanci zidova u njivama naprotiv crkve, južno od ceste, koja ide u Ustipraču. Drugi dio rimskog naselja visoko je pokrit naplavom Drine. Lijepi, sjeveroistočnim pravcem protežući se prošireni prodol rijeke sa šumovitim ali i livadama i njivama provigjenim visovima i rodni, njivama i baščama ispunjeni dô hrani i danas gusti niz sela.

I rimsko naselje u

Rogatici

ima istu sudbinu kao i netom spomenuto, i tu ima spomenika a da se nije moglo za izvjesno na osnovu njihovog opstanka u gradiću ustanoviti mjesto, o kojem svjedoče. Spomenici služe kao ezantaš pred džamijama, kao sjedala pred kućama, korita i t. d., dakle za svrhe, za koje se dobavlja kamenje i iz veće udaljenosti. I tu je uspjelo (20. jula 1906.) steći jasnoće: rimski se grad nalazio u samoj Rogatici. Nalazište spomenika nije se za to moglo pronaći, jer su oni bili na današnjem mjestu odavna, kako to pokazuje i njihova velika trošnost uporabom. Ali za to su se ustanovili pomoću policiste, vješta mjestu i okolici, koga mi je g. predstojnik K. Ćuković dodijelio, podori, koji po svojoj prostranosti odaju gradsko obilježje. Oni započimlju u Mahali južno od c. i kr. logora te se protežu diljem zapadne zarube uske doline Rakitnice, kose Lunja, lijevo od ceste, koja vodi u Sarajevo pa do kompleksa njiva Gromionice. U Mahali i u Gromionici — logor izmegju njih nije se mogao pobliže ispitati — izmiljaju iz zemlje posvuda tragovi zidina, ulomci raznovrsne opeke i pijesak od žbuke. Vele, da se tu iskopalo i novaca i drugih starina. U Mahali valja osobito isticati njive zvane Maslulovine Arifbega i Alibega Sokolovića, Ibre i Mehe Matovića i Avde Ćolića. U Gromionici valjaće imati na očima parcele Fejzage Kurbagića, Sulejmanbega Hasanagića, Osmana Paralije, Muhamedbega i Dervišbega Sokolovića i Adil ef. Imakovića. Na zemljištu potonjeg vele da ima i kaldrme.

Dolje obijena vapnena baza, 0·53 *m* visoka, 0·705 *m* široka i 0·555 *m* debela, sa plosnatom dobro otesanom zadnjom stranom i udubljenim, zaokvirenim poljima na tri ostale strane, koja stoji u Višegradskoj ulici pred kućom br. 607. Asimbega Hočulića, kaže nam, mislim bar djelomice, kako se grad zvao. Premda se opetovano istraživao (C. I. L. III 2766 *b* [sr. str. 1035] = 8369 [sr. br. 12.748 i str. 2256]) najvažniji njen redak, postoje ipak o načinu čitanja i njegovog nadopunjivanja tako

---

[1]) C. I. L. III 8371 stoji na 0·825 *m* visokom i 0·47 *m* širokom vapnenom spomeniku neopredjeljene vrsti sa plosnatim podnožjem i strehom. Nad potonjim je nastavak sa tri glatke u relijefu izragjene akroterije. — Relijef Merkura sastoji se od bijela vapnenca crvenkastim žilama, a ne od mramora, kako se prije mislilo. Hlamida ima na prsima tri paralelna nabora a fibula na ramenu je glavičasta.

različita mnijenja, da se u C. I. L. III, Index, str. 2530. i 2541. jedan dio natpisa iz Rogatice odnašao na Bistua a drugi na Risinium. Mi s toga ponavljamo u *slici 94.* natpis.

D(is) M(anibus).
T. Cl(audio) Maxi-
mo dec(urioni)
c(oloniae) Ris(...) de(functo?)
? an(norum)] LV T[....

Slika 94. Grobni natpis u Rogatici.

Početno slovo gradskog imena izaprano je vrlo, kao i sav natpis, ali, kako će razabrati po originalu i po otisku i ljudi, koji se ne zanimaju za topografiju naših zemalja, nema sumnje, da je to R. Time otpada mogućnost da je T. Claudius Maximus bio decurio u Bistri i preostaje nadopunjak, što ga je predložio Mommsen: *dec(urio) c(oloniae) Ris(ini).* Je li ali vjerovatno, da je ime starog Risna u Boci kotorskoj — Risinium u staroj Rogatici bilo tako poznato, da je kratica Ris ..... bila razumljiva? Već u mnogo kraćim udaljenostima ispisuje se ime tugjih gradova čitavo, n. pr. u Docleji u Crnoj Gori, gdje se Risinium takogjer spominje C. I. L. III 12695 (sr. str. 2253): *M. Flavio T. f. Quir. Frontoni sacerd(oti) in coloni(i)s Naron(a) et Epidauro, (duo)vir(o) i(ure) d(icundo) Iu[l]io Risin[i]o, (duo)vir(o) [q]uinq(uennali), [p]on-[t(ifici)] in co[l(onia)] Sc[o]dr(a), (duo)vir(o) i(ure) d(icundo) qui[nq(uennali)], [fl]am-(ini) [divi Titi], praef(ecto) [fabr(um)] pleps ex aere conla[to,* a u većoj se udaljenosti čak i ime glavnog grada provincije Salone ne krati, tako n. pr. u Visibabi kraj Požege (u zap. Srbiji): C. I. L. III 8339[1]: *D. M. T. Ael. Martiali dec(urioni) M(....), (duo)vir(o), defunc(to) Salona an(norum) XL.* Sr. i C. I. L. III 8341 i 8344 iz istog kraja.

Samo imena mjesta identičnih sa mjestom, na kome se spomenik postavlja ili obližnja se skraćuju, kako to baš za istočnu Bosnu i zapadnu Srbiju dokazuje cijeli niz i Cap..., Cel..., Dom..., Gerd... i Mal...[2]). Njemu će valjati nanizati i Ris... a Colonia Ris... je, pošto oba niže ponovno objavljena natpisa dostojanstvenicima, što se u njima spominju utvrgjuju opstanak grada, identičan sa imenom našega mjesta.

1. Ara od vapnenca visokim podnožjem i strehom na tri strane, otraga samo surovo okresana: 1·05 *m* visoka, 0·505 *m* na strehi, 0·43 *m* na struku široka i 0·39 *m*, odnosno 0·34 *m* debela. Polje natpisa *(slika 96.)* izaprano, uslijed čega je interpunk-

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
P. Ael(ius)
Clemens
(duo)vir
v(otum) l(ibens) s(olvit).

Slika 96. Natpis na oltaru iz Rogatice.

[1]) Premerstein-Vulić, Jahreshefte des österr. archäol. Inst. 1901, Prilog, str. 156.

[2]) Sravni C. I. L. III Indeks 2531 i sl. 2668: Premerstein-Vulić, Jahreshefte, 1900., str. 176. i gore str. 439. i 445.

cija nejasna. Horizontalna pruga slična znaku spoja na kraju drugog retka može biti da je i ozljeda kamena. Stoji u avliji Muftine džamije a služi kao ezantaš mujezinu, kada ne će da se uspne na munaru.

2. Ara od vapnenca u avliji Arnautovićeve džamije služi u istu svrhu kao br. 1., utonula je u zemlju, ima na tri strane visoku strehu a nad njom nastavak, koji je na licu po sredini urješen rozetom a s obje strane glatkim akroterijama u uglovima. Stražnja strana grubo otesana. Koliko se daje mjeriti visoka je 0·87 *m*, na strehi 0·545 *m*, na struku 0·435 *m* široka a 0·46 *m*, odnosno 0·40 *m* debela. Polje s natpisom izaprano *(slika 95.)* i lijevo obijeno. U 3. retku zadnja tri slova su malena, što treba u C. I L. III 8368 = 12747 nadoknaditi.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
? T.] Fl(avius) Alba-
n]us (duo)vir
q(uin)]q(uennalis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Slika 95. Natpis na oltaru u Rogatici.

Po obim natpisima može se zaključiti, da je u Rogatici bilo veliko javno svetište Jupitrovo, kojemu valjda pripadaše i veliki četverac kome je prorez 0·52 : 0·555 *m*, što uz br. 2. leži u predvorju Arnautovićeve džamije.

III. Ara Libera iz Brekovice.

U Brekovici, sjeverno od Bihaća, poznatoj već kao oveće rimsko naselje[1]), našao je Ahmed Toromanić izravnjujući šikarom obraslu humku, na kojoj je naumio zidati kuću, kako veli, rimski grob i aru, koja je prenesena u zemaljski muzej *(slika 97.)*, te je prvobitno, jer se ne spominje zavjetnik, valjda bila smještena u privatnoj kući. Nalazište valjalo bi potanje pretražiti, da se ustanovi stvar, a to će biti to lašnje, što je kotarski ured u Bihaću na pohvalan način odredio, da se kuća sagradi nešto dalje od humke.

Slika 97. Ara Libera iz Brekovice

Oltar, 0·67 *m* visok, 0·35 *m* širok i 0·20 *m* debeo, je mjestimice obijen, pod natpisom okresan a načinjen od mehkog bijelog vapnenca na jednostavni način kao drugi spomenici kotara Bihaća[2]). Podnožak i streha su na tri strane — stražnja je posve ravna — označeni samo uparanim crtama. Nad strehom je nastavak u obliku krova sa praznim zabatom i dva jastuka po strani. Natpis razdijeljen u dva uparana retka *Libero patri s(acrum)* dokazuje, da je u Dalmaciji štovani Bog[3]) imao i šljedbenika i u sjeveru pokrajine, te proširuje spoznaju bogova štovanih u župi Japoda[4]).

[1]) Sravni Wissenschaftl. Mitt., III., str. 41., 52.; VI., str. 172., 174. C. I. L. III 10036 *a* = 13282.
[2]) Sravni i. mj., V., str. 230. i d.; VI., str. 156. i d.; VII., str. 34. i d.
[3]) Sravni i. mj., VI., str. 225.
[4]) Sravni i. mj., VI., str. 181.; VII., str. 48., 50. C. I. L. III 15085, 15087.

IV. Žara obretena u Bugojnu.

U rimskom mjestu u Bugojnu, kome su prije poznati ostanci zabilježeni u Wissenschaftl. Mitt., VI., str. 238. i dalje, nagjoše radnici Ivan Zrinić iz Gaja i Pilip Visković iz Crnice, vadeći na 21. aprila 1905. ilovaču za cigle, na katastralnoj čestici

Slika 98. Žara iz Bugojna.

br. 76/2 Mate Ribičića u sloju ilovače 1·20 *m* duboko jako istrošenu neuriješenu žaru za pepeo *(slika 98.)* od bijelog vapnenca, visoku 0·38 *m*, pokritu zaklopcem, visokim 0·065 *m*. Ona se prema dnu suzuje te ima gori vanjski promjer od 0·42 *m*, dolje od 0·34 *m*. Šupljina je 0·22 *m* duboka a ima gore promjer od 0·33 *m*, dolje 0·21 *m*. Zaklopac uklapa u žljijeb [1]).

„0·30—0·40 *m* od žare udaljeno nagjene su dvije staklene posude i ulomak lijevku slične posude a oko 1 *m* dalje našla se jako zahrgjala para.“ U muzej dospjela je samo žara, onaj novac — As cara Hadrijana, Cohen [1] 1034, i jedna staklena posuda.

Slika 99. Staklena boca iz Bugojna.

Ova nema ni ručice ni podnoška, glatka je boca, 0·134 *m* visoka od bijela, jasna stakla te ima na dnu promjer od 0·093 *m*, a bijaše već kada se našla, gore obijena, kažu, da su pred nekoliko godina na istom zemljištu nalazili olova. Ulomaka od opeka ima često i na površini. Osim toga ustanovljene su blizu nalazišta zidine a izvagjena je i velika ploča bez natpisa. Kada se bude preduzelo istraživanje naselja u Bugojnu, valjaće se osvrtati na Ribičićevo zemljište već s toga, što do sada u našim zemljama nije obretena ni jedna izdatnija nekropola.

[1]) O drugim sličnim nalazima iz Bosne i Hercegovine, sr. Glasnik zem. muz., 1902., str. 10.—12.

Кратки француски путопис кроз Херцеговину и ново-пазарски санџак из године 1611.

Приопћио

Вјекослав Јелавић.

Ово кратко извјешће о путовању преко Херцеговине и ново-пазарског санџака, што га у француском оригиналу и у пријеводу доносимо, потиче од Лефевра (Lefèvre), тајника баруна Сансија (Sancy), француског поклисара, послана г. 1611. у Цариград. Француски поклисари код Порте у 16., а дијелом и 17. стољећу одабираху, идући на своје посланичко мјесто, сувоземни пут, који је водио из Дубровника преко Требиња, Гацка, Фоче, Плеваља и Новога Пазара пут Пловдива и Цариграда. То бијаше обични друм, којим пролажаху трговачки карвани и дипломатске мисије и то не само француске, него и дубровачке и млетачке, као год и службени улаци ових држава. Француски поклисари обичаваху састављати о том свом путовању кроз Балканско полуострво неку врст дневника, у којему тачним хронолошким редом прибиљеживаху сва знатнија мјеста, којима пролажаху и ствари, које им се на путу дешаваху. Тај посао састављања путничкога дневника бјеше повјерен једному од њихових тајника, а покадшто и више њих.

Има неколико таквих француских путничких извјештаја из 16. и 17. стољећа. Ми ћемо помена ради цитирати опис путовања Арамона (Aramon), француског поклисара у Цариграду из г. 1547., који бјеше написао поклисарев тајник Жан Шено (Jean Chesneau), а издао и биљешкама попратио К. Шефер (Ch. Schefer), члан парискога Института (г. 1887.). Други сличан путопис је од Френ Канеја (Fresne-Canaye), који г. 1573. пратијаше француског поклисара Noailles-a у Цариград. Тај је путопис приопћио у француском пријеводу и талијанском оригиналу Хаузер (Hauser), доцент на свеучилишту у Clermont-Ferrand-у (г. 1897.).

Путопис, што га ми сада приопћујемо, разликује се од горњих у толико, што састављач наваћа у већему броју имена ријека, брда и мјеста у крајевима, који нас посебице занимају. На жалост ми смо се, у помањкању оригинала, морали послужити копијом тога путописа, која се копија налази у одјелу француских старијих рукописа париске Народне Библиотеке (заведена у каталогу под шифром 16.172, фол. 131 и т. д.), па смо констатовали да је већина географских назива или просто испуштена или опет наопако преписана. Ми смо настојали по свом најбољем увјерењу потоња исправити; али се не ухвасмо ни покушати, да празнине испунимо.

*

Le Voiage de Mons. de Sancy, Ambassadeur pour le Roy en leuant, faict par terre depuis Raguse iusques à Constantinople l'an 1611.

*

Et escript par Monsieur Lefebure l'un de ses secretaires.

*

Monsieur de Sancy, nommé par le Roy Ambassadeur en leuant, se rendit à Raguse l'an 1611 en Aoust. Il partit de Raguse le neufuiesme dudict mois et an vers les vingt quatre heures, et vint à *Pelocha* lieu hors de la porte a quelque quatre cens pas d'icelle accompagné de deux Seigneurs Ragusiens, où il auoit logis preparé pour Mondict Seigneur. Mais au parauant que partir et sur les douze heures ledict Seigneur fut voir le Recteur et Seigneurs de Raguse et prit congé d'eux. Lesquelz luy enuoierent quelques presens de confitures chez luy. Ledict Seigneur passa la nuit à *Pelocha.*

Le lendemain iour de mercredy X du mois se partit dudict lieu sur les douze heures luy vingtiesme à cheual et huict cheuaux de charge, et desla commencéasmes à monter la montagne sur la main gauche laissant la Mer a droicte et la ville derriere nous de laq^{lle} furent laschées dix ou douze canonnades pour dire adieu Mondict Seigneur. Ceste Montagne est fort aspre et dure a monter, du panchant de laquelle se descouure le plan de Raguse et des Isles qui la joignent. De la passant par lieux aspres et pierreux est arriué sur le soir vers les vingt heures joignant la riuiere de *Therebente,* à la veue du village qui en porte le nom a quelque dix huict mil de Raguse, et se campa dedans une belle prairie qui est dans la plaine enuironnée de Montagnes ayant quelqu'une lieue de large et deux lieues de long. La Montagne en auant est couuerte et pierreuse y aiant quelq^{z} vignes.

Ledict sieur se partit de *Therebente* le ieudi XIe dudict mois et vint disner a *Capelisa* et coucher a *Vilette* en la prouince de Seruia. Tout ce pais est montueux et pierreux et est excessiuement fascheux à aller sur le chemin. Estant sur la Montagne se voit au bas d'icelle vne petite Riuiere, laquelle prend son commancement de trois grosses sources qui sont de l'estendue d'un mil; lesquelles rendent tant

Путовање господина Санспја, краљевога поклисара на Истоку, копненим путем из Дубровника до Цариграда, године 1611.

*

Саставио господин Лефевр, један од поклисарових тајника.

*

Господин Санси, кога краљ бјеше именовао својим поклисарем у Цариграду, стиже у Дубровник у августу године 1611. Из Дубровника отпутова около 24. сата[1]) 9. августа и дође у пратњи двијух дубровачких госпара на *Плоче,* мјесто изван градских врата на једно 400 корачаја, гдје му бијаху приправили стан. Али прије него што ће кренути на пут, господин поклисар оде око 12. уре дубровачком кнезу и господском вијећу и поздрави се с њима. Они му опет послаше на дар пекмеза. Господин поклисар преноћи на *Плочама.*

Сутрадан у јутро (сриједа 10. августа) отпутовасмо около 12. уре. Поклисар је појахао са двадесет другова, а за њим иђаше још осам товарних коња. Скренувши на лијево узесмо се пењати узбрдице, остављајући море на десну руку, а град за нама. Господин поклисар би поздрављен с дубровачких бедема с десет или дванаест топовских хитаца. Ово је брдо врло стрмо и тешком се муком уза њ пење. С њега се лијепо разгледа Дубровник и околна острва. Одатлен ударивши преко стрменитих и каменитих приједјела, стигосмо у вечер око 20. уре (осам сати), на обалу ријеке *Требишњице,* на домак села[2]), које носи њезино име и које је удаљено једно 18 миља од Дубровника. Утаборисмо се на лијепој ливади усред равнице окружене брдима. Та је равница широка по прилици једну миљу и двије миље дугачка. Брдо пред нама је обрасло шумом и пуно камења. На њему има нешто винове лозе.

Господин поклисар крену из *Требиња* у четвртак, 11. августа, те руча у *Чепелици* а на ноћиште паде у *Билећу,* у покрајини Србији (?). Читав тај крај је брдовит и каменит, те је врло мучно туда путовати.

[1]) У Дубровнику *бјеше обичај* бројити сатове по талијанскому часовнику, то јест без прекида уре дана и ноћи.

[2]) Данашња варош Требиње.

d'eau que desla elle est fort grosse vers *Vilette*. Le pais est fort bon, et paroist tel bien que montueux et plain de taillis. Lequel lieu seroit propre à vignobles.

De la se partit le vendredy douze d'aoust et vint disner à *Crontsai* auquel lieu il y a vne belle et fraische fontaine et souper à *Gastca* qui est vne prairie de quelque quatre lieues de longueur et large d'vne demye. Cette prairie est belle et dans icelle se nourit force bestial.

De la se partit le sabmedy treize à *Touciona Roca* et y demaira tout le reste du jour. Ce lieu est vne petite vallée joignant vn petit torrent nommé *Boutresca* à la descente de deux hautes montagnes. Et ledict iour auons passé vne montagne fort haute nommée *Humierla* et à cause qu'elle est pierreuse ayant son chemin fort difficile. Le reste tout couuert d'arbres. Il y a audict lieu trois Carauanserai de bois demy ruinez et en descendant la Montagne pour y venir nous acheptasmes d'vn berger un petit mouton pour vingt deux aspres qui sont quinze sols six deniers. Lequel on cuisit toute la nuit et à la pointe du iour auant que de partir furent mangees les issues qui estoient dans vne chaudiere fort noire où elles auoient cuit et pour tous platz, nappes, seruiettes et assiettes auions vne meule de Moulin qui estoit au milieu du chemin et toutesfois au dire de toute la compagnie iamais rien ne fut mangé de si sauoureux.

Le dimanche XIIIIe aoust ledict Sieur vint disner a *Tientista* qui est vn vilage sur vne petite riuiere nommée ..... pres de Hersegouigna en Morlachie. Il y a vne autre petite riuiere que l'on passe trois fois sur de petitz pontz de bois, puis montant la Montagne sur la main gauche on la voit sur la droicte, qui s'enflant petit à petit vient a se restraindre enuiron les deux Montagnes fertilles et belles et la plus grande partye couuerte d'arbres. Et apres quelques quatre heures sur le chemin sur la panche de ladicte Montagne on repasse la riuiere qui se nomme *Trina*. (Je crois que c'est *Drina;* elle est ainsi marquée et nommée dans la Carte.) sur vn grand pont de bois plus long que Rialte de Venise. Et lequel n'a seule-

Успев се на врх планине, подно се види мала ријека, која извире из три голема врела. Потоња обухваћају читаву миљу простора и дају толику количину воде, да је ријека у близини *Билеће* врло велика. Тај је предио веома плодан, изгледа барем тако, унаточ његове бреговитости и шумовитости. Он би био подесан за сађење винове лозе.

Одатлен кренусмо у петак 12. августа и ручасмо у *Црници*, гдје има лијепа студена чесма. Вечерасмо за тим у *Гацку* које је смјештено на пољу дугачком једно четири миље и широкој миљу и по. То је поље лијепо и на њем пасе много стоке.

Одатле кренусмо у суботу, 13. августа у *Трнову луку*, и ту проведосмо остатак дана. То се мјесто налази у малој долини покрај горскога потока звана *Сутјеска*, који протиче на подножју двијух високих планина. Истога дана превалисмо врло високу планину по имену *Хумић* (?), преко које води врло стрменита стаза. Све је остало покривено шумом. На споменутому мјесту има три дрвена, на пола порушена карвансераја. Силазећи низ брдо куписмо у некога пастира малена овна за 22 јаспре, што чини 15 сола и 6 динара (француског новца). Читаву ноћ кухасмо тога овна, а у зору прије поласка поједосмо ситу, кухану у врло чађавому котлу. Млински камен поваљен насред пута, служио нам је мјесто чиније, стољака, отирача и тањира. Уза све то по увјеравању свеколике дружине никада нам јело није боље ишло у сласт.

У недјељу 14. августа господин поклисар руча у *Тјентиштима,* селу на ријечици званој [Сутјеска] у близини Херцеговине у Морлашкој. Ту има још једна ријечица, преко које се пролази три пута на маленим дрвеним ћупријама. Попевши се за тим на брдо, које се диже на лијево, ми видјесмо ту ријечицу како тече на десно и све већма расте, док се не сузи између двије лијепе, плодне и добрим дијелом шумом обрасле планине. Након какова четири сата путовања по обронку речене планине опет прећосмо ријеку, која се зове *Дрина* (под тим је именом забиљежена на земљописној карти), великим дрвеним мостом, који је дужи од млетачкога Риалта. Тај је мост подигнут на

ment qu'une arche supportée de deux costez. Puis laissant le pont derriere nous et la riuiere qui fait vn petit circuit auons passé par le milieu d'un petit village de quelque cinq ou six maisons et costoians apres ladicte Riuiere sur nostre main gauche apres quelque vne heure et demye de chemin sommes entrez dans la ville de *Foschia* dans ladicte prouince de Hersegouia où y a vn autre pont qui trauerse ladicte Riuiere nommée *Tertina*. Cette ville n'est point fermée et il y peut auoir quelque huict cens maisons toutes de bois et fort basses sans fenestres auec quantité de petites Mosquées et le pais est assez bon. En ladicte ville ledict sieur coucha au Carauansarai, qui est vn lieu comme vne halle, lieu destiné pour le logement des passans. Il y peut loger trois cens cheuaux commodement et est basti de tres bonne pierre et couuert de plomb. En cette ville se faict quantité de cousteaux et sont fort estimez non pour bons mais bien faictz.

Le lundy quinziesme d'aoust ledict sieur vint disner à *Esticolina* qui est vne terre en ladicte prouince de Hersegouia. Des la sortie de *Foschia* on monte la Montagne qui est fertille et remplie d'arbre fruictiers et bleds auec quelques vignes. Jusqu'ici le pais est montueux et mal peuplé de gens mais remply de gibier comme tourterelles et ramiers dont y a grande quantité et couuert entierement de taillis de chesne. De la ledict sieur vint coucher à *Bahara* en la prouince de Hersegouia. C'est vn lieu où il n'y a qu'vne maison ou Carauansaray qui sert de retraicte aux voiageurs comme generallement par toute la Turquie l'on en trouue. Pres dudit lieu au pied de la Montagne sur la main gauche est vn village qui se nomme *Chantsa* duquel on apporte les commoditez dont les passans ont besoing.

Le mardy seiziesme ledict sieur partit dudict lieu prenant le chemin qui monte la Montagne lequel regarde la porte du Carauansaray puis petit à petit gaignant le dessus d'icelle auons descouuert tous les sommetz des Montagnes du pais d'allantour et cheminans par chemins fascheux, sinueux et couuerts sommes arriuez en vn lieu nommé *Poulmitcha* en la mesme prouince de Hersegouia ou Seruia auquel il ny a point de maisons qu'à vn mil dela. Il y a en ce lieu la vne Cisterne et un

цигли један свод, подупрт на оба краја. Затим, оставив за собом мост и ријеку, која чини мален завој, прођосмо кроз мален село од каквих пет или шест кућа и путујући уз обалу ријеке, која тече на нашу лијеву руку, те након по прилици сат и по хода, стигосмо у варош *Фочу*, у покрајини Херцеговини, гдје има још један мост пребачен преко ријеке *Чехотине* (?). Та варош није опкољена бедемима и у њој има каквих 800 дрвених и врло ниских кућа, без пенџера. Има још много малих џамија. Крај је прилично лијеп. У тој вароши господин поклисар преноћи у караванском хану, просторији сличној тржници, у којему одсиједају путници. У тому се хану може удобно смјестити 300 коња. Он је сграђен од добра камена и покривен оловним кровом. У тому граду се прави мноштво ножева, на гласу не због чврстоће, већ због укусне израдбе.

У понедјељак 15. августа речени господин руча у *Устиколини*, која се налази у реченој покрајини Херцеговини. Изишав из *Фоче*, почесмо се пењати уз планину, плодну и пуну воћака, жита и нешто винове лозе. Довлен је крај брдовит и слабо напучен; али за то препун дивљачи. Има нарочито сва сила грлица и дивљих голубова. Читав је предио покривен храстовом шумом. Одатлен речени господин стиже на ноћиште у *Бахово*[1]) у покрајини Херцеговини. У тому мјесту има цигла једна кућа или карвансарај, која служи склоништем путницима, како се уопће по читавој Турској налази. Покрај споменутога мјеста и подно планине на лијеву руку лежи село по имену *Чајница*, које снабдијева путнике свакојаким потрепштинама.

У уторак 16. августа речени господин крену из споменутога мјеста и удари горским путем, који се диже спрам врата карвансараја и мало по мало, успев се на врх брда, угледасмо врхунце околишних планина. Путовасмо за тим незгодним, кривудавим и неискрченим стазама, те приспјесмо у

[1]) Fresne-Canaye спомиње такођер то мјесто под именом Бахра, те вели за њ, да је село на брду Conaz (Ковач?).

Cimetiere où ont esté enterrez autrefois des Chrestiens, comme i'ay veu par quelques croix qui sont grauées dedans quelques tombes. D'où apres disner ledict s'est party et vint coucher à *Talischa,* ville en la mesme prouince de Hersegouia, composée d'enuiron quatre cens feux. En laquelle sont trois Mosquées, les deux de pierre, dans l'vne desquelles est vne belle fontaine, et l'autre en bois. En cette ville il y a deux Carauansaray assez spacieux et couuertz de plomb. Depuis *Poulmitcha* vers ladicte ville de *Talitcha* le pais est fort bien cultiué; en lieux où il n'y a fruictz il y a taillis. Il est toutesfois plus couuert que descouuert, remply de petites sources d'eaux viues. Auant que d'arriuer en ladicte ville enuiron deux mil pres on trouue vne petite Riuiere qui coule dans le valon sur la main droitte. Ce fut la premiere ville où nous trouuasmes d'honnestes geus qui admiroient la polisseure de nos espées et des gardes et autres plus grossiers que ceux'la s'en mocquoient, disans que les branches[1]) desdictes gardes estoient bonnes à faire du cloux. Les quelques vns qui estoient en caffé pres vn Carauansaray no[s] presenterent dudict caffé que nous trouuasmes de fort mauuais goust.

Le mercredy dix sept aoust ledict Seigneur partit de *Taslitcha* et sortant du Caravansaray prit le chemin à main droicte et le continuasmes par pais montueux et presque plain de tailis puis apres quelque quatre ou cinq heures de chemin descendismes la Montagne, et est cette montagne fort longue à descendre a la fin de laquelle rencontrasmes vne petite Riuiere large de quelque iect de pierre courant sur la main gauche et ayant le chemin le long d'icelle que nous prismes et ayans par ainsy puis apres la Mont[ne] sur la gauche et la Riuiere sur la droite. Ladite Riuiere se nomme ..... laquelle après quelques heures de chemin le long d'icelle nous la trauersasmes sur vn pont de bois ayant trois Arches, puis apres quelque mil pas trauersans vn Cimetiere de Turcs le

[1]) Преписивач се је вјероватно преварио; у оригиналу мора стајати *broche,* што значи ражањ.

мјесто звано *Пулмича* (Бољанић?), у реченој покрајини Херцеговини или Србији, од које су куће удаљене читаву миљу. На тому мјесту има чесма и гробље, у којем су се некада копали крштани, како могох закључити из крстова, уклесаних на неким гробовима. Кренувши одатлен, речени господин дође на конак у *Таслицу* (Плевље), варош у споменутој покрајини Херцеговини, која броји по прилици 400 огњишта. У тој вароши има три џамије, двије од камена, а трећа од дрвета. У једној од двијух каменитих има лијепа чесма. У тој вароши има још два карвансараја, прилично пространа и покривена оловним кровом. Између *Пулмиче* и *Таслице* крај је врло лијепо обрађен, а на мјестима гдје нема воћака, порасла је млада шума. Предио је ипак у већој мјери шумовит него ли гô, а обилује малим изворима живе воде. Прије него се дође у речену варош, на једно двије миље од ње, налази се малена ријека, која тече долином, те се пружа на десну руку. То је била прва варош, у којој затекосмо уљудну чељад, која се дивљаше глаткости наших мачева и мачева наших пратилаца, дочим се други, неотесанији, подругиваху, велећи, да су ражњеви наших пратилаца добри, да се из њих граде чавли. Неки опет, који бијаху у кавани близу карвансараја, понудише нам кахве, која нам нипошто не прија.

У сриједу 17. августа речени господин остави *Таслицу* и удари путем на десно. Путовасмо тако кроз брдовит и готово посвуда шумом обрасли крај. Након једно четири или пет сати путовања, узесмо се спуштати низ брдо, а то спуштање траје врло дуго. Напокон наиђосмо на малену ријеку, широку неколико метака каменом, која протицаше на нашу лијеву руку. Ударивши путањом, која води уз обалу те ријеке, планина нам остаде сада на лијево, а ријека на десно. Та се ријека зове ..... Након неколико сати јездења, свеудиљ уз обалу, прећосмо ријеку преко дрвенога моста с три свода. Превалив још неколико хиљада корачаја, прођосмо кроз једно турско гробље и стигосмо у варош од једно триста огњишта по имену *Пријепоље,* у покрајини Херцеговини. Ни ова варош каогод нити прећашње није затворена, а и у њој су куће

laissasmes derriere nous entrans dans vne ville de quelque trois cens feux nommée *Propoly* en la prouince de Hersegouia: n'estant point fermée non plus que les precedentes et les maisons basties de bois & basses de mesme que les autres. Laq[lle] trauersasmes sans nous y arrester. Au bout de laquelle trouuasmes vn pont de bois long d'enuiron deux cens pas qui trauerse vn torrent leq[l] alors auoit fort peu d'eau, mais auoit son canal qui est large et rude et quelques fois grande quantité d'eau et coule impetueusement. En celuy sur vn haut Rocher couppé droict, est vn viel chasteau à l'antique dont les Tours sont assises sur le bort du precipice et le chemin au pied de ce Rocher est fort estroict et fascheaux. Tirant plus outre à quelque deux heures de chemin sommes arriuez en vn lieu nommé *Melecheua* auquel est vne eglise nommée Saint Sauath en laquelle est vn Monastere de Caloers religieux Grecs en nombre de quelques vingt et lesquel nous fusmes voir. Contre les murailles de ce Monastere par dedans plusieurs passans y ont escrit leur nom et entre autres Monsieur de Breues qui nous fit juger que Monsieur de Lancosme allant en Ambassade auoit passé par là, parce que ledict sieur de Breues l'accompagnoit lors comme gentilhomme de sa suitte. Ces Religieux sont pauurement vestus et viuent pauurement n'ayant qu'vne chemise et vne meschante Robbe de couleur de celles des capuchins en France, fendue sur le deuant jusques au nombril, n'ayans ceinture ny boutons, de sorte que l'on leur voit lout le ventre et la pluspart ont encore leur Robbe rompue en plusieurs lieux. Les vns sans souliers aues chaussez ayans tous vn bonnet à deux aureilles, comme ceux que l'on appelle à la coquarde, eschaneré sur le deuant de couleur violet. Ils portent les cheueux fort grands qui leur pendent mal en ordre sur les Espaulles, de sorte qu'auec leur face qui est fort maigre, ces gens font grand pitié à voir. Au reste ce qui est du dedans de leur Eglise est en assez bon ordre, toute peinte par le dedans, ayans des ornemens à dire la messe en assez mauuais estat, tout vieux et la pluspart usez. Là nous furent donné quantité de prunes de damas noir fort bonnes. Le Carauansaray ne vaut rien, mais il y a vne bonne fontaine. Apres auoir esté leans quelque demye heure et y auoir faict nostre priere remontas-

од дрвета и ниске. Ми прођосмо кроз ту варош не заустављив се у њој. На крају вароши нашли смо на дрвену ћуприју дугачку једно двјеста корачаја, пребачену преко потока, у којему тада бијаше врло мало воде; али који имађаше широко и стрмо корито, у којему покадшто има врло много воде, која великом силом тече. На високој стијени, одсјеченој окомито, диже се старински замак, чије су куле понамјештане на самому рубу провалије, а пут који води испод те стијене је врло узан и незгодан. Прослиједив наше путовање стигосмо након какова два сата у мјесто звано *Милешево*, гдје има црква св. Саве с грчким калуђерским самостаном, у којему има двадесетак калуђера, које ми походисмо. На унутрашњим дуваровима манастира многи путници бјеху уписали своје име, а међу осталима и господин Бри, по чему разумјесмо, да је господин Ланком[1]), путујући као поклисар, морао туда проћи, пошто се господин Бри као племић налазаше у његовој пратњи. Ови су калуђери јадно одјевени и живе по сиромашку. Они носе на себи тек једну кошуљу и биједну хаљину исте боје као и капуцини у Француској, уз то отворену сприједа све до пупка, без појаса и без дугмета, тако да им се види трбух, а у већине је мантија на више мјеста продрта. Једни бјеху без ципела а други обувени. Сви пак имађаху на глави капу с два уха попут оне што се зове „à la coquarde", а која је љубичасте боје и сприједа изрезана. Њикове су власи врло дугачке и падају им у нереду на рамена, тако да са својим јако мршавим лицем побуђују силну сућут у оних, који их гледају. У осталом унутрашњост њихове цркве у прилично је добром реду. Црква је изнутра обојена. Оправе за обављање богослужја су у прилично хрђавом стању, старе и већином истрошене. Ту нам би понуђено много врло добрих црних дамаских шљива. Карвансарај не ваља баш ништа, али у њему има лијепа чесма. Пошто смо се у цркви задржали једно пô сата и помолили богу, узјахасмо на наше коње и запутисмо се нашим пријашњим друмом пут брда. На једну миљу по прилици од тога

[1]) Savary-Lancosme, француски поклисар код Порте год. 1585.

mes à cheual, reprenans nostre chemin vers la Montagne. A vn mil de là ou enuiron vint ledict sieur coucher en vne ville de quelque cent feux nommée *Milechenate* en la mesme prouince de Hersegouia ou Seruia, vers le nort de laquelle se leue vn hault Rocher (c'est celuy cy deuant mentionné). Sur le sommet duq[1] est vn fort chasteau nommé de mesme nom que ladicte ville ou autrement Rocca partita, renforcée de double murailles n'ayant autres fossez que ceux qu'il a naturellement, scauoir les precipices qui les enuironnent de tous costez. Il y a encore sur le panchant du rocher plusieurs Tours carrées, lesquelles sont deshabitées et jointes les vnes aux autres. Et audict chasteau y sont vieilles murailles à demy ruinées. Ce chasteau paroist fort antique et est de forme quarrée, ayant plus outre vers son leuant vne plus haute Montagne qui luy commande, mais inaccessible au Canon à cause du Rocher et du precipice qui sont sur son pendant au bas de la montagne. Il y coule vn torrent.

Le Jeudy dix huictiesme ledict sieur se partit dudict lieu prenant son chemin à l'issue du Carauansarai à main droicte montant du costé gauche la Montagne nommée *Oust*. Puis ayant descendu d'icelle auons continué nre chemin sur la pancher d'vne autre Montagne ayant son sommet deuers nre droicte. Cette Montagne se nomme *Eyadophiné* au pais de Hersegouia et va iusques au pais d'Albanie qui n'en est esloignée que de deux iournées de chemin. Elle est toute couuerte d'arbres; le chemin mesmes. Et parce que nos Morlaques (ce sont paisans qui conduisent les cheuaux de voiture) nous donnerent quelque aprehension de voleurs, nous nous mismes sur nos gardes, prenans nos pistoletz et arquebuses en main et mettans pied à terre. Ce passage dure quelque deux mil de chemin. Puis laissans cette montagne derriere nous auons passé à vne autre sur la main gauche, laquelle est toute pellée et sans aucun bois ny arbre et entierement sterille; laquelle ayans trauersée et passé à vn petit ruisseau, auons laissé la prouince de Hersegouia et passé en celle de Bosna, à l'entrée de laquelle auons campé en lieu nommé *Halmouitsa* pour disner peu esloigné de quelques maisons. Et ledict iour[1]) a campé la nuict en

[1]) Погрјешно: *sieur*.

мјеста речени господин дође на ноћиште у варош од какових 100 огњишта, звану *Милешево,* у реченој покрајини Херцеговини или Србији, којој на сјеверу диже се висока брид (то је она иста, што ју мало прије споменусмо). На врху те бриди има јак замак, који носи исто име као и варош или иначе Rocca partita[1]) (?). Тај је замак опасан двоструким бедемом, а нема других опкопа осим оних, што му их је природа дала, то јест понора, који га ода свијух страна окружују. Има надаље на стрмини бриди више четвероугластих кула, које су опустјеле и међусобно спојене. Унутар замка су зидови стари и напола порушени. Овај замак *изгледа врло* древан, а *облик* му је четвероугласт. Источно спрам њега има висока планина, која њим доминира, али која је због хриди и због провалије неприступна топу. Туда протиче поток.

У четвртак 18. августа, речени господин крену из горњега мјеста путем, који из карвансараја води на десно. Почесмо се пењати уз лијеви бок планине, која се зове ..... Сишав за тим низ ту планину, ударисмо обронком једнога другога брда, чији врхунац остајаше нам на десну руку. Ова се планина зове ..... а иде из Херцеговине до у Албанију, која је од тога мјеста удаљена тек два дана хода. Читава је планина покривена дрвећем, а тако исто и пут. А како нас Власи (то су сељаци који воде кириџијска кола) утјераше у страх због лупежа, ми сјахасмо с коња и узесмо пазити на се, држећи приправне наше пиштоље и аркебузе. Овај кланац је дуг какове двије миље. Оставив за собом ову планину прећосмо у другу на лијево. Потоња је потпуно гола, без шуме и без дрвећа, те сасвим пуста. Прешавши ову планину и један поток изађосмо из покрајине Херцеговине и уђосмо у Босну. На улазу потоње заустависмо се, да ручамо у мјесту званом *Халмовица,* недалеко од неколико кућа. Господин (поклисар) провео је ноћ на великом пољу званом *Сјеница* (?), кроз које протиче ријека по имену *Увац* (?). Ова је ливада

[1]) Ваљда одбијена брид.

vne grande prairie nommée *Temitsa,* par laquelle passe vne petite Riuiere nommée *Onfath.* Cette prairie est enuironnée de Montagnes et a quelque six mil d'estendue. Dedans icelle vers le midy est le Carauansaray, mais parce qu'il est voisin de quelques Montagnes qui touchent l'Albanie qui est remplie de larrons et nostre Maalin (ainsy s'appelle le chef des voicturiers) craignant cela, au lieu d'en prendre le chemin en descendant la Montagne lequel prend à droicte, nous fit prendre celuy qui est à gauche, et campes en la prairie sans autre couuerture que du ciel et de nos manteaux, ioignant vn petit ruisseau, et le matin à nostre leuer, nous nous trouuasmes tous mouillez de la grande rosée qu'il fit la nuict, laquelle aussy bien que les autres estoient assez fraische bien que le iour fust fort chaud.

Le vendredy dixneufuiesme iour de aoust ledict sieur se partit d'icelle prairie et vint disner à *Rocatrithe* qui est vn Carauansaray seul dedans vne petite prairie à la descente d'vne montagne en ladicte prouince de Bosna par laquelle vn petit ruisseau nommé *Lentisca* coule; trauersasmes vn pais couuert en plusieurs endroictz et le reste assez bon fonds de terre et fort propre à cultiuer, neanmoins non cultiué et fort mal peuplé, n'ayans rencontré que quelques dix maisons escartées deca et dela sur la montagne. Ledict sieur sejourna audict lieu le reste du iour parce qu'il fit toute la journée d'vne traicte laquelle finissoit audict lieu. Ce Carauansaray est basti de pierre couuert de thuille ronde et en ce lieu croist du bon vin.

Le sabmedy vingt d'aoust ledict sieur prenant son chemin vers le leuant le long de la prairie, l'aiant su la main droicte et laquelle est fort longue et estroitte est allé camper près d'vn Casal nommé *Louké* de *noua bassar* passant pardeuant le Carauansaray de *Nouabasar.* Et à la veue d'icelle ville qui aussy s'appelle à la turquesque *Kembasal,* l'aiant à nostre main droitte, elle n'est point alogée et est grande au regard de celle que nous laissions derriere nous, et peut y auoir quelque mil maisons vn peu mieux basties que celles que nous auions veues auparauant; assçauoir la plus part de terre et les autres de pierre et presque toutes couuertes de thuiles rondes; toutesfois toutes basses. Elle est assize dedans ladicte prairie en vn lieu ou elle a plus d'estendue et en forme triangulaire aiant l'air fort libre et est fort meslée d'arbres

окружена брдима, те обухваћа каквих шест миља простора. На том пољу спрам југа има карвансарај, али како се он налази у близини брда, те граничи с Албанијом, која је опет пуна разбојника, наш Малин (тако се зове вођа кириџија) бојећи се тога, умјесто да удари путем, који се спушта низ планину на десно и води реченом хану, одабере пут на лијево и ми преноћисмо на пољу покрај малена потока, не имајући иногa покривача до неба и наших кабаница, тако да у јутро кад поустајасмо, бијасмо сви мокри од росе, која бјеше преко ноћи пала. Ноћ као обично бијаше прилично хладна, акопрем је дан био врло топао.

У петак 19. дана (мјесеца) августа, господин (поклисар) остави горњу ливаду и стиже у ручано доба у *Рашку жупу* (?), а то је карвансарај осамљен на маленој ливади на подножју једне планине. Кроз ту ливаду протиче мален поток зван *Људска* (?). Прешосмо (затим) крај, обрастао на више мјеста шумом, док је остало земљиште добро и веома подесно за обрадбу, али врло слабо напучено, јер не виђесмо до десетак кућа раштрканих амо тамо по брду. Господин (поклисар) проведе овдје остатак дана, пошто је без одмора био превалио пут, који се управо ту свршава. Овај је карвансарај сазидан од камена и покривен ћерамидом и у тому крају рађа добро вино.

У суботу 20. августа господин (поклисар), ударивши пут истока дуж ливаде, која му остајаше на десно, а која је врло дугачка и узана, оде се утаборити покрај сеоца звана *Лука* од *Новога Пазара,* прошав прије тога испред ново-пазарскога карвансараја. На домак те вароши, која се по турски зове *Јени базар,* и која нам остаје на десно, није готово нимало дугољаста; али је с обзиром на ону, коју за собом остависмо велика, па броји каквих хиљаду кућа, нешто боље зиданих од оних, што их прије бијасмо видјели. Куће су наиме већином од земље или од камена, а све су покривене ћерамидом. Оне су уза све то без изнимке ниске. Варош је подигнута на споменутој ливади на пространом и троугластом мјесту, тако да изгледа врло слободна, а куће су окру-

qui sont peupliers parmy ces maisons. Car il semble qu'il y ayt en plaisir presque de leuer ces arbres en en plantant tousiours pres de leurs mosquées quelque quantité pour la decoration d'icelles. Dessus vne petite coline qui s'esleue à nostre main gauche parroissoit vn chasteau à la veue de la ville, et commande tout ce pais, est en essez bel estre estant vne longue prairie parmy laquelle va serpentant le petit ruisseau de *Buttica,* et aiant à ses deux costez deux petites Montagnes demies remplies de taillis de chesne. Le reste du terroir semble estre bon, et est grand dommage qu'il n'est cultiué, car s'il l'estoit il produiroit grande quantité de grain. Il y a aussy quelques vignes esparses ça et là sur le penchant de la montagne qui regarde le mydy. Je crois que la faulte de culture qui manque en ces terres procedde du peu de gens qui habittent ce pais. Comme à la verité pour le general il est mal peuplé, bien qu'il soict suffisant pour nourir vn grand peuple. Mais le voiant ainsy mal cultiué pres de Nouibasar, qui est vne assez bonne ville et bien peuplée j'ay jugé que cela procedde de la negligence et paresse des habitans qui sont gens qui ne trauaillent que pour viure et semble qu'ilz se soucient fort peu d'en auoir de reste de sorte qu'aiant cultiué ce qu'ilz croient suffire à leur vsage, ilz laissent le reste en friche. Ces gens là aiment fort l'oisiueté y estant nourris et accoustumez. Ilz se donnent beaucoup de repos, passans la plus grande partie du iour assis deuant la porte dessoubs la couuerture de la maison qui aduance dedans la rue, s'amusant à causer ensemble et à regarder les passans et iamais l'on ne les voit se promener. Leur pain est fort mal faict et en façon de galette mal cuit et sans leuain. Ilz vsent pour leur breuage ou de l'eau ou du sorbet, qu'ilz font auec de l'eau et du miel. Ilz nourissent mediocrement du bestail, comme boeufs, vaches, moutons et cheures. A icelle nous vismes vn cimetiere ou sepulture lequel cimetiere est fort long sans closture auec grande quantité de tombes qui sont pierres carrées ayans quelques fois des Turbans. Au sommet d'icelles il y aussy quelques buffles et aussy de la volaille, mais surtout le pais est fort peuplé de ramiers et tourterelles. Pres de Nouabasar se voient quelques monasteres de Calloers. Il y a quelques hommes chrestiens catoliques Romains

жене у њој тополама. Јер се чини да им је веселије садити ово стабло, које саде увијек прилично много покрај џамија, за украс потоњих. На малену брјежуљку, који се диже на нашу лијеву руку, види се замак на домак вароши. Тај замак господује читавим крајем, који је прилично лијеп и састоји од дугачког поља, кроз које се вијуга мален поток *Бутика,* имајући с једне и с друге стране по једну планину, напола обраслу младом храстовином. Остало земљиште чини се да је добро, па је велика штета, да није обрађено, јер би иначе производило знатну количину жита. Има још и нешто винове лозе засађене амо тамо по обронку планине, који гледа прама југу. Ја мислим да је разлог тому недостатку обрађивања слаба напученост ових крајева, који су у истини уопће слабо насељени, акопрем има земље довољно да се прехрани велик народ. Али видећи, да је тло тако слабо обрађено покрај Новога пазара, који је (међутим) доста велика и добро напучена варош, ја мислим, да је тому крив немар и лијеност становника, који раде само толико, да могу преживјети, па се чини, да им није стало до тога, да им и преостане штогод; тако да обрадив колико им је доста за подмирење њихових потреба, остало остављају на угару. Та чељад силно воли доколицу, на коју је јако привикла. Она много беспосличари, и проводи већи дио дана сједећи пред вратима испод кућне стрјехе, која се јако надвисује над улицу и забављајући се међусобним разговором и посматрањем пролазника, па ју није никада виђети на шетњи. Њезин крух је лоше прављен, те сличи слабо печеному и бескврасному колачу. Њезин је напој вода или шербет. Потоњи се прави од воде и меда. Она који прилично мало блага, то јест волова, крава, овнова и коза. Ту видјесмо гробље врло дугачко и без ограде, у којему има веома много гробова. Потоњи су четвероугласти каменови, а имају покадшто по чалме. Извише гробља има неколико бивола, а и перади; али је крај нада све богат гривнашима и грлицама. У близини Новога пазара види се неколико калуђерских самостана. Ту има и понешто римо-католика, како сазнах од драгомана, који ми показа на лијево једну малу цркву (католичку) покрај малога моста,

comme me dit le dragoman qui me monstra vne petite Eglise sur le chemin à main gauche pres d'un petit pont que l'on rencontre, ayant passé Nouabasar. Pres duquel pont, enuiron vn mil au dela d'iceluy vers la prairie se voient des bains naturelz d'eau chaude, et pres de cela deux Eglises de Grecs, l'vne de Sainct Georges sur la crouppe d'une montagne vers la main gauche et l'autre Sainct Pierre et Sainct Paul. Tout ce pais est encore de la prouince de Bosna. De là ledict Seigneur continua son chemin le long de ladicte prairie à la trauerse, à vn mil de là ensemble la Riuiere de .... puis montant vne Montagne sur la main gauche et cheminant par icelle par des chemins pleins de taillis et lieux creux. Apres sa descente vint camper a vn Casal nommé *Baritza,* lequel est en la prouince de Hersegouia, situé sur vne petite butte en lieu assez estroict auquel à cause de l'aprehension des larrons, qu'on nous dict estre aux Montagnes voisines, nous fismes garde et sentinelle toute la nuit en quatre auenues, et quatre autres faisoient la ronde. Monsieur de Mesgrigny de Troyes et Bosquet, medecin de Normandie, ne bougerent quasi d'aupres du Cuiusinier qui s'exerça toute la nuit à rostir et bouillir au milieu d'un iardin.

Le dimanche vingt vn d'Aoust ledict Seigneur partit dudict lieu continuant son chemin par la montagne qui est toute plaine de taillis, puis ayant descendu icelle par vne descente vn peu forte passa à guay la Riuiere de .... en Hersegouia qui a passé entre deux Montagnes assçauoir celles que nous laissames derriere nous et vne autre haute laquelle est vn peu dure à monter. Elle se nomme *Capaurnite,* elle est couuerte extresmement de tailis et haut bois assez droicte, mais bon chemin depuis Raguse. Jusques là on monte tousjours. Et de faict cette montagne est si haute que du sommet d'icelle on descouure aisement ceux de toutes les autres d'alentour, autant que la veue peut s'estendre. La planure où nous disnasmes et fort plaisante à cause de l'ombre d'vn bois de haistre qui y est. Elle n'est pas à cime de la Montagne, car à la main gauche nous restoit encore vne assez haute coline toute descouuerte comme vne teste chauue qui me faict juger que la se doibt estre le plus haut de la montagne. Le canal par lequel passe ladicte Riuiere est enuironné de bonnes terres labourées et

на који наиђосмо, пошто прођосмо варош. У близини другога моста на миљу од овога, идући у правцу ливаде, виде се наравне топле купељи[1]), а покрај њих двије грчке цркве, једна на лијево на вршку бријега, посвећена св. Ђорђу[2]), друга св. Петру и Павлу. Читави овај крај припада још покрајини Босни. Одатлен господин (поклисар) прослиједи своје путовање преко споменутог поља, затече на једну миљу далеко ријеку ..... затим се узе пењати уз једно брдо на лијево по путевима пуним дрвећа и пукотина. Пошто сађе низ то брдо утабори се у сеоцу званом *Баричa*, у покрајини Херцеговини, које лежи на маленому брјежуљку и на прилично тијесном мјесту. Бојећи се разбојника, којих, како нам рекоше, има у околним брдима, постависмо страже на четири опречна краја, а друге четири чињаху читаву ноћ опходњу. Господин Mesgrigny de Troyes и Bosquet, лијечник из Нормандије, не макоше се из близине кухара, који цијелу ноћ не престаде пећи и кухати усред једнога врта.

У недјељу 21. августа господин (поклисар) крену из реченога мјеста, те настави путовати планином, која је јако обрасла шумом. Сишав за тим низа њу нешто стрмим обронком, он пређе газом ријеку ..... у Херцеговини, која тече између двије планине, то јест оне, што ју за собом остависмо и једне друге високе, уз коју се је мучно пењати. Потоња се зове *Копаоник* (?), те је силно обрасла младом шумом и високим стабаљем. Планина је прилично стрма; али пут (који преко ње води) је добар, све почам од Дубровника. Ова је планина у истини тако висока, да се с њезина врхунца простим оком виде вршци свијух брда унаоколо. Пољана, на којој ручасмо, је пријатна због хлада од букове шуме, која се ту налази. Она није на самому врху планине, пошто се нама на лијево диже доста висок брежуљак потпуно огољен попут ћелаве главе, по чему судим, да то мора бити највиши вршак пла-

[1]) Бањска?

[2]) Ђурђеви ступови?

quelques vignes au pend[t] de la Montagne. A quelques trois mil sur ladicte Montagne ledict sieur se campa en vne prairie dans vn petit fonds arrosé de quelques fontaines et à l'ombre d'vn petit bois de haistre et y disna. Après disner continua son chemin par dessus le panchant de la Montagne et dessus le sommet d'icelle sur nostre main gauche et puis descendit icelle par vn chemin rude et tout couuert comme tout le pendant de là et icelle d'alantour de beaux haistres et arriua à vn Casal nommé *Blagevosella* en la prouince de Bosna enuironné de Montagnes et est au dessus d'vne petite montagnette où il se campa et passa la nuit et rencontra le courier du Baile de Venise à Constantinople, lequel alloit à Cattaro.

Le lundy XXIIe dudict mois d'Aoust ledict sieur se partit du dict lieu et prit vn chemin vers le leuant. Lequel est vn pais fort couuert de grandz arbres haults et broussailles qui faict que le lieu est fort mal assuré de larrons; passa vne petite Riuiere nommée comme le pais d'allentour *Toplitza* et continua le mesme chemin jusques à vne prairie esloignée du lieu où nous auions couché de quelques cinq lieues françoises et y campa pour disner. Apres lequel continua son chemin par mesme pais comme le matin propre à brigander, puis à la fin d'iceluy a pris vers la main gauche sur vne Montagne que nous auons montée. Elle a quelque cinq mil de montée audessus de laquelle laissans derriere nous de bois sommes entrez en vne grande plaine bien cultiuée et remplie de bledz & vignes estant vn très bon fondz en bonne terre. Dedans ladicte plaine auons pris le chemin à gauche, passé par vn village de quelques dix feux nommé *Vicecelo* et dans iceluy pris le chemin à droict qui prend la plaine par vn des costez et vint coucher à vn autre petit vilage à quelque deux ou trois mil du premier nommé dublique au pais de *S. Jaconouie* en vn petit fonds. Tout ce paic est fort bon. Les terres fort bonnes, mais mal peuplé comme l'ordinaire. Là nous auons commancé à sortir des Montagnes.

Le mardy XXIIIe d'Aoust Monsieur se partit de là et prenant son chemin par le trauers de la plaine vint se camper en vne petite

нине. Хендек којим пролази споменута ријека, окружен је добро обрађеном земљом а по страни има и понешто винове лозе. На једно три миље на реченој планини господин (поклисар) бјеше се одморио на ливади на маленому комаду земље орошеному водом из неколико чесама, а у сјени малене букокове шуме и ту руча[1]). Након ручка он прослиједи пут преко обронка планине и њезинога вршка на лијево, за тим сађе путем стрменитим и покривеним лијепим буквама као и читави обронак ове планине и планина унаоколо, те стиже у сеоце звано *Блажево село* (?), у покрајини Босни. То је мјесто окружено брдима и налази се на врху једне мале височине, гдје се утаборисмо и проведосмо ноћ. Ту г. (поклисар) затече улака млетачкога баила[2]) у Цариграду, који њаше у Котор.

У понедјељак 22. мјесеца аугуста господин (поклисар) крену из тога мјеста и удари пут истока. Тај је крај јако обрасао високим стабаљем и шикаром, што и чини да је туда опасно путовати. Прешосмо малену ријеку, која се зове *Топлица,* као и крај унаоколо те настависмо истим путем све до једне ливаде удаљене какових пет француских миља од мјеста, гдје бијасмо преноћили и ту сједосмо ручати. Ударисмо за тим крајем, који је попут онога, што га у јутро бјесмо прошли, згодан за хајдуковање. Дошав на мјесто, гдје тај крај свршава, закренусмо на лијево и почесмо се пењати уз једну планину. Пењасмо се њоме какових пет миља, те пошто се испесмо на врх и остависмо за собом шуму, ушосмо у широко поље, добро обрађено, пуно жита и винове лозе, јер је земља врло плодна. Ударив тим пољем на лијево прешосмо село од какових десет кућа звано ....., а у том селу кренусмо путем, који води постранце уз поље и падосмо на ноћиште у друго мало село, удаљено двије или три миље од првога, које се зове ..... у крају Санџак Нови Пазар. — Читав тај крај је добар. Земље су врло добре али слабо напучене као и прећашње. Ту смо почели излазити из планинскога пријеђела.

У уторак 23. аугуста господин (поклисар) крену одатлен, и ударив попреко кроз

[1]) Опетује што је мало горе рекао.

[2]) Наслов млетачкога поклисара код Високе Порте.

prairie à vn mil de *Trocombi* au pais de Macédoine. Et passant plus oultre costoia de tout jusques à procapia, ville assez grande, neanmoins assez mal bastie estant la plus grande partie des Maisons assez basses faute de terre et couuertes de bois. Cette ville est fort ancienne et il y a de belles Mosquées. Il y a vn Cady. La ledict sieur passa la nuict au Carauansaray qui y est fort chétif. Toute la plaine que nous auons passée bornée de deux montagnes plaines de bois à quelques deux bonnes lieues d'estendue. Le pais d'alentour de procopia est fort bon pais auquel y a quantité de vignes. La terre est noire et bonne pour les bledz, bien cultiuée jusques à vn mil à la ronde de ladicte Ville et plus autre bien que le pais soit esgalement bon, neanmoins ne se voit bien cultiué qu'aux enuirons des villages. Deuant qu'arriuer à *Procopia* et deuers l'entrée d'icelle on voit sur la main droicte sur la croupe de la Montagne vn chasteau qu'ilz appellent . . . . . et au pied d'iceluy vne hauteur quarrée. Nous trouuasmes les hommes de cette ville là fort accostables et qui enuironnans consideroient nostre façon et celle de nos habitz et de nos armes, specialement de nos espées qui passerent par toutes leurs mains. Ilz en admiroient la polisseure et demandoit à les achetter. Nous en trouuasmes quelques dix ou douze pres d'vne boutique à leur mode, soubs l'auuent qui aduance fort sur la rue, lesquelz y prenoient la fumée du petun et beuuoient d'vne certaine eau noire qu'ilz apellent du caué, qu'ilz boiuent si chaud qui brusle bien fort, aussy ne le prennent ilz qu' à gorgées et du bout des leures. Ilz furent là ainsy jusques à la nuict et le lendemain matin les y trouuasmes encore qui estoient venus de grand matin. Ilz font venir leur fontaine par des canaux ouuertz qui faict que toute leur eau est fort chaude. De là en auant n'auons trouué aucunes fontaines et à leur deffault (comme generalement par toute la Turquie) l'on y trouue des cisternes d'assez bonnes eaues. Il y a des chrestiens en ladicte ville, qui out leur eglise à l'entrée d'icelle. Il y a de tres bon vin que les chrestiens vendent. Il y a quantité de ces Escoliers qu'ilz appellent les Sophtas qui courent les rues la nuict comme les nostres des Uniuersitez et tuent ou pillent impunement ceux qu'ilz rencontrent.

поље, дође се утаборити на маленој ливади на миљу од . . . . . у земљи Маћедонији. И пође даље уз поље све до Прокупља, доста велике, али прилично лоше грађене вароши, пошто су куће већим дијелом ниске и покрите дрвом због несташице земље[1]). Ова је варош врло стара, и у њој има лијепих џамија. Ту столује и кадија. Господин (поклисар) преноћи овдје у карвансарају, који је врло хрђав. Поље, које прећосмо, омеђашено је ода свију страна двјема планинама покривеним дрвећем на простору од добре двије миље. Земља око Прокупља је врло добра и обилује виновом лозом. Земља је црница и добра за сијање жита. Она је лијепо обрађена на једну миљу у около споменуте вароши, а подаље, акопрем је земљиште још увијек добро, она је слабо обрађена, изузам у близини села. Прије него што стигосмо у Прокупље, пред самим улазом те вароши, угледасмо на вршку једнога брда на десно замак зван . . . . . а подно њега четвероугласту главицу. Опазисмо, да су становници те вароши врло приступни. Скупив се око нас они посматраху наше кретње, одијело и оружје, надасве наше мачеве, који прођоше преко свију руку. Они се дивљаху њиховој углађености и жељаху их купити. Ми их нађосмо једно десет или дванаест покрај дућана по њиховому обичају под стрехом, која се надиже јако над улицом, гдје пушаху духан и пијаху неку црну воду коју називљу кавом, а коју пију тако врућу да јако пече, па ју с тога и срчу по мало, крајем усана. Они остадоше ту све до ноћи а сутрадан у јутро ми их опет затекосмо на истому мјесту, камо бијаху дошли врло рано. Они доводе воду у своје чесме кроз отворене олуке, што је и узроком, да је та њихова вода врло топла. Даље од тога мјеста не нађосмо ниједне чесме, а мјесто потоњих (као уопће по читавој Турској) има чатрња с прилично добром водом. У тој вароши има кршћана, чија се црква налази на улазу у град. Има врло добра вина, што га кршћани продавају. Има мноштво ђака, које називљу софтама, а који се поцут наших свеучилиштараца, скиђу ноћу по улицама, те некажњено убијају и ограбљују пролазнике.

[1]) Ваљда за грађење опека.

Narodne praznovjerice.

Pribrao

Tomo Dragičević.

(Žepče.)

(Nastavak. — Sravni „Glasnik“, 3., o. g., str. 311.—334.)

III. Kućna čeljad.

Starješina (domaćin) i zadrugari.

Kad u zadružnoj kući umre starješina, naslijedi ga obično stariji brat, ako ga ima, inače najstariji sin, ako je za to sposoban, ako li je nesposoban — sulud, pijanac ili rasipnik — onda zadruga izabere onoga, koji je najsposobniji, pa bio i najmlagji brat, ako zadruga uvidi, da bi on najbolje kućom upravljati mogao. Dakako mora biti punoljetan i oženjen[1]).

Ako su sinovi iza starješine još nejaki, preuzimlje mati starješinstvo Ona zastupa zadrugu u svim slučajevima, pa i onda, kada se radi o službenim poslovima u selu, kao o biranju kneza, kod razreza poreza i t. d.

Ona ima glas kao i druge starješine zadruga.

Kada njen sin doraste do starješinstva predaje mu ga mati uz svoj blagoslov, a ostali ukućani po redu poljube ga u ruku u znak da mu se pokoravaju. Starješina daje zadrugarima savjete, odregjuje u večer za jelom ili ujutru, šta će ko raditi; ne smije mu niko protusloviti, već mora ono, što je naredio bez prigovora raditi. On ima pravo kazniti zadrugare ukorom i postom, a djecu išibati, ali samo svoju, dočim djecu snahe i bratovsku imaju njihovi roditelji na njegov zahtjev kazniti. On je odgovoran za svu štetu, koju bi njegovi zadrugari kome nanijeli. Ako se pokaže naprednim za zadrugu može bez njihove privole i znanja nešto od mala prodati i kupiti, ali kad se radi o većemu, kao o prodaji ili kupovanju volova, zemlje, kuće i t. d. mora se uvijek prije toga sa zadrugarima sporazumiti.

Zadruga, kad vidi, da je starješina neumjestan, rasipnik, pijanac, sebičan, ili kad zadruga nazaduje, jer mu ne ide od ruke, dogovori se i jednoglasno uzme mu starješinstvo, a namjesti drugog na to mjesto.

Ako je takom starješini mati živa, obično mu ona prva otkaže, navedavši nekoje njegove pogrješke.

[1]) O izboru starješine vidi „Glasnik zem. muz.“ XIX., str. 329.

Svako čeljade od 14—15 godina ima pravo riječi u zadruzi. Zadrugari mogu imati osim zajedničkog zadružnog imetka i osebinu (n. pr. miraz, prćiju), ali to je često prava smutnja u zadrugi, koja vodi do svagje te cijepanja i razdiobe zadruge.

Zadrugari, ako je kod kuće manje rada, idu neki od njih, koje starješina odredi, na zaradu; to su obično momci ili mlagji ljudi, a tako se ide i susjedima po nadnici, žensko i muško, osobito u doba kopanja, žetve, kosidbe i t. d. Sve što zadrugari zarade dužni su predati starješini, nu ako bi neko od zadrugara dobio nešto preko pogodbe — nagradu ili sl. — ili bi nešto našao — kao pčele u šumi — ostaje to njemu.

Zadrugari ne smiju na zadružnom zemljištu ništa samo za se posijati, niti ispred sebe čije zemljište na kesim uzeti. U onoj zadruzi, gdje svaki oženjeni sebe i svoju ženu i djecu odijeva, sije svaki oženjen zadrugar, ćeten i konoplje sam sebi, ali zadrugari jednu njivu zajedno uzoru i obrade, samo svako daje svoje sjeme, pa se znade, koje je čiji razor. Kad dogje vrijeme da se čupa i sprema, odredi starješina jedan dan i svak ima svoje da sprema. Preko zime svaka žena sebi prede i tka i to ili redom po starini ili kako starješina odredi.

Na nekim mjestima, kad se ovce ostrižu, podijeli se vuna po glavama zadruge, samo djeca, koja su prešla 5. godinu pa do 14—15 dobivaju pô dijela. Nekoji opet dijele vunu po braći, a ćeten i konoplju posiju zajedno pa na ručice podijele po odraslim glavama.

Kad jedan zadrugar samovoljno ostavi zadrugu i preko ljeta ili godine ne radi u zadruzi, on nema prava tražiti od zadrugara ni hrane, ni vune, ni išta od svega onoga, što je zadruga za to vrijeme zaradila. Ostala mu prava ostaju sva netaknuta i on se more kad hoće u zadrugu vratiti, ako se obveže, da zadruge više neće ostaviti.

Kad godina izda i zadruga se nagje u nevolji a jedan od zadrugara uzimadne svoje osobine u novcu, on to posudi u kuću, a kuća mu, kad uzmogne, bez interesa vraća. Na nekim mjestima u Krajini, naredi starješina, da se po glavama poreže i u kuću dade da se kupi hrane, roditelji plaćaju u takom slučaju za svoju djecu, nu to se radi samo u skrajnjem slučaju, ako se desi gladna godina, a nema odakle para izvaditi.

U nekim zadrugama kupuje kućni starješina nužnu odjeću i obuću svoj zadruzi, u takovoj se zadrugi i lan i konoplja u zajednici sije i izradi. Osobito se drži, da je obuća stvar zadruge, jer se veli, da je zadruga, koja kuće ne obuva, došla do rasula.

Duhan mora svaki pušioc sam uzimati, samo se slugama iz zadruge kupuje duhan, ako je to u pogodbi i to na heftu po paklić.

Iz počitovanja, ne puše sinovi pred ocem i starim ljudima, a ni mlagja braća pred starijim, ako je on starješina.

Zadrugari se žene i udavaju redom po starini. U nekim zadrugama mora kuća udati djevojku i opremiti ju t. j. kupiti joj potrebni nakit, ruho, darove i t. d., a u više zadruga za to zadruga neće da zna, već mora svaki otac svoju curu opremati. Ako nema oca dužna su braća (zadruga) sestru opremiti. Ako se muški ženi, dužna je zadruga nositi sve troškove a starješina da se za sve brine.

U zadruzi muslimanskoj, čim se koji oženi, dobije za se baška sobu ili zgradu, a kod kršćana nije to uvjek tako. Do duše, kad se momak oženi, dobije baška zgradu (hudžaru) ako ju ima, inače jednu sobu. Tu žive mladi po mogućnosti godinu i više, a onda leže svi zajedno u jednoj sobi, osobito po zimi.

U sobi se zna, gdje ko leži, jer je to tako razdijeljeno, da domaćin leži najkrajnji na desnoj strani (t. j. kad se u sobu ugje na lijevoj strani), do njega njegova

domaćica, do nje njezina djeca, onda po starini drugi brat i njegova žena sa djecom pa sve tako redom.

Kad neko strani na konak dogje, pomakne se domaćin i sva čeljad nešto na lijevo, a stranac leži na domaćinovu mjestu.

Kad se u zadruzi počne kakav rad, ne čini zadruga nikakvog veselja, ali kad se kopanje u prvu ruku završuje, krište i viču: „Eto lisice, drži je tamo, ne daj joj amo, eno je gdje ode u....“. (Tu se spominje ime onome u selu, koji još nije okopao.)

Kad se kopanje u drugu ruku svrši (prigrne), onda krište i viču isto tako, samo mjesto „lisice“ vele „eto vuka“.

Kad se svrši kosidba ili žetva, za užinu obično se zakolje bravče; trtica se metne na sred sofre, pa onoga, koji je najbolje kosio (kosobašu) ili što je najbolje žeo nukaju, da trticu uzme i pojede. Onaj zna, ako trticu uzme, da će ga poslije podne goniti, pa ako se ne uzda, da će im uteći, ne će je uzeti; ako li se uzda, jer je dobar kosac ili žetelac, on ju odvažno uzme i pojede, a time odaje da prima od ostale družine ponugjeni mu mejdan. Poslije jela poteku svi za njim vičući: „Eto trtice“, „držte trtice!“ a on, ako neće da mu bude sramote, mora im uteći. (Papratnica kod Žepča.)

Nezakonita djeca nemaju nikakva prava u zadruzi, a tako i onaj, koji iz zadruge pregje na drugu vjeru, gubi sva prava u zadruzi. Tako bar narod misli.

Inokosan čovjek je, vele, zadovoljniji, serbezniji, niko mu neće prigovarati, ali u zadruzi se živi lakše i vele „u zadruzi mrsnije je korito“.

Zadrugari dobro paze imetak, a do časti i glasa mnogo drže.

Muški je rad orati, kositi, drva sjeći, tesati i ogragjivati i dr., a ženski presti, tkati, prati, haljine šiti, kuhati, odgajati djecu, a ostali su skoro svi poslovi zajednički.

Dječiji je posao, ljuljati malu djecu, starijoj nad mlagjom pripaziti, poslušati maju.

Udovca i siroto u zadruzi pere zadruga, a maja se sa time brine.

Bolesnici obično leže u sobi a i u kući; njima se brine maja i poslužuje ih.

Zadruga jede u isto vrijeme sva zajedno, domaćin izlomi kruh i pred svakoga metne po jedan komad. On pazi i na to, ako pred kim hljeba nestane, da mu opet dodade. Ljeti se jede u kući kod ognjišta, a zimi u sobi.

Jelo donosi maja, a mlada pomaže; ako mlade nema, mora maja sama pripremati siniju. Starješina sjedi u vrh sofre, do njega stari brat, do ovog njegova žena ako nije maja, do nje odrasla njezina djeca i tako redom. Svak ima svoju kašiku. Meso se ne dijeli, već ga maja u čanak na zalogaje sitno izreže i na sofru donese.

Kad je maja zadrugu namirila, ona položi sebi i sitnoj djeci baška siniju i ona sa djecom jede, ali to se radi samo u velikoj zadruzi. Ako je starješina ručku zakasnio, valja ga jelom čekati, ako on prije nije kazao, da ga ne čekaju.

Žena.

1. Ako narod žene i ne smatra posve ravnopravnom mužu, ipak znade cijeniti važnost njenog položaja u kući jer veli:

„Ne stoji kuća na zemlji, već na ženi“ a njen sitni rad dobro karakteriše rečenica: „Krpež i trpež kuću drže“.

Napram ovim nazorima gube narodni aforizmi kao: „Sir vodu pije, jezik ženu bije“, ili „ljudi se vežu za riječ, a žene za kosu“ ozbiljnije značenje, jer oni ne omalovažuju žene uopće nego tek pojedine njene mane. Da si ali muž u prosta naroda

arogira prvenstvo nad ženom, najbolje se razabire već iz toga, što on ne zove svoje žene imenom, nego sa: „Ej ti!“, a u Žepču i okolici imenom onog sela iz kojeg je dovedena, n. pr.: „Žepanka“, „Maglajka“, „Tešanjka“, „Adžanka“, „Bistričanka“ i t. d. Tim je imenom zovu i drugi ukućani, komšije i seljani. I ona zove njega: „Ej ti!“, a po tragu „on“, „moj“ i t. d.

U početku žive oni, koji su se iz ljubavi uzeli, složnije i sretnije, jer su se i prije volili, nego li oni, koji se uzmu, a da se nikad nijesu vidjeli, nu vrijeme rek bi i to izravnava, te jedno svikne drugome. Dogagja se dabome, te dogje do svagje i do suda, ali se veli, da je sramota velika, kada muž ženu ili žena muža sudu tuži.

Ženu, koja se s mužem rastavila, zovu „pušćenicom“; od nje svijet mnogo zazire a ona se s toga (u muslimana) teže udaje.

Kad žena i muž kuda idu zajedno, ide uvjek on prvi, a ona za njime, a tako, kada u kuću ulaze, on ulazi prvi, inače bi bilo bruke.

Razlike u životnim prilikama djevojke, žene i udovice najbolje karakteriše ona narodna: „Djevovanje — moje carovanje. Ženovanje — moje radovanje. Udovanje — moje tugovanje.“

2. Ako u čovjeka žena odviše uzapsuje, ne treba, vele, mesa u kuću unositi. Ako uskrade, ne treba u kuću soli nabavljati. Ako odviše djecu bije i tuče, treba je jorganom očuručiti.

Ako zamrzi na veću djecu, a manju uzmiluje, to znači, da želi češće sastanka sa čovjekom. (Žepče.)

3. Kad su u čovjeka djeca prljava, znači, da im je mati mrljava.

Gdje je kuća upaučena, žena je uhajdučena.

4. U koga su djeca prljava, neoprana i ćelom osuta, taj neka ženu izjutra lugom posiplje.

5. Ako čovjek, došav kući, ženu ne zateče i ako bude obučna haljina na čiviluku, treba je tražiti u komšiluku. Ako iznosna haljina bude u sanduku ili na sanduku, valja je tražiti u komšiluku.

Ako iznosna haljina bude u sanduku ili na sanduku, valja je tražiti u alčakluku. (Žepče.)

6. Ako čovjek ženu zateče gdje sugje pere, neka pazi i na to: jer ako su sudi „ishodni“, ima u kući neko uhodni.

Ako budu sudi svakidašnji treba paziti, da li ih u vaktu pere. (Žepče.)

7. Ako čovjek nagje ženu blijedu, neka u nju ne zadirkuje, niti ju pita, šta joj je — može biti te je bilo nešto zijana.

Ako ženu zateče ljutu, treba, vele, po budžacima pretražiti; ako ju nagje veselu dobro je, jer, vele, veselo srce kudjelju prede.

8. Kad čovjek ženu u skorupu zateče, neka brke suče. Ako je u siru zateče, treba, vele, brzo blago pregledati, da što ne uzmanjka.

Ako čovjek zateče sira pomiješana sa skorupom na sofri, neka pazi, šta će pred ženom naći. (Žepče.)

9. Ako muž zateče preslana skorupa ili sira, neka gleda, šta je za njenim legjima. Ako čovjek ženu na stapu (gdje mete) zateče, treba gledati, je li se uprskala; ako jest, dušmanin je veliki, ako nije, ona mu je prijatelj. Ako su joj ruke obje u poslu, a ona veselo pogleda u te, veliki ti je dost. (Žepče.)

10. Ako čovjek ženu u kiljeru nagje, znak je, da se na put sprema, ako ju nagje spavajući, bojati se je ružnu selametu. (Žepče.)

11. Ako čovjek ženu obučenu i nagizdanu zateče, te nije pribavljena čizma, znak je, da nekoga očekuje, ako li bude pribavljena čizma, neka vidi, šta joj je u uzlovima. (Žepče.)

12. Kad se čovjek sa puta kući vrati, pa kod kuće zateče kruha gotova i haljine oprane, znači sreću i napredak.

13. Ako čovjek o ženi hrgjav poso uzmisli, to znači „ves vesa“ [1]) (t. j. besposlica).

Ako na ženu sumnju ne vodi, vele — „došlo, prošlo“.

14. Ako putniku djeca često na um dolaze, znači, da ih žena dobro pazi. Ako se putnik na putu djece ne sjeća, znači, da im je mati maćuha. (Žepče.)

15. Kad putnik s puta dogje i zateče ženu izvanredno zapuždrenu i crvenu, neka odmah svu kuću prekopa — nešto se u potaji radi!

16. Kad se čovjek sprema na put, pa hoće da svoju ženu okuša, neka odreže od nokta maloga prsta lijeve noge, neka uzme malo soli, a iz ušiju malo smole, to sve zamota u ćage, ispisano čime bilo i neka turi izvana pod kućni prag. Kad se sa puta povrati, neka ono ćage i stvari ispod praga izvadi i pokaže ženi, pa će mu, vele, sve kazati, što je radila, bilo dobro ili zlo. (Žepče.)

17. Kad u žene čovjek jelo ne uzbegeniše, onda treba da žena na mladi petak izjutra prije sunca sjedne na ognjište, da se okrene k suncu (istoku), i da ovako rekne: „Okrenula bi, odahnula, ne bi l' srcem uzdahnula, tri puta uzmaknula, a četvrti sam namaknula k..... s..... m.....“.

Kad ustane sa ognjišta, pospe se lugom po očima i rekne ovo: „Tam Zarife oćoravi, pustom hodi, ne bi l' me zaboravio“. (Žepče.)

18. Ako žena čovjeka odviše dobro sluša, te mu laska, treba je se čuvati, jer veli narodna riječ: „Psu, ženi i budali ne vjeruj nikada, jer sve troje treba uvijek na lancu držati“. (Žepče.)

19. Kad muslimanke nešto uzhtjednu, onda reknu: „Džemat našim ocima; na veliko oko progledam, na lijevo ga zagledam; eto meni habera, čuti sade muhabera; stiže haberdžija, meni dilberdžija“. (Žepče.)

20. Kad god čovjek sa ženom „hamel“ učini, pazi na njezinu glavu; ako desno uzgledi: na nj se ne bijedi, ako lijevo uzgledi, na nj se bijedi i drugoga si zamislila; za to ju treba škakljati.

21. Pričaju, da je ženi mudrog Solomuna pala na um luda misao, te zapovjedi mužu, da joj sagradi kulu od samih ptičijih kostiju, jer je — vele — mrzila ptice. Car Solomun je — vele — znao ptičiji jezik, pa je sve ptice zovnuo na vijeće da s njima ugovori, kako će kulu napraviti. Sve mu — vele — ptice došle, samo sohura (buktavica) nije odmah došla, i car se na nju strašno razljutio, a kada u neko doba dogje i ona, zapita je gdje je bila. Ona odvrati da je brojila brda i doline i muške i ženske. Upita je car, da l' ima više brda ili dolina, a ona odgovori, da ima više dolina, jer i mala brda broje se u doline. Onda ju zapita car, ima li više muških ili ženskih, a ona reče da ima više ženskih, „jer sam — reče — ja brojala i one ljude, kojima žene zapovijedaju, kao tvoja tebi, megju žene!“

Caru to bude vrlo teško, što ga sova osramotila. Ta se priča priča obično onome, za koga se znade, da se žene boji. (Žepče.)

22. Vele, u kojoj kući kokoš pjeva, da ondje žena gospodari. (Žepče.)

---

[1]) Ves-vesa je arnautska riječ i znači „sumnja“. *Op. ur.*

Maja stopanica, domaćica reduša.

Maju bira isto tako zadruga, kao i starješinu, ali dok je mati u životu i snazi, ona obično biva maja, a inače starješinova žena. Ako zadruga nema u nju povjerenja, odabere drugu, a da ne bude zamjere, kada je starješina najstariji brat, metnu za maju obično najmlagju snahu.

Na nekim su mjestima maje „reduše", to jest svaka žena bude izmjenice po heftu maja.

Kod muslimana, koji drže više žena, obično je starija žena maja, a gdje se redaju, mijenjaju se u petak u veče.

Svaka zadruga mora imati gospodaricu, a njen je posao, vele, teži nego u ostalih žena, koje rade oko poljskog rada.

Njezin je poso: brinuti se kućom, djecom, kuhati hljeb, pripravljati hranu u pravo vrijeme, čuvati i paziti djecu i svoju i onih žena, koje su otišle na posao, paziti na živad oko kuće, hraniti krmke, pse i t. d.

Samici je maji — to jest, gdje nema drugih žena u kući — mnogo teže, jer ona mora sve ženske poslove obavljati, ali je i serbeznija.

Mlada (snaha).

„Mlada" je u zadruzi megju kućanima najmlagja snaša. Ona mora svakoga poslušati, osobito paziti na starješinu i maju, pa što no riječ „kud oni okom, ona mora skokom". Ona mora izjutra prva ustati, vatru naložiti, vode taze donijeti i kuću pomesti, kad starješina ustane, mora mu vode politi da se umije, haljine i obuću pripraviti, a tako i djeverovima.

Ona osim vanjskog, poljskog posla, što ga sa ostalim zadrugarima radi, mora musti mal, pomoći maji u kući oko jela, metnuti sofru, kašike, soli, pripraviti vode i t. d.

Ta njena služba sve dotle traje, dok se ko drugi ne oženi, pa ju mlada snaša ne izmijeni, ili doklen ju djeca ne obaspu, pa se uzmoradne sa njima više baviti.

U Hercegovini, gdje je običaj da više ženske idu za hajvanom, ako u kući nema cure, ide i mlada preko ljeta za marvom kao čobanica.

Djeca.

1. Narod smatra djecu božjim blagoslovom, a u braku trpjeće svaku nesreću lakše, nego li oskudicu djece. Dijete na selu, osobito u planini, ima prve godine svoga života da se bori proti neprijatnosti klime a često i oskudici hrane, ali materinja briga im pomaže da odole, a kad odrastu, postaju čelični i zdravi ljudi, koji su od djetinstva vikli da se bore sa svim nepogodama vremena i života. Mati smatra da je s dječijim životom tako srasla, da ga u slučaju, ako ga sama ne može dojiti, neće dati dojilji, već će ga mlijekom pitati.

Kad žena samica ode na posao ili nekuda od kuće, predaće svoje naramče komšinici da ga čuva, i tu će se u kršćana desiti, ako ova ima dijete na sisi, da će podojiti i tugje, dočim to kod muslimana ne biva, te neće ni jetrva jetrvino dijete podojiti, da se, vele, krv ne miješa.

Mala se djeca ziblju (ljuljaju) u bešici, a uče se hodati tako, da se u sobi napravi okretaljka: biva zavrti se u gredu i pod pa se metne suk ko ražanj, a dolje pri

zemlji namjesti se teljig, koji dogje taman djetetu ispod pazuha, a dijete se u nj metne. Kad se ono miče, okretaljka se pomiče i ono se tako brzo nauči hodati.

Kad dijete prvi put prohoda, pravi se u zadruzi veselje. U Žepču ispeku pitu hurmašicu, a dijete držeći ga pregje preko nje, te se onda pita dijeli ukućanima i komšijama. Na selu prave slatku pitu od meda, ali onaj ukućanin, čije je dijete, mora da kupi med, šećer i pekmez od svoje osebine a ne od zadružnog novca. Domaćica skuha pitu, te se to zadruzi razdijeli, a zadrugari jedući viču djetetu „živilo!“.

Ta se pita zove postupača. U Vlasenici i Zvorniku kuhaju pogaču prohodaču, pa se i ona kućnoj čeljadi razdijeli.

Djecom se najviše bavi mati, pa baba, ako je ima, i maja; otac vrlo malo ili nikako. Djeca se obično kazne šibom i postom, a svaki otac ili mati u zadruzi, ako to kućni starješina zahtijeva, mora sam svoju djecu kazniti. Mati zove dijete od milina: „dušo, srce, zlato, hrano moja“ i t. d.

Djeca zovu oca: babo, otac, ćaća, a mater: nana, majka, mama i t. d.

Roditelji su gospodari djeci sve do ženidbe i udadbe. Ima slučajeva, da roditelji svoje dijete, koje je neposlušno, neće da radi, ili se podalo pijanstvu i t. d. otjeraju od sebe, te se ono onda obično najmi drugome u službu ili se skita od nemila do nedraga.

Kako narod svuda žudi za djecom nije čudo, da se služi mnogim gatkama, koje imadu svrhu, da brak bude što obilniji djecom. Eto nekoliko tih gatki:

1. Kad se svatovi iskupe pred kuću da povedu mladu, i ona uzjašiv na konja polazi, obazrijeće se i brojiti brvna na kući, a ako je kuća zidana, daske na vratima; koliko nabroji, onoliko će imati djece. (Vlasenica.)

2. Žena, koja nema djece, a rada bi da rodi, nabere trave, takozvane ženski cvijet ili Bogorodičina trava, te takozvane muške trave. To izreže na sitno, pomiješa u rakiji ili vodi pa 5—6 dana izjutra na tašte pije i ona i njezin čovjek; vele, da će za siguno dijete ponijeti. (Vlasenica.)

3. Ili: Ženska trava i muška trava vare se iz tiha u posebnom loncu, pokritom busom ledine od ićindije do akšama. Od one ženske trave pije žena, a od muške muž za 6 dana u jutro na tašte i u veče prije spavanja po 2 do 3 fildžana. (Banja Luka.)

4. Kada se cura dovede i pogje na vjenčanje, ne smije, sve dok se ne vjenča i dok svatovi ne odu, ništa zavezati na uzô, niti smije na njoj od haljina što biti zavezano, jer vele, neće djece imati.

Haljine moraju za to na njoj biti sve bašlijama zakopčane. (Vlasenica.)

5. Kažu, kad pojede žensko šljive „dvojke“ (što su se srasle), da će se i ona oblizniti. (Svuda.)

6. Kad se u jednoj kući momak oženi, pa domaćin ili domaćica žele, da im snaha mušku djecu ragja, oni narede, da muško prostre postelju, u kojoj će snaha prvu noć noćiti. U tu postelju metnu onaj klin, što se zove kurelj iz gredelja od pluga, pa će, vele, snaha sve mušku djecu ragjati. (Ljubinje.)

7. Žena, koja nema djece, uzme gujin svlak (košulju), od ježa dlake i ljusaka od jaja, to sve sitno izreže i u jelu pojede, pa, vele, odmah ponese dijete. (Vlasenica.)

8. Kad koja žena bude u prvom porodu, zamotaju malo soli u krpicu, pa joj podmetnu tako, da se dijete na onu sô i krpicu rodi, zatim metnu onu sô i krpicu djetetu pod glavu da tu bude dan i noć. Tu sô jedu žene, koje nemaju djece i nadaju se porodu. (Vlasenica.)

9. Žena, koja nema djece, ubere u proljeće sa tri voćke, koje prvi put cvatu (behare), po jedan pup, sastavi sva tri pupa sa hljebom i pojede, pa, vele, da će odmah ponijeti. (Vlasenica.)

10. Kad žena nema djece, a želi da ih imade, zamoli trudnu ženu da joj kroz plot dade iz svojih usta zalogaj hljeba u usta, te će ga pojesti. (Vlasenica.)

11. Kad žena nema djece, uhvati ježa, pa ga živa rasiječe, izvadi iz njega, još živa, srce, metne sebi na pupak pod pojas i nosi dok ne ponese dijete. (Vlasenica.)

12. Veli narod, kad žena nema djece, neka pojede pronosak od pilice, pa će odmah začeti. (Žepče.)

13. Kad žena prvo dijete žensko rodi, a rada bi da ragja mušku djecu, ona će na onom mjestu gdje je rodila prevrnuti stolac, da nožice gore gledaju, pa na stôcu stući onoliko oraha i pojesti, koliko želi muške djece. Ili:

14. Čim rodi žensko dijete, prometne ga tri puta onako neoprana kroz pojas svoga čovjeka, smotan kao obruč. Pojas metne u veče pod glavu da prenoći, malo od pojasa odreže, te ušije u djetinje haljine da pri sebi nosi sve dotle, dok ona drugo dijete ne rodi. (Vlasenica.)

15. Kad se u nekog samo ženska djeca ragjaju, promijeni dječiji kum obuću, obuje s desne noge na lijevu a s lijeve na desnu, pa ide da dijete na krstu drži. Drugo će dijete, vele, sigurno muško biti. (Vlasenica.)

Kad žena hoće da mušku djecu ragja, ona će, kad prvo dijete rodi, na samu dići desni skut od košulje i u nj uvući nešto crvene vunice, skinuti košulju i prevrnuti je i onako izvraćenu oprati, a poslije opet na lice okrenuti. Nit ostaje u košulji doklen sama ne ispane, pa će, vele, žena samo mušku djecu ragjati. (Vlasenica.)

16. Da žena rodi muško dijete, nosi pod pojasom do gole kože sjemena od trave baković (bokvice). (Vlasenica.)

17. Koja žena sve žensku djecu ragja, a rada bi da ima mušku, ona uzme košuljicu, u kojoj se rodilo žensko dijete, zamota u jednu mušku košulju, koja je već nošena, i zakopa u zemlju, pa vele da će do godine roditi muško dijete. (Zvornik.)

18. Žena, kad je noseća, pa prvi put osjeti, da se dijete makne, ako se okrene na desno, biće dijete muško, ako na lijevo biće žensko. (Zenica.)

19. Da žena mušku djecu ragja, zadijeva iza prvog poroda u pošljedak bašliju, a ako hoće da žensku djecu ragja, zadijeva iglu i pošljedak baci u vodu. (Vlasenica.)

20. Kad se nekome neda u djeci, to jest, ako mu umiru, on odabere lijepog zdravog momka, zovne ga u kuću i ponudi mu ono dijete, za koje se boji, da mu ga proda. Onaj primi i zapita, pošto, a otac zaište groš, pet ili koliko baš hoće, a ako je onaj zgodan iskaće i dukat. Momak izvadi pare i plati (najbolje je, vele, zlatnu paru dati, a ako nije zlatna bar srebrenu). Onaj, koji je dijete kupio, primi ga za ruku i reče: „Ti si sada božije pa moje".

Tu obično ručaju pa poslije, kad onaj kupac dječinji pogje, uzme dijete i opet ga dade domaćinu govoreći: „Neka ovo moje dijete ostane kod tebe, čuvaj mi ga i pazi!"

Oni se oproste, a dijete opet ostane kod oca i matere.

Tom prodajom misle, da će dijete biti vezano uz bolju sreću kupčevu. (Varcar-Vakuf.)

21. Kad se djeca ne dadu te pobolijevaju, prislone ih uz direk od kućnih vrata, pa kad kakav jabandžija dogje, zasiječe sabljom ili sjekirom na direku više glave. Tako

je jedna pravoslavna žena u Mednoj kod Jajca oružniku Smajilu Pedi̇ću iznijela jedno slabo dijete i uz direk od kuće prislonila, pa ga molila da sabljom više glave djeteta na direku zasiječe, što je on i učinio. Mati je uza to nešta šaputala, ali Pedić nije mogao razabrati šta je govorila. (Jajce.)

22. Kad se ženi ne da u djeci, već umiru, onda naprave bešiku od onog drveta u kojeg je grom puko, pa će se djeca dati. (Žepče.)

23. Malo ko da kod male djece ne drži od vuka zub i dlake, da mu dijete bude kao vuk jako i odvažno. (Žepče.)

24. Kad nekome djeca umiru, naruči da mu kovač skuje belenzuku od konjske ploče, skinute sa krepana konja. Kovač se mora svući i gô u cik zore započeti kovati sve dok dan ide u napredak t. j. od zore do podne.

Žena kada rodi dijete mora ga najprije iz desne sise kroz tu belenzuku začeti t. j. podojiti pa mu onu belenzuku, ako je muško, natači na desnu, a ako je žensko na lijevu ruku. Ta belenzuka ostaje na ruci tako dugo, dok se oko ruke okretati može. Često se mogu viditi momci i djevojke, koje su već za ženidbu, pa te belenzuke oko ruke nose, ali se obično muškom djetetu skidaju, čim treću godinu miti. (Vlasenica.)

25. Žene, kojima se ne da u djeci, nose na lijevoj ruci belenzuku, skovanu od ploče krepana konja, koju je kovač skovao u gluho doba noći (kada pijevci ne pjevaju). (Zvornik.)

26. Strjelici od groma[1]) pripisuje narod veliku moć te ju nosi u novčarki, u prstenu, a kod kuće čuva radi napretka u čeljadi i da ga od groma čuva.

Žene, kad im se djeca ne daju, zaliju je u srmu pa svežu više djeteta na bešiku. (Rogatica.)

27. Žene varuju da dijete lakše doji i da ima dosta mlijeka, kad rodilja najprije jede ribe i jedno pečeno jaje a zatim ostalo piće i jelo.

Riba je, vele, iz vode, pa će biti i mlijeka kao vode. (Bjelina.)

28. Kad ženi umiru djeca ona varuje, da joj čovjek bude na mjesto babice, pa će djeca da pogju u ruku. (Bjelina.)

29. Kad se dijete rodi, ako je žensko, metne mu se pod glavu u bešiku glavica bijelog luka, ako li je muško, onda komad gvožgja kao: konjsku ploču, nož ili mašu i t. d. To ostane tri dana dok mati u babinjami leži. Za ta tri dana ne smije se mati okupati, dočim se dijete odmah okupa.

Rodilja se istom iza trećeg dana okupa (opere), onda odmah ustane i ide za poslom. (Zabrgje.)

30. Kad se kurjak ubije i još na pola živ oguli, obreže mu se koža oko usta a da se ne prekine, rastegne se i napravi od nje gužva. Kad se dijete rodi slabo i bolježljivo ili ako je ostalo siroto, prometne se kroz ona kurjačija usta i veli: „Kako se kurjak lako othranio, onako se i dijete lako othranilo“. Vele, lako će se dijete othraniti i biti napredno. (Vlasenica.)

31. Kad žensko nosi uza se korjen od kaćuna pod pojasom, vele, da joj neće djeca umirati. (Vlasenica.)

32. Ako kome djeca uzumiru, treba u bešiku kreča sa suha duvara nastrugati.

33. Kad djeca budale, treba se, vele, sa ženom samo u petak, subotu i nedjelju sastajati te govoriti: „Musa, Isa, Muhamed im je hatima. Džin i belaj Indistana vatra.“ (Od jednog musl., Travnik.)

---

[1]) Tako narod zove kamene strjelice i sjekire, što se iskapaju u neolitskim naseljima.

34. Blizanci ili trojci ne smiju biti, kad se jedno oženi, na veselju, niti smiju biti jedno drugom na smrti niti jedžeku t. j. na jelu, što ga jedu ukopnici, jer bi odmah umr'o. (Vlasenica.)

35. Da dijete bude hodža, mora se čovjek sa ženom samo u večer petka sastajati. (Vlasenica.)

Razumije se po sebi, da i u seoskog naroda nije želja za porodom svuda jednako razvijena, pa da ima žena, kojima je mrsko ragjati, a praznovjerje iznijelo je i tu cijeli niz čvarki, kojima se žene tobož ogragjuju protiv djece. Eto primjera:

1. Žensko odreže od magarčeva kopita koliko proseno zrno te popije u vodi i vele, da više nikad djece imati neće. (Vlasenica.)

2. Djevojka, koja neće da odmah djeteta rodi, kad je pop vjenčava i okolo voda, tura onoliko prsti za tkanicu, koliko godina ne želi djece imati.

Ako turi svu šaku, vele, da neće nikada djeteta imati. (Strmnica, Vlasenica.)

3. Kad umre malo dijete i odnesu ga kopati, onda ona, koja želi da djece ne ragja, dogje na groblje pa kada dijete spuste u grob, zamoli koga da podigne gornju stranu djeteta a ona iz svoje sise štrcne malo mlijeka u grobnicu, sagne se i baci malo zemlje na dijete. (Šejković-Vlasenica.)

4. Djevojka, kad pogje na vjenčanje uzme muški svitnjak i kada ju pop za momka vjenča, zaveže onoliko uzlova na svitnjaku, koliko godina neće djece imati. Sve to vrijeme biće, vele, bijela i rumena kao da je juče dovedena. Onaj svitnjak mora ona oko sebe uvjek opasan imati. (Posavina.)

5. Kad se djevojka udaje pa ju povedu na vjenčanje, obično idu onim putem, kojega se niko sjetio ne bi da će svatovi onuda ići, a to radi toga, da im u putu ne bi ko podmetnuo kakove čine, jer vele, ako je koja žena na djevojku ljuta, ona nabere nekakve trave i podbaci, pa ako djevojka preko nje pregje, neće imati djece. (Vlasenica.)

6. Kad neko hoće da momak i djevojka, koji se uzimaju, nemaju djece, rade ovako:

Uzme se olovno tane, koje je već iz puške izletilo, rasiječe na pola pa se one polutke rastave i metnu jedna s jednu, a druga s drugu stranu puta, kuda će momak i djevojka, kad se s vjenčanja vrate, proći. Pošto progju, stope se one polutke zajedno i bace u vodu govoreći: „Kad se ova kugla opet rastavila, onda ta i ta dijete ponijela". (Vlasenica.)

7. Najobičniji i najrašireniji je običaj, da uzmu nov katanac, otvore ga pa na jedan kraj puta, kuda će mladenci poći na vjenčanje, metnu katanac a na drugi ključ, i pošto progju, ture ključ u katanac, zaključaju i bace katanac u vodu ili zakopaju pod kamen stanac.

Nekoji ponesu otvoren katanac i kad pop vjenčava onda zavrnu. (Svuda.)

8. Djevojka, kad se isprosi, kupi nemjerene pantljike pa kada pogje na vjenčanje, zaveže na njoj onoliko uzlova, koliko godina želi da bude bez djece, pa opaše oko sebe kad se vjenčava. (Zabrgje.)

9. Djevojka ono jutro, kada će po nju svatovi doći, prije nego dogju, okupa se mlakom vodom. Sa koliko prsti digne onaj kotao s vodom, onoliko godina neće imati djece. Još neke uzmu onoliko živih ugljenova, koliko godina žele, da ne rode i bace u onu vodu, u kojoj će se prije vjenčanja kupati. Kad se okupaju, izvade ugljenove i ostave. Ako hoće, da djecu ragjaju, bace one ugljenove opet u vatru da ožive, govoreći: „Kako ovi ugljenovi oživili, onako i djeca u meni oživila". (Zvornik.)

10. Ako žena više ne želi da djece ragja, razreže ona sama ili ko drugi onaj pošljedak od onog djeteta, što ga je rodila, po sredini, pa jednu polu zakopa u jedan potok, a drugu u drugi tako, da je izmegju njih brdo te se ne mogu oba mjesta viditi kad se s jednog gleda. Žena, vele, ne smije nikada izmegju obih mjesta proći, jer će odmah dijete ponijeti. (Posavina.)

11. Žensko, koje hoće da nema djece, nagje jasenić, samonik, odsiječe ga do zemlje, izgori na vatri i onaj ugljen od njega izvadi iz vatre, prebije na tri komada pa se na nj pomokri i brže bolje skupi i u jednu krpicu zaveže i zakopa u zemlju na takovo mjesto, gdje se neće više iskopati. (Posavina.)

Različito o djeci.

1. Ako trudna žena što ukrade, vele i njeno će dijete krasti. (Glasinac.)

2. Kad se dijete lijevom sisom zadoji, vele, da će biti ljevak. (Žepče.)

3. Malo dijete ne smije se metnuti megju oca i mater u krevet, jer će, vele, dobiti djetinju bolest. (Zepče.)

4. Ako se u večer Božića, te u nedjelju uz časne poste sa ženom sastaje pa se nagje dijete, biće ono dok je živo nesretno. (Vlasenica.)

5. Kad se sa djetetom ugje prvi put u čiju kuću, daje mu se jaje u ruke, da i dijete bude bijelo kao jaje. (Vlasenica.)

6. Dijete, kad se rodi pa mu na glavi imade više nego jedan zvrk, znači da će mati još djece ragjati. Nekoje broje one zvrkove, pa misle, koliko je zvrkova, da će još toliko djece roditi. (Vlasenica.)

7. Ako trudna žena uhvati mačku i drži, vele, biće joj dijete po tijelu runjavo. (Glasinac.)

8. Kad se ide bremenicom na vodu, ne smije se bremenica začepiti jer će vele dijete oglušiti. U bremenici, kad se ide na vodu, ne smije se ni vode ostavljati, već ju valja svu izliti, jer će djeca biti balava. (Vlasenica.)

Momak.

Muško se dijete do 7. godine zove „djetetom“, do 10. godine „dječakom“, do 15. momčuljkom a do 20. ili do ženidbe momkom.

U muslimana, vele, da je mesarski i hodžinski sin već u 12. godini, a drugi tek u 15. sposoban za ženidbu. Kod kršćana je momak od 16. do 24. godine dorasao za ženidbu.

Momci po noći hodaju i po sijelima i prelima, a ako ih otac ili ko drugi za to prikori, vele mu drugi: „Nisi ni ti bolji bio“, ili: „Ti si gori bio“.

U ostalom vidi Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu XIX., 1907. (str. 31.—56.). „Gatke bosanske mlagjarije“.

Djevojka.

Žensko čeljade do 7. je godine dijete, do 10. curica ili kevica, do 12.—13. cura (keva), od 13. do udaje djevojka.

Hodžina ili mesarska cura kod muslimana može se, vele, od 10 godina udati, dočim ostale istom od 12.—14. i dalje.

U kršćana je istom djevojka od 15. godine za udaju, dakako, tu odlučuju prilike i tjelesna razvijenost.

Cura kad se počme ozbiljnije kititi, već misli na udaju. Ako mlagja sestra ima stariju pred sobom, ona se sustеže, ne odijeva se i ne kiti a ne smije se ni u kolo uhvatiti, da se ne reče, da se pred stariju sestru ističe. Zlo je, vele, ako mlagja stariju preteče!

Djevojka i njeni roditelji brinu se po malo, da bez kućne zadruge malo po malo namiču ruha iz svoje osobine, ako je ima. (U ostalom vidi „Glasnik zem. muz." XIX., str. 31.—56.)

Starci.

Starca štuju i daju mu čast ne samo u zadruzi nego i u selu. Kad stari dogje, valja mlagjem ustati i starijemu mjesto ustupiti. Mlagja ženskadija i muškadija ljubi starijeg u ruku, kad kući dogje, a on im reče: „Živ bio" ili „Živa bila".

Kad mlagji sjedi a stariji putem naigje, mora se pred njim ustati na noge prije nego on Boga nazove, jer, vele: „Valja starijega na nogama dočekati". Kad starac ili starješina ugje u kuću, sva čeljad, osim njegove matere, oca ili žene mora na noge ustati.

Starcima se kod svake prigode daje odličnije mjesto: u kući u vrh vatre, u sobi u vrh sobe, a za jelom prvo mjesto.

Dioba zadruge.

Dok je god otac živ, nema niko od zadrugara prava da traži diobu. Ako se sa zadrugarima ne slaže i ne može sa njima u zadruzi da živi, prosto mu stoji, zadrugu ostaviti i ići kuda hoće sa svojom ženom i djecom, ako ih ima, ali iz kuće ili zemlje ništa ne dobije, nego ocu stoji od volje, hoće li mu što dati ili neće.

Isto se niko ne može silom i proti svoje volje iz zadruge isključiti i protjerati, a ako to bude, valja mu dati komad zemlje i pomoći, da na njoj kuću napravi, da se ima gdje smjestiti. Od mala mu se ništa ne da, ako to otac hoće a od ljetine valja mu dio, koji ga ide po glavama, odasuti i dati.

Kad otac umre, zadrugari (braća) imadu pravo zahtijevati diobu ili onaj, koji baš hoće da se odijeli, ali treba i njihov aga da privoli. Zemlja, zgrade, mal i t. d. dijele se po braći; ljetina po glavama zadruge.

Mati ide s onim sinom, s kojim ona hoće, njoj se najprije iz svega odijeli osmina.

Najstariji brat odjeljuje kod diobe sve na dijelove: zemlju, mal i drugo a ostala braća odabiru svaki svoj dio a najstarijem bratu pripadne preostali dio, te on mora biti zadovoljan.

Ako se braća tako ne mogu podijeliti, oni pozovu dobre ljude i to svaki po dva i kako ovi razdijele, valja im pristati.

Omraza.

1. Kada ko hoće nekoga da omrazi, udari pred kućom četiri kočića, uzme bijelog konca i napravi osnutak (čini) kao kada se hoće pregju snovati, pa kroz onaj osnutak poveže i ostavi. Oni se zamrznu kao pas i mačka.

Zavada njihova, vele, traje tako dugo, dok se čini ne skinu a skidaju se tako, da se opet oni kroz one čini natrag propuste. (Maglaj.)

2. Kada čovjek ženu ne voli, ona uhvati slijepog miša pa ga pod pekom ispeče i govori: „Kako se ovaj miš pekući mučio, onako se i moj čovjek mučio, ako me ne volio“. Kad se miš ispeče, satare se, samelje u kavenom mlinu i dade čovjeku da u kavi popije pa će ju, vele, odmah zavoliti. (Žepče.)

3. U Vlasenici uzmu one dvije kašike s kojima ono dvoje jede, koje se želi zavaditi, pa ih sastave da okrenu jedna drugoj legja, odnesu ih u groblje i u neznan grob zakopaju govoreći: „Bože, kad ovaj mrtvac svojim ustima progovorio, onda ovaj i ovaj (imenom spomenu one, čije su kašike) zajedno govorili.“

Zatim uzmu zemlje sa onoga groba pa odnesu i po malo na one bace pa eto, vele, megju njima svagje, da se iskrve.

Dušmanin.

1. Kad čovjek upozna svoga dušmanina, treba da tri puta oko svoga ognjišta i vatre obigje za suncem i da sedam puta dušmansko ime spomene a svaki put, kada mu ime spomene, da u vatru pljune. Ako ga se ne progje, onda treba da odreže nokta od kažiprsta desne ruke, pa da se okrene prema njemu ili prema njegovoj kući i onaj nokat sprži. (Žepče.)

2. Kad je neko od kućne čeljadi dušmanin, neka uzme pahotine (radotine), malo soli i nokta, malo od prsta išareta (= kažiprsta), pa to sve neka turi u jastuk pod glavu, gdje mu dušmanin spava. Poslije tri dana treba da mu još od straga preguli košulju. (Žepče.)

3. Kad je čovjek na daleku putu pa čuje lažan glas, znači, da mu se je rodio dušmanin.

Istinit glas znači, da mu se rodio prijatelj.

4. Ko ima neprijatelja, pa ih se želi kutarisati, nosi na sebi izvraćene haljine. (Žepče.)

Kletva i zakletva.

1. Kaže narod, da samo otac i mati ukleti mogu, a drugi samo u zao čas. Vele naime, da ima u danu jedan čas, kada se kletva primiti može, te će se ono ispuniti, što se kune. Kletva će se najprije ispuniti, ako se kune klečeći na golim koljenima, a uza to kamenom o kamen udara.

I pop može sa oltara ukleti. U Vlasenici vjeruje narod, da i onaj može u svako doba ukleti pa da se kletva primi, koga je jednoč guja ujela.

2. Kad narod nekoga zaklinje, on ovako čini:

Skupi knez ili medžlis ili jedan od staraca nekoliko ljudi. Dozove se i onaj, na koga se sumnja, da je počinio zločin, a poriče to. Donese se metla, soli i hljeba pa se metne pred njega, kada će se kleti. Najprije mu se dade metla u ruke a tužitelj mu kaže: „Tako ti te metle, jesi li to i to uradio?“ On odgovara: „Tako mi ove metle nisam i smeo se kao i ova metla, ako jesam!“ On pruža metlu onome, koji ga zaklinje, a ovaj prima metlu, udari njom onoga, što se je kleo u čelo i baci metlu na zemlju. Zatim uzme soli i hljeba pa opet upita onoga: „Tako ti te soli i hljeba, jesi li to i to uradio!“ i dade onome, što se kune. On primi sô i hljeb i veli: „Tako mi ove soli i hljeba, nisam; zadnji mi bio, ako jesam i sapeo me ovaj hljeb, ako jesam!“ Zatim pojede ono soli i komadić hljeba.

Time je on ostao prav i niko više ne smije ni misliti, da je on skrivio. (Vlasenica.)

3. U Krajini prisiže se ovako: „Tako ti žitnog roda i kućnog poroda, jesi li to i to učinio?“ Okrivljeni odgovara: „Tako mi žitnog roda i kućnog poroda, nisam“. Ako je kriv, on priznaje i moli za oproštenje, što mu se i ne uskraćuje, ali mu valja nanesenu štetu, ako je moguće, nadoknaditi.

4. Kod katolika u Žepču najsvečaniji je način prisege, kada se metnu očenaši (brojanice) na zemlju, od njih napravi krst, stane nogama na njih pa se kune. To je teška zakletva.

5. Običnije formule kletve i zakletve jesu: „Tako mi očiju, zdravlja, duše, Boga, Isusa, Gospe, djece (pečeno dijete pojeo, ako jesam).“

— Tako mi ove zemlje, majke naše, u koju ćemo svi. — Sunca mi! — Onoga mi Božijeg oka (t. j. sunca)! — Tako mi velikog Boga, živog Boga! — Sunce me ne grijalo! — Izgorio na vatri! — Ne dočekao drugog dana! — Sveca mi, svete mi nedjelje! — Božića mi! — Slave mi! — Ruke mi se osušile, ako sam! — Vrag me odnio! — Grdnih rana dopao! — Crn bio ko lonac, tanak ko konac; za verige se primo a na mašu se odupiro; ličinom se poštapao! — Guja ti oči popila! — Od srca se ne veselio! — Vrag te odnio! — Ubila te Božija mati! — Gjavo ti krv popio! — Grom te ubio! — Svijeća ti se krvlju utrnula!

Ukradeno — izgubljeno.

1. Vele, kad neko ruku turi u tugju torbu, da mu nešto iz nje ukrade, da će mu onoliko ruke u paklu izgorjeti, koliko ju je u torbu turio. (Vlasenica.)

2. Ako miševi u jednoj kući mnogo jedu hljeb ili žito a još više ako grizu haljine, znak je, da u toj kući ima čeljade, koje kuću potkrada, t. j. krade iz kuće pa prodaje. (Vlasenica.)

3. Kad u jednom selu pijevci pjevaju, kada sunce upočiva, znači, da će te noći u selo hrsuzi doći. (Paprača, kot. Vlasenica.)

4. Ko ukrade pčelu (košnicu), taj će vele bez svijeće umrijeti.

5. Ko ukrade jaje, taj će na onom svijetu u dlaku ono jaje prtiti, a nikad ga ne će moći uprtiti i tako će se dan i noć do vijeka patiti. (Bjelina.)

6. Kad u kući počne nestajati stvari koje se jedu, treba trpiti, ako počne nestajati pokućstva, treba čuvara namaknuti.

7. Kad ti počnu miševi gristi u kući haljine, znaj, da ti je komšija hrsuz i da ti krade. Ako grizu čabrove i sanduke, hrsuz je iz druge mahale. (Žepče.)

8. Kad se iz kuće istrijebe miševi ili štakori, nestaće i kradljivca. (Žepče.)

9. Veli se: „Što je halal, neće biti haram“, t. j. što se sa halalom steče, ne propada.

10. Kada se izgubi jedna stvar, treba krpu namazati karanfilj-jagodom, a napisati na ćagetu D. T. L., pa zavezati u onu krpu i baciti na ono mjesto ili na put, gdje je stvar izgubljena. Kad sunce zagje, naći će se tamo izgubljena stvar. (Žepče.)

11. Ako u čovjeka šta u živu nestane, a progje hefta dana da o tome ništa ne čuje, neka nagje od onoga živinčeta dlake i balege pa to sprži. Ako je krava, neka slobodno sprema kablicu, jer će mu krava pouzdano doći ako bude živa.

12. Kad u čovjeka nestane čeljade iz kuće, neka razvije jufku, kolika je tepsija, neka metne u tepsiju na jufku žabu i svilenim koncem za nogu sveže a vrelim sačem pokrije, pa neka se okrene jugovini i vikne sedam puta onoga ime, koga je nestalo: čuće u svojim ušima, gdje se odazivlje. Ako žaba crkne a konac ne izgori, nema ga živa na svijetu, ako li se žaba izriga, on je živ i doći će.

13. Protiv lopovâ piše se na kućnim vratima: „Rekao sam i Bogu se zakleo, da ću ono učiniti m. m. m.“

Zatim se na četiri komadića papira napiše ime četiri angjela Azdrahila, Džebraila, Izraila i Mihaila, pa se prikuje na četiri ćošeta od kuće.

14. Kazivao mi stari hodža ovo: U stara vremena radile su naše dobre stare žene, kad bi im neko nešto odnio ovako: Nosile bi u čancima mlivo iz ćošeta kuće u ćoše, pa bi po malo do na put iz kuće prosipale. Onda bi mekinje šakom na šljeme od kuće bacale po tri ili po sedam puta i govorile bi: „Esretim elif be mi smo kod tebe te se „pofesfese“ (ako nije bilo već fesa na glavi) i kažu „džin kao džin“. Onda bi prema nebu huknule i pazile, na koju stranu vjetar mekinje nanosi. Kada bi se one u kuću povratile, bosom bi nogom na ognjište stale, uzele bi šaku luga i na vatru sipale te govorile: „Crkni, pukni, pa umučaj, vatra ti se ne uduni, ćasom ću te poklopiti, kašikom te pribaviti.“

Zatim bi unišle u sobu i unijele, sjele bi za nju, oči bi povezale crnobojnom boščom i uzele bi kašiku u ruku, udarile njome po siniji i viknule glasno: „Ej moj taksiratu, nisam snila što sam tila, nisam pekla što sam rekla, jesam sada uzmakla; stvari pusti, u mene ne gledaj, oči su mi zamotane, ruke su mi zavezane, noge su mi zakaljane, dodirnut te se neću. Crn ti obraz biti neće, kad užežem sviću.“

Onda bi odriješile oči pa bi donijele čanak i u njemu soli, u sô bi zatakle svijeću i zapalile te bi onda pošle iz kuće u mahalu u hodnju.

Dok, veli, svijeća izgori, hrsuz bi stvari donio i u kući ostavio.

15. Kad bi u kući nestajalo dohodaka kućnih kao: u krava manje mlijeka, u pčela meda, u čabru mliva, u sanduku harabije, na čiftluku manje prtenine, činile bi bake ovako: Po dvije bi se sastale, pa bi saprale 40 katanaca u jednu ćasu i napojile time krave. Ako to ne bi pristalo, one bi oprale 40 parčeta haljina u parjenici pa ih preprale u kazanu, onom bi vodom napojile krave a lukšiju bi metnule u pčelinjak pod krošnje učeći ovo: „Ej dušmanine i dušmanski sine, što si mi oduzeo ovo, spuriću te, smučiću te ko Markan i Jovo.“ Onda bi svezale šamiju oko roga kravi i rekle; „Trt-mrt, stidio se Jovo, ponesi mi zvuka, na da vidiš hajduka.“ Druga bi žena, koja bi prisustvovala, pošto se ovo čini i govori, gledala sebi kroz krake kravama u vime i u pčelske krošnje a sve bi vikala i uzdisala: „Baci, pusti! Neću više, ne bi ni sad suviše.“ Obe bi zajedno onda pljunule kravi u čelo, krošnji u šljeme.

16. Čuvarkuća je, vele, bolja na kući, nego dva psa pred kućom.

Kad se čuvarkuća sadi na kućnu strehu ili na pčelinjak, govori se ovako:

„Bog dao pa se primila, kako na šljemenu, tako u vimenu, kako na strehi, tako u pčeli, dim jastuk“, pa se tri puta pljune.

To je sada vele kućni beričet, koji kuću čuva od svakoga hrsuza.

17. Kad u kući nestane što god, ne treba (ne valja) hajokati nego nad onim sudom, oklen je nestalo govoriti ovo: „Nije prazan, niti bijesan“ pa baciti u nj kamen i reći: „Težak mi bio, kao i ovo!“

18. Kad hoće čovjek da ima kod kuće ljuto pseto, da mu hrsuz ništa ukrasti ne može, neka dobije gdje mlado štene, kad ga kući donese neka ga zamota u crnu haljinu i tri puta oko kuće obnese, te mu sa kose da komadić hljeba govoreći: „Niti pazio kuma ni prijatelja u danu i noći, već sve kosio oko sebe kao kosom.“ (Ljubinje.)

Копнени мекушци Црне Горе.

(Прилози фауни Црне Горе.)

Приопћио

Ото Волберет (Otto Wohlberedt),

Трибес (Triebes), Тирингија.

(Са 10 табла.)

I. Увод.

У својим „Студијама о зоогеографији“, св. I., пише Кобелт на стр. 313.:

„На југу се Далмацији непосредно прикључује крашки равњак Црне Горе. Његову фауну познајемо још прилично недостатно, и само на страни према Котору, која је чешће посјећена, фауна пописана од Клесина (Clessin) скроз је јужно-далматинска, но у њој има једна *Daudebardia,* која од онда још није нађена у Далмацији, и то наша њемачка *D. rufa,* као и једна *Vitrina,* које су обоје трагови источно-алпинскога утјецаја. Некоји од Кистера (Küster) описани *Unio* из Црне Горе потјече свакако са јужнога обронка, са Скадарскога Језера или са Бојане, и ваља их прибројити арнаутској фауни. На жалост није још нико употријебио згодне прилике, настале услијед пријелаза ових подручја у Црну Гору, па да подробније испита јужни обронак Црне Горе. По свој ће се прилици он у велике разликовати од Далмације, но потпуне сигурности за то још немамо.“

Да испуним понешто ову празнину, свратио сам се први пут 1899. за једног пролетног путовања по Далмацији у Црну Гору, но по мојем тадањем мишљењу било је за мене већ смјело поћи све до Скадарскога Језера, јер нисам међу својим пријатељима никога нашао, који би ми дао о Црној Гори ма каквих знатнијих обавијести. Кобелт ми је препоручио, да ударим преко Бара, одакле би могао коњем даље поћи. Клесин ми је могао само потврдити, да његов пут у Црну Гору није био друго него дводневни излет из Котора на Цетиње.

И ако ме послије моје прво путовање у које чему није удовољило, јер у Далмацији, не познавајући прилика земље, нисам нашао оно обиље конхилија, којему сам се надао према лектири познатих дјела, то је ипак излет од осам дана у Црну Гору побудио у мени силно жељу, да већим излетима земљу поближе упознам. Но истом год. 1905. и 1906. могао сам напокон испунити своје намјере.

Може бити би се чинило сувишним, да сада још једнош изађем са сличном радњом, пошто сам већ 1901. год. у Расправама природословнога друштва у Горелици набројио и литературу, и до сада у Црној Гори нађене конхилије, те ћу раље сабрати резултат својих задњих двију путовања у једном допунку. Но ја мнијем, да у ту земљу не ће скоро опет доћи сабирачи конхилија. Унутрашњост

Црне Горе лежи одвећ незгодно за нас „Европејце“, а одвише се времена губи, путујући онамо и враћајући се. Жели ли новак, да на свом путу што више постигне, па да летимице сабере и штогод по Далмацији, онда му од допуста од четири недјеље, којим располаже већина оне господе, који се желе посветити такијем специјалним студијама, не преостаје готово времена за коначни циљ, па доспијева у најбољем случају до излета на Цетиње, како га је учинио пријатељ Клесин, и како га уврстише у свој програм такођер позната већа подузећа за путовања.

Чак ни господи из Аустрије није Црна Гора много приступачнија. Или морају и они, пошто за сада у Босни нема конхилиолога, одабрати познати водени пут или копнени преко главнога града Босне. А и овај потоњи одузимље још увијек много времена, јер су прикључци доста неповољни. С тога и вели Хасерт (Hassert, Phys. Geogr., стр. 67.), да је Црна Гора земља душманска промету и неприступачна.

Сви ме ови разлози понукаше, да резултат мојих трију и ако не скупих, а оно прилично напорних путовања, још једноћ саберем у сувислој радњи и да при томе у сваком поједином случају саберем што помњивије литературу, коју сада посједујемо, а која ми прије бијаше дијелом непозната, а дијелом је на ново придошла.

С тога можемо о садањој радњи с разлогом сматрати, да подаје точну слику о садањем стању познавања фауне средоземних молуска Црне Горе. Разумије се, да се још не може рећи, да донекле познајемо читаву фауну молуска, али ова радња даје бар прегледни појам о врсти те фауне.

Премда сам се трудио, да ми радња буде што потпунија, опет морам споменути, да ми није било могуће од некоје господе на поновни писмени упит добити напутака. Тако нисам могао добити за присподобу материјала из музеја у Сибињу нити сам могао сазнати, гдје се налази материјал, што га је сабрао професор Мразек у Црној Гори. Професор Бетгер (Böttger) опет бијаше неуморан опредјељујући моје конхилије те ми је у двојбених врста саопћивао своје мнијење. И мој пријатељ др. Стурањи на дворском музеју у Бечу одазивао се на пријазан начин на моја поновна питања, а гг. др. Ремер (Römer-Франкфурт), др. Тиле (Thiele-Берлин), професор др. Лангхофер (Langhoffer-Загреб) и др. Вавра (Праг) припослаше ми сав материјал, који се односи на Црну Гору. Др. Вагнер (Димлах) ревидирао је опредјељење моје збирке *Pomatias*, а проф. Кобелт (Шванхајм) и проф. др. Брусина (Загреб) сретали су ме у мом раду пријатељски.

Свој овој господи изразујем овиме за њихову припомоћ најтоплију хвалу.

Што се тиче систематског дијела моје радње не ће свако одобрити све оно што означујем „врстама“, „подврстама“, „варијететима“ и „формама“. Тако ће многи *Helix serbica, pancici, nicitai, Heliocogena (Pomatia)* и *Clausilia wohlberedti, Buliminus reitteri* и т. д. сматрати као посебне врсте, дочим ја у њима назирем подврсте, варијетете и форме. Ради дошљедности морао би ове назоре и код других врста имати на уму, али код многих ми не достаје довољно материјала да добијем довољан преглед. По праву је и посве свеједно и субјективни назор, што ваља сматрати врстом, што ли подврстом, варијететом или формом, само би ваљало већ самим именом означити мјесто у систему те степен сродства по могућности што точније.

Опћи пријѐглед подручја.

Границе подручја подударају се са политичком границом, изим пограничног појаса Арнаутлука и цијелог Волујка, које сам припојио овој фауни.

На сјеверу граничи земља с Новим Пазаром (Старом Србијом), на западу Херцеговином, на југозападу Далмацијом а само кратком пругом између градова Бара и Улциња дотиче се копно Јадранскога мора и то испод Спича, најјужнијега далматинскога града.

Источно тече граница уздуж Бојане, одваја се затим на сухо, пресијеца средином Скадарско језеро и тече даље смјером сјеверним, остављајући на истоку арнаутски живаљ.

Сјеверном Албанијом означујем околицу Скадра и пограничко горје, које се протеже од Гусиња и Плаве до Скадра.

О нарави земље достајаће ове кратке биљешке. Онога, ко би се хтио потање упознати са земљом, упозорујем на радњу „Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro mit besonderer Berücksichtigung des Karstes“ од дра Курта Хасерта (Hassert), отисак из Mitteilungen дра А. Петермана, Гота 1895., гдје је такођер врло помно састављена сва остала, на први поглед богата литература.

Цијела је земља скроз брјеговита а велик дио гора прекорачује висину од 2000 *m*; од њих се на сјеверу испиње голи Дурмитор у висину од 2577 *m*. За њим слиједи стрми Ком са 2448 *m*, који је недалеко од арнаутске границе, док Ловћенова гранична громада прама Котору досиже само 1657 *m* а Румија-коса међу Скадарским језером и Јадраном у највишој точки 1594 *m*.

Арнаутске се горе са врхом Проклетије (ово је име у Арнаутлуку посве непознато) испињу такођер преко 2000 *m*, но о том немамо поузданих мјерења, јер се унутрашњост Арнаутлука може сматрати посве непознатом.

Западни, већи дио земље састоји од краса, који је већином без дрвећа, највише шикаром или танком бјелогорицом покривен; он је зими покривен дубоким снијегом, изузев крај, који лежи јужно од Скадарскога Језера, а љети влада у њем најнесноснија омара. Само у априлу и мају налази путник бујну вегетацију а у то вријеме оживе и пужеви новим животом због кратке кишне перијоде. Љети би било најзгодније вријеме за тражење водених молуска, но баш за љетних мјесеци влада тако грозница у овим крајевима, да боравак није посве без опасности.

Посве су друге прилике у Брдима, до којих се на жалост долази врло тешко; то је горовит крај, који покрива на истоку, а особито на сјевероистоку са својим дивним и красним старим шумама бјелогорице палеозојске (шкриљаве) слојеве, а његова нас флора и фауна сјећа посве на оне у Средњој Европи.

Ту би сабирач могао правити успјешне излете и усред љета.

Оно мало равница без особите је важности, изузев низину око Скадра, која се простире све до Подгорице. Само ћемо још споменути равницу Цетињску и Никшићку.

Највећа је вода Скадарско Језеро, које покрива плоху од 400 km^2, док му је попријечна дубљина 7 *m*. У њ се сађева највећа ријска Црне Горе, Морача са својим најпознатијим притоцима, десно Зетом а лијево Цијевном, као што и Рибницом и Малом Ријеком, од којих тече Цијевна већим дијелом по арнаутском подручју, на којем и извире.

Од језера споменућемо још Горње Блато крај Жабљака, Шашко Блато међу Улцињем и Скадром, Рикавца и Букомирско Језеро на арнаутској граници, Плавско Језеро међу Гусињем и Плавом и неколицину омањих горских језераца, заправо повећих локава, у подручју Дурмитора.

Ријеке већином деру, с тога и оскудијевају молусцима. Највише, може се у њима наћи *Neritina, Melania, Melanopsis* и *Paludinella*. Само у дôњем тијеку Мораче нарочито у близини Скадарскога Језера постаје фауна богатија, те је већ Кистер описао оданле своје *Unionide*, а исто тако и у Црнојевице Ријеке (или укратко Ријске) код Ријеке, у Каратуне код Жабљака и Црнице Ријеке код Вирпазара.

На арнаутском подручју долази у обзир заправо само задњи дио Дрина с његовим притоком Кири. Арнаутски поточићи, који увиру на сјеверо-источној страни Скадарскога Језера пресахну посве љети па чак и корито Пронисата („сухи поток“), које је на гласу ради своје непријатне дубине (мјестимице 70 до 80 *m* при ширини од само 7—8 *m*).

Само поточић Сеу гони и љети неколико воденица. Молуска нијесам нашао у њему. Широком Бојаном тече вода Скадарскога Језера у Јадранско Море. Кад снијег окопни или иза јаке кише наличи бучна површина воде на америчку дивријеку.

Сјеверни дио Црне Горе, са Таром као пограничном ријеком према Новом Пазару, затим са Дрином, Пивом и малим дијелом Лима припада већ порјечју Дунава.

Моја путовања год. 1899., 1905. и 1906.

Прије него ли извијестим о својим путовањима, морам изјавити, да путник не путује додуше по Црној Гори — изузев нека мјеста — с оном удобношћу, на коју је обикао, но да зато путује посве сигурно, по мојем увјерењу барем исто тако сигурно као у Тиролу или у Швицарској, а област му увијек најспремније иде на руку, само ако се на њу за времена обрати. У том сам погледу нашао у г. Мартиновића, тајника извањскога уреда на Цетињу, мужа необично фино изображена и вјешта језицима, који ме је увијек по могућности помагао збором и твором.

Но кад је човјек прекорачио арнаутску границу, онда је упућен сам на себе па му не може користити ни препорука спољашњега уреда у Берлину ни њемачкога посланства у Цариграду. Само у Скадру нека се Нијемац у нужди стави под окриље аустро-угаркога конзула. Мене су увијек најљубазније сусретали госп. конзул Крал, као што и гг. потконзул Краусе и конзулски лијечник Тончић.

Напосе хвалим на овом мјесту свому драгому и доброму пријатељу Дону Ернесту Коци (Cozzy), мисионском жупнику на Реци и Лохји, који је несебично употријебио све, да ми учини боравак у Арнаутлуку незаборавном успоменом. Без њега би јамачно за ме остао Арнаутлук још и надаље terra incognita.

Путовање год. 1899.[1]).

Први сам пут путовао у априлу год. 1899. преко Беча—Ријеке уздуж далматинске обале у Котор, гдје још бијаше прерано за конхилије. Нисам ништа

[1]) Испореди: „Ein conchyliologischer Ausflug nach Montenegro“ и „Abhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft zu Görlitz“, св. XXIII., стр. 183 и д., 1901.

нашао а истом за мога повратка из Црне Горе измамила је влажна снијежна вијавица пужеве (већином *Del. cattaroensis*) из њихових скровишта. Пошто сам истим путем у Црну Гору ударио поновно касније, може се пут разабрати из слиједећега извјешћа. Споменућу само, да сам се од Ријеке чамцем возио низ воду у Скадарско Језеро. Из Вирпазара сам се вратио Црнојевицом у Ријеку а отале поштом на Цетиње и у Котор.

Особито сам у Жабљаку добро задобио, једнако по зидовима старе тврђаве, као и у лому Каратуне. Но и Црнојевица и обале Скадарскога Језера код Вирпазара напунише доскора наше ковчеге (*Paludina mamillata, Unio carneus, Pom. secernenda, Euc. pouzolzi,* разне *Clausilie,* међу њима нова *Del. wohlberedti).*

Путовање год. 1905.[1])

У јуну год. 1905. подузех своје друго путовање у Црну Гору, а понукало ме на то донекле то, да је др. Флерике (Floericke) нашао а проф. Кобелт описао форме *Pomatia.*

Опет сам се возио преко Беча на Ријеку, а отале бродом угарско-хрватскога паробродарскога друштва у Котор и то дуж далматинске обале, на којој се застависмо у Задру, Сплету и Гружу. Скоро иза Дубровника закреће брод иза Рта Оштрог у Боку Которску а иза двосатне вожње по њој, чије су ме се љепоте увијек дубље дојмиле него ли швицарска језера с њиховим дивотним обалама, усидри се напокон брод у Котору 27 сати од како смо оставили Ријеку.

У Котору, који сам од прије довољно познавао предадох своју прву препоруку госп. проф. Брусине тамошњем директору гимназије Добриловићу, који је био тако љубезан па ме је даље у Цетиње препоручио. Осим тога бијах тако срећан, те сам за моје поподневне шетње по обали Боке упознао у артиљеријском акцесисти Нусбаумеру (Nußbaumer) господина, који си је одабрао уз своју војничку службу испитивање животињског и билинског свијета Боке као свој особити студиј.

Из Котора ме вођаше слиједећега јутра пут опет уздуж старе цесте на Цетиње. Најприје се ваља испети на седло Крстац, високо 900 *m*, а онда опада цеста нешто у Његушку долину, да се скоро опет подигне до 1274 *m* високога Голог Брда а онда се коначно у серпентинама опет спушта у долину Цетињску, камо се стигава сат иза слаза у равницу.

Своје послове на Цетињу брзо сам обавио: посјет у аустријског министра-резидента и црногорског министарства вањских посала; нашао сам водића па се могох већ слиједећега јутра око 11 сати дићи и наставити пут за времена згодна за пужеве, које ми је пријало за цијелога путовања по Црној Гори.

Пут нас је водио опет у Ријеку, а отале у главни трговачки град Подгорицу, док сам за свога пријашњега путовања одмах свернуо Скадарском Језеру (Жабљак, Вирпазар).

Из Подгорице се свратих некадањој турској тврђави Медуну, која сада стоји у рушевинама а с које се ужива лијеп поглед на турско погранично горје са његовом највишом а злогласном точком, Проклетијом.

---

[1]) Испореди: „Meine zweite Reise nach Montenegro" у 46.—48. Jahresbericht-y der Gesellschaft von Freunden der Naturwissenschaften in Gera, стр. 124.—167., 1906.

Из Подгорице пшао нам пут уз Морачу, која тече дубоко просјечена међу стијенама, док је не остависмо опет код Биоча, и даље долином Таре преко Пелев-Бријега, Братаношића и преко Јабуке а трећи дан стигосмо у Колашин.

Моја намјера бијаше, да се одавле свратим у Беран (Нови Пазар); но ја доспјех само до пограничног мјеста Андријевице а овдје ми не дадоше Црногорци преко границе ради турских немира, премда је гувернер Мораче наредио из Колашина телеграфички, да се мојим жељама задовољи у сваком погледу. С тога се повратих слиједећи дан у Колашин, камо сам стигао након дванаестсатнога хода већином кроз красну букову шуму.

Из Колашина дођосмо опет у долину Мораче а наш циљ бијаше познати самостан „Манастир Морача". Пошто смо се подруг дана овдје задржали, пђасмо даље уз стрме обронке горњег корита Мораче преко Јаблана и Поља, прећосмо Јаворје Планину, која се испиње 1634 *m* и још неколико стотина корачаја низ дô, па бијасмо већ на обали жубор-потока Тушине, који већ припада порјечју Пиве (Дунав).

У Боан-Тушини добише допуст најмарљивији ученици, да нас помажу при сабирању па напрћени богатим плијеном остависмо пријатно мјестанце, у којему ме пријазни људи не само љубазно примише, већ и изврсно подворише.

Најмучнији дио нашега путовања бијаше, пошто остависмо за собом мјесто Бијелу, горовити дио Брда, пут преко Крнове, пустог крашког равњака без дрвета и травке, на којем има једина зашумљена оаза, Гвозд, са примитивним гостионама.

По врло ружном путу дођосмо касно у ноћ у Никшиће, гдје нађох на своје задовољство давно жељковану црногорску пивовару. Осим тога нађох прилике да уредим своју врло оштећену обућу.

Мјесто удобније цесте преко Даниловог града пресјекосмо опори крај око Богетића, Ораног дола, Цера и дођосмо напокон живи и здрави на Цетиње.

Цијели пут трајаше четири седмице, а од тога отпадају три на Црну Гору.

За мога повратка на Цетиње притиште врућина, а шта овакова врућина на красу значи, разабрах на повратку, кад сам се у Рисну свратио у високе Кривошије, у којима су се Аустријанци год. 1882. мучно борили са далматинским усташама. Не могаше се наћи ни жива кукца ни пужа, свуда притискиваше жарка жега и омара, а само ријетки се људи усудише, да дању оставе своје домове.

Путовање год. 1906.

Брже но сам се надао пошао сам на своје треће путовање по Црној Гори. Средином год. 1906. возио сам се опет познатим путем у Котор и запутих се одмах даље на Цетиње. Замолио сам додуше аустријски конзулат, да се пропита, може ли се без опасности доћи десном обалом Скадарскога Језера до Скадра, но господа не добише обавијести, и тако бијах посве упућен на водића, којега сам добио од вањскога уреда на Цетињу и који се је доскора показао правим црногорским јунаком. Опет ступасмо према Ријеци, а онда преко Комарна, гдје мукте законачисмо у некога старога ратника и Бисмаркова обожаватеља, док нас имућни поп није хтио примити, онда даље у Вирпазар, коју луку обих Скадарских пароброда већ од прије познавах. Већином кишовитим временом прећосмо изврсном цестом Сутурман (844 *m*) и дођосмо до вечер у јадранску луку Бар, љети злогласну ради грознице.

Особито ме је занимао стари турски град, што су га године 1878. Црногорци ватром сасули, а који лежи на брijегу поврх данашњега града, наставан само од неколицине ухапшеника. Странцима се показује, ако су добили унапријед дозволу.

Не мање ме занимаше, да сам могао установити, да се је због почело извађати прво подузеће те врсте — жељезничка свеза међу Баром и Вирпазаром, — и то по једном талијанском друштву, које је добавило и монопол духана у Црној Гори и бродова на Скадарском Језеру.

Слиједећега дана попесмо се на Румију Планину (1600 *m*), међу Јадранским Морем и Скадарским Језером, а на пô висине нас је у Микулићу гостољубиво примио један капетан.

Пут на Румију Планину бијаше ради оскудице воде теготан.

Силазећи до језера Мурића ударисмо на велике потешкоће путујући у Скадар пјешке обалом језера.

Причања својих земљака застрашила су мога водића те не смједе ступити на арнаутско тло, а пошто он није знао ни арнаутски, не преостаде ми ино, но да се уздуж језера опет вратим у Вирпазар, а то бијаше пут врло незахвалан и необично напоран и трудан.

Из Вирпазара стигох слиједећи дан паробродом у Скадар, а ту се успркос свему сумњању брзо удомих.

Бијах особито сретан, што сам иза неколико дана упознао у Скадру жупника Дон Ернеста Коци (Cozzy), родом из јужнога Тирола, који је био мисијски свећеник у арнаутскога племена Реци, сјевероисточно од Скадарскога Језера. С њиме одјаших слиједећи дан у Реци и употријебих пут дуж сјевероисточне обале језера, од прилике до његове средине, гдје је стајала такођер посљедња турска стража, а онда закренусмо десно. Јашући седам сати дођосмо до цркве, уз коју је мали стан, у којему сам био кроз седмицу најљепше угошћен. Отале залијетах даље или ближе у околицу и посјетих при тому горштаке на горњем тијеку Пронисата, племена Лохја, Шкрели, Бога, Кастрати и Риоли, који станују онкрај рјечице Сеу.

Моје највеће занимање побудила је т. зв. „Голубиња Шпиља“ у Реци и ми се *морадосмо врло* тајно спремати да је посјетимо, јер Арнаути наслућиваху у мени као и у сваком „Европејцу“ копача злата. Ипак нам се придружи на путу, који бијаше далеко од прилике сат и пô неколико Арнаута, који нам добро дођоше, јер без њих не би нашли пећине.

Пећина на обронку планине наличи на први поглед из вана на велику пространу шпиљу, која се одмах при улазу спушташе неколико метара. Арнаути се спустише окретношћу мачака у њу, упирући се о камење, које је слабо извиривало, а при томе се могаху само у извјесном реду служити овијем упориштем. За мене невјешта морадоше добавити љествe, низ које дођох на дно шпиље.

Шпиља, покривена шљунком, што је у њу пао, могла се је већ извана прегледати у своj њезиној пространости (400 m^2) а не показиваше, изузев папрaди и неколико других биљака, ништа особитога, бар ја не могох открити међу камењем ни једнога кукца ни икакове друге животиње. Но зато се с највећом напетошћу попесмо у праву шпиљу, ходник од 40 *m* дуљине, почесто горе завинут а уријешен красном бијелом сигом. Промјер овога ходника бијаше 1—2 *m* те се према горе све више сузио, док није на површину краса избио као мала рупа, кроз коју се може, како ми људи казиваху, баш провући пас.

Пошто је пећина дакле била мала и незнатна, био сам осviједочен, да не ћу у њој наћи пећинских пужева, али сам нашао од кукаца пећинара неколико комада једне врсти, коју је г. мајор пл. Хајден (Heyden) опредјелио као *Batyscia Dorotcana* Reitter. Великих стонога бијаше на претек врсти *Apfelbeckia*.

„Ово су факултативне пећинске животиње те спадају међу најважније европске диплоподе, који ће истраживаоца пећине веома обрадовати, ако се из цаклећег се сигастог зида пећине помоле и узнемирени пипају са својим дугим антенами, те рек би у исти час помичу „сто чланака". Веселье с овим красним животињама неће ни умањити сок из њиховог крајњег црijева, којим се хране и који тако оштро смрди, да се на одјећи, на коју би кануо, осјећа још након осам и више дана. Жесту, у којој се ове животиње спремају, ваља чешће промијенити, али и она још увијек одаје мирис овог сока, којим се те животиње хране."

Спужевих кућица *(Glandina poireti, Zonites albanicus, Helix pouzolzi, secernenda)* бијаше додуше доста у црвеници, али су то искључиво љуске, сплављене извана амо.

У друштву изображена човјека прођоше ми брзо дани усред злогласна али гостољубива народа и тешким се срцем раставих с њима. У Скадру купих у чаршији, гдје има око 2000 дућана, нешто оружја и везива, те се мјесто Бојаном и лађом вратих опет преко Црне Горе натраг.

II. Литература.

1848. Küster, Dr. H. C., Die Flußperlmuscheln in Martini und Chemnitz, св. IX., одј. II. — Садржаје опис и слике од *Unio viridiflavus* (бр. 62.), *petrovichii* (бр. 64.), *carneus* (бр. 68.), *luxurians* (бр. 77.) и *brevirostris* (бр. 78.).

1864. Walderdorff, Rudolf Graf, Systematisches Verzeichnis der im Kreise Cattaro mit Ausnahme der Bijela-Gora und in einigen angrenzenden Teilen von Montenegro und Türkisch-Albanien vorkommenden Land- und Süßwassermollusken; Verhandlungen der k. k. zoolog.-botan. Gesellschaft in Wien, год. 1864., стр. 503.—514. — Односи се на западни обронак према Котору и на југозападни према Адрији, те је споменути, да су споменути дијелови турског Арнаутлука данас припојени Црној Гори. — Walderdorff нашао је слиједеће врсте: *Succ. pfeifferi* Rossm., *Hel. rupestris* Müll, *pisana* Müll, *variabilis* Drap., *pyramidata* Drap., *pouzolzi* Mich., var. *montenegrina, hoffmanni* Partsch, *Bul. detritus* Müll., *tridens* Mühlf., *Claus. goldi* Kutsch., *cattaroensis* Zgl., *Limn. elongata* Drap., *Plan. complanatus* L., *Pom. cinerascens* Rossm, *Hydrocena syrkii* Par., *Viv. vera* Frfld., *mamillata* Küst, *Bith. majewskyi* Par., *tentaculata* L. *Hydr. ventrosa* Mont, *Mel. holandri* Fer, var. *montenegrina* Wald, *Mel. acicularis* Fer., *Ner. fluviatilis* L. var. *dalmatina* Wald, var. *expansa* Wald., var. *scutarensis* Wald., var. *fusca* Wald., *Unio batavus* Lam., var. *destructilis* Par., *tumidus* Retz, var. *decipiens* Par., *pictorum* L., *Anod. cygnea* L. var. *piscinalis* Nils, var. *depressa* Schm., *Dreyssena wolgae* Chemn.

1870. Küster, H. C., Die Binnenmollusken von Triest, Istrien und Montenegro. 9. Bericht der naturforschenden Gesellschaft zu Bamberg, стр. 86.—101. *(Genera Bulimus, Achatina* (са *Glandina)* и *Pupa. Bul. seductilis* Zgl., *P. philippi* Cantr., *P. doliolum* Brug.)

1872. Брусина, Спиридион, Наравословне цртице са сјевероисточне обале Јадранскога мора, у Раду Југосл. акад., књ. 19., стр. 160.—162. Загреб. — Брусина сабрао је 29. јула 1868. у околици Цетиња: *Glandina algira* Brug., *Zonites albanicus* Br., *Helix carthusiana* Müll., *rufescens* Penn., *pouzolzi* Mich., *hoffmanni* Part., *secernenda* Rm., *Buliminus noctivagus* Parr., *Clausilia montenegrina* Küst., *subcristata* Küst., *stigmatica* Ziegl., *Pupa mühlfeldti* Küst., *Cyclostoma reflexus* L., *Pomatias auritum* Ziegl.

1873. Möllendorff, Dr. Otto von, Beiträge zur Fauna Bosniens, Görlitz 1873. — Спомиње на крају своје радње, не спомињући налазишта: *Gland. algira* Brug, *Vitr. diaphana* Drap., *Zon. albanicus* Zgl., *Hel. pulchella* Müll., *carthusiana* Müll., *pouzolzi* Payr, *candicans* Zgl., *austriaca* Mühlf., *secernenda* Rm., *Bul. detritus* Müll, *quinquedentatus* Mühlf., *Pupa frumentum* Drap., *Mühlfeldti* Kstr., *Succ. pfeifferi* Rossm., *Pom. septemspiralis* Raz. (?), *Pal. contecta* Müll., *Bith. tentaculata* L., *Mel. holandri* Fér., *Mel. acicularis* Fér., *An. cellensis* Gmel.

1875. Küster, H. C., Die Binnenmollusken Dalmatiens mit Zuziehung der Faunen von Triest, Istrien und Montenegro. III. Die Gattung *Clausilia*. 10. Bericht der naturforschenden Gesellschaft zu Bamberg, стр. 1.—132. (Недовршено!) — Надовезује на радњу од год. 1870. и спомиње појаве: *Claus. sandrii* Küst (стр. 28.), *commutata* Rossm. var. *angulata* (Zgl.) Rossm.

(стр. 23.), *itala* v. Mart. (стр. 69.), *conspersa* (Parr.) Pfr. (стр. 70.), *platystoma* Küst. (стр. 69.), *conspurcata* (Jan.) Rossm. (стр. 95., код *parthenia* Küst.), *parthenia* Küst. var. *minor* (стр. 93.).

1878. Böttger, Dr. phil. Oscar, Systematisches Verzeichnis der lebenden Arten der Landschneckengattung *Clausilia* Drap. уз опширне податке географског распростирања појединих врста. 17. u. 18. Bericht des Offenbacher Vereins für Naturkunde. — Спомиње у Црној Гори: *Claus. sandrii* Küst., *ungulata* (Z.) A. Schm. (упитно!) *(itala* var. *Mrt.* погрешно код Küster!), *conspersa* (Parr.) Pfr., наводно!, var. *platystoma* K. погрешно!, *parthenia* Küst., var. *minor* Küst., *gastrolepta* (Zgl.) Rossm., var. *tabida* Küst., *digamma* Böttg., *cattaroensis* (Zgl.) Rossm., var. *minor* Böttg., *subcristata* Küst., *montenegrina* Küst.

1880. Böttger, Dr. O., Aufzählung der von Herrn Edmund Reitter in Wien im Frühjahr 1880 in dem westlichen Montenegro, in Süddalmatien und in Südkroatien gesammelten Mollusken. 19., 20 und 21. Bericht des Offenbacher Vereins für Naturkunde, стр. 100—115. — Колеоптеролог Рајтер (Reitter) сабрао је између Будве и Цетиња: *Daud. rufa* Drap., *Vitrina reitteri* Böttg. (описано), *Hyalinia reitteri* Böttg. (описано), *Bul. reitteri* Böttg. v. Mart. (описано), *Pupa mühlfeldti* Küst., *schmidti* Küst., *pagodula* Desm., *Claus. stigmatica* (Z.) Rossm., *montenegrina* Küst., *Pom. martensianus* v. Möll., *Limn. pereger* Müll.

1881. Kobelt, Dr. W., Katalog der im europäischen Faunengebiet lebenden Binnenconchylien. Kassel. — Нема осим *Zonites pudiosus* Zgl. (види ово) нове врсте.

1884.—1890. Westerlund, Dr. Karl Agardh, Katalog und Fauna der in der paläarktischen Region lebenden Binnenconchylien. Berlin. — У тој радњи нисам могао наћи нових налазишта, према је Вестерлунд иза Кистерове смрти набавио његову описану збирку.

1884. Brusina, Spiridion, Über die dalmatinischen Clausilien Jahrbücher der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft Год. XI., стр. 115. — Описује се налаз *Clausilia sandrii* Küst. — Исти: Einiges über die 67 Emmericio-Arten (Bourguignats). На и. мј. стр. 104.—112. На стр. 108. спомиње се *E. secernenda* и *pulchella* код Скадра (по Bourguignatu).

1885. Clessin, S., Die Binnenmollusken Montenegros, Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft. Год. XVII., стр 177.—182. — Има осим (непотпуна) пописа до онда у Црној Гори познатих молуска и оно, што су сабрали гг. Clessin и Reuleaux пригодом налета из Котора у Цетиње. Било је ту: *Gl. algira* S., *Lim. agrestis* L. (?), *Zon. albanicus* Zgl., *Hel. carthusiana* Müll., var. *minor, nicitai* Cless. (описано), *secernenda* Zgl., *Cion. lubrica* Müll., *Bul. reitteri* Böttg., f. *minor, tridens* Müll., *Pupa mühlfeldti* Küst., *subcristata* Küst., *montenegrina* Küst., *Pom. auritus* Zgl.

1885. Böttger, Dr. O., Zur Fauna von Südwestmontenegro nächst Budua und nächst Spitza Sutomore, sowie von Spitza in Süddalmatien selbst. Jahrbücher der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, стр. 64.—71. — Садржаје налазе Рајтерове: *Limax maximus* L. var. *ater* Raz., *L. montenegrinus* Böttg., *Hel. serbica* v. Möll. и f. *unitaeniata* Böttg., *Claus. stigmatica* Rossm., f. *ventriculosa* West., *semilabiata* Wald. var. *digamma* Böttg., *umbilicata* Böttg.

1885. Simroth, Dr. Heinrich, Über den *Limax montenegrinus* Böttger. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XVII., стр. 58.—59. — Симрот држи, да је ова врста *coerulans* Bielz.

1897. Brancsik, Dr. K., Einige Daten zur Conchylienfauna Bosniens, der Hercegovina und Dalmatiens im Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereines des Trencsiner Komitates, стр. 86.—90. — Према се радња не односи на Црну Гору, ваља је споменути, јер се у њој наводе неке врсте са Волујка, те је сва прилика, да истих има и на црногорској страни. То су *Helix zelebori* Pfr. var. *costulata* Brcsk., *Clausilia succineata* Zgl. var. *bosnica* Brcsk., *Pomatias septemspiralis* Raz. var. *Heydenianus* Cless и *P. croaticus* Zel. var. *bosnicus* Serv.

1897. Kobelt, Dr. W., Studien zur Zoogeographie. Die Mollusken der paläarktischen Region, св. I. — Већ у уводу споменуо сам дио, који се односи на Црну Гору. Попис, приопћен на стр. 320., састављен је на основу Clessin-ове збирке а садржаје 32 врсте.

1897. Wagner, A. J., Monographie der Gattung *Pomatias* Studer, in Denkschriften der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1897, св. LXIV. Издато и као посебно издање. Поближе види под *Pomatias* у систематском дијелу.

1898. Брусина С., *Dreissensia torbari* и сродне јој палеартичке врсте, Хрватско наравословно друштво, стр. 197.—208. — Обрађује налазе врста *Dreissensia*, а на стр. 202.—204. *Dr. blanci* West. (у Скадарском Језеру).

1898. Те године сабирао је Др. Курт Флерике (Floericke) по налогу г. Хермана Ролеа (Rolle) у Црној Гори животиња сваке врсти а уз то и пужева, од којих је нове врсти касније описао Кобелт и пл. Мелендорф. Осим тога послао ми је г. Роле послије попис свих сабраних пужева, у коме бијаху слиједеће врсте: *Hel. floerickei* Kob. са f. *albida, pouzolzi* Mich. са var. *moracensis* Kob., *kolasinensis* Kob., *vladika* Kob., *dormitoris* Kob., *Bul. cefalonicus* Mouss., *seductilis* Zgl., *Claus. laminata* Mart. са var. *granatina* Zgl., *eupleuris* v. Möll., *ziegleri* Küst., *violascens* v. Möll., *illyrica* v. Möll. са *mut. obscura* v. Möll., *subcristata* Küst., *recedens* v. Möll., *laevissima* Zgl., subspec. *subpapillaris* v. Möll., *semirugata* Zgl., *gastrolepta* Rossm. са var. *tabida* Küst., *nodulosa* v. Möll. са f. *minor*. — Означке Флерикеових налазишта нису непријепорне.

1898. Babor, Dr. J. F., Über *Aspidoporus limax* Fitz, Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums, Wien, књ. XII., св. 1., стр. 33.—39. — Описује изгубљену и опет нађену *Asp limax* Fitz. дра Фрање Вернера (Werner) код Његуша.

1898. Kobelt, Dr. W., Neue *Helix*-Arten aus Montenegro. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXX, стр. 161.—165. — Описује: *Camp. moratschensis, Euomphalia floerickei, Pomatia dormitoris, kolaschinensis* и *vladika*, сабране од Флерикеа.

1899. Möllendorff, Dr. O v., Clausilien aus Montenegro Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXXI., стр. 152—155. — Описује: *Claus violascens, illyrica* са *mut obscura, nodulosa, laevissima* Zgl., subspec. *subpapillina, conspersa* Parr., subspec. *recedens, eupleuris*, које је такође Флерике сабрао.

1899. Sturany, Dr. R., Zur Molluskenfauna Bosniens und der Hercegovina. Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums, Wien, стр. 56.—59. — Споминье на стр. 58. на Волујку на херцеговачкој и црногорској граници (leg. V. Apfelbeck): *Claus. succineata* Zgl. var. *bosnica* Brcsk., *Helix zelebori* Pfr. var. *costulata* Brcsk., *erjaveci* Brus. (сродна форма), *candicans* Zgl.; од *Durmitor* (leg. Apfelbeck) *Cl. succineata* Zgl., *dacica* Friv., *Limn. peregra* Drap. — У западној Црној Гори сабрао је др. Вернер *Hel. secernenda* Rossm., *pouzolzi* Desh, *carthusiana* Müll., *Bul. seductilis, quinquedentatus* Mühlf. и *reitteri* v. Mts. Надаље: *Ner. fluviatilis* L. var. из Ријеке и *Zonitoides nitida* Müll. са Цетиња.

1900. Führer, L. v., прије на музеју у Сарајеву, кашње у Подгорици, сабирао је на орнитолошким путевима (види „Materialien zu einer *Ornis balcanica*, IV, Montenegro, von Othmar Reiser und Ludwig v. Führer) мимогредице и конхилије, које сам ја дјеломице купио. И бечком дворском музеју те музеју у Атени слао је конхилија. Његови налази наводе се с његовим именом у овој радњи већ с тога, што ми се чини, да налазишта нису посве поуздано забиљежена.

1900. Möllendorff, Dr. O. v., Zwei neue Arten aus Montenegro. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, стр. 169.—170. — Опис 1893. од мене нађене *Hyalina planorbis* и *Claus. wohlberedti.*

1900. Simroth, Dr. H., Über einige Nacktschnecken von Montenegro und Korsika. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, стр. 77.—85., 97.—107. — Међу иним се описују год. 1892. од мене нађени спужеви балавци *(Lim. wohlberedti, Agriol agrestis, A. montenegrina).*

1901. Wohlberedt, Otto, Conchyliologischer Ausflug nach Montenegro уз Verzeichnis der bisher daselbst gefundenen Mollusken. Abhandlungen der naturforschenden Gesellschaft zu Görlitz, св. XXII, стр. 183.—210. — Садржаје уз опћи путопис и попис нађених врста, и други попис свију до онда у Црној Гори познатих врста (125 species). У овој се радњи цитира као „Bericht 1901".

1903. Wohlberedt, Otto, Nachtrag zur Molluskenfauna von Montenegro und Nordalbanien. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXXV., стр. 83.—86. — Споминье 23 врсте, међу њима 3 за Црну Гору нове *(Limnaea auricularia* L., *Pomatias arnautorum* v. Möll., *Torquilla avenacea* Brug. var. *arcadica* Reinh., уз *Tachea vindobonensis* Fér. са var. *costulata* и *Herilla ziegleri* Küst., f. *interrupta* v. Möll.), које све потјечу од Фирера. У овој радњи цитирано као „Nachtrag".

1903. Mrázek, Dr. Al, Ergebnisse einer von ..... im Jahre 1902 nach Montenegro unternommenen Sammelreise. Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Prag. — Др. Мразек путовао је великим дијелом Црне Горе те се занимао особито за црве, ракове, хидрахниде и стоноге. Голе спужеве обрадио је послије Симрот. Спужеве са кућницама, *што их амо тамо споминье без ознаке имена, нисам могао поближе установити. Њих нема ни* Симрот ни музеј у Прагу. На моја директна и опетована питања нисам од М. добио одговора.

1904. Simroth, Dr. H., Über die von Herrn Dr. Mrázek in Montenegro gesammelten Nacktschnecken unter Hinzunahme verwandten Materials. Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Prag, сеп. изд, стр. 1.—23. — Опис голих спужева Балкана нове врсте: *Limax Mrazeki* Simroth. Даље споминье: *L. maximus, agrestis, Amalia spec.* и врсте познате из пређашњих радња.

1905. Sturany, Dr. R., Bericht über die im Jahre 1905 durchgeführte zoologische Reise nach Nordalbanien. Elfter Jahresbericht des naturwissenschaftlichen Orientvereins, Wien. — Пут њаше преко Котора, Цетиња, Ријеке, Скадарског језера у Скадар, одакле је правио два велика излета у Маранај (сјеверне арнаутске Алпе) и на југ према Вандењизу у подручје Мирдита. Нас занима само први излет и мањи излет око Скадра, гдје се спомињу ове врсте: *Pomatias roseoli scutariensis* Wagn., *roseoli-kiriensis* Wagn., *erika* Wagn., *auritus alatus* Wagn., *sturanii scalariniformis* Wagn., *Claus. kleciaki* var., *spec.* (исп. *regularis), papillaris, stigmatica, bilabiata, conspersa, wohlberedti, Helix secernenda, lucorum, corcyrensis, floerickei, Bul. reitteri, tridens-eximius.*

1905. Petrbok, J. M., Zur Kenntnis der Molluskenfauna von Montenegro. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXXVII., стр. 86.—88. — Набраја 22 врсте, што их је тобож сам набрао. Ваљда је то али материјал сабран од ботаничара Ролене (Rohlena) у околици Скадарског језера. Детерминације скроз су криве. Упозорујем за то на радњу.

1906. Wohlberedt, Otto, Zur Molluskenfauna von Montenegro. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, св. XXXVIII., стр. 109. — У њој сам упозорио на криву детерминацију у пређашње радње. Г. др Вавра, Праг, бијаше тако љубезан те ми је послао материјал Ролене на опредјељење. Новога не бијаше ту ништа а и ознаке налазишта фале. У овој радњи *означује се овај материјал са „збирка Ролене".* На *ово* одговорно је Петрбок опширно у:

1906. Petrbok, J. M., Zur Kenntnis der Molluskenfauna von Montenegro, на озн. мј., стр. 220.

1906. Wagner, Dr. Anton, Neue Formen und Fundorte der *Genera* Studer und *Auritus* Westerlund. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXXVIII., стр. 92.—101. и 121.—140., уз 2 табле. — Обрађује збирку дра Стурања (Sturany) и оно, што му је послао Фирер (Führer). Уједно тумачи триноминално називље. Свој материјал *Pomatias*-а послао сам и ја другу Вагнеру, те ћу о томе опширно извијестити.

1906. Brusina, Spir., Revision des *Dreissensidae* vivants du système européen, Journal de Conchyliologie, св. VIII., стр. 272.—297., Париз. — Обрађује врсте рода *Dreissensia*, међу њима на стр. 287.—290. *Dr. blanci* West. из Скадарског Језера.

1906. Wagner, Dr. A, Bemerkungen zum *Genus Daudebardia* Hartmann. Nachrichtsblatt der Deutschen malakozoologischen Gesellschaft, год. XXXVIII., стр. 177.—186. — *Daudebardia rufa* Drap. код Скадарског Језера.

1906. Kobelt, Dr. W., Die Familie der Heliceen, VI. Abteilung, у „Systematisches Conchylien-Cabinet" von Martini und Chemnitz. Садржаје опис и слике нових облика *Pomatia* из Црне Горе: *P. subalbescens, njegusensis, subligata, subobtusata, montenegrina, dormitoris, kolasinensis, vladika, insignis, wohlberedti, pivensis, ljubicnensis.*

Доста података има и у Rossmaessler, Iconographie, fortgesetzt von Dr. W. Kobelt. Зашли би предалеко, навађајући овдје све, што се односи на Црну Гору, те сам то учинио у систематском дијелу код појединих врста.

III. О пужевима голушавцима Црне Горе.

Написао проф. **X. Симрот (Simroth)**, Липско-Гауч (Gautzsch).

О пужевима голушавцима Црне Горе мало шта је познато те и пријашњој методи није било баш лахко шта озбиљна и знаменита јавити и то са више разлога: прво што је материјал био доста оскудан а друго и нарав сама овог материјала. Да су се малаколози могли добавити само оскудна материјала разлог је слаба приступачност земље, у коју једва и залазе знанствено, а особито зоолошки наображени људи, а још је већи разлог можда и фактична оскудица. Не познавајући саме земље није ни поуздано о томе судити, јер ко се бави проучавањем пужева голушаваца треба да посве добро упозна њихове обичаје и мјеста, на којима радо живе. Знадем из Пиемонта и лигурског Апенина, како исправно просуђивање мјеста а прије свега експозиције и билинског свијета допушта те је могуће за неколико сати добити преглед локалне фауне пужева голушаваца па да се и након подуљег даљњег истраживања број обретених врста не повећава, али ја знадем и то, да уз све ово искуство становите особито занимиве и важне форме остају посве сакривене, јер се из досада још непротумачених разлога налазе само у становитој висини или у сталној енклави. На отоку Сардинији увјерио сам се како се оштро разлучују поједине врсте према висини положаја, те је могуће донекле потпуни преглед добити пропутовав различите горске крајеве, дочим ми је било могуће у сјеверним Алпама, сабирући тек неколико дана помњивије прибрати сву фауну онога краја. Мислим да би за кратко вријеме могао доћи баш приближно до сигурна суда и о јужним обронцима ломбардијских Алпа — дакако у становитом ограниченом подручју. О Црној Гори не смијем изрицати никакова суда. Г. Волберет понио је одавле редовито *Limax, Agriolimax* и *Amalia* а задњи пут као члана шумског подручја мали *Arion*. *Limax*-и били су скроз црне или црнкасте животиње. Посве се иначе односи оно неколико животиња, што их је професор Мразек даље у нутрашњости шумског предјела на Дурмитору нашао. У њих је био битно различит habitus *Limax*-а *tenellus*-а те су се показали као занимиве прелазне форме пољским пужевима. Али су и ови још прилично незнатни облици.

Разумије се да животиње не ваља просуђивати по политичким границама. У том виду била је збирка г. грофа Атемса (Attems) из Босне особито занимива из извјесна разлога. Овај сабирач сабире у првом реду оне скупине животиња, које

спадају у подручје његовог проучавања, наиме стоноге. А стоноге живе великим дијелом на истим мјестима и под истим биолошким увјетима као пужеви голушци. За то је овдје прилично сигурна претпоставка, да се ту није ништа мимоишло. И доиста у збирци Атемсовој била је и *Vitrina* и *Daudebardia* осим *Limax*-а из скупине *tenellus Arion* и т. д. Тако дају разне збирке приличан преглед, ако и није било ни у једној која изванредна форма, као она, што ју је Бабор из Црне Горе имао под ножем, наиме Амалија, која је била поводом да се успоставио *Aspidoporus*. Како су голушавци распрострањени не би дакле могао рећи ништа поуздана.

Све ове животиње имаду незнатно ванъско лице, бар су шарене прилично малене. То је природни разлог, зашто фауна Црне Горе — што се тиче пужева голушаваца — има прилично сиромашно обиљежје, а тај дојам би остао ваљда исти, ако би амо приврстали и Далмацију и неприступну Албанију. Истом даље на југу, у ширини Епира и Крфа, чини се да се то мијења, јер ту почимље подручје, у коме постају *limax*-и шарани и пјегасти. Исто тако добивамо из Грчке и са Циклада живо обојене Амалије и пољске пужеве.

Ми можемо дакле Црну Гору назвати предјелом са голушцима, који су својом вањштином неугледни; она прелази смјером сјеверозападним у аустријске алпинске земље, а јужним у предјеле са шареним формама.

Па ипак и то подручје је донекле занимиво, јер ни код пужева голушаваца не фали тенденција да стварају врсте и у *Amalia* и *Limax*. Дапаче скупина *Tenellus* постаје овдје од пољских пужева. Ови потоњи пако као да овдје нису особито развијени, осим можда у индивидуалним особинама. Врст *Arion* чини се да је ту на свом југоисточном огранку те је мања, кржљавија него доље на истоку у трансилванским брдима.

Међутим, то је све ситница и маленкост крај далеко већег гледишта, које им тек подаје знаменовање. Сјеверни јадрански угао, југоисточни кут Алпа од Карпата до Далмације и Албаније а уза њ море има посве особну биогеографску вриједност, коју ћу на другом мјесту нешто из ближега растумачити у савезу са теоријом о пендулацији. Ми ту имамо старински угао Европе и један од најзанимивијих комадића читавог свијета.

Наша Европа, а особито средоземне земље јесу најважније огњиште стваралачке дјелатности земаљске. Дочим она између титрајних полова Суматре и Екуадора толико пута амо-тамо титра, колико геологија разлучује периода, којима се мијена постизава баш на основу овог растојавања, подизале су се свеђер нове тропске форме из Африке у Европу, а то је бивало најјаче у кругу титрања који од 10° и. д. од Гринвича иде кроз Берингову цесту а у нас кроз алпе Бергамаска и који у горњој пруги Рајне раздваја источне Алпе од западних. На тој линији морале су животиње, које су из тропа потиснуте према сјеверном полу предурати најјаче снижење температуре. Учин бијаше различит:

1. Или су животиње изумирале, ако нису имале доста отпорне снаге и ако нису биле доста помичне,

2. или оне се иселише,

3. или оне се уклонише према западу и истоку, односно према југозападу или југоистоку. Први нас случај овдје не занима. Други случај, исељавање испод круга титраја, показује се у посве другом свјетлу, јер највећа животиња без кичме на читавој сјеверној полутки земље изван тропа, *Limax maximus*, постизава овдје свој највиши степен у оним великим, шареним формама Ломбардије, којима

се бојни пигмент као црвени или жути секрет жљијезда примјешава безбојној слузи. За ове врло упадне пужеве знао сам показати[1]), да им сјеверна граница баш под титрајним луком твори типни лук, који свој врхунац досиже баш под 10° у Бергамаским алпама те се једнолично према југозападу спушта дôњој долини Сесије а према југоистоку према Верони. Ту су дакле пужеви слузавци, који нас забављају, постигли свој врхунац.

Трећи случај, угибање према југозападу, а особито према југоистоку, за нас је најважнији. Све оне тропске форме, које су најмање поднашале снижење температуре, разнијело је оно према источном и западном полу, а зато налазимо на Малајском оточју и у Екуадору тако старинску а ипак сродну фауну и флору. Али, што се ту згодило максимално, морало се непрестано понављати док се афричанска фауна помицала све даље на сјевер. Форме које се ту узастопце стваряху, кашње се опет разилажаху, само их нећемо наћи на самим титрајним половима, него на путу и то увјек у симетричком положају, примјерице у јужној Француској и Хрватској или у Пиренејима и јужној Русији, у јужном Португалу и Кавказу и т. д. за то се могу навести обилни примјери. Разумије се, слика не постаје једнолична и схематична, јер путеви од Бергамаских Алпа до Суматре и Екуадора нису остали непромијењени: на западу прекинут је копнени пут наструјалим Атлантиком и сл. Особито с обје стране јужних алпа бијаше карактеристична кривуља лука врло различна. На западу нагомилаше се Алпе за ледене добе највише, настао је пиемонтешки полукруг од Монте Роза до Монте Визо са Монбланком у средини; овај големи амфитеатар бијаше ради обилних оборина узрокованих западњацима највећи глечерски покров, пиемонтске Алпе запеше најдуље у леденој доби те још данас одају у флори и фауни степну превлаку, која је била значајна понајприје за постглацијално доба. Овдје је клима све оне јужне облике, који би по теорији ишли амо, разорила.

Баш се обратно збивало у југоисточном углу Јадранском. Као што у источним Алпама ради веће оскудице оборина има мање глечера него у западним, тако је овај угао остао поштеђен од ледене добе. Ту су се дакле могле многе старије форме сачувати, које су, угибљући се према истоку, доспјеле амо: а ово је за нас најважнија основа.

Не осврћући се на велико обиље материјала, што га теорија има у појединостима израдити, даје се доказ томе лахко извести. Споменућу само неколико точака, које су опћенито познате али их се није знало протумачити.

Јакреп, коме су јужне Алпе граница према сјеверу иде на истоку до Карпата.

Протеј у пећини Крањској привидно осамљени облик, има своје најближе сроднике у пећинама у Тексасу.

Умбра има једна врст у Угарској а све друге су у сјеверној Америци.

Од пужева с кућицама досижу гдјекоје овдје своју сјеверну границу, тако *Glandina* у осамљеној енклави, дочим им је главно подручје у сјеверном дијелу јужне Америке.

Из западне и јужне Америке увријежила се амо *Testacella.*

Велико обиље *Clausilia,* није само у савезу са обиљем креча на красу, како се доста често мисли, него са тишином, која је ту увијек владала.

---

[1]) Simroth: „Zur Natur- und Entstehungsgeschichte der Südalpen". Ber. des VI. internat. Zoologencongresses, 1904.

У слаткој води сижу *Melania* и *Melanopsis* с југа или боље с југоистока све до овамо а међу окамењеним пужевима има још њих, који живе у дубини Танганика, и који су се тражили у Индијском оцеану.

Од домаћих се животиња најстарија — тресетна крава, којој се останци налазе у сојеницама — сачувала у Албанији.

Да споменем још двије биљке, навешћу већ одавна познати *Wulffenia,* која се осим у овом вапненом подручју налази још на Хималаји, те један од најновијих обрета, *Forsythia europaea,* из Албаније, у Европи преживјели останак једне врсте, од које добављамо за урес наших вртова грмље тек из далеке источне Азије.

Овај низ могао би се више него подвостручити, али довољно ће бити и наведене форме. Оне све иду међу најзанимивија обиљежја биогеографије али их сада теорија о псеудулацији посве довољно тумачи.

За нас избија из тога знаменити закључак, који сам хтио истакнути да повисим занимање за тему. Пужеви голушци из Црне Горе показују се сада у посве другом виду. Нису то форме, које тек сада постају у овим крајевима, прем није искључено да има и нових акомодација, него то су већином потомци читавог низа претеча разноврсних врста пужева голушаваца све донле, гдје се једно племе развија из другога, а кадикада иду до оне границе, гдје започиње творба пужева голушаваца и гдје надовезује творба пужева с кућицама.

С овог ћемо становишта размотрити попис, који доноси доста новога те ћемо како треба истакнути закључке, који сижу у велику давнину.

I. Limax (Heynemannia) и Limacopsis.

Ја сам у своје вријеме оба рода на основу анатомије некоћ оштрије разлучивао. По морфологији интестиналне вреће, по завојима цријевног канала, по распореду и релативној дужини шесторице цријевних кракова се они сударају те се под лимаксом има сматрати и скупина *Heynemannia.* Разлика између обих састоји се у облику *penis*-а. *Limax maximus* и *L. tenellus* имаду цилиндричан, на горњем рубу његовом почиње штрцалица сјемена а ту је и инсерција ретрактора пенисова. У *limacopsis*-а је сличан орган, умјерено дуг — највише као у *L. tenellus*-а — али с том великом разликом, да се на горњем крају не налази ни *retractor* ни *vas deferens;* то је тек мишичава слијепа вречица а у њеној дољој дисталној поли једноставне структуре утиче штрцалица сјемена. Ова је штрцалица (Samenleiter) у опреци са свим мени познатим појавама у гастропода кратка, широка а изнутра дужином набрана. Што значи та слијепа врећа? Ја сам испрва закључивао, да не може вриједити као прави *penis,* те сам наслућивао да је то тулац без шиљка, јер тако обрнуте жљијезде нису баш ријетке; а треба упозорити, да је таквих тулаца нађено згодимице и у *Zonitoides*-а, *Planorbis*-а и у *vaginulida* у мушког дијела цријева полутана пошто се раздвојио у мушки и женски ходник. Томе је протусловио Костал а у опће су се Шарф и Бабор опирали томе, да ја истичем кракове цријева направа *penis*-у. Али доказ, што га је Костал у прилог своме мнијењу изнио, могао је бити сасвим наравно тек непотпун. Он је опазио, да се засукани орган употребљава код копуле, али само зато, да се међусобно боље држи један другога а није могао показати, да служи за пренашање самога сперме. За то би требала штрцалица да га засукана пробуши као у *Limax*-а или би морао извана да носи жлијеб за пренашање сперме до на његов врх. Ни једно ни друго не бива,

сперма измјењују ваљда на бази засукана органа обоја друга те долази у другу *bursa copulatrix (receptaculum seminis autt).*

Као прави пенис може дакле само да вриједи дôња пола органа. Слијепа вреча можда служи практично код копулације а морфолошки њен постанак остаје нејасан; могло би се држати, да је то *flagellum,* ако се под тиме не сакривају можда разне ствари, у првом реду жљијездаста привјеса, која судјелује код творбе сперматофора. Али пошто је међу копненим пужевима *Limax* једини, који код пренашања сперме не производња ни трага од лупине и напротив самим пољским пужевима, који бар показују превлаку слузи становите форме, дакле останке сперматофора, не може се ни у томе смислу на *flagellum* помислити.

Али нека је то тек докторско питање, за наше је подручје од највеће важности, јер сам

Limax montenegrinus,

што га је О. Бетгер установио, своједобно прогласио, да је млади *Limacopsis* те сам недавно набројио све форме нашег подручја, које су можда за ову животињу важне. Ја и не мислим, да сам се, просуђујући преварио, само се сада ствар указује у другом свјетлу. Потешкоћа нашла се у двобојном табану Бетгерова пужа. Средњи табан је свјетао као *Limacopsis coèrulans* али као и у *L. cretica* су пострана поља тамна. С те би се стране дакле могло приговорити моме тумачењу. Али се ствар иначе разјашњује: На Балкану имамо различите *Limax maximus*-у блиске животиње са истим *penis*-ем само с том разликом, да уза њ виси проксимално слијепа вреча разне дужине као *L. Conemenosi,* најдужи у *L. graecus.* Ја сам једноставно мислио, да га ваља тумачити као повећање *penis*-а у *L. maximus,* јер се овај услијед обилна притока крви развија до огромне величине, могло се помислити, да се вршак услијед јаког тлака крви за функције протиснуо преко инсерције штрцалице и ретрактора те проширио. Ја мислим да могу одустати од овог тумачења, макар доликује приликама и регби механичком развитку и то на основу нових чињеница. Г. Волберет је наиме са свог задњег пута донио добро развијене, велике, црне *Limax*-е са размјерно кратким *penis*-ем, можда до $^1/_{10}$ дужине као у других сродних облика, а на тим кратким органима бијаше ипак добро развијена полувреча. То дакле не може бити посљедица максималне засуканости у другог јако развијеног *penis*-а. Помислимо си само *penis* још више скраћен и ми налазимо исте прилике као и у *Limacopsis*-а, а ја држим, да је могуће, да је Бетгеров *Limax montenegrinus* млађана форма такова пужа, коме сам кратки *penis* са слијепом вречом горе описао.

Другим ријечима — а то је језгра читавог питања — црногорским смо материјалом дотле доспјели, да познајемо низ прелазних степенова између *Limacopsis*-а и *Heynemannia,* који су прије били посве непознати. Тиме ваља *Limacopsis,* па био прије као врста утврђен, опет докинути и као подврста или као екстрем у сусљедном низу супсумирати под *Limax*-е. Али то није наздак, како би то мислио гдјекоји систематичар, него се тиме систем диже на виши степен, а ми можемо према предочбама теорије десценденце завирити и у повијест скупине. Док је било само разбацаних чланака низа на располагање, били су родови оправдани, они губе своју вриједност у прилог наше спознаје што се више чланака налази те дозвољавају, да се реконструира низ (како је Дедерлин разне степенове систематике у томе смислу тако лијепо употребио). За сада би споменуо, да се прелази *Limax*-а,

особито врста *Heynemannia* оснивају на дужини *penis*-а. Остале анатомске особине, особито завијање цријева, излаз и раздиоба џигерица остају исти.

И тиме износим врсте нашега подручја с тиме, да уважујем најприје велике т. ј. скупину *Macroheynemannia*.

1. *Limax (Limacopsis) montenegrinus* O. Böttger.

Из Будве у југозападној Црној Гори Бетгер, својим изврсним даром за опажавање ваљских обиљежја, већ је свратио позорност на наборе са оштрим повором, спојене са дугом хрптеном цијеви те је наслућивао, да пуж спада посебној секцији *Frauenfeldia,* којој он са Хазајем прибраја *Limax coerulans* Bielz или *L. Schwabi* v. Frauenfeld а осим тога и *L. Transsylvanicus* Heynemann, те као и Хазај сматра обје угарске врсте идентичним. Он још упозорује, да је већ Клесин име *Frauenfeldia* употребио и за једну скупину *Bithynella*. На то сам ја показао, да *L. Transsylvanicus* спада уз *L. maximus* те да нема никаких односа са *L. Schwabi,* ради чега сам за њ успоставио врст *Limacopsis*. Даље о том в. г. Пошто је егземплар *L. montenegrinus*, испитан од мене, био млад, ваља још у Црној Гори наћи одрасли облик. Пошто је већина *penis*-а у црногорских *Limax*-а врло различита не двојим, да ће се још наћи форма са најкраћим, то јест комад са мишичавом слијепом врећом у *penis*-а, у кога у дôњој дисталној пољи утјече кратки широки *vas deferens*.

Камо ваља уврстити оловно-сиви *Limax maximus cinereoniger* са 24 реда бразда између шиљка плашта и процјепа пнеумостома, што га је Бетгер описао из Немиле у средњој Босни, остаје неодлучно, док се не испита анатомски. Исто је тако несигуран

Limax maximus ater Raz.

из Будве у Црној Гори, што га је Бетгер по ваљштини карактеризовао, такођер са 24 реда бразда, голим табаном, пјегаст бојом, провијен прутама, сад више мрк, сад жуто-сив, неки са црвенкастим набором у репа, други посве црним. Ја држим, да се у оно 10 комада крије више врсти.

Нешто се већа сигурност постизава у двије форме, од којих сам једну већ прије описао а другу као нову увршћујем.

2. *Limax wohlberedti* Srt.

Сабрао га г. В. на свом путу у Вирпазару и Ријеци. Тамно-црн, изузев средњег табана, који остаје свјетао. Пострана поља најмање су сива, досиже величину њемачког *L. maximus cinereoniger*. Набори на леђима једри.

Анатомија као и у *L. maximus*-а, али је *penis* много краћи, те овај у одраслом стању досиже шестину до четвртину дужине тијела. Он се уз то равно сусједно стањује. *Vas deferens* наступа непосредно до инсерције ретрактора. Горњи дио *penis*-а може се још понешто преко предњих рубова свести као слијепа врећа. У нутарњости налазимо врло висок уздужни гребен, који је за то што је снажно развијен приморан, да се горе слаже у много набора.

3. *Limax illyricus* n. sp.

Велик, црн, и средњи табан је таман, грубо набран, 14—17 набора између краја плашта и процјепа пнеумостома. *Penis* кратак са *coecum*-ом. Вјетреник у дол. Мораче. Сабрао г. Волберет.

Оба комада, што их имамо, једнако су устројена, сјећају на *L. wohlberedti,* што сам га прије седам година из Црне Горе описао. Ваљска се разлика састоји у тамном средњем табану, предпоставив дакако да ту није услиједконзервирања настала промјена. Али то ће бити невјероватно, јер су други облици исте збирке сачували свјетли табан. Пенис је цилиндричан те има само $^1/_4$—$^2/_7$ дуљине животиње. И то би одговарало *Limax*-у *wohlberedti,* да нема до инсерције сјемене штрцаљке кругласти крајни клип. Она без двојбе оправдава ново име, које узимљем из старе географије.

4. *Limax maximus cinereoniger* Wolf.

Држим да ваља амо уврстити форме, којим је пенис једнако дуг као и тијело или је нешто дуљи. Потањим истраживањем ваљштине налазе се упадне разлике, које ваљда треба приписати клими. Ваљда ће се уз обилнији материјал овдје наћи различите форме, код којих ће тек требати доказати, да ли су утврђене дуготрајним баштинством или су настале услиједтрајног прилагођивања разноликости тла.

а) Велик тамно-смеђе-сиви *Limax* са свјетлим табаном из близине Колашина, сабран од г. Волберета.

Пуж има врло дебелу кожу а на њој особито фине бразде, бар 24 њих између врха плашта и процјепа пнеумостома. Он се истицао међу сабраним комадима упадним хабитусом те сам очекивао у њега наћи најприје анатомских осебина. Али баш он није ништа показао. Пенис нема никаквог *coecum*-а. Дуљина му је нешто већа него у тијела, од прилике $^5/_4$. Према сам вољан наћи ваљских обиљежја не налазим за сада могућности да овог пужа одијелим од уже свезе са *Limax maximus*-ом.

б) Велики црни *Limax,* снажно избразган, може се као и пређашњи приврстати само *L. maximus*-у, особито *cinereoniger*-у. Дебели *penis* једнак је од прилике дуљини тијела или нешто дуљи 1—$^5/_4$. Потјече из буковика између Колашина и Андријевице, сабран од г. Волберета.

5. *Limax maximus transsylvanicus.*

Двије велике посве сличне животиње са истог мјеста, разликују се можда што једвице прелазе у црно-смеђу боју. Ја сам их побркао са пређашњим комадом, али анатомија је показала, прем су иначе дорасли, танак пенис, од прилике три пута тако дуг као тијело. Тиме они сјећају седмоградског *L. transsylvanicus*-а, кога сам прије супсумирао под *L. maximus.* Али ми још требамо доста материјала, да овдје бистро прогледамо и да узмогнемо просудити значење творбе врста и везе укрштавања ових промјењивих прилика.

Преглед ових форма.

Ако по облику и дуљини *penis*-а овдје за Црну Гору донекле сигурно разликујем 5, а ваљда и шест облика, у главноме су они у толико занимиви ради својих налазишта. Јер се оба сама екстрема, са најкраћим пенисем и слијепом врећом бр. 1. те са најдуљим без вреће бр. 5., налазе и у Угарској а бр. 1. досиже у Карпатима у Шлеској и до њемачког тла. Прелазни степенови са разнолико дугим пенисем и слијепом врећом, ограничују се само на Црну Гору те овом подручју дају особите зоогеографске важности. Уз то је боја, одн. цртеж особито важна и то особито након збирке, што ју је г. Волберет прибавио на задњем путу.

Четири млада, тек једва на пола одрасла пужа показују живахним цртежем а особито дугим уздржавањем темељне пруге, да је дошло до једнобојности у остарјелих истим путем као и у њемачких *cinereoniger*-а. Пошто су уловљени у истој буковој шуми иду или уз 4 *а* или уз 4 *б* или обојима. Ја то заправо не могу одлучити. Разумије се, да се не да одлучити, у колико овај начин мијене боје, која произлази од темељне пруге у млађаних комада, вриједи за све описане врсте. Ње ваљда нема у *L. montenegrinus*-а — а што је важније — чини се, да је нема ни у јужних балканских форми, што смо их ја и Бетгер описали. Ове животиње или су црно или свјетло пјегаве без прутице или имаду, како се чини, црвену слуз. Велике животиње са дугим пенисем имаду осим тога слијепу врећу на *penis*-у малену, можда настајућу у *L. Conemenosi;* врло дугу, али по својој структури спојену пенисем у *L. graecus*-а.

По свем овом био би оправдан закључак, да се у Црној Гори и по анатомији и по цртежу сачувао низ прелазних форма између *Limacopsis*-а и *Limax*-а *(Heynemanni)*.

Овом се занимивом низу нанизује из истог подручја као исто тако важна прелазна форма

6. *Limax Mrázeki* Srth.

Услијед великог дражила у пенису показује се овај пуж јасно као прелаз пужевима пољским. Остала анатомија посве се слаже са оном у *Limax tenellus*-а. Овај најмањи облик из Њемачке познат је до у југоисточне Алпе. *L. mrázeki* нашао је г. др. Мразек у Дурмитору, г. гроф Атемс у Босни. Босански комади били су нешто слабије сјајне боје и цртежа него црногорски, они наличе више *L. tenellus*-у. Значајно је за ове животиње њихово борављење у буковим шумама. Г. Волберет понио је на задњем путу такођер један комад из букове шуме између Колашина и Андријевице. Пошто није одрасао, неда се установити, спада ли уз *L. tenellus* или уз *L. mrázeki*, али ваљда уз потоњег.

II. Agriolimax.

Пошто *Limax* прелази и у пољске пужеве и то тако, да се облик цријева у *Limax*-а спаја са пенисем у *Agriolimax*-а, могао би се потоњи назив сасвим добро и снизити у ред подврсте, тим више, што сам у једне абесинске форме показао, да су у ње гениталије *Limax (Lehmannia) marginatus*-а спојени са цријевом пољских пужева. Питање је ту већ за то важно, што је у Црној Гори доказан већ један прелаз.

Иначе је занимање, што доликује пољским пужевима Црне Горе у систематском виду мало, јер оданле знамо само једну врсту

7. *Agriolimax agrestis* L.

Клесин спомиње га први са Цетиња. Онда га је нашао г. Волберет свуда, гдје је било голих пужева у: Котору, Дубровнику, Жабљаку, Ријеци, Вирпазару и најпослије у буковику између Колашина и Андријевице, увјек свјетлију, умјеренije мрешкану форму.

Држим да су важнија два комада са отвореном рупом у плашту, о којима ћу доље проговорити.

III. Amalia.

Са источног и сјеверног обода Јадрана познајемо *Am. Robici* са посве малим акцесорним жљијездама на крајевима гениталних прохода, из вана обиљежен са цијевком која се ограничује на стражњи дио. Мијена боје у ове крањске врсте — сад црне, сад свјетло-жуте — може служити мјерилом, како је несигурно ово обиљежје. Она нас опомиње, да у незрела материјала не полажемо важности на ваљштину, због часа и не смијем, да све од г. Волберета донесене комаде, како треба да оцијеним. Тако је једва могуће изрицати поуздани суд о *Amalia reuleauxi;* гдје нам фали анатомска подлога. Ја мислим, да неке форме могу прилично оштро разлучити и дјеломице именовати.

8. *Am. dalmatica* Srth.

Из Дубровника, ваљда прелази у Црну Гору.

9. *Am. carinata* Risso.

Из Котора.

10. *Am. montenegrina* Srth.

Госп. Волберет донио је прије из Котора, Жабљака, Ријеке и Вирпазара форме разне величине и боје, опћенито на горњој страни тамније, сиво до црно обојене, на дôњој изблијеђеле, без правога цртежа. Да ли иде и мала врста, што ју је Мразек донио из шуме Црвице амо, не да се установити. Цијев, која иде скрозимице, и једнолична боја бар не протуслове томе. Али у осталих је налаза доста необично, да је гдјекоји од мањих комада — од прилике 3 *cm* — зрео, дочим већи нису, што можда означује више врста. И ту треба да обилнији материјал добави јасноће.

Са задњег пута донио је г. Волберет збирку, по којој дајем овај опис:

2 велика комада, попречно велика као *A. gagates* са града Медуна код Подгорице,

1 сличан комад из Биоче близу долине Мораве,

5 малих са града.

Сви су једнобојни, црни или црносиви, доље нешто изблијеђели. У малих су леђа најтамније обојена. Ови мали комади, по ваљштини млађане форме, имаду нормалне орисе, у великих је насупрот затиок јако избочен. Наравски је, да је то посљедица конзервирања — ваљда у савезу са јачим развојем дебеле коже — те је грч мишица за умирања тања мјеста испод кукуљице плашта стиснуо, да су се избочила као испон у облику широке вреће.

Комади били су сублизу зрели те су се дали анатомски испитати Сав кратки, једва ограничени атриум дијели пријечка, која произлази са дна у лијеву женску и десну мушку полу. У лијевој је ходник бурзе, са којим је спојен овидукт, у десној *penis*. Потоњи распада у кратки дистални дио, сам *penis*, и у *epiphallus*, од прилике трипут тако дуг. Обоје чини равни цилиндар, додуше не посве правилан, јер је мјестимице усукан. Конфигурацији не ваља приписивати превелике важности. Бурза са својим ходником далеко је дуља него *penis*. Дистална пола је вретенасто одебљала, глатких стијена, проксимална има млитаве стијене те прелази у прави мјехур тако, да ју није могуће од њега оштрије одвојити. Мјехур завршава становитим косо положеним згушћењем. Тамо, гдје овидукт прелази непо-

средно на атрију у ходник бурзе, налазе се на њему акцесорне жљијезде као посве мале смеђасте чивуљице. Отворени органи показују стијене, које се налазе у становитом односу према ваљским орисима. Шупљина кратког *penis*-а, коме је проксимални крај јасно обиљежен извана кратким мишицама, изнутра оштро ограниченим епифалом, посве је глатка, без икаквог релијефа. Вретенасти дио ходника бурзе има изнутра уздужне наборе, међу којима се један истиче особитом дуљином и дебљином. Она у толико твори становиту границу, што се с једне стране прикључује дугуљасти набор а са друге косо положени. Проксимални одсјек ходника бурзе, који ни по структури није одвојен од саме бурзе носи замршени систем набора, очевидно епител, који је у функционалном одношају према патрони за сјеме и према сперми.

11. *Am. (Aspidoporus) limax* Fitz.

Бабор је доказао, да форма, о којој се прије двојило, има каткада отворену рупу у плашту те да у истину опстоји посве ваљано као врста. Она потјече опћенито из нашег југоисточног угла а из Ријеке у Црној Гори потјече један егземплар. Бабор назире анатомску осебност у томе, што у њега фале акцесорне жлијезде. Он можда правом наслућује, да су посве у дувару атрија расплинуле. Ја ћу се на ту форму осврнути.

IV. Arion.

Југоисточна граница била је доселе Штајерска. *Arion subfuscus* бијаше још из Седмоградске познат. Гроф Атемс сабирући нашао их је и у Босни. Незреле форме подсјећавале су још на *A. subfuscus* а можда и на прелазни облик *A. empiricorum*. По овим сумњивим вијестима о мањим аријонима у сјеверозападном углу Балкана добро нам је дошло оно, што је г. Волберет прибрао у буковику између Колашина и Андријевице. Један мали комад бијаше налик на *A. subfuscus*, четири велика се такођер придружују овој врсти. Стас јачих животиња бијаше нешто једрији, више као у *A. empiricorum* али са типским прутастим цртежем. Ни они нису били посве дозрели, тако да је веома тешко дефинитивно опредјељење, јер је анатомија ту подоста нејасна и јер се форме ариона јако прелијевају. Ориси упућују још најприје на

12. *Arion subfuscus,*

а животиње, о којима говоримо, морају се бар за сада амо врстати.

Тиме се даде установити око 12 специја пужева голушаваца из Црне Горе, али сва је прилика, да ће се број умножити, јер је и овај број за ово мално подручје доста знатан. Али главна вриједност не лежи у томе. Да ову упознамо враћам се на

форме с отвореном рупом у плашту.

Из Црне Горе имамо двије: *Agriolimax agrestis* и *Amalia (Aspidoporus) limax*. Амо се придружује и мали *Arion*, кога су описали као *Tetraspis Letourneuri*. Он потјече из Постојне, дакле такођер из истог подручја.

Није ли ванредно занимиво да су од свих наших европских пужева голушаваца ове осебности — ирелевантно је, да ли им припада вриједност разврстна — до сада нађене само у јадранском углу, прем ово није један од оних европских крајева, који би био најпомније испитан? Прије неколико година кушао сам

да нађем разлог томе у клими, а може се и узети, да и на то ваља мислити, али само у другом реду. Сада нам се ствар показује у виду теорије пендулације посве друга.

Од Таубера смо сазнали да сви голушавци од вреће лупине (Schalentasche) имаду ходник, који води напоље. Пошто је он вијугаст а има уски лумен, није се до сада опажао. Ми закључујемо даље, да сви пужеви голушавци потјечу од пужева с кућицама. Многе афричке *urocyclide* показују редовито отворену рупу у плашту, која је у европских пужева највећа ријеткост. У нас се сачувала само једна така форма, *Parmacella*. У других, које сам назвао полу-голушавцима (Halbnacktschnecken) је рупа још већа, те се лупина види извана на прилично великом комаду; то је особито богата скупина *Parmariona* са малајског острвља, то јест са источног пола и *Africarion* из етиопских покрајина. Сада ваљда није пуки случај, да се исте изнимке налазе међу европејским пужевима баш само у јадранском куту, који је, како сам горе разложио, толико старинственог сачувао из животињског и биљинског свијета. Ми дакле слободно смијемо закључити:

Форме са отвореном рупом у плашту најближе су прећима, који су били полуголушавци. И оне се налазе само у црногорском подручју у ширем смислу.

Тиме закључујем ове ретке, упозоравајућ на знаменовање фауне голушаваца Црне Горе, која за систематику има највећу важност, јер она показује прелазе између

1. *Limax*-а и *Limacopsis*-а,
2. између *Limax*-а и *Agriolimax*-а,
3. упућује на стадиј полуголушавости у прећа.

Цитирана дјела:

J. F. Babor: Über *Aspidoporus limax* Fitz. Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums", XII, 1898.
O. Böttger: Beitrag zur Kenntnis der Schneckenfauna von Central-Bosnien sowie des südlichen Dalmatiens und Westmontenegros. Jahresbericht der malacozoologischen Gesellschaft, 1885.
S. Clessin; Die Binnenmollusken Montenegros. Nachrichtsblatt der deutschen malacoz. Gesellschaft, 1885.
H. Simroth: Über den *Limax montenegrinus* Böttger, на озн. мј.
— Über einige Nacktschnecken von Montenegro und Corsika, на озн мј., 1900.
— Über die Abhängigkeit der Nacktschneckenbildung vom Klima. Biologisches Zentralblatt, 1901.
— Über die von D. Mrázek in Montenegro gesammelten Nacktschnecken. Sitzungsbericht der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaft. Mathem.-naturw. Klasse, 1904.

IV. Пужеви са кућицама и шкољке из Црне Горе.

A. Malacozoa Cephalophora.

Pulmonata.

1. STYLOMMATOPHORA.

Фамилија: ***Testacellidae.***

Род: *Daudebardia* Hartm.

D. rufa Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 118, таб. VIII., сл. 26.—29. *Helix rufa* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 39. *Helicophanta rufa* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 5, *Daud. rufa* Drap.

Опће налазиште[1]): Јужна и источна Европа.

[1]) Ови податци дају се понајвише по Вестерлундову каталогу.

1880. Böttger, 19, 20, 21. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 102. *Daud. rufa* Drap. — 1906. Wagner, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 179. *Daud. rufa* Drap.

Између Будве и Цетиња код Св. Петра на једном врелу (leg. Reitter) и код Скадра (Wagner).

D. brevipes Drap. нашао Walderdorff мртав комад код Котора (Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 504).

Фамилија: *Oleacinidae.*

Род: *Glandina* Schum.

Gl. algira Brug. var. ***poireti*** C. Pfr. *(Табла I., слика 1.—3.)* Naturg. d. d. Moll., III, 1828, 34, т. 7., сл. 3.—4. *Buliminus poireti* C. Pfr. — Rossm., Iconogr., сл. 123., *Achatina Poireti* Fér. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 11. *G. poireti* C. Pfr.

Опће налазиште: Крањска, Истра, Далмација, Србија.

1873. Möllendorff, Fauna Bosnien, Allgem. Übersicht; *Gl. algira* Brug. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 179; *Gl. algira* S. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 201; *Gl. algira* Brug. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 97; *Gl. poireti* Desh.

Распрострањена по свој Црној Гори, излази само за врло влажна времена те иде на лов. Особито клаузилије с танком кором из скупине *Delima* чини се да им је главна храна, али она не штеди ни врста са дебелом кором, као *Cyclostoma*. „Настругане" и испијане жртве њихове налазе се често под камењем. Ја посједујем варијетету из Вирпазара, Жабљака н. Ск., Ријеке, Бољевића (43 : 14, apert. long. 23 *mm*), Чева, Цеклина, из околице Скадра, Реци и Диноса. Величина је врло различита а особито према Албанији налазе се прави горостаси. Највећи комад из Диноса има 47 : 15, apert. long. 26 *mm*.

Фамилија: *Vitrinidae.*

Род: *Vitrina* Drap.

V. diaphana Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 120, т. 8., сл. 38.—39. *V. diaphana* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 27. и 1398. *V. diaphana* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 15 *V. diaphana* Drap.

Опће налазиште: Средња Европа.

1873. Möllendorff, Fauna Bosnien, Allgem. Übersicht *V. diaphana* Drap.

Већ Мелендорф наводи је у „Црној Гори". Млади, ваљда амо идући комад нађох под буковом кором у лиснатим шумама између Колашива и Андријевице.

V. reitteri Böttg., 19, 20 и 21. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 1880, 102. *V. (Phenacolimax) Reitteri* Bttg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 10. *V. reitteri* Bttg.

Опће налазиште: Црна Гора. — Између Будве и Цетиња код Св. Петра на једном врелу (leg. Reitter). — У блиском сродству са *Vitrina major* Fér.

Род: *Hyalina* Fér.

H. cellaria Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 28; *Helix cellaria* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 22. и 527. *Helix cellaria* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 54. *Hyal. cellaria* Müll.

Опће налазиште: Европа, Кавказ, Сирија.

1901. Wohlberedt, Bericht, 201. *Hyalina cellaria* Müll..

Само код Вирпазара у појединим комадима.

H. planorbis Möll. *(Табла I., слика 4.a и 4.b.)* — Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1900, 169. *Hyalina planorbis* Möll.

Опће налазиште: Јужна Далмација и Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 201. *Hyalina planorbis* Möll.

Код Жабљака на Скадарском Језеру појединн комади.

Род: *Zonitoides* Lehm.

Z. nitida Müll. Verm. terr. et fluv. hist. II, 1774, 32. *Helix nitida* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 25. *Helix lucida* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 39. *Hyalina nitida* Müll.

Опће налазиште: Европа, Азија, Алжир.

1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *Zon. nitida* Müll. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 201. *Zon. nitida* Müll.

Др. Вернер нашао код Цетиња а ја код Жабљака.

Род: *Crystallus* Lowe.

C. reitteri Böttg. 19., 20., 21. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 1880, 103. Rossm., Iconogr. ново изд., сл. 39. *Hyalina Reitteri* Bttg.

Опће налазиште: Хвар.

1901. Wohlberedt, Bericht, 201. *Vitrea Reitteri* Bttg.

Пар комада сплављених у Жабљаку и Вирпазару (det. v. Möllendorf). — Близу сродан са *litoralis,* али је мањи, има нешто вишу завојницу, нешто шире, на шву јасније испрутане опходе и нешто шири, на излазу више лијевкасти пупак и отвор је нешто мање накошен.

C. litoralis Cless. Malak. Blätter, 1877, 131, т. 2., сл. 9. *H. litoralis* Cless. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 28. *Hyalina (Vitrea) litoralis* Cless. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 31. *H. litoralis* Cless.

Опће налазиште: Истра код Горице. — У Рецима нађен је комад, који ваљда иде амо. (det. a. s. Wagner). — Близу сродна са пређашњом врстом.

Род: *Zonites* Montf

Z. mauritii West. Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 77. *Z. mauritii* West. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1565. *Z. mauritii* West.

Опће налазиште: Босна, Нови Пазар.

Наводим ову врсту, прем у самој Црној Гори није нађена.[2] Најближе налазиште јесу по М. пл. Кимаковићу (v. Kimakovicz) црногорице на Свјетлом Борју (1400 *m*), у Полимљу у Новом Пазару на црногорској граници. (Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, сл. 67.)

Z. montenegrinus Bttg. *(Табла I., слика 5.)* nov. spec. *Char.* Differt a *Z. mauritii* West., cui proximus est, t. minore magis depressa, colore superne magis obscuro, umbilico pro latitudine paulo latiore, infr. $5^1/_2$ superne convexioribus, satura *ab initio profundiore* discretis, anfr. ultimo basi magis planato, apert. distincte minus ampla. — Alt. $8^1/_2$, diam. max. 20 *mm*; alt. apert. 7, lat. apert. $8^1/_4$ *mm*.

Налазиште: Колашин-Андријевица и Поље-Морача у малом броју и ваљда израштени, јер сви нађени комади имаду само ову величину. (Оригинал у coll. Böttger)

Кућица још је више стиснута него ли код најближе сродне босанске *Z. mauritii* West., са којом мала врста иначе има велике сличности, али ја сам нашао, да је овај пола тако висок као широк (alt. 11, diam. max. 22 *mm*), дакле знатно већи од наше врсти. Оно $5^1/_2$ опхода су уз то знатно избоченији а шав је дубљи, и то већ од почетка удубенији. Боја је горе тамно-зеленкасто рожната смеђа, доле прилично тамно-сива, три радија врло су широка, у боји се јако истичу, горе жута, доље жућкасто-бијела прозрачна. Скулптура се не разликује битно од босанске. На горњој се страни показују врло густе, ситне, неправилне пруге набора а још финије спиралне нити, које их крижају, те цијелу површину заодијевају као решетка, а да се простори међу њима не ојачавају до јасних зрна; дôња страна је слабо радијално прутана и врло сјајна. Задњи обод је знаменито стиснут и није ни доље тако сведен као у *Z. mauritii* West., али на рубу је слично изобљен као у овога. Отвор косо полумјесечаст је сигурно мање пространи. Пупак размјерно већи. Велик је $^1/_5$ базе, дочим је у босанске врсте нешто ужи. (Böttger.)

Z. albanicus (Zgl.) Rossm. *(Табла I., слика 6. и 7.)* Rossm., Iconogr., сл. 148.; *Helix albanica* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 78; *Z. albanicus* (Z.) Rm.

Опће налазиште: Црна Гора, Албанија.

1872, Бруспна, Рад, XIX. св.; *Zon. (Aegopis) albanicus* Zgl. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosnien, Allgem. Übersicht; *Z. albanicus* Zgl — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. Deutsch. mal. Ges., 179; *Z. albanicus* Zgl. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 201; *Z. albanicus* Zgl. — Wohlberedt. Nachtrag, 83; *Z albanicus* Zgl. — Petrbok, Nachrichtsbl. Deutsch. mal. Ges., 87; *Z. albanicus* Zgl.

Распрострањен по својој Црној Гори, сјев. Албанији и свуда га је лахко наћи на влажним, тамним шкриповима стијена у долинама и пољима, према није лахко наћи живих комада. Готово увијек је у друштву са *Eucamp. pouzolzi.* — Највеће кућице су 43 *mm* промјера а 25 *mm* висине. Боја сивкасто-смеђа до тамно-смеђа (Жабљак). Задњи опходи већином јако сјајни. Структура у старих комада једнолично фино зрнаста, само егземплари из Медуна се одликују крупнијом структуром и оскудицом сјаја уз сиво-жуту боју. — Сабирао сам врст у околици Цетиња, Ријеке, Жабљака, на Скадарском Језеру, у Подгорици, Медуну, Никшићу, Лукову, Богатићу, Биочанима, Ораном Долу, Буковику, Чеву, Цеклину, Морачком Пољу, Бољевићу, Боан-Тусини и у Албанији: у Скадру и Реци.

Како је већ М. пл. Кимаковић у Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 71, сасвим право писао, одликује се Црна Гора јако депресним кућицама од *Zonites*-а. Зато је и правије да се *Z. croaticus* Partsch var. *pudiosus* Zgl., што га Кобелт у Црној Гори наводи за овај предио, брисати.

Фамилија: ***Patulidae.***

Род: *Pyramidula* Fitz.

P. rupestris (Stud.) Drap. Tabl. des Mollusques de la France, 1801, 71; *Helix rupestris* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 534.; *Helix rupestris* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 13; *Helix rupestris* Drap.

Опће налазиште: Средња и јужна Европа, Сирија, Алжир, Тунис.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 504; *H. rupestris* Müll.

На стијенама цесте из Котора у Цетиње (Walderd.).

Род: *Acanthinula* Beck.

A. aculeata Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 81; *Helix aculeata* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 536: *H. aculeata* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 16; *H. aculeata* Müll.

Опће налазиште: Европа, Кавказ, Сјеверна Африка.

1901. Wohlberedt, Bericht, 201; *A. aculeata.*

Једини израсли комад из града Жабљака. — По Кобелту, Rossm., Iconogr., ново изд., свезак XI., стр. 62., упућује анатомска грађа ове врсте у близину *Cionella* или *Pupa.*

Фамилија: ***Eulotidae.***

Род: *Eulota* Hartm.

Eul. fruticum Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 71. *Helix fruticum* Müll — Rossm., Iconogr., сл. 8. и 1194. *Helix fruticum* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 152 *Helix fruticum* Müll.

Опће налазиште: Европа, Кавказ, Сибирија. — Често на шумовитим обронцима Бојан-Тусине. Не разликује се ни мало од њемачких и аустријских егземплара. Боја бјелкаста, без пруга. $5^1/_2$ опхода, промјер 21—22, висина 16—17 *mm.*

Фамилија: ***Helicidae.***

Подфамилија: *Valloniinae.*

Род: *Vallonia* Risso.

V. costata Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 31. *Helix costata* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 439. *Helix costata* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 14. *Helix costata* Müll.

Опће налазиште: Европа, Азија, Алжир.

1901. Wohlberedt, Bericht, 201; *Vall. costata* Müll.

Доплављена са Каратуне код Жабљака. Кућице имају само 2—2·5 *mm* промјера.

V. pulchella Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 30. *Helix pulchella* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 440. *Helix pulchella* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 15. *Helix pulchella* Müll.

Опће налазиште: Европа, Азија, Сјеверна Африка.

1873. Möllendorff, Fauna Bosnien, Allgem. Übersicht; *Helix pulchella* Müll. — „Montenegro" (Möll.).

Подфамилија: ***Helicodontinae.***

Род: *Helicodonta* (Fér.) Risso.

H. corcyrensis Partsch. Desh. ap. Fér. Hist. moll., 1839, бр. 75., т. 16., сл. 23. и 24. *Helix corcyrensis* Partsch. — Rossm., Iconogr., сл. 835. *Helix contorta* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 19. *Helix corcyrensis* Partsch.

Опће налазиште: Балкан.

var. ***canalifera*** Ant. *(Табла I., слика 8. и 9.)*

1901. Wohlberedt, Bericht, 202. *Gon. corcyrensis* Partsch. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 84. *Gon. corcyrensis* Partsch. — 1905. Sturany, 11. Jahresber. naturw. Orientvereins, 36; *Gon. corcyrensis* Rohlena, Ausbeute.

Нашао само доплављена код Жабљака и Вирпазара, али ми је Фирер послао овај варијетет из Буковника, Спужа, Данилова Града, Зеленике и из сјеверне Албаније из Скадра, Диноса и са Дјелчића. Величине: висина 5—5 $^1/_2$ *mm*, промјер 10—11 *mm*.

Подфамилија: ***Fruticicolinae.***

Род: *Fruticicola* Held *(Trichia* Held).

F. filicina (F. J. Schmidt) Pfr., var. ***nudata*** West. Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 46. *Helix filicina* var. *nudata* West. — Möllendorf, Fauna Bosnien, 35. *Helix (Fruticicola) filicina* F. Schm. (?).

Опће налазиште: Босна.

1899. Sturany, Annal. nat. Hofmuseum, Wien, 57 и 58. *Helix (Fruticicola* [?]*) filicina* A. Schm. var. *nudata* (?).

Др. Стурани добио је са Волујка на херцеговачкој граници форму, која ваљда иде амо (leg. Apfelbeck).

F. haueri Kim. Brancsik, Consignatio syst. spec. in itinere bosnensi anno 1888, coll. y Jahrb. d. Naturw. Ver. d. Trencsiner Com., 1888/89, XI. и XII. год., т. 2., сл. 3. *Helix Haueri* Kim.

Опће налазиште: Новипазар, Босна.

1901. Wohlberedt, Bericht, 202. *Fr. (Trichia) haueri* Kim. var. *subangulata* Möll.

Неколико од Каратуне доплављених комада код Жабљака. Своједобно ми је пл. Мелендорф опредјелио ове слабо сачуване комаде, које би ја иначе ставио уз *F. kusmici* Cl.

F. kusmici Cless. Malakozoolog. Blätter, ново изд., IX, 1887, 52. *Helix Kusmici* Cless. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 723. *Helix (Trichia) Kusmici* Cless. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 63. *Helix kusmici* Cless.

Опће налазиште: Имотски и Котор.

1872. Брусина, Рад. *Helix (Fruticicola) rufescens* Penn.

Не баш често у Албанији: Реци, Шкрели, долина Сеу код Риоли у Албанији (det. Dr. Sturany), и код Цетиња (leg. Brusina).

Подрод: *Monacha* Hartm.

M. incarnata Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 63. *Helix incarnata* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 10. и 361. *Helix incarnata* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 97. *Helix incarnata* Müll.

Опће налазиште: Европа. — Пар слабо ушчуваних комада у лиснатим шумама Брда; Боан-Тушина и Гвозд у Крнови. Опхода 6, висина $9^1/_2$, промјер 14 *mm*. Боја тамно-смеђа, прелази нешто у црвенкасто.

Подрод: *Euomphalia* West.

Eu. floerickei Kobelt. *(Табла I., слика 10.—15.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1898, 162. *Helix floerickei* Kobelt. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1622. и 1623. *Helix (Euomphalia) floerickei* Kobelt.

Опће налазиште: Херцеговина (Sturany), Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 202. *Frut. (Euomphalia) floerickei* Kob. и *f. albida* Rolle. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 83; *Euomph. floerickei* Kob. — 1905. Sturany, 11. Jahresber. d. naturw. Orientvereins, 36. *Helix floerickei.*

Под камењем и у шуми на кршевима. У нутарњој Албанији, у нутарњој Црној Гори а отале (по дру Стураниј у) до у Херцеговину распрострањена. — Врло промјењљива врст и величином и бојом, те обликом и скулптуром. Висина вариира између 11·5 и 6 *mm*, промјер између 18 и 9·5 *mm*. Боја или једнобојна бјелкаста *(f. albida)*, или горе са жућкастом до црвено-смеђом пругом, дочим је дôњи дио кућице прилично обојен (жућкаст до црвено-смеђ), тако да као и у *Eu. orsinii* у обојених кућица остају само двије свјетле пруге, средња и једна по шву. Опходи горе и доље са мање више изразитим спиралним линијама. — Величине (у милиметрима):

	Црна Гора					Албанија		
	Колашин (под кам.)	Колашин и Андријевица (на пећинама)	Боан-Тушина	Ком	Костика	Вила	Тројан	Дарван
Највећи промјер .	14	18	17	14	16	15	14	13
Највећа висина .	$9^1/_2$	$11^1/_2$	11	$9^1/_2$	9	10	$8^1/_2$	$8^1/_2$
Опходи	6	$6^1/_4$	$6^1/_2$	6	6	$5^1/_4$	6	6
Најмањи промјер .	9	10	13	13	12	14	13	10
Најмања висина .	6	$6^1/_2$	8	$7^1/_2$	8	$8^1/_2$	8	7
Опходи	$5^1/_1$	$5^1/_2$	6	$5^3/_4$	6	$6^1/_4$	$5^2/_4$	$5^1/_2$
Претежна боја (пруга) . . .	жућкаста	бијеложута и црв.-смеђа	биј.-жута и црв.-см.	бијело-жута	бјелкаста	бјелкаста	црв.-смеђа	црв.-смеђа
Претежна скулптура (Streifen) .	једнолико фина	једнолико фина	једнолико фина	мјестим. снажан	ребраста	једнол. ф. ребр.	једнол. ф. ребр.	једнол. ф. ребр.

Најобичније код Колашина, мали комади под камењем, већи на кршевима у шуми, мањи на другим налазиштима.

Подфамилија: *Campylaeinae.*

Род: *Campylaea* Beck.

Подрод: *Liburnica* Kob,

L. hoffmanni (Partsch) Rossm. *(Табла I., слика 16. и 17.)* Rossm., Iconogr., сл. 224. *Hel. hoffmanni* Partsch. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 134. *Hel. hoffmanni* (Partsch) Rossm.

Опће налазиште: Далмација, Црна Гора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges , Wien, 505. *Hel. hoffmanni* Partsch. — 1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Hel. (Camp.) hoffmanni* Partsch. — 1901. Wohl-

beredt, Bericht. 202. *Camp. hoffmanni* Rm — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Euc. denudata* Rossm.

По Валдердорфу налази се у свој Црној Гори с ову страну Зете. Нашао сам је само код Цетиња и Његуша, између Котора и Цетиња и код Вирпазара. Уопће тешко се налази, јер је дубоко у шкриповима стијена и, како је већ Валдердорф споменуо, само по ноћи за топле кише излази. Величина се знатно разилази. Два комада из Његуша имају промјер 29 и 30 *mm*, а висину 20 *mm*, два са Цетиња 30 и 32 *mm* промјера, а 19 и 21 *mm* висине, дочим трећи комад оданле има 33·5 : 22 *mm*. Опхода 5·5 *mm*.

Euc. walteri Böttg. *(Табла I., слика 18.)* Jahrb. deutsch. mal. Ges., 1886, 37, т. 2., сл. 1. *Hel. (Campylaea) walteri* Böttg. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1720. *Campylaea walteri* Böttg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 134. *Hel. walteri* Böttg.

Опће налазиште: Јужна Далмација. — Ову доселе са Спича-Сутоморе у Јужној Далмацији крај црногорске границе познату врст сабрао сам у једном примјерку на врху Румије око 1400 *m* високо. Кућица једнака је као у *hoffmanni*, промјер 28·5 *mm*, висина 17 *mm*, пупак на пола покривен, одликује се врло фином густом длаком. Прутица има само средња, ширина 1 *mm*.

Подрод: *Dinarica* Bourg. *(Eucampylaea* West.*)*

D. pouzolzi Desh. Encycl. méthod., Vers. II, 233, 1830. *Helix pouzolzi* Desh. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 115. *Hel. pouzolzi* Mich. — Rossm., Iconogr., сл. 215. *Hel. pouzolzi* Mich.

Опће налазиште: Далмација, Босна, Херцеговина, Србија, Црна Гора, Албанија и свакако Новипазар.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., 505. *Hel. pouzolzi* Desh. и var. *montenegrina*. — 1869. Brusina, Monogr. Campyl. Dalm. & Croat. — 1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Hel. (Campylaea) pouzolzi*. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, 36. *Hel. pouzolzi* Desh. са var. *minor* Rm. = *montenegrina* Zgl. — 1899. Sturany, Annal. naturh. Hofmus., 58. *Hel. pouzolzi* Desh. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 202. *Campylaea pouzolzi* Mich. са var. *montenegrina* Zgl. — 1903, Wohlberedt, Nachtrag, *Campylaea pouzolzi* Mich. — 1905. Petrbok. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Eucampylaea pouzolzi* Payr. и var. *montenegrina* Zgl.

Кобелтом (по Bourguignat-у) као *Dinarica* одвојена подврста (Rossm., Iconogr., нов. изд., 60.) с врстама (по Вестерлунду) *pouzolzi, soccaliana, serbica, pančići*, од којих је Bourguignat, не познавајући новије форме, чак 18 врсти конструирао, врло је добро заступана у Црној Гори, а ја мислим, да сам нашао на нашем подручју готово све доселе описане и у Далмацији, Босни и Србији наведене форме. Но увијек се наилази на највеће потешкоће, кад се куша материјал средити и одредити уз помоћ литературе, јер ни један опис различитих установљених врста и варијетета не ће да ма ни дијелом пристаје уз наш материјал, па држим, да се ствар не само не би побољшала већ и погоршала, ако би начинили од оних 4 до 18 врста њих 40 до 180. Овакову изванредну разноличност у форми, боји а прије свега и у величини нећемо наћи ни у једне друге нама познате слатководне конхилије, изузев можда *Arionta arbustorum*, на коју по својој варијабилитети у осталом врло наличи наша врста.

И ако је по нашему назору посве криво установљивање врста на начин г. Bourguignat-а, које нијесу, како већ Кобелт вели, но индивидуалне изразитости једне једине локалитете, јер свака врста мање или више варира на једном налазишту, и ако је с друге стране у *pouzolzi*, а нарочито у малих као var. *montenegrina* означених формй управо немогуће установити добро одликоване варијетете, то се не смије ипак замјерити, ако се на основи географске раширености неколике особито одвојене форме напосе спомињу. Око ових се онда врстају сличне и прелазне форме па се оваким може сваки пут додати само aff., и тиме назначити, којој је од именованијех варијетета најсроднија нађена форма. Ако се превише назива накупи — а број варијетета тек је ствар укуса — то се тиме отешчана преглед,

па се ваља баш у *pouzolzi*-је, Протеја европскијех пужева чувати, да се на основу појединих комада установљују варијетете, код којих дотични ауктор ни не може знати, ради ли се ту о средишту географскога круга формâ или тек о случајно екстремно развијеном комаду.

Прије но извијестим о црногорском материјалу, којим располажем и овај попратим истодобно систематским поређањем свију до сада познатих форми, како си га умишљам, дозволићу си још неколике опће биљешке.

Најочитија разлика међу формама лежи понајприје у величини. Премда се чини, да се највећи егземплари налазе у мањим висинама а најмањи на највишим планинама (Котор: промјер 52 *mm*, врх Румије 1500 *m*: промјер 27 *mm*), то овај назор не вриједи ипак за велики дио мојега материјала. Тако се н. пр. на красу код Чева у Црној Гори на висини од можда 700 *m* налазе упоредо кућице са слиједећим промјерима: 51, 49, 42, 41, 40 *mm*, а на брijегу жабљачкога града у висини од 50 *mm* промјери од 45, 42, 39, 34, 33 *mm*, тако да није дакле величина кућице увјетована висином налазишта. Прије би мислио, да се кућице умањују према унутрашњости копна *(bosnensis, serbica)*, акопрем се на Румији, дакле близу Јадрана, налазе такођер врло малене форме, које би егземпларе, становнике шума а не краса, у осталом могли прибројити уз *serbica;* у овом би случају збиља постајали *pouzolzi* то мањи, што дубље залазимо у копно.

Једнако као величина мијења се на истом мјесту и висина завоја. На сваком се налазишту налази кућица са мање или више уздигнутим завојкама а пупак је онда већином више или мање или никако покривен.

Слично је и са бојом. Позната темељна боја је црвенкастосмеђа, но налазе се упоредо и жућкасти, зеленкасти и црносмеђи комади с одговарајућим прелазним тоновима. Налазе се чак и готово бијели егземплари. Према томе је искључено, да би једној форми дали првенство као варијетети ради саме висине завоја или боје. У својој збирци посједујем заправо само с једнога јединога налазишта већи број егземплара, који би били једнолично обојени, те се по боји заиста и истичу. Ти су егземплари из Ерцегновога, скроз су црносмеђе боје, а налазе се на њима само више или мање тамне прутице.

По мојем се мнијењу не смије нипошто важности полагати на мање или више потпуни број прутица. Међу сваким бројнијим материјалом са једнога налазишта налази се довољно комада, на којима нијесу до три прутице него једна или друга фали, или се опет једна над другима особито истиче, било јачом бојом, било већом ширином или оштрим рубовима. Наравски, имаде мјеста, на којима су редовитије бројем три прутице, док се опет на другим правилно налазе најразличитије варијације.

Овдје имадемо исти случај, као у наше *hortensis* или *nemoralis;* у потоње превладава број од пет прутица, у прве од три а на другим мјестима опет форма без прутице. Није могуће на томе темељити нове варијетете или чак врсте.

Сада долазимо до питања, колико ли „врста“ има, односно крије Црна Гора? Кад површно разматрамо, разлучујемо двије врсте, већином велика *pouzolzi* и малена *serbica*. Прва живи по красу, понајдраже по вртачама, каменитим зидовима или дубоким процјепима у стијенама, већином заједно са *Zonites albanicus,* а излази само ноћу и за јаке кише. Потоња настава искључиво више шумовите крајеве Брдâ и Црне Горе (н. пр. Румију) као и *Herilla* или позната *Clausiliastra laminata*. Но пошто се не луче увјек оштро рубови голога краса од шуме (Брдâ) већ често захватају једни у друге, то није чудо, ако налазимо на граници форми, које би истим правом могли прибројити у *pouzolzi,* и *serbica*.

С тога је правије, ако узмемо само једну врсту, *pouzolzi,* па јој придамо *serbica* као подспеција.

Мислим, да ћу најбоље извијестити о свом налазу, ако набројим по мојему путу, којим сам ударио, налазишта, опишем нађене егземпларе а назначим у исто вријеме, којој их варијетети ваља прибројити заједно са сродницима.

Ерцегнови. *(Табла I., слика 21.)* Кућица отворено пупкаста, дебеле љуске, јасна и правилно прутана, са јасним спиралним цртама. Руб вретена и базе врло снажан. Боја тамносмеђа; прутице, ако их има, готово црносмеђе.

Величина:	51 : 35	51 : 29	51 : 28	47 : 26	45 : 26	42 : 24 *mm*
Опходи:	6 1/2	6	6	6	5 3/4	5 1/2

Најчешћа је највећа форма. Врло често форма (var.) *obscura* Bielz.

Котор. Надморска висина до 100 *m*. *(Табла I., слика 19., 20.)* Кућица отворена, пупчаста, мање или више сурово прутана, са јасним спиралним цртама, које се истичу особито у једнобојних, жутих егземплара. Руб вретена и базе необично снажан. Прутање и боја различити, потоња жућкаста до тамносмеђа.

Прутање: *а)* без прутића врло често. f. *unicolor* Pfr.:

б) јака средња прутића, f. *unifasciata* Pfr., овима се придружује низ егземплара, у којих је

в) горња прутића мање или више јасна и у којих је

г) дôња. Потоња се наставља јасно или нејасно према свјетлој црти, која се налази под средњом прутићом те избљеђује према пупку;

д) средња прутића нестаје по мало, па остаје само горња и дôња, f. *bifasciata* Brus.;

ђ) форма само с обје горње прутића нијесам нашао;

е) све прутића се слију а љуске чине се, осим свјетлије пруге до шва да су једнолично тамносмеђе, f. *obscura* Bielz.

Ова се форма налази као и варијетета (види Ерцегнови).

Облик кућице је плоснато до високо сведен.

Величина: 53 : 31, 52 : 33, 52 : 31, 52 : 30, 47 : 28, 43 : 29 *mm*. Опхода има увијек 6. Превлађује највећа форма.

Мјестимице често, али се може десити да се неће уз најпомњивије тражење наћи ни један комад.

Његуш 885 *m* висок. Кућице као прије, боја сивожута са слабим средњим пасом.

Облик кућице сведен, величина 45 : 30 *mm*, 5 1/2 завоја. Нађен је само један комад, који припада врсти.

Ријека, 200 *m* високо. *(Табла I., слика 17. доље.)* Кућица са снажним, једноличним пругама, спиралне црте нејасне. Руб вретена и базе врло је снажан, пошљедњи опход силази код отвора јако доље, а због тога је пупак нешто покривен. На пошљедњем се завоју јасно разабире тупи повор. Боја је тамносмеђа с изблијеђелим прутићама. Облик кућице сведен, величина 47 : 30 *mm*, број завоја 6, припада врсти.

Ријека-Подгорица, од прилике 500 *m* висина *(Табла I., слика 16. доље.)* Шкољка са јасним, правилним пругама, под лупом се разабиру спиралне црте. Руб вретена и базе снажан, пошљедњи силази понешто. Повору нема трага. Боја жућкаста са снажним прутићама, врло сјајна. Облик кућице сведен, величина 48 : 32 *mm*, 6 завоја. Само један комад, који припада врсти.

Подгорица-Вељe Брдо, око 100 *m* вис. *(Табла I., слика 22.)*, (leg. Führer). Кућица са јасним, нешто неправилним пругама, под лупом се спиралне црте слабо разабиру, руб вретена и базе снажан, боја тамносмеђа слабо сјајна. Облик кућице сведен, величина 45 : 29 *mm*, са 6 завоја. Само један комад, који припада врсти.

Вирпазар, око 100 *m* вис. *(Табла I., слика 18. и 20. доље; табла II., слика 6.)* Кућица са јасним и прилично правилним пругама, спиралне се црте разабиру под лупом, руб вретена и базе снажан, задњи завој силази мање или више. Боја жућкаста до смеђаста, прутице врло различите; међу њима и f. *bifasciata*. Облик кућице прилично плоснат до сведен.

Величина:	50 : 26	48 : 28	47 : 25	45 : 29	44 : 23 *mm*
Завоји:	6	6	5 3/4	6	5 3/4

Често се находи по стијенама и зидовима. Припада врсти, дијелом aff. f. *wohlberedti*.

Жабљак на Скадарском Језеру, око 50—75 *m* вис. *(Табла II., слика 1.—5.)* Кућица са јасним но неправилним пругама, спиралне су црте врло фине и прилично нејасне. Руб вретена и базе мање више снажан. Боја врло разнолична, такођер

жутозеленкаста без прутица, а дијелом с једном, двије или три. Облик кућице прилично плоснат до јако сведен.

Величина:	45 : 25	42 : 26	42 : 22	39 : 22	34 : 21	33 : 19 *mm*
Завоји:	6	6	6	6	5 1/2	5 1/4

Налази се врло често по зидовима старе тврђаве. Припада дјеломице још врсти (пријелаз f. *wohlberedti*), а дијелом ваља егземпларе прибрајати var. *montenegrina*, премда је налазиште у равници.

Бољевић на Суторману кланцу, око 100 *m* вис. *(Табла II., слика 8., 12.)* Кућица са јасним но неправилним пругама, спиралне су црте врло ситне, а тако бројне да се кућица сјаји попут свиле. Руб вретена и базе врло снажан, боја жућкастозелена до смеђаста. Прутице врло различите. Облик кућице плоснат до високо сведен, пошљедни завој сплази мање-више.

Величина: 48 : 26, 47 : 28, 43 : 24, 40 : 23 *mm*. По 6 завоја. Налази се врло често по стијенама. Дијелом спада врсти, дијелом aff. f. *wohlberedti*.

Микулић на Румији, око 1000 *m* вис. *(Табла II., слика 9.—11.)* Кућица са мање или више јасним, прилично правилним пругама, спиралне су црте врло ситне, руб вретена и базе мање или више снажан. Боја тамносмеђа, прутице смеђецрне. Облик кућице плоснат до високо узвијен, врло сведен. Величина 44 : 25, 42 : 28 *mm*. По 6 завоја. Нађена само 2 егземплара на стијенама, припада врсти.

Орани Дô-Богетић, око 800 *m* вис. (?) Кућица с јасним, нешто неправилним пругама, спиралне су црте врло фине, а разабиру се само под лупом. Кућица размјерно танке љуске, са слабим базалним рубом и вретеном. Облик је кућице високо узвијен. Величина 40 : 22 *mm*, завоја 5 3/4. Припада још врсти. Нађен само један комад на стијени.

Богетић-Чево, око 800 *m* вис. Кућице са дебљом љуском но прије, са јасним, правилним пругама. Спиралне црте врло неправилне. Руб базе и вретена снажан. Боја жућкаста, са јасним прутицама. Облик кућице слабо узвијен. Величина 45 : 28 *mm*, завоја има 6. Нађен само један комад на стијени, припада врсти.

Чево-Цеклин, око 700 *m* високо. *(Табла I., слика 21., табла II., слика 7.)* Кућице са врло чврстом љуском, прилично правилним пругама и врло ситном спиралном скулптуром, која се разабире под лупом. Руб базе и вретена мање или више снажан а слабо раширен. Боја жућкаста до смеђаста са мање више јасним прутицама.

Величина:	52 : 35	49 : 30	40 : 26	42 : 37 *mm*
Завоја:	6 1/2	6	6	6

Налази се често по стијенама, а најчешће најмања форма. Сви комади припадају врсти.

Брда око Никшића, 600—800 *m* вис. *(Табла II, слика 15. и 16.)* Кућица са танком љуском, са слабим а правилним пругама; спиралне су црте врло фине, разабиру се само лупом, руб базе и вретења м.-в. раширен. Боја смеђаста, обје су ваљске прутице на широко испране, средње често нема (f. *bifasciata*) а ако је има, јака је и оштра. Кућица је правилно сведена.

Величина:	35 : 21	32 : 20	31 : 18 *mm*
Завоји:	5 1/2	5 1/2	5 1/2

Често се налази по слабо зашумљеним брдима око Никшића. Кућице припадају var. *montenegrina*.

Буковик-Луково, за Никшићем, око 1000 *m* вис. Кућица размјерно танке љуске, са јасним правилним пругама, спиралне су црте невидљиве, руб базе и вретена није ни снажан ни раширен. Боја жућкаста, један комад са само два, испрана паса (f. *bifasciata*). Облик кућице слабо уздигнут. Величина 40 : 22 *m*, завоја 5 3/4. Уско се прислања уз егземпларе из Никшића.

Боан-Тушина. *(Табла II., слика 17. и 18.)* Кућица снажна, са јасним неправилним пругама, спиралне су црте врло неправилне, па се једва виде под лупом.

Руб базе и вретена раширен а слабо снажан. Боја скроз жућкаста, прутице смеђе, увијек неправилне а истичу се оштро. Кућица врло сјајна, већином сплоштена.

Величина:	35 : 22	35 : 20	34 : 21	34 : 18	29 : 17	29 : 14½ *mm*
Завоји:	6	6	5½	5¾	5½	5¼

Велика се мноштва налазе по каменим зидовима. Ови примјерци, који се приближују var. *moracensis* донекле наличе на var. *bosnensis*, како ју посједујем из Травника, само што већи промјер није над средином а и боја је посве другачија.

Поље-Морача на горњој Морачи, око 1000 *m* вис. *(Табла II., слика 23.)* Кућица прилично танке љуске са јасним, нешто неједноличним прутицама. Спиралне црте врло ситне једва се виде под лупом. Базални руб и руб вретена слабо јак, боја тамносмеђа, доље сјајна, горе загасита, прутице нејасно црносмеђе, изблијеђеле. Облик кућице стиснут, опходи округли као шипке, задњи прилично доље протегнут. Величина: 30 : 19 *mm*, 5¾ опхода. Један егземплар у шуми на стијени. Припада подврсти *serbica* var. *costellata* Kob. а приближује се мислим стиснутим обликом var. *pancici* (?)

Лијева Ријека, око 800 *m* вис. *(Табла II., слика 13. и 14.)* Кућа није одвећ јака са јасним али неправилним пругама, спиралне црте једва се и лупом разабиру. Базални руб и руб вретена мало проширени, слабо снажни. Боја жућкаста до црвенкаста, горе загасита, доље сјајна, прутице широке и врло тамне. Облик кућице стиснут до сведен, опходи јако изобљени, задњи прилично доље протегнут, зато нешто покритим пупком.

Величина: 35 : 22, 32 : 20, 31 : 19 *mm*, 5¾ опхода. Често на стијенама. Спада уз var. *montenegrina*.

За чудо нисам између Подгорице и Лијеве Ријеке нашао ни једне *pouzolzi*.

Колашин-Андријевица, око 1200—1500 *m* високо. *(Табла II., слика 26., табла III., слика 1. и 2.)* Кућица прилично јака, густо прутана, спиралне црте видљиве. Руб базални и вретена размјерно снажни. Боја жућкастосмеђа, уз средњу прутицу два јасна оштра појаса. Прутице тамносмеђе, средња оштро одвојена, обје друге према рубу и пупку излизане. Облик кућице кругљаст, задњи опход на отвору м.-в. далеко доље протегнут а услијед тога је пупак покривен. Величина: 28 : 22, 28 : 21, 25·5 : 19, 24 : 20 *mm*, 5¾ опхода. Често под трулим пањевима и на једном кршу у лиснатој шуми између Колашина и Андријевића. Кобелт у својој Иконографији, нов. изд. 2067.—2068. (не 2065.—2066., како у тексту стоји) означује ју као *nikitai* nov. spec. уз var. *fagorum*, али ја, према имам обилнији материјал, не могу је разлучити од *serbica*. Тек што је боја нешто тамнија у ње.

Румија, 1500 *m* вис., под самим вршком. Кућица прилично јако и густо прутана, спиралне црте једва јасне. Руб базални и вретена размјерно снажан, боја жућкаста до смеђаста, по странама средње прутице два свјетла, мање-више оштра паса. Пруге тамносмеђе, средња оштра, горња и дôња према вањским странама излизане. У једног комада је само средња остала (f. *unitaeniata* Böttger). Облик кућице мање кругласт него у оних из Колашина-Андријевице. Задњи опход на отвору мање-више доље протегнут, пупак нешто сакривен.

Величина:	29 : 22	28 : 21	28 : 19 *mm*
Опходи:	6	6	5¾

Није баш честа у кршевима букове шуме. Комади иду међу облике *serbica* а ја их означујем као var. *costellata* Kobelt. Опажа се нека сличност са var. *roschitzi*. Сличних комада добио је проф. Бетгер са Шпица (leg. Reitter и Stussiner), али се могу услијед виших завоја већ прибројити типној *serbica* (v. Jahrb. deutsch. Mal. Ges. 1885., 69.)

Иванова Халуга, подно Ловћена, 1000 *m* вис. (?) leg. D. Sturany. *(Табла II., слика 22., 24., 25.)* Кућица прилично тврда, прозирна, оштро прутана, спиралне црте прилично ситне. Руб базе и вретена прилично јак и проширен. Руб вретена прикрива нешто пупак. Боја жућкаста до смеђаста. Пасови тамносмеђи у свим могу-

њим варијацијама, међу њима и f. *unitaeniata*. Задњи опход обао као шипка на отвору доље протегнут. Величина: 33 : 21 30 : 19 29 : 18 27 : 17 *mm*

Опходи: $5^3/_4$ $5^1/_2$ $5^1/_4$ $5^1/_4$

Спадају као они из Румије облицима *serbica* и то уз var. *costellata* Kob. Највећи егземплар наличи оном из Поља—Мораче, у кога сам упозорио на сличност са *pancici*.

Од других налазишта имам само појединe комаде, све сабране од Фирера (Führer).

Бушати, Црна Гора. Кућица тврде коре, сведена; 30 : 21 *mm*, aff. var. *montenegrina*.

Корито. Кућица тврда, сведена, опходи округласти; 32 : 20, 31 : 20 *mm*, aff. var. *montenegrina*.

Вила, око 1700 *m* вис. *(Табла II., слика 20.)* Кућица тврде љуске, опходи стиснути; 29 : 17 *mm*, aff. var. *bosnensis*.

Сокол, Албанија. Кућица стиснута, у два егземплара лежи највећи промјер над половином; 34 : 21, 30 : 18 *mm* дјелом. var. *montenegrina* и var. *bosnensis*.

Хум, 1800 *m* вис. (?). Кућица плосната, избљиједјела, највећи промјер над средином, величина 32 : 17 *mm*, иде уз var. *bosnensis*.

Преглед синонима и варијетета у до сада публикованих форма.

Dinarica pouzolzi Desh.: Encyclop. méthod., Vers. II, 233, 1830, *Helix pouzolzi*; Syn. *Dinarica adriatica* Bourgt.: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 226. — *Dinarica biagioi* Bourgt: на озн. мј., 1880, 238. — *Dinarica cantrainei* Bourgt.: на озн. мј., 1880, 244, т. 4., сл. 7.—8. — *Dinarica dinarica* Bourgt.: на озн. мј., 1880, 217, т. 2., сл. 1.—3. — *Helix dalmatina* Parr.: у рукопису. — *Dinarica daniloi* Bourgt.: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 243. — *Helix gravosaensis* Mühlf.: у рукопису. — *Dinarica horatii* Bourgt.: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 238, т. 4., сл. 3.—4. — *Dinarica kuzmici* Bourgt.: на озн. мј., 1880, 219, т. 2., сл. 4.—6. — *Helix macarana* Mühlf.: у рукопису. — *Helix pouzolzi* Payrandeau: Catal. descriptif et method. des Annel. et d. Moll. d. l'Isle de Corse, 102, No. 220. — *Helix pouzolzi* Michely: Guérin, Mag. d. Conchyl., 1831, livr. 4, т. 30. — *Helix ragusana* Férussac: у рукопису. — *Helix savignyana* Ehrenberg. — *Helix sabljari* Bourgt.: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 237, т. 4, сл. 1. и 2. — *Helix trizona* Reeve. — *Dinarica tschernagorica* Bourgt: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 232, т. 3., сл. 3.—4.

Типус.

Rossm., Iconogr., 215, и ново изд. сл. 1688., 1689., 1690., 1691., 1692., 1693.

У литератури споменуте форме:

По прутицама: Форма *unifasciata* Pfr. *(Табла I., слика 19. горе.)* Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1689. — Форма *bifasciata* Brusina: на озн. мј., сл. 1713. (Само за прутице.) — Syn. *bizona* Kobelt. (Кобелт га употребљава за var. *montenegrina*.) — Форма *unicolor* Pfr. *(Табла I., слика 20. горе.)* На озн. мј., сл. 1688. — Syn. форма *gravosaensis* Mühlf. Рукописно име; *brenoensis* Mühlf. Рукописно име; *brenoica* Bourgt.: Bull. soc. mal. de la France, 1880, 242.

По облику кућице: Форма *major* West.: Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1692. — Syn. форма *dinarica* Bourgt. (по Кобелту): Bull. soc. mal. de France, 217, т. 2., сл. 1.—3. — Форма *elevatior* Brusina. *(Табла I., слика 21. и 19. доље)*, Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1690. — Форма *depressior* Brusina. *(Табла I., слика 20. горе и 20. доље.)* На озн. мј., сл. 1691., 1692., 1693. Syn. форма *dinarica* (по Кобелту).

По мијени боје: Форма *obscura* Bielz. *(Табла I., слика 21. горе.)* — Овај облик може и као варијетета наступити.

Налазишта: Далмација, Босна, Црна Гора, Албанија, искључиво на красу, на кршевима, зидовима, старим зградама у дулибама а никада у шумама.

D. pouzolzi var. ***montenegrina*** (Ziegl) Rossm. *(Табла II., слика 13., 14., 15. и 16.)* Rossm., Iconogr., сл. 459. *Helix pouzolzi* var. *minor* = *montenegrina* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 115. *Helix pouzolzi* Mich. var. *montenegrina.*

Мијења се као и врста прилично и величином, формом, бојом и дебљином љуске. Боја није само зеленкаста, како Вестерлунд пише, него зеленкаста до смеђаста, облик кућице је попречно сведенији него у врсте а оборди су више округласти. Величина од 30—40 *mm.* Кућице са већим промјером представљају прелаз типа те су онда у опће и дебље коре, дочим се о типној *montenegrina* може само рећи, да је тврде коре. Форме са дебелом кором, што их је моћи наћи и међу мањим примјерцима у *montenegrina*, означује Кобелт као *wohlberedti* Kob., те и оне према томе представљају прелаз типној врсти. — Кућице са мањим промјером од 30 *mm*, у колико не спадају уз *moracensis* Kob., приближују се до *costulata* Kob., *roschitzi* Kob. и *pancici* Kob.

Налазиште: Босна, Црна Гора, Албанија, Новипазар (?), и то искључиво на красу, кршевима, зидовима, старим зградама и дулибама а никада у шумама.

Синон. *Helix pellanica* Bourgt. Bull. soc. mal. de la France, 1880, 222, т. 2., сл. 7.—9.; Rossm., Iconogr., ново изд., 1704.

У литератури споменуте разлике:

f. ***wohlberedti*** Kob. *(Табла II., слика 2., 3 и 12.)* Rossm., Iconogr., на озн.мј., 1698, 1699, 1700. *Campylaea (Dinarica) montenegrina* subspec. *wohlberedti* Kob. (а не 1705—1707), је *montenegrina* са дебљом љуском и већа, како је наћи у варијетете као прелаз самој врсти.

f. ***albanica*** Kob. Rossm., Iconogr., на озн. мј., 1717, ***Campylaea (Dinarica) montenegrina*** var. ***albanica*** Kob.

По Кобелту се ова форма из Албаније (Grec), од које има само један комад у Франкфурту, прикључује тијесно уз *montenegrina.* Како сам већ споменуо, не даје начин прутања (f. *bifasciata* Brus.) никако права да се установи ради ње варијетета.

f. *diocletiana* Bourgt. Bull. soc. mal de la France, 1880, 234, т. 3., сл. 5.—7. *Helix diocletiana* Bourgt ; Rossm., Iconogr., ново изд , сл. 1705. *Camp. (Dinarica) diocletiana* Bourgt.; Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., додатак 20. *Helix diocletiana* Bourgt.

Bourguignat наводи своју форму из околице Сплета, она дакле иде у круг облика типних *pouzolzi*, прем је мањи промјер од 30 *mm* додуше упадан. Насупрот је Кобелт од Бранчика (Brancsik) добио из Кривошијâ неколико посве једнаких комада, који посве добро пристају опису Bourguignat-ову. Зато не наводим ову форму међу синонимном.

D. pouzolzi var. ***moracensis*** Kob. *(Табла II., слика 17. и 18.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1898, 161; *Campylaea (Dalmatica) moratschensis* Kob — Rossm , Iconogr., ново изд., 1552; *Campylaea (Dalmatica) moratschensis* Kob.

„Кућица отворена и скрозимице, али не посве, перспективно пупчаста, стиснута, конвексно округласта, прилично тврде љуске, слабог сјаја, грубо ребрасто прутана, са појединим утиснутим пријеким линијама, права спирална скулптура види се једва под лупом, жућкасто-бијела са широким смеђе-црним пасом преко средине и двије свјетлије испране зоне под њим и над њим. Завој конвексно коничан са малим апексом; шав линеаран, утиснут. Пет конвексних, брзо и правилно повећајућих се завоја, задњи није проширен ни доље стиснут, него готово округао, сприједа доље отегнут. Отвор диагоналан, скоро округао, изрезан са прозирним прутама; његов руб једноставан, тупаст, танком усном, рубови се наклањају али нису никако спојени, горњи прилично јак; вањски

и базални руб проширен и кратко завраћен, руб вретена у горње инсерције једва проширен, отворен. Свјежи комади имаду посве танку, жућкасто-смеђу епидермиду, али се чини, да се она још за живота гули.“ (Опис Кобелтов.)

Овај опис добро пристаје мојим егземпларима из Боан-Тушине, али је епидермида јака и не опада лако. Чини се, да је ова плосната варијетета близу сродна са *bosnensis*, којој је донекле слична. Само је потоња другачије боје а највећи је промјер над средином. У *moratschensis* су оnходи доље лијепо сведени.

Величине, што их Кобелт наводи, нису у складу са мојим материјалом. Његови егземплари имају само 24—27 *m* промјера, те он комаде од 29 *mm* означује као форма (var.) *komensis* Rossm., Iconogr., ново изд., 1553., који чине прелаз до *montenegrina*. Моји комади из Боан-Тушине су 29—35 *mm* у промјеру а имају $5^1/_4$—6 оnхода.

Занимива је ова варијетета особито тиме, што има малешних егземплара — као у музеју Сенкенберговом —, који су донекле слични са *Helix trizona*. Овај франкфуртски егземплар са промјером од 26 *mm* у осталом погрјешно је означен као *komensis*, ја би овај мали облик назвао форма *minor (табла II., слика 19.)*. Он не само да је мањи него *moratschensis*, него има и исту боју као *trizona*, само што је на шире пупчан него овај.

Налазиште: Источна Црна Гора.

D. pouzolzi var. *silvestris* West. Fauna palaearct. Binnenc , 1886, 115; *H. pouzolzi* var. *silvestris* West. — Rossm., Iconogr., 984; *Helix pouzolzi* var.

Налазиште: Јужна Србија.

Ову варијетету, која се по Вестерлунду налази у јужној Србији, не познајем. Комад, приказан од Кобелта у сл. 984., по моме је мнијењу абнормалан те није подесан, да се по њему установи варијетет. Кућица са облим оnходима има и у нормалне форме те се особито истичу у једнобојних жућкасто-зелених комада, како сам их примјерице добио са Жабљака. И у њих је шав јако усукан, прем не баш онако јако, као у сл. 984., од које имам оригинал. Гледе пасова упозоруjем на оно, што сам прије рекао.

Комад, оцртан у Rossm., Iconogr., 1718, нађен је мртав и посве изблиједјен. Он добро пристаје уз моје комаде *(moracensis* Kob.), што сам их прибрао на Боан-Тусини.

D. pouzolzi var. ***bosnensis*** Kob. *(Табла II., слика 20.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1871, 72, *Helix pouzolzi* var. *bosnensis* Kob. — Rossm , Iconogr., 985, *Helix pouzolzi* var. *bosnensis* Kob. — Möllendorff, Fauna Bosniens, 1873, 36, *Helix (Campylaea) Pouzolzi* var. *bosnensis* Kob. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 115; *Helix pouzolzi* var. *bosnensis* Kob.

Налазиште: Босна, Западна Србија, Албанија.

Кућица плосна, завоји као да су стиснути, горњи руб отвора услиjед тога хоризонталан, највећи промјер над средином, површина нешто сјајнија него у var. *montenegrina*, прутице јасне, спирална скулптура једва видљива (Травник). Темељна боја смеђаста, пруге већином нису јасно ограничене. Пупак широко отворен. Промјер (по Мелендорфу) 28 : 35, висина 13·5—17 *mm*. Варијетета приближује се var. *moracensis* и var. *montenegrina*.

D. pouzolzi subsp. ***serbica*** (Möll.) Kob. *(Табла II., слика 21. и 26.; табла III., слика 1. и 2.)* Malakozool. Blätter, XIX, 130, т. 4, сл. 7.—9., *Helix serbica* Möll — На озн. мј., 132. (Möllendorff); *Helix serbica* Möll — Rossm., Iconogr., 982, *Helix serbica* Möll. — На озн. мј., ново изд., 1714, 1715. *Campylaea (Dinarica) serbica* Kob., 1716, *Campylaea (Dinarica) serbica* Kob. var. — На озн. мј., ново изд., 2065, 2066, *Campylaea (Dinarica) nikitai* Kob уз var. *fagorum* Kob. (види ниже под Колашин-Андријевица. — Westerlund, Fauna palae-arct. Binnenc., 1886, 116. *Helix serbica* (Möll.) Kob.

Налазиште: Црна Гора, Србија, Новипазар у висини од пр. 1000 *m* и на више у буковим шумама на лишћу, стијенама или трулим пањевима.

Кућица умјерено пупчаста, кругљаста ситном линеарном скулптуром врло њежно заодјета, прутаста, спиралне црте каткад једва примјетљиве, тамно-уљикасто зелена или смеђасто-жућкаста. Скоро увијек има сва три паса те је средњи размјерно узак, на обје стране оштро ограничен и зарубљен са двије мање-више јасне свјетле пруге, дочим је горња и дôња пруга обично излизана; 5·5—6 опхода, постепено повећаних, заобљених, дôњи силази нешто сприједа. Шав дубок, уста широка, мјесечасто заобљена, изнутра плавкаста до гримизно-смеђа са двије свјетле пруге, које одговарају побочним у средње; руб вретена проширен, покрива пупак од прилике за $^1/_3$—$^1/_2$. Величина 29 : 22, 25 : 20 *mm*. (Андријевица-Колашин.)

Облици, који се спомињу у литератури: форма *major* Kob. Rossm., Iconogr., ново изд., 1712. — Форма *unitaeniata* Böttger. Jahrb. d. mal. Ges., 1885, 69. *Helix (Campylaea) Serbica* Möll. Форма *unitaeniata* Böttg. Облик размјерно риједак, у којег има само средња прутица.

D. serbica var. *roschitzi* (Kim.) Westerlund. *(Табла III., слика 3. и 4..)* Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 116, *Helix serbica* (Möll.) Kob., f *roschiti* Kim. — Brancsik, Consignatio systematica specierum in itinere bosnensis anno 1888 collectarum, и Jahrb. d. naturw Ver. d. Trencsiner Com., 1888/89, XI. и XII. год., стр. 70., *Helix serbica* Möll. var. *Roschitzi* Kim. — Rossm., Iconogr., ново изд., 1716 *a*. *Campylaea (Dinarica) roschitzi* Kim.

Ова варијетета разликује се по опису Вестерлундову од *serbica* само тиме, да су двије горње пруге јасне а дôња изапрана. Али овај назор није исправан, јер има, како сам разабрао у берлинским и франкфуртским збиркама врло различних облика пруга. Разлика се састоји заправо у томе — што се разабире и на Кобелтову цртежу (1716 и 1716 *a*) — да је кућица више стиснута.

Ова варијетета чини са var. *costellata* са Ловћена и са var *pancici* прелаз од var. *montenegrina* до var. *serbica*.

Налазиште: Босна, Новипазар, Црна Гора, Србија.

D. serbica (Möll.) Kob. var. ***costellata*** Kob. *(Табла II., слика 22., 24., 25.)* Rossm., Iconogr., 1711 (текст уз 1698—1700). *Camp. (Dinarica) montenegrina* subspec. *wohlberedti mut. costellata.*

Како сам већ спомињући Ловћен рекао, држим да је *costellata* добра варијетета, којој је донекле слична var. *roschitzi,* али се, макар да је обликом облија и тање љуске, још више приближава до var. *montenegrina*. Препознаје се прије свега по јаким ребрима. Налазиште њено у шумама упућује на сродство са *serbica*.

Налазиште: Ловћен, на Румији те Херцеговина (leg. Dr. Sturany).

D. serbica (Möll.) Kob. var. *pancici* (Möll.) Kob. *(Табла II., слика 23.)* Malakozool. Bl., XIX, 131, т. 4., сл. 10.—12.), *Helix Pancici* Möll. — На озн. мј., 132 (Möllendorff), *Helix pancici* Möll — Rossm., Iconogr., 983, *Helix Pancici* Möll. — Westerlund, Fauna, 1886, 116, *Helix Pancici* (Möll.) Kob.

Опће налазиште: Србија, Новипазар, Црна Гора (?).

Кућица (по Кобелту) широко и перспективно пупчаста, стиснуто кругљаста, сплоштеном базом, јасном пругом прираста а на горњој страни са ситним спиралним цртама, танкољускаста, несјајна, уљикасто-смеђе-жута са три смеђе пруге, дôња према пупку на широко изблијеђује. 6 опхода, добро сведених али је шав само слабо удубљен, задњи на бази сплоштен, на устима полако силазећи. Уста широко заобљена, али нешто стиснутија него у пређашње а горњи руб нешто даље извучен, тако да је равнина отвора више накошена. Зид отвора је једноставан, изрезан је услијед сплоштености само слабо. Руб уста је једноставан, рубови се не примичу, дôњи је угласто савијен, према бази нешто проширен и лако завраћен. Ова варијетета је један од оних облика, који чине прелаз од var. *montenegrina* до *serbica*.

Врсте *broemmei* Kob. (Rossm., Iconogr., 943, 944) из Акарнаније и *soccaliana* Let. (Bull., soc. mal. de la Fr., 1886, 238, Westerlund, Fauna, 116) са

Крфа на жалост нису ми познате. По Кобелту припадала би прва врста уз *pouzolzi* а Böttger томе протуслови. *Soccaliana* остала је непозната њемачким сабирачима.

Подрод: *Cingulifera* Held.

C. apfelbecki Stur Annal. naturh. Hofmus.. Wien, 1901, 65. *Campylaea apfelbecki* Sturany. — Rossm., Iconogr., ново изд., 1752. *Campylaea apfelbecki* Sturany.

Опће налазиште: Босна, Херцеговина.

Г. Апфелбек обрео на Волујку, на херцег.-црногорској граници.

Подфамилија: *Helicinae.*

Род: *Helix* s. str. *(Helicogena* Fér.)

Подрод: *Cantareus* Risso.

H. aperta Born. Index mus. Caesar. Vindobon Test., 1778, 399. *Helix aperta* Born — Rossm., Iconogr., 285. *Helix naticoides* Drap.; ново изд., 366.—370. *Helix aperta* Born , 1930, 1901, *Helix (Helicogena) aperta* var. — Westerlund. Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 449, *Helix aperta* Born.

Опће налазиште: Јужна Европа, Сјеверна Африка.

Налаз ове врсти у црногорском приморју је вјеројатан, јер се — по Валдердорфу — налази у вртовима око Теода и Доброте, а ја их имам и са Крфа. — Кобелт (Martini, Chemnitz, *Helicogena*, 1906, 93) пише погрјешно, да се *aperta* не налази у Далмацији а ја је имам из „Далмације" (збирка Liebe) и из Дубровника (leg. Brusina).

Подрод: *Pomatia* Leach.

Када је Вестерлунд год 1886. писао своју фауну копнених конхилија, које живе у палеарктичном појасу, у којој се не спомиње ни једна врст подрода *Pomatia,* није нико ни слутио, које обиље форма ове скупине има на Балкану а особито у Црној Гори; и тек када је Кобелт (Nachrichtsbl. 1898., 163.—165.) описао три од Флерикеја нађене врсте *(kolasinensis, dormitoris, vladica),* морало се претпоставити, да на Балкану групира још већи број непознатих форма, око ових нових врста. Али ни ја сâм нисам вјеровао, да је број форма тако велик, када сам се наканио на свој други пут у Црну Гору. Ја сам само био наумио, да установим налазиште ово троје спецieса, јер ми је било познато, да Флерикове биљешке о налазима нису посве поуздане, али сам скоро на свом путу примјетио, да готово сваки крај Црне Горе производља посебне своје форме и зато сам одма испрва сав материјал помно разлучивао по мјестима, а тога сам се начела држао и на трећем путовању.

Међутим је проф. Кобелт описао на основу мога а дјеломично и Стураљева материјала дални низ форма поматије у својој монографији подрода *Helicogena* (Fér.) *Risso* (Martini-Chemnitz, ново изд., 1906., I. св.), али ни тиме још није исцрпано богатство форма Црне Горе и сусједних земаља, Босне, Новог Пазара и Србије. Баш врста *secernenda,* која се чинила у до сада познатом подручју (у Босни, Херцеговини и Далмацији) тако константна и коју Вестерлунд наводи само као врсту без варијетета (var. *insignis* Brancsik не иде амо), варира у Црној Гори и сусједној Албанији баш на необичан начин.

Осим албанске *lucorum-onixiomicra* има у Црној Гори три врсте *(secernenda, vladica* и *lutescens),* али успркос свом богатом материјалу у поматијама не могу баш рећи, гдје једна форма почиње а друга престаје, односно, гдје се прељевају. *Secernenda,* која живи само на красу, још најбоље чува карактер своје врсти, дочим *vladica,* која се налази у Црној Гори, Новом Пазару и у сусједном дијелу Србије те у подручју Таре и Лима, према сјеверозападу, пошав Дурмитору постепено, суседним низом форма прелази у *lutescens.* Амо иде и *kolasinensis,* која сјећа веома на *ligata* а тако и *dormitoris,* обретена понајприје на Дурмитору, која је посве идентична са *pivensis.* Све ове врсте немају свезе са италском *ligata.*

Прије него ћу набројити систематски форме, што сам их нашао, покушаћу, да разложим развитак обиља форма на основу мојих путева те упућујем на егземпларе, приказане са различитих налазишта.

Почећемо као и у *D. pouzolzi* обронцима Котора.

Кућице из околице Котора одговарају прилично типу, бијеложућкасте су са пет нејасних мрких снажних пруга, које се само ријетко прељевају. Идући серпентинама одавле уз брдо до фортице S. Giovanni нестаје овај пуж те се појављује опет између Крстаца и Његуша (885 *m*) на стијенама и оградама цесте и то у форми, што ју Кобелт означује као var. *njegusensis*. Одликује се особито оштро зарубљеним прутицама и више кругластим обликом.

Даље према Цетињу (900 *m*) развија се var. *subligata* Kob., која је нешто мања и по Кобелтовом и по Милеровом одговара највише типу *Helix ligata* — осим што је руб вретена смеђаст. Ја у осталом не би могао наћи разлике између обих варијетета *njegusensis* и *subligata*, јер у обих има и чуњастих и плоснијих завојница.

У околици Цетиња (673 *m*), гдје се величина веома мијења (на пр. вис. 37 *mm*, промј. 38 *mm*; вис. 51 *mm*, промј. 50 *mm*) почимљу прутице да се међусобно прељевају, особито друга и трећа, а то прељевање све више преотимље мах, што се ближе примичемо Скадарском Језеру, на пр. у Ријеци и у Вирпазару на језеру превладава искључиво var. *montenegrina*. У ове варијетете, која се уз то одликује упадном величином, не само да се свих пет прутица прељева једна у другу, већ је и задњи опход посве тамносмеђе обојен, а у многих комада није опазити ни на шву ни на пупку свјетлије дно. Само у првих се савијутака разабиру поједине прутице. Ова се варијетета налази почам од Ријеке преко Комарна (највећи комад 60 : 60) у Вирпазару, Бољевићу до кланца Сутормана, дочим се није опазила од Вирпазара до Скадарског Језера. С ону страну језера код Жабљака има још тамно обојених комада, али овдје започиње друга форма, која се одликује слабо обојеним, готово несталим пругама и то код самог Жабљака у готово округластом облику.

Занимиво је, да сам у некадањем турском гробљу код Жабљака нашао малу форму, такорекућ недораслу *montenegrina*, која се одликује великим апексом те тиме сјећа на руску *obtusata*. То је var. *subobtusata*. Значајно је за тог каршког пужа налазиште (гробље), али је опет могуће, да су празне сабране кућице амо доплављене. Боја се слаже у толико са бојом младе *montenegrina*, што се у ње разазнаје скрозимице смеђаста боја; али оно пет прутица још није међусобно прељевено, то бива тек у задњем завоју.

Прешав кланац Сутормана и силазећи у Бар, нестаје иначе честа *secernenda* готово сасвим те се обилније налази тек пењући се уз Румију. Особито је обична у Микулићу (око 1000 *m*) и до вршка Румије (1600 *m*). Додуше и ту су пруге још снажне те често прелазе једна у другу, али је боја више дифузна, она је такорекућ надахнута крашким дахом, дочим се права var. *montenegrina* истиче често смеђом бојом као у чоколаде. Ово се тиме тумачи, да се var. *montenegrina* такођер налази на кршевима, дочим *secernenda* као и *pomatia* и за највеће жеге прилања уз голе стијене.

Што се више успињемо на Румију, то је мања *secernenda*, а комади са врха имаду прутицама и обликом велику сличност са var. *njegusensis*.

Од Подгорице уз Морачу мијења се *secernenda*, како је већ код Жабљака споменуто, на тај начин, да прутице постају постепено слабије, односно бљеђе а кућице кругласте, напухнуте, танкољускасте. Тако се ова форма var. *inflata*, налази у Подгорици, Биочи, Братоножићу, на Вјетренику, код Јаблана и Љеваје а између оба потоња налазишта има и врло мала (36 : 35) уз размјерно велику форму (55 : 50), обје танкољускаве, једна уз другу.

Једна мала форма на Вјетренику наличи као и она мала између Вјетреника и Љеваје, на var. *albanica*, што ћемо касније још напоменути.

За Јабланом нисам нашао више *secernenda*, а уопће се показао крај између Љеваје и Јабуке врло оскудан пужевима. Тек код Јабуке нашао сам опет *pomatia* и жељно тражену *vladica*.

Враћајући се кашње преко Никшића нашао сам прву *secernenda* код Лукова (900 *m*) и то малене егземпларе (33 : 38), иначе потпуним карактером *secernenda* а најближе var. *njegusensis,* јер су у ње кућице врло чуњасте.

Даље према Никшићу (800 *m*), особито на брдима око Никшића, постају пруге снажније, али остаје малена форма *(aff.* var. *njegusensis).* Између Никшића и Цетиња (Богатић, Орани дô, Чево, све 800 *m* вис.) избљеђују пруге опет и облик постаје кругласто надут те размјерно танкољускав (var. *inflata*), док пред Цетињем, код Челчића, наступа нормални облик.

Тик пред Медуном (700 *m*) и између Никшића и Богатића нашла се необично често f. (var.) *subalbescens* Kob., и то од var. *inflata,* која има то обиљежје, да се сачувала само прва и пета пруга.

У околици Скадра налази се *secernenda* често, и то с обје стране Бојане. Одликује се широким сивосмеђим пругама, друга и трећа редовно се прељевају, а пошто им је кућица велика, упућује ова форма уз пруге често на var. *montenegrina,* али донекле сјећа и на *schlaefli.* Само је наша *secernenda* још увјек размјерно глатка, дочим је *schlaefli* храпава и уско прутана. Занимиво би било установити, гдје ту наступа прелаз.

На Тарабошу напротив Скадру имаду кућице често упадан сјај, који се понавља и на комадима из Бара-Микулића. Можда се ту ради баш о нетом дорасслим комадима, јер у младих, који се чине осјетљивим према топлини, епидерма је увјек добро сачувана и свјеже сјајна, те се кашње у потпуно одраслих животиња претвара у креч.

Према Рецима остају кућице једнаке, али што ближе долазимо Боги и тиме Проклетији, све су мање, прутице уже, док у самој Боги (800 *m*) имаду попрјечну величину од 37 : 37. Сличности са *njegusensis* ту нема, већ су кућице више надуте, кругласте, сличне онима у var. *inflata* из горње долине Мораче, али је кора нешто тврђа а уста су размјерно малена. Посве особне су у многих и прутице, јер друга фали. Ја сам ову форму послао својим пријатељима као var. *albanica.* Кућице имаду по облику неку сличност са скупином *kolasinensis-stolacensis,* али се бојом од ње знатно разликују. Var. *albanica* има значајну сивосмеђу боју прутица као и *secernenda,* дочим у скупине *kolasinensis* има увјек црвеножућкасте боје.

Ако ми мој материјал није увјек допуштао установити, да ли нађени комади иду у ове праве крашке пужеве *secernenda,* то је разликовање слиједећих врста још мучније, ако не посве немогуће.

Како већ споменух, нашао сам код Јабуке, које мјесто лежи већ на Тари те спада Брдима, прву *vladica* и то, у опреци са *secernenda,* на влажним мјестима, на ливадама под шикаром, на зарашћеним обронцима или тик до ријека под јоховом шикаром. Чим би се сунце указало, укопавали би се у земљу, баш како то чини њима сродни *lucorum.* Већина комада али има уз то фрапантну сличност са нашом *pomatia* а баш на егземпларима из Јабуке се истицала та сличност на особит начин. Зато је Кобелт и зове var. *pomatiaeformis.*

Пут између Јабуке и Колашина, који води кроз пусти крај, бијаше оскудан пужевима, док од Колашина даље има *vladica* на већ споменутим мјестима. Особито на излету у Андријевицу бијаше обиље њих код Златине и на обалама шумског потока Градишнице, на влажним мјестима. Њих дакле има и у Новом Пазару а ваљда и у шумовитом дијелу Албаније, сигурно пак у јужној Србији, одакле ми је из Клесинове збирке др. Бухнер на опредјељење послао један комад, на коме је јужна Србија прибиљежена као налазиште.

Ако *vladica* може вриједити као прелазна форма између *lucorum* и *pomatia,* ипак сам код Златине нашао неколико комада, који имаду велику сличност са *moussoni* Kob. (*taurica* Mouss.) каких имамо са Токата, само су пруге мрљаво-жутосмеђе а не црвенкасто смеђе.

Путујући из Колашина у Манастир на Морачи нашао сам путем још по коју *vladica,* али чим наступисмо на крш, заредала је опет оскудица пужева и до Манастира не нађох ни једну *Pomatia.* Тек када дођох уз ријеку у лиснату шуму код Поља, сазнадох од народа, да има повећих пужева и једна жена сабрала је

у кратко вријеме по башчи повећи број *vladica,* које су се у пукотинама зидова сакриле од сунца. Кобелт убраја ове егземпларе као var. *poljensis* уз *wohlberedti,* али ја не држим, да је оправдано разлучивати *vladica* од *wohlberedti. Wohlberedti* има изразит облик чунка, који се послије на Гвозду готово искључиво налази, али се налази појединце и међу нормалним формама и на потоку Градишници.

За Пољем морадасмо прећи 1631 *m* високу Јаворје планину, а на овостраном обронку нашао сам још једног полутана, који иде у *vladica.* Прешав косу, на којој се особито често налази *Herilla jabucica* нађасмо заступнике племена *Pomatia* у посве особној форми, и то у форми *kolasinensis,* која се налази уз *Eulota fruticum* у буковим шумама око Боан—Тушине. Овдје је споменути, да оба мјеста Боан и Тушина леже на Тушини, која тече према Пиви, а ова се са Таром састаје у најсјевернијем куту Црне Горе.

Ако су *kolasinensis* и *lutescens* (са прелазном формом *sturanii*) прилично сублизу, опет се у читавом хабитусу и у боји јасно распознаје сродност са *vladica* а особито комади, који иду формама *dormitoris (pivensis)* и *stolacensis,* што ми их је послао пријатељ Стурањи, чини се да посредују овим прелазом.

Овдје морам напоменути, да је *pivensis,* што ју је успоставио Кобелт идентична са *dormitoris.* Ја посједујем оригиналних егземплара од Ролеа (Rolle) (leg. Flöricke), који су, присподобив већи низ комада, идентични са комадима, што их је сабрао др. Пентер (Penther). Сравнив слике обих врсти у Мартинија и Шемница наћи ће се, да је мој назор оправдан. Свакако су и *dormitoris* (leg. Flöricke) и *pivensis* (leg. Penther) нађени на истом мјесту, на Дурмитору.

Var. *ljubicnensis* Kob. од *pivensis* (leg. Sturany) потјече са Љубнице (2239 *m*) на босанско-турској међи те је по величини блиска *kolasinensis*-у, али има као и *dormitoris* више сивкастожуте пруге као *vladica,* дочим се *stolacensis* (по брду Стбцу на српској граници), *kolasinensis, sturanii, lutescens* одликују првенкастожутом бојом. Подручје Дурмитора нисам могао особно проучити, али обилни материјал Флериков, Пентеров и Стурањев даје довољно јасноће.

Од Боан-Тушине пошао сам југозападно, прешао малу приточицу Бијелу, до које се нашла *kolasinensis* те сам ушао у Крново, у неравну висораван, покриту ливадама без икаке грмовите или стабловите вегетације. Ова висораван била је опет посве оскудна пужевима и након вишесатног тешког хода, увратих се зловолљан у Гвозду у један од оба хана. Када упитах, има ли ту пужева, насмија се ханџиница те рече, нека одемо у шумицу за кућом. И ту сам се доиста задивио, јер нисам доселе никад видио толике множине пужева: читава шума бијаше готово тарацана пужевима, све *vladica* (var. *wohlberedti*). Међутим је сунце одскочило и одма се закопаше у земљу а за неко вријеме одавале су само малешне хумке на земљи, гдје су се закопали.

Пошто Гвозд већ припада врелишту Зете, која се ушева у Скадарско Језеро, може се предмњевати, да се форме *vladica-kolasinensis* налазе у читавим брдима и да се не равнају по поједином току ријека.

Прошав Гвозд не нађасмо више *vladica* ни њених варијетета а само на путу у Луково код Никшића нашао сам још пар комада, који су за чудо били слични са *kolasinensis* (за право више *stolacensis*). Ваљда су од *secernenda,* која се одма за тим налазила, различни.

У околици Скадра, с ону страну Бојане и у равници према Лохја-Реци, нашла се често под шикаром уз руб цесте, по зидовима али не на голим стијенама *Helix lucorum* у варијетети *oniziomicra.* Чини се, да те врсти у Црној Гори према Подгорици нема, али то опет није немогуће.

Што се тиче односа између *vladica* и *oniziomicra,* ваља обје врсти добро разлучивати и ја ту нисам нашао прелаза. *Oniziomicra* распростире се према југу Албанијом на далеко; из Драча имам сличних, али битно већих егземплара. Високо сведене комаде са језера Преспе означује Кобелт као *oniziomicra* var. *presbensis.*

*

H. secernenda Rossm. *(Табла III., слика 11. - 19.)* Zeitschr. f. Malakozoologie, 1847, св. IV, 164, *H. secernenda* Rossm. — Rossm., Iconogr., 289, *Helix ligata* Chemnitz. —

Martini, Chemnitz, *Helicogena*, 1906, 140, бр. 104., т. 330., сл. 1. и 2.; т. 331., сл. 1.—6.; т. 373, сл. 5., 6., 7., 8 *Helix (Helicogena) secernenda* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 467. *Helix secernenda* Rossm.

Опће налазиште: Далмација, Босна, Херцеговина, Црна Гора, Албанија.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 505 *Helix ligata* Müll. — 1872. Брусина, Рад, XIX. св., *H. (Pomatia) secernenda* Rossm. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übers. *Helix secernenda* Rossm. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 180. *Helix secernenda* Zgl. — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *Helix secernenda*. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 203. *Pomatia secernenda* Rossm ; 200, *Helix schläfli*. — 1901. Wohlberedt, Nachtrag, 84, *Pomatia kotasinensis* Kob. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl deutsch. mal. Ges., 87. *Helix secernenda* Rossm. са var. *Rohlenae* Petrbok.

У красу Црне Горе скоро свуда често.

(О f. *subalbescens* види под var. *inflata;* на типним егземплариме нисам нашао овај начин пруга.

var. ***njegusensis*** Kob. *(Табла V., слика 8.—10.)* Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906., 266, бр. 206., т. 367., сл. 3. и 4. *Helix (Helicogena) secernenda njegusensis* Kob. — Rossm., Iconogr., ново изд., 2031. *Helix (Helicogena) secernenda njegusensis* Kob. — Wohlberedt in litt. *Pomatia dubovicae.*

Опће налазиште: Црна Гора.

1885. Cless., Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 150. *Helix (Pomatia) secernenda* Zgl., f. *minor.*

Често на Ловћену у околици Његуша и Дубровника и ваљда још даље распрострањена, даље у готово истом облику у Лукову и у брдима код Никшића, на Кому и Кориту и на врху Румије.

f. ***subligata*** Kob. Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 2032., 2033. *Helix (Helicogena) secernenda subligata* Kob. — Martini-Chemnitz, *Helicogena,* 1906, 266, бр. 207., т. 367., сл. 5. и 6.; т. 368., сл. 3. и 4. *Helix (Helicogena) secernenda subligata* Kob.

Ова варијетета Кобелтова је само сплоштенија *njegusensis,* како се често налази између Његуша и Цетиња у поменутој варијетети.

var. ***inflata*** Wohlb. *(Табла V., слика 3.—6.)* Кућа велика, кругласт, надута, размјерно танке коре. Пруге скроз врло блиједе. У осталом варира ова форма у висини баш као и врста. Више Подгорице, код Биоче, Медуна, Братаножића, Јаблана, Вјетерника, Љеваје, Рубеци и брда код Никшића (на задњем мјесту дјеломице, *aff.* var. *njegusensis),* код Богатића, Ораног Дола, Чева, Цеклина, даље aff. var. *inflata*: у долини Сеу између Реци и Рјоли, у Лохја и Шкрели у Албанији.

degeneratio albescens. По један егземплар између Чева и Цеклина, код Лукова крај Никшића, у брдима око Никшића и између Богатића и Ораног дола.

f. ***subalbescens*** Kob. *(Табла V., слика 6.)* Rossm., Iconogr., ново изд. 2029. *H. (Helicogena) secernenda subalbescens* Kob. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 267, т. 367., бр. 208., т. 7. и 8. *Helix (Helicogena) secernenda subalbescens* Kob.

Не баш честа, најчешћа код Медуна и између Никшића и Богатића. — Форма се одликује мањкањем друге, треће и четврте пруге.

var. ***albanica*** Wohlb. *(Табла IV., слика 1.—3.)* Мала кругласта, танкокора, попречно 37 : 37 *mm*, задњи завој једва проширен, отвор мален, пруге уске, загасите (друга фали често). Придружује се уз *inflata*. Врло често у Боги под Проклетијом и ваљда у њутарности Албаније. У сличној форми на обронку Вјетрника и између Јаблана и Љеваје у једној пећини 800 *m*. и више.

var. ***montenegrina*** Wohlb. *(Табла IV., слика 4.—10.; табла V., слика 1. и 2.)* Abhandl. naturf. Ges., Görlitz, св. XXIII., 1901, 197. *Pom. secernenda* Rossm. var. *montenegrina* Wohlb. — Rossm., Iconogr., ново изд. 1973. *Helix (Helicogena) secernenda* var. *montenegrina* Wohlb. — Martini Chemnitz. *Helicogena*, 1906., 141., (бр. 104.,) т. 330., сл. 3., 4., 5. и 6. *Helix (Helicogena) secernenda* Rossm. var. *montenegrina* Wohlb.

Често за Ријеком код Комарна, Вирпазара, Бољевића, Малог Брда код Подгорице, на Суторману, код Годиња; у посве сличној форми код Бара, Микулића, Сестана на Скадарском Језеру, на Тарабошу и на градском брду код Скадра, у Реци, Лохји и Кодер Бокси, код Салдиња, на Брић малит у Кутима у Албанији.

var. ***subobtusata*** (Wohlb.) Kob. (*Табла V., слука 7.,*) Martini-Chemnitz. Helicogena, 1906., сл. 277., бр. 219., т. 371., ст. 1. и 2. (*Helicogena*) *secernenda subobtusata* Wohlb.

На старом турском гробљу код Жабљака, можда доплављена.

H. vladica Kob. *(Табла V., слика 11. и 12., табла VI., слика 1.—4.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1898, сл. 164. *Helix (Pomatia) vladica* Kob. Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1554., 1555., 1559. *Helix (Pomatia) vladica* Kob. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 214, бр. 172., т. 349., сл. 1.—4.; 262, бр. 201., т. 359, сл. 1., 2., 6. и 7. *Helix (Helicogena) vladica* Kob.,i var.

Амо свакако: Brancsik, Jahresber. d. naturw. Ver., Trencsin, 1888—89, 71. *Helix secernenda* var. *insignis* Brancsik. — Rossm., Iconogr., 2058. *Helix (Helicogena) insignis* Brancsik. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 282, бр. 228., т. 373., сл. 1. и 2. *Helix (Helicogena) insignis* Brancsik.

Опће налазиште: Западна Црна Гора (Брда), Новипазар, Србија. Често од Колашина до Андријевице на палеозојским слојевима.

degeneratio albescens. Један комад на обронку Јаворје планине у висини од 1200 *m*,

var. ***pomatiaeformis*** Kob. *(Табла VI., слика 5.)* — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906., 262., бр. 201., т. 359., сл. 6. и 7.; *Helix (Helicogena) vladica* var. *(pomatiaeformis).*

Често на ливадама, на рубовима влажних шума и потока код Јабуке на Тари на палеозојским слојевима.

var. ***wohlberedti*** Kob. *(Табла VI., слика 6. и 7.)* Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 2025. и 2026. *Helix (Helicogena) wohlberedti* Kob. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 239., бр. 195., т. 359., сл. 3.—5., *Helix (Helicogena) wohlberedti* Kob. — Са var. *poljensis* Kob.

Источна Црна Гора. Најизразитије у шумској чистини Гвозда, гдје их има невјеројатна множина. У var. *poljensis* прелази ова варијетета у врст (Поље: палаеоз слојеви, Гвозд: ?)

f. ***minor.*** У варијетети има неколико необично малих комада великих као *Pomatia lutescens.* (За сада их на жалост не посједујем.)

var. ***durmitoris*** Kob. *(= pivensis* Kob.) *(Табла VI., слика 7.а и 8., табла VII., слика 1.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1898., 168. *Helix (Pomatia) dormitoris* Kob. Rossm.. Iconogr., ново изд., сл. 1558. *Helix (Pomatia) dormitoris* Kob. Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 2100. *Helix (Pomatia) pivensis* Kob. Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 144, бр. 107., т. 326., сл. 1. и 2., 277., бр. 221., т. 371., ст. 5. и 6. *Helix (Helicogena) dormitoris* Kob. і var. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906., 285., бр. 231., т. 374., сл. 5. и 6. *Helix (Helicogena) pivensis* Kob.

Очевидно често у подручју Дурмитора.

var. ***ljubicnensis*** Kob. *(Табла VII., слика 5. и 6.)* Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 2101. *Helix (Helicogena) pivensis ljubicnensis* Kob. — Martini-Chemnitz, *Helicogena*, 1906, 286, бр. 232., т. 374., сл. 7. и 8. *Helix (Helicogena) pivensis ljubicnensis* Kob. — Љубичица, 2239 *m*, одијељена од Дурмитора кланцем Тара (leg. Dr. Sturany, 1902). — Ова варијетета приања уз пређашњу.

H. lutescens (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., 292. *Helix lutescens* Zgl.

Само subspecies, односно њена варијетета.

kolasinensis Kob. *(Табла VII., слика 2.—4. и 9.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1898, 164. *Helix (Pomatia) kolaschinensis* Kob. — Rossm., Iconogr., ново изд., 1560. *Helix (Pomatia) kolaschinensis* Kob. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 145, т. 326., сл. 3. и 4. *Helix (Helicogena) kolaschinensis* Kob.

Врло честа код Боан-Тушине и на Бијелој (на оба мјеста палеозојски талози) и два осамљена комада, који иду амо између Гвозда и Лукова (f. *major*. *Табла VII., слика 9.*) — Код Колашина, по Флерике-у, *kolasinensis* свакако нема.

degeneratio albescens. Један комад код Боан-Тусине.

var. ***sturanii*** Kob. *(Табла VII., слика 7. и 8.)* Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 2027. *Helix (Helicogena) sturanyi* Kob. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 278, бр. 222., т. 371., сл. 7. и 8. *Helix (Helicogena) sturanyi* Kob.

Опће налазиште: Херцеговина, Србија, Црна Гора. — У подручју Дурмитора.

H. pomatia L. Syst. nat. X, 1758, 1, 771. — Ова се врст по Кобелту додуше налази у Босни, Србији и Грчкој, даље и у Бугарској (Родоп), али је не ће бити у Црној Гори. Чини се да ју заступа форма *vladica* слична *pomati*-ји. У Санџаку (Плевље) је додуше спомиње Бранчик (XI., XXII. Jahrb. d. naturw. Vereins, Trencsin, 1888 89, 1) као *bosnica* Kim. (36 : 33 *mm*).

H. lucorum Müll. Verm. terr. et fluv. hist., 1873/74. *Helix lucorum* Müll.

var. ***onixiomicra*** Bourg. *(Табла VII., слика 10. и 11.)* Am. malacol., II, 1860, 168, т. 19., сл. 1. и 2. *Helix onixiomicra* Bourg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 471. *H. onixiomicra* Bourg. — Martini-Chemnitz, Helicogena, 1906, 214, бр. 173., т. 356., сл. 1. и 2. *H. (Helicopsis) onixiomicra* Bourg.

Опће налазиште: Балкански полуоток. — Често у околици Скадра, на зидовима и обронцима, под шикаром и то с јужне стране Бојане и с источне Скадарског Језера на рубовима пута у Реци. И у самом Скадру по дуваровима. Чим престаје равница, нема ни ње, али се чини, да не доспијева до Црне Горе, него привидно прелази до Хоти-Хума, до сјеверо-источног рукава језера. Егземплари се слажу са сликом у Martini-Chemnitz, т. 356., сл. 1. и 2., али је бијела линија у средини слабија. Величина: висина 38—42, промјер 42—45, опхода 5 *mm*. — Стурањева вијест (11. Jahresber. naturw. Orientv., 1905, 36), да су *lucorum* и *secernenda* од Бојане раздвојени, није исправна; *secernenda* се налази и даље јужно, дочим *onixiomicra (lucorum)* диљем Јадрана не прелази Бојане.

Род: *Tachea* Leach.

T. vindobonensis Fér. *(Табла III., слика 5. и 6.)* Prodr., général pour tous les mollusques 1822, 21. *Helicogena silvatica* var. *vindobonensis* Fér. — Rossm., Iconogr., сл. 7. и 495. *H. austriaca* v. Mhlf. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 444. *H. vindobonensis* Fér.

Опће налазиште: Источна Њемачка, Аустрија, Балкан, Русија. — Ову, по цијелом Балкану распрострањену врст, сабрао сам и у Црној Гори код Жабљака, и код Скадра на језеру, у Брдима код Поља Мораче, Боан-Тушине те између Колашина и Андријевице, гдје је свуда по обронцима обична. Даље сам је добио из Косова луга (Црна Гора) од Фирера. — Величина кућица је прилично разнолика, близу обале су доста мање него у нутарњости земље.

	Жабљак	Скадар	Косов луг	Поље-Морача	Колашин	Боан-Тушина
Највећи промјер	21 1/2	25	24	26	25	25 *mm*
Највећа висина	18	20	20	23	22	21 *mm*

Epidermis добро је сачувана само у егземплара у Жабљака и Косовог луга, у свих осталих посве разорена. — Осебно је, да је у великих кућица из Андријевице и Колашина гужва на рубу преслице тако јако истакнута, да изгледа као зуб слично зубној гужви неких макуларија.

f. ***costulata*** Wohlb. *(Табла III., слика 7.)* Wohlberedt, Nachtrag, 84. *T. vindobonensis* Fér., var. *costulata* Wohlb.

На жалост новог материјала нисам добавио. Споменути комад је жућкаст, доплављен од Зете (Фирер) те потјече можда из Албаније. Ја сам наиме опазио, да се егземплари из Скадра истичу врло једноличним ребрастим тракама, прем не баш у оној мјери као горњи комад.

Род: *Iberus* Montfort.

I. vermiculatus Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 20. *H. vermiculata* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 301., 499, 500. *Hel. vermiculata* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 411. *Hel. vermiculata* Müll.

Опће налазиште: Средња Европа.

1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Mac. vermiculata* Müll. u var.

Према је детерминација Петрбокова, који ову врст напомиње, посве неповерљива, није баш невјероватно, да је има, јер се налази и у Далмацији и у Албанији (Rossm.). У збирци Ролене је нема.

Род: *Euparypha* Hartmann.

Eup. pisana Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 60. *Helix pisana* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 359., 614. и 1142. *Helix pisana* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 156. *Helix pisana* Müll.

Опће налазиште: Обале Средоземног мора до Енглеске.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 504. *Helix pisana* Müll. — Rohlena, Ausbeute.

На биљкама по обали код Бара (Wald.).

Подфамилија: *Xerophilinae.*

Род: *Xerophila* Held.

Подрод: *Xerophila* s. str.

X. obvia (Zgl.) Hartm. Gasterop. d. Schweiz, 1840, 148, т. 45. *H. obvia* Zgl. — Rossm., Iconogr., сл. 1427., 1428. *H. obvia* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 339. *H. obvia* (Z.) Hartm.

Опће налазиште: Средња и југоисточна Европа, довучена амо из сјеверне Њемачке и Норвешке.

1873., Möllendorf, Fauna Bosniens, Allgem. Uebersicht. *Helix candicans* Zgl. — 1899., Sturany, Annal. nat. Hofmus, Wien 58. *Helix candicans* Zgl. — 1901., Wohlberedt, Bericht, 203. *Helix obvia* Zgl. и *vulgarissima* Schläfli. — 1903., Wohlberedt, Nachtrag, 84. *Helix obvia* Zgl.

Велик дио егземплара сјећа по својој креди сличној сивкасто бијелој боји на var. *renoufi* Serv., како ју је и професор Бетгер детерминовао, али фали дубоко доље потегнути ободе. Они су иначе слични са своје мало обода и var. *dobrudschae* Kob. (Rossm., Iconogr., 1441) — Пруте су дјеломице врло уске, дјеломице само слабо означене, само кућице из Подгорице су живахније боје са јаким смеђим прутама. Промјер до 15 *mm*, висина 9 *mm*.

Налазиште: У околици Скадарског језера: Жабљак, Вирпазар, Подгорица и Скадар. Фирер је нашао у сјеверној Албанији а ја у Шкрелима комад врло близак нормалној форми. Стурањи наводи форму на Волујаку у посебној форми. — Код Скадра налази се још по писменој вијести професора Бетгера и var. *arenosa* Zgl. (Rossm., Iconogr., 519).

var. ***nikitai*** Cless. *(Табла III., слика 8.)* Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1885, 180. *Helix (Xerophila) Nikitai.* — Црна Гора.

Комад, што га имам на очима је једини, по коме је Клесин основао ову врст а послао ми га је услужним начином г. др. Бухнер на оглед. Прије него ли се не нађе обилнијег материјала бити ће можда боље ову малу форму ставити као варијетету уз *obvia*, а овом се назору придружује и Бетгер. Вестерлунд је није ни у својој „фауни“ навео. Оригинални опис гласи: „Кућица стиснута, прилично на широко пупаста, бијеле кречне боје са уским смеђим прутама (горе 2, горња јача него слиједеће, доље 3, а обје доње нејасне). Завоји мало издигнути, пет опхода, полако и правилно растући, задњи силазећи нешто према отвору (са горње прутице према доњој). Шав плитак,

отвор округљаст. предзадњим опходом слабо изрезан. Руб отвора оштар, са јаком усницом. Промјер 9. висина 7 *mm.*"

Подрод: *Helicopsis* Fitz.

H. variabilis Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 84, т. 5., сл. 11.—12. *Helix variabilis* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 356. и 1295.—1302. *Helix variabilis* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 166. *Hel. virgata* Da Costa var. *variabilis* Drap.

Опће налазиште: Земље око Средоземног мора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 504. *Hel. variabilis* Drap. На биљкама по жалу код Бара (Wald.].

Подрод: *Xerocampylaea* Kob.

X. zelebori Pfr. Zeitschr. f. Malak., 1853, 186. *Helix Zelebori* Pfr. — Rossm., Iconogr., 1562, 1563. *Helix zelebori* Pfr. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 309 *Helix zelebori* Pfr.

Опће налазиште: Босна, Србија.

1897. Brancsik, Jahresh. d. Naturw. Vereines d. Trencsiner Com., 87. *Helix zelebori* Pfr. var. *costulata* Brcsk. — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *H. zelebori* Pfr. var. *costulata* Brcsk.

Апфелбек сабрао у var. *costulata* Brcsk. на Волујаку, на граници између Херцеговине и Црне Горе.

Род: *Trochula* Held.

T. pyramidata Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 80, т. 5., сл. 5.—6. *Helix pyramidata* Drap. — Rossm., Iconogr., ст. 349. *H pyramidata* Drap.

Опће налазиште: Земља око Средоземног мора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 505. *H. pyramidata* Drap. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 203. *Turr. pyramidata* Drap. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 84. *Turr. pyramidata* Drap. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *H. pyramidata* Drap.

Ја сам сабирао само код Жабљака и Вирпазара, дочим сам их добио од Фирера из Даниловог града, Подгорице, Црне земље а из Албаније са Хума и из Скадра. Валдердорф ју спомиње у барском затону. Већина егземплара је бјелкаста, мало њих је прутастих. Највећи промјер 9·5, висина 8·5 *mm.*

T. trochoides Poir. Voy. Barb., 1789, 29. — Rossm., Iconogr., сл. 347., 348. *Helix conica* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 355. *Helix trochoides* Poir.

Налазиште: Земље око Средоземног мора.

1901., Wohlberedt, Bericht, 203, *Turr. trochoides* Poir.

Два мала комада (5·5 *mm*) нашао сам код Вирпазара, који се ваљда примичу var. *conica* Drap.

Род: *Cochlicella* Risso.

C. acuta Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 100. *Helix acuta* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 377. *Bulimus ventricosus* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 366. *Helix acuta* Müll.

Један комад из Жабљака доплављен од Каратуне.

1901. Wohlberedt, Bericht, 203. *Cochl. acuta* Müll.

Налазиште: Земље око Средоземног мора.

C. conoidea Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, т. V., сл. 7. и 8.) *Helix conoidea* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 376., *Bulimus conoideus* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 365., *Helix conoidea* Drap.

Налазиште: Земље око Средоземног Мора.

1901, Wohlberedt, Bericht, 203. *Cochl. conoidea* Drap.

Само један одрасао комад код Жабљака доплављен.

Род: *Carthusiana* Kob.

C. carthusiana Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II., 1774, 15. *Helix carthusiana* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 366. *Helix carthusianella* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1889, 81. *H. carthusiana* Müll.

Опће налазиште: Средња и јужна Европа, Кавказ, Мала Азија Сирија.

1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Helix (Fruticicola) carthusiana* Müll. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übersicht. *Helix carthusiana* Müll. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 179. *Helix carthusiana* Müll. var. *minor*. — 1885. Böttger, Jahresber. deutsch. mal. Ges., 68. *Helix Carthusiana* Müll. — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *Helix carthusiana* Müll. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 202. *Frutic. (Theba) carthusiana* Müll. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Frutic. carthusiana* Müll.

У Црној Гори врло распрострањена, разликује се веома величином. Највећи комади доплављени су код Жабљака на Скадарском Језеру, најмањи су из Таробоса код Скадра.

	Жабљак	Вирпазар	Ћелић	Скадар
Највећи промјер	17	14	11	11 *mm*
Најмањи промјер	8	7	7	8 „
Највећа висина	11	9	10	7 „
Најмања висина	5	6	6	5 „

Позната ми налазишта: Цетиње (Клос), Жабљак, Вирпазар, Мурићи, Годиње, Ријека, Комарно, Бар, Скадар и Дјелкић у Албанији.

C. glabella Drap. *(Табла III., слика 9.)* Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 102., т. VII., сл. 6. *Helix glabella* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc. 1889, 83. *Helix glabella* Drap.

Опће налазиште: Француска (тип.), Шпанија, Италија, Аустро-Угарска (var.).

Ваљда амо иде комад (det. Böttger), што сам нашао на красу код Бијеле, између Кунова и Боан-Тушине. Кућица врло тијесна, сакривено пупчана, кругљаста, јако сведена, загасита сјаја, апекс не стрши нимало, боја сивосмеђа, према отвору црвенкаста, врло фино прутана. 5 $^1/_4$ опхода, задњи се нагло повећава, обао је, без тупог руба, мјесто тога једва примјетљива бијела линија, доље потегнут, јако сведен. Руб оштар, црвеносмеђ, скоро раван, увјек са снажном усном, отвор накошен полумјесечасто-овалан. Кућица живо сјећа на малу *incarnata*, али се од ње разликује, не обзирући се на величину, скоро посве покривеним пупком, сличним убоду и равним рубом уста. Промјер кућице 9·5 *mm*, висина 6·5 *mm*, промјер отвора 5 *mm*, висина 4 *mm*.

C. olivieri Fér. (var.) *Табла III., слика 10.)* Tabl. des Mollusques de la France 1821, 43. *Helix Olivieri* Fér. — Rossm., Iconogr., сл. 365., *Helix Olivieri* Fér. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc 1889, 85. *Helix Olivieri* Fér.

Налазишта: Далмација, Турска, Грчка, Јужна Италија, Сицилија. — Неколико хрђаво сачуваних празних кућица у долини Мораче, подно Кршева: Више Подгорице на дну Вјетреника и у Пољу на горњој Морачи. Даље 2 мала комада код Вирпазара (промјер 10 *mm*, висина 7 *mm*).

Фамилија: ***Buliminidae.***

Род: *Buliminus* Ehrenb.

Подрод: *Zebrina* Held.

Z. detrita Müll. *(Табла VII., слика 14.—16.)* Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 101., *Helix detrita* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 42., *Bulimus radiatus* Brug. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc. 1887, 5. *Bulimus detritus* Müll.

Опће налазиште: Средња и јужна Европа, Кавказ, Мала Азија, Перзија.

var. ***tumida*** Parr. *(Табла VII., слика 12., 13., 17., 18.)* Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 5. *Bul. detritus* f. *tumidus* Parr. — Rossm., Iconogr., сл. 1335. *d. Buliminus detritus* M. var.

Опће налазиште: Турска, Далмација, Епир.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 506. *Bul. detritus* Müll. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übersicht. *Bul. detritus* Müll. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Zebrinus detritus* Müll. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Zebr. detrita* Brug., сабрао Rohlena.

Честа по читавом красу, и то највише у варијетети.

Подрод: *Ena* Leach.

E. subtilis Rossm. *(Табла VII., слика 19.—21., 24.—27.)* Rossm., Iconogr., сл. 392. *Bul. subtilis* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 26. *Bul. subtilis* Rossm.

Опће налазиште: Јужна Далмација, Румелија.

var. ***reitteri*** Martens. *(Табла VII., слика 22. и 23.)* Böttger, 19., 20., 21. Bericht d. Offenb. Verein f. Naturk., 1880, 106. *B. (Napaeus) reitteri* v. Mts. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл 567. *B. (Napaeus) Reitteri* v. Mts. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 26. *B. reitteri* v. Mts.

Опће налазиште: Црна Гора.

1864. Walderdorff. Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 514. Schlußverzeichnis *B. apenninus (?)*. — 1872. Брусина, Рад, XIX. св. *B. (Nap.) noctivagus* Parr. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 181. *B. (Nap.) reitteri* Bttg., f. *minor*. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Napaeus reitteri* Bttg. — 1905. Sturany, 11. Jahresber. d. naturw. Orientvereines, 36. *Bull. aff. reitteri*

Ова врста позната доселе из јужне Далмације и Румелије, а као *reitteri* са Цетиња (по Кобелту, односно Клесину и из Котора), чини се, да се простире већим дијелом Црне Горе и Албаније и то не само на красу, него сам је нашао и на земљовитим обронцима цеста у друштву са *Tachea vindobonensis* и *Pomatia lucorum* сјеверно од Скадра. Мартенс описао је ову врст *(reitteri)* по једном комаду, што га је Рајтер сабрао на Цетињу и послао Бетгеру. По садањем обилном материјалу једва се *reitteri* може подржавати, она је сигурно идентична са *subtilis* Rossm. Овом се мнијењу придружује и Бетгер, како ми пише, који је већ, издавајући диагнозу, упозорио на сличност. Кућице су дјеломице ваљкасте са суженим тупим тјеменом а дјеломице мање или више конички зашиљене, већином смеђе, прозирне, али је већи дио комада сабран већ пожутио. Вањска страна уста или је дјеломице једнолично савита или мање или више равна, а онда тек горе јако савита. И усница је мање-више оштро истакнута. У неких комада из Реци је повор и код одраслих примјерака још јасно видљив. И кућице из Котора одају исте сличности. Професор др. Ауг. Лангхофер био је тако љубезан, те ми је послао материјал загребачког музеја, сабран ваљда од Брусине, те сам могао установити, да ту има и типна *subtilis* и *reitteri*, али и прелаза између обих форма. Донашам слике неколицине комада са разних налазишта, по којима се најбоље разабире, да се ту ради само о једној врсти. Ако би се доиста показало, да у Црној Гори има претежно чуњаста али мања форма (f. *minor*), то би се она могла одвојити као var. *reitteri*.

Сабрао сам ту врсту код Жабљака, Вирпазара, на улазу долине Мораче више Подгорице, код Подгорице, Комарна, у Реци у Албанији и између Скадра и код Реци на цести. — Величине:

Вирпазар:	Опходи	8 1/2,	промјер	4,	дуљина	9 1/2,	дуљина	отвора	3 1/2	*mm*
Жабљак:	„	8,	„	4,	„	10 1/2,	„	„	3 1/2	„
Скадар:	„	9,	„	4,	„	12 1/2,	„	„	3 1/2	„
Реци:	„	8 1/2,	„	4 1/4,	„	13 1/2,	„	„	4	„
	„	8 1/2,	„	4,	„	13 1/2,	„	„	4	„
	„	8 1/2,	„	4,	„	14,	„	„	4 3/4	„

E. cefalonica Mouss. *(Табла VII., слика 28. и 29.)* Coquilles terr. et fluv. rec. dans l'Orient p. Schäfli, 1859. *B. cefalonicus* Mouss. — Rossm., Iconogr., сл. 1358. и 1359. *B. cefalonicus* Mouss. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 28. *B. cefalonicus* Mouss.

Опће налазиште: Цефалонија, Крф, Албанија, Херцеговина, Србија (coll. Möll.).

1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Nap. cefalonicus* Mouss. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 84. *Nap. cefalonicus* Mouss. var. *minor*.

По мојем опажавању ова је врста замјеница наше *montanus* у шумском родручју, те није баш честа код Колашина, Андријевице и Боан-Тушине на старим пањевима и кршевима. Од Фирера добио сам је и са Кома и са краса код Подгорице (?) и Медуна (?) те из Дармана у Албанији. Флерике сабрао ју је у долини Мораче. Сви комади, који се величином разилазе, придружују се нашему *Bul. montanus*, с којим се слажу и по облику и по једноличној смеђој боји, особито са var. *carpaticus* Cless., коју на жалост немам у оригиналном егземплару пред собом. Али, испитујући комаде помније, морати ћемо је донизати уз *cefalonicus*, јер имаду као и он храпаве пруге а спиралних линија нема, дочим је *Bul. montanus* правилно пругаст те изрешеткан густим спиралним цртама или је зрнаст. Боја је жућкаста до смеђаста, рожната, без трага бијеле основне боје као у егземплара из средње Албаније (Sturany, 11. Jahresber. naturw. Orientvereines, 1905, 36) и са отока Крфа и Цефалоније. — Величине:

	Обходи	Промјер	Висина	Висина отвора
Колашин-Андријевица . .	7	6	15	5½ *mm*
„ . .	7	5	13	4½ „
Подгорица (?)	7½	6	14½	5 „
„	7¼	5½	12½	4½ „
Боан-Тушина	7	6	12½	5 „
Подручје Кома	7	6	14	5 „
„ „	7	5½	12½	5 „
Долина Мораче (Berl. Mus.)	8	7	17	6 „
„ „ „ „	7½	6½	16½	6 „
„ „ „ „	6½	6	12½	5 „
„ „ „ „	6½	5	11	4 „

Род: *Chondrula* Beck.

Ch. tridens Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 106. *Helix tridens* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 33. *Pupa tridens* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 38. *B. tridens* Müll.

Опће налазиште: Средња и јужна Европа, западна Азија.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 506. *Bul. tridens* Mühlf. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 181. *Bul. (Chondrula) tridens* Müll. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Chondrulus tridens* Müll. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 84. *Chondrula tridens* Müll. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Chondrula quinquedentata* Mühlf.

Ова врст, што ју је Валдердорф нашао код Бара, а Клесин на стијенама код Цетиња, сабрао сам у типним комадима само неколико њих код Вирпазара. Фирер послао ми ју са Кома. Већином има само:

var. ***eximia*** Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 305. и 722. *Pupa tridens* var. *eximia* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 38. *Bul. tridens* M. var. *eximius* Rossm. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Chondr. tridens* var. *eximius* Rossm. — 1905. Sturany, 11. Jahresber. naturw. Orientvereins. — Rohlena, збирка.

Свакако је честа по читавој Црној Гори на красу.

Налазишта: Подгорица, Жабљак, Вирпазар, Реци (Алб.); од Фирера са Хума, Затријепча и са Црне Воде. Обично код Скадра (Stur.). Чини се, да се ова варијетета често замјењује са *Bul. quinquedentatus* Mühlf.

Ch. quinquedentata (Mühlf.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 304. *Pupa quinquedentata* v. Mühlf. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 41. *B. quinquedentatus* (Mühlf) Rossm.

Опће налазиште: Далмација, Босна, Кавказ.

1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übersicht. *B. quinquedentatus* Mühlf. — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *B. quinquedentatus* Mühlf.

Западна Црна Гора. — И ове форме нисам нашао.

Ch. seductilis (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 306. *Pupa seductilis* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 50. *B. seductilis* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Далмација.

1870. Küster, 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 89. *B. seductilis* Zgl. — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., 58. *B. seductilis* Zgl.

Флерике сабирао на Ловћену, Кистер код Цетиња а др. Вернер у западној Црној Гори. Ја сам је често нашао у Крновој под камењем. (Промјер 4, дужина 9·5 *mm*. — По Кистеру су црногорски комади напрам далматинским здепнасто грађени, тамно-рожнасто-смеђи са слабом непчаном избочином, која се и из вана опажа.

Фамилија: *Cochlicopidea.*

Род: *Cochlicopa* Risso.

C. lubrica Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 104. *Helix lubrica* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 43. *Achatina lubrica* Brug. — Westerlund. Fauna palaearct. Binnenc., 1887. *C. lubrica* Müll.

Опће налазиште: Европа, Сјеверна Африка, Кавказ, Арменија.

1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 181. *Cion. lubrica* M. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 205. *Zua lubrica* Müll.

Појединце код Цетиња (leg. Clessin), код Жабљака, доплављена од Каратуне.

Род: *Azeca* Leach.

Подрод: *Hypnophila* Bourg.

H. pupaeformis Cantr. Bull. soc. roy. Brux., 1836, 380. *Bul. pupaeformis* Cantr. — Rossm., Iconogr., 655. *Achatina dentiens* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 151. *C. pupaeformis* Cantr.

Опће налазиште: Далмација.

1901. Wohlberedt, Bericht, 205. *Hypn. pupaeformis* Cantr.

Доплављена од Каратуне код Жабљака и на Скадарском Језеру код Вирпазара.

Род: *Caecilianella* Stab.

C. acicula Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 150. *Buccinum acicula* Müll. — Clessin, Deutsche Excurs. Moll. Fauna, II, 1884, 133. *Caec. acicula* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 176. *C. acicula* Müll.

Средња Европа.

1901. Wohlberedt, Bericht, 205. *Caec. acicula* Müll.

Само неколико комада доплављених од Каратуне код Жабљака.

C. aciculoides (Jan.) de Betta. Küster, 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 1870. *C. aciculoides* Jan. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 177. *C. aciculoides* Jan.

Опће налазиште: Трст.

1901. Wohlberedt, Bericht, 205. *Caec. aciculoides* Jan.

Комад, који можда амо иде, нашао сам доплављен од Каратуне код Жабљака (det. Möllendorff).

Фамилија: *Pupidae.*

Род: *Coryna* West.

C. truncatella (Zgl.) Pfr. Symbolae, 1846, 46. *P. Truncatellae* L. Pfeiff. — Rossm., Iconogr., 733. *P. Truncatella* L. Pfeiff. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 88. *P. truncatella* (Z.) Pfr.

Опће налазиште: Корушка, Крањска, Истра, Далмација, Хрватска.
1901. Wohlberedt, Bericht, 204. *Coryna truncatella* Zgl.
Сабрао сам ју само код Жабљака на Скадарском језеру.

Род: *Pagodina* Stab.

P. pagodula Desmoul. Bull. soc. linn. de Bordeaux, 1830, 158, сл. 1.—3. *P. pagodula* Desmoul. — Rossm., Iconogr., 325. *P. pagodula* Desmoul. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 90. *P. pagodula* Desmoul.

Опће налазиште: Алпе, Хрватска, Далмација, Црна Гора, Грчка, подручје Талиша.

1880. Böttger, 19., 20., 21. Ber. Offenb. Ver. f. Naturk., 109. *P. (Pagodina) pagodula* Desmoul.

Између Будве и Цетиња (leg. Reitter).

Род: *Orcula* Held.

O. schmidti Küst. Martini-Chemnitz *(Pupa)*, 26, бр. 27., т. 3., сл. 20.—23. *Pupa schmidti* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 85. *P. schmidti* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора.

1870. Küster, 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 98. *P. Schmidti* Küst. — 1880. Böttger, 19., 20., 21. Ber. Offenb. Vereins f. Naturkunde. *P. (Orcula) Schmidti.*

Код Цетиња сабрао Кистер неколико комада, а Рајтер између Будве и Цетиња (Бетгер).

O. doliolum Brug. Encyclop. meth., 1792, Vers I, 351. *Bul. doliolum* Brug. — Rossm., Iconogr., 328, 329, *P. doliolum* Brug. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 85. *P. doliolum* Brug.

Опће налазиште: Средња и Јужна Европа, Мала Азија, Сирија и т. д.

1870. Küster, 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 100. *P. doliolum* Brug.

Кистер наводи у Црној Гори „мале, нешто витније егземпларе“ (К).

Род: *Pupa* Drap.

P. frumentum Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 65, т. 3., сл. 51. и 52. *P. frumentum* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 34. и 310. *P. frumentum* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 107. *P. frumentum* Drap.

Европа.

1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allg Übers. *P. frumentum* Drap.

„Црна Гора“ (Möll.).

Род: *Modicella* Ad.

M. mühlfeldti Küst. Martini-Chemnitz *(Pupa)*, 1845, 28, бр. 29., т. 4., сл. 1.—3. *P. mühlfeldti* Küst. — Rossm., Iconogr., сл. 320., *P. avena* var. *minor* Menke. — Westerlnnd, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 104. *P. mühlfeldti* Küst.

Опће налазиште: Далмација, Србија, Црна Гора.

1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Pupa (Torq.) mühlfeldti* Küst. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allg. Übers. *Alloglossa Mühlfeldti* Küst. — 1880. Böttger, 19., 20., 21. Ber. Offenb. Ver. f. Naturkunde. *P. (Modic.) Mühlfeldti* Küst. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 181. *P. (Modic.) Mühlfeldti* Küst. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 205. *Torq. mühlfeldti* Küst. — Збирка Rohlena.

По својој Црној Гори у красу на стијенама особито у друштву врста *Pomatias*. Сабирао сам их код Његуша и у Албанији у Реци; Клесин на источном рубу Цетиња, а Рајтер између Будве и Цетиња.

var. *major* Küst. 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 1870.

Опће налазиште: Далмација. — Код Боан-Тушине често на великим кршевитим громадама.

M. avenacea Brug. Encycl. meth., VI. 2. 1792, 335. *Bulimus avenaceus* Brug. — Rossm., Iconogr., 36. *Pupa avena* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 97. *P. avenacea* Brug.

var. ***arcadica*** Reinh. *P. avenacea* var. *arcadica* Reinh. Sitzungsber. Ges. naturf. Freunde, Berlin, 1880.

Опће налазиште: Епир, Далмација.

1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Torq. avenacea* var. *arcadica* Reinh.

У Црној Гори често код Јаблана и Бијеле и у Кунови. Фирер послао из Бушата, Коплика и са Кома и из околице Дармана у Албанији.

M. philippi Cantr. Malacol. mediterr., 1840, 140. *P. philippi* Cantr. — Rossm., Iconogr., 729. *P. caprearum* Phil. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 106. *P. philippi* Cantr.

Опће налазиште: Далмација, Црна Гора, Италија, Грчка.

1870. Küster, 9. Ber. naturf. Ges., Bamberg. *P. philippi* Cantr.

„Црна Гора“ (Küst.).

M. rhodia Roth. Molluscor. spec., 1839, 19, т. 2., сл. 4. *P. Rhodia* Roth. — Rossm., Iconogr., 940. *Pupa Rhodia* Roth. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1887, 106. *P. Rhodia* Roth.

Опће налазиште: Далмалија, Грчка, Родус.

Сабрао сам на стијенама у долини Мораче код Биоче и код манастира Мораче.

Фамилија: ***Clausiliidae.***

Род: *Clausilia* Drap.

Подрод: *Triloba* Vest.

T. sandrii Küst. 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 1875, 27. *Cl. Sandrii* Küst. — Martini-Chemnitz, Clausilia, 28, бр. 20., т. 2., сл. 20.—23. *Cl. Sandrii* Küst. — Rossm., Iconogr., сл. 873., *Cl. Sandrii* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 16. *Cl. Sandrii* Küst.

Црна Гора, Албанија (?).

1878. Böttger, 17., 18. Ber. Offenb. Verein f. Naturkunde, 22. *Triloba Sandrii* Küst. — 1884. Brusina, Jahresb. deutsch. mal. Ges., 115. *Cl. Sandrii* Küst.

Ова од Кистера описана врста држи се још увијек у збиркама као ријеткост. Живи комади још нису нађени [1]) а само по егземплариma доплављеним до Дубровника (Брусина), Будве и Локрума закључивало се, да их има у Црној Гори и Албанији. Клаузилијама богата збирка професора Бетгера има само један изблијеђели комад, а музеј у Загребу 4 комада.

T. tertia Böttger, nov. spec. *Char.* Differt a *Cl. sandrii* K. t. multo minore, graciliore et tenniore, apice acutiore, anfr. ultimo cervice rotundato nec leviter bicristato, lamella infera magis oblique ascendente, intus lamellae superae minus approximata, dimidiam aperturam non transgrediente. — Alt 20, diam. max. 5 *mm*; alt. apert. 5, lat. apert. 3·5 *mm*.

Налазиште: На горњој Морачи, само 2 комада (оригинал у coll. Böttger). Ова красна новост је смањено издање од *Cl. sandrii* K., од које имам пред собом само један добро сачувани али мртав нађен комад, што га захваљујем Ерберу у Бечу. Главна разлика се састоји у томе, да у нове врсте фали обер до зареска пупка о коме Rossmässler у својој диагнози *Cl. sandrii* вели: „Затиок према доље избочен а до зареска пупка провијен заокруженим, кратким обером.“ Од других разлика споменути је ове: Кућица правилно вретеласта, не може се никако рећи да је трбушаста; шав твори ванредно фину бјелкасту нит, ободи нешто више сведени, постепено већи, предзадњи нижи; отвор узак,

[1]) По професору Бетгеру има у једној енглеској збирци живо нађени комад, али нисам могао сазнати, гдје је нађен.

крушколик, рубови и ламеле њежније, финије, горња ламела упадно нижа, доња се косо успиње те улази унутра и лијево мање у отвор, равно одоздо гледана не покрива нутарњи крај ламеле, спирална ламела ваљда слабије развита него у *Cl. sandrii* Küst., јер се, гледајући у отвор и косо са стране, никако не види. Ова знаменита врста групе *sandrii*, коју ваља од неких форма групе *laminata* разликовати, захтијева неку пажњу. Али дôња ламела, која је упадно јако завита у спирале, врло избочена а у средини издигнута, дати ће лахко разликовати је од осталих врста клаузилија (Бетгер).

Подрод: *Clausiliastra* v. Möllendorff.

Cl. laminata Mont. *Testacea britannica*, 1803, 359, т. 11., сл. 4. *Turbo laminatus* Mont. — Rossm., Iconogr., сл. 29, 461. и 462., *Cl. bidens* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc. 1884, 20., *Cl. laminata* Mont.

Опће налазиште: Европа.

Врло честа у регији лиснате шуме: Колашин, Андријевица, Боан-Тушина, Гвозд у Кунови и на Кому (Флерике).

var. ***granatina*** Ziegl. Rossm., Iconogr., сл. 465. *Cl. bidens* var. *granatina* Ziegl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 20. *Cl. lam. f. granatina* Ziegl.

На Кому (leg. Floericke).

Cl. commutata Rossm. var. ***ungulata*** (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., 464. *Cl. ungulata* Zgl., 1710. *Cl. commutata* Rossm. subsp. *ungulata* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 24. *Cl. commutata* var. *ungulata* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Крањска, Приморје, Горица, сјев.-источна Италија. 1875. Küster, 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 23. *Cl. ungulata* Zgl.

„Црна Гора; егземплари не дају се разликовати од крањских.“ (Küster.) (leg. Erber, Wien.)

Подрод: *Alinda* Ad.

A. plicata Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 72, т. 4., сл. 15. и 16. *Cl. plicata* Drap. — Rossm., Iconogr., 31, 708. *Cl. plicata* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 36. *Cl. plicata* Drap.

Опће налазиште: Европа. — У шумској чистини Гвозда у Кунови три комада под буковом кором. Уз њих још *Cl. laminata* и *Pomatia wohlberedti*.

A. eupleuris Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 155. *Cl. eupleuris* Möll.

Опће налазиште: Црна Гора. — Флерике нашао је ову врсту код Колашина, али су његови наводи о налазишту непоуздани, како ми је својеобно писао Херман Роле. По Бетгеру могла би ова врста можда бити идентична са *A. biplicata* var. *longinae* Kim.

A. biplicata Mont. Testacea britannica, 1803, 331, т. 11., сл. 5. *Turbo biplicatus* Mont. — Rossm., Iconogr., 468, 705, 706. *Cl. similis* Charp. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 38. *Cl. biplicata* Mont.

Опће налазиште: Сјеверна и Средња Европа. — Врст нисам нашао, него само слиједеће варијетете:

var. ***longinae*** Kim. Brancsik, Consignatio systematica specierum in itinere bosnensi anno 1888 collectarum, у Jahrb. d. Naturw. Ver. d. Trencsiner Com., 1888/89, XI. и XII. год., 74., т. 2., сл. 9. *A. biplicata* Mtg. var. *longinae* Kim.

Опће налазиште: Босна (Травник). — На стијенама код Андријевице.

var. ***bosnina*** Kim. Brancsik, на озн. мј., 1888./89., XI. и XII. год., 74., т. 2., сл. 8. *A. biplicata* Mtg. var. *bosnina* Kim.

Опће налазиште: Босна (Травник). — Три комада у шуми између Колашина и Андријевице.

var. ***labiata*** Zelebor. Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 54. *Cl. biplicata* var. *labiata* Zel.

Опће налазиште: Хрватска. — Један комад код Јабуке.

Подрод: *Herilla* Ad.

H. dacica (Friv.) Pfr. Zeitschr. f. Malak., 1848, 10. *Cl. dacica* Friv. — Rossm., Iconogr., 870. *Cl. dacica* Friv. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 49. *Cl. dacica* (Friv.) Pfr.

Опће налазиште: Банат, Босна, Србија.

1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., Wien, 58. *Cl. (Herilla) dacica* Friv.

Кустос Апфелбек нашао на Дурмитору у облику, који сјећа на *Frauenfeldi* (Zgl.) Rossm., али се разликује обликом набора. По пл. Мелендорфу иде овај егземплар ваљда међу облике *H. ziegleri* Küst.

H. ziegleri Küst. Martini-Chemnitz, Clausilia, т. 16., бр. 5.. т. 1., сл. 17. и 18. *Cl. ziegleri* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 49. *Cl. ziegleri* Küst.

Опће налазиште: Далмација.

1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Her. ziegleri* Küst. и f. *interrupta*.

Флерике нашао је ову врст тобоже на Кому и код Колашина. Фирер ми ју послао из Коплика и Широкара а из Албаније од Тројана и Селца. Форма *interrupta* није Мелендорф ни описао, име има ваљда да се односи на истраживање рубова уста, а то својство је заправо типно за врст. Кистер пише нарочито: „Рубови уста одијељени, али цакловитим жуљем спојени".

subspec. ***violascens*** Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 152. *H. ziegleri* subspec. *violascens* Möll.

Опће налазиште: Црна Гора. — Флерике нашао код Шавника, западно (низ ријеку) од Боан-Тусине. — Из Албаније добио сам комад из Тројана (leg. Führer).

H. iabucica Böttger nov. spec. *Char.* Differt a *Cl. ziegleri* K., cui proxima est, lamella prorsus deficiente, apert. minore, minus obliqua. — Alt. 22—22 1/2, diam. max. 5 *mm*; alt. apert. 5 1/2—5 3/4, lat. apert. 4 1/4 *mm*.

Налазиште: Шумски предио између Колашина и Андријевице, код Боан-Тусине, низ обронке према Бијелој и Јабуци, свуда слични егземплари.

Ова лијепа форма разликује се од *Cl. ziegleri*, којој је недвојбено веома блиска константном несташицом мјесечастог набора те слабијим развитком тројице нешто мање дубоко унутра протегнутих непчаних набора. Не усуђујем се установити, да ли су и остале разлике константне; свакако се може форма лахко од *ziegleri* разликовати, лашње него можда *Cl. illyrica* v. Möll. Сравнив је са мојим комадима праве *Cl. ziegleri* Küst. из алпинског подручја црногорско-арнаутског пограничног предјела (comm. Th. Krüper 1900.), разликује се овај пуж и малом величином, више вретенастом грађом кућице, малим исправним, мање косо с лијева на десно положеним отвором те мање дугом, нешто више накошеном дбњом ламелом. По љубичастој боји кућице и бијело-нитастом, слабо папилираном шву, слажу се обје форме међусобно, али дужина свију трију непчаних набора износи само од прилике половину, као у типне *Cl. ziegleri*. — Остаје само једна потешкоћа. Ја имам са Бјелашнице у Босни једну варијетету од *Cl. ziegleri* (comm. Dr. K. Brancsik 1892.), која јасном рупицом у мјесечастом набору твори прелазну форму, те можда на то упућује, да је наша нова форма можда ипак само локална форма њена и да је с њоме у тјешњој свези, него ли би се чинило. Било како му драго, сви бројни комади ове нове форме одавају помањкање лунеле, и тиме је ваљда наше име *jabucica* оправдано, ако би се и послије пронашло, да *Cl. ziegleri* још више варира него је др. пл. Мелендорф 1899. доказао. (Бетгер.)

H. illyrica Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899. 152. *H. illyrica* Möll.

Црна Гора. Сабрано од Флерикеа са слиједећом одликом код Шавника, западно од Боан-Тусине заједно са *violascens* Müll. (?).

mut. obscura Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1889, 152. *H. illyrica mut. obscura* Möll.

По Мелендорфу највећа европска клаузилија; промјер 8, дужина 32 *mm*.

Подрод: *Delima* Böttger.

a) Montenegrina Bttg.

montenegrina. Кућица витка. Мјесечасти набор полудорзалан.

cattaroensis (Zgl.) Rossm. Дужина 17—28 *mm* (Котор). Кућица јако трбушаста, велика. Мјесечасти набор дорзалан, дôњи непчани набор кратак, дебео.

umbilicata Böttger. Дужина 14·5—22·5 *mm*. Мјесечасти набор полудорзалан. Дôњи непчани набор прилично дуг.

wohlberedti Möll. Дужина 15—25 *mm*. Мјесечасти набор на трбуху.

subcristata Küst. Дужина 17—23 *mm*, var. *interior* Böttger. Дужина 20—26 *mm*. Кућица мање трбушаста, средње величине. Мјесечасти набор на трбушној страни.

kleciaki West. Дужина 13—18·5 *mm*.

D. cattaroensis (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 100. *Cl. cattaroensis* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 53. *Cl. cattaroensis* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Далмација.

1878. Böttger, 17., 18. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 34. *Cl. cattaroensis* (Zgl.) Rossm.

Свуда по стијенама, које се спуштају према Боци. Горњи дио завоја цесте, што се са брода добро разабире, спада већ Црној Гори. „Албанија". по Бетгеру, ваљда *Del. wohlberedti*. — Величина по комадима из Котора:

Промјер	5·5,	дужина	27,	отвор	5·5 : 6 *mm*
„	5,	„	24,	„	4·5 : 5 „
„	4,	„	19,	„	3·5 : 4 „
„	5,	„	18·5,	„	4·5 : 5 „
„	4,	„	17,	„	3·5 : 5 „

f. ***parvula*** West. Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 54. *Cl. cattaroensis* (Zgl.) Rossm., f. *parvula* West. — Дужина 15—17, промјер 3—3·5 *mm* (West.).

var. ***gracilior*** Desh. Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 54. *Cl. cattaroensis* var. *gracilior* Desh — „Албанија" (West.).

D. umbilicata Böttger. Jahrb. deutsch. mal. Ges., 1879, 102, т. 2., сл. 3. *Cl. umbilicata* Bttg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 53. *Cl. umbilicata* Bttg.

Опће налазиште: Црна Гора, Јужна Далмација (?).

1885. Böttger, Jahrb. deutsch. mal. Ges., 71. *Cl. (Delima) umbilicata* Bttg.

Налази се врло често код Бара и на путу у Микулић на Румији; на планини Мазури код Улциња (leg. Winneguth); у јужној Далмацији. Бетгер вели, да комад из Улциња иде уз *wohlberedti*. — Величине:

Дужина	22·5,	промјер	5,	отвор	5·5 : 4 *mm*	Бар
„	16,	„	4,	„	4 : 3·5 „	
„	14·5,	„	4,	„	4 : 3·5 „	
„	21·5,	„	5,	„	5·5 : 4·5 „	Микулић.
„	17·5,	„	4·5,	„	5 : 4 „	
„	16,	„	4,	„	4 : 3·5 „	

Најобичније у великом и средњем облику.

var. ***costata*** Böttger var. nov. Clar. Differt a typo t. saepe graciliore, subtus colore clariore, albescente, sutura profundiore, anfr. paulo convexioribus, sat acute costatis, costis in anfr. junioribus et in cervice distinctioribus, in anfr, penultimo et ultimo obsoletis. (Böttger.)

Ову необичну новост нашао сам такођер на путу између Бара и Микулића.

Дужина	25,	промјер	5,	отвор	5·5 : 4·5 *mm*
„	17·5,	„	5,	„	5·5 : 4·5 „
„	15,	„	4,	„	4 : 3·5 „

D. subcristata Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, 39. бр. 29., т. 4., сл. 10.—13. *Cl. subcristata* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 54. *Cl. subcristata* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора.

1872. Брусина, Рад. XIX. св. *Cl. (Herilla) subcristata*, Küst. — 1878. Böttger., 17. и 18. Ber. d. Offenb. Vereins f. Naturkunde, 34., *Cl. subcristata* Küst. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 182., *Cl. (Delima) subcristata* Küster.

Између Цетиња, Подгорице и Скадарског Језера. — Налазишта: Цетиње, (Clessin, Floericke, Brusina), Добрскосело, Жабљак (2 комада између повише *wohlberedti*), Ријека, између Ријеке и Подгорице (уз *wohlberedti*, види ову); на Шашком блату код Скадра. (leg. Sturany). — Величине:

Дуљина	23,	промјер	6,	отвор	6 : 4·5 *mm*
„	21·5,	„	6,	„	5·5 : 4·5 „
„	17,	„	5,	„	5 : 4 „

Мали комади са 15 *mm* дуљине и 4 *mm* промјера су са Шашког блата (f. *minor*). — У збирци Загребачког музеја (leg. Brusina) бијаше један комад *Cl. laevissima* var. *pachygastris*, који је ваљда само забуном дошао онамо.

var. ***interior*** Boettger, var. nov. *Char.* Differ. a typo Cattaroensi t. majore, media parte ventriosiore, solidiore, anfr. $12^{1}/_{2}$, apert. magis recta *haud obliqua*, majore, lunella fere paulo minus profunda, plica palatali supera antice ad extremitatem distalem bituberculifera vel cum plica principali curvatim connexa, peristomate undique magis expanso, marginibus sublabiatis reflexiusculis. — Alt. 25—26, diam max. 6—$6^{1}/_{4}$ *mm* alt. apert. 6, lat. apert. $4^{3}/_{4}$ *mm*

Опће налазиште: Између Никшића и Богатића; скоро сличан облик, али не тако надут, између Ријеке и Комарна на врелу Ријеке. — ова у првом реду величином и трбушастим обликом одликована варијетета (типус има по Кистеру alt. 20, diam. max. $4^{3}{}_{4}$ *mm*, по мојим од Клечака добављеним оригиналима из Котора 19—20 alt. $4^{3}/_{4}$—5 *mm* diam. max. по Вестерлунду alt. 22—23, diam. max. 5 *mm*) има увијек овални, осовно према оси положен отвор, који се обично одликује широко завраћеним паралелним рубовима. Простор између обих непчаних набора готово је двапут тако широк као између принципалног и првог непчаног набора, одаје дакле одношаје $^{1}/_{3} : ^{2}{}_{3}$. У Которских типа је тај одношај размака једнак $^{2}/_{5} : ^{3}/_{5}$, то јест, доња од трију набора на затиоку је обично ближа средњој. (Бетгер.)

D. subcristata K. subspec. ***wohlberedti*** Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 169., *Cl. (Delima) wohlberedti* Möll.

Опће налазиште: Црна Гора.

1864. Walderdorf, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 509., *Cl. cattaroensis* Ziegl., прутаст. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 206. *Del. wohlberedti* v. Möll. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Del. wohlberedti* v. Möll. — 1905, Sturany, 11. Jahresb. d. naturw. Orientvereins. 35., *Cl. wohlberedti* — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Triloba sandrii* Parr. и *Montenegrina cattaroensis* Zgl.

Прем се између Ријеке и Подгорице те код Жабљака нашло неколико комада, који без двојбе иду у *subcristata*, и неке друге, код којих се може сумњати, иду ли прећашњој форми или потоњој, могу се ипак обје, јер су врло добро карактеризоване, разлучити. Главна се разлика састоји у томе, да је у *subcristata* мјесечасти набор на трбуху, у *wohlberedti* али полудорзалан. Кућице обих врста су више или мање јако прутасте. И *Cl. umbilicata* је трбушаста, мјесечасти набор је посве дорзалан, дочим је *cattaroensis* витка, свјетлобојна са полудорзалним мјесечастим набором. Прве три врсте су сивосмеђе до смеђасте. — Распрострањена је сјеверно од Скадарског Језера на далеко и свуда по кршевима. Појединн се комади налазе чак и код Колашина и Андријевице.

Налазишта: Глухи дô (Wald.), Ријека, Подгорица, Жабљак, Комарно, Вирпазар, Бољевић, Кланац, Сутурман, Мурићи, Годиње (између оба задња мјеста највећи и најјачи комади), Медун, Колашин-Андријевица; даље у Албанији: Планина на међи Затријебач, Селце, Ђебић и Хум (leg. Führer).

Дуљ 17,	промјер 4·5,	отвор 4	: 3·5 *mm*	}	Вирпазар.
„ 24,	„ 5·5,	„ 5	: 4 „	}	
„ 15,	„ 4,	„ 3·5	: 3 „	}	Бољевић.
„ 21,	„ 6,	„ 5	: 4 „	}	
„ 19,	„ 4·5,	„ 4·5	: 4 „	}	Комарно.
„ 23,	„ 6,	„ 5·5	: 5 „	}	
„ 18,	„ 5·5,	„ 5	: 4 „	}	Мурићи-Годиње.
„ 26,	„ 6,	„ 6	: 5·5 „	}	

var. ***sublabiata*** Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 170. *D. wohlberedti* var.

Опће налазиште: Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 206. *Delima wohlberedti* var. *sublabiata* v. Möll.

Ова врста је дошљедно мања, једва 11 завоја. Затиок више утиснут, базални повор јаснији, ламела вретена јаче излази, руб уста јачом усном а спојна бразга дебља. — Код Вирпазара и Жабљака.

D. kleciaki West. var. ***brunnea*** Böttger var. nov. Char. Differt a typo solum t. saepe multo minore, semper corneo brunnea, spira breviore, ventrioso-fusiformi, minus gracilis, apice magis conico, minus acutato, anfr. 9—9 1/2 nec, 10 1/2 magis plenatis.

Alt 14—17, diam. max. 3 3/4—4 1/2 *mm* (кастел) Скадар.

„ 14 1/2, „ „ 4 *mm* (Прачика, Далмација) (Böttger).

Ова нова варијатета, коју је већ Стурањи у свом путопису (Jahresber. naturw. Or.-Ver., 1905, 25) споменуо као *Cl. aff. kleciaki,* чини се да је честа у околици Бара. Нашао сам ју и на кастелу скадарском и с ону страну Бојане у Тарабошу али и код Микулића на обронку Румије. Др. Стурањи ми ју послао из Облика сиперме код Скадра. — Величине:

Дуљина 13 1/2,	промјер 3 1/2,	отвор 3 1/4	: 3 *mm*	}	Скадар.
„ 15 1/2,	„ 4,	„ 4	: 3 1/2 *mm*	}	
„ 18 1/2,	„ 4 1/2,	„ 4 1/2	: 3 1/2 „	}	

b) Stigmatica Böttger.

D. sturmi Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, 66, бр. 55., т. 7., сл. 8.—10. *Cl. sturmi* Küst. — Kobelt (Böttger), Iconogr., сл. 1736. и 1737. *Cl. Sturmi* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 59. *Cl. sturmi* (Küst.) Pfr.

Опће налазиште: Далмација.

1901. Wohlberedt, Bericht, 200. *Cl. sturmi* Küst.

Црногорско-арнаутско пограничко горје Затријебач (leg. Führer).

D. stigmatica (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 163. *Cl. stigmatica* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 59. *Cl. stigmatica* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Црна Гора, Албанија, Крф и Епир.

1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Cl. (Herilla) stigmatica* Zgl. — 1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 28. *Cl. stigmatica* (Zgl.) Rossm. — 1880. Böttger, 19., 20. u. 21. Ber. Offenb. Verein f. Naturk., 110. *Cl. (Del.) stigmatica* (Zgl.) Rossm. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 206. *Del. stigmatica* Zgl. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Del. stigmatica* Zgl. — 1905. Sturany, 11. Jahresb. naturw. Orientvereins, 35. *Cl. stigmatica.* — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Cl. laminata* Mont.

Распрострањена по Црној Гори и Албанији, прем не често. — Код Цетиња (Brusina), између Будве и Цетиња (leg. Reitter), између Бољевића и кланца Сутормана појединце под трулим пањевима и код Вирпазара; код Скадра дуж Бојане (Sturany).

f. ***ventriculosa*** West. Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 59. *Cl. stigmatica* f. *ventriculosa* West.

1885. Böttger, Jahresb. deutsch. mal. Ges, 71. *Cl. (Del.) stigmatica* Rossm. f. *ventriculosa* West.

Више Будве (leg. Reitter).

c) Itala Böttger.

D. itala Martens. Reise nach Ven., 1824, II, 442, т. 3., сл. 1. — Rossm., Iconogr., сл. 164. *Cl. ornata* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 64. *Cl. itala* Mart.

Опће налазиште: Горња Италија, јужна Аустрија, јужна Француска, сјеверна Шпанија.

1875. Küster, 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 74. *Cl. itala* Mart. — 1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. Offenb. Vereins f. Naturk., 29. *Cl. itala* v. Mts.

Кистер добио је од Парајса (Parreyss) под именом *morlachica* Parr. два комада, који иду амо те наводно потјечу из Црне Горе. И Бетгер (Syst. Verz., Offenb., 1878, 29) побија ово налазиште У осталом је по њему *morlachica* идентична са *montenegrina* Küst. (17. u. 18. Ber. Offenb. Vereins f. Naturk. ,1878, 35).

D. conspersa (Parr.) Pfr. Monogr. Heliceorum vivent., 1848, II, 456. *Cl. conspersa* Parr. — Rossm., Iconogr., сл. 892. *Cl. conspersa* Parr. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 67. *Cl. conspersa* (Parr.) Pfr.

Налазиште: Далмација, Босна, Црна Гора, Албанија, Крф, Епир.

1875. Küster, 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 70. *Cl. conspersa* (код *platystoma* K.). — 1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. Offenb. Vereins f. Naturk., 30. *Cl. conspersa* (Parr.) P. — 1905. Sturany, 11. Jahresb. naturw. Orientvereins, 75. *Cl. conspersa.*

Један комад из Поља Мораче; по Стурању на Маранаји, Мал и Шâјт, на Гебији, Мунели и Коритнику (Албанија). — И Кистер је наводи осим из „Црне Горе" и из Албаније.

var. ***platystoma*** Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, 102, бр. 99., т. 11., сл. 20.—23. *Cl. platystoma* Küst. — Rossm., Iconogr., сл. 1757. *Cl. conspersa* var. *platystoma* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 67. *Cl. conspersa* var. *platystoma* Küst.

Опће налазиште: Босна, Далмација.

1875. Küster, 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 69. *Cl. platystoma* Küst.

Из оставштине Најмајерове, ваљда из Албаније.

subspec. ***recedens*** Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 155. *Cl. conspersa* subspec. *recedens* Möll.

Опће налазиште: Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 206. *Del. conspersa* Pfr. subspec. *recedens* Möll.

Флерике сабрао код Поља (ваљда Поље Мораче), а ја код Жабљака.

d) Laevissima Böttger.

D. laevissima (Zgl.) Rossm. subspec. ***subpapillina*** Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1899, 154. *D. laevissima* subspec. *subpapillina* Möll.

Само један сувишан комад код Поље Мораче (leg. Floericke)

e) Albanica Böttger.

D. semilabiata (Kutsch.) Walderd. var. ***digamma*** Böttger. Jahresb. deutsch. mal. Ges., 1878, 303, т. 10., сл. 7. *Cl. digamma* Bttg. — Rossm., Iconogr., сл. 1801. *Cl. semilabiata* (Kutsch.) Walderd. *(digamma* Bttg.). — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 74. *Cl. semilabiata* var. *digamma* Bttg.

Опће налазиште: Албанија.

1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. Offenb. Vereins f. Naturk., 34. *Cl. digamma* Bttg. — 1885. Böttger, Jahresb. deutsch. mal. Ges., 71. *Cl. semilabiata* Walderd. var. *digamma* Bttg.

На црногорском тлу више Шпица-Сутоморе, 8000′ високо и код Бара (Bttg.).

f) Robusta Böttger.

D. muralis Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, 285, бр. 293, т. 32., сл. 20.—22. *Cl muralis* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 75. *Cl. muralis* Küst.

Опће налазиште: Далмација.

1901. Wohlberedt, Bericht, 197, 200, 206. *Del. muralis* Küst. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Del. muralis* Küst.

Распрострањена у Црној Гори и Албанији. Позната налазишта: Подгорица, Дукљир, на горњем току Зема. Код Жабљака (Wohlb.). У Албанији: Туз и Дјелчић (leg. Führer). — О var. *montenegrina* (K.) Pfr. види доље *D. gastrolepta* Rossm.

g) Semirugata Böttger.

D. semirugata (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 274 *Cl. semirugata* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 77. *Cl. semirugata* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Истра, Далмација. — Флерике нашао на обронку Ловћена према Цетињу.

D. bilabiata Wagner. Martini-Chemnitz, Supplementband, 189, т. 236., сл. 4142. *Cl. bilabiata* Wgn. — Rossm., Iconogr., сл. 177. (?). *Cl. bilabiata* Wgn.; сл. 630. *Cl. planilabris* Rossm. (по Кистеру). — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 80. *Cl. bilabiata* Wgn.

Опће налазиште: Далмација.

1905. Sturany, 11. Jahresb. naturw. Orientvereins, 35. *Del. bilabiata*.

У Албанији од брда Салдиња и дуж Бојане (leg. Dr. Sturany).

h) Dalmatica Böttger.

D. conspurcata (Jan.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 265. *Cl. conspurcata* de Christ. & Jan. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884. *Cl. conspurcata* (Jan.) Rossm.

Опће налазиште: Далмација.

1875. Küster, 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 95. *Cl. conspurcata* (код *Parthenia* K.). — Кистер добио од Ербера (Беч) из Црне Горе без ознаке налазишта.

D. parthenia Küster. 10. Ber. naturf. Ges., Bamberg, 1875, 93. *Cl. Parthenia* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 83. *Cl. parthenia* Küst.

Опће налазиште: Далмација.

Кистер добио var. *minor* Küst. (10. Ber. naturf. Ges., 94) од Ербера (Беч) из Црне Горе.

i) Binodata Böttger.

D. binodata Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 178. *Cl. binodata* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 91. *Cl. binodata* Rossm.

Опће налазиште: Далмација, Хрватска.

var. ***consentanea*** A. S. Rossm., Iconogr., сл. 1794. *Cl. binodata* (Zgl.) Rossm. var. *consentanea* (Zgl.) A. Schm.

Далмација. — Само варијетета у Крнови (између Никшића и Боан-Тушине), на красу под камењем. Често.

D. nodulosa Möll. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1869, 154. *Del. nodulosa* Möll.

Опће налазиште: Црна Гора. — Ову врст, која се карактерише квргицом на вањском рубу испод синула, сабрао је Флерике на Кому, заједно са једном малом формом *(minor* Rolle).

D. pseudobinodata Böttger nov. spec. *Char.* Differt a *Cl. binodata* Rossm. apparatu claustrali profundiare, lunella strictissima obliqua, cum plica palatali supera longa, quae a plica principali extrorsum divertit, connexa, plica palatali infera longissima libera, intus a lunella semper distincte separata. — Alt. 16—17, diam. max. 3·5 *mm*; alt. apert. 4, lat. apert. 3 *mm*.

Налазиште: Вјетерник (оригинал у coll. Böttger). — „Ова врст — осим апарата за затварање — тако је слична *Cl. binodata* Rossm., да је довољно потање размотрити овај. Отвор је горе шиљатији и ужи, више крушколик, мјесечасти набор лежи нешто дубље, посве је раван, али косо положен те га горе правокутно пресјеца дуги, нешто према отрага а далеко напред протегнути горњи непчани набор, који са принципалним сприједа дивергира. Доље се протеже, од мјесечног набора далеко растављени дугачки, сприједа у отвору

јасно видљиви дôњи непчани набор. Све друго, боја, папилирани шав, облик и величина је врло слично. Главна разлика остаје равноправни а полукружни мјесечасти набор, горњи набор у облику Т, те дошљедна растављеност горњег непчаног набора од лунеле. И дôња ламела се нешто разилази, јер се са кратке, јасно одебљале базе, мање завојито и углато савијене него у *Cl. binodata* Rossm. стрмо и доста равно подиже горе. И кврга на синулу је у нове врсте јаче развијена. (Бетгер.)

D. gastrolepta (Zgl.) Rossm., typ. — Rossm., Iconogr., сл. 179. *Cl. gastrolepta* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 92. *Cl. gastrolepta* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Босна, јужна Далмација, Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 207. *Del. gastrolepta* Rossm. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Del. gastrolepta* Rossm. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Del. decipiens* Rossm.

Ово је са својим варијететама најраспрострањенија клаузилија. — Налазиште: Вирпазар, Ријека, Жабљак; Данилов град (Floericke); Зеленик и црногорско-арнаутско пограничко горје Затријебач (leg. Führer).

var. ***montenegrina*** Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, 136, бр. 131 , т. 14., сл. 45.—48. *Cl. montenegrina* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 75. *Del. muralis* var. *montenegrina* (Küst.) Pfr.

Опће налазиште: Црна Гора.

1872. Бруснна, Рад, XIX. св. *Cl. (Delima) montenegrina* Küst. — 1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. Offenb. Vereins f. Naturk., 35. *Cl. muralis* Küst. subspec. *montenegrina* Küst. = *morlachica* Parr. — 1880. Böttger, 19., 20. u. 21. Ber. Offenb. Vereins f. Naturkunde. *Cl. (Delima) gastrolepta* var. *montenegrina* Küst. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 182. *Del. montenegrina* Küst. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 207. *Del. muralis* var. *montenegrina* Küst. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Del. muralis* var. *montenegrina* Küst.

Још је увијек нејасно, иде ли *D. montenegrina* уз *gastrolepta* или уз *muralis*. Проф. Бетгер (а по њему и пл. Мелендорф) заступа прво становиште, Вестерлунд насупрот друго. Бетгер не разабире велике сличности са *muralis,* али, како ми пише, има у његовом материјалу велики низ прелаза од *gastrolepta* до *montenegrina,* те је по његовом назору увртење првој наравније. У прилог назору Вестерлундову би било то, да се *montenegrina* и *muralis* често налазе на истом мјесту. Дужина 9—12 *mm.*

Налазишта: Често код Подгорице, Жабљака, Вирпазара, Медуна, Цетиња (loc. orig. Böttger, Clessin); у Албанији код Скадра на кастелском брду, напроти код Тарабоша и у Реци; код Ђелчића (leg. Führer); на Шашком блату југозападно од Скадра (leg. Dr. Sturany).

var. ***subinterrupta*** Böttger var. nov. *Char.* Differt a var. *tabida* K., cui proxima esse videtur, t. obscuriore brunnea, breviter ventrioso-claviformi, apert. semiauriculari, marginibus interruptis, plicis palatalibus duabus, superiore cum lunella extrorsum angulatim connexa longiore, inferiore punctiformi vel strigiformi, saepe valida, libera. Lamella subcolumellaris emersa. — Alt. 13—15, diam. max. $3^3/_4$—4 *mm*; alt. apert. 4, lat. apert. 3 *mm.*

Налазиште: Између Подгорице и Вјетерника. (Ориг. у coll. Böttger.)

Ову занимиву форму, која се већ по ваљштини одликује кратким, трбушастим, готово кругљастим обликом и тамносмеђом бојом лупине, у које ни код одраслих егземплара рубови уста нису спојени жуљем и који осим врло јасног горњег непчаног набора, спојена са мјесечастим, имаду редовито и пикњи или убоду сличан, дубоко у отвору под дôњом ламелом видљив дôњи непчани набор, одијелио би као посебну врст *Cl. gastrolepta* Rossm., да нема код Братоножића и на красу код Бијеле (ту виткији комади, који сјећају на опћу форму *gastrolepta)* прелазних облика, у којих су рубови уста већином само слабо спојени а горњи и дôњи непчани набор се вратио тек у слабу одебљину, која још без двојбе иде у оквир *Cl. gastrolepta* Rossm. Ипак су тако

близу нашој var. *subinterrupta*, да би ја бар комаде из Братоножића спојио с овом варијететом. (Бетгер.)

var. ***inermis*** Böttger. Rossm., Iconogr., сл. 1797. *Cl. gastrolepta* (Zgl.) Rossm. var. *inermis* Bttg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 92. *Cl. gastrolepta* var. *inermis* Bttg.

Опће налазиште: Црна Гора. — Код Вирпазара и Добрског села неколико појединих комада. Али често у Албанији, код Скадра, у Реци, Шкрели и у долини ријеке код Рјоли.

var. ***tabida*** Küster. Martini-Chemnitz, Clausilia, т. 31., сл. 27.—30. *Cl. tabida* Küst. — Rossm., Iconogr., сл. 1798. *Cl. gastrolepta* (Zgl.) Rossm. var. *tabida* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 92. *Cl. gastrolepta* var. *tabida* Küst.

Опће налазиште: Далмација, Црна Гора.

1878. Böttger, 17. u. 18. Ber. d. Offenb. Vereins f. Naturkunde, 33. *Cl. gastrolepta* var. *tabida* Küst. = *costulata* Sandri. — 1901. Westerlund, Bericht, 1901, 207. *Cl. gastrolepta* var. *tabida* Küst. — 1903. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 87. *Cl. decipiens* Rossm.

По својој Црној Гори: У Ријеци, Подгорици, Биочама, Пољу Мораче, Манастиру-Мораче; Колашину (Floericke); у Албанији 2 комада у Шкрели.

var. ***disjuncta*** Böttger. Rossm., Iconogr., сл. 1802. *Cl. gastrolepta* (Zgl.) Rossm. var. *disjuncta* Bttg. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 92. *Cl. gastrolepta* var. *disjuncta* Bttg.

Опће налазиште: Котор. — Појединце на обронку Румије: У Микулићу и Бару.

var. ***freyeri*** Küst. Martini-Chemnitz, Clausilia, 142, бр. 136., т. 15., сл. 32.—35. *Cl. Freyeri* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 92. *Cl. gastrolepta* var. *freieri* (Küst.) Pfr.

Далмација. — Често на красу код Бијеле на Бијелој ријеци.

Подрод: *Dilataria* West.

D. succineata (Zgl.) Rossm., Rossm., Iconogr., сл. 193. *Cl. succineata* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 18, 95. *Cl. succineata* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Крањска, Корушка, Фурландска и Хрватска.

1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus.. Wien, 58. *Cl. (Dilataria) succineata* Zgl.

Кустос Апфелбек сабрао на Дурмитору слабо сачувани комад.

var. ***bosnica*** Brcsk. Jahresb. d. Naturw. Vereins d. Trencs. K., 1896/97. *Cl. (Dilataria) succineata* Zgl. var. *bosnica* Brcsk.

Опће налазиште: Босна.

1899. Sturany, Annal. d. nat. Hofmus. Wien, 58. *Cl. (Dilataria) succineata* Zgl. var. *bosnica* Brcsk.

На Волујку на црногорско-херцеговачкој граници сабрао кустос Апфелбек.

Подрод: *Medora* West.

M. kutschigi Küst. Martini-Chemnitz, Clausilia, 35, бр. 24., т. 3., сл 12.—16. *Cl. Kutschigi* Küst. — Rossm., Iconogr., сл. 855. *Cl. Kutschigi* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc.. 1884, 99. *Cl. kutschigi* Küst.

Опће налазиште: Далмација. — Ушав у кршевити кланац Мораче више Подгорице нашао сам одмах ову за Црну Гору нову врст и то у тијесно ограниченом налазишту на лијевој обали. Да налазиште није у Црној Гори, мислио би да врст престаје.

Дуљина 23, промјер 7, отвор 7 : 6 *mm*
„ 22, „ 7, „ 7 : 6 „

var. ***minor*** Pfr. Rossm., Iconogr., сл. 694. *Cl. dalmatina* var. *contracta* Rossm. Опис уз сл. 855. као var. *minor* Pfr.

Опће налазиште: Далмација.

1905. Petrbok, Nachrichtsbl. d. deutsch. mal. Ges., 88. *M. dalmatina* Partsch, збирка Ролена.

Мјестимице често на стрмим стијенама уз пут у Бар и Микулић. По збирци Ролене чини се да се налази и иначе у подручју Румије.

Дуљина 20, промјер 6, отвор 6 : 5 *mm*
„ 18, „ 5, „ 5·5 : 4 „

Подрод: *Agathylla* West.

A. nov. spec. (До сада неописана.)

1905. Sturany, 11. Jahresb. d. naturw. Orientvereins, 35. *Ag. cf. regularis.*

Ријетка у Скадарском граду (leg. Sturany). — Нову врст нашао је др. Стурањи код Ванденица источно од Дрина.

A. goldi (Kutsch.) Walderd. Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 508. *Cl. Goldi* Kutsch. (= *augustata* Parr.) — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 110. *Cl. goldi* (Kutsch.) Wald.

Опће налазиште: Јужна Далмација, Црна Гора. По Валдердорфу у Осларима у Црној Гори.

Подрод: *Pseudalinda* Böttger.

Ps. fallax Rossm. var. ***serbica*** Möll. Malakozoolog. Blätter, 1873, 146. *Cl. fallax* var. *serbica* v. Möll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 146. *Cl. fallax* var. *serbica* Möll.

Опће налазиште: Србија. — По неколико комада на старим пањевима између Колашина и Андријевице у лиснатој шуми. Др. Стурањи (11. Jahresb. d. naturw. Orientvereins 1905.) нашао један *fallax* и сличан облик на Зебији.

Подрод: *Strigillaria* West.

Str. vetusta (Zgl.) Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 260. *Cl. vetusta* Zgl. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 151. *Cl vetusta* (Zgl.) Rossm.

Опће налазиште: Њемачка, Корушка, Крањска, Хрватска, Славонија, Галиција, Босна, Србија и Седмоградска. Неколико комада у лиснатој шуми код Боан-Тушине.

f. ***striolata*** Bielz. Verh. siebenbg. Verein 1861, 227., — Westerlund, palaearct. Binnenc., 1884, 151. *Cl. striolata* Bielz.

Као врст. Заједно са врсти код Боан-Тушине.

Str. roschitzi Kim. Brancsik, Consignatio systematica specierum in itinere bosnensi anno 1888 collectarum, у Jahrb. d. Naturw. Vereins d. Trencs. Kom., 1888/89, XI. и XII. год., 74, т. II., сл. 11. *Str. Roschitzi* Kim.

Опће налазиште: Новипазар. — Један комад на путу између Колашина и Андријевице у шуми. — По проф. Бетгеру иде можда уз *Uncinaria.*

Подрод: *Papillifera* Böttger.

P. bidens L. System Naturae, X, 767. *Turbo bidens* L. — Rossm., Iconogr., сл. 167. *Cl. papillaris* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1884, 175. *Cl. bidens* L.

Опће налазиште: Обале и отоци Средоземног мора.

1905. Sturany, 11. Jahresb. d. naturw. Orientvereins, 35. *Cl. papillaris.*

Уздуж Бојане (leg. Dr. Sturany).

Фамилија: ***Succineidae.***

Род: *Succinea* Drap.

S. elegans Risso. Hist. nat. de l'Europe merid., 1826, 59. *S. elegans* Risso. — Rossm., Iconogr., сл. 2065.—2070. *S. elegans* Risso. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 8. *S. elegans* Risso.

Опће налазиште: Средња и јужна Европа.

var. ***scutariensis*** m. var. nov.

Три завоја, јамачно недорасла, кућица витка и уска, завоји врло кратки, здепасти, други опход стиснут и надут, шав под њим отрага скоро водораван и јако усукан. Има са *elegans* само једнак задњи опход. Дуљина 11, промјер 7, отвор 8 : 5 *mm.* — На влажним обалама Скадарског језера, у Жабљаку и Вирпазару.

S. pfeifferi Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 45. и 2060.—2063. *S. pfeifferi* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 11. *S. pfeifferi* Rossm.

Опће налазиште: Европа, Азија, сјеверна Африка

1873. Möllendorf, Fauna Bosniens, Allgem Übersicht. *S. Pfeifferi* Rossm. — 1884. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 504. *S. Pfeifferi* Rossm.

У долини Комнице (Wald.).

S. oblonga Drap. Tabl. des Mollusques terr. et fluv. de la France moll., 1801, 56. *S. oblonga* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 47. и 2080.—2083. *S. oblonga* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 14. *S. oblonga* Drap.

Опће налазиште; Европа, Кавказ. Сибирија, Арменија.

1901. Wohlberedt, Bericht, 207. *S oblonga* Drap.

Завоји јако надути, шав јако усукан. — Дуљина 9, промјер 6·5, отвор 6·5 : 4 *mm.* — У околици Ријеке.

2. BASOMMATOPHORA.

Фамилија: ***Limnaeidae.***

Род: *Limnaea* Drap.

Подрод: *Radix* Montf.

L. auricularia L. System nat., X, 1758, 774. *Helix auricularia* L. — Rossm., Iconogr., сл. 55. и 1243.—1250. *L. auricularius* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 29. *L. auricularia* L.

Опће налазиште: Европа.

1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *L. auricularia* L.

Букумирско језеро и Рикавац језеро на арнаутској граници око 1200 *m* висина. — Кућица *aff.* Rossm., Kobelt, сл. 1294. (var. *tumida* Held), завоји (сравнив са далматинским егземплариma) кратки, пупак отворен (највише у егземплара из језера Рикавца), кућице танке лупине. Величина: дуљина 21, промјер 17 *mm.*

L. ovata Drap. Hist. nat. d. Mollusques terr. et fluv. de la France, 1805, 52, т. 2., сл. 30. и 31. *Limneus ovatus* Drap. — Rossm., Iconogr., сл. 56. и 1251.—1259. *Limneus ovatus* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 36. *L. ovata* Drap.

Опће налазиште: Европа.

1901. Wohlberedt, Bericht, 207. *L. ovata* Drap.

Неколико доплављених комада код Вирпазара.

L. lagotis Schrenk. Fauna boica, III, 1803, 289. *Buccinum lagotis* Schr. — Rossm., Iconogr., сл. 53. и 1240.—1242. *L. vulgaris* Pfr., одн. *lagotis* Schr. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 33. *L. lagotis* Schr.

Опће налазиште: Европа, Азија.

1901. Wohlberedt, Bericht, 207. *L. lagotis* Schr.

Пар оштећених комада у Црнојевичкој ријеци.

L. peregra Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 130. *Buccinum peregrum* Müll. — Rossm , Iconogr., сл. 54. и 1502.—1503. *Limnaeus pereger* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, *L. peregra* Müll.

Опће налазиште: Европа, западна Азија, сјеверна Африка.

1880. Böttger, 19., 20., 21. Ber. d. Offenb. Vereins f. Naturkunde, 114. *L. Limnophysa peregyer* Müll. — 1899. Sturany, Annal. d. nat. Hofmus., 58. *L. peregra* Drap. var.

Западна Црна Гора (Dr. Werner). — У млинском јазу код Боан-Тушине, (*aff.* var. *heydeni* Kob., Rossm., Iconogr., сл. 1509.) у рибњаку код Микулића, (600 *m*), промјер 8, дуљина 12 *mm*. — Бетгерови егземплари из краја између Будве и Цетиња (leg. Reitter) слични јако савитим набором вретена највише Кобелтовом цртежу у Rossm., Iconogr., сл. 1499. (Böttger).

Подрод: *Limnophysa* Fitz.

L. palustris Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 131. *Buccinum palustris* Müll. — Rossm, Iconogr., сл. 51., 52. и 1260.—1276. *Limnaeus palustris* Müll., одн. Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 45. *L. palustris* Müll.

Опће налазиште: Европа, Азија.

1901, Wohlberedt, Bericht, 208. *L. palustris* Müll.

Недорасли комад из подручја Скадарског Језера код Вирпазара.

Подрод: *Leptolimnaea.*

L. glabra Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 135. *Buccinum glabrum* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 58. *Limnaeus elongatus* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 49. *L glabra* Müll.

Опће налазиште: Сјеверна и Средња Европа, Сибирија.

1864. Walderdorf, Verh. zoolog.-botan. Ges., 510. *L. elongata* Drap.

У воденим јаругама код Вирпазара.

Подрод: *Fossaria* West.

L. truncatula Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 130. *Bucc. truncatulum* Müll. — Clessin, deutsche Excurs. Moll.-Fauna, изд. II., сл. 257., *Limnophysa truncatula* Müll. — Westerlnnd, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 49. *L. truncutala* Müll.

Опће налазиште: Сјеверна Африка, сјеверна и западна Азија.

1901. Wohlberedt, Bericht, 208. *L. truncatula* Müll.

Код Вирпазара и Жабљака на влажној маховини код Добрског села. — Комади прилично одговарају дубровачким. Дуљина 7·5, промјер 5 *mm*.

Фамилија: ***Planorbidae.***

Род: *Planorbis* Guett.

Подрод: *Tropidiscus* Stein.

Pl. carinatus Müll. Verm. terr. et fluv. hist. II, 1774, 157. *Planorbis carinatus* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 60. *Pl. carinatus* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 70. *Pl. carinatus* Müll.

Опће налазиште: Европа.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., 510. *Pl. carinatus* Drap.

У јарцима долине Црнице (Wald.).

Фамилија: ***Ancylidae.***

Род: *Ancylus* Geoffr.

A. fluviatilis Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 201, бр. 286. *Ancylus fluviatilis* Müll. — Clessin, Deutsche Excurs. Moll.-Fauna, изд. II., сл. 296. *Ancylastrum fluviatile* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 89. *A. fluviatilis* Müll.

Опће налазиште: Европа, сјеверна Азија, Алжир.

1901. Wohlberedt, Bericht, 208. *A. fluviatilis* Müll.

У Црнојевића ријеци. Кућица бјелкаста, тјеме близу стражњег руба.

Pneumonopoma.

Фамилија: ***Cyclophoridae.***

Подфамилија: *Pomatiasinae.*

Род: *Pomatias* Stud.

Пошто покојном Мелендорфу на жалост није било више суђено да приопћи дијагнозе обих по њему именованих врста *Pomatias (albanicus* и *arnautorum)* из Црне Горе, односно из Албаније, послао сам свој сабрани материјал г. дру Вагнеру, који је био тако пријазан, те је сравнио вас материјал са оним г. дра Стурањија. Нове форме, што их је сабрао др. Стурањи а дјеломице и Фирер у Црној Гори, приопћио је др. Вагнер у Nachrichtsblatt der deutschen malakozoologischen Gesellschaft, 1909., 92. и д., и то триноминалном ознаком. Раздиоба и опће разпростирање по A. J. Вагнеру, „Monographie der Gattung *Pomatias* Studer" у Denkschriften der kais. Akad. d. Wiss., Беч, 1897., св. 64., и „Neue Formen und Fundorte *Genera Pomatias* Studer и *Auritus* Westerlund" у Nachrichtsblatt der deutschen malakozool. Gesellschaft, год. 38., 1906., 92.—101. и 121.—140.

1. *Pomatias* Studer.

P. (Eupomatias) cinerascens Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 406. *Cyclostomum cinerascens* Rossm. — Wagner, Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss., 1897, 577. *P. (Eupomatias) cinerascens* Rossm.

Опће налазиште: Јужна Далмација до Конавља.

1864. Walderdorff, Verh. d. deutsch. zoolog.-botan. Ges., Wien, 511. *P. cinerascens* Rossm.

Наводно на Суторману (Wald.). По географском распростирању Вагнеровом није право одређен.

P. (Eupomatias) septemspiralis Razoumovski. Hist. natur. Jorat., 1789, 278. *Helix septemspiralis* Raz. — Wagner, Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien, 1877, 580, т. II., сл. 21. *a, b. P. (Eupomatias) septemspiralis* Raz.

Опће налазиште: Југозападна Француска, Швицарска, јужна Њемачка, Алпински крајеви Аустрије.

var. ***heydenianus*** Cless. Nachrichtsbl. d. deutsch. mal. Ges., 1897, 121. *P. septemspiralis* var. *heydeniana* Cless. — Wagner, Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Беч, 1897., 582., т. II., сл. 23. *a, b. P. septemspiralis* var. *heydeniana* Cless.

Опће налазиште: Крањска, јужна Штајерска, Хрватска.

1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übersicht. *P. septemspiralis* Raz. 1896. Brancsik, Jahresheft d. naturw. Vereines d. Trencsiner Kom., 89. *P. septemspiralis* Raz. var. *Heydenianus* Cless.

На сјеверној страни Волујка. — Др. Бранчик послао ми је све комаде да их ревидирам, а др. A. J. Вагнер пријазно је потврдио одређење. На Ловћену (Вагнер). Гушће наребрена, руб, уста дјеломице јаче развит, опходи се нешто наглије шире (Вагнер).

A. (Auritus) gracilis martensianus Möll. Fauna Bosniens, 1873, 56, т., сл. 17., 18. *Pom. martensianus* Möll. — Wagner, Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Беч, 1897., 607., т. 7., сл. 72. *P. (Auritus) gracilis* var. *martensianns* A. J. Wagner.

Опће налазиште: Далмација, Босна, Херцеговина, Црна Гора.

1880. Böttger, 19., 20., 21. Ber. d. Offenb. Vereins f. Naturk., 112. *P. Martensianus* v. Möll. var.

Чини се, да је по свој Црној Гори. Код Цетиња (Вагнер), Будве и Цетиња (leg. Reitter), Ћирове пећине, Шкрчка језера (1717 *m*), у Дурмитору (Wagner). Често код Боан-Тушине на кршевима са *Modicella mühlfeldti.*

A. (Auritus) sturanii A. J. Wagner. Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien, 1897, 609, т. VIII., сл. 75. *a, b. P. (Auritus) gracilis* var. *sturanii* A. J. Wagner. — Annal. d. kais. Hofmus., Wien, књ. 16., 64, 1901. *P. (Auritus) gracilis* var. *sturanii* A. J.

Wagner. — Nachrichtsbl. d. deutsch. mal. Ges., 1906, 38. год., 126. *Auritus (Auritus) sturanii* A. J. Wagner.

Опће налазиште: Хрватска.

1896. Brancsik, Jahresheft d. naturw. Vereins d. Trencsiner Kom., 89. *Pomatias croaticus* Zel. var. *bosnicus* Serv.

На босанској страни Волујака. — Егземпларе послане ми од дра Бранчика одредио је др. Вагнер.

1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *P. arnautorum* v. Möll.

Налазишта: Фундине, Медун, околица језера Рицавца, Корито; Албанија: Селце и планина Затријебац. — Све комаде послао Фирер, а ја сам их послао дру Стурању, који на оним мјестима особно није био.

A. (Auritus) erika A. J. Wagner. Nachrichtsbl. d. deutsch. mal. Ges., 1906, 132, т. 4., сл. 15. *a, b. A. (Auritus) erika* nov. spec.

Опће налазиште: Црна Гора.

1905. Sturany, 11. Jahresber. d. naturw. Orientvereins, 34. *Auritus erika.*

У Поповој пећини код Његуша (leg. Sturany).

A. (Holcopoma) roseoli A. J. Wagner. Annal. d. nat. Hofmuseums, Wien, 1901, 64. *Pom. (Pleuropoma) roseoli* A. J. Wagner. Wagner, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 134., т. 4., сл. 10. *a* и 10. *b. A. (Holcopoma) roseoli* A. J. Wagner.

Опће налазиште: Херцеговина, Албанија

1901. Wohlberedt, Bericht, 208. *Pom. albanicus* Möll. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *Pom. albanicus* Möll. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Pom. auritum* Zgl.

Често код града Медуна и манастира Мораче. Од Фирера добио сам ја (а тако и др. Стурањи) осим из Медуна још са Вељег Брда код Подгорице, са Спужа и Гарча, те из Албаније из источне пећине на горњем Ђему и из Диноса. — Још сам га обилно нашао у околици Скадра. Комади из Медуна чине прелаз до subspec. *scutariensis* A. J. Wagner.

A. (Holcopoma) roseoli scutariensis A. J. Wagner. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 135. т. 4., сл. 11. *A. (Holcopoma) roseoli scutariensis* n. subspec.

Опће налазиште: Албанија.

1905. Sturany, 11. Jahresb. naturw. Orientvereins., 34. *Pom. (Holcopoma) roseoli scutariensis.*

У Црној Гори: Манастир Морача, Подгорица и долина Мораче (овдје прелаз типној форми). Албанија: Реци (дјеломице блиско типусу), долина Сеу између Реци и Рјоли, брдо Тарабош и град Скадар. Ту ју нашао и др. Стурањи, а осим тога и на брду Маранај (Ворфаи сиперме и Ворфаи поштме). Од Фирера добио сам још из Ђелчића (Црна Гора). Свуда честа.

A. (Holcopoma) roseoli kiriensis A. J. Wagner. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 135. т. 4., сл., 12., *A. (Holcopoma) roseoli kiriensis* nov. subspec.

Опће налазиште: Мост на Кирију код Скадра.

1905. 11. Jahresb. d. naturw. Orientvereins. 34. *P. roseoli kiriensis.*

Често у Шкрели (Албанија) (Wohlb.). Оригинално налазиште: Мост на Кирију код Скадра. (leg. Dr. Sturany).

A. (Titanopoma) auritus Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 398. *Cyclostoma auritum* Rossm. — Wagner, Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien, 1897, 626. и 627., т. 10., сл. 105., *a, b*; 109. *a, b, c. P. (Titanopoma) auritus* Rossm. — Wagner, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 136. *A. (Titanopoma) auritus* Rossm.

meridionalis Boettger. Jahresb. deutsch. mal. Ges., 1886. *P. auritus* var. *meridionalis* Bttg.

Опће налазиште: Спич.

1872. Брусина, Рад, св. XIX. *Pom auritum* Zgl. — 1885. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 182. *Pom. auritus* Zgl. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 208. *Pom. auritus* var. *meridionalis* Bttg. — 1906. Wagner, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 137. *A. (Titanopoma) auritus meridionalis.*

Између Котора, Бара и Скадарског Језера опће распрострањена: Добрско село, Ријека, Комарно, Вирпазар и Жабљак (овдје прелаз до *montenegrinus*), Годиње, Мурићи, на Румији, Бар.

montenegrinus A. J. Wagner. Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien, 1897, 628. *P. (Titanopoma) auritus* var. *montenegrina* A. J. Wagner. — Wagner, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 137. *P. (Titanopoma) auritus montenegrinus* A. J. Wagner.

Опће налазиште: Црна Гора. У околици између Његуша и Цетиња (Wagner). Ту сам варијетету нашао често код Жабљака (уз *meridionalis*) и између Ријеке и Подгорице.

alatus A. J. Wagner. Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1906, 138. т. 4., сл. 13.

Опће налазиште: Албанија.

1905. Sturany, 11. Jahresb. naturw. Orientvereins, 35. *Auritus auritus alatus.* Шашко блато, југозападно од Скадра у Албанији.

Фамилија: ***Cyclostomatidae.***

Род: *Ericia* Moq. Tand.

C. elegans Müll. Verm. terr. et fluv. hist., II, 1774, 177. *Nerita elegans* Müll. — Rossm., Iconogr., сл. 44. *Cycl. elegans* Drap. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1885, 105. *Cycl. elegans* Müll.

Опће налазиште: Европа, Мала Азија, Сирија.

1872. Брусина, Рад, XIX. св. *Cycl. reflexus* L. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 208, *Cycl. elegans* Müll. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *Cycl. elegans* Drap.

Распрострањена по свој Црној Гори и Албанији и у Брдима. Често.

Фамилија: ***Hydrocenidae.***

Род: *Hydrocena* Parr.

H. cattaroensis Pfr. Wiegm. Archiv., 1841, I, 225. *Cyclostoma cattaroensis* Pfr. — Martini-Chemnitz. *Cyclostoma*, 1852, 184, бр. 206., т. 30., сл. 16.—18. — Martini-Chemnitz, *Hydrocaena* (уз *Paludina*), 81, т. 13., сл. 28. 35. *H. cattaroensis* Pfr.

Опће налазиште: Котор.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 511. *H. Syrkii* Parr.

Врело Веље око код Глухог дола у долини Црмнице (Wald.).

Branchiata.

α) CTENOBRANCHIA.

Фамилија: ***Paludinidae.***

Подфамилија: *Viviparinae.*

Род: *Vivipara* Montf.

V. contecta Millet. Moll. Maine et Loire, 1813, 5. *Cyclostomum contectum* Millet. — Rossm., Iconogr., сл. 66. *Pal. vivipara* L., сл. 1366.—1371. *Pal. contecta* Millet. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 3. B. *Paludina contecta* Millet.

Опће налазиште: Средња, западна и сјеверна Европа.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 512. *Vivipara vera* Frfld. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übers. *P. contecta* Mill.

У воденим јарцима Црмнице. (Wald.).

V. mamillata Küster. *(Табла IX., слика 1.—3.)* Martini-Chemnitz, Paludina, 9, бр. 3., т. 2., сл. 1.—5. — Rossm., Iconogr., сл. 1377. и 1378. (sub. *Pal. fasciata* Müll.). — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 6. *P. mamillata* Küst.

Опће налазиште: Црча Гора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *Vivipara mamillata* Küst. — 1901. Wohlberedt, Bericht 209. *P. mamillata* Küst.

Често по затонима Црнојевића ријеке, у великој множини у Скадарском Језеру, гдје их нађох доплављене, у Горњем Блату код Жабљака, даље у Команском лугу (leg. Führer). По Кистеру у потоку који утјече у Скадарско језеро, ваљда је то Црнојевића ријека. Величина разилази се битно; најмање нашао сам доплављене код Вирпазара у Скадарском Језеру те се најбоље слажу са сликама 1377.—1378. у Rossm., Iconogr., највећи комад, 57 *mm* вис., из Горњег Блата код Жабљака (6 опхода) и из Команског луга (57·5 *mm* и 7 опхода).

var. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 200. *Paludina vivipara* L. var. *(Табла IX., слика 4.)*

Овај сам комад добио од Фирера са Хумца код Туза у Албанији. Има двије прутице, дочим су остали моји комади *mamillata* сви без прутица. Вис. 37 *mm*, 5·5 опхода. Иде можда уз *P. hungarica* Hazay.

Подфамилија: *Bythiniinae.*

Род: *Bythinia* Gray.

B. majewskyi (Parr.) Frfld. Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1862, 1153. *B. majewskyi* (Parr.) Frfld. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 19. *B. majewskyi* (Parr.) Frfld.

Опће налазиште: Далмација, Хрватска, Угарска, Црна Гора, Сибирија.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *B. Majewskyi* Parr.

Уток врела Веље Око у долини Црмнице (Wald.).

B. mostarensis Möll. Fauna Bosniens, 1873, 58, т., сл. 19. и 20. *B. mostarensis* Möll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 20. *B. mostarensis* Möll.

Опће налазиште: Босна.

var. ***montenegrina*** m. — 1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *B. tentaculata* L. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übers., *B. tentaculata* L. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *B. mostarensis* var. *montenegrina*. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 85. *B. mostarensis* var. *montenegrina*. — 1905. Petrbok, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 88. *B. tentaculata* L.

У Црнојевића ријеци, Тресници, Зети и Цијевној; од Фирера из Хумског блата у Албанији. Разликује се од типа, што има један завој више и оштријим завојима.

Подфамилија: *Hydrobiinae.*

Род: *Hydrobia* Hartm.

H. montenegrina Frfld. Verh. zoolog.-botan. Ges., 529, т. 10. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 38. *P. montenegrina* Frfld.

Опће налазиште: Далмација, Црна Гора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *H. ventrosa* Mont.

На врелу Већем Оку (дол. Црмнице) и на Малом Оку (leg. Walderdorff).

H. declinata Frfld. (var.). Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1863, 1020, 1865, т. 8. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 36. *Paludinella declinata* Frfld.

Опће налазиште: Хрватска, Далмација, Грчка (Мезопотанија [?]).

1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *H. declinata* Frfld. var. nov. Често на камењу у Црнојевића ријеци и у Црмници. — „Једина из Црне Горе доселе позната врст *montenegrina* Frfld. не може бити, јер је она широкопупаста. Ни Вестерлундов опис не пристаје посве, а особито комади из Ријеке су већи, 3·5 : 2 *mm*, а отвор не иде ‚јако на десно'. Али ипак мислим, да је ваља само као варијетету одвојити од *declinata*." (Möllendorff.) — По Бетгеру се оштро разликује од свих далматинских и црногорских врсти, могла би се

успоредити са *H. consociella* Frfld., од које се разликује оскудицом пупка и већим отвором.

Род: *Pseudamnicola* Paul.

P. curta Küster. Martini-Chemnitz, Paludina, 67, бр. 89., т. 12., сл. 14. и 15. *Paludina curta* Küst. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 807. *Pseud. curta* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 75. *P. curta* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора.

По Кистеру у Црној Гори без поуздана налазишта. по Клесину (Rossm., Iconogr., 45) у Зети. Clessin, Nachrichtsbl. deutsch. mal. Ges., 1884, 182, спомиње, да је ова врст по егземпларима, што их има на очима сродна са *Amnicola convoluta* Parr., која се налази на Пагу, Корзици, у јужној Далмацији и у Хрватској.

Род: *Emmericia* Brus.

E. pulchella (Let.) Bourg. *(scalaris* Neumayer, *expansilabris* Zgl.). Monographie du genre Emmerica, 1880. — Brusina, Jahrb. d. deutsch. mal. Ges., 1884, 108. *E. secernenda & pulchella.* — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 91. *E. pulchella* (Let.) Bourg.

Опће налазиште: Монфалконе, Далмација, Албанија.

По Bourguignat-y (Брусина, види горе) има ове врсти код Скадра.

Фамилија: ***Melanidae.***

Род: *Melania* Lam.

Подрод: *Amphimelania.*

M. holandri Fér. var. ***laevigata.*** Rossm. Rossm., Iconogr., сл. 664. *M. Holandri* f. *laevigata* Rossm. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 106. *M. holandri* var. *laevigata* Rossm.

Опће налазиште: Крањска, Штајерска, Хрватска, Далмација, Србија.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *M. holandri* var. *montenegrina* Wald. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übers. *M. Holandri* Fér. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *M. Holandri* Fér. var. *laevigata* Rossm. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 86. *M. Holandri* Fér. var. *laevigata* Rossm.

По Валдердорфу разликује се од темељне форме из потока Крањске, здепнастијом, трбушастом формом, већим отвором и још тиме, што су сви егземплари посве глатки те немају трага кврге; врх је округљаст, далеко тупљи него ли у темељне форме. Висина 17 *mm*, ширина 12 *mm*. Нашао сам хрђаво сачуваних комада, доплављених код Вирпазара, који јамачно потјечу из Црмнице. Често их има у Рибници код Подгорице, два сам млада комада нашао у влажној маховини на једном малом врелу код Јабуке на Тари. По Валдердорфу има их често на Црмници и Ораховки. Од Фирера добио из Цијевне на Тресници.

Род: *Microcolpia* Bourg.

M. acicularis Fér. Mem. soc. hist. nat., Paris, 1823, 160, т. 1. *M. acicularis* Fér. — Rossm., Iconogr., сл. 672.—675. *M. acicularis* Fér. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 109. *M. acicularis* Fér.

Опће налазиште: Крањска, Хрватска.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 512. *M. acicularis* Fér. — 1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übers. *M. acicularis* Fér. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *M. acicularis* Fér.

По Валдердорфу врло ријетко у Црмници и у Ораховки. Ја сам један оштећен комад нашао код Вирпазара.

Фамилија: ***Valvatidae.***

Род: *Valvata* Müll.

V. piscinalis Müll. Verm. terr. et fluv. Hist., II, 1774, 172. *Neritina piscinalis* Müll. — Clessin, Excurs. Moll.-Fauna, изд. II., сл. 312. *V. piscinalis* Müll. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886. *V. piscinalis* Müll.

Опће налазиште: Европа, Кавказ, Сибирија, Кашмир, Тибет.

1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *V. piscinalis* Müll.

Неколико комада доплављених код Вирпазара, који су нешто плоснатији него њемачки егземплари.

V. cristata Müll. Verm. terr. et fluv. Hist., II, 1774, 198. *V. cristata* Müll. — Clessin, Excurs. Moll.-Fauna, изд. II., сл. 319. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 143. *V. cristata* Müll.

Опће налазиште: Европа.

1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *V. cristata* Müll.

Један комад недорасао доплављен код Жабљака.

β) ASPIDOBRANCHIA.

Фамилија: ***Neritinidae,***

Род: *Neritina* Lam.

Подрод: *Theodoxus* Montf.

N. fluviatilis L. Syst. nat. X, 1758. 777. *Neritina fluviatilis* L. — Rossm., Iconogr., сл. 118. и 119., ново изд., 1359.—1365. *N. fluviatilis* L. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 149. *N. fluviatilis* L.

Опће налазиште: Сјеверна и средња Европа.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog-botan. Ges., Wien, 512. *N. fluv.* var. *dalmatina.* — 1876. Brusina, Journ. de Conchyl., св. 24., 114., Paris. *N. walderdorffi* (без аутора). — 1899. Sturany, Annal. nat. Hofmus., 58. *N. fluviatilis* L. var. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 209. *N. fluviatilis* L. var. *dalmatica* Wald. — 1903. Wohlberedt, Nachtrag, 86. *N. fluv.* L. var. *dalmatica* Wald. f. *scutarensis* Wald.

„Варијетета разликује се од темељне форме здепнастијим обликом, ширим отвором и тиме, што у многих егземплара, за врст карактеристичне капљасте пјеге прелазе у мање више правилне траке, тако да се показују бијело и смеђе, црвено или жуто тракасте или и мрежасте. Има амо тамо и плавкастих са свјетложутом темељном бојом.“ (Wald.)

У свим ријекама Црне Горе: Велико обиље на обалама јазова код Ријеке; даље од Фирера из Мораче, Рибнице, Треснице, Зете, Цијевне и из Хумског блата у Албанији. — Највећи комад из Зете има 12·5 *mm* промјера. — По Валдердорфу на врелима код Бара, Сотоновића и на врелу Малог Ока код Глухог дола.

f. ***expansa*** Wald. Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 513, var. *expansa* Wald. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 149, f. *expansa* Wald.

„Лијепа мрежаста и прутаста форма, смеђе-бијела, са врло широким отвором. Дуљина 11·5, висина 8·5 *mm.*“ Врело Веље Око код Глухог дола. (Wald.)

f. ***scutarensis*** Wald. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 513, var. *scutarensis* Wald. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 150, f. *scutarensis* Wald.

„Лијепа, увијек смеђе и бијело тракаста форма без трага капљастих пјега, слична var. *gardensis* Villa.“ — Скадарско језеро. (Wald.)

f. ***fusca*** Wald. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 1864, 513, var. *fusca* Wald. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1886, 151, f. *fusca* Wald.

„Много трбушастија, здепнастија од темељне форме, смеђа или жућкасто-зелена, тјемена већином остругана, без трага пјега. Дуљина 9, висина 5 *mm.*“ — Једно врело код Лимани. (Wald.)

B. Malacozoa Acephala.

1. ISOMYA.

Фамилија: ***Najadea.***

Род: *Unio* Retz.

U carneus Küster. *(Табла VIII., слика 3.—5.; табла IX., слика 5. и 6.)* Martini-Chemnitz, св. IX., одјел II., бр. 78., т. 33., сл. 1.—3. *U. brevirostris* Küst., и бр. 68., т. 28., сл. 1. и 2. *U. carneus* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 94. *U. carneus* Küst. и 96. *U. brevirostris* Küst.

Црна Гора.

1864, Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 513. *U. batavus* Lam. var. *destructilis* Parr. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 210. *U. brevirostris* Küst.

Збирка Ролене.

Нашао сам ту врст у великој множини у затонима Црнојевића Ријеке и то код мјеста Ријеке. Можда је то и изворно налазиште Кистерово за његов *brevirostris*, јер он пише: „У једном потоку близу Скадарског Језера“ (види код *Pal. mamillata* Küst.). Оригинални опис *brevirostris*-а пристаје добро уз неколицину мојих комада, али нисам кадар да по Кистеровом материјалу у берлинском музеју раздвојим *U. carneus* Küst. од *brevirostris*, јер форма, што их он показује на т. 28., сл. 1. и 2. *(carneus)*, има и у мојем материјалу из Ријеке. И боја садефа, која је у *brevirostris* жућкаста-месопутна до наранчаста а код *brevirostris* свјетло-путна, мијења се изванредно. Тако је сам Кистер неколико комада (Mus. berol.) са тамним садефом и са свјетлим садефом означио као *carneus*. Комади, што сам их ја нашао, одликују се додуше сви тамнијом бојом. С тога разлога, а прије свега на основу мог обилнијег материјала, наводим обје врсти Кистерове само под једним именом, те сам одабрао име *carneus*, јер се чини, да се ово искључиво употребљава у збиркама те је већ Drouet у својој радњи о унионидима Србије, 1882., сл. 23., исто навео. — Један комад, у кога је стражњи дио прешао у језичаст, доље потегнут кљун (као у нашег *reniformis*) назвао је Кистер *spatulatus* (*Mus. berol.)* с ознаком, да је из Црне Горе.

Налазиште: Како већ споменух, често у Црнојевића ријеци, дуљина до 60, ширина до 35 *mm*; Командски луг (leg. Führer), дуљина до 55, ширина до 33 *mm*, поток Црмница и Скадарско Језеро по Валдердорфу; у једном притоку Мораче и у самој Морачи *(carneus)* по Кистеру. Даље по материјалу берлинског музеја: 1. у Црмници, дуљ. 43, шир. 25 *mm*, танке лушине *(carneus,* leg. Zelebor), 2. „Montenegro“, дуљ. 50, шир. 30 *mm* (leg. Floericke). 3. У Зети, дуљ. 43, шир. 25 *mm* (leg. Küster). 4. „Montenegro“, дуљ. 51, шир. 28 *mm (spatulatus* Küst., leg. Küster). 5. „Montenegro“, дуљ. 49, шир. 28 *mm* (leg. Küster). У 2., 4. и 5. су лушине од тјемена готово до стражњег руба јако изглодане, у свих других су школьке и тјемена озлијеђени.

U. luxurians Küster. Martini-Chemnitz, св. IX., одј. II., 1848., бр. 77., т. 32., сл. 5. *U. luxurians* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 94. *U. luxurians* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора. — Ту врст не познајем, али пошто ју нашао Кистер заједно са *carneus* у притоку Морачи, иде вальда уз потоњу. Неколико великих форма *carneus*-а *(brevirostris)*, што сам их нашао, пристаје добро уз Кистеров *luxurians*.

U. petrovichii Küster. *(Табла VIII., слика 6. и 7.)* Martini-Chemnitz, св. IX., одј. II., 1848., бр. 69., т. 26., сл. 2 ♂, 5. и 6., т. 27., сл. 1. *U. petrovichii* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 115. *U. petrovichii* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, XIV, 513. *U. pictorum* L. (?). — 1901. Wohlberedt, Bericht, 210. *U. petrovichii* Küst.

*

Нашао сам неколико добро сачуваних шкољка, које се разликују од *viridiflavus*-а већом дебљином и смеђом епидермом, која се прелијева зеленкасто, доплављених од Каратуне између Црнојевића ријеке и Жабљака. — Дуљина 65—75, ширина 32—48 *mm*. — Једини комад у берлинском музеју има 52 × 23 *mm*, а зеленкасти сјај фали. — Налазиште Кистерово: У Морачи, гдје је заједно уз *carneus*.

U. viridiflavus Küster. *(Табла VIII., слика 8. и 9.)* Martini-Chemnitz, св. IX., одј. 1848., бр. 62., т. 26., сл. 2. и 3. *U. viridiflavus* Küst. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890., 114. *U. viridiflavus* Küst.

Опће налазиште: Црна Гора.

1901. Wohlberedt, Bericht, 210. *U. viridiflavus* Küst.

Нашао сам наплављене од Горњег Блата код Жабљака и од Скадарског Језера код Вирпазара. Дуљина до 65, ширина до 55 *mm*. — Налазиште Кистерово: Морача.

U. elongatulus (Mühlf.) C. Pfr. *(Табла VIII., слика 10. и 11.)* Naturgesch. d. deutsch-Land- u. Süßwassermollusken, 1825, 35, т. 8., сл. 5.—6. *U. elongatulus* Mühlf. — — Rossm., Iconogr., сл. 132. и 757. *U. elongatulus* v. Mühlf. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 163. *U. elongatulus* (Mühlf.) C. Pfr.

Опће налазиште: Аустријско приморје. — Прилично често у Бојани. Врло је близак првашњој врсти, ако није с њом идентичан (det. Kobelt).

U. tumidus Retz. var. ***decipiens*** Ziegl. (Drouét [?]). *(Табла VIII., слика 1. и 2.)* Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 270. и 1309. *U. decipiens* var. (?). Journ. de Conchyl., 1881, 23. *U. decipiens* Drouét.

Опће налазиште: Албанија.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 513. *U. tumidus* Retz. var. *decipiens* Parr.

У Скадарском Језеру. (Walderdorff, Drouét).

По Кобелту (Rossm., Iconogr., 1309) придружује се ова форма њемачкој *U. tumidus*, али је од ње ипак доста различна, као *U. requienii* од *pictorum*. Форма, што ју је описао Циглер, разликује се од Друетовог типа више изобљеним сводом шкољке, помањкањем изреска на стражњем рубу те тиме, што су зуби закржљали и бисерастим конкрецијама у предњим бразгама мишица. Ја ове варијетете нисам нашао. Приказани комад је из берлинског музеја те је означено налазиште „Црна Гора". (Дар. Ферд. Шмита.)

U. pruinosus Schmidt. Bull. soc. Mosc., 1840, 445, т. 9., сл. 3. *U. pruinosus* Schm. — Drouét, Journ. de Conchyl., 1881, 248. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 82. *U. pruinosus* Schm.

Опће налазиште: Србија, Албанија, Крањска и Француска.

По Вестерлунду сличан *U. fusculus*-у, али је шкољка скоро јетраста са уским затоном готово посве у средини доњега руба, стражњи дио виши а на крају више заокружен, без кључна отрага, није стиснута. Тјеме више напред положено. Форма је размјерно мања него ли *reniformis*, мање протегнута, не тако трбушаста, стражњи дио силази мање, тјеме је удаљеније од предњег руба.

U. fiscallianus (Klecіach) Kobelt. Malakozoolog. Blätter, XX, 1873, 92. *U. fiscallianus* Klec. — Rossm., Iconogr., ново изд., сл. 1142. и 1143. (не 1143. и 1144. *U. Fiscallianus* Klec. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 119. *U. fiscallianus* (Klec.) Kob.

Опће налазиште: Далмација, код Главине. — Један амо идући комад, на који посве добро пристаје Кобелтов опис, налази се у берлинском музеју те потјече из збирке Петелове (Paetel), али која није увијек поуздана (јер је Петел добављао већином од трговаца, а њихови подаци нису увијек поуздани). Али није немогуће, да се ова *platyrhynchus*-у аналогно развијена врста налази у Скадарском Језеру, бар би напис „Scutari" упутио на ово налазиште.

*

У берлинској збирци има из Петелове збирке и један прави *U. dalmaticus* Drouet и *U. ceratinus* Drouet са ознаком „Zernagor“. Док нема другог материјала, биће боље не навађати ове врсте међу црногорскима. Јамачно је то писарска погрешка те има да гласи „Zermagna“. Потоња ријека (Зрмања) је домовина обих школъка.

Род: *Anodonta* Cuv.

A. subcircularis Cless. ***(lata*** Parr.). *(Табла IX., слика 7. и 8.)* Martini-Chemnitz. Anodonta, 1876, 87, бр. 55., т. 22., сл. 3. и 4. *A. subcircularis* Cless. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 290. *A. subcircularis* Cless.

Опће налазиште: Скадарско језеро.

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-botan. Ges., Wien, 513. *A. cygnea* L. var. *piscinalis* Nils. & var. *depressa* Schm. (?). — 1901. Wohlberedt, Bericht, 210. *A. subcircularis* Cless.

Врло често у сјеверном дијелу Скадарског Језера и у Горњем Блату. Варира изванредно.

A. cellensis Gmel. Syst. nat., I, 1788, 3362. *Mytilus zellensis.* — Rossm., Iconogr., сл. 280. *Anodonta cellensis* Schröt. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 211. *A. cellensis* Gmel.

Опће налазиште: Сјеверна и Средња Европа.

1873. Möllendorff, Fauna Bosniens, Allgem. Übersicht. — „Montenegro“ (Möll.) ваљда се разумијева налазиште у Скадарском Језеру.

Фамилија: ***Sphaeriidae.***

Род: *Pisidium* C. Pfr.

P. fontinale C. Pfr. Naturgesch. deutsch. Moll. I, 1821. т. 5., сл. 15. и 16. *P. fontinale* C. Pfr. — Clessin, deutsche Excurs. Moll. Fauna изд. 2. сл. 401. *P. fossarinum* C. Pfr. — Westerlund, Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 25. *P. fontinale* C. Pfr.

Опће налазиште: Европа. — Врло често у малом рибњаку више Мурића на Румији око 800—900 *m* висине. Има формулу: 1 : 1·37 : 1·60, те се зато придружује лахко формама var. *obliquata* Cless. (Turkestan) (Boettger). — Клесин ју означује великом формом свога *fossarinum*-а. Највећа дуљ. 6, шир. 5·5 *m*.

2. HETEROMYA.

Фамилија: ***Dreissensidae.***

Род: *Dreissensia* Ben.

D. blanci West. *(Табла IX., слика 9. и 10.)* Fauna palaearct. Binnenc., 1890, 319. *D. bourguignati* Loc. var. *blanci* West.

Опће налазиште: Црна Гора, Албанија, Грчка, Бугарска, Мала Азија (по Брусини).

1864. Walderdorff, Verh. zoolog.-bot. Ges., Wien, 513. *Dreyssena wolgae* Chemn. — 1898. Брусина, Хрватско Наравословно Друштво, 202. *D. blanci* West. — 1901. Wohlberedt, Bericht, 210. *Dreissena blanci* West. — 1906. Brusina, Journ. de Conchyliologie, 287. *Dr. blanci* West.

Налази се у великој множини у Скадарском Језеру.

V. Осврт.

Како се већ у путопису споменуло, има у Црној Гори два посве различна подручја: већим дијелом голи, љети посве сухи крас, без стабала и грмова и шумовита, водом обилна Брда, којима се темељ састоји од палеозојских шкриљаца.

Фауна молуска краса

састоји се од слиједећих врсти, а оне, које се и у Далмацији налазе обиљежене су звјездицом (*):

**Daudebardia rufa.*
**Glandina algira* var. *poireti.*
** (?) Limax montenegrinus.*
— wohlberedti.
— illyricus.
**Agriolimax agrestis.*
**Amalia dalmatina* (?).
** — carinata* (?).
** — montenegrina.*
— limax.
Vitrina reitteri.
**Hyalina cellaria.*
** — planorbis.*
**Zonitoides nitidus.*
**Crystallus reitteri.*
— litoralis.
**Zonites albanicus.*
**Pyramidula rupestris.*
**Acanthinula aculeata.*
**Vallonia costata.*
** — pulchella.*
Helicodonta corcyrensis var. *canalifera.*
Fruticicola filicina var. *nudata.*
? — haueri.
** — kusmici.*
Cingulifera apfelbecki.
Liburnica hoffmanni.
** — walteri.*
**Dinarica pouzolzi.*
** — — var. montenegrina.*
— — f. wohlberedti.
— — var. moracensis.
— — var. bosnensis.
— serbica var. *costellata.*
**Cantareus aperta* (?).
**Pomatia secernenda.*
— — var. njegusensis.
— — f. subligata.
— — var. inflata.
— — var. albanica.
— — var. montenegrina.
— — var. subobtusata.
— lucorum var. *oniziomicra.*
**Tachea vindobonensis.*
**Iberus vermiculatus.*
**Euparypha pisana.*
**Xerophila obvia.*
— — var. nikitai.
— — var. arenosa.
**Helicopsis variabilis.*
Xerocampylaea zelebori var. *costulata.*
**Trochula pyramidata.*
** — trochoides.*
**Cochlicella acuta.*
** — conoidea.*
**Carthusiana carthusiana.*
— glabella (?).
** — olivieri.*
**Zebrina detrita.*
** — — var. tumida.*
**Ena subtilis.*
** — — var. reitteri.*
**Chondrula tridens.*
** — — var. eximia.*
** — quinquedentata.*
** — seductilis.*
**Cochlicella lubrica.*
**Hypnophila pupaeformis.*
Caecilianella acicula.
— aciculoides.
**Coryna truncatella.*
**Pagodina pagodula.*
Orcula schmidti.
** — doliolum.*
**Pupa frumentum.*
**Modicella philippi.*
** — rhodia.*
**Triloba sandrii* (?).
Clausiliastra commutata var. *ungulata.*
**Delima cattaroensis* et var.
** — umbilicata.*
— — var. costata.
** — subcristata.*
— — var. interior.
— wohlberedti
— — var. sublabiata.
— kleciaki var. *brunnea.*
** — sturmi.*
** — stigmatica.*
** — conspersa.*
** — — var. platystoma.*
— semilabiata var. *digamma.*
** — muralis.*
** — semirugata.*
** — bilabiata.*
** — conspurcata.*
** — parthenia.*
** — binodata* var. *consentanea.*
— pseudobinodata.
** — gastrolepta.*
— — var. montenegrina.
— — var. subinterrupta.
** — — var. inermis.*
** — — var. tabida.*
** — — var. disjuncta.*
** — — var. freyeri.*
Dilataria succineata.
— — var. bosnica.
**Medora kutschigi.*
** — — var. minor.*
Agathylla goldi.
Agathylla spec.
Papillifera bidens.
Pomatias septemspiralis var. *heydenianus.*
**Auritus gracilis.*
** — — var. martensianus.*
— sturanii var. *scalariniformis.*
— kleciaki var. *arnautorum.*
— erika.
— roseoli.
— — var. scutariensis.
— — var. kiriensis.
** — auritus* var. *meridionalis.*
— — var. montenegrinus.
— — var. alatus.
**Ericia elegans.*
**Hydrocena cattaroensis.*
Succinea elegans var. *scutariensis.*
** — pfeifferi.*
** — oblonga.*
**Radix auricularia.*
** — ovata.*
** — lagotis.*
** — peregra.*
**Limnophysa palustris.*
**Leptolimnaea glabra.*
**Fossaria truncatula.*
**Planorbis carinatus.*
**Ancylus fluviatilis.*
**Vivipara contecta.*
** — mamillata.*
**Bythinia majevskyi.*
— mostarensis var. *montenegrina.*
Hydrobia montenegrina.
** — declinata.*
Pseudamnicola curta.
**Emmericia pulchella.*
**Melania holandri* var. *laevigata*
**Microcolpia acicularis.*
**Valvata piscinalis.*
** — cristata.*
**Neritina fluviatilis* var. *dalmatina.*
Unio carneus.
— luxurians.
— petrovichi.
— viridiflavus.
** — elongatulus.*
— tumidus var. *decipiens.*
— pruinosus.
Anodonta subcircularis.
? — cellensis.
**Pisidium fontinale.*
Dreissensia blanci.

Из овог се пописа јасно разабире, да црногорски крас још припада посве далматинском, али да има на њему велики број врсти и варијетета, које су напосе њему особене. Ове врсти, које су у слиједећем попису штампане растављено, још се увјек придружују далматинским, осим неколико ријетких, које ради свог јужног обитавалишта припадају арнаутској фауни. Само неколико мало врсти, које ће се напосе споменути, налазе се у Босни, Приморју и Грчкој.

У Далмацији нема слиједећих врста:

Limax wohlberedti.
— *illyricus.*
Amalia limax.
Vitrina reitteri.
Crystallus litoralis.
Helicodonta corcyrensis var. *canalifera.*
Fruticicola filicina var. *nudata.*
— *haueri.*
Cingulifera apfelbecki.
Dinarica pouzolzi var. *montenegrina* f. *wohlberedti.*
— — var. *moracensis.*
— — var. *bosnensis.*
— *serbica* var. *costellata.*
Pomatia secernenda var. *njegusensis.*
— — f. *subligata.*
— — var. *inflata.*
— — var. *albanica.*
— — var. *montenegrina.*
— — var. *subobtusata.*
— — var. *onixiomicra.*
Xerophila obvia var. *nikitai.*
— — var. *arenosa.*
Xerocampylaea zelebori var. *costulata.*
Carthusiana glabella (?).
Caecilianella acicula.
— *aciculoides.*
Orcula schmidti.
Clausiliastra commutata var. *ungulata.*
Delima umbilicata var. *costata.*
— *subcristata* var. *interior.*
— *wohlberedti.*
— — var. *sublabiata.*
— *kleciaki* var. *brunnea.*
— *semilabiata* var. *digamma.*
— *pseudobinodata.*
— *gastrolepta* var. *montenegrina.*
— — var. *subinterrupta.*
Dilataria succineata.
— — var. *bosnica.*
Agattylla spec. (Sturany).
Papillifera bidens.
Pomatias septemspiralis var. *heydenianus.*
Auritus sturanii.
Auritus sturanii var. *scalariniformis.*
— *kleciaki* var. *arnautorum.*
— *erika.*
— *roseoli.*
— — var. *scutariensis.*
— — var. *kiriensis.*
— *auritus* v. *montenegrinus.*
— — var. *alatus.*
Succinea elegans var. *scutariensis.*
Bythinia mostarensis var. *montenegrina.*
Hydrobia montenegrina.
Pseudamnicola curta.
Unio carneus.
— *luxurians.*
— *petrovichi.*
— *viridiflavus.*
— *tumidus* var. *decipiens.*
— *pruinosus.*
Anodonta subcircularis.
Dreissensia blanci.

Од ових врста, које се не налазе у Далмацији, али ни за Црну Гору нису значајне, припадају подручју арнаутске фауне:

Helicodonta corcyrensis var. *canalifera.*
Pomatia onixiomicra.
Xerophila obvia var. *arenosa.*
Papillifera bidens.
Auritus sturanii var. *scalariniformis.*
Auritus kleciaki var. *arnautorum.*
„ *roseoli.*
„ „ var. *scutariensis.*
Unio tumidus var. *decipiens.*
„ *pruinosus.*

С Босном и Херцеговином су заједничке, али у Далмацији фале:

Vitrina reitteri.
Fruticicola filicina var. *nudata.*
„ *haueri.*
Cingulifera apfelbecki.
Dinarica pouzolzi var. *bosnensis.*
„ *serbica* var. *costellata.*
Xerocampylaea zelebori var. *costulata.*

У Трсту и Приморју и Хрватској има слиједеће врсти, којих у Далмацији нема:

Carthusiana glabella (?).
Caecilianella acicula.
„ *aciculoides* (?).
Clausiliastra commutata var. *ungulata.*
Dilataria succineata var. *bosnica.*
Pomatias septemspiralis var. *heydenianus.*
Auritus sturanii.

У Грчкој се налази а у Далмацији нема:

Dreissensia blanci.

Фауна молуска Брда.

Њој припадају слиједеће врсти. Звјездицом (*) означене налазе се и у шумским крајевима Босне, Србије и Новог Пазара.

**Limax maximus* var. *cinereoniger.*
* — — var. *transsylvanicus.*
— *mrazeki.*
* — *agrestis.*
**Vitrina diaphana.*
**Zonites mauritii.*
? — *montenegrinus.*
**Arion subfuscus.*
**Eulota fruticum.*
**Monacha incarnata.*
**Euomphalia floerickei.*
**Dinarica serbica.*
— — var. *nikitai.*
* — — var. *costellata.*
* — — var. *pancici.*
**Pomatia vladica.*
— — var. *pomatiaeformis.*
**Pomatia vladica* v. *wohlberedti.*
* — — var. *dormitoris.*
* — — var. *ljubicnensis.*
— *kolasinensis.*
* — — var. *sturanii.*
**Tachea vindobonensis.*
**Ena cefalonica.*
**Modicella mühlfeldti.*
* — — var. *major.*
* — *avenacea* var. *arcadica.*
Triloba tertia.
**Clausiliastra laminata.*
* — — var. *granatina.*
**Alinda plicata.*
— *eupleuris.*
* — *biplicata.*
— — var. *longinae.*
* — — var. *bosnica.*
Alinda biplicata var. *labiata.*
**Herilla dacica.*
— *ziegleri.*
— *violascens.*
— *jabucica.*
— *illyrica.*
Delima conspersa.
— *recedens.*
— *subpapillina.*
— *nodulosa.*
**Pseudalinda serbica.*
**Strigillaria vetusta.*
* — *roschitzi.*
Auritus gracilis var. *martensianus.*
— *sturanii* var. *scalariniformis.*
**Ericia elegans.*

Ако крас још припада далматинској фауни, могу се Брда истим правом прибројити босанско-српској (јужно-херцеговачкој и новопазарској) шумској фауни. Скоро све се врсти налазе у читавом шумском подручју, а оно мало ендемних врста наћи ће се још у слабо проученим крајевима или су у тијесном сродству са тамошњим врстама.

У шумском крају Босне, Херцеговине, Србије и Новог Пазара фале слиједеће врсти, односно још нису тамо нађене (искључиво у Црној Гори нађене штампане су већим словима):

Limax mrazeki.
Zonites montenegrinus.
Dinarica serbica var. *nicitai.*
Pomatia vladica var. *pomatiaeformis.*
— — var. *wohlberedti.*
— *kolasinensis.*
Triloba tertia.
Alinda eupleuris.
— *biplicata* var. *longinae.*
— — var. *labiata.*
Herilla ziegleri.
— *violascens.*
— *jabucica.*
— *illyrica.*
Delima conspersa.
Delima recedens.
— *subpapillina.*
— *nodulosa.*
Auritus gracilis var. *martensianus.*
— *sturanyi* var. *scalariniformis.*

Од оних врста, које нису осебне за Црну Гору, наћи ће се ваљда *Alinda biplicata* var. *longinae* и var. *labiata* у читавом шумском подручју, дочим *Herilla ziegleri* и *Delima conspersa,* према се потоња налази и у Босни, припадају фауни Далмације.

Појава обих *Auritus*-а на кршевима у Брдима, недалеко краса, нека нас не пресенети.

Обим су подручјима (красу и брдима) заједнички:

Limax agrestis.
Dinarica serbica var. *costellata.*
Tachea vindobonensis.
Delima conspersa.
Auritus gracilis var. *martensianus.*
„ *sturanii* var. *scalariniformis.*
Ericia elegans.

Завршујем пописом оних врста, које су доплављене у затонима Топле, Дришта и Будве, али до сада у Црној Гори нису нађене (по Валдердорфу, Syst. Verz., 513.—514.).

Patula rotundata Müll. (Европа).
Helicodonta angigyra Zgl. (Сјеверна Италија, Швицарска, Јужна Тиролска).
[Helix] circumlineata Par. (?) (?).
Chondrula quadridens Drap. (Јужна Европа).
„ *microtragus* Parr. (Балкан).
Mastus pupa Brug. (Грчка и т. д.).
Ferrussacia folliculus Gronov. (Крф и т. д.).
Rumina decollata L. (Обала Средоз. мора).
Granopupa granum Dup. (Далм., Грчка и т. д.).
Pupilla muscorum L. (Европа).
Vertigo augustior Jeffr. (Европа).
„ *pygmaea* Drap. (Европа).
„ *pusilla* Drap. (Европа).
Delima lamellata Rm. (Крф).
Albinaria contaminata Rm. (Цефалонија).
„ *senilis* Rm. (Цефалонија).
Planorbis spirorbis M. (Европа).
Valvata depressa Pfr. (Грчка).
Truncatella truncatula Risso (Далмација).
„ „ „ var. *laevigata* (Далмација).

VI. Попис слика на приложеним таблама.

Табла I.

Сл. 1. *Glandina algira* var. *poireti* C. Pfr., Жабљак.
„ 2. *Gl. alg.* var. *poireti* C. Pfr., Бољевић.
„ 3. „ „ „ „ „ „ Динос.
„ 4. *Hyalina planorbis* Möll., Жабљак.
„ 5. *Zonites montenegrinus* Böttg., Колашин.
„ 6. „ *albanicus* Rossm., Жабљак.
„ 7. „ „ „ Медун.
„ 8. } *Helicodonta corcyrensis* var. *canalifera*
„ 9. } Ant., Данилов Град.
„ 10.—15. *Euomphalia floerickei* Kob., Колашин.
„ 16. *Liburnica hoffmanni* Rossm., Цетиње.
„ 17. „ „ „ Његуши.
„ 18. „ *walteri* Böttg., Врх Румије.
„ 19. *Dinarica pouzolzi* Desh. f. *unifasciata* Котор.
„ 20. *Dinarica pouzolzi* Desh. f. *depressior (unicolor)*, Котор.
„ 21. *Dinarica pouzolzi* Desh. f. *elevatior (obscura)*, Херцег Нови.
„ 16.*) *Dinarica pouzolzi* Desh. Ријека-Подгорица.
„ 17.*) *Dinarica pouzolzi* Desh., Ријека.
„ 18.*) „ „ „ Вирпазар.
„ 19.*) *Din. pouzolci* f. *elevatior*, Вирпазар.
„ 20.*) „ „ f. *depressior*, Вирпазар.
„ 21.*) „ „ Чево-Цеклин.
„ 22.*) „ „ Веље-Брдо.

Табла II.

Сл. 1. *Dinarica pouzolzi* Desh., Жабљак.
„ 2. и 3. *D. pouzolzi* f. *wohlberedti* (Kob.), Жабљак.
„ 4. и 5. *D. pouzolzi* aff. var. *montenegrina* (Kob.), Жабљак.
„ 6. *D. pouzolzi* Desh., f. *bifasciata*, Вирпазар.
„ 7. „ „ „ Чево-Чеклићи.
„ 8. „ „ „ Бољевић.
„ 9.—11. *D. pouzolzi* Desh., Микулић-Румија.
„ 12. *D. pouzolzi* aff. f. *wohlberedti* Kob., Бољевић.
„ 13. и 14. *D. pouzolzi* aff. var. *montenegrina* Kob., Љеваја.
„ 15. и 16. *D. pouzolzi* aff. var. *montenegrina* Kob., Никшић.
„ 17. и 18. *D. pouzolzi* aff. var. *moracensis* Kob., Боан-Тушина.
„ 19. *D. pouzolzi* var. *moracensis* Kob., *minor*, Долина Мораче.
„ 20. *D. pouzolzi* var. *bosnensis* Kob., Вила.
„ 21. „ *serbica* Kob., Спич-Сутоморе.
„ 22. „ „ „ var. *costellata* Kob., Иванова Алуга.
„ 23. *D. serbica* Kob. var. *pancici* Kob. (?), Поље Мораче.
Сл. 24. и 25. *D. serbica* Kob. var. *costellata* Kob. Иванова Алуга.
„ 26. *D. serbica* var. *nikitai* Kob., Колашин.

Табла III.

Сл. 1. и 2. *Dinarica serbica* var. *nikitai* Kob., Колашин.
„ 3. и 4. *D. serbica* var. *roschitzi* v. Kim., Свијетло Борје.
„ 5. и 6. *Tachea vindobonensis* Fér., Колашин.
„ 7. *T. vindob.* f. *costulata* Wohlb., Зета (?).
„ 8. *Xerophila obvia* Hrtm., var. *nikitai* Cless., Цетиње.
„ 9. *Carthusiana glabella* Drap. (?), Бијела.
„ 10. *C. olivieri* Fér., Долина Мораче.
„ 11.—13. *Pomatia secernenda* Rossm., Котор.
„ 14.—16. „ „ „ Цетиње.
„ 17.—19. „ „ „ Жабљак.

Табла IV.

Сл. 1. и 2. *Pomatia secernenda* Rossm. var. *albanica* Wohlb., Бога.
„ 3. *P. sec.* Rossm. var. *albanica* Wohlb., Вјетреник.
„ 4. и 5. *P. sec.* Rossm. var. *montenegrina* Wohlb., Вирпазар.
„ 6. *Pom. sec.* Rossm. var. *juv.*, Вирпазар.
„ 7.—8. *Pom. sec.* Rossm. var. *montenegrina* Wohlb., Комарно.
„ 9.—10. *Pom. sec.* Rossm. aff. var. *montenegrina* Wohlb., Годиње.

Табла V.

Сл. 1. и 2. *Pomatia secernenda* Rossm. aff. var. *montenegrina* Wohlb., Реци.
„ 3. и 4. *Pom. sec.* var. *inflata* Wohlb., Братаножић-Јаблан.
„ 5. *Pom. sec.* var. *inflata* Wohlb., Биоче-Братаножић.
„ 6. *Pom. sec.* var. *inflata* f. *subalbescens* Kob., Медун.
„ 7. *Pom. sec.* var. *subobtusata* Kob., Жабљак, гробље.
„ 8. и 9. *Pom. sec.* var. *njegusensis* Kob., Његуши.
„ 10. *P. sec.* aff. var. *njegusensis* Kob., Румија.
„ 11. и 12. *Pomatia vladika* Kob., Колашин.

Табла VI.

Сл. 1. и 2. *Pomatia secernenda* Rossm., Слатина.
„ 3. *Pom. sec.* var. *poljensis* Kob., Поље.
„ 4. „ *vladika* Kob., Градишница.
„ 5. „ „ var. *pomatiaeformis* Kob., Јабука.
„ 6. и 7. *Pomatia vladika* Kob. var. *wohlberedti* Kob., Гвозд.
„ 7. *a* и 8. *Pom. vladika* Kob. var. *durmitoris* Kob., Дурмитор.

Табла VII.

Сл. 1. *Pomatia vladika* Kob. var. *durmitoris* Kob., Дурмитор.

*) Ови бројеви пометњом цртача попадају се на овој табли. Да не буде пометње, означен је у тексту односи број са ознаком „доље". — Ур.

Сл. 2.—4. *Pom. lutescens* Rossm. var. *kolasinensis* Kob., Боан-Тушина.
„ 5. и 6. *Pom. vladika* Kob. var. *ljubicnensis* Kob., Љубичина.
„ 7. и 8. *Pom. lutescens* Rossm. var. *sturanii* Kob., Рудо.
„ 9. *Pom. lutescens* Rossm. var. *kolasinensis* Kob., f. *major*, Луково-Гвозд.
„ 10. и 11. *Pom. lucorum* Müll. var. *onixiomicra* Bourg., Скадар.
„ 12. и 13. *Zebrina detrita* Müll. var. *tumida* Parr., Никшић.
„ 14.—16. *Z. detrita* Müll., Боан-Тушина.
„ 17. и 18. *Z. detrita* Müll. var. *tumida* Parr., Корито.
„ 19.—21. *Ena subtilis* Rossm., Котор.
„ 22. и 23. „ „ „ var. *reitteri* v. Mart., Цетиње.
„ 24.—27. *Ena subtilis* Rossm., Реци.
„ 28. и 29. *Ena cefalonica* Mouss., Колашин.

Табла VIII.

Сл. 1. и 2. *Unio tumidus* Retz. var. *decipiens* Zgl., Црна Гора. (Mus. berol.)
„ 3.—5. *U. carneus* Küst., Црнојевића ријека.
„ 6. и 7. *U. petrovichi* Küst., Каратуна.
„ 8. и 9. *U. viridiflavus* Küst., Каратуна.
„ 10. и 11. *U. elongatulus* C. Pfr., Бојана.

Табла IX.

„ 1. *Paludina mamillata* Küst., Горње Блато.
„ 2. и 3. *Pal.* „ „ Црн. ријека.
„ 4. *Pal. hungarica* Haz. (?), Хумац код Туза.
„ 5. *Unio carneus* Küst., Зета (Mus. berol.)
„ 6. „ „ f. *spatulatus* Küst., Црна Гора. (Mus. berol.)
„ 7. и 8. *Anodonta subcircularis* Cless., Скадарско језеро.
„ 9. и 10. *Dreissenia blanci* West., Скадарско језеро.

Табла I.

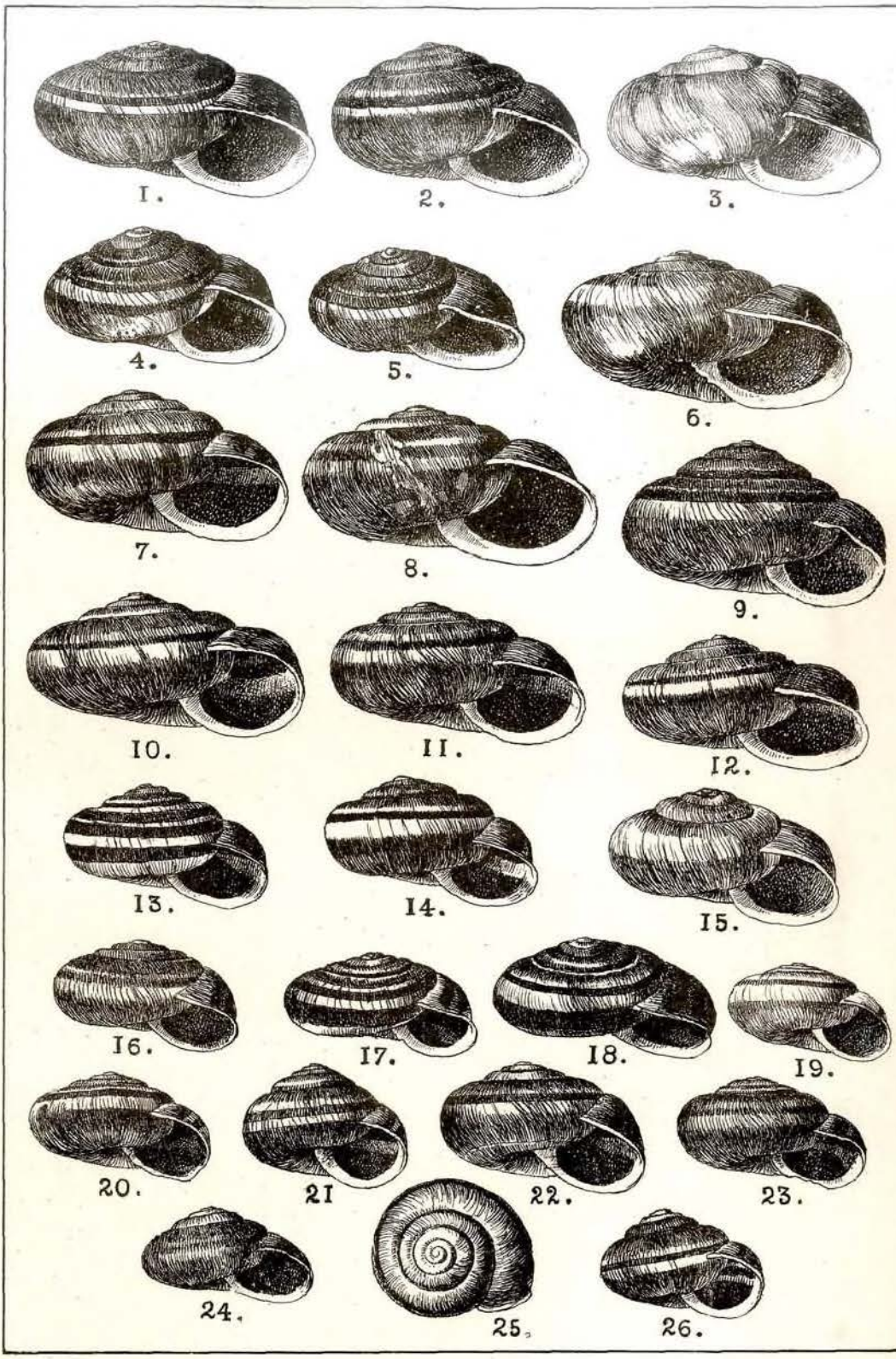

Табла II.

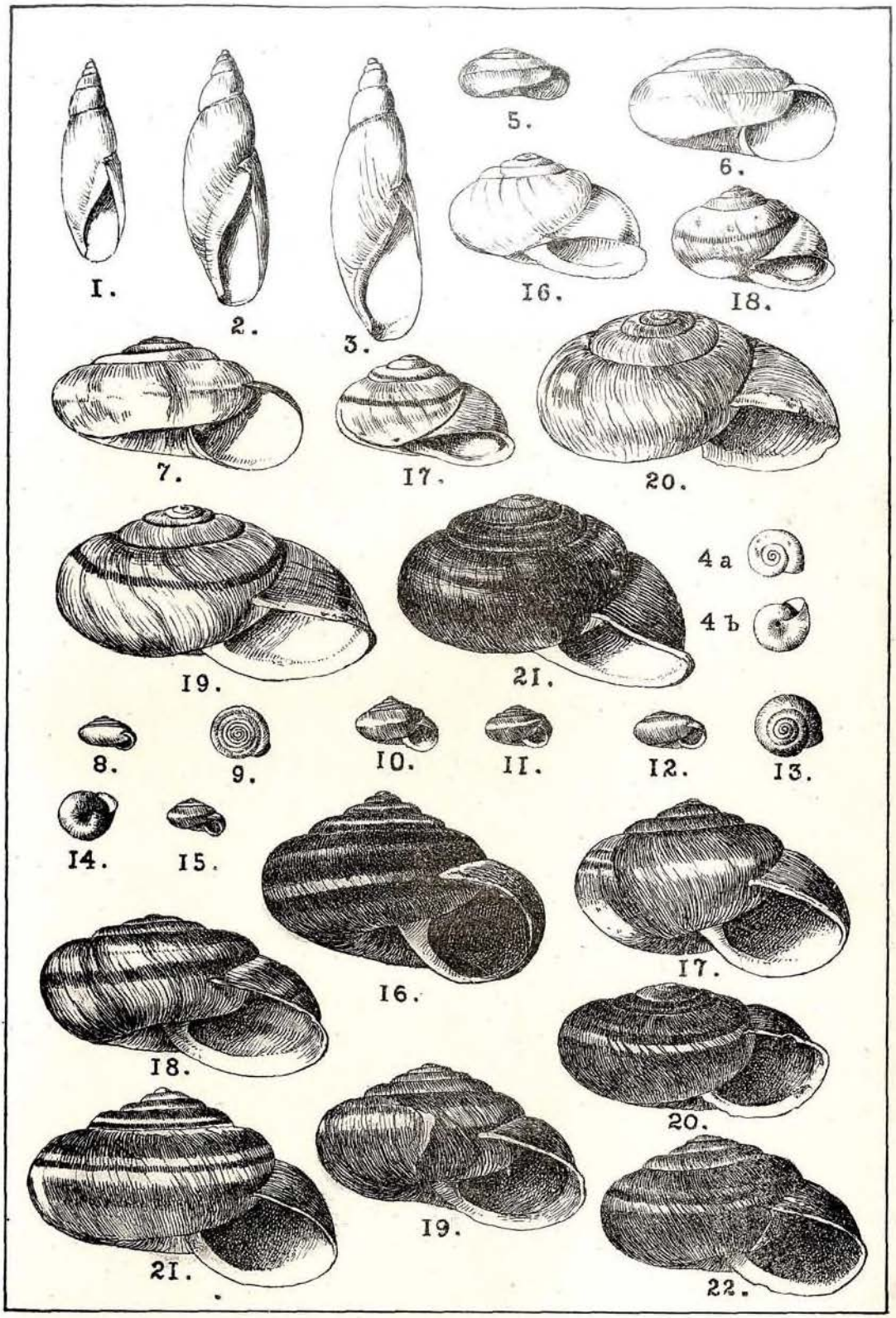
1.
2.
3.
5.
6.
16.
18.
7.
17.
20.
19.
21.
4 a
4 b
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
20.
21.
19.
22.

Табла III.

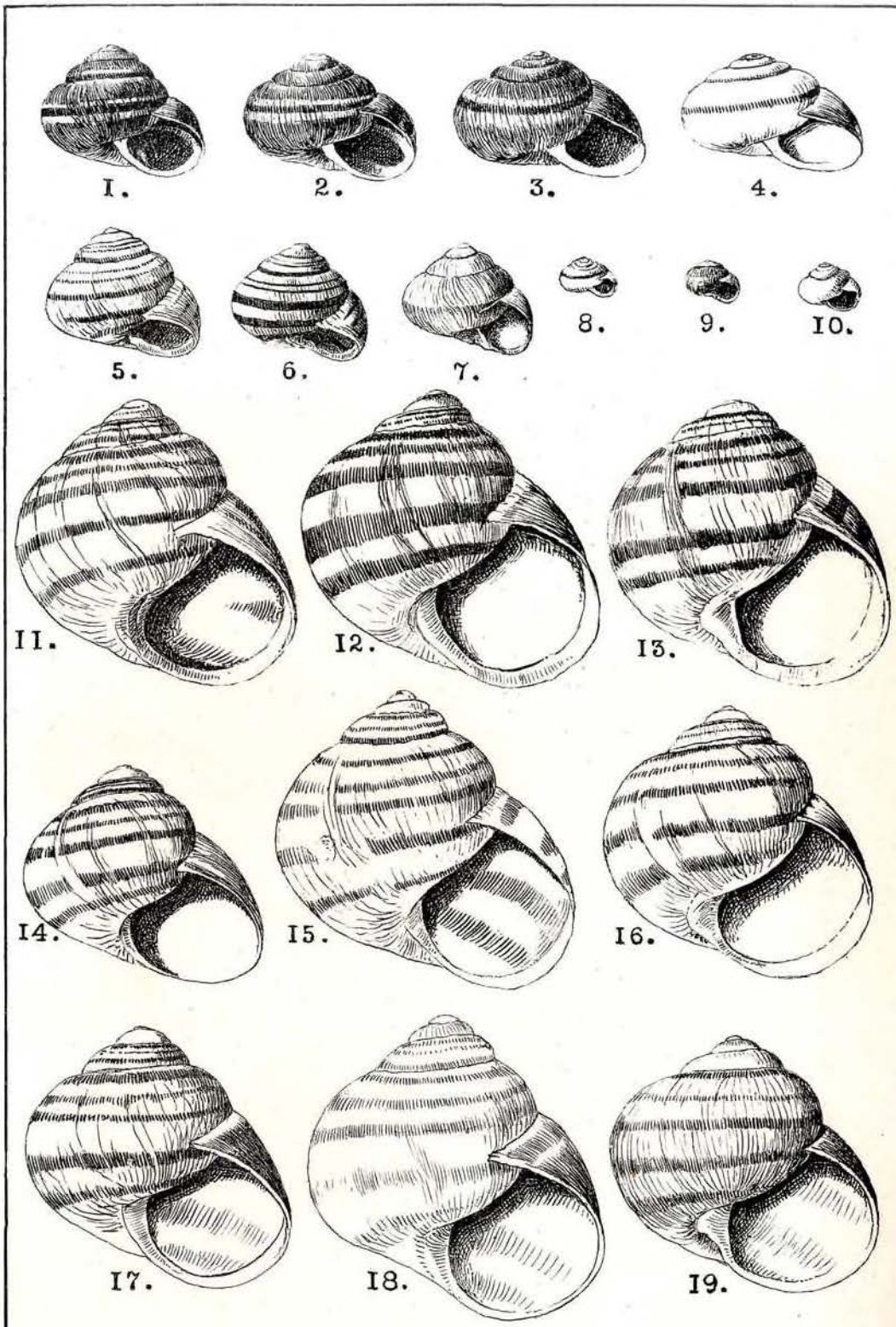

Табла IV.

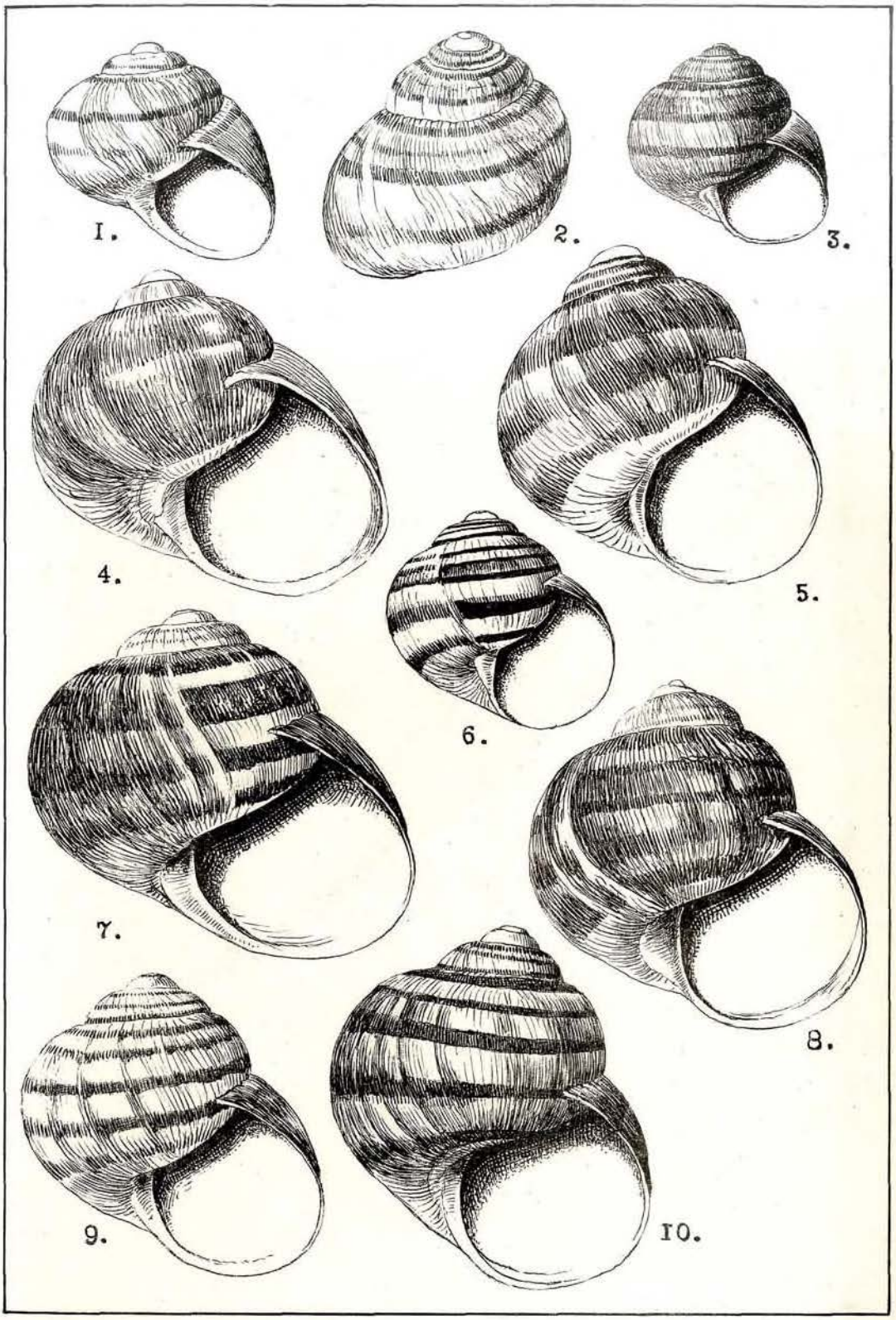

Табла V.

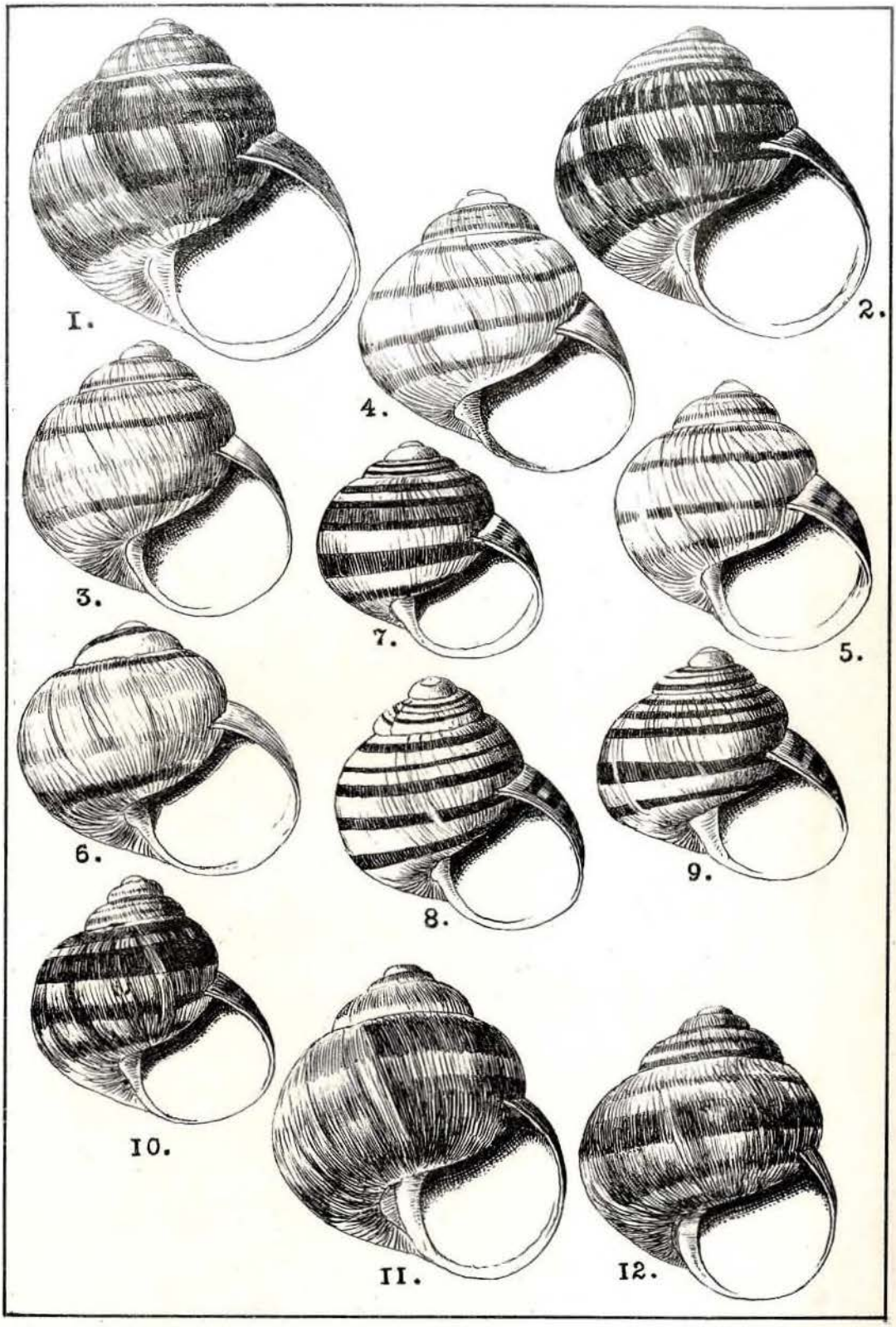

Табла VI.

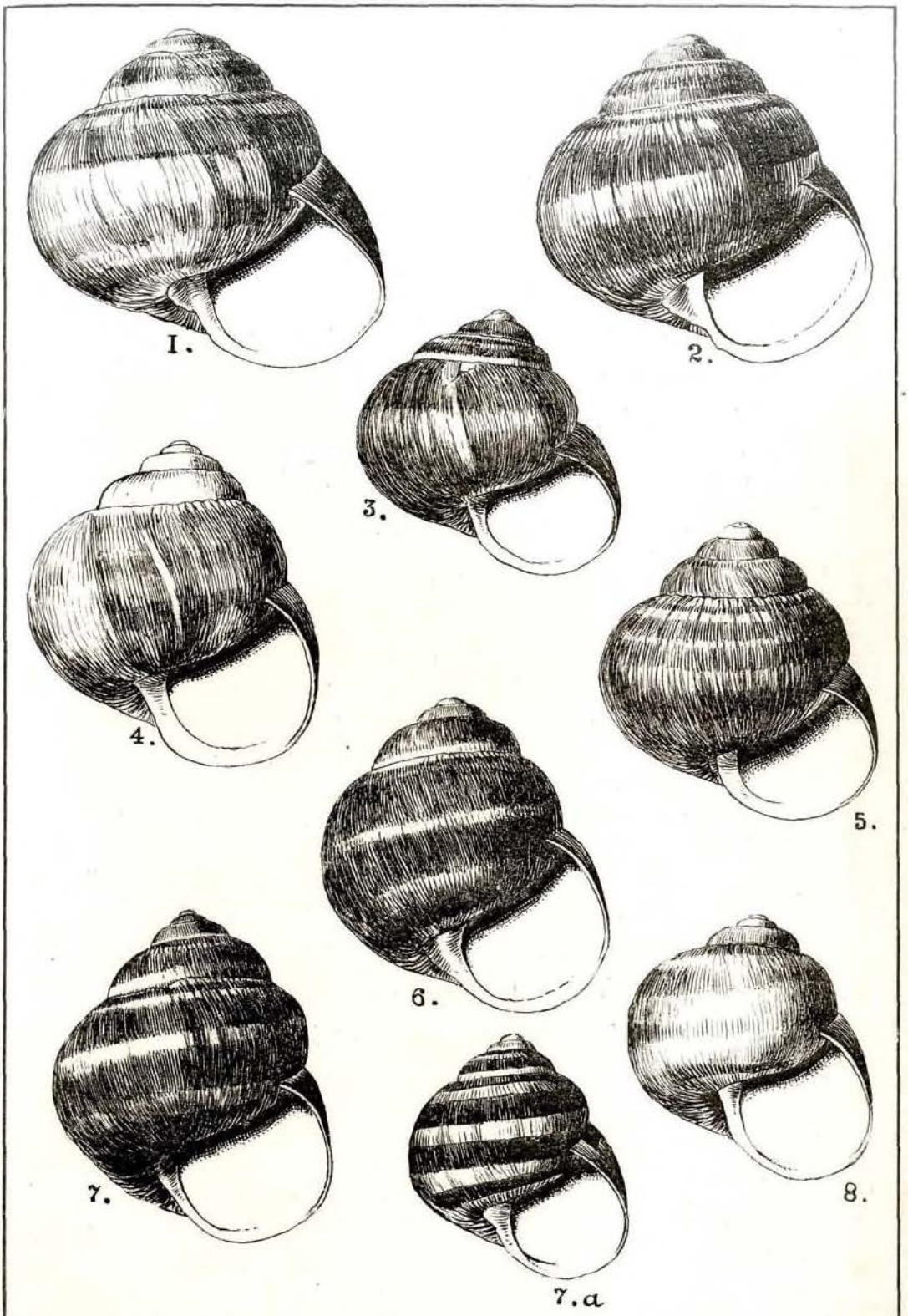

Табла VII.

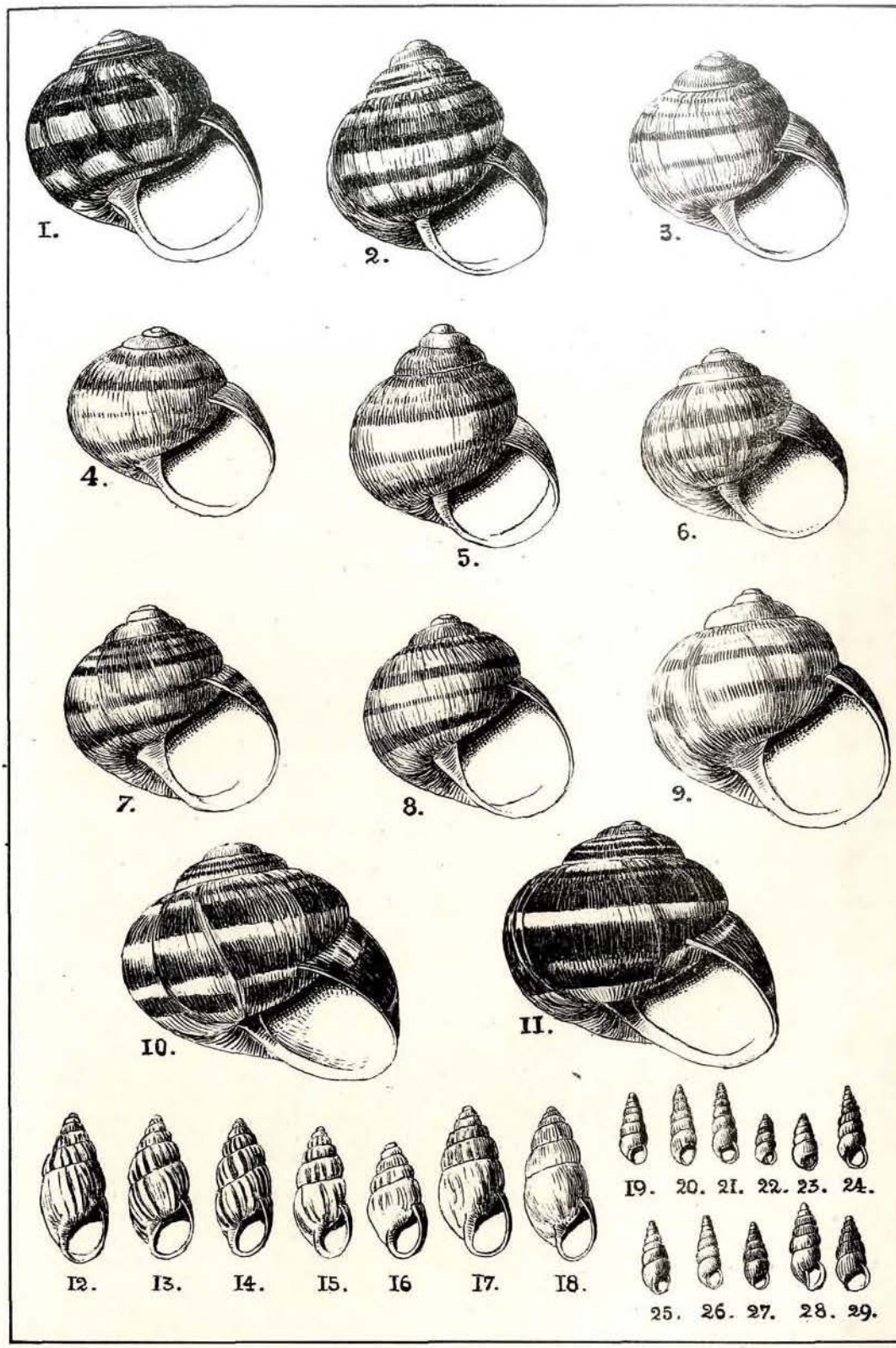

Табла VIII.

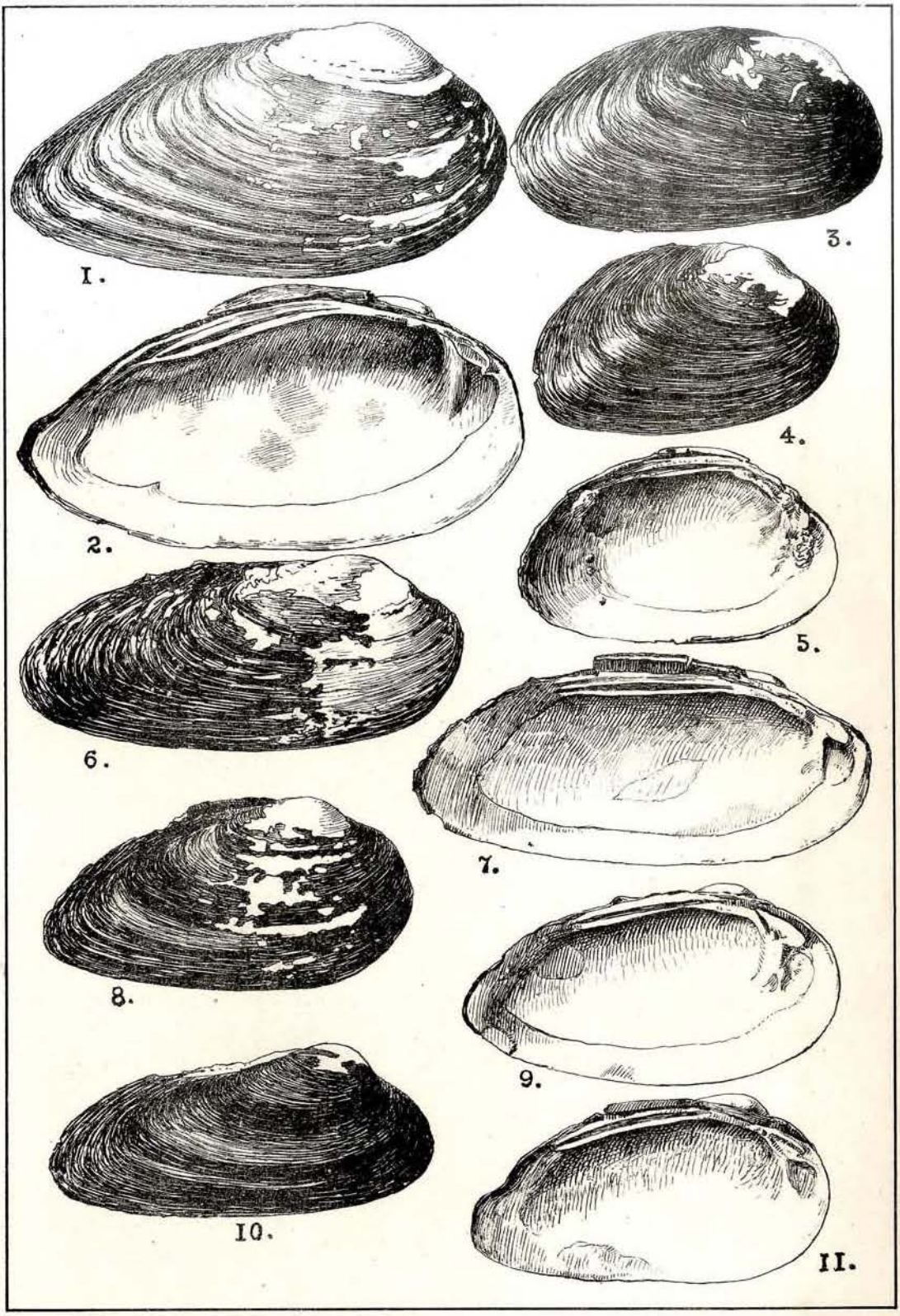

Табла IX.

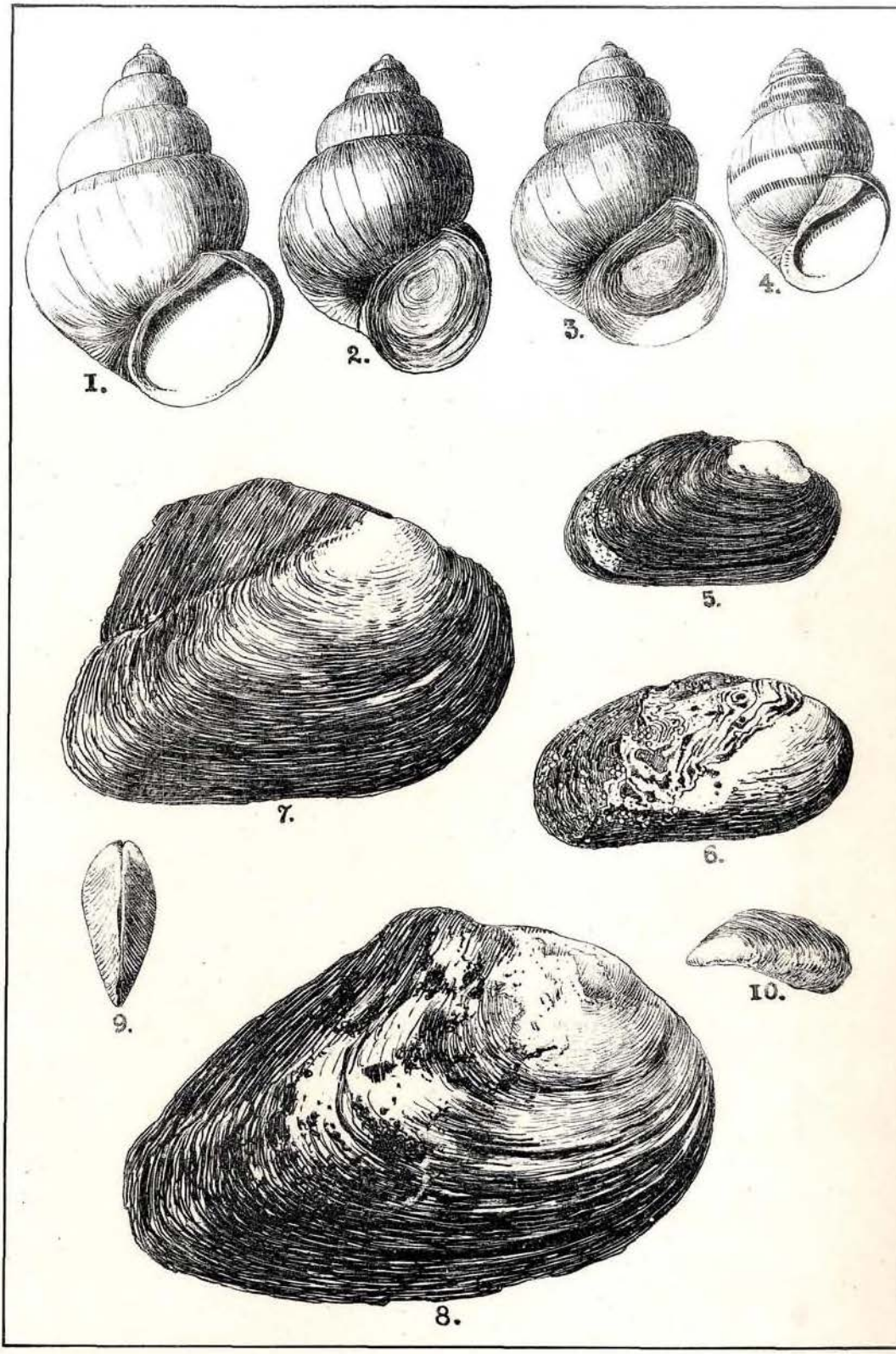

Табла X.

1 : 864.000.
Žabljak
2528
Durmitor
Cirova pećina
Skrčko jez.
Tara
Savnik
Slatina
Tušina
Bohan
Javorje pl.
Bijela
Krnovo
H. Gvozd
Polje
Kolašin
Lukovo
Nikšić
Mon. Morački
Morača
Lim
Slatina
Jabuka
Andrijevica
Monastir Ostrog
Bogetići
Orani-do
Zeta
Bratonožići
Jablan
Vjeternik
1284
Peljev brijeg
Rikavac
Vila
Čevo
Danilovgrad
Mala R.
KUČKA KRAJINA
Kostić
Selce
Trojan
Spuž
Bioče
Castelnuovo
Velje b.
Medun
Orahovo
Koći
Njeguši
Podgorica
Ribnica
ZATRIJEBAC
KLMENI
Cattaro
Dubovik
Cetinje
Rijeka
Cijevna
Boga
Dobrsko selo
KARATUNA
G. Blato
Tuzi
Komarni
Žabljak
Skreli
Budua
Virpazar
Crmnica
Godinje
Boljevići
Skutari S.
Proni sat
Donji-Mirčići
Sutomore
Grn-
Rumija
1593
Bucht Spizza
Bar
Mikulić
SKUTARI
Drin
Tarabos
570
Seldinja
Štoj
Ulcinj
(Dulcigno)
617
BOJANA
(BYNA)

Povijest naselja u Posavini god. 1718.—1739.

Priopćio

dr. **Gustav Bodenstein** u Beču.

(Nastavak.)

Na priopćeni opis sjevernog dijela Bosne iz godine 1725. upozorio me je gosp. odjelni predstojnik dr. L. pl. Thallóczy, koji me je i ponukao, da ga objelodanim. Original nalazi se u c. i kr. zajedničkom financijalnom arhivu u odjelu „Ugarska“ u fasc. 14916.

Ovaj opis sadržaje vrlo dragocjenih podataka o tadanjoj Bosni, on opisuje granice onoga dijela, što je onda spadao pod carsku vlast. Pojedina sela opisana su potanko, te nam spis podaje dosta vjernu sliku o njihovoj veličini te o njihovim orografskim i hidrografskim prilikama. Imade i topografskih sitnica o pojedinim mjestima pa i historičkih vijesti o položaju razorenih turskih selišta, gradova i kula.

Osobito je točan opis u vidu kulturne sposobnosti tla. U njemu se pomno razlikuje šumsko, poljsko, livadno i močvarno tlo, te se napominju i oni dijelovi tla na po se, koji su manje ili više izvrženi poplavama Save.

Za opisom svakog pojedinog predija slijedi posebni popis, u kojemu se imenice napominju posjednici zemljišta, njihov posjed te prihod, a ovaj popis ne samo da je zanimiv u etnografskom vidu, nego i u vidu ekonomske povijesti Posavine. Na kraju nalazi se još sumarni izvod, u kojemu se uporegjuju odnošaji raznih tipova naselja, njihovog posjeda te njihovog poreznog prinosa.

Kako se po ovome što smo rekli razabire, ovaj je spomenik ne samo u vidu historičkom, nego i u vidu ekonomskom, etnografskom pa i u vidu geografskom vrlo važan. Mi ga zato iznesosmo u originalnom tekstu, da služi osnovom slijedećim razmatranjima o prilikama u bosanskoj Posavini za carske vlade u godinama 1718.—1739.

*

II.

Bosna pod carskom upravom za vremena od god. 1718. do 1739.

1.

Prije nego li se potanje zabavimo zemljištem, što ga je Austrija na bosanskom tlu stekla požarevačkim mirom, valja nam se osvrnuti na ratne operacije onog vremena, u koliko su se doimale Bosne.

Kada je u ljeto god. 1716. planuo rat protiv Porte, išao je ratni plan principa Eugena u prvome redu za time, da operira proti Biogradu, da onda istisne Turke iz Banata i da carsku vlast protegne preko Srbije i Bosne. Potonja imala je tek u zadnjoj liniji doći na red. Pošto je glavna vojska imala da operira u ovome vidu, nije bilo moguće principu, da pošalje poveće odjele u Bosnu, a s toga bijahu dogogjaji na

ovom dijelu bojnog polja za cjelokupni uspjeh od podregjene važnosti. Ali obzirom na zemljište, stečeno u Bosni, bile su ratne operacije ovdje izmegju Drine i Une baš odlučne, jer su samo oni dijelovi odstupljeni, koji su osvojeni oružjem u ruci.

Dočim je na carskoj strani bilo samo malo sila na raspolaganje za operacije u Bosni, oboružavali su se Turci ovdje u sav mah te su zemlju tako udesili, da se je mogla posve dobro obraniti. Tome je išlo u prilog, što je Porta i onako namjeravala da provali u mletačko zemljište u Dalmaciji, a na strani turskoj se bojalo, da će se princip Eugen s Mlečanima združiti i provaliti u Bosnu. Dočim su se u Sarajevu sabirale znamenite vojske, odašiljali su se znatni odjeli u važnija mjesta na sjeveru, kao u Travnik, Livno, Glamoč, a jake rezerve bijaše u Banjoj Luci. Zvornik, Bihać i Novi dobiše jaku posadu a mjesta diljem Save utvrgjivala su se. Osobito se obaziralo na Tursku Gradišku: tamo se pojačala palanka i providila novim baterijama. I Derventa i Kobaš pretvoriše u tvrgjavu te ih provigješe vojskom.

Pripreme za ofenzivu sastojale su se u tome, što su se na Savi prikupile lagje, koje bi imale prevesti vojsku[1]).

Nasuprot, pripreme carskih zapovjednika na bosanskoj granici nisu ni iz daleka bile tako intenzivne, jer su sve raspoložive snage odaslane glavnoj vojsci. Carevci ne imagjahu tvrgjave, nego samo u Brodu i u Gradišci, a njihove utvrde — osobito u potonje — nisu bile baš u najboljem stanju. Rača se onda tek dogragjivala, u Babinoj gredi se podizao bedem. Istina, radin zapovjednik brodski, obrstar barun Petraš, namjeravao je, da što prije započne ofenzivu proti Bosne, te je principu Eugenu predložio, da mu pošalje kor, kojim će poći na Tursku Gradišku i na Banju Luku. On je time računao na potporu kršćanskoga naroda u Bosni, koji mu se već prije ponudio, da će se pokoriti, te je pojedince i prelazio Savu, da se naseli pod carskim okriljem. Kada je Petraš ovo predložio principu, odgovori mu ovaj slijedeće[2]): „Ich sehe hiernächst aus der anverwahrten Specification, was für in dem türkischen Gebiet gelegene Dörfer die kaiserliche Protection bereits amplectirt und der Herr Oberst tut gar wohl, diese Leute bei gutem Willen zu erhalten und dieselben anzunehmen, um den übrigen zur schleunigen Nachfolge desto mehr Anlass zu geben, dem ich gleichwohl beifügen muss, dass nicht wohl rathsam, diese Leute längs der Save anzustellen, sondern das beste sei, ihnen einige öde Cameral-Fundos zu assigniren, um dass sie sich alldorten niederlassen und bleiben mögen.“ Načelo, izrečeno ovdje, bijaše mjerodavnim za čitavu vojnu. Operacija prema Banjoj Luci, što ju je naumio Petraš, ne bijaše za sada u volji principu, te je zato zapovjedio, da se ograniči samo na defenzivu. Ali u natoč tome, neke su operacije ipak veoma znamenite. Petraš bijaše duša svim poduzećima na ovoj strani. Početkom augusta započeo je svoje operacije četovanjem na turskom području. Na više mjesta prešao je s jakim odjelima Graničara preko Save te je Turke bacio sa obale u bedeme i gradove, koji leže dalje u zemlji. Tako je najprije u Bosni našao jačeg uporišta. Osobito zaposjeo je manjim odjelima Turski Brod, koji ostaviše Turci na vrat na nos. Princip Eugen odobravao je postupak obrstarov pismom, u kome se megju inim veli: „Der Herr Obrist hat sehr wohlgetan, dass er das türkische Territorium mit seinen unterhabenden Leuten betreten, auch Posto gefasst und das jenseitige Land,

---

[1]) O ovim turskim pripremama u Bosni izvješćuje nas zanimivi opis Bosne, napisan u isto vrijeme, što ću ga drugom prilikom priopćiti. Naslov mu je: „Von dem Königreich Bosnien“, a original se čuva u narodnom muzeju u Budimpešti.

[2]) Ratni arkiv, „Türkenkrieg“, 1716., fasc. VII., 230. Futak, 30. jula 1716.

soviel thunlich in Contribution zu setzen sucht, welches Derselbe fort continuiren und dem Feind allen möglichen Abbruch mit gehöriger Vorsichtigkeit und soviel ohne Gefahr geschehen kann, zu thun hätte.“ Pobjeda principova kod Petrovaradina i uslijed nje na turskoj strani nastali strah, bijahu zapovjedniku u prilog, on je mogao još odlučnije napredovati iz Broda, te je pokušao da izvede svoj stari naum i da krene proti Turskoj Gradišci, najjačoj turskoj točki na Savi[1]). Isprva naumio je, da tursku posadu prividnim napadajem namami u vatru svojih topova i da ju satare. Ova je namjera posve uspjela. Kada Turci provališe iz grada, padoše njihove vogje i mnogi vojnici u prvom plamenu, posada, time zastrašena, udari u bijeg te u noći ostavi tvrgjavu, koju je prije odlaska zapalila. Samo malo nuzgrednih zgrada otelo se požaru. Tako osvojiše carevci bez gubitka ovu važnu točku. Petraš sagradi na mjestu stare tvrgjave čardak, opaše ga palisadami te ostavi u njem prilično jak odjel. To bijaše prvo važnije uporište, što ga carevci na bosanskom tlu zadobiše. Otale zaredaše četovati te nametati stanovništvu kontribucije.

Iza ove uspješne akcije vrati se Petraš u Brod te se spremaše na novu provalu, koja je imala da segne dalje u zemlju i da osvoji Derventu. Ovo mjesto posjeli su Turci vanredno jako, da zatvore prolaz dolinom Bosne. Kada je zapovjednik brodski doznao, da je jedan odio otale pozvan u nutrinu Bosne, krenu sredinom septembra sa nekoliko ljudi i sa 6 topova na Derventu[2]). Nenadanom brzinom pade pred tvrgjavu te suzbi turske čete, koje su posve iznenagjene na Ukrini stale da se brane, iza kratka boja a osim toga im presječe put do tvrgjave. Tako pade i Derventa bez muke u ruke carevcima, koji nisu trebali ni da upotrebe park, kojim se imala opsijedati. Ali, pošto je mjesto bilo osamljeno a od carske linije preveć udaljeno, odluči Petraš da bedeme iz temelja poruši. Pošto je to obavio, vrati se mala četa natrag preko Save, ali je prije na kadiluk nametnuo kontribuciju. Turke toliko je zastrašio ovaj napadaj, da su se bojali čak i provale na samo Sarajevo.

Na dônjoj Savi bijaše Rača uporištem nekim akcijama prema Šapcu i Lešnici, te je potonje mjesto takogjer posve razoreno. Koncem septembra krenu jedan odio na Bijeljinu te je nakon kratke bitke osvoji, a tursku kulu tamo digoše lagumom u zrak[3]).

Od prilike mjesec dana iza akcije na Derventu krenu Petraš opet dolinom Bosne, da se okoristi tečevinama, što ih je donio pad Dervente i da razori izokolna tvrda mjesta turska. Ekspedicija bila je namijenjena Doboru, Kotorskom i Doboju. 20. novembra 1716. krenu Petraš uz Bosnu pred šamac Mirolam-Chodschak, koji je nakon slabog okršaja providio jednim odjelom, ali je naumio, čim se vrati, razoriti ga iz temelja I Dobor ga dopane ruku bez okršaja. Beg, koji je njime zapovijedao, prestrašen pretjeranim vijestima o jakosti dolazećeg neprijatelja, predade se na poziv obrstarov sa više topova, znatnom džebanom i sa vrlo velikom zalihom žita. Posadi[4]) dozvoljeno je da slobodno ide u Gračanicu.

I ovo tvrdo mjesto razoriše posvema, jer nije bilo misliti o tome, da se u ono predzimno doba odabere uporištem za daljne operacije.

---

[1]) Po Petraševom izvješću bijaše turska posada jaka 1000 ljudi, dočim je on kod te operacije raspolagao samo sa 200 momaka.

[2]) Ratni arkiv, „Türkenkrieg“, 1716., fasc. IX., 100.

[3]) Ove kule bile su od kamena, oble, masivne prilično visoke — do pet spratova — sa malim prozorima za topove. Bilo je veoma teško osvajati ih, ako nije bilo pri ruci topova za opsijedanje.

[4]) Bilo je svega 200 momaka, dobro provigjenih. Sravni „Feldzüge des Prinzen Eugen“, II. Ser., 7. sv., str. 331.

Uporedo sa ovom Petraševom akcijom išla je akcija graničarskog kapetana Udvarhelya protiv Doboja. Ovdje se Krajišnici namjeriše na jaku palanku sa 1000 momaka posade, na koju odma navališe. Nakon krvava boja zagospodovaše carevci bedemom. Turci se povukoše u sam grad, kojega carevci bez topova ne mogoše da osvoje te — popaliv palanku — vratiše se u brda da osvoje Kotorsko. Odanle utekoše Turci, čim su došli carevci na domak te ovim ne osta drugo, nego da popale mjesto. Združiv se oba odjela vratiše se u Brod, kamo stigoše na 24. novembra. Na toj su vojni carevci prodrli daleko u dolinu Bosne te su oplijenili narod izokolni a Turcima oteli uporišta za eventualne ekspedicije u zimno doba. Velika njihova zaliha u žitu i džebani bila je uništena.

Dočim je ratna godina 1716. na Savi završila ovim neospornim uspjesima, nije uspjelo carskim zapovjednicima na zapadnoj granici Bosne, generalfeldwahtmajstoru grofu Draškoviću i feldmaršallajtnantu grofu Rabatta, da završe ratovanje jednakim uspjehom. Razlog tome bijaše oskudica raspoloživih sila, manjkava organizacija i vještina Graničara te potpuna oskudica složne operacije u carskih vojskovogja. I pomoć mletačka pokazala se nepouzdanom te se odustalo od nakanjene kooperacije sa proveditorom Emom. Ona je bila osobito potrebna za provalu na Bihać, što ju je i princip Eugen zapovjedio. Ali, prem se to tri puta pokušalo, nije ova nakana radi gornjih razloga uspjela, tek se poduzimali slabi pokusi.

Samo grofu Draškoviću pošlo je u augustu za rukom, da sa jakom četom Graničara i sa nekoliko topova osvoji grad Dubicu, pošto su ga Turci, videći kako se primiču carevci, gotovo bjegimice ostavili. Za iste vojne pala je i Kostajnica u ruke Draškovićeve a obje kule Drenovac i Slabinja nisu se mogle više održati. Tako je uspjelo bar na dônjoj Uni dobaviti čvrsta uporišta a koncem godine bijahu osim ovih važnih točaka i sva važnija mjesta na Savi u rukama carskih zapovjednika, što znači, uvaživ njihove slabe sile, dosta važan uspjeh. Široka pruga bosanskog tla pala je pod carevu vlast. Tu su se utjeravale obilne kontribucije a ove donijele su osobito slijedeće godine znamenite svote, koje su se upotrijebile za gragju tvrgjava na Savi. Steklo se time i uporište za daljnja četovanja dalje u zemlju a ova pomanja četovanja bila su takogjer uspješna. Tu se oteo transport žita, tamo se osvojio koji turski šamac ili se popalila koja palanka. Narod se takim prilikama po mogućnosti štedio, jer je princip Eugen polagao na to velike važnosti „da se zemlja što bolje pazi te da se uzmogne za carski erar utjerati što izdašnije kontribucije“ [1]). Kako se napredovalo naprotiv Turaka bijaše moguće eventualno i veći pothvat u Bosni i njena aneksija.

Ali, dok Biograd nije pao, nije se moglo slati većih odjela vojske na Bosnu a na Savi i u bosanskim šamčevima ostali su samo maleni odjeli a štogod je bilo raspoložive vojske, sve je povučeno pod Biograd [2]). To je razlog te nam vrela ne spominju nikakih ratnih zgoda u prvoj poli godine 1617. Ali tim se marljivije radilo o tome, da se tvrgjave, palanke i čardaci na Savi i u Bosni urede a u tu se svrhu utrošila kontribucija utjerana u osvojenom dijelu Bosne [3]). Pošto su Turci u Bosni mirovali te

---

[1]) Pismo principa Petrašu, 21. augusta 1716. Ratni arhiv, „Türkenkrieg“, 1716., fasc. VIII., 215.

[2]) Turci su se megjutim u Bosni ponešto oružali. Novoimenovani bosanski paša Numan Ćuprilija sabrao je veliku vojsku u nutrini Bosne te je naumio preko Novoga provaliti u Hrvatsku, ali ova se nakana iza bitke kod Biograda izjalovila.

[3]) Bilo je tu dosta znatnih svota utjerano: Petraš izvješćuje u martu 1717. da je ušlo 500 for. (R. a., protokol ekspedita 475.), u aprilu 1500 for. (na ozn. mj., 560.), u junu 1282 for. (na ozn. mj., 913.), ne računajući manje svote.

nisu poduzimali nikake operacije, razvio se izmegju obih obala Save živahan promet. Nekoliko sela poklonilo se već sada caru[1]) a ova ostadoše poštegjena od kontribucije. Mnogo Bošnjaka, osobito iz nutarnjosti zemlje, pokorilo se carskoj vlasti te je predano, — kako Petraš veli — „kameralistima", to jest naseljeno je na imanjima kameralnim u Slavoniji[2]). Zaštita, što je sa strane carskih zapovjednika već sada uživaše narod u osvojenom zemljištu, odavala se već u tome, što su poveće patrole očistile kraj od razbojnika i pljačkara[3]). Već u maju 1717. nacrtao je inž. poručnik Buisson kartu osvojenog predjela, ali je ova valjda bila površna te je u njoj bilo dosta netočnosti[4]).

Kada je principu Eugenu iza pobjede kod Biograda bilo moguće odvojiti od glavne vojske manjih odjela, poslao je Petrašu, koji je megjutim postao generalfeldvahtmajstor[5]), 300 oklopnika i zapovjed, da sada krene na Bosnu. Namjeravalo se ovdje operirati na veliko. Već 20. augusta, dva dana poslije predaje Biograda, pisao je Eugen dvorskom ratnom vijeću, da za sada drži podesnim, da se nešto poduzme protiv Bihaća, a u tu svrhu da valja dići potrebnu vojsku u generalatima i u krajišnika[6]), ali kod svih operacija da valja zemlju iz „posebnih" razloga po mogućnosti štediti i čuvati[7]). Osnova operacije išla je za time, da se Zvornik i Bihać a onda i Banjaluka osvoje i da se udesi takozvano postiranje, to jest linija utvrgjenih mjesta, koja bi vezala ove tri točke i koja bi se sastojala od šamaca, čardaka i ograda te bi imali braniti osvojeni kraj od pokusa turskog osvojenja. Najprije trebalo je osvojiti Zvornik[8]), onda Doboj i Banjuluku, dočim se na Bihać imalo jurišati sa hrvatske strane. Petraš je bio uvjeren, da ni Maglaj, Žepče ni Tešanj neće biti jaki održati se, a time bi bio otvoren put u Jajce i Sarajevo. Uspjeh svih ovih namjera ovisio je samo o tome, hoće li biti moguće osvojiti Zvornik. Narod u onom kraju obećao je u tome slučaju pomoći i dobavu živeža. I principu Eugenu bijaše mnogo stalo do toga, da se osvoji ova tvrgjava, jer bi se onda linija pošta u Bosni spojila sa onom u Srbiji. Zato je zapovjedio fml. barunu Beckersu, da pomogne izdašno Petraša i momčadi i topovima[9]). Potonji spremao je svoje poduzeće iz Rače i Bjeljine, dade popraviti puteve

---

[1]) Ratni arhiv, registar prot. i. 27. ex januar 1717.

[2]) Na ozn. mj., protokol eksped., 1717., maj, br. 47.

[3]) Na ozn. mj., prot. eksped., juni 1717., 952., prot. reg. 1717., april, 502.

[4]) Na ozn. mj., prot. eksped., maj, 783.

[5]) Petraš unapregjen je za svoje zasluge u ratu od god. 1717.

[6]) Feldzug des Prinzen Eugen, II. serija, sv. 8., suplement br. 13.

[7]) Na ozn. mj., br. 139. Dvorsko ratno vijeće izdalo je radi toga prilično opsežnu uputu feldmaršallajtnantu grofu Rabatti (ratni arhiv, registratura, 423., august 1717.), gdje se veli: „Es ist pro principio zu halten, dass die christlichen unterthanen in gedachtem Bosnien kultiviert, selben kein Schaden zugefügt, sondern viel mehr wann sie das türkische Joch von sich zu bringen, Hand anlegen, und denen siegreichen kaiserlichen Waffen beitreten, aller Schutz und Clemenz versichert, anbei in dem Lande bei dahin abgehenden Streifpartien nicht gebrennet, mithin solches, um es seinerzeit fructifizieren zu können, bestmöglich conserviert werde." — Jednako piše dvorsko ratno vijeće i principu Eugenu (ratni arhiv, reg., 1717., 418., august), da je zapovjednicima na Krajini naregjeno, „es sei zwar dem Feinde mit Streifzügen stets Abbruch zu tun und derselbe dadurch in seiner Bestürtzung zu erhalten, zugleich aber auf gehörige Art den in großer Anzahl in bemeltem Königreiche Bosnien sesshaften christlichen Untertanen zu erkennen zu geben, dass im Fall sie sich des türkischen Joches zu entledigen wünschten, und dabei den kaiserl. und christl. Waffen Vorschub leisteten, selbe sich der a. h. kaiserl. Gnade und Schutz gänzlich zu versichern hätten".

[8]) Feldzug des Prinzen Eugen, II., 8. sv., supl. br. 147.

[9]) Vidi gornju opasku. I sada je princip naročito Petrašu zapovjedio, da stanovnike zemlje podržava „mit allem Glimpf und möglichster Conservation".

za transport topova i urediti gazove na Drini. Prva pola septembra prošla je dizanjem Graničara te uregjenjem spremišta za živež i municiju, ali kada su prvi odjeli na 12. septembra krenuli prema Zvorniku ne bijahu te pripreme još ni iz daleka dovršene a vojna snaga za operaciju bila je još preslaba. Razlog je tome bio taj, što se tvrdina Zvornika omalovaživala i smatrala manjom, nego li je u istinu bila i što se mislilo, da će Turci, prestravljeni uslijed biogradskog poraza, ostaviti mjesto bez otpora. Ali u tome se prevariše: grad ne samo da je bio bolje utvrgjen nego li se mislilo, već je i jedan dio biogradske posade — 2000 ljudi od prilike — iza kapitulacije pošlo u Zvornik te je pojačalo posadu[1]). Ovu pogrješku u računu carskog vojskovogje povećao je niz neugodnih slučajeva, kao to, da je vrhovni zapovjednik za jednog juriša dopao rana i tako se pokus izjalovio. Carske su se čete doduše bile junački, osvojiše prednje linije i predgragje a na 18. septembra i zidovima opasani a čardacima pojačani grad na vodi te su se Turci morali povući u gornje utvrde. Ali pošto su carske čete morale vojevati uvijek na više strana, jer je valjalo suzbijati i turske pomoćne čete, koje su navrvile sa sviju strana sa brdina, bile su one preslabe a da jurišaju na kule. Pomoćna četa, zamoljena u principa Eugena, stigla je istom nakon osamdnevnog napornog puta posve umorena pred Zvornik te nije bilo ni sada uputno jurišati izmučenom vojskom. Položaj carevaca postao je sve ozbiljnijim a zapovjednik vojske, fml. barun Beckers, odluči po zapovjedi principa Eugena ragje poći bez štete natrag ne obaviv posla, nego li izvrgnuti se pogibelji da nakon inače sretne vojne nastrada[2]). Prem je krenuo noći, opaziše to Turci i oni udariše za carevcima te se dobaviše i nešto plijena, ali odio stiže inače posve u redu u Raču.

Tako se svršila ekspedicija, u koje se svak nadao dobrome, neuspjehom. Istina, namjeravala se i druga ekspedicija na Zvornik sredinom oktobra, ali nije došlo do nje. I princip Eugen savjetovao je za tu godinu, da se odustane, jer bi uz slabe sile moglo doći do poraza te bi se ono, što se u Bosni za sada osvojilo, izgubilo. Carski zapovjednici bili su megjutim zaposleni, da marljivo urede postiranje, koje sada doduše nije išlo, kako se je prije nadalo, linijom od Zvornika na Gračanicu, Gradačac, Doboj i Banjuluku, nego mnogo dalje na sjeveru, od prilike 10 *km* daleko od Save, njome uporedo. Ratna godina 1717. dakle nije ovdje donijela nikakova uspjeha, tek je uspjelo, u osvojenoj već pruzi ustanoviti carsku vlast.

Ni na unskoj granici nije bilo znatnog uspjeha. Samo iz početka, kada su Turci najbolje svoje čete povukli, da pomognu Biogradu te je u zapadnoj Bosni ostalo samo slabe posade, bilo je nekih manjih uspješnih četovanja. Sredinom augusta pošla je jedna četa iz Dubice na Kozarac te je uzela jurišem i popalila ovo mjesto, ali nije pošla dalje, i tako je ovo bio tek vojnički uspjeh bez daljnje koristi.

Već nešto prije pošlo je jakoj četi Graničara — skoro svi pothvati na unskoj granici poduzimali su u pomanjkanju regularne vojske graničari te su zato i bili kratkotrajni — da osvoji tvrdi grad na granici Furjan na Korani[3]). Ovu kulu nisu razorili,

[1]) Zašli bi predaleko, da se pobliže zabavimo udesom ove ekspedicije na Zvornik. Nju i operaciju na Bihać spominjem samo u toliko, u koliko je to potrebno za razumijevanje rasprava mirovnog kongresa u Požarevcu. Gragja o zvorničkom pothvatu tako je obilna, da bi se mogla o njemu napisati čitava monografija.

[2]) Feldzüge, II. ser., 8. sv., suplement br. 175.

[3]) Vojni arhiv, reg. 1717., 418., august. Dvorsko vojeno vijeće piše Draškoviću: „wir haben zwar die glückliche Eroberung des türkischen Schlosses Furian und was dessen Besetzung halber veranstaltet worden gern vernommen; wir müssen aber gleichzeitig sagen, dass es besser gewesen wäre, wann die mit einem so glücklichen Anfang gemachte Exkursion weiters fortgesetzt und dem Feind mehr Abbruch zu tun versucht, mithin die Grenzer nicht so bald auseinander gelassen worden wären."

nego dali u nju jaku posadu. Ovake operacije nisu imale velike važnosti, i princip Eugen naredi zato, da se ne poduzimlju, nego da se ragje sprema veća ekspedicija na Bihać[1]), a carskome vojskovogji stalo je zato mnogo do toga, da se ovo mjesto otme Turcima, jer bi mu time i unska linija došla u ruke. Onda bi bilo moguće preko Banjeluke spojiti Srbiju sa linijom pošta. Istina, u koliko je princip o tome pitanju raspravljao sa vojenim vijećem, izjavio se, da valja najprije osvojiti Banjuluku a onda tek sa dvije strane krenuti na Bihać, ali iz Beča stiže zapovjednicima na granici zapovjed, da zajedno operiraju prema Bihaću[2]). Ovi opet mišljahu, da valja najprije osvojiti Novi a tek onda da je moguće ozbiljnije proti Bihaću napredovati. Pošto nisu imali na raspolaganje drugih četa nego li Graničara a ovi za opsadni rat nisu bili podesni, izjalovila se i ta operacija. Graničare digoše početkom septembra te krenuše njima na Novi. Teških topova nije bilo a to se odma osjetilo; vatra carevaca iz njihovih malih topova Turcima u onoj maloj ali dobro utvrgjenoj tvrgjavi nije nimalo naškodila. Spori napredak pothvata demoralizovao je Graničare a kada je stigla vijest, da se primiče jaka turska četa da pomogne Novome, zapovjedi fml. grof Heister, da se digne opsada. Vraćajući se trpili su Graničari, od kojih su već prije mnogi pobjegli, mnogo od posade i od turske vojske, koja je stigla u pomoć te ih proganjala. Uslijed ovog neuspjeha bili su Graničari posve desorganizovani, razbjegli se na sve strane a regularne vojske nije bilo skoro nikakove i time je pothvat na Bihać, za koji bi valjalo od glavne armade odijeliti velikih odjela, odgogjen na neizvjesno vrijeme. Zato naumi princip Eugen tek u proljeće 1718. da nastavi operacije u ovim krajevima, da dobije ovu važnu tvrgjavu, koju je, kako ćemo poslije viditi, i zahtjevao od Porte u svojim uslovima mira.

Ratna godina 1717. dakle samo je neznatno umnožala uspjehe g. 1716. u Bosni a osobito plan postiranja izmegju Bihaća, Banjeluke i Zvornika, prem se češće okušao, nije proveden. Valjalo je zadovoljiti se time, da se zemljište osvojeno lanjske godine što bolje osigura od Turaka i da se uredi postiranje tamo, gdje se već lani uregjivalo.

U zimu 1717./18. radili su carski zapovjednici u osvojenom kraju kao i prošle godine[3]). Turci su pokušali doduše više puta da provale kroz postiranje i da pretjeraju narod preko carskih šamčeva na tursko tlo, ali uvjek ih suzbiše znažno[4]). Tako javlja megju inim Petraš, da je paša bosanski naumio da u proljeće 1718. sve kršćane iz sjeverne Bosne preseli dalje u nutrinu i time da carevcima, ako bi provalili, oduzme subsistenciju te da im otešča naći dobrih i pouzdanih kalauza[5]). Energični general predložio je u ovom pismu i u drugom izvješću iz Broda od 12. marta 1718.[6]) da valja Turcima u tome preteći te ljudima, koji bi bili voljni preći pod carsku zaštitu ne činiti zapreka nego nastaniti ih u osvojenom dijelu Bosne ili predati kameralnoj inšpekciji u Osijeku, da im ova doznači na Dravi stanove i zemljišta, jer „ti ljudi radi svog promjenljivog i uvjek na zlo naginjajućeg osjećaja ne bi trebali da se ostave blizu rijeke Save".

[1]) Feldzüge, II. serija, sv. 8., supl. br. 138.

[2]) Ratni arhiv, registr., 423., august 1717.

[3]) Petraš javlja, da je 1717. iz Bosne unišlo 9331 for. 10 novč. kontribucije i da se prinosi i dalje plaćaju. Ratni arhiv, 74. Januar 1718.

[4]) Bilo je nekoliko puta osobito u hrvatskih graničara i izgreda, te su primjerice nekoja bosanska sela opljačkana pa su stanovnici preko linije pošta utekli na tursko tlo. (Ratni arhiv, eksp. protok., 527., januar i juni, 376., 1718.

[5]) Ratni arhiv, eksped. prot., 356., u martu.

[6]) Na *ozn. mj.*, 347., u aprilu.

Ovo mnijenje usvojilo je i dvorsko ratno vijeće.

Megjutim započelo je proljećem u Bosni živo pripremanje na rat. Numanpaša Ćuprilija, jednako energičan kao što je bio bezobziran nije htio ni da čuje o pregovoru mira sa carem te je počeo da se u velike oruža. O tome izvješćivahu svi krajiški zapovjednici u Beč. U martu se dapače govorilo, da Numanpaša smještava u pograničnim tvrgjavama posadu od 70.000 ljudi i da nastavlja svoje pripreme da sabere i ratnu vojsku [1]). I carevci pojačaše stranu okrenutu prema Bosni te se spremahu na novu vojnu prema Bihaću. Tako se činilo, da će se u Bosni odigrati znameniti dogogjaji u ovoj ratnoj godini.

Megjutim započelo je pregovaranje mira. 5. juna 1718. sazvan je kongres požarevački. Pošto su se iz početka pregovori otegnuli a nije ni bilo prilike, da će doći do sporazumka, nisu ni na jednoj strani prestale pripreme za rat. Tek kada sa kongresa stigoše prijatnije vijesti, prestala je ponešto napetost [2]). Jedini Numanpaša Ćuprilija nije htio da čuje o miru, te se dalje oružao a kod Porte uloži prosvjed protiv rasprava sa carskim punomoćnicima [3]). Odašiljao je i manje čete protiv graničarskih utvrda još i onda, kada je mir već bio potpisan. Tek kada je na zahtjev carskih punomoćnika odazvan, prestadoše ovi nasrtaji.

2.

Tek što je pao Biograd, ponudila je Porta Austriji mir. Princip Eugen izvijestio je o tome u Beč te je dobio od cara ručno pismo od 23. septembra 1717, u kome se raspravlja o ponudama mira [4]). O Bosni mišljaše car, da u toj zemlji valja još ponešta osvojiti, eventualno nastojati, da se, popuštajući u čemu drugome, dobije Bihać, kojim bi kraljevina Hrvatska bila redintegrirana, rijeka Una oslobogjena a nutarnje austrijske zemlje bile bi osigurane protiv svake neprijateljske provale te bi se zadobilo i mnogo važnih koristi „in militari, provinciali et oeconomico“ [5]). Već na 13. oktobra izdane su instrukcije principu Eugenu za pregovore mira, u kojima mu se kao i u netom spomenutom ručnom pismu nalaže: „das türkische Novi und die Grenzfestung Bihać auch mit einiger anderer Nachlassung und unter Hinweis auf die aufgedrungenen Kriegskosten und den zugefügten Schaden zu überkommen“ [6]).

Porta je megjutim zamolila Englesku, da posreduje za mir, a sa te, caru slabo povoljne strane iznosio se projekt, da se Biograd zamijeni sa ekvivalentom. Sultan prihvati ovaj predlog, a već 29. oktobra 1717.[7]) izvješćuje dvorski ratni savjetnik v. Tallmann iz Biograda, da sultan može samo takav mir sklopiti, kojim će mu se vratiti Biograd, ali je za to spreman da dade ili prugu obale na jadranskom moru ili možda Bosnu. Tako se časomice pokazala mogućnost, da bi car dobio bez mukotrpnog osvajanja čitavu Bosnu, ali sultanov zahtjev, da se vrati Biograd, predgragje Turaka, za koje se proljevalo toliko krvi, nije se mogao primiti [8]). Tako se prekinuše pregovori

[1]) Ratni arhiv. eksp. prot., 540., mart 1718.

[2]) Mirovni pregovori požarevački spominju se ovdje samo u toliko, u koliko se odnose na odstupanje bosanskih krajeva.

[3]) Ratni arhiv, eksp. prot. 376., juni 1718.

[4]) Državni arhiv, Acta pacis Passarovicensis, pars. I., str. 101. i sl.

[5]) Sadržaj ovog ručnog pisma skoro je doslovce isti kao u referatu, što se u dvorskom ratnom vijeću na 22. septembra iznosio.

[6]) Državni arhiv. Acta pacis Pass., I., pag. 157 i d.

[7]) Državni arhiv. Acta pacis Pass., I., 253 i sl.

[8]) Referat principa Eugena caru. Beč 6. novembra 1717. Drž. arh. Acta pacis Pass., I., str. 291. i sl.

već u jesen 1717. Tek pošto je odazvan engleski poslanik kod Porte, sir Worthly de Montague, koji nije ni najmanje uplivao na Turke u prilog miru[1]) i pošto se u osmanlijskom carstvu pomoliše jasni znakovi nezadovoljstva naroda te sultana uvjeriše, da svak želi i treba mira[2]), te je i Porta sama uvidila, da su car i princip odlučili opet prihvatiti oružje[3]), počeše Turci da popuštaju.

Veliki vezir složio se sa carskim posrednikom u tome, da načelo mirovnih pregovora bude „possideatis uti possidetis“[4]). Pošto je ovo načelo preliminariter usvojeno, započeše daljnje pripreme za mirovni kongres. U Beču započeše pod predsjedanjem principa Eugena vijeća, u kojima su se ustanovile pojedine točke mira te koliko će se zahtijevati zemljišta, da ga odstupi Porta. U ovim vijećima važilo je zanimanje, što ga je princip još uvijek odavao za Bosnu, u velike. O tome je primjerice princip izvijestio cara na 9. aprila[5]): „Daneben ist ebenfalls in Beratung gekommen, ob nicht etwa bei dem vorseienden Friedenskongress die Festung Bihać von den Türken zu erhalten wäre. Nachdem aber bekannt, dass solche die Importanz dieses Postens gar wohl erkennen, auch ohne Not und Gewalt ihren Gesetzen gemäß nichts abzutreten pflegen, so hat man darin nichts anderes vorzumerken befunden, als daß die Nutzbarkeit der diesseits der Aluta von E. k. Mt. innehabenden fünf walachischen Distrikten durch den Grafen von Steinville gründlich untersuchet und darnach weiters überlegt werde, ob deren Abtretung gegen erwähntes Bihać tunlich und eventuell vorträglich sei“ i u instrukciji obojice carskih punomoćnika, groſa Huge Damjana Virmonta i dvorskog ratnog savjetnika Mihajla v. Tallmanna uzelo se na to obzir. U 15. točki ove instrukcije[6]) naloženo je poslanicima, da osobito paze na to, da dobiju turski Novi i Bihać, „pa makar u čemu drugome popustili“. Svojih zahtjeva glede Bihaća neka ne iznose prije, dok od groſa Steinvillea ne dogje vijest, da je zamjena ovoga grada za pet vlaških srezova uputna.

Da poslanici budu što bolje upućeni izdalo je dvorsko ratno vijeće graničarskim generalima i zapovjednicima nalog, da pošalju točne opise osvojenih predjela u Požarevac. Prvi poslao je grof Drašković svoj izvještaj[7]). On je najprije opisao vrlo opširno predzadnji turski rat, te regulaciju granice, koja se uslijed toga provela, zatim točno razlaže, što se u onom dijelu krajine od početka rata 1716. osvojilo. On potanko opravdava, zašto nije bilo moguće zaposjesti turski prezidij Jasenovac i turski grad Kostajnicu, te je valjalo oba mjesta razoriti. Nasuprot se u Dubicu i u tri kule Slabinju, Drenovac i Karabašičku kulu metnula posada, te su dobro opskrbljene. Za to predlaže grof Drašković „zur Sicherung des Handels und anderer Beziehungen“ slijedeću pograničnu

---

[1]) V. pismo Tallmana principu Eugenu iz Biograda 10. januara 1718. Acta pacis Pass. I., 343.

[2]) Na ozn. mj. I., 514.

[3]) Referat caru od 4. februara 1718. u Acta pacis Pass. I. 383. i sl. I Tallmann je pisao 24. januara iz Biograda, da valja carske zahtjeve podupirati energičkim pothvatima u Bosni i u pokrajinama, koje predstavljaju „srce turskih pokrajina u Evropi“.

[4]) Acta pacis Pass. I., str. 625. i sl.

[5]) Acta pacis Pass., I., 763. 20. aprila 1718. izdalo je dvorsko ratno vijeće fml. groſu Steinville tajni reskript, u kome se veli: „wir vertrauen es dem Herren Feldmarschallen im geheimen an, das es darauf ankommt, ob nicht etwa bei ersehender Tunlichkeit, die berührten fünf wallachischen Distrikte gegen Überlassung der Festung Bihać cum territorio den Türken zurückzustellen.“ (Ovaj predlog odobrio je i car.)

[6]) Acta pacis Pass., I., str. 827. i sl.

[7]) Acta pacis Pass., II., str. 120. i sl.: „Bericht von den kaiserl. banatischen-kroatischen Gräntzen, wie solche in dem vorletzten Krieg und in der letzten Friedenshandlung gestanden, was im gegenwärtigen Krieg von dem Feind erobert, wie solche tatsächlich stehen und was zur Sicherung der Gränzen erforderlich wäre.“

liniju: „von dem Bächlein Ribariza, welches in die Sau unweit Rosasturiza einfliesst, an diesem Bächlein aufwärts bis zu dessen ursprung; von dort in den berg Medoltia, sodann an der anhöhe dieses bergs in den andern berg Klekoveki genannt, und ferner in das Gebirge Cosara genannt über Cosuraz gerade in den Fluss Sanna. Von diesem fluss Sanna, weilen solcher bei dem Fort Novi in den fluss Unna einfliesst, an welchem fluss bis an das sogenannte Closterorth, doch dergestalten, dass auch jenseits des Flusses Unna in die Gegend der Schlösser Alt-Magdan und Camingrad für die kaiserlichen Grenzer ein Terrain verbleiben solle, zuförderst aber, dass die in dem Fluss Unna gelegene kleine Insel Ottoca, welche ganz nahe von dem Fort Novi in dem Fluss Unna gelegen ist, verbleiben solle; sodann diesseits der Unna das ganze Zliner feld von dem türkischen Joch befreit werden möge, und endlich von dem vorgenannten Closterorth die Grenzen in das Bächlein Bastra vondort in dem Weg Konjoder, sodann in dem fluss Cilinizar und schliesslich aus dem Fluss Gliniza in dem Fluss Glina, wo eben die kaiserlichen Grenzer jetzt ihre Verhacke haben."

Ovdje počimlje vlast karlovačkog generalata, gdje je bio zapovjednikom grof Rabatta, te u svojoj informaciji poslanoj carskim poslanicima slijedeće izvješćuje: „wenn die völlige Unna, Bihać mitinbegriffen uns zur Frontiere nicht sollte accordieret werden, man wenigstens trachten möge, diesseits der Unna von Bihać den Türken nur so viel Terrain zuzulassen, als ein Stückschuss austragen möge, die übrigen Schlösser aber sollten nur indifferenter von ihnen abgetreten werden[1]). Mithin würde auch Furian seinen Distrikt, den man nach dem uti possidetis geben müsste, dadurch erhalten. Von dorten aus nach der alten Grenzscheidung bis ad triplex confinium zu formieren."

Važnije od ovih izvještaja generala bijahu informacije, što su ih slali barun Beckers i generalfeldwachtmeister Petraš. Osobito potonji odavao je bistro oko i razumijevanje položaja, ali su na žalost njegovi izvještaji nepotpuno sačuvani, jer je mnogo toga i usmeno javljao[2]).

Petraš i Beckers priložili su svojim informacijama i karte, na kojima se moglo točno razabrati, koja su mjesta od carevaca zaposjednuta i koliko zemljišta bosanskog pripada ovim mjestima. Bilo je tu i točno označeno, koja su mjesta osvojena već 1616. a koja tek kasnije.[3]) Uz to sastavljen je točan popis onih sela, koja su dospjela pod dojam carskih zapovjednika te ih valja zato odstupiti. Ova specifikacija započinje u Lijevačkom polju: „Das vornehmste ist Liefce, dermalen wüst; bewohnte Dörfer, so kontribuieren sind folgende: Karadioschefce, Maglajan, Jagapofce, Lachtazy, Gugule, Bagiuce, Kerntnete, Eremanofce, Wertofce, Maglan; die übrigen sind als wüst derzeit unbe-

[1]) Svi ovi predlozi, kako treba granicu povući bili su pretjerani. Generali zahtijevahu predjele, koji često nisu došli uslijed vojničke operacije u vlast carevu. Carski poslanici, koji to nisu znali te su bona fide zastupali ove zahtjeve, morali su za to da od Turaka čuju po koju neugodnu riječ te su se pred njima zastidili.

Rabatta upliće ovdje i predlog, kako bi se osigurali osvojeni krajevi te izjavljuje, da je njegovo nemjerodavno mnijenje, da valja kod Jasenovca, na otoku, što leži kod utoka Save u Unu, da se uredi što zgodnija i sigurnija sveza sa Gradiškom, načiniti jaku kulu i da se Turcima odsele ne dozvoljava s onu stranu Une od Dubice, Kostajnice do Novoga naseliti se blizu rijeke.

[2]) Acta pacis Pass., II., str. 270. i sl.

[3]) Na i. mj. pismo Beckersovo principu Eugenu od 2. juna 1718: „Ich habe mit Fleiss eine gute Karte von dem Saustrohm von Jessenovaz bis Belgrad ausarbeiten lassen, wobei die bei dem vorigen Frieden gezogene Grenzlinie rot angezeigt, die Posten und Schanzen, welche die Türken jenseits des Flusses innehalten und jetzt durch die Grenzer besetzt sind, mit *A* bemerket. *B* zeigt an, wie weit gedachter Strom bei hohem Wasser aus seinem Ufer tritt, der Buchstabe *C* unsere diesseitigen Posten und Schanzen."

kannt. In den sogenannten Schuppa ist das vornehmste Lischnia und Bernjavor, beide wüst; bewohnte Dörfer sind folgende: Drenovo, Ciemno, Schabanska, Illovo, Ballaskofce, Sterbce, Thesnigir, Calupofce, Sitnice, Lepeniza, Gmertiz, Branaschefce, Purazi, Oraziz, Sniegotin, Prosek, Durgovitz, Slatina, Plasko, Visak, Kriska, Popovitz, Josack, Obschizko, Kriskofce, Miloschefce, Scheskofce, Colubofce, Noskisko, Conisofce. Darunter befinden sich noch mehr wüste Dörfer. — In dem Derventer Kadjaluk sind die vornehmsten: Dervent, Bischinje, Mischince, Modran, Velika, Ormanska, Schifce, Lepniza, Detlak. In diesem Kadjaluk befinden sich gleichfalls mehr unbekannte, wüste Dörfer[1]).

Petraš priopćio je u jednom pismu, kome je priložena i karta[2]), pisanom u Brodu 27. maja 1718. osim opsega carskih osvajanja i svoje misli o značenju bosanskih zemalja, koje je valjalo steći. On je izrazio mnijenje, da ne valja samo zahtijevati, da se odstupe osvojena mjesta, nego da se predadu i predjeli megju njima, koji bi još bili u turskim rukama.

Treba energično zahtijevati i teritorij, koji njima pripada a u ovim stvarima ne valja nazrijevati sitnice. Tim posjedom dobiće carski erar od trgovine soli bar jedan milijun forinti a sva Bosna će uz svu zabranu Porte trošiti carsku sô. I u drugim granama trgovine naći će i država a i podaništvo velike koristi, jer bi car, ako mu se odstupi ova bosanska pruga, postao jedinim gospodarom rijeke Save. Dobavile bi se i velike šume a njima bi se trgujući niz Dunav u Turskoj samoj sticalo mnogo. Nadalje bilo bi moguće mnogo dolina, koje utječu na sjever prema Savi i kojima se razašilju fabrikati i proizvodi bosanski, zatvoriti te postavljajući na rijeci carine, državi naći novih vrela prihoda. Niz rijeku da je lahko provigjeti tvrgjavu Biograd drvima za ogrijev i za gragju te dobaviti onamo svake ratne sprave: jednom riječi, Sava je udobna prometna linija, kojom se mogu sve ratne potrebe dopremati u Srbiju. Konačno istaknuo je Petraš, kako će ova pruga zemlje, o kojoj se govori, u slučaju rata moći služiti kao uporište operacijama te u neku ruku i mostom za sve buduće operacije dublje u zemlju. Porta primjerice dobavlja svake godine iz bosanskih majdana veliku množinu bomba, granata, gvozdenih topova i svake zaire i džebane te njome snabdijeva svoja ratna mjesta na dônjem Dunavu, a to bi imalo od sele prestati. General na kraju još predlaže, da se od Porte zahtijevaju sva ona mjesta, koja su za vrijeme rata plaćala kontribuciju, jer i oni jamačno spadaju pod dojam carevaca, a ne spadaju više pod tursku vlast.

Sve su ove informacije dobro došle carskim posredovnicima i pošto se konačno usvojilo načelo „uti possidetis“ mogli su nastupiti meritorni pregovori. Osobito je principu Eugenu bilo stalo do toga, da ovime započmu, da se razabere, nije li Porti samo stalo do toga da se rasprave otegnu do nove vojne[3]). Da se ne otegnu rasprave preveć, naredio je Eugen (Biograd, 8. juna) carskom poslanstvu[4]), da ne stavlja na osnovu onog „uti possidetis“ pretjeranih zahtjeva ali, da svakako zahtijeva pet vlaških srezova[5]). Obzirom na ono, što će se zahtijevati u Bosni naložio je princip Eugen grofu Virmondu[6]) da zahtijeva sva zaposjednuta mjesta sa njihovim dependencama,

[1]) Ovo je samo dio specifikacije, ostalo je izgubljeno a možda i usmeno saopćeno poslanicima.

[2]) Acta pacis Pass., II., 280. i sl.

[3]) Acta pacis Pass., II., 180. i sl. Virmondovo pismo principu Eugenu iz Požarevca od 2. juna; Eugenovo Virmondu iz Biograda od 8. juna.

[4]) Na istom mj. 218.

[5]) Ovi se dakle nemaju za Bihać zamijeniti, kako se naumilo onda, kada je stigao vrlo povoljan izvještaj Steinvilla. Da budu poslanici potpuno informirani, ugovoren je onda i tajni sastanak principa Eugena sa grofom Virmondom.

[6]) Pismo principovo Virmondu, Biograd, 12. juna, Acta pacis Pass., II., 350.

ako bi potonje bile još i u turskom posjedu, jer su carevci in actuali possessione Broda, Gradiške i drugih glavnih mjesta na protivnoj strani. Turci ne će polagati na ovaj zahtjev, ako se vješto podnese, osobite važnosti. Vrlo bi bilo korisno i sada još, ako bi se moglo dobiti Bihać i Novi i to osim iz ekonomskih i vojničkih razloga i radi nutarnjoaustrijskih granica. Ali te tvrgjave ne valja zahtijevati na osnovu onog uti possidetis, nego pod kojom drugom izlikom pa pripaziti, šta će Turci na to odgovoriti. „Ako se time ne bi uspjelo, ne valja time baš ni gubiti vremena."

U konferenciji, obdržanoj 14. juna 1718., govorilo se najprije o cesiji bosanskog zemljišta. Turci se i zbilja nisu protivili zahtjevima, koji se odnašahu na nju, te je tako već u toj konferenciji sastavljen koncept članka, koji se odnosi na granicu na Savi. Ovaj paragraf[1]) ustanovljuje, da imadu ostati caru sva utvrgjena mjesta i šamčevi sa čitavim krajem, što im pripada, što su ih carevci osvojili ili Turci ostavili; isto tako imade caru pripasti neosporni posjed rijeke Save sa obim obalama a njime i sva suverenska prava nad ovom rijekom. Zahtjeve na zapadnoj granici nisu Turci prihvatili jednako[2]). Mjesta na Uni, sjeverno od Novoga, ustupili su od prve, ali kada je došla riječ na sam Novi, nisu Osmanlije bile više tako susretljivi. Grof Virmond razložio im je nepogode i nasilje, kojim su oni Novi Novi i zemljište s ovu stranu Une caru oteli te da je potrebno, da se ova proti razboru caru nanešena uvreda okaje pa da se posve utvrdi novo prijateljstvo, da se caru ovo mjesto restituira in integrum. Turci htjeli su odma da znadu, hoće li se Novi Novi opet sagraditi i utvrditi. Carski posredovnici odgovoriše, da to ostaje posve na volju Njegovog Veličanstva i da oni nisu ovlašteni o tome davati izjave. Nakon duge rasprave pristadoše Turci, da se odstupi ovaj kraj. Sada ustade grof Virmond da zahtijeva Bihać te je ovaj zahtjev potkrepljivao time, da Bihać od starine pripada Hrvatskoj; uz to je napomenuo, da su carski punomoćnici, ako u ovom pitanju naigju u osmanlijskih punomoćnika susretljivosti, ovlašteni popuštati u svojim zahtjevima, koji bi se odnosili na odstupljenje srpskog teritorija. Ali Turci odbiše ovaj predlog. Oni izjaviše, da je Bihać prag Bosne, a ako se on odstupi, da se i čitava pokrajina izvrgava velikoj opasnosti. Odgovornost za ovakov korak ne bi mogao preuzeti ni sam veliki vezir ni sultan. Ni Numan paša Ćuprilija ne bi nikada na to privolio, da se ovaj grad, koji je tako dugo bio u turskom posjedu i koji je sa toliko lijepih džamija uriješen, ustupi bez boja i bez skrajne nevolje[3]). Pošto su poslanici ovo javili principu Eugenu, morao je ovaj uviditi, da se u toj stvari ne da ništa postići te je pisao u Požarevac, neka se time ne zabave preveć, pošto je sa Novim Novim i cijelom rijekom Savom te sa tamo zaposjednutim mjestima sve u redu[4]). I car naložio je grofu Virmondu da se okani zahtijevati Bihać[5]).

---

[1]) Acta pacis Passarov., II., 416. „cum Plenipotentiarii ottomanici sibi concessae plenipotentiae promiserint et spoponderint ut omnes nimirum eae arces et palankae una cum notis suis districtibus et territoriis, quas copiae Caesareae in praesenti intra antiquos dictorum locorum limites possident, maneant in potestate et dominio Rom. Imperatoris nec non integer omnis Savus una cum suis ripis, quae ab exercitu Ottomanico derelictae sunt, ut quoque iuxta articuli tenorem, quemadmodum in praesenti sunt, maneant in Romanorum imperatoris possessione quare, ut id habita (omnium videlicet istorum locorum) notitia et informatione fieret articulos scripto mandatum est."

[2]) Na ozn. mj., II., str. 424. i sl.

[3]) Dalje se veli u gore navodenoj relaciji: „von Bihać aber wollten sie gleichsam nichts anhören. — Sie haben uns aber versprochen, davon an die Pforte zu berichten."

[4]) Državni arhiv, Turcica, juni 1717., pismo Eugena poslanicima ddo. Biograd, 23. juna.

[5]) 26. juna 1718. Acta pacis Pass., II., 554.: „die fünf walachischen Distrikten halten wir für unsern Dienst weit anständiger als den Posten Bihać in Kroatien, solchen würden die Türken auch nach ihren

Tako se činilo, da su rasprave, koje su se ticale odstupljenja Bosne svršene u najboljem redu. Trebalo je još, nakon što su tekstirane najvažnije pogranične točke, označiti pojedince i mjesta, koja će se odstupiti. Zato zaiskaše carski poslanici, da im se radi informacije pošalju zapovjednici granice[1]). Princip Eugen odasla u to ime za Srbiju pukovnika Neipperga a za sjeverno-bosanski teritorij generalfeldvachtmajstora Petraša. Potonji stigao je carskom poslanstvu na 6. jula 1718.[2]). Iz Hrvatske nije odaslan general vješt mjesnim prilikama pa i same informacije odanle dospijevale su samo sporo[3]). Carski generalisim mišljaše, da i ne valja čekati izvještaje odanle, jer nije bilo prilike dobiti Bihaća i jer su Osmanlije i onako već pristale na to, da se odstupi Novi[4]). Poslanici su zato samo u opće utvrdili članak mira: „dass soweit man (kaiserlicherseits) in währendem Krieg über die alten Grenzen mit den Waffen hinausgerückt sei und sich in Besitz befinde", ova mjesta valja da Turci odstupe. Potankosti imali su utvrditi pogranični povjerenici, koji će se imenovati[5]).

29. juna započelo se pisanjem članka, koji se odnosi na Bosnu.

I tu se pomolila opet jedna poteškoća, koja je rasprave oduljila a gotovo i zapriječila, da se djelo mirovne konferencije u redu dovrši; bosansko pitanje malne da je razvrglo mir. Bosanski paša Numan Ćuprilija, nije nikako bio sklon miru s carem, dok ne bi tursko oružje zadobilo bar kaku pobjedu na bojištu. On zato nije ni prestao oružati se u vrijeme, kada su u Požarevcu već započele rasprave o miru, nego je o tome radio još većom pomnjom[6]). On je ujedno uložio kod Porte svečani prosvjed proti pregovorima mira a kada je čuo, da se ima odstupiti dio Bosne, uložio je sav svoj ugled, da se stvar izjalovi. On je javio velikom veziru, da do pred 17 do 18 dana carevci u opće nisu osvojili ni pedalj zemlje i da ga nisu posjeli, dakle da načelo uti possidetis ne može da vrijedi za Bosnu. I veliki se vezir dao time smesti te je odaslao ulaka sa pismima turskim poslanicima, u kojima im piše, da ne može poj-

---

Gesetzen schwerlich herüberlassen, so habt ihr euch damit umsoweniger aufzuhalten, weil durch Zurückstellung Novis und zur Scheidung angesetzten Fluss Una unsere alldasigen Grenzen ohne dem in eine mehrere Sicherheit und Verlässlichkeit gerathen".

[1]) Pismo principa Eugena caru iz Biograda, 21. juna 1718.

[2]) Drž. arh., Acta pacis Pass., II., 750. Pismo Virmonda principu Eugenu iz Požarevca, 6. jula 1718.

[3]) Pismo Virmonda dvorskom ratnom vijeću, 23. juna 1718: „wir ermangeln aber noch vieler Auskunft von den kroatischen Grenzen welche doch bei soweit avanciert scheinenden Sachen sehr nötig wäre."

[4]) Pismo Eugena Virmondu od 25. juna 1718.

[5]) Acta pacis Pass., II., 547. i sl. Pismo poslanika Eugenu od 26. juna 1718. Oskudica točnog izražaja osvetila se poslije, jer se reguliranje granice vrlo oteglo uslijed dugotrajnih rasprava o prostoru teritorija, koji pripada pojedinim osvojenim mjestima te je regulacija trajala do godine 1719.

[6]) Ratni arhiv, eksped. prot. 376., juni 1718. Zapovjednici na krajini izvješćuju neprestance o intenzivnim ratnim pripremama pašinim i o njegovim makinacijama protiv mira. Ovome je osobito došao u dobri čas jedan slučaj, koji je za carske poslanike bio vrlo neugodan i o kome javlja pisac žurnala požarevačkog mira (u drž. arhivu) slijedeće: „als man wegen Regulierung der Grenzen an dem Saustrohm und drüber hin gegen das bosnische Gebirge in Verhandlung gekommen, haben die kaiserlichen Bevollmächtigten sich gedunken lassen, dass die Türken als Ignoranten (!) in der Geographie um ein und anderes Ort und Territorium wohl surprendiret werden könnten, wann man ihnen die von kaiserlicher Seite projectierte Grenzabteilung in einer eigens durch den bei der Botschaft befindlichen Ingenieur entworfene Karte, in welcher ein und andere in Frage kommende Orte und Gebiete intra limites, so der kaiserlichen Seiten sollten zugeteilt werden geflissentlich versetzt waren, vorgelegt, so auch geschehen und die türkischen Bevollmächtigte sich zwar diese Entwerfung in der Konferenz gefallen lassen, ad examinandum aber mit sich genommen." Sie schickten die Karte an den Pascha von Bosnien, der natürlich den Trug sofort entdeckte und den türkischen Unterhändlern mitteilte, die bei der nächsten Konferenz ihrem Unmute in scharfer Weise Luft machten.

miti, kako su mogli sve ono u Bosni dozvoliti i odstupiti[1]), uz to je i on pristao na motivaciju bosanskog paše, da su predjeli, o kojima se radi tek pred 18 dana zaposjednuti. Kada su Turci s ovim pismom došli pred grofa Virmonda, izjavi ovaj, da na svaki način valja ostati na onome, što je već uglavljeno[2]). Poslanici javili su čak i samom caru, kaka je nova neprilika nastala[3]): „Der Schluss ist wieder verzögert worden, indem der Pascha von Bosnien solche starke Remonstrationen und Opposition wider die über den Saustrom herwärts eingestandenen Gebiete und von E. Mt. Grenzsoldaten besetzte Orte thut, dass der Großvezir den türkischen Bevollmächtigten darüber nachdrücklich und ernstlich zugeschrieben und diese dadurch ganz konsterniert und verwirrt." I principu Eugenu javiše o nenadanom okretu u stvari mira. On je u to doba nestrpljivo čekao u Grockoj blizu Požarevca da se potpiše traktat, jer su političke prilike u Italiji nastale caru tako nepovoljne, da je bilo potrebno odaslati jedan dio vojske, što je stajao spreman protiv Turaka, u Italiju[4]). Princip je s toga nagonio poslanike, da se mir što prije zaključi a kada je čuo o novim neprilikama, pisao je grofu Virmondu vrlo energički[5]): „Nun ist vor allem von dem einmal verglichenen und schriftlich unter der Mediatoren Wort und Unterschrift des türkischen Legations secretarij herausgegebenen Artikel nicht im geringsten abzuweichen, sondern zu dessen Behauptung von dem in loco befindlichen Generalfeldwm. Petrasch die Ausfuhr u. umständliche Information zu nehmen und sodann aus diesen und andern an die Hand nehmenden Ursachen denen ottomanischen Ministern die ausdrückliche Anzeige zu machen, dass man lange Zeit vor dem Beginn des Kongresses von dem völligen türkischerseits verlassenen Saustrom Meister gewesen, die Hauptposten auf ihrer Seiten beständig inne gehabt und gehalten, mithin nach einmal besetzt gewesenen Kleineren die Possession ergriffen und fortgesetzt[6]). Man hat in Bosnien durch die kaiserlichen Waffen allezeit dominiert, die Kontributionen daraus gezogen und nach Belieben ohne Widerstand gehandelt, dass ich also nicht sehe, wie man türkischerseits den einmal verglichenen Artikel unter diesem Vorwande umstossen könne. — Das Hauptwerk besteht in der Zeitgewinnung, dass man endlich wisse, ob die Pforte den Krieg fortsetzen oder den Frieden schliessen wolle. Will sie den Frieden, so muß das durch die Tat bezeugt werden."

Kada je Porta vidila odlučnost na strani carskoj, napustila je svoje oporno stanovište te je po svojim izaslanicima izjavila, da sultan pristaje na to, da se odstupe bosanski predjeli, pod jedinim tim uvjetom, da se Novi Novi, koji će se takogjer odstupiti, ne utvrdi[7]). Prem nerado, pristao je napokon i princip Eugen na to. Pošto je

[1]) Državni arhiv, Acta pacis Pass., II., 746 i sl. Pismo Virmonda Eugenu od 6. jula, gdje se veli: „die ottomanischen Botschafter sind sehr deswegen bekümmert, dass der Groß-Vezir über den den Saustrohm betreffenden Punkt sein Bedenken geäussert hat, und zwar wie verlautet auf des Pascha von Bosnien starkes Einwenden und Protestieren.

[2]) Na i. mj. 741.

[3]) Pismo poslanika caru od 7. jula 1718. na i. mj. 772.

[4]) Carski reskript principu Eugenu od 9. jula 1718. u Acta pacis Pass., II., 799.

[5]) Na i. mj. 757.

[6]) Princip izvodi ovo pobliže a govoreći o bosanskom paši veli: „ob man schon darin keine Truppen gehalten, ein solches auch zu Fortsetzung des Besitzes nicht erfordert wird, dass man sich etwa vor 17—18 Tagen in einigen kleineren Posten festgesetzt, Schanzen und Tschardaken angelegt oder Truppen darin postiert, das ist nicht zu Ergreifung sondern zu Fortsetzung des Besitzes geschehen, das einmal besetzte besser zu behaupten. So hat man auch türkischerseits ein ordentliches Verhack gemacht, um dadurch mit völliger Abandonierung des herwärts längst dem Saustrohm gelegenen Landes das jenseitige Bosnien zu behaupten."

[7]) Acta pacis Pass., 753. i sl.

uklonjena ova zadnja poteškoća, nije bilo više zaprjeke, da se zaključi mir. Obje komisije radile su marljivo na konceptu mirovnog instrumenta, koji je na 21. jula potpisan[1]).

Treći i četvrti članak govore o bosanskom zemljištu, koje se imalo ustupiti[2]), te je prvi ustanovio, da caru ostanu sva mjesta izmegju Drine i Une, s obje strane Save, bila ona otvorena ili utvrgjena, u koliko su ih zaposjeli Graničari a s njima i pripadajući teritorij. Razumije se, da time ide caru i gospodstvo nad rijekom Savom. Četvrti članak odregjuje, da od ušća Une do Starog Novog na desnoj obali Une, Jasenovac, Dubica, nekoliko tvrdih kula i otoka sa njihovim područjem pripanu Hrvatskoj. Tako potpade pod carsku vlast važan dio bosanskog tla. Opća odregjenja o ovoj cesiji data su zaključkom mira[3]), ali su falila još potanja, a ta je valjalo odrediti za regulacije granice.

3.

Regulacijom započelo se odma. Već dva dana, nakon što je potpisan mir, priopćio je princip Eugen poslanicima, da su povjerenici za regulaciju granice imenovani, i to za prugu od Drine do Une gfwm. Petraš, neka dakle poslanici u Turaka isposluju da se odašalju što prije i sa strane osmanlijske komisari[4]). Petrašu posla istoga dana punomoć za regulaciju granice i opširne naputke[5]). U ove instrukcije bilo je 11 točaka; ona iznosi odnosni paragraf mirovnog instrumenta te nalog, da uzme više ljudi, koji su vješti kraju pa da točno ustanovi, koje zemljište pripada osvojenim mjestima i da se tako uklone razmirice i nesuglasja, koja bi zahtijevala samo odveć vremena. Osobitu važnost polaže instrukcija na to, da uz komisiju bude jedan inžinir, koji će sva njena poduzeća pratiti i načiniti odma karte novostečenog zemljišta. Konačno se ustanovljuje, da o čitavom poduzeću valja sastaviti točan protokol. Petraš ode u Brod, da ovdje dočeka početak regulisanja granice. U augustu[6]) imenovala je Porta za ovaj posao svoje zastupnike, i to za dio od Drine do Novoga na Uni Mustafa pašu, beglerbega Adinskog, a za dio od Novoga do „tromegje" novoga pašu bosanskog Osmana, koji je odaslao svoje zastupnike[7]). Mijena u namjesništvu bosanskom ponešto je oduljila početak

[1]) Na i. mj., 941.

[2]) art. III. cum a Drina fluvio usque ad Unam in utraque ripa fluvii Savi sitae sive apertae sive occlutae arces, palankae Rom. Imperatoris milite munitae sint cum antiquis suis territoriis juxta fundamentum Pacis in eiusdem s. Caes. M^tis potestate permanento; quare etiam integer fluvius Savus cum suis ripis ad eandem pertinet.

art. IV. a loco, ubi fluvius Una in Savum influit, usque ad territorium antiqui Novi, quod Porta Ottomanica possidet in Ripa orientali dicti fluvii situm Jassenoviz et Dubiza nec non aliquot turres et Insulae cum Praedio Rom. Caesareo insessae sint, iuxta fundamentum pacis cum antiquis suis territoriis suae s. Caes. Mti. permanento.

[3]) Žurnal požarevačkog mira veli o zaključku mira: „Man wird sich wundern, dass die Türken noch so leicht zur Überlassung des völligen Saustrohms an die kaiserlichen gewesen; angesehen der Numan oder Chiuperli Pascha sich so stark für seine Provinz und Grenzen eingesetzt. Es ist aber zu wissen, dass nicht allein beide Ufer der Sau bei Anfang der Negotiation schon von den kaiserlichen Truppen besetzt waren als auch auf allen ausbrechenden Krieg durch die Überlegenheit unserer Nationalgrenzmiliz und der von uns auf der slavonischen Seiten innehabenden und besetzten verschiedenen vorteilhaftigen Grenzposten sogleich besetzt; daher den Türken an den Ufern der Sau nicht soviel gelegen, nachdem Belgrad und Sabacz in unsern Händen und daher zu keinem Handel oder Verbindung mehr dienet."

[4]) Acta pacis Pass., II., 1004

[5]) 23. jula. Acta pacis Pass., II., 1021—1035.

[6]) Pismo dvorskog ratnog savjetnika Tallmanna na dvorsko ratno vijeće o l 19. augusta 1718.

[7]) Numan paša Ćuprilija bio je svrgnut od Porte, jer nikako nije htio da privoli na mir, te je u natoč svim pregovorima mira šiljao svoje čete na carsko zemljište a ove su gonile tamošnje žiteljstvo na

diobe granice, jer je tek novi paša prionuo, da se odašalje povjereništvo te ih je i pomagao, da im se dobavi pratnja, koja im je trebala. Tako progje mjesec august na obje strane pripremama[1]). Turski povjerenici za uregjenje granice obrekoše, da će stići na ušće Drine početkom septembra. Petraš pošao je zato na Raču; 11. septembra pregje Savu te razape sutradan kod Bjeljine čador. Nekoliko sati iza toga stiže onamo paša te i on razape svoj jedno polu sata daleko od carskoga na jednom presahlom rukavu Drine[2]). Pošto su se obavile obične formalnosti, započela je regulacija granice 14. septembra. Paša htio je da započne odijeljenje na sjevernoj granici od Bjeljine jedno polu sata udaljeno od Save, ali je proti tome Petraš uložio prosvjed. On je prije svega zahtijevao da se odstupi i Bjeljina i sva okolica. Ova opreka u prvom početku bijaše razlog te se regulacija vrlo otegla. Paša govoraše, da se Bjeljina u trećem članku mirovnog instrumenta nikako ne spominje, nego u drugom. Njemu da nije povjereno provagjanje ovoga članka, već je to stvar povjerenika, koji je imenovan za regulaciju srpske granice te on prema tome nije ni ovlašten odstupiti Bjeljine. Ali ni taj turski povjerenik ne će odstupiti Bjeljine, jer ona u to vrijeme nije zaposjednuta od carske vojske. Ove prepirke izmegju povjerenika jedne i druge strane otegle su se nekoliko dana a pooštrile su se još i time, što su Turci na osnovu izjava nekolicine ljudi vještih mjesnim prilikama htjeli ustanoviti, da se u drugom članku mira uopće ne govori o ovoj Bjeljini, nego o nekoj drugoj, koja se nalazi na srpskoj strani s onu stranu Drine. Ali je Petraš opet doveo stare iskusne ljude, stanovnike onoga kraja, koji su izjavili, da nikada nije bilo dva mjesta imenom Bjeljina. Pošto rasprava nije vodila cilju, izlučiše povjerenici ovo pitanje te raspravljahu o ustupanju ostalih predjela na bosanskom tlu. I opet nastadoše poteškoće, jer su Turci izjavili, da odstupaju samo ona mjesta, u kojima ima carske vojske, ali da ne odstupaju puste krajeve, koji leže izmegju njih. Petrašu nije koristilo pozivati se uvijek na uslove mirovnog instrumenta. Konačno se izjavi Mustafa paša pripravnim, da će odstupiti sva mjesta, o kojima se radilo, ako Petraš odustane zahtijevati i Bjeljinu. Na to nije mogao pristati. Obje strane za to zaključiše pisati svojoj vladi, da im pošalje instrukcije. To je bilo 18. septembra. Rasprave odgogjene su uslijed toga do 30.[3]). Dočim je Petraš pisao dvorskom ratnom vijeću te dobio od ovoga nalog, da na svaki način zahtijeva Bjeljinu, obratio se Mustafa paša samo na valiju bosanskog, a kada je njegovo pismo s odgovorom pred samim Petrašem otvoreno, nije u njemu bilo ništa drugo pisano, nego samo to, da se postupa prema instrukciji. Beskorisno debatiranje započelo je sada iznova. 4. oktobra prekinute su opet rasprave, dok ne dospiju nove instrukcije iz Beča i Carigrada. Tek deset dana kašnje mogla se obdržati prva sjednica. Mnogi Bosanci u pratnji Mustafa paše, megju kojima je bio i zvornički beg, nastojali su da odvrate Mustafu pašu od toga, da pristane na predaju Bjeljine. Opet progjoše dva dana bez koristi. Na to izjavi Petraš

---

tursko zemljiste. Uslijed odlučnog prosvjeda carskog poslanika bila je Porta prinukana dignuti ga. Sravni Ratni arhiv. Protokol. eksped. 1718., august, br. 149. i 438., septembar, br. 27. i 189.

[1]) Pošto je Petraševa punomoć vrijedila samo za komad od Drine do Une a punomoć turskog povjerenika do Novoga, nije mogla komisija za uregjenje granice na Uni započeti svoj posao prije, dok se nije uredila granica na Savi te dok Mustafa paša nije stigao do Une.

[2]) „Protokoll was bei der Grenzscheidungs Kommission zwischen der Drina u. Una 1718 von Tag zu Tag vorgegangen." Acta pacis Pass., III., str. 3.—55. označuje mjesto Petraševog čadora: „auf dem sogenannten Bjelinsko Blanchistie-Felde."

[3]) Ratni arhiv. Protokol, ekspedit, 1718., br. 234., 304, 307., 360., oktobar; registratura, 1718., 385., septembar; 312., oktobar.

odrješito „da će baciti pero“ i raspustiti komisiju. To je pomoglo. Osmanlije nakaniše se sada da odstupe Bjeljinu *cum territorio*. Odma se podigoše na granici prve humke a za time je priregjena veselica, za koju su Turci zaklali nekoliko ovnova a Petraš vola.

Nakon kratke rasprave složiše se, kako valja i nadalje postupati kod reguliranja granice. Da pogranična linija ne bude preveć zamršena odluči komisija, da ju povuče paralelno sa Savom. Pošto je naime zemljište mnogih osvojenih mjesta ležalo daleko u turskom području i pošto je na mjestima opet tursko zemljište sezalo do Save — a to je bilo kod Razanice, Sokola i Srebrnika, bila bi granica vrlo vijugasta, te se nebi mogle uklonuti smetnje. Petraš dakle privoli, da po uputi principa Eugena caru nije stalo do šake zemlje, te da za to ne treba zahtijevati zemljišta, koja se sterahu duboko u tursko područje, a tu susretljivost nagradiše Turci time, da su na gore spomenutim mjestima, gdje se njihovo područje steralo do same Save predali carevcima makar i usku prugu zemlje.

I tako bi zaključeno, da granica ide uporedo Savom jedan jahaći sat daleko i to od Bjeline do „Berke“ kod mjesta „Perska“. Otale do Bosne imalo bi caru pripasti tlo samo u širinu od pola jahaćeg sata, a za ostali dio od Bosne do Une bi utanačeno, da širina pruge iznosi opet čitav jahaći sat[1]). Limitacija provela se na taj način, da je komisija, vogjena od ljudi vještih okolici, pošla napred, a nekoliko turskih i carskih časnika kontroliralo je udaljenost od Save. Ovi su satom u ruci jašili od Save u zemlju jedan, odnosno pô sata; ako je vrijeme izmaklo, ustaviše se, na značajnoj kojoj točki, kraj kojeg drveta ili sl. nagomilala se u prisutnosti komisije takozvana humka, a na kom drvetu do nje urezao se zgodan biljeg, na pr. prema carskoj strani krst, a prema turskoj polumjesec. Udaljenost ovih humka nije dakle bila uvjek jednaka, jer kada su oficiri, koji nošahu sat jašili ravnicom, a osobito ako su turski učestnici dobili dar u novcu, kako to Petraš javlja — jašili su mnogo brže i prevalili veće puteve nego li u močvarnom ili u šumskom kraju. Udaljenost humaka megju sobom iznosila je izmegju $^1/_4$ i $1^1/_2$ sata.

Pošto je došlo na 16. oktobra radi Bjeljine do sporazuma, te se na isti dan podiglo još tri humke, započelo se 17. pravo limitiranje, a napredovalo je dosta sporo. Danomice podiglo se prema tome kakova je bila udaljenost 2 do 5 humaka, a prevaljeni put iznosio je 5—15 *km*.

23. oktobra stigoše do Berke, gdje je započela uža pruga. 28. oktobra pregjoše Bosnu, a time stigoše opet na širu prugu zemljišta, koje se valjalo odstupiti. 4. novembra pregjoše Vrbas, a stigoše na 8. na Unu. Ovdje je svršila komisija svoj posao, te je sastavila instrumenat o razdiobi granice, što ga priopćujemo u dodatku. Izmijeniv si komisija instrumente vrati se Petraš u Brod, a odanle u Osijek, odakle je poslao opsežni izvještaj zajedno sa protokolom i instrumentom o razdiobi granice u Beč[2]).

Mnogo dugotrajniji i teži bijaše posao na zapadnoj bosanskoj granici. Već početak je prilično okasnio, jer je najprije valjalo čekati, da se dovrši posao pogranične komisije na Savi. 16. augusta 1718. javio je grof Drašković obrstaru Maksimilijanu Ernstu, barunu Teuffenbachu, da je za prugu od Una ušće „usque ad triplex confinium“ imenovan prvim komisarom razdiobene komisije, a podzapovjednik Jasenovca, Nikola

[1]) Ovaj sat ima se računati „in mässigem Pferdeschritt“, dakle na 7—8 *km* a u ravnici na 10 *km*.

[2]) Sravni ovaj u dodatku.

Petković drugim[1]). Ujedno dobiše obojica svoje punomoći i instrukcije, u kojima im se daju iste upute kao i barunu Petrašu; osobito su imali Njeg. Veličanstvu i njegovom podaništvu nastojati, da uzdrže sve one tečevine, što su stečene na Uni i na daljnjemu dijelu granice; imali su dakle prije svega zahtijevati, da se odstupi Novi Novi i da caru ostanu svi gradovi, kule, varoši, sela i otoci sa čitavim njihovim teritorijem, koji su za svršena rata osvojeni. Sve to trebalo je od predjela, koji bi ostao Porti, odlučiti jasno vidljivim biljezima, da poslije ne bude radi toga prijepora. Da budu što bolje ubavieštenі odoše u Božjakovinu grofu Draškoviću na kongres, sazvan onamo[2]). Na taj sastanak imali su i svi zapovjednici granice doći, te izvijestiti, što je svaki osvojio. Osobito se radilo o tome, da se ustanovi sve, što bi se odnosilo na Novi Novi, koji valja odstupiti. Nakon zrela svjetovanja utvrdilo se, da uz taj Novi ide jedna kula, koju su Turci sagradili do jedne stražarnice, te su ju 1717. Graničari osvojili i popalili, a Turci je od onda nisu zaposjeli; dalje stari Novi, od kojega da se još vigja dosta prostranih ruševina i podora. Ovaj grad osvojio je i zaposjeo u predzadnjem turskom ratu ban Erdödy, a Graničari utvrdili su ga kao palanku, te se zvao zato Novi-Palanka. Po uslovima Karlovačkog mira oboriše ju i predadoše Turcima. Ovi podigoše iznova palanku, ali je napustiše i osnovaše s onu stranu Une grad i tvrgjavu Novi izmegju Une i Sane, koje su u sadanjem ratu uzalud opsijedali. Caru trebalo je sada ustupiti Novi-Palanku. Dalje trebalo je ustupiti visove „Lebernitza", koji su zgodni za udešenje šanca i napokon Zrinjsko polje. Na tom je sastanku uglavljeno i to, da se punomoćnici na 19. oktobra sastanu u Novom sa Osman pašom ili sa njegovim zastupnikom, ali Teuffenbach i Petković stigoše tek 23. u „Merkosdin", pošto su im turski punomoćnici na 15. javili, da su došli. 4. novembra sastadoše se prvi put carski komesari sa turskim. Osman paša nije došao osobno, nego je poslao svog ćehaju Hadži Ahmet agu i pašu hercegovačkog Aliju kao zamjenike. Punomoći izmijeniše i tu se pokazalo, da su turski izaslanici odaslani u diobenu komisiju samo „inspiciendo a loco Novi usque ad triplex confinium". Nasuprot je carska komisija istakla, da njihova misija počinje već u Jasenovcu, a iza nešto oklijevanja pristadoše Turci poći u Novi i dočekati da se svrši reguliranje granice na dônjoj Uni, koju je imao sa turske strane obaviti Mustafa paša[3]). Time se rastadoše, a Teuffenbach ode sa svojim komesarima u Jasenovac, gdje je stigao 8. novembra, baš u času kada je dovršena regulacija na Savi. Grof Drašković zapovjedio je megjutim, da se za komisiju poprave putevi i ceste,

---

[1]) Slijedeće navodi se po „Türkisches Grenzscheidungs-Protokoll von Einfluss des Unaflusses in den Saustrohm bis zum Berge Medveda Glavizza ad montem de bello Berdo inclusive et continuanter, wo vor Jahren das triplex confinium gesetzt war, so alles nach inhalt des Passarowizischen Friedensschlusses art. 4.to et 5.to abgehandelt und in anno 1718 et 19 vollendet worden". Acta pac. Pass., pars III., str. 180.—670., i to:

Ratni arhiv, Ekspedit, 1718., 307., novembar.
" " " " 309., "
" " " " 362., "
" " " " 355., decembar.
" " " " 363., "
" " " " 464., "
" " registratura, " 412., novembar.
" " " " 483., "
" " " " 50., decembar.
" " " " 237., "
" " Ekspedit, 1719., 36., januar.
Ratni arhiv, Ekspedit, 1719., 451., april.
" " " " 72., maj.
" " " " 420., juni.
" " " " 165., septembar.
" " " " 175., "
" " " " 194., "
" " " " 355., oktobar.
" " " " 13., decembar.
" " registratura, 1719., 55., januar.
" " " " 513., septembar.
" " " " 408., decembar.

[2]) 3. oktobra 1718.

[3]) Ratni Arhiv, Protokol, Eksped., 240., novembar 1718.

Petraš priopćio je obim komisarima svoja iskustva, da ih pripremi na njihovu službu. 9. novembra držali su glavni učesnici — Petraš, Teuffenbach i Petković — vijeće. Prvi je upozoravao na poteškoće, što ih namiče pitanje apendencija i dependencija, jer da je pogrešno mišljenje, da izokolno zemljište u čitavom predjelu ex toto pripada osvojenim mjestima, te da valja uvažiti, da mnogo spahija u onim krajevima stanuje na svojim beglucima, koji one, što pripadaju osvojenom kraju, probijaju kao rešeto; ovi spahinski begluci nisu svi zaposjednuti, dakle ni „dependentni", te prema tome bez dvojbe spadaju Porti. Ali oni leže izmegju stražarnica i čardakova u zemljištu, osvojenom od Krajišnika i za to da je vrlo teško puncto territorii dependentis doći do rezultata, koji bi udovoljavao svrsi.

Nastalo je sada pitanje, valja li predložiti, da se na carskoj strani jednostavno zahtijeva, da se odstupi zemljište široko jedan jahaći sat kao na Savi ili zahtijevati, da se točno ustanove dependence stanovitih osvojenih mjesta. Pošto se vijećanjem nije došlo do sporazuma, obratiše se grofu Draškoviću, da on odluči.

10. novembra predstavio je Petraš svoje kolege turskim komesarima, te se od njih oprosti i ode u Osijek. Mustafa paša predloži odma Teuffenbachu radi jednostavnosti, da se ustupi pruga široka jedan jahaći sat na desnoj obali Une. Carski komesari oklijevaše odgovorom, ali konačno izjaviše, da su prema svojoj instrukciji ovlašteni samo ona mjesta preuzeti sa „ab antiquo" pripadajućim teritorijem, koja su osvojena i posjednuta carskim oružjem. Tom izjavom zapadoše u čitavu hrpu smetnja i rasprava, o kojima nisu ni sanjali.

11. novembra, pošto su prenijeli svoj stan iz močvarnog Jasenovca u zdraviju Drežnicu, složiše se objestrani izaslanici, da valja preslušati svjedoke, da se ustanove dependencije „ab antiquo". I od prve pokazaše se velike razlike izmegju izjava svjedoka, koji su svjedočili za carsku stranku i onih, koji su svjedočili za tursku. Turci polagali su važnost na to, da se ustanovi, gdje plaćaju sela i mjesta porez. Tu se pokazalo kraj onog nedovoljnog funkcioniranja upravnog aparata turskog, da mnoga sela u opće ne plaćaju poreza, a to su turski komesari tako tumačili, da su to sijela spahija. Na mnogim drugim mjestima tvrdili su njihovi svjedoci, da spadaju pod Banjuluku. Mjesto da se situacija razbisti, postala je izjavama ovakih svjedoka još zamršenija. Na 12. složiše se izaslati na samo jasenovačko zemljište carske i turske časnike, da ga razvide. Sutradan obavljeni su ovi izvidi, rukovogjeni od Turaka, ali nije došlo do rezultata[1]). 14. predbaciše carevci Turcima, da je kraj, što su ga dan prije obašli premalen, samo pô sata dug i četvrt sata širok. Mustafa paša izjavi, da neće ni pedlja zemlje više odstupiti. Pošto su se iznova bez uspjeha preslušavali svjedoci, izigje opet jedini razboriti predlog, da se odstupi pruga široka jedan sat.

15. novembra javiše Turci svoju odluku, te rekoše, da ne pristaju na načelo, koje ustanovljuje širinu jednog sata za čitavu prugu, nego samo za zemljište oko Jasenovca. Na to nisu opet mogli pristati ni Teuffenbach ni Petković, jer su im Turci već na 10. stavili predlog, koji bi imao vrijediti za čitavu granicu.

U tim neugodnim prilikama, gdje se dan za danom trošio u tutanj raspravljanjem, bila su izvješća, što su ih grof Drašković i carski poslanici slali u Beč dosta nepovoljna[2]). Ratno je dvorsko vijeće odredilo, da se što prije, a svakako ove godine svrši

[1]) Turci vodili su carevce niz Unu do ušća, onda duž Save do potoka Rakovice od prilike po sata do Virovskog blata, a onda uz ovo blato do humke, što ju je načinio Petraš kraj potoka Rakovice, zatim preko polja zvana „Lijepova greda" do potoka Mošćenice i niza nj do Une.

[2]) Ratni arhiv. Protokol Ekspedit, 115., novembar 1718.

odregjenje granice, ali u tim prilikama nije bilo nade, da će se ovaj nalog moći zbilja provesti.

Megjutim stigao je i odgovor grofa Draškovića na pismo povjerenika od 9. novembra[1]). On je izjavio, da bi bilo najbolje, da se na Uni ista metoda prihvati, što ju je Petraš proveo na Savi i da se od Turaka zahtijeva, da odstupe teritorij širok 2 sata jahaća.

Kada je ovo pismo stiglo, sazvaše Teuffenbach i Petković zapovjednike hrvatske granice i narodne zastupnike na vijeće, u kome se raspravljalo, kako valja dalje s Turcima postupati. U tome se vijeću zaključilo, da će povjerenici zahtijevati od Turaka, da im u mjesto dependencija odstupe prugu zemljišta široku dva sata, a ako bi ovi bili tvrdokorni, da će se ovaj zahtjev sniziti na sat i pô.

U konferenciji, koja se za tim obdržala, složiše se doista sa Turcima načelno u satnom principu, ali carevci zahtijevahu zemljište široko 3 sata, dočim je Mustafa paša htio samo da odstupi jedan sat široku prugu. Nakon dugog umornog pazara složiše se: carevci popustiše nešto a Turci povisiše, te se zaključilo provesti granicu na osnovu principa, po kojem imadu Turci odstupiti zemljište diljem granice široko 2 sata. Teuffenbach odmah je izvijestio o tome uspjehu u Beč a dvorsko ratno vijeće izrazilo mu je svoje potpuno zadovoljstvo[2]).

16. novembra uglavljene su formalnosti za reguliranje granice. Komisija imala je u srednjem konjskom kasu po kazivanju „pravednog" sata jahati dva sata daleko te onda podizati humke. To valja raditi od Jasenovca do Strisne, gdje prestaje kostajnički teritorij. Još istoga dana načinjene su tri humke, koje ograničuju jasenovačko područje. 17. novembra bila je komisija u Dubici te je stigla, obaviv svoj posao, sada brže, na 20. u Dobrlin. Na granici načinjeno je svega 10 humaka.

21. novembra sastavila je komisija instrumente o diobi granice[3]) te ih je potpisala i izmijenila. Pošto su se po običaju darovali, razigjoše se; carski komisari krenuše u Draškovac (Traskovach) a odanle u Novi Novi, kamo su stigli 24. novembra te ih je ondje dočekao Hadži Ahmet aga sa svojom družinom. Ne ponavljajući uvodnih formaliteta pregjoše odma na stvar te razgovoriše o predaji Novog Novog. Prem o samom odstupanju mjesta nije bilo nikakove dvoličnosti, razišla se veoma mnijenja u vidu zemljišta, koje njemu pripada. Carevci zahtijevahu, da se odstupi sav kraj, koji je pripao Turcima Karlovačkim mirom od „Tibuske" do rijeke Baštre sa svim otocima u Uni. Turci opet nisu htjeli ni da čuju o tako velikom zemljištu te izjaviše, da nisu ovlašteni odstupiti ni jednog otoka. Nakon duge rasprave odlučilo se izaći na lice mjesta a carevce zastupao je u tome poslu „Zeugwart" Klaus. Megjutim sazvaše Teuffenbach i Petković na vijeće zapovjednike granice da ustanove, koje otoke na Uni treba zahtijevati. Najprije se ustanovilo, da valja iskati otoke kod Novoga, to jest Humotsku i otok sa kulom Auerspergovom te Strugu kod stare ćuprije blizu Starog Novog. Osim toga valjalo je zahtijevati još 12 poimence navedenih i nekoliko bezimenih otoka.

Izvidi na licu mjesta, o kojima se na konferenciji raspravljalo na 27. novembra, nisu nimalo pomogli da se stvar razbistri. Turci izjaviše, da mogu odstupiti kraj najdalje do Kukavice ili Grabovice. O tome se na dugo i široko raspravljalo, pozivali se svjedoci,

---

[1]) Na ozn. mj. 374., novembra 1718.

[2]) Ratni arhiv. Registratura, 483., novembra 1718.

[3]) Sravni dodatak.

koji nisu ni malo koristili kao i u Jasenovcu i napokon bi zaključeno, da čitava komisija pojaši konje te da zajedno obigje zemljište, o kome se raspravljalo i da se tako razabere njegova veličina. 29. novembra odjašiše do brda Klepala, gdje su opet preslušali sa obje strane svjedoke. Turski svjedoci rekoše da zemljište, koje spada Novom Novom siže samo do Grabovice, dočim hrvatski svjedoci, koje je doveo Teuffenbach, kazivahu, da se zemljište stere do Bastre. Turci su sada htjeli da odstupe još dalje pola zemljišta do potoka Ivanjske, dapače da i sam potok da bude granicom, ali Teuffenbach nije htio ni da čuje o tom. Idući dalje stigla je komisija do jednog starog manastira sv. Antuna a Turci označiše ovu točku kao skrajnu granicu zemljišta, što će ga odstupiti. Ne obaviv posla vratila se komisija kući, a kada se sutradan ni u konferenciji nisu mogle ukloniti nesuglasice, odlučiše prekinuti rasprave te pisati svaki svome dvoru da dobave instrukcije.

Dvorsko ratno vijeće preporučilo je komesarima, da ne zahtijevaju preveć i ako Turci ne bi pristali na to, da odstupe otoke na Uni, da ostave ovo pitanje in suspenso te da dalje razlučuju granicu.

Dok nije stigao odgovor iz Beča i iz Carigrada nije se nikako ni raspravljalo. 6. decembra sazvana je opet konferencija te je vijećala o nuzgrednim pitanjima. Raspravljalo se o „communis usus aquae Unae“ to jest o tome, da brodarstvo na Uni bude obim strankama slobodno, da posjednici zemalja na obim obalama imadu pravo u rijeci svoju stoku napajati i t. d. Megjutim se zaključilo odaslati i ljude, koji će popraviti humke, podignute za Karlovačkog mira i popraviti puteve[1]). Na 9. decembra stiglo je od Osmanpaše pismo, u kome on turskim povjerenicima strogo brani, da odstupe otoke a Hadži Ahmet aga javio je to odma carevcima. Megjutim je vrijeme tako pozlilo i napalo toliko snijega, da se naumilo za ovu godinu prekinuti poslove komisije. Teuffenbach predložio je za to u konferenciji na 21. da se odstupi zemljište do Grabovice, da daljnji zahtjevi carevaca, koji obuhvatahu kraj do Baštre ostanu in suspenso a tako i pitanje o otocima. Na Grabovici neka se ne dižu humke nego samo privremeni biljezi. Turci pristaše na ovaj predlog. U to stiže pismo od grofa Draškovića, kome je bio priložen i instrumenat o diobi granice, provedenoj uslijed Karlovačkog mira (1699.) te je očitovao, da uz Novi Novi pripada samo zemljište do Grabovice. U konferenciji, koja se održala dan za tijem javio je Teuffenbach ovo turskim povjerenicima te je svoje zahtjeve snizio u ovom smislu. Tako jo brzo došlo do sloge. Zaključeno je, da će se u subotu započeti odregjivati granice humkama, koje se imale odma podići a odluka radi otoka da se ima čekati iz Beča i Carigrada.

U subotu 24. započelo se reguliranjem granice. Komisija pogje na Grabovicu te obilježi 104 koračaja daleko od Une jednu veliku topolu („Doppol“) kao biljeg, urezav $4^1/_2$ pedlja nad zemljom prema hrvatskoj strani jedan krst a prema turskoj polumjesec. Istoga dana ograničilo se zemljište, koje pripada Novom Novom sa šest humaka.

Na Stjepanje, 26. decembra obdržala se zadnja konferencija, u kojoj se istaklo, da ona radi velikog snijega i studeni ne može nastaviti posao, jer su uslijed snijega u brdovitom kraju postali putevi neprohodni te je vrlo teško dobavljati živeža i druge potrebe. Za to prekinu komisija za sada svoj posao te će se „15 dana poslije vlaškog Gjurgjeva“ opet sastati u Furjanu. Za tim izragjen je privremeni pogranični instru-

[1]) Od Novoga počam imala je naime vrijediti stara pogranična linija iz god. 1699, a samo na nekim mjestima, kao kod Furjana, bijaše iznimke.

menat[1]) i izmijenjen, a njime se ovjerovljava granica oko Novog Novog. Na samu novu godinu 1719. rastaviše se obje komisije a Teuffenbach i Petković odoše u Karlovac.

Cijelo ljeto 1719. dopisivalo se marljivo sa Turcima o tome, da se nastavi posao konferencije, te je uglavljeno, da će se obje sastati na 12. jula u Furjanu. Istoga se dana zbilja sastaše u malom gradiću, te obdržaše na 13. prvu sjednicu, u kojoj se riješavale formalnosti, te se iza toga Turci vratiše u svoj tabor u Tržac. Dva dana iza toga započeše meritorne rasprave[2]). Najprije se raspravljalo o otocima u Uni, o kojima se megjutim oba dvora nisu nikako sporazumjela. I sada se nije došlo do rezultata. Povjerenici obih stranaka odaslaše onda ljude, da poprave humke. Već se pravile pripreme, da se nastavi reguliranje granice, kad od jednoć javi „Zeugwart" Klaus, dodijeljen carskim izaslanicima, da je u kapetaniji Slunjskoj jedan čardak imenom Cerovac, u kome ima još od god. 1717. carska posada, a izokolni Turci neće da trpe da bude tamo carska straža. Jasno je, da ovaj čardak po načelu „uti possidetis" valja bezuvjetno odstupiti, a prema tome je Teuffenbach zahtijevao, da se odstupi. Ali Hadži Ahmet aga je to od prve odbio, te je zahtijevao, da se čardak razori. Carevci su još zahtijevali, da se odstupi teritorij, koji pripadaše Furjanu, a Turci rekoše, da je Furjan samo zamak i da nema nikakvog teritorija. Zaredaše žive debate. Svjedoci, koji su se pozivali, nisu bili od koristi, nego se situacija još pooštravala. Tako progje nekoliko dana. U konferenciji od 22. jula izjaviše Turci odrješito, da su ovlašteni samo stare „karlovačke" granice priznavati. Oni odbiše predlog Teuffenbachov, da se zaištu od dvorova instrukcije u pitanju Cerovca i Furjana i da se megjutim nastavi reguliranje granice, te rekoše, da valja najprije riješiti ovo pitanje, prije nego li se nastavi uregjenje ostale granice. Nakon nekoliko dana, za kojih se nije raspravljalo, započeše prijegovori na 6. septembra iz nova te se zaključilo, razgledati čardak Cerovac i kraj, koji njemu spada. 9. septembra izigjoše na lice mjesta. Teuffenbach i Petković izjaviše, da mjesto nema nikake vrijednosti i da se tu radi samo o reputaciji i o načelu, jer je apsolutno sigurno — a izvidi na samom mjestu i izjave stanovnika hrvatskih i turskih dokazati će — da je čardak već prije zaključenog mira sagragjen od Graničara. Turci popustiše napokon i ustupiše prostor širok 460 koračaja kao dependenciju. Istoga dana ograničen je Cerovac od turskog zemljišta sa tri male humke. Sada su pošle i rasprave o „appertinencijama" Furjana nešto življe. Turski izaslanici izjaviše se sklonim odstupiti zemljište pô sata naokolo Furjana, ali je Teuffenbach zahtijevao veće zemljište i nakon dugog pazarenja složiše se u tome, da valja odstupiti prugu široku $^3/_4$ sata. Od 13. do 18. septembra zabavila se komisija time, da ograniči zemljište, koje pripada Furjanu[3]).

Pošto je dovršen ovaj najteži posao komisije, zaključiše obaviti reviziju ostalog dijela granice što brže. To se radilo na taj način, da su je objašili na osnovu Karlovačkog pograničnog instrumenta od humke do humke. Ove su se popravljale, a ako su bile veoma oštećene, iz nova podizale. Poteškoća bilo je samo u onim slučajevima, gdje se humke više nisu mogle razaznati te ih je valjalo — često velikom mukom — potražiti i po starom pograničnom instrumentu obnoviti. Na 23. septembra stigoše u Rakovicu te svršiše odijeljenje granice „inferioris partis Croatiae". Ovdje i u Korenici odmoriše se nekoliko dana. Na 29. septembra sastadoše se Teuffenbach i Petković sa svojim turskim kolegama opet u Stubliću da urede granicu „superioris partis Croatiae".

[1]) Sravni dodatak.

[2]) Ja ću ove raspreve samo u kratko ocrtati, jer su u odnosnom protokolu dosta opširno opisane.

[3]) Tom se prilikom (15. sept.) desio u okolici slučaj te su stanovnici Sturlića pokušali da puškama u ruci zapriječe rad komisije — i turske — pa ih je valjalo mukom rastjerati.

Posao napredovao im je brzo. Doduše, Mlečani su kod podizavanja humaka pravili poteškoća, ali, pošto su Turci nastojali, da se posao što brže svrši, nije se niko obazirao na prosvjed mletačkih zapovjednika, koji su tek htjeli da im dogju instrukcije. 5. oktobra stigla je komisija na tromegju te je tamo svršila svoj posao. 6. prešla je preko Male Popine u Mutelić. Tamo izradiše slijedećih dana pogranične instrumente te ih potpisaše i izmjeniše na 11. oktobra. Istoga dana otputovaše Turci.

Time završen je tegotan i dugotrajan posao regulacije granice na zapadnoj strani bosanskoj. Samo pitanje o odstupanju otoka na Uni ostalo je neriješeno, a valjalo ga je riješiti diplomatskim putem.

Sada bijaše zadaća zapovjednika granice, da zadobivene predjele nasele novim pučanstvom i da ih carevini organički pripoje.

III.

Prilozi.

1.

Copia Gränitz Schaidungs Instrument von Bosnien zwischen denen flüssen Drina und Unna, So vollendet den zehenden Novembris 1718.

In Nahmen der Allerheyligsten Dreyfaltigkeit, wo es nöthig zu immerwehrenden gedechtnuss, ist vermög den zu Buscharowitz sub dato 21. ten July 1718 geschlossenen heylsamen friden die gränitz Schaidung zwischen der Drina und Unna in Bosnien durch dero Röm. Kays., auch Cathol. Mayt. gevollmächtigten gränitz Schaidungs Commissarum den wohlgebornen herrn Maximilian freyherrn von Petrasch Eines, und der durchleuchtigsten Ottomanischen pforten, dem Hochedlgebohrnen Herrn Cara Mustafa Bascha Beglerbeg von Adina andertentheils also geschlossen worden, das der Röm. Kays. Mayt. der Marckht, oder Palanka Belina sambt Ihren territorijs nebst dem Pleno Dominio des völligen Saustrohmbs, zwischen denen beyden flüssen Drina, und Unna, also wie nachfolgende gantz genau gezeichnete acht, und Sechzig aufgeworffene gränitz hügel, und zwahr von dem dorff Cerlenowo bis an den fluss Berka Eine Stund, von dar bis an die Bosna Ein halbe, von der Bosna aber bis an den fluss Unna eine Complete Stund ausweisen, als ein ungezweifelt unstreitbahres aigenthumb, wass aber ausser denen aufgeworffenen Hügeln in Bosnien gelegen ist, der durchleuchtigsten Ottomanischen pforten gleichfahls unstreittig, und aigendts verbleibet.

Den 16. ten October 1718

Ist der Erste gränitz hügel zum wahrhafften zeichen aufgewerffen an den Uffer Drina, an dem sogenannten orth Belinsko Bilandisgie ohngefähr ein, und Ein halbe Stund von Belina, allwo des Kays. generalen und gevollmächtigten laager gestanden.

Der andere gränitz hügel ist aufgeworffen ohngefähr Ein viertel Stund von dem Ersten auf den so genannten Erd-booden Amalie, bey einen sogenannten Pusch, und kleinen Thall vulgo Ternovita Jaruga genannt.

Der dritte gränitz Hügel ist aufgeworffen etwas mehr als ein viertel stund von dem anderten, auf ein etwas erhöchten orth Ruda Glavica genannt.

Den 17. ten dito 1718

Ist der vierte gränitz Hügel abermahl von den dritten ein viertel Stund aufgeworffen, auf einen so genannten orth Cassomovaz also das Belina rechter hand in gesicht bleibet.

Der fünfte granitz hügel ist aufgeworffen, neben den Beliner Mühlweeg zwischen einem wald auf einen feld Leskovatz, oder Shifcove Medie genannt ohngefähr ein kleine viertel Stund vom vierten hügel.

Von den fünfften hügel ist man gangen durch einen wald, allwo uns ein alter weeg geführet, ohngefähr ein halbe Stund auf den Sogenannten orth Hazan Beg Bara, der Lolgika wo der Sechste hügel umb einen aichbaum auffgeworffen.

Den 18. ten dito.

Gehet man von den Sechsten higel ohngefehr drey viertel Stund, auf einer sogenannten wisen Duga Niva, an obern theill auf den grossen Ugleviker weeg, allwo der Sibende Hügel aufgeworffen wird.

Der achte Hügel ist aufgeworffen ein halbe Stund von dem Sibenden, ohnweit eines Morast Obrisha Bara genannt auf einer Höhe, umb einen lintenbaumb.

Der neunte Hügel ist aufgeworffen beynahe einer Stund weith auf den freydhoff des wüsten dorffs Oborszka also das der weeg von Belina gegen Stitar rechter hand vorbeygehet.

Der zehende hügel ist abermahl eine halbe stund weith auf den Stitarer weeg vor einen walt Jasik genant auf den boden von Oborska lincker hand des weegs aufgeworffen.

Der aylffte hügel ist ebenfahls lincker hand auf den Stitarer weeg in einer kleinen fläche, ein halbe stund weith von den zehenden aufgeworffen, an einen sogenanten orth Vaivodin Poliana zwischen ein walt.

Den 19. ten dito.

Ist der zwölffte Hügel von den aylfften ohngefehr ein halbe Stund auf den Stitarer weeg lincker hand auf einer wisen Miloschefsca auf So genanten Grund Zerlenova Semblia umb einen kleinen aichbaum, allwo sich zwey weeg zertheilen, auffgeworffen.

Der dreyzehende hügel ist von den 12. ten ein halbe Stund auf den Stitarer weeg lincker hand bey den sogenanten wüsten dorff Cerlenovo aufgeworffen.

Der vierzehende hügel ist von den dreyzehenden ein halbe viertel Stund auf einen flachen feld umb einen dürren biernbaum eine Stund von der Sau aufgeworffen, auf dem feld Cerlenovo Savina Bastia genant.

Den 20. ten dito.

Ist der fünffzehende hügel aufgeworffen, auf den sogenanten feld Cerlenovo Pole ausser dem wald an einen sogenanten weeg Sininovazki Put, allwo derselbe gegen Novi ausgehauet, ohngefähr eine halbe viertel Stunde von dem vierzehenden hügel, und von der Sau eine Complete Stund.

Der Sechszehende hügel ist von der sogenanten Kula oder Turn Novi Eine Stund von der Sau, an dem flüssel Pinza auf einen Mühlboden vulgo Dragovitzko Mlinischge genant in einem wald, umb den hügel etwas gesäubert aufgeworffen, der orth wird Obreschie genant, zwey Stund von dem 15. ten hügel auf den Beliner Ladialuk.

Den 21. ten dito.

Ist der Siebenzehende hügel von der Sau ein Stund, gehet nicht gar an dem thal Cosaize auf einen wüsten orth vulgo Palino Salistgie rechter hand auf einer höhe

umb einen dören aichbaumb anderthalb Stund von Sechszehenden auf den Beliner Cadialuk aufgeworffen.

der achtzehende hügel ist auf einem orth Obriesa zwischen zwey thall Cosiaza genant bey dem So genanten Lorino Schistgie rechter hand in einer wisen umb einen kleinen aichbaumb ein viertel Stund von den Sibenzehenden aufgeworffen.

Den 22. ten 8. bris.

Der neunzehende hügel ist zwischen zwey dörffern, und zwahr von Beliner Cadialuk Gorai, und von den Solier Cadialuk Busekara also aufgeworffen, das auf einer seithen des Radozaza eines gewissen Manns, auf der anderten seithen des sogenanten Olimpina hausgrund bleibet, mitten zwey grossen aichbaumen umb den dritten kleinen auf der Sogenanten Obrieska Pola drey viertel Stund von dem achtzehenden hügel, und ein stund von der Sau, allwo sich das Beliner Cadialuko Endet.

Der zwainzigste hügel ist drey viertel stund von 19. ten ein Stund von der Sau aufgeworffen, gegen die Sau-Mühlen an der Zeliscer weeg an einem wald Zabonov Gay, und wisen in einer flache umb einen aichbaumb.

Den 23. ten dito.

Ist der 21. te hügel ungefehr anderthalb viertel stund von dem zwainzigsten von Berska gegen den öden dorff Baritza über Zazovatz neben der Mühl von den fluss Berka bey dem bach Soviezka Rieka lincker hand der Mühl und lincker hand des Sogenanten weegs Barizgoga Puta umb einen aichbaum aufgeworffen.

Nach disen passiert man den fluss Berka und werden die Hügel bis an die Bosna eine halbe Stnnd von der Sau regulieret.

Der zweyundzwändzigste hügel ist über den fluss Berka von der Sau ein halbe Stund von dem 21. ten hügel ebensoweith, neben obgedachten fluss über einen graben zur linken hand des wassers auf einen feld Mufti Effendi Nivi genand rechter hand der Prucken, allwo der Solier Cadialuk zu Ende gehet aufgeworffen.

Den 24. ten fanget sich das Grazanizer Cadialuk an.

Der 23. te hügel ist eine halbe stund von der Sau über einen bach Lucovaz auf den Razizer weeg, und einen wallachischen grab in einen kleinen Pusch und einen lindenbaumb zwey stund von 22. ten hügel aufgeworffen.

Der 24. te hügel ist abermahl eine halbe stund von der Sau, über einen Sogenanten orth Obedi neben Einen ausgetruckneten sogenanten Morast Praeoplava Bara ohnweith dem dorff Schabara umb einen klein und grösseren Aichbaum aufgeworffen.

Den 25. ten dito.

Ist der 25. te hügel über drey Morast der Erste Ossatna, der anderte Kraina, der dritte Obezka Bistra genant, auf den Shabarer und Vidovazer territorio ein halbe stund von der Sau, umb einen Aichbaum aufgeworffen, und umb die hügel das gestreich gesäubert.

Der 26. Hügel ist von den unserseiths gelegenen Schartag Herdiava Varosch rechter hand des weegs neben einen Morast Obezka Bistra genant umb zwey bäumer, eine halbe Stund von der Sau und So weith von den 25. ten hügel aufgeworffen.

Der 27. te hügel ist von unserseits ligenden dorff, und Schartaken Bosniaka auf den sogenanten Reglanovitza Selistgl umb einen klein aichbaum ein halbe Stund von der Sau, und ebensoweith von den 26. ten hügel aufgeworffen.

Der 28.te hügel ist gegen den dorff und Palanka Shuponio Blato abermahl ein halbe Stund von der Sau, da man über das territorium Vidovza kommen, neben den wüsten dorff Javonofcza lincker hand mitten auf den weeg von Schabar zwischen zwey grossen Aichbaumen dreyviertelstund von den Siben und zwanzigsten hügel aufgeworffen.

Den 26.ten dito.

Der 29.te hügel ist gegen Einer des Capitain Govezia Schataken eine Stund von den 28.ten und eine halbe stund von der Sau über einen wald umb einen grossen Aichbaum aufgeworffen.

Der 30.te hügel ist gegen der Schantz Stitar über den Sogenanten graben Strug auf einen wisen, vulgo Belo Bercovi umb einen kleinen aichbaumb eine Stund von den 29.ten und eine halbe Stund von der Sau aufgeworffen.

Der 31.te hügel ist gegen unserseiths gelegenen Schartak Brest genant, eine halbe Stund von der Sau durch den wald oberhalb ein Morast Runova Bara genant zwischen vier grossen aichbaumen allwo man die Streichen ausghauet, ein wenig mehr als eine Stund von den dreissigsten hügel auffgeworffen.

Der 32.te hügel ist von unserseiths ligenden wacht Doboziza ein halbe Stund von der Sau grad durch den wald Istivanoviza Luka allwo man den Pusch ausgehauet ein und ein halbe Stund von den obigen aufgeworffen.

Den 27.ten dito.

Ist der 32.te hügel von Babina Greda, oder Sogenanten Jurin Brod ein halb Stund von der Sau rechter hand neben den Morast vulgo Torissa Bara umb einen aichbaum in einem freyen feld auffgeworffen.

Der 34.te hügel ist auffgeworffen eine halbe Stund von der Sau, wo die alte Bosna den einfluss in diesem Strohm gehabt, von dar ist man gangen geraden weegs gegen einen busch von der Bosna vulgo Suetiza Bog genant und darneben umb einen apfelbaum.

Den 28.ten dito.

gehet man über die Bosna allwo sich der Derventer Cadialuk und die gränitz hügel eine Complete stund bis an die Unna anfangen und wird.

Der 35.te hügel gegen den unserseiths glegenen dorff Capaniza Mala oberhalb einem busch der Sau vulgo Dubizki Bogas genant, über einen Morast an einer wisen vulgo Uliza Niva umb einen kleinen aichbaum eine stund von der Sau aufgeworffen.

Der 36.te hügel ist eine Stund von den 35.ten und eben so weith von der Sau und grad gegen denen Novigrader Mühlen über einen trockenen Morast vulgo Josava auf so genannten gräbern Vasilieva Greble, und auf der wisen, so sich Pernarevezka Niva nennet umb einen kleinen aichbaum aufgeworffen.

Der 37.te hügel ist gegen unserseiths gelegenen dorff Suilai eine stund von der Sau, allwo die territoria des dorff Mikince und Joshava zusammen stossen, an einen kleinen feld im gebüsch aufgeworffen.

Den 29.ten dito.

Ist der 38.te hügel gegen unserseiths gelegenen Schartaken Polaniza über das gebürg Verbo Vazki Planine, ohnweith des wüsten dorff Verbovaz umb ein zweyfachen Aichbaum ein Stund von der Sau auffgeworffen.

Der 39.te hügel ist von dem dorff Dolnia Bebrina ein Stund von der Sau an den weeg, So von Dobor gegen Brod gehet rechter hand unter einen kleinen bergel zwischen zwey bäch Josina und Brusnitza genennet umb einen grossen Aichbaum auffgeworffen worden.

Der 40.te hügel ist gegen unserer wacht Camen oder Clakar eine Stund von der Sau zwischen den zwey bächen Vinianzka und Scalashefska Rieka den weeg gegen die sogenante weingärten Vinianski Vinograde in einer ebenen umb einen kleinen aichbaum aufgeworffen.

Den 30.ten dito.

Der 4.te hügel ist gegen der wacht Gornia Bebriana Eine Stund von der Sau in einer ebene umb welche ein wald zu sehen umb einen zweyfachen Pürckenbaumb auffgeworffen.

Der 42.te hügel ist von unserseiths gelegenen wacht Viush ein Stund von der Sau zwischen zwey pächen Schadiaviza und Genzanzka Rieka auf einen so genanten orth Obrieska umb einen Aichbaum ein Stund von den 41.ten hügel aufgeworffen.

Der 43.te hügel ist von der Broder überführ ein Stund über den Morast und das wasser Okrainiza in sogenanten feld Jesenie und Dobiza Selistgie in einekleinen ebene aufgeworffen.

Den 31.ten dito.

Der 44.te hügel ist von der sogenanten überfuhr Mamizcha Brod ein stund von der Sau, geraden weeg über ein wisen Ottoscza genannt, umb einen kleinen Aichbaum allwo herumb lauther wald, aufgeworffen worden.

Der 45.te hügel ist von den Einfluss der Ukrina in die Sau Ein stund weith über den dorff Dolnia Koraza oberhalb einen engen weeg Lipovazki Prihol neben obbenenten fluss Ukrina an einen öden hauss Ostoviza Selisgie genant umb einen Aichbaum auffgeworffen.

Der 46.te hügel ist, von unser wacht Spieg über dem berg Corazsko Berdo genant, auf den dorff Gornia Koraza, allwo ein Türckhische Schartaken, auf einer höhe befindlich umb einen birnbaum aufgeworffen.

Den 1.ten November 1718.

Der 47.te hügel ist von Doboschaz ein Stund von der Sau zwischen den dorff Agich und Miscofcze neben einen Lindenbaum, allwo ein grosser Stein auf einen berg aufgeworffen.

Hier Endet sich das Deverter und fänget das Banjaluker Cadialuk an.

Der 48.te hügel ist von der Wacht Soliman Agine Tesge ein Stund von der Sau über einen berg Miskovazka Planina, den weeg Terstenizki Put genant, bey dem flüssel Orlaka nahend umb einen grossen Aichbaum, in Einen gebürg, und grossen wald aufgeworffen worden.

Der 49.te hügel ist gegen unser wacht Ossoviza ein Stund von der Sau, allwo das flüssel Ossoviza mit dem flüssel Monastirska Rieka zusammen stossen umb einen baum Graba aufgeworffen.

Der 50.te hügel ist zu Cobazh eine Stund von der Sau auf den berg Motaiza nahend bey einer Stein felsen Steeh genant, so von Cobaz nach Lishinia führet, rechter hand umb einen grossen Aichbaum aufgeworffen worden.

Den 2.ten dito.

Der 51.te hügel ist von der wacht Zernatz den gegen Lepeniza und auf den höchsten berg Motacza aufgeworffen.

Der 52.te hügel ist unter dem So genanten Herzogov Stal eine Stund von der Sau, ohnweith den So genanten Babingrob, und zwey pächlein ohne nahmen, umb einen kleinen buch-baum aufgeworffen.

Der 53.te hügel ist von der Herzogofstal ein Stund von der Sau über einen gebürgigen wald neben einen Pächel Bosnin Potok genant, also aufgeworffen, das der berg Bresovo Berdo rechter hand und ein so genantes Kerzh lincker hand bleibet.

Der 54.te hügel ist gegen Suinar wo der fluss Verbas in die Sau fallet, um einen apfelbaum also aufgeworffen, womit das wüste dorff Ormanovo Selo zuruck gegen die Sau bleibet, und zwahr ohnweith den So genanten Bresov Brod, den weeg So von Suinar gegen Bresovaz führet, lincker hand lasset;

Den 3.dito bringet man mit Passirung des fluss Verbas zu.

Den 4.ten dito

wird der 55.te hügel oberhalb den fluss Verbas gegen unser wacht Staraskela eine Stund weith von der Sau also aufgeworffen, das der fluss Verbas lincker hand verbleibet und zwahr auf einen getribenen weeg, und So genanten orth Guboviza.

Der 56.te hügel hat wegen den Morast Mlatura mit der uhr nicht decidiret werden können, ist also beyderseiths gutt befunden zwey verlässliche officier zu schicken, welche bey einen gleichen ein Stund von der Sau zwischen der Mlatura und Verbas den anderten hügel aufwerffen sollen, welches Sie dann auch ohnweith dem dorff Drinovaz an einem wasser Caravida Voda umb einen baum im wald also bewerckt das man es beyderseiths vor recht also Erkennen müssen, auf solche weis ist die gränitz Linie bis an das wasser Mlature entschiden worden.

Den 5.ten Novembris 1718.

Ist der 57.te hügel zwischen den unserseiths gelegenen Orugbiza und Dolina gegen einem Alten gebau Gradina genant Türckhischer Seiths eine Stund weith von der Sau, den nach geduncken gemachten hügel, und das wasser Bistriza lincker hand lassend auf eben dem Drinofzer territorio umb einen Aichbaum aufgeworffen.

Der 58.te hügel ist gegen Matzkovatz den weeg über Novo Selzi ein Stund von der Sau in ein So genanten wald Kasiza Gay umb einen grossen Aichbaum auffgeworffen.

Den 6.ten dito.

gehet man de concerto wie die hügel weither hinauf gemachten werden sollen, womit man disen Tag, Den 59.ten hügel von Gradisca aus und zwahr gegn der alten überführ über die brucken Vratolom, die wisen Sircovina Niva vorbey gehend eine stund von der Sau in einen wald umb einen Aichbaum aufgeworffen.

Der 60.te hügel ist gegen unserer wacht Sopot allwo der fluss Verbaska in die Sau flüsset, eine Stund von diesem Stromb neben der Verbaska So rechter hand verbleibet, auf den Kiovitscher weeg, oberhalb des Sogenanten fluss Berska Verbaska umb einen birnbaum aufgeworffen.

Den 7.ten dito.

Der 61.te hügel ist gegen den Sogenanten orth Valikovizha Topole von der Sau eine Stund den Valikovizer weeg nach, nahend an einen so genanten orth Dangube gegen der alten Kirchen Trebouska Zerkva zwischen wäldern in einen feld umb einen alten Aichbaum auffgeworffen.

Der 62.te hügel ist gegen der Schartaken Lukovaz den Bistrizer weeg ein Stund von der Sau über berg und thall, auch Treboulaner bach zwischen denen wüsten dörffern Bistriza und Treblie umb einen baum aufgeworffen.

Der 63.te hügel ist gegen der wacht Gosniza eine Stund von der Sau da man über disen bach gangen also das er rechter hand bleibet auf einen wüsten dorff Lepeniza, und zwahr an obern End dises dorffs um einen Aichbaum von vier Stammen aufgeworffen.

Der 64.te hügel ist gegen der Schartaken Jablaniza eine Stund von der Sau über einen berg zwischen zwey nämblichen den Oravizer und Podgrazker bach auf einen orth Orovizka Kosa um einen kleinen aichbaum aufgeworffen.

Den 8.ten Novembris 1718.

Der 65.te hügel ist gegen der wacht Gornia Cipernia von der Sau eine Stund auf ein sogenanten berg Zetkovo Berdo umb einen grossen aichbaum aufgeworffen worden.

Der 66.te hügel ist gegen den sogenanten ünsererseiths gelegenen orth Piskovaz über einen dicken wald, und sogenanten bach Brodonov Potak in den wüsten dorff Plausnize auf des Sogenanten Brodan trettboden um einen Aichbaum aufgeworffen.

Der 67.te hügel ist gegen den bach Virofska über zwey Sogenante Lacken Leskovaz, und Mogresh auf einen territorio des berg vulgo Gunovizka Planina also aufgeworffen, das rechter hand ein dicker wald, Medvezko Asolie bleibet, umb einen buchbaum auffgeworffen.

Der Acht- und Sechzigste hügel ist gegen unsererseiths gelegenen dorff Coshutariza ein Stund von der Sau über feld wald und wasser auf der sogenanten Alibegova Kerzovina umb einen apfel baum also auffgeworffen, das der bach Rakoviza lincker und ein wald rechter hand bleiben. Und hier ist die Commission zwischen der Drina und Unna geendiget, allwo die kroatische Herren Gränitz Commissarien die Ihrige angefangen.

Das die gränitz Scheidung zwischen den fluss Unna und Drina sowohl von der Röm. Kays. auch Catholischen Mayt. als der durchleuchtigsten Ottomanischen Pforten beederseiths gevollmächtigten Gränitz Schaydungs Commissarien obbeschriebener massen an der Drina mit Übergaab des Marckt, und Palanka Belina auch des Pleni Dominii von Sau Strom mit der Gnad Gottes angefangen, bey Einfluss der Unna in die Sau aber vollendet, auch darbey vorsichtiglich bedungen worden, das nicht etwa auf die weege, welche die löbliche beyderseithige Commission bald inner, bald ausserhalb den aufgeworffenen Gränitzhigeln entweder weegen Nothdurft des wassers, oder anderen umbstäneen gegangen, Sondern bloss auf die Respektive ein gantze, und ein halbe Stund von dem Sau-Strom auffgeworffenen Hügeln gesehen werden Solle, zeigen die beyderseiths gefertigte, und gegen einander Ausgewechslete Instrumenta.

Der Römischen Kayserl. und Catholischen Mayestätt Generalfeld Wachtmaister, der Gränitz Vöstung Brod, anoch incorporierten Gränitzen am Sau-Strom Commendent

und zu der Gräniz Schaidung in Bosnien zwischen der Drina und Unna Gevollmächtigter Gränitz Schaydungs Commissarius

(L. S.) Max Freiherr von Petrasch.

(Državni arhiv. Acta pacis Passarovicensis. Pars III. pag. 80. i sl.)

2.

Ihro Durchleucht Hochlöbl. Kays. Hoff Kriegs Rath!

Euer Exzellenz etc. Ob ich gleich von Post zu Postsag dasjenige, was bey der mir gnädigst aufgetragenen Graniz Schaydung vorgegangen pflichtschuldigst nebst jederzeit beigelegten Protokolle zu berichten nicht ermangelt, so habe doch für nöthig erachtet, Ein etc. Hofkriegsrat bey nunmehr durch die Gnad Gottes glücklich vollendeten Werkh auch meinen unterthänigsten Bericht überhaupt abzustatten und zu dessen mehrerer Vollkommenheit sowohl das von den Pascha ausgefertigte als dagegen von mir wechselsweis ausgehändigte Graniz Schaydungs instrument nebst den ganzen Protokoll einzuschicken, wobey nur soviel anzumerken finde, dass nicht versichern kann, ob in dem Türkischen alle Expressiones was in dem meinigen vorhanden seynd; Ich hab zwar dem Pascha mein Concept ganz klar auf die Landtssprach gestellt, und ein Solchen nachzufolgen disponiert zum überfluss auch durch den Tollmetsch auf Türkisch vertollmetschen lassen, allein täglich mehr gefunden, dass der sogenannte Herr Boringer nicht nur ein Simpel Sondern recht formaler nahr welcher nur per lucida intervalla auch sodann nicht ohne Gefahr, dass er aus Unverstand, wann Ihm was bekannt wäre, denen Türken mehr als uns sagen dörfte gleichwie er sich also angelassen dass ihn nicht mehr allein an die Türkhen schicken dörffen, Er hat sich gleich anfangs unterstanden, aus Befehl seines Weibs (weil er unter ihrer ruthen) ein vollkommenes diarium zu schicken da ich nun das erste eröffnet und ihme sein Jurament vorgehalten, hat er keines abgelegt zu haben geantwortet.

Damit nun die hoche Instanz das terrain, So Ihro K. M. durch jetzt verrichtete Graniz Schaydung zugefallen, bösser erkennen möge, So solle von rechtswegen auch ein accurate landtkarthen mitfolgen, weilen aber diese nicht so geschwindt ferttig werden kann, So bitte unterthänigst in gn. geduldt zu stehen und zweifelt mir nicht, die hoche Instanz werde gnädiger nehmben, dass diese etliche tag spötter aber accurater folge.

Die mir gn. mitgegebene Instrukzion hat nebst andern haubtsächlich in sich gehalten, dass der K. u. K. hocheit nichts vergeben sollte, welcher Befehl von mir hoffentlich zur geniege observiert worden, wann hiemit unterthänigst berichte, dass alle commissiones in meinem, als ein kays. Zelt gehalten, dass mir sowohl bey anfang als Ende der Commission die erste Empfangs als Beurlaubungsvisite gegeben, und hab ich den Pascha soweit gebracht dass er auf die letzt fast nichts ohne sich anzufragen vorgenohmben.

Meine unterthänigste bericht sowohl als das mitfolgende Graniz Schaydungs Instrument zaigen dass der Röm. Kays. Mayt. nebst Bellina nicht der ganze, sondern nur ein kleiner ohngefehr 12 wüste dörffel begreiffender district nebst dem pleno dominio Savi auch ein territorium von einer ganzen, zum theil aber nur Einer halben Stund zugefallen, da doch die mir gn. mitgetheilte instruction auf das fundamentum pacis cum ab et dependentijs zu reflectieren, mir gn. anbefehlet, also dass in hoc passu auch warumben es mit cedierung Bellina solang angehalten, die ursachen ganz kurz vorzustellen vor nöthig erachte.

Was nun Bellina anbelangt ist selbtes zu Servien per Articulum secundum da es doch in Bosnien befunden, also aus einem königreich in das andere folglich dem Cara Mustofa Pascha der in Bosnien nichts sagen können, und nicht demjenigen, so es gehöret, nemblich meinem concommissario Ihro Röm. Kays. Mayt. zu übergeben und zwar bona fide, dass es mit kais. Quarnison besetzt, stipuliret, welche erstere ihrung und das dieser orth niemahls besetzt gewest nothwendig die andere nach sich ziehen, mithin die passierte Schwürigkeiten verursachen müssen; So ist auch Articulo tertio concernenti den Saustrohm von keinen ab et dependentien Sondern bloss von territorien gemeldet.

Weillen nun nicht allein Bellina sondern von Brod aus bis Ratscha kein orth von unserer Seuthen — deren dazu unbequemben situatien halber Sowohl als dass nichts vorhanden gewest, solch ausgesetzte Posten zu unterstützen occupiert worden; So hab nothwendig auf mittel bedacht sein müssen, die Sach also zu fassen, dass die Türkhen nicht mehr ursach haben mechten, auch unsere obere Posten nemlich Dobosiz Cobats und Gradisca ob selbte de tempore besetzt zu scrutieren sonderlich, da bey mehrerer überlegung gefunden, dass ich für I. K. M. vortheil nicht allein nichts gewinnen sondern wohl noch verlieren müssen wann mir auch Türckischer Seithen die ab und dependentien (So doch nicht zu hoffen war) zugestanden würden und zwar aus dem ganz unwidersprechlichen fundament dass alle Türkischer seiths an Saustrohmb gelegene Posten vor sich selbst von denen Cadialuk Soli Grazaniza Dervent und Banjaluka dependent folglich ausser ihrer sehr kleinen territorien keine dependentien gehabt, massen sie auch allein von der handlung auf dem Saustrohm gelebt.

Zwischen dem fluss Berka und Bosna sind auch meist deren an gebürg 3 à 4 Stund ligenden dörffern territoria bis an den fluss gangen also dass Solchne nicht wohl ex toto praetendieren können, und diejenige derffel, So an dem Saustrohmb gelegen, von gar klainen territorio befunden wordten. Dies seind nun die fundamental ursachen So mich ein gerade linie zu ziehen und damit der Pascha desto geneigter darein willigen solle ainige spesen wie beyliegende specification zaiget, zu machen obligiert, wobey noch sovill anzumerken habe, dass diese mein gebrauchte conduite von der würkung gewest, womit diejenige Agen, So von Pascha nebst unsern officiern die Uhr mit gewöhnlichen Schritt zu tragen gehabt, so guth geritten, dass an vüllen orthen ain viertl und wo sich flach landt gefunden, auch ein halbe Stund landt mehr auf I. K. M. Seithen gefallen, also dass glauben kann, es seye niemahls ein so grosses Stuck erden als dieses in der länge austraget, So wohl feyll gekauft, und ein gelt nutzlicher amploiret wordten, welches mir hoffnung giebet, es werde die hohe Instanz dero gn. Versprechen gemes mir nicht allein diese auslang sondern auch die gn. versicherte Taggelder für zwey ein halb monath So wohl für mich als die commandiert gewesene Protocollisten So von Regimentern aufgenomben, den Tollmetsch und Ingenieur zu verordnen geruhen. .....

Übrigens so kommet mir noch unterthänigst beyzubringen, wassmassen für nethig befunden, Bellina in signum dominii So guth als es bey so spatter herbstzaith tunlich, zu besetzen, welches auch durch einen Hadnag mit 20 Mann also bewirket, dass selbte die alldortige annoch stehende nicht ganz ruinierte Palanka als Unterthanen nicht aber als Graniz Soldaten bezogen, bis dass eine hoche Instanz das weitere zu verordnen geruhet. Und weiss ich nunmehro nichts mehr zu schreiben als was in meinem letzten bericht gemeldet, dass bey endigung dieser meiner commission den Herrn obristen Baron Taiffenbach mit dem Pascha in mein Zehlt qua loco tertio zusamben gebracht,

und nethige information ertheillet, mich aber sodann hieher nach Esseg diese unterthänigste relation zu thuen und die landtkarthen einzurichten verfüget, womit etc. .....

Essegg, den 20. November 1718.

Max Freiherr von Petrasch.

*

Specification

was bey der Graniz Schaydung in Bosnien Anno 1718 für I. K. M. a. h. dienst auf eines löbl. K. Hoffkriegsrath gn. guetheissen und restitution versicherung ausgegeben worden.

21 alten in Bosnien kündigen Bauern, welcher ein jeder in besondern zirckh die wahre limites anzeigen müssen und die sich bey zwey monath von ihren Hauswürthschafften absentiert ist unterhalt und lohn gegeben worden jeden 10 fl. — 210 fl.

Bey aufwerffung der Ersten Gräniz Hiegeln ist zu einem andenken gebratten worden ein kleiner ochs . . . . . 8 fl.

Einen Geistlichen so der ganzen Graniz scheydung beygewohnet und seine geistliche dienst verrichtet . . . . . 40 fl.

Ad captandam benevolentiam wie in meiner Haubtrelation unterthänigst anzeiget wird ein present von einer flinten, und Pistollen nebst Silbern gies böckh auch andern kleinigkeiten . . . . . 295 fl.

Seinem von der Pforten zugegebenen Efendi eben aus der ursach als dem Pascha ist gegeben worden von Silber . . . . . 35 fl.

Summa . . . 588 fl.

(Državni arhiv, 355., decembar 1718. Ekspedit.)

3.

Instrumenat o diobi granice

izmegju ušća Une i Novoga Novoga.

Im Namen der Allerheyligsten Dreyfaltigkeit kund, und zu wissen Seye hiemit, wo es zu wissen nöttig: dass zu Immer wehrender gedachtnuss vermög des zu Possarovitz untern d.° 21. July instehenden 1718. Jahres geschlossenen heylsamen fridens die gränitz Schaydung vom Einfluss des Stromes Unna in die Sau ad partem orientalem Bosniae durch der Röm. Kays. und Cath. Mayt. gevollmächtigten gräntz-Schaidungs Commissarium Obristen und Oberhauptman zu Zeng wie auch Generalambtsverwaltern der Croatischen und andern Meer Gränitz dem wohlgebornen herrn herrn Maximilian freyherrn von Teuffenbach und dem wohl-Edlgebohrnen herrn Nicolaus Petkovich allerhöchst besagten Röm. Kays. Mayt. Vicecommendanten zu Jessenovacz, und Commissarium Eines und der durchleuchtigsten Ottomanischen Pforten ebenfalls gevollmächtigten gränitz-Schaidungs-Commissarium den hoch Edlgebohrnen herrn Cara Mustafa Bassa Beglerbeg von Adina Anderten Theils das folgendt concertiret und geschlossen worden.

Man ist zwahr Innerhalb 8 Tagen 9mahl in congress zusammen getretten, und hat in beyseyn deren hiesigeu Herren Commendanten, Officiers und Bannatischen Delegaten, wie auch ingleichen in gegenwarth der Türkischen Herrn gränitzofficiern offentlich Rath gehalten und deliberiret, die I. R. K. und C. M. zu denen mit kayserlicher besatzung reperirte örther Jessenovacz, Dubicza, Thürne und Insuln ad contextum des stipulirten fridenschluss art. 4. zuekommend und zuegestandene ap- und Dependentia territoria antiqua aus dem Grund ausfindig zu machen, solche Allerhöchst

gedachte Seiner K. und C. M. ordentlichen einzuandtwortten und zu resigniren, die producirte zeugenschafften deren so wohl R. K. als gross-Sultanischen unterthannen aber seyns so variable different und confus gewest, das ein certum dependens territorium verlässlichen zu eruiren und zu stabiliren absolute ohnmöglich zu seyn es angeschinnen hat. Dass die beederseithige 2 Commandirte hohe Herrn Commissarii mit Rath und beystand beederseithigen Herrn Commendanten und officiers die vertirte weithlauffige und grosse Disputationes aufzuheben gemüssiget worden seynd; wie Sie dann diese differenzen auch völlig mit beeder theillen zufridenheit aufgehebet, dann das worth gegeben, mit einander eingeschlagen, und concludiret haben, dass in das künfftige, und von nun anfangend von dem orth wo der Bosnische fluss Unna ad orientem in die Sau sich verfallet, bis an den communis et utriusque usus bleibenden bach Strissna, welcher bach das Costainitzer territorium von Alt Novi altershero distinguiret, zwey gantze Stunden weith in das Bosnien, die wahre und rechtmässige granitz folgend: was intra spatium et limites dictarum horarum constituiret, und ligend ist in I. R. K. und C. M. plenaria potestate et dominio kommen und verbleiben solle.

wie die hernachfolgend gantz genau gezeichnete 10 gränitz-Onken, und aufgeworffene hügel (deren jegliche von angeregten einflus der gedachten Unna in Savum biss exclusive des jedoch mit obbeschribener condition stehenden und auch in die Unna fallenden bach Strissna in das Bosnien zwey complete stund ausmachet, als ein ungezweifelt, unstreittbahres Eigenthumb ausweisen, also dass was ausser denen aufgeworffenen Onken in Bosnien gelegen, der durchleuchtigsten Ottomannischen pforten, unstrittig, und Eigenthumlich verbleiben thuet.

Erste Onken von Einfluss der Unna in die Sau bey dem Chardak Jessenovitz vorbey, mit mittelmässigen Schritt gegen Bosnien in einen wald, allwo die Türken eine wacht gehalten haben, sodann ein wenig weithers über den berg zu Gunieffatsko Berdo 2 stund weith von der Unna ist ein baum abgehauet, in die Erde gestecket, mit erden verschüttet, und der grösste hügel und Onken aufgeworffen worden.

Anderte Onken wurde von dem fluss Unna in den Sevirovaniner acker durch den wald nach der anhöhe Vinak negst der Guniefatsker Wallachen begräbnus auf einen kleinen hügel, und offenen Platz umb einen Rustenbaum Rings herum 2 stund weith der Unna aufgeworffen, und gesetzet, das territorium Jessenovits von dem District Dubicza scheidet aber der bach Moschenitza.

Dritte Onken von der Unna durch das Feld Draxelniza aufwerths in Bosnien gehend nach Lipova greda neben den dorff Klekoffsky und Voiskoffska 2 stund weith in den berg Voiskofska ist auf der lincken hand umb einen birckenbaum, auf einen kleinen hügel die onken aufgeworffen worden.

Vierte Onken man fangete mehrmahlen an von dem Strom Unna der alten kirchen directa linea, wo a regione der jenseithige chardak stehet, an der seithen Moschenitza neben den dorff Bosichij über das feld mittelmässig zu reitten, und neben der Naissainagischen Palanka lincker hand sich verwerffend, allwo aus dem berg Kossara ist die Onka 2 stund weith umb einen baum Doppol genant lincker hand gesetzet, und aufgeworffen worden.

Fünfte Onka wurde mit dem ausrit von dem mit kayserlicher wacht besetzten Schloss Dubiz anächst an der Unna angefangen dem weeg nach, welchen man nach dem Bassaweg gehet, sodann den offenen weeg weithers durch das feld und an das orth Maglanska Polana im wald genant sich verwerffend von dem wasser Unna 2 stund in den berg Kossara umb einen birckenbaum ist dise Onken aufgeworffen worden.

Sechste Onken von der Unna an durch das Utschiak feld bis an den Bassik bächel rechter hand dises bächels nahend an das Gebürg Kossara 2 stund von der Unna auf freyen feld wurde die Onken gesetzet.

Sibende Onken von der Unna rite man mehrmahlen, den mittelmässigen rit gegen der Schantz Karaul neben den bach Jassova aufwerths über das dorff Rekina, dan auch über das bächl Knesicza, und wald wo der Michailo olim gewohnet, allda wurde 2 stund von dem ersagten fluss Unna auf freyen feld die Onken aufgeworffen.

Achte onken von dem mehrbesagten fluss Unna oberhalb der seithen Stabiniaka angefangen, auf des Disdar haus dem berg auf den grossen weg nach neben den Knesinischen bach, allwo auf theils orthen gestrausse und theils orthen offenes feld ist, 2 stund weith von der Unna nebst dem Aichbaum vor dem bächel Knesinza lincker hand auf offnen feld ware der hügel oder Onken aufgerichtet worden.

Neunte Onken von der Unna unter der Drniovatsko Kulla nach dem weg auf das wasser Chegilchovacz von dannen auf Klisapod Araska, dan dem dorff Chifluk bis an Studeno dorff herwerths, bey Vragover weg rechter hand auf einen hügel, umb einen bircken baum 2 stund in Bosnien ist die Onken aufgeworffen worden.

Zehende Onken hat man ebenfahls von der Unna zwischen der alten St. Catha und dem communis et utriusque usus verbleibenden bach Strissna nebst disen bach rechter hand aufwerths unter den wüsten dorff Vodichevo folgendts in das rappa Mehmet Aga gay fehrers auf Uscriagin Gay durch den Gipfel des bächls Mekina, dan auf der Höhe Lipova Berdo 2 stund von der mehr gedachten Unna an einen 3 gipflten Erlaubaum gesetzt und aufgeworffen.

Schlüsslichen und dass die granitz Schaidung von Einfluss des bosnischen Fluss Unna in Savum sowohl von der R. K. und C. M. als auch der durchleuchtigsten Ottomanischen pforten ex utraque parte gevollmächtigten gränitz Schaidungs Commissarien obbeschriebener und ausgezeichneter massen in Bosnien mit rechtlicher übergaab des vollkommentlichen Dominij mittels göttlichen gnaden inchoiret, und bis des in die Unna fallend, und leztmahlig genandt communis et utriusque usus stehend und — as territorium alt-novi ad orientem scheidenden bachs Strischna mit disen Herrn Cara Mustafa Bassa continuirt, auch mit göttlichen beystand vollendet worden.

In Urkund dessen seynd zwey gleichlautende Instrumenta aufgerichtet, und eines unter des andern fertigung ausgewechslet, und zugestellet worden.

Actum in feldlaager Dobralin den 21. November 1718.

L. S. M. Frh. v. Teuffenbach.

L. S. Nicolaus Petkovich.

(Državni arhiv. Acta pacis Passarovicensis. Pars III, pag. 327—335.)

4.

Privremeni instrumenat o diobi granice 1718.

Kund und zu Wissen Seye hiemit deme es zu wissen von nötten, was gestalten ad interim vermög des zu Possarovitz unterm 21.ten July 1718.ten Jahres geschlossenen heylsamen fridens die gränitz Schaidung zu Novi Novi durch dero Röm. Kays. und Cathol. May. gevollmächtigte gränitz Schaidungs Commissarios, Obristen, und Oberhaubtmann zu Zeng, wie auch General Ambtsverwaltern deren Croatischen und Meer gränitzen dem wohlgebohrnen Herrn Maximilian freyherrn von Teuffenbach und dem wohledlgebohrnen Herrn Nicolo Petkovich der Röm. Kays. May. Vice-Commendenten

zu Jessenovacz Eins; — dan denen Hochedlgebohren herrn halii Achmet Aga Chehaja Vesiera Ozman Bassa Bossanzkoga, Herrn Ali Bassa von Herzegovina, Herrn Mustaffa Effendia Teffter Chehaja od Bosne. Herrn Sali Effendia Timar Tefftertarr Bosanski Herrn Achmet Beg Bossanski, Allai Beg, Herrn Atta Vlah Effendia Kadia anderten theils: das folgende ad interim concertiret und geschlossen.

Man ist in Novi Novi drey und dreyssig tag allda in loco gestanden, und Commisiret, man hat doch der Ursach zu keiner richig- und Verlässlichkeit zu kommen vermögt, die fines zu erortteren Indeme ex parte Caesarea die hiesige Zeugen den terminum ad quem bis exclusive Pastra zu seyn testificiret, die türkischen Herrn Commissarij aber dictum terminum aus Ihren teffter bey der grabovitza zum dürren Kerschenbaum zu seyn gewißen, biß nicht von dem kays. Hof aus die Schrifften eingeloffen, welche mit dem türkischen Teffter correspondiret, daß also man die metas dieses Neu Novi an der Unna bey der Grabovicza an den Prest baum genant das Creutz zeichen, und also das

Erste Zeichen geschlagen dan die lineam directam zu den mitten in offenen feld stehenden grossen baum Doppel 104 Manns schritt genommen, und an dißen baum Doppel in loco wurde ex parte Caesarea rechter hand ein grosses sichtiges Creutz ex parte Imperij Ottomanici aber $4^1/_2$ Spann von der Erden hoch auf zum anderten zeichen der Mondtschein eingehauet.

Das dritte zeichen ware die Onken von danen in dem Ersten gantz flach gemachten Hügel grader linie umb einen Aichenbaumb sichtiglichen von der Erden aufgerichtet und aufgeworffen, und flüsset das bächel Grabovitza rechter hand ungefehr 50 Mannsschritt weith von diser Onken in thall, von diser Onken gehet man den ordinari weeg zum dürren kerschenbaum, weithers den weeg nach aufwerths gelangte man zu dem orth wo 3 weeg zusammen stossen, und umb einen aichbaum wurde

die viertte Onken aufgeworffen, von dannen etliche Schrütt weith ist an einem Aichbaum anwidrumen ein Creutz marquiret worden, so den weeg ad montem Klepala weisset, welcher sich zur gesetzten Marsiglianischen Onken anschliesset, die praetendierten Insuln in der Unna haben die türkischen Commissarii in suspenso gelassen, dass weeder kays. noch türkischer seithen etwas darinnen operiret werde, bis wegen solchen die grossmächtigsten Kayser die Disposition machen, das wasser Unna bleibt bis zu den Ersten Onkenzeichen ober Grabovitza an baum Prest in comuni et utroque usu. Indessen hat man bis zum Carlstadtischen Generalat die Marsiglianischen Onken (deren 59 waren) zum einfluss der Glinicza in die Glina restauriret, mithin was jenseiths diser gesetzten Onken befindlichen dem Imperio Ottomanico verbleibet, was aber disseiths diser Onken situiret Ihro Röm. Kays. und Cath. Mayt. das ungezweifelt, und unstreittbahre eigenthumb et Dominium ausweiset, und dieweillen der Schnee halb Manns tief gefallen, und unmöglich ware zu Ihro Kays. Mayt. diensten, das Werk dermahlen fortzusetzen; Indeme weeder zu denen Onken ein accessus noch ein Recognition eines terrains zu besehen war, als haben die beyderseitige Herrn Commissarien sich mit einander verstanden dise gränitz Schaidungs Commission bis in künfftigen frühling zu verschieben. Indessen aber dises Instrumentum gegen einander ad interim aus zuwechslen, wo sodann nach verrichteter und vollendeter gränitz schaidung alles in ein Instrument geschriben gegen einander, diese Interims schrifft aber zuruck gestellet werden solt; Sogeschehen zu Novi Novi den 26.ten Decembris 1718.

L. S. M. Frh. v. Teuffenbach. L. S. Nicol. Petkovich

Ibidem pag. 609—633.

Gränitzschaidungs Instrument.

Non Neu Novi zum Nidergang in Königreich Croaten bis ad triplex confinium, ausser und mit ausnamb deren unerörttert in dem fluss Unna ob und unter des ersagten Neu Novi situirten und usque ad decisionem deren Grossmächtigsten zweyen Kaysern in suspenso gelassenen Insuln, wie solches alles Artic. 5.to et 6.to des gegenwärtigen untern dato 21. Julij des verstrichenen 1718. Jahrs errichteten heylsamen fridens Schluss zu Bossarowitz vollkommentlichen tractiret und vorgesehen worden; ist vollendet in feldtlaager zu Muttelicz den 11.ten Octobris des 1719.ten Jahrs.

In Namben der Allerheyligsten und unzertheilten Dreyfaltigkeit kund und zu wissen, wo es zu wissen nöthig, dass zu Immerwehrende gedächtnus vermög des untern Dato 21.ten July abgeruckten 718.ten Jahrs errichtet- und geschlossen heylsamen fridens zu Bossarovitz articulo 5.to et 6.to die granitz Schaidung von dem an dem Nidergang von seithen Croatien gelegenen Uffer des Unna Strombs befindlichen Neu Novi und dero angehörigen territorien durch dero Röm. Kays. und Cath. Mayt. gevollmächtigten Commissarium würklichen Obristen und Oberhaubtman zu Zeng wie auch Generalamtsverwaltern deren Croatischen und Meergränitzen dem wohlgebohrnen Herrn Herrn Maximilian Ernst freyherrn von Teuffenbach und den wohledlgebohrnen Herrn Nicolaum Petkovicz allerhöchst gedacht Röm. Kays. und Cath. Mayt. Commendenten zu Jessenovacz als mit Commissarium Eins und der durchleuchtigsten Ottomanischen Pforten ebenfahls gevollmächtigte gränitz Schaidungs Commissarios die Hochedlgebohrne Herrn Hachi Achmet Aga Chehaia Bessiera Bossanzkoga, Herrn Teffter Chehaja, Herrn Bosnischen Hallaj Beg und Herrn Vlah Alli Effendi Kadia der Bosnischen Seithen Anderten theils ordentlichen angefangen, das hinnachfolgende abgeglichen und concertiret auch ad triplex confinium fortgesetzet, folgbahr mit göttlichen gnaden und beystand in fride geendiget und geschlossen ausser das die in dem Unna Fluss gelegenen Insuln (ungeachtet die türkische Herrn Commissarien das Schreiben von ihrem Hof erhalten, und solches nach dem Kays. Hof abgeschicket worden, mit dem Gross Sultanischen Oratoren in Wienn das Werk zu besprechen von dannen man nichts weithers ordiniret hat) vor dermahlen keines weegs erortteret sondern mit beyderseithig einstimb- und bewilligung solche in suspenso gelassen worden, und gelassen werden müssen, jedoch mit dem ausdrucklichen Vorbehalt, dass der erstgenanten Insuln usus bis zur rechtmässigen entschaidung den grossmächtigsten 2 Kaysern neutri parti zu kommen könne oder möge. Wie übrigens solches die hienach gesetzte gantz genau gezeichnete Marck oder granitz Onken des mehreren ausweisen thuen.

Erste Gränitz Onken oder zeichen ist zu Neu Novi ad occidentem in königreich Croaten an dem Unna Strohm dessen usus communis ist, bey dem Grabovitza bächel (welches disses Novi von dem türkischen Schloss Krupp scheidet) an einem baumb Prest genandt genohmen und mit einem Creutz zeichen angeschlagen worden, wo man so dann die lineam rectam zu dem mitten in offenen feld stehenden grossen baum Doppol in loco wurde ex parte caesarea rechter hand ein grosses sichtiges creutz ex parte Ottomanici imperii lincker hand aber vier einhalbe Spann hoch von der erden zum Anderten zeichen oder Mark der Mondschein eingehauen. Dann das

dritte Marck ware die von der Erden aufgeworffene Onken in dem ersten ganz flach gemachten Hügel umb einen Aichbaumb; und flüsset das bächel Grabovicza rechter hand ungefehr 50 Manns Schritt weith von diser Onken im Thall. Von diser

Onken gehet man den ordinari weeg und strassen auf und nach disen weeg zum bekanten dürren kerschen baum, weithers den weeg nach aufwerths wird gelanget zu dem orth wo 3 weeg zusammen kommen, und concurriren und umb einen Aichbaum wurde die

Vierte Onken auffgeworffen, wovon danen es etwelche Schrütt weith ist an einem Aichbaum anwiderumben ein Creutzzeichen marquiret worden, welches den weithen weeg ad montem Klepala, wo Guasdansky rechter, lincker hand aber Bussin ligend ist, ausziegen und sich an die gesetzte Erste Marsiglische Onken anschlüssen thuet.

Folgen hierauf die erneurete gränitz Onken oder Mark von Berg Klepala bis zum zusammen Fluss deren Flüsse Glina und Glinicza und in ordine die

fünffte Onken in Mitte des Erst angeregten Berg Klepala dann in weeg die

Sechste Onken. Von dannen die

Sibende Onken in Berg Radovik in dem orth Chorna Jamnitza an der rechten hand des weegs die

Achte Onken neben einen engen durchgang zur lincken hand des weegs neben bürckbaume die

Neunte Onken in der Erde Radovick genandt, und thall Dabrina auf den alten weeg, und die

Zehende Onken ist gesetzt zur lincken hand des gipfels des erstgenanten bergs Radovick, und die

Eilffte Onken in demselben berg Radovick zur rechten hand des weegs, da zur lincken seithen das bächel Dabrina vorbey flüssen thuet; die

Zwölffte Onken ist in vertice des Bergs Radovick zur lincken hand des wegs gesetzet; die

Dreyzehende Onken aber eben in vertice des bekanten bergs Jamnik. Die

Vierzehende Onken zur lincken seithen des ersagten bergs Jamnik neben den bekanten stehenden wasser Ergivacz genandt. die

Fünffzehende Onken in vertice Duorcza zwischen zweyen bachlen Ceve und Lubina und zugleich zwischen zweyen weeg. die

Sechszehende Onken ist an dem orth Jellova Gora zur rechten hand des weegs. die

Sibenzehende Onken im orth Mette a regione der besatzung Bussin zur lincken seithen des weegs. die

Achtzehende Onken stehet zur rechten hand, wo die zwey weeg deren Schlösser Bussin und Guasdansky in Bukofklanitz sich zusammen begeben. Die

Neunzehende Onken in vertice des bergs Nicolina Klanacz zwischen zwey weeg. die

Zweynzigiste Onken in weeg rechter handt Nicolina Kossa genandt. dann absteigendt in fluss Radagniza neben den thall Nicolin Kossa. die

Ein und zweynzigiste Onken. Die

Zwey, und zweynzigiste Onken ist gesetzet im thall Radastitza zur rechten hand des weegs: aus dem thall Radastitza aufsteigend neben den brunen Graboucza zur lincken hand des weegs; die

Drey, und zweynzigiste Onken. In dem orth Rataska Rauniza zur rechten hand des weegs. Die

Vier und zweinzigiste Onken. die

Fünff und zweinzigiste Onken in dem orth Stara Strasbeniza zur lincken hand des weegs: die

Sechs-undzweynzigste Onken an dem Hügel Guniaffizza genant rechter hand des weegs. die

Siben, und zweynzigiste Onken in berg Radoniza Glavicza da an der rechten seithen das bächel Jassenof, zur lincken seithen aber das Bächel Babina lauffet. die

Acht-undzwänzigste Onken in disen berg Radoinitza Glaviza zwischen disen erstgenanten bächeln zur rechten hand dises bergs in superficie: die

Neun-undzwänzigste Onken dann zu Babina Glavizza Berdom lincker hand des weegs. die

Dreyssigste Onken neben den thall Verh Platina zur lincken hand des weegs Verstor Potok genant. die

Ein-unddreyssigste Onken in dem orth Regiebucza aliter Ruiska umb einen baum und seynd die nebenstehende bäume angehacket. die

Zwey, und dreyssigste Onken durchgehendt von denselben berg Regiebucza in dem berg Gerllevicz bei ein sehr grossen Aichbaum, da die nebenstehende baumer zugleich gezeichnet worden. die

Drey, und dreyssigste Onken umb einen zarpfenbaum, deme ein Aichbaum zuehanget, von dannen die

Vier-unddreyssigste Onken die 2 bächel Prestova und Boina constituiren, und neben den wald die

Fünff-unddreyssigste Onken, von dar bis zu denen bruchsteinen des zerfallenen Schlosses Boinak sechs Onken gesetzet worden; als die

Sechs-unddreysigste Onken in genanten Schloss Boinak über den halb zerfallenen Thurn; und das Schloss selbsten verbleibet geschlaiffet, das keinem theill alda solches in das kunfftige zu gebrauchen erlaubet seye. die

Siben-und dreyssigste Onken a regione dises geschlaifften Schloss im Thall Kuriastiza. die

Acht-und dreyssigste Onken in dem berg Kolon genandt bei einen aichbaum. die

Neun, und dreyssigste Onken im nächsten orth zur rechten hand des weegs. die

Vierzigste Onken neben dem bächel Grabouska auch zur rechten seithen des weegs. die

Ein-und vierzigste Onken im berg Chihaja Kossa von rechter seithen. dann die

Zwey, undvierzigste Onken in selbten berg zur lincken hand. die

Drey-undvierzigste Onken in selbten berg zur seithen wo ein Aichbaum mit einen Creutz gezeichnet worden. die

Vier-undvierzigste Onken, wo die bächel Cemerniza Bacotta zusammen flüssen. die

Fünff-undvierzigste Onken durchgehend in selben gestadt zum bächel Ivanis zur lincken seithen des weegs. die

Sechs-undvierzigste Onken in berg Ivanis Kossa; dann die

Siben-undvierzigste Onken neben den bachel Sayn. die

Acht, und vierzigste Onken ist das bächel, welches von dannen bis zu die seinigen brünnen die March constituiret; dann neben den bächel a regione des grabs des Sayn. die

Neun, undvierzigste Onken von dannen recta neben den grab des Sayn. die

Fünffzigste Onken fehrers nach den berg Dabrina an lincker seithen des weegs. die

Ein-undfünffzigste Onken im berg Krijava. die

Zwey-unfünffzigste Onken, wo der weeg sich zur lincken seithen des weegs neiget, und heisset Lumbardenick. die

Drey und funffzigste Onken. die

Vier, und funffzigste Onken in demselbigen orth zur lincken seithen des weegs. die

Fünff-uudfünffzigste Onken in der gähen abhangung, welche gegen den bächel ziehlet. die

Sechs-undfünffzigste Onken ist in derselbstigen hinabhangung. die

Siben, undfunffzigste Onken in dem orth Sassin Kossa, zum ursprung des bächel Bukon genant. die

Acht, undfünffzigste Onken in denselbigen berg Sassin neben selbten bächel Bukon; von dannen die

Neun, undfünffzigste Onken oder bemarkung dises bächel Bukon bis zum fluss Gliniza, von dannen aber die Gliniza bis zusammenfluss des flusses Glina. die

Sechzigste Onken oder Schaidung macht; die

Ein, und sechszigste Onken in dem Angel diser zusammenflüssenden flüsse Gliniza und Glina, wo dann auch das bächel Bonikel in die Glina sich verfallet, und mit diser Onken thuet dise seithen der artificialen linie aufhören und sich endigen.

Hienachgehend folget die bemarkung von dem zusammenfluss deren flüssen Glina und Gliniza bis zum Fluss Koranna.

Von der vorgegangenen Gränitzonken ist die bemarck- und schaidung weithers des fluss Glina naturlicher lauff selbsten und also die

Einundsechszigste Marck und da das bächel Rabina in die Glina fallet ist die

Zweyundsechszigste Onken von dannen zum ursprung des in die Glina fallenden bachels Rabina an dem fuss des bergs Cherovatz an einem baum Graba die

Dreyundsechszigste Onken mithin grade aufwerths an disen berg Cherovatz wo der kayserliche Chardak in vertice gesetzet ist e regione des ersagten Chardaks an einen buchbaum die

Vierundsechszigste Onken. die

Fünffundsechszigste Onken von Chardak lincker hand sodann in thall Cherovatz an einen aichbaum: folglichen hat diser kayserl. besetzte Chardak drey neue Onken überkommen: sodann die

Sechs, und Sechszigste Onken hat sich in des Knöss Bandich Tröschtänn zur alten gränitzlinie angeschlossen, und wird restauriret; die

Siben, und Sechszigste Onken über den berg Grabovacz zur rechten seithen neben dem berg im gstadt; darnach die

Acht-und Sechszigste Onken an dem bach Kerniadusch. die

Neun und Sechszigste Onken an der Gnoiniza bey dem biernbaum. die

Sibenzigste Onken an Eben diser Gnoiniza auf der höhe des hügels umb einen Aichbaum, und in den walt die

Ein, und Sibenzigste Onken, dann die

Zwey, und Sibenzigste Onken in ostio wo die Gnoiniza in die Koranna sich verfallen thuet.

Folgen die Onken von dem Fluss Koranna bis Jeszera.

Man gehet die meta, oder die

Drey und Sibenzigste Onken nach dem fluss Korranna (dessen usus communis ist) aufwerths über Zklopp oder die überfuhr nacher Sturlicz zue, und ober einer Insul $2^1/_2$ Viertelstunde lang, und umb einen Eschenbaum ist diser Onken als ein

appertinens zum kayserl. Schlössel Furian aufgeworffen worden, wo e regione ein gezeichneter Rustenbaum in der besagten Insul stehet ein signum, dass dise Insul an kayserl. seithen verbliben ist. die

Vier, und Sibenzigste Onken durch den Furianer wald umb einen Aichbaum bey der Lacken. den weithers in disen wald auf und umb einen 2 spitzigen Aichbaum ist die

Fünff und Sibenzigste Onken. die

Sechs, und Sibenzigiste Onken ist gesetzet an einen weissen buchbaum vulgo Graber genant, da man an das feld Zapolie gelanget: die

Siben, und Sibenzigiste Onken über den Zapolier Feld an dem fuss des bergs Maschvina umb einen Aichbaum und verbleibt die alte Zapolier Kirchen und Thurn rechter hand ligend; die

Acht, und Sibenzigste Onken auf der höhe des bergs Maschvina umb einen buchenbaum. die

Neun, und Sibenzigiste Onken nach der Höhe, und Sattel des bergs Maschvina ob den Schlössl Furian umb einen Buchbaum, dann lincker hand sich abwerths begebend. die

Achtzigste Onken umb einen Eichbaum, da auch eingruben voller stein, und felsen, von dannen absteigende übee berg und thall ist die

Ein, und Achtzigste Onken umb einen grossen Eichbaum allda vier andere Eichbaum nebenstehen thuen; dann nach dem feld Rudenizza sich begebend, allda die

Zwey, und Achtzigste Onken umb einen angebrandten Eichbaum, folgendts an besagten feld Rudenizza grad aus continuirend, und in einer wenigen tieffen umb einen grossen Eichbaum ist die

Drey, und Achtzigiste Onken und hat das besetzte kayserliche Schlössel Furian 11. neue Onken bekommen, womit das Tersaczer und Furianer territorium geschiden worden. Mithin schliessete man sich an dem Rudenizzer Feld an, an die alte gränitzlinie und ist allda die

Vier, und Achtzigiste Onken umb einen Eichbaum renoviret worden. dann an Spitze des felds Rudenizza auf offenen feld, welche Onken sich sambt den baum verfallen und dahero von neuen erigiret worden. die

Fünff, und Achtzigste Onken folgend zwischen dem Rudenizzer feld, und der Ebne des bergs Blissnicza ist die

Sechs, und Achtzigste Onken umb einen Eichbaum, die

Siben, und Achtzigste Onken auf den freyen weeg von Blissnicza gehend. die

Acht-und Achtzigste Onken ist zu Blissnicza Berdo umb einen Eichbaum, dann die

Neun, und Achtzigste Onken unter den berg Blissnicza in orth des Dellyn Bassa Schlacht, sodann nach den weeg Lumbardenik genandt in dem feldt Rackovitza ist die

Neuntzigste Onken von wannen über ein bachel gehend auf der ebene bey einem bürcken baum ist die zerfallene

Ein, und Neuntzigste Onken erigiret worden; und da die gränitz nach dem wasser Rackovitza sich ziehet und in der anhöhe ist von der Erde die

Zwey, und Neuntzigste Onken von disen Marck directe das bächel Rackovitza auf eine halbe viertel stund lang die Schaidung und die

Drey und Neunzigste Onken constituiret; der in der Rakovitza befindliche Brunnen bleibet usus cummunis fehrers aufwerths sich verwerffend, und auf einer anhöhe umb einen Aichbaum ist die

Vier, und Neunzigste Onken: dann den weg gehendt. auf einer ebene umb einen Eichbaum ist die

Fünff-und Neuntzigste Onken über den ursprung des bronnen Graboviza umb einen Stock ist die

Sechs- und Neunzigste Onken da folgend nach und zwischen der Ranina und den ursprung Grabovicza auf offenen feld die

Siben und Neuntzigste Onken ist fehrers umb einen doppelten lindenbaum ausser dem weeg lincker hand hat man wegen der zerfallen und unkentbahrlichkeit der alten Onken Eine neue, und die

Acht und Neuntzigste Onken aufgerichtet Nahend Zersadole umb einen bircken baum dan neben den alten weeg zur lincken seithen untern thall um einen 2spitzigen aichbaum ist die

Neun, und Neuntzigste Onken, dan die

Hunderte Onken ist gegen dem berg Runiaviza gehend umb einen birckenbaum. die

Hundert, und Erste Onken unter disen berg Runiavizza umb einen Eichbaum. die

Hundert, und Zweyte Onken neben der Mlinarischen brucken in der höhe des gstadts des disseitigen Fluss Korrana unter dem weeg neben einen walt, umb einen Aichbaum und allda thuet der erste benante Fluss Korrana fast die limites zu machen anfangen, und solche bis Jeszera continuiren, wo er seinen ursprung hat, welches orth hienach gehend beschriben werden wird, das also der theill des untern Croaten hiemit bemarcket und absolviret worden.

Nun folgen die gränitz Marck des obern Croaten nemlich von Jeszera bis ad confinium triplex wie solche in der Carlovitzischen gränitz-Schaidungs-Commission ad distinctionem der territorien zwischen der kayserl. Gschlösser Uduina und Gratschaz und deren türkischen Schlössern Bihacz und Ostrovicz wie auch der Provinz Zerp limitiret, dermahlen aber anwiderumben beritten, erfunden und renoviret worden, weillen der orthen Ihro Kays. Cath. Mayt. keine wahre Posses nach den Errichtet gegenwärtigen fridens Instrumento zugewachsen ist, die

Hundert, und dritte Onken im berg Bugliadolich in theill Blissevicza Jessekoput in der höhe, wo der See Jeszera in das Gesicht fahlet: die

Hundert und vierte Onken zu Koprivicza berg und Seliaver weg zwischen zweyen höhen zu Vrassevert und Naverh Blissevicza unter einer gähen anhöhe, welche zur rechten hand ist, umb einen Eichbaum herumb. die

Hundert, und fünffte Onken nach der Planina in mitten des weegs Farkassich. die

Hundert, und Sechste Onken nach der Planina zu dem Gipfel des bergs Guk genandt, die

Hundert, und Sibende Onken der Massinischen Planina nach auf den hohen berg Loqua. die

Hundert, und Achte Onken im weeg Lumbardenik oder Stuck weeg genandt des bergs Massin in einen offenen feld, so Dugo Polina heisset. die

Hundert, und Neunte Onken auf den Gradovicza berg, sonsten Veliki Liczacz genandt; die

Hundert, und zehende Onken im berg Chermenicze neben den brunn, und die

Hundert, und Eilffte Onken zwischen die bergen Dabaristiza, die

Hundert, und zwölffte Onken in der höhe des bergs Kupiruha. die

Hundert, und dreyzehende Onken in dem gipfel der höchsten Schroffen oder Reiss Ztrassbeniza oder wachthütten wo der Prospect in die Provinz Zerp ist. die

Hundert, und vierzehende Onken von steine in der Höhe Popina Klanacz zur rechten seithen des weegs die

Hundert und fünffzehende Onken in untern glatten gipfel der berg Popistak. die

Hundert und Sechszehende Onken in der Höhern Schroffen oder Reiss Popistak allda man von ein zur anderen Onken siehet. von dannen die

Hundert, und Sibenzehende Onken die höhe Popistak constituiret, verbleiben aber zuruck rechter seithen bey der kleinen Popina die thall Corito und Benari. die

Hundert und achtzehende Onken sodann ist in den gipfel des erstgenanten berg Popistak an einen steinigen orth, die

Hundert, und Neunzehende Onken in der Höhe des gebürgs Ranna, Popistak an einen steinigen orth wo man auf 4 seithen aussehen kann. die

Hundert und zweynzigste Onken am fuss des bergs in der Enge Villin genandt zur lincken hand des weegs. die

Hundert, und Ein, undzweynzigste Onken im berg Cherniverch oder Ruinava Glavicza von steinen. die

Hundert drey und zweynzigste Onken im thall Ruinack. die

Hundert Vier, undzweynzigste Onken im berg Kitta Berdo. die

Hundert fünff-undzweynzigste Onken im thall Metuliavi Dolacz umb einen Eichbaum. dise alt- und renovirte Onken ware ex parte turcica etwas suspect, wegen deren lincker seithen ex parte Veneta occupirten plätzen; und haben die türkischen Herrn gränitz-Schaidungs-Commissarien sich Erkläret, das ihres thails mit renovation deren Onken der orthen der der Venetianischen durchleuchtigen Republique an ihrer in appertinentibus zuekommend-künfftigen Possess nichts praejudiciren solle. die

Hundert Sechs-undzweynzigste Onken im feld Bölo Berdo. die Hundert Siben, und zweynzigiste, und nicht erkente Onken wurde per mutuum consensum zur lincken hand des weegs zu des Kovatsch Haus gehendt gesetzet, zu Hottonsko Bölo die

Hundert, achtundzweynzigste Onken im feld Hotton und Endlichen die

Hundert, Neun, undzweynzigste lezt und Allerhöchste Onken auf den berg Debelo Berdo, in dessen höhe Medvecza Glavicza genandt, allwo das triplex confinium ist. Da haben die kayserl Herren gränitz-Schaidungs-Commissarien aber ad orientem von steinen einen kleinen Thurn erigiren lassen.

Und dieweillen auf diese weise die gränitz geschiden, und bemarcket ist, allein die Insuln in dem fluss Unna zu Neu Novi (so dermahlen in suspenso bleiben, neutri parti der usus zuegelassen ist) von beyden kayserlichen höffen auszumachen, und solchen das gebührende zill zu setzen übrig, dass folgbahr und nunmehro ohne einigen Vorbehalt und ausnahm alles, und jedes, was zur rechten seithen dieser Granitzlinie situiret, in dem vollkommentlichen besitz- beherrschung- und gewalt der geheyligten Röm. Kays. Mayt. und das, was Jennseiths und zur linken Handt gelegen, dem Gross Sultanischen Imperio undisputirlichen gehören und verbleiben solte. Als seynd zu dem Ende und in Urkundt dessen zwey gleichlautende Instrumenta aufgerichtet auch eines unter des anderen theil unterschrifft und fertigung gegen dem andern ausgewechslet und zuegestellt worden; geschehen im feldlaager Muttelicz den 11.ten Octobris des Ein Tausendt-Sibenhundert, und Neuntzehenden Jahrs.

L. S. M. C. Frh. v. Teufenbach. L. S. Nic. Petkovich.

*

ibidem p. 656—660.

Kurtzer begriff

was ihrer Röm. Kays. und Cath. Mayt. mittels diser vollbrachten gränitz Schaidung richtig gestellet, so durch einen unterhänig gehorsambsten bericht dem hochlöbl. kays. Hoff-KriegsRath unter do. Wienn den ..... (sic!) May 1720 vorgestellet worden ist.

Nachdeme mittels göttlichen Gnaden die untern do. 10. August 1718 Allergnädigstens aufgetragene türkische gränitz Snhaidungs Commission von einfluss des Unna fluss in den Saustrohm bey Alt-Jesenovatz angefangen, und die granitzlinie bis in die ausserste des obern Croatien auf den berg de bello berdo [1]) wo den vorhinig aufgerichtet Carlovitzischen fridensschluss nach vor Jahren man das Confinium triplex aufgerichtet, und gesetzet hat, ebenfahls gezogen worden, so habe auf allergnädigsten kayserl befelch über das gegenwärtige gränitz Schaidungs Geschäfft ein ordentliches Prothocoll geführt, welches mitsambt der gränitz Landt-Carten ut A. et B Euer Hochfürstl. Durchl Exzellenz und meinen gnädigen hochgebiettenden Herrn Herrn in unterthänigkeit einreiche, und der Schuldigkeit nach übergebe, es wollen Ihro Hochfürstl Dlt. Excell. und meinen gnädigen Hochgebiettenden Herren Herren belieben hieraus gnädigst zu ersehen dass Crafft diser gränitz Schaidungs Commission in Bosnischen gebieth jennseiths der Unna Ihro Röm. Kays. und Cath. Mayt.

Erstlichen der Platz alt-Jassenovatz (wie die ad Prothocollum gelegte Carten solchen figuriret) mit seiner 2 stundigen accordirten frontier loco dependentium richtig gestellet worden, diser Platz hat um sich herum einen grossen Morast, dermahlen dicke Waldung und den berg Gossara vor sich; in disen abgetrettenen district haben Ihro Röm. Kays. Mayt. zwey öde orth Demirovaz und Gunievacz genant überkommen.

Andertens hatten die kayserl. waffen das alt-Dubicza erobert wo die oberbeyligende Landtcarthen solches vorstellet, zu welchem Posto krafft deren verglichenen 2 stunden loco dependentium mit denen gränitz Onken folgende 16 öde dorffschafften eingeschlossen worden. Klekoffsky, Usrefflie, Lassinsky, Voykoffo, Gornosselczy, Jellovacz, Sluchani, Bobergyani, Agniczy, Kossucza, Vrevchani, und inferior Mrassoviczy. Ausser disen dorffschafften in denen frontieren liget vor das grosse gebürg Kossara.

Drittens wurden behaubtet die drey zum Praesidirenden Platz und Insul Kostanitza gehörige Thürne; als der erste Slabinskoga Kula genant, und dann zum

Viertten die Insul und Castell Costainicza selbsten, bis zum gränitzbach Strissna und alt-Novischen territorio und figuriret disen Platz die oben beygelegte Landtcarten allda nun der haubt Pass aus Banjaluka ist.

Diser Platz und Insul Costainicza nebst den zuegefallenen und angezogenen drey thürnen hat das gebürg vor sich Pastirroba und Vraganner genant und comprehendiret in seinen district vermög deren in das Bosnien loco dependentium abgeglichenen 2 stund 10 dörffer als Ussaskovacz, Maglajacz, Mrasoviczy, Gerbavczy, Muhanicza, Knes. Dolic, Zlabina, Serigovlic, Vadichevo, Pruschlu-Pol und nebst disen eine alte so genante Machur begova Kula oder Thurn.

Fünfftens ist Ihro Röm. Kays. und Cath. Mayt. die landerey des neuen Novi oder Novi-Palanka vermög des gegenwärtigen friden Schluss Art. 5.[ti] exceptis Insulis abgetretten, worinnen alles öd und unangesidlet angetroffen worden. Finde aber meiner

[1]) = Debelo brdo.

unterthänigsten devotion nach allda anzuregen, dass die Türkischen Commissarien von sich selbsten, uns aus aigner bewegnus sich eröffnet, in disen zur Versönnung resignirt und eingeraumbten Landereyen 700 Häuser zeith der türkischen beherrschung gestanden zu seyn;

Sechstens ist in Carlstädtischen Generallat der Chardak Cherovacz welcher ausser der alten gränitz linie drey neue Onken bey den ursprung der Rabina überkommen, weisset disen Chardak Cherovatz die ebenfahls obenbeygeschlossene Carten.

Sibendens folgt das geschlössel Furian genant, so in der Zluiner frontier ligend ist, dises gschlössel figuriret die auch an seinem orth beygelegte Carthen und hat mit denen abgetrettenen Dependentien die alte Kirchen in Zapolier feld eingeschlossen, und an der alten gränitzlinea von der Koranna aufwerths wie auch an den Sattel oder höhe des grossen bergs Maschvina 3/4 stund wegs überkommen. Nach disem wurde alles nach der alten gränitzlinea tractiret und seynd die alte gränitz Onken gantz sichtbahrlichen durchgehendts usque ad triplex confinium restauriret worden.

L. S. M. C. Frh. v. Teuffenbach. L. S. Thad. M. Brevenhuber.

(Državni arhiv. Acta pacis Passarovicensis. Pars III. pag. 445—450.)

(Nastaviće se.)

Прилози геолошкој историји Неретве[1]).

Приопћио

др. **Јевто Дедијер.**

(Са 1 таблом.)

Као једна од највећих ријека јадранског приморског карста Неретва је привукла одавно пажњу научних испитивача. Текући од Раме до мора попречно на правац пружања динарских планина, она открива готово све врсте слојева, од којих су грађене планине динарског система и због тога геолози су се радо бавили испитивањима у њеној долини. Открићем трагова од дилувијалних глечера на планинама које хидрографски с Неретвом комуницирају, географи су обратили већ одавна пажњу на многе географске објекте у њеној долини, особито на старе купе од наноса и на њезине терасе. Због овога свега Неретва се може данас сматрати као једна од најпознатијих, као једна од најбоље испитаних ријека цијеле Босне и Херцеговине. Ипак поред свега тога постанак њене долине, особито оног дијела између Раме и Јадранског Мора није ни мало јасан. И ранији су испитивачи, а особито Цвијић, обраћали пажњу на чудновату форму Неретвине долине.

Извирући у области највиших босанско-херцеговачких планина, она тече готово средином области наших високих планина, док код Коњица не уђе у коњичко-рамску терцијерну котлину. Ова је у својој основи састављена од разних стијена тријаске и палеозојске старости, поглавито од верфенских шкриљаца и тријаских кречњака и доломита. Доста је неправилна облика нарочито ради многих острва и узвишења од основних стијена, који се у облику ртова одвајају од ивичних планина или се у облику високих кречњачких платоа у њеној средини дижу. У главноме задржава правац горњег Неретвина тока *(ЈИ-СЗ)*. Испуњена је слатководним седиментима олигоцено-миоцене старости, међу којима у најдоњим слојевима превлађују пјешчари и конгломерати, у средини лапорци и глине, а у највишим опет пјешчари и конгломерати. На својој тријаско-палеозојској основи дискордантно наслагани и знатно поремећени падају већином сјевероистоку. Сталожени у уваласта улегнућа своје основе, испресијецани и разорени разним ријекама у средини су јако искомадани; ту достижу каткад знатније висине. У главноме издвајају се двије цјелине тих слојева: прва између Коњица и Клечке Стијене, дуга 30 до 40 *km*, широка мјестимице до 5 *km*; друга с највећом својом

---

[1]) Проучавана мјеста престављена су на секцијама аустр. специјалне карте: Ljubuški—Metković, Kočerin—Mostar, Jablanica—Potklečani, Konjica—Bjelemić, Prozor, Bugojno.

дужином око 15 *km* рачва се код Прозора, иде у правцу епигенетске Рамине клисуре до испод села Горице у дужини од три до пет километара. Између ове двије цјелине нађе се овдје ондје на главицама и на врховима ових слојева у мањим хоризонталним димензијама, који показују, да су ове двије крпе слојева некад чиниле једну цјелину [1]).

Управо на овоме мјесту гдје се ослободи великих планина, и кад улази у једну стару котлину, која има све услове да издржи једну велику ријеку, Неретва скреће из свога првобитног правца под правим углом, окрене ток попречно на правац слојева, пробија се кроз једну преко 2000 *m* високу планинску масу. Тај угао, то на први поглед необјашњиво скретање из првобитног правца, напуштање за стварање долине тако повољног, једним расједом још потпомогнутог правца пружања динарских директриса, оно остављање веома повољног, претежно пјесковитог и шкриљастог трошног терена коњичко-прозорске котлине и пробијање кроз тврде кречњачке слојеве је, по мом увјерењу, најинтересантнији и највећи проблем у морфологији долине Неретве.

Овим питањем одавно сам се интересовао и ради њега пропутовао сам неколико пута поједине дијелове Неретвине долине. На тим путовима нашао сам разне трагове старијег Неретвина тока, који су истина још недовољни за дефинитивно рјешавање постављеног питања, али у познавању старости Неретвине долине чине знатан напредак и уједно могу послужити као кључ за рјешавање горњег проблема.

*

И ако су, као што смо горе споменули, разни научни испитивачи проучавали разне дијелове Неретвине долине, од њих се је једино Цвијић бавио Неретвином долином као цјелином и дао нам опис цијеле долине од извора до Мостара [2]). Од резултата његова рада о Неретви за нас су најглавнији ови: У Неретвиној долини могу се издвојити два дијела и то: први од извора до ушћа Раме, и други од ушћа Раме до морске обале. Први дио тече у правцу *ЈИ-СЗ*, држи се са знатном правилношћу општег правца динарских директриса, а прати га велики неретљански расјед, који се исто тако пружа у смислу динарских директриса. То је права уздужна долина са необично свјежом и јаком ерозијом, с масом брзатака и са многим каткад веома дугим клисурастим непроходним тјеснацима. Терасе, особито шљунчане терасе су врло ријетке, трагови ријечног акумулационог рада исто тако. Њен денудациони рад је и сувише једностран, ту се врши интензивно разарање планине и удубљивање долине. Осим тога Цвијић је опазио да поједине непроходне клисурасте дијелове Неретве прате с југа у правцу њене уздужне долине високе преседлине, од којих је Цвијић испитивао оне код Језера под Моринама, Презрен и Бацко поље; њих је прогласио као улегнућа изазвана оним великим расједом. У најнижим од тих удољина у Чичевима и Борцима ја сам нашао, као што ћемо послије видјети, старе Неретвине шљунке и због тога није искључена могућност да се и у горња три нађу ма какви трагови старог тока.

У другом дијелу скреће Неретва од свог првобитног правца готово под правим углом, тече попречно на правац слојева, прави познату кањонску клисуру између

---

[1]) О геолошком саставу коњичко-рамске котлине: Katzer, Geol. Führer durch Bosnien und die Hercegovina, 1903., стр. 211.—224.; затим Bittner, Tietze, Mojsisovics, Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina. Wien, 1880, стр. 251.—254.

[2]) Др. Ј. Цвијић, Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе. Глас срп. краљ. Акад. LVII.

Раме и Бијелог Поља. Она је типски преставник ријека пробојница. И ако је ерозија и у овом дијелу необично интензивна, ријечни рад није тако једностран; поред необично јаког удубљивања и регресивног помјерања Неретве и њених притока: Дољанке, Удбара, Дрежанке, Глогошнице и Бијеле, ми ипак имамо у њеној долини мањих проширења, у којима је Неретва сталожила своје, каткад врло дебеле наслаге и у којима су лијепо развијене двије шљунчане терасе, које не стоје у никаквим директним везама са коритима старих глечера [1]) и у чијем саставу учествују увијек у извјесној мјери облутци од еруптивних стијена из области Раме и Дољанке [2]). Ова Кацерова проматрања су од важности због тога, што несумњиво доказују, да је пробојница Неретвина већ у дилувиуму комуницирала с коњичко-рамском котлином. Осим тога за питање о постанку овог дијела и о њеним негдашњим хидрографским везама од важности је и Кацерово тврђење, да облутци кварцпорфира, јасписа и хематита потичу с југоисточних дијелова Вратнице, и то Витреуше.

Кад изађе из ове клисуре Неретва тече кроз котлинаста проширења, која су везана мањим клисурама. Између Дрежнице и мора Неретва пређе кроз пет таких поља: Бијело, поље око Мостара, Бишће, Габела и равница код Метковића. Већина тих поља спојена је краћим мањим тјеснацима а Бишће и Габела 20 до 25 *km* дугом клисуром, издубеном у кретацејским и еоценим кречњачким набраним слојевима. У свима тима пољима, од којих су нека за читавог неогена и дилувиума била под језерима, Неретва је усјекла корито у дилувијалне језерске конгломерате и облутке, а врло ријетко допире до слатководних терцијерних седимената. У Бијелом Пољу гдјегдје испод шљунака виде се ти старији финији слатководни седименти: ситни пјескови, зеленкасте глине и лапори, сталожени у слојеве. У цијелом кориту ја сам их видио оголићене једино на сјеверној ивици Мостара код Циганске махале и то љети, кад је вода у Неретви ниска. До уласка у клисуру између Бишћа и Габеле у Неретви превлађују брзаци и мали букови, код Буне прави мале слапове и брзатке и онда постаје мирнија, почиње овдје ондје већ у самој клисури меандрирати, док се у Габели и даље од Метковића не разлије у масу рукаваца, мртвица и меандера. По свему се види да су ова поља старија од Неретвине долине, јер су њихова форма и њихове ивице у главним цртама независне од Неретве и од њених притока.

Клисура између Бишћа и Габеле усјечена је у једну пинепленирану, карсним процесом, особито процесом стварања красних поља и постхумним ријечним долинама и ресистентним мосорима оштећену висораван, која се од Чабуље и Вележи мјестимице благо, а мјестимице, на више комада изломљена, спушта према јужним херцеговачким пољима. У своме уздужном правцу захвата велике димензије. Почињући на југу од Дувна она иде сјеверно од Имотског и Љубушког Поља, прелази преко Неретве, чини јако пинепленирану зараван Дубраве, па је нестане пред Видовим Пољем. У ту висораван усјекла је Неретва своје око 100 *m* дубоко корито веома стрмијех, готово вертикалнијех, 80 до 150 *m* високијех ивица и 500 до 800 *m* широка дна, испуњена пијеском и шљунком, по коме Неретва меандрира и рачва се разнолико. Кад се та долина проматра с чапљинске Ћуприје или

[1]) Dr. Friedrich Katzer, Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina. Сарајево, 1903., стр. 234.

[2]) На озн. мј., стр. 236.

[3]) На озн. мј., стр. 231.

с Хотња више Тасовчића, види се, да је та клисура усјечена у једну старију долину, која се у облику пода продужује с десне стране уз долину, прелази неколико пута и на лијеву страну и дају јој се трагови пратити и до Слипчића више Бишћа. Најприје се види испод Црљеначе на десној страни Неретве на апсолутној висини од 80 до 90 *m*, а над данашњим дном Неретве 75 до 84 *m*.

Уз десну обалу да се још пратити од Шурманаца (142 *m*) преко Кручевића (173 *m*) до Дубраве под Шибењачом (180 до 200 *m*) у дужини преко 8 *km*, а вјероватно је у њој још и село Слипчићи. На лијевој страни изгледа да је на њој и виноград Модрич (око 60 *m*) више Тасовчића, у коме изненађује знатно дебео слој црнице помијешане с пијеском. Траг од те долине види са под Градином више Почитеља (123 *m*), код Хотња и Бивољег Брда, а затим код села Пијесака.

Од велике би важности било утврдити вријеме, у које је Неретва у овој висини текла[1]). Од млађих седимената у Бишћу и у пољу око Мостара овдје се могу узети у обзир терцијерни и дилувијални слојеви. За дилувијалне слојеве мора се рећи да су они преписки за ову долину; разлика је огромна, у почетку она износи око 150 *m* висине. Због тога долина се може доводити у везу с олигоценим лапорцима и конгломератима на Мукоши и око Радобоље или с оним високим бречијама и пјешчарима, што прате Неретву с лијеве стране од сјеверног логора до Бјелушина у Мостару, чија нам је старост непозната и за које Кацер мисли, са неком сумњом, да су плиоцене старости. Из овога свега може се само то са сигурношћу тврдити: ријека је текла у *овом нивоу*, у једној доби између олигоцена и дилувиума.

Из данашњих кота у долини Неретве и у овој старој долини дају се прочитати неколика интересантна факта. Стара долина испод Црљеначе диже се изнад данашњег корита 80 *m*; код Кручевића око 150 *m*, а код Слипчића близу 200 *m*. Из овога се свега види да је ова зараван читава косо уздигнута, да успон између Дретеља и Буне (који су раздалеко до 20 *km*) износи 6 на хиљаду. Овај нам факат објашњава неке ствари на лијевој обали Неретве. И ако су Дубраве у кречњачком терену, карсни процес је у њима доста незнатан, слој од земље живице достиже за карст невјеројатну дебљину (преко 4 *m* на Домановићима). Кад замислимо овај терен за 70 до 80 *m* дубље, онда имамо терен, у коме ријечна ерозија може веома слабо радити и због тога процес распадања мора бити интензивнији.

Пратити ово старо корито уз Неретву било би од највећег интереса, али се оно потпуно губи око Мостара и Бијелог Поља. Професор Цвијић обратио ми је пажњу на сличне појаве у Глогову (дио Прења). Ту се збиља на карти види изнад данашње Неретве један нижи под у висини од 800 до 900 *m*. Незгодно зимско вријеме није ми дало да детаљније проучим овај под. Коте у данашњој долини Неретве испод тога високог пода показују бројеве од 100 до 150 *m*. Према томе изгледа да је оно дизање, које је с онаком интензивношћу расло од Чапљине до Буне, да је овдје било много знатнијех димензија; цијела би се маса морала дићи за 650 до 700 *m*.

---

[1]) Зараван Дубраве кроз које је она текла, и у којима је она усјекла своје пространо и плитко старо корито, одликују се дебелим слојем живице, хумусом и материјалом од распаднутих стијена, која на Домановићима има дебљину преко 4 *m*. На основу облутака од еоцених конгломерата, који учествују у саставу ове висоравни, и који се налазе скупљени у разним нивоима ове живице види се да ово нијесу наноси текуће воде, већ материјал настао физичким распадањем стијена. Оволике дебеле живице, више су знак јачег процеса физичког распадања, него еровионог ријечног рада.

Бавећи се питањем о постанку Неретвине долине ја сам се крајем септембра 1907. пео на Височицу, гдје сам открио несумњиве трагове од једног глечера, који се дужином од 4 *km* пружао између Љељена и Тохоља. Том приликом изненадила ме је велика маса кречњачких облутака на развођу између Грушче и Ракитнице у селу Прибиљу. Цио тај материјал сталожен је у једном старом разореном ријечном кориту, дугом једва 100 *m*, а широком до 200 *m*. Цио материјал је на висини око 800 *m* (тачних мјерења ни кота немамо). Детаљнијих проматрања нијесмо могли вршити због тога што је ноћ брзо наступила. Цио материјал је за неколике стотине метара (400—500 *m*) виши од корита данашњих ријека. Осим тога види се да је ријека имала пространије корито **U**-форме, превлађивао је у њој процес акумулације, док су све данашње ријеке у њеној непосредној близини врло стрме, непроходне клисуре **V**-форме, до 1000 *m* дубоке с најинтензивнијом ерозијом у Босни и Херцеговини. Сви знаци показују, да овдје имамо посла с обновљеним географским циклусом. Каква је ово ријека била и куда је текла, за сада не можемо позитивно казати. Сумњу изазива кланац Причепак на противној страни Ракитнице, али на њему не опазисмо никаквих знакова од каквог ријечног тока. На ове шљункове вратићемо се мало доцније.

Чим сам нашао ово високо долинско дно, одмах сам се сјетио неких појава на Борцима, које сам опазио прије четири године. Због тога сам у почетку новембра 1907. обишао долину Неретве између Коњица и Главатичева. Главни резултати те екскурзије су ови.

Борачка Вала. — У основи састављена од доломита правца *ЗЗС—ИИЈ*, јако набраних, с готово вертикалним падом према *Ј*, 500—700 *m* пространа Борачка Вала испуњена је у најнижим партијама терцијерним (олигомиоценим) слатководним, јако набраним (20° до 30° према *ССИ*) веома трошним, ситнозрним, модрикастим и бијелим глинцима, са танким врцама угљена. Поврх абрадираних глава ових слојева сталожени су разни облутци, међу којима разликујемо двије врсте. На површини су крупни, слабо уобљени кречњачки и доломитски облутци, разне величине, с честим као сто великим комадима, уложени у крупнозрн кречњачки пијесак, са слабим знаковима стратификације; код Шантићеве виле достижу дебљину од 70 *m*. Ту чине ескарпмане у којима се види да су ови облутци наслагани у слојеве с благим падом од *ЈЈИ* према *ССЗ*. У нижим партијама превлађује ситнији и углачанији шљунак. Читав материјал је на висини од 200 до 300 *m* изнад Борачког Језера и ушћа Борачке Драге, која се је у својим нижим партијама иза таложења ових слојева знатно удубила.

У потоку који тече према Борачком Језеру и који је издубио веома стрму клисуру, пред ушћем оголићени су сви слојеви којима је покривено Борачко Поље. У усјеку, одмах испод дрвеног моста, дубоком до 10 *m*, могу се проматрати ови слојеви: 1. У најнижим партијама су слојеви споменутих јако трошних и набраних глинаца. 2. По њиховим абрадираним главама сталожени су хоризонтални слојеви ситнијих финијих облутака, уложених у црницу, у којима превлађују облутци од пјешчара разне боје, дакле од стијена, којих нема нигдје у близини и које је могла само ријека донијети. 3. Преко ових су наслагани према пољу јако нагнути слојеви оних крупнијих кречњачких и доломитских облутака, који нијесу у црницу већ у јако био пијесак уложени. Они се виде свуда по површини Борачког Поља. Стратиграфске прилике ових слојева престављене су на приложеној табли.

Из свих ових проматрања дају се као сигурни извести ови закључци: Кад су поремећени слојеви олигомиоценог Борачког Језера преко њих је текла ријека, која је из даљине носила стран материјал и таложила га овдје у танке хоризонталне слојеве. На те финије ријечне облутке сталожени су крупнији и слабије углачани облутци Борачке Драге. Преко тијех облутака нема других седимената, а то значи да иза њиховог таложења Борачким Пољем није више текла ова ријека.

Од важности би било сад утврдити, кад су сталожени ови облутци Борачке Драге. Они у својој цјелини чине једну јако разорену купу од наноса која је сталожена на ушћу Драге у Борачко Поље. Постанак ове купе је у вези с неком јачом циркулацијом велике водене масе између Прења и Борака. То је могло бити само за времена отапања великих глечера и сњежаника на Прењу. Због тога је ова купа од наноса дилувијалне старости. Она ријека што је сталожила оне финије облутке текла је Борачким Пољем између миоцена и дилувиума. Она је била загађена наносима једне притоке и с тога је напустила своје корито и пробила је клисуру између Странина и Чепа. Према томе изгледа да је и Борачко Језеро од оне врсте језера, која настају загађивањем ријечне долине, дакле Stauungssee. Код тога је само његова дубљина сумњива. Борачко Поље има апсолутну висину од 704, а најближе коте у Неретви 326 *m* (под Кошутицом) и 291 (код Цаића). Корито данашње Неретве је дубље за неких 400 *m* од корита те старе ријеке.

Поље Борачко продужује се и даље у правцу *СЗ—ЈИ* у облику једног високог равног пода, на коме је село Долови. Интересантно је што је тај под знатно нижи од Борачког Поља (620 *m*). Стастав те заравни не може се сазнати, јер нема откривених мјеста, тек пада у очи да у томе поду, који је сав начињен у доломитима, да у њему има кречњачких облутака. Према ивици пода, како се обара према Борачком Језеру под је оивичен једним до 6 *m* високим бедемом од кречњачких крупних облутака; ово су ивице од разорене купе Борачке Драге.

*

Чичева. — Чичевима назвали смо високу удољину која се у правцу Борачке Вале пружа *ЈИ*. То је старо, 500 *m* до 1 *km* пространо речно корито, регресивном ерозијом Неретвиних притока јако оштећено, високо 709 *m*. Од ивица изнад Борачког Језера па до Топаловића кућа види се велика маса кречњачких облутака, разне величине, уложених у муљевиту црницу, а међу њима и страног материјала: облутака од разних пјешчара али много ситнијих.

Поток што раздваја село Грабовицу од села Чичева усјекао се је дубоко у овај материјал и тиме нам дао прилику да проматрамо шљунке и начин њиховог таложења. Цио материјал је уложен у једном улегнућу у доломитима долинскога карактера, које је испуњено кречњачким и пјешчарским облутцима. Кречњачки су облутци вјероватно с ближих врхова, а пјешчари су несумњиво из даљине с ријеком дошли. У најнижим партијама опажа се неки 1 до $1^1/_2$ *m* дебео глиновити материјал, који наличи на глинце у Борцима. Ни знакове од стратификације ни фосила не опазисмо у томе материјалу. Кречњачки облутци разликују се од оних површинских облутака на Борцима тиме, што су ситнији, што су углачанији и што нијесу уложени у чист пијесак већ у јако муљевиту пјескушу. Углачаност облутака у дубљим партијама све је већа. У опште ови се облутци могу довести у везу с оним финијим кречњачким облутцима, што смо их видјели у нижим партијама борачке купе. Дебљина тога материјала на неким мјестима износи преко 50 *m*. Од важности је што у дубини превлађују кречњачки облутци, а на површини од

разних пјешчара: од сивих и модрих глинаца, од црвених мекших, глиновитих и јако чврстих ситнозрних пјешчара, затим од кречњака са инкрустацијама рожнаца, сличног оном на Зелен Гори и најпослије од неких црвенкастих кречњака. Оваке прилике таложења дају се објаснити на овај начин. Ријека је текла с неке планине, која је као већина наших планина у основи била састављена од палеозојских или верфенских шкриљаца, а у вишим партијама од мезозојских кречњака. Настајући у једној такој планини ријека је најприје разарала и разносила најгорње, дакле кречњачке слојеве и њих је таложила најпрво, кад је доцније дошла до шкриљасте и пјешчарске планинске основе разарала је и разносила је и те стијене и њих је таложила на површини. Тако су дошли облутци од млађих стијена у дубину, а од старијих на површину.

*

Борачка Вала и Чичева престављају комад старе ријечне, доста простране долине, дуг преко 10 *km*, који је процес стварања Борачког Језера на средини прокинуо. Неоштећени дио долине у Чичевима код Ханине има висину од 709 *m*, а код цркве на Борцима је кота 701 *m*. Дакле у дужини од пет километара долина је падала за 8 метара; пад ријечни у овом дијелу долине износио је 1·6 *m* на један километар. Ријека је била пространа корита, чија ширина на неким мјестима износи 1 *km*, а нигдје мање од 500 *m*. Јужне стране ове старе долине су више и стрмије него сјеверне; с ње, то јест с планине Липете су они велики неуглачани кречњачки облутци. Ријека се је одликовала необично великим акумулационим радом. У опште и карактер долине и ови велики шљунци знак су велике ријечне старости и зрелости. И овдје дакле имамо знаке негдашњег зрелијег географског циклуса.

Несумњиво је да овдје имамо трагове старијег Неретвина корита. На то наводи и непосредна близина Неретве и пад и правац ријеке у смислу данашње Неретве.

Из свих ових проматрања да се о старости Неретве са много већом сигурношћу него о клисури између Буне и Чапљине закључити ово: У глинцима и пјешчарима борачким немамо трагова од већег речног рада. То је фин глиновит језерски материјал, у коме има више трагова од таложишта и мочвара него од текуће ријеке. Осим тога он је и набран, то јест под знатним кутом из свог првобитног положаја поремећен. На њ су наслагани најстарији шљунци Неретве. И на основу овога свега да̂ се закључити да је горњи дио Неретвине долине постмиоцене старости.

Друго је питање сада, зашто је Неретва напустила своје старо корито и ко ју је натјерао да се пробија кроз висораван високу преко 1000 *m* кад је имала своју стару, 200 до 300 *m* нижу долину. На први мах изгледа ствар доста јасна. Ми смо напоменули да је материјал Борачке Драге заjазио стару ријеку и да ријека послије тога није туда више текла. Али ипак тешко је мислити да би та купа могла дићи ниво воде за 200 до 300 *m*, а то би било потребно, кад би мислили да је заjажена вода отицањем по површини нашла себи пут и створила данашњу клисуру. У осталом нема данас никаквих знакова од тако високог воденог стања. И због овога свега напуштање старијег корита и стварање нове клисуре не да се објаснити самим овим проучавањима. Изгледа да су ту радили процеси много већих димензија. Послије овога најпрече је сада да се утврди, куда је отицала тадања Неретва.

Друго је важно питање, је ли тадања Неретва имала каквих веза с оном ријеком на Прибиљу? Из наших описа види се да су обје ријеке истог долинског

карактера и да је у објема превлађивао акумулациони ријечни рад. Несумњиво је да су обје из истога доба. Само чини се да је Прибиљска Ријека на нешто већој висини. Али кад смо утврдили оно уздизање терена у јужној Херцеговини та нас чињеница не може много бунити. Због овога је немогуће замислити да двије тако велике ријеке, које теку у једно вријеме у такој близини, да међусобно неће имати ма каквих хидрографских веза. На првом мјесту може се мислити да је борачко-чичевска ријека једна цјелина с прибиљском. Али би у том случају морали претпоставити необично јака завијања и скретања ријечна у тако малој даљини. Због тога остаје једина могућност, да узмемо да је Прибиљска Ријека била притока и то већа притока старе Неретве. Гдје су се састајале ни то не знамо. Сумњу изазива онај под Долови на Борцима, али је он знатно мање висине, а не може дно притоке бити дубље од дна главне ријеке. За сада се морамо одлучити да кланац Причепак сматрамо као еквиваленат Прибиљу. Прибиљска би се ријека према томе могла састајати с Неретвом тек негдје у коњичко-рамској котлини.

Исто тако само од себе намеће се успоређење између ових старих долина на сјеверу од Прења са оним на јужној страни, са оном долином у Глогову и код Чапљине. Истовременим везама између ових долина и оних јужним противила би се на првом мјесту висина, јер је долина у Глогову виша него ова у Чичевима и Борцима. Али то не би била тако јака сметња, јер је већ констатовано велико издизање тих планина. Ту има јачих разлога. Оне долине у Глогову и код Чапљине биле су много шире, а осим тога ми у њима не налазимо никаквих ријечних седимената. Осим тога област између Борака и Глогова до сада није испитана у овом погледу. То су узроци, што сада не можемо тврдити да је и постмиоцена Неретва текла кроз данашњу своју велику пробојницу између Чврснице и Прења. На тај начин проблем Неретвине пробојнице остаје као задатак будућим испитивачима Неретве.

Као што се из самога наслова види, ова проматрања нијесу писана с великим претензијама, да ријеше велики неретљански проблем. Али ипак ова проматрања морају се сматрати као напредак у познавању Неретвине старости, и као добра основа за будуће проучавање овог проблема. Послије ових проматрања најпреча је потреба утврдити, у ком је правцу текла Неретва за вријеме таложења борачких и чичевских шљунака? У овом погледу треба добро претражити коњичко-рамску котлину, Неретвину пробојницу између Раме и мора, а најпослије и развође између Неретве и Врбаса.

Развође између Неретве и Врбаса споменуо сам ради тога, што ту има неколико необичних физиогеографских појава. То развође чини 1000 до 1300 *m* висока ивица рамске котлине; због тога је развође јако несиметрично: на југу стрме ивице рамске котлине, на сјеверу долине Врбаса и његових притока много слабијег пада. Речна област Врбаса комуницира с рамском котлином двјема високим преседлинама: Мејником на истоку, 880 *m* високим и Макљеном на западу с апсолутном висином од 1123 *m*. Ове двије преседлине су у зачељу Врбасових притока: Драгичине и Трлице, управо они су дијелови њихових долина, на њима њихове долине почињу, на њима њихове долине изгледају као пресјечене ивицама рамске котлине. То су управо развођа у долинама, нека врста високих повија. Осим ове необичне особине још јаче пада у очи карактер ових долина. Долине ових ријека имају ту ријетку особину, да су одмах у почетку свога постанка врло простране. Висока долина на Макљену је из почетка потпуно сува, послије се јави поток Трлица, који је

тако према својој долини мален да се види, е он није могао створити своју долину. Још се већа несразмјера види код источне притоке (Драгичине), а особито код самог Врбаса. Та ријека има одмах од горњих притока тако пространу долину, да је не може испунити; она је тако слаба да се у њој не може ни удупсти него по њој меандрира, лелујајући с једне стране на другу. Ове појаве, прави котраст Неретвине интензивне ерозије знак су неке необичне изнемоглости; оне изненађују у области високих планина, а особито у изворној области ријека, гдје већином превлађују младе долине бујне ерозије.

Ове компликоване појаве постају још интересантније, кад их доведемо у везу с геолошким проучавањима Фридриха Кацера, у рамској котлини. Он је утврдио, да у конгломератима рамске котлине има велика маса облутака од еруптивних и других стијена, које потичу с Вратнице. Пошто данас ова котлина не комуницира хидрографски с Вратницом и ово је већ један знак промијењених хидрографских прилика. За ова питања је од неоцијењене вриједности и овај пасус из Кацерова рада: „Истих елемената (облутака) има у великој множини и у шљунчаним масама које на обје стране Макљена покривају висоравни Црног Врха и Мачковца, високе преко 1100 *m*; и ако се ови шљунци могу у опште узети као дилувијални, опет није немогуће, да је један дио од њих постао распадањем млађих терцијерних конгломерата[1]).“

Ради овога свега будућа испитивања геолошке историје Неретвине долине морају почети на развоју њеном и Врбасовом.

У Неретвиној долини код Дретеља констатовали смо дизање старе пинепленоране површине за 80 *m*, а код Слипчића око 200 *m*. Из овога се свега види да ова зараван није била ни тако коса ни тако висока. Дизање у Глогову било би око 650 до 700 *m*, а на Борцима и Чичевама 410 и 370 *m*. По овоме свему изгледа да је на јужном крилу велике динарске геоантиклинале било дизање много интензивније него на сјеверу.

Када замислимо тадашње висине наших планина, онда значи да ниједна планина тада није имала ни 2000 *m* висине. То је било вријеме кад су у нашој области превлађивале пинепленоране, слабо поентиране заравни са масом хумова и мосора у јужној Херцеговини, а са планинама средње висине у области данашњих наших највиших планина. Ово наше први пут у овој области, на овај начин, констатовано дизање и изеравање старих површина које су осјећали и други научењаци као Цвијић, Рихтер и Кацер имало је неизмјерно много физиогеографских посљедица; оно постаје кључ за објашњавање многих важних појава као: данашње пластике, облика ријечних долина, а помоћи ће и објашњавању глацијалног феномена. То дизање и изеравање читаве области узрок је подмлађивању већ изнемогле ријечне ерозије, обнављању географског циклуса и карсног процеса. Несумњиво је утицало и на промјену климатских прилика. Ови погледи биће од неизмјерне користи за објашњавање наше данашње хидрографске мреже.

---

[1]) Кацер, на озн. мј. 220.—221.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

298.

Djevo, — što mi ljubav kratiš,
Što mi ljubav za ljubav ne vratiš?
Već ubijaš moje srce bolno,
Koje no je za tobom nevoljno;
Tri sam ljeta za tobom hodio,
I veselja mnogo provodio,
A sad su me stigle gorke muke,
Jer me tvoje već ne grle ruke.
Zašto si ti mene ostavila,
Kad za tobom moje srce vene?
Nevjerniče, stignuće te tuga,
Ako gledaš od men' boljeg druga. (Lira.)

Ljubuški.

299.

Sitna knjiga na žalostan
Ljubovića dvor doleće,
Alibeg je čita, gleda
Pa je majci na skut meće,
i t. d. po pjesmi kn. Nikole crnogorskog.

Čajniče.

300.

Mehemeda mila majka karala,
Od kud tebi te tolike jabuke?
Ovo su mi nadavale djevojke.

Goražda.

(V. n. br. 191., 192.)
(V. r. br. 191.)

301.

Raslo drvce bademovo
tanko, visoko,
Pod njim sjedi gongje Jovo
i šnjim Aneta.
U ruci joj ibrik vode
i ogledalo.
Umiše se, otraše se,
poljubiše se,
A više njih sitne tice
sitno žubore:
Čuješ Ano, čuješ dušo,
šta tice vele?
Čujem Ano, čujem dušo,
ne razumijem.
Vele, Ano, vele, dušo,
da se ženim ja.
Ženi, Jovo, ženi, vele
ne branim ti ja.
Koji konji po nju išli,
polomili se,
Tvoja majka osljepila,
ne vigjela ih,
Tvoji dvori izgorjeli,
i ti u njima.
Šuti Ano, šuti dušo,
maskarim se ja.
Ili ti veliš, il' maskariš,
to ti velim ja.

Nevesinje.

302.

Telal viče od jutra do podne:
Ko je noćas u kog na konaku,
Neka ide rano sa konaka.
Utekla je pašina robinja,
I odvela Muja Haznadara,
I odvela ata iz podruma,
I ukrala sahat iz njedara.
Ko ufati pašinu robinju,
Bakšiš mu je hiljadu dukata.
Ufatiše Kumriju robinju.
Što s' odvela Muja Haznadara?
Muja vodim, da sama nespavam,
Što s' odvela ata iz podruma?
Ata vodim, da pješke ne hodim,
Što s' odnela sahat iz njedara?
Sahat nosim, da znam, ko je dobar.

Čajniče. (V. n. br. 985.) (V. r. br. 985.)

303.

O djevojko milena,
B'jela lica, rumena,
Progji, sjedi kraj mene,
Da mi srce ne vene.
Oj momčešče mlagjeno,
Od ljubavi slagjeno,
Proću, sješću kraj tebe,
Neg ti srce ne vene.
Otkada te poznadoh,
Ja već tvoj rob postadoh,
Živim kako u grobu,
D'jete ljubit ne mogu.
Što govoriš, čovječe,
Šta za boga junače,
Ti me ljubiš zaista,
A ja neznam za ništa.

Žepče.

304.

Bolan mi leži Kara Mustafa,
Viš njega sjedi vjerna mu ljuba.
Viš njega sjedi, ter mu besjedi:
Ko će ti jahat tvog dobra konja?
Nek mi ga jaše taj hajduk Veljko,
Veljko je junak bolji od mene.
Ko će ti pasat tvoju britku sablju?
Nek mi ju paše taj hajduk Veljko,
Veljko je junak bolji od mene.
Ko će ti ljubit tanku Srbijanku?
Nek mi ju ljubi taj hajduk Veljko,
Veljko je junak bolji od mene.

Stolac. (V. r. br. 304.)

9. Dur-mol ljestvica (br. 305.—314.).

305.

Mileno, cv'jeće šareno,
Brala ga Sojka djevojka,
Baca ga Muju na krilo.

Čapljina. (V. r. br. 331.)

306.

Kad Milići seku udavaše,
Trista ovna kurban učiniše,
Da jim seka zdravo goru pride,
I na seki devet kavadova:
Kad su bili kroz goru zelenu,
Udarila kiša sa Snižica,
Pokislo je devet kavadova
I deseta svilena košulja,
Primrzla se za bijelo tilo.
Kad su bili dvoru bijelome,
Sve svatove u vruće amane,
Jengjibule u vruću odaju,
A djevojku u studenu kulu.
K njoj dolazi stara svekrvica,
Ne pita joj, je si l' ozibla, nevo,
Već joj gleda ćudi i pameti.
Dolazi joj zaova neudana,
Ne pita joj, je si l' ozibla, nevo
Već joj gleda veza uz košulju.
Dolazi joj mlada jetrvica
Jednog sina u naramku nosi,
A drugoga za ruku vodi.
Pita sine, je l' ozibla, strina?
Jes mi, sine, i srce umrlo.
To izusti, dušicu ispusti.
Mašila se rukom u žepove,
Pa mu vadi svilen jagluk vezen,
Mali sine, spominjaj strinu.

Gučja Gora.

307.

Lugom legla trava djetelina,
Od podruma do dragoga dvora,
U kosaca kosa pozlaćena,
U mog brata od suvoga zlata,
Tri dukata s vrata raskovala,
Dok sam bratu kosu sakovala.

Kiseljak.

308.

Ko j' za kolo, hajd' u kolo,
Ko j' za mene, staj do mene,
Za mene su mladi momci,
Mladi momci i djevojke,
Jer nijesu stare babe,
Što u kolu drijemaju
Te mi kolu pometaju.

Kalinovik. (Kolo.)

309.

Svi su dani srebrom okovani,
A subota od suvoga zlata,
A nedjelja od dragog kamena:
Subota je nedjelju donela,
A nedjelja diku mi dovela.

Nevesinje.

310.

O moj dragi, u dukatu zlato,
Kazivaš li majci na uranci
Moja majko, usnila sam dragog.
Neka, ćeri, sugjen tebi bio.

I ti majko u dženetu bila,
Šećerli ti kavu dodavala,
Dženetske te vode napojila,
U mom dvoru i na mome krilu.

Petrovac.

311.

Imam dragu, al' je na daleku,
Mutna voda, ne more mu prići,
A kad njemu na um pane draga,
On ne pazi tamnoj noći mraka,
Ni svom gjogi mutne vode gaza,
Već se penje na demir pendžere,
Moja draga, je si l' mi zaspala,

Je si l' meni mjesto ostavila,
Pol dušeka i pola jorgana,
Brus jastuke tvoja desna ruka?
Jesam, dragi, sanak ispavala,
I tebi sam mjesto ostavila,
U tvom dvoru pokraj tvoje majke.

Žepče.

312.

Moliću se tvojoj majci i mojoj,
Da kraj tebe jednu noć'cu prenoćim.
Kupiću ti žutu tunju, da jedeš.
Što će meni žuta tunja, da jedem.

Da ja žutim k'o i tunja za tobom!
Kupiću ti nobet šećer, da jedeš.
Što će meni nobet šećer, da jedem,
Da se topim k'o i šećer za tobom!

Nevesinje.

313.

Svaka tica lastavica
leti širom veselo,
A ja jadan, a ja tužan,
pjevam pjesmu žalosnu.

Niti jedem, niti pijem,
niti imam slatka sna,
Gdjegogj ima b'jela dana,
gdjegogj žarko sunce sja,

Neima 'vakog siročeta,
da je tužno, k'o sam ja.
Jedva čekam, dok mi svane,
dok mi dogje sugjen dan.

Stolac.

(V. r. br. 818., 871.)

314.

Široko polje, zeleno,
Na njem mi raste suh jablan,
Na jablanu, dušo, crn gavran.
Odtud ide, dušo, car Stefan,
U ruci mu, dušo, strjelice,
Hoće da ustrjeli gavrana.

Gavran mu se, dušo, moljaše:
Nemoj me, Stevo, strjeljati,
Jerbo tebe mogu trebati.
Kad se staneš, Stevo, ženiti,
U kolu ti, Stevo, pjevati,
U kolu ti, Stevo, igrati.

Foča.

(V. n. br. 81.)
(V. r. br. 81.)

10. Mol-dur ljestvica (br. 315.—343.).

315.

Lijep Meho pokraj vode sjegjaše,
Svoju dragu na kriocu držaše,
Pa je ljubi pokraj desnog soluña,
Ona njega pokraj desnog saruka.

Rogatica.

316.

Poletio b'jel golube
Dva b'jela goluba,
Jedan pade u has-bašču,
A drugi na pendžer,
Koji pade u has-bašču,
Onaj ruže bere,
Koji pade na moj pendžer,
Onaj mene gleda.
Hajd' otalen, moj golube,
Dva b'jela goluba,
Nisam svoga b'jela lišca
Za tebe gojila,
Neg' za onog, srce moje,
Sime Popovića.

Ključ.

317.

Doklen ćemo, pobratime, 'ovako šetati,
Od mejhane do mejhane vinca probati,
Jal u zoru, jal pred zoru: kući brez pare.
Kada kući kune žena: grom ga ubio.

Glamoč.

318.

U Omera više Sarajeva,
Zelena mu gora oko dvora,
U tom dvoru ta rosna livada,
Na livadi divno kolo igra,
U tom kolu trid'set djevojaka,
Megju njima ljuba Damjanova.
Progovara iz kola Nikola:
Lahko, — ljubo Damjanova!
Sutra će ti Damjan poginuti!
Puče puška iz zelena luga,
Te pogodi Damjanu u kolu.
Damjan pade, a ljuba dopade.
Moj Damjane, moje sunce žarko!
Rano li me bješe ogrijalo,
Još ranije za goricu zajde.

Višegrad. (V. n. br. 319.)

319.

Sinot meni karahaber dogje,
Karahaber i u kara-doba,
Da se moja preudala draga,
Da b' za koga ni po jada moga.
Ona ode za jarana moga,
Jaran mene u djeverstvo zove,
Muka poći, četvero ne poći.
Da ne pogjem, osta žedan drage,
A da pogjem, nagleda se jada.
Sve mislio, na jedno smislio,
Pa ja pogjoh dragoj u djeverstvo,
Prsten dajem, na nogu joj stajem,
Duvak mećem, na uho joj šapćem,
Prsten mećem, zubom poškripujem.
Svojoj dragoj tiho govorio:
Jel' ti žao, žalosna ti majka,
Gdje ti drugi b'jelo lice ljubi?
Otkud mene žalost biti neće,
Od žedi mi srce ispucalo,
Baš k'o leti zemlja od sunašca.
Zemlja će se sa zemljom sastati,
A ja s tobom nikad za vijeka.

Foča. (V. n. br. 318.)

320.

Star se dedo pomamio,
B'jelu bradu obričio
A brkove nagario,
Dok Almasu premamio.
Dok s' Almasa domislila,
Slame jastuk natrpala,
Pa uz dedu privalila.
Kad se dedo probudio,
Slame jastuk poljubio.

Trnovo. (Kolo.)

321.

Dvoje su se zavoljelo mladih,
Omer momče, Mejrima djevojče,
U proljeće, kad izcvjeta cv'jeće,
Mala i je opazila straža,
Mala straža, Omerova majka,
Pa j' Omeru majka govorila:
Oj, Omeru, moje milo perje,
Ti ne gledaj Mejrime djevojke,
Ljepšom će te oženiti majka,
L'jepom Fatom, Alagića zlatom,
I viša i ljepša je od Mejre,
Još je Fata od roda bogata,
I tebe će potpomoći blagom.
Al' govori Omer momče mlado:
Ajd' ne luduj, moja stara majko,
Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago, šta je srcu drago.

Mostar.

322.

Poletila dva bijela goluba,

Čajniče. (V. r. br. 649.)

323.

Trebeviću, alaj Trebeviću,
S tebe mi se vidi Sarajevo,
I sva sela oko Sarajeva,
I sarajski široki sokaci,
Kud se šeće sarajska gospoda,
Sarajska šarena ćuprija,
Kud djevojke na vodu prolaze,
I za njima momci neženjeni.

Jajce. (V. r. br. 182.)

324.

Vino pije Ilko i Milinko,
K njim dolazi šećer Simuane:
Odi, Simo, da pijemo vino!
Progji me se, Ilko i Milinko,
Sinoć me je majka oženila,
A jutros mi utekla djevojka,
P'jevci pješe, na ruci mi bješe,
Saba zora, moje drage nema.

Kiseljak.

325.

Ja izgubih zlatan prsten,
Spremih babu, da ga nagje,
Nit' bi babe, nit' ga nagje.
Spremih majku, da ga nagje,
Nit' bi majke, nit' ga nagje.
Spremih brata, da ga nagje,
Nit' bi brata, nit' ga nagje.
Spremih seku, da ga nagje,
Nit' bi seke, nit' ga nagje.
Spremih dragog, da ga nagje,
Dragi dogje, prsten nagje.

Žepče.

326.

Ićindija, ja drijemam,
Za večerje ništa nemam.
Šlem cigara i duhana,
Pa se šetam kraj mehana.
Nemam tura u čakšira.
Na me mrzi sva čaršija.
Dok evo ti mehandžije,
Sohu nosi na ramenu:
Udri mene po ramenu.
Hajde tamo, jadna lolo,
Konti stižu sa svih stranu,
Ponajviše iz mehana.

Foča.

327.

Nit' ja spavam, nit' ja dr'jemam,
nit' ja sna imam,
Nit' ja jedem, nit' ja pijem,
ni za glad čujem.
U ruci mi cigar gori,
ja ga ne palim,
U drugoj mi čaša pive,
ja je ne pijem.
Već ja sjedim na šiltetu,
te suze ronim.

Jeleč. (V. n. br. 892.)

328.

L'jepo ti je pod noć pogledati,
Gdje junaci rujno vino piju,
Soko im se po trpezi šeće,
Žute su mu noge do koljena,
Žuta su mu krila do ramena.

Banjaluka. (Svatbarska.)

329.

Svu noć sam se premolila majci,
Da me ove zime ne udaje,
A ni ove, a ni druge, majko,
A ni treće, kud mi srce neće,
Ven četvrte, kud je meni drago.
Jali Bišću, jali Golubiću,
Jal' Petrovcu, u kojem sam rasla,
Jal' Vakufu, vodici studenoj.

Petrovac. (V. n. br. 1006.)
(V. r. br. 1006.)

330.

Moj dilbere, pogledaj i mene,
Pogledaćeš i gorju od mene.
Koja nosi po litru bilila,
Po četrn'est drama rumenila.
Ja bilila nisam ni vidila,
Rumenila ne znam ni kakvo je.
Za obrve zakleti se neću,
Da ja nisam mlada navlačila,
I to me je majka naćerala.
Dva obraza, dva gjula rumena,
Bili zubi, dva niza bisera,
Medna usta, kutija šećera,
Dva joj oka — dva hladna bunara,
Bile ruke — dva tura pamuka,
Povoljčina — sjajna mesjačina,
Bile noge — dva zlatna diraka.

Petrovac.

331.

Mileno cv'jeće, šareno,
Brala ga Sojka djevojka,
Baca ga babi u krilo,
Nit' moje, nit' tvoje cv'jeće Savojće.

Mostar. (V. r. br. 335.)

332.

Dunave, Dunave,
Tiha vodo ladna.

Mostar.

333.

Igrala se riba po kanalju,
Tuj mi igra kolo djevojaka,
U tom kolu Fata materina,
Na vratu joj tri l'jepa gjerdana.
Prvi gjerdan žutije dukata,
Drugi gjerdan mavenog sejlana,
Treći gjerdan mrkoga sejlana.
Na glavi joj fesić medžidija,
Na fesiću hiljadu dukata.
Na srijedi malo razmaknuto,
Tuj mi kuca dukat funduklija,
Dukat kuca, moje srce puca,
Dukat zveči, moje srce ječi,
Dukat stane, moje srce sane,
A sve Fato za tobom.

Jeleč. (Kolo.)

334.

Po potoku sitna riba,
Ti si, dragi, moja briga.
Kad te čujem po sokaku,
Poznajem te po koraku.
Kad te čujem po hajatu,
Poznajem te po bahatu.
Kad te vidim u fesiću,
Čini mi se, poletiću,
Kad ti vidim pletenice,
Po mom srcu ledenice.
Kad te vidim pasa rese,
Poda mnom se zemlja trese.
Kad te vidim u gjećermi,
K'o kadiju u mehćemi.

Jeleč.

335.

Šta se sjaje na sr'jed Sarajeva?
Al' je alem, al' je dragi kamen.
Al' je diba megju terzijama,
Al' je cura megju djeverima,
Al' je gjergjev megju veziljama,
Al' je vila ili ljuta guja,
Al' je čaša megju bekrijama?
Nit' je alem, niti dragi kamen
Već je čaša megju bekrijama,
Piju pivo četiri jarana.

Foča.

336.

Ali beg se s ljubom zavadio,
Prvu veče u mehku dušeku.
Da je za što, ne bi ni žalio,
Već za jedno srmali jagluče.
Ljuba veli: draga ti je dala!
A beg veli: seka mi ga vezla!
Ljubo moja, žao mi je na te,
Na srcu mi gadna rana leži,
A glava mi k crnoj zemlji teži.
Ljubo moja, ženiću se na te!
Žen' se, ago, oklen tebi drago:
Dosta ima gore ne sječene
I gospode mlade ne ženjene!

(V. n. br. 125.)
(V. r. br. 125.)

337.

Mlad se Ive oprema na vojsku,
Svoju dragu pripremaše majci,
Čekaj, draga, tri godine dana,
Da i ja sa vojnice dogjem:
Bogme neću ni jednu godinu,
Pusti mene s tobom na vojnicu,
Biću tebi pred vojskom vojvoda,
Nosiću ti barjak o ramenu,
A na l'jevom pušku talijanku,
Pa će reći sva l'jeva gospoda,
Allah, Allah, golema junaka!

Lipa. (Seoski dvopjev.)

338.

Majka Maru za Ivana dala,
Da je znala, da je ne bi dala,
Jer Ivica turski pijanica,
Do ponoći s Turci pije vino,
Od ponoći šerbet i rakiju,
Kad u zoru šeće s' Ive dvoru,
I on kuca prstenom na vrata:
Dušo Maro, otvori mi vrata,
Pokisnu mi kita od taljera,
Što je meni regimenta dala.
Jednu dala, drugu obećala.
Skoči sana sa postelje Mara,
Pa Ivici otvorila vrata,
Pa Ivo udara Maru više pasa,
Na nožu joj čedo izvadio.
Baš to čedo muška glava bila,
Kad to vidi Ivo momče mlado,
On s' udari rukom po koljenu,
Nova čova puče na koljenu.

Lipa. (Seoski dvopjev.)

339.

Snijeg pada o Petrovu danu,
Ne diže se opet do Petrova,
U gorici svati zapadoše,
Progovara mladi mladoženja:
Stari svate, razvijaj barjake,
Djeverovi, čuvajte djevojke,
Da mi danas zlato ne ozebe.
Progovara lijepa djevojka:
Ozebla sam i od majke pošla,
Dok me majka za nedrago daje,
Mladoženji vrlo teško bilo.
Stari svate, savijaj barjake,
Djeverovi, vratite djevojku,
Nek' je majka za dražjega daje.
Progovara lijepa djevojka:
Ne vraća se mrtvi s tenešira,
Ni djevojka sa vjenčanja majki.
Bog jim dade, pa jim sunce granu,
Pravo zdravo do dvora dojdoše,
Dovedoše lijepu djevojku.

Žepče. (Svatovska.)

340.

Gdje no sinoć sunce prihogjaše,
Ondi Ivo s majkom večeraše.
Ivo ide, a majka ne ide,
Ivo majki tiho progovara:
Što ne ideš, moja mila majko?
Kako ću ti, sine, večerati,
Tvoja mi se preudaje draga.
Neka majko, i meni je drago,
Dosta si me puta prikorila.

Gornji Vakuf.

341.

Draga sjedi na stolčiću,
Na svilenu jastučiću.
Demir pendžer osunula,
Na čelo se naslonila,
Desnom rukom kosu gladi,
Ali s mene pamet vadi.
A lijevom lišce gladi,
Ali s mene srce vadi.
Kad te vidim u fesiću,
Čini mi se, poletiću.
Kad te vidim u jeleku,
Baš k'o sa mnom u jataku.

Čajniče.

342.

1. Sindžirići zveče, davala,
Zveče, da bila, zveče,
Zveče vala,
Zveče bila,
Zveče ja,
A i ujuju.

2. Mene cure ne će,
Davala ne će,
Da bila, ne će,
Ne će vala
Ne će bila,
Ne ću i ja.

3. Meni Smilju daju,
Da vala daju,
Da vala bila,
Daju vala,
Daju bila,
Daju ja.

Mostar.

343.

A djevojko, majmunčiću,
U bijelu belučiću,
Ko ti skroji bijel beluk,
Nit' je bijel, nit' je mavi,
Već takav je dragom dragi.
Skroji plavi, mili dragi.

Stolac. (Kolo.)

11. Orijentalna ljestvica (br. 344.—348.).

344.

Ja se popeh na najviše visine,
Ter pogledah niz najniže nizine,
Kud leljeni i košute planduju,
Mladi momci i djevojke vladuju,
Zapeh str'jelu za zlaćenu tetivu,
Da ustr'jelim vitoroga leljena;
Ne ustr'jelih vitoroga leljena,
Već ustr'jelih pod prstenom djevojku.
Dadoše mu da tu hastu liječim,
Bona hasta l'ječiti se ne mere.
Skuha njojzi b'jela kruha, da jede,
Bona hasta ni gledati ne mere,
Zakla njojzi žarku koku, da jede.
Bona hasta ni gledati ne more
Donese joj sahan grožgja da jede,
Bona hasta ni gledati ne more
Kad ja legoh s bonom hastom u dušek,
Kad u jutro ali hasta ozdravi.

Visoko.

(V. n. br. 43.)
(V. r. br. 43.)

345.

Na pr'jestolu sultan sjedi
Harun Alrašid,
I do njega mlad vezire,
carev bekamen.

Nevesinje. (Lira.)

(Dalje riječi vidi u Liri.)

346.

Zumbul pjeva u ruži rumenoj,
A djevojka na vodi studenoj.
Progovara tica bulbulica:
Oj, Boga ti, lijepa djevojko!
Što si tak' u licu bl'jeda?
Nisi l'jepa, ko s' u majke bila!
Id' otale, tico bulbulico!
Mene majka u kafezu drži,
Da ne vidim sunca ni mjeseca,
Nit' bijela danka, nit' junaka.

Gacko.

347.

Od kako je Saraj Bosna postala,
Nije ljepša udovica ostala,
Što je danas Zečevića gospoja;
Prosila je tri sarajska dilbera.

Stolac.

348.

O djevojko, dušo moja,
Što zborila majka tvoja?
Misli l' tebe meni dati,
Misli l' mene zetom zvati?
Ili dala, il' ne dala,
Ti si draga, dušo moja.
Ako l' mi te majka ne da,
Ukrašću ti gajtan — vegje,
Nek ti srce za mnom plače.

Ćajniče.

II. Pjesme bez izvjesne ljestvice (br. 349.—965.).

1. Lidijska (dur-) ili hipofrigijska ljestvica (br. 349.—384.).

349.

Gorom idu kićeni svatovi,
Gorica im s lista progovara:
Kud idete, kićeni svatovi?
Umrla je prošena djevojka,
Na umoru majci govorila:
L'jepo majko svate dočekajte,
Svakom svatu po boščaluk dajte
A mom dragu devet boščaluka.

Trnovo.

350.

Konja kuje Primorac Nikola,
Seka mu je doru milovala,
Livom rukom čavle dodavala.
Stan, dorate, grivo pozlaćena.
Mome bratu ljubu donosio,
Bratu ljubu a meni nevistu.
Niko seke govorio riči:
Da me nije strah od Boga, Angje.
Ja bi tebe privinčao za se.
Na to se je Angje nasrdila,
Sama sebi ljosku udarila,
Dva je bila zuba povalila,
A dva mlasca krvi oborila,
Poletila, majke poredila:
Šta mi kaže bratac Nikolica:
Idem se ja obisiti, majko.
Angje igje ruži u podrume,
Pa je ruži govorila riči:
Nemoj sebi podlomiti grana,
Ovdi će se Angje obisiti.
Al ružica sad za boga znade,
Sama sebi podlomila grane.
Ne dade se Angji obisiti,
Angje igje k zelenoj trnini,
A trnini govorila riči:
Nemoj sebi podlomiti grana,
Ovdje će se Angje obisiti.
A trnina za boga ne znade,
Neće sebi podlomiti grana.
Ondi se je Angje obisila.
Bratac traži sestre Angjelije,
Bratac traži ružu u podrumu,
U ružici ulomljene grane.
Bratac igje zelenoj trnini,
Tude se je Angje obisila.
Niko vadi nože iza pasa,
Pa udari sebe u srdašce.
Na nožu je srce izvadio,
Na kamzama bile džigerice.
Majka traži dvoje dice mlade,
Majka igje k ruži u podrumu,
U ružice grane ulomljene;
Majka igje zelenoj trnini,
Oboje je dice nalazila,
Lipo i je majka ukopala,
Na krilu joj ružu usadila,
A viš' glave zelenu jabuku,
Pod nogama studenu vodicu.
Ko je gladan, nek' jede jabuke,
Ko je žedan, nek' pije vodice,
Ko se hoće mladi nakititi,
Neka trga rumenu ružicu.

Prozor.

351.

Ječam žele tuzlanske djevojke,
Ječam žele, ječmu govorile:
Ječam žito, sjeme plemenito,
Mi te žele a mi te ne jele,
Već te svatski konji pozobali,
Ili svatski, ili brata moga,
Ili brata, ili moga dragog.

Čapljina.

352.

Ja obajdoh zemlju i gradove,
Nigdje mene zora ne zateče,
Ven kod Ane Samardžine seke,
U ta doba Aršin brat na vrata:
Seko Ano, otvor' meni vrata.
Stani, brate, da pripašem paſte,
Dok ispustim dragoga na vrata.

Maglaj. (Seoska.)

353.

Pogji kolo, pogji bolje!
Ja ne mogu poći bolje,
Gledajući drago svoje.
Mahni, mahni k'o i lani,
Lani mi je hila bila,
Sitna su mi djeca bila,
A sad su mi sva pomrla.
Sad sam silna udovica,
Pa sad hodam od budžaka,
Od budžaka do budžaka,
Ne bi l' našla gdje momaka,
Pa sad hodam od pendžera,
Od pendžera do pendžera,
Ne bi l' našla gdje šećera.

Trnovo. (Kolo)

354.

Kad puhnuše sabazorski vjetrovi,
Sve razviše po has-bašči gjulove,
Pod gjulima dilber Julka spavala,
Gjul se truni, Julku razbudi.

Ljuto kune, Julka gjulove:
Bog ubio sabazorske vjetrove,
Što razviše po has-bašči gjulove,
Te razbudi dilber Julku na gjulu.

Plevlje.

(V. n. br. 947.)
(V. r. br. 236., 947.)

355.

Kaloperje, perje,
Što zovete Jele?
Otvor de nam skele,
A što će vam Jele?
Da prevedem vojsku.

A čija je vojska?
Od Stjepana bana,
Čak od Carigrada.
Šta će biti mita?
Najstražnjeg vojnika.

Ajde s mirom vojsko!
A jadno nam s mirom!
A što vam je jadno?
Nestalo nam vojske.

Zenica. (Igra.)

356.

Kad ja pogjem na Mezalin[1]) na vodu.

Višegrad.

(V. r. br. 627., 697.)

357.

O javore zelen bore,
Blago tebi nasred gore.
U zimu ti zima nije,
A u ljetu hlada dosta.
Od mog jada gora vehne,

I u gori gorsko cv'jeće,
Ponajviše ljubičice.
Ljubi mene, moj dilbere,
Jal me ljubi, jal me ubi,
Jal me uzmi za ručicu,

Pak me vodi u čaršiju,
Uzmi za me litru zlata,
Pa pozlati dvoru vrata,
I avliju, kud se šećeš,
Zar večeras k meni ne ćeš?

Biha ć. (Kolo.)

(V. r. br. 654, 1005.)

358.

Raslo jelenče maleno,
K'o po polju cv'jeće šareno,
Zora ga rosom pojila,

Košutica ml'jekom dojila,
Košutica poljem leleče,
Kamo moje malo jelenče?

Tursko ga momče lovilo,
Zlatnom se str'jelom bacilo,
Jelenčetu srce odbilo.

Banjaluka.

(V. r. br. 412., 684.)

359.

Što s' Morava zamutila.
Ili pašić konje poji,
Il' carević vojsku vodi?
Niti pašić konje poji,
Nit' carević vojsku vodi!
Kupale se dvije seje,
Mandalina i Kalina,
Mandalina isplivala,
A Kalina potonula.

Mrtva glava progovara:
A boga ti, moja sejo,
Pozdravićeš moju majku,
Da ja nisam utonula,
Već da sam se udomila:
Za dva brijega: dva djevera,
A travica svekrvica.
Pozdravićeš moga babu,
Da ne jede s mora ribe:

Poješće mi moje t'jelo.
Pozdravićeš moju braću:
Da ne kose one trave,
Pokosiće moje kose.
Pozdravićeš moju majku:
Da ne pije s mora vode,
Popiće mi moje oči.

Zenica.

360.

Sunce hiti da za goru miti,
Za njim leti mlada nevjestica,
Stan', pričekaj, žarko sunce mene,
Da s' potužim vojno na svekrvu,
Sinoć mene pred dvor istjerala.

Za što te je pred dvor istjerala?
Sude prala, lonce ostavljala,
Kruh kuhala, miše ukuhala,
Kuću prala, ćoške ostavljala.

Banjaluka.

361.

Mila mati, ženi mene mlada,
Dok me nije obuzela brada.
Kada vide bradata junaka:
Nuto mati iz šume kurjaka.

Kada vide brkata junaka:
Nuto mati puha iz oraha.
Kada vide jaku nausnicu:
Nuto mati duše djevojačke.

Trnovo.

---

[1]) Mezalin-bašča, kafana u Višegradu.

(Nastaviće se.)

Largo. **291.** *Stolac.*

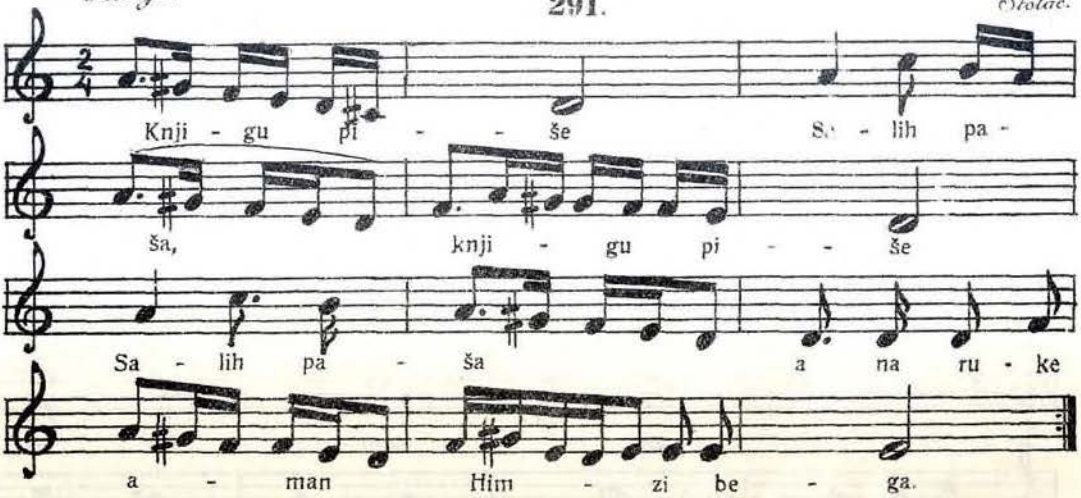

Grave. **292.** *Tešanj.*

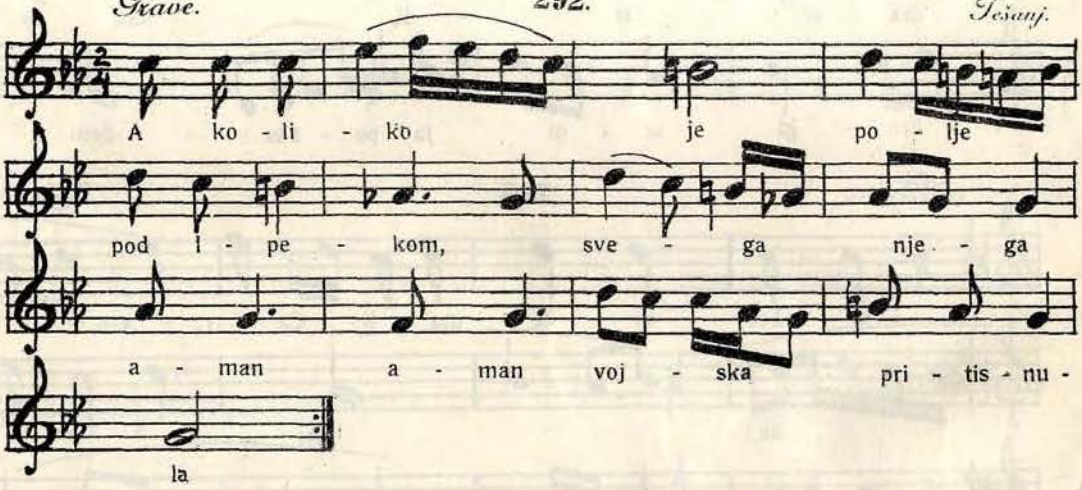

Grave. **293.** *Čajniče.*

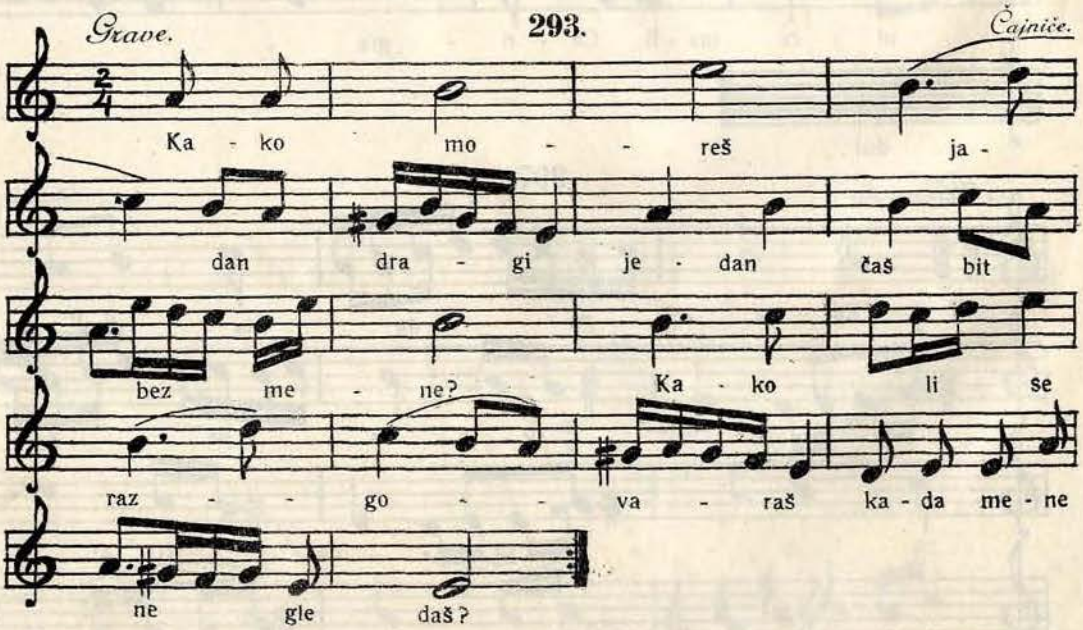

294.

Andante. *Dobaj.*

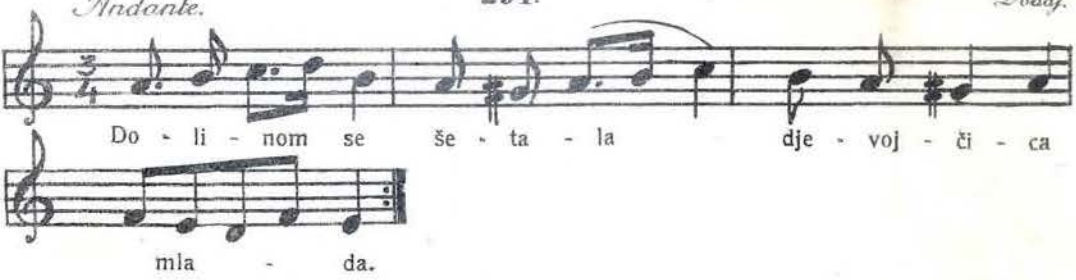

295.

Allegro moderato. *Bugojno.*

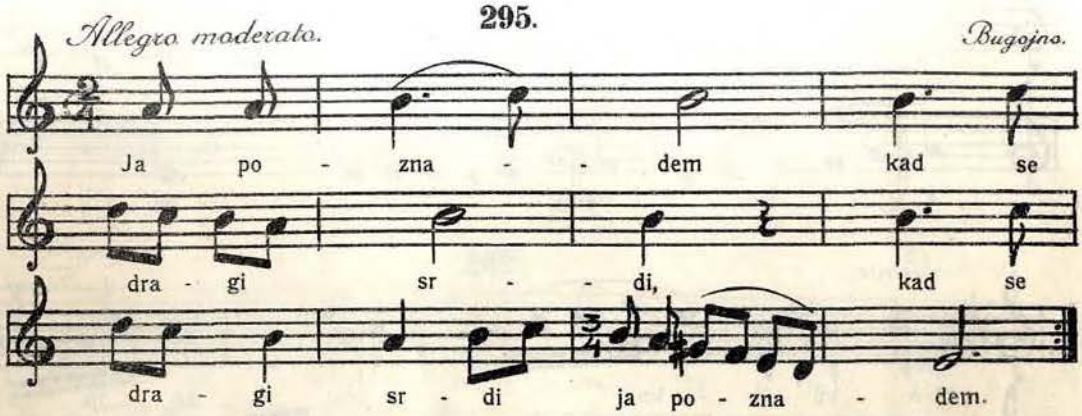

296.

Allegro. *Banjaluka.*

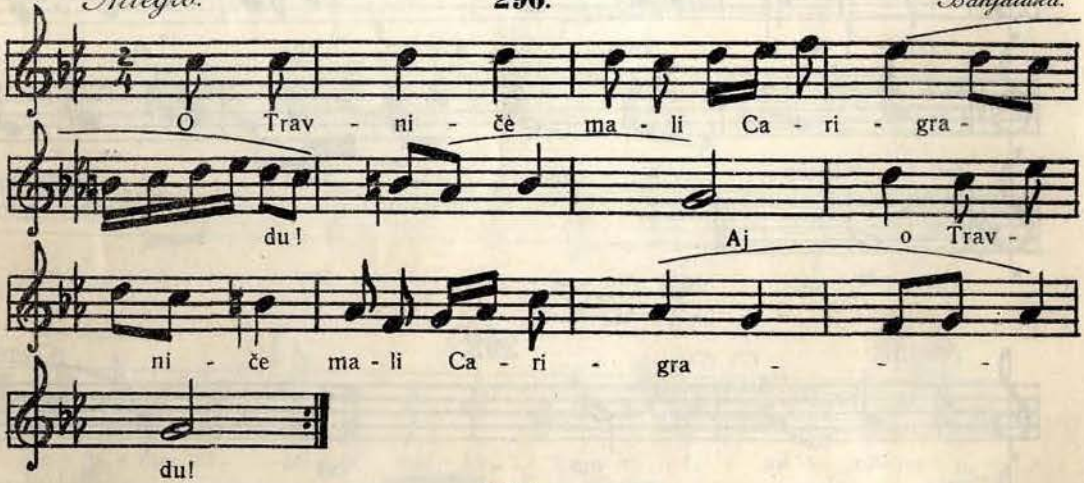

297.

Allegretto *Gacko.*

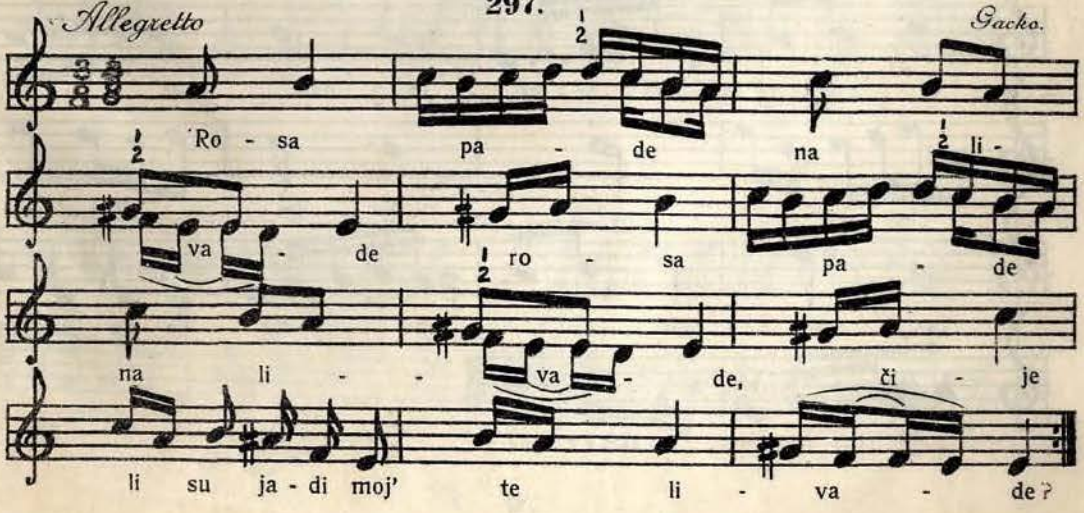

Allegro con fuoco **298.** *Ljubuški*

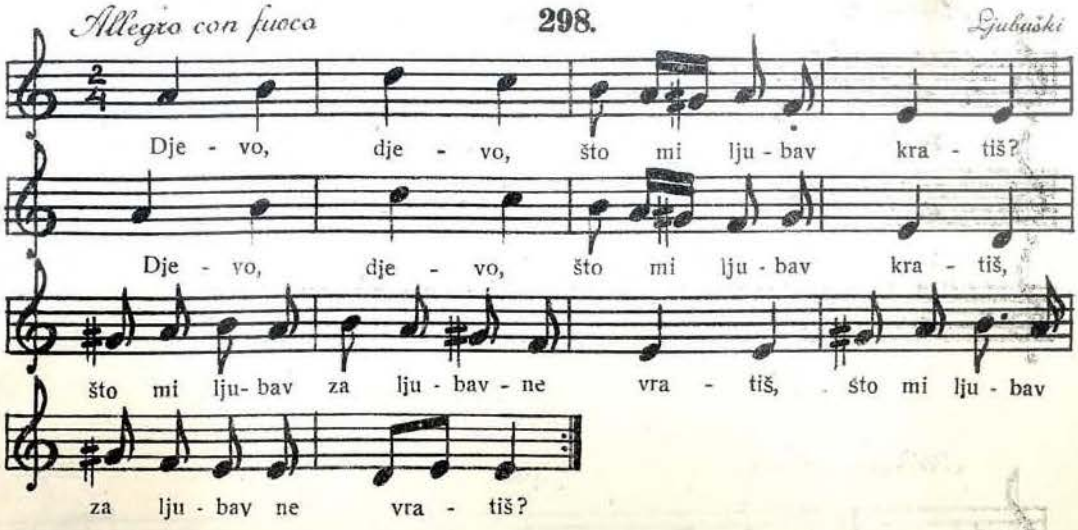

Allegro **299.** *Čajniče*

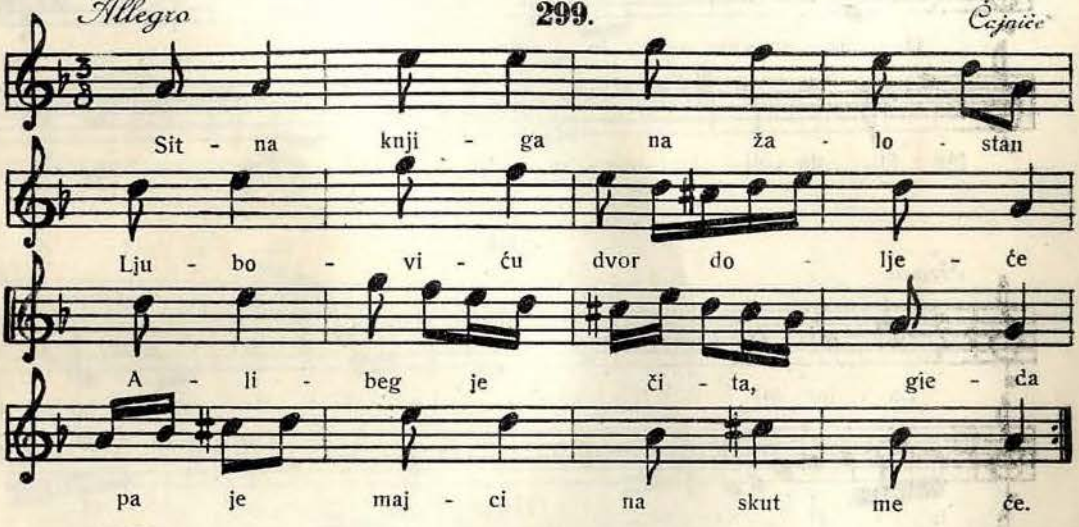

Moderato **300.** *Goražda*

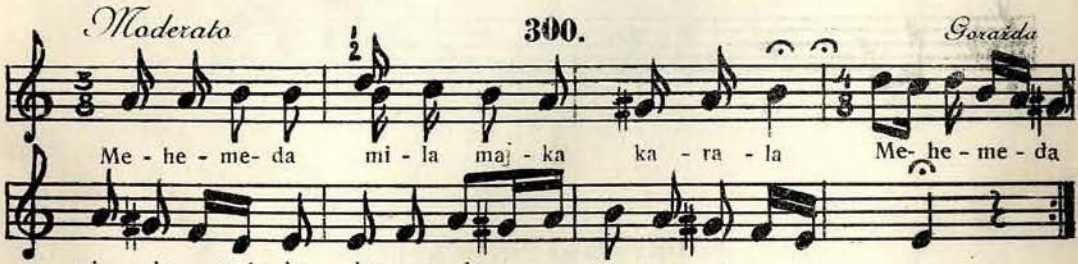

Allegretto **301.** *Neovesinje*

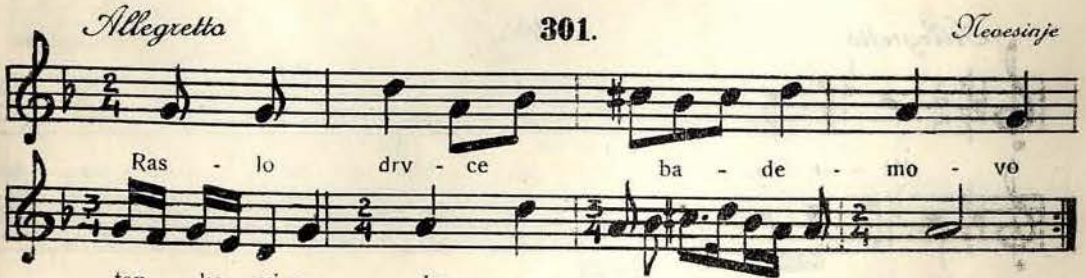

Sostenuto

302.

Čajniče

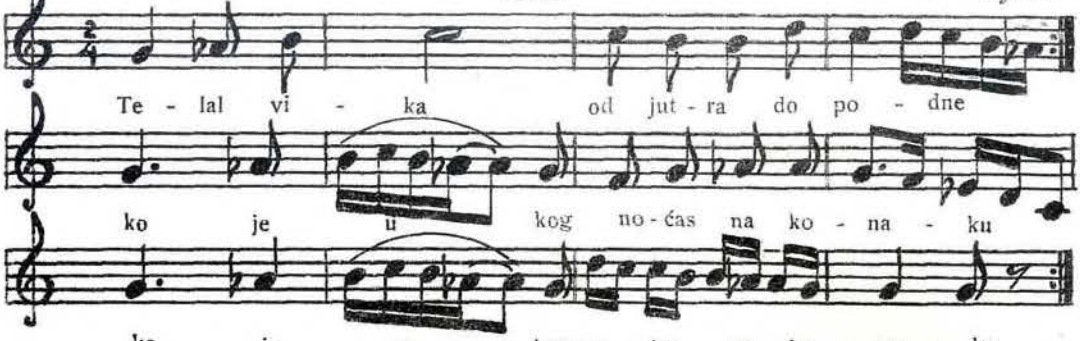

Allegro moderato

303.

Žepče

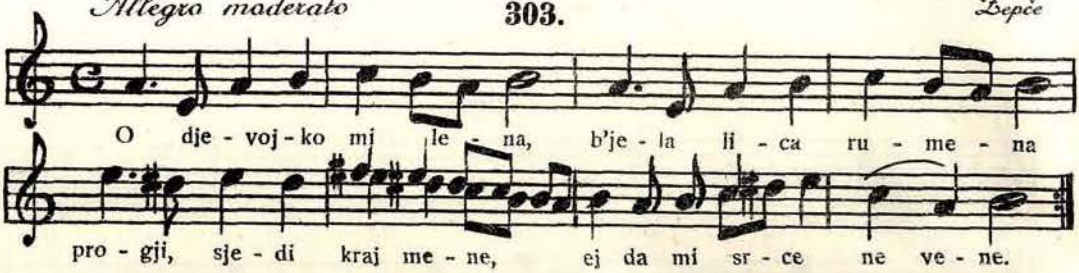

304.

Grave

Stolac

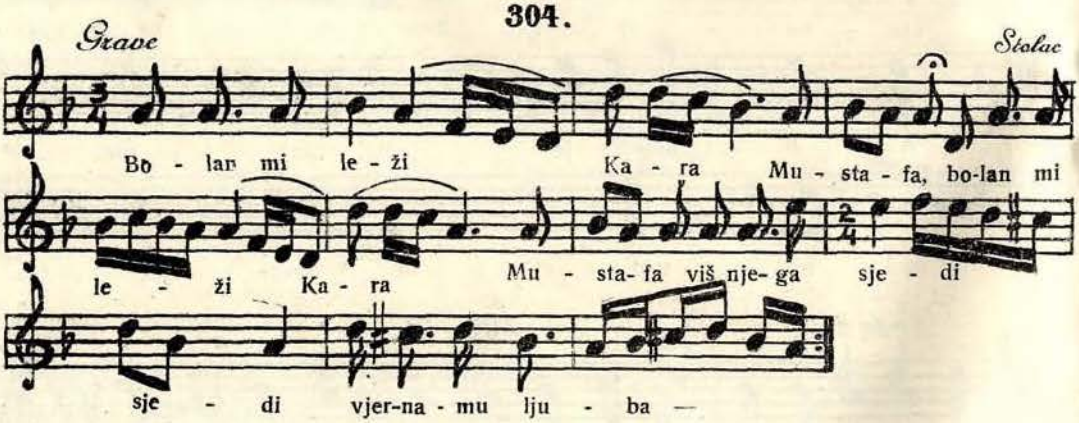

9. Dur-mol (br. 305—314).

Allegretto

305.

Čaplgina

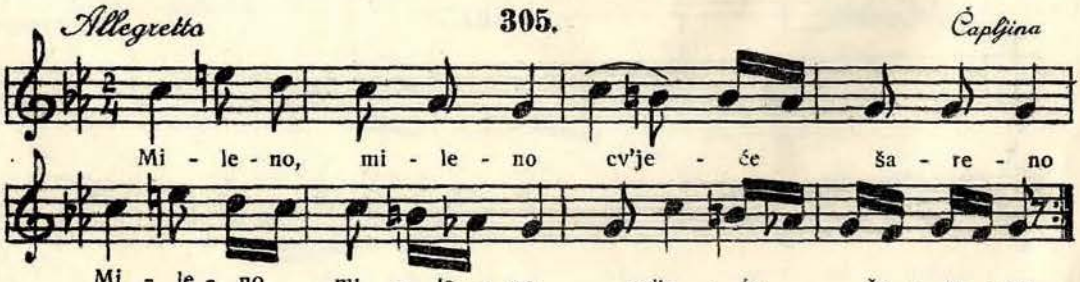

Allegro moderato **306.** *Guča Gora*

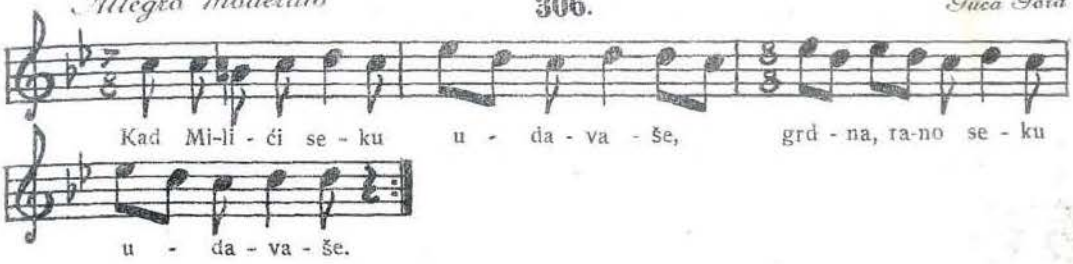

Moderato **307.** *Kiseljak*

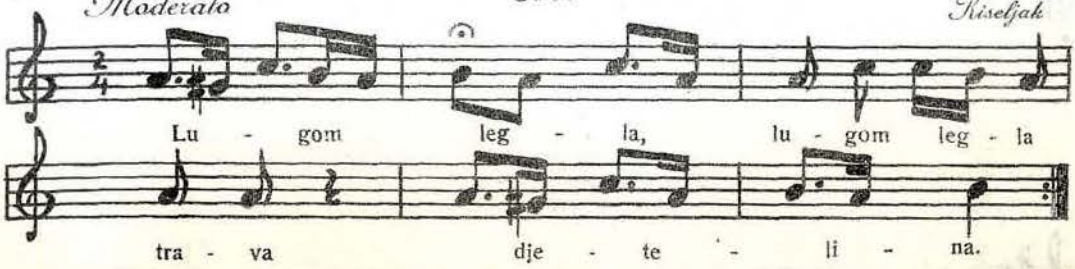

Allegro **308.** *Kalinovik*

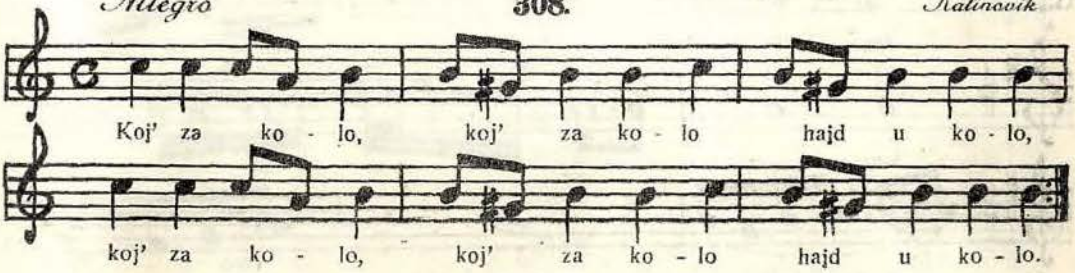

Allegretto **309.** *Nevesinje*

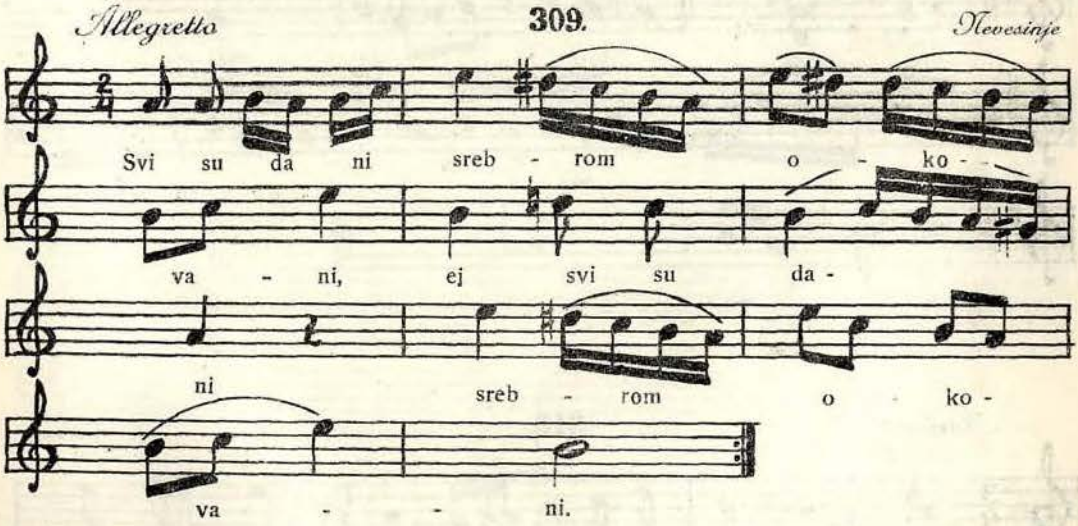

Moderato **310.** *Petrovac*

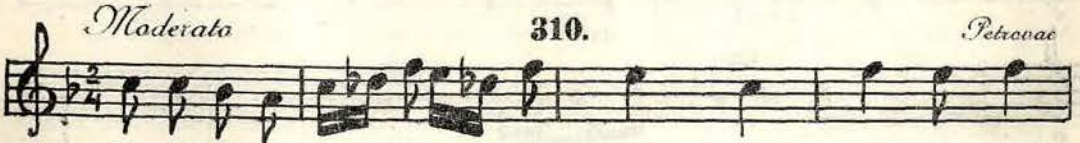

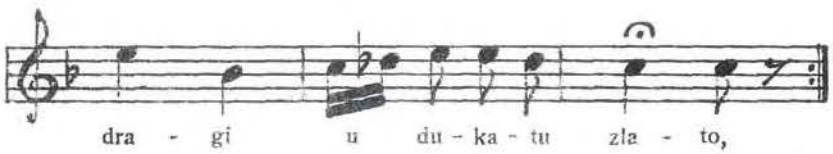

Moderato **311.** *Žepče*

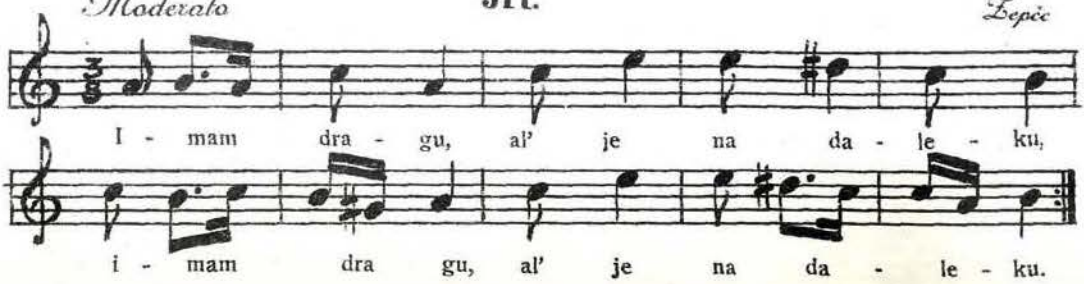

Adagio **312** *Nevesinje*

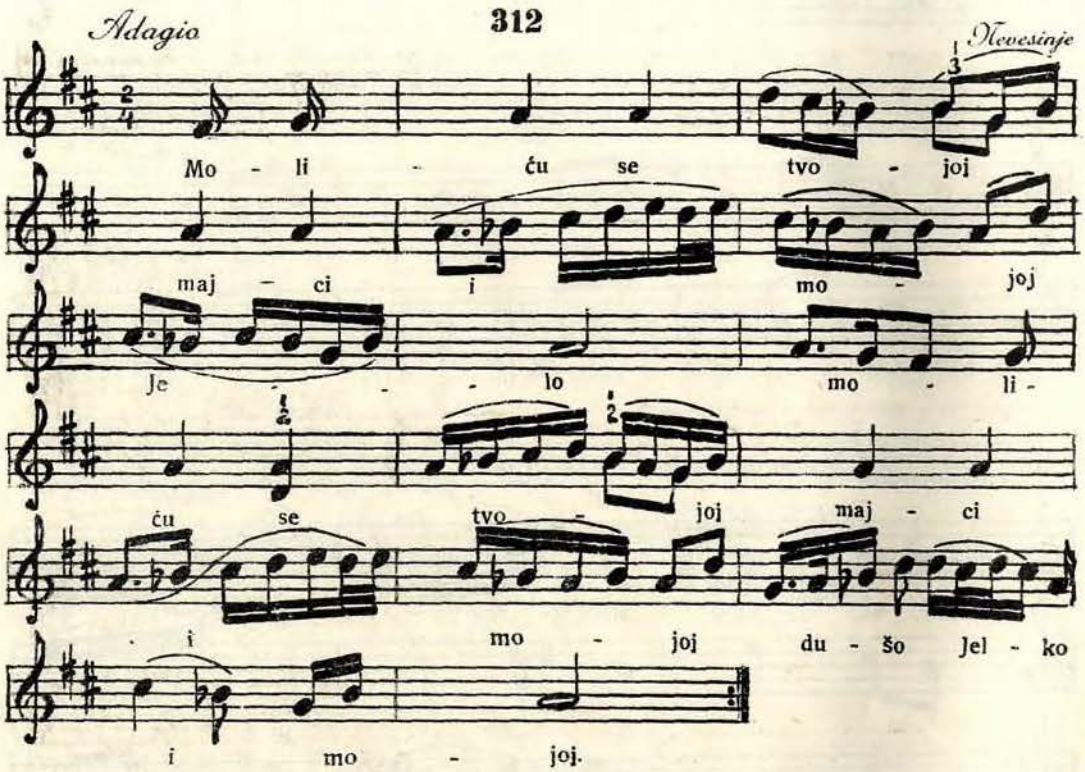

Andante **313.** *Stolac*

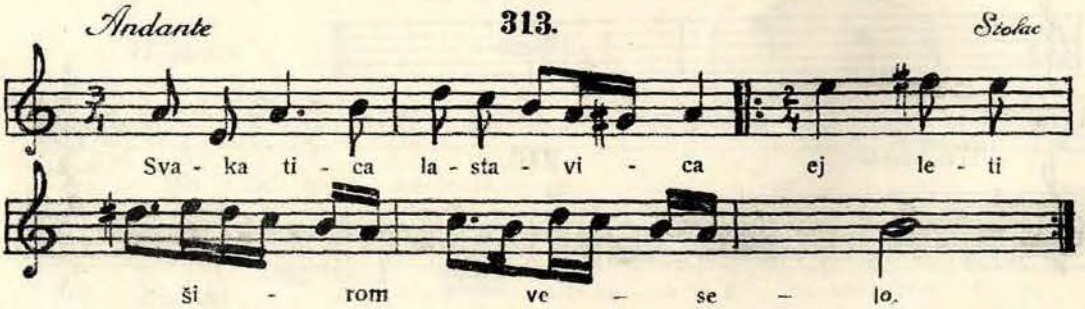

Allegro **314.** *Foča*

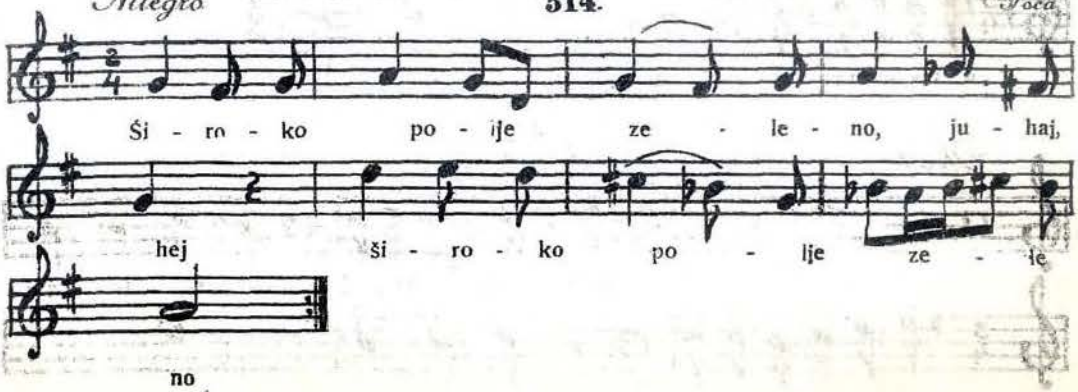

10. Mol-dur (br. 315—343).

Andante **315.** *Rogatica*

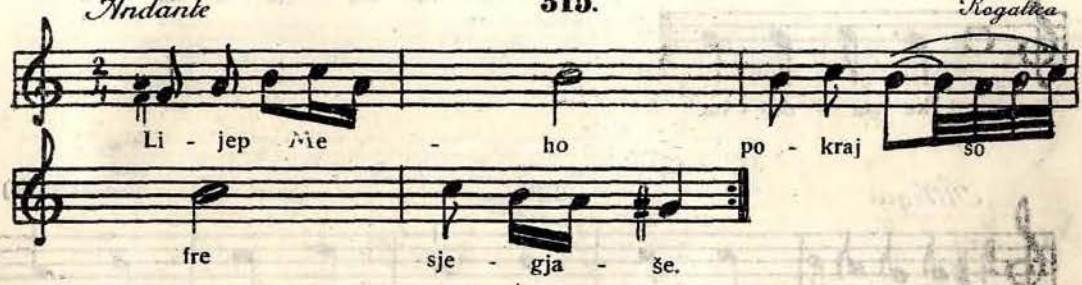

Andante **316.** *Ključ*

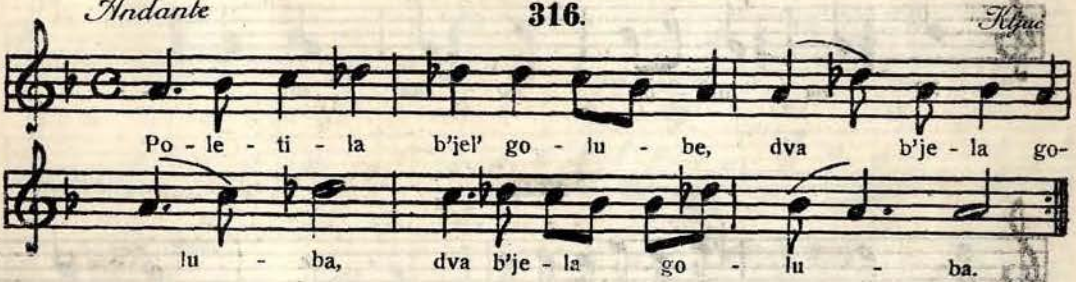

Allegro moderato **317.** *Glamoč*

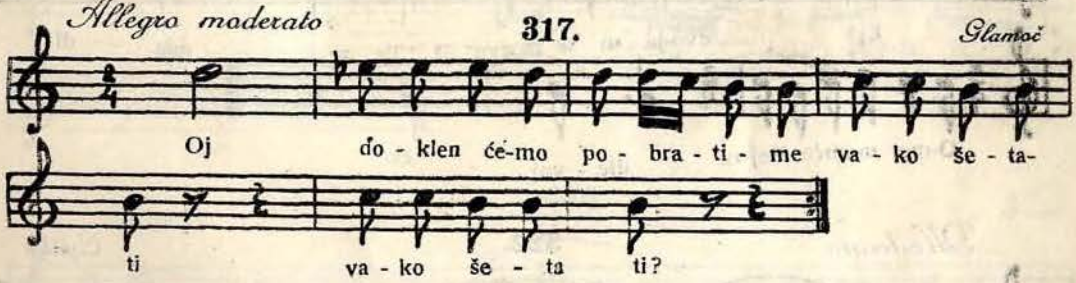

Moderato **318.** *Višegrad*

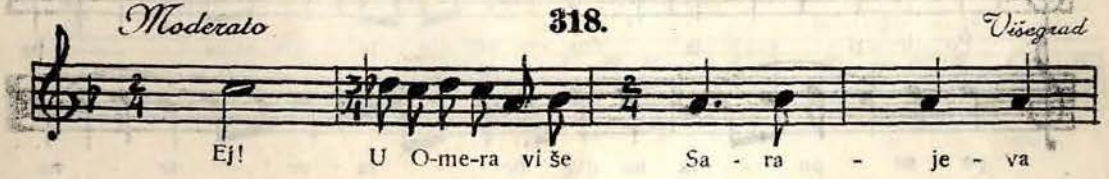

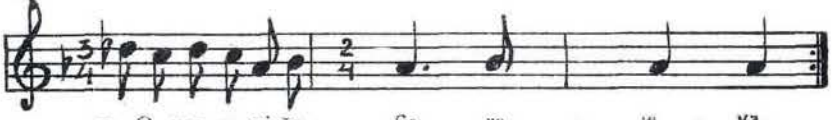

319.

Moderato *Foča*

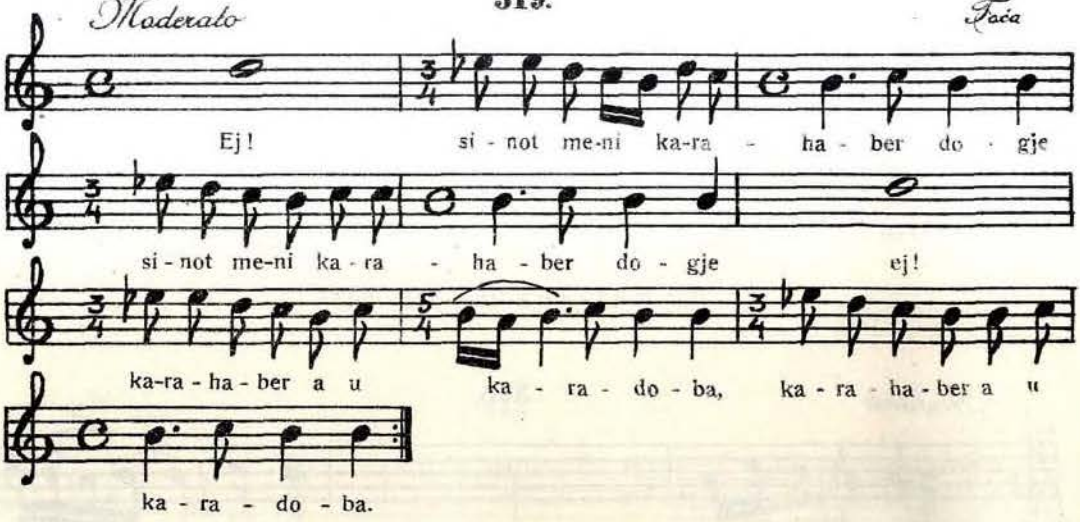

Allegro

320.

Trnovo (Kolo)

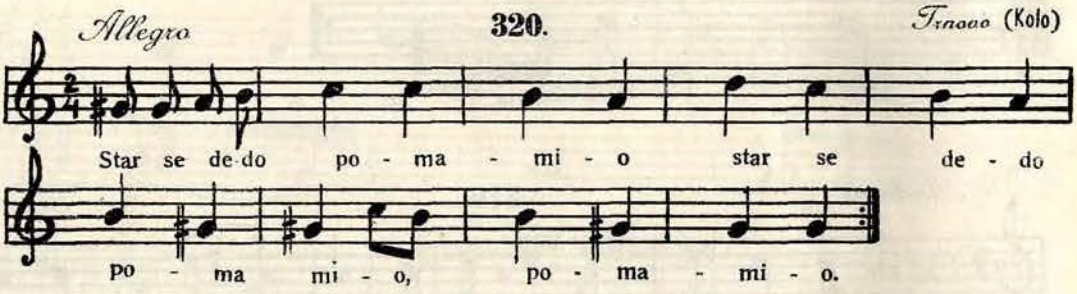

321.

Mostar

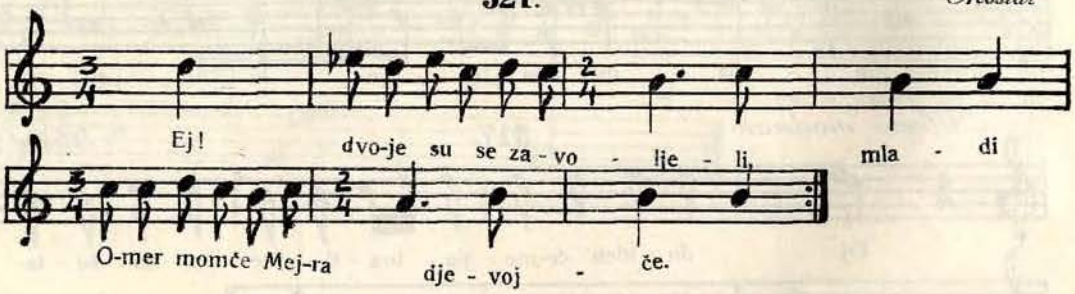

Moderato

322.

Čajniče

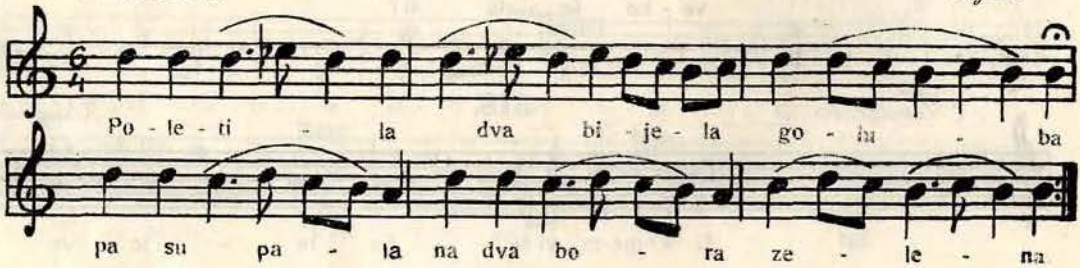

Andante **323.** *Jajce*

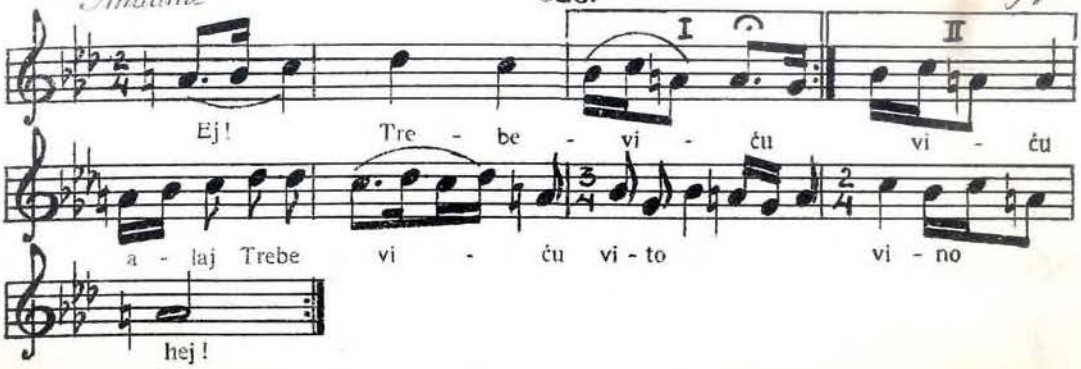

Allegro moderato **324.** *Kiseljak*

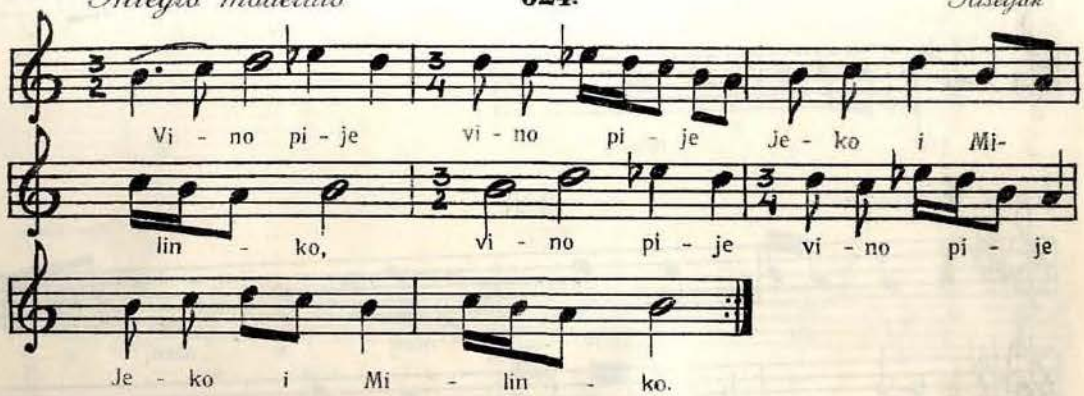

Moderato **325.** *Žepče*

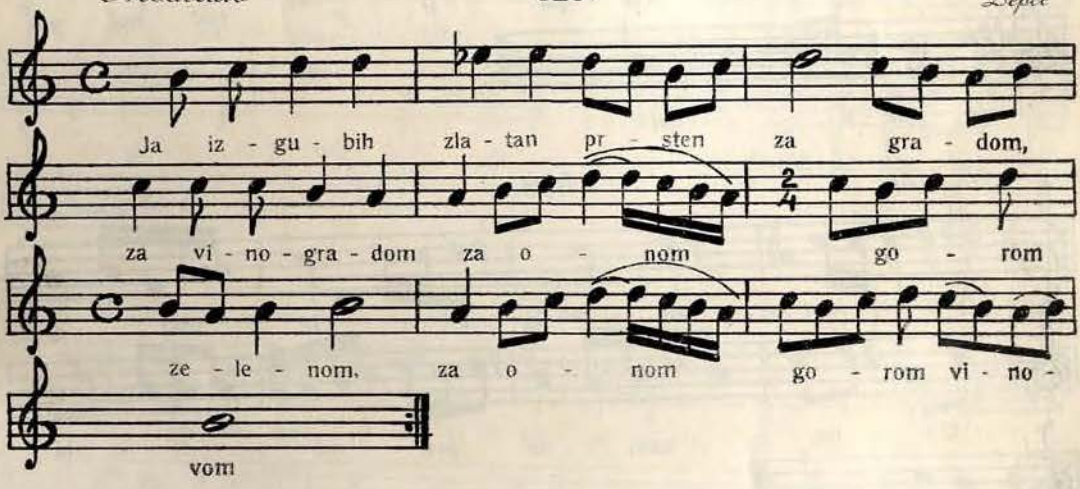

Largo **326.** *Foča*

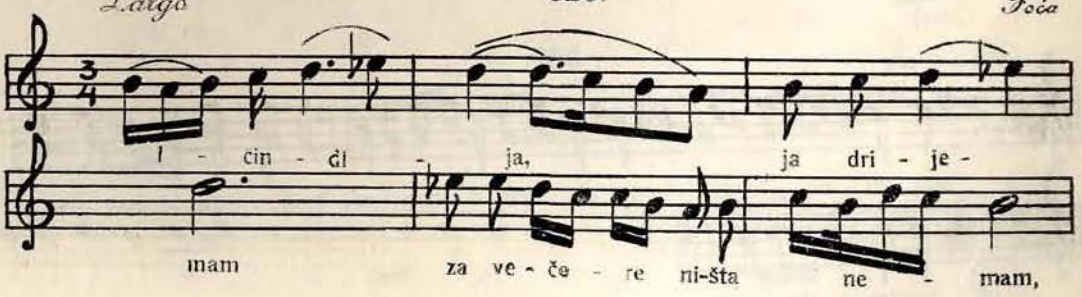

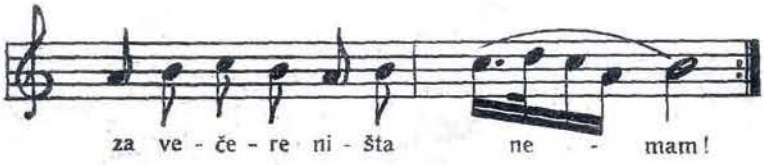

327.

Jeleče

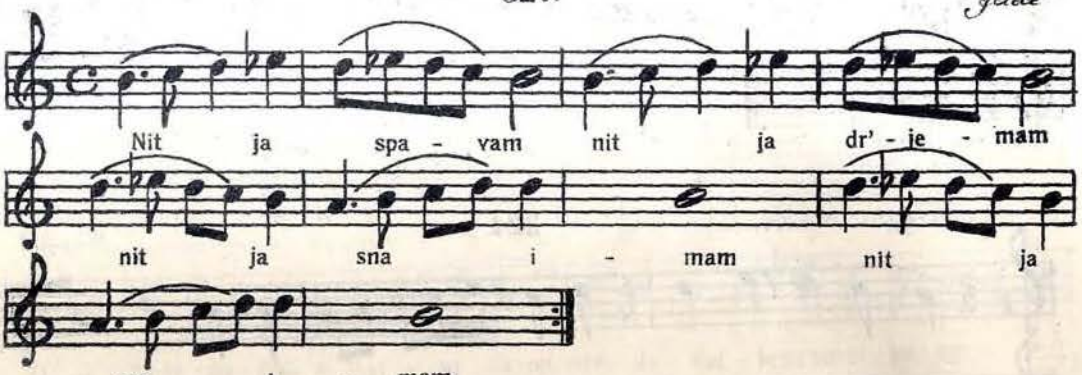

Allegretto

328.

Banjaluka

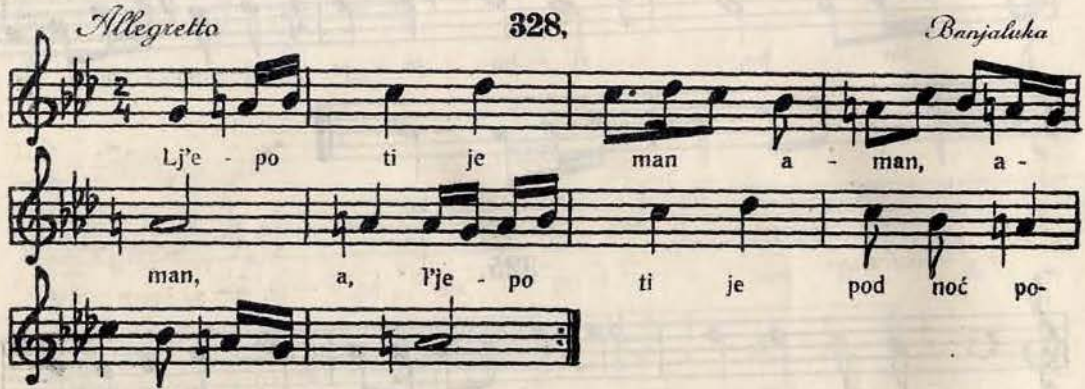

Andante

329.

Petrovac

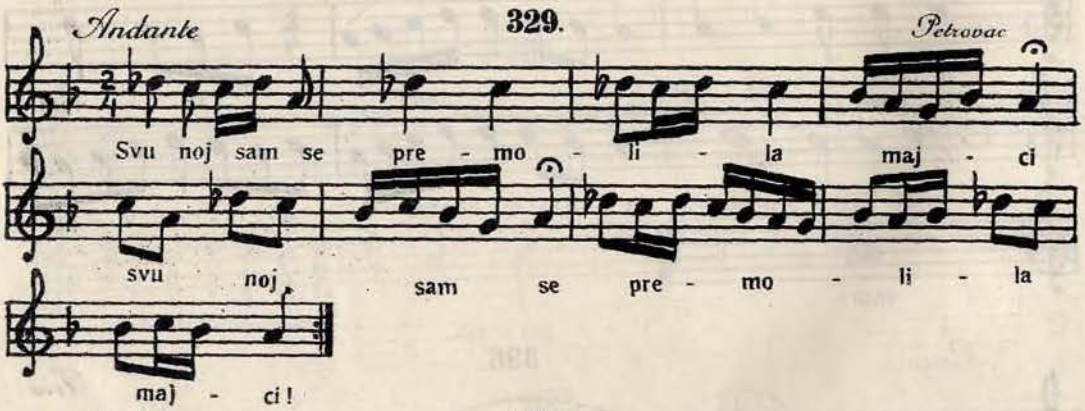

Andante

330.

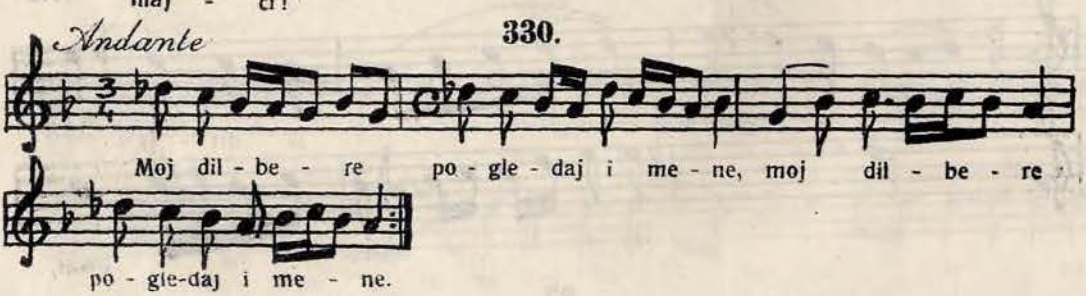

Moderato **331.** *Mostar*

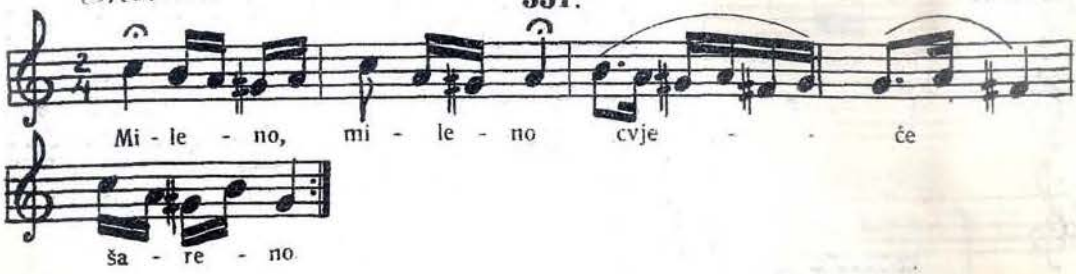

Andante **332.** *Mostar*

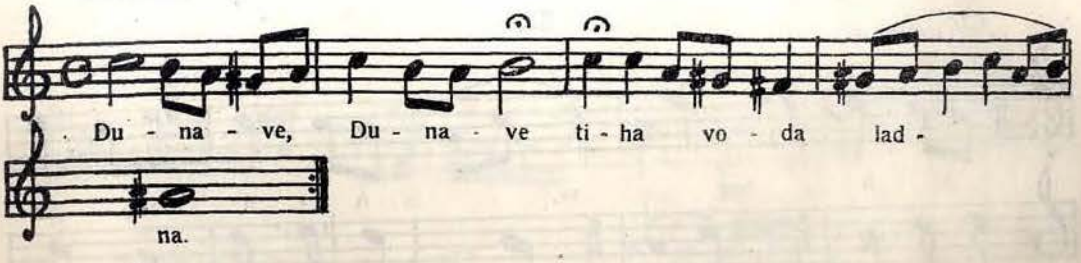

Allegro **333.** *Jeleč* (Kolo)

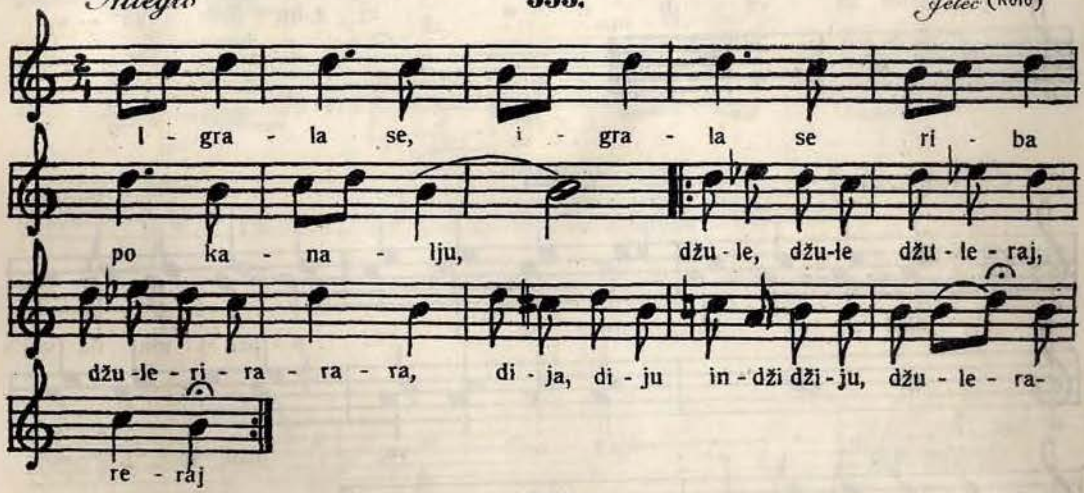

334. *Jeleč*

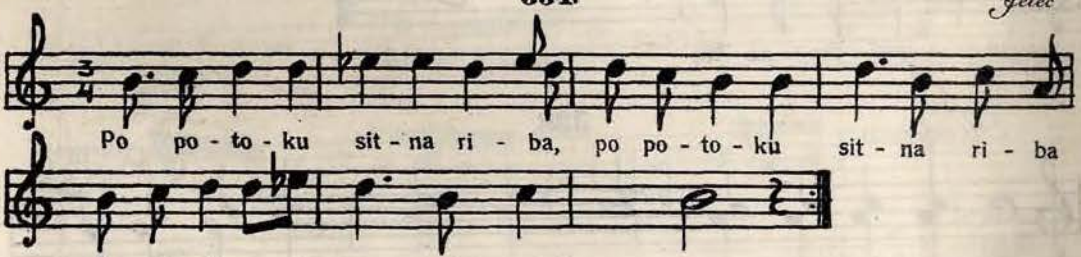

Moderato **335.** *Foča*

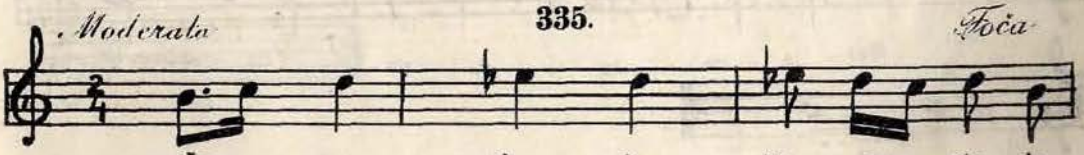

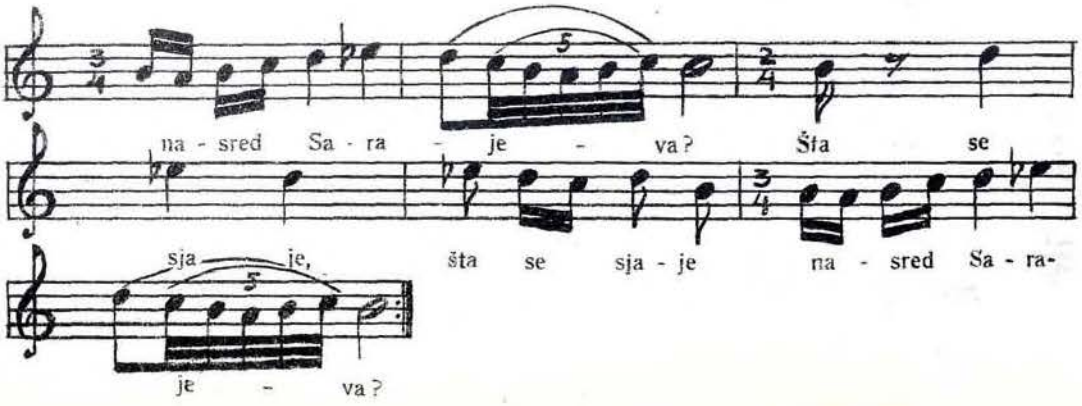

336.

Moderato

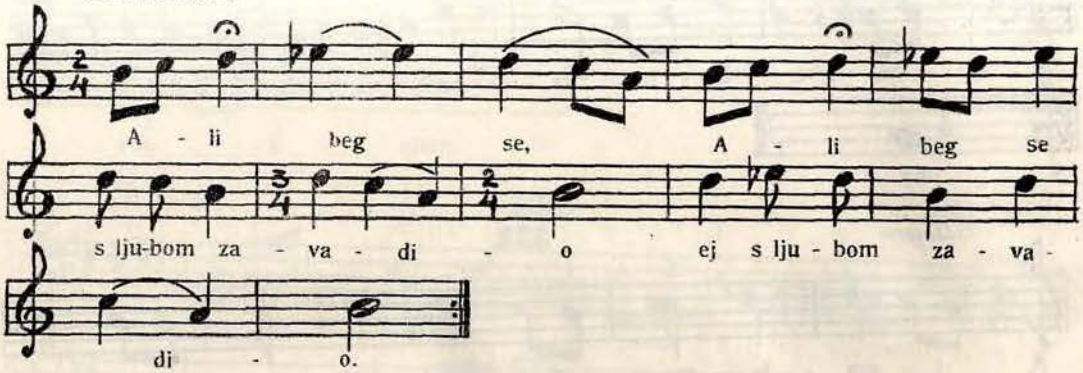

337.

Moderato *Lipa* (Dvopjev)

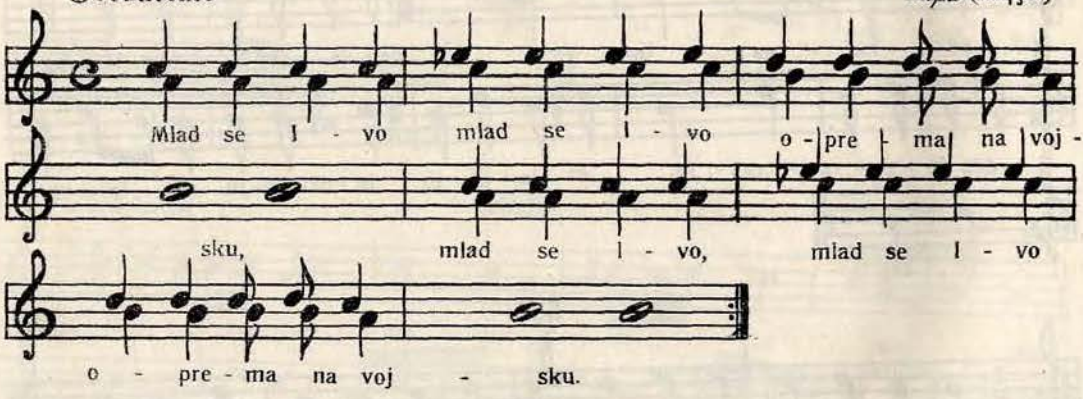

338.

Moderato *Lipa* (Dvopjev)

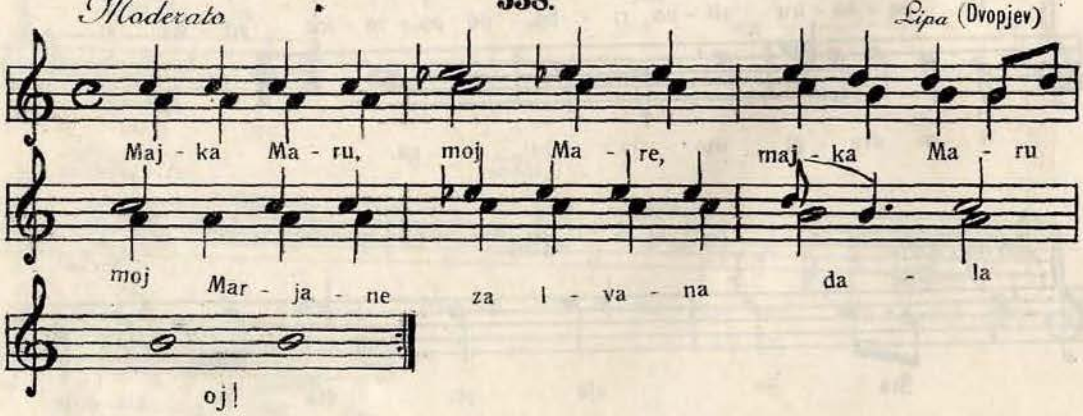

Moderato **339.** *Žepče*

Sni jeg pa - da o Pe - tro - vu

da - - nu, o Pe - tro - vu da - nu

ne di - že se

Moderato **340.** *G. Vakuf*

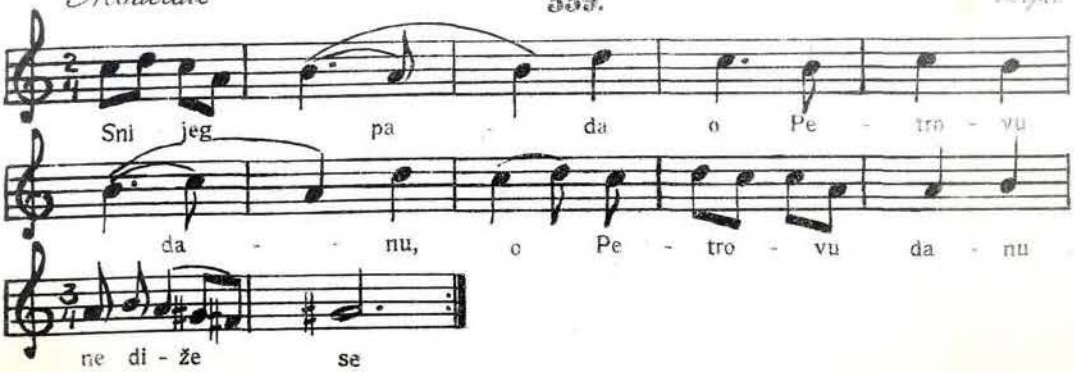

Gdje - no si - - noć sun - ce pri - - ho

gja - - še, sun - ce pri - - ho -

gja - še, on - de I - vo s maj - kom

ve - če - ra - - še

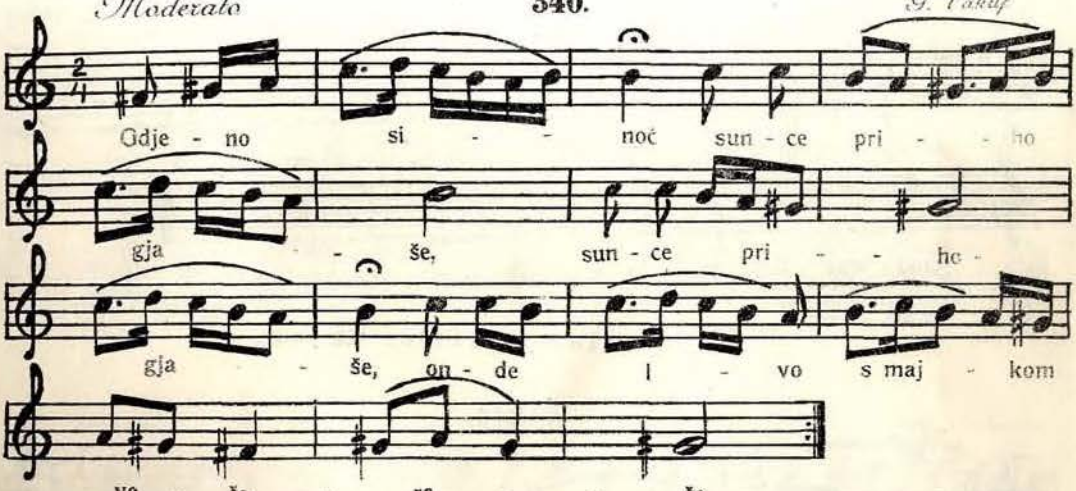

Largo **341.** *Čajniče*

O dra-ga sje - di na stol - či - ću

na svi - le - - nu ja -

stu - či - ću, na svi - le -

nu ja - stu - či -

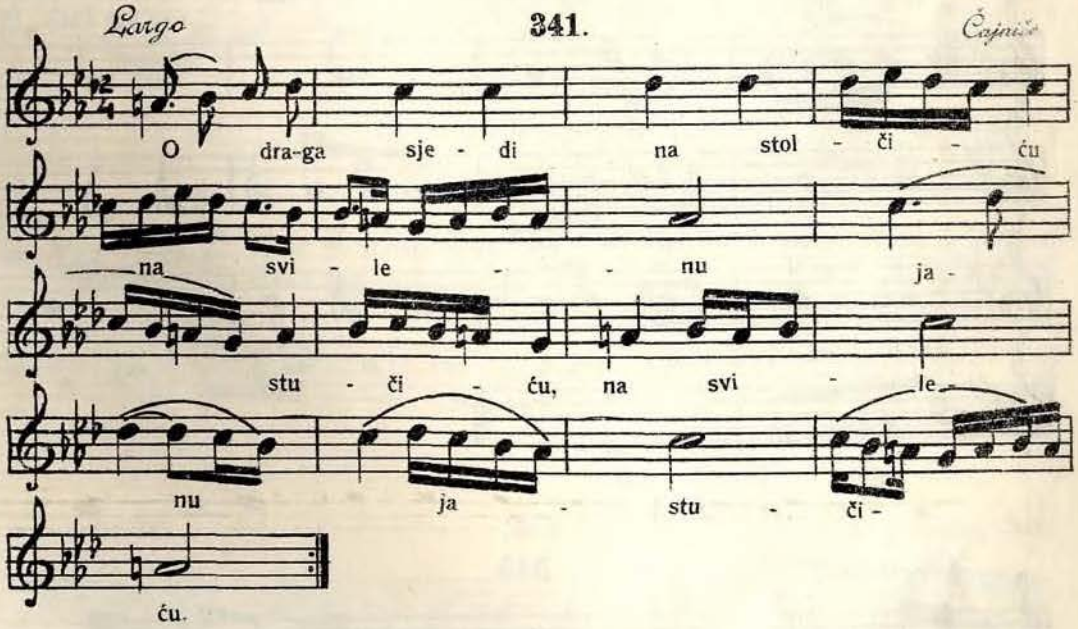

ću.

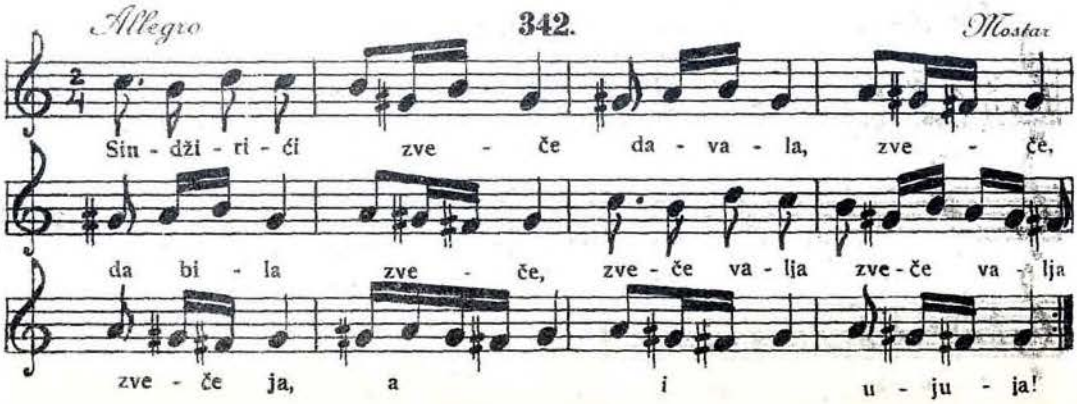

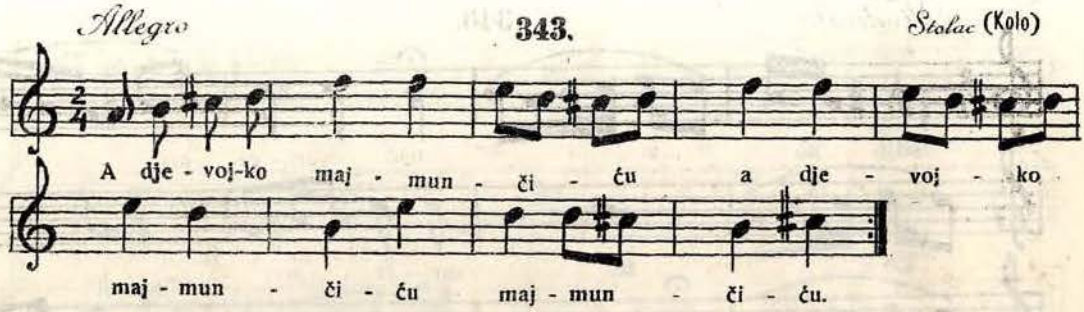

11. Orijentalna ljestvica (344—348).

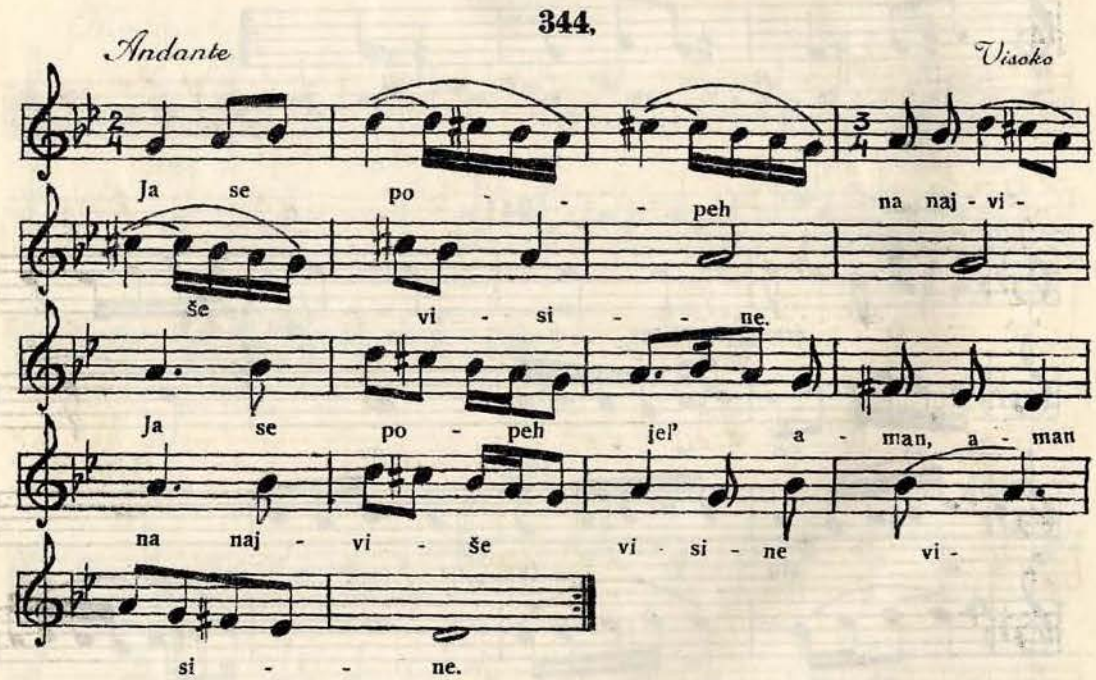

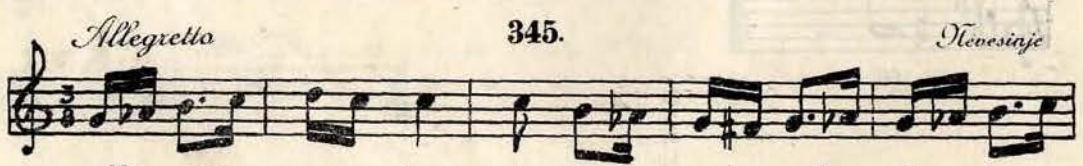

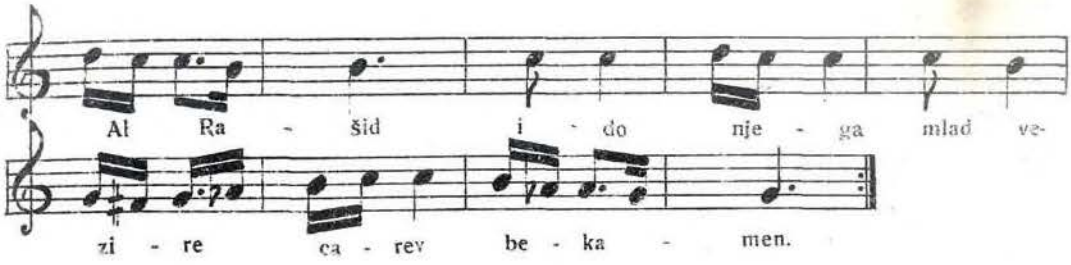

Andante **346.** *Gacko*

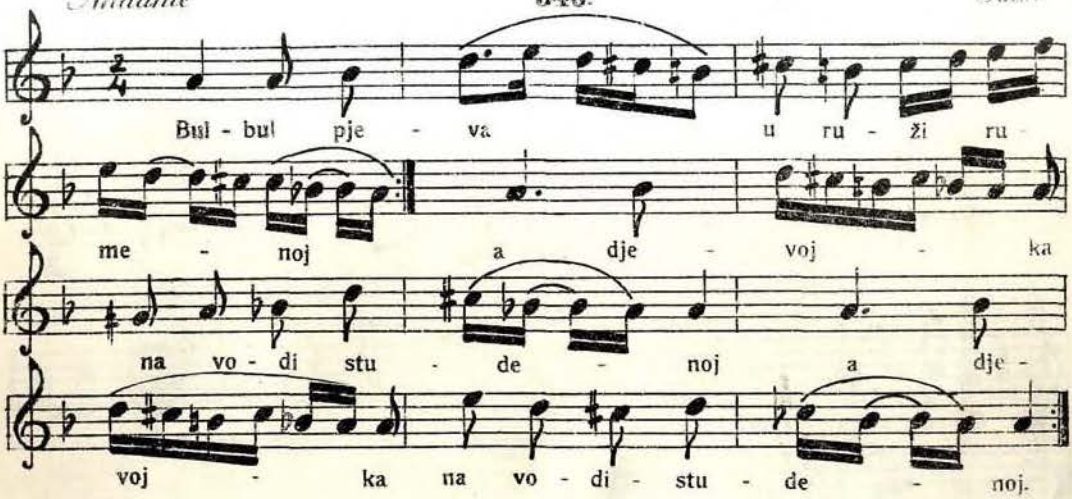

Grave **347.** *Stolac*

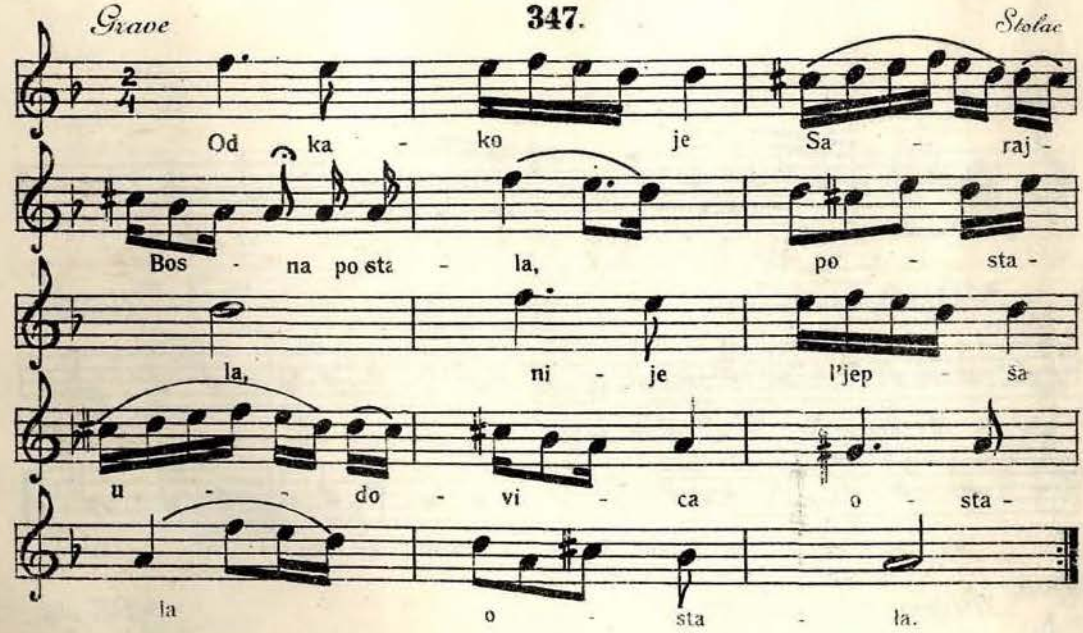

Grave. **348.** *Čapljina.*

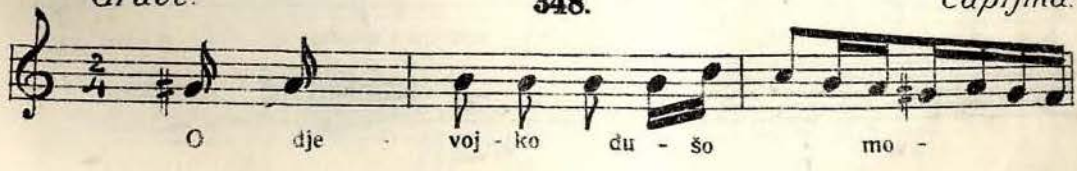

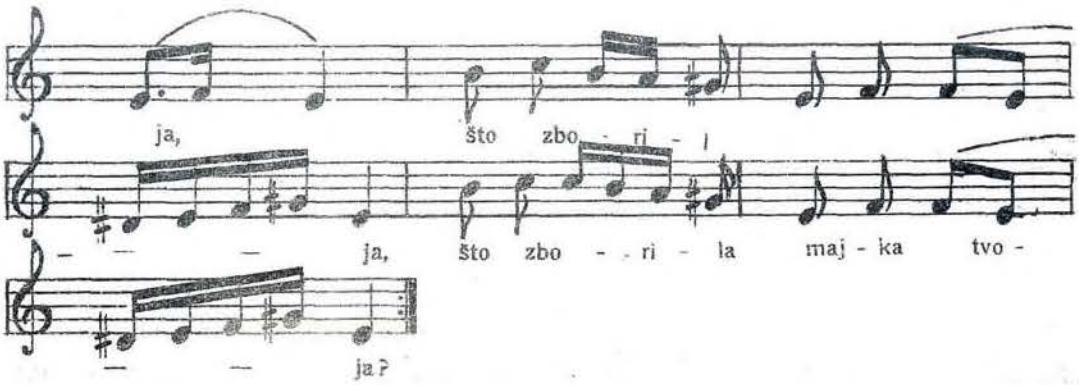

II. Napjevi, koji nemaju stanovite ljestvice

(br. 349—965).

1. Lidijska ili hipofrigijska ljestvica (br. 349—384).

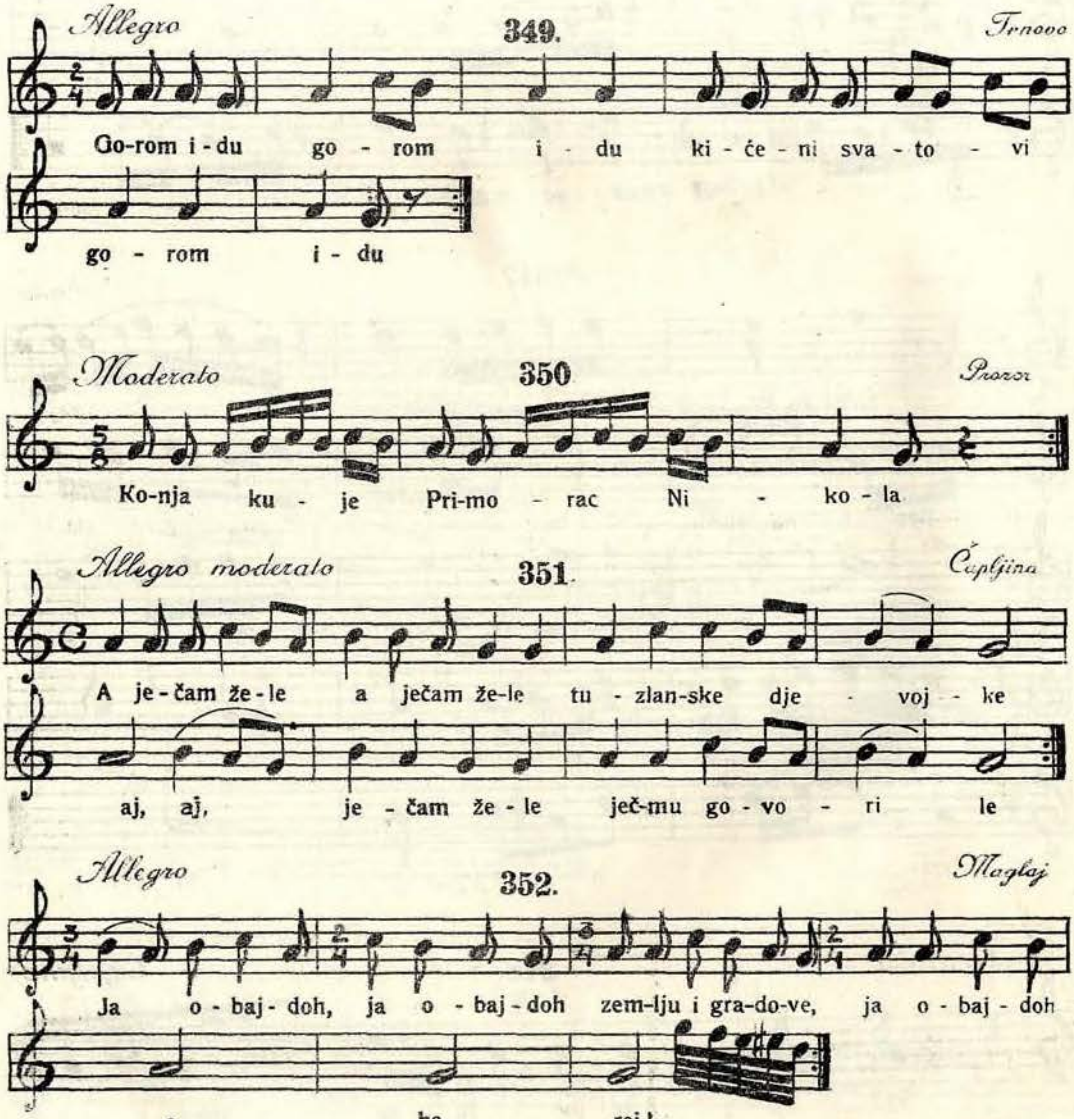

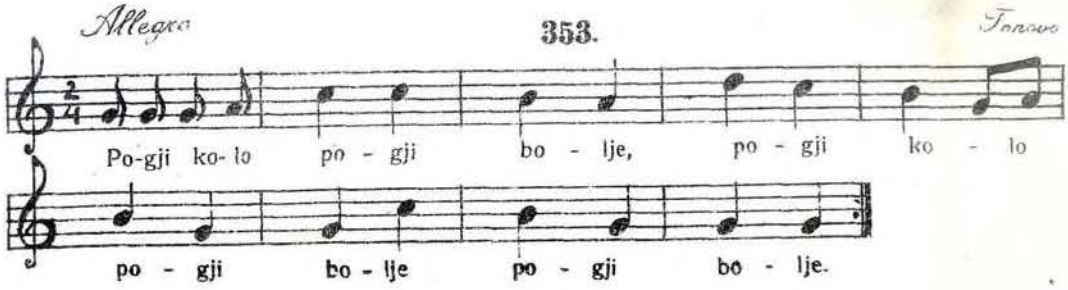
Allegro
353.
Tonovo
Po-gji ko- lo po - gji bo - lje, po - gji ko - lo
po - gji bo - lje po - gji bo - lje.

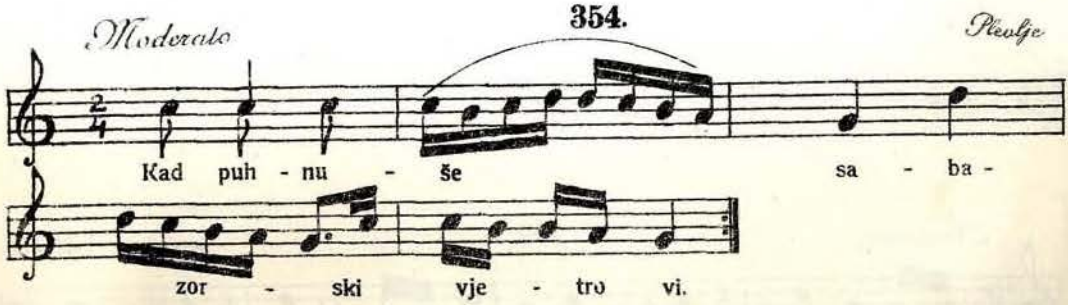
Moderato
354.
Plevlje
Kad puh - nu - še sa - ba -
zor - ski vje - tro vi.

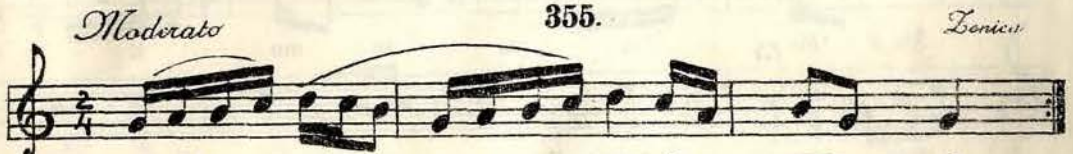
Moderato
355.
Zenica
Ka lo per - je per - je

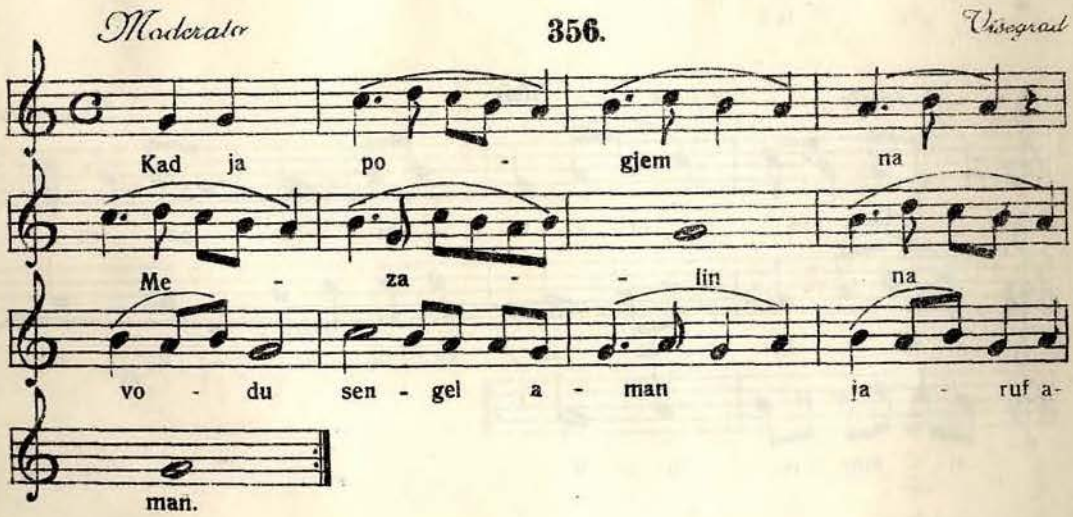
Moderato
356.
Višegrad
Kad ja po - gjem na
Me - za - - lin na
vo - du sen - gel a - man ja - ruf a-
man.

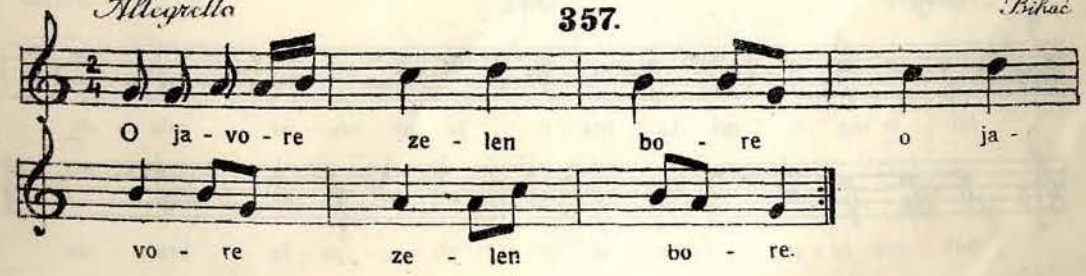
Allegretto
357.
Bihać
O ja - vo - re ze - len bo - re o ja -
vo - re ze - len bo - re.

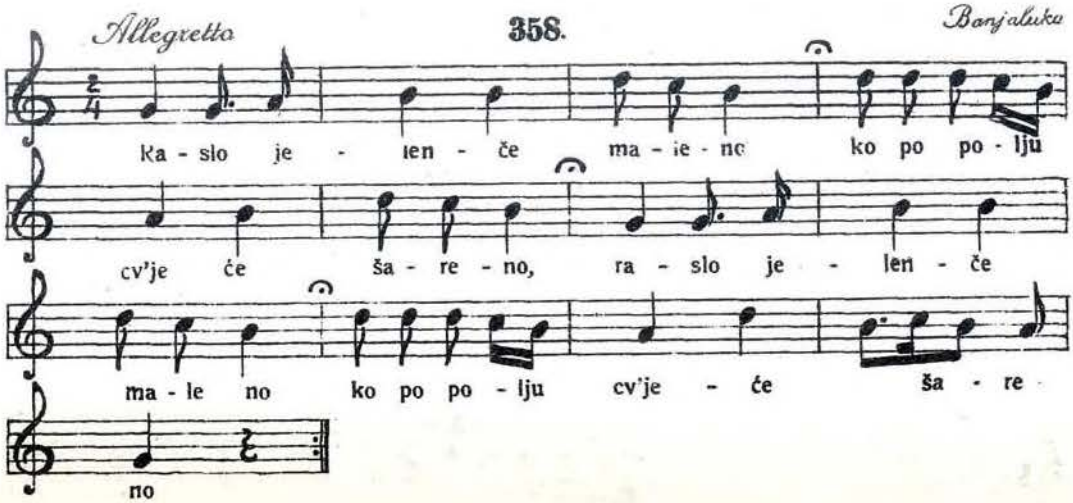

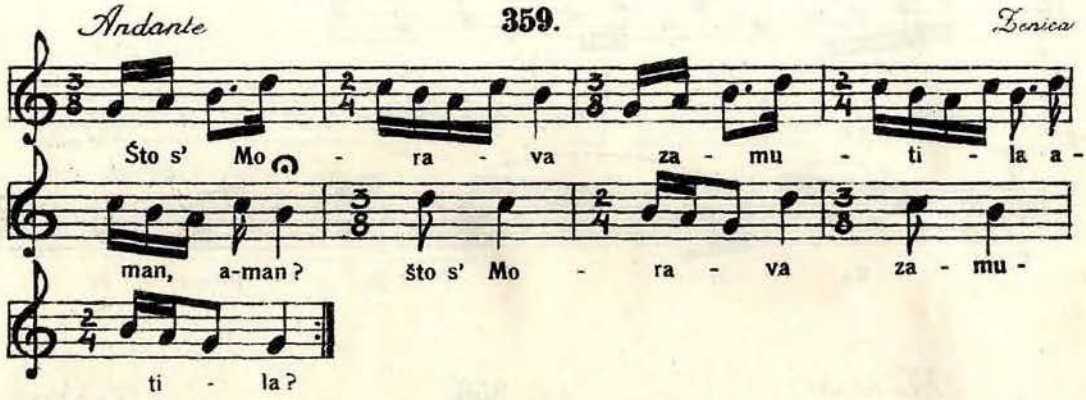

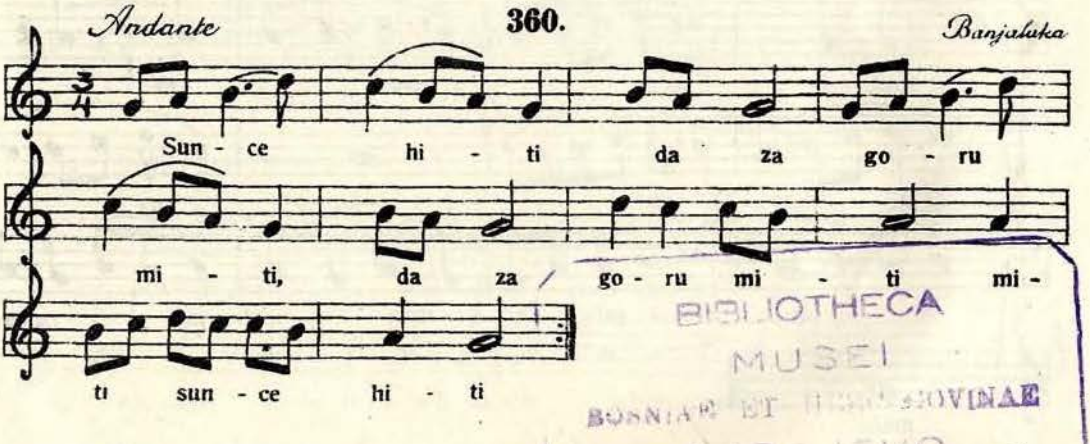

BIBLIOTHECA
MUSEI
BOSNIAE ET HERCEGOVINAE
SARAJEVO

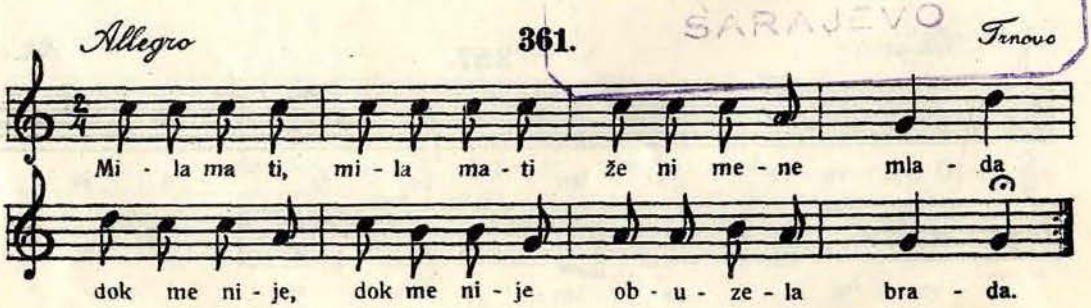

NOUA TABULA

In quâ omnia Austriacæ ditionis Litora ad mare Adriaticum cum adiacentibus hæreditarÿs, Austriæ Prouincÿs, et Venetorum Interse= =cantibus Litoribus, Dalmatiæq. Venetæ Insulis, exhibentur

Auctore Matthia Antonio Weiss

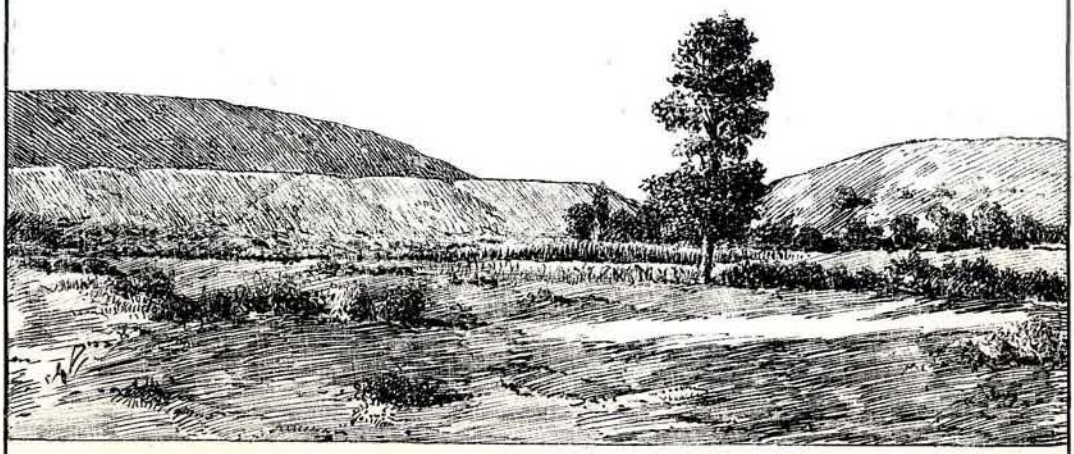

Стјеновита Неретвина тераса код Чапљине (израђена по фотографији).

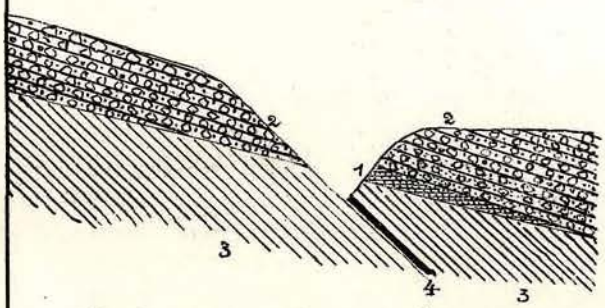

Профил кроз шљунке на Борцима

1. Стари Неретвин шљунак.
2. Шљунак Борачке Драге.
3. Терцијерни глинци.
4. Угљени слој.

Долови.

Профил кроз Долове (Борци)

1. Триј. доломити.
2. Шљунци Борачке Драге.
3. Живица.

Борачко Језеро.

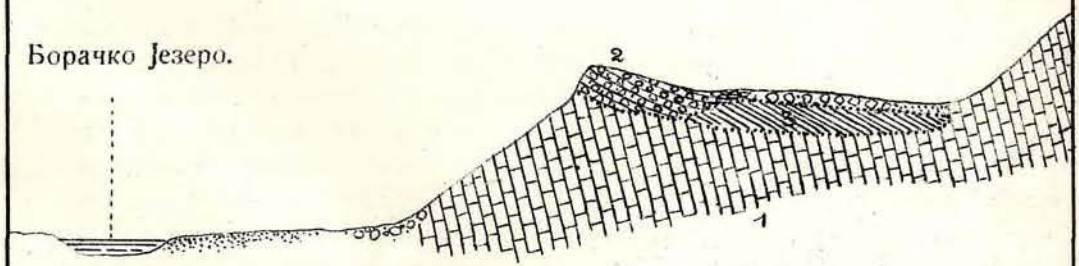

Уздужан профил кроз Борке

1. Триј. доломити.
2. Облутци Бор. Драге
3. Терцијерни глинци.